

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 26 (1971)

ΜΕΡΟΣ Β' 1-ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1974

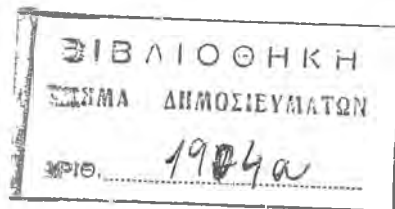

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 26 (1971)

ΜΕΡΟΣ Β' 1-ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1974

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ Ι.

*Εκθεσεις τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας	Σελ.	3-5
ΑΘΗΝΑΙ		
ΕΘΝΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ (Πί ν. 1 - 4).....	»	6-8
Νομισματικὴ Συλλογὴ Ἀθηνῶν: Α'. Ἐξ ἀνασκαφῶν, Β'. Εὐρήματα, Γ'. Διαφόρων προ- ελεύσεων, Δ'. Ἐκ δωρεῶν (Πί ν. 5 - 11).....	»	9-13
Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ Ἀθηνῶν (Πί ν. 12 - 16).....	»	14-15
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ		
Βυζαντινὸν Μουσεῖον, Κεντρικὸν Ἐργαστήριον Συντηρήσεως: Α'. Ἔργασια ἐντὸς τοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, Β'. Ἔργασια ἐκτὸς τοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (Ψηφιδωτά: Ἀθῆναι, Αἴγινα, Ἐρέτρια, Ὑπάτη, Χαλκίς, Νέα Ἀγχιάλος, Λαμία, Πάτραι, Ναύπακτος, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Κοζάνη, Ρόδος, Ἀστυπάλαια, Ἱεροσόλυμα. Τοιχογραφίαι: Πελοπόννησος, Αἰτωλία, Ἰωάννινα, Βοι- ωτία, Ἀντίκυρα, Θεσσαλία, Θεσσαλονίκη, Κοζάνη, Βέροια, Βεργίνα, Ἄγιον Ὄρος, Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Νάξος, Πάρος, Θήρα, Κρήτη. Προμελέται. Φορηταὶ Εἰκό- νες: Νάξος, Κρήτη, Ζάκυνθος, Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Κύπρος) (Πί ν. 17 - 33) ..	»	16-25
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΘΗΝΩΝ		
Α' Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων: Μουσειακαὶ ἔργασια, Ἀναστηλωτικαὶ ἔργασια καὶ συντήρησις Μνημείων, Ἔργα- σια διαμορφώσεως χώρων (Βόρειος κλιτὸς Ἀκροπόλεως, Βιβλιοθήκη Ἀδριανοῦ), Ἔργασια στερεώσεως (Νεοκλασσικὴ οἰκία παρὰ τὰς ὁδοὺς Πανός καὶ Θεωρίας), Κατὰ περίστασιν ἀνασκαφαὶ (Σ χ έ δ. 1· Πί ν. 34 - 40).....	»	26-29
Γ' Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων	»	30
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ ΣΑΡΩΝΙΚΟΥ		
Ἀττικὴ (Νίκαια, Αἰγάλεω, Νέα Λιόσια, Μεταμόρφωσις, Ἀχαρναί, Ἁγία Παρασκευή, Ἀργυρούπολις, Χαραυγή, Σαλαμίς, Αἴγινα, Τατόι (Δεκέλεια), Μπραχάμι (Ἄγιος Δημήτριος), Ἀνάβυσσος, Πειραιεύς, Μοσχᾶτον, Περιοχὴ Βραυρῶνος, Μαρκό- πουλον Μεσογαίας, Σαλαμίς) (Σ χ έ δ. 1 - 8· Πί ν. 41 - 44).....	»	30-41
Grotte de Kitsos (Organisation du Chantier, Stratigraphie, Site Intérieur, Site Extérieur, Les vestiges, Céramique, Métal, Anthropologie) (Σ χ έ δ. 1 - 14· Πί ν. 45 - 53)..	»	42-61
Ausgrabung auf dem Stadthügel von Alt-Ägina (Πί ν. 54 - 56)	»	61-62
ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ ΣΑΡΩΝΙΚΟΥ		
Ἀθῆναι (Ἄγιος Ἐλευθέριος - Παναγία Γοργοεπήκοος, Παναγία Ρόμβη, Μονὴ Πετρά-		

κη, Ἅγιος Θωμᾶς, Ἀρχοντικὸν ὁδοῦ Πολυγνώτου 2). Ἀττικὴ (Ἅγ. Ἰωάννης ὁ Κυνηγός, Μονὴ Ἀστερίου, Παναγία Νερατζιώτισσα Ἀμαρουσίου, Πύργος μονῆς Νταοῦ Πεντέλης, Βάρη (Θέσις Παθούριζα, Θέσις Κίτσι, Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου), Παιανία (Ἅγ. Ἀθανάσιος, Ἅγ. Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ Ἅγ. Δημήτριος, Ἅγ. Παρασκευή, Ἅγ. Τριάς, Ἅγ. Γεώργιος, Ἅγ. Ἀνδρέας, Ἅγ. Κωνσταντῖνος, Ἐδαγγελίστρια, Ἅγ. Παντελεήμων, Μεταμόρφωσις), Φυλὴ (Ἀρχαῖον τεῖχος «Δέμα» Φυλῆς). Νῆσοι Σαρωνικοῦ (Αἶγινα, Πόρος, Ὑδρα) (Σχέδ. 1· Πί ν. 57) ..... Σελ. 63-67

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Κορινθία: Ἀρχαία Κόρινθος (Περιοχὴ Κεραμεικοῦ Α, Ἅγ. Γεράσιμος), Κρητικὰ. Ἀργολίς: Ἀνασκαφὴ Ναυπλίας, Ἄργος (Οἰκόπ. Λειβαδίτου, Οἰκόπ. ἀδελφῶν Πανάγου, Νοσοκομεῖον Ἄργους, Νεκροταφεῖον Δειράδος, Οἰκόπ. Κορομίχη, Οἰκόπ. Στασινοπούλου, Ἐθνικὸν Γυμναστήριον, Ἐργατικὸν Κέντρον, Οἰκόπ. Παπανικολάου, Οἰκόπ. Γ. Οἰκονόμου, Οἰκόπ. Τσόκολα, Οἰκόπ. Θεοδωροπούλου, Οἰκία Σταυροπούλου, Οἰκία Τσελεμπιατίτου), Σκάλα Μαλανδρενίου, Μύλοι, Ἀκροναυπλία, Νησις Ρόμβη Τολοῦ, Παλαιὰ Ἐπίδαυρος, Οἰνὴ. Τυχαῖα εὐρήματα (Ἄστρος) (Σχέδ. 1-14· Πί ν. 58-70) ..... » 68-84
 Ἅγία Μαρίνα Σπετσῶν (Σχέδ. 1-7· Πί ν. 71) ..... » 84-93
 Excavations at Corinth: Excavation on Temple Hill (Σχέδ. 1-2· Πί ν. 72-76) ... » 94-100
 Isthmia Excavations: West Cemetery (Filis), East Field, The Hexamilion (Σχέδ. 1-5· Πί ν. 77-97) ..... » 100-111
 Excavations at Phlius (Σχέδ. 1· Πί ν. 98) ..... » 111-112
 Argos: Secteur δ, Secteur α (Πί ν. 99-100) ..... » 112-113
 Asine (Πί ν. 101-103) ..... » 113-114
 Excavations at Porto Cheli: The City Site, East of Porto Cheli, The Northeast Side of Porto Cheli Harbor (Σχέδ. 1· Πί ν. 104-105) ..... » 114-119

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑΣ - ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Ἀνασκαφαί (Νεάπολις Βοιδῶν), Ἐπισήμανσις ἀρχαίων (Λακωνία, Ἀρκαδία) (Σχέδ. 1-2· Πί ν. 106-107) ..... » 120-123

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Ἀνασκαφαί (Κυπαρισσία, Ἀκοβίτικα, Ριζόμυλον), Τυχαῖα εὐρήματα, Περισυλλογὴ καὶ ἐπισήμανσις ἀρχαίων, Ἀναστηλώσεις, Συντήρησις κτηρίων (Σχέδ. 1-2· Πί ν. 108-113) ..... » 124-130
 Nichoria (Σχέδ. 1-4· Πί ν. 114-116) ..... » 131-137

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΛΕΙΑΣ

Μουσειακαὶ ἐργασίαι, Ἀνασκαφαί (Μακρίσια, Φλόκα, Ἀρχαία Ἥλις, Βάσσαί, ναὸς Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος), Τυχαῖα εὐρήματα, Περισυλλογὴ καὶ ἐπισήμανσις ἀρχαίων (Σχέδ. 1-3· Πί ν. 117-126) ..... » 138-146
 Elean Pylos ..... » 147

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι - Τυχαῖα εὐρήματα: Πάτραι (Ψηλὰ Ἀλώνια, Ὠδεῖον, Πλατεῖα Δεξαμενῆς, Φρούριον Πατρῶν, Ἐρευνα οἰκοπέδων, Λιμὴν Πατρῶν, Συλλογὴ Θ. Σαρμᾶ), Αἶγιον (Νεκροταφεῖον, Ὀδὸς Μπάλφουρ καὶ Κλ. Οἰκονόμου, Ὀδὸς Βασ. Κωνσταντίνου, Οἰκόπ. Παρ. Σπανοπούλου), Καλλιθέα, Δρέπανον, Μαμουσιά, Σελιάνα, Λουσοί, Ψωφίς, Δρέπανον (Σχέδ. 1-26· Πί ν. 127-169) ..... » 148-187
 Νομίσματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Πάτρας (Πί ν. 170) ..... » 187-190

BYZANTINA KAI MEΣAIOHNKA MNHMEIA ΠEΛOΠONNHΣOY

Στερέωσις μνημείων καὶ τοιχογραφιῶν: Κορινθία (ἼΑγιος Νικόλαος Κλένιας, ἼΑγία Τριάς Σοφικοῦ, ἼΑσκητήριον Πολυφέγγι Νεμέας, Μονὴ Λέχοβας, Κρήνη Χατζῆ Μουσταφᾶ ἼΑρχαίας Κορίνθου), Λακωνία (Μυστρᾶς, Γεράκι), Μεσσηνία (ἼΑγιος Νικόλαος ἼΑλαγονίας, ἼΑγιοι ἼΑπόστολοι Καλαμάτας), ἼΑχαΐα (ἼΑροανία) (Πί ν. 171 - 177) Σελ. 191-194

APXAIOTHTES KAI MNHMEIA BOIΩTIAΣ - ΦΘIΩTIDOC

Βοιωτία. ἼΑνασκαφαί: Θῆβαι (1. Οἰκόπ. Σωτηρίου - Δουγέκου, 2. Οἰκόπ. Χαραλ. Σταμάτη, 3. «Νέον» Καδμείον, 4. Οἰκόπ. Δημ. Κοροπούλη, 5. Οἰκόπ. Μπαράνα, 6. Οἰκόπ. Κωνστ. Σταματέλλου, 7. Οἰκόπ. Ματεοῦ, 8. Οἰκόπ. Εὐαγγ. Βόγκλη, 9. Οἰκόπ. Γ. Γιαννούτσου, 10. Οἰκόπ. Δημ. Παυλογιαννοπούλου, 11. Γυμνάσιον Θηβῶν, 12. Οἰκόπ. ἼΕλ. Καλτσωνάκη), Πυρί (ἼΑγρός Σ. Παπαδημητρίου), Καλλιθέα (Μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον), Τανάγρα (Μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον), Καμηλόβρυση Παραλίμνης, Φάρος Αὐλίδος, ἼΟρχομενός, Παραλίμνη - ἼΥλίκη - Κωπαῖς. Περισυλλογὴ ἀρχαίων - Περιοδεῖαι (Μουσεῖον Θηβῶν, Σχηματάριον, Κέρησις Λεβαδείας, Τάτιζα ἼΕλλοπίας, Ξηρονομή, Θίσβη, Θεσπιαί, ἼΟρχομενός). Μουσειακαὶ ἐργασίαι (Θῆβαι, ἼΑρχαιολογικὴ Συλλογὴ Θεσπιῶν). ἼΑνασκαφαί (Θῆβαι: Οἰκόπ. ἼΑντων. Τζουμανέκα (Πυρί), Οἰκόπ. Σοφίας ἼΑρβανίτη (Μικρὸ Καστέλλι), Οἰκόπ. ἼΑγγελικῆς Μπαϊρακτάρη (ἼΑγιοι Θεόδωροι), Οἰκόπ. Χαραλ. Λούκου (Κολωνάκι Θηβῶν), Οἰκόπ. Δημ. Μαρίνου (ὁδὸς Κέβητος), Οἰκόπ. Χαραλ. Κώνστα (Νέα Θῆβα), ἼΟδὸς Ζεγγίνη, Οἰκόπ. Δημ. Μπάκα (Πυρί Θηβῶν). ἼΑντίκυρα. Φθιώτις. ἼΑνασκαφαί: Λαμία (Οἰκόπ. ἀδελφῶν Σαμαρᾶ, Οἰκόπ. Πετροπούλου, Οἰκόπ. ἀδελφῶν Μπελιάνη, Οἰκόπ. Εἰθ. Καρανάσου, Οἰκόπ. Θωμᾶ Χαράνη, Στρατῶνες Παγκρατίου Λαμίας, Οἰκόπ. Τσαγκάρη, Περιοχὴ ρεύματος πρὸς Αὐλάκιον), ἼΑμφίκλεια. Περισυλλογὴ καὶ καταγραφὴ ἀρχαίων - Περιοδεῖαι (Συλλογὴ ἼΑποστ. Κουνούπη, ἼΥπάτη, ἼΕκκάρτα Δομοκοῦ, Θυμακός, Δομοκός, Λίμνη Ξυνιάδος, ἼΕξάρχος (ἼΑβαί), ἼΑταλάνη, Κοιλὰς Σπερχεῖοῦ, ἼΑνω Βαρδάτες) (Σ χ ἐ δ. 1 - 26 Πί ν. 178 - 211) ..... » 195-238
 Topographische Untersuchungen im Koraisgebiet (Πί ν. 212-214)..... » 239-245

BYZANTINA KAI MEΣAIOHNKA MNHMEIA BOIΩTIAΣ

Μονὴ ἼΟσίου Λουκᾶ, Θῆβαι (Σ χ ἐ δ. 1 - 3· Πί ν. 215 - 225)..... » 246-249

APXAIOTHTES KAI MNHMEIA EYBOIAΣ

Μουσεῖον Χαλκίδος. ἼΑνασκαφαί: Χαλκίς (Οἰκόπεδον Γεσθ. ἼΑργυροπούλου, ὁδὸς ἼΑμαρυνθίων 73, Οἰκόπεδον Βασιλικῆς Μαρίνου, ὁδὸς Καρύστου 20, Οἰκόπεδον ἼΑντ. Μαχαίρα, ὁδὸς ἼΑμαρυνθίων 5, Οἰκόπεδον Εὐαγγ. Κωνσταντίνου, ὁδὸς Μεσσαιῶν καὶ ἼΑρνίδη, Οἰκόπεδον Χρυσούλας Σιδέρη, Οἰκόπεδον Βασ. Σιμοπούλου, ὁδὸς 3ου Συντάγματος, Οἰκόπεδον Κωνστ. Κουτσαυλῆ εἰς συνοικίαν Πλάτανος, Οἰκόπεδον ἼΑναστ. ἼΑναστασιάδου, ὁδὸς Καρύστου 18, ἼΕργα ΟΤΕ), Παναγίτσα (Οἰκόπεδον ἼΑω. Γραμματικοῦ), Μάνικα (Οἰκόπεδον ἼΕπαμ. Ζούση). Τυχαῖα εὐρήματα: Χαλκίς (Κακὴ Κεφαλὴ, Θέσις Τροχός ἢ Μακρυχώραφον, Συνοικία Βελήμπαμπα, Πηγὴ ἼΑρεθούσης, Παναγίτσα), Νέα Λάμψακος, Φύλλα, ἼΩρεοί, Λουτρά Αἰδηψοῦ (Σπηλιὰ τοῦ Σύλλα), Γιάλτρα (ἼΑθηναὶ Διάδες), ἼΙστιαία, ἼΑρτεμισιον, Κήρινθος, Ροβιές (ἼΟροβία), Κάρυστος, Γραμπιά, Μύλοι Καρυστίας, Μαρμάρη, Στύρα (Σ χ ἐ δ. 1 - 7· Πί ν. 226 - 233)..... » 250-263
 ἼΕρέτρια (Οἰκόπεδον Κ. ἼΑργυροῦ, Οἰκόπεδον Στυλ. Ποδάρα) (Σ χ ἐ δ. 1 - 2· Πί ν. 234 - 238)..... » 264-266
 Lefkandi (Πί ν. 239)..... » 267
 Grabungen in Eretria (Σ χ ἐ δ. 1 - 2)..... » 267-273

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

Εύβοια (Χαλκίς, Καθενοί, Φύλλα, Ἀλιβέριον, Αὐλωνάριον), Σκῦρος (Κάστρον)
 (Σχ έ δ. 1· Πί ν. 240 - 243) ..... Σελ. 274-279

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΩΚΙΔΟΣ

Δελφοί (Μουσεῖον, Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Πυθίου, Ἱερὸν Ἀθηνᾶς Προναίας, Γυμνάσιον),
 Κάλλιον (Παλαιοχριστιανική βασιλική, Μακεδονικὸς τάφος) (Πί ν. 244 - 251) » 280-284
 Antre corycien (Πί ν. 252) ..... » 285

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ - ΦΩΚΙΔΟΣ

Φθιώτις (Λαμία, Λουτρά Ὑπάτης, Ἀλεπόσπιτα, Νεράιδα), Φωκίς (Ἀντίκυρα)
 (Σχ έ δ. 1 - 2· Πί ν. 253 - 256) ..... » 286-290

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΜΕΡΟΣ Β'

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

Τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν
κατὰ τὸ ἔτος 1970

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐπετεύχθησαν ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τοὺς διαφόρους αὐτῆς τομεῖς τὰ κάτωθι :

Διεύθυνσις Διοικητικῶν

Σημαντικὴν ἐπίτευξιν εἰς τὸν διοικητικὸν τομέα ἀπέτελεσεν ἡ διενέργεια διαγωνισμοῦ προσλήψεως Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων ἐντὸς τοῦ Φεβρουαρίου. Εἰς τὸν διαγωνισμὸν τοῦτον ἐπέτυχον 9 Ἐπιμεληταὶ Κλασσικῶν καὶ 4 Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Τούτων ὁ διορισμὸς ἐγένετο ἐντὸς τοῦ Ἰουνίου, ἡ δὲ ἀνακοίνωσις τοποθετήσεως ἐντὸς τοῦ Αὐγούστου, ὡς ἀκολούθως :

Α'. Ἐπιμεληταὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων : Σταϊνχάουερ Γεώργιος, εἰς τὴν Ε' Περιφέρειαν με ἔδραν τὴν Σπάρτην. Δεκουλάκου Ἰφιγένεια, εἰς τὴν ΣΤ' Περιφέρειαν με ἔδραν τὰς Πάτρας. Παρλαμᾶ Στυλιανή, εἰς τὴν Ζ' Περιφέρειαν με ἔδραν τὴν Ἀρχαίαν Ὀλυμπίαν. Γαλλῆς Κωνσταντῖνος, εἰς τὴν ΙΒ' Περιφέρειαν με ἔδραν τὴν Λάρισαν. Κριτζᾶς Χαράλαμπος, εἰς τὴν Δ' Περιφέρειαν με ἔδραν τὸ Ναύπλιον. Χατζῆ Δέσποινα, εἰς τὴν ΙΖ' Περιφέρειαν με ἔδραν τὴν Μυτιλήνην. Ἰωαννίδου Ἀλεξάνδρα, εἰς τὴν Θ' Περιφέρειαν με ἔδραν τὰς Θήβας. Τριαντάφυλλος Διαμαντής, εἰς τὴν ΙΣΤ' Περιφέρειαν με ἔδραν τὴν Κομοτηνὴν. Ἀγαλοπούλου Πηνελόπη, εἰς τὴν Η' Περιφέρειαν με ἔδραν τὴν Κέρκυραν.

Β'. Ἐπιμεληταὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων : Ἐτζεόγλου Ροδονίκη, εἰς τὴν 3ην Περιφέρειαν με ἔδραν τὸν Μυστράν. Γεωργοπούλου Μαρία - Μυρτώ, εἰς τὴν 1ην Περιφέρειαν με ἔδραν τὴν Χαλκίδα. Δεριζιώτης Λάζαρος, εἰς τὴν 2αν Περιφέρειαν με ἔδραν τὴν Βέροιαν. Ἀλιπράντης Θεολόγος, εἰς τὴν 4ην Περιφέρειαν με ἔδραν τὰς Ἀθήνας.

Ἐκ τῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο γενομένων λοιπῶν

μεταβολῶν εἰς τὸ προσωπικὸν τῆς Ὑπηρεσίας σημειοῦται ἐνταῦθα : α) ἡ ἀπόσπασις τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων γ' τάξεως κ. Εὐθ. Μαστροκόστα ἐκ τῆς Β' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας (Ἀττικῆς) παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ Βορείου Ἑλλάδος, β) ἡ τοποθέτησις τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων α' τάξεως κ. Ἀγγ. Λιάγκουρα, ὡς Προϊσταμένου τῆς Β' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας, γ) ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων α' τάξεως κ. Κωνστ. Δαβάρου ἐκ τῆς ΚΑ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας (Χανιά) εἰς τὴν Κ' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν (Ἅγιος Νικόλαος), δ) ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων β' τάξεως κ. Ἰω. Παπαποστόλου ἐκ τῆς Α' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας (Ἀθήναι) εἰς τὴν ΣΤ' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν (Πάτραι), ε) ἡ μετάθεσις τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων β' τάξεως κ. Ἰω. Σακελλαράκη ἐκ τῆς Κ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας (Ἡράκλειον) εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

Ὑπότροφοι εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διετέλεσαν κατὰ τὸ 1970 οἱ κάτωθι Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων :

1) Ἡ Ἐπιμελήτρια δ. Αἰκ. Δημακοπούλου, παραμείνασα εἰς Ὁξφόρδην Ἀγγλίας, 2) ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Π. Θέμελης, παραμείνας εἰς Μόναχον Δ. Γερμανίας, 3) ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Ἡλ. Τσιριβάκος, παραμείνας εἰς Τυβίγγην Δ. Γερμανίας.

Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον

Τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον συνήλθεν εἰς 29 ἐν ὄλῳ συνεδριάσεις ἐξετάσαν 1360 ὑποθέσεις. Ἐκ τούτων : α) 460 ἀνεφέροντο εἰς γενικὰ θέματα, β) 322 εἰς κατασκευὴν ἔργων ἐπὶ ἡ πλησίον μνημείων, γ) 392 εἰς καθορισμὸν ἀμοιβῆς κατόχων καὶ ὑποδεικτῶν ἀρχαίων, δ) 70 εἰς ἐξ-

αγοράς και ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων, ε) 74 εἰς ἀνακηρύξεις ἱστορικῶν διατηρητέων μνημείων καὶ ἀρχαιολογικῶν χώρων, ὡς καὶ εἰς ἀποχαρακτηρισμούς, ζ') 14 εἰς παραχωρήσεις θεάτρων ἢ μῆ, ζ) 28 εἰς ἀδείας ἀρχαιοπωλῶν.

Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 διετέθησαν ἐκ τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ τὰ κάτωθι χρηματικά ποσά :

α) Δι' ἀπαλλοτριώσεις δι' ἀρχαιολογικοὺς σκοποὺς 10.000.000 δρχ.

β) Διὰ κτηριακὰ ἔργα μουσειῶν 2.579.623 δρχ.

γ) Δι' ἐργασίας ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως μνημείων 8.000.000 δρχ.

δ) Διὰ διαμορφώσεις ἀρχαιολογικῶν χώρων 500.000 δρχ.

Ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ Δημοσίων Ἐπενδύσεων διετέθησαν :

α) Διὰ κτηριακὰ ἔργα μουσειῶν 10.123.000 δρχ.

β) Δι' ἐπανεκθέσεις μουσειῶν 10.565.000 δρχ.

γ) Δι' ἀναστηλώσεις καὶ συντηρήσεις ἀρχαίων 6.360.000 δρχ.

δ) Δι' ἀνασκαφάς 8.500.000 δρχ.

ε) Διὰ μελέτας τοῦ ἐκτελεστοῦ προγράμματος 32.400 δρχ.

Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως

Μουσεῖα

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἤρχισεν ἡ ἀνέγερσις τοῦ Μουσείου Κέας καὶ ἐπερατώθη ἡ ἀνέγερσις τῶν Μουσείων Κιλκίς καὶ Ἀλμυροῦ καὶ ἡ ἐπέκτασις τοῦ Μουσείου Μυκόνου. Συνεχίσθη ἡ ἀνέγερσις τῶν Μουσείων Κομοτηνῆς, Χίου καὶ Πειραιῶς, ὡς καὶ ἡ διαμόρφωσις εἰς μουσεῖα τοῦ τουριστικοῦ περιπτέρου Πέλλης, τοῦ κτηρίου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Νάξου καὶ τῆς οἰκίας Μιχαλέα εἰς Ἀθήνας.

Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως μουσειῶν, ἐξ ὧν σπουδαιότεραι αἱ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἐπερατώθησαν αἱ ἐπισκευαὶ εἰς τὰ Μουσεῖα Ἀργοστολίου, Ἰθάκης, Μυτιλήνης, Πάρου, Πατρῶν καὶ τοῦ τεμένου Μπεζεστενίου Σερρών καὶ ἐλειτούργησεν ἡ ἐγκατάστασις κεντρικῆς θερμάνσεως εἰς τὸ Μοῦσεῖον Δελφῶν καὶ ἡ ἐγκατάστασις κλιματισμοῦ εἰς τὸ Μοῦσεῖον Πειραιῶς.

Ἐπίσης ἐτοποθετήθησαν κιγκλιδῶματα ἀσφαλείας εἰς πλείστα μουσεῖα τοῦ Κράτους. ἤρχισεν ἡ ἀνέγερσις βοηθητικῶν χώρων εἰς τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους Ὀλυμπίας καὶ Σαμοθράκης, ὡς καὶ ἀποθηκῶν ἀρχαίων εἰς Ἐπίδαυρον καὶ Δελφούς.

Μνημεῖα

Ἐγένοντο ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς πλείστα μνημεῖα, ἐξ ὧν τὰ κυριώτερα εἶναι :

Μνημεῖα Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, τείχη Καβάλας, τέμενος Μπεζεστενίου Σερρών, τείχη Θεσσαλονίκης καὶ Βεροίας, φρούριον Πλαταμῶνος, μνημεῖα Ἁγίου Ὁρους, Μετεώρων καὶ Ὀσίου Λουκά, φρούρια Καρύστου, Ζακύνθου, Γερακίου, μνημεῖα Μυστρά, τείχη Ἡρακλείου, μνημεῖα Κρήτης καὶ Κυκλάδων, ὡς καὶ τείχη Πειραιῶς. Ἐπίσης κατεσκευάσθη εἰδικὸν στέγαστρον τοῦ τύμβου τῶν Πλαταιῶν εἰς Μαραθῶνα καὶ στέγαστρον κλιμακοστασίου τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ. Ὡσαύτως ἐγένετο συντήρησις τοιχογραφιῶν καὶ ψηφιδωτῶν, ἐξ ὧν αἱ σημαντικότεραι εἶναι εἰς Ἁγίον Ὅρος, Μυστράν, Πάτρας, Βέροια, Σαντορίνην, Κρήτην, Θεσσαλονίκην.

Μελέται

Συνετάγησαν αἱ μελέται ἀνεγέρσεως τῶν Μουσείων Καστοριάς, Λαυρίου, Λαρίσης καὶ Σητείας, διαμορφώσεως τοῦ τουριστικοῦ περιπτέρου Πέλλης εἰς Μοῦσεῖον, διαμορφώσεως ἀρχαιολογικοῦ χώρου Σέσκλου, στερεώσεως κλπ. ἐνετικῶν τειχῶν Ἡρακλείου, φρουρίου Κορώνης, κατασκευῆς στεγάστρου ἀρχαιολογικοῦ χώρου Σέσκλου, ὡς καὶ τοῦ τύμβου τῶν Πλαταιῶν εἰς Μαραθῶνα, καὶ πλείσται ἄλλαι μελέται στερεώσεως, συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως μουσειῶν καὶ μνημείων.

Πέραν τῶν ἀνωτέρω, ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως προέβη εἰς τὴν σύνταξιν 87 κτηματολογικῶν διαγραμμάτων καὶ ἀποτυπώσεων πρὸς ἀπαλλοτριώσιν ἀκινήτων δι' ἀρχαιολογικοὺς σκοποὺς.

Ἐποπτεία ἔργων ἐτέρων Ὄργανισμῶν

Ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως ἐπόπτευσε τῶν ἐκτελουμένων ὑπὸ Ὄργανισμῶν ὑπαγομένων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἔργων ὡς κάτωθι :

Ἀνέγερσιν Β' Τμήματος Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, διαμόρφωσιν αἰθούσης χρυσοῦν Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (ἶδρυμα Ψύχα), αἰθουσῶν Νέας Σκηπῆς Ἐθνικοῦ Θεάτρου, ἀνέγερσιν Λαϊκῆς Βιβλιοθήκης Βόλου κ.ἄ.

Ὁργάνωσις καὶ Λειτουργία

Ἡ Ὑπηρεσία, διὰ τοῦ ὀλιγαριθμοῦ εἰς αὐτὴν ὑπηρετοῦντος τεχνικοῦ προσωπικοῦ (ὀκτώ μηχανικῶν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν 5.000 κλασσικῶν καὶ βυζαντινῶν μνημείων), ὡς καὶ διὰ τῶν ἀρμοδιῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων, κατάρθωσε νὰ ὑλοποιήσῃ πλήρως τὰ προγραμ-

ματισθέντα έργα και νά απορροφήση σχεδόν άπάσας τās διατεθείσας πιστώσεις.

Διεύθυνσις Ξένων Σχολών και Πολιτιστικῶν Σχέσεων

Κατά τὸ 1970 προωθήθη και ἐβελτιώθη ἔτι μᾶλλον ἡ συνεργασία μεθ' άπασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι Ξένων Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν, διὰ τās ὁποίας κατόπιν σειρᾶς ἐνεργειῶν, ἐξησφαλίσθη και διὰ διατάξεων κατεχωρήθη ἀνεωτέρα διεξαγωγή τῶν εργασιῶν, ἐρευνῶν και μελετῶν τῶν.

Ὁ τομεὺς τῆς ὑποβρυχίου δραστηριότητος παρουσίασε σημαντικὴν δρᾶσιν. Ἡ Ὑπηρεσία κατάρθωσε δι' ἐπιπόνων προσπαθειῶν νά δώσῃ εἰς ἔλευθέραν δι' ὑποβρυχίου καταδύσεις χρησιμοποίησιν, τās περιοχάς Χαλκιδικῆς και Ἰονίων Νήσων, βεβαίως ὑπὸ προϋποθέσεις διασφαλιζούσας τὰ ἔθνικὰ συμφέροντα.

Ἐξεπονήθη χάρτης, εἰς ὃν ἀπετυπώθησαν αἱ περιοχαὶ ἔνθα ἐνετοπίσθη ἡ παρουσία ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν, ναυαγίων, κατεποντισμένων ἐρειπίων κλπ. Ὁ χάρτης συμπληροῦται συνεχῶς.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξεπαιδεύθησαν ἕτεροι ἔξ ἀρχαιολόγοι εἰς τὴν ὑποβρύχιον δραστηριότητα, ἐπραγματοποιήθη δὲ ἡ πρώτη ὑποβρύχιος ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν Ἀλοννήσου ἐπὶ βυζαντινοῦ ναυαγίου τοῦ 12ου αἰ., στεφθεῖσα ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Τὸ φορτίον τοῦ ναυαγίου ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀγγείων, ἐχόντων ἐφυάλωσιν και πλουσίαν διακόσμησιν ἐκ μυθικῶν μορφῶν και ζῶων. Συνεκεντρώθησαν περὶ τὰ 1400 ἀγγεῖα και τινὰ χαλκᾶ σκεύη. Ἡ ἔρευνα θὰ συνεχισθῇ κατὰ τὸ ἔτος 1971 πρὸς διάσωσιν τοῦ ὑπολοίπου φορτίου και πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ σκάφους, τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι σώζονται ἱκανὰ τμήματα.

Εἰς τὸν τομέα τῶν σχέσεῶν μας μετὰ τοῦ Ἐξωτερικοῦ, ἡ Ὑπηρεσία μας συμμετέσχεν εἰς τὴν διεθνῆ Ἐκθεσιν « Osaka 70 », ὡς δὲ ἀνεκοίνωσαν ἡμῖν αἱ Ἰαπωνικαὶ ἀρχαί, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκθέσεως ἐπωλήθησαν ἄνω τοῦ 1.000.000 φωτογραφίαι τῶν ἡμετέρων ἐκθεμάτων, οἱ δὲ ὀργανωταὶ εἰσέπραξαν ἐκ τούτων 1.000.000 δολάρια.

Ἐπγραμματίσθη και πυρετωδῶς προετοιμάζεται τὸ Διεθνὲς Συνέδριον Προϊστορικῶν Σπουδῶν 1971. Τὸ Συνέδριον τοῦτο ὀργανοῦται κατ' ἔτος και μονίμως εἰς Sheffield τῆς Ἀγγλίας, διὰ πρώτην δὲ φοράν, τιμητικῶς, ἀνετέθη ἡ ὀργάνωσις του εἰς ξένην χώραν.

Συνεχίσθησαν ἐπιτυχῶς και καθ' ὄλον τὸ ἔτος

αἱ ἐβδομαδιαῖαι ἀπὸ ραδιοφώνου ἀρχαιολογικαὶ διαλέξεις και ὀργανώθησαν τέσσαρες συνεντεύξεις τύπου ἐπὶ διαφόρων σημαντικῶν ἀρχαιολογικῶν θεμάτων.

Συνεκεντρώθη φωτογραφικὸν ὄλικόν, δι' οὗ ἡ Ὑπηρεσία μας μετέσχεν εἰς τās ὀργανωθείσας ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν τοπικὰς κατὰ νομοὺς Ἐκθέσεις.

Ταμεῖον Ἀρχαιολογικῶν Πόρων και Ἀπαλλοτριώσεων

Τὰ ἔσοδα ἐξ ἀρχαιολογικῶν πόρων ἀνήλθον κατὰ τὸ 1970 εἰς 51.086.307,90 δρχ. ἔναντι 46.608.103,80 δρχ. τοῦ 1969.

Ἐκ τοῦ Ταμεῖου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων και Ἀπαλλοτριώσεων διετέθησαν :

α) Δι' ἀπαλλοτριώσεις 19.393.459 δρχ. β) Διὰ διαμόρφωσιν, περίφραξιν ἀρχαιολογικῶν χώρων 2.348.049 δρχ. γ) Δι' ἐνίσχυσιν φυλάξεως μουσειῶν και ἀρχαιολογικῶν χώρων 5.928.605 δρχ. δ) Διὰ καταβολὴν ἀμοιβῶν εἰς κατόχους ἀρχαίων 414.568 δρχ. ε) Δι' ἀγορὰν συγγραμμάτων πρὸς πλουτισμὸν τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ἀρχαιολογικῶν ὕπηρεσιῶν 50.840 δρχ. ς') Δι' ἀγορὰν ἐπιπλῶν 131.970 δρχ. ζ) Δι' ἐκτύπωσιν ἀρχαιολογικῶν δημοσιευμάτων 1.319.580 δρχ. η) Διὰ δαπάνας πάσης φύσεως ἔνεκα ἀρχαιολογικῶν ἀναγκῶν περιοχῆς Δωδεκανήσου 2.454.502,30 δρχ.

Τὰ ἐντὸς τοῦ ἔτους 1970 ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Τμήματος Δημοσιευμάτων βιβλία εἶναι τὰ κάτωθι :

1. Δύο τεύχη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τοῦ τόμου 24 (1969) : Μέρους Β', Χρονικά, τεύχη Β1 και Β2.

2. Τρία τεύχη τῶν Ἀρχαιολογικῶν Ἀναλέκτων ἐξ Ἀθηνῶν τοῦ τόμου III (1970).

3. Γ. Δοντᾶ, Ὀδηγὸς Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Κερκύρας.

Ἐπίσης ἐγένοντο αἱ ἐξῆς ἀνατυπώσεις :

1. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, τόμοι 13, 14 και 15.

2. Agnes Sakellariou - G. A. Parathanasopoulos, National Archaeological Museum. I. Prehistoric Collections. A Brief Guide (translated by Helen Wace, Elisabeth Wace-French and Ariadne Koumari - Sanford).

3. Σύντομος Ὀδηγὸς Μουσείου Ἀκροπόλεως.

4. Carl Blegen - Marion Rawson, Τὸ Ἀνάκτορον τοῦ Νέστορος (μετάφρασις Γ. Α. Παπαθανασοπούλου).

ΕΘΝΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν τοῦ Μουσείου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογραφομένου, ἀπετελείτο κατὰ τὸ ἔτος 1970, ἐκ τῆς Ἐφόρου δ. Β. Φιλιππάκη, τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Παρ. Τουλούπα, τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰω. Σακελλαράκη, μετατεθέντος ἐκ Κρήτης κατὰ μῆνα Αὐγούστου, καὶ ἐκ τῶν πτυχιούχων ἀρχαιολογίας, αἱ ὁποῖαι εἰργάσθησαν ὡς ἐκτακτοὶ βοηθοί, κ. Ἰσμ. Τριάντη, δ. Ἄλ. Γιαννοπούλου καὶ δ. Ἐ. Ραυτοπούλου, προσληφθείσης κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους.

Λήγοντος τοῦ 1970, εἰς τὰς αἰθούσας ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου προσετέθησαν τέσσαρες τῆς βορειοανατολικῆς πτέρυγος τοῦ κτηρίου. Εἰς τὰς τρεῖς ἐξ αὐτῶν (αἰθ. 41, 42, 43) ἔχουν ἐκτεθῆ μαρμάρινα ἀγάλματα, ἀνάγλυφα καὶ εἰκονιστικαὶ κεφαλαὶ τῆς ρωμαϊκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1ου π.Χ. μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. καὶ ἐπέκεινα. Ἐν τῇ ἐκθέσει, ἡ χρονολογικὴ τάξις δὲν ἐτηρήθη πάντοτε αὐστηρῶς πρὸς τὸν σκοπὸν, ἀφ' ἑνός, ὅπως μὴ διαχωρισθῶσι γλυπτὰ ἀνήκοντα εἰς σύνολον εὐρημάτων, ὡς π.χ. αἱ κεφαλαὶ τῶν κοσμητῶν ἐκ τοῦ Γυμνασίου τοῦ Διογένηος καί, ἀφ' ἑτέρου, ἵνα διευκολυνθῇ ἡ μελέτη ἔργων ἐπιδεχομένων χρησίμου συγκρίσεις. Τοιοῦτοτρόπως μετὰ τὸ ἀνδριάντος ἱπέως θωρακοφόρου ἐκ Μήλου, τοῦ ὁποίου ἡ χρονολογίσις ἀμφισβητεῖται μετὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος¹, ἐξετέθησαν καὶ ἄλλα ἀγάλματα σχετιζόμενα πρὸς αὐτὸν διὰ τὴν κοινὴν των προέλευσιν ἐκ Κυκλάδων. Μεταξὺ, πάλιν, τῶν ἀρχαϊστικῶν ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων, ἐξετέθη σκοπίμως, πρὸς παραβολήν, τὸ ἀνάγλυφον 3727 τοῦ Διονύσου ἐκ Χαλανδρίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄριστον ἔργον τῆς ἀρχαϊστικῆς τέχνης τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος².

Ἡ αἴθουσα 41 διὰ καταλλήλου διαρρυθμίσεως διηρέθη εἰς δύο χώρους, τῶν ὁποίων ὁ βόρειος ἐδέχθη ἀλεξανδρινὰ ἔργα πλαστικῆς καὶ μικροτεχνίας τῶν ἐξ Αἰγύπτου Συλλογῶν Δημητρίου, Ρόστοβιτς καὶ Α. Μπενάκη. Ἐντὸς τῆς αὐτῆς αἰθούσης ἐτοποθετήθησαν καὶ δύο γλυπτὰ αἰγυπιαζόντος τύπου ἐκ τῆς μητροπολιτικῆς Ἐλλάδος, ὁ ἐκ Μαραθῶνος ἀνδριάς, τοῦ ὁποίου ἀντί-

στοιχος εὐρέθη προσφάτως εἰς Μαραθῶνα³, καὶ ἀκέφαλον ἀγαλμα Σφιγγός, εἰσαχθὲν εἰς τὸ Μουσεῖον ἐκ Λουκοῦ Κυνουρίας ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος⁴.

Μεταξὺ τῶν ἀτελῶς γνωστῶν εἰκονιστικῶν ἔργων καταλέγεται ἡ προτομὴ ὑπ' ἀριθ. 1590 ἐξ Ἐρετρίας⁵ (Πί ν. 1 α). Ἡ χρονολογίσις τῆς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν πρῶιμων αὐτοκρατορικῶν χρόνων εἶναι ἀβεβαία. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ γύψου, ὁ ὁποῖος ἐκάλυπτε τὴν βᾶσιν διὰ τὴν ἐκθεσίαν τῆς, ἀπεδείχθη ὅτι ἡ κεφαλὴ ἀνήκεν εἰς *imago clipeata*. Εἰς τὸν Πί ν. 1 β διακρίνεται ἡ καμπυλόγραμμος κάτω ἀπόληξις καὶ οἱ τόρμοι πρὸς ἔνθεσιν τῆς προτομῆς ἐν τῷ πλαισίῳ μορφῆς ἀσπίδος. Ἡ προέλευσις τῆς ἐκ τοῦ χώρου τοῦ θεάτρου ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν ὅτι δυνατὸν νὰ εἰκονίζη αὕτη κωμικὸν ἢ δραματικὸν ποιητὴν.

Περὶ τῆς τακτοποιήσεως εἰς προσωρινὴν ἐκθεσίαν, ἐν τῇ αἰθούσῃ ὑπ' ἀριθ. 45, χαλκῶν ἀνδριάντων καὶ ἔργων μικροτεχνίας, ἐδημοσιεύθησαν ἀνακοινώσεις εἰς *AAA IV* (1971), σ. 49 - 53. Ἐνταῦθα προστίθενται μόνον παρατηρήσεις τινὲς ἀφορῶσαι εἰς τὸ ἀγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος, ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ Πειραιῶς τοῦ 1959 (Πί ν. 2). Τοῦτο ἦτο, ὡς γνωστὸν, ἐξ ὄλων τῶν συνευρεθέντων χαλκῶν ἔργων, τὸ πλέον κακῶς διατηρούμενον. Ἡ ὀξειδῶσις εἶχε προχωρήσει μέχρι τοῦ πυρῆνος τοῦ μετάλλου, ἰδίως εἰς τὴν κεφαλὴν (κόμη καὶ δεξιὰ πλευρὰ) καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν πτυχῶν τοῦ πέπλου καὶ τοῦ ἱματίου, ὅπου δὲν ἀπέμεινεν ἢ μόνον ἡ ὕλη τῆς ὀξειδῶσεως τοῦ χαλκοῦ⁶. Ἀπητήθη μακροχρόνιος ἀποστέγνωσις φυσικὴ καὶ τεχνητὴ καὶ ἐν συνεχείᾳ συγκόλλησις καὶ στερέωσις κατὰ βάθος καὶ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τελειῶς ὀξειδωθέντος μετάλλου. Ἡ ἐξεργασία αὕτη, διαρκέσασα ἐπὶ δέκα ἔτη, συνετελέσθη ὑπὸ τοῦ τεχνίτου Χρ. Χατζηλιού, συνταξιούχου ἀλλὰ συνεχίζοντος τὴν ἐργασίαν του, μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ τεχνίτου Στ. Κασσανδρῆ. Οἱ βραχίονες τοῦ ἀγάλματος συνεκολλήθησαν, ὅπως καὶ πολλὰ τμήματα ἀπὸ τὰς πτυχὰς τοῦ ἐνδύματος. Κατὰ τὴν ἐργασίαν διεπιστώθη ἡ ἔκτασις τῆς ἐν ψυχρῷ ἀρχαίας ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος ἐπεξεργασίας. Αὕτη φαίνεται ἰδιαιτέρως εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰ γυνὰ μέρη τοῦ σώματος.

3. Ἄ. Κ. Βαβρίτσα, Εἰδήσεις ἐκ Μαραθῶνος, *AAA I* (1968), σ. 232 - 233, εἰκ. 6 - 9.

4. *Expédition de Morée III*, 89, 2. *RS*, II 709, I.

5. Το κάτω μέρος τῆς κεφαλῆς εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ θεάτρου τῆς Ἐρετρίας, διενεργηθείσας ὑπὸ Ἀμερικανῶν ἀρχαιολόγων κατὰ τὸ 1891· πρβλ. καὶ Α. Hekler ἐν *ÖJh* 21/22, σ. 199, εἰκ. 68.

6. Ἄ. Κ. Ὀρλάνδου, *Τὸ ἔργον* 1959, σ. 167, εἰκ. 184.

1. Περὶ τῶν χρονολογικῶν καὶ τεχνολογικῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια θέτει ἡ μελέτη τοῦ ἀγάλματος, πρβλ. Β. Kallipolitis, *Nouvelles salles de Sculpture, AAA IV* (1971), σ. 45 - 46.

2. *AAA IV* (1971), σ. 48, ὑπόσημ. 6.

Πτυχαι του ίματίου έχουν χυθή χωριστά και συνεκολλήθησαν εκ των υστέρων καλύψασαι άλλας πτυχάς, αι οποια παρουσιάζον λείαν επιφάνειαν. 'Επι των βραχιόνων διακρίνονται σαφώς δύο επικεκολλημένα στρώματα (Π ί ν. 3). 'Επι της ράχως, η αρχική θέσις της φαρέτρας ήτο εις ύψηλότερον σημείον, όπου υπάρχει αύλαξ προς ύποδοχην αυτής, η οποια όμως έτοποθετήθη και προσηρμόσθη εις χαμηλοτέραν θέσιν. Συμπεραίνομεν εκ τούτων ότι το άγαλμα ύπέστη «επισκευήν». »Αν αυτη έγένητο άμεσα μετά την άνεπιτυχή χώνευσιν η μεταγενέστερον λόγω βλάβης, είναι ίσως αδύνατον να διαπιστωθῆ. "Οθεν, η σημασία του αγάλματος δια την εξέτασιν της τεχνικής, όσον και δια την Ιστορίαν της Τέχνης, είναι προφανής, επειδή άναμφιβόλως πρόκειται περι πρωτοτύπου, άναγομένου εις το τρίτον τέταρτον του 4ου π.Χ. αι., συγγενοϋς τεχντροπίας προς τα έργα του Πραξιτέλους.

Εις το εργαστήριον του Μουσείου, όπου έγένητο η όλη εργασία δια την εκθεσιν των χαλκων, ησκήθησαν πολλοι βοηθοι άποφοιτήσαντες από την Σχολήν Συντηρητών, ήτις ιδρύθη δαπάνη του 'Ιδρύματος Ψύχα.

'Εκ της εκτεθειμένης Συλλογής αρχαϊκων χαλκων μετεφέρθησαν, άποφάσει του 'Αρχαιολογικού Συμβουλίου, τα εϋρήματα των άνασκαφων του Καθηγητου Εϋαγγελιδου της Δωδώνης, περίπου 45, εις το Μουσείον των 'Ιωαννίνων.

Σημαντικόν μέτρον δια την καλήν διατήρησιν των μη εκτεθειμένων μικρων χαλκων αντικειμένων, ύπήρξεν η έγκατάστασις χαλκοθήκης εις τον 2ον όροφον του Μουσείου και μεταλλίνων θηκων, την δαπάνην των οποίων κατέβαλεν η 'Εταιρεία « Οί Φίλοι του Μουσείου ». Εις την νέαν χαλκοθήκην, η οποια δεν έχει ύγρασίαν, μετεφέρθησαν τα χαλκά των άποθηκων, ταξινομηθέντα κατά την προέλευσιν των. 'Η 'Εταιρεία « Οί Φίλοι του Μουσείου » κατέβαλεν ώσαύτως την δαπάνην μηχανήματος έξαερισμού και κλιματισμού δια το εργαστήριον συντηρήσεως των ξυλίνων της Αίγυπτιακής Συλλογής, οργανωθέν εις τον χώρον της παλαιάς άποθήκης χαλκων. Τήν έλλειψιν επιστήμονος χημικού άνεπλήρωσεν εν μέρει, εϋγενώς προσφερθείς, ο ειδικός εις την μεταλλοτεχνίαν Δρ. κ. Γ. Βαρουφάκης, ο οποιος διεξήγαγεν επιστημονικά πειράματα και έρεύνας επί ριτισμάτων από αρχαία χαλκά αντικείμενα και αναλύσεις, των οποίων τα άποτελέσματα έδημοσίευσεν εις ειδικά ξένα περιοδικά και εις ΑΔ 25 (1970) : Μέρος Α', σ. 100 κ.έ.

Εις την προϊστορικήν Συλλογήν εισήχθησαν τα εϋρήματα των προϊστορικων τάφων του Μα-

ραθώνος, άνασκαφέντων κατά το θέρος του 1970 υπό του Γενικού 'Επιθεωρητου 'Αρχαιοτήτων και 'Ανασθηλώσεως Καθηγητου κ. Σπ. Μαρινάτου'. Τα άγγεία εκκαθάρισθησαν και συνεκολλήθησαν εις το εργαστήριον υπό του τεχνίτου κ. Τρ. Κοντογεώργη, ο οποιος έδίδαξε τους μαθητάς της Σχολής Συντηρητών και επέβλεψεν εις την όλην εργασία συντηρήσεως των πηλίνων αντικειμένων. 'Επι του προκειμένου άξίζει να αναφερθῆ η επανασυγκόλλησις και επανέκθεσις του μεγάλου εκ Βοιωτίας πήθου με άνάγλυφον παράστασιν ποτνίας θηρών εν τη αιθούση 11. Εις τάς προθήκας εκθέσεως της Μυκηναϊκής αιθούσης (προθ. 5 και 6) προσετέθησαν και όσα εϋρήματα (κτερίσματα) του Β' περιβόλου των Μυκηναων δεν είχαν εισέτι εκτεθῆ, μελετηθέντα δια την τελικήν δημοσίευσιν των τάφων του περιβόλου παρά του Καθηγητου κ. Γ. Μυλωνά. Εις την περιγραφήν και εϋρετηρίασιν των άγγείων του Μαραθώνος ειργάσθη ο κ. 'Ι. Σακελλαράκης.

Εις την Συλλογήν κλασσικων άγγείων προσετέθησαν περι τα 25 αττικά, εϋρεθέντα εντός του τύμβου των Πλαταίων εν Μαραθώνι⁸, άνασκαφέντος υπό του κ. Μαρινάτου. 'Η κ. 'Ελ. Σταθάτου παρέδωσε δια την Συλλογήν της την δωρηθεϊσαν πρό έτών, περι τα 14 μικρά αντικείμενα.

'Υπό της 'Αστυνομίας προσεκομίσθησαν περι τα 50 πήλινα και 1 γλυπτόν ρωμαϊκων χρόνων, κατασχεθέντα εις χείρας αρχαιοκαπήλων και προερχόμενα εκ Κρήτης, εις τα μουσεια της οποίας ανήκουν κανονικώς, δι' ο παρέλκει ο περι αυτών λόγος ενταϋθα.

Μεγαλυτέρας σημασίας είναι η εισαγωγή εις το Μουσείον εκ της αρχαιολογικής άποθήκης του Ραμνουντος, 30 άποτμημάτων μαρμαρίνου αγάλματος ύπερφυσικού μεγέθους, τα οποια ο 'Επιμελητης κ. Γ. Δεσπίνης άνεγνώρισεν ότι ανήκουν εις την Νέμεσιν του 'Αγορακρίτου, το λατρευτικόν εν Ραμνουντι άγαλμα, εν συνδυασμῶ προς άλλα θραύσματα φυλασσόμενα εις το 'Εθνικόν Μουσείον, όπου είχαν μεταφερθῆ υπό του άνασκάψαντος το ιερόν Β. Στάη από του 1892. Εις το Βρετανικόν Μουσείον φυλάσσεται, έξ άλλου, μέγα άπότμημα από την κεφαλήν του άνδριάντος της θεάς.

Μεταξυ των αντίγραφων ρωμαϊκων χρόνων του τύπου της Νεμέσεως, διακρίνεται, δια την σχετικήν πιστότητά του, το άκεφαλον άγαλμα

7. Ποβλ. ΑΔΑ III (1970), σ. 66 - 68, 153 - 162, 349 - 357.

8. ΑΔΑ III (1970), σ. 164 - 166, 357 - 365.

τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ΓΛ 3949, ἐκτεθειμένον ἐν τῇ μικρᾷ αἰθούσῃ κλασσικῶν ἔργων καὶ ἀντιγράφων (19). Εἰς τὸν Πί. ν. 4 ἀπεικονίζεται σχεδιογράφημα ἀναπαραστάσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀγορακρίτου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτμημάτων καὶ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ Μουσείου τῆς Κοπεγχάγης, ὀφειλόμενον εἰς τὸν καλλιτέχνην - ζωγρά-

φον τοῦ Μουσείου κ. Κ. Ἡλιάκην. Ἐπειδὴ ἡ γενομένη τὸ 1960 - 1962 ἔρευνα καὶ περισυλλογὴ τῶν θραυσμάτων ἐν Ραμνοῦντι ὑπῆρξε περιορισμένη εἰς ἔκτασιν, θὰ ἦτο εὐκταῖον νὰ ἀναληφθῇ νέα συστηματικὴ ἔρευνα ἐν τῷ ἱερῷ, ἡ ὁποία δυνατὸν νὰ ἀποδώσῃ καὶ ἄλλα θραύσματα τοῦ ἀγάλματος ἢ τῶν ἀναγλύφων τῆς βάσεως.

Β. Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

*

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΘΗΝΩΝ

Συνεχίσθη και κατά το έτος 1970 ή συντήρησις και ό καθαρισμός των μολυβδίνων συμβόλων, ώς και άργυρών και χαλκών νομισμάτων, τόσον τής Συλλογής των 'Αθηνών, όσον και πολλών άλλων άρχαιολογικών Περιφερειών, ύπό του ειδικευμένου τεχνίτου κ. Σπύρ. Στυροπούλου.

Η έπανεκθετική έργασία εις την τρίτην Δυτικήν αίθουσαν έχει σχεδόν όλοκληρωθή, διά τής τοποθετήσεως εις ειδικάς προθήκας, άφ' ένός μιν, μιās επιλογής εκ των άξιολογωτέρων νομισμάτων τής Συλλογής 'Αλεξάνδρου Σούτζου¹, άφ' έτέρου δέ, μιās αντιπροσωπευτικής σειράς δοκιμίων και νομισμάτων τής Νεωτέρας 'Ελλάδος (Πί ν. 5, 6 α - β, 7 α - β).

Παράλληλως πρός την έργασίαν ταύτην, εκρίθη σκόπιμον όπως, χάριν τής προβολής ώρισμένων ιδιαιτέρου ένδιαφέροντος εκθεμάτων τής Νοτιοδυτικής αιθούσης, τοποθετηθώσι ταύτα εις νέας πρός τοϋτο κατασκευασθείσας προθήκας τοίχου. Αί γενόμεναι άναπροσαρμογαί άφοροϋν εις τά κάτωθι άντικείμενα : α) « Εϋρημα » πεντήκοντα και ένός χρυσών στατήρων Φιλίππου Β' και 'Αλεξάνδρου Γ', εύρεθέντων κατά τάς άνασκαφάς τής Κορίνθου τό 1930, β) έντε χρυσά πτολεμαϊκά νομίσματα εκ των σπανιωτέρων των φυλασσομένων εις τό Μουσείον, και γ) ώρισμένοι άρχαιοί έλληνικοί γλυπτοί λίθοι εκ τής Συλλογής Καραπάνου (Πί ν. 8 α - β).

Ώσαύτως έπραγματοποιήθη ή από τοϋ 1968 άρξαμένη άποδελτίωσις των « θησαυρών » των άρχαίων έλληνικών νομισμάτων των φυλασσομένων εις την Νομισματικήν Συλλογήν².

Ώς επιστημονική βοήθος ειργάσθη και κατά τό 1970 μετ' έξαιρετικής έπιμελείας ή άρχαιολόγος δ. Ήώς Τσούρη.

Η ταύτισις των νέων προσκτημάτων έχει ώς άκολούθως³ :

1. 'Ο 'Αλέξανδρος Σούτζος κατέλιπε και κληροδότημα, διά τοϋ όποιου πλουτίζεται κατ' έτος τό Μουσείον με νέα προσκτήματα. 'Επιθυμώ και εκ της θέσεως ταύτης να εκφράσω τάς θερμάς μου εύχαριστίας προς τό Διοικητικόν Συμβούλιον τής 'Εθνικής Πινακοθήκης και τοϋ Μουσείου 'Αλεξ. Σούτζου, διά την πολύτιμον συνδρομήν του εις τον τομέα τοϋ πλουτισμοϋ τής Νομισματικής Συλλογής.

2. Η έργασία αύτη συνετελέσθη έντός τοϋ γενικωτέρου πλαισίου τής άναθεωρήσεως και συμπληρώσεως τοϋ παλαιού και πολυτίμου εύρητηρίου των άρχαίων έλληνικών θησαυρών, συνταχθέντος παρά τοϋ Sydney P. Noe (2α έκδοσις 1937).

3. Όπου κρίνεται άπαραίτητον, ή διατήρησις σημειούται ώς εξής : ΔΑ = διατήρησις άριστη, ΔΚ = διατήρησις καλή, ΔΜ = διατήρησις μετρια, δμ = διατήρησις μετριωτάτη, έφθ. = έφθαρμένον. Αί φωτογραφίαι των πινάκων ο-

Α'. Έξ άνασκαφών

α) Έκ τής άνασκαφής τής βασιλικής τής 'Αμφιπόλεως κατά τό έτος 1970, τριάκοντα έντε χαλκά νομίσματα⁴, ήτοι :

1 - 5. 'Αμφιπόλεως, περι τά 187 - 31 π.Χ., πρβλ. *SVG Corp.*, άριθ. 62 και Gaebler, πίν. IX, άριθ. 16, 17 και 18.

6. 'Αμφιπόλεως, εποχής Λουκίου Ούήρου (;), έφθαρμένον.

7. 'Αμφιπόλεως, εποχής Σεπτιμίου Σεύηρου, πρβλ. *SVG Corp.*, άριθ. 110.

8. Πύδνης, εποχής 'Αμύντου Γ', πρβλ. Gaebler, άριθ. 2 - 3 (πίν. XX, άριθ. 30 - 31).

9. Φιλίπων, αυτοκρατορικών χρόνων, πρβλ. *SVG Corp.*, άριθ. 306.

10. Κασσάνδρου, πρβλ. *ε.ά.*, άριθ. 1146 - 1153.

11. 'Αντιγόνου Γονατά, πρβλ. *ε.ά.*, άριθ. 1205 - 1213.

12. 'Αβδήρων, περι τά 352 - 323 π.Χ., πρβλ. *ε.ά.*, άριθ. 374.

13 - 16. Τέσσαρα τελείως έφθαρμένα άρχαία έλληνικά.

17. Φόλλις Μεγάλου Κωνσταντίνου, έφθαρμένη.

18. Φόλλις Κωνσταντίου Β', έφθαρμένη.

19. Χαλκοϋν νόμισμα (AES IV) Θεοδοσίου Α', νομισματοκοπέιου Κυζίκου, χρονολογία κοπής 388 - 392, πρβλ. *RIC*, IX, σ. 246, άριθ. 26 b, 3.

20 - 21. Δύο χαλκά νομίσματα 'Αρκαδίου, έφθαρμένα.

22. Χαλκοϋν νόμισμα 'Ονωρίου (;), έφθαρμένον.

23 - 31. 'Εννέα ύστερορωμαϊκά, έφθαρμένα.

32. Πεντανόμισμον έφθαρμένον, πιθανώς 'Ιουστίνου Α'.

33 - 34. Δύο όκτανόμισμα 'Ιουστινιανού Α', νομισματοκοπέιου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπής 527 - 562, πρβλ. Bellinger, *Dumbarton Oaks Catalogues I*, άριθ. 100 a.1.

35. Εικοσανόμισμον 'Ιουστίνου Β', νομισματοκοπέιου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπής 572/73, πρβλ. *ε.ά.*, άριθ. 74.1.

β) Έκ τής άνασκαφής Κεφάλου, νήσου πρός ΒΔ. τής Βονίσης εις τον 'Αμβρακικόν κόλπον, τοϋ έτους 1968, τριάκοντα έξ χαλκά⁵, ώς επί τό πλείστον βυζαντινά, βανδαλικά και έν 'Οστρογόθων, πρβλ. *ΙΑΕ* 1968, σ. 21.

φείλονται των μέν αίθουσών εις τον κ. Χαρισιάδην, των δέ νομισμάτων εις τον φωτογράφον τοϋ 'Εθνικοϋ 'Αρχαιολογικοϋ Μουσείου κ. Κωνστ. Κωσταντόπουλον.

4. Παρέδωσεν ό κ. Εϋστ. Στίκας.

5. Παρέδωσαν παρά τής άρχαιολόγου κ. Χαρ. Μπάρλα.

γ) Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς « Γλυκὸν » Ἡλείου, τέσσαρα χαλκᾶ καὶ ἓν ἀργυροῦν⁶:

1) Σκυφοτὸν Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ, πρβλ. M. Henny, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, ἀριθ. 11 - 15, πίν. 16, 2-3) δύο φραγκικὰ δηνάρια - τορνήσια ἐφθαρμένα, 4) ἐνετικὸν σολδίνιον τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐφθαρμένον, καὶ 5) τουρκικὸν ἐφθαρμένον καὶ ἀποκεκομμένον.

δ) Παρὰ τῆς Α΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας⁷, κατὰ τὰς ἐκτελουμένας ἐργασίας εἰς τὴν οἰκίαν Μιχαλέα, ἔνδεκα νεοελληνικὰ νομίσματα Ὁθωνος καὶ Γεωργίου Α΄.

ε) Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Μαραθῶνος τοῦ ἔτους 1970, δύο χαλκᾶ ρωμαϊκὰ : 1) ἀνωτιανὸς Γαλλιηνοῦ, καὶ 2) ἐφθαρμένον 4ου αἰ. μ.Χ.⁸.

ς) Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Πειραιῶς τοῦ 1959, ἐξήκοντα ἓν χαλκᾶ μετριωτάτης διατηρήσεως ἕως ἐφθαρμένα⁹, ἀρχαῖα ἑλληνικὰ. Ἐκ τῶν ἀναγνωρισθέντων τύπων δεκαεὶ εἶναι ἀθηναϊκὰ 3ου καὶ 2ου αἰ. π.Χ., ὡς καὶ ἓν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἓν « κληρούχων Δήλου », πρβλ. Σβορώνος πίν. 107, ἀριθ. 55 - 69, ἓν Σαλαμίνοσ, περὶ τὰ 339 - 318 π.Χ., πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 455 - 458 καὶ ἓν Πιτάνης (Μυσίας) 4ου αἰ. π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 535.

ζ) Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Βραυρῶνος τοῦ 1956, ἓν χαλκοῦν ἀθηναϊκὸν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, πρβλ. Σβορώνος, πίν. 88, ἀριθ. 37 - 39.

η) Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Κρανείου Κορίνθου εἰκοσιδύο χαλκᾶ, ἦτοι : 1) Κορίνθου 400 - 146 π.Χ., πρβλ. Edwards, ἀριθ. 11, 2) ἑλληνικῆς πόλεως 1ου - 2ου αἰ. μ.Χ., ἐφθαρμένον, 3 - 17) δεκαπέντε βανδαλικά, 18) πεντανούμιον 6ου αἰ. μ.Χ., ἐφθαρμένον, 19) τεσσαρακοντανούμιον Ἡρακλείου, πρβλ. Grierson, *Dumbarton Oaks Catalogues* II, σ. 282, ἀριθ. 79 a. 1, 20) ἀνώνυμον βυζαντινὸν 1071 - 1078, πρβλ. M. Thompson, ἀριθ. 1871, 21) Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ, ἐφθαρμένον, 22) τελείως ἐφθαρμένον.

θ) Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Μεσσήνης κατὰ τὸ ἔτος 1970, δεκαεπτὰ χαλκᾶ¹⁰, ἦτοι : 1) Κοινὸν Θεσσαλῶν, ἐποχῆς Φαυστεινῆς Β΄, πρβλ. Rogers, ἀριθ. 98 (θαυμασία πρασίνη πατίνα), 2) Κοινὸν Θεσσαλῶν, ἐποχῆς Σεπτιμίου Σεύηρου, ἐφθαρμέ-

6. Παρέδωσαν ὁ Καθηγητὴς κ. Δημ. Πάλλας, ὡς καὶ τὰ εἰς τὴν παράγραφον ἠ περιγραφόμενα νομίσματα.

7. Παρέδωσαν ὁ Ἐφορὸς κ. Γ. Δοντάς.

8. Παρέδωθησαν ἓκ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως, Τμήματος Μουσείων.

9. Παρέδωθησαν παρὰ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Βασ. Καλλιπολίτου, ὡς καὶ τὸ χαλκοῦν νόμισμα τῆς ἐπομένης παραγράφου.

10. Παρέδωσαν ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἄν. Ὀρλάνδος.

νον, 3) Κορίνθου, περὶ τὰ 400 - 146 π.Χ., πρβλ. Edwards, ἀριθ. 11, 4) Κορίνθου (;), ἐποχῆς Καρακάλλα, πρβλ. διὰ τύπον ὀπισθίας πλευρᾶς *NCP*, πίν. D, ἀριθ. LXII, 5) Φλιοῦντος, 431 - 370 π.Χ., πρβλ. *BMC*, πίν. VII, ἀριθ. 1, 6 - 7) Πατρῶν, ἐποχῆς Καρακάλλα, πρβλ. *NCP*, πίν. Q, ἀριθ. X καὶ XXIV, 8) Μεσσήνης, μετὰ τὸ 280 π.Χ., πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 508 κ.έ., 9) Κλεωνῶν, ἐποχῆς Καρακάλλα, πρβλ. διὰ τύπον τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ἔ.ἀ., πίν. H, ἀριθ. II, 10) Τροιζήνος, ἐποχῆς Γέτα, πρβλ. δι' ὀπισθίαν πλευρᾶν *BMC*, πίν. XXXI, ἀριθ. 7, 11) Κλείτορος 370 - 240 π.Χ., τύπος *BMC*, ἀριθ. 11, 12) ἀνώνυμον βυζαντινὸν 1081 - 1118, πρβλ. M. Thompson, ἀριθ. 1873, 13 - 17) ἔξ τελείως ἐφθαρμένα.

ι) Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Καστελλίου (Κισιάμου) Κρήτης, τοῦ ἔτους 1969¹¹, ἓν χαλκοῦν μετάλλιον Κομμόδου, πρβλ. F. Gnecchi, *I Medaglioni Romani*, II, πίν. 79, ἀριθ. 10¹² (Πί ν. 9, ἀριθ. 1) καὶ 120 χαλκᾶ ρωμαϊκὰ 4ου αἰῶνος, εὐρεθέντα ὁμοῦ ἐντὸς κόγχης καὶ ἀποτελοῦντα « θησαυρόν »¹³.

Β'. Εὐρήματα

Ἑλληνικά

α) Ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἑλλησπόντου, εἰκοσιδύο μικραὶ ὑποδιαίρεσεις ἐξ ἡλέκτρον¹⁴ Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ 7ου καὶ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Οἱ εὐρεθέντες τύποι εἶναι οἱ ἐξῆς :

1. Μιλῆτου (;), 0.597 γρ., 1/24 στατήρος. Ἐμ. Κεφαλὴ λέοντος πρὸς ἀρ. Ὀπ. Ἐγκοιλὸν τετράγωνον φέρον τρεῖς γραμμάς. Πρβλ. *Münzen und Medallien*, Juni 1967, Liste 277, ἀριθ. 10 (Πί ν. 9, ἀριθ. 2 καὶ 2α)¹⁵.

2. Ἀβεβαίου νομισματοκοπείου, 0.522 γρ., 1/24 στατήρος. Ἐμ. Κεφαλὴ ζώου πρὸς δεξ. Ὀπ. Ἐγκοιλὸν τετράγωνον (Πί ν. 9, ἀριθ. 3 καὶ 3α)

3. Ἀβεβαίου νομισματοκοπείου, 0.54 γρ., 1/24 στατήρος. Ἐμ. Ἄνευ συγκεκριμένου τύπου. Ὀπ. Ἐγκοιλὸν τετράγωνον. Πρβλ. ἔ.ἀ., August 1968, Liste 291, ἀριθ. 14, διὰ παραπλήσιον τύπον εἰς 1/48 στατήρος (Πί ν. 9, ἀριθ. 4 καὶ 4α).

4. Μιλῆτου, 0.315 γρ., 1/48 στατήρος. Ἐμ.

11. Παρέδωθησαν παρὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς ΚΑ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας κ. Γιάννη Τζεδάκι (βλ. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 471).

12. Ἡ κεφαλὴ πρὸς δεξ.

13. Τὰ νομίσματα περιγράφονται εἰς τὴν οἰκίαν στήλην τῶν « εὐρημάτων ».

14. Τμήμα μεγαλύτερο διασκορπισθέντος εὐρήματος.

15. Μεγέθυνσις εἰς τριπλοῦν περίπου.

Κεφαλή λέοντος προς άρ. "Οπ. "Εγκοιλον τετράγωνον. Πρβλ. *ξ.ά.*, άριθ. 7 (άλλα κεφαλή προς δεξ.) (Πί ν. 9, άριθ. 5).

5. Τοϋ ιδίου τύπου, 0.26 γρ., 1/48 στατήρος.

6. Κώς (;), 0.22 γρ., 1/48 κρατήρος. "Εμ. Καρκίνος. "Οπ. "Εγκοιλον τετράγωνον. Πρβλ. *ξ.ά.*, Januar 1970, Liste 308, άριθ. 13.

7 - 9. Τρία τοϋ ιδίου τύπου, 0.245 γρ., 0.230 γρ. και 0.265 γρ.

10. "Εφέσου, 0.238 γρ., 1/48 στατήρος. "Εμ. Μέλισσα. "Οπ. "Εγκοιλον τετράγωνον. Πρβλ. *ξ.ά.*, Juni 1967, Liste 277, άριθ. 7.

11 - 14. Μιλήτου (;), 0.30 γρ., 0.27 γρ., 0.24 γρ., 0.265 γρ., 1/48 στατήρος. "Εμ. Φυτικόν κόσμημα. "Οπ. "Εγκοιλον τετράγωνον. Διά παρόμοιον τύπον εις 1/12 στατήρος, πρβλ. *ξ.ά.*, Januar 1970, Liste 308, άριθ. 3.

15. "Αβεβαίου νομισματοκοπείου, 0.30 γρ., 1/48 στατήρος. "Εμ. Κεφαλή άετοϋ προς δεξ. "Οπ. "Εγκοιλον τετράγωνον.

16. "Αβεβαίου νομισματοκοπείου, 0.295 γρ., 1/48 στατήρος. "Ανευ συγκεκριμένου τύπου.

17. Κώς (;), 0.9 γρ., 1/96 στατήρος. "Εμ. Καρκίνος (;). "Οπ. "Εγκοιλον τετράγωνον.

18 - 19. Μιλήτου (;), 0.11 γρ., 0.10 γρ., 1/96 στατήρος. "Εμ. Φυτικόν κόσμημα (;). "Οπ. "Εγκοιλον τετράγωνον.

20 - 22. "Αβεβαίου νομισματοκοπείου, 0.12 γρ., 0.13 γρ. "Ανευ συγκεκριμένου τύπου.

Ρωμαϊκά

α) Κατά το β' ήμισυ τοϋ 19ου αιώνος εϋρέθη εις το φρούριον Κράνης τής Κεφαλληνίας θησαυρός άργυρων δηναρίων. "Η οικογένεια Σπ. Φωκά - Κοσμετάτου εδάρησε 242 τεμάχια (ΔΚ - ΔΑ), προερχόμενα εκ τοϋ ως άνω θησαυροϋ¹⁶.

Μετά το πέρας τής συντηρήσεως και τής ταυτίσεως των νομισμάτων εϋρέθησαν οί εξής αυτοκράτορες : Νέρβας (4 τεμ.), Τραιανός (48 τεμ.), "Αδριανός (86 τεμ.), "Αντωνείνος Εδσεβής (2 τεμ.), Φαυστεινα Α' (7 τεμ.), Μάρκος Αδρήλιος (87 τεμ.), Φαυστεινα Β' (5 τεμ.), Λούκιος Οδήςρος (1 τεμ.), Λουκίλλα (1 τεμ.), Κρισπεινα (1 τεμ.).

"Εξ αυτών άπεικονίσθησαν άρισμένοι αντιπροσωπευτικοί τύποι : 1) Νέρβας, πρβλ. *RIC* II, σ. 223, άριθ. 2 (Πί ν. 9, άριθ. 6), 2) Τραιανός, πρβλ. *ξ.ά.*, σ. 254, άριθ. 165 (Πί ν. 9, άριθ. 7), 3 - 4) "Αδριανός, πρβλ. *ξ.ά.*, σ. 353, άριθ. 110 και σ. 358, άριθ. 151 (Πί ν. 9, άριθ. 8 και 9), 5) "Αντωνείνος Εδσεβής, πρβλ. *ξ.ά.*, III, σ. 41,

άριθ. 118 (Πί ν. 9, άριθ. 10), 6) Φαυστεινα Α', πρβλ. *ξ.ά.*, σ. 73, άριθ. 384 (Πί ν. 9, άριθ. 11), 7 - 8) Μάρκος Αδρήλιος, πρβλ. *ξ.ά.*, σ. 214, άριθ. 5 και σ. 217, άριθ. 51 (Πί ν. 9, άριθ. 12 και 13), 9) Φαυστεινα Β', πρβλ. *ξ.ά.*, σ. 269, άριθ. 686 (Πί ν. 10, άριθ. 14), 10) Λούκιος Οδήςρος, πρβλ. *ξ.ά.*, σ. 260, άριθ. 576 (Πί ν. 10, άριθ. 15), 11) Λουκίλλα, πρβλ. *ξ.ά.*, σ. 274, άριθ. 758 (Πί ν. 10, άριθ. 16), 12) Κρισπεινα, πρβλ. *ξ.ά.*, σ. 399, άριθ. 283 (Πί ν. 10, άριθ. 17).

β) "Εκ τής πόλεως των Χανίων, κατά το 1969, είκοσιοκτώ χαλκά (AES III) τοϋ 4ου αι. μ.Χ., εϋρεθέντα εντός άγγείου¹⁷. "Εξ αυτών είκοσι είναι τοϋ Κωνσταντίου Β', κοπέντα εις τα νομισματοκοπεία Θεσσαλονίκης, Κωνσταντινουπόλεως, Νικομηδείας, Κυζίκου, "Αλεξανδρείας και "Αντιοχείας, μεταξύ των ετών 351 - 354 και 355 - 361, πρβλ. Carson - Hill - Kent, *Late Roman Bronze Coinage*, άριθ. 1687, 2028, 2313, 2315, 2496, 2627 και 2844. "Εν συνεχεία εϋρέθησαν : εν τοϋ Κωνσταντος Α', νομισματοκοπείου Ρώμης, χρονολογία κοπής 341 - 346, πρβλ. *ξ.ά.*, άριθ. 636, δύο τοϋ Κωνσταντίου Γάλλου (το έν τοϋ τύπου *SPES REIPUBLICAE* και το δεϋτερον εϋφαρμένον), δύο τοϋ "Ιουλιανού των τύπων *FEL TEMP REPARATIO* άπροσδιορίστου νομισματοκοπείου, και *VOT X MVLT XX* τοϋ νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπής 361 - 363, πρβλ. *ξ.ά.*, άριθ. 1697 (Πί ν. 10, άριθ. 18). Τρία παρέμειναν άπροσδιορίστα λόγω μεγάλης φθοράς.

"Η άπόκρυψις τοϋ εϋρήματος δύναται να τοποθετηθῆ περι το 363 μ.Χ. ή όλιγον άργότερον έφ' όσον ή τελευταία κοπή τοϋ "Ιουλιανού χρονολογείται μεταξύ τοϋ 361 - 363 και φέρει καταφανώς τα ίχνη τής κυκλοφορίας επ' άρκετον χρονικόν διάστημα.

γ) Κατά την διάρκειαν τής άνασκαφής Καστελλίου Κισάμου (Κρήτης) το έτος 1969, εϋρέθησαν εντός κόγχης έκατον είκοσι φόλλεις και ύποδιαιρέσεις αυτών τοϋ 4ου αι. μ.Χ., ήτοι¹⁸: Δώδεκα Κωνσταντίνου Α', κοπείσαι μετά τον θάνατον του (337 μ.Χ.), των νομισματοκοπειων Νικομηδείας και Κυζίκου (έν τῷ έξέργω *SMKH*), πρβλ. *ξ.ά.*, άριθ. 1152, 1314, τριάκοντα όκτώ τοϋ Κωνσταντίου Β', των νομισματοκοπειων Θεσσαλονίκης, "Ηρακλείας, Κωνσταντινουπόλεως, Νικομηδείας, Κυζίκου και "Αντιοχείας,

17. Παρεδόθησαν παρά τοϋ "Επιμελητοϋ τής ΚΑ' "Αρχαιολογικής Περιφέρειας κ. Γιάννη Τζεδάκι (βλ. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά σ. 471).

18. Βλ. άνωτ. σ. 10 και ύποσ. 13.

16. "Ανηκον εις τον πάππον των Σπυρ. Κοσμετάτων.

κοπέισαι μεταξύ τῶν ἐτῶν 341 - 346 μ.Χ.¹⁹, δεκαπέντε Κώνσταντος Α' τῶν νομισματοκοπειῶν Θεσσαλονίκης, πρβλ. *ε.δ.*, ἀριθ. 860 (Πί ν. 10, ἀριθ. 19), Ἀντιοχείας, πρβλ. *ε.δ.*, ἀριθ. 1399 (τὰ ἐν τῷ ἐξέργῳ γράμματα εἶναι ὡς ἐξῆς : *SMANA*, *SMANO*) καὶ Ἀλεξανδρείας, πρβλ. *ε.δ.*, ἀριθ. 1479. Τὰ ὑπόλοιπα τεμάχια λόγῳ μεγάλης φθορᾶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ταυτισθοῦν ἐπακριβῶς.

¹⁹ Ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναγνωρισθέντων τύπων, ἡ κατάχωσις τοῦ εὐρήματος θὰ πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν περὶ τὸ 346 μ.Χ. ἢ ὀλίγον ἀργότερον.

Γ'. Διαφόρων προελεύσεων

α) Ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀβδήρων, τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα Ἀβδηριτῶν²⁰:

1. Περὶ τὰ 411/10 - 386/85, πρβλ. J.M.F. May, *The Coinage of Abdera 540 - 345 B.C.*, Group XC VIII, σ. 215, ἀριθ. 296, πίν. XVI.

2. Ἐμ. Κεφαλή Ἀπόλλωνος πρὸς δεξ. *EPI HPOΔOΤOY*. Ὅπ. *ΑΒΔΗΡΙΤΩΝ*. Γρῦψ καθημενος πρὸς ἀρ. 3ος αἰ. π.Χ. (Πί ν. 10, ἀριθ. 20).

3. Ἐμ. Κεφαλή Ἀπόλλωνος πρὸς δεξ. Ὑστερόσημον ὀκτάκτινος ἀστήρ. Ὅπ. *ΑΒΔΗΡΙΤΩΝ* ἄνωθεν, [*EPI*] *ΙΣΑΓΟΡΟΥ* κάτωθεν. Γρῦψ καθημενος πρὸς ἀρ. Πρβλ. *Königliche Museen zu Berlin, Beschreibung der antiken Münzen*, I, σ. 117, ἀριθ. 138 (Πί ν. 10, ἀριθ. 21).

4. Ἐποχῆς Νέρωνος, 54 - 68 μ.Χ., πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 382.

β) Ἐκ Κριναίας Γρεβενῶν εἰς σηστέριτος Ἀντανεῖνου Εὐσεβοῦς, χρονολογία κοπῆς : 157/58 μ.Χ. Πρβλ. *BMC IV*, ἀριθ. 2038 (ΔΚ, πρασίνη πατίνα).

γ) Ἐκ τῆς περιοχῆς Θηβῶν, διακόσια ἐπτὰ ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ νομίσματα, ἥτοι²¹: τριάκοντα ἀρχαῖα ἑλληνικά, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος (Φωκίδος, Λοκρίδος, Θεσπιῶν, Θηβῶν, Ὀρχομενοῦ, Βοιωτῶν, Ἰστιαίας, Χαλκίδος, Εὐβοίας, Ἀθηνῶν). Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐν ἀργυροῦν ἡμιβάσιον, 0.545 γρ., Ὀρχομενοῦ, περὶ τὰ 550 - 480 π.Χ., τύπος *BMC*, πίν. VIII, ἀριθ. 2 (ΔΚ), δέκα ρωμαϊκά, ἑκατὸν δύο βυζαντινά, τεσσαράκοντα τέσσαρα βανδαλικά, τέσσαρα

19. Ἐξ αὐτῶν τὰ εἰκοσιτέσσαρα τεμάχια εἶχον ἐφθαρμένα τὰ ἐν τῷ ἐξέργῳ γράμματα καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ταυτισθοῦν τὰ νομισματοκοπεῖα. Οἱ εἰρηθέντες τύποι τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς εἶναι οἱ ἐξῆς : α) *VOTXX MVLΤ XXΧ*, β) *GLORIA EXERCITVS*, γ) *VICTORIAE DDAVGGQNN* καὶ δ) *VICT AVG*. Ἄπαντα κοπέντα μεταξύ τῶν ἐτῶν 335 - 346 μ.Χ.

20. Παρέδωσαν ἡ Ἐπιμελήτρια κ. Χ. Κουκούλη

21. Παρέδωσαν παρὰ τῆς Ἐφόρου δ. Β. Φιλιππάκη.

φραγκικά, τέσσαρα ἐνετικά, τέσσαρα νεώτερα, τέσσαρα τουρκικά, τέσσαρα ἀπροσδιόριστα καὶ ἐν μολυβδόβουλλον.

δ) Ἀπὸ τὸ Μαρκόπουλον Ἀττικῆς, ὀκτὼ χαλκᾶ : ἐπτὰ ἀθηναϊκά 3ου καὶ 2ου αἰ. π.Χ. (ΔΜ) καὶ ἐν Ἐλευσίνος (ΔΜ).

ε) Ἐξ Ἀμυγδαλέας Γορτυνίας (νομοῦ Ἀρκαδίας), ἐν ἀργυροῦν τριώβολον Σικυῶνος (400 - 300 π.Χ.). Πρβλ. *BMC*, ἀριθ. 121.

ς) Ἐκ Σαντορίνης ἐν ὑπόχαλκον τετράδραχμον Ἀθηνῶν (τέλη 5ου αἰ. π.Χ.) καὶ τρία χαλκᾶ, ἥτοι : 1) Τάραντος, 3ου αἰ. π.Χ., πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 1085 - 1087, 2) ἀντωνιανὸς Κλαυδίου Ε' Γοτθικοῦ καὶ 3) δωδεκανούμιον Ἰουστινιανοῦ Α', νομισματοκοπεῖου Ἀλεξανδρείας, πρβλ. A. R. Bellinger, *Dumbarton Oaks Catalogues I*, σ. 157, ἀριθ. 274.1 - 274.12.

ζ) Ἐκ τῆς περιοχῆς Ἑλλησπόντου μία ἕκτη ἐξ ἡλέκτρον Λέσβου, τύπος *SNG*, Von. Aulock, ἀριθ. 1716 (ΔΚ), 2.51 γρ. (Πί ν. 10, ἀριθ. 22).

η) Ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, ἐν τετράβολον (;) ἀποκεκομμένον, τοῦ βασιλέως τῆς Λυκίας Περικλέους, 380 - 362 π.Χ. Ἐμ. Κεφαλή Ἀθηνᾶς μετὰ κράνουσ κατὰ τὰ 3/4 πρὸς ἀρ. Ὅπ. *JPE*. Κεφαλή Ἀθηνᾶς μετὰ κράνουσ κατὰ τὰ 3/4 πρὸς ἀρ. (Πί ν. 10, ἀριθ. 23).

θ) Παρὰ τῆς Διευθύνσεως τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου χίλια ἐννεήκοντα δύο χαλκᾶ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ρωμαϊκά, βυζαντινά, μεσαιωνικά καὶ νεώτερα νομίσματα, ὡς καὶ εἰς ἀργυροῦς ὀβολὸς Φλιοῦντος καὶ ἐν χαλκοῦν σταθμίον²².

ι) Παρὰ τοῦ Τελωνεῖου Ἀθηνῶν, Ὑπηρεσίας Ἀζητήτων, ἐξακόσια ἐννεήκοντα ὀκτὼ νεώτερα κέρματα διαφόρων κρατῶν.

ια) Ἀγνώστου προελεύσεως :

1. Δίδραχμον Τάραντος, πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 908 καὶ *SNG Ashmolean Museum*, ἀριθ. 430 (ΔΜ), →, 6.41 γρ. (Πί ν. 10, ἀριθ. 24).

2. Τριώβολον Οἰταίων, περὶ τὰ 400 - 344 π.Χ., πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 176 (ΔΚ), ↓, 2.60 γρ. (Πί ν. 11, ἀριθ. 25).

3. Στατήρ Ἥλιδος, περὶ τὰ 471 - 452 π.Χ., πρβλ. Charles T. Seltman, *The Temple Coins of Olympia*, Group B, πίν. II, ↖, 12.36 γρ. (ΔΚ) (Πί ν. 11, ἀριθ. 26).

4. Δίδραχμον Κυδωνιῶν, πρβλ. G. Le Rider, *Monnaies Crétoises du Ve au Ier siècle a. J. - C.*, σ. 37, ἀριθ. 285 - 291, ὁμοία σφραγῖς ἐμπροσθίας ὄψεως, ↓, 10.692 γρ. (Πί ν. 11, ἀριθ. 27).

22. Παρέδωσαν παρὰ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Β. Καλλιπολίτου.

5. Σηστέρτιος Ίουλίας Δόμνας, πρβλ. Cohen, ἀριθ. 224, ↓, 20.42 γρ. (Πί ν. 11, ἀριθ. 28).

Δ'. Ἐκ δωρεῶν

α) Παρά τοῦ κ. Γεωργ. Ζάκου ἐν χρυσοῦν νόμισμα (ἱστάμενον) Θεοδώρας, πρβλ. Cecile Morriison, *Catalogue des Monnaies Byzantines*, II, Bibliothèque Nationale, Paris 1970, σ. 636, ἀριθ. 48/Cp/AV/01-04, πίν. LXXXVI, ↓, 4.37 γρ., (ΔΑ) (Πί ν. 11, ἀριθ. 29).

β) Παρά τῆς οἰκογενείας Σπ. Φωκᾶ - Κοσμετάτου, διακόσια τεσσαράκοντα δύο ἀργυρᾶ ρωμαϊκᾶ δηνάρια, εὑρεθέντα τὸ β' ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ φρουρίου Κράνης Κεφαλληνίας (βλ. ἀνωτέρω σ. 11 εἰς τὴν οἰκείαν στήλην τῶν εὐρημάτων).

γ) Παρά τοῦ κ. Παν. Φάκλαρη, εἰς ἀργυροῦς ὀβολὸς Ἄργους (ΔΚ), πρβλ. *BMC*, ἀριθ. 90.

δ) Παρά τοῦ κ. David MacDonal, κατοίκου Μιννεαπόλεως Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἐν χαλκοῦν νόμισμα Νικοπόλεως Ἠπείρου, ἐποχῆς Γραϊανοῦ (ΔΜ), ↓, 7.225 γρ., πρβλ. W. M. Leake, *Numismata Hellenica*, Eur. σ. 77, ἀριθ. 5 (Πί ν. 11, ἀριθ. 30).

ε) Παρά τοῦ ἱερέως κ. Ἀθανασίου Μάρκου, ἐν δηνάριον - τορνήσιον Guillaume I de la Roche, τὸ ὁποῖον εὑρέθη εἰς « Γλυκὸ » Ἠπείρου.

ζ') Παρά τοῦ κ. Σπυρ. Εὐθυμιάδου ἐξ ἀργυραῖ

ὑποδιαίρέσεις στατήρος καὶ δύο χαλκᾶ, προερχόμενα ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας:

1. 1/8 στατήρος Λητῆς (:) Μακεδονίας (τέληβου - ἀρχαί 5ου αἰ. π.Χ.), πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 194, 0.89 γρ. (ΔΚ).

2. Τετράβολον Φιλίππου Β', ἄβεβαιο νομισματοκοπέου, πρβλ. *ἔ.ἀ.*, ἀριθ. 573, ρ', 2.39 γρ. (ΔΚ).

3. Ἡμιβόλιον Κυζίκου, σπάνιον: Ἔμ. Κεφαλή λέοντος πρὸς ἄρ. Ὅπ. Τρισκελές, κάτωθεν ἐν τῷ πεδίῳ τόννος. ↑, 0.31 γρ. (ΔΜ).

4 - 5. Δύο χαλκᾶ Κυζίκου, 4ος αἰ. π.Χ., πρβλ. *ἔ.ἀ.*, ἀριθ. 56, 57, ↓, 1.658 γρ., 0.81 γρ. (ΔΚ).

6. Διώβολον Λαμψάκου, 4ος αἰ. π.Χ., πρβλ. *ἔ.ἀ.*, ἀριθ. 194 - 196. →, 1.03 γρ. (ΔΜ) (Πί ν. 11, ἀριθ. 31).

7. Ὀβολὸς Σάμου (:) πρὸ τοῦ 494 π.Χ. Διὰ τὸν τύπον βλ. *BMC* Ἰονία, πίν. XXXIV, ἀριθ. 7 0.79 γρ. (ΔΜ).

8. Ὀβολὸς Μαζαίου, σατράπου Κιλικίας, 4ος αἰ. π.Χ., πρβλ. *Weber Collection*, ἀριθ. 7636²³, ←, 0.44 γρ. (ΔΜ) (Πί ν. 11, ἀριθ. 32).

ζ) Παρά τοῦ κ. Ἀνδρ. Τσεκούρα 1 λεπτόν τοῦ 1900 τῆς Κρητικῆς Πολιτείας.

23. Εἰς *SNG*, Von Aulock, ἀριθ. 5420 παραπλήσιος τύπος εἰς ἀβέβαια Κιλικίας, 4ος αἰ. π.Χ.

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

Κατά τὸ ἔτος 1970 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως ἐν τῇ Ἐπιγραφικῇ Συλλογῇ Ἀθηνῶν. Αὐταὶ ἀφοροῦν εἰς εὐτρεπισμὸν τῶν ἐνεπιγράφων λίθων καὶ προσαρμογὴν τῆς ἀναπαρστάσεως αὐτῶν πρὸς τὰς νεωτέρας ἐπιστημονικὰς μελέτας. Σημαντικὴ ἰδίως ὑπῆρξεν ἡ ἀπόδοσις τοῦ μικροῦ συνεργείου τῆς Συλλογῆς εἰς τὴν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς Ἐπιμελητρίας τῆς Συλλογῆς ἀναγνώρισιν τεμαχίων συνανηκόντων εἰς διάφορα ἐνεπίγραφα μνημεῖα καὶ εἰς τὴν ἀρτίαν συγκόλλησιν αὐτῶν.

Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἀνακοινώσεων εἶναι, ὅτι προσετέθησαν δύο ἀκόμη τεμάχια (ἐξ ὧν τὸ ἐν EM 13254, ἀδημοσίευτον), εἰς τὴν γνωστὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1836 καὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως προερχομένην βάσιν μετ' ἐπιγράμματος IG I², 673 (Πί ν. 12). Τοῦτο χρονολογούμενον πρὸ τοῦ 500 π.Χ. συνώδευεν ἀνάθημα ποιητοῦ μετὰ νίκην κατὰ τοὺς πρώτους λυρικοὺς ἀγῶνας, πιθανώτατα τῶν Παναθηναίων (AM 86 (1971), σ. 55-66). Εἰς τὴν παρεχομένην φωτογραφίαν τοῦ μνημείου τούτου διακρίνεται τὸ ἐκ γύψου στήριγμα τῶν τριῶν τεμαχίων, ἅτινα ἐπικάθηται ἀσφαλῶς, ἄνευ οὐδεμιᾶς μεταξὺ τῶν συγκολλήσεως. Ἡ πρωτότυπος αὕτη λύσις ὑψηγορεύθη ἐκ τῆς ἀνάγκης, ὅπως μὴ ἐπιδεινωθῇ ἡ ὑπάρχουσα ἤδη ρωγμὴ ἐπὶ τοῦ ἐνεπιγράφου καὶ ἀδημοσιεύτου λίθου EM 13254, μεταφερθέντος ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῷ 1956.

Ἐπανευρέθη τὸ ἄνω μέρος τῆς ἐπιτυμβίας στήλης μετ' ἐπιγράμματος τοῦ *Φίλωνος Φιλωνίδου Πειραιῶς*, θεωρούμενον ὡς ἀπολεσθὲν εἰς IG II², 7198. Τοῦτο φέρει τὸν ἀριθμὸν EM 6150 καὶ ἐδημοσιεύθη ἐκ λάθους εἰς IG II², 7197, ὡς ἑτέρα στήλη μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα θανόντος *Φίλων Φιλωνίδου Πειραιεύς*. Προφανῶς τὸ λάθος τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ στήλη, ὅπου ἀρχικῶς ἀνεγνώσθη ἡ εἰς IG II², 7198 (IG II, 5, 2459 c, σ. 273) ἐπιγραφή, εἶχε θραυσθῆ εἰς δύο τεμάχια πρὸ τῆς καταγραφῆς τῆς εἰς τὰ εὑρετήρια τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου, τὸ δὲ ἄνω μέρος αὐτῆς ἐξελήφθη ὑπὸ τοῦ J. Kirchner ὡς ἐπιτυμβία στήλη διάφορος τῆς εἰς IG δημοσιευθείσης καὶ ἀρχαιότερα ταύτης κατὰ ἓνα καὶ ἥμισυν περίπου αἰῶνα. Ἀλλ' ὡς ἀποδεικνύεται σήμερον ἡ εἰς IG II², 7197 ἐπιγραφή οὐδέποτε ὑπῆρξεν. Ἡ πλήρης στήλη (IG II², 7198), ἀποτελουμένη σήμερον ἐκ τῶν EM 8834 + 6150 (Πί ν. 13), ἔχει διαστάσεις : ὕψ. 0.88 μ. μετὰ τοῦ ἀετώματος, πλ. 0.275 - 0.315, πᾶχ. 0.065 μ. Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει ὡς ἀνεγνώσθη εἰς τὸ Corpus.

Ἐφυλάσσετο, ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν ἡ εἰς IG II², 4584 στρογγύλη βᾶσις ἑλευσινίου μαρμάρου, προερχομένη κατὰ τὸ Corpus ἐκ τῆς Ἰερᾶς οδοῦ παρὰ τὸ Δαφνί. Τὰ δύο αὐτῆς τεμάχια (EM 3761 + 3763) ταυτίσθεντα συνεκολλήθησαν (Πί ν. 15 α). Διαστάσεις : ὕψ. 0.093, διάμ. 0.26, ὕψ. γραμμ. 0.023 μ.

Μεταξὺ ἐπιγραφῶν τῶν χριστιανικῶν χρόνων ἀνευρέθη τὸ δεξιὸν τμήμα ἐπιτυμβίας πλακῶς τοῦ Εὐτυχανοῦ, υἱοῦ τοῦ Παρδαλά, EM 8566 εἰς IG II², 11477 (A. Wilhelm, Zur Syntax des Griechischen, εἰς *Nachrichten Gesellsch. Göttingen* N. F. I, 3 (1939), σ. 146), τὸ ὁποῖον ἀποσπασθὲν πρὸ τῆς καταρτίσεως τῶν εὑρετηρίων τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου ἔλαβε τὸν ἀριθμ. EM 2254 (Πί ν. 14).

Μικρὸν δεῖγμα τῆς δεξιότητος περὶ τὰς συγκολλήσεις τοῦ μικροῦ συνεργείου τῆς Συλλογῆς ὑπὸ τὸν τεχνίτην Στυλ. Νικολάου ἀποτελεῖ ἡ 32 ἀνασυγκροτηθεῖσα τεφροδόχος κάλπη EM 32 (Πί ν. 15 β), δημοσιευθεῖσα εἰς IG II², 11489. Προφανῶς ἡ ἐπιγραφή ἀφῆθη ἡμιτελής : *Εὐτυχίς | Κιχ(ησίου) ἢ Κιχ(ησίπου)*. Αὕτη χρονολογεῖται εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ. καὶ εἶχε θραυσθῆ εἰς ἑννέα τεμάχια, ἀντὶ τῶν ἀναφερομένων δύο εἰς τὸ Corpus.

Ἡ εἰς IG II², 10800 δημοσιευθεῖσα (ἄνευ ἐνδείξεως τόπου προελεύσεως) ἐπιτυμβία στήλη μετ' ἀνθεμίου καὶ ἐπιγραφῆς *Ἀρίστουλλα* ἀνευρέθη εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν (Πί ν. 16 α). Αὕτη ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τεμαχίων, ὡς ἀναφέρεται εἰς IG II, 3, 3504, καὶ ὁ U. Koehler εἶχεν ἀπόγραφον τοῦ δεξιοῦ τμήματος αὐτῆς. Δὲν γνωρίζομεν ποῦ ἀρχικῶς ἀνευρέθη ἡ στήλη. Σήμερον, μετὰ τὴν ταῦτισιν καὶ συγκόλλησιν τῶν δύο τεμαχίων (EM 760 καὶ 2069), παρέχομεν τὰς διαστάσεις : ὕψ. 0.14 - 0.42 μετὰ τοῦ ἀνθεμίου, πλ. ἐνεπιγράφου στήλης 0.42 - 0.47 μετὰ τοῦ προεξέχοντος κυματίου, πᾶχ. 0.12 μ.

Ἐπίσης αἱ ἀναφερόμεναι εἰς *Ἀπόλλωνα ὑπὸ Μακραιῶς* δύο ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ IG II², 2907 (EM 2942) καὶ IG II², 2908 (EM 8125), ἀμέσως ἐφαπτόμεναι, συνεκολλήθησαν (Πί ν. 16 β). Οὕτως ἀπετελέσθη ἀναθηματικὴ πλάξ (ὕψ. 0.175, πλ. 0.335, πᾶχ. 0.035 μ.) μετὰ διστιχὸν ἐπιγραφὴν τοῦ γνωστοῦ τύπου ἐντὸς στεφάνου :

*Ἀπόλλω[νι]
ὑπὸ Μακραιῶς*

Πολλαὶ ἄλλαι νέαι συγκολλήσεις ἐνεπιγράφων λίθων καὶ ταυτίσεις ἐγένοντο κατὰ τὸ ἔτος 1970, αἱ ὁποῖαι ἐπιδεχόμεναι ἐκτενῆ ὑπομνηματισμὸν θέλουσιν περιληφθῆ εἰς τὰς Μελέτας τοῦ

ΑΔ υπό τῆς ὑπογραφομένης Ἐπιμελητρίας τῆς Συλλογῆς.

Ἐξ ἄλλου, αἱ δημοσιευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ἐκ τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου εἰς *ΑΔ* 25 (1970): Μέρος Α', σ. 29 - 30 καὶ σ. 184 - 190 καὶ *ΑΕ*

1970, σ. 114 - 124, ὑπὸ τοῦ Γεν. Ἐφόρου κ. Μ. Μιτσοῦ ἀπηχοῦν τὴν ὑποδείξει τοῦ ἰδίου ἐργασίαν περὶ τοὺς «ἐφηβικοὺς καταλόγους» τοῦ Συνεργείου τῆς Συλλογῆς.

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Τὸ ἔργον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κατὰ τὸ 1970 ὑπῆρξεν, ὡς καὶ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, τριπλοῦν :

α. Τὸ κυρίως ἔργον τοῦ Μουσείου, β. Ἡ κατεύθυνσις καὶ κατανομή τῶν συνεργειῶν τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως, καὶ γ. Ἡ ἐκπαίδευσις βοηθῶν συντηρητῶν ἀρχαίων.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Ἑκτακτον ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν

Παρά τῷ Μουσείῳ ἀπασχολήθησαν ὡς ἐπιστημονικαὶ βοηθοὶ αἱ δδ. Γεωργία Θεοδωράκη καὶ Αἰμιλία Μπακούρου. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, ἔχουσα καὶ τὴν γενικωτέραν ἐπίβλεψιν, ἠσχολήθη μὲ τὰ ἐκάστοτε ἀναφύμενα ἐπιστημονικῆς φύσεως θέματα τοῦ Μουσείου, αἰτήματα ἐπισκεπτῶν, μελετητῶν καὶ ξένων ἐπιστημόνων ὡς καὶ μὲ τὴν ξένην ἀλληλογραφίαν, ἡ δὲ δευτέρα μὲ τὴν παρακολούθησιν τῆς βιβλιοθήκης, τὴν συνέχισιν τῆς συντάξεως τοῦ βιβλιογραφικοῦ ἀρχείου κλπ.

Προσκτήματα

Ἡ συλλογὴ τοῦ Μουσείου ἐπλουτίσθη διὰ τῶν κάτωθι νέων προσκτημάτων ἐξ ἀγορᾶς :

α) Σταυρὸς - λειψανοθήκη ἐξ ὀρειχάλκου (Τ. 2343, Β.Μ. 7199).

β) Λύχνος παλαιοχριστιανικῶν χρόνων χαλκοῦς (Τ. 2348, Β.Μ. 7205).

γ) Τέσσαρα πῆλινα πινάκια μετ' ἐγχαράκτων παραστάσεων καὶ πρασίνης γανώσεως (Τ. 2344 - 2347 καὶ Β.Μ. 7200 - 7203).

δ) Εἰκὼν ἀγίου Παντελεήμονος, διαστ. 0.54 × 0.36 μ. (Τ. 2326, Β.Μ. 7204).

Ἐκπαίδευσις βοηθῶν συντηρητῶν ἀρχαίων

Κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ὑπηρεσίας καὶ δαπάναις τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα ἐγένετο διὰ δευτέραν φορὰν ἐκπαίδευσις τεσσαράκοντα βοηθῶν συντηρητῶν ἀρχαίων, ὑφ' οὗς ὄρους καὶ συνθήκας κατὰ τὴν πρώτην φορὰν (βλ. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 16).

Οἱ ἐκπαιδευθέντες νέοι βοηθοὶ - συντηρηταὶ κατενεμήθησαν εἰς τὰ Μουσεία τοῦ Κράτους καὶ τὰ συνεργεῖα συντηρήσεως εἰς διαφόρους εἰδικότητας, τελοῦντες πάντοτε ὑπὸ τὴν κατεύθυνσιν καὶ παρακολούθησιν τῶν ὑπευθύνων συντηρητῶν.

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ (Κ.Ε.Σ.)

Τὸ Κ.Ε.Σ. συνέχισε καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὸ ἔργον τῆς συντηρήσεως τῶν μνημείων τῆς Χώρας, ἐργασθὲν ἀδιαλείπτως καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῶν ἀναγκῶν τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ ἐγκεκριμένου ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου προγράμματος ἐργασιῶν, διὰ πιστώσεων τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, τόσον ἐκ τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ Προγράμματος Δημοσίων Ἐπενδύσεων.

Ὡς ὑπεύθυνοι τῶν συνεργειῶν τοῦ Κ.Ε.Σ. κατὰ τομεῖς εἰργάσθησαν οἱ μόνιμοι συντηρηταὶ - καλλιτέχναι Ἀναστ. Μαργαριτῶφ καὶ Στ. Μπαλτογιάννης, ὁ γλύπτης τοῦ Μουσείου Ἐμμ. Νουκάκης, οἱ ἐπὶ συμβάσει καλλιτέχναι - συντηρηταὶ Φώτ. Ζαχαρίου καὶ Ἰω. Κολέφας, οἱ ἐκτακτοὶ διπλωματοῦχοι συντηρηταὶ Φλωρ. Καλαμάρα, Π. Καράγιαννης καὶ Εὐδ. Καράγιαννη καὶ ὡς πεπειραμένοι ἀρχιτεχνίται οἱ Στ. Παπαγεωργίου, Εὐθ. Παπαγεωργίου, Σταμ. Περράκης, Ἐμμ. Γαβαλάς, Ἀρ. Στεφανακῆς, Γ. Δήμου, Χρ. Σκόρδας καὶ Κωνστ. Γεωργοῦσης.

Τοὺς ὡς ἄνω συντηρητὰς καὶ ἀρχιτεχνίτας ἐπλασίωσαν κατὰ τόπους ὁμάδες βοηθῶν, τόσον ἐκ παλαιότερων ἐμπειρικῶν συντηρητῶν, ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἐκπαιδευθέντων, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Κ.Ε.Σ. ἐργασίαι ἔχουν συνοπτικῶς ὡς κάτωθι :

Α'. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Τοιχογραφίαι ἀνασκαφῆς Θήρας

Αἱ ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαίων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων Καθηγητοῦ κ. Σπ. Μαρινάτου διενεργούμεναι ἐν Ἀκρωτηρίῳ Θήρας ἀνασκαφαὶ ἀπέδωσαν μεγίστης σημασίας καὶ πρωτοφανοῦς ἐκτάσεως τοιχογραφίας, αἵτινες, μεταφερθεῖσαι εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου, ἤρχισαν συντηροῦμεναι. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται.

Τοιχογραφίαι ἀνασκαφῆς Μυκητῶν

Ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Μυλωνᾶ διενεργουμένης ἀνασκαφῆς ἐν Μυκηναῖς ἔκομίσθη εἰς τὸ Ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου τοιχογραφία Μυκηναίας γυναικός, τῆς ὁποίας ὡσαύτως ἤρχισεν ἡ συντήρησις. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται.

Εἰκόνες

Ἐκ τῆς συντηρητῆρις Αἰκ. Σταμέλου συν-

ετηρήθησαν δεκαοκτώ εικόνες του Μουσείου εκ των αΐθουσών εικονογραφικών τύπων και Λαογραφίας, ήτοι :

1) Εισόδια Θεοτόκου (Τ. 520), 2) Μεταμόρφωσις Σωτήρος (Τ. 554), 3) Βαϊφόρος (Τ. 561), 4) Έλκόμενος (Τ. 573), 5) Άγία Άννα κρατούσα την Θεοτόκον (Τ. 637), 6) Ή εν Νικαία Οικουμενική Σύνοδος (Τ. 700), 7) Άρχάγγελος Μιχαήλ (Τ. 702), 8) Ή εν Νικαία Οικουμενική Σύνοδος (Τ. 707), 9) Θεοτόκος θρηνολογοῦσα (Τ. 747), 10) Φιλοξενία του Άβραάμ (Τ. 897), 11) Θεοτόκος Δεομένη (Τ. 916), 12) Άρχάγγελος Μιχαήλ (Τ. 929), 13) Άγιος Νικόλαος ενθρονος (Τ. 1284), 14) Δίζωνος εικών, Άνω ή Άγία Τριάς, κάτω οί Έπτά Παιδες εν Έφέσω (Τ. 1321), 15) Άγιος Νικόλαος (Τ. 1333), 16) Άρχάγγελος Μιχαήλ και Άγιος Χριστόφορος (Τ. 1480), 17) Άγιος Γοβδελαΐς (Τ. 1754), 18) Άγία Βαρβάρα, Άγιος Χρυσόστομος και Άγιος Άναστάσιος (Τ. 1900).

*Β'. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΟΥ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ*

Ψ η φ ι δ ω τ ά

ΑΘΗΝΑΙ

Βυζαντινών Μουσείων

Τò εξ οικόπεδου επί τής οδού Διονυσίου Άρεοπαγίτου άποσπασθέν ψηφιδωτών δάπεδον¹ μετά τήν συντήρησιν και τόν καθαρισμόν έτοποθετήθη, κατόπιν άποφάσεως του Άρχαιολογικού Συμβουλίου, εις τò προαύλιον του Βυζαντινού Μουσείου, πρό τής κεντρικής εισόδου (καμάρας) (Π ί ν. 17 α).

Οικόπεδον οδού Σνγγραῶ

Τò κατά τήν εκτέλεσιν δημοσίων έργων άνευρεθέν ψηφιδωτών δάπεδον παρά τήν ώς Άνω οδόν, εκτάσεως 6 τ.μ., άποκολληθέν μετεφέρθη εις άποθήκην τής Γ' Έφορείας Άρχαιοτήτων. Έπολείπεται ή συντήρησις και τοποθέτησις αυτου εις πλαίσια.

ΑΙΓΙΝΑ

Οικόπεδον παρά τήν οδόν Π. Αιγινήτου²

Συνεχίσθη και έπερατώθη ή συντήρησις και έγένετο τοποθέτησις εις πλαίσια των υπολοίπων τεμαχίων του ψηφιδωτου δαπέδου.

1. ΑΔ 24 (1969) : Χρονικά, σ. 32, Πίν. 41 α.
2. ΑΔ 24 (1969) : Χρονικά, σ. 99, Πίν. 77 α - β και ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 17.

ΕΡΕΤΡΙΑ

Τò έντός τής πόλεως άποκαλυφθέν ψηφιδωτόν δάπεδον άποκολληθην, συντηρήθη και τοποθετήθην εις πλαίσια έξετέθη εις τò Μουσείον τής πόλεως.

ΥΠΑΤΗ

Έγένετο καθαρισμός και προστασία ψηφιδωτου δαπέδου, άνευρεθέντος έντός τής πόλεως.

ΧΑΛΚΙΣ

Συνεχίσθησαν και έπερατώθησαν αί εργασίαι συντηρήσεως και άποκαταστάσεως του επί πλακῶν έδρισκομένου ψηφιδωτου δαπέδου, εκτεθέντος έν συνεχεία έν τή αὐλή του Μουσείου τής πόλεως³ (Π ί ν. 17 β).

ΝΕΑ ΑΓΧΙΑΛΟΣ

Βασιλική Β'

Έγένετο άποκόλλησις μαρμαροθετημάτων.

Βασιλική Γ'

Έγένετο καθαρισμός του άποκαλυφθέντος ψηφιδωτου του Ν. κλίτους και άποκόλλησις τεμαχίων εκ του χώρου του νάρθηκος.

Βασιλική Δ'

Τò κατά τò παρελθόν έτος⁴ άποκολληθέν ψηφιδωτόν, εκτάσεως 100 τ.μ., εκ των Β. και Ν. κλιτών, καθαρισθέν έπανετοποθετήθη (Π ί ν. 17 γ - δ).

ΛΑΜΙΑ

Οικόπεδον Σαμαρά

Τò άνευρεθέν κατά τò ήμισυ κατεστραμμένον ψηφιδωτόν, άποκολληθέν και συντηρηθέν, μετεφέρθη πρός φύλαξιν εις τήν Βιβλιοθήκην τής πόλεως.

ΠΑΤΡΑΙ

Οικόπεδον παρά τὰ Ψηλά Άλώνια⁵

Τò άνευρεθέν κατά τò έτος 1969 ήμικατεστραμμένον ψηφιδωτόν δάπεδον, άποκολληθέν και συντηρηθέν, έτοποθετήθη, επί τή βάσει έγκεκριμένου υπό τής Έπηρεσίας σχεδίου, εις τόν χώρο του αρχαίου Όδείου τής πόλεως (Π ί ν. 18 α).

3. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 17 - 18.
4. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 18.
5. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 18.

Οικόπεδον παρά τὴν ὁδὸν Μπουκαούρη

Τὸ ἐκτάσεως 25 τ.μ. ἀποκολληθὲν καὶ συντηρηθὲν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ψηφιδωτὸν δάπεδον⁶ ἔτοποθετήθη, ἐπὶ τῇ βάσει ἐγκεκριμένου ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας σχεδίου, εἰς τὸν χώρον τοῦ ἀρχαίου Ὁδείου (Πί ν. 18 β).

Οικόπεδον παρά τὴν ὁδὸν Κανακάρη

Ἐγένετο ἀποκόλλησις ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐκτάσεως 15 τ.μ., καὶ μερική συντήρησις αὐτοῦ. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν (Πί ν. 18 γ).

Οικόπεδον ὁδοῦ Κορῖνθου

Τὸ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκολληθὲν καὶ συντηρηθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον, ἐκτάσεως 45 τ.μ.⁷, ὡς καὶ συμπληρωματικὸν τμήμα αὐτοῦ, ἔτοποθετήθη, ἐπὶ τῇ βάσει ἐγκεκριμένου ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας σχεδίου, εἰς τὸν χώρον τοῦ ἀρχαίου Ὁδείου.

Χῶρος ἀρχαίου Ὁδείου

Ἐγένετο ἀποκόλλησις ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐκτάσεως 20 τ.μ., καὶ ἐναρξίς ἐργασιῶν συντηρήσεως αὐτοῦ. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν.

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ

Τὸ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν δημοσίων ἔργων ἀνευρεθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον, ἀποκολληθὲν συντηρήθη μερικῶς, λόγω δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν (Πί ν. 19 α).

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Πλατεία Ναυαρίνου⁸

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Γαλεριανοῦ ἀνακτορικοῦ συγκροτήματος, εἰς ἕκτασιν 170 τ.μ. Αἱ ἐργασίαι αὐταὶ θὰ συνεχισθοῦν.

Οικόπεδον ὁδοῦ Σωκράτους⁹

Τὸ ἐκτάσεως 72 τ.μ. ψηφιδωτὸν δάπεδον ρωμαϊκῶν χρόνων, συντηρηθὲν πλήρως, ἔτοποθετήθη εἰς τὸ αἶθριον τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης.

Οικόπεδον ὁδοῦ Ἰωάνος Δραγούμη

Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἐγένετο ἀποκόλλησις μαρμαροθετημάτων, ἐκτάσεως 27 τ.μ. Αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ ἐπανατοποθετήσεως θὰ συνεχισθοῦν κατὰ τὸ ἔτος 1971.

6. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 18.

7. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 18.

8. *ΑΔ* 22 (1967) : Χρονικά, σ. 21 καὶ 391 καὶ *ΑΔ* 24 (1969) : Χρονικά, σ. 13.

9. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 18.

Διάφορα οἰκόπεδα

Ἐξ οἰκοπέδων τῶν ὁδῶν Ἀθηνᾶς, Ἀμβροσίου, Μωρέα, Δ. Γούναρη καὶ Φιλίππου ἀποκολλήθησαν καὶ συντηρήθησαν πλήρως τεμάχια ψηφιδωτῶν δαπέδων, συνολικῆς ἐκτάσεως 31 τ.μ. Ὑπολείπεται διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος ἡ τοποθέτησις αὐτῶν ἐντὸς πλαισίων.

Ψηφιδωτὸν ἐκ τῆς Μητροπόλεως Σερρών

Τὸ ἀποκείμενον ἐν τῷ Μουσείῳ Θεσσαλονίκης ἐντοίχιον ψηφιδωτὸν μὲ παράστασιν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, προερχόμενον ἐκ τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῆς Π. Μητροπόλεως Σερρών, εἶχεν ἀποκολληθῆ διὰ τῆς παλαιᾶς μεθόδου προστασίας ἐκ τῶν ὀπισθεν, διὰ πλακὸς ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποσαθρωθῆ. Ἦδη ἐγένοντο ἐργασίαι ἀφαιρέσεως τῆς πλακὸς ταύτης καὶ τοποθέτησις ἐπὶ νέου ὑποστρώματος ἐντὸς μεταλλίνου πλαισίου. Ὑπολείπεται ἡ ἀποκατάστασις τοῦ δεξιῦ ἄκρου ποδῶς τοῦ ἁγίου, ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἀσβεστοκονιάματος, ἀπεδείχθη σαφῶς νεωτερικῆ προσθήκη οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα μὲ τὸ ἀρχικὸν ψηφιδωτόν.

ΒΕΡΟΙΑ

Βεργίνα

Ἐγένετο ἀποκόλλησις καὶ μερική συντήρησις ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἀνακτορίου ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Ὑπολείπεται ἡ τελικὴ συντήρησις καὶ ἐπανατοποθέτησις αὐτοῦ.

Οικόπεδα Μυσιωλῆ καὶ Μαυρίδου

Τὰ ἐκτάσεως 11 καὶ 16 τ.μ. ἀντιστοίχως ψηφιδωτὰ ἐκ τῶν ὡς ἄνω οἰκοπέδων ἀποκολλήθησαν καὶ συντηρήθησαν. Ὑπολείπεται ἡ τοποθέτησις αὐτῶν ἐντὸς πλαισίων.

ΚΟΖΑΝΗ

Ἁγία Παρασκευῆ¹⁰

Εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐκ τῆς γενομένης ἀνασκαφῆς ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἔξωθι τοῦ χωρίου Ἁγία Παρασκευῆ Κοζάνης, ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ ἐκ τῶν ἀλάτων καὶ ἐν συνεχείᾳ προστασία τοῦ δαπέδου δι' ἐπιστρώσεως χαρτοβάμβακος, φύλλων « νάυλον » καὶ χρώματος, προκειμένου νὰ συνεχισθοῦν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος αἱ ἐργασίαι ἀποκόλλησεως καὶ ἐπανατοποθετήσεως ὀλοκλήρου τοῦ δαπέδου.

10. *ΑΔ* 26 (1971) : Χρονικά Β2 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), *ΑΔ* 20 (1965) : Χρονικά, σ. 475, Πίν. 589 α - β.

ΡΟΔΟΣ

*Οικόπεδον Χατζηανδρέου*¹¹

Εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀνασκαφῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἐξετελέσθησαν αἱ κάτωθι ἐργασίαι :

- 1) Ἀποκόλλησις καὶ συντήρησις ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἐκτάσεως 70 τ.μ. (Πί ν. 19 β).
- 2) Καθαρισμὸς ἐκ τῶν ἀλάτων τεμαχίων μαρμαροθετημάτων.
- 3) Τοποθέτησις τεμαχίου ψηφιδωτοῦ μετ' ἐπιγραφῆς ἐντὸς πλαισίου.

Μουσεῖον

Ἐγένετο καθαρισμὸς ὀπισθίας ὄψεως τεμαχίων ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἀποκεκολλημένων ἀπὸ δεκαετίας καὶ ἀποκειμένων εἰς τὸ Μουσεῖον, ὡς ἐπίσης καὶ κατασκευὴ μεταλλίνων πλαισίων.

Καστέλλο

Ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν αἰθουσῶν Α, Β, Γ, Δ καὶ Ε διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὑπαρχόντων ἐπὶ τῶν δαπέδων ἀλάτων καὶ κηρίων.

ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑ

Οικόπεδον Ταλαρᾶ

Ἐγένετο καθαρισμὸς ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τῶν ἀλάτων.

ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

*Μονὴ Τιμίου Σταυροῦ*¹²

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970 αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου διὰ τῶν κάτωθι ἐργασιῶν :

- 1) Ἐπανατοποθέτησις τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκολληθέντος ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ εἰς τὰ τρία κλίτη τῆς μονῆς.
- 2) Συμπλήρωσις ἑλλειπουσῶν ψηφίδων εἰς ὠρισμένα τεμάχια. Ὑπολείπεται ἡ ἐπανατοποθέτησις τμημάτων ψηφιδωτοῦ εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ ἡ αἰσθητικὴ παρουσιάσις τοῦ συνόλου τῶν ἐργασιῶν διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος (Πί ν. 19 γ - δ).

Ἄπασαι αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι, ἐξετελέσθησαν διὰ συνεργείων συντηρητῶν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ Ἰωάννου Κολέφα.

11. ΑΔ 23 (1968) : Χρονικά, σ. 442 καὶ ΑΔ 24 (1969), σ. 464.

12. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 18.

Τοιχογραφίαι

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

*Γεράκι Λακωνίας**Ναὸς Ἐυαγγελιστρίας*¹³

Εἰς τὸν σταυροειδῆ μετὰ τρούλλου μονόκλιτον ναὸν, φέροντα τοιχογραφίας τοῦ 12ου αἰ., ἐγένετο καθαρισμὸς αὐτῶν ἀπὸ τῶν κρυσταλλικῶν ἀλάτων, λειχῶνων καὶ ἀσβεστωμάτων εἰς τὸν τρούλλον, τὴν πρόθεσιν, τὴν καμάραν τοῦ Ἱεροῦ, τὸ τέμπλον καὶ εἰς τὸν βόρειον καὶ νότιον τοῖχον (Πί ν. 20 α - δ). Ἐγένετο ἐπίσης ἀφαιρέσις τοῦ ἐτοιμορρόπου, μεταγενεστέρου στρώματος ζωγραφικῆς ἐκ τοῦ τέμπλου καὶ ἀποκάλυψις ἀρχικῆς ζωγραφικῆς. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν.

Ναὸς Ἰωάννου Χρυσοστόμου

Εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ χωρίου εὐρισκόμενον ναὸν ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ συνόλου τῶν ὑπαρχουσῶν τοιχογραφιῶν καὶ ἀφαιρέσις τῶν εἰς μεγάλην ἔκτασιν κρυσταλλικῶν ἀλάτων, λειχῶνων καὶ ἐπιχρισμάτων ἀσβέστου. Ἐγένοντο ἐπίσης συμπληρώσεις ρωγμῶν διὰ κονιάματος (Πί ν. 21 α - β, 22 α - β).

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου Κάστρου

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τούτου, λόγῳ εἰσροῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἐκαλύπτοντο μὲ στρῶμα ἀλάτων καὶ λειχῶνων. Ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ ὑποστρώματος, ἐνίσχυσις ζωγραφικῆς ἐπιφανείας καὶ μερικὸς πρόχειρος καθαρισμὸς. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν.

Ζωοδόχος Πηγὴ Κάστρου

Αἱ εἰς τὸν ναὸν τοῦτον (Πί ν. 23 α) ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι ἀπεσκοποῦν κυρίως εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ἐτοιμορρόπων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν. Πέραν τούτου ἐγένετο πρόχειρος καθαρισμὸς ἀπὸ τῶν ἀλάτων, λειχῶνων καὶ ἐπιχρισμάτων εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ Ἐλκομένου, τῆς Θεοτόκου, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦ τέμπλου.

*Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου*¹⁴

Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ἐξετελέσθησαν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι :

Συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ συγκεκριμένως εἰς τὰς συνθέσεις τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, Εἰσοδίων Θεοτόκου καὶ ἕξ ἁγίων ἐν προτομῇ. Ἀφαιρέσις ἐκ

13. ΑΕ 1971, Χρονικά, σ. 1-7. ΑΑΑ IV (1971), σ. 154 - 160.

14. ΑΑΑ IV (1971), σ. 154 - 160.

του χώρου του Ἱεροῦ καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ τῶν εἰς μεγάλην ἔκτασιν ὑπαρχόντων ἐπιχρισμάτων ἀσβέστου καὶ κονιαμάτων, δι' ἧς ἀπεκαλύφθησαν αἱ κάτωθι παραστάσεις :

Ἱερὸν Βῆμα. Τμήμα συνθέσεως τῆς Θείας Κοινωνίας καὶ Ἀρχάγγελος, Ἱεράρχης Γρηγόριος καὶ κεφαλὴ ἐτέρου Ἱεράρχου.

Κυρίως ναός. Αἱ παραστάσεις τῆς Πεντηκοστῆς, τοῦ Ἰησοῦ δωδεκαετοῦς ἐν τῷ ναῷ, τοῦ ἁγίου Νικολάου, τοῦ ἐν Χώναις θαύματος, τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Ἐπὶ τῶν παραστάδων τοῦ ναοῦ, αἱ μορφαὶ τῶν ἁγίων Πέτρου, Παύλου, ἁγίου Παντελεήμονος καὶ ἄλλων ἁγίων (Πί ν. 23 β). Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν διὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὸν τελικὸν καθαρισμὸν τῶν ἀποκαλυφθεισῶν τοιχογραφιῶν.

Ναός Ἁγίου Σώζοντος¹⁵

Εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῶν ἐπιχρισμάτων, ἐξ ἧς διεπιστώθη ὑπ' αὐτὰ ἡ ὑπαρξίς ζωγραφικοῦ διακόσμου. Οὕτως ἀπεκαλύφθησαν κεφαλαὶ ἁγίων εἰς τὴν μεταξὺ ἱεροῦ καὶ διακονικοῦ δίοδου. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν.

Ναός Ἁγίου Νικολάου

Ἐγένετο στερέωσις ἐτοιμορρόπων τμημάτων τοιχογραφιῶν.

Πέρα Ἐκκλησιᾶς

Ἐγένετο στερέωσις ἐτοιμορρόπων τμημάτων τοιχογραφιῶν καὶ μερικὸς καθαρισμὸς αὐτῶν.

Ἁγία Βαρβάρα Ἀλεποχωρίου

Ἐγένετο ἀφαίρεσις τῶν ἐπιχρισμάτων καὶ ἀποκάλυψις τῶν ὑπαρχουσῶν τοιχογραφιῶν, ἐν συνεχείᾳ δὲ στερέωσις ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν (συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτώφ. Ὑπεύθυνος συντηρητῆς ἀνωτέρω ἐργασιῶν Σταῦρος Παπαγεωργίου).

Μυστράς

Ναός Ὁδηγητρίας (Ἀφεντικὸ)¹⁶

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερέωσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν (Πί ν. 26 α) (συνεργεῖον Φώτη Ζαχαρίου).

Καλάβρυτα

Ἁγιος Γεώργιος Ἀροανίας¹⁷

Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον, τύπου τρικλίτου θολωτῆς

βασιλικῆς, κοσμούμενον κυρίως κατὰ τὸ μεσαῖον κλίτος διὰ τοιχογραφιῶν χρονολογούμενων εἰς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ., ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως δεδομένου ὅτι ἡ ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος ὠξειδωμένης γομαλάκας, βερνικίου καὶ ἀσβεστομάτων (συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτώφ. Ὑπεύθυνος συντηρητῆς Στ. Παπαγεωργίου).

Κλένια Κορινθίας

Ἁγιος Νικόλαος

Ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῶν κρυσταλλικῶν ἀλάτων, τῆς αἰθάλης καὶ τῶν ἐπιζωγραφήσεων. Εἰς ἃ σημεῖα ὑπῆρχον ἐπιχρίσματα διὰ τῆς ἀφαιρέσεως αὐτῶν ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἄγνωστοι μέχρι τοῦδε τοιχογραφίαι εἰς τὸν χώρον τοῦ κυρίως ναοῦ (Πί ν. 24 α - β) (συνεργεῖον Ἀ. Μαργαριτώφ. Ὑπεύθυνος συντηρητῆς Στ. Παπαγεωργίου).

ΑΙΤΩΛΙΑ

Παναγία Πρεβέντζας¹⁸

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ἐκ τοῦ ναοῦ τούτου ἀποτεχισθεισῶν τοιχογραφιῶν (συνεργεῖον Φώτη Ζαχαρίου).

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Ἁγιος Νικόλαος Ντίλιου

Δαπάναις τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων ἐγένετο στερέωσις καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς (συντηρητῆς Π. Καράγιαννης).

ΒΟΙΩΤΙΑ

Ὅσιος Λουκάς

Αἱ εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ καθολικοῦ ὑπάρχουσαι μεταβυζαντιναὶ τοιχογραφίαι, συνολικῆς ἐκτάσεως 150 τ.μ. περίπου, στερεωθεῖσαι δι' ἐνέσεων καὶ ἐνισχυθεῖσαι διὰ ψεκάσμου τῆς ἀπολεπιζομένης ζωγραφικῆς ἐπιφανείας, ἐκαθαρίσθησαν ἐν τῷ συνόλῳ των καὶ ἐγένετο καὶ ἡ αἰσθητικὴ παρουσίασις αὐτῶν.

Ἐπίσης ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν αἱ τοιχογραφίαι τῆς προθέσεως, ἡ παράστασις τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἐπὶ τοῦ βορείου κλίτους, δύο ἄρκοσόλια τοῦ προναοῦ καὶ, τέλος, ἅπας ὁ γραπτὸς διάκοσμος τῆς κρύπτης τῆς Ἁγίας Βαρβάρας (συνεργεῖον Φώτη Ζαχαρίου).

Μουσεῖον Θηβῶν

Συνεχισθεῖσις καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1970 τῆς

15. ΑΕ 1971, Χρονικά, σ. 1-7.

16. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 19.

17. ΔΧΑΕ Περιοδ. Δ', τόμ. Δ', σ. 308 κ.έ.

18. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 20.

19. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 19

συντηρήσεως τῶν ἐκ Τανάγρας προερχομένων λαρνάκων, ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν ἐπαφῶν πρὸς εὐχερεστέραν συγκόλλησιν αὐτῶν, ὡς καὶ στερέωσις τῆς ὄλης γραπτῆς ἐπιφανείας τῶν. Συνολικῶς συντηρήθησαν τέσσαρες λάρνακες καὶ τεμάχια ἄλλων (συνεργεῖον Ἄ. Μαργαριτώφ. Ὑπεύθυνος συντηρητῆς Εὐθαλία Παπαγεωργίου).

ΑΝΤΙΚΥΡΑ

Ναὸς Ἁγίου Σπυρίδωνος εἰς θέσῃ Μετόχι

Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον, χρῆζοντα μεγάλων κτηριακῶν ἐπισκευῶν, ἐγένοντο ἐργασίαι ἀποτειχίσεως τῶν, μεταβυζαντινῶν χρόνων, τοιχογραφιῶν ὡς καὶ στερεώσεως αὐτῶν. Ὑπολείπεται ἡ ἐπανατοποθέτησις αὐτῶν μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως τοῦ κτηρίου (Πί ν. 25 α-β) (συνεργεῖον Ἄ. Μαργαριτώφ).

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Χωρίον Ἁγιά Λαρίσης. Ἅγιος Παντελεήμων

Ἐγένετο στερέωσις καὶ πρόχειρος καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν, ἐπίσης ἀπόσπασις τεμαχίων ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς Δευτέρας Παρουσίας, προκειμένου νὰ ἐκτελεσθοῦν στερεωτικαὶ ἐργασίαι τοῦ κτηρίου. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν (συνεργεῖον Ἄ. Μαργαριτώφ).

Μητρόπολις Καλαμπάκας²⁰

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

Μετέωρα. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Ἀναπανσᾶ²¹

Συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη ἡ στερέωσις τῶν χρωμάτων καὶ τὸ «φιξάρισμα» τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἐκ τῆς ὑγρασίας (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ναὸς Ἁγίων Ἀποστόλων²²

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος αἱ ἐργασίαι ἀποκαλύψεως τῶν σπουδαιότατων τοιχογραφιῶν τῶν τρουλλίσκων τοῦ νάρθηκος τοῦ μνημείου. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων καὶ τοῦ παχέος καὶ σκληροῦ στρώματος ἀλάτων, ἀπεκαλύφθησαν δεκαεξὶ ὁλόσωμοι μορφαὶ προφητῶν εἰς φυσικὸν περίπου μέγεθος. Τοῦτων ἐγένετο καὶ αἰσθητικὴ παρουσίαισις. Ἀνάλογοι ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν καὶ εἰς τὰ τρία σταυροθόλια τοῦ προναοῦ (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου) (Πί ν. 26 β).

Παλαιοχριστιανικὸς τάφος εἰς χῶρον Φοιτητικῆς Ἑστίας²³

Αἱ ἀποσπασθεῖσαι τοιχογραφίαι ἐκ τοῦ κατὰ τὸ ἥμισυ καταστραφέντος τάφου, συντηρηθεῖσαι πλήρως, ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς πλαισίων (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

Παλαιοχριστιανικὴ τοιχογραφία Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς

Ἐγένετο ἡ τοποθέτησις τῆς τοιχογραφίας εἰς εἰδικῶς παρεσκευασμένον ὑπόστρωμα διὰ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῆς.

Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον

Εἰς ἀποτειχισθείσας τοιχογραφίας ἐκ διαφόρων οἰκοπέδων τῆς πόλεως καὶ ἀποκειμένας εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης, ἐγένοντο ἐργασίαι τοποθέτησεως ἐπὶ νέου ὑποστρώματος καὶ ἐντὸς εἰδικῶν πλαισίων (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΚΟΖΑΝΗ

Ἁγία Παρασκευῆ

Εἰς τὴν ἀνασκαφεῖσαν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν ἐξῶθι τοῦ χωρίου Ἁγία Παρασκευῆ, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὰ κατώτατα τμήματα τῶν τοίχων καὶ πεσσῶν τμήματα τοιχογραφιῶν. Ταῦτα ἀπετειχίσθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης, ἔνθα ἐγένετο μερικὴ συντήρησις καὶ ἀφαίρεσις τῶν ὑπαρχόντων ἀλάτων. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΒΕΡΟΙΑ

Παλαιὰ Μητρόπολις

Εἰς τὸν ἀρχαιότερον τοῦτον ἐκ τῶν ναῶν τῆς πόλεως, ἐλάχισται τοιχογραφίαι ἦσαν ὄραται καὶ κυρίως εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα. Ἐκ τῶν ὑφισταμένων ἐνδείξεων ἐθεωρεῖτο βεβαία ἡ ὑπαρξίς καὶ ἄλλων τοιχογραφιῶν, γενομένης δὲ σχετικῆς ἐρεῦνης ἀπεδείχθη, ὅτι ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ ναὸς κρύπτει ὑπὸ τὰ ἐπιχρίσματα, πάχους 0.03 - 0.05 μ., σπουδαιότατον ζωγραφικὸν διάκοσμον. Αἱ ἐρευναι ἐξετάθησαν εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα, εἰς τὴν βόρειον, νοτιάν καὶ δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, εἰς ἐσωράχια τῶν τόξων καὶ εἰς τοὺς πεσσούς. Εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἐγένετο συστηματικὴ ἀφαίρεσις τῶν κονιαμάτων, ἐγένετο καὶ καθαρισμὸς ἀπὸ τὰ ἄλατα. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου) (Πί ν. 27 α - β, 28 α).

20. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 19.

21. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 19.

22. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 21.

23. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 21.

"Αγιος Νικόλαος Μακαριωτίσης²⁴

Συνεχίσθη και ἐφέτος ἡ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

Παναγία Κυριώτισσα

Τὸ μνημεῖον τοῦτο, καταστάν ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπον, ἦτο ἀδύνατον νὰ σωθῆ, δι' ὃ και δι' ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἀπεχαρακτηρίσθη και ἐνεκρίθη συγχρόνως ἡ ἀπόσπασις τῶν ὀλίγων σωζομένων τοιχογραφιῶν. Αὐταὶ παρουσιάζον κυρίως ἐνδιαφέρον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν (κόγχη Ἱεροῦ Βήματος) και ἀποσπασθεῖσαι μετεφέρθησαν εἰς ἕτερον μνημεῖον τῆς Βεροίας (Πί ν. 28 β) (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

"Αγιος Γεώργιος ὁ Μικρὸς

Ἐγένετο στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν δι' ἐνέσεων (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

"Αγιος Βλάσιος²⁵

Ἐγένετο συντήρησις και ἐπανατοποθέτησις τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποτειχισθεισῶν τοιχογραφιῶν (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΒΕΡΓΙΝΑ

Ἑλλημιστικὸς τάφος²⁶

Ἐγένετο στερέωσις τοῦ συνόλου τῶν τοιχογραφιῶν (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Μονὴ Χελανδαρίου

Ἐγένετο καθαρισμὸς τριάκοντα τριῶν φορητῶν εἰκόνων, στερέωσις τῆς χρωματικῆς ἐπιφανείας μετὰ τοῦ ἐκ γύψου ὑποστρώματος και στερέωσις και συντήρησις τοῦ ξύλου. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ συνεργεῖου ἐγένετο και δειγματολογικὸς καθαρισμὸς ἐκ τῶν ἐπιζωγραφῆσεων τοῦ ἔτους 1803 - 4 τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ, δι' οὗ διεπιστώθη ὅτι αἱ ἀρχικαὶ τοιχογραφίαι διατηροῦνται κατὰ τὸ μέγιστον ποσοστὸν.

Ἐκαθαρίσθησαν ἡ παράστασις τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, παρουσιάζουσα εἰκονογραφικὸν ἐνδιαφέρον²⁷, και ἡ σκηνὴ τῆς Συγκυπτούσης (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου) (Πί ν. 29 α - β).

24. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 21.

25. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 21.

26. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 21.

27. Μ. Μιχαηλίδης, Νέα στοιχεῖα ζωγραφικοῦ διακόσμου δύο μνημείων τῆς Μακεδονίας, *ΑΑΑ* IV (1971), σ. 341 κ.έ., ἐνθα ἐγένετο σύντομος παρουσιάσις τῆς μιάς παραστάσεως.

ΚΕΡΚΥΡΑ

Μουσεῖον Κερκύρας²⁸

Ἐπερατώθη ἡ συντήρησις τῶν εἰς τὸ Μουσεῖον ἀποκειμένων τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἀπετειχίσθησαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκ τοῦ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Κάτω Κορακιάνας και ἐκ τῆς βασιλικῆς Παλαιοπόλεως (συντηρητῆς Π. Καράγιαννης).

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

Μονὴ Ἁγίου Ἀνδρέου²⁹

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν κονιαμάτων (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΝΑΞΟΣ

Δροσιανή³⁰

Συνεχίσθη ὁ καθαρισμὸς τῶν εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ ναοῦ τοιχογραφιῶν ἐκ τῶν ἐπιχρισμάτων και ἀλάτων και ἐγένετο στερέωσις και τῶν τριῶν ζωγραφικῶν στρωμάτων διὰ τὴν προγραμματιζομένην ἀποτείσχισιν (συνεργεῖον Στ. Μπαλτογιάννη).

Μονὴ Τραγαίας. Πρωτόθρονος³¹

Ἐγένετο στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ βορείου παρεκκλησίου, ὡς και καθαρισμὸς αὐτῶν ἐκ τῶν ἀσβεστομάτων και ἐπιχρισμάτων κυρίως εἰς τὴν νοτιᾶν καμάραν.

Λίαν ἐπιτυχῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀποτείσχισις μεταγενεστέρου στρώματος ζωγραφικῆς, καλύπτοντος ὀλόκληρον τὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ. Διὰ τῆς ἐφαρμοσθείσης μεθόδου κατωρθώθη ἡ ἀκεραία ἀνευ τομῆς ἀπόσπασις τοῦ νεωτέρου στρώματος, κάτωθι τοῦ ὁποῦ ἀπεκαλύφθη τὸ παλαιότερον και ἀρχικὸν στρώμα ζωγραφικῆς. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται (Πί ν. 30 α - γ) (συνεργεῖον Στ. Μπαλτογιάννη).

ΠΑΡΟΣ

Πρωτόρια. Ναὸς Παναγίας³²

Αἱ σωζόμεναι τοιχογραφίαι εἰς τὸν χώρον τῆς προθέσεως, ἀποτειχισθεῖσαι και συντηρηθεῖσαι πλήρως, ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ νέων ὀλικῶν ἐντὸς

28. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 20.

29. *ΑΔ* 24 (1969) : Χρονικά, σ. 16.

30. *ΑΔ* 21 (1966) : Χρονικά, σ. 30, *ΑΔ* 22 (1967) : Χρονικά, σ. 29 και *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 20.

31. *ΑΑΑ* IV (1971) σ. 368 κ.έ., *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 20.

32. *ΑΑΑ* ἔ.δ., *ΑΔ* 23 (1968) : Χρονικά, σ. 396, *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 20.

πλαισίων. Αί τοιχογραφίαί αὐταί τῆς προθέσεως μετὰ τμήματος ἐτέρας, προερχομένης ἐκ τῆς νοτίας πλευράς τοῦ κυρίως ναοῦ μετεφέρθησαν εἰς Νάουσαν Πάρου (συνεργεῖον Στ. Μπαλτογιάννη).

ΘΗΡΑ

*Ναὸς Παναγίας Ἐπισκοπῆς*³³

Συνεχίσθησαν καὶ ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῶν σημαντικωτάτων τοιχογραφιῶν τοῦ μνημείου τούτου. Ἐγένετο ἐπίσης καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως κρυσταλλικῶν ἀλάτων, ἐπιχρισμάτων καὶ ἐπιζωγραφήσεων (Πί ν. 31 α - β, 32 α - β) (συνεργεῖον Ἄ. Μαργαριτώφ, ὑπεύθυνος συντηρητῆς Στ. Περάκης).

ΚΡΗΤΗ

Νομὸς Ἡρακλείου

*Χωρίον Ἀβδοῦ Πεδιάδος. Ἅγιος Κωνσταντῖνος*³⁴

Ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μνημείου τούτου.

*Χωρίον Καλλονῆ Πεδιάδος. Ἁγία Φωτεινῆ*³⁵

Τὰ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποτειχισθέντα τμήματα τοιχογραφιῶν (Ἀνάληψις - Μελισμὸς - Ἅγιος Πολύκαρπος - κεφαλὴ ἁγίου), συντηρηθέντα καὶ τοποθετηθέντα ἐντὸς πλαισίων, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου Κρήτης.

Χωρίον Σκαλάνι Πεδιάδος. Ναὸς Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ναοῦ ἀπετειχίσθησαν τέσσαρα τμήματα τοιχογραφιῶν, τὰ ὁποῖα, συντηρηθέντα πλήρως καὶ τοποθετηθέντα ἐντὸς πλαισίων, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου.

*Χωρίον Πρεβελιανὰ. Ναὸς Ταξιάρχων*³⁶

Αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποτειχισθεῖσαι τοιχογραφίαί ἐκ τοῦ ναοῦ τούτου, συντηρηθεῖσαι καὶ τοποθετηθεῖσαι ἐντὸς πλαισίων, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Ἐπάνω Σύμη Βιάννου. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου

Ἐγένετο στερέωσις κονιαμάτων καὶ ζωγραφικῆς ἐπιφανείας, ὡς καὶ τελικὸς καθαρισμὸς τῶν

τοιχογραφιῶν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἀλάτων, ἐπιχρισμάτων ἀσβέστου καὶ ἐπιζωγραφήσεων.

Νομὸς Λασιθίου

Ἅγιος Νικόλαος. Ναὸς Παναγίας

Πρόκειται περὶ καταγράφου ναοῦ μὲ δύο στρώματα ζωγραφικῆς κατὰ τόπους. Τὸ νεώτερον στρώμα, συνολικῆς ἐκτάσεως 10 τ.μ., ἔμεινεν ὡς εἶχε, συντηρηθὲν πλήρως, πλὴν δύο ἐτοιμορρόπων τεμαχίων, ἐκτάσεως 1.5 τ.μ., ἅτινα καὶ ἀπετειχίσθησαν.

Τὸ ἀρχικὸν στρώμα ζωγραφικῆς, ἐκτάσεως 57 τ.μ., ἐκαθαρίσθη διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ἀλάτων καὶ ἐπιχρισμάτων εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν, γενομένης καὶ τῆς αἰσθητικῆς παρουσιάσεως αὐτοῦ.

Κριτσᾶ Μεραμβέλλου. Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς

Ἐγένετο ἀποτειχίσις καὶ πλήρης συντήρησις δύο τμημάτων τοιχογραφιῶν μὲ παράστασιν τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου καὶ μορφῆς ἀγγέλου.

Νομὸς Ρεθύμνης

Χωρίον Ἀμάρι. Ναὸς Παναγίας

Ἐγένετο ἀποτειχίσις καὶ τελικὴ συντήρησις δύο τμημάτων τοιχογραφιῶν μὲ παραστάσεις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (διαστ. 0.15 × 0.15 μ.) καὶ ἀγγέλου (διαστ. 0.12 × 0.12 μ.). Τὰ ἀνωτέρω τμήματα, τοποθετηθέντα εἰς πλαίσιον, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου.

Ἄπασαι αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι εἰς Κρήτην ἐξετελέσθησαν διὰ συνεργειῶν συντηρητῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Στ. Μπαλτογιάννη.

Π ρ ο μ ε λ έ τ α ι

Ἐπὶ τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ Ἄ. Μαργαριτώφ συνετάγησαν καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Κ.Ε.Σ. αἱ κατωτέρω προμελέται περὶ τῆς καταστάσεως καὶ ἀναγκῶν συντηρήσεως μνημείων τῆς χώρας :

- 1) Προϊστορικὴ ἀκρόπολις Σέσκλου.
- 2) Παλαιοχριστιανικαὶ τοιχογραφίαί καὶ σαρκοφάγοι Μουσείου Λαρίσης.
- 3) Σπήλαια μονῆς Ἁγίων Ἀναργύρων εἰς χωρίον Ἀγιόκαμπος Λαρίσης.
- 4) Περιοχὴ θεάτρου νήσου Δήλου.

Ὅμοιος, ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου συντηρητοῦ Στ. Παπαγεωργίου ὑπεβλήθησαν εἰκοσι καὶ ἕξ προμελέται δι' ἰσαριθμούς ναοὺς τῆς περιοχῆς Μέσα Μάνης, ὡς κατωτέρω :

- 1) Ἅγιος Παντελεήμων, 2) Ἅγιος Πέτρος, 3) Ἁγία Στρατηγὸς εἰς χωρίον Ἄνω Μπουλαριοῖ. 4) Ἅγιος Νικόλαος, 5) Ἅγιος Πέτρος καὶ Κοίμη-

33. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 20.

34. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 21.

35. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 21.

36. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 21.

στις τῆς Θεοτόκου εἰς χωρίον Ὁχία. 6) Προφήτης Ἡλίας, 7) Παναγία, 8) Ταξιάρχαι εἰς χωρίον Νόμια. 9) Ἁγία Βαρβάρα, 10) Ἁγία Σουλανή εἰς χωρίον Ἐρημος. 11) Ἅγιος Νικόλαος, 12) Ἀϊ Λέος εἰς χωρίον Βρίκι. 13) Ἅγιος Πέτρος, 14) Ἁγία Μαρίνα, 15) Ἀνώνυμος ναῖσκος εἰς χωρίον Πύργος. 16) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος εἰς χωρίον Κέρια. 17) Ἅγιος Χαράλαμπος εἰς χωρίον Κεχριάνα. 18) Ἅγιοι Στέφανος καὶ Βάκχος εἰς χωρίον Κίττα. 19) Ναὸς Σωτήρος εἰς χωρίον Γαρδενίτσα. 20) Ἐπισκοπὴ εἰς χωρίον Ἅγιος Γεώργιος. 21) Παναγία Βλαχέρνα εἰς χωρίον Μέζαπος. 22) Ναὸς Ταξιαρχῶν εἰς χωρίον Ἀγγειαδάκι. 23) Ἅγιοι Θεόδωροι εἰς χωρίον Βάμβακα. 24) Ἅγιοι Θεόδωροι εἰς χωρίον Καφιόνα. 25) Ἅγιοι Θεόδωροι εἰς χωρίον Τσόπακας. 26) Μονὴ Φανερωμένης εἰς χωρίον Δρύαλλος.

Φορητὰ εἰκόνες

ΝΑΞΟΣ

Παράλληλως πρὸς τὴν συντήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν τοιχογραφημένων ναῶν τῆς νήσου, τὸ ἐκεῖ εὐρισκόμενον συνεργεῖον συντηρητῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ Στ. Μπαλτογιάννη, προέβη εἰς τὴν πλήρη συντήρησιν εἰκοσι καὶ πέντε φορητῶν εἰκόνων, προερχομένων ἐκ διαφόρων ναῶν τῆς περιοχῆς Χώρας Νάξου ὡς κατωτέρω :

Ναὸς Προφήτου Ἡλιοῦ

- 1) Θεοτόκος Ἐνθρονος. Διαστ. 0.46 × 0.77 μ.
- 2) Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ. Διαστ. 0.78 × 0.50 μ.
- 3) Θεοτόκος μὲ Ἐσταυρωμένον. Διαστ. 0.43 × 0.51 μ.
- 4) Ζεῦχος βημοθύρων. Διαστ. 1.16 × 0.33 μ.
- 5) Ἅγιος Σπυρίδων. Διαστ. 0.68 × 0.85 μ.
- 6) Ἅγιος Ἀντώνιος. Διαστ. 1.02 × 0.69 μ.
- 7) Εὐαγγελισμός. Διαστ. 1.14 × 0.68 μ.
- 8) Εἰκὼν μετὰ πολλῶν παραστάσεων. Διαστ. 0.54 × 0.68 μ.

Ναὸς Ἁγίας Ἐλεούσης

- 1) Ἰησοῦς Χριστός. Διαστ. 1.05 × 0.75 μ.
- 2) Τίμιος Σταυρός. Διαστ. 0.65 × 0.53 μ.
- 3) Θεοτόκος Ἐνθρονος. Διαστ. 1.13 × 0.76 μ.

Ναὸς Ἁγίου Δημητρίου

- 1) Εἰκὼν Θεοτόκου. Διαστ. 1.08 × 0.84 μ.
- 2) Ζεῦχος βημοθύρων. Διαστ. 1.17 × 0.36 μ.

Κοίμησις Θεοτόκου

- 1) Θεοτόκος Ἐνθρονος. Διαστ. 0.87 × 0.61 μ.
- 2) Δύο ἅγιοι. Διαστ. 0.31 × 0.24 μ.

Ἁγία Σοφία

- 1) Θεοτόκος. Διαστ. 0.97 × 0.58 μ.
- 2) Θεοτόκος. Διαστ. 0.96 × 0.53 μ.

Παναγία τῶν Χιόνων

- 1) Θεοτόκος Γλυκοφιλοῦσα. Διαστ. 0.90 × 0.70 μ.
- 2) Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα. Διαστ. 0.28 × 0.23 μ.

Ἅγιος Χαράλαμπος

- 1) Ἅγιος Χαράλαμπος. Διαστ. 0.79 × 0.59 μ.
- 2) Θεοτόκος. Διαστ. 0.79 × 0.53 μ.

Τίμιος Σταυρός

Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Διαστ. 0.85 × 0.63 μ.

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος

Κεφαλὴ Προδρόμου. Διαστ. 0.27 × 0.22 μ.

Ἁγία Παρασκευὴ

Χριστός. Διαστ. 1.05 × 0.77 μ.

Μητροπολιτικὸς ναὸς

Εἰκὼν δίζωνος (Γέννησις - Βάπτισις). Διαστ. 0.94 × 0.75 μ.

ΚΡΗΤΗ

Νομὸς Ἡρακλείου

Ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ Στ. Μπαλτογιάννη, κλιμάκιον συντηρητῶν τοῦ Κ.Ε.Σ. προέβη κατὰ τὸ ἔτος 1970 εἰς τὴν πλήρη συντήρησιν (ξυλουργικὴ ἐργασία, στερέωσις ζωγραφικῆς ἐπιφανείας, καθαρισμός, ἀφαίρεσις ἐπιζωγραφίσεων καὶ αἰσθητικὴ παρουσίασις) τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ φορητῶν εἰκόνων τῆς νήσου ὡς κατωτέρω :

Συναϊτικὸν μετόχιον Ἁγίου Ματθαίου Ἡρακλείου

- 1) Ἅγιος Ἰωάννης. Διαστ. 1.04 × 0.69 μ.
- 2) Ἅγιον Μανδήλιον. Διαστ. 0.34 × 0.43 μ.
- 3) Παναγία τοῦ Πάθους. Διαστ. 0.71 × 0.98 μ.
- 4) Ἐσταυρωμένος. Διαστ. 1.06 × 0.88 μ.
- 5) Δέησις. Διαστ. 0.97 × 0.80 μ.
- 6) Ἁγία Αἰκατερίνη. Διαστ. 0.45 × 0.55 μ.
- 7) Ἅγιος Ματθαῖος. Διαστ. 0.99 × 0.35 μ.

Πηγαῖδάκια. Ναὸς Παναγίας Ὁδηγητρίας

- 1) Ἅγιος Πέτρος. Διαστ. 1.43 × 0.32 μ.
- 2) Χριστός Ἐνθρονος. Διαστ. 0.63 × 0.92 μ.
- 3) Θεοτόκος ἢ Ζωοδόχος Πηγῆ. Διαστ. 0.77 × 0.41 μ.
- 4) Πέτρος καὶ Παῦλος. Διαστ. 0.76 × 0.41 μ.
- 5) Χριστός ἢ Ἄμπελος. Διαστ. 0.72 × 0.42 μ.
- 6) Ἅγιος Ἰωάννης. Διαστ. 0.93 × 0.63 μ.
- 7) Παναγία Βρεφοκρατοῦσα. Διαστ. 0.84 × 0.48 μ.

Μονὴ Βιάννου

- 1) Δέησις. Διαστ. 1.05 × 0.79 μ.
- 2) Παναγία Ψυχωσώστρα. Διαστ. 0.69 × 1.055 μ.
- 3) Μεταμόρφωσις. Διαστ. 1.10 × 0.76 μ.

Γεράκι Πεδιάδος

1) Δέησις. Διαστ. 0.98×0.73 μ.

Ἀνώπολη. Μονή Ἁγίου Ἰωάννου

Ρίζα Ἰεσσαί. Διαστ. 0.93×0.64 μ.

Μονή Ἐπανωσήφη

Ἅγιος Γεώργιος. Διαστ. 1.48×1.45 μ.

Γουβες Ἡρακλείου

Παντοκράτωρ. Διαστ. 1×0.85 μ.

Κασσάνοι

Παντοκράτωρ. Διαστ. 1×0.85 μ.

*Ἀρχιεπισκοπή Ἡρακλείου**Δωριᾶς Μεραμβέλλου*

1) Δέησις. Διαστ. 0.56×0.48 μ. 2) Μέγας Ἀρχιερέυς. Διαστ. 1.82×0.69 μ. 3) Τρεῖς Ἱεράρχαι. Διαστ. 1.82×0.69 μ. 4) Θεοτόκος Παντάνασσα. 5) Σταύρωσις. Διαστ. 1.16×0.87 μ. 6) Σταύρωσις. Διαστ. 0.93×0.77 μ. 7) Παναγία Καραπιδιανή. Διαστ. 0.94×0.76 μ. 8) Ἁγία Βαρβάρα. Διαστ. 0.73×0.92 μ.

Μονή Τοπλοῦ

1) Παναγία Ἐλεούσα. Διαστ. 0.52×0.39 μ. 2) Παντοκράτωρ. Διαστ. 0.78×1 μ. 3) Παναγία Ἀμόλυτος. Διαστ. 0.44×0.54 μ. 4) Παναγία Ἀμιάντος. Διαστ. 0.78×1.11 μ. 5) Ἀνάστασις. Διαστ. 1.08×0.79 μ. 6) Χριστός. Διαστ. 0.65×0.47 μ. 7) Τρεῖς πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας. Διαστ. 0.19×0.23 μ. 8) Εἰσόδια Θεοτόκου. Διαστ. 0.27×0.34 μ. 9) Κοίμησις Θεοτόκου. Διαστ. 0.27×0.39 μ. 10) Χριστός Ἐνθρονος. Διαστ. 0.70×0.96 μ. 11) Ἅγιος Ἀνδρέας καὶ ἅγιος Σπυρίδων. Διαστ. 0.32×0.30 μ. 12) Παναγία Ἀκρωτηριανή. Διαστ. 0.53×0.41 μ.

Μονή Κεράς

Παναγία Ὁδηγήτρια. Διαστ. 1.51×1.08 μ.

*Νομός Ρεθύμνης**Χωρίον Ἀμνατος*

Προφήτης Ἡλίας.

*Νομός Χανίων**Μουσεῖον Χανίων*

Ἁγία Βαρβάρα - Θεοτόκος - Ἄγγελος.
Διαστ. 0.70×0.93 μ.

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

Ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου συντηρητοῦ Ἐλευθ. Μιχαλαριᾶ συντηρήθησαν μερικῶς εἴκοσιν εἰκόνες τοῦ Μουσείου.

ΚΕΡΚΥΡΑ

Ὑπὸ τῶν ζωγράφων - συντηρητῶν Π. καὶ Ε. Καράγιαννη, ὡς καὶ τῆς κ. Φλώρ. Καλαμάρα, ἐγένετο πλήρης συντήρησις ἕξ φορητῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Κερκύρας (Πίνακ. 33 α - β) καὶ πέντε εἰκόνων ἐκ ναῶν καὶ μονῶν τῆς πόλεως καὶ τῆς ὑπαίθρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μερικὴ συντήρησις τριῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου καὶ ἕνδεκα εἰκόνων ναῶν καὶ μονῶν τῆς πόλεως.

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

Ἐγένετο συντήρησις τεσσαράκοντα εἰκόνων ἐκ τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΚΥΠΡΟΣ

Ἐγένετο στερέωσις καὶ καθαρισμὸς τριάκοντα φορητῶν εἰκόνων (συνεργεῖον Φ. Ζαχαρίου).

ΜΥΡΩΝ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Α' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Συνεχίσθη και κατά τὸ 1970 ὁ εὐρετηριασμός τῶν πηλίνων εἰδωλίων τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐπίσης εὐρετηριάσθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἀκροπόλεως, αἱ ὁποῖαι κεῖνται ἐν ὑπαίθρῳ.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Συνεχίσθη και κατά τὸ 1970 ἡ συστηματικὴ ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως συντηρητικὴ ἐργασία, ἡ ὁποία ἤρχισε πρό τινων ἐτῶν, διὰ συνεργείου εἰδικευμένων τεχνιτῶν καὶ ἐργατῶν τελοῦντος ὑπὸ τοὺς πεπειραμένους γλύπτας κκ. Κ. Μουλὸν καὶ Δ. Δημητριάδην. Ἴδου τὰ κύρια σημεῖα τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν :

1) Ἀντικατάστασις τῶν σιδηρῶν συνδέσμων τῶν νεωτέρων ἀναστηλώσεων, οἱ ὅποιοι ὀξειδωθέντες εἶχον προκαλέσει τὴν διάρρηξιν τῶν παρακειμένων τμημάτων μαρμάρου καὶ τὴν ἀπόσπασιν ἢ τὸν κίνδυνον ἀποσπάσεως αὐτῶν, δι' ἐτέρων ἐξ ἀνοξειδώτου χάλυβος ἢ ὀρειχάλκου. Ὁ ἀνοξειδῶτος χάλυψ ἀπεδείχθη δι' ἐργαστηριακῶν ἐξετάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπεσκόπουν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς τάσεως θραύσεως, τῆς ἀνεωγμένης μηκύνσεως θραύσεως καὶ τῆς ἀναδιπλώσεως, ὅτι ναὶ μὲν εἶναι ἀνθεκτικώτερος τοῦ ὀρειχάλκου, ἀλλ' ἐπειδὴ χρησιμοποιεῖται ἐν συνδυασμῷ μὲ λιθοκόλλαν περιέχουσαν χλωριοῦχον μαγνήσιον, εἰς τὸ ὅποιον ὁ ἀνοξειδῶτος χάλυψ καθίσταται ὀλιγώτερον ἀνθεκτικός, πρέπει νὰ παραμερισθῇ καὶ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὀρειχάλκος. Ἡ ἐργασία, ἐξ ἄλλου, περιλαμβάνει τὴν ἀφαίρεσιν τῶν μικροτέρων συνδέσμων. Ἐπειδὴ αἱ σιδηροδοκοὶ καὶ αἱ σιδηραὶ ράβδοι δροῦν ὡς φέροντα στοιχεῖα καὶ ἡ ἀφαίρεσις αὐτῶν θὰ προὔθετε τὴν καθάρεισιν καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀποκατάστασιν ὀλοκλήρων τμημάτων τῶν οἰκοδομημάτων, πρὸς τὸ παρὸν περιοριζόμεθα εἰς τὸν καθαρισμὸν αὐτῶν ἀπὸ τὴν σκωρίαν καὶ τὴν ἐπιχρῖσιν διὰ τινος ἀντισκωριακοῦ ὕλικου.

2) Συγκόλλησις τῶν ἀπολεπιζομένων ἐξ ἄλλων αἰτιῶν τεμαχίων. Τὰ μικρότατα θραύσματα τοῦ λίθου ἀπλῶς συγκολλῶνται δι' εἰδικῆς λιθοκόλλας, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται εἰς τόσῃν μόνον ποσότητα, ὥστε ἡ διστικτὴ αὐτῆς δύναμις νὰ μὴ ἐπιδρῶ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου.

3) Καθαρισμός τῶν τριχοειδῶν ρωγμῶν, διὰ λεπτοτάτων ἐργαλείων, ἀπὸ τὰ ἐντὸς αὐτῶν ξένα

σωματίδια καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐμφραξίς αὐτῶν μὲ λιθοκόλλαν, ἰδίως εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν σωζομένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παρεμποδίσσεως τῆς εἰσροῆς τοῦ ὕδατος.

4) Ἀντικατάστασις τῶν ἐκ μελανοῦ σιμέντου προσθηκῶν τῶν παλαιότερων ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν διὰ λευκοῦ σιμέντου. Τὸ χρῶμα προσαρμόζεται πρὸς τὸ τοῦ μνημείου καὶ εἰδικώτερον πρὸς ἐν ἑκαστον τμήμα αὐτοῦ, καθ' ὅσον ἡ ἐκ τοῦ χρόνου ἀπόχρωσις διαφέρει ἀπὸ σημείου εἰς σημεῖον.

5) Καθαρισμός δι' ἐλαφροῦ καταβρέγματος τῶν ἐπιφανειῶν ἐκ τοῦ ἐπικαθημένου κονιορτοῦ.

6) Ἀφαίρεσις πάσης βλαστήσεως ἐκ τῶν ἄρμῶν.

Κατὰ τὸ 1970 αἱ ἐργασίαι ἐκάλυψαν τοὺς ἐξῆς τομεῖς :

1. Παρθενῶν

Συνεχίσθη ἡ συντήρησις τοῦ ὀπισθοδόμου, ὅστις ἀνέκαθεν παρουσίαζε τὰς μεγαλυτέρας καὶ πλέον ἐπικινδύνους φθοράς, ἐπειδὴ εἶχε βαρύτερον τῶν ἄλλων πληγὴ ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν, τῶν σεισμῶν, τῶν πυρκαϊῶν. Εἷς τινὰς περιπτώσεις τὰ διερρηγμένα τεμάχια μόλις συνεκρατοῦντο, ἐπέκειτο δὲ ἡ πτώσις αὐτῶν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμῆν.

α) Ἐστερεώθησαν συστηματικῶς ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος ἀπὸ Ν. κίονες καὶ τὰ ὑπερθεν αὐτῶν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

β) Ἡ ἰδία ἐργασία ἐγίνε καὶ εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ ὀπισθοδόμου, μετὰ τῶν δύο πρὸς Β. κίωνων καὶ τοῦ ἐναντι αὐτῶν τμήματος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ μετὰ τῆς παραστάδος.

γ) Ἐγένετο πολὺ προσεκτικὴ στερεωτικὴ ἐργασία καὶ καθαρισμός εἰς τὰ γλυπτὰ τοῦ ἀντιστοίχου τμήματος τῆς ζωφόρου καὶ συνεπληρώθησαν τὰ ἐλλείποντα τμήματα τοῦ δωρικοῦ κυματίου ὑπεράνω αὐτῆς διὰ τὴν προστασίαν τῶν γλυπτῶν ἀπὸ τὴν φθορὰν τοῦ ἐπιρρέοντος ὕδατος.

2. Ἐρέχθειον

α) Ἐγένετο συντήρησις τῶν ἐσωτερικῶν ὀψεων τοῦ νοτίου, βορείου καὶ δυτικοῦ τοίχου. Ἐπίσης ἐτακτοποιήθησαν τὰ ἐντὸς τοῦ κτηρίου κατεσπαρμένα γλυπτὰ τεμάχια καὶ ἐστερεώθησαν τοῖχοι καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν χριστιανικῶν χρόνων. Οὕτω τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ἐρεχθείου ἀπέκτησεν ἐπιτέλους εὐπρεπὴ ὄψιν.

β) Ἐγένετο συντήρησις τῆς δυτικῆς κιονοστοιχίας τῆς βορείου προστάσεως, τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς φατνωματικῆς ὀροφῆς καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν μεγάλων μαρμαροδοκῶν αὐτῆς.

γ) Συνεχίσθη και συνεπληρώθη ή συντήρησις τῆς φατνωματικῆς ὀροφῆς τῆς προστάσεως τῶν Καρυατίδων και ἐστεγανοποιήθη ἡ ἄνω αὐτῆς ἐπιφάνεια.

δ) Ἐκφωτιστικὴν και θλιβεράν εἰκόνα παρουσίαζον τὰ ἀγάλματα τῶν Κορῶν και ὁ ὑπερθεῖν αὐτῶν θριγκός, λόγῳ τῆς ἰσχυρῆς ἀποτετριμμένης ἐπιφανείας, τῶν εὐρέων ρηγμάτων, τῶν ἀπολεπιζόμενων τεμαχίων, τῶν ἐκ μελανοῦ σιμέντου συμπληρώσεων. Τὰ ἀγάλματα συνεχῶς ἐτραυματίζοντο συνεπεία τῆς ἀποσπάσεως τεμαχίων μικροῦ ἢ και ἰκανοῦ μεγέθους. Τὸ θλιβερὸν τοῦτο γεγονός πιστοποιεῖ ἡ σύγκρισις τῆς σημερινῆς αὐτῶν καταστάσεως μετὰ τὴν πρὸ 40ετίας, γενομένη διὰ τῆς συγκρίσεως φωτογραφιῶν τῶν ἀντιστοιχῶν μερῶν. Ὁ γλύπτης κ. Κ. Μουλός προέβη εἰς λεπτοτάτην και λίαν ἀποτελεσματικὴν συντήρησιν τῶν γλυπτῶν, παρομοίαν ἐκείνης ἢ ὅποια εἶχε γίνει παλαιότερον εἰς τὰ γλυπτὰ τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως, καθ' ἣν οὐδεμία μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν αὐτῶν. Μοναδικὸς μας σκοπὸς ἦτο νὰ διατηρηθῆ ὅ,τι ἐκ τοῦ χρόνου ἐφθασε μέχρις ἡμῶν. Προηγουμένως τὰ ἀγάλματα ἐπασχον, σήμερον εἶναι ὑγιῆ, ἀναπνεύον. Ἦδη ὠλοκληρώθη ἡ συντήρησις τῆς ἀνατολικῆς και δυτικῆς πλευρᾶς μετὰ τῶν ἀντιστοιχῶν ἀγαλμάτων (Πί ν. 34 α - γ, 35 α - γ, 36 α - γ, 37 α - γ).

3. Συντήρησις παρίνων τοίχων τοῦ οἰκῆματος τῶν Ἀρρηφῶρων και τμήματος τοῦ Κιμωνείου τείχους, τοῦ εὑρισκομένου ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου νοτίως τοῦ Μουσείου.

Τὸ ἔργον τῆς συντηρήσεως τῶν μνημείων εἶναι ἐπιπονον και μακροχρόνιον, δὲν εἶναι ἐντυπωσιακόν, ὡς εἶναι αἱ ἀναστηλώσεις κτλ. Ἐν τούτοις εἶναι σωστικόν και ὡς τοιοῦτον ἀναγκαῖον και πρὸ παντὸς ἐπέειπον. Τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως διὰ νὰ ἐπιζήσουν ἔχουν ἀνάγκην ἐπουλώσεως τῶν πληγῶν των. Ἡ λήψις ριζικῶν μέτρων πρὸς σωτηρίαν των εἶναι καθήκον, πρὶν ἢ ἀδράνεια ἐχῆ ὀλεθρίας διὰ τὰ μνημεῖα συνειρίας. Ὅπως ὀρθότατα ἔλεγεν ὁ Durm κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος : « θὰ κληθῶμεν βεβαίως ὀλιγώτερον βάρβαροι, ἐὰν ζητήσωμεν πάσῃ θυσίᾳ νὰ διασώσωμεν τὸ ἔργον διὰ τὰς μελλούσας γενεάς, παρά ἐὰν ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς αὐτὸ ἀπρακτοῦντες ἠθέλαμεν τὸ ἀφήσῃ νὰ καταρρεύσῃ » (ΑΕ 1895, σ. 14).

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΧΩΡΩΝ

Βόρειος κλιτὸς Ἀκροπόλεως

Εἰς τὴν βόρειον κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ

ἀρχαίου Περιπάτου, τοῦ ὁποίου εἶχε κατασκευασθῆ τὸ 1969 σημαντικὸν τμήμα, ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῆς Κλεψύδρας μέχρι τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἐρωτος και τῆς Ἀφροδίτης. Τὸ 1970 ἡ ἀποκαταστάσις ἐφθασε μέχρι τῆς ὀλίγων ἀνατολικότερον κειμένης ἐπιγραφῆς τοῦ Περιπάτου (Πί ν. 38 α - β).

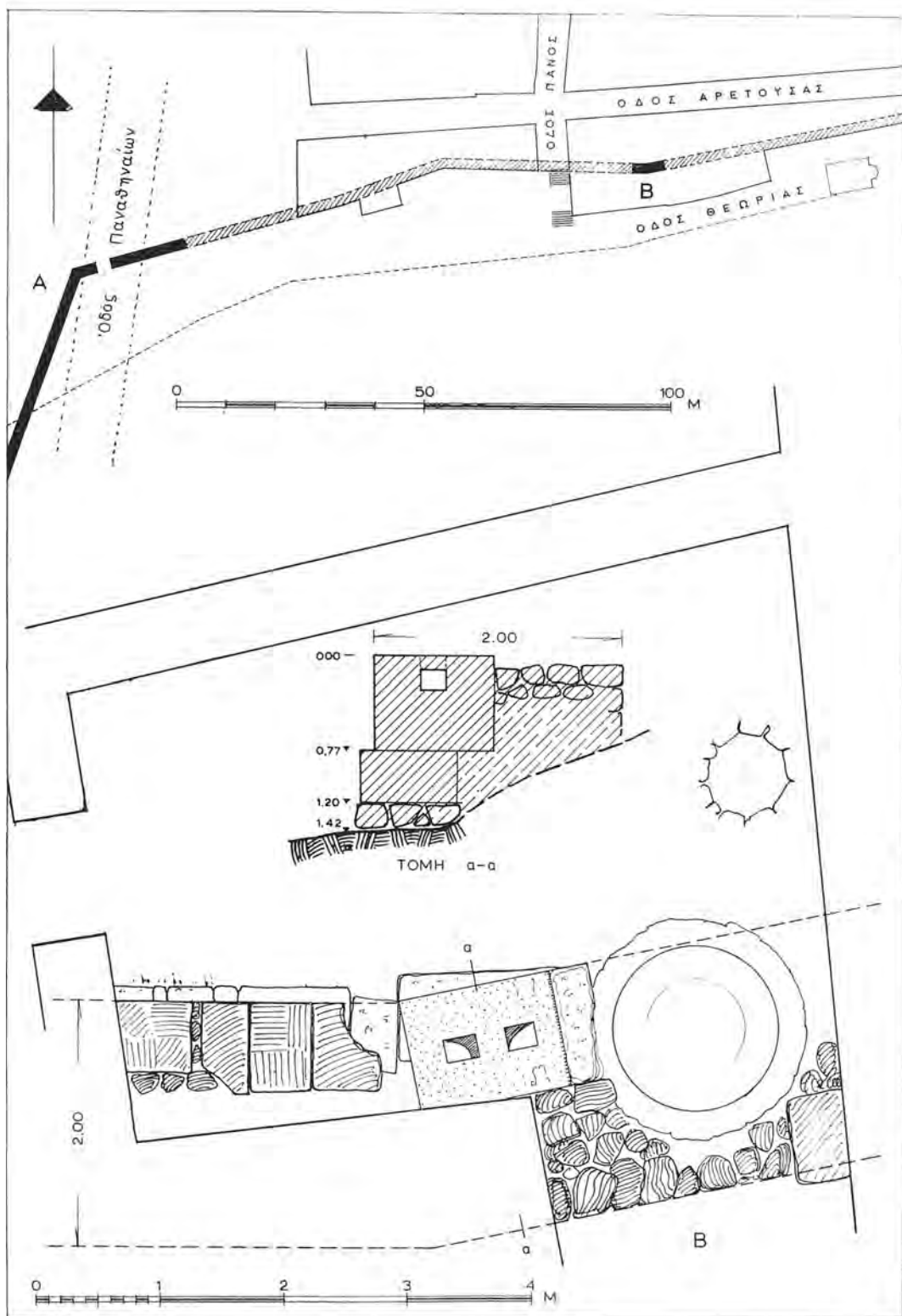
Εἰδικότερον ἐγένοντο αἱ ἐξῆς ἐργασίαι :

1) Ἐν πρώτοις, στερέωσις τῶν ὑπεσκαμμένων βράχων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης και τοῦ Ἐρωτος.

2) Κατεσκευάσθη ἀποχετευτικὸν σύστημα πρὸς συλλογὴν και διοχέτευσιν τῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ὑδάτων.

3) Κατηδαφίσθησαν παλαιοὶ τινες οἰκίσκοι, εὑρισκόμενοι ὑπερθεῖν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Συμεῶνος πρὸς Α. τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀπαλλοτριωθῆ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Μετὰ τὴν κατεδαφίσιν και τὴν ἀποκομιδὴν τῶν προϊόντων αὐτῆς, τὸ κιγκλίδωμα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, τὸ ὅποιον πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἠκολούθει τὴν γραμμὴν : ἐκκλησία τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος - ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης και τοῦ Ἐρωτος, μετεφέρθη πρὸς Α. και ἠκολούθησε τὴν δεξιάν πλευράν τοῦ δρομίσκου, τοῦ βαίνοντος ἐκ τῆς ὁδοῦ Πρυτανείου πρὸς τὰ Ἀναφιώτικα, ἡ δ' ἔκτασις αὐτῆ ἐνετάχθη εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χῶρον τῆς βορείου κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως.

4) Κατεσκευάσθη ἀναλημματικὸς τοίχος πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων τῆς ὁδοῦ. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελιῶν τοῦ τοίχου δὲν ἀνευρέθησαν μὲν ἀδιατάρακτοι ἐπιχώσεις, διότι αὐταὶ εἶχον καταστραφῆ ὅταν ἐκτίζοντο οἱ ἤδη κατεδαφισθέντες οἰκίσκοι, εἰς ἀπόστασιν ὅμως 7.50 μ. πρὸς ΒΑ. τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Περιπάτου και εἰς βάθος 2.30 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ πρὸς τὸν βράχον τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης και τοῦ Ἐρωτος ἐδάφους, ἀνευρέθη ἐντὸς τῆς κιμνιᾶς και ἀνεσκάφη φρέαρ, διαμέτρου 1.50 και βάθους 2.80 μ. Καὶ ἡ μὲν ἄνω ἐπιχώσις τοῦ φρέατος ἦτο τεταραγμένη, ἡ κεραμεικὴ ὅμως τῶν καθαρῶν αὐτοῦ ἐπιχώσεων, πλην ὀλίγων ἐρυθρῶν μονοχρῶμων νεολιθικῶν, ΠΕ ἐγχαράκτων και τμήματος χεῖλους ἐμβαμματοδόχης (saucé - boat), ἀνήκει κυρίως εἰς τοὺς τελευταίους ΜΕ και ΥΕ I χρόνους. Ἐκ τῆς ΜΕ κεραμεικῆς σημειωτέα τὰ ὄστρακα ἐξ ἀμαυροχρῶμων ἀγγείων (mat - painted) και τὰ ἐκ μινυείων κυλικῶν μεθ' ὑψηλῶν βάσεων φερουσῶν πλαστικοὺς δακτυλίου (Πί ν. 39 α - β). Ἀφθονα εἶναι τὰ ὄστρακα ἐξ ἀβαφῶν χονδροειδῶν ἀγγείων, ὡς πίθων, πρόχων, λεκανίδων κτλ.

Σχέδ. 1. Τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα περιοχῆς παρὰ τὰς ὁδοὺς Πανῶν καὶ Θεωρίας, τομὴ καὶ κάτωτις ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ Ριζοκάστρου

Ἐκ τῆς συγκολλήσεως τῶν ὀστράκων ἀπηρτίσθησαν :

α) Μόνωτον κύπελλον, ὕψους 0.11 μ., φέρον δι' ἀμαυροῦ χρώματος διακόσμησιν κισσοειδῶν φύλλων εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους ζώνας ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ πηλοῦ (Πί ν. 39 γ).

β) Πρόχους, ὕψους 0.28 μ., μετὰ σφαιρικῆς κοιλίας καὶ ἐπιπέδου βάσεως, ἡ ὁποία φέρει ἐστιλβωμένον σχετικῶς κασταναπὸν ἐπιχρῖσμα (Πί ν. 39 δ).

Βιβλιοθήκη Ἄδριανου

Κατὰ τὸ 1970 αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἄδριανου συνεκεντρώθησαν κυρίως εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα αὐτῆς, τὸ πρὸς τὴν ὁδὸν Ἄρεως - Δεξίππου, ὅπου ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν ἀπορριμμάτων καὶ τῶν συγχρόνων ἐπιχώσεων. Διὰ τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια τοῦ Παλαιοῦ Στρατῶνος (Ἰ. Ὁρλάνδου, *ΑΕ* 1964, Παράρτημα, σ. 6 κ.έ.), ὁ ὁποῖος κατηδαφίσθη τὸ 1910. Λόγω τῆς μικρᾶς σχετικῶς πιστώσεως, ἡ ὁποία διετέθη, ἡ ἐργασία δὲν ὀλοκληρώθη, ἐλπίζεται ὅμως νὰ ὀλοκληρωθῆ τὸ 1971 καὶ νὰ συμπεριλάβῃ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν θεμελιῶν τοῦ Παλαιοῦ Στρατῶνος καὶ τὴν ἀνάδειξιν παλαιοτέρων ἐρειπίων συγχρόνων πρὸς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἄδριανου ἢ ἀνηκόντων εἰς τὴν ὑστάτην ἀρχαιότητα.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ

Νεοκλασσικὴ οἰκία παρὰ τὰς ὁδοὺς Πανὸς καὶ Θεωρίας

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1970 αἱ ἐξωτερικαὶ καὶ ἐσωτερικαὶ ἐπισκευαὶ εἰς τὴν παρὰ τὰς ὁδοὺς Πανὸς καὶ Θεωρίας νεοκλασσικὴν οἰκίαν (πρῶην Μιχαλέα), ἡ ὁποία θὰ στεγάσῃ τὴν συλλογὴν ἀρχαίων καὶ εἰκόνων τοῦ κ. Π. Κανελλοπούλου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς εἰς ἰσόγειον δωμάτιον αὐτῆς (πρὸς τὴν ὁδὸν Ἄρετουσσης) ἀνευρέθη τμήμα τείχους ἔχοντος κατεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α., εἰκονιζόμενον εἰς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον τοῦ κ. Ἰ. Τραυλοῦ (Σχ έ δ. 1). Τὸ τεῖχος εἶναι ἐκτισμένον διὰ πορολίθων καὶ ἐμβολίμων πλίνθων (Πί ν. 40 α). Τὸ ἀνατολικὸν

τμήμα εἶχε παραβιασθῆ ὑπὸ μεταγενεστέρου κτιστοῦ πίθου ἐπενδεδυμένου διὰ κορασανίου. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικὸν εἶχε χρησιμοποιηθῆ μέγα ἀρχαϊκὸν γεῖσον, τοῦ « ἀρχαίου νεῶ », ἐκ πάρου λίθου. Τὸ τεῖχος τοῦτο εἶναι τὸ Ριζόκαστρον, τὸ ὄχυρωματικὸν δηλ. τεῖχος τοῦ 11ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους περιέβαλλε τὴν Ἀκρόπολιν (Ἰ. Τραυλοῦ, *Πολιοδομικὴ Ἐξέλιξις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν*, σ. 158 κ.έ.).

ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΣΤΑΣΙΝ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἰὸδός Χίλλ

Κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας Ὑπονόμων κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Χίλλ, ἀνευρέθησαν εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ καὶ ἐντὸς τῆς μαλακῆς ἐπιχώσεως τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτὰ τεμάχια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ἀξιολογώτερα εἶναι :

α) Παιδικὴ κεφαλὴ, ὕψ. 0.155 μ., ὑστεροελληνιστικοῦ τύπου ἀλλ' ἀνήκουσα ὡς φαίνεται εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (ΡΑ 1224) (Πί ν. 40 β).

β) Κεφαλὴ γυναικός, ὕψ. 0.22 μ., τῆς ἐποχῆς τῶν Φλαβίων (ΡΑ 1228) (Πί ν. 40 γ).

Ἰὸδός Φλαμυριῶν καὶ Ἰαγίας Μαρίνης

Κατὰ τὴν σκαφὴν τῶν θεμελιῶν εἰς οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Β. Χριστοδοῦλου, εὐρέθη φρέαρ εἰς τὸ μέσον τῆς πρὸς Δ. πλευρᾶς αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἔφερον ἐσωτερικὴν ἐπικάλυψιν ἐκ πηλίνων δακτυλίων, διαμέτρου 0.80 μ. Τὸ φρέαρ ἀνεσκάφη μέχρι βάρους 3 μ. περίπου. Περαιτέρω ἔρευνα παρημποδίσθη ἐκ τῆς σαθρότητος τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κινδύνου τῆς πτώσεως τῶν τοιχωμάτων τοῦ φρέατος. Τὸ μεταξὺ τῶν πηλίνων δακτυλίων καὶ τῆς κμιλιάς διάστημα ἐπληροῦτο δι' ἐπιχώσεως καὶ λίθων, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν δύο ἀκέραιοι ὄξυπύθμενοι ἀμφορεῖς καὶ ἄφθονα τεμάχια ὁμοίων ἀγγείων. Ἐκ τῆς συγκολλήσεως τῶν τεμαχίων ἀπηρτίσθησαν ἕτεροι τέσσαρες ἀμφορεῖς, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐνσφράγιτος κατὰ τὰς λαβάς (Πί ν. 40 δ). Τόσον οἱ ἀμφορεῖς, ὅσον καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ φρέατος συλλεγεῖσα κεραμικὴ, ἀνήκουν εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Γ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἡ ἔκθεσις τῆς Γ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας διὰ τὴν κατὰ τὸ 1970 δραστηριότητά της δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὸν παρόντα τόμον, καθ' ὅσον μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκτυπώσεως τούτου δὲν εἶχε κατατεθῆ εἰς τὸ Τμήμα Ἀρχαιολογικῶν Δημοσιευμάτων. (Σημ. τ. Συντ.)

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ ΣΑΡΩΝΙΚΟΥ

ΑΤΤΙΚΗ

Νίκαια

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μουρούζη καὶ ἐναντι τῆς ὑπ' ἀριθ. 4 οἰκίας, κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος πρὸς τοποθέτησιν ὑδραγωγοῦ σωλῆνος, ἤλθεν εἰς φῶς κιβωτιόσχημος τάφος ἐκ λιθίνων πλακῶν, ἔσωτ. διαστ. $1.90 \times 0.58 \times 0.58$ μ. Λόγω τοῦ ὅτι ὁ τάφος κατεστράφη ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, μόνον ὀλίγα θραύσματα μελαμβαφοῦς ληκυθίου κατέστη δυνατόν νὰ περισυλλεγῶσι¹.

Αιγάλεω

1. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀρυζομύλων καὶ κατὰ τὴν συμβολὴν της πρὸς τὴν ὁδὸν Δημοσθένους ἀπεκαλύφθη κιβωτιόσχημος τάφος, καταστραφείς κατὰ μικρὸν τμημά του ὑπὸ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως τῆς ΥΔΡΕΞ. Ὁ εἰς βάθος 0.90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τάφος ἔφερεν ἐπένδυσιν ἐξ εἰργασμένων πλακῶν μαλακοῦ λίθου καὶ εἶχεν ἔσωτ. διαστ. $1.85 \times 0.54 \times 0.50$ μ. Οὐδὲν ἴχνος σκελετοῦ εὐρέθη ἐντὸς αὐτοῦ. Κατὰ τὴν βορειο-

1. Ἐπὶ τόπου μετέθη ἡ πτυχιούχος τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Ἰω. Ἀνδρέου, ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τῆς ὁποίας ἀντὶ τὰ παρεχόμενα στοιχεῖα. Ἡ ἴδια ἀπασχολήθη καὶ εἰς τὰς ἐπομένους σωστικὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας, πλὴν ἐκείνων, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰω. Σακελλαράκη.

δυτικὴν μόνον γωνίαν ὑπῆρχε μελαμβαφῆς ληκυθιον τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ ὁ ἕτερος τῶν δίσκων χαλκοῦ πτυκτοῦ κατόπτρου, διαμ. 0.107 μ., κοσμούμενος δι' ἐγχαράκτων ὁμοκέντρων κύκλων.

2. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κοραῆ καὶ κατὰ τὴν συμβολὴν τοῦ δυτικοῦ τμήματός της πρὸς τὴν ὁδὸν Βασ. Σοφίας, ἐντὸς χάνδακος διανοιγέντος ὑπὸ τῆς ΥΔΡΕΞ καὶ εἰς βάθος 1.70 μ., ἀνεφάνη μικρὸς κιβωτιόσχημος τάφος, προσανατολισμοῦ ἀπὸ Α. πρὸς Δ.² Οὗτος ἐκαλύπτετο ὑπὸ πλακῶς ἐκ μαλακοῦ ἄσβεστολίθου, διαστ. $1.30 \times 0.65 \times 0.07$ μ. κατὰ τὰς λοιπὰς πέντε πλευράς του ἦτο ἐπενδεδυμένος διὰ μονολιθικῶν, ὡσαύτως ἐξ ἄσβεστολίθου, πλακῶν. Ἐλάχιστα χῶματα εἶχον εἰσρεύσει ἐντὸς αὐτοῦ. Ὁ σκελετὸς εὐρέθη λίαν σεσαθρωμένος, ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Ἐκ τοῦ τάφου περισυνελέγησαν ἐν θήλαστρον, ἐν μικρὸν ἄγγειον, τρία λίθινα διάτρητα δισκία καὶ χαλκῆ στλεγγίς ἐν τεμαχίσι. Πρὸς Β. τοῦ ἀνασκαφέντος τάφου καὶ ὑπὸ τὸν ἀσφαλτικὸν τάπητα τῆς ὁδοῦ ἀνεφάνη ἡ πλευρὰ ἐτέρου ὁμοίου τάφου, ὁ ὁποῖος, λόγῳ ἀνυπερβλήτων τεχνικῶν δυσχερειῶν, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνασκαφῆ.

Νέα Λιόσια

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀχελώου καὶ κατὰ τὴν συμβολὴν αὐτῆς πρὸς τὴν ὁδὸν Αἰόλου ἤλθεν εἰς φῶς, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως χάνδακος διὰ τὴν τοποθέτησιν ὑδραγωγοῦ σωλῆνος, ἐπιτύμβιος λήκυθος ἐκ μαρμάρου, ἐλλιπῆς τὸν λαιμὸν καὶ τὴν βᾶσιν, σωζ. ὑψ. 1.13, διαμ. 0.60 μ. Φέρει ἐν προστώπῳ ἀναγλύφῳ παράστασιν ἐπτὰ μορφῶν (δύο καθήμενων γυναικῶν καὶ μίᾳ ὀρθίας, τριῶν ἵσταμένων ἀνδρῶν καὶ παιδίσκης) καὶ ἀνωθεν ταύτης τὰ ὀνόματα :

ΚΑΛΛΙΠΗ ΜΝΗΣΗΠΤΟΛΕΜΟΣ ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ/ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΗ ΑΠΟΛΛΟΦΑΝΗΣ
Ἔψ. παραστάσεως 0.45, πλ. 0.50 μ.

Μεταμόρφωσις

Ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εὐριπίδου ἀριθ. 45 οἰκίας, ἰδιοκτησίας Ἰω. Ἀποστολάκη καὶ εἰς βάθος 3 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη τμήμα πηλίνου ἀγωγοῦ, διαμ. 0.70 μ. καὶ ἀγνώστου μήκους.

Ἀχαρναί

Κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀποχευτικῶν ἀγωγῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παν. Πουράϊμη καὶ ἔμπροσθεν τῆς ὑπ' ἀριθ. 7 οἰκίας, ἀπεκαλύφθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ εἰς κατεστράφη ἐν

2. Τὴν ἀνασκαφὴν διενήργησεν ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Ἰω. Σακελλαράκης.

μέρει υπό του μηχανικού έκσκαφώς· ή έρευνά του οδδέν άπέδωσε πλὴν έλαχίστων όστράκων χονδροειδών άγγείων. Τοῦ έτέρου διεκρίνετο μόλις ή βορειοδυτική γωνία εις τήν παρειάν του χάνδακος, δι' ό και δέν κατέστη δυνατή ή έρευνά του.

Άγία Παρασκευή

Κατά τās έργασίας ίσοπεδώσεως του άκαλύπτου χώρου τής επί τής οδού Άγίου Ιωάννου άριθ. 6 πολυκατοικίας και εις βάθος 0.70 μ. από τής επιφανείας του έδάφους, άπεκαλύφθη κιβωτιόσχημος τάφος, έσωτ. διαστ. $2.10 \times 0.65 \times 0.65$ μ. Οὔτος ήτο έπενδεδυμένος διά πλακών εκ κογχυλιάτου λίθου, πάχους 0.15 μ., και περιείχε σκελετόν έν άρίστη διατηρήσει, έστραμμένον προς Δ. Έκατέρωθεν τών ποδών του νεκρού, ώς και παρά τās χείρας, πέντε έφηλίδες εκ χαλκού έλάσματος.

Άργυρούπολις

Κατά τās έργασίας έκσκαφής διά τήν θεμελίωσιν οικίας, έν τῷ επί τής οδού 28ης Όκτωβρίου και Θουκυδίδου οίκοπέδω, ιδιοκτησίας Παν. Γιαννοπούλου, άπεκαλύφθη πηλίνη παιδική λάρναξ, διαστ. $0.65 \times 0.22 \times 0.17$ μ. Αὔτη περιείχε τὰ έν τῷ Πί ν. 41 α - β άγγεία, του τέλους του 5ου π.Χ. αι. Οὔδέν ίχνος σκελετου εύρέθη έντός τής λάρνακος.

Χαραυγή

Κατά τās σκαφικές έργασίας διά τήν διάνοξιιν φρέατος άποχετεύσεως έντός τής αῦλης τής επί τής οδού Πεντέλης άριθ. 30 οικίας, ιδιοκτησίας Έμμ. Ζαμπέλη, ήλθεν εις φώς κιβωτιόσχημος τάφος³. Οὔτος εύρέθη εις βάθος 1.10 μ. από τής επιφανείας του έδάφους και ήτο έπενδεδυμένος διά μαρμαρίνων πλακών, πάχ. 0.15 μ., φερουσών άναθύρωσιν. Έντός του τάφου, έσωτ. μήκ. 1.89 και πλ. 0.92 μ., εύρέθησαν διατηρούμεναι εις άρίστην κατάστασιν τρεῖς σανίδες εκ του ξυλίνου φερέτρου, φέρουσαι έγκοπās διά τήν προς άλλήλας άρμογήν. Τό φέρετρον ειχε μήκος 1.75 και πλάτος 0.60 μ. και περιείχε τόν σκελετόν, ό όποιος έκειτο εκτάδην, έχων τήν κεφαλήν προς Α. Περιβάλλετο υπό τών έν τοῖς Πί ν. 41 δ, 42 α - δ άγγείων, τών μέσων του 5ου π.Χ. αι.

Σαλαμίς

Παρά τήν εκκλησίαν του χωρίου Άμπελάκια,

3. Τά στοιχεία διά τόν τάφον τούτον, ώς και διά τόν άμέσως κατωτέρω δημοσιευόμενον και έν Άμπελακίαις εύρεθέντα, άντλῶ εκ τής έν τῷ ήμερολογίω του κ. Ιω. Σακελλαράκη άρίστης περιγραφής.

επί οδού μεταξύ τών οικιών Παν. Πουλή και Μελ. Παπαδημητρίου, άνεσκάφη κιβωτιόσχημος τάφος, έπενδεδυμένος διά μονολιθικών πλακών εκ κογχυλιάτου λίθου και καλυπτόμενος διά τριών πλακών εκ του αὔτου υλικού. Αῖ πλάκες ειχον πάχος 0.13 μ., ό δέ τάφος ειχεν έσωτ. διαστ. $2.05 \times 0.55 \times 0.60$ μ. Ό σκελετός, λίαν σεσαθρωμένος, έκειτο εκτάδην, έχων τήν κεφαλήν προς ΝΑ. Παρά τήν κεφαλήν ύπήρχε σεσαθρωμένον άλάβαστρον, ένῶ παρά τόν δεξιόν πόδα ληκύθιον, κοσμούμενον δι' έρυθρομόρφου άνθεμίου. Έπί του στήθους του νεκρού, εύρέθη άκέραιον χαλκούν κάτοπτρον μετά λάβης, έχον μήκος 0.23 και διάμετρον δίσκου 0.15 μ., κοσμούμενον κατά μέν τήν έτέραν τών πλευρών του δίσκου δι' έγχαράκτων όμοκέντρων κύκλων, κατά δέ τήν βάσιν τής λαβής δι' έγχαράκτων άνθεμίων.

Παράδοσις άρχαίων

Ό κάτοικος Άμπελακίων Νικ. Μαγιάτης παρέδωκεν εις τό Μουσείον τής πόλεως Σαλαμίνας έπιτύμβιον στήλην εκ λευκού μαρμάρου, τεθραυσμένην εις τὰ δύο και έλλιπῆ τὸ κάτω δεξιόν τμήμα τής (Πί ν. 41 ε). Ταύτην εύρεν οὔτος έντός φορτίου χωμάτων, τό όποιον μετέφερεν εκ τής θέσεως Καμίνια. Η στήλη έχει συνολ. ύψος 0.75, πλάτος άνω 0.18, κάτω 0.21, πάχος 0.048 μ. Μήκος έπιστυλίου 0.198 μ. Η όπισθία επιφάνεια τής στήλης φέρεi άναθύρωσιν, πλάτους κατά μήκος μέν τών δύο μακρών πλευρών της 0.05 μ., κατά τήν κάτω δε στενήν πλευράν της 0.17 μ. Εις τό μέσον και καθ' όλον τό ύψος του άκατεργάστου τμήματός της φέρεi εκβάθυσιν, πλ. 0.10 μ. Έπί τής προσόψεως άνάγλυφος λουτροφόρος.

Αῖγινα

Ό εξ Αῖγινης Κ. Λαμπαδάριος παρέδωκεν, ίνα κατατεθῆ εις τό Μουσείον, τόν έν τῷ Πί ν. 41 γ έν Αῖγινῃ εύρεθέντα έπιπεδόκυρτον, πρωίμων χρόνων, σφραγιδόλιθον εκ μέλανος στεατίτου, διαστ. 0.034×0.023 μ. Οὔτος φέρεi διαμπερῆ κατά μήκος όπῆν και επί τής επιπέδου επιφανείας του και έγγλύφως παράστασιν ίσταμένης άνδρικής μορφής, έχούσης τās μέν χείρας έν εκτάσει, τούς δέ πόδας έν διαστάσει και περιβαλλομένης πανταχόθεν υπό θλωμένων παχειών γραμμών. Τό όλον θέμα περικλείεται έντός έλλείψεως, ώσαύτως έγγλύφου.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Τατόι (Δεκέλεια)

Τόν Μάρτιον του 1970 οί δόκιμοι άνθυπο-

σημναγοί τῆς ἀεροπορικῆς βάσεως Τατοῦου κκ. Βραχλιώτης καὶ Ἐλευθεριάδης εἰδοποίησαν διὰ τοῦ Ὑποδιοικητοῦ τῆς βάσεως σημνάρχου κ. Οἰκονόμου τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων, ὅτι ἐντὸς τοῦ ἀεροδρομίου εἶχον ἀποκαλυφθῆ ἀρχαία. Μεταβάντες ἐπὶ τόπου διεπιστώσαμεν, ὅτι εἶχε προσφάτως ἀνορυχθῆ διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως στραγγιστικὴ αὐλαξ κατὰ μῆκος τῆς περιφράξεως τοῦ ἀεροδρομίου. Ἐντὸς τῆς αὐλακος ταύτης, ὀπισθεν ἀκριβῶς τοῦ φυλακείου τῆς πύλης, ἐπεσημάνθησαν ὄστρακα ἀγγείων, κυρίως μελαμβαφῆ κλασσικῶν χρόνων, θραύσματα κεράμων στέγης λακωνικοῦ τύπου καὶ

2) Στήλη μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη τὴν ἄνω δεξιάν γωνίαν, ὕψ. 0.84, πλ. 0.23, πάχ. 0.12 μ., φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν:

HOPOΣ
TONKO
MADON
HIEPON

Ὑψ. γραμμάτων 0.025 - 0.04 μ. Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων δεικνύει, ὅτι ταῦτα θὰ πρέπει νὰ ἐχαράχθησαν κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Χαρακτηριστικὴ ἡ παρουσία δασέος *H*, ἡ χρησιμοποίησις τοῦ *O* διὰ τὸ μακρὸν (*Ω*) καὶ

Σχέδ. 1. Ὁ ἐκ Δεκελείας ἐνεπίγραφος ὄρος ἱεροῦ

τεμάχια πίθου. Πάντα ταῦτα ἦσαν δισκορπισμένα εἰς μικρὰν ἀκτίνα περὶ ἄσαφοῦς ἐκ λίθων κατασκευῆς, τμήματος προφανῶς τοίχου κτίσματος τινός.

Ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω δοκίμων ἀξιωματικῶν εἶχον περισυλλεγῆ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης καὶ μεταφερθῆ ἤδη εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Διοικήσεως τοῦ ἀεροδρομίου, ἔνθεν παρελήφθησαν ὑφ' ἡμῶν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας (Πολυγνώτου 13), τὰ κάτωθι ἀρχαία :

1) Μαρμάρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον, πιθανῶς ρωμαϊκῶν χρόνων.

τὸ βραχὺ *O*, ἡ λοξὴ εἰσέτι κεραία τοῦ *A*, τὸ γωνιώδες *P* καὶ τὸ τρισκελὲς *Σ* (Σχέδ. 1· Πί ν. 43 ε).

Εἶναι κατ' ἀρχὴν προφανές, ὅτι πρόκειται περὶ ὄρου ἱεροῦ τινός, ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς φρατρίαν, φέρουσαν τὴν περίεργον ἐπωνυμίαν, ἡ ὁποία ἀπαξ ἐνταῦθα, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀπαντᾷ, Κωμάδαι. Πρὸς σύγκρισιν ἀξίζει νὰ ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην τὸ ψήφισμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., τὸ ὁποῖον εὐρέθη ἐντὸς τοῦ βασιλικοῦ κτήματος τοῦ Τατοῦου, ὅχι λίαν μακρὰν τοῦ ἀεροδρομίου. Εἰς τὸ ψήφισμα τοῦτο ἀναφέρεται ἡ φρατρία τῶν

Δημοτιωνιδῶν, ἀνάλογος ἴσως πρὸς τὴν τῶν Κομαδῶν¹.

Ἡ ἐπιγραφή θὰ ἠδύνατο, οὕτω, νὰ μεταγραφῆ ὡς ἐξῆς:

"Ὀρος τῶν Κομαδῶν. Ἱερὸν

Προτιμητέα εἶναι ἡ μεταγραφή αὕτη ἀντὶ τοῦ:

"Ὀρος τῶν κομαδῶν ἱερῶν

ὅπερ προϋποθέτει, ἀφ' ἑνὸς τὴν ὑπαρξίν πολλῶν ἱερῶν, πρᾶγμα ὄχι πολὺ πιθανόν, καὶ δημιουργεῖ, ἀφ' ἑτέρου, ἄλλα προβλήματα ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐπιθέτου *κομαδῶν*. Ὑπὲρ τῆς πρώτης μεταγραφῆς συνηγορεῖ ἄλλωστε καὶ ὁ ἀντίστοιχος ὄρος τοῦ ἱεροῦ τῶν Τριτοπατρέων ἢ Τριτοπατόρων τοῦ Κεραμεικοῦ. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Κεραμεικοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν Α. Brückner καὶ Γ. Οἰκονόμου (1909 - 1910)² ἔφερον εἰς φῶς σημαντικὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα εἰς τὴν γωνίαν μεταξύ τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἑλευσίνα καὶ τῆς ὁδοῦ τῶν ταφικῶν μνημείων: κυκλικὸν ταφικὸν περίβολον ἐκ μεγάλων λίθων καὶ ὀρθογώνιον τραπεζιοειδῆ περίβολον πλησίον τούτου. Ἐμπροσθεν τῶν δύο ἀνατολικῶν γωνιῶν τοῦ τελευταίου εὐρέθη ζεῦγος ὁμοίων ἐνεπιγράφων ὄρων τοῦ 450 - 400 π.Χ.: *"Ὀρος ἱεροῦ Τριτοπατρέων. Ἄβατον*.

Ἐνα παρόμοιον, μεταγενέστερον, ὄρον τοῦ 400 - 350 π.Χ. ἐδημοσίευσεν ὁ U. Köhler (AM 1879, 287. CIA II, 2, ἀριθ. 1062): *"Ὀρος ἱεροῦ Τριτοπατρέων. Ζακναδῶ[ν]ῃ*. Ἄν οἱ Ζακνάδαι, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα δὲν ἀπαντᾷ ἄλλοῦ, ἀπετέλου γένος, φρατρίαν ἢ θίασον, ἐγένετο ἀντικείμενον συζητήσεων καὶ διαφωνιῶν⁴. Κατὰ παρόμοιον τρόπον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ἂν οἱ Κομάδαι ἀπετέλου γένος ἢ φρατρίαν.

Ἡ εὑρεσις τοῦ ὄρου προσδίδει ὅπωςδὴποτε ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον εἰς τὴν θέσιν καὶ καθιστᾷ ἀναγκαίαν τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν.

Μπραχάμι ("Ἅγιος Δημήτριος)

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1970 ἀπεκαλύφθη τυχαίως κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος ὑδρεύσεως, παρὰ τὸ ἀριστερὸν κράσπεδον τῆς ὁδοῦ Γ. Ψυχουιοῦ, περὶ τὰ 20 μ. πρὸς Δ. τῆς διασταυρώσεως μετὰ τῆς ὁδοῦ Τερψιχόρης, ἔμπροσθεν ἀκριβῶς τῆς εἰσόδου τῆς οἰκίας Μ. Κακολύρη, μαρμαρίνη σαρκοφάγος (Σχ ἐ δ. 2). Ὁ μῆχα-

νικός ἐκσκαφεὺς εἶχεν ἀπομακρύνει τὸ ἡμισυ τῆς καλυπτηρίου πλακός, τὸ δ' ἕτερον εὐρίσκετο εἰσέτι ἐντὸς τῆς πλήρους χαμάτων σαρκοφάγου. Ἡ ἔρευνα οὐδὲν ἀπέδωσε, πλὴν τεμαχίων τινῶν ὀστῶν καὶ τριῶν μόνον θραυσμάτων κλειστοῦ ἀγγείου, ρωμαϊκῶν πιθανότατα χρόνων (2ος - 3ος μ.Χ. αἰ.). Κατὰ πληροφορίαν τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς παρακειμένης οἰκίας, ἡ σαρκοφάγος (ὡς καὶ ἕτεροι πλησίον τάφοι) εἶχε κατὰ πρῶτον ἀποκαλυφθῆ πρὸ τριετίας περίπου κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τῆς ὁδοῦ, ὁπότε πιθανῶς καὶ ἐσυλήθη.

Ἡ σαρκοφάγος, ἔσωτ. διαστ. 0.88 × 1.96 καὶ βᾶθ. 0.85 μ., δὲν ἦτο μονολιθική. Ἀπετελείτο ἐκ τεσσάρων ὀρθίων πλακῶν, ἐπιμελῶς ἡρμολογημένων κατ' ἀπομίμησιν ξυλίνης σαρκοφάγου, φερουσῶν ἐπὶ τῆς ἄνω στενῆς αὐτῶν ἐπιφανείας καὶ ἐκατέρωθεν ἐκάστου ἄρμου τὰ ἐξῆς τεκτονικὰ σημεῖα (Πί ν. 43 δ, ζ'):

Γ/Γ, Δ/Δ, Π/Π, Σ/Σ

Ἡ μορφή τοῦ γωνιώδους σίγμα (Γ), ὡς καὶ τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς αὐτῆς ὄστρακα, χρονολογοῦν τὴν σαρκοφάγον εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν.

Ἀνάβυσσος

Εἰς θέσιν Βόντας Ἀναβύσσου, ἐντὸς τοῦ κτήματος Ἐμμ. Κέλη, εἶχον ἔλθει εἰς φῶς κατὰ τὴν ἄροσιν καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν μέρους τῶν χαμάτων γηλόφου (τύμβου) πλακοειδεῖς ἀκατέργαστοι λίθοι, ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς καταστραφέντας τάφους, ὡς καὶ μέγας ἀριθμὸς θραυσμάτων ἀγγείων, μελανομόρφων τὸ πλεῖστον ληκυθίων, ἀλλὰ καὶ ἐρυθρομόρφων τινῶν, 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Πλησίον τοῦ τύμβου περισυελέγησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοφύλακος Γ. Φαλδαμῆ καὶ θραύσματα μαρμάρου, ἐν τῶν ὁποίων, μεγ. μήκ. 0.17, μεγ. πλ. 0.13, μεγ. πάχ. 0.035 μ., ἀνήκον προφανῶς εἰς βάθρον ἀρχαῖκου ἐπιτυμβίου ἀγάλματος (κούρου), φέρει τὴν ἐξῆς ἑλλιπῆ ἐπιγραφὴν (Σχ ἐ δ. 3· Πί ν. 43 γ):

...]ΝΟΚΛΕ[...

Πρόκειται προφανῶς περὶ κυρίου ὀνόματος. Τὰ σωζόμενα γράμματα μᾶς προσφέρουν πλείονας τῆς μᾶς δυνατότητας συμπληρώσεως, ὡς π.χ.: Ἀθηνοκλε[ς] ἢ Φα]νοκλε[ς]. Ἐὰν τὰ σωζόμενα πρὸ τοῦ Ν ἔχῃ γράμματος ἀνήκουν εἰς Υ, τότε ὑφίσταται καὶ ἕτερα δυνατὸτης συμπληρώσεως: Φου]νοκλε[ς⁵. Ἡ χάραξις τῶν γραμ-

1. Βλ. Θ. Ἀρβανιτοπούλου, *Δεκέλεια*, 1958. σ. 38 κ.ε.

2. *ΙΑΕ* 1910, σ. 101 κ.ε.

3. Πρβλ. *Agora* I 5890. *Hesperia* 30 (1961), p. 264 no. 80: *ὄρος ἱερῶ [Τριτοπατρέων] Ἐλευσιδῶν*.

4. J. Töpffer, *Attische Genealogie*, 1889, 313. *AM* 1911, 106, ἀριθ. 1. Πρβλ. καὶ *BCH* 1929, 167 κ.ε. καὶ 179 κ.ε.

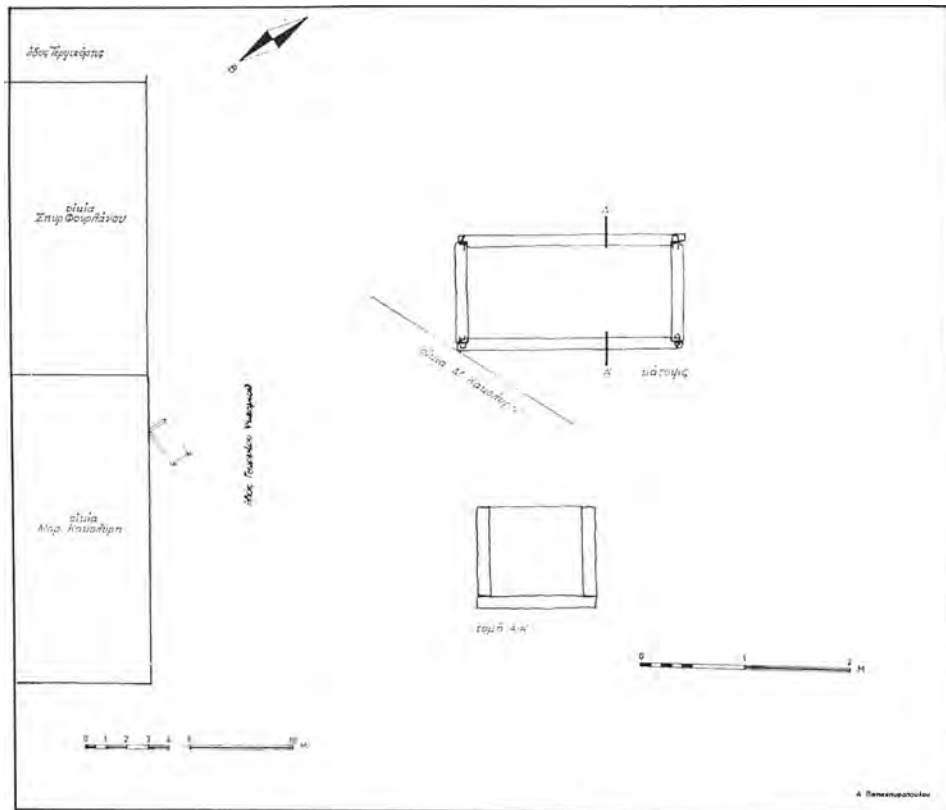
5. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν κ. Ε. Vanderpool διὰ τὰς πολυτίμους παρατηρήσεις του ἐπὶ τῆς δυνατότητος ἀναγνώσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς ἐπιγραφῆς.

μάτων είναι βαθεία, σταθερά και λίαν επιμελημένα. Θα ήδυνάτο τις νά χρονολογήση την επιγραφὴν εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ βου π.Χ. αἱ.

Τὸ ἐνεπίγραφον μαρμάρινον τοῦτο θραύσμα σώζει ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του καὶ μικρὸν μέρος τοῦ τόρμου τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος (Σχ ἔ δ. 4).

Τὸ χῶμα τοῦ τύμβου εἶχε μεταφερθῆ εἰς τὴν Σαρωνίδα, παρὰ τὸ Λαγονήσι, καὶ ἐπιστρωθῆ εἰς κῆπον οἰκίας. Ὑπὸ τῆς ἰδιοκτηρίας τῆς

πλάτους 1.35 μ., κατὰ μῆκος τῆς λεωφόρου καὶ ὑπὸ τὸ κατάστραμα αὐτῆς, ἦτοι εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ ἀνερχομένου τὴν λεωφόρον ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Ζέας, ἐπεσημάνθησαν εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τοῦ σκάμματος, εἰς βάθος 0.35 - 0.75 μ., ἴχνη κτίσματος ἐξ ὀρθογωνίων παροπλίνθων, κατευθύνσεως περίπου ἀπὸ Β. - Ν., καὶ ἀγωγὸ ὀρθογωνίου τομῆς, πλάτους 0.43 μ., ὅστις διέσχισε λοξῶς τὸ σκάμμα περίπου ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Τὸ εὑρημα κείται πλησιέστατα πρὸς

Σχῆδ. 2. Μπραχάμι. Τοπογραφικὸν περιοχῆς, κάτοψις καὶ τομὴ τῆς σαρκοφάγου

οἰκίας ταύτης, κ. Ἑλένης Ρωμαίου, παρεδόθη εἰς ἐρυθρόμορφος χούς, εὑρεθεῖς ἐντὸς τῶν χωμάτων, φέρων παράστασιν παιδαγωγοῦ μετὰ λύρας καὶ παιδὸς ὄρχουμένου (;) (Πί ν. 43 α - β).

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Πειραιεὺς

Λεωφόρος Βασ. Σοφίας ἀριθ. 107

Κατὰ τὴν διάνοξιν αὐλακος ἀποχετεύσεως,

τὸ οἰκόπεδον Στράγγα (ἀριθ. 109 τῆς αὐτῆς λεωφόρου), ἔνθα εἶχεν ἐπισημανθῆ κτίσμα μνημειώδους κατασκευῆς (ΑΑΑ I (1968), σ. 115). Δυστυχῶς ἡ θέσις καὶ αἱ συνθήκαι τῆς εὑρέσεως δὲν ἐπέτρεψαν ἐπέκτασιν τῆς ἐρεῦνης.

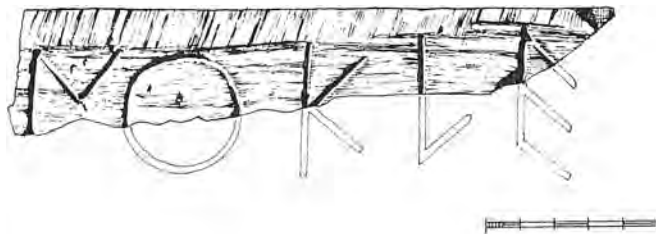
Λεωφόρος Βασ. Σοφίας ἀριθ. 136

Οἰκόπεδον Τζαννεῖου Ὁρφανοτροφείου, βορειότερον τῆς προηγουμένης θέσεως, εἰς τὸ ἄριστερον τῆς λεωφόρου. Διαστάσεις οἰκοπέ-

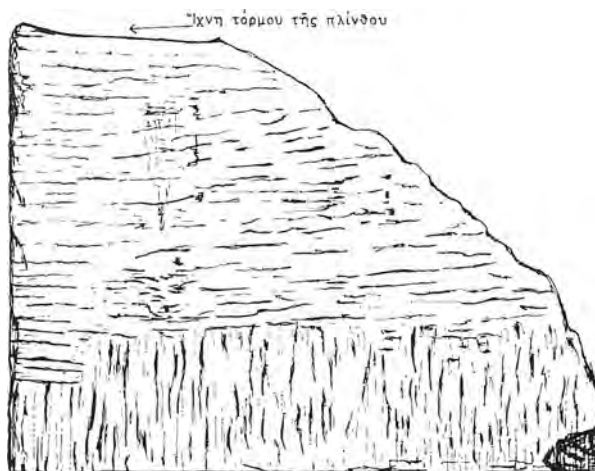
δου: 11.65×17.10 μ. Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν, εἰς βάθος ± 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ πεζοδρομίου, ἐπεσημάνθη γωνία κτίσματος, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι, πλάτους 0.60 μ., συγκείμενοι ἐξ ὀρθογωνίων παροπλίνθων, ἐσώζοντο εἰς ὕψος μέχρι τριῶν δόμων καὶ ἦσαν ὁρατοὶ εἰς μῆκος 5.70 καὶ 4.85 μ.

Λεωφόρος Βασ. Γεωργίου Α'

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς λεωφόρου, εἰς τὸ τμήμα μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Φίλωνος καὶ τῆς λεωφόρου Βασ. Κωνσταντίνου, ἐπεσημάνθησαν διάφορα λείψανα τοίχων, κυκλικὸν στόμιον φρέατος, διαμ. ± 0.50 μ., μετὰ τετραγώνου λιθίνου πλαι-

Σχέδ. 3. Τὸ ἐνεπίγραφον ἐξ Ἀναβύσσου θραύσμα βάθρου ἀγάλματος

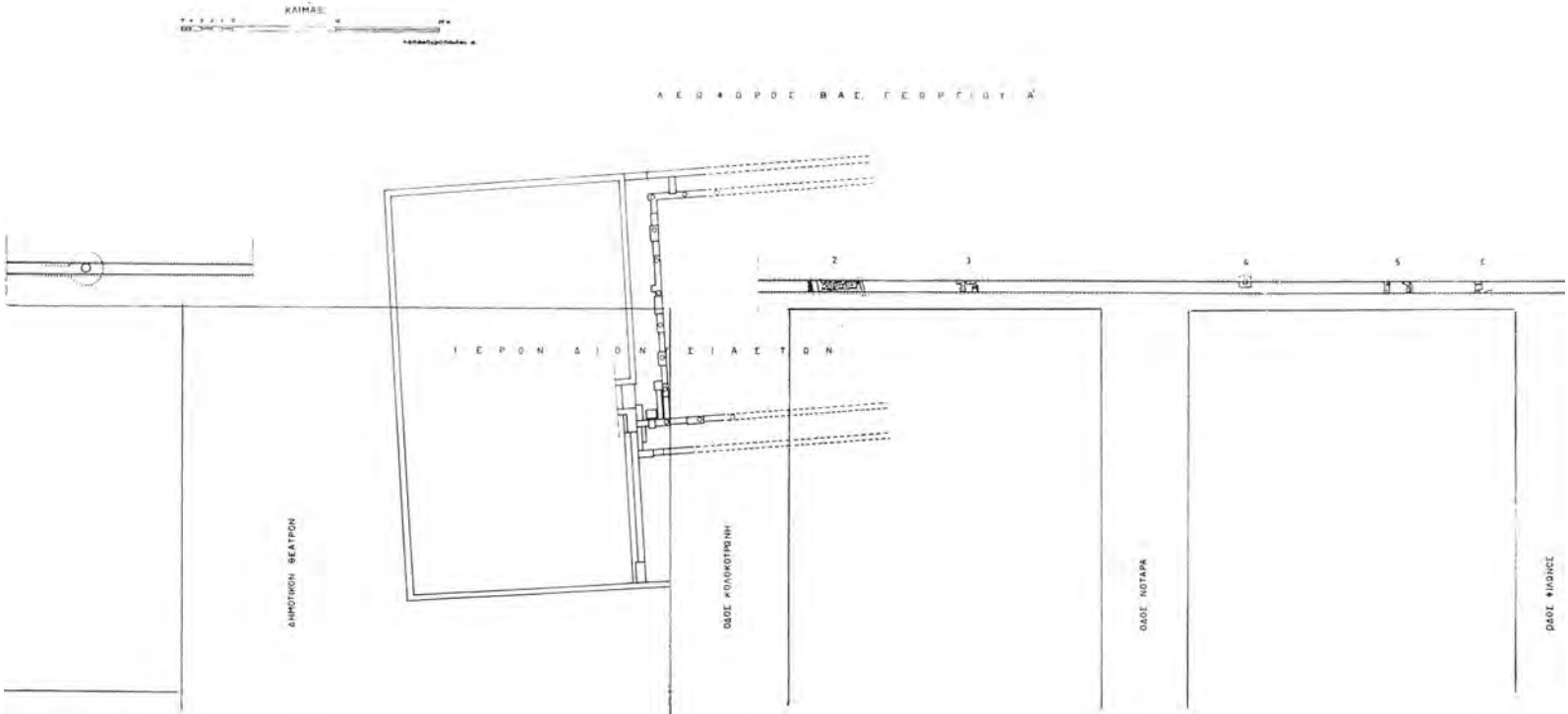
Σχέδ. 4. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐνεπιγράφου θραύσματος (πρβλ. καὶ Σχέδ. 3)

Ὁδὸς Θεάτρου καὶ Σκευοθήκης

Οἰκόπεδον Σπήλιου Παπαδημητροπούλου. Διαστάσεις: 21.50×19 μ. Εἰς βάθος $0.60 - 0.80$ μ. ἐκ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθησαν ἴχνη ἀρχαίου λατομείου. Ὡς γνωστόν, τοιαῦτα ἴχνη ἔχουν παρατηρηθῆ εἰς πλείστα σημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως¹.

1. Βλ. τὸν ὑπ' ἀριθ. III χάρτην ἐν Judeich, *Topographie von Athen*².

σίου (Σχέδ. 1, ἀριθ. 4) καὶ δεξαμενὴ μετὰ κυκλικοῦ στομίου, διαμ. 0.80 , βάθ. 5 καὶ διαμ. πυθμένος 3.35 μ., εἰς τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἄνοιγμα ὀριζοντίου σήραγγος (Σχέδ. 1, ἀριθ. 1). Ἐκ τῶν εὐρημάτων ὁμως ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐνέχουν λείψανα δύο παραλλήλων τοίχων με κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. - Ν. καὶ χαλικοστρώτου δαπέδου, ἐπισημανθέντα εἰς βάθος $0.80 - 1$ μ., εἰς ἀπόστασιν $1.70 - 7$ μ. ἀπὸ τῆς διασταυρώσεως μετὰ τῆς

Σχέδ. 1. Πειραιεύς. Λεωφόρος Βασ. Γεωργίου Α'. Τοπογραφικόν σχεδιογράφημα περιοχής

όδοϋ Κολοκοτρώνη (Σ χ έ δ. 1, ἀριθ. 2· Πί ν. 44 γ), καθ' ὅσον φαίνεται νά εὐρίσκονται ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς μὴ ὀλικῶς ἀνασκαφείσης περιστύλου ἀδῆς τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος τῶν Διονυσιαστῶν, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη τὸν παρελθόντα αἰῶνα κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Δημοτικοῦ θεάτρου².

Ὅδοϋ Ὑψηλάντου 54 καὶ Εὐαγγελιστρίας

Οἰκόπεδον Νασοπούλου. Παρὰ τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τοῦ οἰκοπέδου, διαστ. 11.50 × 17.50 μ. καὶ 3.50 μ. πρὸς Ν. τῆς βορειοανατολικῆς αὐτοῦ γωνίας, ἐπεσημάνθη στόμιον δεξαμενῆς, διαμ. 0.90 μ.

Μοσχάτον

Ὅδοϋ Χρυσοστόμου Σμύρνης καὶ Θερμοπυλῶν³

Κτήμα Μιχαλοδημητράκη. Διαστάσεις κτήματος 87 × 82 μ. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἔρευναν ἔδωσαν ἡ ἀνεύρεσις, κατὰ τὴν διάνοξιν αὐλακος ἀποχετεύσεως κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Χρυσοστόμου Σμύρνης, ἀρχαίου τοίχου (Πί ν. 45 α), ἔχοντος κατεῦθυνσιν περίπου ἀπὸ Β. - Ν., ἐκτισμένου ἐν μέρει δι' ὀλικοῦ ἐκ δευτέρας χρήσεως, μεταξύ τοῦ ὁποῖου καὶ ἐπιτυμβία τράπεζα ἐξ ὕμηττίου μαρμάρου, διαστ. 1.30 × 0.68 × 0.36 μ., φέρουσα διὰ γραμμάτων τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. τὴν ἐπιγραφήν: *Καλλιστρατος Πολυκλείδου Ἐρχιεὺς*. Ἡ ἐπακολουθήσασα τὴν ἐπισήμανσιν ἐντὸς τοῦ κτήματος καὶ ἀκολουθῶσα τὴν ἐξαγωγήν τοῦ ἀκεφάλου μαρμαρίνου ἀγάλματος ἔρευνα, ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν μικροῦ ναοσχήμου οἰκοδομήματος, διαστ. 5.25 × 4 μ., ἔχοντος τὴν πρόσοψιν πρὸς Α. καὶ ἀποτελουμένου ἐκ προνάου μετὰ παραστάδων, ἄνευ κιόνων, καὶ σηκοῦ ἐντὸς τοῦ ὁποῖου εὐρέθη, μετατοπισθὲν ἐκ τῆς ἀρχικῆς του θέσεως τὸ βᾶθρον τοῦ ὡς ἄνω ἀγάλματος, ὡς καὶ ἕτερον ὀρθογώνιον βᾶθρον· εἰς τὸ τελευταῖον φαίνεται ὅτι ἀνήκουν τὰ εὐρεθέντα τεμάχια μαρμαρίνου λέοντος. Τὸ μαρμαρίνον κατῶφλιον τῆς εἰσόδου ἐκ τοῦ προνάου εἰς τὸν σηκὸν εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν του ἄριστα διατηρημένον (Πί ν. 45 β), ἐνῶ τὸ δάπεδον ἀμφοτέρων τῶν χώρων ἀπετελεῖτο ἐκ κονιάματος μετ' ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος⁴.

2. Βλ. *ΑΜ IX* (1884), σ. 279 κ.έ., σχέδιον πίν. XIII καὶ σ. 288 κ.έ. Πρβλ. *Judeich*, ἔ.δ., σ. 431, 451.

3. Πρβλ. *ΑΑΑ IV* (1971), σ. 140 κ.έ.

4. Τῆς αὐτῆς κατασκευῆς εἶναι καὶ πλαίσιον, πλάτους 0.35 μ., ἐκτεινόμενον κατὰ μῆκος τῆς βορείου ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κτίσματος. Ἀμφοτέρω, δάπεδον καὶ πλαίσιον, φαίνεται νά ἀνήκουν εἰς μίαν ἐπισκευὴν τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος.

Οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος, πλάτους 0.45 μ., ἀποτελοῦνται εἰς τὸ κατώτατον σωζόμενον τμήμα τῶν ἐκ δύο ὀριζοντίων σειρῶν ὀρθογωνίων παροπλίνθων. Τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν τοίχων φαίνεται ὅτι συνέκειντο ἐξ ἐλαφροῦ ὀλικοῦ, διότι δὲν σώζεται ἰσχυρὰ θεμελίωσις τοῦ κτηρίου. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ τοίχος ὁ εὐρεθεὶς ἐντὸς τῆς ὁδοῦ Χρυσοστόμου Σμύρνης, ἦτοι πρὸς Α. τοῦ κτήματος, μήκους 22.40 μ., τοῦ ὁποῖου ἀπεκαλύφθησαν τὰ δύο ἄκρα, ἀποτελεῖ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐνὸς περιβόλου, ὠδήγησεν εἰς τὴν διὰ τομῶν ἀναζήτησιν ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ βορείου καὶ νοτίου τοίχου τοῦ περιβόλου τούτου. Αἱ μέχρι τοῦδε ἐνδείξεις φαίνεται νά ἐπιβεβαιῶνουν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἐνῶ προσεχῶς θὰ ἀναζητηθῆ καὶ ὁ δυτικὸς τοίχος τοῦ περιβόλου. Οὕτω, 2.70 μ. πρὸς Β. τοῦ ναῖσκου ἀπεκαλύφθη τοίχος, πλάτους 0.50 μ., ἔχων κατεῦθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α. (βλ. *ΑΑΑ ἔ.δ.*, σ. 143, Σχέδ. 1) (Πί ν. 45 γ, τὸ α), εἰς τὸν ὁποῖον ἐπεσημάνθη καὶ ἄνοιγμα φραχθὲν μεταγενέστερον, ἐνῶ κυλινδρικός κιονίσκος (ὄρος ;) εὐρέθη κατὰ χώραν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου (Πί ν. 45 γ, τὸ β). Ἔτεροι δύο τοῖχοι, διασώζοντες κονίαμα ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ χρώματος, ἐπεσημάνθησαν κάτωθεν μεταγενεστέρων δεξαμενοειδῶν κατασκευῶν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κτήματος, ἐνθα εὐρέθησαν καὶ ἰχνη πιθανῶς ὁδοῦ.

Ὁ χώρος τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὴν καταστροφὴν του ἐκαλύφθη ἀπὸ παχὺ στρώμα ἰλύος (βλ. Σ χ έ δ. 2, στρώμα β), ἐντὸς τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν, παρασυρθέντα προφανῶς ἄλλοθεν, ἀντικείμενα χρονολογούμενα ἀπὸ τῶν κλασσικῶν μέχρι τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων. Τὰ μέχρι τοῦδε δεδομένα τῆς ἐρεύνης τοποθετοῦν τὴν ἴδρυσιν τοῦ ἱεροῦ εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίζεται⁵.

Περιοχὴ Βραυρῶνος

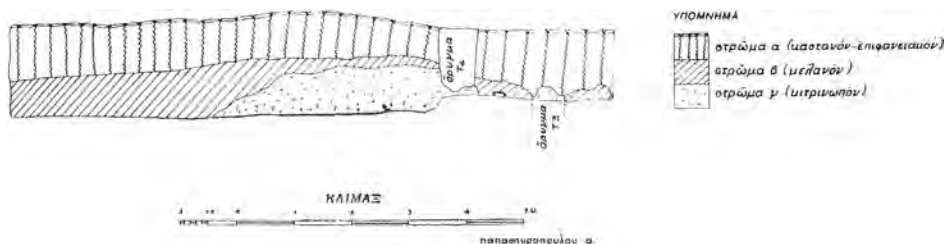
Ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Χρήστου Θεοδ. Καλοφούτη, ἐκτάσεως 11 περίπου στρεμμάτων, κειμένου εἰς θέσιν « Καλυμπάκι » ἢ « Γκράβα Ἀγγελῆ », περὶ τὰ 10' πεζοπορίας ἐκ τῆς δημοσίας ὁδοῦ Μαρκοπούλου - Βραυρῶνος, μὲ ἀφετηρίαν τὴν τοποθεσίαν « Κῆποι » καὶ κατεῦθυνσιν πρὸς τὸ χωρίον Σπάτα, κατὰ τὴν διάρκειαν βαθείας ἀρόσεως ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐν μέρει κατεστράφησαν λείψανα ἀρχαίων ταφῶν.

5. Ἡ ἔρευνα διεξήχθη εἰς δύο φάσεις, κατ' Ἀπρίλιον - Μάιον καὶ κατὰ Νοέμβριον 1970. Εἰς τὴν δευτέραν φάσιν συμμετέσχεν ἡ ἀρχαιολόγος δ. Ὀλγα Ἀποστολοπούλου.

Κατά την έπακολουθήσαν ανασκαφήν ήρηνθησαν τρία κυρίως σημεία τοῦ κτήματος καὶ εὐρέθησαν ὀκτώ τάφοι τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων, ἕκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πύρινοι, οἱ δὲ λοιποὶ πήλινοι, ὡς καὶ λείψανα ἕξ πυρῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης ἐπεσημάνθησαν πιθανὰ ἴχνη ὁδοῦ καὶ ἴχνη περιβόλου πλησίον τῆς κυριωτέρας συστάδος τάφων (Σχέδ. 3, ΤΠ-ΙV). Ὁρισμένοι ἐνδείξεις πείθουν ὅτι ὁ χῶρος ἦτο ἐν χρήσει καὶ παλαιότερον, μέχρι τῆς γεωμετρικῆς τοῦλάχιστον ἐποχῆς.

Ἐκ τῶν κτερισμάτων (Πί ν. 46 α) ἄξιον ἰδιαίτερας σημειώσεως εἶναι ἐρυθρόμορφον ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον, σωζ. ὕψ. 0.08 μ., προερχόμενον ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1 πυρᾶς, εἰς τὸ ὅποιον εἰκονίζεται πτερωτὸς δαίμων (Θάνατος;), καταδιώκων γυναῖκα⁸. Ἀμφότεραι αἰμορφαὶ φέρουν ἐπίθετον λευκὸν χρῶμα (Πί ν.

Τὰ ἀρχαιότερα λείψανα εἶναι δύο πρωτοελλαδικοὶ τάφοι (;) ⁹ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πετούρη. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Νικολάου ἀπεκαλύφθησαν δύο γεωμετρικοὶ λακκοειδεῖς τάφοι, ἔσωτ. διαστ. $\pm 2 \times 0.60 \times 0.46$ μ. (βάθος), μετὰ λιθίνων καλυπτηρίων πλακῶν (Σχέδ. 4, ΤΙ καὶ ΤΙV), οἱ ὅποιοι περιεῖχον, ὁ μὲν πρῶτος δύο πυξίδας, ὁ δὲ δεύτερος σκύφον καὶ οἰνοχοῖσκην ἀκόσμητον (Πί ν. 46 β). Ὁ ὑπ' ἀριθ. ΙΙΙ τάφος ἀποκαλυφθεὶς ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ (Σχέδ. 4), καίτοι παρόμοιος πρὸς τοὺς προηγουμένους, χρονολογεῖται εἰς τὴν κλασσικὴν περίοδον, ὡς δύναται νὰ συμπεράνη τις ἀπὸ τὸ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθὲν μοναδικὸν ὄστρακον. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων δύο μόνον τεμαχίων ὀστέων καὶ τῶν ἰχνῶν καύσεως συνάγεται, ὅτι πρόκειται περὶ πυρᾶς, ἡ ὁποία βαίνει ἐγκαρσίως ἐπὶ ἀρχαιότερας πυρᾶς διασφῶσους ἴχνη κεκαυμένου ξύ-

Σχέδ. 2. Μοσχάτον. Ὁδὸς Χρυσοστόμου Σμύρνης καὶ Θερμοπυλῶν. Στρωματογραφικὴ τομὴ πρὸς Β. τοῦ ναΐσκου

46 α, τρίτον ἀντικείμενον ἕξ ἀριστερῶν καὶ Πί ν. 46 δ, λεπτομέρεια).

Οἱ ἀνευρεθέντες τάφοι ἀνήκουν γεωγραφικῶς εἰς τὴν εὐρυτέραν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Βραυρώνος καὶ τοῦ Δήμου Φιλαϊδῶν, ἐνθα φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν καὶ τὰ περὶ τὴν τοποθεσίαν «Κῆποι» ἀρχαῖα λείψανα⁷.

Μαρκόπουλον Μεσογαίας⁸

Ἐξ ἀφορμῆς διανοίξεως τάφων ὑδρεύσεως κατὰ μήκος τῶν ὁδῶν Πετούρη καὶ Νικολάου παρὰ τὸ Γυμνάσιον Μαρκοπούλου, διεπιστώθη ἡ ὑπαρξὶς νεκροταφείου, τὸ ὅποιον ἐκτείνεται χρονικῶς ἀπὸ τῆς πρωτοελλαδικῆς μέχρι τῆς κλασσικῆς τοῦλάχιστον περιόδου. «Σωρόθι» εἶναι ἡ παλαιὰ ὄνομασία τῆς θέσεως.

λου καὶ αὔλακα ἀερισμοῦ, πλ. 0.25 - 0.30 μ. Ἐτεραι τέσσαρες πυραὶ (Σχέδ. 4, ΠΙ - Π4· Πί ν. 46 ε) ἀνευρέθησαν πλησίον τοῦ τάφου ΙΙΙ. Ἐκ τούτων, ἡ μὲν ὑπ' ἀριθ. 3 ἀνήκει εἰς τοὺς ὀριμους κλασσικοὺς χρόνους, ἐνῶ αἱ ὑπόλοιποι εἰς τὸν βον αἰ., ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων καὶ τῆς ὑπάρξεως αὔλακος ἀερισμοῦ, ἡ ὁποία ἐλλεῖπει ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 3 πυρᾶς¹⁰. Τὸ σχῆμα τῶν πυρῶν εἶναι ἀκανονίστως ὀρθογώνιον ἢ ἑλλειψοειδές, αἱ διαστάσεις τῶν κυμαίνονται περὶ τὰ 1.85×0.85 μ. (ἡ ὑπ' ἀριθ. ΙΙΙ εἶναι εὐρυτέρα ἔχουσα μέγ. πλάτος 1.12 μ.), τὸ δὲ βάθος τῶν μεταξὺ 0.06 καὶ 0.33 μ. Ἡ διασχίζουσα ταύτας κατὰ μήκος αὔλαξ ἔχει πλάτος 0.22 καὶ βάθος 0.08 - 0.12 μ. Ἡ κατεύθυνσις τῶν πυρῶν εἶναι ἀπὸ Β. - Ν., ἐνῶ

6. Παρομοίαν παράστασιν βλ. παρὰ Pottier ἐν *Mon. Piot* 22, 35 κ.έ., πίν. 213 (πρβλ. *RE* 2. Reihe, VA¹, 1266).

7. *ΠΑΕ* 1956, σ. 80, πρβλ. *ΑΜ* 71 (1956), σ. 1.

8. Πρβλ. *ΑΑΑ* IV (1971), σ. 143 κ.έ.

9. Περισσότερας πληροφορίας περὶ τούτων βλ. ἐν *ΑΑΑ* 8.δ. Πρβλ. καὶ Σχέδ. 4 (ΤΙ, ΤΙV).

10. Βλ. *ΑΕ* 1958, σ. 132, *Olynthus* XI, σ. 151 - 55, *ΑΜ* 18 (1893), σ. 157, *Kerameikos*, VII, σ. 83 κ.ά.

τών τάφων ποικίλλει μεταξύ Β. - Ν. και Δ. - Α.

Αί ταφαί τῆς ὁδοῦ Νικολάου εὐρέθησαν εἰς βάθος κυμαινόμενον περίπου ἀπὸ 0.80 - 1 μ. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πετούρη, τόσον οἱ δύο πρωτοελλαδικοὶ τάφοι ( ), ὅσον καὶ αἱ εὐρεθεῖσαι δύο μεταγενέστεραι πυραὶ (Σχέδ. 4, ΠΙ, ΠΙΙ), ἦσαν εἰς βάθος μόνον 0.30 - 0.50 μ. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς

πλαστικὸν ἀγγεῖον, σωζ. ὑψ. 0.10 μ., εἰς σχῆμα δύο ἀνδρικῶν μορφῶν, ἱσταμένων ἐν ἐπαφῇ, με μακρὰν κόμην καὶ ἱμάτιον ἀφήνον γυμνὰ τὰ στήθη (Πί ν. 46 ζ'), λίθινος προϊστορικὸς πέλεκυς καὶ θραῦσμα πιθανῶς προϊστορικῶ ἀγγείου. Τὰ δύο τελευταῖα φαίνεται ὅτι ἀνεμείχθησαν μετὰ τῆς μεταγενεστέρως ἐπιχώσεως.

Σχέδ. 3. Τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα περιοχῆς ἀνασκαφῆς εἰς Βραυρῶνα

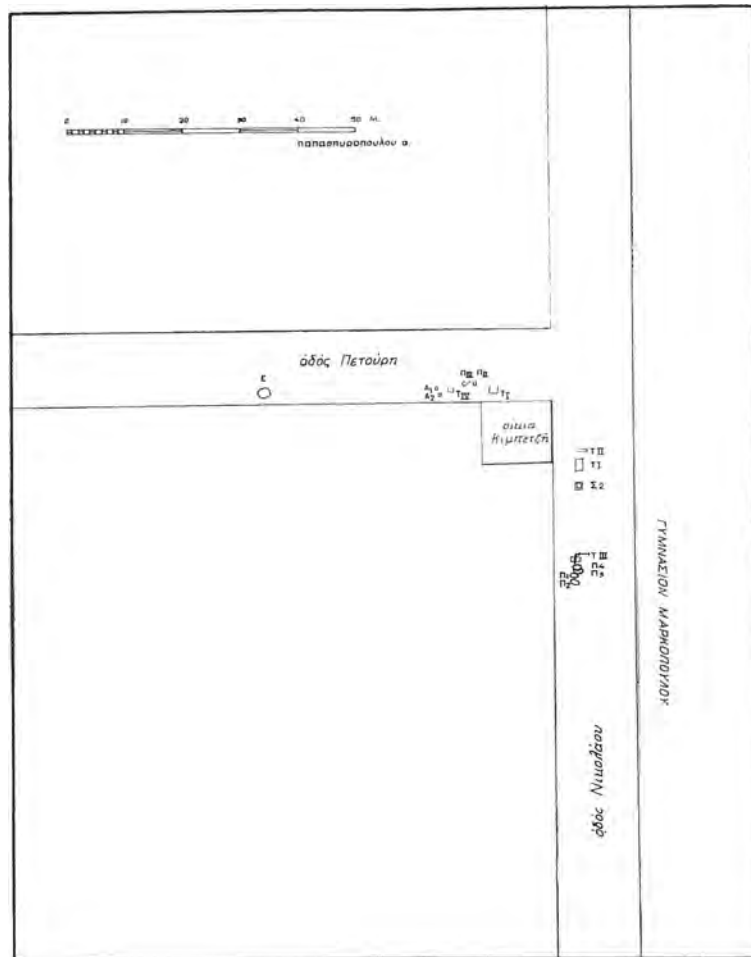
ὁδοῦ (Σχέδ. 4, σημεῖον ε), εὐρέθη ἐπίσης εἰς βάθος περίπου 0.50 μ. φοειδὲς λάξευμα ἐντὸς τοῦ ἑδάφους, βάθ. 2 καὶ μεγ. διαμ. 2 μ., με τοιχώματα ἀνευ ἐπιχρίσματος φέροντα σαφῆ ἴχνη καύσεως, πλήρες θραυσμάτων ἀγγείων καθημερινῆς κυρίως χρήσεως τῶν κλασσικῶν χρόνων. Εὐρέθησαν ἐπίσης ἐντὸς αὐτοῦ, πήλινον

Τὸ περιεχόμενον τῆς κατασκευῆς, καθημερινῆς χρήσεως καὶ ἀσχετον πρὸς τοὺς τάφους, δεικνύει ὅτι εἰς τὰ πέριξ ὑπῆρχον καὶ αἱ κατοικίαι τῶν ζώντων.

Σποραδικὰ εὐρήματα ἐσημειώθησαν καὶ εἰς ἄλλα σημεία τοῦ Μαρκοπούλου. Οὕτως, εἰς ἕτερον σημεῖον τῆς ὁδοῦ Νικολάου, ἐκεῖθεν

τῆς διασταυρώσεως μετὰ τῆς λεωφόρου Βραυρωνῶνος - Πόρτο Ράφτη, ἔξωθι τῆς οἰκίας Σπυρ. Χελιώτη, περισυνελέγησαν τεμάχια μεγάλου γεωμετρικοῦ ἀγγείου ἄνευ διακοσμήσεως. Ἐπὶ τῆς οδοῦ Παπασιδέρη ἀριθ. 3, ἔξωθι τῆς οἰκίας Γ. Παπασιδέρη, ἀπεκαλύφθη σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας γεωμετρικὸς λακκοειδῆς τάφος, διαστ.

τησιν καλωδίων τοῦ ΟΤΕ κατὰ μῆκος τῆς λεωφόρου Σαλαμίνοσ, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ ἐκ τοῦ χωρίου εἰς τὸν λιμένα Ἀμπελακίων, εὑρέθησαν τέσσαρες τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς λάρνακες ἐκ κογχυλιάτου καὶ εἰς κτιστὸς κιβωτιόσχημος ἐκ λίθου προελεύσεωσ Πούντασ Σαλαμίνοσ. Οἱ δύο πρῶτοι ἐκ τῶν τάφων εὑρέθησαν

Σχέδ. 4. Μαρκόπουλον Μεσογαίας. Τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα περιοχῆσ ἀνασκαφῆσ

περίπου 2×0.85 , βάθ. $0.65 - 0.70$ μ., με κατεύθυνσιν ἀπὸ Δ. - Α., ἐντὸσ τοῦ ὁποίου εὑρέθησαν μικρὸσ ἀμφορεὺσ καὶ δύο σκύφοι (Π ἰ ν. 46 γ).

Σαλαμίς

Ἀμπελακία

Κατὰ τὴν διάνοξιζιν αὐλακοσ πρὸσ τοποθέ-

εἰσ ἀπόστασιν 30 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ κοινοτικοῦ γραφείου Ἀμπελακίων, πρὸσ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ λιμένοσ, εἰσ τὸ ἀριστερόν τῆσ οδοῦ. Εἰσ τὴν αὐτὴν περιοχὴν, ἡ ὁποία πιθανώτατα κεῖται ἐξωτερικῶσ καὶ εἰσ μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ τείχοσ τῆσ ἀρχαίας Σαλαμίνοσ — ἐν τμήμα τούτου εἶναι ὄρατόν εἰσ παρακείμενον

κτῆμα —, ἀνευρέθησαν κατὰ τὸ 1969 ἕτεροι τάφοι, ὡς καὶ ἐπιτύμβια στήλαι.

Ὁ ὑπ' ἀριθ. Ι τάφος, ἔσωτ. διαστ. 1.90×0.55 μ., περιεῖχε σκελετὸν ἔχοντα ὡς κτερίσματα χαλκῆν καὶ σιδηρᾶν σπλεγγίδα, ὡς καὶ ἓνα χαλκοῦν δακτύλιον καὶ μικροσκοπικὰ τεμάχια ὑαλομάζης (;). Εὐρέθησαν, ἐπίσης, ἐντὸς αὐτοῦ θραύσματα ἀλαβάστρου.

Ὁ ὑπ' ἀριθ. ΙΙ τάφος (ὁ κιβωτιόσχημος), ἔσωτ. διαστ. 2×0.70 μ., περιεῖχε σκελετὸν μὲ κτερίσματα δύο φυσικὰς ἀχιβάδας, τέσσαρας ἀρυβαλλοειδεῖς ληκύθους, ὕψ. 0.08 - 0.11 μ., καὶ δύο λευκὰς ληκύθους, ὕψ. 0.255 καὶ 0.26 μ. ἀντιστοίχως (Πί ν. 44 α). Ἡ πρώτη ἐκ τῶν ληκύθων, ἣ ὁποία διασώζει τοὺς χρωματισμοὺς

της εἰς βαθμὸν λίαν ἱκανοποιητικόν, ἔχει ὡς κυρίαν διακόσμησιν παράστασιν τύμβου φουειδοῦς σχήματος¹¹ κεκοσμημένου διὰ ταινιῶν, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἴστανται μελανειμονοῦσα μορφή καὶ γυνή κρατοῦσα κάνιστρον εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα (Πί ν. 44 β). Τὴν δευτέραν λήκυθον κοσμεῖ παράστασις στήλης ἐπιστεφομένης ὑπὸ ἀνθεμίου καὶ δύο φύλλων ἀκάνθου, δεξιὰ τῆς ὁποίας ἴσταται γυνή κρατοῦσα κάνιστρον, ἐξ οὗ κρέμανται ἐρυθραὶ ταινίαι· δὲν διακρίνεται σαφῶς τί παρίστατο ἀριστερὰ τῆς στήλης.

11. Περὶ τοῦ σχήματος τούτου βλ. *Α.Α.Α* ΙΙ (1969), σ. 334 κ.ε., ἐνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ΙΩ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

GROTTE DE KITSOS

Après avoir découvert la Grotte de Kitsos en 1966 (Plan 1) et obtenu l'autorisation d'y effectuer des sondages, en 1968 et 1969, nous avons pu commencer en 1970 les fouilles proprement dites. Elles ont duré du 2 mai au 16 juin.

L'équipe comprenait Mesdemoiselles Christiane Prost, assistante au Laboratoire de Préhistoire du Muséum d'Histoire Naturelle de Paris, et Catherine Perlès, étudiante en Préhistoire à la Faculté de Paris, Messieurs René Treuil, membre de l'École Française d'Archéologie d'Athènes et Robert Jullien, assistant au Laboratoire d'Anatomie Comparée du Muséum d'Histoire Naturelle de Paris. Le Service Hellénique des Antiquités représenté au chantier successivement par Monsieur Evaghelos Kakavoyannis, Monsieur Petros Themelis et Mademoiselle Sophia Pitihouti.

ORGANISATION DU CHANTIER

Site intérieur (Plan 2): occupant à peu près le centre de la Salle 1 (Pl. 47 a), la zone de fouilles est bordée au Sud par le sondage 1 et au Nord par le sondage 2. Cette disposition fournit ainsi des références stratigraphiques et la possibilité de préciser nos observations antérieures.

La zone de fouilles a été limitée par 3 cornières de «Dexion» longues de 5 m, peintes en blanc et rouge de 10 cm en 10 cm et scellées dans le sol. Elles matérialisent 3 côtés du carré et servent de niveau 0 pour la mesure des profondeurs. Leur position correspond au maximum du remplissage de la Salle 1. A l'intérieur de ces limites nous avons délimité 5 couloirs de fouilles orientés Est-Ouest. Nous avons ainsi dans le grand carré B II les mètres carrés.

a,	b,	c,	d,	e	1
a,	b,	c,	d,	e	2
a,	b,	c,	d,	e	3
a,	b,	c,	d,	e	4
a,	b,	c,	d,	e	5

En fait nous n'avons fouillé que c, d, e dans chaque couloir et protégé a, b par des planchers mobiles qui forment des paliers d'accès aux couches décapées.

Le sol de la salle était irrégulier et bosselé, avec un petit monticule au bord du sondage 2.

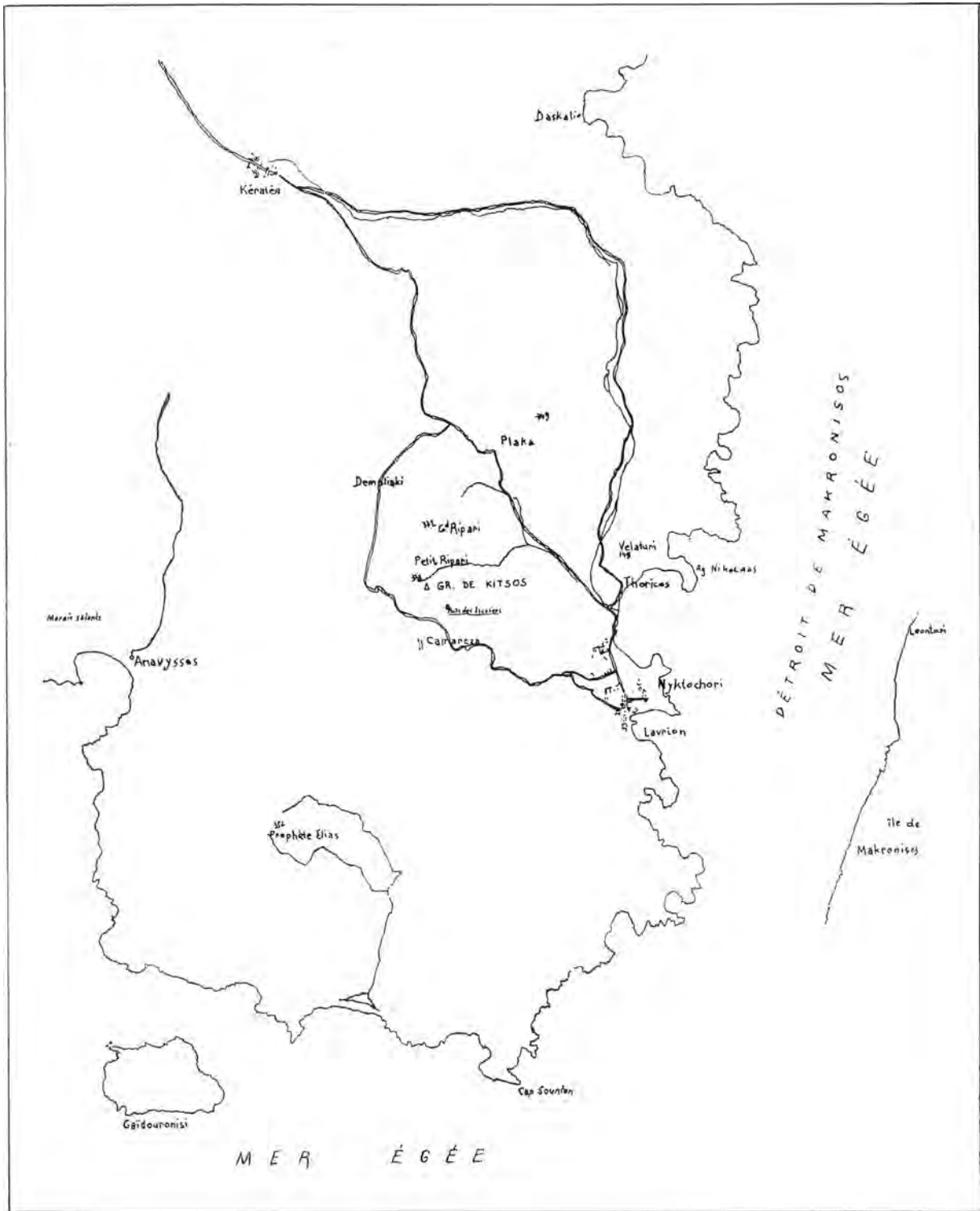
Cette butte s'est révélée être un déblai ancien correspondant à une cuvette remaniée qui occupe d 4, e 4, e 3, l'angle N.W. de d 3 et une bonne partie du couloir 5. Nous avons donc laissé de côté ce dernier secteur pour concentrer nos efforts sur les niveaux en place aux couloirs 1, 2, et 3.

Site Extérieur: Un second chantier a été ouvert devant la porte de la Grotte, au pied des blocs effondrés. Notre intention était de rechercher les correspondances stratigraphiques éventuelles et d'explorer le seuil de la caverne.

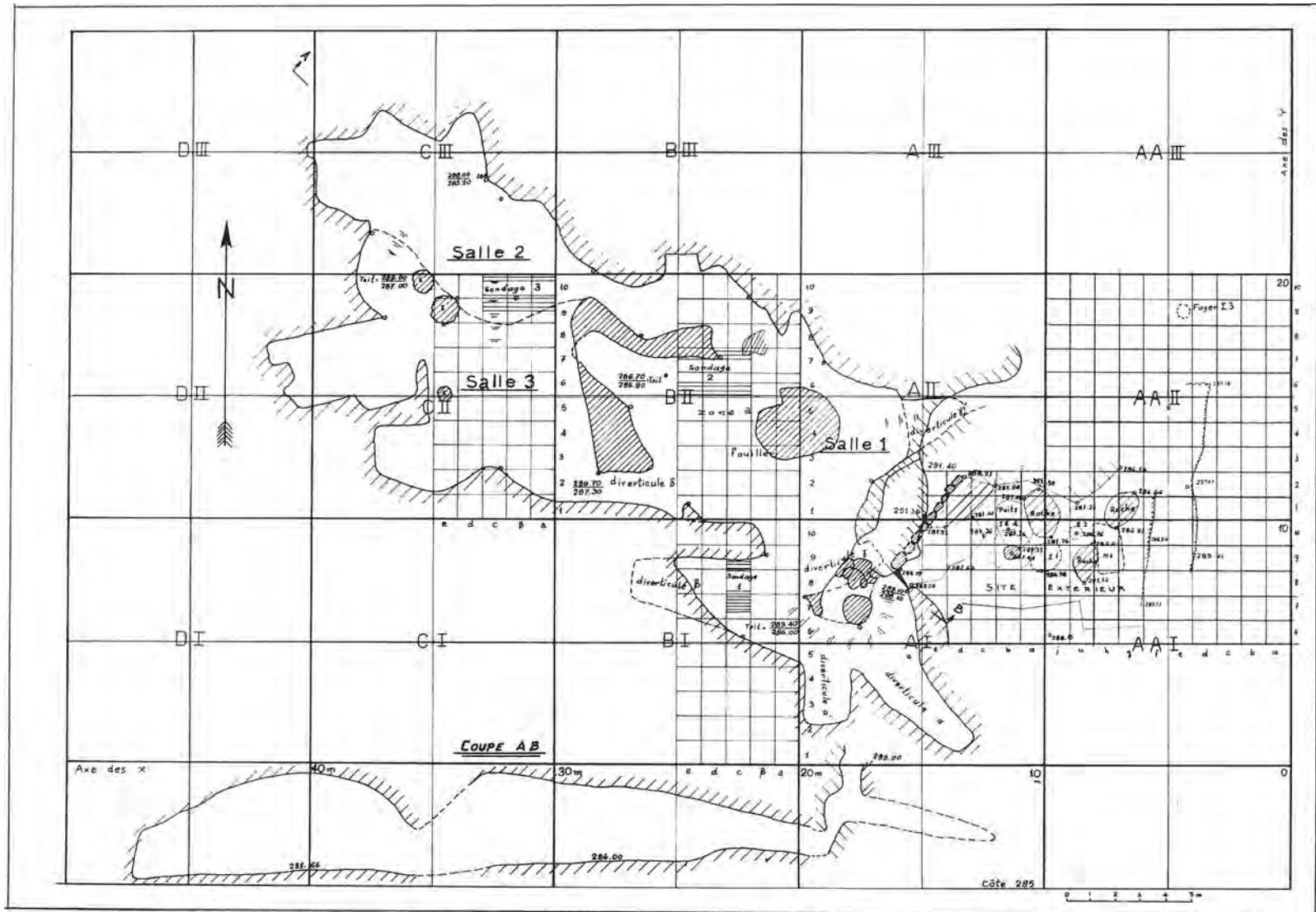
Nous avons rapidement rencontré, sous le niveau 1 de surface meuble, remanié et marqué par la découverte de quelques tessons hellénistiques, un niveau d'occupation préhistorique. Sur celui-ci un foyer ($\Sigma 1$) avec plaques de mica-schiste (Pl. 47 b) tessons à cordons lisses, coquilles marines et ossements d'animaux pouvait être reconnu. Ce petit feu de campement de 0.70 m de diamètre s'appuie d'un côté à une épaisse concrétion de calcite blanche cristallisée (reste de voûte inférieure effondrée et brisée) et à la base d'une puissante stalagmite fossile dont il ne reste qu'une hauteur de 60 cm. Sur le reste du pourtour le foyer repose sur une couche de nature absolument différente de tout ce que nous avons rencontré à l'intérieur de la Grotte: C'est une formation argilo-silico-calcaire rubéfiée et consolidée, riche en restes de faune calcifiée.

Cette découverte nous a amenés à élargir le sondage et à creuser un puits (S.E. 4) (Pl. 47 b) de reconnaissance dans ces dépôts. La faune y est abondante mais aussi différente de celle abandonnée par les occupants néolithiques. On y trouve des animaux plus grands et des espèces actuellement disparues d'Attique: loup, lynx de grande taille et cheval. Le cerf y est représenté ainsi qu'un autre artiodactyle plus grand que la chèvre.

A 2.50 m de profondeur s'ouvre, entre des petits piliers stalagmitiques, une petite cavité, en contre bas, qui était insoupçonnable mais qui, à l'origine, devait communiquer avec la Salle 1. Sur le sol de cette petite annexe tessons de même type qu'au chantier intérieur, plaques de mica-schistes de foyers et ossements permettent de raccorder son occupation à celle de l'ensemble de la Grotte mais ce secteur n'a pas encore été fouillé.

Plan 1. Région du Laurion et la Grotte de Kitsos

Plan 2. Plan général de la Grotte de Kitsos et du site extérieur

Travaux préparatoires pour la prochaine campagne: l'évacuation des quelques 20 tonnes de blocs tombés, qui témoignaient du recul de la falaise et des limites primitives de la Grotte, a posé de sérieux problèmes techniques. Seul le personnel spécialisé (ingénieur des Mines, boiseurs et mineurs) de la Compagnie Française des Mines du Laurium a pu les résoudre. Il a fallu en premier lieu établir un platelage métallique solide sur l'orifice du puits S.E. 4 et soutenir certains blocs par des boisages pendant que l'on perforait et brisait les autres par petites charges répétées d'explosifs. L'instabilité et la densité des blocs amoncelés rendaient ce travail réellement dangereux.

Débitage et dégagement de l'ensemble ont demandé un mois.

Le résultat est spectaculaire : nous avons découvert que le porche de la Grotte avait été fermé dès l'époque préhistorique par un gros mur de pierres sèches ne laissant qu'une ouverture rectangulaire de 0.90 m de largeur et 1.10 m de hauteur moyenne. A l'intérieur de la porte, dans le couloir d'accès à la Salle 1, il a fallu mettre un bois de mine pour assurer le toit de la galerie.

STRATIGRAPHIE

Site intérieur

Nous n'avons atteint nulle part le roc en place, ni le plancher stalagmitique (trouvé au fond des sondages 2 et 3), ni la couche d'argile jaune de décomposition (rencontrée à la base du sondage 1). La fouille, cette année, s'est arrêtée à la base du niveau II.

La roche encaissante est un calcaire brechiforme (plafond de la Salle 1), ou plus massif avec des cristallisations de calcite, des stalagmites et des stalagmites, fossiles pour la plupart, dans d'autres points. La carapace stalagmitique rencontrée au sommet du niveau II, dans le sondage 2, est un phénomène localisé et de peu d'extension.

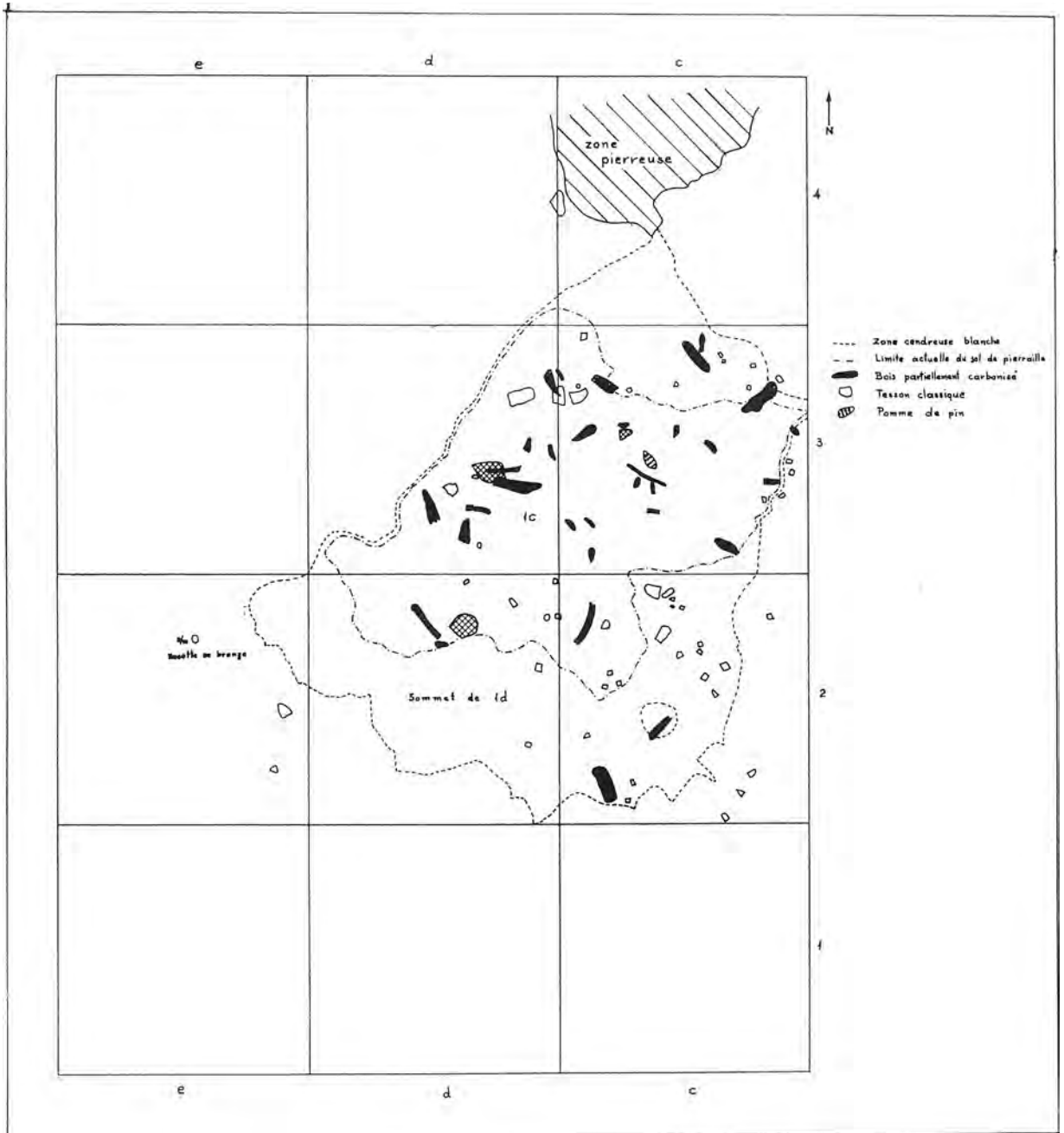
Dans toute la hauteur fouillée, nous avons constaté encore la présence de blocs et de pierraille provenant de la désagrégation des parois mais aussi de glissements ou d'éboulements de différentes parties de la cavité au cours des siècles. L'ensemble de ces calcaires est très fissuré et peu stable. La moindre secousse sismique fait alors jouer les différentes masses le long des plans de fractures et peut

provoquer la chute de pans de roches. Heureusement la calcite se dépose dans les principales voies de circulation de l'eau colmate, ressoude et consolide tout cela.

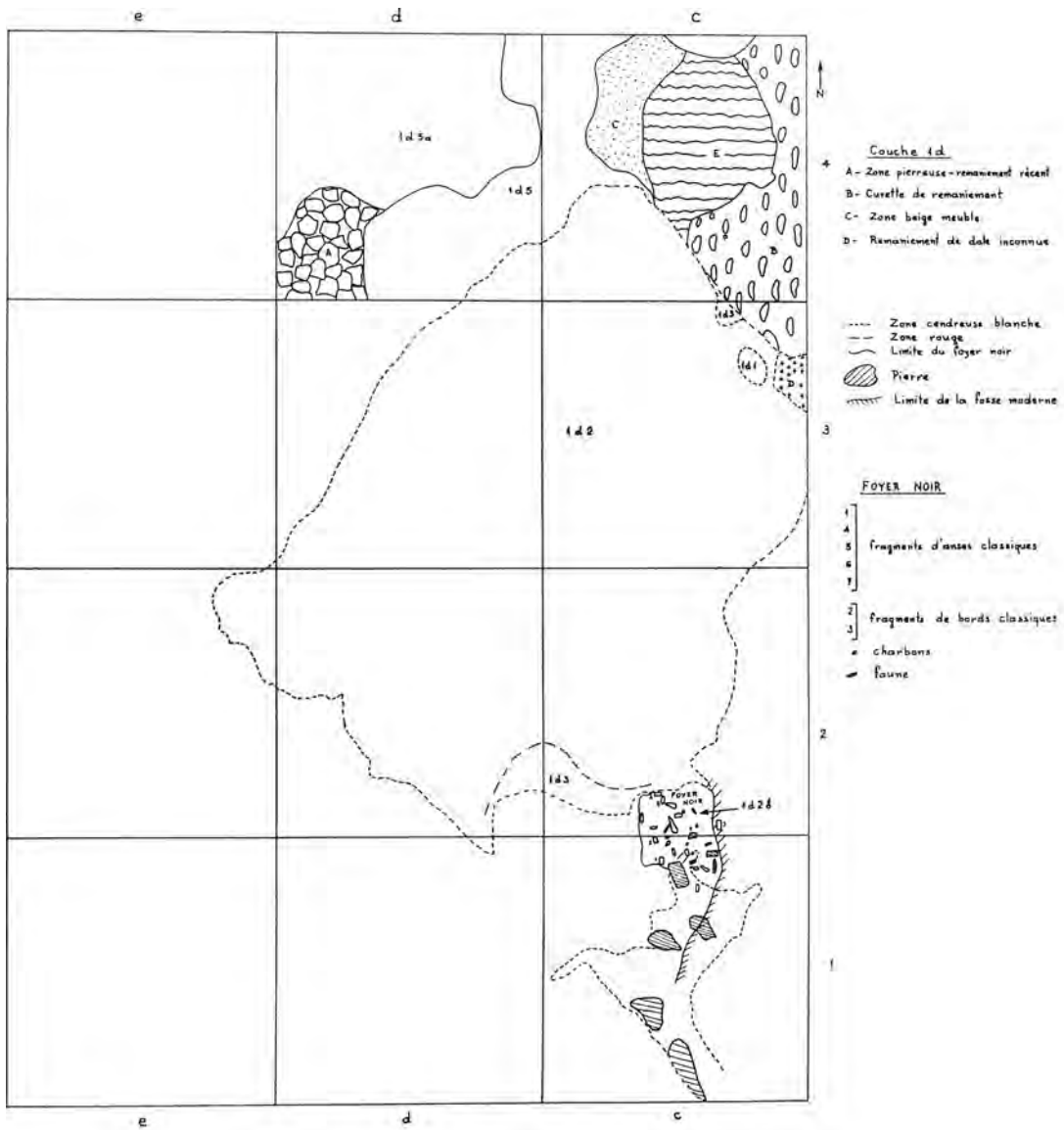
Les deux niveaux rencontrés se caractérisent ainsi: — Niveau 1. Après avoir enlevé les pierailles qui couvraient le sol nous avons trouvé une couche superficielle avec apports récents (une monnaie du roi Georges I de Grèce - 1869 -, boutons en os à 4 trous, jetons en cuivre et fragments de cruche moderne) ainsi qu'un petit feu de branches laissé récemment par un berger ou un chasseur.

Sous cette couverture et après un mince niveau stérile jaunâtre (couche 1 b) est apparu une large zone de foyer à structure complexe (Plan 3): Couche de cendres avec des restes de branches de pins semi-carbonisés reposant sur un lit de pierres jointives et de taille régulière. Les morceaux de bois ont parfois conservé une partie de leur écorce et se sont encastrés entre les pierres serrées si bien que les unes et les autres sont intimement mêlées - (couche 1 c). Une auréole de terre rougie par le rayonnement du foyer cerne celui-ci et apparaît par places. Des tessons peignés accompagnent cette couche. Vient ensuite une couche très blanche (cendres) et compacte dont la surface est parfaitement plane, avec un pendage S.E.-N.W. de 5°. Ce niveau est stérile à l'exception de quelques charbons de bois et, sur le pourtour, de dépôts importants et significatifs: 2 lécythes, 2 figurines en terre cuite, l'une entière (homme nu assis) l'autre fragmentaire (pieds d'une femme drapée) et le fond plat d'une cuve de litharge (oxyde de plomb résidu de la fusion de l'argent). Ces restes remontent aux VIe, Ve et IVe siècles avant J.C. Ils sont donc contemporains de l'exploitation antique des mines du Laurium par les Athéniens (Plan 4-6). Cette couche (1 d) est elle-même subdivisée car elle comprend des feuillets et des lentilles cendreuses imbriqués et superposés, correspondants à des foyers successifs à limites imprécises. Ainsi en 1 d 2 b se trouve un petit foyer noir avec de nombreux fragments d'anses de petits vases à vernis attique et des os d'oiseaux. On peut y voir un lieu d'offrande.

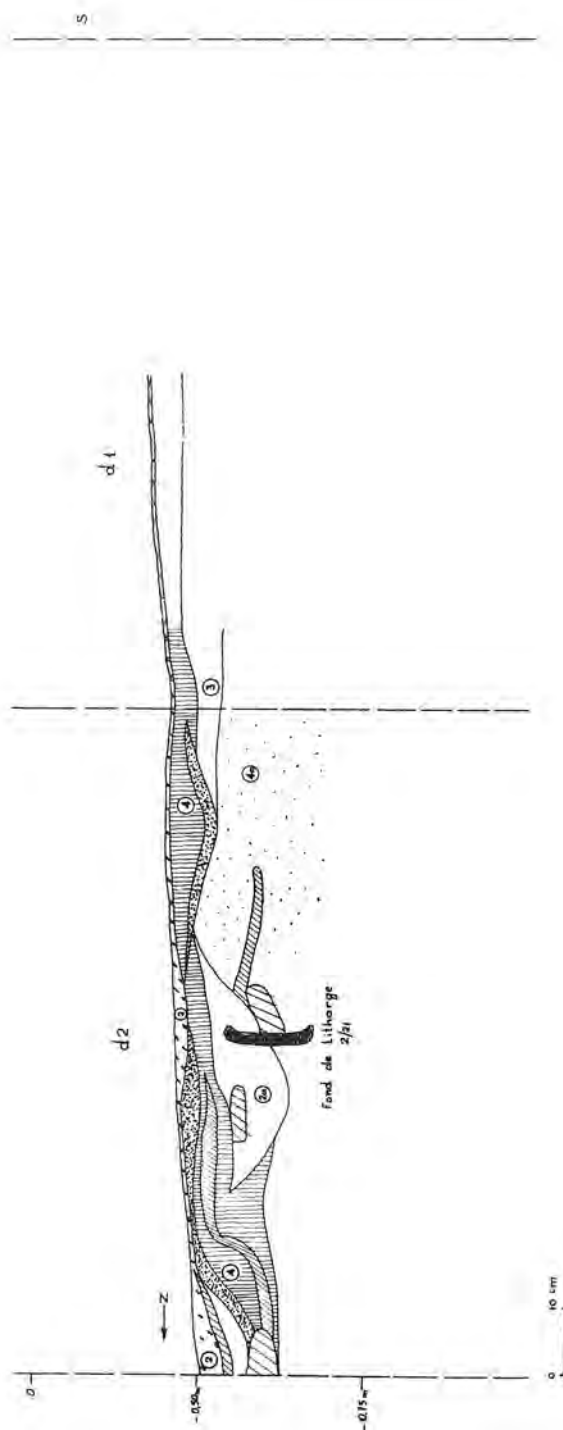
Enfin des monnaies trouvées dans cette couche 1 d se rapportent également aux derniers siècles avant J.C. et aux premiers siècles de notre ère.

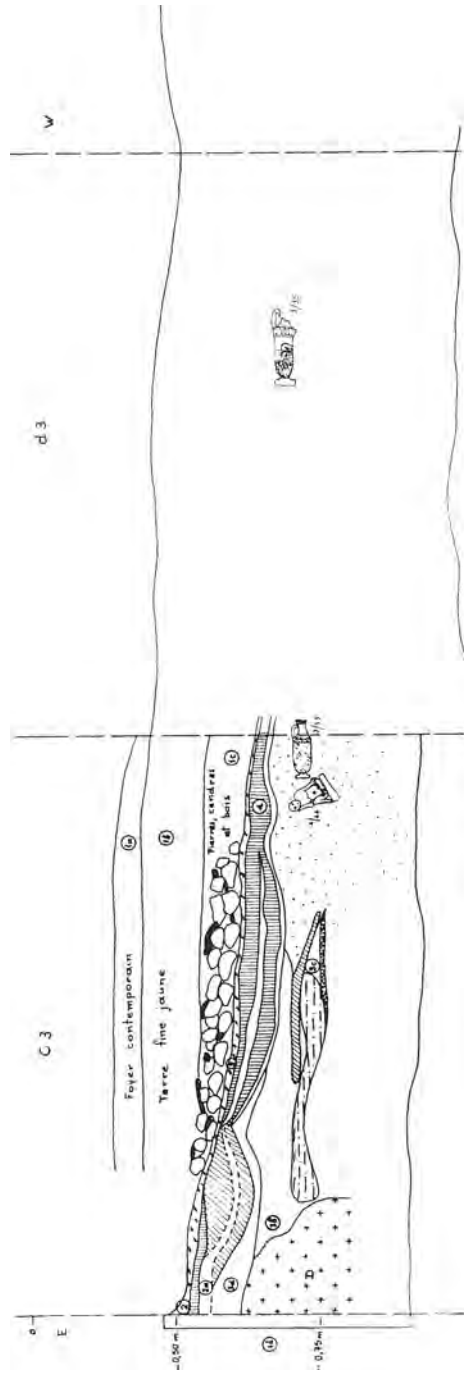
Plan 3. Plan de la couche 1 c en B II

Plan 4. Plan de la couche 1 d en B II

Plan 5. Coupe Est dans la couche 1 d de B II

Plan 6. Coupe S dans la couche 1 d

M O N N A I E S

N°	Carré	Niveau	Antique	Moderne
68 - 130	BI C8	I, IB	Monnaie d'Athènes, I° Siècle av. J. - C., Gallien (260 - 268) Ate- lier d'Asie	Georges I° , roi de Grèce, 1869
70 - 776	BII C4	Surface		
69 - 1022	BII d7	I, Ib		
70 - 1/19	BII e1	I,I		
70 - 4/196	BII d4	I, Ic		

DATATIONS ABSOLUES *

Echant. N°	Carré	Niveau	Nature	Analyse N°	Dates
68- 730	BI c8	I, Ib	Charbons	GIF 1283	1900±140 B.P. (50 B.C.)
69- 1382	BII e7	II	»	GIF 1610	5350±200 B.P. (3400 B.C.)
68- 335	BI c8	II 3a	»	GIF 1280	5470±150 B.P. (3520 B.C.)
69- 1330	BII d8	IV φ4	»	GIF 1670	5550±150 B.P. (3600 B.C.)
70-2/540	BII c2	III φ5	»	GIF 1832	5650±130 B.P. (3700 B.C.)
69-1733	BII c7	III, φ2	»	GIF 1612	5700±140 B.P. (3750 B.C.)
69-1826	BII d8	IV φ4	»	GIF 1729	5750±130 B.P. (3800 B.C.)

* Le tableau ci-dessus rappelle l'ensemble des datations obtenues par dosage du carbone 14. Celles-ci confirment les autres éléments qui ont permis de situer Kitsos dans la chronologie générale de Grèce.

L'analyse 2/540 correspond au grand foyer à os humains découvert cette année en B II c 2/d 2

Site Extérieur

Pour le puits S.E. 4 le détail de la succession des couches figure sur la description stratigraphique ci-contre (P l a n s 7 - 8).

Une sorte de terrasse a été aménagée devant la Grotte. Elle était retenue par un mur de soutènement, large et irrégulier, dont nous avons dégagé une partie vers le N., devant l'abri 1.

Les vestiges recueillis dans le Niveau I, couche 1a, l'ont été essentiellement autour du foyer Σ1 (P l a n 9) et à l'intérieur de Σ2 (P l a n s 10 - 13) qui affecte la forme d'une petite cuvette de 0.80 m de diamètre pour 0.70 m de profondeur maximum. Dans ce petit espace nous avons décompté plus de 300 tessons, 2 plaques de schistes micassés, 1 pointe de flèche et 2 molettes.

SITE INTÉRIEUR**Stratigraphie dans la Salle I en B II**

Niveau I (P l a n 14) (altitude: 286 m)
(-0.27 m).

couche 1 — Pierres et blocailles calcaires —

Terre argileuse sèche — Généralement remaniée jusqu'à une époque récente.

couche 1 a — Foyer contemporain noirâtre.

couche 1 b — Terre fine jaune — Stérile.

couche 1 c — Lit de pierres serrées, de dimensions régulières (4 à 10 cm.) noyées dans des cendres grises à blanchâtre avec charbons — Restes de bois incomplètement brûlé entremêlés aux pierres — Quelques tessons de céramique beige décorés au peigne. Autour de la zone de cendres auréole de terre rouge.

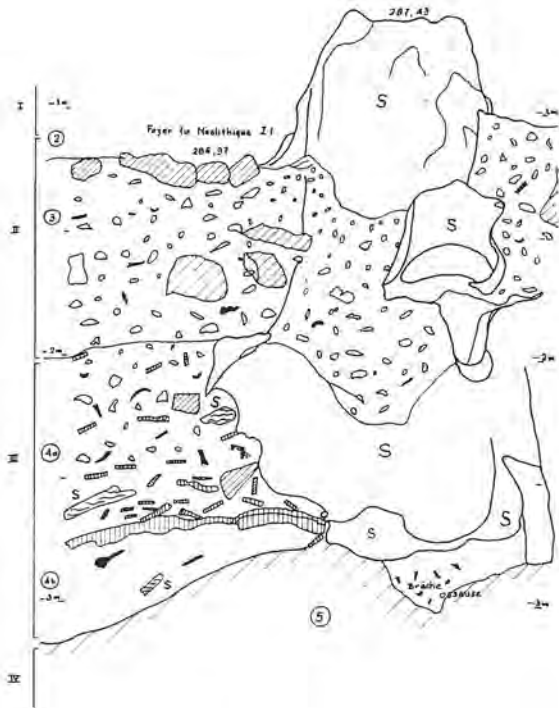
couche 1 d 1 — Terre cendreuse beige pâle fine.

couche 1 d 2 — Cendres très blanches, compactes, fines. Premier niveau à gros charbons. Surface très plane à pendage S.E.-N.W. de 5°.

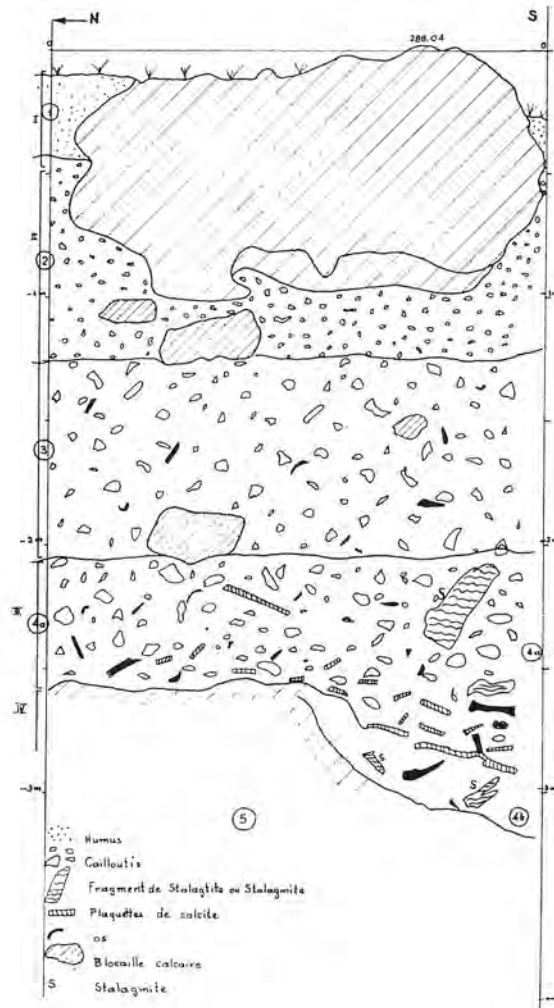
couche 1 d 2 a — Cendres très blanches compactes, fines. Deuxième niveau avec charbon à la base.

couche 1 d 2 b — Foyer à cendres noires avec fragments de céramique antique et os d'oiseaux. Limité à B II C 1 / C 2.

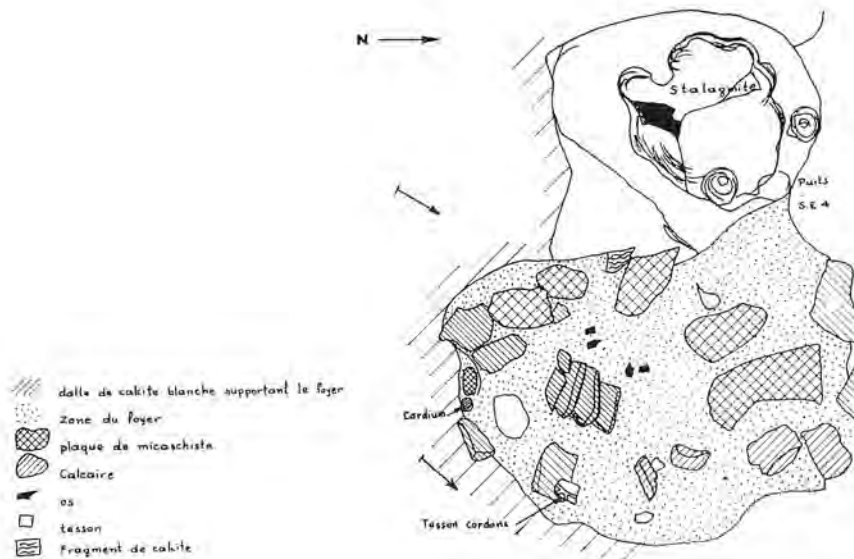
couche 1 d 3 — Terre durcie rose périphérique à 2 et 2 a passant insensiblement à

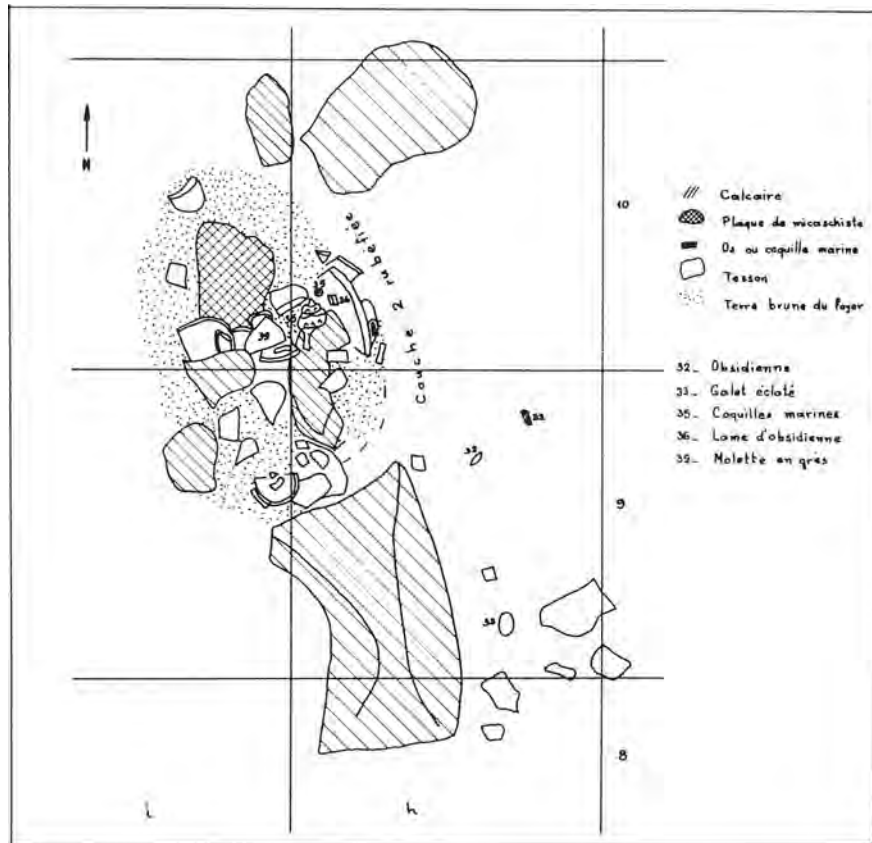
Plan 7. Coupe Sud dans le puits S.E. 4 (S = Stalagmite)

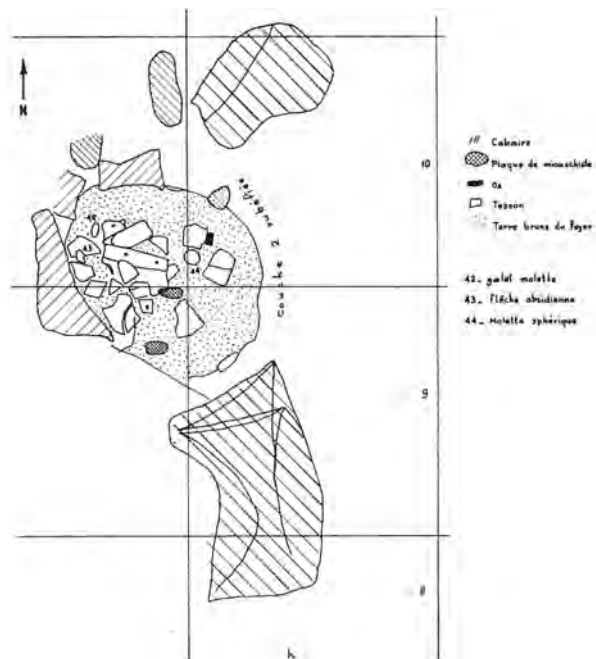
Plan 8. Coupe Est dans le puits S.E. 4

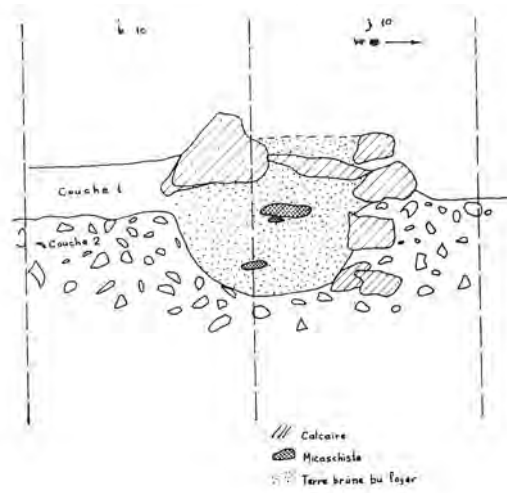
Plan 9. Plan du foyer Σ 1

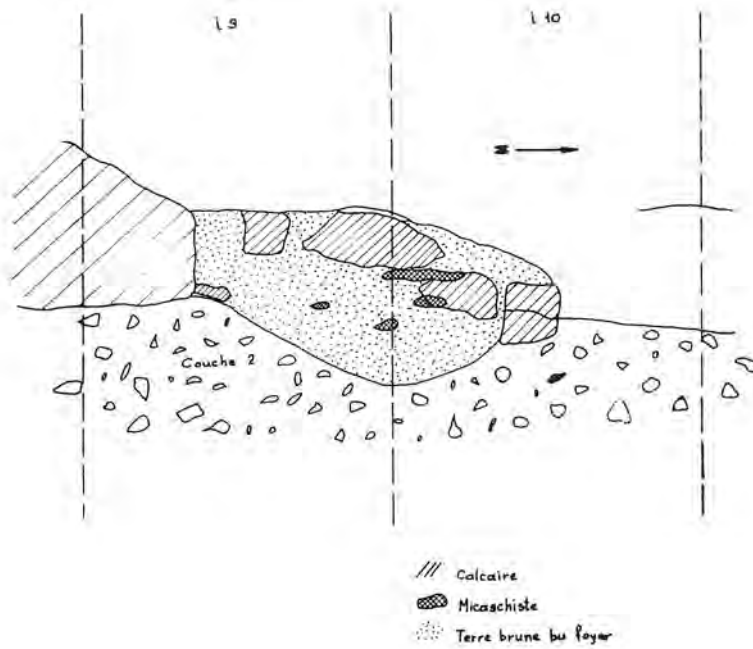
Plan 10. Premier relevé en plan dans le foyer Σ 2

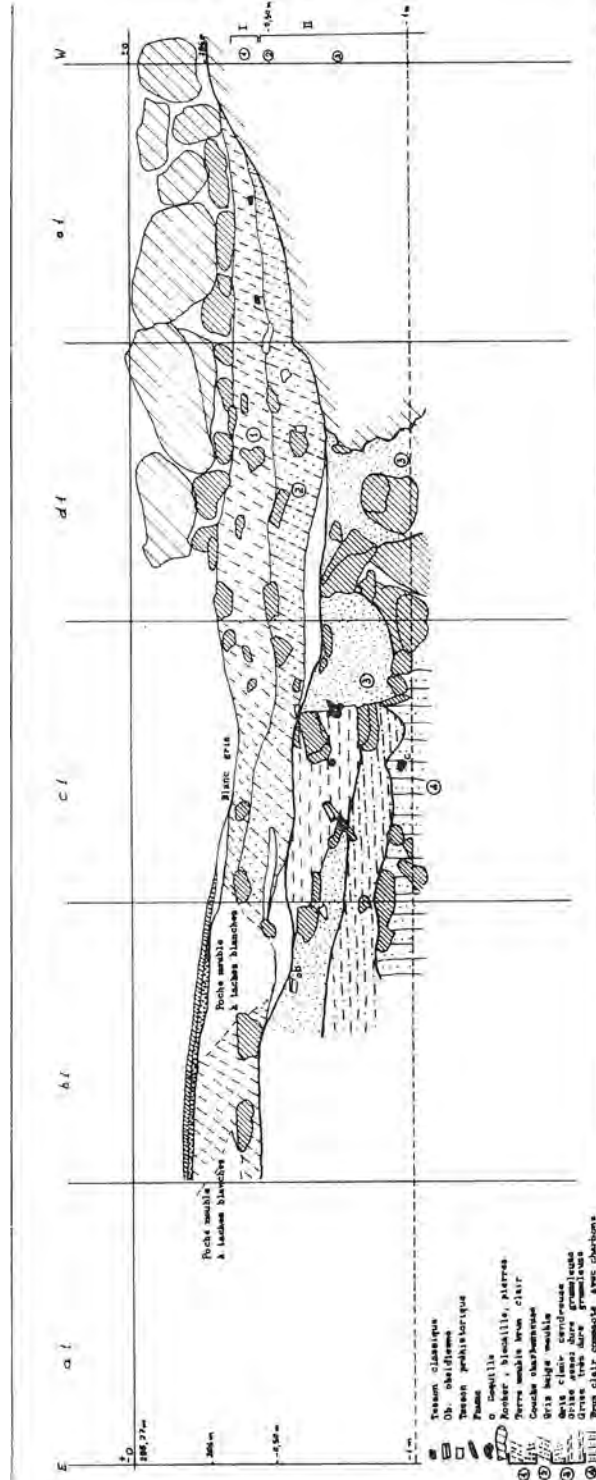
Plan 11. Second relevé en plan dans le foyer Σ 2

Plan 12. Coupe Sud dans le foyer Σ 2

Plan 13. Coupe Ouest dans le foyer Σ 2

Plan 14. Coupe Sud dans le carré B II

couche 1 d 3 a — Terre durcie brun - rouge.

couche 1 d 3 b — Lentille cendreuse.

couche 1 d 3 c — Lentille argileuse avec forte proportion de déchets de combustion et charbons à la base. Surface ondulée, sub-horizontale.

couche 1 d 4 — Terre brune ou beige foncé.

couche 1 d 4 a — Terre brune foncé à nombreuses particules noires (charbons?) — Niveau des dépôts votifs classiques, lécythes, statuettes, litharge.

couche 1 d 5 — Terre brune plus clair, fond de la zone du foyer classique.

Niveau II :

couche 2 a — Terre brune argilo-cendreuse avec les premiers tessons préhistoriques à plat sans intrusion classique. Sommet de la couche:

couche 1 : entre — 0.58 m et — 0.70 m

» 2 : entre — 0.68 m et — 0.84 m

» 3 : entre — 0.71 m et — 0.80 m

» 4 : — 0.64 m

couche 2 b — Cendres grises et par endroits terre cendreuse durcie à consistance grumeleuse.

Apparition des os humains en place en c 2 et d 2 avec faune et tessons abondants.

Entre - 0.80 m et - 1.10 m environ.

SITE EXTÉRIEUR

Stratigraphie dans le Puits SE 4

Niveau I (altitude 288 m + 1.73 m) :

couche 1 — Humus noirâtre avec gros blocs de calcaire d'effondrement.

Pendage W.E. — Épaisseur 0.40 m.

couche 1 a — Foyers néolithiques ou sub-néolithiques $\Sigma 1$, $\Sigma 2$, avec dalles de schistes, tessons et coquilles.

Niveau II :

couche 2 — Cailloutis consolidés dans un ciment rougeâtre (quartz, calcite, illite, argile) — Ensemble bien recristallisé très dur, imperméable.

Pendage : sub-horizontale — Épaisseur : 0.40 à 0.80 m.

Faune : ossements fossilisés (mammifères) abondants, brisés le plus souvent.

couche 3 — Pierraille et cailloutis très nombreux dans un ciment rouge un peu plus foncé qu'en couche 2. L'ensemble, à éléments un peu plus gros que dans la couche 2, est encore dur mais moins cristallisé.

Pendage : Sub-horizontale — Épaisseur : 0.80 m.

Faune : de même nature qu'en 2 mais moins abondante. Toujours brisée et fossilisée.

Niveau III :

couche 4 a — Terre rouge plus meuble qu'en 3 avec pierraille et fragments importants de stalagmites. Couche moins cristallisée que celles au-dessus. Vers la base de cette couche 4a on note la présence de plaquettes de calcite minces, à arêtes émoussées et faces parallèles. De fines racines de pin pénètrent dans cet horizon.

Pendage : Sub - horizontale — Épaisseur : 0.80 m.

Faune : gros mammifères, petits carnivores, moins abondante mais toujours fossilisée. Os longs, de cheval notamment, entiers ou facilement reconstituables, parfois en connexion.

couche 4 b — Sous une croûte cristallisée, mais brisée en plaques de calcite beige : terre rouge sombre plus fraîche, humide, avec fragments de fines stalagmites.

Pendage : N. - S. - Épaisseur de la calcite : 3 à 5 cm.

Faune : brisée et brûlée.

Niveau IV (altitude : 285 m — 1.27 m) :

couche 5 — Plancher de calcite brune — sur la limite N. du puits s'ouvre l'entrée, étroite, d'une petite grotte (annexe de la Salle 1) dont le sol se trouve à plus d'1 m en contrebas.

Pendage : N.E. - S.W.

LES VESTIGES

Ils sont de différente nature et comprennent des restes d'équipement domestique (outils en pierre et en os, céramique) et des reliefs de nourriture. Mais des éléments disparates de squelettes humains fragmentaires et dispersés, indépendants de tout aménagement pouvant ressembler à une sépulture, posent un problème. Il faut ajouter que ces ossements sont constamment mêlés à la faune alimentaire et aux tessons.

Outillage lithique de site intérieur — Produit le plus souvent par débitage lamellaire il est en très grande majorité sur obsidienne (Pl. 48) et de petite taille : la plus grande lame ne dépasse pas 60 mm de long. Plusieurs variétés de ce verre volcanique se trouvent d'ailleurs à Kitsos : soit opaque, noire et brillante, soit opaque grise et mate, soit translucide gris clair à passées plus som-

bres, noires ou ambrées. L'île de Milos, qui est connue pour ses gisements d'obsidienne et autres roches volcaniques, a-t-elle seule fourni ce matériau? Une étude comparative, en lames minces, d'échantillons de roches pris sur les gisements de l'île et d'échantillons de celles utilisées à Kitsos permettrait de répondre. Cette étude pétrographique est prévue mais il nous manque encore le spécialiste compétent pour l'entreprendre.

Le silex a servi également mais de façon exceptionnelle et pour des pièces de facture particulièrement soignée.

Comme l'obsidienne, le silex ne se trouve pas, à notre connaissance, en Attique ni à proximité. Il faut aller dans le Péloponèse pour en obtenir. Plusieurs variétés de silex ont servi à façonner les objets recueillis à Kitsos: beige et brun, rouge sombre plus ou moins brillant, blond translucide, gris-rosé et même un vrai jaspe brun-rouge ainsi qu'une roche siliceuse rubannée gris-bleu qui se rattache à ce groupe des silex.

Si l'obsidienne a été taillée, ou retouchée sur place (les nombreux éclats et pièces esquillées le montrent) il ne semble pas en avoir été de même pour le silex dont nous n'avons pas trouvé un seul débris. Les outils en silex ont-ils été importés finis? Le caractère unique de presque toutes ces pièces (armature de flèche (P l. 49 a), couteau (P l. 49 c), pointes triangulaires (P l. 49 b), grattoir sur bout de lame) ainsi que leur allure peu homogène seraient en faveur d'une telle hypothèse.

Il n'existe qu'un seul outil en quartz blanc, un perceur, et si l'on aborde le matériel de broyage, les haches (P l. 49 d), polissoirs et pendeloques, la variété des roches travaillées est très grande (gneiss, trachyte, grès, calcaire microcristallin, épidote, hématite, stéatite, etc.).

La comparaison entre l'outillage du Niveau I et celui du Niveau II montre surtout un enrichissement de ce dernier en lames rectilignes et en pointes de flèches. Mais on ne constate pas de différence sensible dans le mode de débitage: les talons sont le plus souvent étroits, allongés avec un bulbe de percussion peu marqué, diffus, mais dans de nombreux cas on note des ondes de percussion bien marquées sur la face d'éclatement.

On observe fréquemment des cassures par flexion sur les lames et de fines et nombreuses

retouches d'utilisation. La classification des armatures de flèches devra se faire en s'inspirant de celle établie par H.J. Hugot pour les flèches sahariennes. D'ores et déjà on peut rattacher toutes les pointes de Kitsos à son groupe d (1, 2, 18, 19, 28, 29, 30) mais des caractères morphologiques généraux, l'importance du pédoncule ainsi que la technique de taille et de retouche amèneront à établir une liste typologique particulière pour les flèches de ce gisement de Kitsos. Sur les 23 armatures découvertes à ce jour, outre le pédoncule, on remarque la petitesse des ailerons généralement courts, tantôt droits, tantôt obtus. Dans un seul cas ils sont franchement longs et aigus. Les retouches peuvent être bifaciales envahissantes (corps de la flèche bombée) ou n'affecter que la partie marginale (flèches réalisées sur lame prismatique) pour affiner le tranchant des bords et former de très fines denticulations.

Les plus grandes armatures en obsidienne mesurent environ 40 mm de long, la plus petite n'a que 22 mm du piquant à la base du pédoncule.

La seule pointe de flèche en silex (P l. 49 a) (trouvée au sondage 2 en 1969) est également unique par son style. Elle atteint 65 mm de longueur, sa forme est élégante, le corps mince (4 mm d'épaisseur maximum) et très régulier comme les dentelures des arêtes. Elle porte de longs ailerons aigus légèrement recourbés vers le pédoncule.

Dans l'ensemble le matériel lithique taillé varie peu d'une couche à l'autre et cette remarque est valable pour le matériel de broyage plus abondant pourtant et plus varié dans le second Niveau. L'augmentation du nombre de lames (et des éclats) dans le second Niveau et aussi le trait dominant.

Au total 269 objets lithiques ont été recueillis cette année dont 148 sont taillés.

Outillage lithique du site extérieur — Beaucoup moins abondant il est très proche de celui recueilli dans la Salle 1 mais nettement moins varié: il comprend surtout des molettes, une belle hache en hématite et une pointe de flèche.

Comme dans la Salle 1 les lames sont nombreuses et les déchets de taille, en proportion, confirment la parenté des deux industries.

Au total 36 objets lithiques ont été recueillis dont 17 pièces sont taillées.

Industrie osseuse (Site intérieur seulement). Elle se compose, en majorité de poinçons qui correspondent à 4 types définis par H. Camps - Fabrer :

Type I : Poinçon d'économie sur esquille.

Type II : Poinçon avec poulie articulaire entière.

Type III : Poinçon pris sur os fendu longitudinalement (Pl. 50 a).

Type X : Poinçon double.

Les os utilisés sont des métapodes, tibias et radius d'ovins ou de caprins et quelque fois de léporidès.

L'utilisation du bois de cerf est exceptionnelle.

Niveau I : il n'a livré que 4 poinçons mais un de ceux-ci, sur os long de chèvre ou de mouton, qui se rattache au type II, a sa poulie articulaire entière et, pour le moment, est le seul de ce genre trouvé à Kitsos. L'autre poinçon de type II étant plus ou moins atypique (poulie entière mais fût de l'os partiellement fendu).

De ce même niveau vient une jolie plaque osseuse rectangulaire, sans doute objet de parure) à trois perforations.

Niveau II : Beaucoup plus riche que le précédent, notamment en poinçons mais pas du type II. Une très belle pièce a été découverte dans la zone du foyer à os humains en c2/d2. C'est un outil intact (Pl. 50 d), entièrement poli, dont l'extrémité apicale en double biseau forme un tranchant mince, légèrement oblique et rectiligne. La face antérieure de l'os un tibia de chèvre ou de mouton, ainsi que l'épiphyse ont été aplanies par raclage. Vers l'extrémité apicale, sur cette même face, le trou du canal médullaire est visible. Il semble que l'on puisse désigner cet objet sous le nom d'écorçoir, mais sa grande rareté rend sa classification difficile.

Rappelons que le sondage 2, en 1969, avait livré un petit peigne en os, très plat, de forme trapezoïdale, à 4 dents (peigne de potier ?) (Pl. 50 c).

Dans ce Niveau II, également en bordure du foyer φ 5 on a recueilli cette année un andouiller de cerf poli (retouchoir ?). Avec un grand outil courbe, perforé à une extrémité (aiguille à filets de pêche ?) et découvert dans le sondage 2, nous avons là les deux seuls exemples d'utilisation du bois de cervidé, du moins jusqu'ici (Pl. 50 b).

Quelques objets de parure en os et en coquille provenant du Niveau II sont à rattacher à cette industrie osseuse.

Au total nous avons en 1970, 20 objets en os dont 13 poinçons et 7 objets de parure (Pl. 50 e - f).

CÉRAMIQUE

L'abondance des tessons est telle que le temps nous a manqué pour traiter convenablement cette masse de documents en repérant par des fiches tous les fragments qui méritent de l'être (bords, fonds, moyens de préhension, tessons décorés).

Nous nous bornerons ici à la description des éléments de technologie (pâte, fabrication) de morphologie et de décor.

Site intérieur

Nous ne distinguerons pas ici les trouvailles du Niveau I de celle du Niveau II. Des remaniements, déjà signalés, ont amené près de la surface des tessons évidemment néolithiques et malgré leur position douteuse nous ne pouvons les séparer de l'ensemble. C'est au stade de l'étude générale de la céramique que ce matériel sera traité comme il le doit.

Des fusaïoles en terre cuite discoïdales, coniques, et biconiques sans décor se trouvent au Niveau II.

Fabrication - Les argiles utilisées sont extrêmement variées dans leur aspect mais le matériau de base, pour la plus grande partie des récipients, est une pâte argileuse de médiocre qualité, mal épurée, qui contient des grains de quartz, de calcaire, gris ou blanc, ou de schiste, plus rarement des paillettes de mica et exceptionnellement des débris de coquilles. Dégraissant volontairement ajouté en partie seulement. L'on peut admettre que dans leur grande majorité les vases ont été fabriqués sur place, avec les argiles ou les marnes que l'on y trouve, mais que certaines pièces ont été importées. Car si les pâtes des récipients de cuisine (marmites) est grossière, les vases peints sont très fins, durs et homogènes.

Nous avons des exemples de montage au colombin et d'inclusion de graminées à la pâte.

Le traitement des surfaces a fait l'objet de beaucoup de soin et le potier y a souvent fait preuve d'un art très sûr. Le décor est obtenu par des procédés variés, impressions, incisions,

	Niveau 1			Niveau 2			Total
	Ovidés Capridés	Corvidés	Total	Ovidés Capridés	Cervidés	Total	
Poinçon type I	—	—	—	1	—	1	2
Poinçon type II	2	—	2	—	—	—	2
Poinçon type III	1	—	1	5	1	5	6
Poinçon type X	1	—	1	—	—	—	1
Poinçon type XII							
Lamelle osseuse				1		1	1
Ecorçoir				1		1	1
Retouchoir					1	1	1
Divers				4		4	4
	4		4	12	1	13	17

	Niveau 1					Niveau 2					Total
	Os	Columbelle	Nassa G.	Conus	Total	Os	Columbelle	Nassa G.	Conus	Total	
Perles en os poli	—	—	—	—	—	1				1	1
Perles en coquille polie	—	—	—	—	—					1	1
Coquilles perforées	—	—	—	—	—		1	1	2	4	4
Plaquettes en os poli	1	—	—	—	1						1
	1				1	1	1	1	2	6	7

TOTAL GÉNÉRAL : 20 Objets en os dont 13 poinçons
et 7 Objets de parure en os et coquille

cordons en relief, lustrage et peinture. La pâte peut être grossièrement égalisée par raclage, lissée ou polie avant de recevoir le décor.

La cuisson est bonne, les tessons sonores et résistants. Les cassures sont souvent plus sombres, voire noires vers le cœur, mais il en existe dont la teinte est homogène sur toute l'épaisseur.

Les formes — Nous ne parlerons que des formes complètes que nous connaissons :

1) Jarre à provision : Col évasé sur panse à large épaulement. Des anses solides sont fixées au niveau du diamètre maximum.

2) Marmites : Trapues et pansues avec un fond plat épais qui leur assurait une bonne stabilité et deux anses, également au point

du plus grand diamètre, qui permettaient de les saisir sans difficultés. A l'intérieur de quelques vases de cette sorte adhéraient encore un dépôt blanchâtre, atteignant 5 mm d'épaisseur, et qui pourrait être des restes de bouillie végétale. Angle au fond : 140°.

3) Coupes coniques : avec sous le bord une seule oreille verticale perforée horizontalement. Elles sont plus ou moins évasées mais l'angle formé au fond est compris entre 120° et 130°.

4) Coupes carénées : à paroi mince et carène arrondie à mi-hauteur. Peut-être sur base ? Angle au fond 135°.

Des nombreux éléments recueillis nous pouvons encore déduire des indications sur

d'autres sortes de récipients utilisés par les habitants de Kitsos.

Parmi les grands vases certains étaient renforcés par des cordons, à impressions digitales ou lisses, qui composaient un décor en feston portant des anses ou en vastes losanges sur la panse.

D'autres, à paroi presque verticale mesurent plus de 60 cm de diamètre et portent sous la lèvre une rangée de perforations. Ce sont de véritables cuves.

Bien que beaucoup plus rares trois autres sortes de vases existent à Kitsos :

— coupe sur haute base à découpures triangulaires. La pâte en est très fine, la surface peinte et polie.

— coupe très évasée à petites languettes de pâte disposées en anses horizontales.

— vase à destination inconnue, de forme bizarre et dénommé « Scoop » par les archéologues anglais. Des poteries de ce type ont été trouvées, notamment, dans le niveau néolithique de l'île de Kéa. Ils sont ornés de cannelures ou d'incisions multiples disposées en motifs géométriques complexes et élégants où se combinent lignes brisées, obliques, chevrons et parallèles.

Le décor : Parfois sur engobe il se compose toujours de lignes droites formant des figures plus ou moins compliquées. Il n'existe pas, jusqu'ici, dans cette céramique de motif à base de lignes courbes.

Dans l'ordre de fréquence on note les décors suivants :

— céramique lustrée rouge à décor de damassures (zones mates réservées lors du polissage) en chevrons. Décor sur la face interne de coupes évasées (P l. 51 c).

— céramique à champs pointillés (P l. 52 a) : Le décor est obtenu par impression droite d'un poinçon. Les motifs ainsi pointillés sont cernés d'un trait incisé où demeure parfois des traces de pigment blanc. On trouve dans cette catégorie de poterie une grande richesse d'ornementation basée sur des lignes brisées en escalier, des triangles, des croix, des « dominos ». Les tessons de ce type viennent de vases de petite dimension, genre bol hémisphérique, munis d'anses surélevées. Décor sur la face externe du vase et sur les 2 faces des anses plates.

— céramique incisée : les coupures fines et

multiples composent des triangles hachurés sur la face externe des vases.

— céramique peinte mate (P l. 52 b) : 3 ou 4 teintes, une gamme de décor et des manières différentes des traiter les mêmes motifs indiquent peut-être que ces poteries sont des produits de diverses provenances — certains évoquent les céramiques de Thessalie d'autres en diffèrent beaucoup. Nous nous bornerons pour le moment à décrire ces décors :

— peinture brune sur fond clair (blanc, beige ou jaune) : dents de scie, chevrons, lignes obliques parallèles.

— peinture rouge orangé clair sur fond blanc ou beige clair : grands triangles pleins, lignes en losanges ou triangles.

— peinture blanche sur rouge : petits chevrons.

— peinture blanche sur marron chocolat : lignes larges en losange ou triangle. Les tessons proviennent de vases de taille moyenne à épaulement.

— peinture blanche sur fond lustré noir : lignes larges verticales parallèles ou convergentes vers le fond du vase, comme sur un petit bol à minuscules anses rubannées verticales.

— peinture blanc jaunâtre sur fond brun clair non lustré : lignes horizontales ceinturant le vase qui peut être une coupe.

Ces décors peints sont souvent sur engobe et les vases sont quelque fois décorés sur les 2 faces.

— Céramique entièrement peinte et souvent lustrée. La couleur est le plus souvent un rouge orangé clair passée sur une pâte fine, homogène et bien cuite. On trouve aussi des enduits crème.

Site extérieur

A la surface du foyer Σ 1 apparaissent des tessons décorés de cordons lisses. La fouille de ce témoin n'étant pas faite nous ne connaissons pas mieux la céramique qu'il contient. Mais la fouille du foyer Σ 2 nous a mis en présence de types de poterie très différente de celle trouvée dans la Salle 1 — Les vases sont plus grands (diamètre moyen 30 cm), leur pâte moins dure et plus épaisse, leur décor soit incisé (cannelures en chevrons et poinçonnage oblique), soit en relief (pastilles larges — 3 cm de diamètre — motifs courbes et peut-être animaux) (P l. 53 a - c).

Nous n'avons encore pas trouvé d'éléments de comparaison pour cette céramique.

Cette présentation rapide de la céramique de Kitsos donne, en fait, une idée encore trop sommaire de la réalité. Les quelques milliers de tessons recueillis pour la seule campagne 1970 ne prendront tout leur sens qu'après analyses et relevés statistiques.

Nous n'avons pas parlé de la céramique classique (P I. 51 a) : l'étude en est faite par Mademoiselle Frida Vandenabeel qui ne nous a pas encore envoyé son rapport.

MÉTAL

Site intérieur

Il faut dire un mot de la plaque qui contient de la litharge impure et que nous avons trouvé dans le foyer classique. Cette forme est rare dans les restes antiques de métallurgie. Les fondeurs du Ve siècle avant J.C. débarassaient l'argent en fusion de cette impureté qu'était le plomb, en plongeant dans la couche superficielle de métal une tige de fer à laquelle il donnait un mouvement tournant. L'oxyde de plomb se collait alors au fer et le dépôt prenait une forme conique de carotte. Ici nous avons une sorte d'assiette qui a dû être obtenu en versant la litharge chaude dans une cuve ou un creuset à fond large. L'analyse chimique, faite au laboratoire de la C.F.M.L. sur un petit fragment du bord de ce témoin donne la composition suivante :

Pb 63,05 %, Cu 0,12 %, Ag 40 g/t.

Sur relevement fait au cœur de la pièce : 73,70%.

Un autre fragment de litharge trouvé dans la couche 1 d est un peu plus riche en plomb et en argent : Pb 73,55%, Cu 0,075%, Ag 75 g/t.

En dehors de cette litharge quelques débris de bronze ont été recueillis dans le Niveau I : rosette de bronze, clochette, etc.

Ce qui est beaucoup plus important c'est la découverte au Niveau II dans le foyer φ 2 (sondage 2) d'une épingle très oxydée (P I. 51 b). L'analyse spectrographique, faite, par M. Bouhris à Rennes, montre qu'elle est en cuivre pur à forte impuretés d'argent, zinc et or. Elle se rattache ainsi au groupe E 00 de Junghans-Saugmeister et Schröder et pourrait avoir été confectionnée avec du cuivre natif.

Cu	(99) %	Ni	0.001 %
Sn	—	Bi	< 0.001
Pb	0.005	Fe	0.03
As	< 0.001	Zn	0.03
Sb	< 0.001	Mn	0.002
Ag	0.05	Au	0.01

Nous faisons des recherches pour savoir s'il existe du cuivre sous cette forme dans la région du Laurium.

Site extérieur

Dans la couche I, en même temps que de gros tessons jaunâtres peignés (hellénistiques?) nous avons trouvé des fragments de plaques de plomb métal.

En voici la composition :

Pb 96,20%, Cu 0,075%, Ag 200 g/t.

ANTHROPOLOGIE

Mademoiselle Denise Ferembach et Monsieur Serge Krukoff, qui ont bien voulu se charger de cette étude, ont reconnu, dans les ossements que nous lui avons remis, 7 individus dont 4 adultes et 3 enfants mais il est possible que l'on ait 2 sujets de plus.

Le problème de l'anthropophagie : les conditions dans lesquelles se retrouvent les restes humains mêlés à la faune, sans connexion anatomique et toujours fragmentaires, l'existence sur les os (un radius en particulier) de stries transversales faites avec un outil fin et tranchant, de traces de brûlures, nous ont amenés à nous demander si les habitants de Kitsos n'auraient pas pratiqué l'anthropophagie. Si certaines observations sont en faveur de cette hypothèse elles ne suffisent pas à établir formellement le fait de l'anthropophagie. Les conclusions des chercheurs ne sont pas positives mais les études se poursuivent et en particulier la comparaison avec les os de gibier dépecés et brisés.

La faune

Elle est étudiée, depuis le début des recherches à Kitsos par Monsieur Robert Jullien, assisté pour les oiseaux, par Mme Cecile Murrer-Chauviré, et pour les poissons par le laboratoire de Concarneau. Elle est abondante et variée.

Site intérieur

Les mammifères dominant.

Les os longs et les crânes sont le plus souvent brisés et sans doute intentionnellement. Les stigmates laissés sur ces restes par des

outils tranchants ou contondants, les stries et traces de raclage, les brûlures (certaines jusqu'au canal médulaire), leur concentration dans les zones de foyer montrent qu'il s'agit de restes alimentaires. L'absence d'os longs entiers de grands mammifères à l'intérieur de la grotte fait penser que le dépeçage de ces animaux se faisait dehors.

Niveau I - II: contient quelques poissons: merlu bar, des oiseaux: poule domestique, pie, perdrix bartavelle, mais surtout des mammifères: Chèvre, lièvre. On note l'absence de bœuf et de cerf.

Niveau II: Très riche en espèces terrestres et marines, mais on note la prédominance de la chèvre, du lièvre et du sanglier. Batraciens et reptiles: Crapaud commun, couleuvre, lézards, tortue. Poissons: Grand thon rouge, ha. Oiseaux: Poule domestique, perdrix bartavelle, pigeon biset, chouette chevêche, grèbe, corneille noire, rollet d'Europe, alouette, calandre, grive draine. Mammifères: bœuf, cerf, sanglier, martre, chèvre, très peu de mouton, lièvre, rares lapins de garenne, herissons, mulots et campagnoles.

Les mollusques marins apparaissent dans ce niveau: Murex dentalium, trochus, patella, spondylus, pectunculus, pina, venus et surtout cardium. Peu de coquilles terrestres.

Niveau III - Mêmes espèces qu'au niveau II mais avec, en plus du cerf.

Site Extérieur

Le Niveau I est trop remanié pour permettre une étude d'ensemble. Il faut noter seulement que dans les 2 foyers en place qui ont été fouillés ($\Sigma 1$ et $\Sigma 2$) se trouvaient des coquilles marines.

Le Niveau II et III: La faune y est homogène et n'a plus les mêmes caractères que celles rencontrées dans la Grotte. Les espèces y sont presque les mêmes mais les proportions changent comme l'état des os qui sont ici très calcifiés. On trouve de grandes animaux: cerf, bœuf et cheval, adulte et jeune. Les os longs sont aisément reconstituables, voire intacts. Beaucoup d'éléments sont en connexion les autres brisés et brûlés sont des restes de cuisines. On note également dans ces niveaux la présence de lièvre, renard, loup, lynx de grande taille et peut-être de daim. Les dimensions, pour l'ensemble de ces animaux, sont nettement plus fortes que celles prises sur les

os du Site intérieur. Les niveaux reconnus au Site extérieur ne correspondent pas, au point de vue faune comme au point de vue nature, à ceux de l'intérieur de la Grotte.

Des études de géologie, sédimentologie, pétrographie et palynologie ainsi que de nouvelles mesures d'âge absolu devront compléter celles présentées dans ce rapport. Nous avons sollicité l'aide de chercheurs des disciplines concernées. Leurs résultats nous aideront à orienter la suite des recherches dans la Grotte de Kitsos et pourront servir de base à l'étude d'autres sites préhistoriques de Grèce.

NICOLE LAMBERT

*

AUSGRABUNG AUF DEM STADTHÜGEL VON ALT-ÄGINA

Die Ausgrabung auf dem Stadthügel von Alt-Ägina wurde im Auftrag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften mit den Mitteln des Stifterverbandes der Deutschen Wissenschaft und der Deutschen Forschungsgemeinschaft fortgesetzt. Die Arbeiten im Gelände wurden durchgeführt von H. Walter und F. Felten, als Architekt war G. Kleindienst tätig.

Der Schwerpunkt der Grabungstätigkeit war der ältere vorgeschichtliche östliche Festungsgürtel, der von Norden nach Süden verläuft und in seinem Mittelabschnitt vom Tempelfundament teilweise überdeckt wird. Dieser Festungsgürtel sichert die Siedlung auf dem Felsplateau gegen Angriffe von der Landseite her ab. Die Ringmauern vor allem im mittleren Abschnitt der Ostbefestigung wurden schon in der vorausgehenden Kampagne freigelegt. Die Untersuchungen an dieser Stelle galten vor allem den beiden ältesten Toranlagen. Im Norden wurde die Festungsmauer in ihren verschiedenen Phasen bis zum Fels freigelegt. Es scheint, dass der ältesten Mauer jeweils neue Mauern angeschoben wurden (Taf. 54, 55 a). Die im Norden westwärts verlaufende Festungsmauer konnte nur in ihren untersten Resten festgestellt werden; das aufgehende Mauerwerk scheint an dieser Stelle ins Meer abgestürzt zu sein. Die Arbeiten am Nordtor dauern noch an.

Im Inneren der Stadt, an die Festungsmauer im Mittelabschnitt angrenzend, wur-

den einige weiträumige Hausanlagen freigelegt. Von der aufgehenden Mauer sind nicht sehr hohe Steinlagen erhalten : was die Geländeneivellierung in geometrischer Zeit übrigliess — als die Stadt verlegt wurde und dort ein Apollonheiligtum entstand —, haben vor allem byzantinische Häuser beschädigt.

In der Südostecke der frühhelladischen Festungsanlage, unter dem Fussboden der Festung und nur wenig über dem Felsplateau, wurden frühhelladische Megaronhäuser angegraben. Eines dieser Häuser, von ungewöhnlicher Grösse, konnte bis jetzt zu einem Drittel freigelegt werden. Interessant ist seine Bauweise : auf dem üblichen Steinfundament erheben sich die Lehmziegelwände, mit luftgetrockneten Lehmziegeln sorgfältig gelegt und mit Lehmörtel verbunden. Die bis zu einem Meter Höhe erhaltenen Wände sind mit Lehmörtel verputzt und weiss getüncht. Der gute Erhaltungszustand erklärt sich daraus, dass dieses Haus nicht zerstört, sondern in seinem Oberteil abgetragen wurde, als man hier die schon 1969 angegrabene Giessereianlage errichtete. Diese frühhelladische Giessereianlage liegt in dem Grabungsabschnitt stratigraphisch und zeitlich zwischen dem weissen Megaronhaus und der Festungsanlage. Von den zwei schon 1969 fest gestellten Giesseröfen konnte in der diesjährigen Kampagne der eine mit dem sehr differenzierten Gusskanalsystem aufgedeckt und untersucht werden. Das Podest, auf dem die Giesseröfen sich befinden, sieht folgendermassen aus: Auf dem Aussenniveau des weissen Megaronhauses — Haus mitinbegriffen — wurden luftgetrocknete Lehmziegel aufgeschichtet, dabei wurde auch das Megaronhaus bis in Höhe der abgetragenen Wände mit Lehmzie-

geln sorgfältig gefüllt. Auf dem Plateau dieser Lehmziegel erhob sich der schon genannte Giesserofen mit einem etwa bienenkorbähnlichen Ofenbau. Der Anstichkanal bzw. Ausflusskanal wurde schräg in das Lehmziegelpodest eingebaut; er hat eine kantige Rinne über der sich eine Ziegelgewölbe erhebt. Die Ziegel für Kanal und Ofen wurden eigens geformt. Die folgende Siedlungsperiode mit einer starken Befestigungsanlage hat diese Giesseranlage überbaut.

Am Südhang südlich des Apollontempels wurde tief unter dem von der alten Grabung freigelegten Propylon, das man als Eingangstor zum « Aiakeion » bezeichnete, die Reste eines aus gut gefügten Porosquadern errichteten Baues (T a f. 55 b) mit einer wohl zugehörigen gemörtelten Zisterne gefunden. Es ist nunmehr richtig, dieses hoch über dem neu aufgedeckten Quaderbau liegende Propylon als ein spätes südliches Eingangstor in den Apollonbezirk zu bezeichnen. Vermutlich jedoch lag in dieser Gegend auch bereits ein archaisches Süd-Propylon, zu dem die aufgedeckte Poros-Architektur in Beziehung gestanden haben mag. Auch in diesem Bereich greifen die christlichen Häuser tief ein, wobei sie diesen Porosbau als Hausmauer in ihre Anlage einbeziehen.

Die beiden mittelhelladischen Gefässe (T a f. 56 a - b) stammen aus dem Bereich der mittelhelladischen Häuser innerhalb der östlichen Festungsmauer (westlich des Tempels); die beiden mykenischen Fragmente : eine spätmykenische Schüssel (T a f. 56 c) und ein submykenisches Kraterfragment (T a f. 56 d) fanden sich in einer späteren Planierungsschicht, die vermutlich in geometrischer Zeit ausgebreitet wurde.

Prof. HANS WALTER

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΗΣΩΝ ΣΑΡΩΝΙΚΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ

Ἅγιος Ἐλευθέριος (Παναγία Γοργοεπήκοος)¹

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ παρὰ τὴν Μητρόπολιν βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου ἐγένετο ἀφαιρέσεις σαθρῶν καὶ ἐπικινδύνως ἐτοιμορρόπων ἐπιχρισμάτων. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην διεπιστώθη ἡ εἰς μέγαν βαθμὸν παραμόρφωσις τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ μνημείου, προξενηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐπιχρισμάτων τούτων, τῶν ὁποίων τὸ πάχος, εἰς τινα σημεία, ἔφθανε μέχρι 0.15 μ.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα τοιχοποιία ἦτο ἐπιμελελημένης κατασκευῆς, μετὰ χρήσεως πολλῶν μαρμαρινῶν μελῶν, δι' ὃ καὶ ἀφέθη ἀκάλυπτος, γενομένης μόνον ἐλαφρᾶς ἀρμολογήσεως ταύτης (Πί ν. 57 α - γ). Πενιχρὰ τμήματα τοῦ ἀρχικοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ἀποκαλυφθέντα, συντηρήθησαν καταλλήλως. Παραλλήλως, ἐγένετο καθάρισμός καὶ μικρὰ ἐπισκευὴ τῆς κεραμώσεως τῆς στέγης.

Παναγία Ρόμβη²

Εἰς τὴν Παναγίαν Ρόμβην ἐγένετο καθάρισμός καὶ σποραδικαὶ ἐπισκευαὶ τῆς κεραμώσεως τῆς στέγης.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀφηρέθησαν τὰ σαθρὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν μετὰ συγχρόνου ἀνανεώσεως τῶν χρωματισμῶν.

Μονὴ Πετράκη³

Ἐγένετο, σποραδικῶς, ἐπισκευὴ τῶν κεράμων τῆς στέγης τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀντικατάστασις τῶν ἐφθαρμένων δι' ἐτέρων ὁμοίων, παλαιῶν. Παραλλήλως, ἐπεσκευάσθησαν τμήματα τῆς τοιχοδομίας μετ' ἀφαιρέσεως κατασκευῶν ἐκ σιμέντου.

Ἀφηρέθη τὸ ἀντισταθμικὸν καὶ κακότεχνον μεταγενέστερον κτιστὸν τέμπλον καὶ ἐξεπονήθη ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας σχέδιον ἐτέρου, μαρμαρινόν, σύμφωνον πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν χρονολογίαν κατασκευῆς τοῦ ναοῦ, τὸ ὁποῖον καὶ ἐδόθη εἰς τὸ Ἡγουμενοσυμβούλιον πρὸς ἐκτέλεσιν καὶ τοποθέτησιν.

1. *ΕΜΜΕ*, τεύχ. Β' (1929), σ. 71.

2. *ΕΜΜΕ*, τεύχ. Β' (1929), σ. 96. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 113.

3. *ΕΜΜΕ*, τεύχ. Γ' (1933), σ. 125. *ΑΔ* 16 (1960): Χρονικά, σ. 65. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 132. *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 114.

Ἅγιος Θωμᾶς⁴

Εἰς τὸ Μοναστηράκι (ὁδὸς Κλάδου), ἐγένετο καθάρισμός καὶ τακτοποιήσις τῶν ἐρειπίων τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ, συνδεομένου μετὰ τὴν γνωστὴν οἰκογένειαν τῶν Μπενιζέλων.

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπεμακρύνθησαν ἐρείπια νεωτέρων κτισμάτων καὶ ἕτερα ἄχρηστα ἀντικείμενα. Ἀπεκαλύφθη πλήρως ἡ τοιχοδομία τῶν τριῶν κογχῶν τοῦ ἱεροῦ. Κάτωθεν τῆς κεντρικῆς κόγχης εὑρέθησαν ἴχνη ἐτέρας κόγχης εὐρυτέρας, ἀνηκούσης εἰς παλαιότερον κτίσμα, μετ' ἐπιμελελημένην τοιχοποιίαν, ἀγνωστοῦ πρὸς τὸ παρὸν προορισμοῦ (Σ χ ε δ. 1). Περισυνελέγη τμήμα κονιάματος μετ' ἴχνη τοιχογραφίας.

Ὁ χώρος προεφυλάχθη διὰ χαμηλοῦ τοιχαρίου ἐκ «ξηρολιθιάς».

Ἀρχοντικὸν ὁδοῦ Πολυγνώτου 2

Εἰς τὴν παλαιὰν οἰκίαν τῆς ὁδοῦ Πολυγνώτου 2, ἐναντι τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, ἐγένοντο αἱ ἐξῆς ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως:

Ἀπομάκρυνσις καταπεσόντων συντριμμάτων τοιχοποιίας, ἀνάσυρσις τῶν κεράμων τῆς στέγης καὶ συμπλήρωσις τῶν ἐλλειπουσῶν δι' ἐτέρων ὁμοίων, παλαιῶν. Ἀντικατάστασις τῶν ἐφθαρμένων τμημάτων τῆς ξυλοκατασκευῆς τῆς στέγης. Ἀφαιρέσεις κατεστραμμένου δώματος τοῦ νοτιοανατολικοῦ γωνιαίου δωματίου, ἀντικατάστασις τούτου δι' ἐλαφρᾶς ξυλοκατασκευῆς καὶ στεγανοποιήσεως δι' ἀσφαλτοπάνου καὶ πισσοχάρτου. Σποραδικαὶ στερεώσεις ἐπικινδύνων τμημάτων τῆς τοιχοδομίας καὶ τῶν στηθαίων τῆς στέγης, μετ' ἐμφράξεως τῶν ραγμῶν καὶ ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων ἐπιχρισμάτων. Ἀποκατάστασις τῆς ἀποχετεύσεως, ὡς καὶ τῶν ὑδραυλικῶν καὶ ἠλεκτρικῶν ἐγκαταστάσεων. Ἀντικατάστασις καὶ ἐπισκευὴ, κατὰ περίπτωσιν, θυρῶν καὶ παραθύρων καὶ τῶν ἐν γένει ξυλοκατασκευῶν τῆς οἰκοδομῆς.

ΑΤΤΙΚΗ

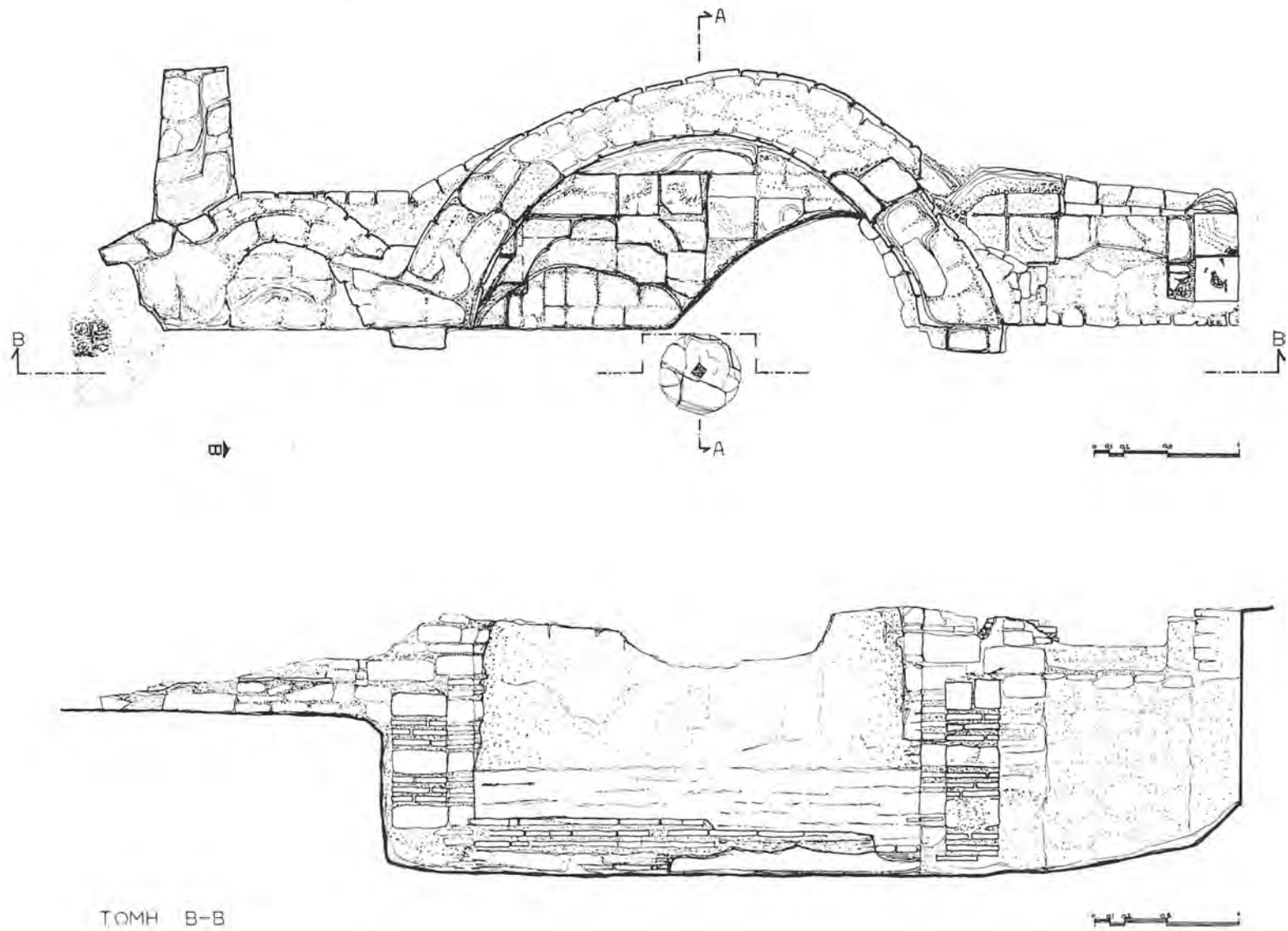
Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Κυνηγός⁵

Εἰς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ ἐγένοντο ἐφέτος αἱ ἐξῆς ἐργασίαι:

α'. Ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐπεσκευάσθησαν αἱ κέραμοι τῆς στέγης.

4. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 95.

5. *ΕΜΜΕ*, τεύχ. Γ' (1933), σ. 170. *ΑΔ* 16 (1960): Χρονικά, σ. 668. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 98-99. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 154. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 114.

Σχέδ. 1. Ἀθήναι. Ἐρείπια ναοῦ Ἀγίου Θωμᾶ. Κάτοπις καὶ τομὴ ἀνατολικῆς πλευρᾶς

β'. Συνεπληρώθησαν τὰ σαθρά ἐσωτερικά ἐπιχρίσματα τοῦ νάρθηκος εἰς τὰ σημεῖα ὅπου δὲν ὑπῆρχον τοιχογραφίαι, ἀντικατεστάθη ἡ ξυλίνη νοτία θύρα τούτου δι' ἑτέρας ὁμοίας πρὸς τὴν δυτικὴν καὶ ἐστερεώθη ἡ ἄνωθεν ταύτης τοιχοδομία καὶ τὸ ὑπέρθυρον καὶ ἐπεστρώθη τὸ δάπεδον διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν.

γ'. Εἰς τὸ ἱερόν, ἀποκατεστάθη τὸ δίλοβον παράθυρον καὶ τὰ κάτωθι τούτου ἐπιχρίσματα. Ἡ παλαιὰ μαρμαρίνη πλάξ τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς ἐστηρίχθη ἐπὶ πεσίσκου κτιστοῦ, τετραγώνου διατομῆς. Τὸ δάπεδον ἐπεστρώθη διὰ μαρμαρίνων πλακῶν.

δ'. Εἰς τὸν κυρίως ναὸν συνεπληρώθη διὰ μαρμαρίνης πλακῶς τὸ ἔλλειπον ὀμφάλιον. Ἀποκατεστάθησαν τὰ δύο δίλοβα παράθυρα τῶν κεραίων καὶ συνεπληρώθη ἡ κλίμαξ τῆς νοτίας εἰσόδου.

ε'. Τέλος, συμφώνως πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς Ὑπερσείας ἐγκεκριμένον σχέδιον, ἤρχισεν ἡ ἀποκατάστασις τῶν πρὸς Β. καὶ Α. κελλίων.

Μονὴ Ἀστερίου⁶

Εἰς ἐφαρμογὴν σχεδίου τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐγένετο ἐργασία διαμορφώσεως τοῦ πρὸ τῆς μονῆς χώρου. Συγκεκριμένως, ὁ νότιος ἀναλημματικὸς τοῖχος εἰς τὸ προαύλιον τῆς μονῆς ἐξετάθη πρὸς Δ. καὶ ἐνισχύθη κατὰ τὴν ὑποθεμελίωσιν, ἕτερος δὲ κατεσκευάσθη κατὰ τὴν βόρειον καὶ δυτικὴν πλευράν, προκειμένου νὰ συγκρατηθοῦν ἐπιχώσεις ἀπαραίτητοι διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐπιπέδου τοῦ προαυλίου.

Παναγία Νερατζιώτισσα Ἀμαρουσίου⁷

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Νερατζιώτισσης Ἀμαρουσίου ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς καμάρας, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποστῆ καθίζησιν. Πρὸς ἀσφάλισιν ταύτης κατεσκευάσθη μανδύας ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος, ἀθεάτου ἐξωτερικῶς, ἐνισχυθεὶς διὰ « σενάζ » εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων.

Κατὰ τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας διεπιστάθη, ὅτι ὡς θολίται εἶχον χρησιμοποιηθῆ παλαιότερα μαρμάρια μέλη, ὡς π.χ. τμήμα ἀρραβδώτου κίονος, θραῦσμα ἔλικος καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον.

6. *ΕΜΜΕ*, τεύχ. Γ' (1933), σ. 165. *ΑΔ* 16 (1960): Χρονικά, σ. 66. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 116. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 144.

7. *ΕΜΜΕ*, τεύχ. Γ' (1933), σ. 200.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, ἄνωθεν τῆς θύρας εἰσόδου, ἐγένετο στερέωσις τοιχοποιίας διὰ κατασκευῆς « σενάζ » ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος.

Ἐμειώθη τὸ ὕψος τῶν κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ μεταγενεστέρων ἀντηρίδων, ὡς μὴ ἀπαραίτητον.

Ἐγένετο ἀφαίρεσις μεταγενεστέρων ἐπιχρισμάτων καὶ στερέωσις τοιχοδομίας δι' ἐμφράξεως ρωγμῶν κλπ. Τέλος, ἐτακτοποιήθησαν τὰ κατεσπαρμένα ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά.

Πύργος μονῆς Νταοῦ Πεντέλης⁸

Συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τοῦ τετραγώνου πύργου τῆς μονῆς. Συγκεκριμένως, ἠσφαλίσθη ἡ ὑποθεμελίωσις, συνεπληρώθη καὶ ἐστερεώθη ἡ τοιχοδομία, ἀποκατεστάθη καὶ ἐστεγανοποιήθη ἡ ὀροφή αὐτοῦ. Πρὸς μείζονα ἀσφάλισιν ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ κατώτερα τμήματα τῆς τοιχοδομίας τοῦ νοτίως τῆς βάσεως τοῦ πύργου καμαροσκεπὸς κελλίου καὶ ἀποκατεστάθη ἡ ἀποκαλυφθεῖσα παλαιὰ τοξωτὴ θύρα, ἡ συνδέουσα τοῦτο μετὰ τοῦ ἰσογείου τοῦ πύργου, ὕψ. 1.35 καὶ πλ. 0.60 μ.

ΒΑΡΗ

Θέσις Παθούριζα

Ἐρείπια ναοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος

Κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως θεμελίων ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Βάρης πρὸς οἰκοδομήσιν ναῖσκου ἀπεκαλύφθησαν ἐρείπια μικρᾶς μονοκλίτου βασιλικῆς μετὰ νάρθηκος καὶ ἡμικυκλικῆς κόγχης, διαστ. 8.90 × 3.75 μ.

Εἰς τὴν τοιχοδομίαν ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἀρχαῖον ὕλικόν. Ἡ διερεύνησις τούτου θὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον.

Θέσις Κίτσι

Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου

Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ μονοχώρου μετὰ προστεθειμένου μεταγενεστέρου νάρθηκος ναῖσκου τῶν Εἰσοδίων εἰς θέσιν Κίτσι Βάρης. Διαστάσεις κυρίως ναοῦ: 3.40 × 3.40 μ. Ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸν ναὸν θύρας, ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

*Ἀνηγέρθη καὶ ἀνηστορήθη
ὁ πάνσεπτος οὗτος καὶ θύος
ναὸς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου*

8. *ΔΧΑΕ* 1894, σ. 23. *ΕΜΜΕ*, τεύχ. Γ' (1933), σ. 184, εἰκ. 245. *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 99. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 133-36. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 117. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 144.

*τῶν Εισοδίων διὰ συνδρομῆς
καὶ ἐξόδου τοῦ Μιχάλη
Κακάκη καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ
Παρασκευῆς καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ
Γεωργίου Ἱερέως καὶ Μαρκέττης
καὶ Σταμάτη καὶ Δήμα καὶ
Κωνσταντῆ ἐν ἔτει ,αψξγ (=1763)*

Ὁ ναὸς φέρει ζωγραφικὸν διάκοσμον. Σημειοῦνται: Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον ἡ Πλατυτέρα καὶ κάτωθεν ταύτης ἡ Θεία Λειτουργία. Εἰς τὴν πρόθεσιν ἡ Ἄκρα Ταπεινώσις, εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τὸ δράμα τοῦ Πέτρου Ἀλεξανδρείας καὶ ἐντὸς τῆς κόγχης ὁ Μελχισεδέκ. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον οἱ ἱεράρχαι Νικόλαος καὶ Σπυρίδων, τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου καὶ ὁ ἅγιος Δημήτριος ὁ Μυροβλήτης. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον οἱ ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος προσφέροντες ὁμοίωμα τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον, ἡ Θεοτόκος μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ θρόνου, ὁ Χριστὸς ἀπάντων Κριτὴς καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.

Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου (ἐντὸς τοῦ χωρίου)

Ναῖσκος καμαροσκεπῆς, μήκους 6 μ. Εἰς τὸ δάπεδον ἔχει μεγάλαν μαρμαρίναν πλάκας, μήκους 1.50 μ. περίπου. Φέρει κόγχην ἡμικυκλικήν. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπῆρχε μέχρι πρό τινος προσθήκη μεταγενεστέρᾳ, ὡς εἶδος νάρθηκος, ἣτις ἀφῆρέθη.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σώζονται: Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον ἡ Πλατυτέρα καὶ κάτωθεν ταύτης Ἱεράρχαι, εἰς τὴν κόγχην τῆς προθέσεως ἡ Δέσις. Πρὸ τοῦ τέμπλου, πρὸς Β. μὲν ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος, προφανῶς ὑπόλοιπον ἀπὸ τὴν παράστασιν Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, πρὸς Ν. δὲ τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου καὶ ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης μετὰ πολυσταύριον φελόνιον καὶ ἐπιγραφήν:

*Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ
Διονυσίου Ἱερομονάχου
,αμμδ (=1744)*

Παρατηρήθησαν μεταγενέστεραι ἐπιζωγραφήσεις.

ΠΑΙΑΝΙΑ

Ἅγιος Ἀθανάσιος⁹

Εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον Παιανίας ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῶν ἐρειπίων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, καταγραφὴ καὶ τακτοποιήσις γλυπτῶν, ὡς καὶ συντήρησις καὶ

στερέωσις τοῦ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ταύτης μεταγενεστέρου ναῖσκου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

Συγκεκριμένως, κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἀπεκαλύφθη ἡ τοιχοδομία τοῦ νοτίου κλίτους ἀποτελουμένη, κάτω μὲν ἐκ λίθων, ἄνω δὲ ἐκ δύο ἢ τριῶν σειρῶν ὀπτοπλίνθων μετὰ συνδετικῶν μείγματος. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθη τὸ ἐκ παρῶνων πλακῶν, διαστ. 0.60 × 0.55 ἢ 0.55 × 0.55 μ., δάπεδον τοῦ κλίτους, εἰς πολλὰ σημεῖα κατεστραμμένον.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ νάρθηκος περισυνελέγησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀποκεκρουμένα, ὡς π.χ. τμῆμα περιθύρου μετὰ κυμάτια, τμῆμα ἀρραβδῶτου κίονος ἐκ φαιοῦ λίθου, πλάξ μετὰ ἐπιγραφὴν:

*Τ Η Θ Ε
Ο Τ Ο Κ Ο Υ*

Ταῦτα κατεγράφησαν καὶ ἐτακτοποιήθησαν εἰς τὸ προαύλιον. Ἐπίσης εὑρέθη κατὰ χώραν λίθινον κατώφλιον, διαστ. 0.48 × 0.42 × 0.14 μ., τῆς ἀπὸ τοῦ νάρθηκος πρὸς τὸ βόρειον κλίτος εἰσόδου.

Εἰς τὸν μεταγενέστερον ναῖσκον ἐγένετο, σποραδικῶς, ἐμφραξις ρωγμῶν, στερέωσις καὶ ἀντικατάστασις ἐπιχρισμάτων, ὡς καὶ « σενάζ » ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τοίχων, περιμετρικῶς, 0.30 × 0.15 μ. Τέλος, ἐγένετο στερέωσις τῶν ὑπερθύρων τῆς νοτίας καὶ δυτικῆς θύρας.

Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ Ἅγιος Δημήτριος¹⁰

Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν τῶν ὡς ἄνω ναῖσκων.

Ἅγία Παρασκευή, Ἅγία Τριάς, Ἅγ. Γεώργιος, Ἅγ. Ἀνδρέας, Ἅγ. Κωνσταντῖνος, Εὐαγγελίστρια, Ἅγ. Παντελεήμων, Μεταμόρφωσις

Διεπιστώθησαν αἱ ἀνάγκαι καὶ κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν ὡς ἄνω ναῖσκων καὶ κατεγράφησαν τὰ εἰς τὰ προαύλια τούτων κείμενα γλυπτά.

ΦΥΛΗ¹¹

Ἐμελετήθη ἡ κατάστασις τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς περιοχῆς καὶ κατηρτίσθη πρόγραμμα στερέωσεως τούτων.

Ἀρχαῖον τεῖχος « Δέμα » Φυλῆς¹²

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1970 αἱ κατὰ τὸ

10. *ΑΔ* 18 (1963): Χρονικά, σ. 55. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 136 - 37.

11. *ΕΜΜΕ*, τεύχ. Γ' (1933), σ. 210 - 13.

12. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 144.

9. Χ. Μπούρα - Ἀ. Καλογεροπούλου - Ρ. Ἀνδρέαδη, *Ἐκκλησίαι τῆς Ἀττικῆς*, Ἀθῆναι 1969, σ. 236 - 38.

προηγούμενον έτος άρξάμεναι έργασίαι συντηρήσεως του άρχαίου τείχους τής Φυλής, του γνωστού ως « Δέμα ». Έγένετο άφαιρέσεις τής άγρίας βλαστήσεως, διαλογή του οικοδομικού ύλικού και έπανατοποθέσεις τούτου εις τήν τοιχοδομίαν (Πί ν. 57 δ).

ΝΗΣΟΙ ΣΑΡΩΝΙΚΟΥ

ΑΙΓΙΝΑ

Τάφος όδοϋ Κυβερνείου

Κατά τήν διάνοιξιν χάνδακος υπό του Δήμου Αιγίνης διά τήν τοποθέτησιν σωλήνων ύδρευσεως, εδρέθη τάφος καμροσκεπής, κατεστραμμένος κατά τό άνω και άνατολικόν τμήμα αυτού υπό του έκτελούντος τάς έργασίας συνεργείου.

Αί διαστάσεις του τάφου είναι: μήκος 2.02, πλάτος 1.14 και ύψος (από του δαπέδου μέχρι του καταστρώματος τής όδοϋ) 1.86 μ. Είναι προσανατολισμένος από Δ. προς Α., με είσοδον εις τήν άνατολικήν πλευράν, πλ. 1.86 μ., ήτις φέρει κατάφλιον, ύψ. 0.30 μ. από του δαπέδου.

Η βόρειος μακρά πλευρά σώζει, κατά τό δυτικόν άκρον, τμήμα τής καμάρας. Το δάπεδον είναι τελείως κατεστραμμένον. Έκ σωζομένων ίχνων συνάγεται, ότι τούτο άπετελείτο εκ πηλίνων πλακών, συνδεομένων διά κορασανίου. Διά κορασανίου επίσης είναι επικεχρισμένοι και οί τοίχοι. Έπί του δυτικού τοίχου εδρέθη έξωγραφημένος διά μελανού χρώματος σταυρός, του όποίου αί κεραΐαι πλατυνόμεναι εις τά άκρα έφερον επίμηλα.

Περισυνελέγησαν: τμήμα βάσεως έρυθροβαφούς άγγείου και έλάχιστα όστά.

Έκ του τρόπου κατασκευής του τάφου και του σχήματος του περιγραφέντος σταυρού συνάγεται, ότι ο τάφος άνήκει εις τήν παλαιοχριστιανικήν περίοδον.

Ναΐσκος εις θέσιν « Πολλές Έληές »

Έντός του κτήματος του Παν. Στάθη εύρέθησαν έρείπια βυζαντινού ναΐσκου, τιμωμένου πιθανώς εις τό όνομα του Άγίου Νικολάου. Η τοιχοδομία του, σωζομένη εις ύψος 1 μ., άποτελείται εκ μεγάλων παρίνων δόμων, μικρών λίθων και εις τινα σημεία εκ πλίνθων.

Ο ναΐσκος έχει μικράν κόγχην, άκτίνος 1.46 μ., κτιστόν τέμπλον, του όποίου σώζεται ο εκ παρίνων πλακών στυλοβάτης, πλ. 0.68 μ., δάπεδον έξ όρθογωνίων παρίνων πλακών, διαστ. 0.74 × 0.60 μ., και μικρόν νάρθηκα.

Εδρέθη τάφος λακκοειδής, διαστ. 1.85 × 0.59 μ. Έκ τούτου περισυνελέγησαν μόνον όστά. Προς Ν. και Β. του ναΐσκου έπεσημάνθησαν ίχνη τοιχοδομίας, άτινα δέν ήρουνήθησαν εισέτι.

Ψηφιδωτόν δάπεδον όδοϋ Παύλου Αιγινήτου¹³

Τό άποκολληθέν κατά τό έτος 1969 ψηφιδωτόν δάπεδον εκ τής όδοϋ Παύλου Αιγινήτου, έκαθαρίσθη, έστερεώθη και έτοποιητήθη επί μεταλλικών πλαισίων.

ΠΟΡΟΣ

Μαυσωλείον Δαμαλά¹⁴

Έπί τή βάσει μελέτης καταρτισθείσης υπό τής Ύπηρεσίας έγένετο άποχωμάτωσις περίξ του μαυσωλείου εις τό καθορισθέν πλάτος και εις βάθος 1.50 μ. περίπου. Έκαθαρίσθησαν οί άρμοί των θόλων τής στέγης και έν συνεχεία, διά του ένδεδειγμένου μείγματος, έπετεύχθη ή στεγανότης τούτων.

ΥΔΡΑ

Μητροπολιτικός ναός

Κατηρτίσθη μελέτη άναστηλώσεως του μαρμαρίνου κωδωνοστασίου του Μητροπολιτικού ναού τής Ύδρας.

13. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 99 - 101, Πίν. 77 α - β.

14. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 153.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Κατά τὸ 1970 συνεχίσθησαν κανονικῶς αἱ δραστηριότητες τῆς Ἐφορείας, κυρίως εἰς τὸν τομέα τῶν ἐπειγουσῶν ἀνασκαφῶν. Λόγω τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως προσωπικοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἔτους, ἅπασαι αἱ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τῆς προϊσταμένης τῆς Ἐφορείας μόνης μετὰ τὴν πολῦτιμον συμπάραστασιν τοῦ τεχνικοῦ καὶ φυλακτικοῦ προσωπικοῦ. Θερμαὶ εὐχαρισταὶ ὀφείλονται ἰδίως εἰς τὸν παλαίμαχον ἀρχιτεχνίτην Νικ. Τρικαλιώτην.

Κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ ἔτους μετέσχεν ὡς βοηθὸς εἰς τὰς ἀνασκαφὰς Ἄργους (Κορομίχη, Στασινοπούλου, Οἰκονόμου καὶ Ἐθνικοῦ Γυμναστηρίου) ἡ ἀρχαιολόγος Ἑλένη Κονσολάκη.

ΚΟΡΙΝΘΙΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Περιοχὴ Κεραμικοῦ Α

Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀρχαίας Κορίνθου, ἐντὸς τοῦ κτήματος Κ. Γκότση παρὰ τὸν Κεραμικὸν Α, ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως δύο μικρὰ ὀρύγματα, ἅτινα καθαρισθέντα ἀπλῶς, μὴ ὑπαρχούσης εὐκαιρίας διὰ τὴν διεξαγωγὴν κανονικῆς ἀνασκαφῆς, ἀπεδείχθησαν τὸ ἐν τμήμα ἐγκαταστάσεως κλιβάνου ἐργαστηρίου τὸ δὲ δευτέρον ἀποθέτης μικρῶν ἀντικειμένων (Πί ν. 58 α), ἅτινα ἀπετέλεσαν ἐνδιαφέρον σύνολον, εἰσαχθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀρχαίας Κορίνθου.

Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ εἶναι μικροὶ ἀρύβαλλοι, σκυφίδια, πυξίδες ὀρίμων πρωτοκορινθιακῶν μέχρι καὶ μέσων κορινθιακῶν χρόνων. Ἡ διακόσμησις εἶναι ἢ συνήθης διὰ λεπτῶν γραμμῶν, ζατριοειδῶν ταινιῶν, στιγμῶν, στιγμορροδάκων, εἰς ὀριζοντίους ζώνας διατεταγμένων. Ἐνια τῶν ἀγγείων παρουσιάζουν ἐπὶ τῶν ὤμων παράστασιν βαδίζόντων ζώων, αἰλουροειδῶν, κυνῶν, λαγῶν, ταύρων¹.

Πρόκειται περὶ συνήθων ἀγγείων, προϊόντων τοῦ γνωστοῦ κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου τῆς περιοχῆς, κατεσκευασμένων ἐξ εὐθρύπτου πηλοῦ, ἅτινα προωρίζοντο διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀγορὰν ἢ εἶχον συγκεντρωθῆ ὡς προϊόντα δευτέρας ἐπιλογῆς ἐκεῖ.

Ἐκ τούτων παραθέτομεν ἐπιλογὴν φωτογραφιῶν ἐξ ἀντιπροσωπευτικῶν σχημάτων ἀγγείων

(Πί ν. 58 β - δ), ὡς καὶ κεραμικῶν² (Πί ν. 58 ε).

Ἅγιος Γεράσιμος

Μία ἐκ τῶν πλέον μακρῶς διαρκείας ἀνασκαφῶν τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸν μῆνα Αὐγουστον - Σεπτέμβριον 1972 ἐγένετο ἐπὶ τοῦ καταφύτου μεγάλου τεχνητοῦ γηλόφου, ὅστις ἐκτείνεται μεταξὺ τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ Κορίνθου - Πατρῶν καὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς πρὸς Πάτρας, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς παραλίας πρὸ τοῦ σημερινοῦ χωρίου τοῦ Λεχαίου.

Ἡ μαγούλα αὐτὴ ἦτο γνωστὴ παλαιόθεν ὡς προϊστορικὴ θέσις³ καὶ περιλαμβάνει πλὴν τῶν ἰχνῶν συνοικισμοῦ καὶ ἴχνη νεκροταφείου τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Εἶναι γνωστὴ μετὰ τὸ ὄνομα Ἅγιος Γεράσιμος, ὡς καὶ ὁ ὀμώνυμος συνοικισμὸς τοῦ Λεχαίου, διότι ἐπὶ τῆς κορυφῆς του ὑψοῦται ὁ παλαιὸς ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Γερασίμου.

Ἡ ἀνασκαφὴ, δυστυχῶς οὐχὶ καθαρῶς δι' ἀρχαιολογικοῦς σκοποὺς τελεσθεῖσα, ἀπέβλεψε κυρίως εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ ἐδάφους τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, πρὸς ἀνεύρεσιν ἐλευθέρου χώρου διὰ τὴν ἀνίδρυσιν νέου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γερασίμου, δεδομένου ὅτι ὁ παλαιὸς εἶχε καταστῆ ἐτοιμόρροπος (Πί ν. 59 α).

Εἰς τὰ ἀνοιγέτα τὸ πρῶτον θεμέλια ἐρήμην τῆς ἡμετέρας Ὑπηρεσίας, ἀνευρέθησαν λείψανα δύο τοῦλάχιστον ἐπαλλήλων ΠΕ χρόνων θεμελιῶν οἰκιῶν (Πί ν. 59 β).

Κατόπιν τούτου, ἀπεφασίσθη ἡ ἀνασκαφικὴ διερεύνησις τοῦ χώρου, ὅπου παρουσιάζετο ἡ μικροτέρα πιθανότης ὑπάρξεως ἀρχαιοτήτων διὰ τὴν μεταφορὰν τῆς θέσεως τῆς νέας ἐκκλησίας. Οὕτως, ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη κυρίως ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου κορυφῆς, ὅπου αἱ συνεχεῖς ἀρόσεις ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, οἱ ἄνεμοι καὶ αἱ βροχαὶ εἶχον ἀφαιρέσει μέγα μέρος τῆς ἐπιχώσεως. Εἰς τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ μόνον πρέπει νὰ ἀποδοθῆ τὸ ὅτι αἱ στρωματογραφικαὶ ἐνδείξεις, ὡς καὶ ἡ ἐπίχωσις ἐξ ἄλλου, ἦσαν μικραὶ εἰς τὰς γενομένας τομάς, τὰ δὲ ἀνευρεθέντα ἀνῆκον ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν ΠΕ II καὶ III ἐποχὴν.

Συνολικῶς ἐγένοντο ἐξ μεγάλα σκάμματα, ἀλλ' ἠρευνήθη καὶ ὁ μεταξὺ αὐτῶν χάρος, μέχρι τοῦ φυσικοῦ εἰς τὰ σημεῖα ὅπου οὐδὲν διατηρητέον ἀνευρέθη, ἐνῶ ὅπου ὑπῆρξαν ἐπαρκεῖς ἐνδείξεις κατὰ χώραν λειψάνων παρέμειναν

1. Πρβλ. *Perachora*, pl. 2, ἀριθ. 39, pl. 66, 1822, pl. 83, 2150· ἀνήκουν εἰς τοὺς περὶ τὸ 640 - 610 χρόνους.

2. Πρβλ. *Corinth XV*, part I, pl. 29, 2, σ. 88, part II, Class XXI, pl. 32, 1. *Perachora* I, pl. 103, 186, 187.

3. Βλ. *Corinth I*, σ. 110, εικ. 77 καὶ *AJA* 1920, 4.

ταῦτα ὡς εἶχον, καταχωσθέντα μέχρι νεωτέρας ἐρεύνης. Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω, ἐγένετο μία εἰσέτι τομή πρὸς Δ. τῶν τῶ πρώτων ἀνοιγόντων θεμελίων τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ μία δοκιμὴ εἰς τὸν μεταξὺ τῶν ἀχρηστευθέντων τελικῶς πρώτων πεδίων χώρον.

Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἐντὸς ἐκάστου σκάμματος ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Φαίνεται ὅτι ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου περιεβάλλετο ὑπὸ εὐρείας τάφρου, τμήμα τῆς ὁποίας ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 σκάμματος, ὅπερ κατελάμβανε τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τῆς γυμνῆς ἐκτάσεως τῆς κορυφῆς, ὡς καὶ ἐντὸς τῆς προεκτάσεως τοῦ σκάμματος τούτου, ὅπερ ἦχθη καθ' ὄλον τὸ μήκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς κορυφῆς. Τὸ εὖρος τῆς τάφρου ταύτης δὲν ἐγένετο γνωστόν, δεδομένου ὅτι μόνον ἡ νοτία αὐτῆς πλευρὰ ἐσώζετο, ἡ δὲ βόρειος εἶχε καταπέσει πρὸς τὴν ἀπότομον πλευρὰν τοῦ λόφου. Τὸ βάθος τῆς ἔφθανε περίπου τὰ 2 μ. Εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ σκάμματος αὐτοῦ πρὸς Α. εὐρέθησαν δύο τοῖχοι καὶ δάπεδον ἐκ λιθαρίων (Σχ ἐ δ. 1).

Ὁ πρῶτος τοῖχος ἀφῆρέθη καὶ παρ' αὐτὸν ἀπεκαλύφθη λάκκος περιέχων ὀστὰ κεφαλῆς ταύρου, ὡς καὶ δύο μικρὰ ἀγγεῖα τοποθετημένα ὡσάν να ἐπρόκειτο περὶ ταφῆς. Ὁ τοῖχος ἦτο ἀπλῆς τοιχοποιίας καὶ ἐν μέρει κατεστραμμένος. Παρομοίως τοιχοποιίας εἶναι καὶ ὁ ἕτερος τοῖχος, ὅστις προεξετείνετο πρὸς τὸ σκάμμα 5, ἀνήκων προφανῶς εἰς τὸ σύμπλεγμα τῆς οἰκίας Δ. Πρὸς τὴν αὐτὴν οἰκίαν ἔχει σχέσιν καὶ κτιστός ἐκ μετρίου μεγέθους λίθων πρωτοελλαδικὸς ἀγωγός (Σχ ἐ δ. 1· Πί ν. 59 γ).

Σκάμμα 2. Ἐντὸς αὐτοῦ οὐδὲν πλὴν ὀστράκων εὐρέθη, εἰς ἐλάχιστον δὲ βάθος 0.20 - 0.30 μ. εὐρέθη τὸ φυσικὸν πέτρωμα. Ὀλίγον περαιτέρω πρὸς Ν. αὐτοῦ ἐνετοπίσθησαν δύο τοῖχοι, οἵτινες ἀφέθησαν διὰ μελλοντικὴν ἀνασκαφὴν (Σχ ἐ δ. 1).

Σκάμμα 3. Ἐντὸς τοῦ σκάμματος τούτου (διάστ. 7 × 4 μ.) εὐρέθη ἡ οἰκία Β, ὡς καὶ λείψανα ἐτέρας οἰκίας. Ἡ οἰκία Β παρουσίασεν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν αὐτῆς δάπεδον ἐκ λιθαρίων, ὅπερ ἀφῆρέθη. Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ σκάμματος ἐνεφανίσθη ἕτερον δάπεδον ἐκ πηλοῦ καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ὀπῆ καλυπτομένη ὑπὸ στρογγύλου λίθου. Ἡ ὀπῆ αὕτη ἐρευνηθεῖσα ἀπέδωκεν ἄφθονα ὄστρακα καὶ τέφραν. Παρ' ὄλον ὅτι ἐδίδεν ἐξωτερικῶς τὴν ἐντύπωσιν παιδικῆς ταφῆς, ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἦτο ταφή, ἀλλ' οὔτε παρουσίαζε τὴν συνήθη εἰς τοὺς ΠΕ βόθρους ὄψιν.

Ἡ οἰκία Β, ὀριζομένη ὑπὸ τριῶν μόνον ἐντὸς

τοῦ σκάμματος τοίχων, ἐπιφανειακῆ πλέον οὔσα, ἔχει καταστραφῆ ἀπὸ τὴν ἄροσιν. Οὕτως, αἱ διατάξεις αὐτῆς δὲν εἶναι σαφεῖς (Σχ ἐ δ. 2· Πί ν. 59 δ, 60 α).

Μεταξὺ τῶν σκαμμάτων 3 καὶ 5. Ἡ πρὸς Β. τοῦ σκάμματος 3 ἔκτασις ἐκαλύπτετο ἐξ ὀλοκλήρου σχεδὸν ὑπὸ στρογγύλων λίθων, οἵτινες εἶχον ἐκριζωθῆ καὶ μετακομισθῆ κατὰ τὴν ἄροσιν.

Σκάμμα 5. Ἐντὸς αὐτοῦ (διάστ. 3 × 4 μ.), ἐν μέσῳ πλήθους διασπάρτων λίθων διεκρίνοντο τὰ λείψανα τῆς οἰκίας Δ, ἥτις ἔχει χωρίσμα εἰς τὸ μέσον καὶ διαχωρισμὸν εἰς τρία δωμάτια, καὶ ἄξονα Α. - Δ. Τὸ βόρειον τμήμα αὐτῆς εἶχεν ἐν μέρει καταστραφῆ ἀπὸ συγχρόνους σωληνώσεις. Οἱ τοῖχοι τῆς οἰκίας Δ σωζόμενοι ἀπὸ βάθους 0.55 μ. εἶναι σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ὑποθεμελιώσεως μέχρι βάθους 0.70 μ. (Σχ ἐ δ. 1· Πί ν. 60 β). Οὐδὲν δάπεδον ἀνευρέθη κατὰ χώραν σχέσιν ἔχον πρὸς τοὺς τοίχους τῆς οἰκίας Δ., ἐνῶ πρὸς αὐτοὺς φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν ὁ γνωστός ἀγωγός καὶ τὸ παρ' αὐτὸν δάπεδον ἐκ μικρῶν χαλίκων (βάθ. 0.20 - 0.30 μ.) ἐντὸς τοῦ σκάμματος 1.

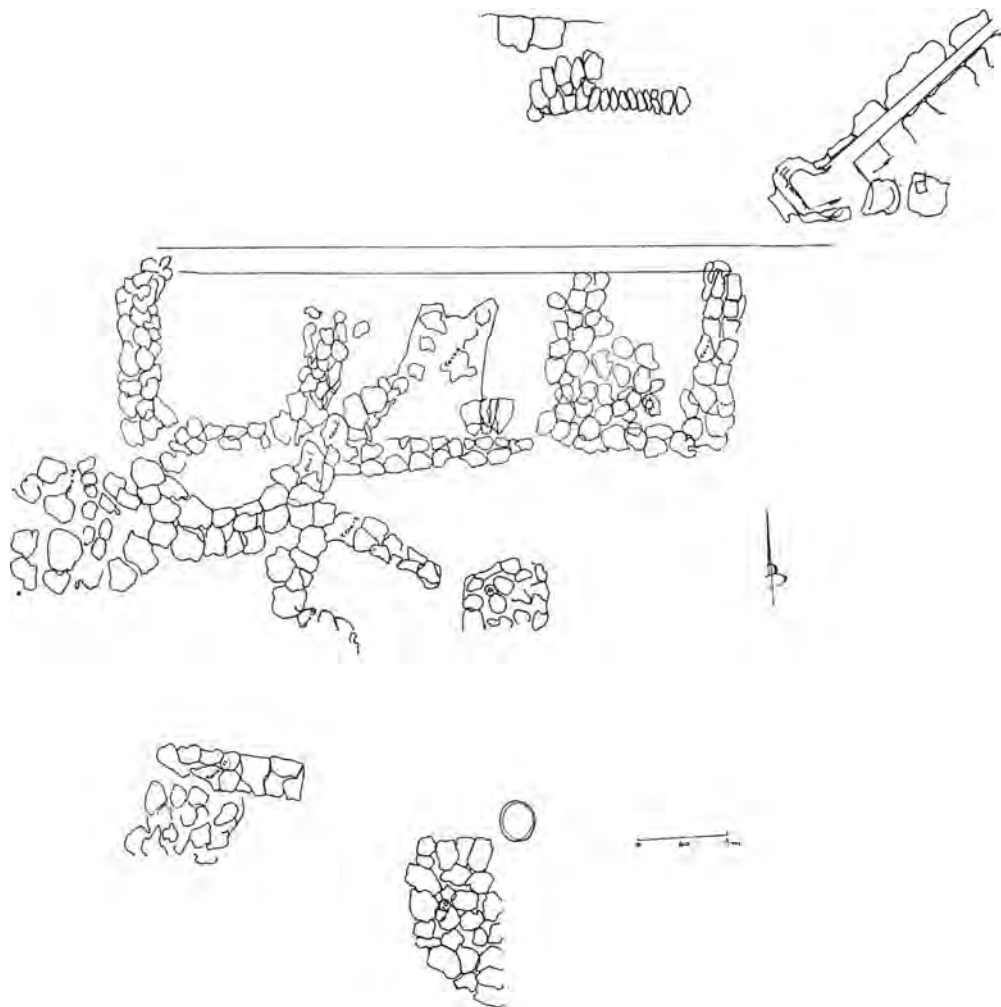
Σκάμμα 4. Τὸ καλύτερας διατηρήσεως οἰκίμα εἶναι ἐντὸς τοῦ, διαστ. 8 × 4 μ., σκάμματος 4 εἰς τὰ ΝΑ. τῆς ἐπιπέδου κορυφῆς τοῦ λόφου. Πρόκειται περὶ ἀπλοῦ δωματίου (οἰκία Α), ὅπερ ἔχει ὑποστῆ μεταβολὴν καὶ προσθήκην μικροῦ χώρου πρὸς Ν., ὅπου καὶ ἡ εἴσοδος αὐτοῦ. Δύο ἐπιμήκεις λίθοι ὀρίζουν τὴν εἴσοδον τῆς προσθήκης. Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν δὲ καὶ αὐτῆς, ὡς καὶ τῆς παραπλευρῶς εἰσόδου, ὑπάρχουν οἱ λίθινοι ὄλμοι τῆς ὕρας. Εἰς τὸ μέσον τοῦ δωματίου ὑπάρχει ἐστία, ἐξ ἧς συνελέγησαν πλὴν τῆς τέφρας μεγάλα τεμάχια πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων (Πί ν. 60 γ). Τὸ κτίσμα εἶναι μεγαροειδοῦς τύπου καὶ τὸ εὖρος τῶν τοίχων του ἔφθανε τὰ 0.72 μ.

Σκάμμα 6. Εἰς αὐτὸ ἐνετοπίσθη κυκλικὸν τμήμα ἐτέρου δαπέδου ἐκ χαλίκων μετὰ ὀπῶν ἐντὸς τοῦ δαπέδου. Ἡ μία τῶν ὀπῶν φέρει ἐπίχρισμα ἐκ πηλοῦ. Πρόκειται προφανῶς περὶ καλύβης ἢ προχείρου ἐργαστηριακῆς ἐγκαταστάσεως.

Σκάμμα παλαιῶν θεμελίων. Ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα ἀνασκαφικῶς περιοχὴ εἶναι ἡ πρὸς Ν. τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας, ὅπου εἶχον ἀνοιγῆ τὰ θεμέλια — ἀνευ ἀδείας τῆς Ὑπηρεσίας — διὰ τὴν ἀνίδρυσιν ναοῦ. Ἡ ἐπίχρσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ περαιτέρω πρὸς Ν. - Α. καὶ Β. εἶναι παχεῖα ἐκ μαλακοῦ καστανοῦ χρώματος, περιλαμβάνουσα πλῆθος ὀστράκων, ἐργαλείων καὶ οἰκοδομικῶν λειψάνων. Ἐνδιαφέρουσα τυγχάνει

ένταυθα ἡ οἰκία Γ, ἣτις ἔχουσα τυπικούς her-ring - bone τοίχους ἐνετοπίσθη σχεδὸν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μεταξὺ τῶν ἀνοιγόντων πεδίων. Ἦδη μέχρι βάθους 0.75 μ. ἐνετοπίσθησαν τρεῖς

κλείσιαι τῆς τὴν ὑπαρξίν μεταγενεστέρων χρόνων λειψάνων, ἅτινα εἶχον ἤδη ἀφαιρεθῆ. Εἰς τὴν πρὸς Α. κυρίως περιοχὴν ὑπάρχουν ἄφθονα ἐπιφανειακά εὐρήματα καὶ τέσσαρες τοῦλά-

Σχέδ. 1. Ἁγιος Γεράσιμος Λεχαιῶν. Ἡ ΠΕ οἰκία Δ. Κάτωτις

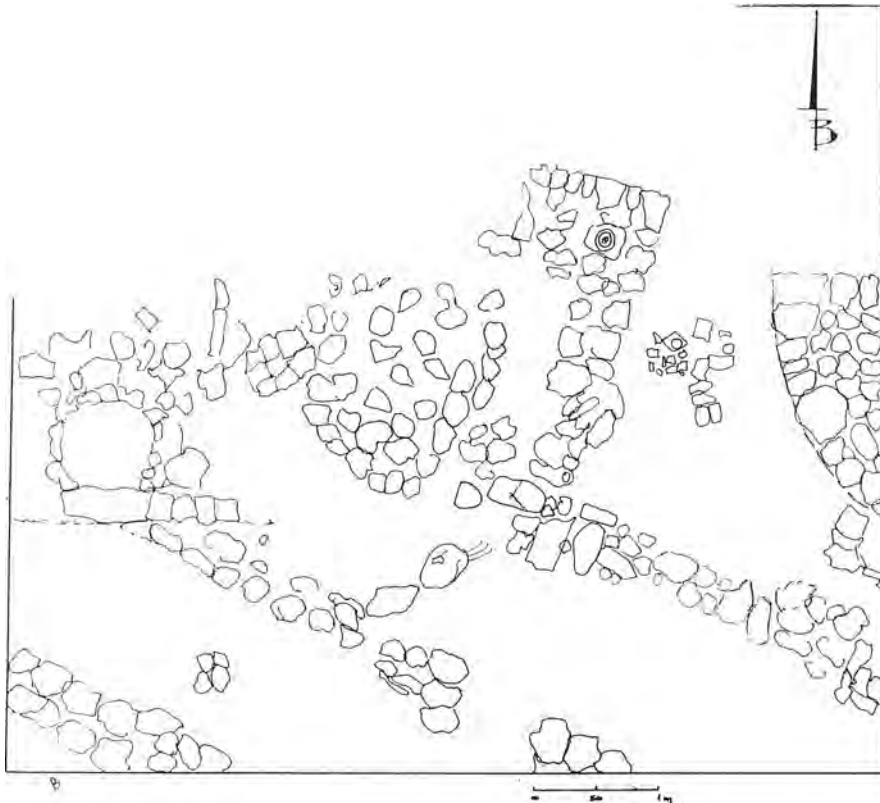
οἰκοδομικαὶ ΠΕ χρόνων φάσεις (εἰς βάθος ἢ α 0.35 μ., ἢ β 0.50 μ., ἢ γ 0.75 μ.) (Πί ν. 59 β).
Εὐρήματα

Ἄπαντα τὰ ἀνευρεθέντα ἀνήκον εἰς τοὺς ΠΕ χρόνους, ὁπότε φαίνεται ὅτι κυρίως κατωκλήθη ὁ λόφος εἰς τὸ σημεῖον αὐτό. Ἐπειδὴ ὅμως εἶχε γίνῃ ἀφαίρεσις μεγάλου τμήματος τῆς ἐπιφανείας εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν δύναται νὰ ἀπο-

χιστον φάσεις ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ΠΕ ἐποχῆς. Ἦ νεωτέρα ἐκ τῶν φάσεων δύναται βεβαίως νὰ ἀναχθῆ εἰς τοὺς ΠΕ III ὠρίμους χρόνους. Τὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν κυρίως κεραμικὰ (Πί ν. 61 α - γ): στιλπνά (sauce - boats), ἀμαυρά (ἀμφορεῖς, ραμφόστομα), μελανὰ πρῶιμα μινύεια (κύπελλα), ἐρυθρά (λοπάδες), ἐργαλεῖα (λεπίδες ὄψιανού, πρίονες πυριτολίθου,

τριπτήρες, μολόλιθοι, ξέστρα κλπ.), μαρμάρια (υπερα⁴, άγγείου τεμάχιοι και ειδωλίου τεμάχιοι), ώς και μεγάλη κεφαλή (ίσως εκ πλαστικού άγγείου) βοός. Έκ τής επιφανειακής έρεύνης διεπιστώθη ότι επιβάλλεται ή συνέχισις τής έρεύνης πρός δύο κατευθύνσεις, πρός Α. - Ν. του παλαιού ναού, όπου ο προϊστορικός συνοικισμός, και πρός Δ. όπου πλὴν του συνοικισμού έντός του σημερινού χωρίου εύρίσκονται τὰ λείψανα λαξευτῶν τάφων νεκροταφείου.

ριοχήν Κρητικῶν Ἀρχαίας Κορίνθου και έντός του κτήματος Κεφάλαι, παρά τήν Ἐθνικήν ὁδόν, εκ τυχάιας ὀπῆς ἀπεκαλύφθη και νέος κτιστός μετά θολωτῆς στέγης τάφος μακεδονικού τύπου⁶. Ὁ τάφος ἀποτελεῖτο εκ στενῆς εισόδου μετά κλίμακος λιθίνης και θολωτῆς ὀροφῆς και του κυρίως τετραγωνικού θαλάμου ὁμοίως μετά καμαρωτῆς ὀροφῆς (Σχ έ δ. 3). Οἱ τοῖχοι του θαλάμου ἐκαλύπτοντο δι' ἐπιχρίσματα λευκοῦ, ὅπερ ἔφερε γραμ-

Σχέδ. 2. Ἅγιος Γεράσιμος Λεχάιου. Ἡ ΠΕ οἰκία Β. Κάτοψις

ΚΡΗΤΙΚΑ⁵

Εἰς μικράν ἀπόστασιν ἀπό τῶν τελευταίων ἀνασκαφέντων τάφων κατά τό 1967 εἰς τήν πε-

4. Πρβλ. Ζηγουριές, πίν. XXII, 18 - 21. Ἡ ἔλλειψις μεταγενεστέρων τῆς ΠΕ ἐποχῆς λειψάνων εἶχε διαπιστωθῆ και εκ τῶν επιφανειακῶν ἐρευνῶν (βλ. Συριοπούλου, *Προιστορία τῆς Πελοποννήσου*, σ. 83, 2). Ἐκ τῶν ἡμετέρων εὑρημάτων νεώτερα τυγχάνουν τὰ ἀνευρεθέντα μετά τῆς βοοκεφαλῆς έντός λάκκου, έν οἷς και του τύπου τῶν προϊμῶν μινυεῖων.

5. Διὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ

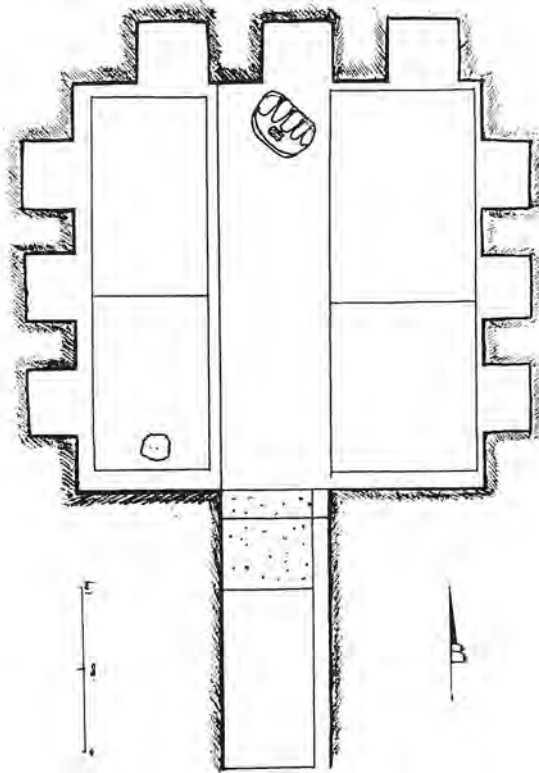
μικρὴν διακόσμησιν δι' ἐρυθροῦ, μέλανος και κίτρινου. Εἰς τό κατώτατον τμήμα τῶν τοίχων ὑπῆρχον μικραὶ κόγχαι έντός τῶν ὁποίων εἶχον ἐναποτεθῆ ὀστᾶ έντός άγγείου ἢ μόνα. Μετά ταῦτα ἐκλείετο ἡ κόγχη δι' ἐπιχρίσματος. Αἱ

Κορίνθου - Πατρῶν, βλ. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 121. 22 (1967): Χρονικά, σ. 166 - 169. 23 (1968): Χρονικά, σ. 122, Σχέδ. 1, 3 - 5.

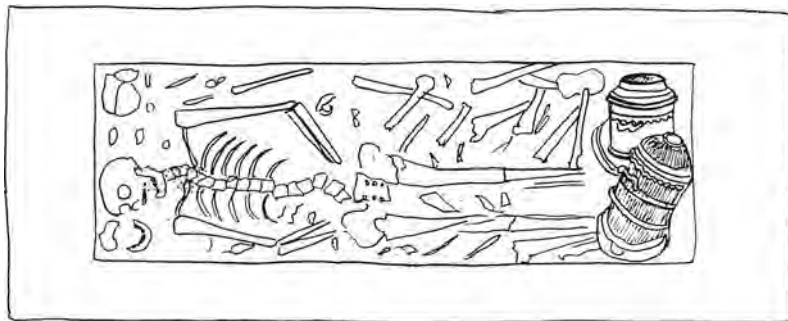
6. Ἡ καμάραι εχει μέγα ἄνοιγμα και μικρὸν ὕψος. Αἱ σαρκοφάγοι κείνται ὑπὸ τὸ δάπεδον.

πλείσται ἐκ τῶν κογχῶν αὐτῶν εἶχον βιαίως ἀποσφραγισθῆ καὶ τὸ περιεχόμενον διασκορπισθῆ. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, κατὰ μῆκος τῆς δυ-

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου ὁμοίως ἔκειτο λίθινος ὀμφαλός (Πί ν. 62). Εἰς τὸ ὕψος τῆς θύρας ἐξωτερικῶς ἀνευρέθη λύχνος, ὅστις

Σχέδ. 3. Κρητικὰ Κορινθίας. Καμαροσκεπὴς τάφος. Κάτωις

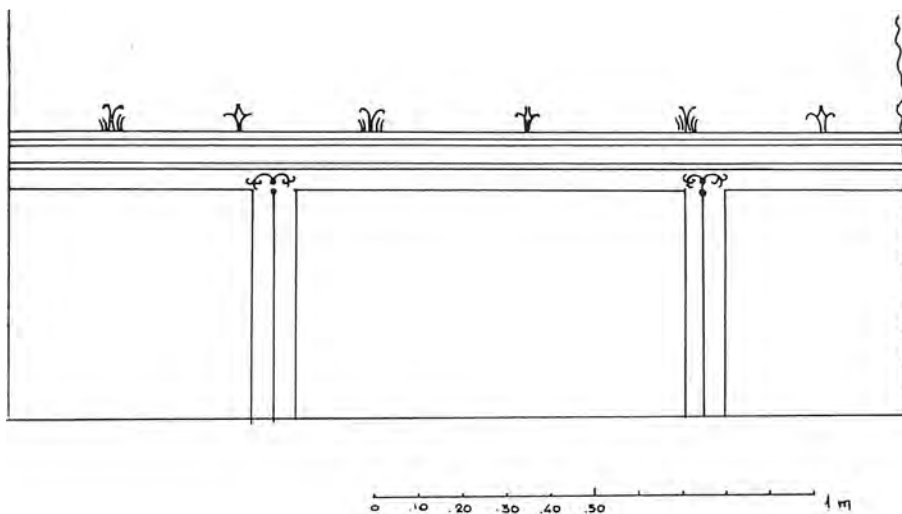
Σχέδ. 4. Κρητικὰ Κορινθίας. Σαρκοφάγος Δ. πλευρᾶς. Κάτωις

τικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἔκειντο λίθιναι σαρκοφάγοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁμοίως ἀνευρέθησαν ἐν σωρῷ ὅστᾳ, δύο μεγάλαι κάλπαι καὶ πλῆθος τεμαχίων ἀγγείων (Σχέδ. 4).

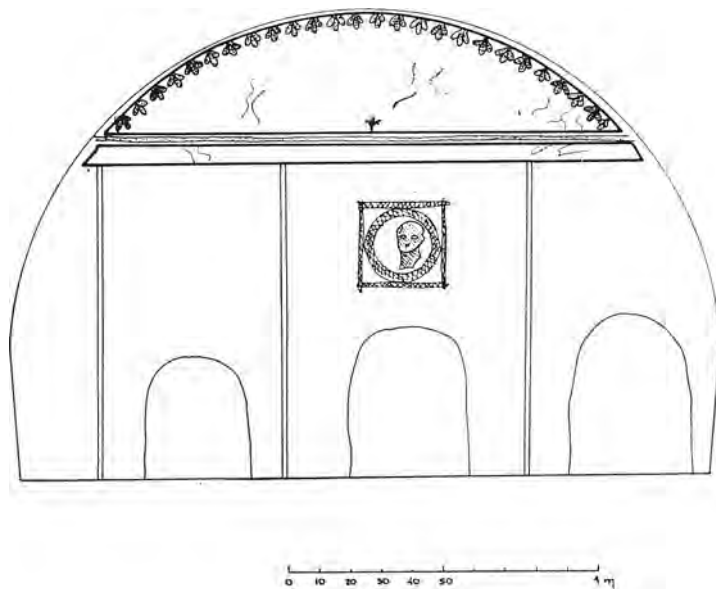
προφανῶς ἦτο ἐκεῖ τοποθετημένος, ἵνα χρησιμοποιηθῆται ὑπὸ τῶν κατερχομένων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκογενειακοῦ τούτου τάφου. Ἡ διακόσμησις ἐπὶ τῶν τοίχων περιελάμβανε, πλὴν

τῶν μεγάλων ταινιῶν ἀνθέμια (Σχέδ. 5), ὡς καὶ μετάλλιον μετὰ τῆς μορφῆς ἑνὸς τῶν νεκρῶν ἐν προτομῇ. Πρόκειται περὶ ἀνδρὸς

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀνασκαφῆς, ἐγένετο ἐκ παραλλήλου καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν, τῶν ὁποίων ὅμως, δυστυχῶς,

Σχέδ. 5. Κρητικὰ Κορίνθου. Διακόσμησις καμαροσκεποῦ τάφου

Σχέδ. 6. Κρητικὰ Κορινθίας. Καμαροσκεπῆς τάφος. Ὅπισ βορείου πλευρᾶς

μέσης ἡλικίας, μετὰ ζωηρῶν ὀφθαλμῶν, τετραγώνου πωσ κεφαλῆς, ἐφ' ἧς οὐδόλωσ ἔχει παρασταθῆ ἢ κόμη (Σχέδ. 6).

καὶ τὰ χρώματα καὶ τὰ θέματα δὲν ἔχουν περισσῶθῃ καλῶς.

Ἡ περαιτέρω ἀνασκαφικὴ διερεῦνησις τῆς

περιοχής θεωρείται αναγκαία, δεδομένου ότι εις τὸ σημεῖον αὐτὸ φαίνεται ὅτι ὑποκρύπτονται καὶ ἄλλοι τάφοι.

ΑΡΓΟΛΙΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΑΥΠΛΙΑΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ναυπλίου αἱ μοναδικαὶ ἀνασκαφαί, μετὰ τὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἦσαν αἱ ὑπὸ τοῦ τότε Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Ἀργολίδος Σ. Χαριτωνίδου ἐκτελεσθεῖσαι⁷.

Οὕτως, ὑπῆρχον ἀρχαιολογικὰ δεδομένα ἐκ τῆς Ἀκροναυπλίας, τοῦ Παλαμηδίου, τῆς Προνοίας, τῆς Ἁγίας Μονῆς καὶ τῆς Ἀρείας, ἀλλ' αἱ ἐνδιάμεσοι ἐκτάσεις δὲν εἶχον ἐρευνηθῆ.

Ἀρχικῶς, δι' ἐπιφανειακῶν ἐρευνῶν ἐνετοπίσθη ἡ περιοχὴ Κουτσούρια⁸, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Παλαμήδιον καὶ δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Ἁγίαν Μονήν, ὅπου συνελήγησαν μετὰ προσεκτικὴν ἐρευναν, ὄστρακα, λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ πορφύραι. Ἡ περιοχὴ αὕτη, ὀνομαζομένη Κουτσούρια ἢ τοῦ Κοτσομπολίδη, περιλαμβάνει τρεῖς κυρίως ὑψηλοῦς πῶς βραχώδεις λόφους, τὰς ὑπορείας τῶν καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐπίπεδον ἔκτασιν, ὅπου ὑπάρχουν καὶ ἴχνη τοίχων (Πί ν. 63 α). Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ πρὸς Δ. λόφου διακρίνονται μεγάλαι ρωγαί τοῦ βράχου, ὡς καὶ σπηλαιώδεις κοιλότητες. Εἰς ἑνίαν ἐξ αὐτῶν ὑπέρκεινται μεγάλοι ὀγκόλιθοι, οἵτινες ἐνθυμίζουσιν κυκλώπειον κατασκευήν, ὡς τῶν περιγραφομένων ὑπὸ τοῦ Στράβωνος σπηλαιῶν⁹. Κατὰ μῆνα Αὐγουστον διεξήχθησαν δύο μικραὶ τομαί, αἵτινες ἀπέδωσαν εὐρήματα τῶν ΠΕ καὶ Νεολιθικῶν χρόνων¹⁰. Ἄφθονα ὄστρακα διακρίνονται ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ λόφου, ὡς καὶ λείψανα τοίχων (Πί ν. 63 β).

Τομὴ Α. Ἐγένετο σχεδὸν εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐπιπέδου καὶ ὀμαλοῦ χώρου. Ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ σκληροτάτου καστανοῦ χύματος, ὅπερ περιείχεν ἄφθονα ὄστρακα, ὀψιανούς καὶ πορφύρας. Τὸ δεῦτερον (πᾶχ. 0.20 - 0.50 μ.) καὶ τὸ τρίτον στρώμα (πᾶχ. 0.50 - 0.80 μ.) ἀπέδω-

σαν τὸ αὐτὸ χῶμα καὶ τὰ αὐτὰ εὐρήματα, ὁμοῦ μετ' ἄφθωνων λιθαρῶν. Εἰς τὸ βάθος αὐτὸ ἐφάνησαν αἱ κορυφαὶ τῶν ὑποκρυπτομένων βράχων καὶ ἡ τομὴ διεκόπη, μὴ ὑπάρχοντος πλέον περιθωρίου διὰ τὴν ἀνεύρεσιν οἰκοδομικῶν λειψάνων.

Τομὴ Β (χῶμα βράχου 1). Μία σειρὰ τομῶν ἐγένετο ἐντὸς τοῦ εὐρέος χῶματος ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνατολικοῦ λόφου, ὅπου ὑπῆρχεν ἀφθονία κινητῶν ἐπιφανειακῶν εὐρημάτων καὶ ἐπίχωσις. Τὸ χῶμα τοῦτο τοῦ βράχου (χῶμα 1) εἶναι μέγα ἄνοιγμα ἐν μέρει τεχνητόν, ἐν μέρει φυσικόν, ὅπερ διήκει ἀπὸ Δ. πρὸς Α. καὶ ἦτο πλήρες σχεδὸν ἐπιχώσεως χύματος καὶ λιθαρῶν (Πί ν. 63 γ). Ἐγένετο σταδιακὴ ἀφαίρεσις τοῦ πρώτου στρώματος (μέχρι βάθους 0.60 μ. περίπου), ὅπου ἀνευρέθη λιθόστρωτον ἀνώμαλον ΠΕ χρόνων μετ' ἄφθωνων ὄστράκων καὶ ἐργαλείων (Πί ν. 63 δ). Κατὰ τὸ δεῦτερον στρώμα καὶ εἰς βάθος 0.91 - 1 μ. περίπου, ἀπεκαλύφθη ὁ σκελετὸς νέου εἰς στάσιν συνεσταλμένην (Πί ν. 63 ε). Ἐκεῖτο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ ἡ κεφαλὴ ἐβλεπε πρὸς Α. Ἡ δεξιὰ χεὶρ ἐφέρετο πρὸς τὸ πρόσωπον, ἐνῶ ἡ ἀριστερὰ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς δὲν κατέστη δυνατὴ ἐντὸς τοῦ 1970. Παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ ἦτο μικρὰς ἐκτάσεως καὶ διαρκείας, τὰ εὐρήματα, κυρίως νεολιθικὰ καὶ ΠΕ ὄστρακα καὶ ἐργαλεῖα (λεπίδες καὶ μικρόλιθοι ὀψιανοῦ), ὑπῆρξαν ἄφθονα.

ΑΡΓΟΣ

Οἰκόπεδον Λειβαδίτου

Πλησίον τοῦ ΟΤΕ Ἀργους, ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἀγ. Κωνσταντίνου - Βασ. Γεωργίου 1 - Τημένους, κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελιῶν διὰ τὴν οἰκοδόμησιν πολυκατοικίας μεθ' ὑπογείου, διεπιστάθη ἡ ὑπαρξίς ἀρχαίων θεμελιῶν. Ἐπηκολούθησεν ἀνασκαφὴ.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου, εἰς μικρότατον βάθος ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἐπιφάνειαν, ἀπεκαλύφθη ἐλάχιστον τμήμα ἐγκαταστάσεως ἐργαστηρίου μεσαιωνικῶν χρόνων. Τὸ τμήμα αὐτὸ ἦτο τὸ μόνον διασωθὲν ἐκ τῆς μεταγενεστέρως χρήσεως τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθη καθ' ὅλον τὸ πλάτος αὐτοῦ, εὐρὺς τοίχος ἐκ μεγάλων λίθων μεσαιωνικῶν ὁμοίως χρόνων. Οὗτος συνεχιζέτο, ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τὴν παραπλεύρως κατοικίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τὴν γειτονικὴν ὁδὸν Ἀγ. Κωνσταντίνου. Τὰ παρὰ τὸν τοίχον αὐτὸν ὄστρακα ἦσαν ἀναμειγμένα. Ἡ χρῆσις δὲν ἦτο σαφῆς. Λόγῳ ὁμοῦ

7. Σύνοψιν τῆς βιβλιογραφίας βλ. ἐν Συριοπούλου, ἔ.δ., σ. 90 - 91, πρβλ. σ. 112, καὶ σ. 460, ὅπου τὸ Ναύπλιον ἀναφέρεται εἰς τὰς τὸ πρῶτον εἰς τοὺς ΥΕ χρόνους ἐμφανισομένης θέσεως. Πρβλ. ΠΑΕ 1953, σ. 191 - 202, 1954, σ. 232 - 41, 1955, σ. 233 - 35.

8. Πρβλ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 10 - 11.

9. Στράβ. 8, 6, 2 καὶ 8, 6, 11.

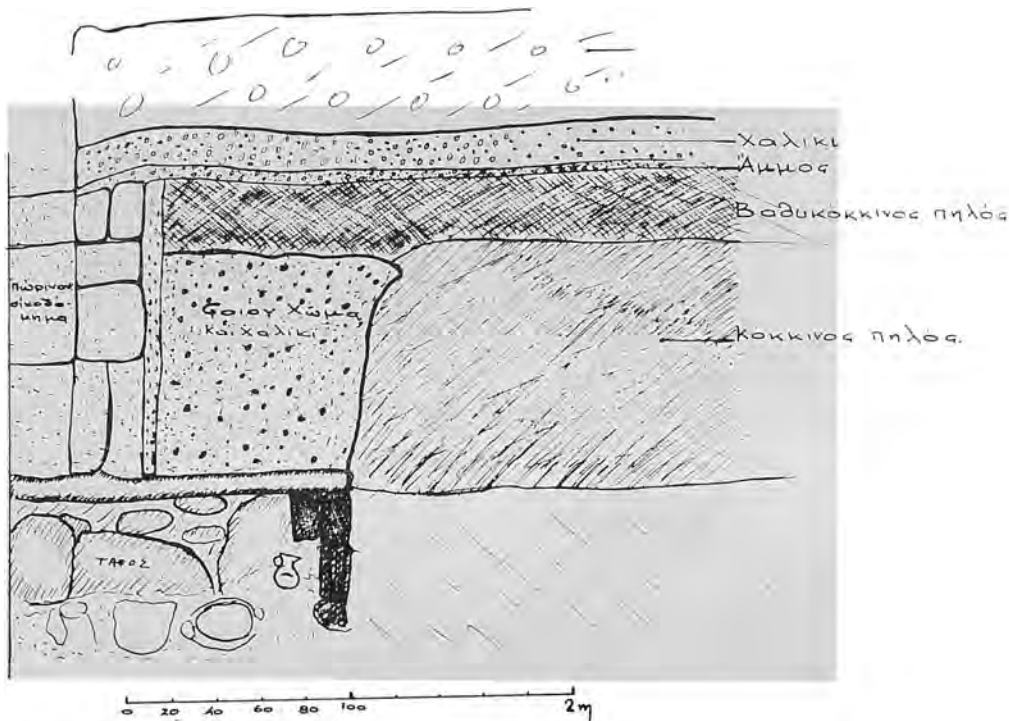
10. Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς προϊμῶς ΠΕ καὶ τοὺς Νεολιθικοὺς χρόνους. Προϊστορικὰ ὄστρακα ἀναφέρεται ὅτι ἔχουν εὐρεθῆ ἐντὸς τοῦ λιμένου κατὰ τὰς ἐργασίας διευθετήσεως αὐτοῦ (Tsountas - Manatt, *The Mycenaean Age*, 238₁).

του εύρους και του μεγάλου μήκους αυτού εικάζεται ότι ίσως ἐπρόκειτο περί ισχυρού τοίχου, χρησιμεύοντος διά την διευθέτησιν των δμβριών υδάτων εις τὸ σημεῖον αὐτό, ὅπερ φαίνεται ὅτι εὐρίσκετο εἰς λίαν χαμηλὸν ἐπίπεδον.

Ἐνῶ εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν οὐδὲν τὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάσθη, ἢ βόρειος πλευρὰ τοῦ οἰκοπέδου ἔσχεν ἀρχαιολογικὰ στρώματα. Οὕτως εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἐργαστηριακὴ

τος, τοῦ ὁποίου οἱ ἐκ πωρίνων κυβολίθων τοῖχοι ἐσώζοντο εἰς ὕψος 3 - 4 δόμων (Πί ν. 64 α - β). Περαιτέρω καθαρισμὸς δὲν ἦτο δυνατός, δεδομένου ὅτι τὸ οἰκοδόμημα συνεχιζέτο ἐντὸς τῆς ὁδοῦ, ὅπου δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀνασκαφή. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἀνήκεν εἰς μακεδονικοῦ τύπου τάφον, οἵτινες εἶναι συνήθεις εἰς Ἄργος.

Ἄκριβῶς παρὰ τὸ κτίσμα τοῦτο, εἰς τὸ βαθύτερον σημεῖον τοῦ οἰκοπέδου, 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν (Σ χ ἔ δ .

Σχέδ. 7. Ἄργος. Οἰκόπ. Λειβαδίτου. Τομὴ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν

ἐγκατάστασις τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων, προφανῶς κεραμοεργεῖον, ἐὰν κρίνη τις ἐκ τῆς βαθείας ἐντομῆς, ἥτις ἔχει ἀνοιγῆ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἐρυθροῦ πηλοῦ, πρὸς χρησιμοποίησίν του, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν χωμάτων, ἅτινα ἔχουν ἐκ νέου πληρώσει τὴν ἐντομήν, καὶ εἶναι πλήρη ὀστράκων, ἐν οἷς καὶ τινα ἀποτυχημένα κεραμικὰ τεμάχια, τὰ συνήθως εὐρισκόμενα εἰς περιόχας κεραμοεργείων.

Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν ἀπεκαλύφθη τμήμα θεμελίων τετραγώνου κτίσμα-

7) καὶ ἐν μέρει ἐκτὸς αὐτῆς, ἀνεσκάφη πρῶτων γεωμετρικῶν χρόνων κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος¹¹, καλυπτόμενος διὰ πλακῶν τοῦ συνήθους τύπου, ἀλλὰ μετὰ πλουσίου περιεχομένου. Ὁ τάφος οὗτος, ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου του ἀποδεικνύεται, ἀνῆκε προφανῶς εἰς πλουσίαν Ἀργεῖαν, ἴσως ἰέρειαν, καὶ περιεῖχε, πλὴν τῶν ὀστέων τῆς νεκρᾶς, περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἀγγεῖα, περόνας καὶ δακτυλίου. Τὰ ἀγγεῖα

11. Πρβλ. ΑΑΑ III (1970), σ. 180 - 183, σχέδ. 1, εἰκ. 1 - 9.

παρουσιάζουν ποικιλίαν σχημάτων και καλήν διακόσμησιν, τὴν συνήθη εἰς πρωίμους γεωμετρικοὺς χρόνους (Πί ν. 64 γ - ζ'). Ὁ τάφος φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς ἐκτεταμένον πλοῦσιον, γεωμετρικῶν χρόνων, νεκροταφεῖον, τοῦ ὁποῦ ἕτεροι τάφοι ἔχουν εὑρεθῆ καὶ ἀνασκαφῆ ἀπὸ ἐτῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δαναοῦ καὶ τῆς πλατείας τοῦ Ἁγίου Πέτρου¹².

Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Πανάγου

Εἰς τὸ οἰκόπεδον Πανάγου ἐπὶ τῶν ὁδῶν Θεοφανοπούλου καὶ Γοργόνος ἀριθ. 30, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διανοίξεως θεμελίων, ἀπεκαλύφθησαν ἴχνη ἀρχαιοτήτων. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσαν ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθησαν τὸ μὲν σειρά τάφων ΜΕ καὶ γεωμετρικῶν χρόνων, τὸ δὲ στρωματογραφικαὶ ἐνδείξεις διὰ τὴν κατοικησιν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν ἤδη χρόνων.

Ἐκ τῶν τάφων ὁ ὑπ' ἀριθ. 1, ὅστις εἶχε παραβιασθῆ κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον, περιεῖχεν ἓνα νεκρὸν συνεσταλμένον (κεφαλὴ πρὸς Ν.) καὶ δύο ἀμφορεῖς, τριφυλλόστομον οἴνοχόην, σκύφον καὶ κύπελλον, ὡς καὶ ψέλιον καὶ περόνην ἐκ τῶν ἐνδυμάτων (Σχέδ. 8).

Ἄξιόλογος ἦτο ταφὴ ἐντὸς μεγάλου πίθου (ὑψ. 1.70 μ.), ὅστις ἔφερεν εἰς τὰ χεῖλη ὀπὰς ἀναρτήσεως. Οὗτος, πλὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ, περιεῖχεν ἀμφορέα, τρεῖς πυξίδας καὶ δύο πρόχους. Ἱεριοὶ δύο κτιστοὶ ἀκτέριστοι τάφοι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς ΜΕ χρόνους, ἐνῶ ὁ τελευταῖος ἦτο ἑλληνιστικὸς κεραμοσκεπής.

Ὡσαύτως, ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου εὑρέθησαν ἴχνη κατοικῆσεως μετ' ἐπιχώσεως ἀρχαϊκῶν καὶ μυκηναϊκῶν χρόνων.

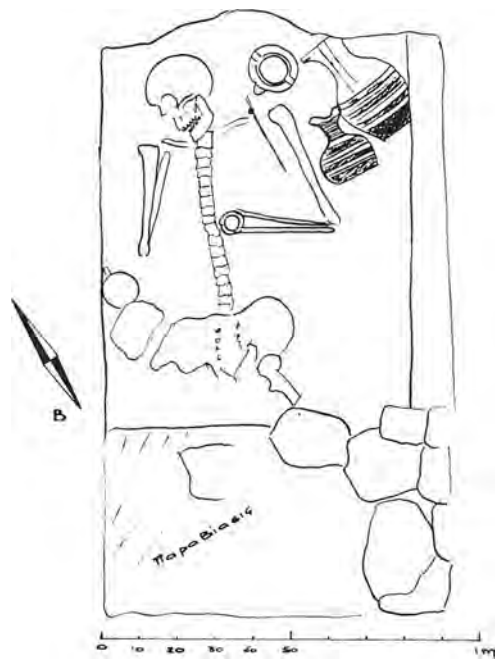
Νοσοκομεῖον Ἄργους

Εἰς τὸ Νοσοκομεῖον Ἄργους, ὅπου κατὰ τὴν διερεύνησιν τῶν θεμελίων εἶχεν ἀνασκαφῆ ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον ἀπὸ τῶν ΜΕ μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων¹³, ἐντὸς διανοιγέντος μεγάλου στεγανοῦ βόθρου καὶ κατὰ τὴν νοτιαν πλευρὰν αὐτοῦ (νοτιοδυτικὴν γωνίαν) ἀπεκαλύφθη, ἐν μέρει καταστραφεῖς, ΜΕ χρόνων τάφος κτιστός, διαστ. 1.60 × 0.45 × 0.37 μ., περιέχων ἓνα μόνον νεκρὸν ἀκτέριστον.

Νεκροταφεῖον Δειράδος

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων ἐντὸς τοῦ κτήματος Κ. Καρκαλέμη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καρα-

τζᾶ 104, κατὰ τὰς ὑπαρείας τοῦ λόφου τῆς Ἀρίσης, ἀνεκαλύφθησαν ἴχνη τῶν δρόμων δύο λαξευτῶν τάφων. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσαν ἀνασκαφικὴν διερεύνησιν τοῦ χώρου ἀνευρέθη πρῶτον ὁ θάλαμος τοῦ πρώτου τάφου (Σχέδ. 9, Α 1), ὅστις ἦτο μικρῶν διαστάσεων καὶ εἶχε χρησιμεύσει ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὡς βόθρος εἰς ὑπερκειμένην παλαιὰν οἰκίαν. Ἦτο ἠνεωγμένος, ὡς καὶ ὁ δρόμος, ἐντὸς τῆς μαλακῆς ὑπολευκοῦ κιμιλιᾶς καὶ ἡ ὄροφί του εἶχε πλήρως καταπέσει (Πί ν. 65 α). Τὸ δάπεδον αὐτοῦ εἶχεν ἐξ ὀλοκλήρου ἀναμοχλευθῆ πλὴν

Σχέδ. 8. Ἄργους. Οἰκόπ. Πανάγου. Γεωμετρικῶν χρόνων τάφος 1

μικροῦ τμήματος, ὅπερ ἐν εἴδει κόγχης ἐξετείνετο κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν, ὅπου εὑρέθησαν κατὰ χώραν ὀλίγοι λίθοι, λείψανα ὀστῶν νεκροῦ (Πί ν. 65 β) καὶ δύο ΥΕ III Β ἀγγεῖα. Ὁ τάφος 2 (Σχέδ. 9, Α 2) εἶναι ἀρίστης κατασκευῆς καὶ ἐκ τῶν πλέον ἀξιολόγων τῆς Ἄργολίδος. Ἔχει καλῶς κατεσκευασμένον δρόμον, μήκ. 13.70, πλ. ἀπὸ 1.10 - 1.88 μ., θάλαμον, διαστ. 5.20 × 3 μ., καὶ στόμιον, μήκ. 2.90 μ. Τὸ βαθύτερον σημεῖον τοῦ ἐπικλινούστος δρόμου εὑρίσκεται εἰς μεγαλύτερον τῶν 3.20 μ. βάθος. Ὁ τάφος εἶναι ἠνεωγμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου, ὅστις παρουσιάζει εἰς ἄλλα

12. Πρβλ. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 55 - 57.

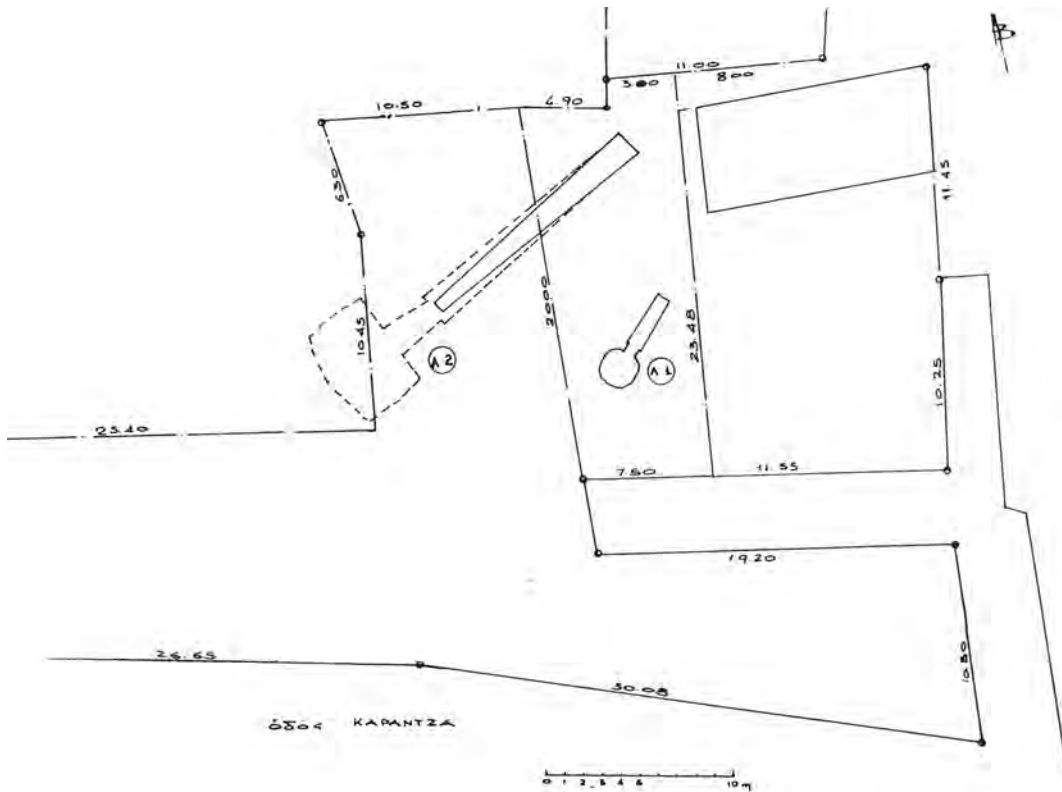
13. Πρβλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά σ. 172, Σχέδ. 9 καὶ Χαριστηρίων εἰς Ἀ. Ὁρλάκων, τόμ. Β', σ. 239 - 47.

σημεία καστανέρυθρον, εις άλλα φαιοπράσινον και εις άλλα καστανοκίτρινον χροϊάν. Ἡ ἐργασία διανοίξεως εἶναι ἀρίστη.

Ἐντὸς τοῦ δρόμου διεπιστάθη ἓν ἀνάτατον στρώμα, ὅπερ ἀνήκει εις ἑλληνιστικὸν νεκροταφεῖον, τοῦ ὁποῖου οἱ τάφοι ἔχουν ἀνοιγῆ ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ δρόμου (Πί ν. 65 γ) τοῦ τάφου, καὶ τρία ἐπάλληλα στρώματα, ἅτινα ταυτίζονται πρὸς τρεῖς περιόδους χρήσεως αὐτοῦ. Ἡ παλαιότερα χρήσις συμπίπτει πρὸς

σίνου, ἡ δὲ ἀκολουθήσασα ἐπίχωσις τῆς τελευταίας χρήσεως τοῦ θαλάμου εἶναι ἐκ χώματος καστανοῦ μετ' ὄστράκων καὶ τεμαχίων βράχου. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω χρήσεων φαίνεται ὅτι μέχρι τῶν ἐσχάτων μυκηναϊκῶν χρόνων ἐγένετο χρήσις τῆς θύρας τῆς εἰσόδου διὰ ταφῆν ἐκ τῶν ἄνω κατὰ πρόχειρον τρόπον (Πί ν. 65 δ).

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου ἀνευρέθησαν τὰ ἀνήκοντα εις τὰς ἀνωτέρω χρήσεις στρώ-

Σχέδ. 9. Ἄργος. Μυκηναϊκοὶ τάφοι Δειράδος

τὴν πρώτην τομὴν τοῦ βράχου, ταυτίζεται μετὴν πρώτην ταφὴν καὶ ἡ μικρὰ ἐπίχωσις, ἣτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς αὐτήν, περιέχει καστανὸν χῶμα, τεμάχια βράχου καὶ ὄστρακα. Κατὰ τὴν δευτέραν χρήσιν, τμῆμα τοῦ παλαιοῦ χώματος παρέμεινεν εἰς τὴν θέσιν του, ἐνῶ ἡ τομὴ ἐγένετο πλέον ἀπότομος. Πρὸς τὴν ἐκσκαφὴν ταύτην ἀντιστοιχεῖ ἐπίχωσις ἐκ φαιοπρασίνου βράχου σχεδὸν καθαροῦ, ἐν τεμαχίοις. Τρίτη τομὴ πλέον ἀπότομος, ἐγένετο ἐντὸς τοῦ φαιοπρα-

ματα. Οὕτω, πλὴν τῶν ὑπεράνω τῆς θύρας ταφέντων, ἀνευρέθη εἰς σκελετὸς πλησίον τοῦ στομίου, εἰς ὕψος ἀντίστοιχον τοῦ διαπέδου τῆς τρίτης χρήσεως, καὶ εἰς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου εἰς ὕψος ἀντίστοιχον τοῦ διαπέδου τῆς δευτέρας χρήσεως. Ἡ κυρία ταφή, ἣτις ἦτο ἐξαιρετικῶς πλουσία, φαίνεται ὅτι εἶχε διαταραχθῆ ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων ἤδη, ὅποτε εἶχεν ἀφαιρεθῆ καὶ τμῆμα τῶν κτερισμάτων προφανῶς, δεδομένου ὅτι τὰ χρυσοῦς κυρίως ἐκ

τῶν εὐρημάτων, ὡς καὶ τεμάχια ἀγγείων χρόνων ΥΕ ΠΑ εὐρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ θαλάμου εἰς ὑψηλότερα ἐπίπεδα τῆς ἀρχικῆς ταφῆς καὶ ἐντὸς τοῦ στομαίου τοῦ τάφου. Ὁ θάλαμος (διαστ. 5.20 × 3 μ.) ἐσώζετο ἐν μέρει ἀκέραιος, ἐνθὺ μὲγα μέρος τοῦ σαθοῦ βράχου εἶχε καταπέσει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου εἰς μεγαλύτερα ἢ μικρότερα τεμάχια. Χαρακτηριστικὸν ὑπῆρξε τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπιχῶσις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου καὶ ἰδίως εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα περιελάμβανε κυρίως ΜΕ ὄστρακα. Μεταξὺ αὐτῶν ἀνευρέθη καὶ ἀκεραία λοξότμητος ΜΕ ἐποχῆς πρόχους. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐπιχῶσις, παρομοίᾳ τῆς ὁποίας ἔχει ἀνευρεθῆ εἰς πολλοὺς τάφους τῆς Δειράδος¹⁴, προέρχεται ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ τάφου, ὅπου προφανῶς θὰ ὑπῆρχε συνοικισμὸς τῶν ΜΕ χρόνων. Ἡ νοτιὰ πλευρὰ τοῦ θαλάμου ἔχει ἐξ ὀλοκλήρου τειχισθῆ διὰ μεγάλου κυκλωπέου κατασκευῆς τοίχου, ὡς εἶναι σύνηθες καὶ εἰς τοὺς τάφους τῆς Ἀσίνης καὶ τῆς Προσύμνης¹⁵. Ἐπειδὴ ὁ βράχος τῆς ὀροφῆς ἐπικρέμαται ἐπικινδύνως, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ διερεύνησις καὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς τοῦ τοίχου, διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τυχόν ὑπαρχούσης κόγχης ὀπισθεν αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων διεπιστώθη, ὅτι ἡ πρώτη διάνοιξις τοῦ θαλάμου πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν κατὰ τοὺς Μυκηναϊκοὺς Π χρόνους, ἐνθὺ ἡ πρώτη κατὰ χώραν ταφή, ἥτις ἀνευρέθη ὑφ' ἡμῶν, φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς Μυκηναϊκοὺς Π/III 1 χρόνους. Ἐνδιαφέροντα τυγχάνουν τὰ συλλεγένητά ἐλάσματα χρυσοῦ, ἐν ψέλιον (Π ί ν. 65 ε) ὡς καὶ μικρὸν τριποδικὸν ἠθμοειδὲς ἀγγεῖον, ὅπερ χαρακτηριστικῶς εὐρίσκεται συχνότατα εἰς τοὺς θαλαμοειδεῖς τάφους.

Ἡδὴ, διὰ τῶν ἀνευρεθέντων δύο νέων λαξευτῶν τάφων¹⁶, ὧν ὁ εἰς ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν τῆς περιοχῆς, εἶναι προφανές ὅτι τὸ μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῶν λαξευτῶν τάφων τῆς Δειράδος ἐπεξετείνετο ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ὑπαρειῶν τῆς Ἀσίδος ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀντιστοίχων τῆς Λαρίσης, ἥτοι πρόκειται περὶ τῆς συνήθους χρησιμοποίησεως ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν μιᾶς κοιλάδος διὰ τὴν διάνοιξιν τάφων.

14. Deshayes, *Les Fouilles de la Deiras*, σ. 115· πρβλ. Vollgraff, *Fouilles d' Argos ἐν BCH 28* (1904), σ. 373 - 74.

15. *Asine*, σ. 157, εἰκ. 135, τάφος Γ· πρβλ. *Prosymna II*, τάφος XVI, πίν. 2, τάφος XLIII, πίν. 41 καὶ τάφος XXXIV, πίν. 19.

16. Πρβλ. *AAA III* (1970), σ. 391 - 93· πρβλ. διὰ τὰ κοσμήματα *BCH ἑ.δ.*, σ. 383, εἰκ. 12 - 13. Deshayes, *ἑ.δ.*, πίν. XLVIII, 8.

Οἰκόπεδον Κορομίχη (ὁδὸς Φορωνέως 5α)

Κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων ἐφάνησαν ἴχνη ἀρχαιοτήτων (Σχ ἑ.δ. 10). Κατόπιν τούτου διεξήχθη μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις παρουσίασε θεμέλια μετὰ λιθίνου κατωφλίου κατὰ χώραν ἀλλ' εἰς δευτέραν χρῆσιν. Πρόκειται περὶ μεταγενεστέρου, βυζαντινῶν χρόνων θεμελίου, τοῦ ὁποίου οὐδεμία συνέχεια ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς οἰκοδομῆς ἀνευρέθη. Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ χώρου, ἀνευρέθη τάφος ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, τοῦ ὁποίου αἱ κάθεται πλευραὶ ἦσαν ἐκ πάρου, τὸ δὲ δάπεδον ἐκ πηλίνων κεραμίδων. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὄστράκων ἐμφαίνεται ὅτι ἡ περιοχὴ εἶχε χρησιμοποιηθῆ καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους.

Οἰκόπεδον Στασινοπούλου (ὁδὸς Καποδιστρίου 3)

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Π. Στασινοπούλου, καὶ εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἀνευρέθησαν πῶρινοι πλάκες (τάφος Ι). Ὁ τάφος οὗτος (Σχ ἑ.δ. 11) περιεῖχεν ἓνα σκελετὸν κατὰ τὸ ἀνώτατον στρώμα καὶ διαλελυμένα ὀστᾶ ἐκ παλαιότερων ταφῶν ὑπ' αὐτὸν. Πλὴν τούτου, ἀπεκαλύφθη ἡ παιδικὴ ταφή ΙI ἐντὸς κεραμοσκεποῦς ταφίσκου, ὡς καὶ μία ταφή ἐν πίθῳ, τοῦ ὁποίου τὰ χεῖλη ἐκλείοντο διὰ πηλίνης πλακόσ. Τὰ ἐλάχιστα μικρὰ εὐρήματα ἀνήκουν εἰς τοὺς ὑστέρους κλασσικοὺς χρόνους.

Ἐθνικὸν Γυμναστήριον

Εἰς τὸ μεγάλῃς ἐκτάσεως νεκροταφεῖον τῆς περιοχῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Γυμναστηρίου Ἄργους¹⁷, κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ σταδίου ἀπεκαλύφθη καὶ νέα σειρά τάφων, τῶν ὁποίων εἰς γεωμετρικῶν χρόνων (Π ί ν. 66 α), οἱ δὲ λοιποὶ κλασσικῶν. Ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξεν ἡ παιδικὴ ταφή ἐντὸς φοειδοῦς σχήματος πηλίνης σαρκοφάγου, ἥτις πλὴν τῶν ὀστέων, περιεῖχε σκυφίσκον, μίαν κοτυλίσκην καὶ τεμάχιον εἰδωλίου παιδός (Π ί ν. 66 β). Οἱ τάφοι ἀνευρέθησαν ἀφ' ἐνός μὲν κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ Γυμναστηρίου, ὅπου αἱ παλαιότεραι ἀνασκαφαί, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ὅπου ἡ μεγάλη ἀνωφεία τῆς κυρίας εισόδου (Π ί ν. 66 γ).

Δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι τὸ κύριον σύμπλεγμα τῶν πρὸς Β. τῆς σφενδόνης τοῦ Γυμναστηρίου κατὰ τὰς παλαιὰς ἀνασκαφὰς ἀποκαλυφθέντων τάφων μεταφέρθη καὶ ἀνεστηλώθη εἰς τὴν βο-

17. *AA 21* (1966) : Χρονικά, σ. 128. 22 (1967) : Χρονικά, σ. 172, Σχ ἑ.δ. 9.

ρειοανατολικήν γωνίαν τοῦ Γυμναστηρίου, ὅπου θὰ παραμείνῃ ὄρατόν.

Ἡ πρὸς Β. καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ Γυμναστηρίου περιοχὴ, ὅπου οἱ τάφοι διακρίνονται ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ συγχρόνου ἐδάφους, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνασκαφῆ κατὰ τὸ ἔτος 1970.

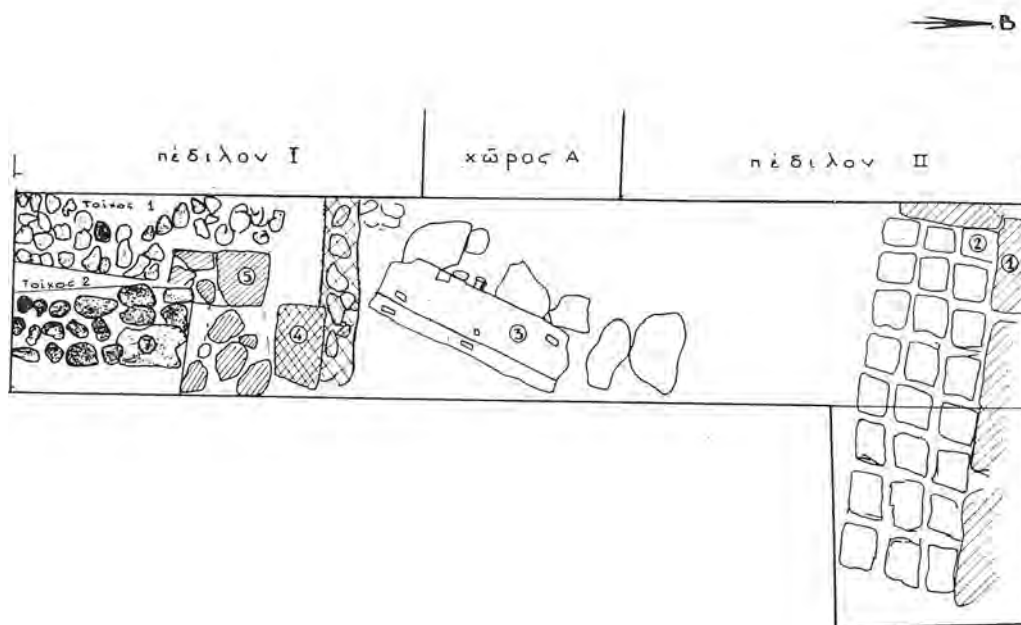
Ἐργατικὸν Κέντρον (ὁδὸς Ἑφαιστου 5)

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκσκαφῆς τῶν θεμελιῶν, εἰς εἰσέτι ἐκ τῶν συνήθως ἀνευρισκομένων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τάφων ἀπεκαλύφθη. Πρόκειται περὶ κτιστοῦ κιβωτισοσχήμου, πρωτογεωμετρικῶν χρόνων τάφου, ὅστις περι-

καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου, θὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἔτους 1971.

Οἰκόπεδον Γ. Οἰκονόμου (ὁδὸς Ἑρακλέους 86)

Κατὰ τὸ 1963 μακρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἶχε διεξαχθῆ εἰς τὸν χώρον τοῦ Νοσοκομείου Ἄργους¹⁸. Κατ' αὐτὴν ἀνευρέθησαν τάφοι ΜΕ καὶ μυκηναϊκῶν χρόνων, ἐξεφράσθη δὲ τὸ πρῶτον ἢ ἄποψις, ὅτι τὸ παλαιότερον μυκηναϊκὸν Ἄργος πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἀσπίδος ὡς καὶ τὴν προσβλέπουσαν πρὸς τὰς Μυκήνας. Ἦδη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἑρακλέους καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ

Σχέδ. 10. Ἄργος. Οἰκόπ. Κορομίχη. Κάτωπις δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς

εἶχεν ἓνα συνεσταλμένον νεκρὸν ἐκτερισμένον διὰ τυπικῶν πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς ἀγγείων (Πί ν. 66 δ - η).

Οἰκόπεδον Παπανικολάου (ὁδὸς Δαναοῦ)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν θεμελιώσεως πολυκατοικίας ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἄλλοι τάφοι, ἀνήκοντες εἰς τὸ σημαντικὸν πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων νεκροταφείον τῆς περιοχῆς, ἀνασκαφέντες ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Χ. Κριτζᾶ.

Τὰ ἀνασκαφικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνης, ἥτις συνέπεσε πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1970

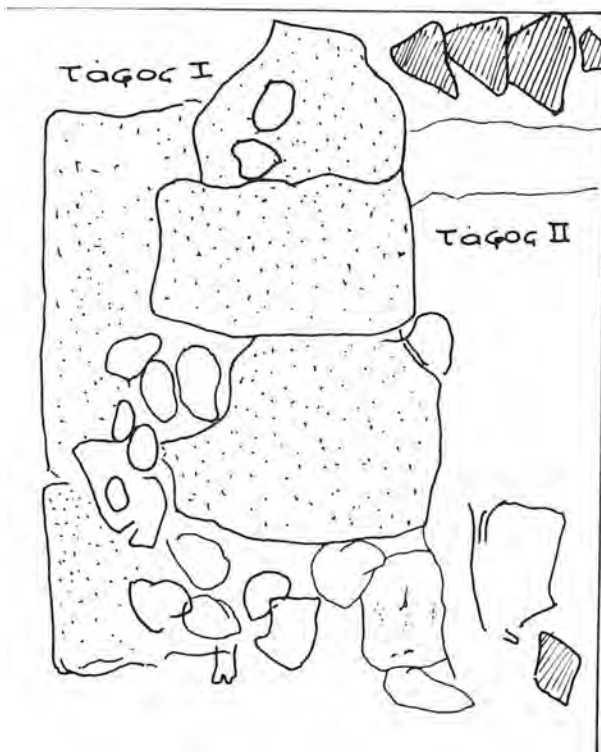
λόφου τῆς Ἀσπίδος ἀπεκαλύφθησαν τὰ πρῶτα στοιχεῖα, ἅτινα ἐπιτρέπουν νὰ προσβλέψωμεν μετ' αἰσιοδοξίας πρὸς τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἀποκάλυψιν τοῦ παμπαλαίου μυκηναϊκοῦ καὶ ΜΕ Ἄργους. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Ἀσπίδος ὁ Vollgraff εἶχε παρατηρήσει, ὅτι, ἐνῶ ὑπῆρχον τάφοι μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, δὲν ὑπῆρχον λείψανα οἰκισμοῦ τῶν αὐτῶν χρόνων¹⁹. Ἐκ παραλλήλου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι,

18. *AA* 19 (1964): Χρονικά, σ. 172 κ.ε. καὶ *Χαριστήριον εἰς Ἀ. Ὀρλάνδον*, τόμ. Β', σ. 247.

19. *BCH* 30 (1906), σ. 6-7.

ἐνῶ ὑπῆρχον τὰ ἐρείπια τοῦ ΜΕ οἰκισμοῦ τῆς Ἀσπίδος δὲν ὑπῆρχον οἱ ἀνάλογοι τάφοι. Ἦδη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς Οἰκονόμου, ἀφ' ἑνὸς ἔχομεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἐνδείξεις τῆς ἀνασκαφῆς Πανάγου, τὰ πρῶτα σαφῆ ἴχνη μυκηναϊκῶν καὶ ὑστερομεσοελλαδικῶν θεμελιῶν οἰκιῶν (Πί ν. 67 α), ἀφ' ἑτέρου δέ, τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πρῶτου συνόλου ΜΕ τάφων, κυρίως τῶν μέσων καὶ ὑστέρων ΜΕ χρόνων, διατεταγμένων εἰς τύμβον. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἑλληνιστι-

ἀπλοῦς ἐν λάκκῳ καὶ μία πολλαπλῆ ταφὴ ἐντὸς μεγάλου πίθου (Πί ν. 67 δ). Ἐλπίζεται ὅτι ἡ ὀλοκλήρωσις τῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου καὶ ἡ συνέχισις τῆς ἐρεύνης, ἥτις ἀπὸ τοῦ παρόντος ἔτους κατέστη συστηματικὴ ἐν Ἀργεῖ, θέλει ἀποδώσει περαιτέρω στοιχεῖα περὶ τοῦ Ἀργους, κυρίως εἰς τὴν περὶ τὴν Ἀσπίδα περιοχὴν. Εὐρήματα ὀλίγα, κυρίως ὄστρακα. Τὰς ταφὰς κυρίως συνδέουν τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύπου τῆς Tumuli Culture²⁰ (Πί ν. 67 ε - ζ).

Σχέδ. 11. Ἀργος. Οἰκόπεδον Στασινοπούλου. Κάτωπις τάφου Ι

κοὺς χρόνους, ἡ περιοχὴ εἶχε χρησιμοποιηθῆ διὰ κατοικησιν.

Ὁ τύμβος ἀποτελεῖται ἐκ κοινῶν χαλίκων τοῦ ποταμοῦ, ὅστις εἰς μικρὰν ἀπόστασιν διασχίζει τὸ Ἀργος, καὶ λεπτοῦ χώματος. Περιφερειακῶς καὶ κατὰ διαστήματα τὸ ὄλοιτροχον αὐτὸ συγκρατεῖται δι' ἐπιστρώσεως ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, περιβάλλεται δὲ διὰ τοίχου ἐκ μετρίων λίθων (Πί ν. 67 β). Οἱ κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἀνασκαφέντες ἐντὸς τοῦ τύμβου τάφοι ὑπῆρξαν διαφόρου ἑκάστος τύπου, δύο πηλοπερικλειστοὶ (Σχ ἐ δ. 12· Πί ν. 67 γ), εἰς

Οἰκόπεδον Τσόκολα (ὁδὸς Ἡρακλέους 141)

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου Οἰκονόμου, ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ

20. Ἡ ἀνεύρεσις ταφῶν ἐν τύμβῳ καὶ δὴ τῆς παλαιότερας φάσεως ἐν Ἀργολίδι, μετὰ τοὺς τύμβους τοῦ Μαραθῶνος, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ὑπάρχοντα ἤδη δεδομένα ἐκ Μυκηνῶν καὶ Λέρνης, θά προσθέσει νέα στοιχεῖα θεωρήσεως τοῦ ὄλου προβλήματος τῆς μετακινήσεως τῶν λαῶν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον (πρβλ. θεωρίαν Hammond ἐν *BCA* 1967, σ. 77 κ.έ., ὅπου ἀναφέρονται καὶ αἱ θεωρίαι τοῦ Valmin, τὰ τῶν τάφων Λευκάδος, αἱ θεωρίαι Heurtley, Gimbutas ὡς καὶ σύνοψις τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας).

Ἡρακλέους, ἠνεφύθησαν δύο μόνον πέδιλα διὰ τὴν ἐπέκτασιν ὑπαρχούσης οἰκοδομῆς. Ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρέθησαν ἄφθονα τεμάχια κυρίως μυκηναϊκῶν ἀγγείων, ἀλλ' οὐδὲ ἴχνος οἰκοδομικόν, προφανῶς λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως τῆς τομῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως δυνατότητος περαιτέρω ἀνασκαφῆς εἰς τὸ σημεῖον αὐτό.

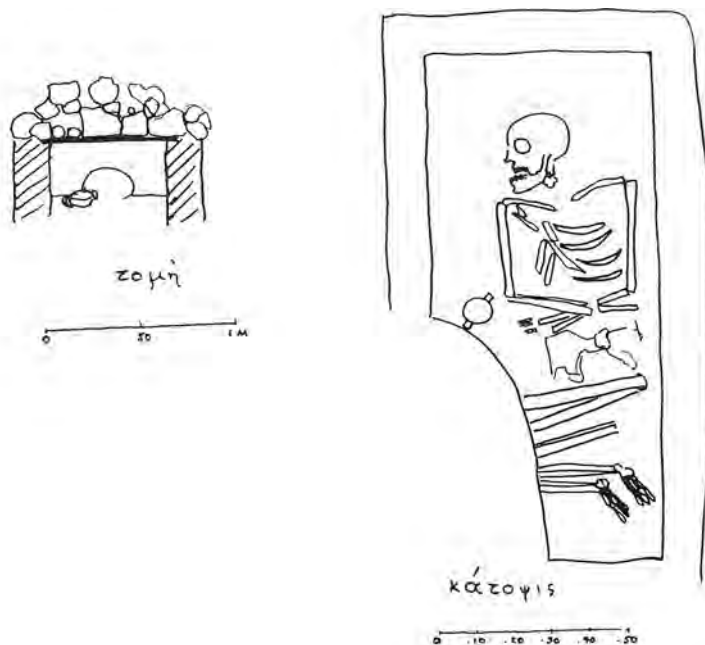
Οἰκόπεδον Θεοδοροπούλου (πάροδος Περσέως 42)

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ οἰκόπεδου Οἰκονόμου, εἰς εὐθείαν περὶ τὰ 150 μ., κατὰ τὸν ἔλεγχον τῆς πόλεως

χρόνων ταφαί, ὑπ' αὐτὰς δὲ ταφῇ ἀρχαϊκῶν χρόνων ἐν πίθῳ. Δεδομένου ὅτι ἡ ἐκ χαλίκων ἐπίχωσις παρουσιάζει πλείστας ὁμοιότητας (Πί ν. 68 α - β) πρὸς τὴν ἐπίχωσιν τῆς ἀνασκαφῆς Οἰκονόμου, εὐρέθησαν δὲ καὶ ἄφθονα ὄστρακα ἐν τῇ ἀφαιρεθείσῃ ἐπίχῳσει, ἀπεφασίσθη ἡ διεξαγωγή συστηματικῆς ἀνασκαφῆς, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα ἀναμένονται ἄκρως ἐνδιαφέροντα²¹.

Οἰκία Σταυροπούλου (ὁδὸς Διομήδους)

Κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως νέου βόθρου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Διομήδους εἰς μικροτάτην ἀπὸ τῆς

Σχέδ. 12. Ἄργος. Οἰκόπ. Οἰκονόμου. Κάτοψις καὶ τομή τάφου 2

ἐπεσημάνθησάν ἴχνη ἀρχαιοτήτων εἰς τὰ θεμέλια τῆς ὑπὸ ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς Θεοδοροπούλου. Μία μικρὰ διερεύνησις ἀπεκάλυψε τὴν ὑπαρξιν δύο τοῦλάχιστον πρωίμου μυκηναϊκῆς ἐποχῆς τάφων, οἵτινες ἀνασκαφέντες ἀπέδωσαν ἀγγεῖα ΜΕ ΙΙΙ/ΜΥΚ Ι ἐποχῆς (Πί ν. 68 γ - ε). Εἶναι κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι, καλυπτόμενοι διὰ μεγάλων πλακῶν. Ἐπ' αὐτῶν καὶ περὶ αὐτοὺς εὐρέθη ἐπίχωσις ἐκ χαλίκων, ἐν εἶδει τύμβου. Ἐκ παραλλήλου, πλησίον τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν τάφων ἀπεκαλύφθησαν δύο ἐπάλληλοι ὑστέρων ἑλληνιστικῶν

ὁδοῦ Ἡρακλέους ἀπόστασιν, ἀπεκαλύφθη μέγας κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος, ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων, ὅστις κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ τμήμα εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ βόθρου, πρὸ πολλῶν ἐτῶν (Πί ν. 68 ζ'). Πρόκειται περὶ μεγαλοπρεποῦς κατα-

21. Τὰ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφικὰ δεδομένα (βλ. *BCH* 30 (1906), σ. 5 κ.έ. καὶ 31 (1907), σ. 139 κ.έ., ὡς καὶ Deshayes, *Fouilles de la Dèiras*, σ. 13 - 21 καὶ 115 - 37), παρουσιάζουν ἤδη τὸ Ἄργος ὡς σημαντικώτατον κέντρον τῶν ΜΕ χρόνων. Τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῶν νέων δεδομένων τῆς ἀνασκαφῆς Τσελεμπατιάτου (βλ. κατωτέρω).

σκευής τάφου, καλυπτομένου υπό μεγάλων πλακών. Ὑπεράνω τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα, ὡς πολλάκις ἔχει σημειωθῆ εἰς σημαντικῶν προσώπων ταφάς. Ἐσωτερικῶς εἶχε περισωθῆ τὸ περιλαμβάνον τὴν κεφαλὴν τμήμα τοῦ τάφου. Ἐκεῖ εὐρέθη φερόμενον ὑπὸ τοῦ νεκροῦ χαλκοῦν κρᾶνος, ὅμοιον πρὸς τὸ ἀνευρεθὲν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ θεάτρου. Φαίνεται ὅτι καὶ τὰ δύο ἔχουν ἐξέλθει ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου²². Τὸ παρὸν στερεῖται μόνον τοῦ χαλκοῦ λόφου, ὅστις ἐπιστέφει τὸ παλαιόν. Παρὰ τὴν κεφαλὴν εὐρέθη μέγας ἀμφορεύς (Σχέδ. 13) καὶ εἰς τὸν λαίμον λαβὴ σιδηρᾶ ξίφους (Πί ν. 68 ζ).

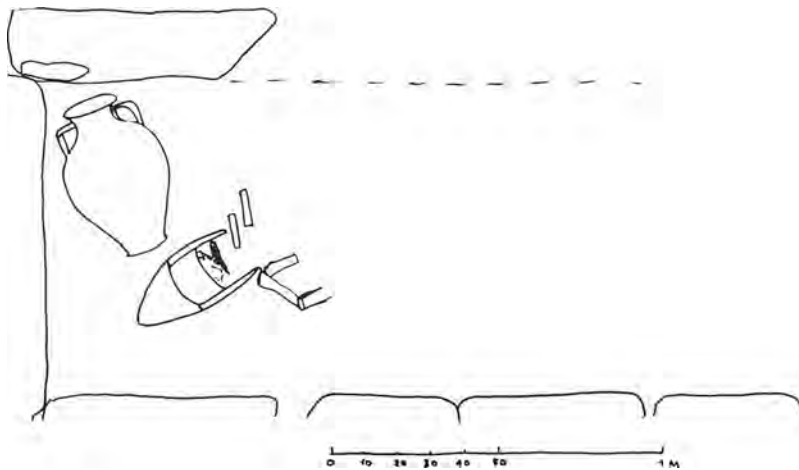
Οἰκία Τσελεμπατιώτου (ὁδὸς Ἑρακλέους 91α)

Ὡσαύτως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἑρακλέους (δυτικῆ

ΜΕ χρόνων (Πί ν. 69 α). Εἰς μικρὰν παραβίαισιν τοῦ ἐδάφους ἀνευρέθη ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων τάφος ἐν λάκκῳ, καλυπτόμενος διὰ τεμαχίων πίθου. Ἡ ταφὴ περιελάμβανεν ἓνα νεκρὸν συνοδευόμενον ὑπὸ τῶν συνήθων δακρυδόχων καὶ μιᾶς στλεγγίδος.

Ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐπεβεβαιώθη ἡ ὑπαρξίς μεγάλων ἐπιχώσεων, αἵτινες περιλαμβάνουν λείψανα κατοικήσεως καὶ τῶν μυκηναϊκῶν καὶ τῶν ΜΕ χρόνων ἐπαλλήλως.

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ ὑπολειπομένου χώρου τῆς οἰκίας ταύτης ἀλλὰ καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν, ἥτις σημειωτέον, εἶναι ἀραιότατα ὄικοδομημένη, θὰ ἀποδώσῃ ἄκρως ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα.

Σχέδ. 13. Ἄργος. Οἰκόπ. Σταυροπούλου. Τὰ λείψανα τοῦ γεωμετρικοῦ τάφου

πλευρὰ) ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας Τσελεμπατιώτου, κατὰ τὴν διάνοιξιν βόθρου ἀνευρέθησαν λίθοι τοίχου κατὰ χάραν. Ἡ ἐπακολούθησασα ἀνασκαφὴ θὰ ὀλοκληρωθῆ τὸ ἔτος 1971.

Ἀρχικῶς ἐνετοπίσθησαν τὰ λείψανα μυκηναϊκῶν τοίχων καὶ μεγάλη αὐλὴ τῶν αὐτῶν χρόνων. Ὑπὸ τὸ δάπεδον ταύτης διῆκεν ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς κτιστός, καλυπτόμενος διὰ πλακῶν. Ὑπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ τῆς αὐλῆς ἀνευρέθησαν τρεῖς οἰκοδομικαὶ φάσεις, ὧν ἡ πρώτη τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων αἰ δὲ λοιπαὶ τῶν

22. BCH 81 (1957), σ. 323 κ.έ., εἰκ. 19. Ἐλάχιστα τεμάχια χαλκῶν ελασμάτων εὐρεθέντα ὑφ' ἡμῶν ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξίς καὶ θώρακος, ὅστις κατεστράφη κατὰ τὸ παρελθόν.

ΣΚΑΛΑ ΜΑΛΑΝΔΡΕΝΙΟΥ

Ἀφορμῆς δοθείσης ἐκ γενομένης αὐτοψίας διὰ τὴν χορήγησιν ἀδείας ἐλαιοτριβείου εἰς τὴν περιοχὴν Σκάλας Μαλανδρενίου, ὅπου ὁ γνωστός²³ προϊστορικὸς συνοικισμὸς, ἐγένετο μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πρὸς Β. τοῦ συνοικισμοῦ καὶ ἐκεῖθεν τῆς ὁδοῦ πρὸς Μαλανδρένιον, ὅπου εἶχον συλλεγῆ ὑφ' ἡμῶν ἐπιφανειακῶς λεπίδες καὶ ξέσματα ὀψιανοῦ.

Δυστυχῶς εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀνασκαφῆς, περιορισθὲν περὶ τὸν πρὸς οἰκοδόμησιν χώρον, δὲν ἀνευρέθησαν οἰκοδομικὰ λείψανα, οὔτε ἄλλαι ἀξιόλογοι ἐνδείξεις κατοικήσεως. Εἰς ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ λόφου ἐνετοπίσθησαν

23. Πρβλ. Συριοπούλου, *Προϊστορία Πελοποννήσου*, σ. 89.

σημεία λατομίας κατά τὸ παρελθόν, δυνάμενα νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους.

Πλέον ἐνδιαφέροντα ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα μικρᾶς ἐρεῦνης κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου, καθ' ἣν ἐνετοπίσθησαν οἰκοδομικὰ ἴχνη ὑστέρων ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (Πί ν. 69 γ).

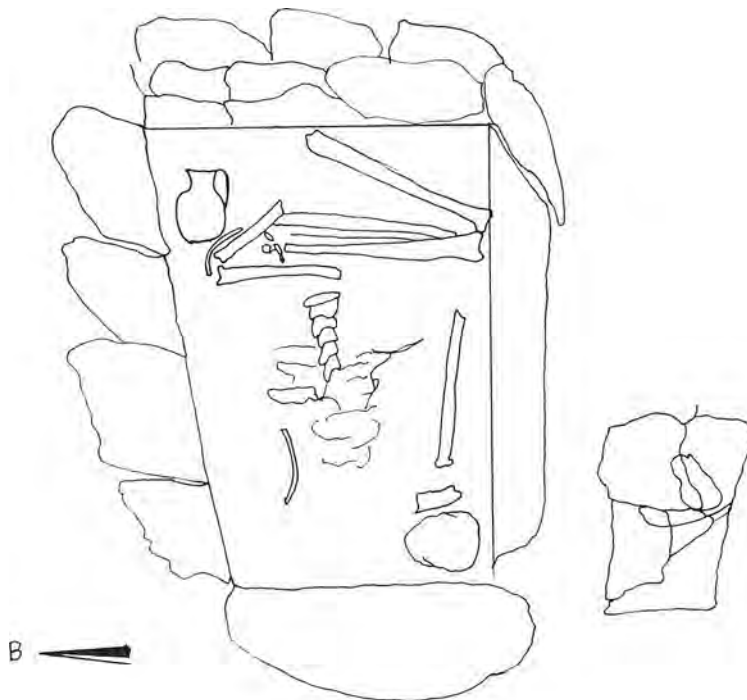
Ἐπὶ ἐτέρου λόφου, ὀλίγον δυτικώτερον κειμένου, ὑπάρχουν τὰ λείψανα μεγάλου μεσαιωνικῶν χρόνων πύργου (Πί ν. 69 β), ὅπου ἔχει χρησιμοποιηθῆ οἰκοδομικὸν ὄλικόν ἀρχαίων κτηρίων.

δεδομένου ὅτι τὰ ὕδατα τῆς Λέρνης διαβρέχουν ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς εὐρίσκονται οἱ τάφοι καὶ τὰ θεμέλια, ὑπὸ τὴν σημερινὴν στάθμην τῶν ὑδάτων.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν σταδιακῶς ἀνεσκάφησαν οἱ ἀνευρεθέντες δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, (Σχέδ. 14). δύο ταφαὶ ἐν πίθῳ καὶ τρεῖς τοῖχοι.

ΑΚΡΟΝΑΥΠΛΙΑ

Ἐπὶ τῆς Ἀκροναυπλίας καὶ τῆς πρὸς τὴν πόλιν τοῦ Ναυπλίου πλευρᾶς, ἐπικειμένων οἰκο-

Σχέδ. 14. Μύλοι. Κιβωτιόσχημος τάφος 2

ΜΥΛΟΙ

Μεγάλη ὑδραυλιὰς ἠνεφῆθη κατὰ τὸ 1970, διὰ τὴν ἐγκατάστασιν σωλῆνων. Ἡ αὐλαξ αὕτη διερχομένη ἐκ τῶν ἰδιοκτησιῶν Ψωμαδάκη, Καρατασοῦλη, Λύκου, Κυπαρίσση καὶ Ψωμαδάκη, ἀπεκάλυψε σειρὰν τάφων καὶ τινὰ λείψανα τοίχων, εἰς βάθος 1.30 μ. περίπου. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἐπιχώσις ἀποτελεῖται, μέχρι τοῦ βάθους τούτου τοῦλάχιστον, ἐκ στρώματος καθαρῶ πηλοῦ, σχηματισθέντος ἐκ τῆς ἐπὶ μακροτάτην σειρὰν ἐτῶν ἐναποθέσεως ἰλύος,

δομικῶν ἐργασιῶν τοῦ ΕΟΤ, ἐγένετο ἐναρξίς ἀνασκαφικῆς διερευνήσεως τῆς περιοχῆς μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅστις ἐν συνεχείᾳ ἔδει νὰ ἀφαιρεθῆ. Κατὰ τὸ πραγματοποιηθῆν ἐντὸς τοῦ ἔτους 1970 ἔργον οὐδὲν πλὴν λειψάνων θεμελίου βυζαντινοῦ ἢ φραγκικοῦ (12ου - 13ου αἰ. μ.Χ.) κτηρίου ἀπεκαλύφθη, ὅπερ εἶχεν ἤδη ἀπὸ τῶν ἐνετικῶν καὶ τουρκικῶν χρόνων καταστραφῆ. Ἐντὸς τῆς μεταγενεστέρων χρόνων ἐπιχώσεως συνελέγησαν τεμάχια παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐνῶ

μεταξύ τῶν σχισμῶν τῶν πλήρως καθαρισθέντων βράχων ἀνευρέθησαν σποραδικῶς πορφύραι καί τινα προϊστορικά ἐργαλεῖα (πρβλ. ἀνασκαφῆν Ναυπλίας).

ΝΗΣΙΕ ΡΟΜΒΗ ΤΟΛΟΥ

Γενομένης αὐτοψίας ἐπὶ τῆς ἔναντι τοῦ Τολοῦ νησίδος Ρόμβη, διεπιστώθη ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς ἡ ὑπαρξίς λειψάνων θεμελιῶν μεσαιωνικῶν οἰκίδων, τειχῶν, δεξαμενῶν καὶ ἐγκαταστάσεων, ὡς καὶ ἡ ὑπαρξίς ἀφθόνων ὀστράκων καὶ τινων τοίχων ρωμαϊκῶν χρόνων (Πί ν. 69 δ). Σποραδικῶς συναντᾶ τις τεμάχια κατεργασμένου πυριτολίθου.

ΠΑΛΑΙΑ ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ

Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτοψίας διὰ τὴν χορηγισιν οἰκοδομικῆς ἀδείας εἰς τὸ Νησί (ἀρχαία ἀκρόπολις τῆς Ἐπιδαύρου) τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου, ἐνετοπίσθη πλησίον τῆς οἰκίας Χρ. Ζαφειρίου, ἡ θέσις δύο ἐδωλίων ἀνηκόντων εἰς θέατρον. Ἡ ὅλη διαμόρφωσις τοῦ χώρου καὶ τοῦ ἐδάφους εἰς εὐρείαν κοιλότητα καθιστᾷ προφανῆ τὴν ὑπαρξίν θεάτρου εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων οὔτε ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀναφέρεται ἡ ὑπαρξίς του.

ΟΙΝΟΗ (ΜΑΖΙ)²⁴

Εἰς τὴν περιοχὴν Μάζι Ἀργολίδος εἶναι ἐμφανῆ τὰ ἴχνη οἰκοδομημάτων τῶν κλασσικῶν χρόνων, τὰ ὅποια εἶχον ἐν μέρει ἀνασκαφῆ, ὀλίγον πρὸ τοῦ πολέμου ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου Πιτίδου. Νῦν διακρίνονται σαφῶς τὰ εἰρήπια πολυγωνικῆς τοιχοποιίας τοίχων ὑποστύλου αἰθούσης (Πί ν. 69 ε - ζ'), δεξαμενὴ καὶ τινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Πρόκειται προφανῶς περὶ τῆς ἀναφερομένης ὑπὸ τοῦ Πausanίου (II, 25, 2) πόλεως Οἰνόης, ἣτις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του εἶχε πλέον ἐγκαταλειφθῆ.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΑΣΤΡΟΣ

1. Ὑπὸ τοῦ ιδιώτου κ. Κλεομένους Οἰκονόμου παρεδόθη εἰς τὴν Συλλογὴν Ἄστρους μαρμαρινὴ κεφαλὴ ἐκ Λουκοῦς γενειοφόρου ἀνδρός (ὑψ. 0.37, πλ. 0.22 μ.) (Πί ν. 70 α). Ἡ κεφαλὴ, καλῆς τέχνης τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ., εἶναι ἀρίστης διατηρήσεως, πλὴν ἀποτμήσεως τμήματος τῆς ρινός, καὶ παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὸν Αἴλιον (L. Aelius Verus Caesar), θετὸν υἱὸν τοῦ Ἀδριανοῦ, ζήσαντα ἀπὸ τοῦ 86 - 138 μ.Χ. Τούτου χαρακτηριστικῆ

εἶναι ἡ οὐλὴ κόμη, τὸ κοντὸν γένειον, μετὰ μακροῦ μύστακος, τὰ λεπτὰ χεῖλη καὶ οἱ συνωφρωμένοι ὀφθαλμοί²⁵.

2. Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς προέρχεται χαλκοῦν εἰδώλιον βοός, ὅπερ ὁμοίως παρεδόθη εἰς τὴν Συλλογὴν Ἄστρους καὶ εὕρισκεται ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου (Πί ν. 70 β). Πρόκειται περὶ μικροῦ συμπαγοῦς εἰδωλίου ἱσταμένου βοός, μετὰ μακρᾶς οὐρᾶς, ἐρειδομένης ἐπὶ μικροῦ πάχους παραλληλεπίπεδου βάσεως. Οἱ ὀφθαλμοί, αἱ πτυχαι τοῦ λαιμοῦ, ὁ θύσανος τῆς οὐρᾶς καὶ αἱ λοιπαὶ λεπτομέρειαι τῆς κεφαλῆς δηλοῦνται ἐγγράκτως. Ὁ τύπος εἶναι χαρακτηριστικὸς τοῦ τέλους τῆς 6ης π.Χ. ἑκατ. Πρόχειρα παραδείγματα παρομοίων εἶναι τὰ ἐκ Περαχώρας, Λυκοσοῦρας καὶ Τυροῦ²⁶. Τὸ εἰδώλιον φέρει τὴν ἐγγράκτον ἐπιγραφὴν ἐπὶ τῶν πλευρῶν καὶ τοῦ ἀνω μέρους αὐτοῦ :

⊠ ΕΛΙΚΙΣ ΑΝΕΘΕΚΕ ΠΑΡΠΑΟ.

Ἡ ἐπιγραφὴ θὰ μελετηθῆ ἰδιαίτερος. Τὸ εἰδώλιον ἔχει μῆκος 0.066, ὕψος 0.04 μ. καὶ εἶναι θαυμασίας διατηρήσεως.

ΕΥΑΓΓ. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

*

ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΝΑ ΣΠΕΤΣΩΝ

Περιορισμένη δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἰς θέσιν Ἁγία Μαρίνα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς νήσου τῶν Σπετσῶν καὶ πρὸς Ν. τῆς πόλεως, ἀπεκάλυψε λείψανα πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ καὶ ἀσφαλῆ ἴχνη μυκηναϊκῆς ἐγκαταστάσεως¹.

25. Πρβλ. Budde and R. Nicholls, *Catalogue of Greek and Roman Sculpture*, Fitzwilliam Mus. Cambridge, πίν. ἀριθ. 110, σ. 69 - 70 καὶ D. R. Sear, *Roman coins and their Value*, σ. 91.

26. Πρβλ. *Perachora I*, πίν. 43, ἀριθ. 5 - 7, σ. 136, *AE* 1912, σ. 160, εἰκ. 41 καὶ Ρωμαίου, *Κυνοουριακά*, 1930, σ. 215, εἰκ. 6.

1. Ἀφορμὴν διὰ τὴν διενέργειαν τῆς ἀνασκαφῆς παρέσχεν ὑπόδειξις τοῦ κ. Ἀδ. Κ. Κύρου, ὅστις παρετήρησεν εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Ἁγ. Μαρίας προϊστορικά ὄστρακα καὶ ὀψιανούς, ἔσπευσε δὲ νὰ ἐνημερώσῃ τὸν Γεν. Ἐπιθεωρητὴν Καθηγητὴν κ. Σπ. Μαρινάτου. Βαθεῖαν αἰσθάνομαι εὐγνωμοσύνην τόσον πρὸς τὸν κ. Κύρου διὰ τὴν παντὶ τρόπον ὑποβοήθησιν τῶν ἐρευνῶν μας, ὅσον καὶ πρὸς τὴν μνήμην τῆς πρὸ τινος ἐκλιπούσης εὐγενοῦς δεσποίνης Μαρίας Μπούμπουλη, ἡ ὅποια καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Σπέτσας παρέσχεν ἀνεκτίμητον βοήθειαν καὶ ἐνθάρρυνσιν.

Εὐχαριστίας ὀφείλω ἐπίσης εἰς τὴν Ἐπιμελήτριαν Ἀρχαιοτήτων δ. Ἀλεξάνδραν Ἰωαννίδου, ἡ ὅποια ἐβοήθησε μεγάλως εἰς τὴν ὅλην διεξαγωγὴν τῶν ἐρευνῶν, καθὼς καὶ εἰς τὴν Ἐφορον Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐάγγ. Δεϊλάκη, τὸν

24. Πρβλ. Pauly - Wissowa, *RE* XVII, 2, 2237 - 2240.

Ὅχι μόνον ἡ προϊστορία τῶν Σπετσῶν (τῆς ἀρχαίας Πιτυοῦσης προφανῶς) (Παυσ. II, 34, 8) ἦτο παντελῶς ἄγνωστος μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ καὶ ἱστορικῶν χρόνων ἀρχαῖα ἐσπάνιζον ἐπὶ τῆς νήσου, ἐπειδὴ οὐδέποτε ἠρευνήθη αὕτη συστηματικῶς. Ἐν τούτοις παλαιότερον ὁ ἀείμνηστος Γ. Σωτηρίου² εἶχεν ἀποκαλύψει δύο παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς, μίαν περὶ τὸ ναυδριον τῆς Εὐαγγελιστρίας κατὰ τὴν θέσιν Μπάλιτζα, παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ παλαιοῦ λιμένος, ἄλλην δὲ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἐπὶ χερσονήσου παρὰ τὸν Ἅγιον Δημήτριον καὶ μετὰ ξὺ δύο ἠρειπωμένων ἀνεμομύλων (Σχ ε δ. I· Πί ν. 71 β), καθὼς καὶ ἄλλα ἀξιόλογα ἴχνη, μὴνύοντα ὅτι ὁ κύριος οἰκισμὸς τῆς νήσου, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ὄψιμον ἀρχαιότητα, ἔκειτο εἰς τὰ περὶ τοῦ παλαιοῦ λιμένος. Ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα ὅμως ἔδειξεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς χερσονήσου τῶν δύο μύλων, παρὰ τὸν Ἅγιον Δημήτριον, καὶ εἰς ἄλλας παρακειμένας θέσεις εὐρίσκονται σποραδικῶς ὄστρακα ἀγγείων γεωμετρικῶν καὶ κλασσικῶν ἢ ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ τεμάχια λεπίδων ὄψιανου ἢ πυριτόλιθοι. Ὡστε φαίνεται πολὺ προγενέστερος ὁ οἰκισμὸς τῆς θέσεως. Προφανῶς εἰς τὴν βορειοανατολικὴν αὐτὴν γωνίαν τῆς νήσου, ὄχι μακρὰν τῆς σημερινῆς πόλεως καὶ προπάντων μετὰ τοῦ παλαιοῦ λιμένος καὶ τοῦ ἀντιπύγου πρὸς αὐτὸν ἀσφαλοῦς ὄρμου, εἶχον συγκεντρωθῆ οἱ παλαιότεροι κάτοικοι αὐτῆς, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν ἤδη χρόνων. Τοῦτο ἄλλωστε ἀπέδειξαν καὶ αἱ ἐφετηναὶ δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαί.

I. Ἡ χερσονησοειδῆς ἄκρα τῆς Ἁγίας Μαρίας (Πί ν. 71 α), ἀπὸ γραφικοῦ ναῖσκου ὀνομασθεῖσα, εἶναι ὅτι ἀπέμεινεν ἐκ μῆς μεγαλύτερας χερσονήσου, βαθέως ἄλλοτε εἰσχωρούσης ἐντὸς τῆς θαλάσσης. Τὸ ἔδαφος ἀποτελεῖται καὶ ἐδῶ — ὅπως εἰς τὸ σύνολον τῆς νήσου — ἀπὸ πηλοῦς καὶ μάρμας, διεστραμμένας με κροκαλοπαγῆς, ὑλικά δηλαδὴ μαλακὰ καὶ εὐθρυπτα, τὰ ὅποια εὐκόλως διαλύουν καὶ ἀποσαθρώνουν τὰ κύματα (Πί ν. 71 α). Ἡ βεβαιωμένη ἐξ ἄλλου ἄνοδος τῆς στάθμης τῆς θα-

¹Επιμελητὴν κ. Χαρ. Κριτζῆν καὶ τὸν τεχνικὸν κ. Χ. Δεϊλάκην διὰ τὰς διευκολύνσεις, τὰς ὁποίας προθύμως παρέσχον εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου, ὅπου ἀπετέθησαν τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς.

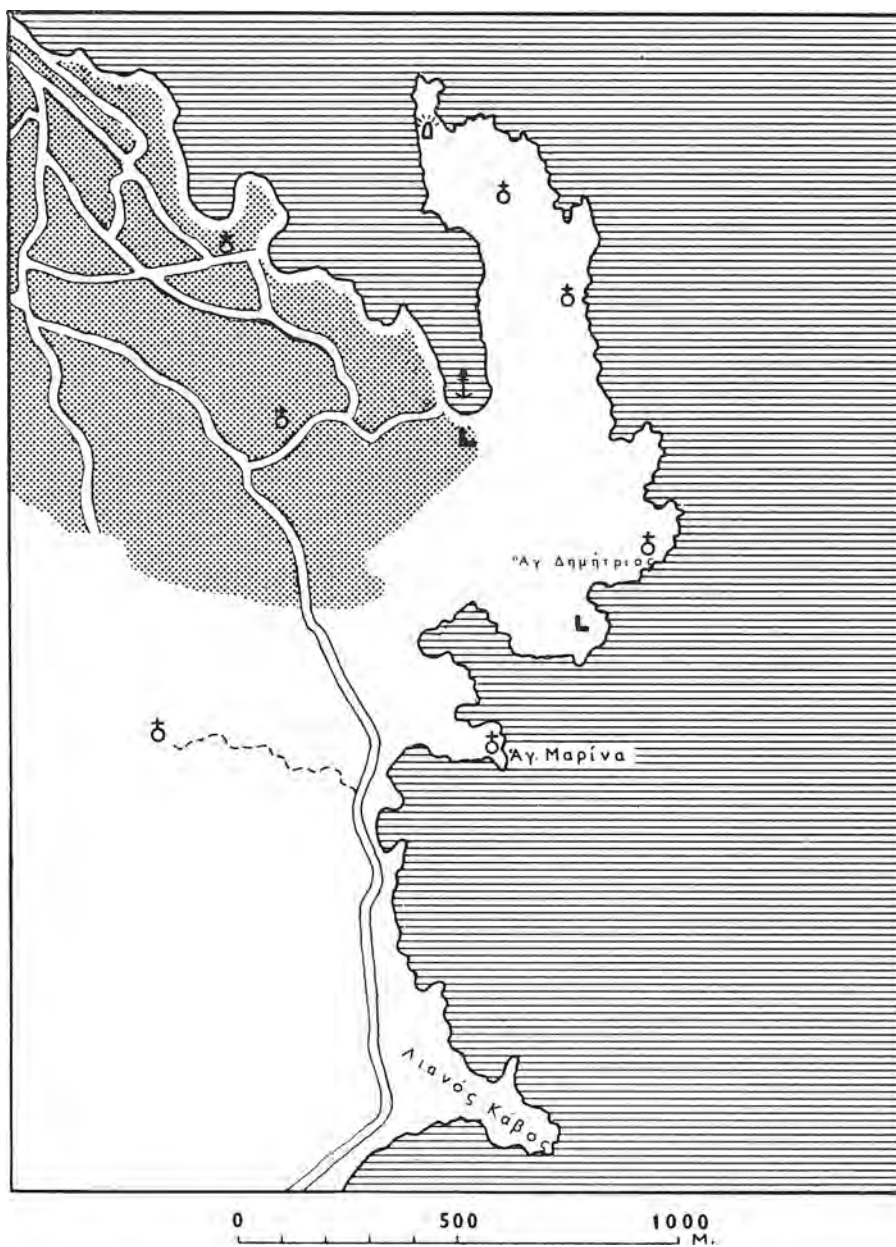
Τὴν τεχνικὴν ἐπιστάσιαν τῶν ἀνασκαφῶν εἶχεν ὁ ἐμπειρὸς τεχνίτης Μ. Νικολαράκης, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ τεχνίτου τοῦ Μουσείου Ναυπλίου Ἄθ. Κούσουλα, ὅστις ἀνέλαβε καὶ τὴν συγκόλλησιν τῶν ἀγγείων.

2. Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, *ΙΑΕ* 1937, σ. 97 - 108 καὶ 1938, σ. 124 - 29.

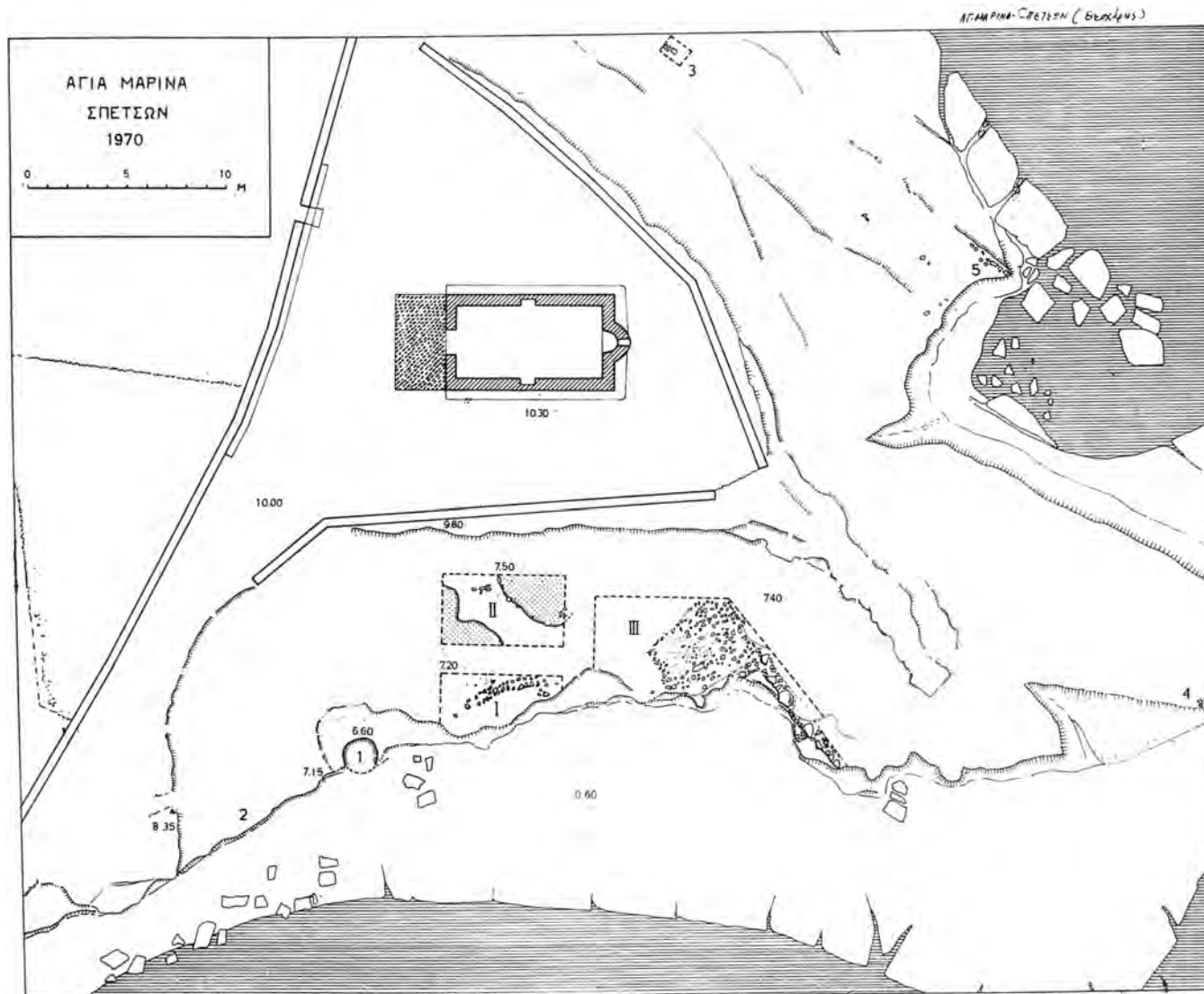
λάσσης (τάφοι ρωμαϊκῶν χρόνων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης ἢ καὶ ὑπ' αὐτὴν) ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν κατακερματισμὸν τῶν ἀκτῶν, δυσχεραίνουν σήμερον τὴν ἐκτίμησιν τοῦ προσφύρου τῆς θέσεως διὰ τὴν ἴδρυσιν παραλίου οἰκισμοῦ. Ἀλλὰ ἡ περιοχὴ καὶ τώρα εἶναι εὐλίμενος (δύο λιμένες χωριζόμενοι διὰ ταπεινοῦ ἰσθμοῦ, πλάτους ἐλάσσονος τῶν 500 μ.), ἐπὶ πλεόν δὲ γειτνιάζει ἀμέσως πρὸς τὸν μοναδικὸν εὐφορον ἀδλῶνα τῆς νήσου, τὸν ὁποῖον διασχίζει ἡ ὁδὸς ἐκ τῆς πόλεως πρὸς τὴν Ἁγ. Μαρρίαν. Τὰ πλεονεκτῆματα αὐτὰ ἦσαν ἀσφαλῶς ἀνέκαθεν σημαντικά, ἰδίως κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους.

Αἱ δοκιμαστικαὶ σκαφαὶ περιορίσθησαν ἐλείψει χρόνου εἰς τὸ κάτωθι τὸ ναυδριον τῆς Ἁγ. Μαρίας (κατὰ 2.50 - 3 μ. χαμηλότερον) ἄνδρον. Διὰ τριῶν τάφρων (I, II, III,) (Σχ ε δ. 2) ἠρευνήθη ἀφ' ἐνός τὸ ὄρυγμα πρωτοελλαδικοῦ φρέατος (ἀριθ. 1 ἐν τῷ Σχ ε δ. 2), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ὑπολειφθεῖσα ἐπιχώσις, πᾶχ. 0.20 ἕως 1.80 μ., ἦτις πλὴν μικροῦ μέρους κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν ἀνῆκεν εἰς τὴν Πρωτοελλαδικὴν περίοδον. Πλὴν τῶν τριῶν τάφρων, μικρὰ δοκιμὴ εἰς τὸ σημεῖον 3 ἀπεκάλυψε πολλὰ τεμάχια ἀποθηκευτικοῦ πίθου καὶ ἄλλα ὄστρακα πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων, ὡς καὶ λείψανα τοιχαρίου, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας εἰς ἄλλα σημεῖα (ἀριθ. 4 καὶ 5 ἐν τῷ Σχ ε δ. 2) διακρίνονται σειραὶ λίθων ἐκ πρωτοελλαδικῶν κτισμάτων. Ὡστε φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ὀλόκληρος ἢ ἐπιφάνεια τῆς ἄκρας ἐκαλύπτετο ὑπὸ κτισμάτων.

Τὸ φρέαρ εἶναι κυκλωτερές ὄρυγμα, βάθους 6.75 μ. καὶ διαμέτρου κατὰ μέσον ὄρον 1.80 μ. περίπου πρὸς τὰ ἄνω ἢ διάμετρος ὑπερέβαινε τὰ 2 μ., κάτω ὅμως ἦτο 1.50 - 1.30 μ. καὶ περὶ τὰ 5 μ. βάθους, ἐλάμβανε μορφήν περίπου τετραγώνου. Τέλος, ἐστενοῦτο πρὸς τὸν πυθμένα καὶ εἶχε κωνοειδῆ σχῆμα. Ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ φρέατος (ὁμοίων περίπου διαστάσεων καὶ μορφῆς φρέατα εἶναι γνωστὰ καὶ ἄλλοθεν), τὸ ὁποῖον τότε παρείχε πόσιμον ὕδωρ. Σήμερον ὁ πυθμὴν αὐτοῦ κεῖται 0.20 μ. περίπου κάτω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καί, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀναδίδει θαλάσσιον ὕδωρ. Ἐχομεν οὕτω πρὸ ἡμῶν ἄλλην μίαν ἀπόδειξιν τῆς ἀνόδου τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης ἐνταῦθα καὶ τῆς ἀντιστοίχου καθόδου καὶ ἐξαφανίσεως τῶν γλυκέων ὑδάτων. Ἡ ἐπιχώσις, δι' ἧς τὸ ὄρυγμα ἐπληρώθη (ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων, ὀλίγοι μικροὶ λίθοι, ὅστ' αἰ τινὰ καὶ ὄστρεα), μαρτυρεῖ περὶ τῆς χρήσεώς του ὡς χώρου ἀπορρίψεως, μετὰ

Σχέδ. 1. Ἁγία Μαρίνα Σπετσῶν

Σχέδ. 2. 'Αγία Μαρίνα Σπετσών. Κάτωψις ανασκαφής

τήν ἀχρήστευσίν του. Πᾶσα ἄλλη ἐρμηνεία (« βόθρος » ἢ « χάσμα » λατρευτικοῦ χαρακτῆρος) δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα. Βέβαιον ἐπίσης φαίνεται ὅτι ἡ ἐπίχωση εἶναι σύγχρονος, ἀφοῦ ἐκ τῆς κεραμεικῆς συνάγεται ὅτι πρόκειται καθ' ὁλοκληρίαν περὶ ἀγγείων μιᾶς φάσεως (ΠΕ II) καὶ δὴ κατὰ σημαντικὸν ποσοστὸν ὄχι ἀποθηκευτικῶν ἢ ὑδροφόρων (ὑπάρχουν ἄφθονοι sauce - boats, σκύφοι ἢ φιάλαι).

Ἄσχετος πρὸς τὸ φρέαρ φαίνεται τοῖχος ἐλαφρῶς κυρτούμενος, ὅστις ἔκειτο εἰς βάθος μόλις 0.20 ἕως 0.45 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἀνήκει εἰς τὴν Πρωτοελλαδικήν. Βορειότερον (τάφος II) ἐφάνησαν δύο ἀβαθῆ σκάμματα ἐντὸς τοῦ πηλῶδους « στερεοῦ », περιέχοντα ἐνιαχοῦ ἄφθονα ὄστρακα πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων. Περαιτέρω πρὸς Α. (τάφος III) ἀπεκαλύφθησαν θεμέλια μεγάλου προφανῶς κτίσματος τῆς Πρωτοελλαδικῆς καὶ λιθοστρώτος χώρος πρὸ αὐτοῦ.

Ὁ κύριος τοῖχος κατευθύνεται ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ., κεῖται δὲ ἐντελῶς εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ. Τὸ θεμέλιον, ἐκ μεγάλων (ἐνίοτε μέχρι μήκους 0.65 ἢ 0.85 μ.) λίθων, ἔχει πᾶχος 0.65 - 0.80 μ. καὶ σώζεται εἰς μήκος 7 μ. Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις πρόκειται περὶ σημαντικοῦ οἰκήματος, τὸ ὁποῖον ὅμως κατεστράφη σχεδὸν ὀλοσχερῶς. Ὅτι πιθανῶς ἡ μορφή αὐτοῦ ἦτο « μεγαροειδῆς » φαίνεται ἐκ τῶν λειψάνων τῶν ἐγκαρσιῶν τοίχων.

Καὶ ἐντὸς τοῦ μικροῦ ὑπολειφθέντος τμήματος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ οἰκήματος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ πρὸ αὐτοῦ λιθοστρώτου (προφανῶς « αὐλῆς ») εὐρέθησαν πλήρη σχεδὸν ἢ εὐχερῶς συμπληρούμενα πρωτοελλαδικὰ ἀγγεῖα, διὰ τῶν ὁποίων χρονολογεῖται τὸ κτίσμα εἰς τὴν αὐτὴν γενικωτέραν ὑποπερίοδον (ΠΕ II).

Εἰς τὸ ἀνάτατον μέρος τῆς ἐπιχώσεως, σχεδὸν δὲ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, παρατηρήθησαν ὄστρακα μυκηναϊκῶν ἀγγείων. Στρώμα ὅμως καθαρὸν τῆς περιόδου δὲν ἀνεσκάφη ἐνταῦθα.

II. Μέγας ἀριθμὸς ὄστράκων ἀγγείων συνελήγη ἐκ τοῦ φρέατος. Ὡς παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω, πρόκειται περὶ ὁμογενοῦς σειρᾶς, δυναμένης ἀσφαλῶς νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὴν ΠΕ II ὑποπερίοδον — τὴν γνωστοτάτην ἤδη φάσιν τῆς « Λέρνας III »³. Τὰ λεπτότερα τῶν ἀγγείων, ἄλλ' ἐνίοτε καὶ τινὰ ἀποθηκευτικά, φέρουν τὸ χα-

ρακτηριστικὸν τῆς φάσεως « πρωτόγονον γάνωμα » (Urfirnis), χρώματος μελανοῦ ἢ μελανοκαστανοῦ ἕως ἐρυθροῦ καὶ ἀργυροχρῶου τεφροῦ. Ἡ ποιότης ὅμως τοῦ γανώματος εἶναι ἐξαίρετος, τὸσον ὅστε εἰς τινὰς περιπτώσεις ὀλίγον ὑπολείπεται τοῦ γανώματος τῶν κλασσικῶν χρόνων. Ἄφθονοι κατ' ἐξοχὴν εἶναι αἱ γνωστόταται φιάλαι μετὰ ραμφοσχῆμου προχοῆς (sauce - boats) καὶ οἱ σκύφοι ἢ φιάλαι ἐπὶ ταπεινῆς δακτυλοειδοῦς βάσεως (πρβλ. Σχ ε δ. 3 - 4) ἢ καὶ ἀνευ βάσεως, ὀλιγώτερα δὲ τὰ μεγάλα ἀποθηκευτικά ἀγγεῖα (ἀμφορεῖς ἢ « ὑδρία » καὶ πιθοειδῆ δοχεῖα). Ὀλίγα ὄστρακα ἐμπιέστων ἢ ἐγχαράκτων ἀγγείων ἀσφαλῶς κυκλαδικῆς προελεύσεως, ἀνήκοντα εἰς πώματα πυξίδων ἢ « τήγανα », πρέπει νὰ μνημονευθοῦν ἰδιαιτέρως. Μαζὶ μὲ τὴν ἄφθονον παρουσίαν τοῦ ὄψιανου, ὅστις κατὰ τὸ μέγιστον ποσοστὸν φαίνεται μηλιακῆς προελεύσεως, ἀποδεικνύουν ἐπαφᾶς ἀμέσους τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Σπετσῶν πρὸς τὰς Κυκλάδας.

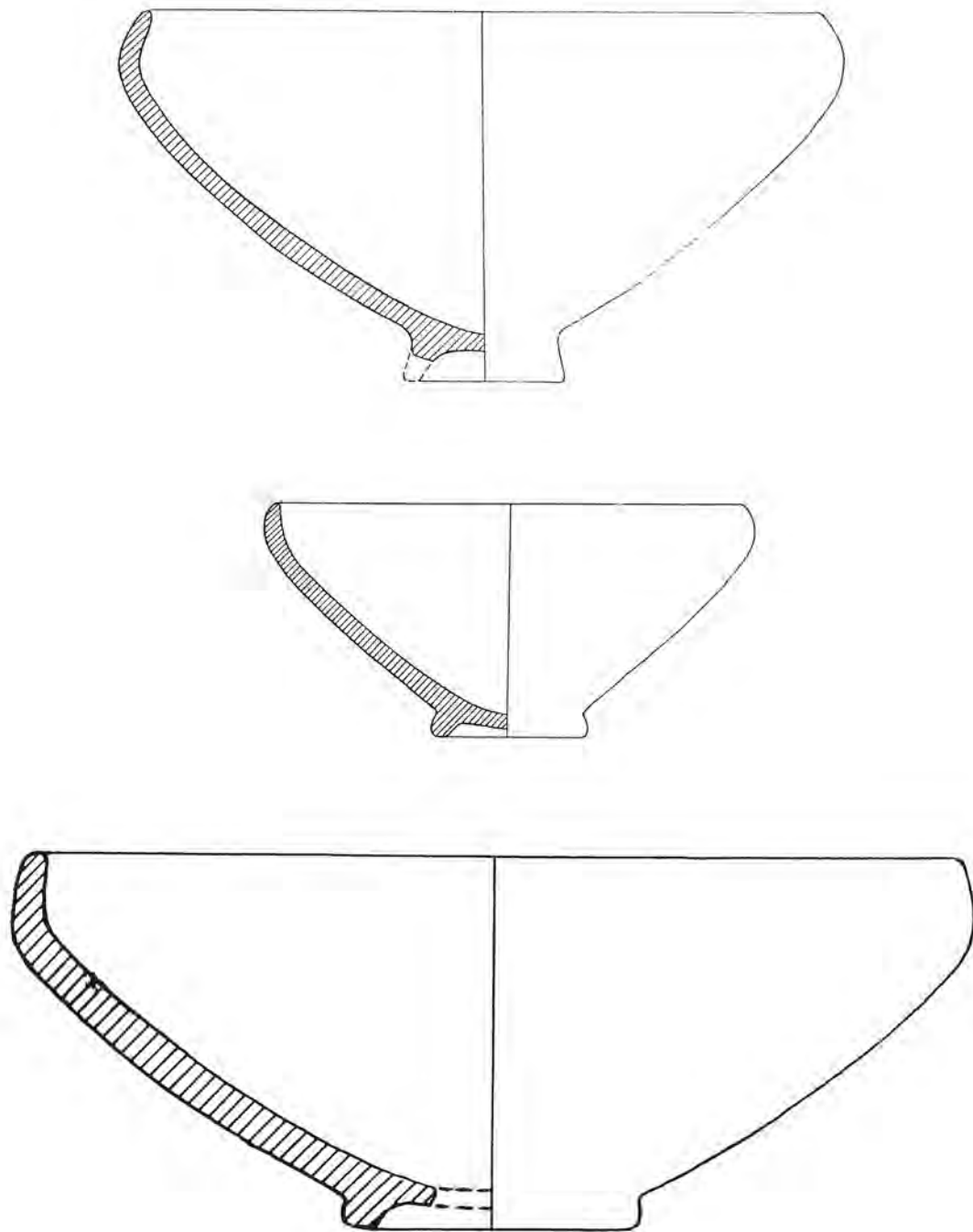
Ἄξιοσημείωτος εἶναι ἐπίσης ἡ παρουσία ἀρκετῶν ὄστράκων γραπτῶν ἀγγείων, τῶν ὁποίων παραθέτομεν δεῖγματα (πρβλ. Σχ ε δ. 5 - 6). Ἡ τεχνικὴ εἶναι ἡ γνωστὴ αὐστηρὰ καὶ γραμμικὴ, ἥτις προσιδιάζει εἰς τὴν φάσιν ταύτην καὶ εἶναι διάφορος τῆς μεταγενεστέρως ΠΕ III. Οὐδὲν ὄστρακον μὲ διακόσμησιν λευκὴν ἐπὶ σκοτεινοῦ βάθους ἀνευρέθη.

Τέλος, πρέπει νὰ μνημονευθοῦν τεμάχια « ἐστιῶν » πηλίνων μὲ ἔντυπον κόσμησιν (τριγῶνων καὶ παραλλήλων γωνιῶν, « κυκλαδικοῦ τύπου »), ὡς καὶ τεμάχια πίθων μὲ πλαστικὰς ταινίας, φερούσας ἔντυπον ἐπίσης κόσμησιν⁴, εἰς μίαν περίπτωσιν ὁμοιάζουσαν πρὸς ἀποτύπωμα σφραγίδος (σπεῖρα ἢ συγκεντρικοὶ κύκλοι).

Ἐν εἰδικὸν καὶ σπάνιον σχῆμα, ἡ μεγάλη ἀρύταινα, προσιδιάζει εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ φρέατος. Τοῦτο πιθανῶς εἶναι συμπτωματικόν, δεδομένου ὅτι ἡ σκαφή τοῦ στρώματος ὑπῆρξε γενικῶς ἀνεπαρκῆς, ἡ δὲ κεραμεικὴ πενιχρά. Δυστυχῶς, ἐλλείψει χρόνου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ συμπλήρωσις καὶ ἀποκατάστασις τῶν ἀγγείων τῆς ἀνασκαφῆς (ἀποκειμένων εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου), ὥστε νὰ παραθέσωμεν εἰκόνας. Γενικῶς, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῆς ποιότητος τῆς κεραμεικῆς, πρέπει νὰ εἰκάζωμεν ὅτι ὁ συνοικισμὸς τῆς Ἁγίας Μαρίας ἦτο εἰς ἐκ τῶν ἀκμαϊστέρων τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου

3. Πρβλ. J. Caskey, The Early Helladic period in the Argolid, ἐν *Hesperia* 29 (1960), σ. 285 - 303, ὅπου καὶ λεπτομερειακὴ προγενεστέρως βιβλιογραφία.

4. Πρβλ. τὴν εἰδικὴν ἐργασίαν τῆς M. Heath - Wiencke, Banded Pithoi of Lerna III, *Hesperia* 39 (1970), σ. 94 - 110.

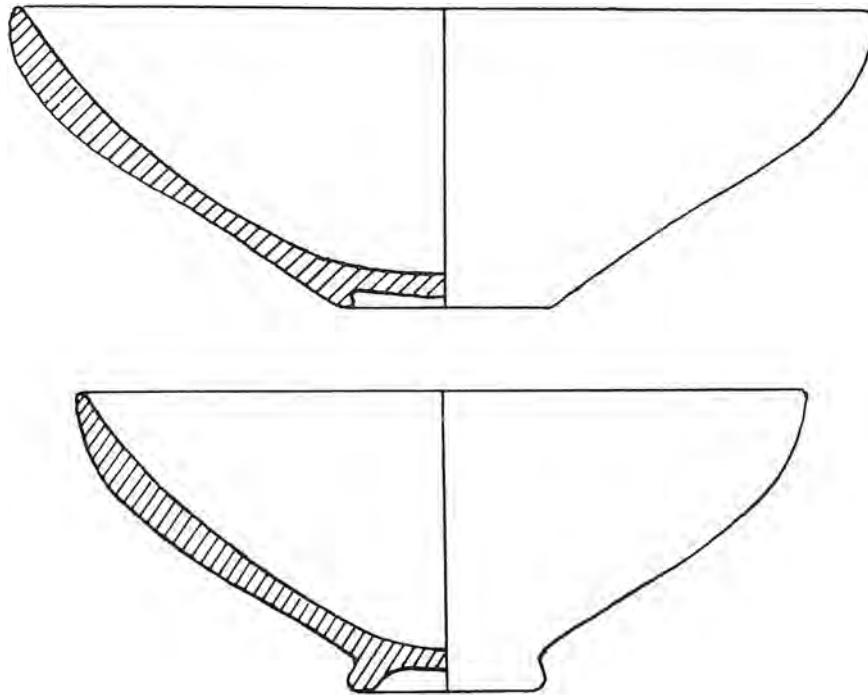

Σχέδ. 3. Τομῆι ΠΕ ἀγγείων ἐξ Ἁγίας Μαρίας Σπετσῶν

— τουλάχιστον κατά την ώριμον Πρωτοελλαδικήν (ΠΕ II).

Ἐκ τῶν διαφόρων μικρῶν εὐρημάτων ἄξια μνείας εἶναι: περόνη χαλκῆ εἰς δύο τεμάχια, σκωρία χαλκοῦ (ἐκ τοῦ φρέατος), κεφαλὴ πήλινου εἰδωλίου ζώου κοσμουμένου δι' ἐρυθρῶν ταινιῶν, πολλὰ ἡμισφαιρικά περίπου πήλινα σφονδύλια, ὡς καὶ λεπίδες καὶ πυρῆνες ὀψιανοῦ. Περὶ τοῦ τελευταίου εἶπομεν ἤδη ὅτι κατὰ μέγιστον ποσοστὸν φαίνεται μηλιακῆς προελεύσεως· μερικά τεμάχια ὅμως, καταφανῶς διαφό-

ριόδου ταύτης, εἰς ἕκτασιν ὅμως μὴ ἐπιτρέπουσαν σοβαρὰν ἔρευναν. Παραδόξως ἀφθονώτερα μυκηναϊκὰ ὄστρακα παρατηρήθησαν ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ κ. Γεωργίου Κούτση⁵ καὶ ἀκριβέστερον εἰς θέσιν βορειοδυτικῶς τοῦ ναυδρίου κειμένην, εἰς τὴν ἀπότομον ἀκτὴν μικροῦ ὀρμίσκου. Μεταξὺ τῶν ὄστράκων περιλαμβάνονται τυπικοὶ πόδες κυλίκων (καὶ γραπτὰ δείγματα), καθὼς καὶ τεμάχιον κοσμουμένου διὰ σπείρας τῆς ΥΕ I/II περιόδου. Ὡστε εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἔχωμεν ἐνταῦθα λείψανα πρωιμώ-

Σχέδ. 4. Τομαὶ ΠΕ ἀγγείων ἐξ Ἁγίας Μαρίας Σπετσῶν

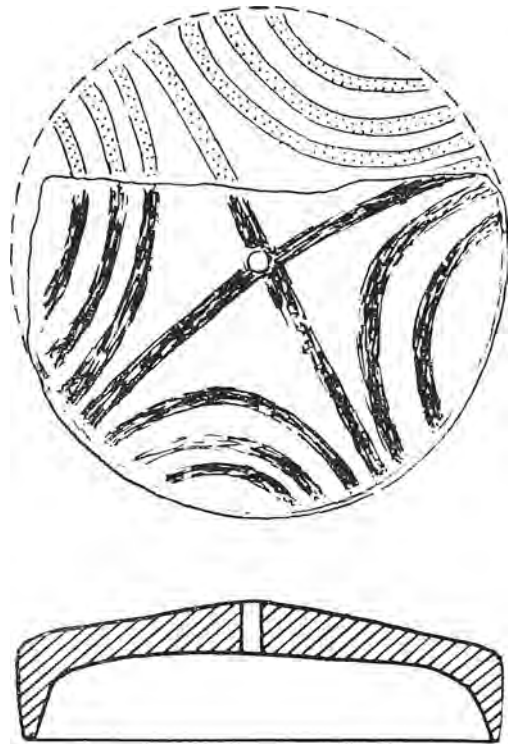
ρου ποιότητος, δυνατόν νὰ προέρχωνται ἐκ Μεθάνων, ὅπου εἰκάζεται παρουσία ὀψιανοῦ ὡς πετρώματος.

III. Τὰ μυκηναϊκὰ λείψανα περιορίζονται πρὸς τὸ παρὸν εἰς τεμάχια ἀγγείων. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς πρωτοελλαδικῆς ἐπιχώσεως κατὰ τὴν ἄκρην τῆς Ἁγίας Μαρίας εὐρέθησαν ὀλίγα τεμάχια μυκηναϊκῶν ἀγγείων (ΥΕ III). Εἰς ἓν σημεῖον τοῦ χώρου διεπιστώθη ἡ παρουσία καὶ ἐπιχώσεως τῆς πε-

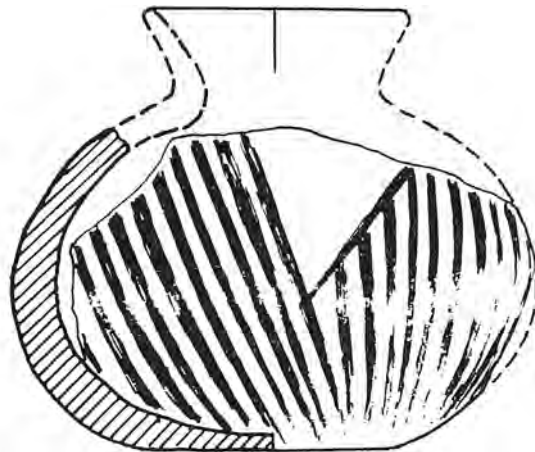
τερα τῆς ΥΕ III. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν εἶναι ὀρατὰ λείψανα κτισμάτων, καθὼς καὶ βαθύτερα ὀρύγματα πρωτοελλαδικά, ἐντεῦθεν δ' ἐπίσης προέρχεται χαλκῆ λαβίς, πιθανῶς μυκηναϊκή, εὐρεθείσα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας.

IV. Ἡ περιορισμένη ἀνασκαφικὴ δοκιμὴ

5. Ὁ κ. Γ. Κούτσης προθύμως παρέσχε τὴν συγκατάθεσίν του διὰ τὴν διενέργειαν ἀνασκαφῆς ἐντὸς τοῦ κτήματός του. Δυστυχῶς, ὁ χρόνος δὲν ἐπήρκεσε πρὸς τοῦτο, ἢ δὲ περαιτέρω ἔρευνα ἀνεβλήθη διὰ τὸ μέλλον.

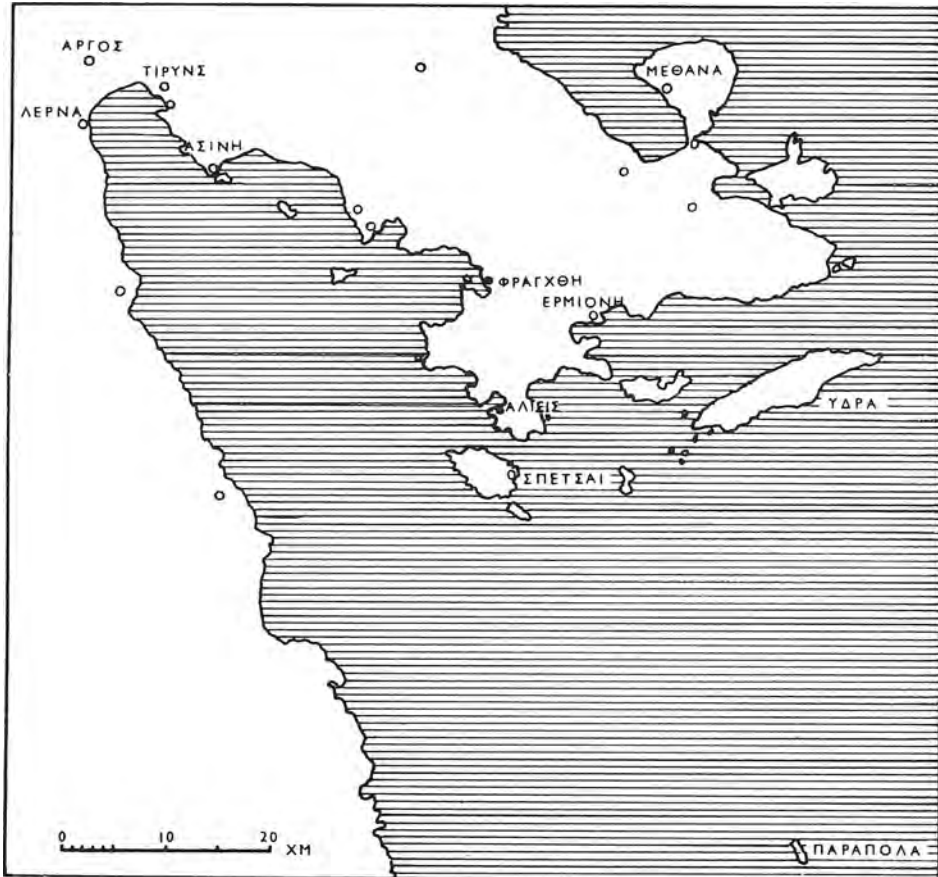
Σχέδ. 5. Γραπτόν ὄστρακον ἐξ Ἁγίας Μαρίας Σπετσῶν

Σχέδ. 6. Ἀναπαραστάσις γραπτοῦ ἀγγείου ἐξ Ἁγίας Μαρίας Σπετσῶν

δέν ἦτο βεβαίως δυνατόν νά ἀποδώσῃ ἐντυπωσιακά ἀποτελέσματα, ἐφ' ὅσον εἶχε καθαρῶς ἀνιχνευτικὸν χαρακτήρα. Πολλὰ μᾶλλον δέν ἐπιτρέπει τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων. Ἐν τούτοις, ἐκ τῶν ἐνδείξεων τὰς ὁποίας πρὸς τὸ παρὸν κατέχομεν, προκύπτει αὐτόματος ἡ βεβαίωσις περὶ οἰκισμοῦ τῆς νήσου ἀπὸ τῆς 3ης π.Χ. χιλιετίας. Ὡς ἔδειξεν ἡ ἐπιφανειακὴ ἐ-

τὴν εἴσοδον τοῦ Ἀργολικοῦ (Σχέδ. 7) προσεφέρετο κατ' ἐξοχὴν ὡς σταθμὸς τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου μεταξὺ Κυκλάδων καὶ Ἀργολίδος κατὰ τὴν Χαλκοκρατίαν. Ὁ ρόλος αὐτὸς ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἄλλως δυσερμηνευτὸν ἀκμὴν τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Ἁγίας Μαρίνας κατὰ τὴν ὄριμον Πρωτοελλαδικήν — τὴν περίοδον τῆς « Λέρνης III ». Διότι πάντως ὑπαρξίς

Σχέδ. 7. Χάρτης περιοχῆς Ἀργολικοῦ κόλπου

ρευνα, ὁ ὄψιανός ἔχει εὐρεῖαν διάδοσιν ἐπὶ τῆς νήσου (ὄψιανοὶ εὐρίσκονται μέχρι τοῦ ὄρμου « Ζογεριά », εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τῶν Σπετσῶν), τὸ στοιχεῖον δὲ τοῦτο καὶ ἡ παράλληλος παρουσία αὐτουσίαν ἐπιεισάκτων ἐκ τῶν Κυκλάδων, μαρτυροῦν περὶ ἀμέσων σχέσεων μετὰ τῶν νήσων αὐτῶν. Ἀληθῶς δὲ ἡ νήσος ἔνεκα τῆς λίαν ἐπικαίρου θέσεως αὐτῆς εἰς

ἄκμαίου πρωτοελλαδικοῦ αὐτοτελοῦς κέντρου ἐπὶ τῆς ἄλλως ἀχμηρᾶς αὐτῆς νήσου δέν φαίνεται λογικὴ ὑπόθεσις.

Καθ' ὅσον γνωρίζομεν σήμερον, ὁ Πρωτοελλαδικὸς II οἰκισμὸς τῆς Ἁγίας Μαρίνας ἠρημώθη (ἄγνωστον ἐκ ποίας αἰτίας) περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου, διεκόπη δὲ ἡ περαιτέρω συνέχεια, πιθανῶς ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας. Ὑπάρ-

χει άραγε παραλληλία φαινομένων μεταξύ τής πυρπολήσεως τής « οίκίας τών κεράμων » τής Λέρνης και τής έγκαταλείψεως του συνοικισμού τών Σπετσών; Ως γνωστόν, ο Caskey δια να έρμηνεύση τήν πυρπόλησιν και τήν ριζικήν άλλαγήν πολιτιστικής κατευθύνσεως, τήν όποιαν παρουσιάζει ο συνοικισμός τής ΠΕ ΙΙΙ (=Λέρνα ΙV), εικάζει άφισιν και έγκατάστασιν νέου φύλου, έξ 'Ανατολών πιθανώς προερχομένου και δια του Αιγαίου κινηθέντος⁶. Υποτίθεται μάλιστα ότι οί έπήλυδες αυτοί ήσαν « Ίνδο - Εύρωπαίοι » και κατά τινες έσχετιζόντο προς τούς φορείς του « Πολιτισμού Kurgan » . .

6. Πρβλ. Caskey έ.ά. και έν *Cambridge Ancient History*, τόμ. 1, κεφ. XXVI (a), 1964.

Είς τόν έλεγχον τών ύποθέσεων αυτών δέν είναι δυνατόν προς τό παρόν να συμβάλη ή μικρά άνιχνευτική άνασκαφή μας. Έάν όμως αί έρευναι συνεχισθούν, πιστεύομεν ότι θα προκύψουν διαφωτιστικά στοιχεία περι τής ζωής του συνοικισμού και άλλα γενικώτερου ένδιαφέροντος.

Πράγματι, εάν τά σημαντικώτερα κτίσματα του πρωτοελλαδικού συνοικισμού δέν έχουν καταποντισθή, περαιτέρω άνασκαφαι έντός του κτήματος Γ. Κούτση είναι ένδεχόμενον να αποκαλύψουν σημαντικά λείψανα τής περιόδου. Έπί πλέον έκ τής συνεχίσεως τών έρευνών ύπάρχει βάσιμος έλπίς διερευνήσεως του προβλήματος του μυκηναϊκού οικισμού τής θέσεως, τό όποϊον είναι έξ ίσου σοβαρόν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

EXCAVATIONS AT CORINTH

The excavations of the American School of Classical Studies at Corinth, conducted in the course of 1970, were limited to four areas. Excavation from April through June was conducted in the Roman forum both around the Sacred Spring and immediately west of Roman Temples H. and J. Dr. H. S. Robinson continued investigation of the north slope of Temple Hill as part of the spring campaign of the School. Dr. Bookidis worked throughout the year alternating excavation within the sanctuary of Demeter and Kore on the north slope of Acrocorinth with the study of finds from the sanctuary. Prof. J. Wiseman continued his work in the gymnasium area.

Excavation around the Sacred Spring was designed to supplement the examination started in 1968 (C. K. Williams, II, *Hesperia* XXXVIII (1969), pp. 36-63; also, *Hesperia* XXXIX (1970), pp. 1-33) (Pls. 72-73). Traces of water-worn Neolithic pottery were found covering the valley floor to the south of the Sacred Spring. The first evidence for human occupation in the area is E.H. II pottery and a partially excavated Early Helladic wall about 1.50 m. south of the triglyph wall of the Sacred Spring. This habitation is on the cliff above the valley bed, however, not in the valley itself. Filling operations were made within the valley in the Proto-Geometric period (Pl. 74 b-c) and occupation was once again taken up in the area in the Late Geometric period and continued, unbroken, until 146 B.C.

A large, substantial wall of the Late Geometric period was discovered at 4.80 m. south of the triglyph wall of the Sacred Spring. This was a terrace wall of large, unshaped conglomerate blocks, built to hold back a terrace of artificial fill at its south (Pls. 73-74 a).

One house and the easternmost room of at least one other Proto-Corinthian house were built on the Geometric terrace about 12.30 m. south of the triglyph wall (Pl. 72). Except for the east end of the house, the building was found to have survived in good condition. It had gone through three phases of occupation, clearly distinguished by the levels of destruction and rebuilt, replastered walls.

The original house was composed of at least five rooms: a courtyard, a west room,

a room next to it that connected with the court through a door with a cut poros threshold, and at least two "half-cellars". In the first alteration of the house the two "half-cellars" were filled and one room was united with one of the "half-cellars" to make a large industrial space, in which a mud hearth was constructed. The second phase was apparently brought to an end by a fire in the house. The resultant destruction covered a large amount of pottery that was in use in the house before the fire (Pl. 74 d-f). Alteration of the house was made with the rebuilding after the fire. Apparently the house was totally converted to industrial uses at this time; the house was abandoned when the temenos of the Sacred Spring was expanded toward the south. The new temenos overlapped the area earlier occupied by the house.

Exploration of the levels of the temenos of the Sacred Spring itself this year suggests that the original peaked roof of the spring house of the Sacred Spring was replaced in phase 2 by a flat roof. The flat roof was 1.50 m. lower than the top of the cliff into which the spring house was built. A stairway of seven steps was therefore constructed to connect the flat roof with the top of the cliff. At the time of the construction of the flat-roofed spring house the area to the east of the structure served as a vast theatral area, sloping up to the south from the spring house; the southern limit of the area was defined by three steps of poros. When this line of east-west steps was abandoned in the mid-fifth century a new line of east-west steps was built to replace the earlier one.

After the abandonment of the second set of poros steps, since it was being buried by filling operations, the open area east of the spring house of the temenos became relatively level. At this time bleachers or low grandstands were constructed along the south side of the temenos. At least three different lines were distinguished, each representing a different phase in the life of the temenos. The grandstands were finally abandoned when the Hellenistic race-course was laid close by the triglyph wall of the Sacred Spring. The laying of the new track caused the displacement of the bleachers and the contraction to the north of the southern limits of the temenos.

At the west end of the forum, immediately west of Temples H. and J., Early Christian walls that had been uncovered in earlier excavations were removed. Immediately under the level of the Roman floor were found a series of road surfaces of the fourth and third centuries B.C. overlying well-preserved stroses of Late Neolithic, including two mud platforms separated by a slightly sunken narrow roadway (P l. 75 a). The sides of the mud platforms were lined with upright stones, apparently put against the clay as protection from water that must have run down the alley during heavy rains. The fill within the alley, largely bones and broken pottery, was of Late Neolithic date (P l. 75 c). Numerous bothroi of the same period were also found in the area.

The area appears to have been drastically trimmed and terraced by the Romans when they constructed the west end of the forum. Of Geometric, classical, and Hellenistic remains, only one Early Geometric grave (P l. 75 b), partly cut away by a Turkish well, and two wells, one Late Corinthian, the other second quarter of the fifth century, and, in certain places, late classical and early Hellenistic road surfaces were uncovered this year.

Excavation during 1970 in the Demeter Sanctuary was under the supervision of Dr. N. Bookidis (P l. 75 d). Excavation limits have been extended both uphill to the south and downhill toward the north.

On the upper slope of the sanctuary, southeast of the stepped theatral area cleared earlier (R. Stroud, *Hesperia* XXXVII (1968), pp. 305-307, pls. 96, F; 88, d, e; 89, a, b), a new area 12 by 14 m. has now been excavated. Here a stepped terrace or small cavea with foundations of a monument at its southeast has been exposed. The new stepped cavea measures 6 m. east-west by 8.20 m. north-south. Its 6 steps are carved from bedrock. The cuttings are roughly executed and probably originally served only as the setting beds for cut block seats, now robbed. The steps face north onto an artificial terrace supported by an east-west retaining wall, built, perhaps, to hold a small stage building.

The construction date of the theatral complex cannot be precisely determined since it is cut entirely from bedrock. Several phases are attested, however, by the overlapping

cuttings, and part of the building dates from the Roman period, for tooling in certain rock-cut trenches and on certain blocks is Roman.

The monument lies immediately southeast of the cavea. It measures 6 m. east-west by at least 5 m. north-south. Three courses of foundations are preserved along its south and west sides. Much of this material is reused from earlier buildings. The structure itself appears to have been constructed in the Roman period. Pottery from its foundation trenches suggest the first c. A. D. No superstructure is preserved; thus the exact design of this monument remains unknown. The monument was destroyed in the late third c. or early fourth c. A. D.

The poros stairway, 2.80 m. wide, that runs up the slope from the bottom or north side of the sanctuary has now been totally cleared; its length is 26 m., measured from the lowest step at the north up to the fourth c. cult building which was built across the line of steps just below the stepped theatral area discovered in 1964.

By the end of 1969 this poros stairway had been completely excavated, along with three buildings which lie on the east side of the steps. Each of these buildings had an entrance onto the staircase. Indeed, the staircase appears to have been designed with these buildings in mind, for at each entrance the steps have been provided, appropriately, with a landing.

Each building was constructed on its own terrace, with Building W at the bottom of the stairs. This is the largest of the three structures, a complex of at least 6 rooms, excluding a treclinium cut into bed-rock. Building U-V lies immediately above and to the south of Building W. This has 2 rooms and an almost square, small room or stall. The uppermost of the three terraces has on it a structure of only two rooms, a kitchen and a treclinium.

Excavation this spring at the bottom of the flight of stairs in a strip east of the steps and immediately north of Building W has revealed three rooms in a line, extending eastward from the stairway.

The two westernmost rooms make Building Z. The west room is a treclinium, 5.50 m. east-west; its north-south dimension is undeterminable, however, because the north side of the room has been destroyed by erosion.

The slightly smaller room at its east, with shower stall in its south-east corner, is about 4.40 m. east-west. This complex appears to have been constructed in the middle of the fifth century.

The easternmost of the three rooms, Building Y, is of the same width as room 2, with well built poros walls on its south and east sides, but with a west wall of rubble. It has couches along all three preserved walls. Pottery under the floor of the building ranges from Geometric to as late as the sixth c. B.C. This room is earlier than those immediately to its west which form Building Z.

Various tests have also been made under the floor of Building W itself; these show that a whole earlier complex underlying the floor of the building awaits future examination.

Excavation in the Roman gymnasium of Ancient Corinth has been confined this year to the area of the Greek and Roman bath, named the Fountain of the Lamps. (For the last report of work here, see J. Wiseman, *The Fountain of the Lamps*, *Archaeology* 23 (1970) pp. 130 - 137). This is the sixth year of excavation in the gymnasium by the University of Texas under the field direction of Dr. James Wiseman.

The plan of the Fountain of the Lamps, which lies along the cliff west of the Asklepieion, is that of a rectangular court, apparently cut down from the top of the cliff on which the gymnasium is situated. At least sections of all four sides of the sunken court are natural clay and bedrock, faced by poros walls. The south wall of the court has two doorways that lead into narrow underground rooms with flowing water. The western room was completely cleared in 1969; the eastern room, to date, has only its doorway and a short stretch of corridor cleared. The court has the whole length of its west wall completely exposed. This extends for 14.75 m. In the floor of the court is a pool, however, not symmetrically placed within the space. It lies 3.60 m. from the west wall of the court and 3.40 m. from the south wall. The pool is nearly 1.50 m. deep. The deep overlying stratum of wash and accumulated soil above the court has made excavation both difficult and time-consuming. Even now nearly one-third of the court remains to be excavated.

Two Roman marble heads were recovered this year from the pool within the court. One is a portrait of good quality, S-70-13, the second a roughly executed head, perhaps a Heracles, S-70-14. The other two marble heads, in fragmentary condition, found in the excavation, may also be portraits, S-70-21 and S-70-10.

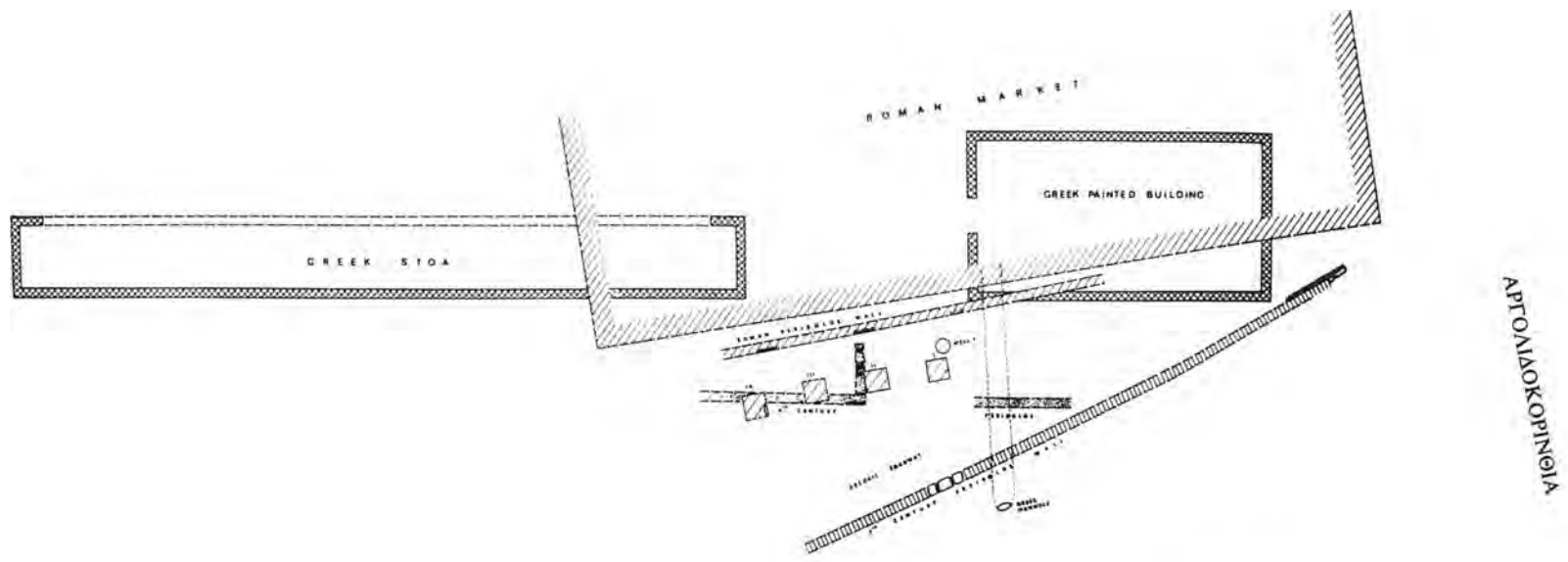
CHARLES K. WILLIAMS, II

Excavations on Temple Hill

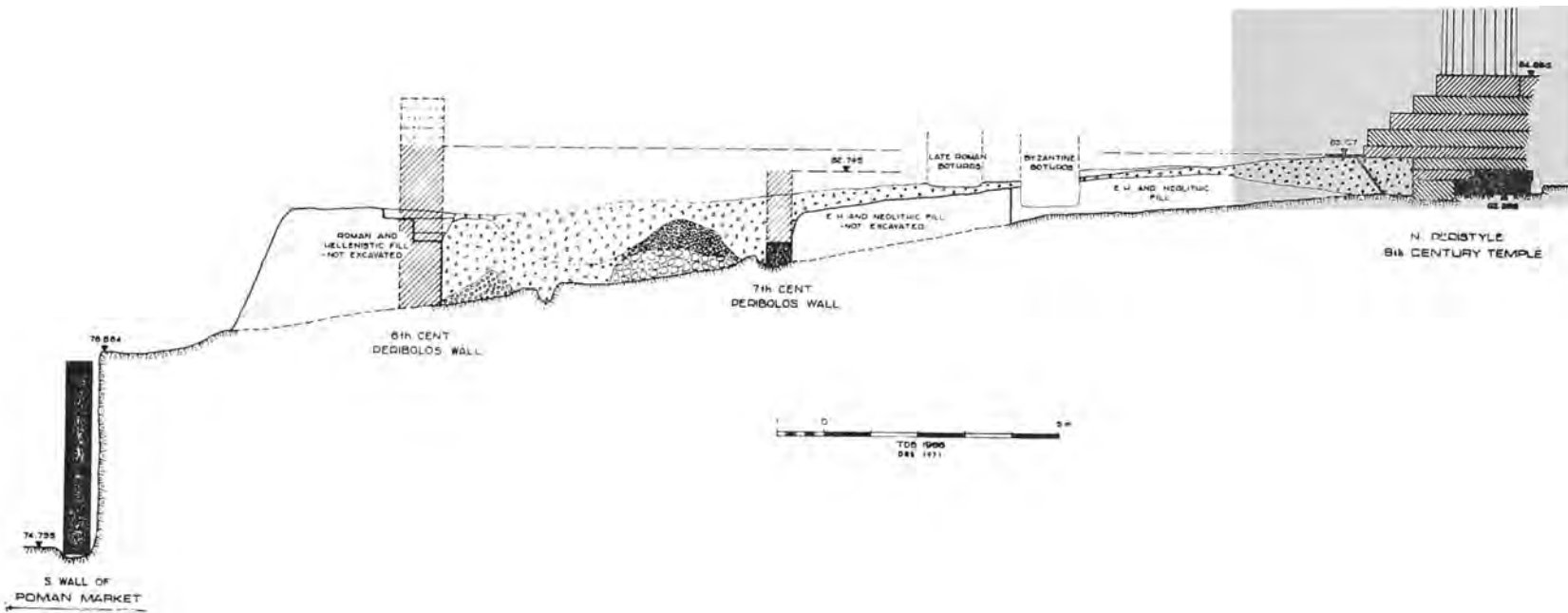
In August of 1968 and in spring campaigns of 1969 and 1970 excavation by the American School of Classical Studies was resumed on Temple Hill at Corinth. The purpose of the renewed investigation is three-fold: to prepare new plans and elevations of the temple of the 6th century B.C. and record all the scattered fallen fragments of the superstructure; to establish the limits and the architectural form of the temenos in its several periods; and to recover as much as possible of the building material of the earlier temple of the 7th century.

Test trenches dug by Professor Weinberg in 1937 - 1938 and by Mrs. Roebuck in 1954 (*Hesperia* VI (1937) pp. 487 - 524; *id.*, VIII (1939) pp. 191 - 199; *id.*, XXIV (1955) pp. 147 - 157) had demonstrated that a structure with wall blocks of dressed poros masonry and with very primitive roof-tiles of terracotta had preceded the temple of the 6th century; that this earlier structure had been destroyed by fire; and that its debris had been used as part of the terrace fill dumped on the north side of the hill (while the 6th century temple was under construction) in order to extend the limits of the temenos further to the north.

The schematic reconstructed plan and north-south cross-section (Plans 1 - 2) show the more important results of the excavations of 1968 - 1970, supplementing the information of the Weinberg-Roebuck tests. To the north of the crepidoma of the 6th century temple, bed-rock is covered by a dumped filling of Early Helladic times; this fill contains much Late Neolithic pottery. There seem to be no architectural remains of the prehistoric age to the north of the temple site and the filling must have been designed to level the

Plan 1. North side of Temple Hill. Schematic plan, partly restored

Plan 2. Section of north side of Temple Hill, looking East, restored

north hill-slope in connection with some construction further to the south; the latter will have been destroyed by the building of the 6th century temple. It may be presumed that the prehistoric terrace filling once extended much further north, following the gentle downward slope of the natural rock; but by the year 625 B.C. the Early Helladic deposit had been cut back at a point some 13½ meters north of the later temple in order to permit the construction of a hard-packed earth roadway which led up the north side of the hill from northeast to southwest (in the direction of the Fountain of Glauke). The roadway was about three meters wide; on its south side a wall of large field stones was constructed as a retaining wall, facing the vertical scarp of the prehistoric fill. This wall may be identified also as the northern limit of the temenos of the older temple. The masonry is preserved only in the lowest course; it presumably rose at least as high as the top level of the prehistoric fill at the south (i.e., to 82.75 m. above sea level). This wall and the roadway went out of use with the commencement of construction of the 6th century temple and of the enlargement of the temenos toward the north. A new peribolos wall was laid out as much as 7 - 8 meters north of the old, but not parallel to it. Between the new wall and the older, the abandoned roadway was covered with the fire-blackened debris of the earlier temple; at some points this debris rose almost as high as the floor of the temenos, elsewhere its depth was only 0.50 - 0.75 m. Above the building debris the masons of the 6th century temple threw down the limestone chips which came from their working of the quarry blocks for the new structure. The new north peribolos wall presumably rose in masonry construction to the floor of the temenos (at ca. 83.19 m.) and must have been carried up an additional distance as a parapet, possibly in mud-brick, of which some remains have been found. Of the 6th century peribolos wall no stone has yet been found in place within the limited area of our excavation; but the cutting in bed-rock for the wall is clear at one point (Plan 1, between early Roman piers II and III), where the generally eastwest line of the wall makes an angle toward the north. The northward extension (of which some blocks survive) may have marked the posi-

tion of a western retaining wall for a ramp or stairway rising up the slope of the hill, through the line of the peribolos wall, to reach the level of the temenos floor.

The filling of building blocks and roof-tiles of the older temple and of working chips of the 6th century structure was thrown down on the hill slope for the creation of the enlarged peribolos ca. 580 - 560 B.C. The date is established by pottery found in the filling, including some whole aryballoi (Pl. 76 b - c) and an amphoriskos all of which were probably votive offerings dedicated at the temple site at least a decade or two before the terrace fill was deposited.

During the fifth and fourth centuries there were constructed on the lower slope of the north side of Temple Hill two buildings: a stoa at the west and the so-called " Painted Building " (probably a bath) at the east. They are oriented on a line parallel to that of the 6th century peribolos wall; the space between the two structures corresponds roughly to the position of the presumed ramp or stairway leading up the north slope of the hill. The " Painted Building " required a supply of water, which was furnished by a subterranean tunnel cistern; the cistern tunnel extended from the southwest corner of the building southward for some 17 meters to a manhole in the middle of the northern section of the temenos. From the bottom of the manhole the cistern floor slopes down to the north; the manhole was obviously a source through which water was fed into the cistern. It must be assumed that in Greek times (and also in Roman) a well-head enclosed the manhole at the level of the floor of the temenos. To this well-head channels may have brought water collected from the roof of the temple at the south.

In early Roman times a market building was constructed to the north of the temenos; its floor lay some eight meters below that of the temenos. For the building of this structure a great quarrying operation was initiated which dug away the lower north slope of the hill to a depth of as much as four meters. The market blocked the line of the old stair or ramp leading up the north slope of the hill; a new Roman peribolos wall was built between the market and the line of the 6th century peribolos. The earth which filled the space

between the old and the new wall was packed with debris, left by the soldiers of Mummius who sacked the city in 146 B.C., and with abundant pottery of the 1st quarter of the 1st century after Christ. Among the broken vessels left by Mummius' wanton pillaging were numerous fragments of a Ptolemaic faience vessel, unique in Greece, which must have been one of the votive offerings of the Hellenistic sanctuary, dedicated perhaps by a Greek from Alexandria in the early part of the 2nd century B.C. (P l. 76 d).

The early Roman builders paved the entire temenos with slabs of hard limestone, of which one survives *in situ* at the northeast corner of the temple. They also constructed a series of at least four piers, of which the foundations, in dry masonry, survive in part (the position of pier III is hypothetical — its remains are covered now by a Turkish ramp of " calderimi " construction). The function of these piers is not clear; they seem to have started at the east with I and to have progressed westward; others may yet be found farther to the west; none existed to the east of I unless at a much wider interval than that which has been ascertained for I-II-III-IV.

At the end of the 4th century of our era the limestone pavement of the temenos was torn up almost in its entirety in order that the slabs might be burnt for lime; at that time also, in all probability, many of the damaged blocks of the older temple which lay near the surface of the temenos filling were also pulled out and sent to the kiln. It is likely that this activity was associated with the construction of an early Christian church, of which a few small fragments of marble have been found on the hill (an impost block, pieces of altar screen, etc.).

Until the excavation of 1970 it was not possible to give a date to the construction of the older temple on the hill. In the spring of 1970, however, in the area south of the manhole which supplied water to the cistern, a considerable stratum of fill was discovered between the Early Helladic dumped filling and the 6th century terracing. This fill contained pottery of the very beginning of the 7th century B.C. (P l. 76 a) and also produced a great many working chips of limestone which is in every apparent respect identical with that of the wall blocks of the older temple. We are thus

justified in dating the construction of the older temple to the beginning of the 7th century. The structure must be almost the oldest Greek temple built with walls of stone from ground to roof and provided with terracotta roof-tiles; the tiles show that the building had a hip roof at one end.

Around 600 B.C. the walls of the temple were used as a surface for the carving of a religious calendar. A fragment of boustrophedon inscription (P l. 76 e), recovered this year from the debris used in the 6th century terrace, is clearly cut upon a wall block of the older temple. The text of the upper line, starting upon a block placed further to the left, moved from left to right; at the present right edge of the fragment, where may be seen signs of serious fire damage (from an adjacent wooden door-frame?) the letters turn to the line below and there pursue the right to left direction. Two iron pins, of unknown purpose, are imbedded in the face of the text. This small fragment provides no complete word; but it is certainly a part of the same document as the inscription found in 1898 near the southeast corner of Temple Hill (*Corinth*, VIII. 1, no. 1).

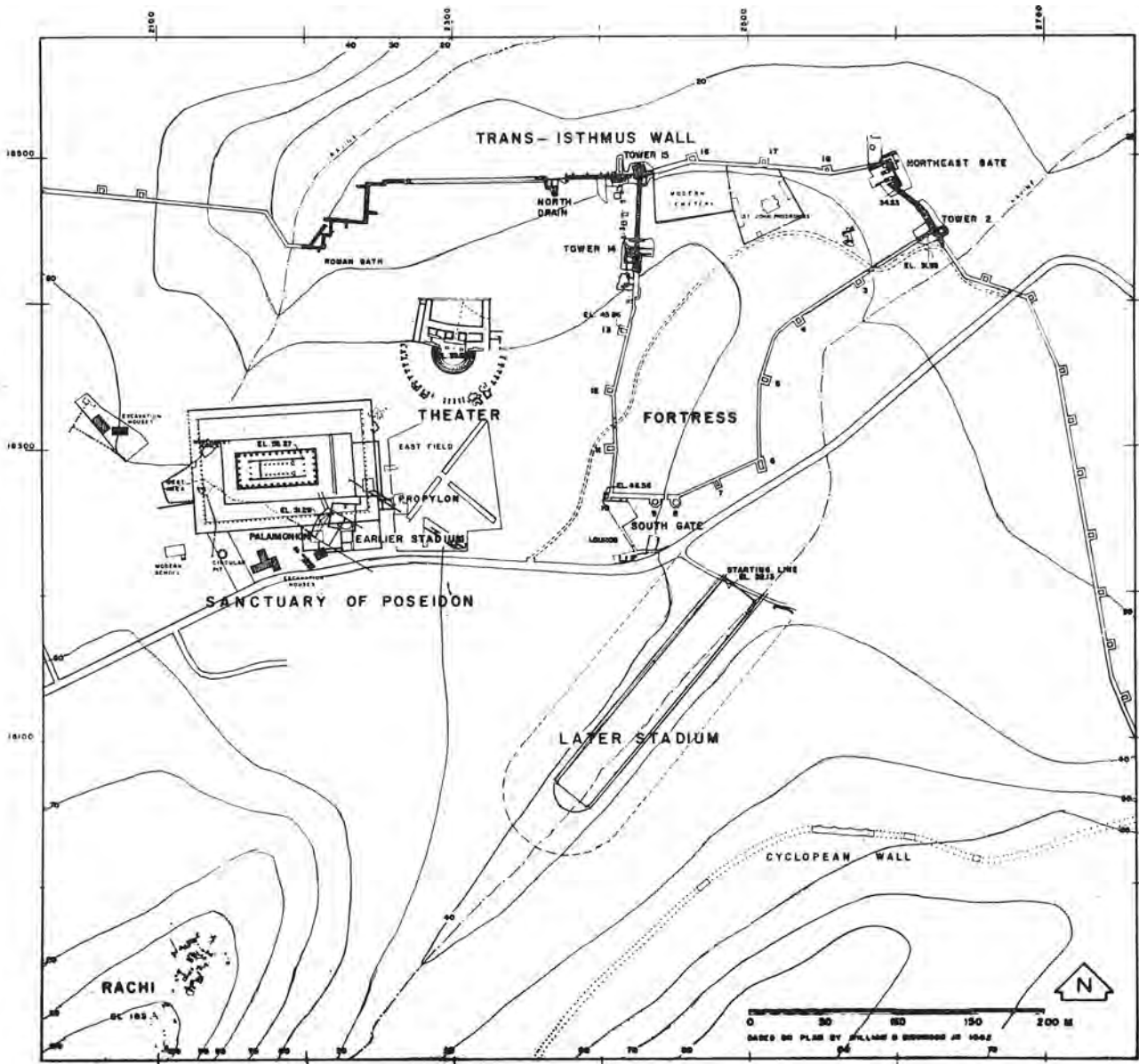
HENRY S. ROBINSON

*

ISTHMA EXCAVATIONS

The fourth campaign of excavations at the Isthmian Sanctuary of Poseidon by the University of California at Los Angeles, under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens, lasted from Monday, March 30, through Friday, June 12. Work on photography, records, studies by various persons connected with the excavations continued, as usual, for varying and protracted periods after the end of digging.

Members of the staff this year were David C. Wilson, Meri von Sternberg, and Sandra Card of the University of California at Los Angeles, Robert Bauslaugh of the University of California at Riverside, Charlene Bleistein of the University of Chicago, and Ruth Gais of Princeton University. The architect was W. Willson Cummer III of the University of Pennsylvania. The foreman was Demetrios Papayoannou, his second Christos Kondoyannis. The chief technician was George Kachros.

Plan 1. General Plan of the Sanctuary of Poseidon and its neighborhood

The excavations, as in the past three years, were financed by a generous grant by the Samuel H. Kress Foundation of New York.

Investigations were begun in three areas: (1) a field owned by Anastasios Filis at the west end of Kyras Vrysi south of the Hexamilia Road and not far from that part of the West Cemetery excavated on Lambrou property by us in 1967 and 1968; (2) the recently acquired field immediately east of the Temple of Poseidon; (3) a section of the Trans-Isthmus Wall (the Hexamilion) about 90 m. northwest of the Theatre where the fortifications become involved with a Roman Bath.

West Cemetery: Filis

Eight trenches were dug on the Filis property and a ninth in the Kondorinis olive grove, the adjacent property on the west. The width of these trenches varies from 1 m. to 3 m., their length from 2 m. to 25 m. The most northwesterly of the Filis trenches (Filis 70 - 2) lies about 86 m. southeast of the nearest point in the Lambrou area of the cemetery excavated in 1968 and the Kondorinis trench (Filis 70 - 7) lies some 104.50 m. south-southeast of the same point (Plan 2).

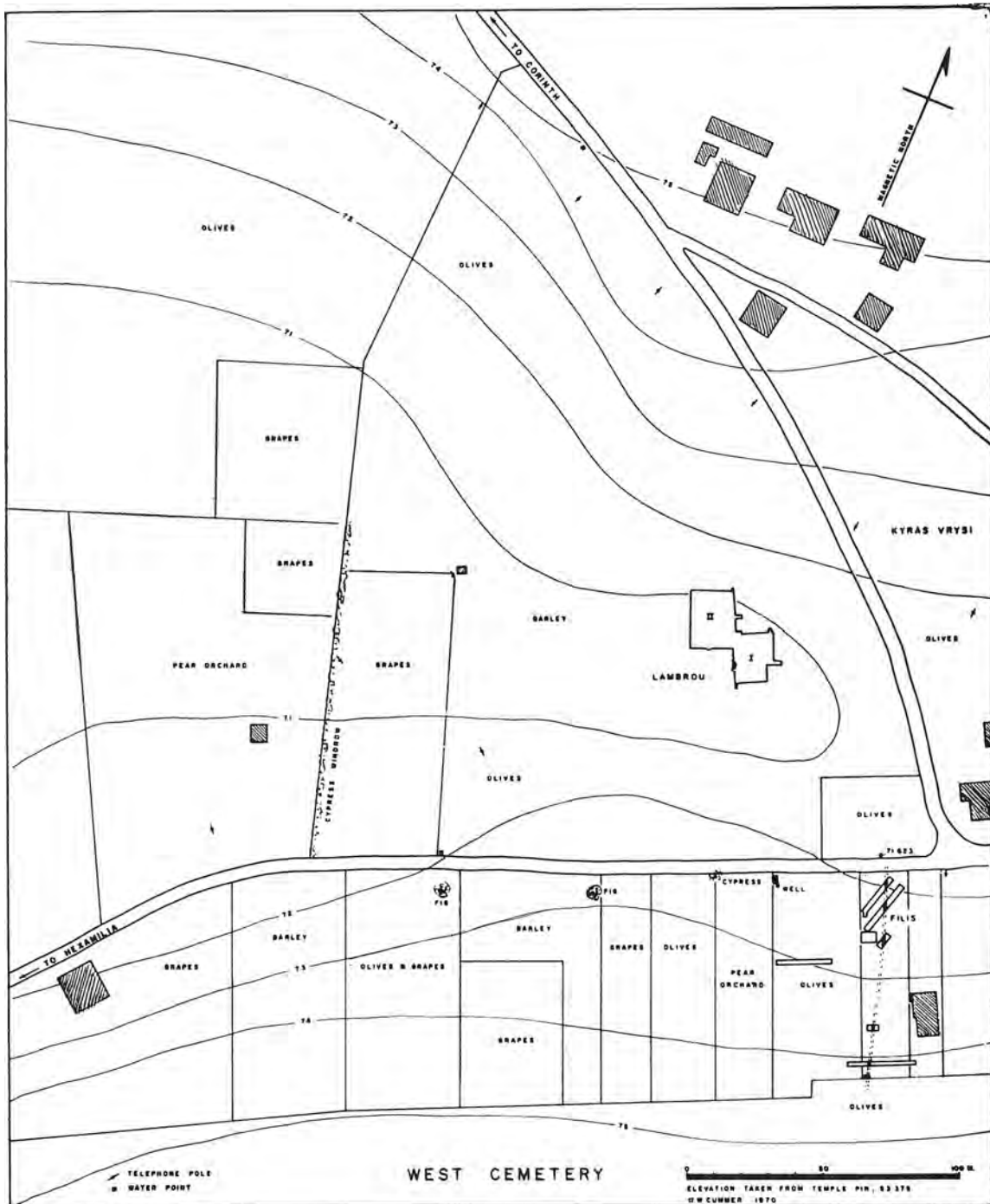
In the three most northerly Filis trenches seven graves were discovered (Plan 3; Pl. 77 a - c). All were sarcophagus burials. Five had been broken into by our predecessors. None contained grave furniture of any sort. Six sarcophagi are oriented roughly north-south, one east-west. Where well enough preserved to indicate position, the skeleton lies with skull either at the south end (once) or at the north end (twice). All seven graves lie west of a slightly curving rubble wall (0.50 m. thick) that has been traced across the Filis property from north to south for a distance of 76.50 m. without finding any end. The wall is presumably dated by a piece from a perirrhanterion rim (IPG 70-8, Pl. 78 a) and by a loomweight (IM 70 - 14, Pl. 78 b) built into its fabric (Pl. 78 c). The former has its counterpart in a perirrhanterion recovered from the Circular Pit located southwest of the Temple of Poseidon (Plan 1) and filled up apparently before 480 - 470 (*Hesperia* XXXI (1962) pp. 2 and 22, no. 2, Plate 10, a and d). The latter belongs to a class of loomweights dated 460 - 400 B.C. (*Corinth* XII, pp. 164 - 165, no. 1102). Also from the wall

fabric is a piece from the rim of a Corinthian lebes with painted saw-tooth pattern on its top surface (IPG 70 - 30, Pl. 78 d). Since graves have so far appeared only on the west side of this wall, we perhaps have a boundary wall for the cemetery in this area. It must be noted, however, that we found no graves at all along the southern two-thirds of the run of the wall we cleared.

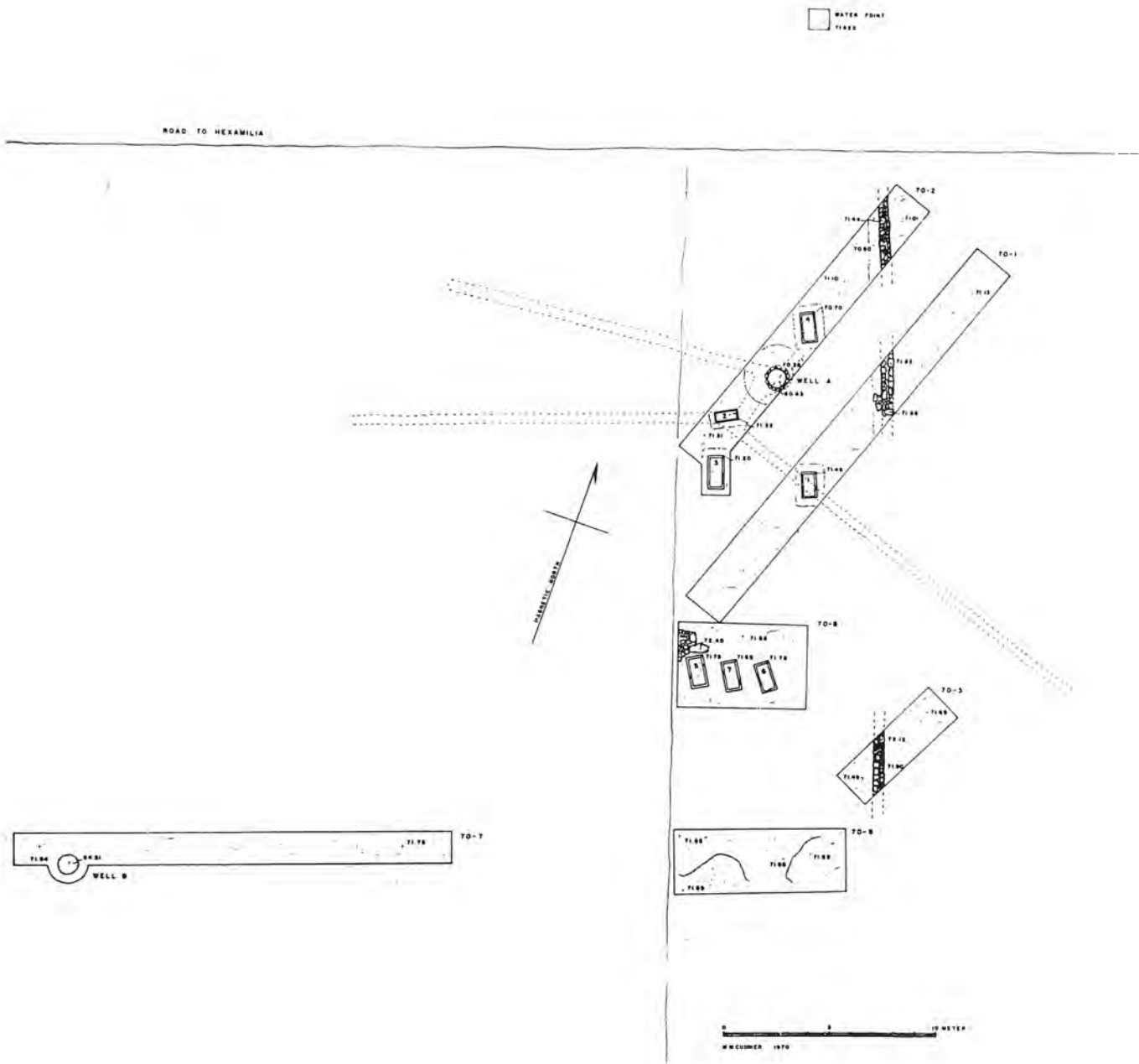
In Filis 70 - 2 we found an access shaft ("Well A") to an underground water system (Plan 4). The shaft descends about 10 m. Its diameter is 1.20 m. except at the stone-lined top sixty centimeters where it narrows to 0.90 m. The sides are provided with foot and hand holds cut into the clayey stereo. At the bottom of the shaft is a corridor oriented approximately north-south. The height of this corridor varies from 1.50 to 2 m., its width from 0.70 to 1.80 m. Four tunnels branch off from the corridor, two towards the west, two in an easterly direction. The height of the channels varies from about 1.35 to about 1.70 m., the width is 0.50 m. or less. Three of the channels were sufficiently clear of debris to enable us to explore their course for a considerable distance. The north-west channel (Pl. 79 a) runs in a westerly direction for 14.50 and ends abruptly at uncut rock. It is presumably a collection channel for the system. We were able to traverse the southwestern channel for a distance of 17.50 m. and the southeastern for 19.50 m. before the tunnels became too blocked to permit passage. We did not find an end in either one. There was little in the fill either of shaft or tunnels (so far as cleared). There were scraps of Greek pottery of Classical date or earlier. There were also scraps of modern trash at all levels.

A second vertical shaft (Well B) was discovered in Filis 70 - 7. The diameter of the shaft is about 0.95 m., the depth about 7 m. There were no horizontal tunnels connected with the vertical shaft and apparently it was intended for a true well. It seems to have been quickly abandoned and refilled, in part with the clayey earth through which it was cut. Very little material was recovered from the well. Roman seems to have been mixed with Greek.

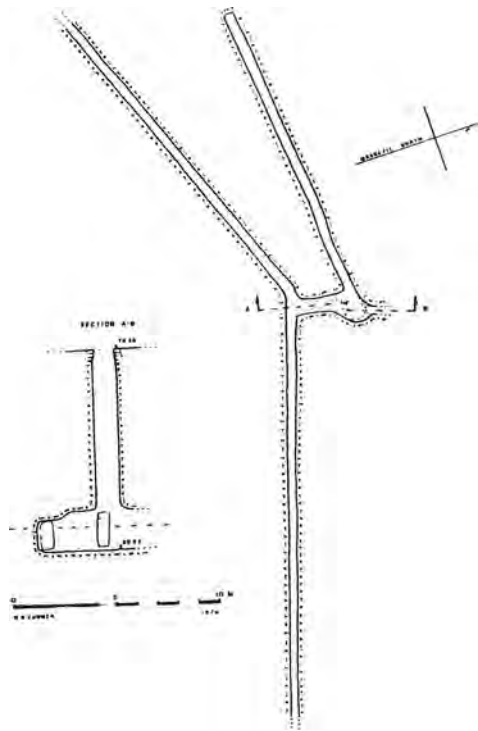
This is true in general of the fill from all trenches dug in the Filis area. However, the

Plan 2. West Cemetery: Lambrou and Filis area

Plan 3. West Cemetery : a part of Filis area

Plan 4. Underground water system in Filis area

Greek material predominates. Of eleven loom-weights found all were from the fifth century B.C. Twenty-two fragmentary pieces of Greek pottery were inventoried, only five Roman. The prize among the Greek is a scrap of Attic black-figure with head of warrior to left (IPG 70 - 14, P l. 79 b). From the fill in Filis 70 - 8 came a small terracotta horse and rider (IM 70 - 11, P l. 79 c), apparently work of the fourth century B.C. Curiously some thirteen scraps of Mycenaean pottery were found. The largest preserves one handle of a stirrup jar of LH III B date (IPH 70 - 1, P l. 79 d).

East Field

A field of something over six stremmata immediately east of the temenos of Poseidon became available for excavation this season (Plan 1). To explore the fill here, seven trenches were laid out. Their width was normally 3 m., their length varied. Four are

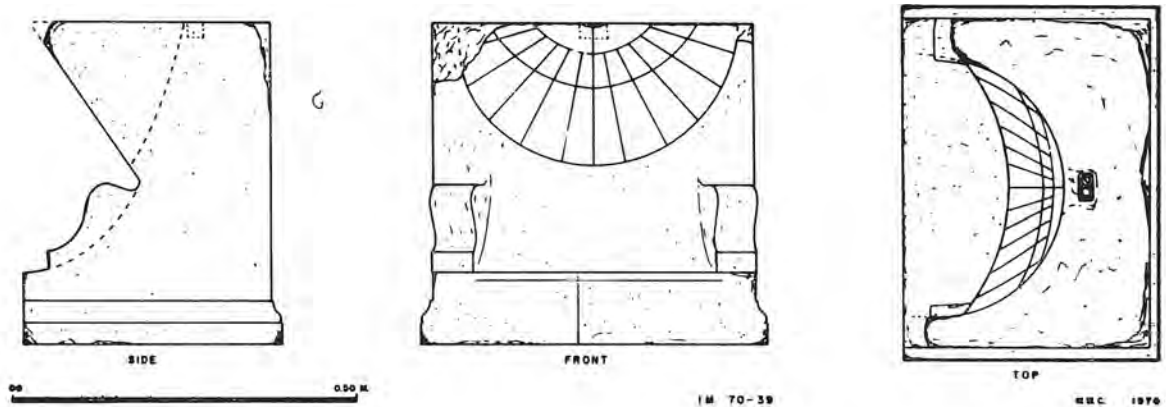
connected with areas investigated in the earlier excavations by Oscar Broneer (EF 70 - I, II, VI, VII). Two traverse a long diagonal (some 88 m.) from northeast to southwest (EF 70 - III and IV), and one a shorter diagonal (40 m.) from a mid point in the field to its southeast corner (EF 70 - V)

Trench EF 70 - I extends for a distance of 7 m. eastward from an excavation by Broneer in 1965 to investigate a podium-like foundation in large well-cut blocks of the Greek period (P l. 80 b). In an area 2×3 m. at the east end of the trench stereo was found about 2.70 m. below the top of the foundation. A bronze coin of Constantius II and Gallus (351 - 354, IC 70 - 12) came from the upper levels of the fill. The fill also yielded a sherd with red glaze on both sides and the graffito *ΠΕΤΗΝΗ* (IPG 70 - 33, P l. 80 a). *Πετηνή* is a ship name in I.G. II², 1611, 138 (Liddell - Scott - Jones, s.v. *πετενώς*). There was no architectural context.

EF 70 - II, maximum length 13 m. and maximum width 8 m., extends eastward from the propylon foundations at the southern end of the stoa which bounds the east side of the temenos of Poseidon (P l. 81 a). The fill was deep and very messy: scraps from Doric buildings of the Greek period, fragments of pottery from both Greek and Roman periods, a small piece of a marble wing (IS 70 - 1), and two bronze coins, one apparently an issue of Trajan (98 - 114, IC 70 - 15), the other struck by Licinius (307 - 323, IC 70 - 20). The trench revealed sections of the two parallel walls investigated in the season of 1955 - 1956 and identified "as retaining walls for a long embankment" parallel to the axis of the early stadium (*Hesperia*, XXVII (1958) p. 10). The northernmost of these two parallel walls makes a finished corner 1.80 m. from the east face of the propylon foundation and returns toward the south to bury itself beneath the propylon east wall before it reaches the north face of the southern parallel wall (P l. 81 b). Southeastward from its finished corner there is no trace of this north parallel wall in trenches 70 - II, 70 - IV, and 70 - VII. It begins again in Trench 70 - VI 29 m. from the finished corner. The south parallel wall comes to a broken end about 6.90 m. southeastward from the propylon east wall. The line of the south

parallel wall is continued by its footing-trench which after some 2.70 m. disappears in the scraps at the southeast corner of the excavated area. A section of footing-trench against the south face of the south parallel wall and about 0.50 m. east of the propylon was identified and cleared to stereo. A piece of stucco and six scraps of pottery were recovered from it. Of three of the six sherds nothing can be said. A fourth comes from the lip of a cup, apparently Mycenaean. The fifth and sixth join to form a sizeable fragment of a vase (IPG 70 - 12, P l. 81 c) rather like a fourth-century B.C. Corinthian oenochoe from Corinth (C-69-133: *Hesperia* XXXIX (1970), p. 5 and Plate 1, a center). Within the propylon a triangular section of fill was dug between the

face, crosses the line of the parallel walls towards the southeast end of Trench 70 - VI. Three sections of the rock-cut water-channel of the earlier stadium (IA 70 - 30, 31, and 32) were among the stones used to underpin the road (P l. 83 a). In a cutting in the north parallel wall towards its eastward end most of a coarse amphora of the fourth century after Christ was found (IPR 70 - 12). Near by, but not connected in context, was a well-preserved marble sundial (IM 70 - 39, P l a n 5; P l. 83 b). At the westward end of Trench 70 - VI the line of the north parallel wall is cut by a curving section of water-channel built of stones and covered with tiles. One of the tiles is stamped *COL. L. IVL. COR. AC* (IA 70 - 21, P l. 84 a). Among the fragments

Plan 5. Drawing of sundial

north face of the south parallel wall and the south face of the propylon north wall, beginning at the point where parallel wall and propylon wall intersect. The fill contained an Attic one-handler of the period 500 - 480 B.C. (IPG 70 - 13, P l. 81 d - e, handle not restored) and a fragment of a Corinthian lamp of the same period (IPL 70 - 33, Howland Type 10, Agora, IV, p. 29).

The south parallel wall reappears in Trench 70 - VII (P l. 82 a) and together with its northern counterpart is traceable for a distance of some 31 m. in a southeasterly direction to the edge of the modern road (P l. 82 b). In at least two places the parallel walls are connected by transverse walls (P l. 83 a). An early road, very near the present sur-

of lamps from the fill in the water-channel were one with gladiators on the discus (IPL 70 - 24, P l. 84 b) and another with the signature *OKTABIOY* on the base (IPL 70 - 27, P l. 84 c). Both were made in the second century after Christ (cf. *Corinth*, IV, 2, pp. 197 - 198, nos. 635 - 636, and p. 210, no. 752). From the fill between the two walls, about mid way in the trench, came an almost complete lamp of the turn of the sixth and fifth century before Christ (IPL 70 - 15, P l. 84 d). Coins from the fill in EF 70 - VI and VII, few and all bronze, were for the most part issues of the third and fourth centuries after Christ. One from EF 70 - VII was as early as 400 - 300 B.C. (IC 70 - 9, Sicyon) and one from EF 70 - VI was as late as the

reign of Justin II (IC 70 - 14, 565 - 578).

Trenches EF 70 - III and IV (P l. 85 a - b) revealed houses of the Roman period. Preserved footings are mortar and rubble with an occasional stone reused from earlier buildings. Neither complete nor partial plans are yet clear. That the structures were in fact houses is an inference from the lightness of the wall construction (ca. 40 to 50 cm. thick). Coins found in the fill on or above floor-levels are for the most part bronze issues of the fourth century or perhaps the early part of the fifth. Noteworthy in EF 70 - III are IC 70 - 26 Constantius and Gallus (351 - 354), IC 70 - 31 Gratian (375 - 383), IC 70 - 37 Valentinian I or II (second half of fourth century), and IC 70 - 40, 41, 42, 44, and 46, all of which seem to have been issued either by Theodosius I or II (late fourth or early fifth century). IC 70 - 45, a Pegasus/trident bronze of Corinth (400 - 146 B.C.), found on a floor in company with coins of Theodosius, must be an intruder, as indeed must also an archaic silver coin of Corinth found on top of one of the rubble footings of a room wall (IC 70 - 32, sixth century B.C.). From surface fill in one section of 70 - III came a bronze of Corinth issued under Trajan (98 - 117, IC 70 - 30).

By the outside corner of a room toward the northeast end of EF 70 - III was a pit shaped in section like a reverse L. At top its dimensions are 0.57 × 0.90 m. and at bottom 0.78 × 1.55 m.; the depth is 1.38 m. The south side of the pit undercuts slightly the north wall of the room. The pit contained pottery, lamps, bone pins, and bases of glass vessels. Some fourteen pieces of Roman pottery were well enough preserved to inventory. The great part seem to date in the third century. I illustrate a jug with trefoil mouth (IPR 70 - 13, P l. 86), and from the well-preserved footing-trench of the west wall of the same room I illustrate two wheel-ridged mugs which are doubtless also to be dated in the third century (IPR 70 - 15 and 16, P l. 86, top left and right). Eighteen lamps from the pit deposit, most fragmentary, were inventoried. Their date seems to be second and third century. A well-preserved lamp is signed *Εδπόρου* (IPL 70 - 37, P l. 87 a - b). The same signature may have been on two others (IPL 70 - 58 and 72). A large frag-

ment from the base of another preserves *Ἐπιτυγχάνου* (IPL 70 - 49, P l. 87 c). This deposit also contained one piece of Greek pottery, an unpainted miniature mesomphalic phiale of the fifth century B.C. (IPG 70 - 54; cf. *Corinth*, XIII, p. 303, D-12-f, and p. 312, D-49-d and e). It is an intruder.

In EF 70 - IV walls enclosing two adjacent rooms still retained in many places their plaster facing. Among the colors preserved are red, yellow, black, and white. In both rooms vertical bands divide the wall into panels. Bands vary in width from 1 to 2.5 cm. In one room a vertical band stands 33 cm. from a corner, in the other four bands (now vanished) were placed each 49 cm. from its neighbor.

Six inventoried coins from EF 70 - IV came from surface fill. One seems to be third century in date (IC 70 - 50, perhaps Aemilian). Three belong to the fourth or early years of the fifth (IC 70 - 25, Constantine; IC 70 - 49, Theodosius I or II; IC 70 - 28, uncertain emperor). Two belong to the sixth century (IC 70 - 29, Justinian I; IC 70 - 24, Justin II).

EF 70 - V, like III and IV, revealed what seem to be house walls. As in EF 70 - VI, so in 70 - V a road-bed runs across the southeast end of the trench. A bronze of Honorius (393 - 423) was found on the road metal. Towards the northwest beside the road and at a lower level is a walled rectangular area which contained a deposit of coarse-ware pottery. Twenty-six pieces were inventoried. I illustrate nine in P l. s. 88 and 89. The kantharos IPR 70 - 50 (P l. 88, top left) has a white painted chevron pattern around the body and the letters ZVOA on one side of the neck, illegible traces on the other. The one-handler IPR 70 - 54 (P l. 89, top left) has white-painted letters ZΩ, presumably the first person singular of the verb. These vessels find parallels among third-century pottery from the Athenian Agora. The deposit also contained three well-preserved bone pins, rather illegible scraps of lamps, and two bronze coins. Both are badly worn, but one seems a Corinth issue of Antoninus Pius (138 - 161, IC 70 - 59, obv. *ANTONINVS AV*) and the other an issue of the fourth century (IC 70 - 64, rev. Victory to l., dragging captive). In fill about 30 cm. above a tile-paved floor 1.50 m.

northwest of the pottery deposit was found a well-preserved bronze of Aurelian (270-275, IC 70 - 57). The upper levels of the fill in this southeastern half of EF 70 - V contained two "Vandalic" bronzes (IC 70 - 61 and 66, fifth or sixth century) and two Byzantine (IC 70 - 62 and IC 70 - 63, both apparently twelfth century).

From a room about 16.50 m. from the southeast end of EF 70 - V a tunnel turns off in an easterly direction (P l. 90 a). A length of ca. 9 m. was cleared this year (P l. 90 b). The end is not yet discovered. The upper parts of the walls of the entrance-shaft are lined with a brick-and-mortar facing, and a flat vault of like construction roofs the tunnel for a distance of ca. 0.70 m. from the entrance-shaft. Thereafter all is cut through stereo. Two steps lead down from the floor of the entrance-shaft to the floor of the tunnel, which is ca. 2.55 m. below the floor of the room in which the entrance is located. The tunnel is ca. 1.50 m. high and ca. 0.50 m. wide. On both walls at irregular intervals are lamp niches ca. 1.45 m. above the floor. Some 8 m. from the entrance-shaft in a caved-in section of the tunnel, foot and hand holds are cut into its extant sides. Within its intact area the tunnel was filled with soft earth to a depth of ca. 1 m. In this fill ca. 12 cm. above the floor of the tunnel near its entrance-shaft a bronze coin of Maximian Herculus (286 - 305) was found (IC 70 - 67). The following lamps came from the lowest 20 cm. of fill in various parts of the tunnel: IPL 70 - 153, vine and grapes, signed Ἀρχέπολις (P l. 91 a - b); IPL 870 - 156, two fish (cf. *Agora*, VII, 948, late third to early fourth century); IPL 70 - 164, Eros piping (cf. *Agora*, VII, 716, second half of third century); and IPL 70 - 170, Eros going r. (cf. *Agora*, VII, 730, second half of third century). From the fill in the tunnel entrance-shaft ca. 22 cm. above its floor came IPL 70 - 184, bust of Athena I. (mould very like *Agora*, VII, 653, middle of third century). Of the fragmentary pottery found in the tunnel two pieces are notable: a wheel-ridged basin (IPR 70 - 23) like *Agora*, V, K 80 (middle of third century) and a krater (IPR 70 - 80, P l. 91 c) with a wreath at neck and a large snake around body and over one handle to rim. The fragments of the snake-krater came from the lowest half

meter of fill at the eastern end of the tunnel.

The floor of the tunnel entrance-room (tile and mortar in part preserved) lies at 46.65 m. In the lowest 30 cm. of fill over this floor and 1 m. to 1.50 m. south of the tunnel entrance were found a bronze coin of Licinius (307 - 323, IC 70 - 75) and two lamps of considerable interest. The one (IPL 70 - 140, P l. 92 a) is very like *Agora*, VII, 1789 - 1797, which are there dated from the middle to the second half of the fourth century. The other (IPL 70 - 193, P l. 92 b - c) is a circular tube with twelve nozzles, four handles for suspension, and a vine with grapes for decoration.

Two other coins were found in the tunnel entrance-room. One bronze (IC 70 - 76, not easily legible), found very close to the coin of Licinius, has a reverse type (Artemis I. with bow and quiver between doe [?] and stag) used at Corinth under Septimius Severus (193 - 211) and members of his family. Another (IC 70 - 77), an antoninianus of Probus (276 - 282) struck at Lyons (cf. *RIC.*, V, 2, p. 30, 115), was found some 6 cm. above the floor at the northwest corner of the tunnel entrance-shaft. A third coin was found out of context, reported by a workman to have been recovered from the dump from the eastern end of the tunnel. It was struck at Corinth. The obverse is signed *IM COMMODUS* (176 - 192) and countermarked with bust r. The reverse type is Aphrodite with scepter and apple, normally a type issued for Caracalla, Plautilla, and Geta. The coin of Maximian Herculus and that of Licinius, low in the destruction fill respectively of tunnel and entrance-room and both little worn, suggest that these constructions were abandoned in the fourth century. The other finds seem to agree well enough, with the possible exception of the Corinthian bronze issued under Commodus and some degree of ambiguity attends the provenience claimed for this coin.

The northwest half of EF 70 - V revealed nothing of much interest. Three of the four coins found there are fourth century in date (IC 70 - 71, Constantine I, 306 - 317; IC 70 - 55, uncertain emperor, "falling horseman"; IC 70 - 70, Gratian, 375 - 383), the other is second century (IC 70 - 69, Sparta under Commodus, 176 - 192). All were recovered from surface fill.

The Hexamilion

Gully) B(asion) 70

From the "North Drain" the Trans-Isthmus Wall runs westward ever closer to the south edge of the great Kyras Vrysi Ravine. About 75 m. from the North Drain, in the area of Megaw's trench of 1932 (*BSA* 32, 1931/32, p. 77 and fig. 5), the wall is only some 27 m. from the steep side of the ravine. Another 20 m. westward the wall is broken by a gate (width *ca.* 1.80 m.) cut through the wall at some period after construction, then subsequently blocked up again. The blocking was rather carefully done in the normal technique used for the original construction of the wall, cement and rubble fill between facing-courses of cut stone. The northern facing-course and the cement and rubble core immediately behind it are well preserved. The remaining two thirds of the core was filled with loose rubble without any cement whatsoever. In connection with this southern two-thirds of the passage-way are horizontal cuttings in both jambs (well preserved on the west) and a circular cutting in the center of the sill block of the gateway. They were presumably made to house the wooden frame of a doorway in the southern end of the opening.

From the Gate the Wall continues westward for about 14 m., turns a 90° angle to the south for about 7.50 m., then with a second 90° turn runs westward for about 12.30 m. to a point very near the edge of the deep West Bay of the Kyras Vrysi Ravine where again it turns a right angle and runs south for about 20.70 m. to the area where it joins the pre-existing masonry of the Roman Bath (Pl. 93 a - b). Here on the south face of a cross-wall of well-laid ashlar is inscribed *καλαῖς Μυτιλην(αί)αις* (IS 70 - 9) in letters of late Roman Imperial date (Pl. 94 a). The rectangle between co-ordinates NS 2198 / 2240 and EW18450 / 18474 is occupied by walls of rooms belonging to the Roman Bath. These have been only partially excavated. It is clear, however, that many have been strengthened by the addition of heavy stone and cement masonry laid against them. The east face of the wall which continues south from the cross-wall with an appreciation of the fair ladies of Mytilene is constructed of largish stones and hard-trowelled cement

(Pl. 94 a), a technique also found on the inner face of the Trans-Isthmus Wall east of the stairway at the Northeast Gate. The west face of this same wall at the Roman Bath shows typical facing masonry of the Trans-Isthmus Wall cut into brick masonry equally typical of Bath construction (Pl. 94 b). At the southwest corner of the rectangle at NS 2198 and EW 18452 some 43 m. southwest of the Inscription Wall the normal construction of the Trans-Isthmus Wall begins again and the Wall continues around the edge of the deep West Bay of the great Kyras Vrysi Ravine in its usual style.

North of the rooms belonging to the Roman Bath, between the Trans-Isthmus Wall and the edge of the ravine, are a cement floor and a congeries of walls partially excavated and ill understood. Here are remains of a kiln made of broken tiles and set in a corner of earlier and more substantial masonry. The kiln's date is presumably early modern. At any rate, about 5 to 6 m. to the northeast and at approximately the same level was found a specimen of the Levantine colonial coinage of Venice issued by Antonio Venerio, A.D. 1382 - 1400 (IC 70 - 73).

At the inside corner of the westernmost jog in the Trans-Isthmus Wall a multiple burial was discovered. East and south sides of the grave are tile, west and north sides the inner face of the Trans-Isthmus Wall. The inner face of the Wall is undercut by the north side of the grave. The Wall clearly antedates the grave. The grave was divided into a smaller northern compartment and a larger southern compartment by a line of tile, and the whole burial was covered with tiles, among them one stamped *ΠΟΛΙΤΩΝΟΝ* (IA 70-49). Some of the tiles were roof-tiles, others simply plaques; all were held in place by earth fill. Among the plaques was one (*ca.* 71 cm. square and *ca.* 5 to 7 cm. thick) heavily smoke-stained except at the corners. It is presumably a hypocaust cover-slab from the near-by Roman Bath, and the corners were protected from smoke by the pillars on which they rested; each pillar apparently supported a corner of four slabs. The northern compartment of the grave contained two skeletons the southern compartment eight. All were adults. Their heads lay at the west end of the grave. In the southern compart-

ment three artifacts were found : a coarse ware bowl (IPR 70 - 26, P l. 95 a), a black-stone bead (IM 70 - 54, P l. 95 b), and a small bronze buckle (IM 70 - 32, P l. 95 c). The bowl (diameter 16.2 cm.) has a heavy off-set lip concave in section over a body which spreads from base to underside of lip in a continuous curve. The main elements of the shape are those of Group K bowls in the Athenian Agora (*Agora*, V, K 5 - 12), but the profile differs somewhat. The Agora bowls are dated *ca.* A.D. 250; the bowl from GB 70 Burial 2 should be later. The black-stone bead was pierced by a section of heavy silver wire twisted into a cable pattern with hollow center. The bead itself is like one from Grave 47 in the Corinthian Cemetery of Lerna Hollow (*Hesperia*, XXXVI (1967), p. 428, no. 26 : "late 4th to early 6th century after Christ"). The bronze buckle has its congener in a buckle from Grave 86 of the same cemetery (*Hesperia* XXXVIII (1969) p. 79, and Plate 25, c), which seems to be a burial of the 5th century after Christ. Bead and buckle, then, suggest for GB 70 Grave 2 a date in the 5th century after Christ. The situation here is similar to that at the Northeast Gate where a fifth-century grave was built against the inner face of the stairway ramp to the fighting-platform of the Trans-Isthmus Wall (*ADelt* 23 (1968) : Chronika, p. 140).

At two other places in GB 70 we found evidence which seems to be significant for the date of the Hexamilion. At the inner corner of the eastern jog in the Wall in a deposit of tile cut through by the footing-trench for the Wall was found a lamp (IPL 70 - 161) like *Agora*, VII, no. 1570, there dated to the last quarter of the 4th century after Christ. In the small area excavated outside the Gateway in GB 70 four strata were distinguished: I, the surface fill, II a packed clay, III a lower packed-clay layer separated from the preceding by a layer of ash, IV a hard red earth. Strata II, III, and the deposit of ash which separates them run to and against the north face of the Trans-Isthmus Wall; in stratum IV is cut the footing-trench for the Wall. In stratum III a bowl-shaped circular depression (diameter 42 cm.) had been cut and at its center a tile-lined socket (*ca.* 11 cm. square) had been sunk. Near by a small irregular cutting contained ash and fragments of four

small cooking-pots, a two-handler and three one-handlers (IPR 70-97-100, P l. 95 d - e). All are globular and very lightly wheel-ridged. The two-handler has a straight mouth, the others slightly flaring mouths tooled at lip (the two larger) or base (the smaller). The determination of the date of these four pieces and the analysis of the sherds from strata II and III await further study.

Our survey of the course of the Hexamilion was completed this year. Six sheets cover a section of terrain almost 2 km. wide on the Peloponnesus side of the Corinth Canal from the Corinthian Gulf to the Saronic. The scale is 1:2000 with contours at 2 m. intervals. The work was done by the Topographical Service of the Greek Ministry of Public Work and the civil engineer Mr. E. Papanis. This map will be the basis of our future studies concerned with the Wall and indeed will serve to locate all archaeological exploration in the area it covers.

Several fragments of inscriptions were found in 1970, most from the Gully Bastion area of the Trans-Isthmus Wall where they had formed part of the rubble fill. One seems to preserve the name of Paccianus the agonothete of A.D. 137 (IΣ 70 - 6, white marble, P l. 97 a). The most extensive is apparently part of a decree (IΣ 70 - 2, whitish marble with much mica, P l. 96). A tentative transcription of the preserved text follows :

---α---
 --- αἱ θυσ[ίαι ---]
 [--- τ]ῶν Πισσε[ιδῶνι ---]
 --- ἡμέραι ---
 5 --- κοινῆι ια---
 ---ι τοῦ ἀρίστου ---
 --- πατέρων γένου[ς ---]
 [--- τ]οῦς πρεσβεῖς καὶ ---
 --- γραμματῶν καὶ διότι[ι ---]
 10 ---εατο ἐπιφανεστέρων κα[ὶ ---]
 ---πος τοῦ πεμφθέντος ὕφε---
 ---αι γνώριμον ὅτι αἰεὶ κατὰ τὸ ---
 ---λονθεν τειμὰ τοῦς ἐνεργέτα[ς ---]
 ---ατε γὰρ τὸν αὐτοκράτορα τῆς ο[ἰκουμέ-
 νης---]
 15 --- πρὸς τοῦς ὑπηκόους ἢ οἱ πατ[έρεις---]
 ---ετα πάσης ἀρετῆς ἐξεργου---
 ---ουσας ἀνέστησεν τὰς δεκ---

- ς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβει[αν ---]
 ---ιαζα ἀφειδῶς ἐπὶ αἰδοῦς καὶ θυσ---
- 20 ---αι ἱερὰ καὶ ὄσια πάντα ἐπανορ---
 ---ωνους δὲ τιθεῖσάν τι του---
 ---ι Ἑλλάδα διὰ δὴ ταῦτα πα---
 ---ροσεσθαι τὰ ἐψηφισμέ[να ---]
 ---οι μηδεμίαν ἡμῶν τ---
- 25 ---σιτριφουσσ---

A surface find near the Theatre contains a list of properties (IΣ 70 - 5, bluish marble, P l. 97 b) : H

HNΦIA
 ΠAΕΘ E
 N EΣATH

5 HNAAKIΠΠOYXΩPIOY
 IΩNOΣOIKIAKHΠOΣ
 PΩΛΩPOYO[I]KI AKHΠ[OΣ]
 II

PAUL A. CLEMENT

*

EXCAVATIONS AT PHLIUS

In the late summer of 1970 a cleaning excavation was undertaken at the site of ancient Phlius by the University of Missouri for the American School of Classical Studies at Athens. The work was directed by William R. Biers of the University of Missouri and lasted for four weeks. The goals of this supplementary excavation were to clear and study the ancient remains partially excavated by the American School in their excavation of 1924 at the site.

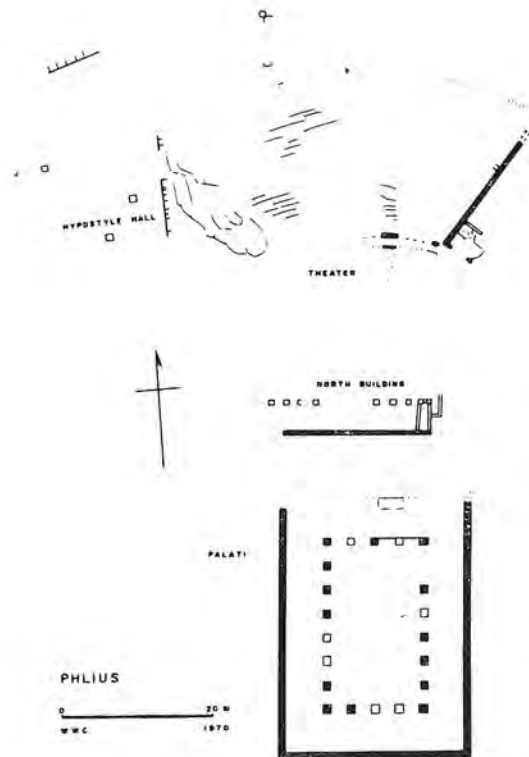
A large rectangular building with an interior colonnade and a theater with its scene building were investigated (P l a n 1).

The building, known locally as the Palati, was cleared of dump from the earlier excavation and tested in several places. The area had been badly disturbed by later intrusions but remains of a mudbrick construction of unknown use and extent was found between the east row of interior column bases and the east wall of the building. The bases themselves are of unusual type consisting of a Doric drum and a "plinth" cut from the same block of stone. Cuttings on the interior faces of each bases indicate that the central area of the

building may have been floored with stone plaques or slabs (P l. 98 b). Architectural remains and pottery from tests against the foundations indicate that the building may be somewhat earlier than the Hellenistic date previously assigned to it.

A destruction level datable to the fourth century A. D. overlay the whole area. From this level came several architectural fragments and a portion of a poros inscription recording the imperial titles of the Emperor Trajan (P l. 98 a).

To the north of the Palati, but not aligned with it, lies the North Building, a long, rectangular structure with a return at its east end. This building resembles a stage building in its form and faces a concave slope which did indeed contain the caeua of a theater. Six building phases were revealed in the building which itself would appear to be Hellenistic in date.

Plan 1. Area of excavations at the end of 1970 season

The cavea to the north is limited on the east by a retaining wall, where an anta marked a probable entrance, and on the west by a natural outcropping of rock. Cleaning of an old trench revealed bench type theater seats *in situ*, and a test at the lower end of the retaining wall uncovered the easternmost seat of the row (P l. 98 c). A drain, sloping east to west, was also uncovered in front of the seats.

The form of the theater as now only partially delineated is unusual in the space reserved for the orchestra, which may have been oval or rectangular.

The identification of the theater settles the controversy concerning its position, most scholars having placed it further to the east, and provides a valuable fixed point in Pausanias' description of the city.

WILLIAM R. BIERS

*

ARGOS

Secteur δ

J.-Fr. Bommelaer et Y. Grandjean ont poursuivi en 1970 la fouille commencée l'année précédente sur la place du Synoikismos, en bordure de la route de Tripolis. A la fin de la campagne, la surface fouillée représentait l'équivalent de vingt carrés de 5 × 5 m (P l. 99 a).

Le complexe romain découvert l'an dernier a été dégagé aussi largement que possible. Il s'agit d'une *insula*, dont les limites Est et Ouest nous sont désormais connues. Édifiée au IVe siècle ap. J.-C., elle fut détruite à la fin de ce même siècle, et reconstruite au début du Ve, suivant le même plan. Des remaniements successifs durant le Ve siècle et le début du VIe lui firent perdre sa physionomie originelle. Toute la partie Est de l'îlot fut aménagée en aire de travail, en liaison avec un four, qui fut réutilisé à l'époque médiévale, et dont subsistaient les fondations circulaires. En même temps était installé un important réseau de caniveaux ou de conduites, qui souligne la destination artisanale de cet ensemble. Toujours durant le Ve siècle, la ruelle qui bordait l'*insula* à l'Ouest fut transformée en un portique, longé par un collecteur d'égouts (P l. 99 b).

Sous les constructions romaines, et surtout

aux endroits où elles étaient accidentellement endommagées, on a pu compléter certaines observations de la précédente campagne. Tout d'abord, les principaux murs plus anciens avaient été systématiquement utilisés par les Romains pour fonder leurs constructions. Les recreusements que suppose ce parti expliquent peut-être l'écrasement extrême de la stratigraphie et le morcellement des couches antérieures. Toutefois, si une mosaïque a été installée à peine 25 à 30 cm au-dessus d'un sol du VIIIe siècle av. J.-C., il semble que l'on doive à un jeu de terrasses d'époque romaine d'avoir parfois conservé les couches anciennes sur une plus grande épaisseur.

L'époque hellénistique était représentée par quelques murets et résidus de couches; dans la région Nord de la fouille, une belle construction carrée, pourvue d'un sol de gros *calderim*, s'était mieux conservée; mais sa destination n'a pu être précisée.

Des deux bassins en pôros trouvés en 1969, on a maintenant le plan complet: le plus grand, dallé au fond, date de l'époque classique. Il a dû être agrandi, sans doute au IVe siècle, puis suppléé, à l'époque hellénistique, par le plus petit.

L'époque archaïque n'est guère attestée que par un remblai qui s'est accumulé sans doute dès le début du VIIe siècle le long d'un mur construit en gros blocs éclatés, dressés de chant. Ce mur a été dégagé cette année sur une longueur considérable: en restituant les tronçons perdus, on obtient un total de 25 m, dont plus de 17 dans le sens Est-Ouest, le reste faisant retour vers le Sud. Cette importante construction, qui comportait des refends, est associée à un sol qui paraît dater du début du VIIe siècle.

Ce sol (auquel correspondait sans doute le puits trouvé en 1969) était un exhaussement d'une grande aire de cailloutis serré qui atteste l'importance de cette zone à l'époque géométrique récente. En plusieurs endroits cette surface avait été crevée par l'enfouissement de tombes (P l. 100 a). Plusieurs d'entre elles datent du Géométrique Récent (P l. 100 b), mais le plus beau vase appartient déjà au début du VIIe siècle.

Des couches mésohelladiques avaient été repérées l'an dernier. Un sondage en profondeur, au Nord-Est de la fouille, a permis de retrouver de nouveaux vestiges de cette épo-

que, mais aucune trace de construction n'a été relevée.

Sur le site de l'*Aphrodision*, Fr. Croissant a procédé à des travaux de nettoyage et de consolidation, au Sud-Est du temple, dans le secteur où les structures mésohelladiques et mycéniennes sont le mieux conservées, en vue de la présentation du site. Le démontage des degrés de calcaire construits à l'époque romaine en avant du temple, qui a occasionné la découverte d'une inscription (épigramme dédicatoire pour une prêtresse), a permis de dégager complètement la façade Est (P l. 100 c), et de préciser la chronologie de la terrasse archaïque.

Secteur α

Des recherches complémentaires effectuées par Fr. Croissant sur le terrain Anagnostopoulos (Su 88) ont confirmé l'importance des structures mises au jour par le sondage de 1969, et permis d'en préciser la chronologie.

Au Sud du sondage de 1969, la chaussée empierrée, dont on n'a pu reconnaître la bordure Sud, bien qu'elle ait été dégagée sur une largeur d'environ 5 m. paraît s'étendre au-delà des limites du terrain. De nombreuses monnaies, trouvées sur le sol, permettent de situer à l'extrême fin du IVe siècle ap. J.-C. l'abandon de la chaussée, qui fut barrière par des constructions à partir du Ve siècle.

Au Nord, un sondage profond, de plus de 5 m. a mis au jour plusieurs états de constructions (P l. 100 d), dont le plus ancien, lié au grand mur dégagé en 1969, paraît remonter au Ier s. av. J.-C. Épais, de bonne facture, et très profondément fondés, ces murs appartiennent évidemment à un vaste bâtiment de l'époque du Haut-Empire, et doivent apparemment être mis en relation avec le premier état des thermes situés au Sud du grand portique de l'Agora.

Les niveaux antérieurs, attestés dans la partie Est du terrain (couche protogéométrique), étaient, dans la nouvelle tranchée, complètement détruits par une énorme fosse creusée à la fin de l'époque hellénistique, sans doute en vue d'exploiter la couche d'argile presque pure qui repose à cet endroit sur le sol vierge. Le remblai de cette sorte de carrière, où s'enfonçaient les fondations romaines, et qui explique apparemment leur exceptionnelle pro-

fondeur, a livré une céramique très abondante, datable du Ier siècle av. J.-C.

J.-FR. BOMMELAER
FR. CROISSANT
Y. GRANDJEAN

*

ASINE

Swedish excavations were carried out at Asine (P l. 101) in the Argolid between 1922 and 1930 under the direction of Axel W. Persson and Otto Frödin (Frödin - Persson, *Asine*, Stockholm 1938). Forty years after the termination of the old excavations, new Swedish excavations were started in May 1970 under the direction of Dr Carl-Gustaf Styrenius, Director of the Swedish Institute in Athens. The campaign began on May 4th and ended on June 6th. Work on photography and records continued during the whole month of June. The assistant director of excavations was Mr Alvar Vidén, Assistant at the Swedish Institute in Athens. Student-excavators from the University of Lund were Mrs Berit Wells, Miss Gunilla Rodin and Mr Per Peterson and from the University of Gothenburg Miss Elisabeth Mossberg. The expedition included also a Danish assistant, Mr Sören Dietz, Assistant Keeper of the Department of Classical and Near Eastern Antiquities at the National Museum of Copenhagen. Funds for the excavations were given by the Swede Gösta Enbom, Consul General of Denmark in Piraeus. A short report of the excavations has already been published in Athens Annals of Archaeology (*AAA* IV (1971), pp. 147 - 148, figs. 1 - 5).

The excavation took place some 100 m east of the Acropolis near a sandy beach on land belonging to the Karmaniolas family. The reason for the excavations was that the landowners wished to install camping facilities along the beach. After promising soundings in the area made by Mrs E. Deilaki of the Nauplia Museum it seemed necessary to make more extensive excavations.

During these excavations 10 trenches were opened in the western part of the area and 2 trenches some 30 m east of these, all of them 5 × 2 m. Just below the surface layer, which contained a few Hellenistic sherds, we came upon layers of the Geometric period with

traces of the foundation walls of houses, much pottery and a few fragmentary bronze objects. One of the eastern trenches was extended to 5 × 5 m in order to clear the corner of a Geometric house with part of the hearth preserved (P l. 102 a).

In one of the upper layers a child burial was found, Tomb 11 A, containing a kotyle of Corinthian date (P l. 102 b), a period from which no finds had appeared during the old excavations.

Beneath the Geometric layers Protogeometric house walls appeared, some exactly below and with the same orientation as the Geometric walls (P l. 102 c). The Protogeometric layers yielded a considerable quantity of pottery, mostly in fragments.

Below the Protogeometric occupation layers there was a cemetery of child burials of Protogeometric date, dug into Submycenaean and Mycenaean layers. Four cist tombs and one pit grave were excavated. The contents of the burials were : Tomb 3 A one lekythos. Tomb 4 A one feeding-bottle. Tomb 4 B one lekythos and a number of sherds probably belonging to a cup. Tomb 5 B one lekythos, one oinochoe and one skyphos (P l. 102 d - e). Tomb 5 C one lekythos, one oinochoe, one iron ring, one iron fibula and one necklace of bone beads.

Of the Mycenaean pottery a large proportion was of LH III C date, probably corresponding to the LH III C chamber tombs excavated in the 1920's on the Barbouna hill just opposite the Acropolis. Among the LH III C material there was a quantity of LH III C hand-made ware. Very few sherds were of LH III B date, while sherds which could with certainty be attributed to the Submycenaean period were numerous, especially rimsherds of skyphoi decorated with wavy lines.

Below the Mycenaean layers appeared a Middle Helladic cemetery of built cist tombs of varying types. Of the seven tombs, the lower parts of which were excavated below the present water level (P l. 103 b), two lay side by side as a double grave and were covered with large stone slabs (P l. 103 c). These tombs contained neither grave offerings nor skeletons. Only a few Gray Minyan sherds were found. Of the other five tombs only two contained offerings. In Tomb 4 D there was a gold diadem, decorated in a simple repoussé

technique. In Tomb 5 D there was an interesting double vase and a vase in coarse ware decorated on the shoulder with parallel ridges. The double vase had decoration of birds in matt black and red paint (P l. 103 a). This vase seems to be influenced by Middle Cycladic pottery, where bird vases are specially connected with Phylakopi on Melos. Another bird vase was found at Asine during the old excavations. The date of these pots is Middle Helladic III.

In many trenches the layers were not disturbed, and thus the stratigraphy should be of great interest, especially for the periods of transition between the Bronze Age and the Iron Age.

On the lowest part of the slope of the Barbouna hill on land belonging to the Levendis family two trenches, 10 × 1.50 m and 5 × 1.50 m, were opened. Finds of Geometric and Mycenaean pottery and house walls were made here.

To sum up, it can be stated that the results of the study of the material found this year, combined with a continuation of the excavations, will certainly make an important contribution to the knowledge, hitherto rather meagre, of settlement in Greece during the Geometric, Protogeometric and Submycenaean periods.

CARL - GUSTAF STYRENIUS

*

EXCAVATIONS AT PORTO CHELI

The City Site

Work in 1970 concentrated on the east side of the city and on the stretch of city wall that is to be seen inside the city roughly half way between the eastern and western arms of the city wall.

The eastern most point of the city, a rectangular tower projecting only slightly from the line of the walls, was first investigated in 1968 (see *Hesperia* XXXVIII [1969], p. 316, Fig. 2 and p. 315, n. 1). It marks the point at which the walls running down from the acropolis turn at right angles and head for the gate and tower marking the exit for the road to Hermione (now submerged). Contrary to the impression gained from preliminary examination, deep foundations (six courses of poros) exist only for the length of one block,

on the southeast face, perhaps because of a pre-existing pit at that point discovered when the tower was constructed. A single course of conglomerate with roughly drafted edges forms the socle of the tower. No phases in the construction and use of the tower and so far no evidence of its date have yet been detected.

The city wall to the south of the East Tower, just described, had been cut into for numerous burials of late Roman times, some covered by slabs of stone; small children were placed in large pots. Similar burials were found in the stretch of city wall in the middle of the city. These are evidently graves of the common people employed by the owners of the late Roman/early Byzantine hot bath built over the Hermione Gate (see *Hesperia*, *loc. cit.*, p. 339). At the other end of the site's history it seems probable that a city wall existed on the east side of the lower town, contemporary with the fortifications of mudbrick on the acropolis built in the late VIIth century B.C. and destroyed in the early VIth. Here too it appears to have consisted of mudbrick laid directly on the bedrock.

In an area immediately inside the city wall and southwest of the East Tower intensive excavations produced evidence of continuous habitation from the late Geometric through the late IVth century, the later phases being associated with the remains of two houses, separated from the city wall by a street or passage (see Pl. 104 a and for the street, cf. *Hesperia*, *loc. cit.*, Fig. 2 and p. 328). A well in this section yielded a considerable quantity of pottery of the Archaic period. Notable finds from later levels include a fine red-figure hydria of the late Vth century and a double column in limestone with flutes in stucco, later covered over with another layer of stucco (cf. the Ionic capital of limestone, suitable for a column of this size and shape, found in excavations some 100 meters to the west in 1962, *Hesperia*, *loc. cit.*, p. 329 and J. H. Young, *Expedition V* [1963], No. 3, p. 5).

Tests further south confirmed the courses of the street leading to the East Gate of the city but further up the hill towards the acropolis construction of only the IVth century was found. Evidently on the plain along the shore settlement from at least late Geometric times coincided with the limits of the classical

town, reaching as far, but no farther, than the later city wall to the east. But on the slopes between the lower town and the acropolis, at any rate for the east side of the city, settlement did not occur before the IVth century; excavation of the « Industrial Terrace » still higher on this same side of the city in 1962 and 1965 also produced no signs of construction before the IVth century.

The stretch of city wall on the upper terraces between the acropolis and the enclosed harbor seems to enclose the area to its east, to judge from the remains of houses on either side. At some point, probably in the IVth century, the western part of the city appears to have been abandoned for defensive purposes while the acropolis, the enclosed harbor and the larger eastern section of the city was retained. More intensive use of the more restricted area within the city walls may thus account for construction for the first time on the upper terraces to the east.

East of Porto Cheli

The highest hill east of Porto Cheli and within sight of ancient Halieis is now known as Koukouras. The existence of a small, rustic shrine was shown by many votive skyphoi, some bronze objects, a female terracotta figurine, and a number of ashlar blocks of conglomerate. But despite roof-tile fragments no cuttings or foundations of a building were found, nor any clue to the identity of the deity worshipped. Pottery suggests use of the shrine in classical and Hellenistic times and then a re-use in the III-IV century A.D. to judge by fragments of lamps.

At Metochi on the east coast of this area much classical pottery including red figure, had been observed some years ago. Investigation of the source of the pottery suggests that the deposit came from a bothros. It could not be determined with which of the various remains in the vicinity the bothros should be connected.

The Northeast Side of Porto Cheli Harbor

In 1967 the presence of a complex of sizeable buildings was detected in this area, lying on the average in about 1.50 m. of water, from 10 to 40 m. from shore and some 600 m. north of the city gate on the way to Hermione (see *Hesperia XXXVIII* [1969], pp. 338 - 39,

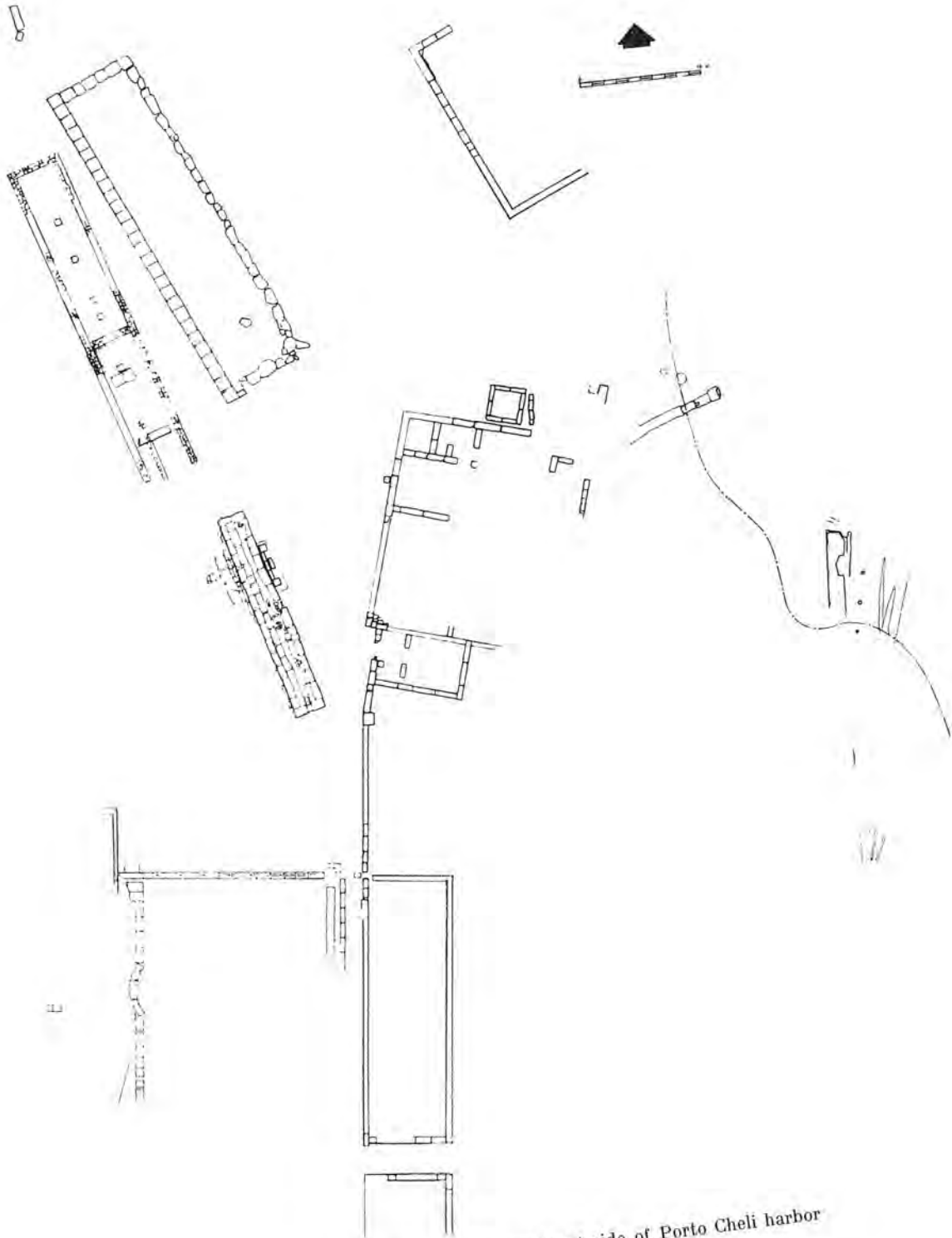
fig. 8 and Pl. 92). This season the area was first brought into the grid system for the city and its environs as quadrants L - M 12 - 13. We then proceeded to clear vegetation and superficial mud and rubble from the visible walls of the three most distinct structures in the water and to clean out a variety of cuttings in the bedrock of the adjacent shore. Subsequent excavation was limited to four trenches. Compressors and pumps for diver-archaeologists operating dredges in the water were mounted most of the time on a platform constructed of iron scaffolding and empty oil barrels (used for floating the platform when it needed to be moved). Two dredges of the type described in *Hesperia* (*loc. cit.*, pp. 331 - 32) were used. Metal irrigation pipe that could be combined in various lengths was used to carry the discharge of the dredges away from the working area. Mr. Alfred Kann was in charge of these arrangements and to his technical ingenuity is owed much of the success of this season's work. As in 1967 and 1968 Mr. and Mrs. Julian Whittlesey provided the indispensable perspective of balloon-born photography which helped to detect unknown structures and to record what had been cleaned or excavated. Underwater photography was handled very capably by one of the diver-archaeologists, Mr. Earl Saxon. Mr. Donald Dupont assisted the director in the operations in the water.

Building 2 (upper right in Plan 1, right in Pl. 104 b, accompanying this report; also marked A in Fig. 8 of *Hesperia*, *loc. cit.*) is a large structure, 7.50 m. by 29 m. in the shape of a stoa, the heavy, well-fitted foundation of ashlar blocks along the west side presumably marking the line of the colonnade. The foundations of the other three sides are made of more irregular and smaller blocks. The building has been stripped to the lowest level of the foundations and neither a date nor inner divisions could be distinguished with any certainty. A test in the footing trench at the northwest produced a sherd of black-glaze pottery. (An undatable miniature skyphos was found in a hole in one of the heavy, western foundation blocks and two other similar fragments among the blocks of the southern wall). The most distinctive finds were a number of fragments of large kiln-baked bricks, 10 cm. thick and at least 32 by 40 cm. deep and wide.

They may be compared to the bricks used in the construction of the Xenon at Kassope in Epiros (described by Dontas in *Praktika* for 1952 and 1953), assigned to the early IVth century B.C. Unlike those, however, no holes for long nails, presumably for fastening to wooden beams above the level of the stone walls, were seen in the fragments collected. It may be suggested that the bricks here were used as plinths for mud-brick walls. The roof tiles of the building were flat pan-tiles and curved, «Laconian» cover-tiles.

Building 1, lying immediately to the west of 2 (see Plan 1 and Pl. 104 b), measures 4.50 by 28 m. and has walls, unique for this site, of flattish slabs of limestone to form an even outer and inner face while irregular on the inside (cf. the construction of the archaic shrine, probably of Apollo Pythaios, as Asine, Frödin and Persson, *Asine*, pp. 149 - 51). The building is open at the south where a short pronaos leads to a sekos (8 m.) over a wide, carefully cut threshold of limestone (of which the western part has been destroyed) resting on a heavy, poros foundation. Halfway down the sekos are two large blocks of poros, off-center to the west with a smaller base behind them which supported a post or column. The space between the bases and the cross-wall to the north was designated Trench A and, with the exception of a balk, was excavated. Beyond the cross-wall a much longer rear chamber (a little less than 15 m. long) contains at least four column bases, set at irregular intervals and originally fluted or fasceted in their circular upper parts. The rectangular plinth of the most southerly base was left rough below a point at which we may take to be the floor level, ca. 13 cm. below the tops of the walls. The same floor level is confirmed by the distribution of finds for Trench A in the sekos to the south. The extraordinary proportions of the building (ca. 1:6) may in fact have been less extreme if a peripteron of columns ran around the building at the floor level (its traces would not show before excavation which has yet to be attempted outside the building) the proportions might be reduced to ca. 1:4, which would still have a decidedly archaic character. Even so, traces of predecessor to this building may perhaps be seen in a wall running from the west side of the pronaos into the sekos, at a slightly

ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑ

Plan 1. Buildings on the northeast side of Porto Cheli harbor

lower level. Cover tiles in the building were of the angular « Corinthian » type.

Finds from Trench A were very numerous : fragments of over 200 miniature skyphoi, black - glaze including black - figure and red-figure pottery, Corinthian aryballoi, a miniature phiale, a bronze votive wheel, a male terracotta figurine of East Greek type (second half of VIth century), much bone including pierced astragaloi, much metal of which the most remarkable piece is rectangular in section, concreted with fragments of wood, and bears the graffito *TAI* [. . . .]. A hoard of eighteen Aeginetan silver « turtles » of the second earliest type (VIth century) is remarkable for the variety of denominations represented. Two finely fluted bases in marble for perrirhanteria (and part of the column of one) were found to the west and the east of the two rectangular bases. Finally, in an area no more than a meter square to the northwest of the bases were found many fragments of a marble statue (or possibly statues, though no duplication of anatomical parts has yet been observed), representing a nude young male with locks coming down his back and onto either shoulder in front (see Pl. 105 a - b, the left torso). No part lower than the buttocks have been found. A front and a rear of a head were found, the face sadly damaged by the sea. An early fifth century date would be acceptable for all but the face but it is difficult to say how much of the later appearance of the latter is due to damage in the sea. Mention may also be made of forepart of a small bronze goat found in clearing the column base in the rear chamber.

On the history of this shrine (for that is certainly its character) it must be emphasized that it cannot have been contemporary with the westward facing stoa to its east. None of the pottery found at and above the floor level (but below the tops of the walls) need be later than the second quarter of the fifth century B.C.; two fragments of late Roman « combed ware » show that surface pottery can work its way down and it is striking that no later fifth or fourth century pottery, such as is so plentiful at Halieis, is found in the building. The end of the building came probably with the burning of which there are many traces. The unsuccessful Athenian attack in 460 or 459 B.C. which may also have been the cause

of the notable destruction level on the acropolis would suit the date of the finds. Thereafter the remains of the building were levelled, effectively sealing the 13 cm. of deposit, for a terrace in front of the stoa built to the east. The upper date for the shrine, or its predecessor, is suggested by a Proto-Corinthian aryballos of no later than the second quarter of the VIIth century and probably earlier. The divinity seems most probably Apollo who appears on the coins of Halieis and whose sanctuary is to be the site of the Halieis copy of the treaty with Athens of 423 B.C. (*I.G.* I², 87 and *Hesperia* XIV [1945] 97 - 105).

Five meters south and a little east of the pronaos of Building 2 and with much the same orientation are the foundations, 3.00 m. by 17.50 m., of what was probably a monumental altar (Pl. 105 c). They consist of four rows of heavy poros blocks, closely fitted together with a narrow gap in the center, except for the northeast side. There the second row of blocks from the east is absent, the outer row swings slightly in, to the west, and on the outside are added two square bases two meters apart, surmounted by carefully finished limestone plinths, also square. In between these probable column or pillar bases are rectangular blocks (three in one row, one in another), perhaps the foundations of steps. On the west side of the altar, exactly opposite the two square bases are the remains of two rectangular poros blocks that may also have supported plinths. The construction of the north end can be explained as providing for a canopy or baldachin over part of the altar. Comparable baldachins have been postulated for the altar of Hera Akraia at Perachora and of Aphaia on Aegina (*BSA* LXI [1966], 207 - 15 ; Furtwängler, *Aegina* I, p. 70, Fig. 17, p. 72, Fig. 19, p. 74, Fig. 22). At these sites, however, the roofing has been restored to cover the whole altar. The altar at Halieis suggests that symmetry may not have been the decisive consideration in the construction of such canopies. No evidence for dating this construction has yet been found. The orientation, almost in line with the archaic shrine, does not suggest that it was intended to serve that building but rather a later and larger building directly to the west, in an area covered with a heavier deposit of mud which has not been investigated so far.

The area around the altar is bounded to the south, at a distance of twelve meters, by the starting line of a race track. The width is 16 m. of which only 14 m. are unobstructed. Rectangular slabs of limestone, without foundation, show the characteristic pair of parallel grooves for the feet of the runner, separated by square cuttings for upright posts into six individual lanes. The result is a relatively narrow race course when compared with the IVth century courses at Olympia (20 lanes) and Epidauros (10 lanes). Two lines of wall run along either side of the track which, we must suppose, terminates in another starting line some 180 m. to the south. To the east the structures that are continuous from the altar area to the north may have served as foundations for wooden bleachers or for mounded earth for spectators. The unit that begins at the same level as the starting line measures 7 m. by 22 m. and is separated by a passage of 2 m. from the next structure to the south, also 7 m. wide. Tests dug in the first of these structures were unrevealing. On the west side, the inner line of wall takes the form of a slightly curved recess 5.5 m. from the northern end for 4.5 m. before resuming its straight course to the south. One may compare traces of a similar (and unexplained) curved construction on the south side of the track at Epidauros (*Praktika*, 1902, p. 91). About a meter east of the curve, on the edge of the track itself, an excavation uncovered the top half of a black-glaze Laconian stirrup crater and between the crater and the recess other fragments of black-glaze and black-figure pottery, notably a large piece showing a gigantic bird and a running man, of the mid or third quarter of the VIth century. From the level of this pottery in relation to the starting line and the line of blocks to the west it seems to belong to fill used in the construction of the race course which, in its existing

form, would be later than the mid or third quarter of the VIth century, but as yet it cannot be said how much later.

Brief tests to the west of the race course have shown the presence of other walls. At the south end of the stadium, the end which faced the city gate, we may also expect other structures. The cuttings in the bed-rock along the shore in the area of the sanctuary may be divided into two groups : to the south grooves running roughly north-south may show the course of the road, suggested also by traces seen in balloon photographs of the sea to the south. Along these grooves are holes at intervals of *ca.* 2.5 m. for columns or posts (three round and one rectangular). Behind the line of posts is a pentagonal basin, two meters long, equipped at one time, judging by cuttings at either end with a lid. Fifteen meters to the north a trench appears to have been cut in the soft rock to carry a line of wall, of which only a few traces remain, running directly towards the « hostel » or « bath » complex mentioned above. No other cuttings or walls can be brought into relation with this, though there are a number of circular basins in the rock nearby. In one wall block that remains in place a rectangular hole has been cut, presumably for an upright post. It is tempting to suggest that this isolated wall supported a channel for bringing water into the sanctuary, as would be normal for the site of athletic competitions.

In summary, the northeast area of Porto Cheli harbor was the site of a religious and athletic complex, beginning as early as the first half of the VIIth century and lasting into at least the Vth century B.C. The sanctuary may well have been that of the city's chief god, Apollo. Next season excavation will continue in the shrine and the extent and date of the rest of the complex will be investigated.

MICHAEL H. JAMESON

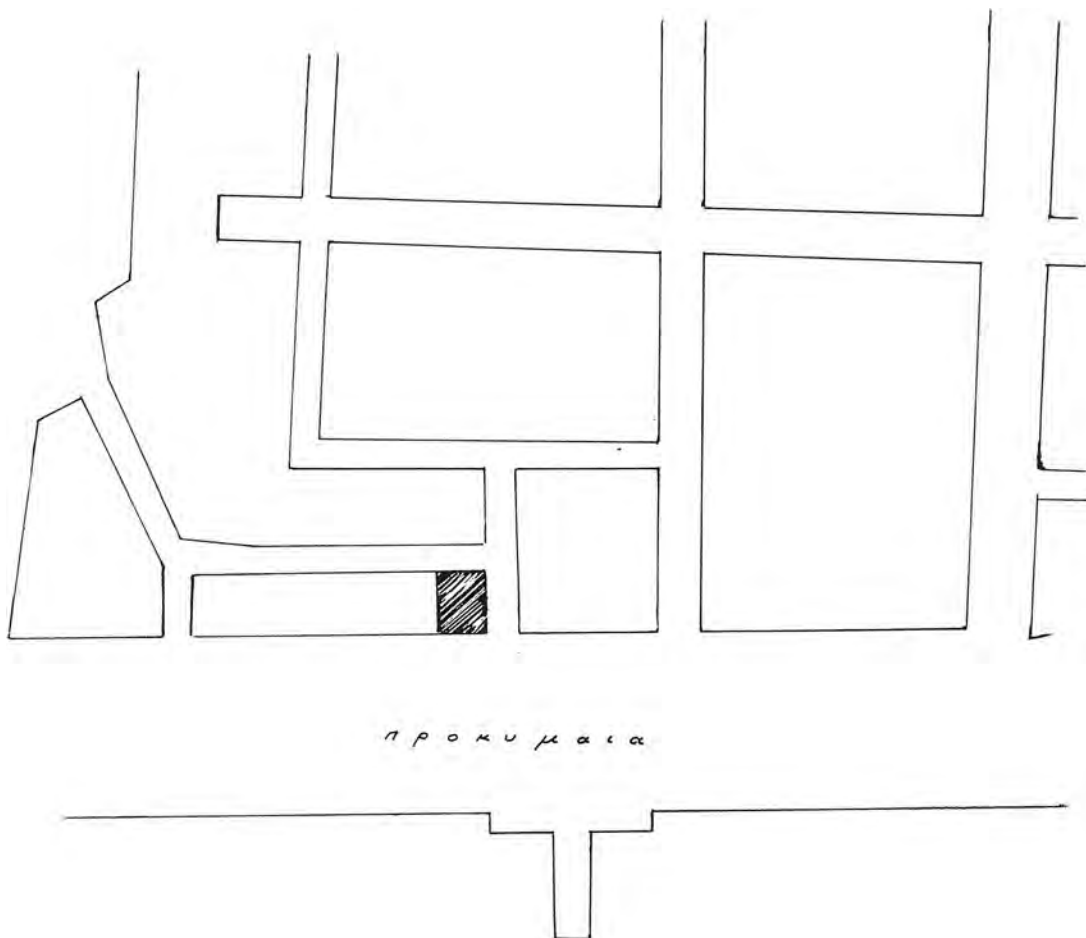
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΛΑΚΩΝΙΑΣ - ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Νεάπολις Βοιῶν

Κατὰ τὸ ἔτος 1969, ἐξ ἀφορμῆς ἔργων διαμορφώσεως τῆς δημοτικῆς πλατείας τῆς Νεαπόλεως Βοιῶν εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἐντὸς τοῦ χώρου

κεκριμένως, ἀπεκαλύφθη μέγα ὀρθογώνιον διαμέρισμα θερμῶν λουτρῶν (caldarium), καταλαμβάνον ὀλόκληρον τὴν ἑκτασιν τῆς ὡς ἄνω πλατείας καὶ ἔχον ἐξωτ. διαστάσεις 9.50 × 11.10 μ. (Σ χ ἔ δ. 2· Π ἰ ν. 106 γ). Οἱ τοῖχοι τοῦ διαμερίσματος, σωζόμενοι καλῶς μέχρις ὕψους 1.80 μ., σύγκεινται ἐξ ἀκατεργάστων τῶ πλείστον λίθων καὶ κεράμων, οἷτινες συνδέονται δι' ἀσβε-

Σχ.ἔδ. 1. Νεάπολις Βοιῶν. Τοπογραφικὸν περιοχῆς ἀνασκαφῆς ρωμαϊκοῦ βαλανείου

ρωμαϊκὸν βαλανεῖον¹. Ἡ ἀνασκαφὴ διενεργήθη κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1970 ἐντὸς τοῦ χώρου, ὅστις εἰκονίζεται εἰς τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα (Σ χ ἔ δ. 1), ἀπεκάλυψε δὲ τμήμα μόνον τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ ἐν λόγῳ λουτρῶνος. Συγ-

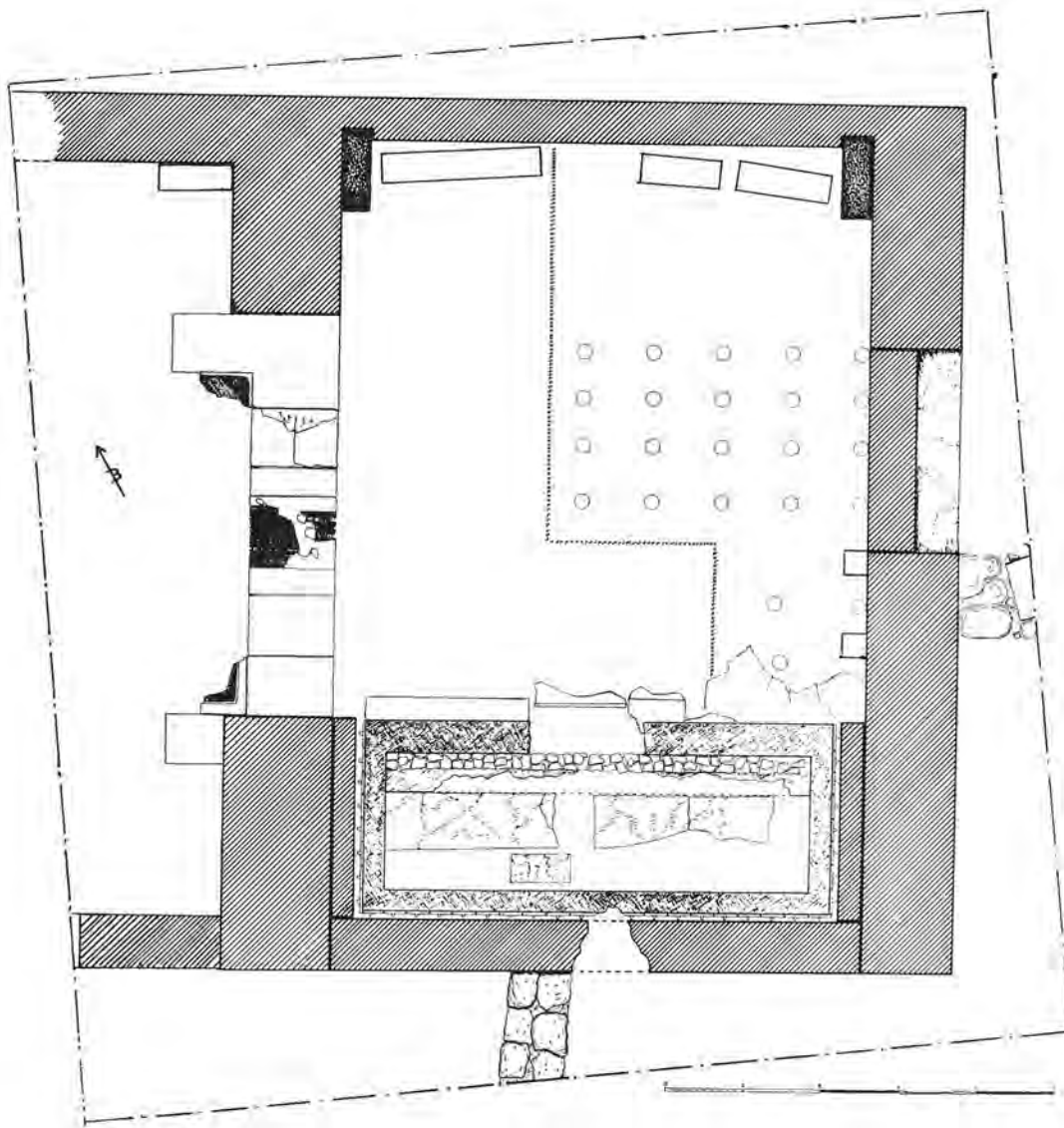
στοκονίας, ἔχουσι δὲ διάφορον πλάτος, ὁ μὲν βόρειος καὶ ὁ νότιος 0.55 καὶ 0.60 μ., ὁ δὲ ἀνατολικὸς καὶ ὁ δυτικὸς 1.20 καὶ 1.40 μ. ἀντιστοίχως. Κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ διαμερίσματος σχηματίζονται ἐσωτερικῶς ἀντηρίδες, αἷτινες, πιθανῶς, ἦσαν ἀναγκαῖαι διὰ τὴν στήριξιν τῆς στέγης ἐνὸς τόσον μεγάλου χώρου.

1. Βλ. ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 172.

Τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ caldarium καταλαμβάνει δεξαμενὴ (« ἔμβατή »), διαστ. 6×2.40 μ. Τὸ δάπεδον αὐτῆς ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν διατηρουμένων τὸ πλεῖστον, ὁμοίως

ἐκτὸς τοῦ ὑποκαύστου, περιελάμβανε καὶ ἐντετειχισμένους ἀγωγούς θερμοῦ ἀέρος.

Τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τοῦ διαμερίσματος κατέχει μεγάλη, σχεδὸν τετράγωνος, αἴθουσα μεθ'

Σχέδ. 2. Νεάπολις Βοιῶν. Κάτωις ἀποκαλυφθέντος διαμερίσματος θερμῶν λουτρῶν

δὲ διὰ μαρμαρίνων πλακῶν ἦσαν ἐπενδεδυμένοι οἱ τοῖχοι καὶ ἡ κατὰ μῆκος τῆς βορείου αὐτῆς πλευρᾶς βαθμὶς. Ἀκέραιον σώζεται καὶ τὸ σύστημα θερμάνσεως τοῦ χῶρου τούτου, τὸ ὁποῖον,

ὑποκαύστου, διαστ. 7.40×6.80 μ. Τὸ ὑποκαύστον, ὡς διεπιστώθη ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνατολικοῦ αὐτοῦ τμήματος, ὑποχωρήσαν παρῆσυρε καὶ τὸ διὰ μαρμαρίνων πλακῶν ἐστρωμένον

δάπεδον. Συνεχῆς ἔδρανον, μερικῶς σωζόμενον, ἔβαινε καθ' ὄλον τὸ μήκος τοῦ νοτίου (ἔμπροσθεν τῆς δεξαμενῆς) καὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ δωματίου.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἐγένετο διὰ τῆς εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εὐρισκομένης διπλῆς θύρας, τῆς ὁποίας σώζονται τὰ κατώφλια (Πί ν. 106 δ). Ἡ θύρα αὕτη ἐπλαισιούτο ἐξωτερικῶς ἐκατέρωθεν ὑπὸ ἀντηρίδων καὶ ὑπεστηρίζετο ὑπὸ μεγάλου διπλοῦ τόξου ἐξ ὀπτοπλίνθων, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ὑπόκαυστον τοῦ ἀνασκαφέντος δωματίου ἐπεκοινῶνει μετὰ τοῦ καλύτερον διατηρουμένου ὑποκαύστου τοῦ πρὸς Δ. συνεχομένου διαμερίσματος (προφανῶς ἑτέρου *caldarium*). Τοῦτο δὲν ἠδυνήθημεν πλέον νὰ ἀνασκάψωμεν, φαίνεται ὅμως ὅτι ἦτο κατὰ πολὺ στενότερον τοῦ ἀνασκαφέντος δωματίου, διότι εἰς ἀπόστασιν μόλις 2.20 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ τοίχου καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς ἀνασκαφῆς, ἀπεκαλύφθη μερικῶς ὀλόκληρος σειρὰ κατακρημισθέντων τοίχων ἐξ ὀπτοπλίνθων. Πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν συνεχίζονται καὶ ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοίχος τοῦ ἀνασκαφέντος *caldarium*, δεόν νὰ ἀναζητηθῶσι τὰ λοιπὰ κύρια διαμερίσματα τοῦ βαλανείου. Ἐτέρα εἴσοδος, ἀποφραχθεῖσα ἀργότερον, φαίνεται ἐν τούτοις, ὅτι ὑπῆρχεν ἀρχικῶς κατὰ τὸ μέσον καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἀνασκαφέντος δωματίου. Τὸ γεγονός τοῦτο, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν δύο καθέτως βαινόντων τοίχων περὶ τὸ μέσον ἀντιστοίχως τῆς νοτίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, καθὼς καὶ τὸ μικρὸν πάχος τοῦ βορείου καὶ νοτίου τοίχου, ὑποδηλοῦν ὅτι αἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ βαλανείου συνεχίζοντο καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς πλευρὰς.

Ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν στρωματογραφικῶν δεδομένων, ὡς καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τὸ στρώμα τῆς καταστροφῆς περισυλλεγέντων ὀστράκων, μιᾶς ὑστερορωμαϊκῆς λυχνίας καὶ ἐνὸς νομίσματος Κωνσταντίου Β', ἡ ἀνασκαφείσα αἰθουσα καταστράφη ἐντὸς τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ. κατόπιν τῆς καταρρεύσεως τῆς στέγης καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ὑποκαύστου, ἐγκαταλειφθεῖσα ἀκολούθως. Ἄλλ' εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορίσωμεν ἔτι ἀκριβέστερον τὸν χρόνον κατασκευῆς αὐτοῦ: ὡς *terminus post quem* διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ βαλανείου δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὸ ἔτος 310 μ.Χ., χρονολογίαν τοῦ Ἐδίκτου τοῦ Διοκλητιανοῦ *de praetii rerum venalium*, καθ' ὅσον τεμάχια τῆς ἐπιγραφῆς ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν ἐπίστροψιν τοῦ δαπέδου τοῦ *caldarium* (Πί ν. 106 α)· δεδομένου δὲ ὅτι τὸ κτήριο οὐδεμίαν σημαντικὴν μετατροπὴν ἢ προσθήκην παρουσιάζει,

ἀλλ' οὔτε καὶ μεταγενέστερα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, φαίνεται ὅτι τοῦτο βραχὺ μόνον διάστημα, μὴ ἐξικνούμενον πέραν τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ., παρέμεινεν ἐν ᾗρησει. Σημειωτέον, ὅτι δὲν παρατηρεῖται ἐδῶ ἡ χαρακτηριστικὴ τοῦ τέλους τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ., κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν πλείστον ὑπὸ τῶν Γότθων καταστραφέντων βαλανείων, κατασκευὴ μικρῶν διαμερισμάτων μετὰ ἀτομικῶν πυέλων².

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΛΑΚΩΝΙΑ

Ἅγιος Γεώργιος Βοιῶν

Εἰς θέσιν Γεραντῶνια, 2 χλμ. περίπου ΒΔ. τοῦ χωρίου Ἅγιος Γεώργιος, κατὰ τὴν ἄκραν τοῦ ὑψιπέδου, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸ ὄρος Τούρλα κλείει ἀπὸ Δ. τὴν πεδιάδα τῶν Βοιῶν, ἐπεσημάνθη περίβολος ἀρχαίου ὄχυροῦ, μήκους περίπου 200 μ. Τὸ τεῖχος, σωζόμενον εἰς ὕψος περίπου 0.50 - 1 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν σειρὰν μεγάλων δόμων ἐξ ἀσβεστολίθου (Πί ν. 106 ε), δύναται δὲ νὰ χρονολογηθῆ ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους. Προφανῶς πρόκειται περὶ ὄχυροῦ ἰδρυμένου διὰ τὴν προστασίαν τῶν πλησίον ὀρυχείων (πιθανῶς εὐρίσκοντο εἰς θέσιν Ἅγιος Ἐλισσαῖος περὶ τὰ 3 χλμ. βορειότερον) καὶ τῶν μεταλλουργικῶν ἐγκαταστάσεων, ἐκ τῶν ἀπὸ θαλάσσης ἐπιδρομῶν³, εἶναι δὲ παραπλήσιον τοῦ εἰς θέσιν Ψαφάκι Νεαπόλεως κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν τῆς πεδιάδος παλαιότερον ἐπισημανθέντος⁴. Πράγματι, ὀλόκληρος ὁ περίξ χώρος καλύπτεται ὑπὸ ὑπολειμμάτων κατεργασίας μετάλλου, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ περιοχὴ τῶν Βοιῶν ἀπετέλει τὸ κέντρον τῆς λακωνικῆς μεταλλουργίας⁵.

Εἰς ἀπόστασιν περίπου 200 μ. πρὸς Β. τοῦ ὄχυροῦ ἐπεσημάνθη συστάς τάφων τὸ πλεῖστον σεσυλημένων, χρονολογουμένων ἐκ τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν μέχρι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

ΑΡΚΑΔΙΑ

Κανδήλα

Τὸ διάσελον τῆς Κανδήλας (Πί ν. 106 β) ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν, πλάτους 16 μ., πύλην τῆς Ἄρκαδιᾶς διὰ τὸν ἐρχόμενον ἀπὸ τὸν Φλιοῦντα, σύνορον δὲ τῶν ἀρκαδικῶν πόλεων τοῦ Ὀρχο-

2. Ginouvès, *BCH* 79 (1955), σ. 135 κ.ε.

3. Θουκ. IV. 56, Παισ. I. 27, Πολυβ. V. 19.

4. *BSA* 14 (1907 - 1908), σ. 168, *BSA* 56 (1961), σ. 143.

5. Philippon, *Gr. Landschaften*, III, σ. 498.

μενοῦ, τῆς Στυμφάλου καὶ τῆς Ἀλέας⁶. Κατὰ τὴν διενέργειαν αὐτοψίας εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, διὰ τοῦ ὁποίου διέρχεται ἡ διανοιγομένη νέα ἐθνικὴ ὁδὸς Τριπόλεως - Λεβιδίου - Κορίνθου, περι-συνελέγησαν περὶ τὰς τριάκοντα αἰχμαὶ δορά-

6. Philippon, *ε.δ.* III, σ. 258, ὅπου ἀναφέρεται ἡ ὑπαρ-ξίς τμήματος ἀρχαίας ὁδοῦ καθὼς καὶ ἐρείπιων ἐνετικοῦ πύργου παρὰ τὸ διάσελον.

των (Πί ν. 107 α - γ), τρία ξίφη καὶ πλῆθος αἰχμῶν βελῶν, καθὼς καὶ τινὰ πρῶιμα κορινθια-κὰ ἀγγεῖα, ἅπαντα προερχόμενα ἀπὸ τὴν κατα-στροφὴν ἀρχαίων τάφων, ἢ, ὅπερ καὶ πιθανώ-τερον, ἐκ τύμβου ὀπλιτῶν φονευθέντων εἰς τινὰ μάχην διεξαχθεῖσαν κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρ-τον τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. εἰς τὴν στρατηγικῶς ἐξό-χως σημαντικὴν αὐτὴν θέσιν.

Γ. ΣΤΑΙΝΧΑΟΥΕΡ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑ

Ὁδὸς Χριστιανουπόλεως, ἔργα Δήμου

Κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος ἀποχετευτικῶν ἔργων τοῦ Δήμου Κυπαρισσίας, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Χριστιανουπόλεως καὶ ἔμπροσθεν τοῦ οἰκοπέδου τοῦ Ἑργατικῆς Κέντρου, ἀπεκαλύφθη τάφος κιβωτιόσημος (Α), μῆκ. 1.70 μ. εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν ἔτεμνεν ἐγκαρσίως μὲ κατεύθυνσιν ΒΑ. - ΝΔ. Ἐσώζοντο πέντε καλυπτήριοι πλάκες, πᾶχ. 0.20 μ. Αἱ πλάκες τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶχον θραυσθῆ καὶ εἶχον καταπλακῶσαι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου εὐρέθη διαλελυμένον. Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν στενὴν πλευρᾶν εὐρέθησαν τρία κρανία καὶ παρ' αὐτὰ ὁ δίσκος χαλκοῦ πτυκτοῦ κατόπτρου, διαμ. 0.09 μ., καὶ μολυβδίνη κυλινδρική ταινία, πλ. 0.055 μ. καὶ ἀνοίγματος 0.065 μ. Διτηρήθησαν, ἐπίσης, μελαμβαφῆς πρόχους καὶ δύο λύχνοι τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 2ου π.Χ. αἱ.

Εἰς ἀπόστασιν 0.80 μ. βορειότερον ἀνεσκάφη καὶ ἕτερος κιβωτιόσημος τάφος (Β), παράλληλος τοῦ πρώτου, μετὰ δύο πλακῶν ἐξ ἄσβεστολίθου, διαστ. 1 × 0.70 μ. περίπου καὶ πᾶχ. 0.20 μ. εἰς ἐκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἐκ τῶν ὁμοίων πλακῶν, αἵτινες ἐσχημάτιζον τὰς στενάς πλευράς, ἐσώζετο ἡ τῆς ἀνατολικῆς.

Ἐσώζοντο, ἐπίσης, δύο καλυπτήριοι πλάκες, διαστ. 1.15 × 0.60 μ. περίπου. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο μὲ τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν βορειοανατολικὴν πλευρᾶν. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν παρεῖαν εὐρέθη λύχνος καὶ ἕτερος ὁμοῖος παρὰ τὸν ἀριστερὸν πόδα, ὅπου καὶ τὸ ἥμισυ περίπου «ἀρυτήρος» οἰκιακῆς χρήσεως, ὕψ. 0.075 μ. Παρὰ τὴν δεξιὰν κνήμην ὑπῆρχεν ἀβαθῆς ἄωτος σκύφος διαστελλομένου πρὸς τὰ ἔξω χεῖλους καὶ γωνιώδους πλαγίας ὄψεως, ὕψ. 0.055 μ., καὶ, ὀλίγον ὑψηλότερον, ἄωτος βαθὺς σκύφος καθέτου χεῖλους, ὕψ. 0.073 μ. Εὐρέθησαν, ἐπίσης, δύο δακρυδόχοι, τέσσαρα ἀβαθῆ σκυφίδια, κινητὴ λαβὴ χαλκοῦ ἀγγείου καὶ χαλκῆ κλεῖς (Πί ν. 108 α). Ἡ ταφή χρονολογεῖται πρὸς τὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἱ. Διαλελυμένα ὄστᾶ εἰς βαθύτερον στρώμα τοῦ τάφου καὶ θραύσματα μεγαρικοῦ σκύφου ἀνήκον προφανῶς εἰς παλαιότεραν ταφήν, πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ πρέπει νὰ συσχετισθῆ καὶ ὁ μεταξὺ τῶν καλυπτηρίων πλακῶν εὐρεθεῖς ἀργυροῦς ὀβολὸς Σικυῶνος τοῦ 370 - 250 π.Χ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αὐτῶν δημοτικῶν ἔργων, εὐρέθη 20 μ. νοτιότερον καὶ ἕτερος κιβωτιόσημος τάφος (Γ), κατεστραμμένος ἐν μέρει. Ἐσώζοντο ἀκέραιαι αἱ πλάκες μιᾶς τῶν μακρῶν (διαστ. 1.90 × 0.53 μ.) καὶ μιᾶς τῶν στενῶν (διαστ. 0.50 × 0.53 μ.) πλευρῶν. Παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν στενὴν πλευρᾶν εὐρέθησαν δύο κρανία καὶ μεταξὺ αὐτῶν δύο δακρυδόχοι τοῦ 1ου π.Χ. αἱ., πινάκιον καὶ κύλιξ ἄνευ ποδός, λίαν ἐφθαρμένα.

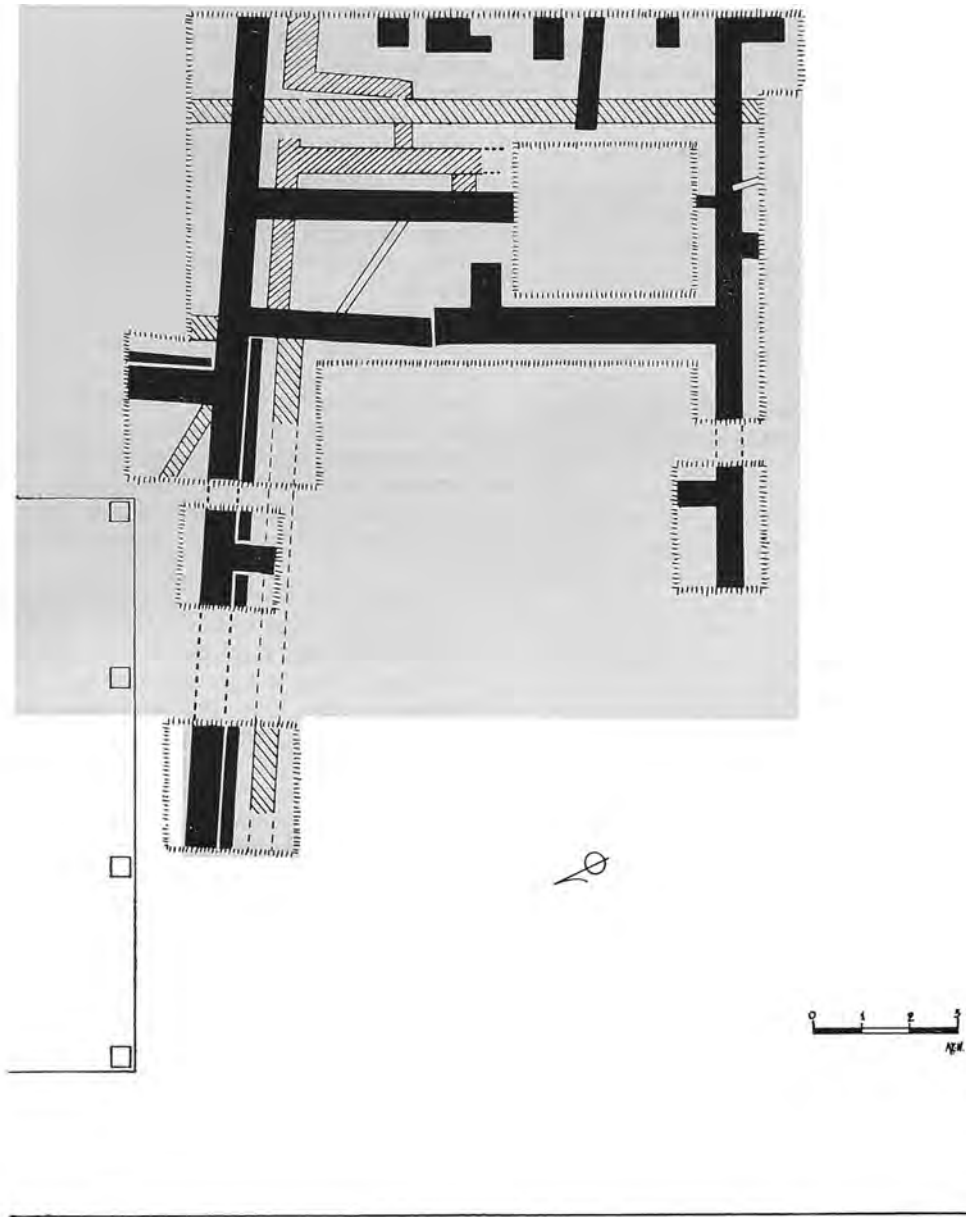
Πλησίον τοῦ τάφου καὶ παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν παρεῖαν τοῦ χάνδακος ἐσημειώθησαν τέσσαρες ἐγχυτρισμοί. Τὰ ἀγγεῖα, διαλελυμένα σχεδόν, ἦσαν σφαιρικῆ χύτρα μετὰ πώματος ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ καὶ τεθραυσμένοι ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαϊότητα ἀκόσμητοι ἀμφορεῖς ἢ ὑδρία.

Οἱ τάφοι ἀνήκον εἰς τὸ ἑλληνιστικὸν νεκροταφεῖον τῆς ἀρχαίας Κυπαρισσίας, τῆς ὁποίας ἔχουν ἐπισημανθῆ δημόσια κτήρια 150 μ. περίπου βορειότερον (οἰκόπεδον Γιαννοπούλου, βλ. ΑΔ 23 (1968) : Χρονικά, σ. 157 κ.έ.).

Οἰκόπεδον Ἀλεξ. Χρονοπούλου

Εἰς τὴν θέσιν Μούσγα, βορειοανατολικῶς τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ τῆς πόλεως, ὅπου κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Πύργου - Κυπαρισσίας εἶχον ἐπισημανθῆ πρὸ ἐτῶν κατοικία, δημόσια κτήρια καὶ νεκροταφεῖον ρωμαϊκῶν χρόνων (ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, σ. 96 κ.έ.), ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀλεξ. Χρονοπούλου¹, λείψανα κατοικιῶν τριῶν τοῦλάχιστον οἰκοδομικῶν φάσεων (Σχέδ. 1· Πί ν. 108 β - γ). Οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ λίθων, θραυσμάτων κεράμων καὶ ἀμμοκονιάματος· εἰς τινὰ σημεία διετήρουν τὸ ἐκ παχέος ἄσβεστοκονιάματος ἐπίχρισμα τῶν μέχρις ὕψους 0.50 μ. Οἱ πρωιμώτεροι ἐξ αὐτῶν ἐθεμελιούντο εἰς στρώμα ἑλληνιστικῶν χρόνων· οἱ νεώτεροι θὰ ἠδύναντο νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν πρῶτον 5ον μ.Χ. αἱ. Τὰ εὐρήματα καλύπτουν ἀδιαλείπτως τὴν ἐνδιάμεσον χρονικὴν περίοδον καὶ εἶναι ἀφθονώτερα κατὰ τοὺς 1ον - 3ον μ.Χ. αἱ. Προέχει ἡ οἰκιακῆς χρήσεως κεραμεικῆ με χύτρας, πινάκια, ἀρυτήρας, ἀμφορεῖς κ.τ.δ. Ἀφθονοῦν, ἐπίσης, τὰ ὄστᾶ ζώων. Τὰ ἐλάχιστα ἑλληνιστικὰ νομίσματα, τὰ ὁποία εὐρέθησαν, εἶναι Μεσσηνιακὰ καὶ Σικυῶνος τοῦ 3ου π.Χ. αἱ., μεταξὺ δὲ τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν ἐπικρατοῦν τὰ βανδαλικά.

1. Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη διὰ τῆς πτυχιοῦχου τῆς Ἀρχαιολογίας δ. Ἀ. Ντρούζουλη.

Σχέδ. 1. Κυπαρισσία. Οικόπεδον Ἀλεξ. Χρονοπούλου. Κάτωγης ἀνασκαφῆς

ΑΚΟΒΙΤΙΚΑ

Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων, εἶχε δὲ καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην σωστικὸν χαρακτήρα. Ἀπεσκόπει εἰς τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τῶν δυτικῶς τοῦ ΠΕ μεγάρου (ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 303 κ.έ.) κτισμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξίς εἶχεν ἐπισημανθῆ διὰ τῶν ἐρευνῶν τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ ἔτους 1969, καὶ εἰς τὴν βάσει τούτων ὀριστικὴν χάραξιν τῆς νέας κοίτης τοῦ χειμάρρου Ἄριος².

Ἡ ἔρευνα τοῦ χώρου δυτικῶς τοῦ ΠΕ μεγάρου, διεξαχθεῖσα ὑπὸ δυσμενεῖς συνθήκας λόγῳ τοῦ συνεχῶς ἀναβρύνοντος ὕδατος, ἔφερεν εἰς φῶς ἅφ' ἐνὸς δευτέρον μεγαρόσχημον οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἀποκαλοῦμεν μέγαρον Β, καὶ ἅφ' ἐτέρου σύμπλεγμα κτηρίων, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζομεν ὡς νότιον συγκρότημα. Δύο ὀρθογώνια κτίσματα, χαρακτηριζόμενα ὡς ἀνατολικὸν καὶ βορειοδυτικὸν δωμάτιον, ἀπεκαλύφθησαν περαιτέρω διὰ δοκιμαστικῶν τομῶν εἰς τὰ ἀντίστοιχα σημεῖα τοῦ χώρου (Σχέδ. 2).

Τὸ μέγαρον Β (Πίναξ 109 α) ἔχει προσανατολισμόν Α. - Δ. καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν στενὴν πλευρὰν του ἐφάπτεται σχεδὸν τῆς δυτικῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ μεγάρου Α, πρὸς τὴν ὁποίαν βαίνει καθέτως. Ἐχει ἔξωτ. διαστάσεις 16.30 × 12 μ. καὶ εἶναι ἐκτισμένον δι' ἀπεστρωγυλωμένων ποταμιῶν λίθων συνδεομένων διὰ μείγματος πηλοῦ καὶ ἄμμου. Οἱ τοῖχοι, τῶν ὁποίων τὸ πλάτος κυμαίνεται ἀπὸ 0.80 ἕως 1.10 μ., ἐσώθησαν εἰς ὕψος 1 - 3 στρώσεων λίθων, κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν τμήμα του κτηρίου εὐρέθησαν σχεδὸν διαλελυμένοι. Ἐκ τῶν ὀμοπλίνθων τῆς ἀνωδομῆς τοῦ κτηρίου καὶ τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης του εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια, κυρίως κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ νοτίου τοίχου καὶ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἐρυθροκιτρίνου ἀμμόδου στρώματος τῆς θεμελιώσεως τῶν τοίχων.

2. Τὴν ἀνασκαφὴν διενήργησεν ἡ Ἐφορεῖα διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς βοήθου δ. Ὁ. Δακουρᾶ καὶ τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων δ. Π. Ἀγαλλοπούλου. Τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου ἐξετέλεσεν ὁ ἀρχιτέκτων Ἄ. Παυλίδης, τὸ τελικὸν δὲ σχέδιον ἐξεπονήθη ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης τῆ βοήθειας τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων δ' Α. Παρλαμά. Εἰς τὸν ἄρμόδιον τῆς Εἰδικῆς Ὑπηρεσίας Ὑδραυλικῶν Ἔργων κ. Κ. Ράπτην καὶ εἰς τὸν Διευθυντὴν τῆς ἀναδόχου Ἐταιρείας κ. Δ. Λέμπεντφ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι διὰ τὰς παρασχεθείσας διευκολύνσεις πρὸς ἀπρόσκοπον διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου. Θερμαὶ εὐχαριστίαι ἐκφράζονται ἐπίσης εἰς τὸν κ. R. Howell διὰ τὴν πρόθυμον βοήθειάν του εἰς τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου τῆς ἀνασκαφῆς.

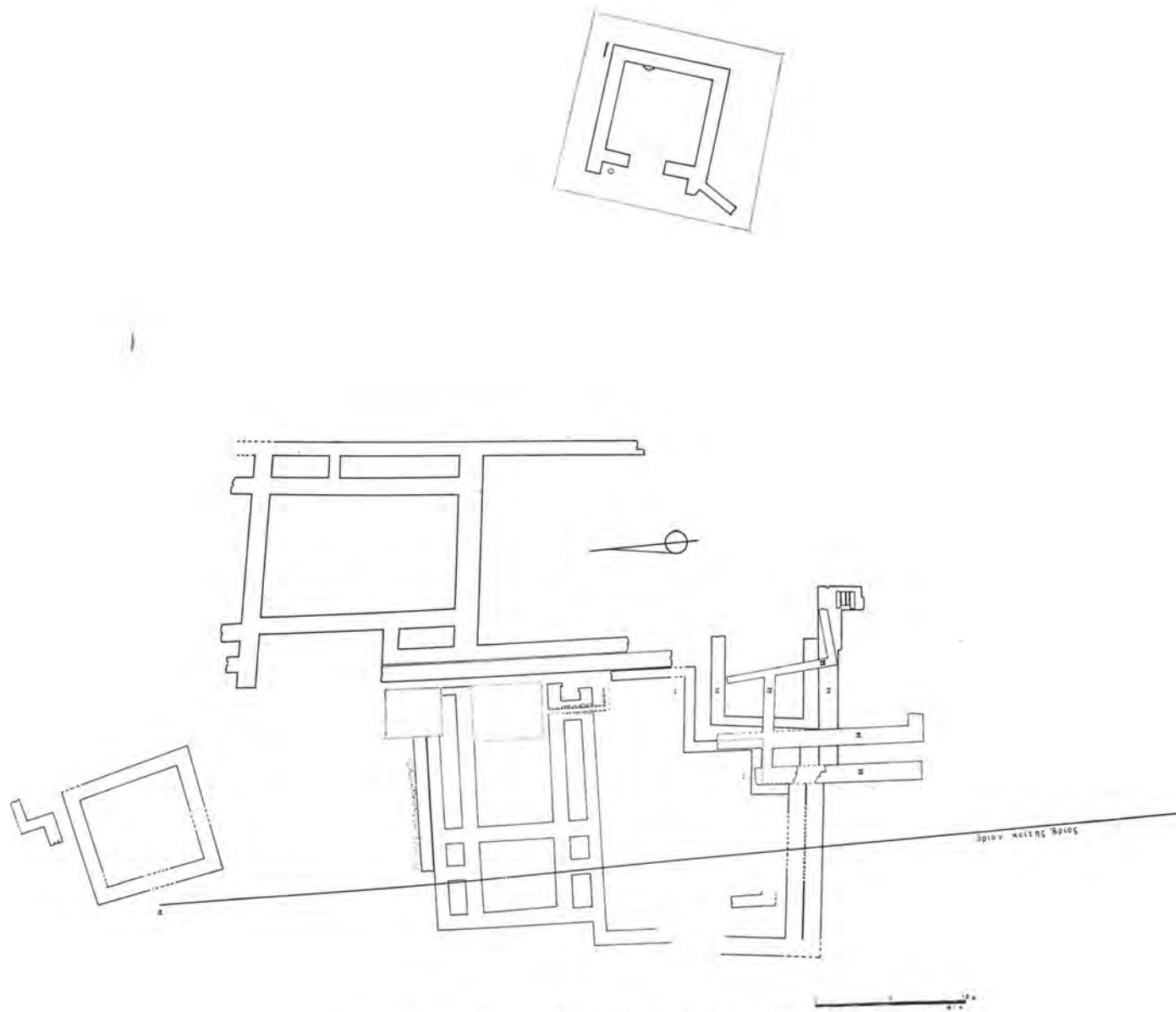
Τὸ μέγαρον ἀποτελοῦν δύο κύριοι χώροι, ἡ δυτικὴ αἴθουσα, μῆκ. 4.75 καὶ πλ. 5 μ., καὶ ὁ μέγας ἀνατολικὸς ὀρθογώνιος χώρος, τοῦ ὁποῖου δὲν ὄλοκληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα. Μακροὶ διάδρομοι, πλ. 1.20 - 1.30 καὶ μῆκ. 9 καὶ 6.70 μ., βαίνουν κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου. Εἰς τὴν προέκτασιν τούτων ἀνά δύο στενομήκη διαμερίσματα, πλ. 1.20 - 1.30, μῆκ. 1.50 καὶ 2.20 - 2.30 μ., πλαισιοῦν ἐκατέρωθεν τὴν δυτικὴν αἴθουσαν.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν προέκτασιν τοῦ νοτίου διαδρόμου σχηματίζεται μικρὸν ἀνοικτὸν διαμερίσμα ἐν εἴδει κόγχης. Τὸν ἐγκάρσιον διαχωριστικὸν τοῖχον διακόπτει ὁ ἀποκαλυφθεὶς κατὰ τὴν περυσινὴν ἀνασκαφὴν ἀγωγός. Σχηματίζεται ἐκ δύο παραλλήλων τοιχαρίων ἀπλής σειρᾶς ποταμιῶν λίθων καὶ εἶναι ἐπεστρωμένος διὰ σχιστολιθικῶν λεπτῶν πλακῶν. Εἰς ἀπόστασιν 0.80 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου κάμπτεται βαίων πρὸς Α.

Ὁ ἐξωτερικὸς βόρειος τοῖχος τοῦ μεγάρου ἐνίσχεται δι' ἐτέρου ὁμοίου βαίνοντος παραλλήλως καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτόν. Ἡ ἐφετεινὴ ἀνασκαφὴ ἀπέδειξεν ὅτι τοιοῦτου εἴδους διπλοὶ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἦσαν ἰδιάζον γνώρισμα τῆς ΠΕ ἐγκαταστάσεως τῶν Ἀκοβιτικῶν. Διότι καὶ ὁ δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ μεγάρου Α, ἐρμηνευθεὶς ὡς ἐφαπτόμενος πρὸς «πλακόστρωτον δίοδον» (ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 305 κ.έ.), εἶναι πραγματικῶς διπλοῦς ἰσχυρὸς τοῖχος. Κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ διπλοῦ τοίχου τοῦ μεγάρου Β ἔβαινε δρόμος, τοῦ ὁποῖου ἀπεκαλύφθη ἡ ἐπίστρωσις ἐκ ποταμιῶν χαλίκων ἐντὸς μείγματος ἄμμου καὶ πηλοῦ.

Ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος προεξτείνεται ὀλίγον δυτικώτερον καὶ ἐκάμπτετο ἄμεσως πρὸς Ν. Ἡ ἀποσπασματικὴ κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν τὰ θεμέλια τῶν τοίχων πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ κτηρίου καὶ ἡ μὴ ὀλοκληρωθεῖσα εἰσέτι ἔρευνα τοῦ ἀνατολικοῦ του τμήματος, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ εἰπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν ἡ εἰσοδος τοῦ μεγάρου Β ἔκειτο εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν, οὔτε ἐὰν τοῦτο προηγήθη χρονολογικῶς τοῦ μεγάρου Α, ὡς φαίνεται λίαν πιθανόν. Εὐρισκόμενον χαμηλότερον τοῦ μεγάρου Α, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ λόγω ἐπικινδύνου ἀνόδου τῆς στάθμης τῶν ὑδάτων τοῦ Ἄριος. Τὸ μέγαρον Α θὰ ἐκτίσθη τότε ἰσχυρότερον, ἐπὶ ὑψηλότερου ἐπιπέδου καὶ μὲ ἐνίσχυσιν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του, ὁπόθεν ὁ κίνδυνος τῆς πλημμύρας.

Ἡ κεραμικὴ τοῦ μεγάρου Β χρονολογεῖται

Σχέδ. 2. Ἀκοβίτικα. Πρωτοελλαδικόν συγκρότημα

εις την ΠΕ II περίοδον, αἱ δὲ διαστάσεις τοῦ κτηρίου καὶ ἡ γενικὴ διάταξις τῶν χώρων προσεγγίζουν ἰδιαιτέρως ἐκείνας τοῦ μεγάρου ΒΓ τῆς Λέρνης III (ΠΕ II).

Τὸ νότιον συγκρότημα (Πί ν. 109 β) ἀπεκαλύφθη συνεχόμενον τῶν τοίχων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφὴν εἶχον ἐρμηνευθῆ ὡς ἀνήκοντες εἰς πρόθυρον παρὰ τὴν δυτικὴν παραστάδα τοῦ προδόμου τοῦ μεγάρου Α (ΑΑΑ III (1970), σ. 306). Αἱ τελευταῖαι ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν ὅτι ἀπετέλουν τμήμα τοίχου (ἀριθ. I) βαίνοντος νοτιοδυτικῶς εἰς τεθλασμένην γραμμὴν. Οὗτος ἔχει πλ. 0.70 μ. καὶ εἶναι ἐκτισμένος διὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς τὰ δύο μέγαρα ὑλικοῦ τῶν ποταμίων λίθων. Εἰς τὸν χώρον μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ μεγάρου Β εὐρέθη πλούσιον στρώμα ὀμοπλίνθων ἀνωδομῆς καὶ σχιστολιθικῶν πλακῶν στέγης. Κάτωθι τούτων καὶ παρὰ τὴν δευτέραν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ τοίχου I ἀπεκαλύφθη πλακίστρωσις ἐξ ἀσβεστολιθικῶν σχιστολίθων, εἰς τῶν ὁποίων ἔφερε κυκλικὴν ἐγκοπὴν, διαμ. 0.41 μ., ὡς πρὸς ὑποδοχὴν ξυλίνου κίονος.

Εἰς ἀπόστασιν 1 μ. περίπου ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τεθλασμένου τοίχου I, ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιος σχεδὸν χώρος, ἀνοικτὸς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ ἐσωτ. διαστάσεων 5.20×5.40 μ. περίπου. Οἱ τοῖχοι τούτου (ἀριθ. II) ἔχουν πλ. 0.60 καὶ 1 μ., ὁ δὲ νότιος ἐξ αὐτῶν εἶναι διπλοῦς, ἐνισχυθεὶς δι' ἐτέρου τοίχου, πλ. 1.25 μ., ὅστις καὶ προεκτείνεται ἐπὶ 3 μ. ἀνατολικώτερον. Οὗτος, ἐδρυνόμενος διὰ μικρᾶς προεξοχῆς πρὸς Ν., ὑποστηρίζει τὰς βαθμίδας κλίμακος ἐκ πλακῶν ἀσβεστολίθου. Ἐσώθησαν τρεῖς βαθμίδες, πλ. 0.30 μ. (Πί ν. 110 α). Κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ διπλοῦ τοίχου καὶ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ ὀρθογωνίου χώρου τῶν τοίχων II, εὐρέθη πλούσιον στρώμα ὀμοπλίνθων καὶ λεπτῶν πλακῶν κυανότερου σχιστολίθου.

Ἐπὶ τοῦ διπλοῦ τοίχου II καὶ ἐπὶ τῶν νοτίων σκελῶν τοῦ τεθλασμένου I βαίνει ζεύγος παραλλήλων τοίχων (III), πᾶχ. 1.10 - 1.20 μ., εἰς ἀπόστασιν 1.25 μ. μεταξὺ τῶν καὶ μὲ κατεύθυνσιν Β. - Ν. Διερχόμενος κάτωθι αὐτῶν, βαίνει πρὸς Δ. διαλελυμένος ἐν πολλοῖς διπλοῦς τοίχος (Πί ν. 110 β). Φαίνεται ὡς προέκτασις τοῦ διπλοῦ τοίχου II, ἡ δὲ ἀπόκλισις του ἀπὸ τῆς εὐθείας ὀφείλεται ἴσως εἰς μετακίνησιν τοῦ βαλτώδους ἐδάφους. Περαιτοῦται εἰς μήκος 11.50 μ. περίπου, ὅπου καὶ κάμπτεται πρὸς Β., τείνων νὰ συναντήσῃ τὴν προέκτασιν τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ μεγάρου Β. Τῶν τμημάτων τούτων

δὲν ἐσώζοντο εἰμὴ λίθοι τινές, ὥστε δὲν δύναται νὰ διαγραφῇ μετὰ βεβαιότητος ἡ θέσις τῶν θεμελίων.

Νεώτεροι πάντων, ἐν τέλει, οἱ τοῖχοι IV, πλ. 0.50 - 0.70 μ., βαίνουν ἐπὶ τοῦ συμπλέγματος τῶν τοίχων I καὶ II καὶ φαίνονται ὀριζόντες τρία τοῦλάχιστον δωμάτια. Εἶναι ἐκτισμένοι διὰ τοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ὑλικοῦ.

Ἐκ τοῦ περιγραφέντος συμπλέγματος οἱ τοῖχοι I καὶ II εἶναι σύγχρονοι· συνδέουν, τρόπον τινά, τὰ δύο μέγαρα χωρὶς νὰ δύναται νὰ λεχθῆ, ἐὰν ὁ I ὄριζε μετὰ τῆς προεκτάσεως τοῦ διπλοῦ II περίβολον πρὸς Ν. τοῦ μεγάρου Β ἢ ἐὰν ἦτο προστατευτικὸς τοῦ ἀνοικτοῦ πρὸς Α. δωματίου, τὸ ὅποιον ἀνήκεν εἰς τὸ μέγαρον Α. Οἱ τοῖχοι III, ἐνθυμίζοντες τοὺς στενομήκεις διαδρόμους τῶν μεγάρων, εἶναι ἄγνωστον πότε ἐκτίσθησαν καὶ ποῦ ἀνήκουν. Οἱ τοῖχοι IV ἀνήκουν πιθανῶς εἰς ἱστορικοὺς πλέον χρόνους. Πρὸς αὐτοὺς πρέπει νὰ συσχετισθῶν ὄστρακα ἀρχαϊκῶν καὶ πρωίμων κλασσικῶν χρόνων, ὡς καὶ θραύσματα λακωνικοῦ τύπου κεραμώσεως, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ χώρου περὶξ αὐτῶν. Ἡ λοιπὴ κεραμικὴ τοῦ νοτίου συγκροτήματος εἶναι ὁμοιογενής, τυπικὴ ΠΕ II. Ἀπαντᾷ εἰς τὸ ἐπιφανειακὸν σχεδὸν (ἢ ἐπίχωσις τοῦ χώρου ἦτο ἐλαχίστη) μέλαν βαλτώδες στρώμα καὶ εἰς τὸ ἀμέσως κάτωθι τούτου ἐρυθροκίτρινον ἀμμάδες, ὅπου καὶ τὰ ὑλικά τῆς ἀνωδομῆς τῶν κτηρίων.

Γενικῶς εἰς τὸν τομέα τοῦτον παρατηρεῖται κλίσις τοῦ ἐδάφους πρὸς Ν. καὶ πρὸς Δ. καὶ σημειοῦται ἔντονος ἡ ἀνάγκη προστασίας τῶν κτηρίων διὰ διπλῶν ἐξωτερικῶν τοίχων.

Δοκιμαστικὴ τομὴ εἰς τὴν προέκτασιν τοῦ βορειοδυτικοῦ πέρατος τοῦ μεγάρου Α ἀπεκάλυψε τὸ βορειοδυτικὸν δωμάτιον, μέγαν, ὀρθογώνιον σχεδὸν, χώρον, ἐσωτ. διαστάσεων 7×6.50 μ. περίπου. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς καὶ τὰ λοιπὰ κτήρια ὑλικοῦ, ἔχουν πλάτος 1 μ. καὶ σῶζονται ἀποσπασματικῶς εἰς 1 - 2 στρώσεις λίθων. Ἡ κεραμικὴ, λίαν πτωχὴ, εἶναι κλασσικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ νεωτέρων χρόνων εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα καὶ ΠΕ II εἰς τὸ κατώτερον.

Ἐτέρα τομὴ ἔφερεν εἰς φῶς, εἰς ἀπόστασιν 16 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ νοτιοανατολικοῦ πέρατος τοῦ μεγάρου Α, ἔτερον τετράγωνον δωμάτιον, ἐσωτ. διαστάσεων 6×6 μ. περίπου (Πί ν. 111 α). Ἦτο ἐκτισμένος διὰ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ ποταμίων λίθων, οἱ δὲ τοῖχοι, πλ. 0.90 - 1 μ., ἐσώζοντο εἰς ὕψος μέχρι τριῶν στρώσεων λίθων. Τὸ δωμάτιον εἶχεν ἄνοιγμα εἰσόδου εἰς τὴν

νοτίαν πλευράν, ἔνθα διὰ προεκτάσεως τῶν πλευρικών τοίχων ἐσχηματίζετο πρόδομος ἐν εἶδει ἀβαθοῦς προθαλάμου. Παρὰ τὴν δυτικὴν γωνίαν τούτου ἐσχηματίζετο διὰ πέντε ὀρθίων μικρῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν πεντάπλευρος κατασκευή, διαμ. 0.30 μ. περίπου. Ἐδέχετο ἴσως ζυλίον « κίονα », τοῦ ὁποῖου ἀπετέλει οὕτω λιθίνην ἐπένδυσιν τῆς βάσεως (Πί ν. 111 β).

Παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ κτίσματος, εἰς ἀπόστασιν 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτήν, εὐρέθη κανονικὴ σειρὰ ἐννέα ἐπιμελῶς ἀπεστρογγυλωμένων μικρῶν ποταμίον λίθων, ὁμοία τῆς εὐρεθείσης εἰς Λέρναν (*Hesperia* 24 (1955), πίν. 20). Σειρὰ πέντε μεγαλυτέρων ὁμοίων λίθων εἰς ἡμικυκλικὴν διάταξιν εὐρέθη καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου τοίχου. Πήλινος κυκλικὸς δίσκος ΠΕ II περιόδου εὐρέθη παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου περιέχων ὄστᾶ ζώου, ὑπολείμματα γεύματος προφανῶς. Συνελέγησαν τεμάχια ὀμοπλίνθων καὶ ἄφθονος τυπικῆ ΠΕ II κεραμεικῆ. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ θραύσματα λακωνικοῦ τύπου κεράμων καὶ τινα ὄστρακα ἀρχαϊκῶν, κλασσικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ ΠΕ II κεραμεικὴ τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου συνίσταται εἰς ὄστρακα χονδρῶν ἀγγείων, λεκανῶν, δίσκων, πιθαμοφόρων, μετὰ διακοσμήσεως πλαστικῶν ταινιῶν, ἀσκῶν, καὶ λεπτοτέρων ἀβαθῶν φιαλῶν καὶ sauce-boats, εἰς τεχνικὴν Urfirnis καὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Εὐρέθησαν ἐπίσης ὄστρακα εἰσηγμένων κυκλαδικῶν ἀγγείων με ἄφθονον μαρμαρυγίαν, ὡς καὶ τινα ἐγχάρακτα ΜΕ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ βορειοδυτικοῦ δωματίου καὶ πρὸς Ν. τοῦ νοτίου μακροῦ τοίχου τοῦ μεγάρου Β. Ἐκ τοῦ νοτίου συγκροτήματος προέρχονται ὄστρακα τῆς τελευταίας ΠΕ II φάσεως, στρογγύλαι πλάκες σχιστολίθου, πάχ. 0.02 - 0.03 καὶ διαμ. 0.10 μ., χρησιμεύσασαι ἴσως ὡς πώματα ἀγγείων, ὡς καὶ πήλινον σφράγισμα με γραμμικὸν θέμα ἐναλλήλων γωνιῶν, ἀνάλογον τῶν ΠΕ II σφραγισμάτων τῆς Λέρνης.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς ἀπετυπώθησαν λεπτομερῶς τὰ πρὸς Δ. τῆς γραμμῆς αα' τμήματα τοῦ μεγάρου Β καὶ τοῦ νοτίου συγκροτήματος καὶ διελύθησαν. Εἰς τὸ σημεῖον τούτου κατεσκευάσθη τοίχος ἐκ σιδηροπαγῶς σιμέντου πρὸς προστασίαν τοῦ χώρου ἀπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ παραρρέοντος Ἄριτος.

Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

ΡΙΖΟΜΥΛΟΝ

Εἰς οἰκόπεδον, ἰδιοκτησίας Β. Κανελλοπού-

λου, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς του, θαλαμοειδῆς τάφος τῆς ΥΕ III Α περιόδου, λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου. Ὁ τάφος ἀνευρέθη σχεδὸν τελείως κατεστραμμένος· διετηρεῖτο μόνον ἡ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ θαλάμου, προφανῶς δὲ ὁ δρόμος εἶχε κατεῦθυσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

Τὸ διασωθὲν τμήμα τοῦ θαλάμου περιεῖχε μίαν λακκοειδῆ ταφὴν, ἰσχυρῶς τεταραγμένην. Ἐντὸς τοῦ ἀβαθοῦς λάκκου, διαστ. περίπου 1.20 × 0.50 μ., καλυπτομένου διὰ ποταμίον λίθων, ἔκειτο ὁ σκελετός, πιθανῶς γυναικός· μεταξὺ τῶν ὀστέων καὶ τῶν λίθων ἀνευρέθησαν ἐπτά ἀγγεία, ἦτοι: ψευδόστομος ἀμφορίσκος με διακόσμησιν κρινοειδοῦς ἐν συνδυασμῷ πρὸς παπυροειδές (Πί ν. 112 α), τρίτος πίθος με διακόσμησιν ὀφιοειδοῦς ταινίας μεταξὺ τῶν λαβῶν (Πί ν. 112 β), ἀκόσμητος προχοϊσκη μετὰ πλαστικοῦ δακτυλίου κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ (Πί ν. 112 δ), δίωτος ὑπίπους κύλιξ, ἐπίσης ἀκόσμητος (Πί ν. 112 ε), καὶ τμήματα τριῶν ἄλλων. Ἐπίσης, χρυσοῦ ψήφος περιδεραίου ἐκ παπυροειδῶν, μικροτάτη κεφαλὴ ταύρου ἐκ κυανῆς ὑελομάζης με πλαστικὴν ἀπόδοσιν τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ζώου (Πί ν. 112 γ), φέρουσα ὀπᾶς ἀναρτήσεως εἰς τὴν θέσιν τῶν ὠτων, ὡς καὶ πλῆθος ψήφων ἐκ φαγεντιανῆς καὶ ἡλεκτροῦ εἰς διάφορα σχήματα.

Μυκηναϊκὰ ἀγγεία τῆς ποιότητος τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὸν τάφον τοῦ οἰκοπέδου Κανελλοπούλου, ἀνευρίσκονται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν περιοχὴν Ριζομύλου καὶ τούτο καθιστᾷ ἐξόχως ἐνδιαφέρουσαν τὴν μελλοντικὴν ἔρευναν.

ΒΟΛΙΜΙΔΙΑ

Κατὰ τὴν διάνοξιν χάνδακος ὑπὸ τοῦ Ο.Τ.Ε. κατὰ μῆκος τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Χώρας - Βλαχοπούλου καὶ εἰς ἀπόστασιν χιλιομέτρου ἀπὸ τοῦ Μουσείου Χώρας, εἰς θέσιν Βολιμιδία, ἀνευρέθησαν δύο κεραμοσκεπεῖς τάφοι. Οὗτοι ἔκειντο ἐναντι τῆς οἰκίας πρώην Στασινοπούλου, νῦν ἱερέως Νικ. Ἀγγελοπούλου, ἀπέχον μεταξύ των 9 μ. καὶ περιεῖχον μόνον τοὺς σκελετοὺς τῶν νεκρῶν ἢ κατεῦθυσίς των ἦτο γενικῶς ἐξ Α. πρὸς Δ.

Ἐντὸς τοῦ περαιτέρω πρὸς ΒΔ. τμήματος τοῦ χάνδακος ὑπῆρχον ἐνδείξεις διὰ τὴν ὑπαρξίν ἐξ μυκηναϊκῶν, θολωτῶν πιθανῶς, τάφων εἰς ἰσάριθμα σημεῖα. Πρόκειται ἴσως περὶ τῶν δρόμων τῶν τάφων, καθέτως πρὸς τοὺς ὁποίους διήρχετο ὁ χάνδαξ, ὅστις, στενός καὶ ἀβαθής ὡς ἦτο (πλ. 0.40, βάθ. 0.60 - 0.70 μ.), δὲν ἐπέτρεπε περαιτέρω διερεύνησιν.

Ἐκ τῶν τάφων τούτων ὁ πρῶτος ἀπὸ Β. εὐρίσκειται ἐναντι τοῦ κτήματος Κωνσταντοπούλου, πρὸ τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφησαν κατὰ τὴν περίοδον 1952 - 1954 ὑπὸ τοῦ Καθ. κ. Σπ. Μαρινάτου μεσοελλαδικοὶ καὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι. Οἱ ὑπόλοιποι πέντε, ἀποτελοῦντες πιθανῶς συστάδα, ἐπεσημάνθησαν πρὸς Ν. τοῦ πρῶτου καὶ εἰς ἀποστάσεις 71.60, 80, 84, 88.90 καὶ 96.50 μ. ἀπὸ ἐκείνου.

Ἡ σχεδὸν ἐπιφανειακὴ τοποθέτησις τῶν καλωδίων τοῦ Ο.Τ.Ε., καὶ μάλιστα ἐντὸς ἰδιαιτέρων σωλήνων, εἰς τὰ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τοὺς τάφους τμήματα τοῦ χάνδακος, δὲν θὰ ἐμποδίσῃ μελλοντικὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν εἰς τὴν περιοχὴν.

Α. ΠΑΡΑΡΑΜΑ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ, ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Εἰς τὴν θέσιν Λακαθέλα τοῦ χωρίου Μίλα εὐρέθησαν χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς, μήκ. 0.18 μ. καὶ δύο χαλκᾶ εἰδῶλια ταύρου καὶ ἵππου, ὕψ. 0.032 καὶ 0.042 μ. ἀντιστοίχως, τῶν μέσων γεωμετρικῶν χρόνων (Πί ν. 113 α).

Ἐξ Ἀρσινόης (θέσις Στενόμιζα) παρεδόθησαν ἀκέραιον κάτοπτρον μετὰ λαβῆς, ὕψ. 0.25, διαμ. δίσκου 0.33 μ., τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Πί ν. 113 β), πηλίνη λεοντοκεφαλὴ καὶ ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος πλάξ, ἀμφότερα τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς τὴν θέσιν Μάντρες τοῦ χωρίου Σίαμον διεπιστώθη, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν κοινοτικῶν ἔργων ὑδρεύσεως, ὑπαρξίς νεκροταφείου βυζαντινῶν χρόνων με συστάδα κτιστῶν τάφων. Ἡ αὐτὴ θέσις παρουσιάζει ἐπιφανειακῶς ἀφθονίαν ἑλληνιστικῶν ὀστράκων.

Μελαμβαφῆς κύαθος ἀρχαϊκῶν χρόνων παρεδόθη ἐκ τῆς θέσεως Ξιφάρα κοινότητος Γλυκορριζίου.

Ἐκ Τρικώρφου παρεδόθη λύχνος παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Εἰς τὴν θέσιν Ἁγιος Ἀθανάσιος Χανδρινῶν Πυλίας ἐπεσημάνθη μεσοελλαδικὸς τύμβος, διαλυθεὶς ἐν μέρει ὑπὸ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως.

Ἐν Χώρα Τριφυλίας, δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Κεφαλόβρυσον, ἐπεσημάνθησαν τέσσαρες ρωμαϊκοὶ κεραμοσκεπεῖς τάφοι κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελίων ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Σταματοελοπούλου.

Νομίσματα ρωμαϊκά, φραγκικὰ καὶ ἐνετικὰ παρεδόθησαν ἐκ τῶν θέσεων Ἀγατζαράχη καὶ Κρητικὰ περιοχῆς Μεθώνης.

Ὑπὸ τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως τοῦ Λεούκτρου, ὅπου σώζεται columbarium λελαξευμένον εἰς τὸν βράχον, με ὀρθογώνιον θάλαμον, κόγχην εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ δύο λακκοειδεῖς τάφους εἰς τὸ δάπεδον καὶ ὅπου διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν τμήμα τοῦ ἀρχαίου τείχους, περισυνελέγησαν τεμάχια μαρμαρίνων ἐπιτυμβίων στηλῶν καὶ ἀπότμημα πτυχῶσεων μαρμαρίνου ἀγάλματος, ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Τεμάχιον ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς προερχομένης πιθανῶς ἐκ τοῦ Γυμνασίου τῆς ἀρχαίας πόλεως περισυνελέγη ὑπὸ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν σκάμματος ἐντὸς τοῦ προαυλίου τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Θαλαμῶν εὐρέθησαν τέσσαρα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ, ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΤΗΡΙΩΝ

Ἡρξάτο ἡ ἀναστήλωσις τοῦ μεγάλου θολοῦ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου τῆς Περιστεριάς. Ἀνεκτίσθη τὸ δυτικὸν ἥμισυ τῶν τοιχωμάτων μέχρι τοῦ ὑπερθύρου καὶ κατεσκευάσθη πλήρης ὁ ξυλότυπος τῆς θόλου μέχρις ὕψους 10.50 μ. (Πί ν. 113 γ).

Ἐγένοντο μικροσυντηρήσεις τῶν τοίχων τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ καὶ ἐπιχωμάτωσις τοῦ δωματίου τοῦ ἀρχείου. Ἐπεσκευάσθη τὸ ἐκ dexion στέγαστρον τοῦ χώρου.

Κτηριακαὶ ἐπισκευαὶ ἐπραγματοποιήθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ τὸ Ἐφορεῖον Χώρας.

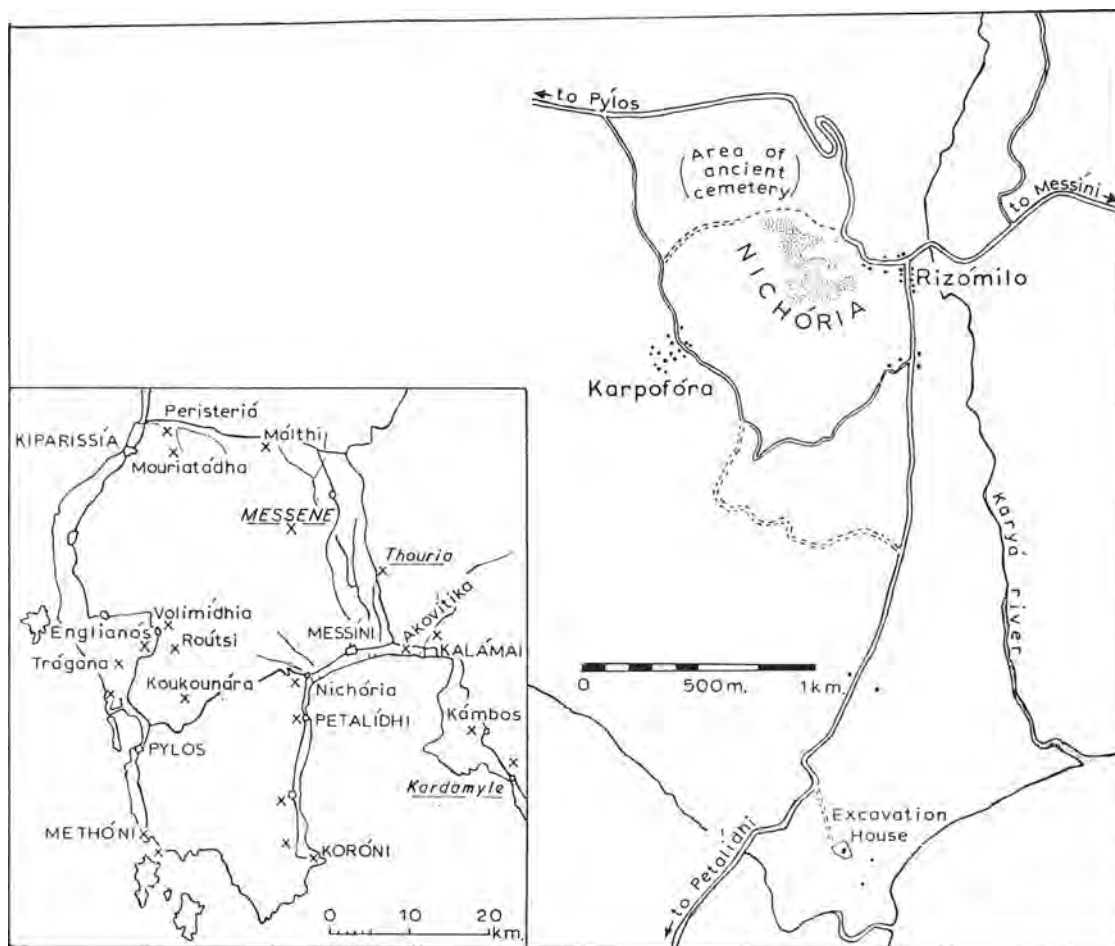
Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

NICHORIA

From June 8th to July 18th, the second season of excavation by the University of Minnesota and Macalester College at Nichoria in Messenia, was conducted by Professor W. A. McDonald, under the auspices of the American School of Classical Studies (see Plan 1). The excavation staff included Professor G.

like particularly to express our appreciation of the friendly interest and help of Miss T. Karayiorga, the Ephor of the district.

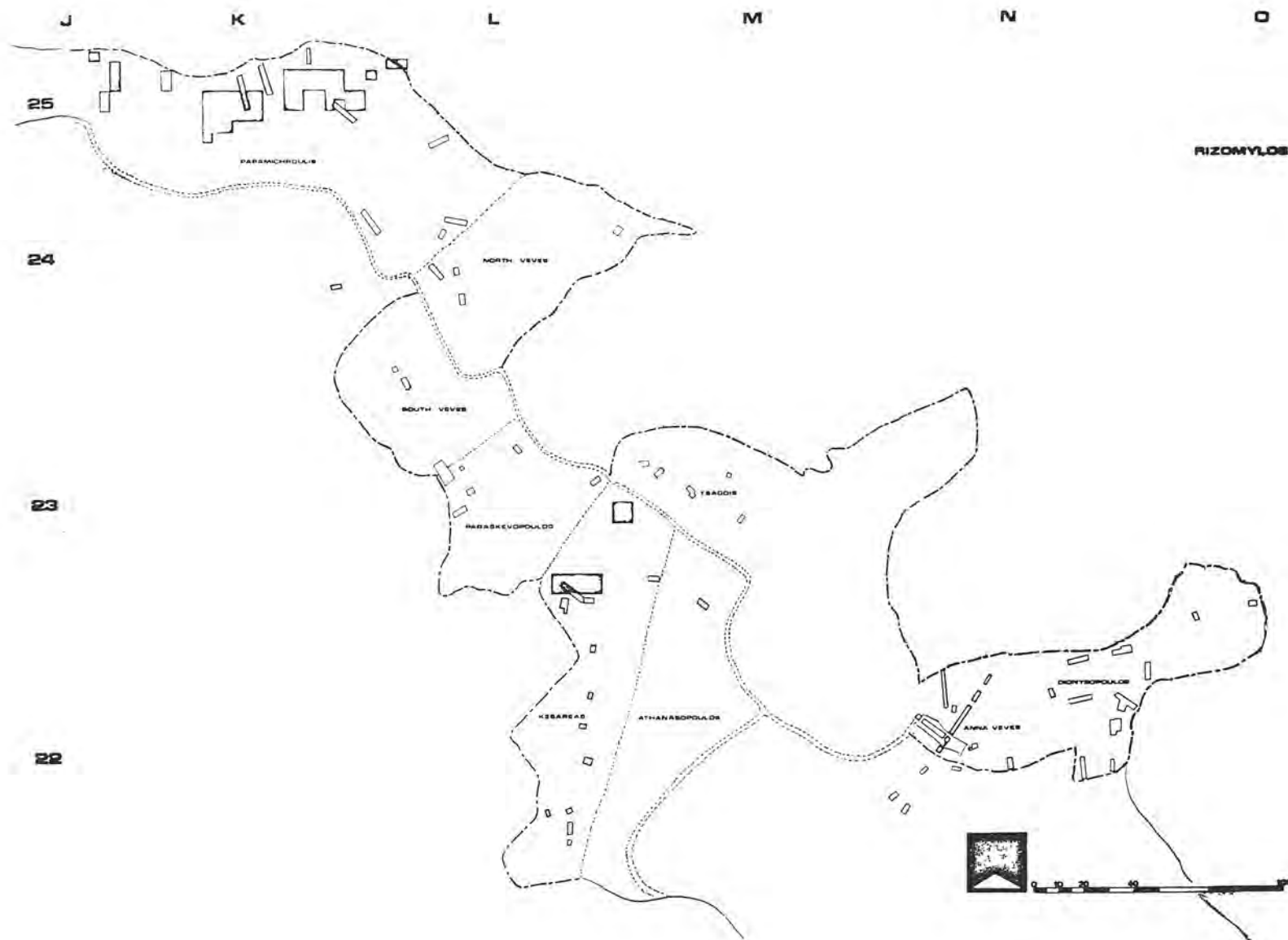
Two properties were purchased on the basis of the 1969 trial trenching, one at the north-west end of the Nichoria ridge (Papamichroulis property), and the other in the central hollow (Kesareas, alias Athanaso-

Plan 1. The ancient settlement of Nichoria. Location map

Rapp, Professor R. Hope Simpson, Professor W. Donovan, Professor E. Milburne, Professor E. Oshier, Professor S. Cooke, N. Wilkie, L. Rimer, S. Lund, C. Bodley, I. Westfall, W. Coulson, M. Ketcham, B. Carlson, R. Black, and R. Howell. Mr G. Anastoulis from Olympia acted as foreman again. We should

poulos property), (see Plan 2). Three major sectors were opened in these properties, and further trials were made on the north-western edge of the Papamichroulis property, where brush clearing revealed part of what may have been a fortification wall. The greater part of this wall, however, lay outside the

Plan 2. Plan of Nichoria showing excavated areas

Papamichroulis property, so that only its inner face could be investigated (P l. 114 a). It is hoped that the adjoining property can be purchased for next season, in order to investigate the nature of the wall more fully. The inner face was followed for a length of about 7 m. running in a north-south direction, at the foot of the knoll which terminates the Nichoria ridge at its north-west end. It seems to have been about 1.50 m. wide, and was made up of fairly flat stones, two or three courses of which were preserved. Below the level of the wall, part of an earlier stone structure, that may have been circular in outline with a 2 m. diameter, came to light (P l. 114 f). The western part of the structure lay beneath the 'fortification' wall and its eastern edge has not yet been uncovered. On the north it has been investigated to a depth of two metres and appears to continue below that. The south side of the structure had been disturbed by a burial pit, and part of a skeleton was uncovered just outside. The burial must have been made after the construction of the 'fortification' wall.

No remains of any fortification wall could be found on the northern edge of the knoll, but as the slope is much steeper here all traces could have been obliterated by erosion. A large number of tumbled stones were indeed, found scattered down the slope.

On top of the knoll an area of 244 square metres was investigated by Professor Donovan assisted by M. Ketcham (see P l a n 3, left). Over most of the area bed-rock of rather friable sandstone lay close to the surface covered by a thin layer of soil. In places, however, there were deeper accumulations of soil in hollow pockets in the rock. A large pocket in the eastern half of the sector contained early Mycenaean (LH I and II) sherds (P l. 114 a), including some in the late Middle Helladic tradition. No walls were found that could be definitely associated with this deposit which is probably just an accumulation of debris.

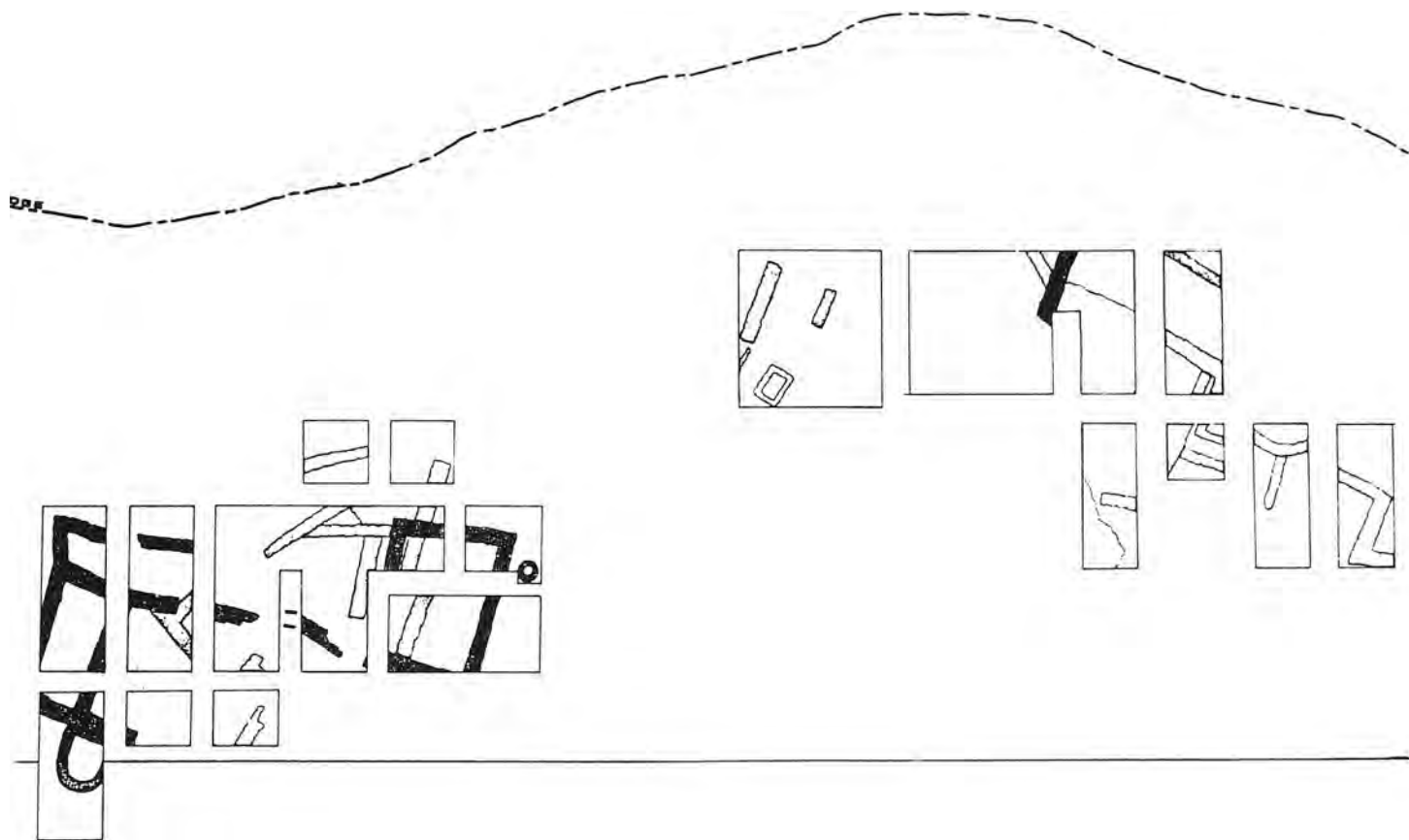
LH III sherds were found in all the surface levels mixed with later material, but two small deposits of undisturbed LH III material were also found. One of these was a deep pocket full of LH III A2 debris, the other was found in the fill of a basement with a paved floor. Most of this fill had been conta-

minated by a later re-excavation, but in one corner it had been preserved undisturbed. The material seems to be of LH III B date (P l. 114 b, d). Several walls were found that possibly belong to the LH III period of occupation, but their exact relationship and sequence of construction is not yet clear (see P l a n 3). Finds that could be attributed to the LH III period include a complete bowl (P l. 114 c), an obsidian arrowhead, part of a bronze knife (P l. 114 e), a bronze pin, bronze tweezers and several buttons. A secondary burial found near the western edge of the sector belongs to the same period.

Walls that were partly projecting above the surface in this area were found to belong to the Medieval period, they formed a complex of rooms in the western half of the sector. One of these rooms, roughly rectangular in shape, measuring 3.65 m. by 6.20 m. has been almost completely freed. In it were found several fragments of amphoras. The eastern limits of the complex are not yet clear, and there may have been more rooms to the north. An apsidal oven or furnace was found built onto the southern wall, soil samples from it have indicated that temperatures of 800° C were reached. In and around the complex several pieces of metallic slag were found. Inside the building a bronze ring, part of an iron knife, a stone pestle and fragments of iron, bronze and glass came to light. To the east another bronze ring was found as well as a bronze knife, an iron knife, an iron bracelet, glass fragments and a bronze coin of the late tenth or first half of the eleventh century, possibly from the reign of Basil II (976-1025)¹.

In the eastern half of the sector, the orthostate structure which was partly investigated in 1969 was explored further, and found to consist of one room, almost square, measuring 5 m. by 6 m. Only the foundation course remained, with orthostate slabs forming the inner and outer faces, and small packing stones in between. The floor was paved with stone slabs. The relationship of this structure to the complex on the west is not yet clear. In both, dry stone walling was employed, and quantities of fallen stone were found in

1. We are grateful to Mr A. H. Megaw for this information.

Plan 3. Nichoria. Papamichroulis property. The Byzantine and LH walls

and around them. They appear to have been roofed with flat tiles; no complete examples have been found, but some pieces suggest that non-rectangular shapes may have been used. To the east of the orthostate structure two pithoi set in the ground with stone packing round their necks were found. Only one of these has been investigated so far (Pl. 115 d). Amongst the sherds associated with the Medieval level (Pl. 115 a - c), a few fragments of Constantinople 'white ware' (Pl. 115 a and c bottom right). This fabric was in use from the late ninth to the eleventh centuries².

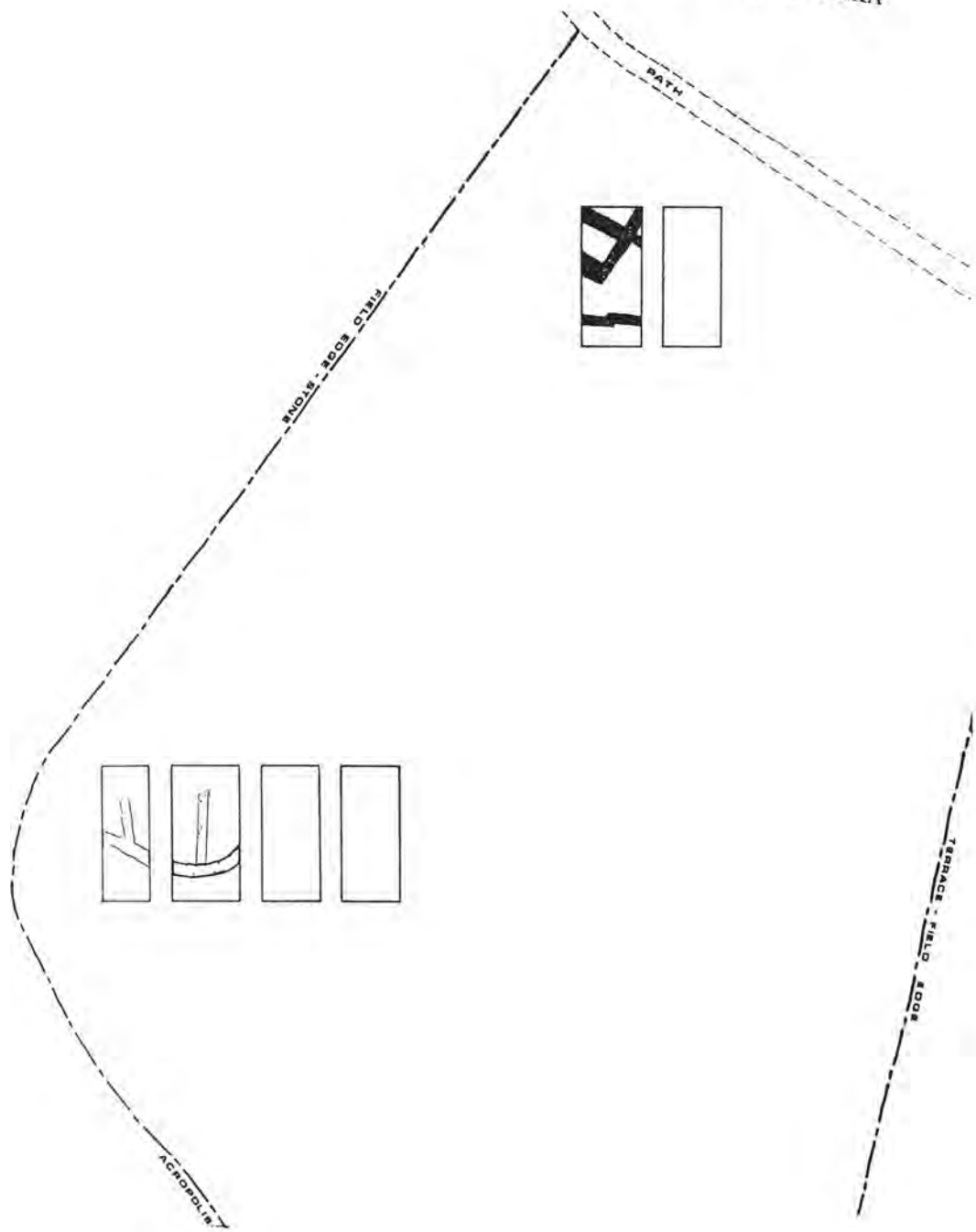
A little to the east and slightly further north, another major sector was opened by Professor Hope Simpson assisted by Nancy Wilkie (see Plan 3, right). An area of 311.5 square metres was investigated, lying partly on the summit of the knoll, and partly on its south-east slope. On the summit bedrock was found close to the surface again, but on the north-west a large hollow was found containing early Mycenaean debris as well as some sherds of late Middle Helladic tradition. In the same area traces of two walls, apparently of LH III A2 - LH III B date were found. A little to the south of these lay a carefully constructed rectangular stone structure, 1.34 m. long by 0.75 m. wide (Pl. 115 e). The top of the structure seems to have suffered erosion, but the side walls were still preserved to a depth of a metre. It may have been a shaft grave similar to those found at Lerna, though no trace of a burial or any grave goods were found in it. The fill contained medium sized stones, a few very small Mycenaean sherds, and others in the Middle Helladic tradition.

The eastern part of the sector lay to the east of a field wall of upright stones. The ground here slopes down from west to east, as well as from north to south. On the north-east bed-rock lay close to the surface, but it seems to fall away much more steeply to the south than the modern ground surface. In the south-west, deposits of debris or wash of pure Middle Helladic material were found at a depth of one metre below the present surface. More debris above contained early Mycenaean

sherds, as well as some in the late Middle Helladic tradition. One or two wall foundations may eventually prove to belong to this level, but the main period of construction here seems to have been LH III A2 - LH III B. Parts of perhaps three different houses have been found, but the exact relationship of the various walls is by no means clear as yet. On the north-west a street was found running in a south-easterly direction. In an early stage it was contemporary with the LH III A2 - LH III B building complex to the south, but a later surface indicates that it may have continued in use until late Mycenaean or even post Mycenaean times. In the eastern part of the sector some Geometric material was found just below the surface, as well as a few Medieval sherds.

The third major sector was sited in the Kearsareas (Athanasopoulos) property, where an area of 84 square metres was investigated by R. Howell assisted by W. Coulson (see Plan 4). Undisturbed natural clay was found in the north-west corner of the sector, at a depth of 1.04 m. below the surface; it has not yet been found anywhere else in the sector, though a depth of 2.16 m. has been reached at one point a little to the east. This would seem to indicate that the original ground surface sloped much more steeply than it does now. On the north-west, immediately above the natural clay was a deposit of late Middle Helladic debris over which another deposit of early Mycenaean debris had collected (Pl. 116 a). Above this debris was found a wall aligned north-south. A later terrace wall crossed over the southern end of this and a little to the east curved round towards the north. In the area contained by the curve a deep fill of LH III A material had accumulated (Pl. 116 b - d). More LH III A material was found below the base of the wall, and at a depth of 2.16 m. below the surface, the top of another wall running north-south began to appear. On the southern side of the terrace wall a mass of stone tumble with Geometric and Mycenaean sherds was found. Immediately above the terrace wall was a level of Geometric debris (Pl. 116 e). This Geometric layer, which was characterized by hard black soil containing fragments of charcoal, gradually gets thicker towards the east. The eastern half of the sector was not examined below

2. We are grateful to Mr A. H. Megaw for this information.

Plan 4. Nichoria. The Kesareas sector

the Geometric level, which for the most part consisted of a thick scatter of stones. Possibly a roughly cobbled area once existed immediately to the east of the curved terrace wall. To the east of this, the line of a poorly constructed wall could be traced with difficulty. On the north it was aligned north-east - south-west but on the south it ran in a more directly north - south direction. To the east of it a scatter of huge stones was found in a confused

mass. In the surface levels there was a little evidence of Medieval occupation.

Another smaller sector was opened at the north end of the Kesareas property, where an area of 44 square metres was examined by M. Ketcham (see P l a n 4). Geometric material was found near the surface, and a complex of LH III B walls was uncovered on the west. In a deep sounding a little to the north, near the modern path some LH II material was found.

W. A. McDONALD - R. T. HOWELL

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΛΕΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ὀλυμπίας ἐγένετο καθαρισμός, συγκόλλησις καὶ ταξινόμησις τοῦ ὕλικου τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἔτους 1970 (βλ. κατωτ.), συνεπληρώθη ἡ μεταφορὰ τῶν λιθίνων ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τοῦ παλαιοῦ Μουσείου, ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ κατασκευαὶ ρυμῶν δεξιῶν καὶ ἐτακτοποιήθησαν αἱ ἀποθηκαὶ τῶν λιθίνων ἀντικειμένων τοῦ νέου Μουσείου. Κατηρτίσθη τοπογραφικὸν εὐρετήριον τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφερείας καὶ συνεχίσθη ἡ καταγραφή ἀρχαίων ἐν τοῖς εὐρετηρίοις τοῦ Μουσείου.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Μακρίσια

Εἰς θέσιν Κανιά, 2,5 χλμ. περίπου πρὸς Δ. τοῦ ὑψώματος Προφήτης Ἡλίας Μακρисиῶν, ἠρευνήθη χώρος, διαστ. 17×8 μ., ἐντὸς τῆς συλλεκτηρίου αὐλακὸς Σ₁ τοῦ φράγματος Ἀλφειοῦ. Ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἀβαθῆ θεμέλια δύο ἐγκαρσίως τεμονόμενων τοίχων ἐκ λίθων, κεράμων, πλίνθων καὶ κονιάματος, εἰς μήκος 11 καὶ 6 μ. ἀντιστοίχως. Λείψανα ὁμοίων τοίχων ὑπεδέχον τὴν ὑπαρξίν ὀρθογωνίων χώρων, οἱ ὅποιοι προφανῶς ἀνήκον εἰς οἰκίαν τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ. Ἡ κεραμικὴ ἦτο ἀσήμαντος.

Φλόκα

Ἐντὸς τοῦ κτήματος Ἀγγελῆ Καράμπελα, εἰς τὴν θέσιν Δίστρατα - Κάμπος βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου Φλόκα καὶ ἐντὸς τῆς τάφρου τοῦ ἀγωγοῦ τοῦ ἀντλιοστασίου Β₁ τῶν ἀρδευτικῶν ἔργων τοῦ Ἀλφειοῦ, ἀπεκαλύφθη ταφικὸς πῖθος, ὕψ. 1.65 μ. Ἐσώζετο κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου καὶ περιεῖχεν ἓνα σκελετόν. Ἐκ τοῦ περιβάλλοντος στρώματος περισυνελέγησαν ὄστρακα ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Νοτιώτερον, ἐντὸς τῆς αὐτῆς τάφρου, ἀνεσκάφη κιβωτιόσχημος τάφος (Α) ἐξ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, πᾶχ. 0.15 μ., ἐν μέρει κατεστραμμένος καὶ ἀκτέριστος. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο μὲ τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν πλευράν.

Περὶ τὰ 14 μ. βορειότερον τοῦ τάφου τούτου ἀνεσκάφη ἕτερος κιβωτιόσχημος (Β), μὲ προσανατολισμόν Α. - Δ. καὶ ἐσωτ. διαστάσεις $1.80 \times 0.60 \times 0.60$ μ. Εἶχεν ἀνά μίαν πλάκα ἐξ ἀσβεστολίθου, πᾶχ. 0.13 μ., εἰς ἐκάστην τῶν πλευρῶν καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τεσσάρων πλακῶν ἐκ κογχυλιάτου. Περιεῖχε τρεῖς σκελετοὺς

μὲ τὰ ὄστα τῶν δύο ἐξ αὐτῶν τεταραγμένα· καὶ τὰ τρία κρανία ἔκειντο εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν. Ὁ τάφος ἦτο ἀκτέριστος.

Ἀρχαία Ἡλις

Συνεχίσθη καὶ ἐπερατώθη, κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ Μαρτίου ἕως Ὀκτωβρίου 1970, ἡ δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου, τὸν ὅποιον καταλαμβάνει νῦν ἡ μεγάλη ἀναρρυθμιστικὴ δεξαμενὴ τῆς νοτίας κυρίας διώρυγος τῶν ἀρδευτικῶν ἔργων τοῦ Πηνειοῦ.

Ἡρευνήθη πλήρως ὁ χώρος, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνασκαφὴ εἶχεν ἀρχίσει κατὰ τὸ ἔτος 1969, ἦτοι πρὸς Α. καὶ Β. τοῦ ἀποκαλυφθέντος τείχους τῆς πόλεως. Ἐξητηλήθησαν εἰς βάθος πολλαὶ τάφροι τῶν περυσινῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἀνεσκάφη συστηματικῶς νέα ἕκτασις 3.000 τ.μ. περίπου¹.

Ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κτισμάτων ἀνηκόντων εἰς τρεῖς τοῦλάχιστον οἰκοδομικὰς περιόδους, ἀπὸ τοῦ ὑστεροῦ 3ου π.Χ. αἰ. μέχρι τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων (Σχ. ε.δ. 1). Εἰς τὴν παλαιότεραν φάσιν ἀνήκουν τὰ κτίσματα, τὰ ὅποια εἰς τὸ σχέδιον δηλοῦνται διὰ τῶν στοιχείων Α₁ - Α₃₆.

Εἰς τὸν δυτικὸν τομέα σώζονται τμήματα τοίχων ἐπιμελῶς ἐκτισμένων διὰ κανονικῶν ἐπαλλήλων στρώσεων τετραγώνων ὀπτοπλίνθων, πλευρᾶς 0.42 - 0.44 καὶ πάχους 0.07 - 0.08 μ., συνδεομένων διὰ πηλοῦ. Οὗτοι ἐσημάτιζον ὀρθογωνίους χώρους Α₁ - Α₆, ἐκ τῶν ὁποίων μετὰ βεβαιότητος δύναται νὰ ἀναγνωρισθῆ μόνον ἡ νοτία γωνία μικροῦ λουτρῶνος (Α₂). Κάτωθι νεωτέρας ὁμοίας ἐγκαταστάσεως ἐσώζετο τμήμα τοῦ πλακοστρώτου διαπέδου του καὶ ὁ πυθμὴν λουτήρος τοῦ γνωστοῦ πεταλοσχήμου τύπου μετὰ καθίσματος καὶ ἀβαθοῦς συλλεκτηρίου λεκάνης (Πίν. 117 α). Τὸ λουτρόν, σύγχρονον περίπου τῶν ὁμοίων ἐγκαταστάσεων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀλυμπίας (Ol. Ber. IV, 46 κ.ε.), ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τὸν ὑστερον 3ον π.Χ. αἰ. Κατεστράφη κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ ἐπομένου αἰῶνος, ὡς καὶ τὸ πρὸς ΒΑ. κτήριον Α₉, παρὰ τὴν γωνίαν τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν ἐπιμελῶς κεκρυμμένοι ἐντὸς λαξέματος, εἰς τὸ βάθος σχεδὸν τῶν θεμελιῶν του, δύο μικραὶ ἄβαφοι ὄλπαι, περιέχουσαι ἢ μία 17 καὶ ἢ ἑτέρα 108 χαλκᾶ νο-

1. Ἡ μακρὰ καὶ ἐπίπονος ἐργασία ἤχθη εἰς πέρας διὰ τῶν πτυχιούχων τῆς Ἀρχαιολογίας κκ. Ν. Λιναρδάκη, Λ. Κολῶνα, δδ. Π. Γκίκα, Ο. Δακουρά, Ε. Ζερβουδάκη, καὶ χάρις εἰς τὴν πρόθυμον παροχὴν πάσης φύσεως ὕλικῶν καὶ τεχνικῶν διευκολύνσεων ἐκ μέρους τοῦ προϊσταμένου τῆς Εἰδικῆς Ὑπηρεσίας Ὑδραυλικῶν Ἔργων Ν. Ἡλείας κ. Ε. Παπαχριστοφίλου.

μίσματα Ἡλιδος, τῶν χρόνων 271 - 191 π.Χ. (Πί ν. 117 β).

Μετά τήν κατάργησιν τοῦ πρώτου λουτροῦ, ἐγκατεστάθη εἰς τὸν αὐτὸν χώρον ὁμοίας χρήσεως δωμάτιον (B₂), διαστ. 3.50 × 2.30 μ. περίπου (Πί ν. 117 α). Τοῦτου ἐσώζετο εἰς ἀρίστην κατάστασιν τὸ ἐκ πηλίνων πλακῶν δάπεδον καὶ ὁ ὀρθογώνιος λουτήρ μετὰ καθίσματος, κτιστὸς ἐκ θραυσμάτων πλίνθων καὶ κεράμων καὶ ἐπιχειρισμένος διὰ παχέος στρώματος ἀσβεστοκονιάματος. Ἀβαθῆς αὐλαξ ἀπέληγεν εἰς τὴν συλλεκτῆριον λεκάνην, ἐκ δὲ τοῦ ἀγωγοῦ τοῦ ὕδατος ἐσώθη ἱκανὸν τμήμα, διερχόμενον κάτωθεν τοῦ νοτιοανατολικοῦ τοίχου. Οὗτος, πλ. 0.40 μ. καὶ ἐκτισμένος διὰ κανονικῶν στρώσεων πλίνθων μετὰ παρεμβολῆς σειρῶν θεραυσμένων κεράμων (μεταξὺ τούτων εὐρέθη θραῦσμα φέρον σφράγισμα τοῦ κεραμῆος Στράτωνος, τοῦ ὁποίου ἡ δραστηριότης ἐν Ἡλιδι συμπίπτει μετὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.), προξετείνεται πρὸς ΒΑ. σχηματίζων σειρὰν ὀρθογώνιων δωματίων. Εἰς τὸ αὐτὸ συγκρότημα ἀνῆκε καὶ ὁ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν προέκτασιν τοίχος καὶ ὁπωσδήποτε ἢ κατὰ μῆκος τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς σειρὰ πηλίνων κιονίσκων. Οὗτοι, διαμ. 0.23 μ., ἔβαινον ἐπὶ δαπέδου ποταμίων χαλίκων ἐντὸς στρώματος ἀσβεστοκονιάματος. Σύγχρονος τοῦ συγκροτήματος τούτου ἦτο, πλὴν τοῦ ἀγωγοῦ τῆς αἰθούσης τοῦ λουτροῦ, καὶ ὁ βαθύτερος τῶν δύο κεντρικῶν ἀγωγῶν, οἵτινες διήρχοντο κατὰ μῆκος τῆς κιονοστοιχίας.

Τὸ συγκρότημα τοῦτο ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰ. Ὀλίγον ἀργότερον, ὁπωσδήποτε ὅμως ἐντὸς τῶν ἑλληνιστικῶν εἰσέτι χρόνων, κατεστράφη ὑπὸ τῆς νέας, πλέον εὐρυχώρου, ἐγκαταστάσεως B₃. Οἱ τοῖχοι ταύτης, πλ. 0.50 μ., παρουσίαζον πλέον ἀκανόνιστον τοιχοποιίαν, μετὰ ἀφθονωτέραν χρήσιν θραυσμάτων κεράμων ἐντὸς παχέος στρώματος πηλοῦ καὶ ἐντετειχισμένους κατὰ διαστήματα σπονδύλους παρίνων κιώνων. Ὁ νεώτερος τῶν πρὸς Α. ἀγωγῶν ἐχρησιμοποιήθη ἴσως κατὰ τὴν οἰκοδομικὴν ταύτην περίοδον, ὡς καί, ἔτι ἀνατολικώτερον, τὸ φρέαρ καὶ ἡ παρ' αὐτὸ μικρὰ δεξαμενὴ, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐν χρήσει καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ δευτέρου λουτροῦ. Τὸ φρέαρ φέρει ἐσωτερικὴν ἐπέπδυσιν πηλίνων δακτυλίων καὶ ἡ δεξαμενὴ παχὺ ἐπίχρισμα ἀσβεστοκονιάματος.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ δευτέρου λουτροῦ καὶ μετὰ τὴν χαρακτηριστικὴν τούτου τοιχοποιίαν ἐκτίσθησαν τὰ ἀνατολικά δωμάτια B₄, B₅ καὶ B₆ καί, πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., ἡ νοτιοδυτικὴ οἰκία B₁. Σύγχρονοι περίπου ἢ ὀλίγον

νεώτεροι πρέπει νὰ ἦσαν οἱ πρὸς Α. αὐτῆς ὀρθογώνιοι χώροι B₁₃ καὶ B₁₄. Ἡ κεραμεικὴ τῶν κτισμάτων τούτων, τῶν ὁποίων αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις κυμαίνονται ἀπὸ 4 × 3 ἕως 6 × 4.50 μ., ἦτο κυρίως οἰκιακῆς χρήσεως (χῦτραι, πινάκια, πρόχοι, ἀμφορεῖς, ἀγνῦθες, ἐσχάραι, σφῆνες ὀπτήσεως ἀγγείων κ.τ.δ.), ἐντὸς δὲ τῆς οἰκίας B₁ εὐρέθησαν ἀποθηκευμένοι τεσσαράκοντα ροδιακοὶ ἀμφορεῖς οἴνου.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ τριγωνικοῦ περίπου χώρου, τὸν ὁποῖον ἐσχημάτιζον τὰ προαναφερθέντα κτίσματα, εὐρέθη, εἰς στῶμα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν φάσιν τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., ἡ τετράγωνος περίπου κατασκευὴ Α, μετὰ παχὺ ἐπίχρισμα κονιάματος εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τῶν τοίχων. Ἡ χρήσις τῆς εἶναι ἄγνωστος, ὡς ἐπίσης εἶναι ἄγνωστον ἂν εἰς τὴν πρώτην οἰκοδομικὴν φάσιν ἀνῆκον καὶ οἱ δύο παρακείμενοι βωμοί. Ἀμφότεροι ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ θραυσμάτων πλίνθων καὶ κεράμων ἐντὸς παχέος στρώματος ἀσβεστοκονιάματος καὶ ἐπιχειρισμένοι δι' ὁμοίου ὕλικου, ὁ δὲ μεγαλύτερος, διαστ. 1.10 × 1.50 μ., ἐπλαισιούτο διὰ κυματίων καὶ ἔφερον εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν του τέσσαρα ἐπιμήκη ἡμικυλινδρικά ἐξάρματα, πιθανῶς διὰ στήριξιν κρατευτῶν (Πί ν. 117 γ). Κατὰ τὴν δευτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον ὁ βωμὸς περιεβλήθη διὰ τοιχαρίων εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς καὶ ἐπὶ τῆς τετραγώνου κατασκευῆς ἐκτίσθη κτίσμα σχήματος πεῖ.

Οὕτω περίπου διεγράφετο ἡ μορφή τοῦ δυτικοῦ τομέως μέχρι τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. Τὸν υπόλοιπον χώρον κατελάμβανον ἀπὸ τοῦ 3ου ἕως τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. μικρὰ κτίσματα σχήματος πεῖ (A₁₀ - A₃₈), διατεταγμένα εἰς τέσσαρας κυρίας παραλλήλους σειρὰς μετὰ μετώπων πρὸς Δ. Μεταξὺ τῶν σειρῶν καὶ μετὰ κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν., ὑπῆρχον χαλικοστρωτοὶ στενωποί, τῶν ὁποίων διετηρήθη καλύτερον ἢ μεταξὺ τῆς τρίτης καὶ τετάρτης ἐξ Α. σειρᾶς, πλ. 2.30 μ. περίπου. Τὰ A₁₀, A₁₁ καὶ A₁₂ κτίσματα, βλέποντα πρὸς Ν., ἀπετέλουν τὸ πρὸς Β. ὄριον τοῦ ὅλου συγκροτήματος, ὡς καὶ τὸ A₃₁, βλέπον πρὸς Β., ἀπετέλει τὸ ἀπὸ Ν. ὄριον. Ἐκ τῶν A₃₃ καὶ A₃₄ συνάγεται ὅτι σειραὶ ὁμοίων κτισμάτων ἐξετείνοντο ἔτι νοτιοανατολικώτερον. Αἱ κατασκευαὶ αὗται, ἰδιόμορφαι καὶ μοναδικαὶ ἐκ πρώτης ὄψεως, εἶχον ἐξωτερικὰς διαστάσεις κυμαινομένας μεταξὺ 4 × 3.50 καὶ 5 × 4.50 μ. Ἐσχηματίζοντο διὰ λεπτῶν τοιχαρίων, πλ. 0.20 - 0.35 μ., διηυθετημένων εἰς σχῆμα δύο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐναλλήλων πεῖ, τῶν ὁποίων ἠνοῦντο τὰ πέρατα τῶν σκελῶν. Ἐνίοτε, λόγῳ

στενότητος χώρου, κατηγορούντο τὰ ἐξωτερικά σκέλη (π.χ. A_{21} , A_{24} , A_{25} , A_{28}) ἢ ἀνεπληροῦντο δι' ἄλλου τρόπου (εἰς τὸ A_{21} διὰ σειρᾶς ὀρθῶν κεραμίδων εἰς ἡμικυκλικὴν διάταξιν). Εἰς τὸ A_{15} ἐσημειώθη περίπτωσις διδύμων τοιούτων κτισμάτων ἐντὸς ἐνὸς κοινῶ ἐξωτερικοῦ πεδίου. Τὰ τοιχάρια ἦσαν ἐκτισμένα δι' ἐπαλλήλων στρώσεων ὀπτοπλίνθων, τῇ παρεμβολῇ ἐνίοτε καὶ σειρῶν τεθραυσμένων κεράμων μὲ πηλὸν ὡς συνδετικὴν ὕλην. Συχνάκις ἐχρησιμοποιεῖτο σειρά ὀρθῶν ὀπτοπλίνθων, οἰοῦναι ἐπένδυσις τῆς ἐτέρας τῶν παρείδων τοῦ τοιχαρίου (π.χ. A_{15} , A_{16} , A_{17}).

Τὸν κεντρικὸν μεταξύ τῶν σκελῶν χώρον κατελάμβανεν εἴτε ἐπιμηκεῖς κιβωτιόσχημον κατασκεύασμα, σχηματιζόμενον διὰ λεπτοτάτων τοιχαρίων ἢ διὰ σειρᾶς ὀρθῶν ὀπτοπλίνθων (A_{12} , A_{17} , A_{18} , A_{23} , A_{27}) (Πί ν. 118 α), εἴτε κτιστὸν βᾶθρον ἐκ πλίνθων καὶ κεράμων (A_{15} , A_{16} , A_{29}). Εἰς τὸ A_{21} ἐσώζετο στρώσις τεθραυσμένων κεράμων καὶ εἰς τὸ A_{26} κανονικὸν πλακόστρωτον.

Ἀρχικά κατασκευάσματα ἦσαν τὰ κιβωτιόσχημα, ἢ δὲ χρήσις τούτων ἦτο ἀρχικῶς ταφικῇ. Θραύσματα λύχνων καὶ δακρυδόχων, τὰ ὅποια εὐρέθησαν εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τῶν χώρων τούτων, πείθουν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ κιβωτιόσχημον τάφων, πέριξ τῶν ὁποίων τὸ ὑπόλοιπον κτίσμα ἐσχημάτιζεν εἶδος ταφικοῦ περιβόλου. Τὸ κτίσμα A_{28} ἐξ ἄλλου (Πί ν. 118 β), σωζόμενον εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν του, παρουσίαζε σαφὴ εἰκόνα μὲ τὸν κεντρικὸν κιβωτιόσχημον τάφον καὶ ἀνὰ ἓνα ὁμοιον παράλληλον πρὸς τὸ κάτω πέρασ τῶν σκελῶν του.

Τὸ πρᾶγμα ἐπεβεβαίωσε τὸ κτίσμα A_{31} , ἐντὸς τοῦ ὁποίου διετηρεῖτο διαλελυμένος ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ (Πί ν. 118 γ). Τὸ κτίσμα τοῦτο ἐσώζετο κάτωθι τῆς νεωτέρας μετασκευῆς, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑποστῆ δι' ἐνισχύσεως τῶν τοίχων του κατὰ τὴν δευτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον (Πί ν. 118 δ). Κατὰ τὴν αὐτὴν δευτέραν περίοδον εἶχε κτισθῆ καὶ εἰς τὸν ἀνατολικὸν τομέα παρόμοιον κτίσμα, τὸ B_{12} , μὲ πλεον ἰσχυροῦς τοίχους ἐπὶ τοῦ παλαιότερου A_{17} (Πί ν. 119 β), ἀνάλογος δὲ φαίνεται νὰ ἦτο ἢ περίπτωσις καὶ διὰ τὸ παρακείμενον A_{14} .

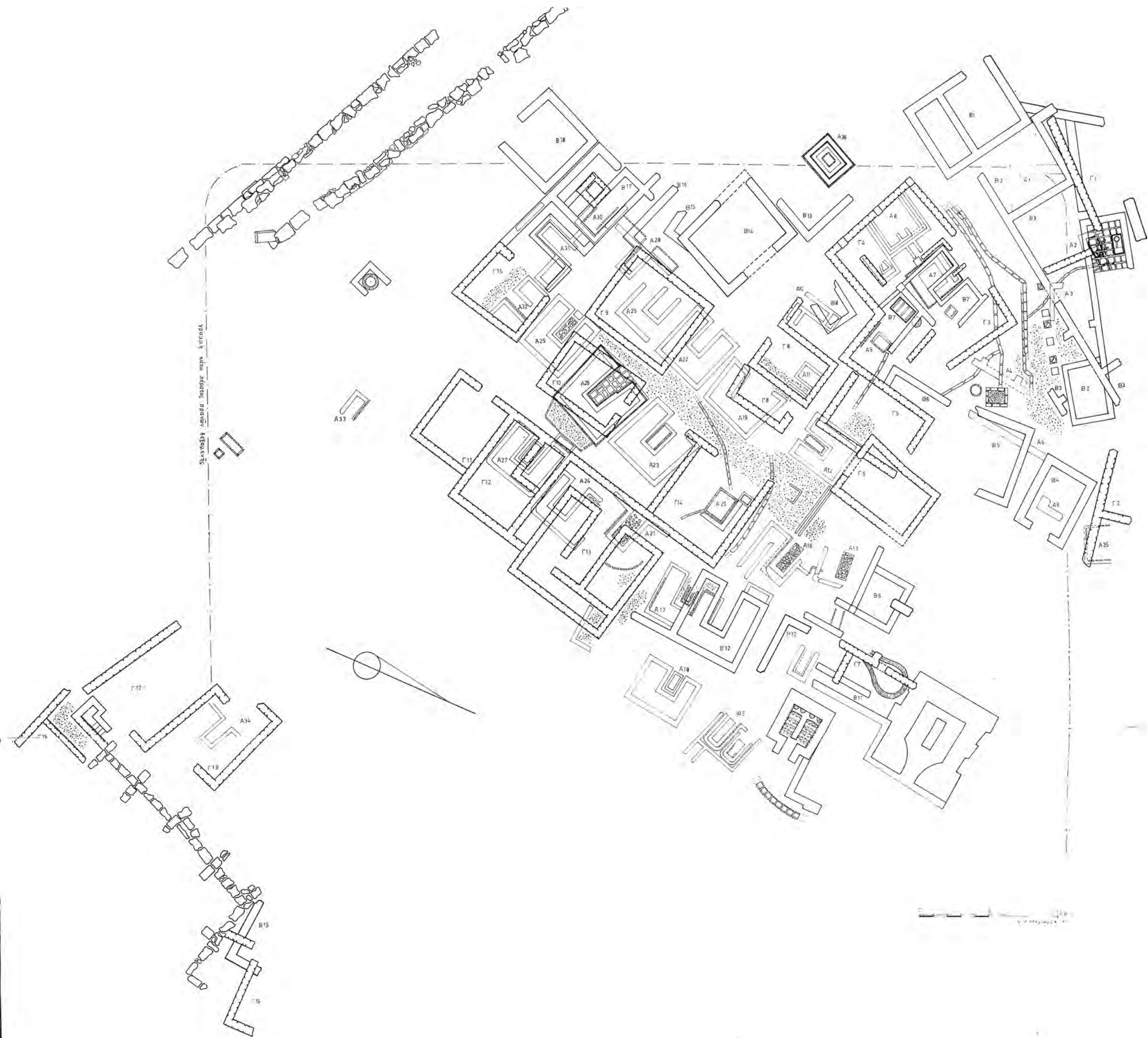
Ἡ ὑπαρξίς ταφικῶν κατασκευῶν δὲν ἀπεκλείετο διὰ τὴν περιοχὴν ταύτην, ἥτις ἔκειτο μεταξύ τῶν δύο παλαιότερων ἀνασκαφέντων νεκροταφείων (ἀνατολικὸν καὶ δυτικόν, *ΑΔ* 24 (1969) : Χρονικά, σ. 152). Ἐπιτύμβιοι στήλαι εὐρέθησαν ἐντετελεισμένοι εἰς τὰ κτήρια τῆς τρίτης οἰκοδομικῆς φάσεως (βλ. κατωτ.), δύο δὲ τάφοι ἀνεσκάφησαν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς ΝΑ. τοῦ

κτίσματος A_{33} . Ὁ εἰς, κεραμοσκεπῆς, διαστ. 1.70×0.60 μ. περίπου, περιεῖχε τὸν σκελετὸν τοῦ νεκροῦ, μίαν δακρυδόχον καὶ τέσσαρα μικρὰ ἀγγεῖα τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. Ὁ ἕτερος ἦτο τετράγωνος κιβωτιόσχημος θήκη ἐκ πηλίνων πλακῶν, πάχους 0.06 μ. καὶ διαστ. 0.42×0.42 μ., περιέχουσα μικρὸν τεφροδόχον πίθον μετὰ πώματος (Πί ν. 119 α)· ἐντὸς τούτου εὐρέθησαν ἀτελῶς κεκαυμένα ὀστά, δακρυδόχοι, σιδηρὰ μάχαιρα καὶ σιδηρὰ λαβίς. Ἡ ταφή χρονολογεῖται ἐπίσης εἰς τὸν 2ον π.Χ. αἰ.

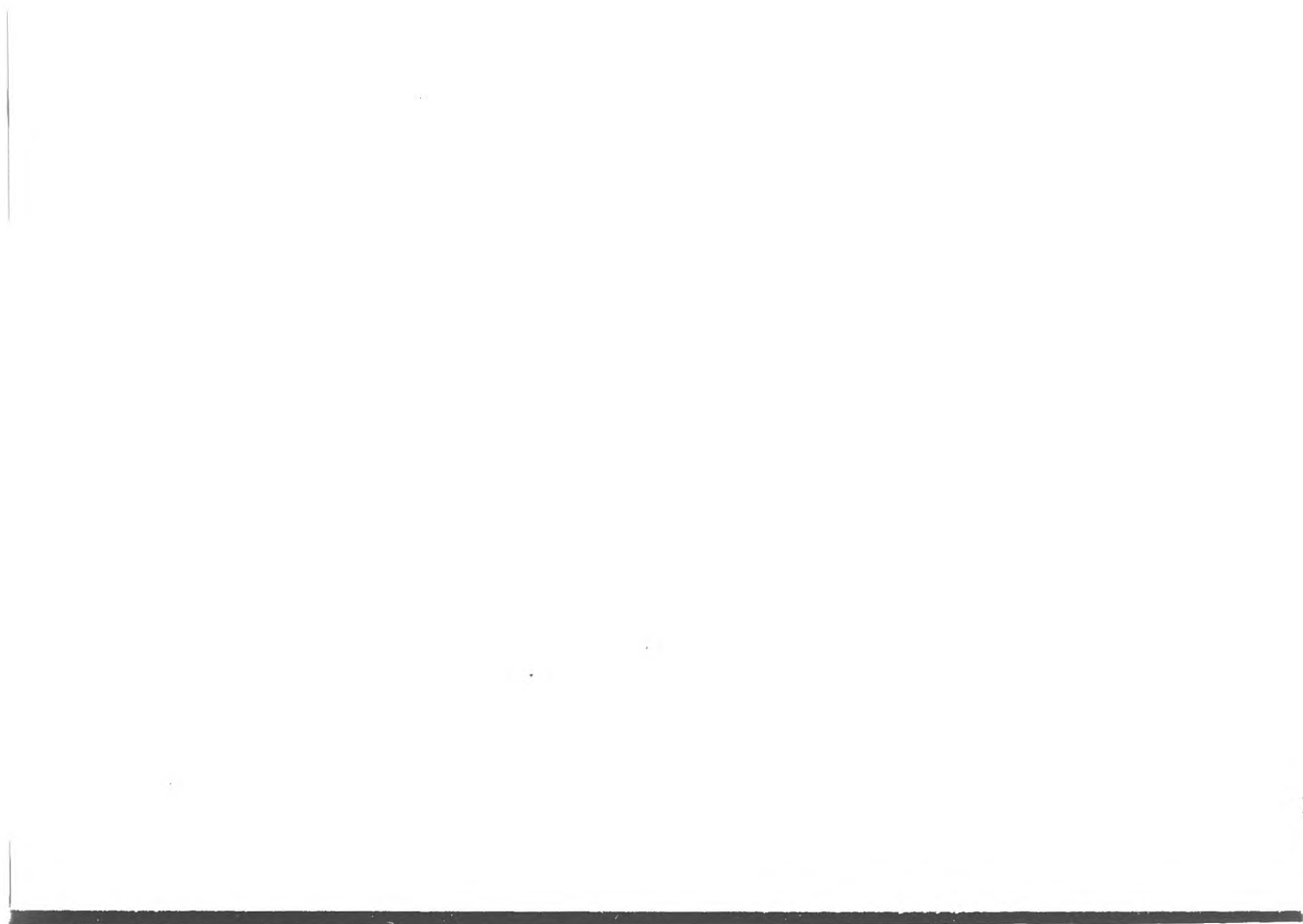
Περὶ τὸ τέλος τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς φάσεως κατηγορήθη ἡ ταφικὴ χρήσις τῶν προαναφερθέντων κτισμάτων, ἐξεκινήθησαν οἱ χώροι ἐκ τῶν καταλοίπων τῶν παλαιῶν ταφῶν, ἐπεχώσθησαν καὶ ἰσοπεδώθησαν διὰ στρώσεων τεθραυσμένων κεράμων. Τοιαῦτα στρώσεις κεράμων ἐσώθησαν εἰς τοὺς κεντρικοὺς χώρους τῶν A_{21} καὶ A_{12} καὶ εἰς τὰ τρία σκέλη τοῦ A_{22} (Πί ν. 120 α). Εἰς τὰ A_{13} , A_{15} , A_{16} καὶ A_{29} τὰ ἀρχικά κιβωτιόσχημα ἔλαβον μορφήν κτιστῶν βᾶθρων, τὸ δὲ A_{26} ἐπεσκευάσθη μὲ προσθήκην πλακοστρώτου καὶ μὲ παχὺ ἀσβεστοκονίαμα εἰς τοὺς τοίχους (Πί ν. 120 α). Εἰς τὴν φάσιν ταύτην ἀνάγεται πιθανώτατα καὶ ἡ χαλικόστρωσις τῆς κεντρικῆς διόδου.

Ἡ χρήσις ὠρισμένων τοῦλάχιστον ἐκ τῶν κτισμάτων (π.χ. A_{15}) (Πί ν. 120 β) συνδέεται πλέον πρὸς τοὺς δύο κλιβάνους τοῦ ἀνατολικοῦ τομέως καὶ τοὺς ὑπὸ τὸ χαλικόστρωτον ἀγωγούς ὕδατος. Ἀναμφιβόλως ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς χώροι ἐπεξεργασίας τοῦ πηλοῦ διὰ κεραμεικὰ ἐργαστήρια, τὰ ὅποια ἐστεγάζοντο εἰς χώρους ὡς οἱ B_5 , B_6 , B_9 . Χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῶμεν ἐνταῦθα εἰς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς τοιαύτης χρήσεως, σημειοῦμεν ὅτι εἰς ἐστρωμένους διὰ κεράμων μικροὺς ὑπαίθριους χώρους, ὀριζομένους ὑπὸ χαμηλῶν πλινθίνων τοιχαρίων, ἀπλοῦται καὶ σήμερον ὁ ὕδαρῆς πηλὸς καὶ καθίζανει εἰς παρομοίας ἐγκαταστάσεις πλησίον κεραμεικῶν κλιβάνων. Συναφῆς κατασκευὴ ἦτο καὶ τὸ μεταξύ τῶν κτισμάτων A_{16} καὶ A_{29} εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ λιθοστρώτου διασωθῆν δάπεδον ἐκ κεράμων· ἐπεκοινῶναι μετὰ τῆς παρακειμένης μικρᾶς δεξαμενῆς καὶ ἐπλασιεῖτο ὑπὸ ἀβαθοῦς αὐλακος ἐξ ἀσβεστοκονιάματος, ἢ ὁποία ἀπέληγεν εἰς ἀγωγὸν ἐκροῆς. Τῶν ἐκτισμένων διὰ λεπτῶν παραλλήλων τοιχαρίων ὀρθογωνίων κατασκευῶν A_8 καὶ A_{35} δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῆ ἐπακριβῶς ἡ λειτουργία.

Ὁ βορειότερος τῶν δύο κλιβάνων τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος (Πί ν. 120 β) ἦτο ὀγκώδης,

Σχέδ. 1. 'Ηλιος. Τομείς αναρρυθμιστικής δεξαμενής

τετράγωνος σχεδόν κατασκευή, διαστ. 7×6.50 μ. περίπου, με ισχυρά εξωτερικά τοιχώματα, πάχ. μέχρις 1.50 μ. Ήτο εκτισμένος διά κανονικών σειρών οπτοπλίνθων έντός στρώσεων πηλού ένισχυμένου διά θραυσμάτων κεράμων και χονδρών οικιακής χρήσεως άγγείων. Άνήκεν εις τόν 2ον π.Χ. αί. και έχρησιμοποιήθη επί μακρόν, ένισχυθείς άργότερον διά τοίχου κατά την ανατολικήν και την νοτίαν πλευράν. Σύγχρονος ήτο ό παρ' αυτόν μικρότερος κλίβανος, διαστ. 3.70×3.50 μ., του αυτού όρθογωνίου τύπου, μετά έσωτερικού χωρίσματος κατά τόν κεντρικόν άξονα του θαλάμου θερμάνσεως. Έσώζετο εις καλύτεραν κατάστασιν, διατηρών δύο έκ των τοξυλλίων, άφ' ών έστηρίζετο ή έσχάρα του όρόφου, και τρεις των άεραγωγών όπών. Τό αρχικόν σχήμα άποκαθίσταται διά πέντε ζευγών τοξυλλίων και άντιστοιχών όπών. Μέγας άγωγός όρθογωνίου διατομής έξ όπτοπλίνθων, διερχόμενος πρό των κλιβάνων, κατηυθύνετο πρός τό έργαστηριακόν συγκρότημα Α₁₅.

Τέλος, πρέπει να σημειωθή τό όρθογώνιον κτίσμα Α₃₈, του νοτιοδυτικού τομέως, διαστ. 2.70×2.40 μ., τό όποϊον, έπιμελώς έπεστρωμένον ως δάπεδον δι' όπτοπλίνθων και άσβεστοκονιάματος, άπεκάλυψε διαλυόμενον ότι κάτωθι σωρού τεθραυσμένων κεράμων εκάλυπτε θήκην, διαστ. 0.80×0.70 μ., έξ όπτοπλίνθων, περιβαλλομένην υπό τοιχαρίου όμοϊου ύλικού.

Ή τρίτη οικοδομική φάσις συμπίπτει πρός τους προϊμους ρωμαϊκούς χρόνους και, βάσει των νομισματικών τουλάχιστον δεδομένων της άνασκαφής, διήρκεσεν από της έποχής του Αύγουστου μέχρι της έποχής του Άντωνίνου του Εύσεβους. Κατά τό νοτιοανατολικόν τμήμα του χώρου έσημειώθη στρώμα καταστροφής με έντονα ίχνη πυρᾶς, δέν δύναται όμως να λεχθή μετά βεβαιότητας αν βιαία καταστροφή έθεσε τέλος εις τās έγκαταστάσεις της προηγούμενης φάσεως ή αν αύται έγκατελείφθησαν υπό άλλας συνθήκας. Τόν χῶρον κατέλαβον βαθμηδόν τά σημειούμενα διά θλαστής γραμμής κτίσματα Γ₁ - Γ₁₅. Έπρόκειτο περί οικιών ή έργαστηρίων, των όποϊων οι τοίχοι, πλ. 0.50 μ., ήσαν εκτισμένοι διά μικρών λίθων και τεμαχίων πλίνθων και κεράμων έντός παχέος στρώματος πηλού. Έγχρωμα άσβεστοκονιάματα εύρέθησαν εις τους χώρους Γ₁₁, Γ₁₂, Γ₁₃ του μοναδικού μεγάλου νοτιοανατολικού κτηρίου. Εις τόν νέον οικισμόν άνήκε κυκλικός εκ πηλού κλίβανος (Π ί ν. 120 β), έγκατασταθείς παρά τόν παλαιότερον μεγάλον μετά την άχρήστευσιν τούτου, άχρηστευθείς και ούτος συντόμως υπό του κτηρίου Γ₇.

Ό μικρός ούτος οικισμός εξετείνετο έτι πρός ΝΑ. Κυκλικός κεραμεικός κλίβανος εκ πηλού και οικίαί, των όποϊων τά κατάλοιπα άπετέλουν οι τοίχοι Γ₁₆ μετά του παρακειμένου κλιμακοστασίου και του χαλικοστρώτου διαδρόμου, Γ₁₇, Γ₁₈ και Γ₁₉, εκτίσθησαν κατά τους ύστέρους ήδη έλληνιστικούς χρόνους έν έπαφή πρός αναλημματικόν τοίχον του ανατολικού νεκροταφείου. Τό έν λόγω ανάλημμα άπεκαλύφθη εις δύο τμήματα, μήκ. 15 και 8 μ. άντιστοιχώς ήτο εκτισμένον έξ εύθύρπτων παρολίθων, μεγ. διαστ. $1 \times 0.60 \times 0.40$ μ., κατά τό άκανόνιστον όρθογώνιον σύστημα του 3ου π.Χ. αί. Κατά διαστήματα 2.70 - 3.20 μ. διεκόπτετο υπό άντηρίδων κατ' άμφοτέρας τās πλευράς, διατηρείτο δε μέχρις ύψους 3 μ. (Π ί ν. 120 γ).

Κεραμοσκεπής τάφος, άνήκων εις τό υπερκειμενον του αναλήμματος νεκροταφείου, εύρέθη έν διαλύσει κάτωθι του χαλικοστρώτου διαέδου της οικίας Γ₁₆.

Πρός Δ. της άναρρυθμιστικής δεξαμενής, πλησίον του παλαιότερον άνασκαφέντος βορειοδυτικού ταφικού περιβόλου, άνεσκάφη συστάς τεσσάρων κιβωτισχών κεραμοσκεπών τάφων και ένός κιβωτισχόμου έξ άσβεστολιθικών πλακών, του 1ου - 3ου μ.Χ. αί.

Άπαντα τά ως άνω περιγραφέντα κτίσματα έφωτογραφήθησαν, έσχεδιάσθησαν και διελύθησαν, πλην του νοτίου διπλού τείχους της περυσινής άνασκαφής και του νοτιοανατολικού άντηριδατου αναλήμματος, τά όποϊα μετεφέρθησαν και άνεστηλώθησαν επί του ύψώματος του υπερκειμένου του νοτιοδυτικού πρανούς της δεξαμενής.

Τά κινητά εύρήματα της άνασκαφής ήσαν πλουσιώτατα και ένδεικτικώς μόνον θα γίνη ένταύθα μνεία του είδους τούτων.

Τήν έλληνιστικήν κεραμεικήν εκπροσωπούν δεκάδες λεπτών μελαμβωφών άγγείων (Π ί ν. 121 α) εις ποικιλίαν σχημάτων (σκύφοι, κύαθοι, κάνθαροι, λήκυθοι, κύλικες, άωτα σκυφίδια), λύχνοι, οικιακής χρήσεως άγγεία (Π ί ν. 121 β), ως χύτραι, πρόχοι, άμφορείς, πινάκια, λεκάνας και πίθοι, εις λίαν ένδιαφέροντα έπίσης σχήματα, μέγας αριθμός άγνύθων, έσχαρών, στηριγμάτων όπτήσεως άγγείων κ.τ.δ. Άξιόλογα δείγματα κεραμεικής μετά πλαστικής διακοσμήσεως έσώθησαν, τόσον εκ της έλληνιστικής (Π ί ν. 121 γ), όσον και εκ της ρωμαϊκής περιόδου (είσηγμένα καλής ποιότητας άρρητινά άγγεία) (Π ί ν. 121 δ). Ή πλαστική εκ πηλού εκπροσωπείται με έλληνιστικούς τύπους ειδωλίων και κυρίως με συμπαγή πήλινα προπλάσματα, τόσον εκ των έλληνιστικών, όσον και

ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (Πί ν. 122 α). Τὰ δείγματα τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι μεγάλου μεγέθους (ὕψ. κορμοῦ 0.17 μ.) (Πί ν. 122 β) καὶ προέρχονται κυρίως ἐκ τῶν ἐργαστηρίων τοῦ νοτιοδυτικοῦ τομέως (A₈, Γ₄, B₁₄-B₁₇, Γ₈ καὶ Γ₉). Ἐκ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀναφέρομεν ἀνθεματώτους ἀκροκεράμους, γείσα μετὰ φυτικῆς πλαστικῆς διακοσμῆσεως, λεοντοκεφάλους ὑδρορροάς (Πί ν. 122 γ), ζωφόρον μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως ταύρων.

Πληθὸς θραυσμάτων ὑαλίνων ἀγγείων (Πί ν. 121 ε) ἐσώθησαν ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς φάσεως τοῦ οἰκισμοῦ καὶ ἰκανὸς ἀριθμὸς ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως ἐκ τῆς αὐτῆς περιόδου.

Τὰ νομίσματα ἀνέρχονται εἰς 650 τὸν ἀριθμὸν. Εἶναι χαλκᾶ καὶ κυρίως τύποι τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Ἑλιδος τῶν χρόνων 271 - 191 π.Χ. Ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ὑπερτεροῦν εἰς ἀριθμὸν καὶ ποιότητα τὰ νομίσματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ.

Ἀναφέρονται, ἐν τέλει, σειρὰν ἑλληνιστικῶν παρίνων ἐπιτιμβίων στηλῶν μεθ' ἀπλῆς ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως καὶ διακοσμῆσεως κυματίων καὶ ροδάκων, αἱ ὁποῖαι εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικὸν εἰς τὰ κτίσματα τῆς νεωτέρας φάσεως.

Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Βάσαι, ναὸς Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος

Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν τὴν 13ην Αὐγούστου, ἐπερατώθησαν δὲ τὴν 17ην Σεπτεμβρίου 1970¹. Κατ' αὐτὰς ἤρηνθη, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ περίξ τοῦ ναοῦ χώρος πρὸς διαπίστωσιν τοῦ τρόπου θεμελιώσεως καὶ τῆς μορφῆς τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ἐδράζεται οὗτος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ περιοχὴ, ἔνθα εἶχομεν ἐνδείξεις θεμελιώσεως ἑτέρου κτηρίου, σημειουμένου ἤδη ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευόμενον τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα ἐν ΑΕ 1910, σ. 274, εἰκ. 2. Ἐρευνα περιορισμένης ἐκτάσεως ἐγένετο ἐπίσης ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, ὡς καὶ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περσοῦ.

Πέριξ τῆς εὐθυνηρίας ἠνοίχθησαν αἱ τάφροι 1, 2, 6, 7, 8 καὶ 9 (Σχ ἐδ. 2) καὶ ἐφάνη οὕτως ἡ φυσικὴ πρὸς Δ. κλίσις τοῦ βραχώδους ἐδά-

φους, ἣτις ἐπέβαλε τὴν κατασκευὴν ἀναλημμάτων πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἐκεῖ τμήματος τῆς εὐθυνηρίας διὰ λίθων, πρὸς πλήρωσιν τοῦ δημιουργουμένου κενοῦ. Ἐπειδὴ ἡ μεγαλύτερα κλίσις παρατηρεῖται κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τοῦ ναοῦ, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχουν θετῆ κάτωθεν τῆς εὐθυνηρίας τρεῖς ἐπάλληλοι σειραὶ δόμων, ἐνῶ εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν μόνον μία. Σημειωτέον, ὅτι οἱ πλείστοι τῶν δόμων τούτων εἶναι εἰς δευτέραν χρήσιν, προερχόμενοι προφανῶς ἐκ τῆς θεμελιώσεως τοῦ προϊκτινείου ναοῦ, ὡς δηλοῖ ὁ τρόπος ἐπεξεργασίας των (Πί ν. 123 α)· οὐδεὶς ὅμως ἀνευρέθη κατὰ χώραν καὶ παραμένει οὕτω τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ παλαιότερου τούτου ναοῦ.

Τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τοῦ ναοῦ ἐδράζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ καταλλήλως λελαξευμένου βράχου, ὡς ἐφάνη δὲ μετὰ τὴν διάνοξιν τῆς τάφρου 2, αἱ ἐργασίαι ἰσοπεδώσεως τοῦ ἐδάφους ἐπροχώρησαν μέχρις ἀποστάσεως 7.50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς εὐθυνηρίας. Ἐκεῖθεν ὁ βράχος ὑψοῦται, σχηματίζων τὸ φυσικὸν ὄριον τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτὴν (Σχ ἐδ. 3).

Καθέτως πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 30 μ. ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας αὐτοῦ, διηνοίχθη ἡ τάφρος 1, πλ. 2 καὶ μήκ. 15 μ., διαπλατυθεῖσα κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον τμήμα τῆς κατὰ 2.30 μ. εἰσέτι. Ἐντὸς αὐτῆς ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τῶν διαδοχικῶν ἀναλημμάτων, τὴν ὑπαρξιν τῶν ὁποίων ἐγνωρίζομεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Κουρουνιώτου (ἔ.δ., σ. 283, εἰκ. 6). Πρόκειται περὶ τριῶν ἀναλημμάτων εἰς κλιμακωτὴν διάταξιν, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον κεῖται εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ἀπὸ τῆς εὐθυνηρίας, τὸ δεύτερον εἰς ἀπόστασιν 4.20 μ. ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ τὸ τρίτον εἰς ἀπόστασιν 8.80 μ. ἀπὸ τοῦ δευτέρου· ἀπέχει δηλαδὴ τὸ τελευταῖον τοῦτο 15 μ. ἀπὸ τῆς εὐθυνηρίας (Πί ν. 123 β). Τὰ ἀναλήματα παρουσιάζουν τὴν δυτικὴν αὐτῶν ὄψιν κανονικῶς ἐκτισμένην διὰ πλακοειδῶν λίθων, ὡς δεικνύεται εἰς τὸ Σχ ἐδ. 3, δι' ὁμοίων δὲ λίθων πληροῦται καὶ ὁ μεταξύ των χώρος, δημιουργουμένου οὕτως ἐνὸς συμπαγοῦς ἀναλήμματος, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου κατέρχεται βαθμηδὸν εἰς βάθος 0.67 - 2.20 μ. ἀπὸ τῆς εὐθυνηρίας. Τμήμα μόνον, πρὸς Δ. τοῦ δευτέρου ἀναλήμματος, ἀνευρέθη πεπληρωμένον κυρίως διὰ χωμάτων, τὰ ὅποια, ὡς δεικνύει ἡ φορὰ τῶν στρωμάτων εἰς τὴν παρεῖαν τῆς τάφρου, ἐρίπτοντο ἐκεῖ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν. Εἰς βάθος 2.10 μ. ἀπεκαλύφθη ἡ ἐπιφάνεια σκληροῦ ἐρυθροπαοῦ χρώματος,

1. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Ἐφοροῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Νικ. Γιαλοῦρη, ἔλαβον δὲ μέρος εἰς αὐτὴν οἱ τεχνῖται τῶν Μουσείων Ὀλυμπίας καὶ Πατρῶν κκ. Δ. Λιάγκουρας καὶ Κ. Παυλάτος. Ἡ ἀποτύπωσις τοῦ ἀρχαικοῦ κτηρίου ὀφείλεται εἰς τὴν ἀρχαιολόγον δ. Ἐλσην Σπαθάρη. Τὴν Προϊσταμένην τῆς Ζ' Ἐφορείας, δ. Θ. Καράγιωργα, εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὴν πολλαπλὴν βοήθειάν της κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς μελέτης τοῦ ὕλικου.

προερχομένου εκ θρυμμάτων ευκόλως απολεπιζομένου βράχου, ή οποία παρουσιάζει κλίσιν προς Δ. μέχρι βάθους 2.90 μ.· ό υπόλοιπος μέχρι του τρίτου αναλήμματος χώρος πληροῦται κανονικῶς διά λίθων.

Ἡ ἔρευνα εἰς τήν πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ περιοχὴν, ἐπεκταθεῖσα εἰς χώρον διαστάσεων 26 × 13 μ., ἔφερεν εἰς φῶς τήν ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων θεμελίωσιν κτηρίου, ἀποτελουμένου ἐξ ἑνὸς τετραγώνου περιπίου καὶ ἑνὸς ἐπιμήκους δωματίου, συνολ. διαστ. 24 × 7.50 μ. (βλ. Σχέδ. 2). Τὸ κτήριον, ἔχον κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ κείμενον εἰς ἀπόστασιν 7.60 μ. ἀπὸ τοῦ ναοῦ, ἀκολουθεῖ τήν πρὸς Ν. φυσικὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους, παρουσιάζον οὕτως ὑψομετρικὴν διαφορὰν 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο. Σῶζεται μία μόνον σειρὰ λίθων, εἰς τινὰ δὲ σημεῖα ἔχει χρησιμοποιηθῆ διὰ τήν θεμελίωσιν αὐτὸς οὗτος ὁ βράχος. Καλύτερον διατηρεῖται τὸ νότιον τμήμα τοῦ κτηρίου, ἐνῶ τὸ βόρειον πέρασ τούτου κατεστράφη, προφανῶς κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τοῦ χώρου διὰ τήν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ (Πί ν. 124 ε).

Τὸ κτήριον ἔχει θεμελιωθῆ ἐπὶ ἀρχαικοῦ στρώματος, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν συλλεγέντων ὀστράκων, τὸ μεγαλύτερον δὲ μέρος τῶν ἐν αὐτῷ εὐρεθέντων, τὰ ὅποια ἀνήκουν κυρίως εἰς κύλικας, ἀρβύλλους καὶ μικρογραφικὰ ἀναθηματικὰ ἀγγεῖα, ἐντοπίου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατασκευῆς, καλύπτει χρονολογικῶς ὁλόκληρον τὸν βον π.Χ. αἰ. (Πί ν. 124 α). Τμήμα ὅμως τοῦ κτηρίου, καὶ συγκεκριμένως τὸ νότιον δωματίον, πρέπει νὰ ἐχρησιμοποιήθῃ ἐκ νέου κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὡς δεικνύουν τὰ ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ὀστρακα, τὰ ὅποια ἀνευρέθησαν ὑπεράνω στρώσεως λίθων, ἐν εἶδει δαπέδου, τὸ ὅποιον δὲν ἀνήκει εἰς τήν πρώτην φάσιν τοῦ κτηρίου. Ἡ στρώσις αὕτη, κειμένη εἰς τὸ βάθος ἐνθα ἐδράζονται τὰ θεμέλια τῶν τοίχων, παρουσιάζει κανονικὴν μορφήν μόνον κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ δωματίου.

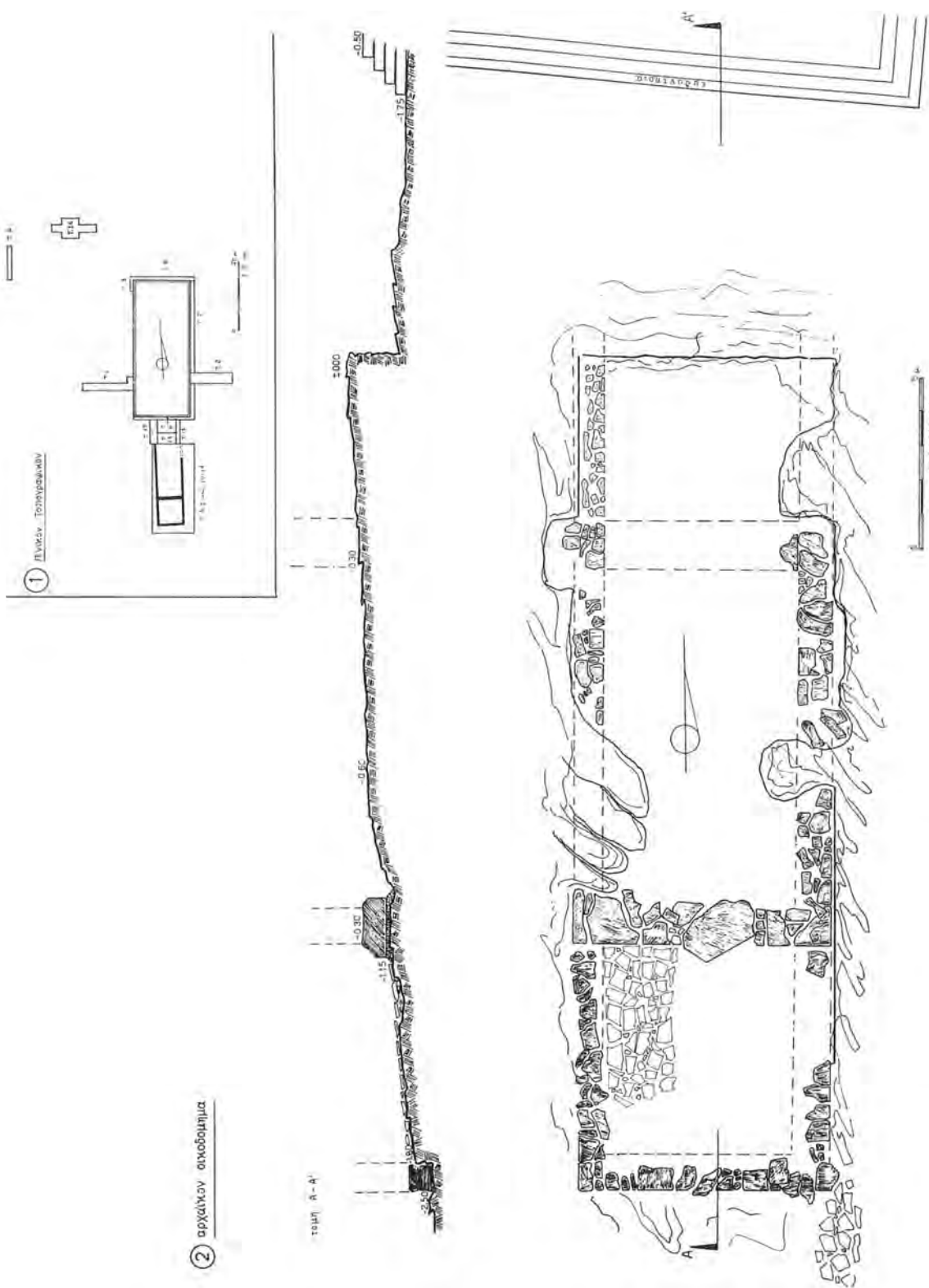
Μέγας εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐντὸς τοῦ κτηρίου, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῦ, ἀνευρεθέντων τεμαχίων κεράμων στέγης λακωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ τύπου, μεταξύ δὲ αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ ἐλάχιστα τεμάχια ἀρχαϊκῶν ἀκροκεράμων με παράστασιν Σφιγγῶν καὶ ἀνθεωτὴν ἀπόληξιν, ὁμοίου τύπου πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφάς (βλ. Κουρουνιώτην, ἔ.ἀ., σ. 276, εἰκ. 4 καὶ 5, ὡς καὶ Γιαλούρη, ΠΑΕ 1959, σ. 157, Πίν. 134 γ) (Πί ν. 124 β - δ). Μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων ἐπικρατοῦν αἱ ἀναθηματικὰ καὶ αἰχμαὶ δοράτων καὶ βελῶν, εὐρεθεῖσαι εἰς

μέγαν ἀριθμὸν, ὡς καὶ τεμάχια ἀπὸ χαλκῶ κράνη (Πί ν. 125 α), ἀναθηματικὰ ἀσπίδια, κνημῖδια καὶ ἄλλα ἀφιερώματα (Πί ν. 125 β - γ).

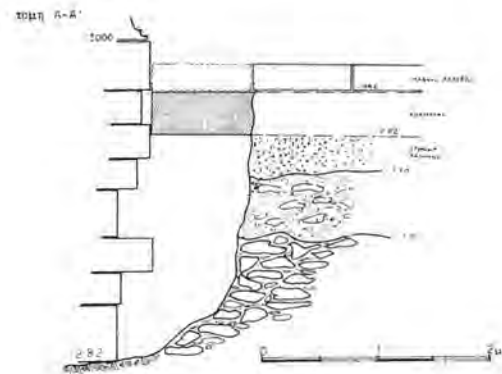
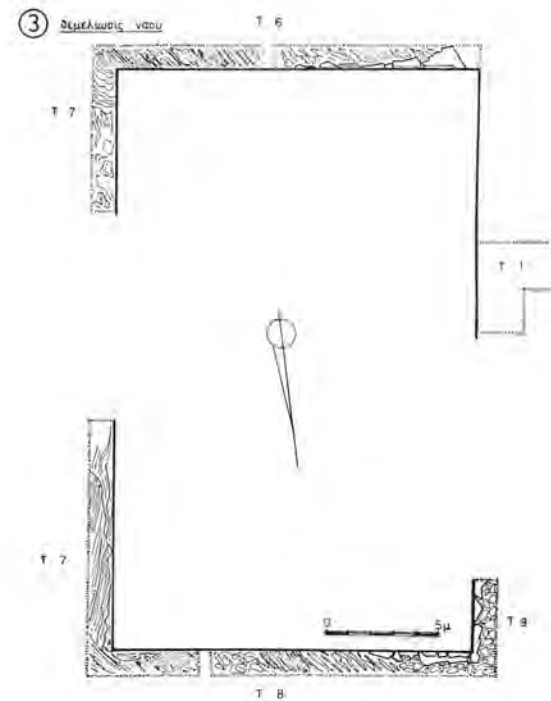
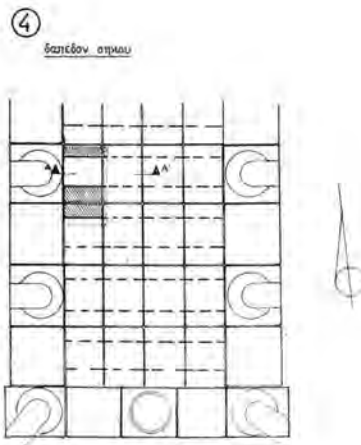
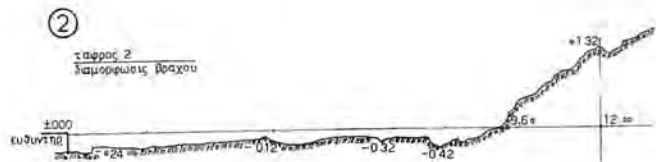
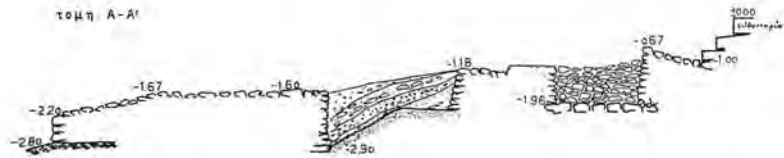
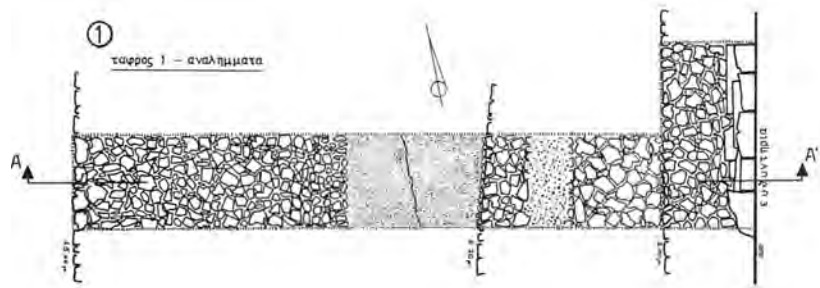
Τὸ σχῆμα τοῦ κτηρίου, ὁ προσανατολισμὸς αὐτοῦ καὶ τὸ εἶδος τῶν εὐρημάτων, ἐπιτρέπουν νὰ θεωρηθῆ τοῦτο ὡς ναὸς με σηκὸν καὶ ἄδυτον, οἰκοδομηθεὶς κατὰ τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους καὶ ἐγκαταλειφθεὶς κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου. Ἐὰν ὄντως πρόκειται περὶ ναοῦ, ὁ προσανατολισμὸς του ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρως σημαντικὸν στοιχεῖον, διότι ἀποδεικνύει τήν ὑπαρξίν σχετικῆς παραδόσεως εἰς τήν περιοχὴν· θὰ ἠδύνατο οὕτω νὰ ἐνισχυθῆ ἡ ἄποψις, ὅτι λατρευτικοὶ καὶ ὄχι τεχνικοὶ λόγοι ἐπέβαλον τὸν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. προσανατολισμὸν τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ.

Ὁ μεταξὺ τοῦ νεοαποκαλυφθέντος κτηρίου καὶ τοῦ κλασσικοῦ ναοῦ χώρος, ἠρευνηθῆ διὰ τῶν τάφρων 15, 17 καὶ 18 (Σχέδ. 2), εἰς ὅσῃν ἔκτασιν ἐπέτρεπον τὰ ἐκεῖ εὐρισκόμενα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἢ μετακινήσις τῶν ὁποίων ἦτο ἰδιαιτέρως δυσχερῆς. Ἐφάνη, οὕτως, ἡ τεχνική διαμόρφωσις τοῦ βράχου καὶ κατὰ τήν πλευρὰν αὐτῆν, διαμόρφωσις ἡ ὅποια φαίνεται ὅτι κατέστρεψε καὶ τὸ ὑπόλοιπον πρὸς Α. τῆς λιθίνης ἀρχαϊκῆς κλίμακος, ἣτις εἶχεν ἀποκαλυφθῆ πρὸς ΝΔ. τοῦ ναοῦ κατὰ τήν ἀνασκαφὴν τοῦ 1959 (Γιαλούρης, ἔ.ἀ., σ. 157), καὶ ἡ ὅποια δὲν ἀποκλείεται νὰ ᾄδῃγει εἰς τὸν ἀρχαϊκὸν ναόν.

Ἰδιαιτέρως σημαντικὴ διὰ τὰς μελλοντικὰς ἐργασίας ὑποστυλώσεως τοῦ ναοῦ ἀπεδείχθη ἡ μικρὰ ἐντὸς τοῦ σηκοῦ ἔρευνα, ἐκ τῆς ὅποιας διεπιστώθη ὅτι εἶναι δυνατὰ ἡ ἀφαιρέσις τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, ἢ ἐνίσχυσις τῶν κραυευτῶν καὶ ἡ ἐπανατοποθέτησις τῶν εἰς τήν ἀρχικὴν τῶν θέσιν. Διὰ τῆς ἀφαιρέσεως πλακός, ἀντιστοίχου πρὸς τὸν τρίτον ἀπὸ Β. κίονα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ, ἐφάνη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἰσχυροτάτη θεμελίωσις τοῦ στυλοβάτου ἐξ ἑπτὰ ἐπαλλήλων δόμων, πᾶχ. 0.30 - 0.50 μ., μέχρι βάθους 2.82 μ., ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ τρόπος στηριξέως τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου (Πί ν. 125 δ). Αὗται ἔχουν τοποθετηθῆ ἐπὶ λιθίνων κραυευτῶν, πᾶχ. 0.40 καὶ πλ. 0.67 μ. (τὸ μήκος ἐκάστου δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ μετρηθῆ), οἱ ὅποιοι διατρέχουν τὸν σηκὸν κατὰ πλάτος. Ἡ μεταξὺ δύο κραυευτῶν ἀπόστασις εἶναι 0.65 μ. καὶ πληροῦται διὰ λατύπης, ἡ ὅποια συνεχίζεται καὶ κάτωθεν αὐτῶν, σχηματίζουσα στῶμα, πᾶχ. 0.40 μ. περίπου. Τὸ ὑπόλοιπον διάστημα μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἔχει καλυφθῆ διὰ στρώματος ἐκ λίθων καὶ χωμάτων, πᾶχ. 0.50 μ., καὶ ἑτέρου ἐκ πλακοειδῶν λίθων, ὁμοίων πρὸς τοὺς χρησιμοποιηθέντας εἰς τήν κατασκευὴν τῶν ἀναλημμάτων, μέχρι

Σχ. 2. Βάσσαι. Ναός 'Επικούριου 'Απόλλωνος

Σχέδ. 3. Βάσσαι. Ναός 'Επικουρίου 'Απόλλωνος

βάθους 2.82 μ., ἔνθα ὁ τελευταῖος δόμος τῆς θεμελιώσεως τοῦ στυλοβάτου. Ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω λιθίνων στηριγμάτων αἱ πλάκες τοῦ διαπέδου πατοῦν μόνον διὰ τῶν δύο ἄκρων τῶν (βλ. Σχ. ε.δ. 3), ἡ καθίζησις δέ, τὴν ὁποίαν ἔχει ὑποστῆ τὸ τεχνητὸν ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου φέρονται τὰ στηρίγματα τοῦ διαπέδου, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μετατόπισιν τῶν πλακῶν, αἵτινες ἔχουν διαρραγῆ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸ μέσον τῶν. Κατ' ἀντίστοιχον τρόπον ἔχει στηριχθῆ καὶ τὸ δάπεδον τοῦ πετροῦ, ὡς ἔδειξεν ἡ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν αὐτοῦ ἔρευνα.

Δύο δοκιμαστικαὶ τάφροι διηνοίχθησαν, τέλος, εἰς τὴν περιοχὴν πρὸς ΒΔ. τοῦ ναοῦ. Ἡ ὕψ' ἀριθ. 4 ἀπέδωκε πλῆθος τεμαχίων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὅποια εἶχον ριφθῆ ἐκεῖ μετὰ τῶν χωμάτων τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν. Ἐντὸς τῆς τάφρου 16 καὶ εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τῆς ἐκεῖ ἐπιφανείας τοῦ εδάφους, ἀπεκαλύφθη λιθόστρωσις, ἡ ἔρευνα ὅμως δὲν ἐπεξετάθη, ἀφεθεῖσα διὰ τὴν ἐπομένῃ ἀνασκαφικὴν περίοδον. Σημειωτέον, ὅτι ἡ τάφρος αὕτη, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνευρέθησαν κυρίως ἀρχαῖκὰ ὄστρακα, ὡς καὶ τεμάχιον ἀρχαϊκῆς ἀκροκεράμου με ἀνθεματὴν ἀπόληξιν, εὐρίσκεται ἐγγύτατα τοῦ ἀρχαϊκοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀνέσκαψεν ὁ Κουρουσιώτης πρὸς ΒΔ. τοῦ ναοῦ (ε.δ., σ. 278, εἰκ. 2).

Δ. ΠΑΡΑΜΑ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ. ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ φράγματος Ἀλφειοῦ, παρεδόθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ὀλυμπίας τὸ ἡμισυ περίπου χαλκοῦ λέβητος καὶ ἐκ τῆς ἐκβολῆς τοῦ Κλαδέου εἰς τὸν Ἀλφειόν, ἡ δακτυλιοειδῆς βάσις χαλκῆς φιάλης. Ἐκ τῆς αὐτῆς θέσεως προέρχεται καὶ ἡ χαλκῆ κνημὶς τοῦ Πί ν. 126 α, λίαν ἐνδιαφέρον δεῖγμα τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

Εἰς τὴν θέσιν Ἀγκῶνα περιοχῆς Ἀρχαίας Ὀλυμπίας καὶ ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ Ἀλφειοῦ, εὐρέθησαν δύο ἀκέραια χαλκῆ εἰδῶλια ταύρου καὶ ἵππου, τῶν πρῶιμων γεωμετρικῶν χρόνων (Πί ν. 126 β - γ).

Ἐκ τῆς κοίτης τοῦ Ἀλφειοῦ πλησίον τῆς Ἀλφειούσης, προέρχονται ἑλλιπές κορινθιακὸν κράνος τοῦ τέλους τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. καὶ τὸ ἡμισυ ἐτέρου, χαλκιδικοῦ τύπου, τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

Εἰς τὴν θέσιν Ρέμα, περιφερείας Μιράκας Ὀλυμπίας, εὐρέθησαν δύο γυναικεῖα εἰδῶλια ὑστέρων ἀρχαϊκῶν καὶ πρῶιμων κλασσικῶν χρόνων, μία κοτύλη καὶ ἓν σκυφίδιον, ἀμφότερα μελαμβροῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Εἰς τὴν θέσιν Ἀπιδούλα, περιφερείας Σκιλλωντίας, εὐρέθησαν νομίσματα Ἡραίας τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ Ἡλιδος τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.

Πεντήκοντα χαλκῆ καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα, ἑλληνιστικὰ Σικυῶνος καὶ Ἀρκάδων κυρίως, ρωμαϊκὰ καὶ φραγκικὰ, περισυνελέγησαν εἰς τὸν χώρον τῆς Ἀρχαίας Φιγαλίας. Ἐπιγραφαί, ἐπιτύμβιοι στήλαι καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη συνεκεντρώθησαν εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον τῆς Ἄνω Φιγαλίας μετὰ τὴν προοπτικὴν ὀργανώσεως μικρᾶς τοπικῆς Συλλογῆς.

Εἰς τὴν θέσιν Ἅγιος Θεόδωρος κοινότητος Ἀμυγδαλεῶν καὶ δεξιὰ τῆς ἐκεῖθεν διερχομένης ὁδοῦ πρὸς Μυρώνια, ἐπεσημάνθη συστάς κιβωτισοσχίμων τάφων ἀνηκόντων εἰς νεκροταφεῖον κλασσικῶν χρόνων, ἔαν κρίνη τις ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν ὄστράκων.

Ἐκ τῆς θέσεως Ἅγιος Νικόλαος Ἀλιφείρας, παρεδόθη ἡμικυκλικὴ κινητὴ λαβὴ χαλκοῦ ἀγγείου ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Νομίσματα Σικυῶνος καὶ Μεσσηνίων τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ρωμαϊκὰ Ἡλιδος καὶ βυζαντινά, παρεδόθησαν ἐκ τῆς θέσεως Φραγκοκκλησιᾶ Κάτω Σαμικοῦ, ὅπου ὑπάρχει ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς τὴν θέσιν Λενικὸ ἡ Ἑλληνικὰ, 2 γλμ. περίπου πρὸς ΒΔ. τῆς κοινότητος Πρασιδακίου τῆς ἐπαρχίας Ὀλυμπίας, εὐρέθη χαλκοῦν ἀγαλμάτων Ἀθηνᾶς τῶν περὶ τὸ 460 - 450 π.Χ. χρόνων, ὕψ. 0.106 μ. Ἡ θεὰ φέρει αἰγίδα καὶ κράνος καὶ κρατεῖ δόρυ εἰς τὴν δεξιάν καὶ γλαῦκα εἰς τὴν ἀριστεράν (Πί ν. 126 δ). Εἰς τὴν αὐτὴν τοποθεσίαν περισυνελέγησαν ἀρκετὰ δειγμάτων ἀρχαϊκῆς κεραμώσεως κορινθιακοῦ καὶ λακωνικοῦ τύπου, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τεμάχιον ἀνθεματοῦ ἀκροκεράμου τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Ἐκ τῆς αὐτῆς θέσεως εἶχον παραδοθῆ παλαιότερον τεμάχιον κυκλικοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἀρχαϊκοῦ τύπου χαλκῆ περόνη ἀρίστης διατηρήσεως. Ἄπαντα συνδέονται προφανῶς πρὸς τὸν μὴ ἀνεσκαμμένον εἰσέτι ἀρχαῖον ναόν, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐμφανῆ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἐπὶ τοῦ παρακειμένου φερωνύμου γηλόφου, 100 μ. ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Φιγαλίαν.

Ἐκ τῆς κοινότητος Σιμπούλου Πηνειᾶς παρεδόθη τὸ ἄνω ἡμισυ κορμοῦ μαρμαρίνου γυναικεῖου ἀγαλματίου, ρωμαϊκῶν χρόνων, σῶς, ὕψ. 0.27 μ. (Πί ν. 126 ε).

Κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς νέας ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ μετὰ τὸν Κεραμιδιάς καὶ Ἐφόρας εὐρέθησαν τρεῖς κεραμοσκεπεῖς τάφοι εἰς παιδικὸς τοῦ τύπου τῶν δύο ἐπαλλήλων ἡμικυλινδρικῶν κεραμίδων καὶ δύο συνήεις καλυβίται, ἅπαντες ἀκτέριστοι.

Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

ELEAN PYLOS

A brief campaign of excavation was carried out from August 17 to August 22, 1970, at Armatova (ancient Pylos of Elis) for the purpose of supplementing the record of the major excavations, which took place in the summer of 1968 (cf. *ADelt.* 24 (1969): *Chronica*, pp. 155 - 161). This supplementary excavation and further study of the finds from the site, now housed in the new Archaeological Museum at Olympia, were made possible by generous grants from the American Philosophical Society and the American Council of Learned Societies. Six workmen were employ-

ed. Attention was mainly concentrated on areas already explored in 1968, and these produced no new finds of importance. New discoveries were made, however, in two places in the fields to the northeast of the hill Armatova. In each place remains of Classical houses were discovered, which suggests that occupation was more widespread than had hitherto been thought. A pithos burial, probably dating to the early fourth century B.C., was discovered close to one of the houses; it contained, in addition to scattered fragments of bones, four pots, one of which is in a local red-figured technique, a lamp, and a plain bronze mirror.

JOHN E. COLEMAN

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΧΑΪΑΣ

Σταθμόν εις τὴν ἱστορίαν τῆς ΣΤ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας ἀποτελεῖ τὸ ἔτος 1970, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι οὐδέποτε εἰς τὸ παρελθὸν εἶχεν αὕτη τὸ προσωπικόν, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Καὶ ὁ μὲν Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Κωνστ. Δαβάρας, διατεθεὶς προσωρινῶς εἰς τὴν Ἐφορείαν ὑπηρετήσῃ μόνον ἀπὸ τῆς 9ης Μαΐου 1970 μέχρι τῆς 25ης Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τοποθετηθεὶς ἐν συνεχείᾳ εἰς Ἅγιον Νικόλαον Λασηθίου. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς 19ης Αὐγούστου ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν, τοποθετηθεὶς εἰς Πάτρας, ἡ νέα Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Ἰφιγ. Δεκουλάκου, ἀπὸ δὲ τῆς 7ης Δεκεμβρίου ἀνέλαβε καθήκοντα ἐν Πάτραις, ὁ μετατεθεὶς ἐξ Ἀθηνῶν Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰω. Παπασοστόλου.

Τὸ ἀρχαιολογικόν προσωπικόν ἐνισχύθη ἐκτάκτως κατὰ τὴν θερινὴν περίοδον καὶ διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν βοηθῶν δ. Τ. Παπαζαφείρη καὶ κ. Νικ. Παπαδάκη, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἠσχολήθη κυρίως μὲ καταγραφὴν ἀρχαίων καὶ ἄλλα ἔργα ἐπανεκθέσεως, ὁ δὲ δευτερός μὲ τὴν παρακολούθησιν ἀνασκαπτομένων οἰκοπέδων. Ἐπίσης ἐνισχύθη καὶ τὸ τεχνικόν καὶ λοιπὸν βοηθητικόν προσωπικόν.

Μὲ τὸ νέον προσωπικόν ἐξησφαλίσθησαν αἱ ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς Ἐφορείας καὶ τοῦ Μουσείου Πατρῶν.

Παράλληλος ὑπῆρξεν ἡ βαθμιαία βελτίωσις τῶν συνθηκῶν ἀπὸ ἀπόψεως κτηρίου, ἐπίπλων κλπ. Λήγοντος τοῦ 1970 ἦσαν ὀργανωμένα τὰ γραφεῖα καὶ ἡ Βιβλιοθήκη, θὰ συνεχισθοῦν ὁμως καὶ κατὰ τὸ 1971 αἱ ἐργασίαι ἀνακαινίσεως καὶ ἀξιοποιήσεως καὶ τῶν ἄλλων βοηθητικῶν χώρων τοῦ παλαιοῦ ἀρχοντικοῦ τῆς οἰκογενείας Καραμανδάνη, εἰς τὸ ὅποιον στεγάζεται, ὡς γνωστόν, τὸ Μουσεῖον καὶ ἡ Ἐφορεία Πατρῶν.

Εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν ὀργανώθη συστηματικὴ παρακολούθησις τῶν ἐσκαπτομένων οἰκοπέδων. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους ἡ Ἐφορεία συνειργάσθη μετὰ τοῦ Δήμου Πατρῶν, γενναίως δαπανῶντος ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς πόλεως (βλ. κατωτ. ἀνασκαφῆς πλατείας Ψηλῶν Ἀλωνίων, ρωμαϊκοῦ Ὠδείου καὶ Δεξαμενῆς).

Ἐκτός τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν, ἡ Ἐφορεία ἀνταπεκρίθη προοδευτικῶς εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς περιφερείας. Κυρίως ἐγένοντο περιοδεῖαι τοῦ

ὑπογραφομένου καὶ ἐπείγουσαι σωστικαὶ ἐνέργειαι πρὸς περισυλλογὴν κινητῶν καὶ προστασίαν ἀκινήτων εὐρημάτων καὶ μνημείων.

Εἰς τὴν Αἰγιαλείαν μὲ ἐγκόλπιον ὁδηγὸν τὸν Πausanίαν¹, τμηματικῶς περιώδευσα:

α) Ἀπὸ Αἰγείρας² κατὰ μῆκος τῆς κοιλάδος τοῦ νῦν Κριοῦ ποταμοῦ μέχρι Περιθωρίου, β) ἀπὸ τοῦ νῦν Κραθίου καὶ τῶν ἀρχαίων Αἰγῶν κατὰ μῆκος τῆς κοιλάδος τοῦ Κράθιος μέχρι Μεσορρογγίου, Σόλου, Νωνάκριδος καὶ Στυγός³, γ) ἀπὸ Διακοπτοῦ πρὸς Ἄνω Διακοπτόν, Καθολικόν⁴ κλπ. ἀφ' ἐνός καὶ πρὸς Μامουσιᾶν ἀφ' ἑτέρου⁵, ὡς καὶ ἀπὸ Διακοπτοῦ πρὸς Μέγα Σπήλαιον καὶ Καλάβρυτα⁶, δ) ἀπὸ Αἰγίου εἰς περιοχὴν Ἐλίκης⁷, Κούμαρης⁸, Σελιανίτικων κλπ.

Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πατρῶν, τμηματικῶς ἐπίσης, περιώδευσα εἰς τὰ μνημεῖα καὶ τὰς ἀρχαιοτήτας τῶν περιοχῶν:

α) Ψαθοπούργου, Δρεπάνου (ὅπου καὶ νέα εὐρήματα), Ρίου καὶ Καστριτισίου, β) Ἀχαΐας - Κλάους, Ὀβρηᾶς, Καλλιθέας, Πλατανόβρυσης, Χαλανδρίτσας, Καταρράκτου, Λεοντίου, ὅθεν προήλθον κατὰ τὸ παρελθὸν μυκηναϊκὰ κυρίως εὐρήματα, γ) Κάτω Ἀχαΐας, Ἀράξου, τείχους Δυμαίων, Ριόλου, Καγκαδίου, δ) Ἐλαιοχωρίου, Ἄρλας, Σανταμερίου, Θεριανοῦ κλπ.

Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Καλαβρύτων ἐπισκέφθη, ἀνεγνώρισα καὶ ἔλαβον μέτρα προστασίας ἀρχαίων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως τῶν Καλαβρύτων, εἰς τοὺς Λουσοῦς, τὸν Κλείτορα, τὴν Ψωφίδα κλπ.

Ἡ ἀντικρυνὴ Αἰτωλοακαρνανία ἐγνώρισεν ἐπίσης τὸ ἐπιτόπιον ἐνδιαφέρον τῆς Ἐφορείας, ἰδιαιτέρως ἡ Ναυπακτος, τὸ Θέρμιον, ἡ Χαλκίς, ἡ Καλυδῶν, ἡ Ἀλικυρνα καὶ ἡ Πλευρῶν, ἐκατέρωθεν τοῦ Ἀχελώου, τὸ Παιάνιον καὶ οἱ Οἰνιάδαι, τὸ Ἀγρίνιον καὶ ἡ Στράτος, ἡ Παραβόλα, ἡ Ἀμφιλοχία, τὸ Θύριον, ἡ Βόνιτσα, τὸ Ἀνακτόριον, τὸ Ἄκτιον, ἡ Πάλαιρος, ἡ περιοχὴ Μύτικα, ὁ Ἄστακος, τὰ Κόροντα κλπ.

Ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Κωνστ. Δαβάρ-

1. Πρόχειρος καὶ πρόσφατος ἐκδοσις, Ν. Δ. Παπαχατζῆ, *Πausanίου Ἑλλάδος Περιήγησις*, Ἀχαϊκὰ - Ἀρκαδικὰ, 1967.

2. Ν. Παπαχατζῆς, *ἑ.δ.*, σ. 162 κ.έ.

3. Ν. Παπαχατζῆς, *ἑ.δ.*, σ. 160 κ.έ., 250 κ.έ. καὶ ἄλλου.

4. Λεῖψανα ἀρχαίας Βούρας κλπ., Ν. Παπαχατζῆς, *ἑ.δ.*, σ. 157 κ.έ.

5. Ἀρχαία Κερύνεια, Ν. Παπαχατζῆς, *ἑ.δ.*, σ. 155 κ.έ.

6. Ἀρχαία Κύναιθα, Ν. Παπαχατζῆς, *ἑ.δ.*, σ. 258 κ.έ.

7. Ν. Παπαχατζῆς, *ἑ.δ.*, σ. 150 κ.έ. Περὶ τῶν προσφάτων ἐρευνῶν τελευταίως, Σπ. Μαρινάτος, *ΑΑΑ I* (1968), σ. 1 κ.έ. Αἱ ἐρευνῆσαι ἐπανελήφθησαν καὶ κατὰ τὸ 1970.

8. Περιοχὴ Ρυτῶν, Ν. Παπαχατζῆς, *ἑ.δ.*, σ. 139 κ.έ.

ρασ κατά τὸ βραχὺ διάστημα τῆς ὑπηρεσίας του ἐν τῇ Ἐφορείᾳ, πλὴν ἄλλων περιώδευσε κυρίως εἰς Αἰτωλοκαρνανίαν καὶ ὑπέβαλεν ἀναφοράς. Συνειργάσθη ἐπίσης εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Αἰγίου⁹.

Αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως εἰς τὰ Μουσεῖα Πατρῶν, Ἀγρινίου καὶ Θέρμου συνεχίζονται, ἀλλ' εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς προετοιμασίας (καταγραφή, μελέτη κλπ.), ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀποπερατώσεως καὶ τῶν παραλλήλων ἐργασιῶν ἐπισκευῆς τῶν μουσειακῶν κτηρίων, τῶν προθηκῶν κλπ.

Οἱ ἀρχαιολογικοὶ χώροι τοῦ Θέρμου κυρίως, τῆς Στρατοῦ καὶ τῶν Οἰνιαδῶν, ὡς καὶ ὁ χώρος τοῦ ρωμαϊκοῦ Ὁδείου Πατρῶν (βλ. κατατ.) ἐκαθαρίσθησαν ἐν ὄψει τῆς θερινῆς τουριστικῆς περιόδου. Ἰδιαιτέρως ἀξιωμακτικὸς ἀπὸ ἀπόψεως συντηρήσεως τῶν ἀρχαίων, εἶναι ὁ γενόμενος καθαρισμὸς τοῦ περιβόλου τοῦ τείχους τοῦ ἱεροῦ τοῦ Θερμίου Ἀπόλλωνος, ὡς καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν τειχῶν καὶ τῶν μνημείων τῶν Οἰνιαδῶν ἀπὸ αἰωνοβίων δρυῶν ἢ νέων βλαστῶν δένδρων, τὰ ὅποια ἠπειλοῦν καταστροφὴν διὰ τῶν ριζῶν καὶ τῶν κορμῶν των.

Τὰ κλαπέντα ἀπὸ τὸ Μουσεῖον τοῦ Θέρμου ἀρχαῖα ἀπεδόθησαν εἰς τὴν Ἐπηρεσίαν, καταδικασθέντος τοῦ διαρρήκτου καὶ τῶν συνεργατῶν του.

Ἰδιαιτέρως πλουσία εἰς ἀποτελέσματα ὑπῆρξεν ἡ ἀνασκαφικὴ δραστηριότης ἐν τῇ περιοχῇ, ὄχι εἰς προγραμματισμένας συστηματικὰς ἀνασκαφάς, ἀλλὰ κατὰ σωστικὰς ἐνεργείας ἐπιβληθείσας πρὸς προστασίαν τυχαίως ἀποκαλυπτομένων ἀρχαίων, μάλιστα ἐν τῇ πόλει τῶν Πατρῶν.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΠΑΤΡΑΙ

Ψηλὰ Ἀλώνια

Κατὰ τὰ τελευταίας ἡμέρας τοῦ ἔτους 1969, αἱ Τεχνικαὶ Ἐπηρεσίαι τοῦ Δήμου Πατρῶν ἔκαμον ἔναρξιν ἐργασιῶν νέας διαμορφώσεως τῆς πλατείας τῶν Ψηλῶν Ἀλωνίων διὰ μηχανικῶν μέσων χωρὶς νὰ προηγηθῇ συνεννόησις μετὰ τῆς Ἐφορείας διὰ τὴν πιθανότητα νὰ εὑρεθοῦν ἀρχαιότητες, ὡς συνέβη ἐπανελημμένως κατὰ τὸ παρελθόν. Τὰ μηχανήματα ἀπεκάλυψαν τὰς πρώτας ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεως ἀρχαίων λειψάνων κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς πλατείας (κατὰφλιον κατὰ χώραν ἐπὶ ρωμαϊκοῦ τοίχου,

μεταγενέστερος τάφος κλπ.). Ἐπενέβη ἡ Ἐφορεία διὰ τὴν ἀναστολὴν τῶν ἐπιζημιῶν ἐργασιῶν καὶ τότε ὁ Δήμαρχος Πατρῶν κ. Δ. Τσερώνης ἐγνώρισεν ἐγγράφως εἰς τὴν Ἐφορείαν, ὅτι αἱ ἐκτελούμεναι ἐργασίαι συνίστανται εἰς ἐπιφανειακάς καὶ μόνον ἐκσκαφὰς πρὸς μὸρφωσιν τοῦ χώρου καὶ εἰς τὴν ἐκσκαφὴν μικρᾶς λίμνης.

Τὰς ἐπιφανειακάς διὰ μηχανημάτων ἐκσκαφὰς παρηκολούθησεν ἡ Ἐφορεία καὶ ἀπεφεύχθησαν φθοραί. Ἀλλὰ, κατὰ τὴν δι' ἐργατῶν τοῦ Δήμου βαθυτέραν τομὴν εἰς τὸν χώρον τῆς σχεδιαζομένης λίμνης ἀπεκαλύφθησαν ἀξιόλογα ἀρχαῖα, τὰ ὅποια ἐπέβαλλον ἀναστολὴν τοῦ ἔργου, ἵνα προηγηθῇ ἔρευνα. Ὁ Δήμος Πατρῶν, ἐπειγόμενος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προγράμματός του καὶ ἐνεργῶν πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν διὰ τὴν συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν, διέθεσε καὶ τοὺς ἀπαιτούμενους ἐργάτας διὰ τὴν ἐνέργειαν μικρῶν δοκιμαστικῶν τομῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβάλη καὶ τὰς καιρικὰς συνθήκας μεσοῦντος χειμῶνος Δυτικῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἐξηκολούθουν αἱ ἐργασίαι καὶ ὑπὸ βροχῆν συχνά.

Ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου διετέθη ὑπὸ τῆς Ἐπηρεσίας πίστωσις καὶ εἰδικευμένος ἐπιστάτης ἀνασκαφῶν ὁ κ. Μ. Σιώτης.

Αἱ ἐργασίαι ἐτέλουν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαιοτήτων, Καθηγητοῦ κ. Σπ. Μαρινάτου, ἐπισκεφθέντος κατ' ἐπανάληψιν τὰς Πάτρας μετὰ τοῦ ἀειμνήστου Ἐφουπουργοῦ Προεδρίας Κ. Βοβολίνης πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς ἐρεῦνης καὶ παροχῆν ὁδηγῶν.

Ἐτέθη ὡς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἡ διὰ δοκιμαστικῶν τομῶν κατὰ τὸ κέντρον καὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς πλατείας διερεύνησις τοῦ ἐδάφους, ἵνα διαπιστωθῇ ποῦ εἶναι δυνατὴ ἡ συνέχισις τῶν ἐργασιῶν τοῦ Δήμου καὶ ποῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ φυλαχθῇ διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν μόνον περιορισμένος κατὰ τὸ δυνατόν χώρος.

Οὕτως, ἐδημιουργήθησιν σὺν τῷ χρόνῳ ἑξ τομεῖς ἐρεῦνης ἦτοι ἀνά εἰς εἰς ἐκάστην γωνίαν τῆς πλατείας, εἰς κατὰ τὸ κέντρον καὶ εἰς κατὰ τὸν μεταξὺ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Π. Π. Γερμανοῦ καὶ τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ ἐτῶν ψηφιδωτοῦ πρὸς Ν. αὐτοῦ (συμβατικῶς καὶ διὰ τὴν εὐχέρειαν τῆς διατυπώσεως, τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος εἰς τὸ κείμενον ὀρίζονται κατ' ἐλαφρὰν παρέκκλισιν ἀπὸ τῆς πραγματικότητος ἦτοι: δυτικὴ ὀνομάζεται ἡ πρὸς τὴν θάλασσαν πλευρὰ τῆς πλατείας, ἀνατολικὴ ἀντιστοίχως ἡ ἄνω πλευρὰ, βόρειος ἡ μακρὰ πλευρὰ πρὸς τὴν ὁδὸν Δ. Γούναρη καὶ νοτιὰ ἡ ἀντικρυνὴ τῆς).

Ὁ Δήμος Πατρῶν ὑπὸ νέον Δήμαρχον, τὸν

9. Βραχέϊαν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Δαβάρου περὶ ὀρειχαλκίνου διπλοῦ πελέκεως τοῦ Μουσειοῦ Ἀγρινίου καὶ ἐτέρου τοῦ Μουσειοῦ Πατρῶν, βλ. εἰς Α.Α.Α. III (1970), σ. 311 κ.ε.

κ. Κωνσταντίνου Γκολφινόπουλου, ἐξήτει τὴν ἐντὸς διμήνου ἀποπεράτωσιν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρευνῆς ἥτοι τὴν ὑπὸ συνθήκας χειμῶνος ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῆς, ἥ δὲ Ἐφορεία ἐστερεῖτο καὶ τῆς πείρας τοῦ τόπου καὶ τοῦ ἀπαραιτήτου προσωπικοῦ, τὸ ὁποῖον διετέθη, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, μεταγενεστέρως.

Σημειωτέον, ὅτι σχεδὸν συγχρόνως ἤρχισαν διὰ μηχανικῶν μέσων δημοτικὰ ἔργα εἰς τὸν χώρον περὶ τὸ ρωμαϊκὸν Ὀδεῖον καὶ εἰς τὴν πρὸ τῆς Δεξαμενῆς πλατεῖαν, ταῦτα δὲ προεκάλεσαν ἐπίσης ἀρχαιολογικὴν ἐρευναν ὑπὸ τὰς αὐτὰς περίπτου συνθήκας. Τὰ ἐπιστημονικὰ ἀποτελέσματα τῶν τριῶν τούτων, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Δήμου Πατρέων, ἐπιχειρήσεων ἐκτίθενται ἐνταῦθα μετὰ τὴν ἀναγκαίαν συντομίαν.

Τομεὺς Α'. Τομεὺς Α' ὠνομάσθη ὁ κατὰ τὸ κέντρον τῆς πλατείας (Σχέδ. 1-2' Πί ν. 127), ὅπου ἀπεκαλύφθη μέγα μέρος κτηριακοῦ συμπλέγματος ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς τοῦτον εἰργάσθημεν μετὰ τὰς ἐκ τοῦ καιροῦ διακοπὰς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τέλους τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν (Ἰανουάριος - Μάιος), ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ αὐτὰ σημεῖα καὶ διακόπτοντες πάλιν ἐκ τοῦ καιροῦ. Ὅθεν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτεθοῦν τὰ πράγματα κατὰ χρονικὴν ἀκολουθίαν.

Διὰ τὴν ἀδυναμίαν ἐφαρμογῆς ἀνασκαφικῆς μεθόδου καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐλευθερίας ἐνεργείας ἐπίσης, δὲν ἐβεβαιώθησαν τὰ πέρατα τοῦ ἀνασκαπτομένου συμπλέγματος εἰ μὴ μόνον συμπτωματικῶς κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς (βλ. κατωτ.). Καὶ ἐδῶ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν ἐρευναν μέχρις ὅτου βεβαιωθῆ ἢ νοτιοδυτικὴ γωνία. Δὲν ἐβεβαιώθησαν ἐπίσης κεντρικὴ ἢ ἄλλη εἰσοδος ἐξωτερικῆ.

Καίρια σημεῖα προσανατολισμοῦ καὶ κατανοήσεως τῆς κατόψεως τοῦ συμπλέγματος ἀπομένουν δύο ὑπαιθροὶ δεξαμεναὶ ὕδατος, δεχόμεναι τὸ ὄμβριον ὕδωρ ἀπὸ τὴν στέγην, ἥτις ἐστηρίζετο εἰς τέσσαρα στηρίγματα, ἀνά ἓν εἰς ἐκάστην γωνίαν ἑκατέρας τῶν τετραγώνων (περίπου 4×4 μ.) δεξαμενῶν. Τῆς βορείου δεξαμενῆς εὐρέθησαν κατὰ χάραν τρία ἐκ τῶν τεσσάρων ὀρθογωνίων βάθρων ἀρραβδῶτων κίωνων, τῶν ὁποίων θραύσματα εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ὁμοῦ μετὰ ἰωνικῆς βάσεως καὶ τμημάτων ἰωνικῶν κιονοκράνων (Πί ν. 140 δ). Μεταξὺ τῶν στηριγμάτων ὑπῆρχεν, ἀλλὰ δὲν διετηρεῖτο κατασκευὴ ὡς στηθαῖον. Τοῦτο βεβαιοῦται ἀπὸ λείψανα διατηρηθέντα εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ ἀποτυπώματα κατὰ μήκος τῆς βορείου (Πί ν. 129 γ). Κλίμαξ καθόδου εἶναι

εὐδιάκριτος εἰς τὸν Πί ν. 128 β, παρ' αὐτὴν δὲ διακρίνεται ἐπίσης ὀπὴ ὑπερχειλίσσεως. Εἰς τὴν ἀντικρυνήν, τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, ὑπάρχει ὀπὴ ἀγωγῶ ἀποχετεύσεως διὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς δεξαμενῆς. Τὸ ὑδραυλικὸν κονίαμα, τὸ καλύπτον ὄλας τὰς πλευράς, διετηρεῖτο καλῶς μετὰ τὰς συνήθεις ἐνισχύσεις κατὰ τὰς γωνίας καὶ μίμησιν ὀρθομαρμαρώσεως κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς δεξαμενῆς εὐρέθησαν ἐρριμμένα ἀτάκτως, πλὴν τῶν προαναφερθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, διάφορα πῆλινα καὶ μαρμάρια κυρίως εὐρήματα. Ἐκ τῶν μαρμαρίνων γλυπτῶν τὰ ἀξιολογώτερα εἶναι: α) Ἄγαλμα ἐφήβου γυμνοῦ, ἀκέφαλον καὶ ἑλλιπές κατὰ μέρη τῶν ἄκρων (Πί ν. 138 α-γ) καὶ β) Ἄγαλματιον Ἀφροδίτης, ἑλλιπές τὴν κεφαλήν καὶ τὸ πλεῖστον τῆς δεξιᾶς (Πί ν. 139 β). Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς δεξαμενῆς προήλθον ἐπίσης τεμάχια πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ τὰ φέροντα τὴν εἰκόνα δελφίνος (Πί ν. 139 γ). Ἐκ τῶν πηλίνων εὐρημάτων ἀξιόλογα εἶναι ἀνθεματώδης ἡγεμῶν (Πί ν. 140 ε) καὶ ἄλλα θραύσματα παλαιότερα, ὡς καὶ ἐνσφράγιστον θραῦσμα κεραμίδος (Πί ν. 140 ζ'), τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἀνήκει, καὶ ἐν τινὶ μέτρῳ χρονολογεῖ, τὸ ἀνασκαπτόμενον σύμπλεγμα. Τὸ σφράγισμα εἶναι σαφές καὶ συμπληροῦται ὡς ἐξῆς:

Τ. Φλ(αβίου) Καικιλ[ίου]

Κρισπέινου

Ὁ ὀνομαζόμενος κατασκευαστὴς ἢ κύριος τῆς κεράμου εἶναι γνήσιος καὶ ἀκέραιος ρωμαῖος πολίτης, ὡς δεικνύουν τὰ πλήρη nomina αὐτοῦ. Τοῦτο ὑπομνησθεὶς τὸν ἔντονον ρωμαϊκὸν χαρακτήρα τῶν συνοικισθεισῶν ὑπὸ τοῦ Αὐγουστοῦ Πατρῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν civitas libera ἀφ' ἑνὸς καὶ colonia ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τὸ ὄνομα Colonia Aroe Augusta Patrensis¹⁰.

Ὁ περὶ τὴν βορείου δεξαμενῆν ὑπόστεγος χώρος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνασκαφῆ πλήρως, ἐπειδὴ ἠμπόδιζον φοίνικες. Ἐβεβαιώσαμεν ὁμοῦ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς στοᾶς (Σχέδ. 1' Πί ν. 127) διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατόψεως τοῦ χώρου τούτου. Οὕτως, ἐβεβαιώθη συγχρόνως ὅτι τὸ κτήριο ἐκτείνεται περαιτέρω πρὸς Β. πιθανῶς ὁμοῦ ὄχι καὶ πρὸς Α. Εἶχομεν διαφόρους ἐνδείξεις ὅτι περαιτέρω πρὸς Α. ὑπῆρχεν ὁδὸς παράλληλος πρὸς βεβαιωθεῖσαν κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ κτηρίου (βλ. κατωτ.).

10. *AAI* IV (1971), σ. 112 κ.έ. καὶ *AA* 25 (1970): Χρονικά, σ. 200.

Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ περὶ τὴν βόρειον δεξαμενὴν ὑποστέγου χώρου τῆς στοᾶς δὲν ἐσημειώθησαν λείψανα οἰασθήποτε ἐπιστρώσεως (ψηφιδωτῶν, πλακόστρωσις ἢ τι ἄλλο).

Κατὰ τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, εὐρέθησαν: α) μολύβδινοι σωλὴν ὡς ἀγωγὸς ὕδατος πρὸς περιρραντήριον, περὶ οὗ βλ. κατωτ., καὶ β) ὀχτεὸς κτιστὸς διὰ τὴν ἀποχέτευσιν.

Περαιτέρω πρὸς Δ. ἀπεκαλύφθησαν: α) μαρμάρινον κατώφλιον μνημειῶδες, καὶ β) καλῶς διατηρουμένη θέσις ὁμοίου πιθανῶς κατωφλίου ἐλλείποντος, πρὸς Ν. τοῦ προηγουμένου. Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης διαβάσεως ὀδηγοῦμεθα πρὸς μέγαν ὀρθογώνιον χώρον (διαστ. περίπου 5.50 × 10 μ.), τοῦ ὁποίου κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ὑπολείμματα, ἢ ἀπλῶς ἢ βεβαιωθεῖσα θέσις, πίθων ἀποθηκευτικῶν.

Σαφῆ ἰχνη ἀπνηθρακωμένης μνημειακῆς θύρας, καταπεσοῦσης πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χώρου τούτου, διετηροῦντο. Μεταξὺ τῶν τερωχωμάτων εὐρέθησαν χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ ἐξαρτήματά της. Εἰς τοὺς πέριξ τοίχους διετηροῦντο λείψανα κονιάματος.

Ἄβέβαιος εἶναι ὁ προορισμὸς τῶν πρὸς Β. τοῦ μεγάλου τούτου χώρου δωματίων. Ἄλλὰ εἰς τὴν περαιτέρω πρὸς Β. αἴθουσαν ἀπεκαλύφθη περιρραντήριον διατηροῦν καὶ λείψανα τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, μάλιστα τὸ μαρμαρόστρωτον πέριξ δάπεδον, ὡς καὶ τὸν ἀγωγὸν ὕδατος καὶ τὴν ἀποχέτευσιν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω.

Πρὸς Α. τοῦ μετὰ περιρραντηρίου χώρου παρηκολογήθησαν τοῖχοι, οἱ ὅποιοι, καθ' ἃ ἐνθυμεῖται ὁ παλαιὸς τεχνίτης τοῦ Μουσείου Κωνστ. Παυλάτος, ἀνήκουν εἰς τὸ δωματίον, ὅθεν ἀπεσπάσθη τὸ μετὰ παραστάσεων ἐνδιαφέρον ψηφιδωτὸν τοῦ Μουσείου Πατρῶν.

Πρὸς ΝΑ. ἦτο ὁ πίδαξ τῆς πλατείας μέχρι τῆς ἀναμορφώσεώς της. Πρὸς διατήρησιν ἀναμνήσεώς τινος καὶ πρὸς μελλοντικὴν τοπογραφικὴν συσχέτισιν διετηρήσαμεν μέρος τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου τοῦ πίδακος (Σχέδ. 1· Πί ν. 127). Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἢ ὁποία εἶχεν ὑποστῆ ἐκ τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν πίδακα ἐργασιῶν καὶ ἄλλας καταστροφᾶς προηγουμένως, εὐρέθησαν πενιχρὰ λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὰ ὅποια ἀπέσπασε τὸ εἰδικὸν ὑπὸ τὸν κ. Ἰω. Κολέφαν συνεργεῖον. Ἐδῶ εὐρέθη ἡ ἐφθαρμένη ἐκ πυρᾶς προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος Lucius Verus, 161 - 169 μ.Χ. (Πί ν. 141).

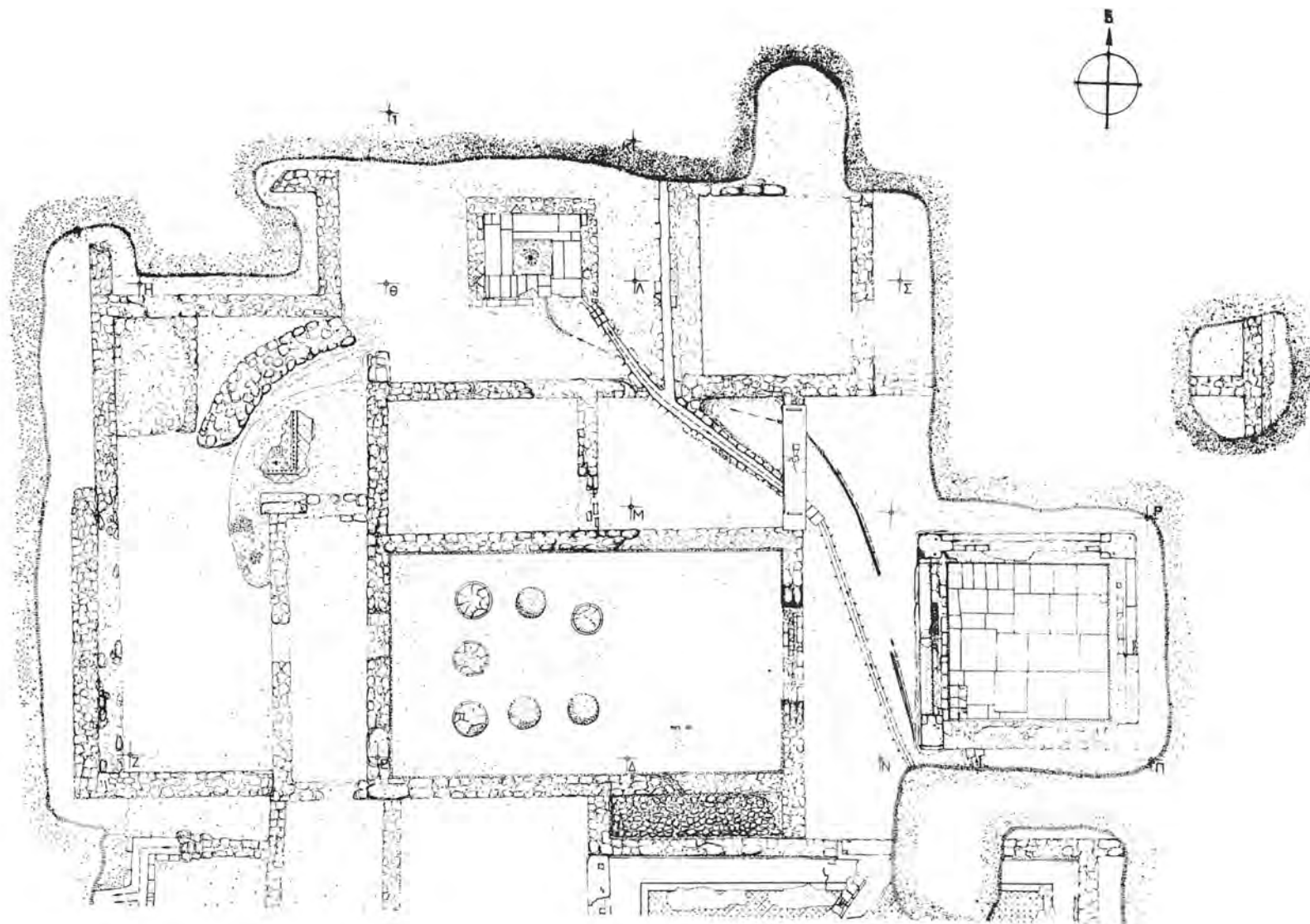
Ἐξ ὅλης τῆς ἐρευνηθείσης περιοχῆς ἐδῶ ἦσαν πικνότερα τὰ κινητὰ καὶ βεβαιότερα τὰ ὀλίγα ἀκίνητα εὐρήματα προρρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐντὸς

κεραμοχρόου στρώματος, δημιουργηθέντος ἴσως ἐκ τῆς διαλύσεως πλινθοκτίστων τοίχων, εὐρίσκοντο ὄστρακα μελαμβαφῆ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγα εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν, διὰ τὴν στιλπνότητά τοῦ γανώματος, εἰς ὑστέρους κλασσικοὺς χρόνους. Τὰ ὄστρακα ταῦτα καὶ τὰ κοκκινοχόματα ἐσχετίζοντο πρὸς πενιχρὰ λείψανα τοίχων κεκονιαμένων καὶ χρωματισμένων. Ἐκ τῆς δι' ἀργῶν λίθων τοιχοδομίας καὶ τοῦ μικροῦ πάχους τῶν τοιχείων τούτων εἰκάζεται ὅτι τὰ κτήρια θὰ ἦσαν οἰκία.

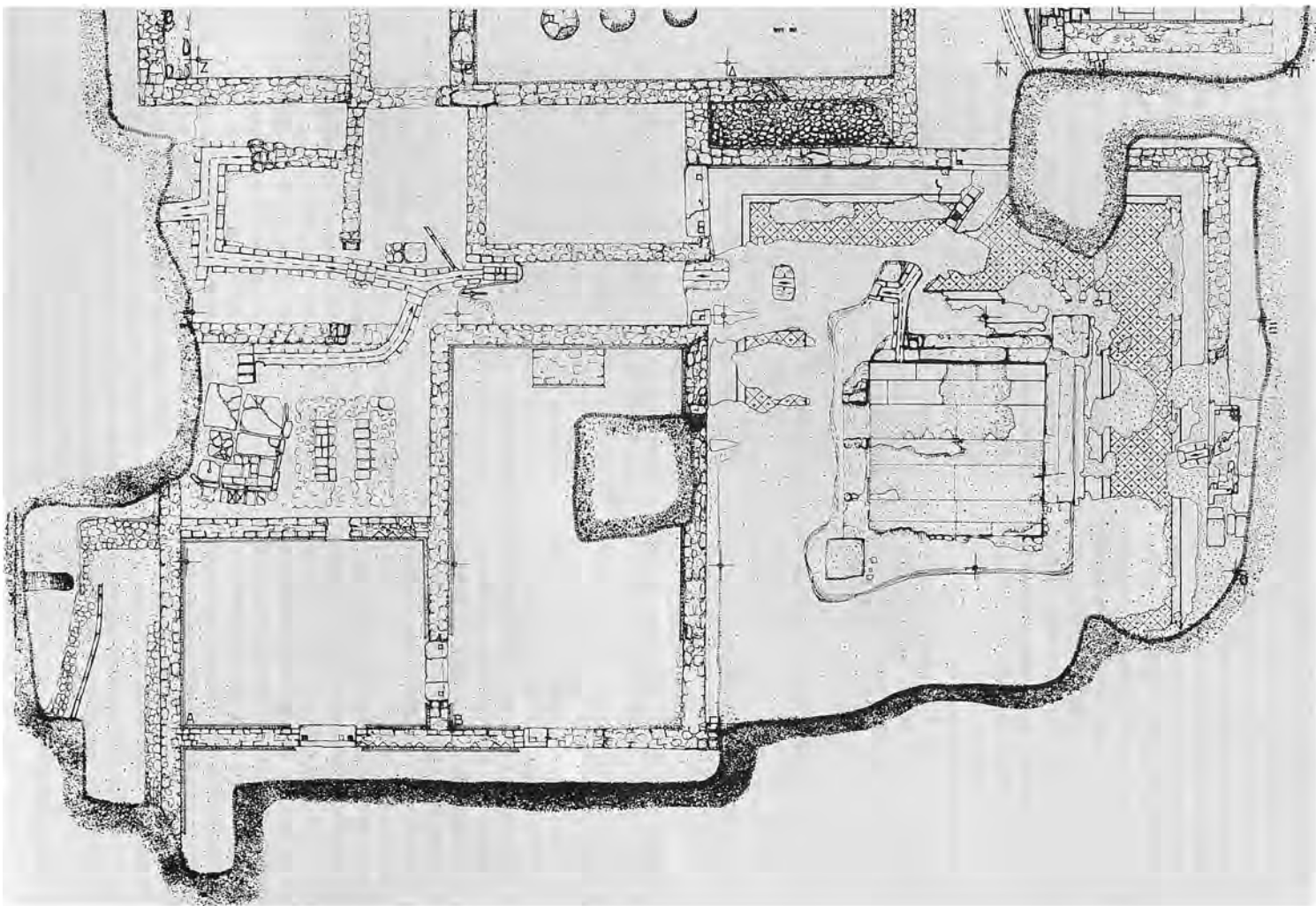
Ἐὰν στραφῶμεν πρὸς τὸ νότιον ἡμισυ τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (Πί ν. 128 α) θὰ εὐρωμεν καὶ ἐδῶ ὅμοια πρὸς τὰ περιγραφέντα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα (Σχέδ. 2). Ἡ νοτία δεξαμενὴ εἶναι ἀβαθεστέρα, ἢ μαρμαρινὴ πλακόστρωσις αὐτῆς διατηρεῖται μόνον ἐν μέρει ἀλλὰ συμπληροῦται ἐκ τῶν ἀποτυπωμάτων, ἐκ τῶν τεσσάρων δὲ στηριγμάτων κατὰ τὰς γωνίας διατηροῦνται τὰ δύο βάθρα (τὸ ἕτερον ἐν Πί ν. 129 β). Οἱ λίθοι τῶν βάθρων τούτων, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἰς τὸ κτήριο, εἶναι εἰλημμένοι ἐξ ἀρχαιοτέρων κτηρίων, ὡς δεικνύει ἡ τεχνολογία λεπτομερειῶν, αἱ ὁποῖαι ἄλλωστε δὲν δικαιολογοῦνται ἐκ τῆς δευτέρας χρήσεως.

Τὸ δάπεδον τῆς περὶ τὴν νοτίαν δεξαμενὴν στοᾶς καλύπτεται δι' ἐφθαρμένον ψηφιδωτοῦ (Πί ν. 128 α, 129 α, 131 γ), τὸ ὅποιον κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν του παρουσιάζει ἀνωμαλίας τινάς. Ἐκ τῶν σωζομένων εἰκάζεται ὅτι κατὰ μὲν τὴν βόρειον πλευρὰν αὐταὶ ἐπεβλήθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης ἐπισκευῆς ἀγωγοῦ ἀποχετεύσεως, διερχομένου ὑπὸ τὸ μετὰ τῶν δύο δεξαμενῶν κατώφλιον, κατὰ δὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπῆρχε πιθανῶς ἔμβλημα, ὡς τὸ κατωτέρω σ. 157. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, ὑπὸ καλῶς διατηρούμενον κατώφλιον, διέρχεται ἀγωγὸς διοχετεύων ὕδατα ἐξ ἀνατολικωτέρου ἐτι δαπέδου πρὸς τὴν δεξαμενὴν. Κατὰ τὴν νοτίαν, τέλος, πλευρὰν τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον εὐρέθη περισσότερον ἐφθαρμένον καὶ βυθισμένον κατὰ τμήματα.

Ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς νοτίας δεξαμενῆς δύο διαβάσεις, εἰς τὰς θέσεις τῶν ὁποίων εὐρέθη ἡ ἐβεβαιώθη κατώφλιον, ὀδηγοῦν πρὸς ὀρθογώνιον χώρον ἀφ' ἐνός καὶ πρὸς διάδρομον ἀφ' ἑτέρου, ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου διέρχονται καὶ συναντῶνται οἱ ἀγωγοὶ ἀποχετεύσεως, ἐνούμενοι τελικῶς εἰς ἓνα. Οὗτος εἶναι εὐδιάκριτος εἰς τὰς εἰκόνας (Πί ν. 128 α - β, εἰς τὸ βάθος), ἐκβάλλει δέ, ὡς εἰκάζεται, εἰς κτιστὸν κάθετον πρὸς αὐτὸν καὶ βαίνοντα κατὰ μῆκος τῆς βεβαιωθείσης ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ὁδοῦ, ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντα (Πί ν. 131 α, ἐμπρός). Εἰς τὸ ση-

Σχέδ. 1. Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια. Κάτωψις τομέως Α' (βόρειον τμήμα)

0 0,5 1 2 3 4 5
1 ΜΕΤΡΟΝ

Σχέδ. 2. Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια. Κάτωγης τομέως Α' (νότιον τμήμα)

μειον τουτο ευρίσκονται επίσης βοηθητικοί χώροι του συμπλέγματος (Πί ν. 131 α, άνω άριστερά).

Είς τους τοίχους προς Β. του διαδρόμου, παρά την αρχαίαν οδόν και τον νεώτερον πίδακα, όπου έβεβαιώθησαν και προρρωμαϊκά λείψανα, παρατηρήθη άβεβαιότης εις σημεία όπου έγέγοντο διαδοχικαί έπεμβάσεις κατά καιρούς. Συστηματική άνασκαφή θά περιώριζεν ίσως την άβεβαιότητα. Όπωςδήποτε, και διά την πτωχήν διατήρησιν και διά την άτελή άνασκαφήν, δέν εξηκριβώθη ή ήλικία τοίχων, ως π.χ. κατά το σημείον, όπου εύρέθη άμφικιονίσκος λίθινος, έλληνιστικών χρόνων, προφανώς εις δευτέραν χρήσιν (Πί ν. 140 γ).

Πλουσιωτέρα ήτο ή κατασκευή και καλύτερα ή διατήρησις των προς ΝΔ. άποκαλυφθέντων δύο δωματίων (Πί ν. 128 α, άνω άριστερά, 130 α - γ και 131 α - β). Και έδω βεβαιώς έγέγοντο φθοραί και δή και κατά τά τελευταία έτη, ως κατά την τοποθέτησιν σωληνώσεως εκ σιμέντου, την όποιαν άπεμακρύναμεν. Ή κατεύθυνσίς της είναι ευδιάκριτος εις τάς εικόννας, μάλιστα εις Πί ν. 130 α. Όπωςδήποτε, έδω δέν διατηρούνται μόνον θεμέλια, κατάφλια και δάπεδα, αλλά και εκ τής άνωδομής σημαντικά μέρη.

Τά δωμάτια ταύτα έχουν πρόσβασιν κυρίως από Ν. Είναι λυπηρόν ότι δέν κατέστη δυνατή ή επέκτασις τής άνασκαφής προς την κατεύθυνσιν ταύτην, όπου πιθανώς θά άπεκαλύπτοντο έτι λαμπρότεροι χώροι. Παρατηρείται ότι, ένφ' ό δυτικός έξωτερικός τοίχος συνεχίζεται προς Ν., δέν συνεχίζονται οί μεσότοιχοι των δωματίων. Τοúτο σημαίνει ίσως ότι έδω έχομεν στοάν έπιμήκη, τής όποιας δέν ήδυνήθημεν νά βεβαιώσωμεν τον στυλοβάτην, διότι έδω έξηντλήθησαν και ή ύπομονή και ή διατεθεισα πίστωσις του Δήμου Πατρέων.

Προς την εικονιζομένην στοάν ό τοίχος παρουσιάζει όρθομαρμάρωσιν, ή όποία διετηρήθη καλύτερον κατά την γωνίαν (Πί ν. 130 α και γ, έμπρός). Ύπέρ τάς λευκάς, έν ειδει όρθοστατών, πλάκας υπάρχουν όριζόντιοι λευκαί έπίσης πλάκες, άπολήγουσαι εις στρογγύλωσιν. Άνωτέρω έναλλάσσονται έντέχνως λευκαί και φαιοϋ χρώματος πλάκες. Τά πλάτη έβεβαιώθησαν από τά διασωθέντα ίχνη. Άν άρχίσωμεν, δηλαδή, από την γωνίαν προς το άνοιγμα τής εισόδου, θά έχωμεν πρώτα λευκόν μάρμαρον, πλ. 0.19 μ., και έν συνεχεία έναλλασσόμενα πλάτη 0.56, 0.23, 0.56, 0.23, 0.56 μ., και τέλος, στενήν πάλιν πλάκα λευκήν, πλ. 0.19 μ., μεθ'

ό άκολουθεί ό « λαμπάς » τής θύρας, όπου διατηρούνται και λείψανα των διά την προσήλωσιν ήλων. Ό Πί ν. 131 β δεικνύει καθαρά τό κατάφλιον μεταξύ των δύο δωματίων, διατηρούν και τους χαλκούς μολυβδοσοχημένους όλμους. Όμοια περίπου ήσαν και τά όλιγώτερον καλώς διατηρούμενα κατάφλια προς την ύποτιθεμένην στοάν.

Είς τό έσωτερικόν τά δωμάτια έφερον επίσης λαμπράν όρθομαρμάρωσιν με τά αυτά στοιχεία, ήτοι στοίχον εκ λευκών όρθοστατικών πλακών όριζομένων άνω υπό « ραβδίον », μεθ' ό ήκολούθει άνωτέρω στοίχος έξ έναλλασσομένων λευκών και πρασινοφαιών πλακών, των όποιων μόνον έλάχιστα μέρη διετηρούντο κατά την άνασκαφήν.

Τά δάπεδα των δύο δωματίων δέν διετήρουν έπίστρωσιν τινά. Είς τό ύψος των καταφλιών στρώμα τεφροχρωμάτων μετ' άπληθρακωμένων λειψάνων χονδρής ξυλειας προήλθεν, έν μέρει τουλάχιστον, από τάς μνημειακάς θύρας, των όποιων εύρέθησαν μετάλλια έξαρτήματα. Είς τό αυτό στρώμα καταστροφής εύρέθησαν, έφαρμένα εκ πυράς, πολλά μαρμάρινα τεμάχια γλυπτών, εκ των όποιων άπληρτίσθη και σύμπλεγμα δύο δεξιών χειρών, ή έτέρα των όποιων κρατεί κάρθαρον (Πί ν. 139 α). Εύρέθησαν εις τό στρώμα καταστροφής του μεγάλου όρθογωνίου δωματίου. Είς την στενήν βόρειον πλευράν τούτου εύρέθη, χωρίς νά είναι όργανικώς συνδεδεμένον με τον τοίχον, του όποιου άπτεται, βάθρον όρθογώνιον, κτιστόν και φέρον έπίσης όρθομαρμάρωσιν. Άτυχώς, δέν διατηρείται ή άνω έπιφάνειά του, άλλ' είναι πιθανόν ότι τό μαρμάρινον σύμπλεγμα, εις τό όποιον άνήκον αι συμπλεκόμεναι χείρες, ίστατο επί του βάθρου τούτου.

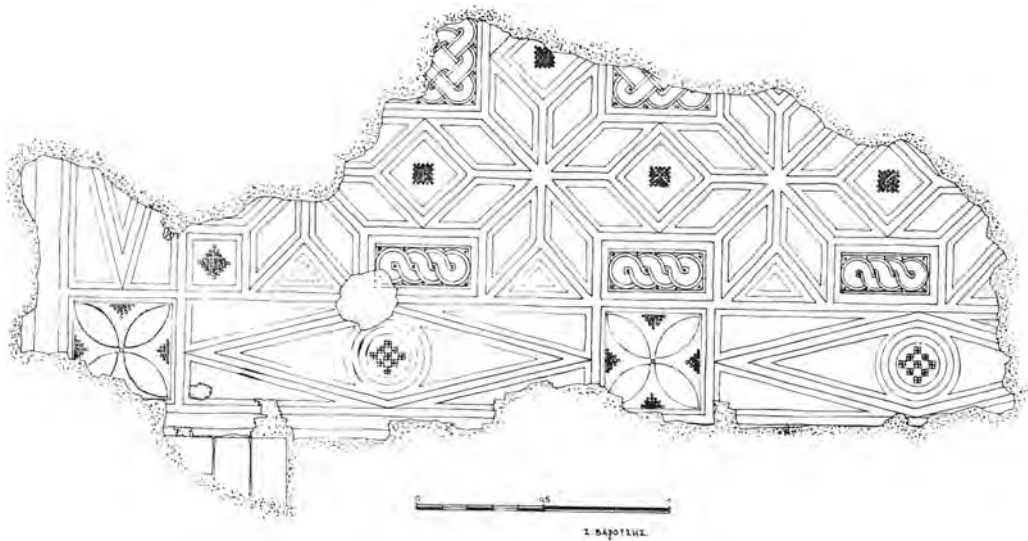
Κατά τό προς Δ. τέρμα τής άνασκαφής άπεκαλύφθησαν σαφείς ένδείξεις όδοϋ βαινούσης από Β. - Ν., ως ήδη έλέχθη. Και πρώτον: έν έπαφή προς τον δυτικόν τοίχον του κτηρίου εύρέθη λιθορριπή κολυμβητή εις πηλοκονίαμα. Ή εικών του Πί ν. 131 α, εις τό κέντρον, δεικνύει δεξιά μέρος τής λιθορριπής διατηρημένον, ένφ' προς άριστερά διελύσαμεν την λιθορριπήν χάριν άλλων αναγκών τής άνασκαφής. Ή λιθορριπή αύτη, όμοία τής όποιας εύρέθη και εις τό βορειοανατολικόν άκρον του τομέως Α' (βλ. άνωτ.) έξηγείται μόνον ως μέσον προστασίας των θεμελιών τής οικοδομής από των όμβρίων υδάτων τής στέγης. Τοúτο ήδη σημαίνει τό πέρας τής οικοδομής προς την κατεύθυνσιν ταύτην.

Ύπό τό άλλως άκάλυπτον κατάστρωμα τής όδοϋ άπεκαλύφθη μέρος πηλίνης σωληνώσεως

υδραγωγείου και κτιστός άγωγός άποχετεύσεως τών άκαθάρτων ύδάτων (Π ί ν. 131 α, έμπρός).

Έν συμπεράσματι, τó έν μέρει άποκαλυφθέν λαμπρόν οικόδομημα δέν έχει χαρακτηριστικά δημοσίου ή ιερού κτηρίου. Τά κινητά εύρήματα δέν δικαιολογούν τοιαύτην ύπόθεσιν. Ό τόπος, έξ άλλου, δέν παρουσίασε πλουσίαν μνημειακήν ιστορίαν πολλών αιώνων και τοις εως πολλά σημεία έφθάσαμεν τó « στέρεον ». Τούτο έν μέρει οφείλεται και εις πιθανήν ίσοπέδωσιν κατά καιρούς, όπως κατά τήν οικόδομησιν τού ρωμαϊκού κτηρίου και κατά τās άλλεπαλλήλους διαμορφώσεως τής πλατείας. Και τά όλίγα προγενέστερα τών ρωμαϊκών χρόνων λείψανα, ώς άνεφέρθη, μάλ-

μου Πατρέων. Οί τοίχοι είναι κατεσκευασμένοι με έπαλλήλους σειράς πλίνθων έως πέντε και έναλλάξ στρώσεις διά λίθων πλινθοπεριβλήτων. Είς καιρία σημεία έγένητο χρήσις μεγάλων γωνιολίθων. Άγωγός άποχετεύσεως, σύγχρονος πρós τās ρωμαϊκάς κατασκευάς, διήρχετο διά τούτων. Άπεκαλύφθησαν 3-4 μικροί χώροι κλειστοί, χαλικόστρωτον δάπεδον και έτερον έστρωμένον διά πηλίνων πλακών. Διετηρείτο επίσης παρά τó κράσπεδον τής νυν περιβαλλούσης τήν πλατείαν όδοσ, τμήμα ψηφιδωτού, τó όποιον απέσπασε τó υπό τόν κ. Ίω. Κολέφαν ειδικόν συνεργεϊόν (Σ χ έ δ. 3). Γενικώς τά άρχαία λείψανα εις τó σημεϊον τούτο δέν ήσαν άξιό-

Σχέδ. 3. Πάτραι. Ψηλά Άλώνια. Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου τού τομέως Β'

λον εις οικίας άνήκουν. Όλα, λοιπόν, όδηγούν εις τó συμπέρασμα ότι ό τόπος δέν είχεν ούτε παλαιότερον ούτε και κατά τούς ρωμαϊκούς χρόνους ιερόν ή δημοσίον χαρακτηρα. Τά άποκαλυφθέντα λείψανα πρέπει νά άποδοθοϋν εις πλουσίαν οικόδομην ρωμαϊού άρχοντος, ό όποιος απήλαυσε τήν ευάερον θέσιν επί τι διάστημα με δσην ευχαρίστησιν τήν άπολαμβάνουν τώρα οι Πατρινοί.

Τομεσ Β'. Τομέα Β' άνομάσαμεν τόν κατά τήν βορειοανατολικήν γωνίαν τής πλατείας. Έδω τά άποκαλυφθέντα λείψανα άνήκον εις πενιχρότερα κτήρια, ρωμαϊκών χρόνων επίσης. Και ήσαν επίσης κατεστραμμένα έν πολλοίς από διαδοχικάς τάφρους και άγωγούς τού Δή-

λογα, όθεν και έτάφησαν πάλιν, άμέσως σχεδόν μετά τήν άποκαλύψιν των. Άλλ' επάνω από πρόσφατον στρώμα ύπέρ τά άρχαία λείψανα (Π ί ν. 132 α) εύρέθησαν άποτεθειμένα δύο παραπλεύρως και τρίτον εις μικράν απόστασιν πρós Α., μαρμάρινα έλλιπή άγάλματα. Προφανώς άπετέθησαν εκεί από άνευθύνους χείρας και έγκατελείφθησαν. Τά δύο άγάλματα είναι γυναικεία: α) πεπλοφόρος πτερωτή Νίκη άκέφαλος και έλλιπής τās χείρας και τās πτέρυγας (Π ί ν. 136 α - γ), και β) τó κάτω μέρος μορφής ένδεδυμένης χιτώνα και ύπεράνω ίμάτιον στηριζόμενον εις τήν όσφον και σχηματίζον βαθείας πτυχώσεις έμπρός (Π ί ν. 132 α). Τό τρίτον άγαλμα είναι άνδρικόν: γυμνός Ήρακλής άκέφαλος

(Πί ν. 137 α - β), κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὴν λεοντήν. Ἐλλείπει ἡ δεξιὰ χεὶρ ἀπὸ τοῦ ὤμου, ἡ ἄκρα ἀριστερὰ καὶ οἱ πόδες κάτωθεν τῶν γονάτων. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὁ συγκολληθεὶς δεξιὸς μηρὸς ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Μουσείου καὶ ἀπεδόθη εἰς τὸν κορμόν, ἀναγνωρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Δεσπίνῃ κατὰ τινὰ ἔρευνάν του εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Μουσείου Πατρῶν.

Ἐκ τῶν ἄλλων κινητῶν εὐρημάτων τοῦ τομέως, ἀξιοσημείωτα εἶναι γυναικεία κεφαλὴ ἀγαλματίου (Πί ν. 140 α - β) καὶ τμήμα πηλίνου περιρραντηρίου προρρωμαϊκῶν χρόνων, ἀστρωμάτιστα.

Ἐν συνόψει, ὁ τομεὺς Β' ἔδωκε μὲν τυχαῖα εὐρήματα ἀλλὰ τὰ ἀποκαλυφθέντα, διὰ τῆς γενομένης περιωρισμένης τομῆς, λείψανα τοίχων κλπ. χαρακτηρίζουν ὡς ὀλιγώτερον μνημειακὰς τὰς κατασκευὰς, αἱ ὁποῖαι πιθανῶς ἀνήκον εἰς ἐργαστηριακὸν συγκρότημα.

Τομεὺς Γ'. Τρίτον τομέα ὀνομάσαμεν τὴν ἐνεργηθεῖσαν κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς πλατείας τομῆν, ὅπου ἤδη τὰ σκαπτικὰ μηχανήματα εἶχον ἀποκαλύψει κατώφλιον καὶ ἄλλα ἀβέβαια λείψανα. Ἐδῶ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς ἐπιφανειακὸν καθαρισμόν μεγαλύτερας ἐκτάσεως ἀνε σημαντικῶν ἀποτελεσμάτων. Βαυτέρα σκαφὴ ἐγένετο μόνον πρὸς καθαρισμόν ἀκτερίστου τάφου, ὀρθογωνίου, κτιστοῦ διὰ σειρῶν πλίνθων, ὅπως μεταγενεστέρου. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν τὰ λείψανα πλείονων σκελετῶν. Κατόπιν τῆς διαπιστώσεως, ὅτι καὶ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς πλατείας δὲν ὑπῆρχον σπουδαῖα λείψανα, παρεδόθη ὀλόκληρος ἡ βόρειος πλευρὰ διὰ τὴν συνέχισιν τῶν δημοτικῶν ἐργῶν.

Τομεὺς Δ'. Κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς πλατείας ἀπεκαλύφθησαν τὰ σπουδαιότερα λείψανα μνημειακῶν κτηρίων¹¹. Διεκρίθησαν σαφῶς δύο τοῦλάχιστον οἰκοδομικαὶ περίοδοι, ἥτοι ἓν κτήριον μὲ στενωτέρους σχετικῶς τοίχους περιβάλλοντας ψηφιδωτὰ δάπεδα καὶ ἕτερον κτήριον, τοῦ ὁποῦο κύριον γνώρισμα εἶναι στυλοβάτης μὲ δύο βάσεις μαρμαρίνων κορινθιακῶν κίωνων κατὰ χώραν. Τὰ δύο κτήρια ἔχουν ἐλαφρῶς διάφορον προσανατολισμόν. Φαίνεται τοῦτο σαφῶς εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Πί ν. 132 γ - δ, ὅπου ὁ στενὸς τοίχος ὁ ὀρίζων τὸ ψηφιδωτὸν (Πί ν. 132 γ καὶ 135 β) καὶ διακο-

πτόμενος ἀπὸ τὸ κατώφλιον (Πί ν. 132 δ), συγκλίνει πρὸς τὸν τοῦ στυλοβάτου (Πί ν. 132 γ) καὶ διασταυρῶνεται χιαστί (Πί ν. 132 δ), ἕως ὅτου κρύπτεται πίσω ἀπὸ αὐτὸν (Πί ν. 133 α).

Ἐπὶ τοῦ νεωτέρου θεμελίου δύο βάσεις εὐρίσκονται κατὰ χώραν, πατοῦσαι ἐπὶ ὀρθογωνίων μαρμαρίνων πλίνθων. Πλησίον εὐρέθη σχεδὸν ἀκέραιος μονόλιθος κίων μὲ 26 ραβδώσεις καὶ κορινθιακὸν κιονόκρανον. Ἡ βάση ἔχει κατὰ διάμετρον 0.60, ὁ κίων ὕψος 3.15, τὸ κιονόκρανον ὕψος 0.44 μ. Συνολικὸν ὕψος κίονος 3.75 μ. περίπου. Τὰ μεταξὺ τῶν κίωνων καὶ τῶν ἐκατέρωθεν παραστάδων διαστήματα ἔφρασσον δρύφρακτα ἢ τι τοιοῦτον, ὡς εἰκάζεται ἀπὸ ἐγκαθίσεις κατὰ τὴν βάσιν καὶ τὸ κιονόκρανον (Πί ν. 132 γ, ἄνω ἀριστερὰ).

Οἱ δύο κίονες ἦσαν μόνον. Ἐκατέρωθεν εἶχον τοίχους παρασταδικούς, τὸ δὲ οἰκοδόμημα ἦτο τρίκλιτον, ἀλλὰ δὲν ἐκαθαρίσθη, ὥστε νὰ γνωσθῆ ἀκριβῶς ἡ κάτοψις του. Τὸ τριμερὲς ἀνοιγμα ὠδήγει εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος. Τοῦτο εἶχε πλάτος 7.90 μ., τὸ πρὸς Ν. 5.75 καὶ τὸ πρὸς Β. 3.10 μ., ἐνῶ τὸ συνολικὸν ἐσωτερικὸν μήκος τοῦ κτηρίου ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἦτο περίπου 12.70 μ. Τὸ πάχος τῶν τοίχων τοῦ νεωτέρου τοῦτου κτηρίου εἶναι 0.64 μ. περίπου. Ἐκεῖθεν πεύκων, πρὸς Δ., ἀνεζητήθη καὶ εὐρέθη ὁ ἐξωτερικὸς δυτικὸς τοίχος (Πί ν. 134 α) τοῦ νεωτέρου κτηρίου καὶ τοῖχοι τοῦ μετὰ ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀρχαιοτέρου, ἐπὶ τοῦ ὁποῦο πατοῦν οἱ τοῖχοι τοῦ νεωτέρου (π.χ. Πί ν. 133 β, δεξιὰ).

Παρηκολουθήθη ἐπίσης ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοίχος, κοινήν δι' ἀμφοτέρα τὰ κτήρια ἀκολουθῶν γραμμὴν (Πί ν. 134 β) καὶ ἀπεκαλύφθη παρ' αὐτὸν ὄχτος πλακοσκεπῆς. Ἄλλα κατασκευαὶ μὲ πλακόστρωτον εἰς δύο μέρη κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν ταύτην γωνίαν δὲν ἀνεσκάφησαν πλήρως καὶ δὲν δύναμαι νὰ εἶπω τι περὶ αὐτῶν.

Νοτιώτερον ἀνεσκάφη βαθεῖα, ὑπὲρ τὰ 3 μ. βάθους καὶ διαστάσεων ὀριζοντίων μὴ ἐξακριβωθεισῶν, δεξαμενὴ ὀρθογωνία μὲ ὀρθομαρμάρωσιν λαμπράν, ἀλλ' ἐδόθη διαταγὴ νὰ καλυφθῆ διὰ τὴν σπουδὴν καὶ τὸν κίνδυνον δυστυχήματος, πρὶν αἱ καιρικαὶ συνθήκαι ἐπιτρέψουν φωτογράφησιν ἢ σχέδιον. Ὅπως δὲποτε, αὕτη δὲν ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸ περιγραφόμενον σύμπλεγμα τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας καὶ μόνον παρενθετικῶς γίνεται λόγος ἐνταῦθα. Δὲν εἶναι ἐπίσης δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος διὰ τὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς τομῆς ταύτης, ἐν οἷς καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα.

Τὸ λαμπρότερον ψηφιδωτὸν τοῦ ἀρχαιοτέρου

11. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐδῶ πλησίον εὐρέθη τὸ γνωστὸν ἐκ Πατρῶν ἀντίγραφον τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου.

κτηρίου τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς, ἀκριβῶς κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς πλατείας (Σχέδ. 4· Πί ν. 135 α). Φέρει δελφίνας ἐκ μελαινῶν ψηφίδων εἰς βάθος ἐκ ψηφίδων λευκῶν, καί, ἐντὸς μεγάλου ὀρθογωνίου δικτυωτοῦ, μικρότερον ὀρθογώνιον ἔμβλημα μετὰ λίαν ἐνδιαφερούσης πολυχρῶμου παραστάσεως, τῆς ὁποίας ἡ διαπραγμάτευσις δὲν εἶναι δυνατὴ εἰς τὴν παρούσαν βραχείαν ἔκθεσιν. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἔχει καὶ μνημειακὴν ἱστορίαν: ἐπεσκευάσθη κατὰ τὸ κέντρον, ὡς δεικνύει ἡ διάφορος τεχνολογία ἐνὸς ἐκ τῶν δελφίνων μετὰ τοῦ περιβάλλοντος αὐτῶν βάθους. Κατὰ τὴν ἐπισκευὴν ταύτην ἐσμικρύνθη φαίνεται ἡ ἔκτασις τῆς ἐν τῷ κέντρῳ παλαιότερας δεξαμενῆς καὶ τὴν θέσιν τῆς κατέλαβεν ἡ ἐπέκτασις τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ ἡ μικροτέρα νῦν δεξαμενὴ. Δὲν φαίνεται πόθεν ἐδέχετο ὕδωρ αὕτη, ἀλλ' εἰς τὴν κάτω νοτιοδυτικὴν γωνίαν ἔχει ὀπήν ἀποχετεύσεως.

Εἰς βαθύτερον τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐπίπεδον κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν ὑπάρχει κεκαλυμμένος ὀχετός.

Κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν κατεσκευάσθη βαυῶσως ἐπὶ τοῦ ἔμβληματος τοιχάριον (Σχέδ. 4) καὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν φαίνεται, κατὰ τὴν οὕτω σχηματισθεῖσαν γωνίαν, κατεσκευάσθη ὀχετός πλακοσκεπῆς κατευθυνόμενος πρὸς Δ. κατὰ μῆκος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ νεωτέρου κτηρίου, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω (σ. 156, Πί ν. 134 α). Κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πλατείας ἐγένοντο μετὰ τῶν πευκῶν τομαί, αἵτινες ἀπεκάλυψαν καὶ ἄλλους μνημειακοὺς τοίχους καὶ κίονας ἀρραβδώτους καὶ μετὰ ραβδώσεων, καὶ βάσεις κατὰ χώραν καὶ κιονόκρανα τεμαχισμένα προφανῶς κατὰ παλαιότερα δημοτικά ἔργα. Ἐδῶ πλησίον ἄλλωστε εὐρέθη, εἰς τὴν παρακειμένην ἀσφαλτόστρωτον ὁδόν, τὸ ἀντίγραφον τῆς φειδιακῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Μουσείου Πατρῶν (μέρος τῆς ἀσπίδος, ὡς γνωστόν, εὐρέθη μεταγενέστερον ἄλλου). Μεταξὺ τῶν ἔρειπίων τοίχων εὐρέθησαν εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην φρέαρ, ἀλλὰ καὶ τάφοι κεραμοσκεπεῖς ἀκτέριστοι μετὰ λείψανα παιδικῶν σκελετῶν. Προσπάθεια νὰ συνδεθῇ ὁ τομεὺς Δ' πρὸς τὸν τομέα Α' διὰ τομῆς κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. δὲν ἤχθη εἰς πέρας.

Τομεὺς Ε'. Πέμπτον τομέα ὀνομάσαμεν γενομένην τομὴν μετὰ τῶν ἀνδριάντος τοῦ Π.Π. Γερμανοῦ καὶ ψηφιδωτοῦ, τὸ ὅποιον εἶχεν ἀποκαλυφθῆ πρὸ ἐτῶν. Τοῦτο διετηρεῖτο ἐπὶ τόπου κεκαλυμμένον δι' ἄμμου καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἀπο-

σπασθῆ μεταφερόμενον εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ὁδείου χάριν τῶν ἐργασιῶν διαμορφώσεως τῆς πλατείας. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σημείου τούτου ἐξεδηλώθη ὑπὸ τοῦ Δήμου ἕνεκα τῆς γειτνιασεως τοῦ ἀνδριάντος, πρὸ τοῦ ὁποίου κατὰ καιροὺς λαμβάνουν χώραν ἔθνικαι ἐκδηλώσεις. Τὸ ψηφιδωτὸν ἐφωτογραφήθη κατὰ χώραν (λεπτομέρεια εἰς Πί ν. 132 β), ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ κ. Σπ. Βαρότση (Σχέδ. 5) καὶ ἀπεσπασθῆ τοποθετηθὲν εἰς χῶρον τοῦ Ὁδείου (Πί ν. 147 α' πρβλ. καὶ Πί ν. 18 α). Αἱ διασταυρούμεναι φθοραὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ ὀφείλονται εἰς κατὰ καιροὺς δημοτικά καὶ ἄλλα ἔργα (σωληνώσεις κλπ.).

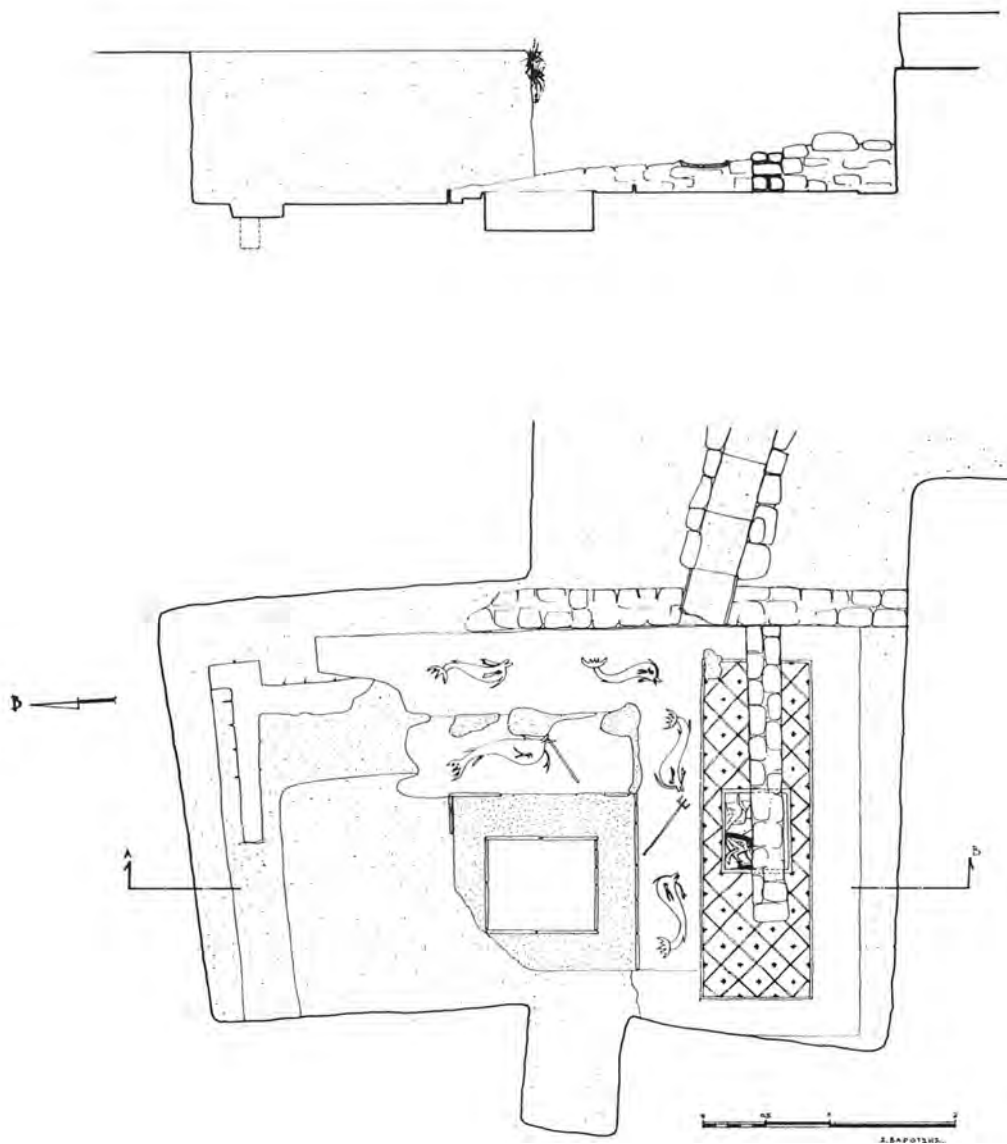
Ἡ σκαφικὴ τομὴ ἀπεκάλυψε μὲν ἀρχαῖα λείψανα ἐπάνω εἰς τὸ «στέρρον» (Σχέδ. 6), ἀλλ' ὄχι ἀξιόλογα, ὅθεν, μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐπίχωσις, ὀλόκληρος ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς πλατείας παρεχωρήθη διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ δημοτικοῦ ἔργου. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὰ πενιχρὰ λείψανα παρουσίασαν τὰ γνωστά ἀπὸ ἄλλους τομεῖς χαρακτηριστικά (ρωμαϊκῶν χρόνων τοιχοδομίαν μὲ ὀρθομαρμάρωσιν, περίπου τετράγωνον κατασκευὴν ἐπενδεδυμένην μὲ μαρμαρίνας πλάκας, φρέαρ κλπ.).

Τομεὺς ΣΤ'. Ἡ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς πλατείας δοκιμαστικὴ τομὴ εἰς σχῆμα Γ συνήνητησεν ἐπίχωσιν, ἐντὸς τῆς ὁποίας δὲν εὐρέθησαν σπουδαῖα ἀκίνητα ἀρχαῖα. Ἡρκέσθημεν εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀρχαιότητες εἰς μικρὸν βάθος κινδυνεύουσαι ἀπὸ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τῆς πλατείας καὶ παρεχωρήσαμεν ἀμέσως καὶ τὴν περιοχὴν αὐτὴν πρὸς διαμόρφωσιν.

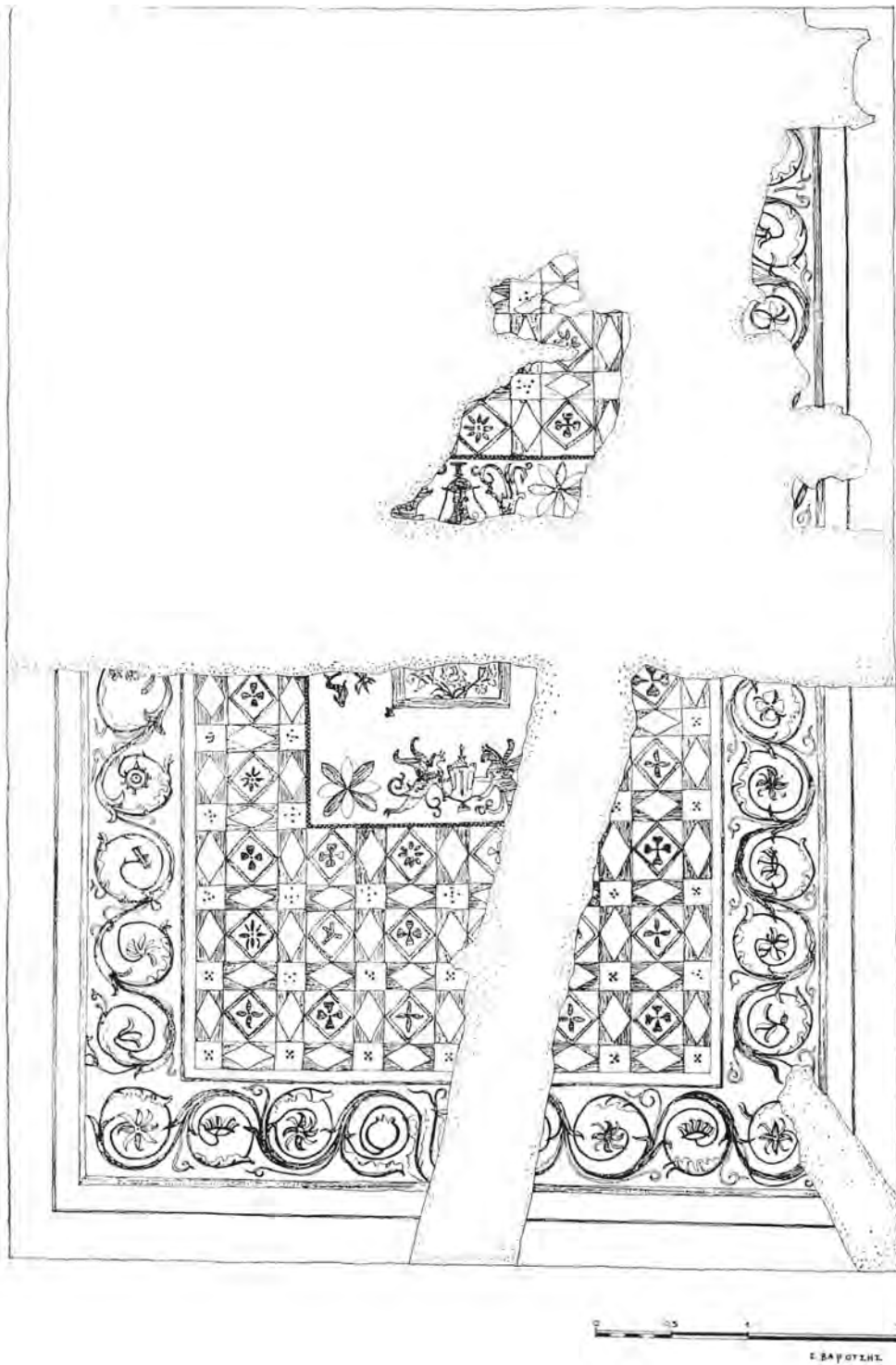
Ἀξιολόγησις τῶν γενομένων εὐρημάτων ἐκ τῆς πλατείας Ψηλῶν Ἀλωνιῶν, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων θέσεων, προϋποθέτει συνθήκας ἐργασίας εἰς ἐργαστήρια μουσείου, τὰ ὅποια δὲν ὑπάρχουν κατ' οὐσίαν ἐν Πάτραις. Τὰ εὐρήματα εἶναι ἀποθηκευμένα εἰς τὸ ἐτοιμόρροπον κτήριο τῆς ὁδοῦ Σισίνης. Τὰ νομίσματα ἐστάλησαν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐταυτίσθησαν ἀπὸ τὴν πάντοτε πρόθυμον κ. Ἀδαμ. Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου. Θὰ εἶναι πολὺτιμοι αἱ νομισματικαὶ ἐνδείξεις, ὅταν ἐπιτευχθῇ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία καὶ μελέτη καὶ τῶν ἄλλων εὐρημάτων εἰς χώρους τοῦ ὑπὸ μελέτην νέου, ἀνταξίου τῆς πόλεως, Μουσείου τῶν Πατρῶν.

Ὁδεῖον

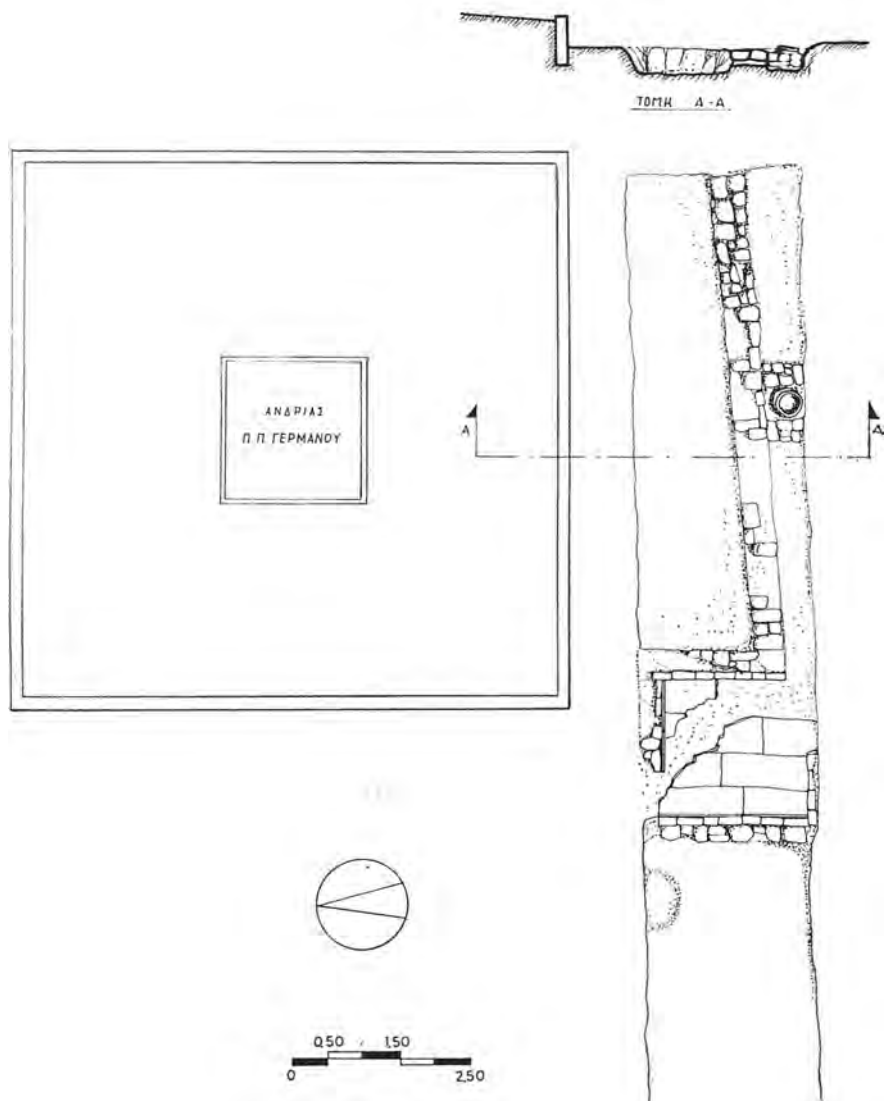
Ὁ πρὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ Ὁδείου τῶν Πατρῶν χῶρος κατελαμβάνετο ἀπὸ ὄγκους χωμάτων καὶ

Σχέδ. 4. Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια. Κάτοψις και τομή ανασκαφής κατά την νοτιοανατολικήν γωνίαν του τομέως Δ'

Σχέδ. 5. Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια. Ψηφιδωτόν δάπεδον τομέως Ε'

Σχέδ. 6. Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια. Κάτωφισ και τομή λειψάνων τομέως Ε' παρά τόν άνδριάντα του Π. Π. Γερμανού

ύλικών, οί όποιοί είχαν σχηματισθή είτε εκ τής κατεδαφίσεως τών άπαλλοτριωθεισών εκεί οικιών, είτε εκ προηγουμένων άνασκαφών και άναστηλωτικών έργασιών¹². Η περιφραξις ήτο πρόχειρος δι' άκίδωτοϋ σύρματος και ξυλίνων πασσάλων, τó θέαμα άπαράδεκτον διά τήν πόλιν τών Πατρών και διά τó επιφανέστερον, άν μή μοναδικόν, μνημείον τής.

Διά τής συνεργασίας του Δήμου Πατρέων και τής 'Αρχαιολογικής 'Υπηρεσίας, ó χώρος μετετράπη έντός διαστήματος μικροτέρου του έτους, εις μικρόν ύπαιθριον μουσειόν - πάρκον πρò του έν μέρει άναστηλωθέντος κατά τά τελευταία έτη του 1967 έτη μνημείου (Πί ν. 142 α - γ).

Και πρώτον άπεμακρύνθησαν τά « μπάξα », έν συνεχεία δέ έγένητο άνασκαφή δι' έργατών του Δήμου ύπò τήν διεύθυνσιν ήμων, ένφω παραλλήλως ó Δήμος Πατρέων, βάσει σχεδιών τής Διευθύνσεως 'Αναστηλώσεως, κατεσκευάζε μόνιμον περιφραγμα του χώρου (Πί ν. 142 γ).

Κατά τήν άνασκαφήν άπεκαλύφθησαν, ώς άνεμένητο, σπουδαία λείψανα άρχαιότερων του 'Ωδείου¹³ οικημάτων, έν συνεχεία άλλων άποκαλυφθέντων προηγουμένως κατά τó δυτικόν άκρον του 'Ωδείου. Είς τόν Πί ν. 144 α φαίνονται εις πρώτον έπίπεδον τά τρία νέα ψηφιδωτά δάπεδα και εις τó βάθος, πρò του 'Ωδείου, τó κατά τó 1969 εκ νέου άποκαλυφθέν, τó όποϊον ήδη άπεσπάσθη, ίνα στερεωθή (βλ. κατωτ.). Παρέχονται δείγματα (άπό Α. - Δ.) τής τοιχοδομίας (Πί ν. 144 β, 145 α - β), τά όποια και όταν διαφέρουν είναι συχνά σύγχρονα. 'Υπάρχουν πάντως τροποποιήσεις και προσθήκαι σαφείς, περι τών όποϊων δέν είναι δυνατόν νά γίνη έδω λόγος έν έκτάσει. Οί έν Πί ν. 144 γ

12. 'Ο συνάδελφος κ. Εϋθ. Μαστροκάστας έδωσεν ειδήσεις περι τών άναστηλωτικών έργασιών μετά τής σχετικής πρòς τó 'Ωδειον βιβλιογραφίας, μέχρι του 1961 περιπου, εις τó άρθρον «'Ωδειον» του *Συμπληρώματος τής Μεγάλης 'Ελληνικής 'Εγκυκλοπαιδείας*, σ. 1066 κ.έ. *Μεταγενεστέρως* έδωσεν ειδήσεις εις *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 220 κ.έ., άλλ'αί έκθέσεις των άκολουθών έτών ή δέν δημοσιεύθησαν ή δέν περιέχουν πράγματα σχετικά πρòς τās έκτιθεμένας έδω εργασίας. 'Οθεν δέν είναι δυνατή συσχέτισις διά παραπομπής εις προηγύμενα δημοσιεύματα. Η άγνοια των προηγηθεισών έρευνών έδυσχεράνε κάθε εργασίαν έν τή Περιφέρειά, διότι και τά 'Αρχεία τής 'Εφορείας δέν είναι ένημερωμένα. 'Ελλείπουν ήμερολόγια, φωτογραφίαι, σχέδια, ένημερωμένα εύρετήρια των εύρημάτων εκ προσφάτων άνασκαφών κλπ.

13. Πρβλ. Εϋθ. Μαστροκάστας, *Συμπλήρωμα*, σ. 1066 κ.έ., εις. 3. Τó 'Ωδειον ώς γνωστόν είναι άρχαιότερον του 'Ωδείου 'Ηρώδου του 'Αττικού, ó όποιος τó έκτισε πρòς τιμήν τής συζύγου του Ρηγίλλης άποθανούσης τó 161 μ.Χ. Προχείρως βλ. Ν. Παπαχατζής, *έ.ά.*, σ. 119 κ.έ.

έν είδει βαθμίδων δύο λίθοι δέν είναι εις τήν άρχικήν των θέσιν. Πατούν εις επιπόλαια χώματα και δέν σχετίζονται με τó ρωμαϊκόν οικοδομικόν σύμπλεγμα. 'Ο τοίχος, ó όποιος πατεί βαναύσως επί ψηφιδωτου (Πί ν. 146 α, πρβλ. Πί ν. 144 α), δέν είναι δυνατόν νά είναι σύγχρονός του. Φαίνεται νά είναι σύγχρονος πρòς τόν δπισθεν αυτου όμοίως τοιχοδομίας τοίχον, όστις έφραξε προηγούμενον άνοιγμα (πρβλ. Πί ν. 144 γ, άνω άριστερά, 146 α).

'Αντιθέτως, σύγχρονον πρòς τó άρχικόν σύμπλεγμα φαίνεται νά είναι τó έλεινώς διατηρούμενον θαυμάσιον μαρμαροθέτημα εις τó νότιον άκρον τής άνασκαφής (Σχ έ δ. 7· Πί ν. 144 γ κάτω δεξιά και 144 δ). 'Επ' αυτου και περίξ εύρέθησαν άκτέριστοι μεταγενέστεροι τάφοι κιβωτιόσχημοι, κτιστοί δι' άρχαίου ύλικου, ή κεραμοσκεπέις.

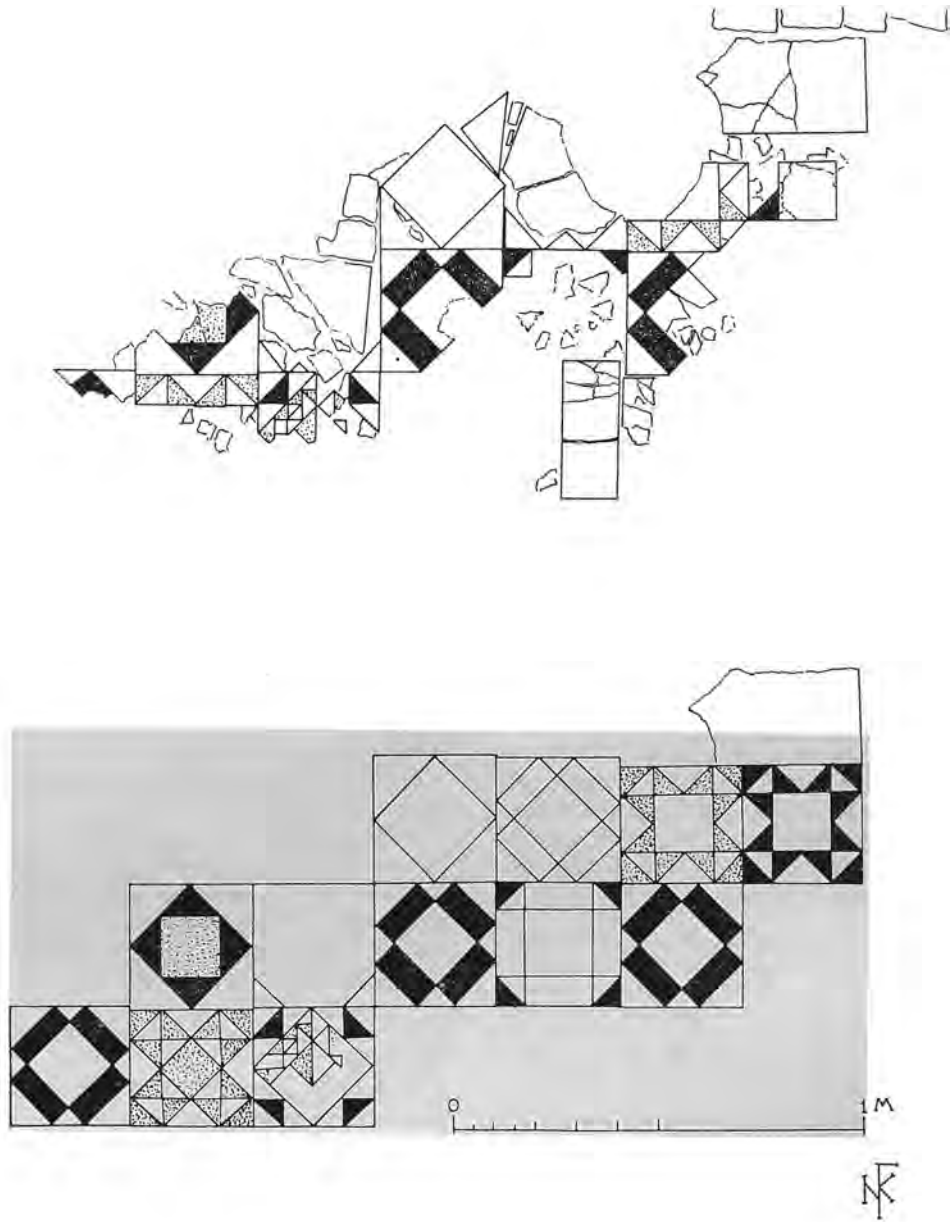
'Εκ των γενικώς μάλλον άσημάντων κινητών εύρημάτων διδομεν έδω εικόνα θραύσματος έπιτυμβίου έπιγραφής επί μαρμαρίνης πλακός, σώζοντος τήν ήλικίαν του νεκρου και τόν τυπικόν χαιρετισμόν (Πί ν. 143 α), ώς και μαρμαρίνης άκρας δεξιάς άγάλματος (Πί ν. 143 β).

Παραλλήλως πρòς τó άνασκαφικόν έργον έβαινον, ώς έλέχθη, αί εργασίαι διαρρυθμίσεως και περιφράξεως του περι τó 'Ωδειον χώρου. Συγχρόνως έπίσης ειργάζετο τó ύπò τόν κ. 'Ιω. Κολέφαν ειδικόν συνεργείον ψηφιδωτών διά τήν συντήρησιν των ψηφιδωτών του περι τó 'Ωδειον χώρου άφ' ένός και τήν επανατοποθέτησιν εις τόν χώρον περι τó 'Ωδειον ψηφιδωτών άλλου εύρεθέντων.

Οϋτως άπεσπάσθη τó προαναφερθέν πρò του 'Ωδείου ψηφιδωτόν δάπεδον (Πί ν. 144 γ), προκειμένου νά στερεωθή και επανατοποθετηθή εις τήν θέσιν του. Είναι αξιοσημείωτον τó δίχρωμον (εκ λευκών και μελαινών ψηφίδων μόνον) ψηφιδωτόν τουτο, διά τήν χρονολόγησιν του κτηρίου. 'Ομοιον είναι τó νέον εύρημα (Πί ν. 143 γ), έν αντιθέσει πρòς τά δύο νέα πολύχρωμα.

Είς τόν άκάλυπτον, πρòς Δ. των νέων ψηφιδωτών χώρων έτοποθετήθησαν δύο ψηφιδωτά, ήτοι: α) τó άποκαλυφθέν κατά τήν όδδον Μπουκαούρη έξάιρετον ψηφιδωτόν, μετά παραστάσεως του Κύκλωπος Πολυφήμου (Πί ν. 147 β, 148 α· πρβλ. και Πί ν. 18 β), και β) τó εκ τής πλατείας Ψηλών 'Αλωνιών (άνωτ. σ. 157, Σχ έ δ. 5· Πί ν. 132 β και 147 α).

'Οπισθεν του 'Ωδείου, εις τόν χώρον του ναου του 'Αγίου Γεωργίου, πρòς Δ. του κατά τó πλείστον διαλυθέντος έν τφ μεταξύ μαρμαροθετή-

Σχέδ. 7. Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια. Σωζόμενα λείψανα μαρμαροθετήματος και προσπάθεια μερικής συμπληρώσεως

ματος¹⁴, έτοποθετήθη τὸ ἐκ τῆς ὁδοῦ Κορίνθου (οἰκόπεδον Χρονοπούλου) παλαιοχριστιανικὸν ψηφιδωτὸν (Πί ν. 148 β - δ), εἰς λεπτομέρειαν τοῦ ὁποῖου ἀναγιγνώσκεται εὐκρινῶς καὶ ἡ ἐπιγραφή:

*Ἡ θεοφιλεστάτη / διάκονος Ἀργυρία/νῆ
ἐπὲρ εὐχῆς ἀπ'τῆς ἐποίησεν (φύλλον κισσοῦ) /
τὴν μούσωση*

Εἰς χῶρον πρὸς Δ. τοῦ Ὁδείου χαμηλότερον, κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιφράγματος, έτοποθετήθησαν (μετὰ τὴν λήψιν τῶν εἰκόνων ἐν Πί ν. 142 γ, ἀριστερὰ) αἱ διάσπαρτοι προηγουμένως εἰς τὸν χῶρον περὶ τὸ Ὁδεῖον ρωμαϊκαὶ σαρκοφάγοι (ἐξ ὧν καὶ αἱ ἐν Πί ν. 149 α - δ).

Κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἀπομακρυνθῇ πᾶν ξένον πρὸς τὸ Ὁδεῖον ἀντικείμενον ἐκ τῆς προσόψεως αὐτοῦ. Οὕτως ἡ μνημειακὴ πρόσοψις ἀπέκτησε καὶ πάλιν τὴν τονιζομένην διὰ τοῦ στοιχείου τῶν ὀρθοστατῶν ἐνότητά της καὶ τὸ ἐπιβλητικὸν μεγαλεῖόν της παρὰ τὴν ἐκ τῆς φθορᾶς κολόβωσιν τοῦ μνημείου. Ἡ ἰδέα εἶναι νὰ μὴ ἐμποδίζον ξένα πρὸς τὸ Ὁδεῖον ἀρχαῖα τὴν θέαν αὐτοῦ διὰ τὸν διερχόμενον καὶ τὸν εἰσερχόμενον διὰ τῆς νέας εἰσόδου τοῦ περιβάλλου ἀπὸ τὴν ὁδὸν Π. Π. Γερμανοῦ.

Πλατεῖα Δεξαμενῆς

Κατὰ Ἰανουάριον 1970, αἱ Τεχνικαὶ Ὑπηρεσίαι τοῦ Δήμου προέβησαν εἰς τὴν ἰσοπέδωσιν ὄχθου μεταξὺ τῆς προσόψεως τῆς Δεξαμενῆς καὶ τῆς πρὸ αὐτῆς ὁδοῦ Παπαδιαμαντοπούλου (Πί ν. 150 α). Πρόθεσις ἦτο νὰ ἀξιοποιηθῇ ὁ κοινόχρηστος οὗτος χῶρος διὰ τὴν διαμόρφωσιν μικροῦ πάρκου. Ἡ Ἐφορεία, συστηματικῶς παρακολουθοῦσα τὰς πάσης φύσεως ἐκσκαφὰς εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, μόλις ἐπρόλαβε τὴν καταστροφὴν ἀρχαίων λειψάνων εἰς τὸ ἐπίπεδον περιπίου τοῦ καταστρώματος τῆς παραπλευρῶς ὁδοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ, δι' ἐργατῶν τοῦ Δήμου καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιτόπιον παρακολούθησιν τοῦ ἐμπείρου τεχνίτου τοῦ Μουσείου Κ. Παυλάτου, ἐγένετο ἀνασκαφὴ καὶ καθαρισμὸς τῶν ἀρχαίων λειψάνων πρὸς ἀποτύπωσιν τῶν εἰς σχέδια καὶ φωτογραφίας, ὡς καὶ περισυλλογὴν τῶν κινητῶν εὐρημάτων. Μετὰ τοῦτο, ἀπαγορευθείσης περαιτέρω σκαφῆς εἰς βάθος, ἐπετρέπη ἡ δι' ἐπιχώσεως κάλυψις αὐτῶν καὶ ἡ διαμόρφωσις πάρκου μετ' ἀξίμιον διὰ τὰ ἀρχαῖα χλόην καὶ ἄνθη.

14. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πί ν. 260 β καὶ 261 α.

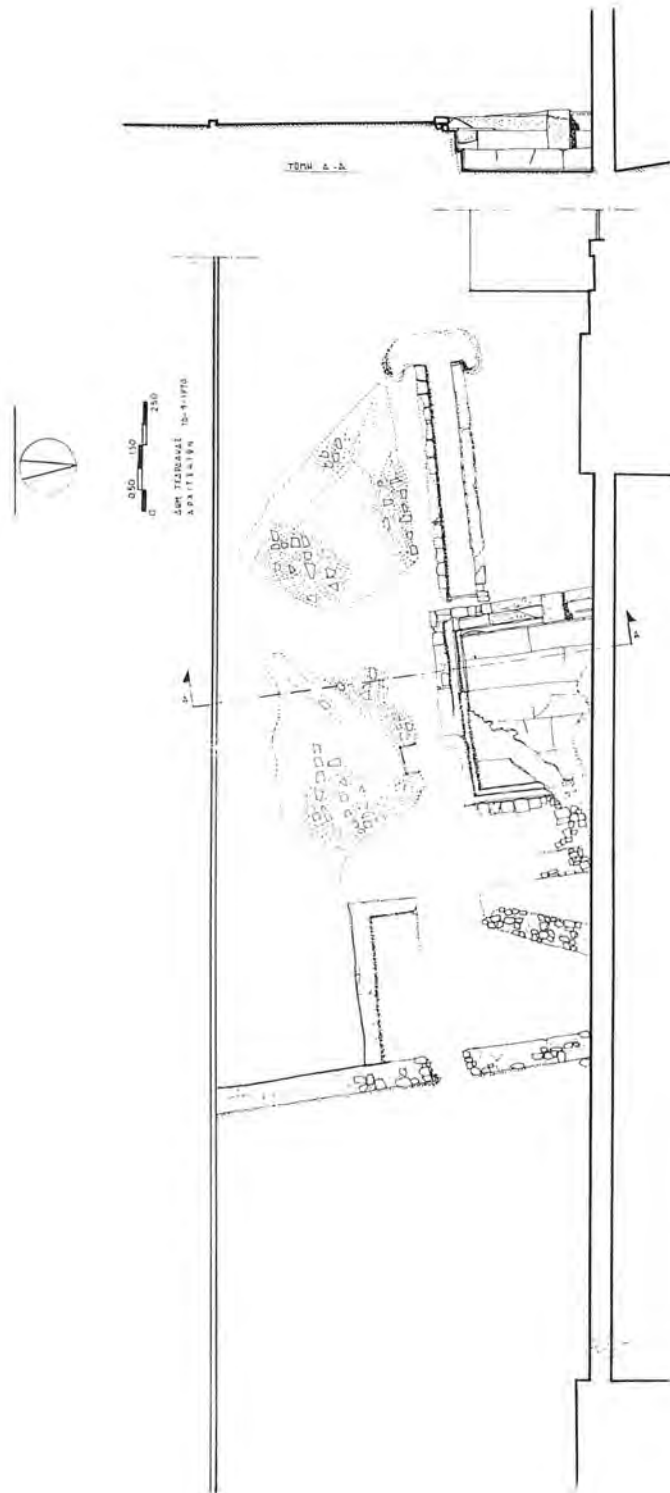
Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα (Σ χ ἔ δ. 8 - 9) εἶναι κυρίως δεξαμενὴ μετ' ὀρθομαρμάρωσιν (Πί ν. 150 β), αὐλακες εἰσοδοῦ καὶ ἐκροῆς τοῦ ὕδατος, δάπεδα ἐστρωμένα μετ' ἠραυμάτα πλακῶν μαρμάρου διάσπαρτα εἰς κονίαμα (Πί ν. 150 β, ἄνω ἀριστερὰ, καὶ 150 δ, δεξιὰ) καί, εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ζώνης, λείψανα ψηφιδωτοῦ δαπέδου εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον (Πί ν. 150 γ). Εἰς τὸ δυτικὸν τοῦτο ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς κεντρικὸς ἀγωγὸς ὑδρεύσεως ἔκοψε κατὰ διάμετρον ἀρχαίαν δεξαμενὴν δωδεκάπλευρον μετ' πλάτος πλευρᾶς 0.30 μ. Ἡ δεξαμενὴ ἔφερεν ὀρθομαρμάρωσιν, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτυπάματα καὶ ὀλίγα λείψανα σώζονται.

Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς στρώματα τεταραγμένα ἀπὸ σωληνώσεις κυρίως τῆς νῦν ἐν λειτουργίᾳ δεξαμενῆς ὑδρεύσεως τῶν Πατρῶν, εἰκονίζονται ἐνταῦθα ὀλίγα χαρακτηριστικά, ἦτοι: α) Πήλινος καλυπτὴρ ἀνθεωτὸς εἰς τεμάχια (Πί ν. 151 α), παλαιότερος τῶν ρωμαϊκῶν λειψάνων, καὶ β) τμήμα πηλίνου λύχνου, ἀγγεῖον πηλινὸν συγκεκολλημένον ἐκ τεμαχίων καὶ τμήματα πηλίνων εἰδωλίων (Πί ν. 151 β - δ), ὡς καὶ δύο ἐκ πολλῶν εὐρεθέντων θραυσμάτων μαρμαρίνου συμπλέγματος (Πί ν. 151 ε - ζ'), τὰ ὁποῖα εἶναι περίπου σύγχρονα πρὸς τὰ ρωμαϊκὰ λείψανα.

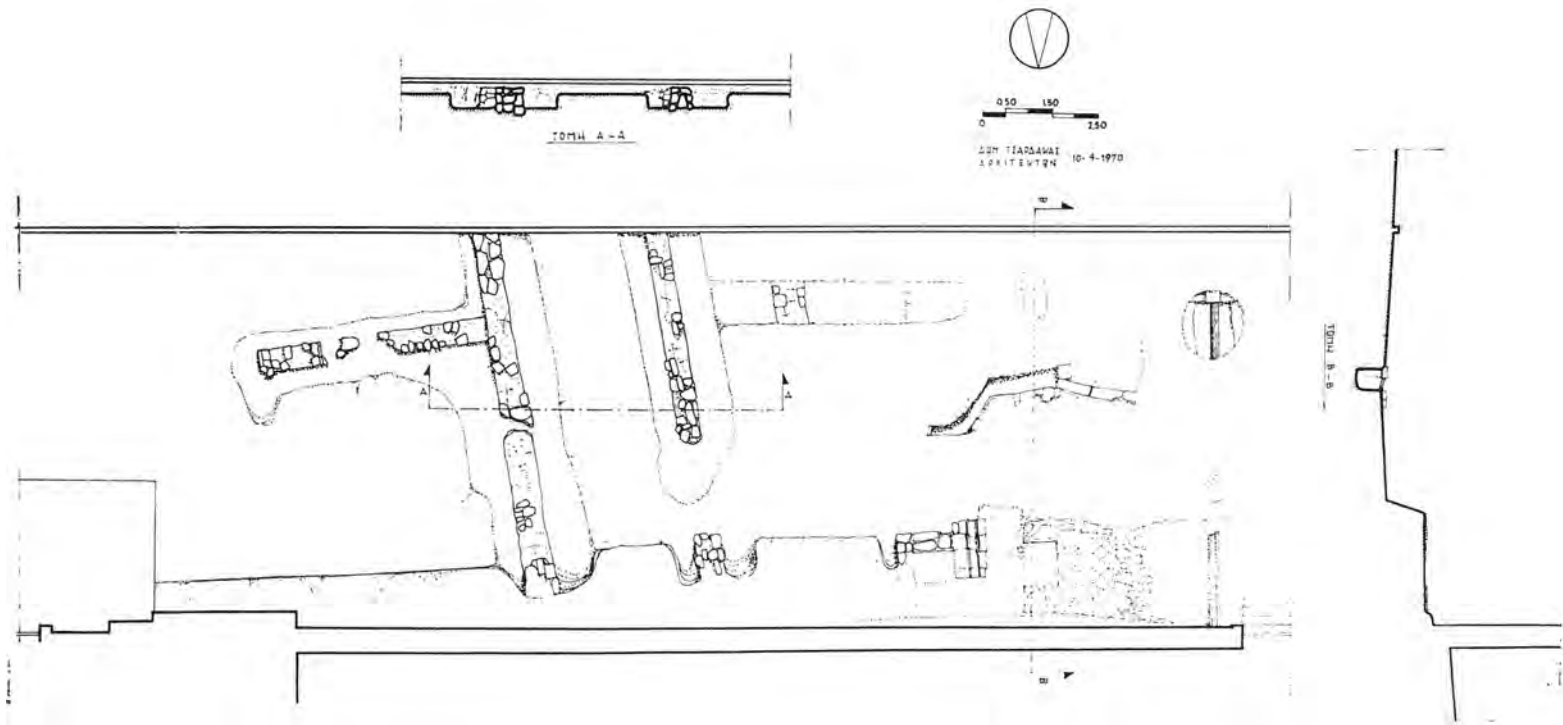
Φρούριον Πατρῶν

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης κατὰ τὴν πλατεῖαν τῆς Δεξαμενῆς, ἐγένετο τμηματικῶς λεπτομερῆς ἐξέτασις τοῦ φρουρίου. Εἶναι γνωστὰ ἀρχαῖα ἐντειχισμένα εἰς ὄλας τὰς πλευρὰς τοῦ τείχους, ὡς ἡ περίφημος κατὰ παράδοσιν «Πατρινέλλα», ἦτοι κορμὸς ἀνδρικός, ἐφ' οὗ κεφαλὴ γενειοφόρου μὴ συνανήκουσα πιθανῶς (Πί ν. 152 α). Ἀπὸ ἀρχαιότερα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων κτήρια προέρχονται πάρινα πλίνθοι καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Μικρὰ μαρμάρινα θραύσματα (Πί ν. 152 γ) εἶναι διάσπαρτα εἰς ὄλας σχεδὸν τὰς πλευρὰς τοῦ φρουρίου.

Κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τὸ φρούριον περιβάλλεται ἀπὸ ἰδιωτικὰς οἰκίας, αἱ ὁποῖαι παρανόμως ἐξετάθησαν διὰ προσκτισμάτων (ὀρνιθῶνων κ.τ.τ.) μέχρις αὐτοῦ τοῦ τείχους. Ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, ἐπεδιώξαμεν καὶ ἐπετύχομεν τοῦλάχιστον μερικὴν κάθαρσιν παντοίας κόπρου, ὡς ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ τεῖχος παρανόμων προσκτισμάτων. Ἐκ τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν προήλθον καὶ τινα εὐρήματα, ἐξ ὧν τμήμα βυζαντινοῦ κοσμήτου (Πί ν. 152 β).

Σχέδ. 8. Πάτραι. Πλατεία Δεξαμενής. Ανατολικόν τμήμα άνασκαφής

Σχέδ. 9. Πάτραι. Πλατεΐα Δεξαμενής. Δυτικόν τμήμα άνασκαφής

Έρευνα οικοπέδων. Έκ τῶν πολλῶν ἰδιωτικῶν οἰκοπέδων, τὰ ὅποια ἐκσκαφέντα πρὸς οἰκοδόμησιν ἔδωσαν ἀρχαῖα, γίνεται κατωτέρω βραχὺς λόγος διὰ τὰ ἀξιολογώτερα (Σχέδ. 10). Ταῦτα εἶναι:

α) Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ **Σωματείου « ἡ Πανσέμνη »**, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μητροπολίτου Νεοφύτου 18, ἀπεκαλύφθησαν ρωμαϊκοὶ τοῖχοι μετὰ ὀρεμάτων, λείψανον πολυχρόμου ψηφιδωτοῦ διαπέδου μετὰ γεωμετρικῶν θεμάτων, δύο πίθοι, ἕξ ὧν ὁ ἕτερος συνδεδεμένος ἐκ τεμαχίων διὰ μολυβδίνων συνδέσμων, καὶ βόθρος νεώτερος ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθον μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐνδιαφέροντα ἀγγεῖα (Πίν. 153 α-β). Τὰ κινητὰ εὐρήματα, ὡς καὶ τὸ ψηφιδωτὸν ἀποσπασθὲν μεταφέρθησαν εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς ὁδοῦ Σισίνης.

β) Εἰς τὸ οἰκόπεδον **Διαμ. Βαρλάμου**, ἐπὶ τῆς πλατείας Παντοκράτορος 37, ἀπεκαλύφθη λείψανον ὀρθογωνίου πυργοειδοῦς κατασκευῆς φερύσεως ἐπέδου δι' ὀρθοστατῶν.

γ) Εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς **Εὐαγγ. Καρμυκόλια**, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λόντου 107 (Σχέδ. 11), ἀπεκαλύφθησαν δάπεδα ἐστρωμένα ἐν μέρει διὰ ψηφιδωτοῦ ἀπλοῦ, κατὰ τὰ περιθώρια, καὶ ἐν μέρει διὰ ποικιλοχρόμου μαρμαροθετήματος (Πίν. 153 δ), ὁμοίου πρὸς τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Ὁδείου (βλ. ἀνωτ. σ. 161, Σχέδ. 7· Πίν. 144 δ). Διτηρήθησαν ἐντὸς τῆς οἰκοδομῆς. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως προῆλθον καὶ τὰ ὑάλινα ἐν Πίν. 153 γ.

δ) Τὸ οἰκόπεδον τῆς **Σ. Γραμμενίδου ἢ Σαμαρτζῆ** συνορεύει πρὸς τὸ ἀπαλλοτριωθὲν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σισίνης καὶ Γ. Ρούφου, τὸ ἀνήκον ἤδη εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν. Τὰ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Γραμμενίδου ἀποκαλυφθέντα, κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν λεβητοστασίου κεντρικῆς θερμάνσεως, λείψανα ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν ἐν τῷ ἀπαλλοτριωθέντι οἰκοπέδῳ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ τοιχοδομία τοῦ τοῖχου κατὰ τὸ σύστημα opus reticulatum.

ε) Εἰς τὸ οἰκόπεδον τῆς « **Παναχαϊκῆς Γ. Ε.** » ἐπὶ τῆς πλατείας Ψηλῶν Ἀλωνίων καὶ τῆς ὁδοῦ Ἄθ. Διάκου, ὑψοῦτο ἡ χαρακτηρισθεῖσα ὡς διατηρητέον ἱστορικὸν μνημεῖον οἰκία Βουρλούμη. Ἀποχαρακτηρισθεῖσα κατηδαφίσθη, μεθ' ὅ, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου πρὸς οἰκοδόμησιν, ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαῖα λείψανα ἀξιολογὰ (Σχέδ. 12-13). Σημειωτέον ὅτι τὸ « στερεὸν » ἔδαφος ἀπὸ τῆς πλατείας τῶν Ψηλῶν Ἀλωνίων καταπίπτει πρὸς τὴν ὁδὸν Δημ. Γούναρη. Μετὰ τὴν πτώσιν διαμορφοῦται ἡ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη, περίπου, βαθεῖα γραμμὴ γνωστὴ ἐπὶ τουρκοκρατίας

ὡς μπουγιούκ - ντερῆ¹⁵. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁμοίαν περίπου κατεύθυνσιν θὰ εἶχεν ὁδὸς ἀρχαία, ὡς ἡ τῶς λεγομένη ὁδὸς Καλαβρύτων, νῦν δὲ ὁδὸς Δημ. Γούναρη.

Οὕτω νοεῖται ὡς ἀναλημματικὸς τοῖχος ὁ κατὰ τὸ νότιον ἄκρον ἀποκαλυφθεὶς, περιοριστικὸς ὀψωσδήποτε χώρου πλατείας τινός, ὅπου ὑψοῦτο μνημεῖον, τοῦ ὁποίου εὐρέθη μέρος τοῦ βάρθρου. Τὸ μνημεῖον δὲν ἔχει τὸν προσανατολισμὸν τοῦ τοῖχου, τοῦτο δὲ σημαίνει ἴσως καὶ διαφορὰν χρόνου. Εἰς τὸ Σχέδ. 12 διὰ δύο καθέτων πρὸς ἀλλήλας συνεχῶν γραμμῶν ὀρίζεται τὸ μέρος τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὅποιον παρέμεινεν ἀκάλυπτον ἀπὸ τὴν οἰκοδομὴν ὡς φωταγωγός, ἐνῶ διὰ διακεκομμένης γραμμῆς δύο ὀρθογώνια δηλοῦν τὴν θέσιν πεδύλου τῆς θεμελιώσεως. Χάριν αὐτοῦ κυρίως παρέστη ἀνάγκη νὰ ἀποσπασθοῦν τὰ κύρια μέρη τοῦ μνημείου, ἤτοι τὰ μαρμάρινα μέλη, καὶ νὰ μεταφερθοῦν εἰς τὸν περίβολον τοῦ Ὁδείου, ὅπου ἀνασυνεκροτήθησαν.

Κατὰ τὴν χρονικὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς τοῦ περίπου, περιγραφόμενον τὸ μνημεῖον εἶχεν ὡς ἐξῆς (Σχέδ. 13):

Ἐπὶ ὑποκίτρινου στρώματος λατύπης παρολίθου βαίνει ἡ ὄλη κατασκευὴ. Εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς τὰ σωζόμενα λείψανα ἀνήκουν εἰς ἐστρωμένον δι' ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν δάπεδον ὑπαιθρίου, κοινοχρήστου προφανῶς χώρου. Τοῦτο εἰκάζεται: α) ἐκ τῆς παρατηρηθείσης μεγάλης φθορᾶς τῆς ἐπιφανείας ἐκ τῶν βημάτων, β) ἰδιαίτερος, ἐκ δύο χαρακτηριστικῶν κοιλοτήτων κατὰ τὴν βαθμίδα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὡς τὰ διαμορφούμενα ὑπὸ βημάτων ἐπὶ πολυσυχνάστων κλιμάκων εἰς μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, καὶ γ) ἐκ δύο κύκλων μετὰ ὀκτῶ ἀκτίνων, οἱ ὅποιοι προφανῶς ἦσαν παίγνια παιδῶν ἢ ἀργοσχόλων ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ παρακειμένου μνημείου.

Ἡ ὄλη κατασκευὴ περιορίζεται διὰ πρασινωποῦ ἄμμο λίθου (green stone). Τὸ ἐκ τοῦ λίθου τούτου τετράγωνον περίπου πλαίσιον διεκρίνετο κυρίως κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν, ἀλλ' ἔξειχεν ἐπίσης κατὰ τὴν νοτίαν, ἐνῶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τὸ ὄρατὸν μέρος αὐτῆς διαχωρίζεται εἰς δύο τμήματα τὴν ὄλην κατασκευὴν, εἰς δυτικὸν καὶ ἀνατολικόν. Ἡ ὡς ἀνω περιγραφεῖσα πλακοστρωσις εἶναι εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα.

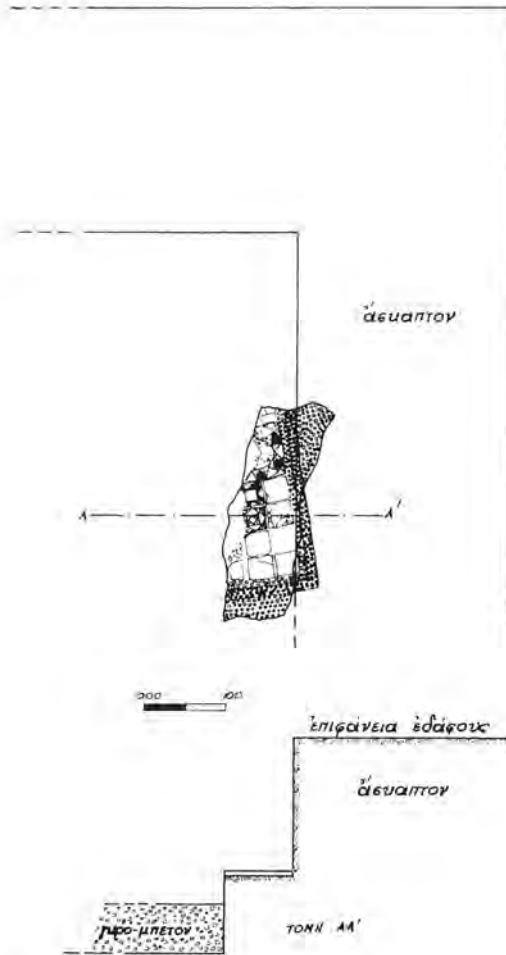
Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον διακρίνονται τρεῖς πλίνθοι ἐκ τοῦ πρασινωποῦ ἄμμο λίθου. Συνδέονται

15. Κ. Τριανταφύλλου, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*, Πάτραι 1959, σ. 423, λ. Νέος δρόμος.

διά σιδηρών συνδέσμων πειοσχημών, μολυβδοχοιμένων. Ὁ διακρινόμενος εἰς τὸ σχέδιον κατόψεως ἔχει μῆκος 0.22, ὁ κρυπτόμενος ὑπὸ τὸ θραῦσμα τῆς πλακοστρώσεως 0.19 μ.

Εἰς τὸν αὐτὸν δόμον, κατὰ τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ ὕψους του, διακρίνεται, μάλιστα κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν, ἐπιμελημένη ἐργασία ὡς εἰς εὐ-

Σχέδ. 11. Πάτραι. Οἰκόπεδον Εὐαγγ. Καρμοκώλια. Κάτοψις καὶ τομὴ ἀρχαίων λειψάνων

θυνητρίαν. Εἰς τὴν πλίνθον τῆς αὐτῆς γωνίας ὑπάρχει ἀβαθὲς (βάθ. 0.11 μ.) τετράγωνον λάξευμα (ὀριζοντίων διαστάσεων 0.12 μ.), ἀντίστοιχον πρὸς πειόσχημον σύνδεσμον τοῦ ὑπερκείμενου δόμου. Ταῦτα καθιστοῦν πιθανὴν κατασκευὴν ἀντίστοιχον πρὸς τὴν μετὰ λεκάνης ἀνατολικῆς, περὶ ἧς κατωτέρω. Διότι καὶ ἐγκάθισις ὀρθογωνία

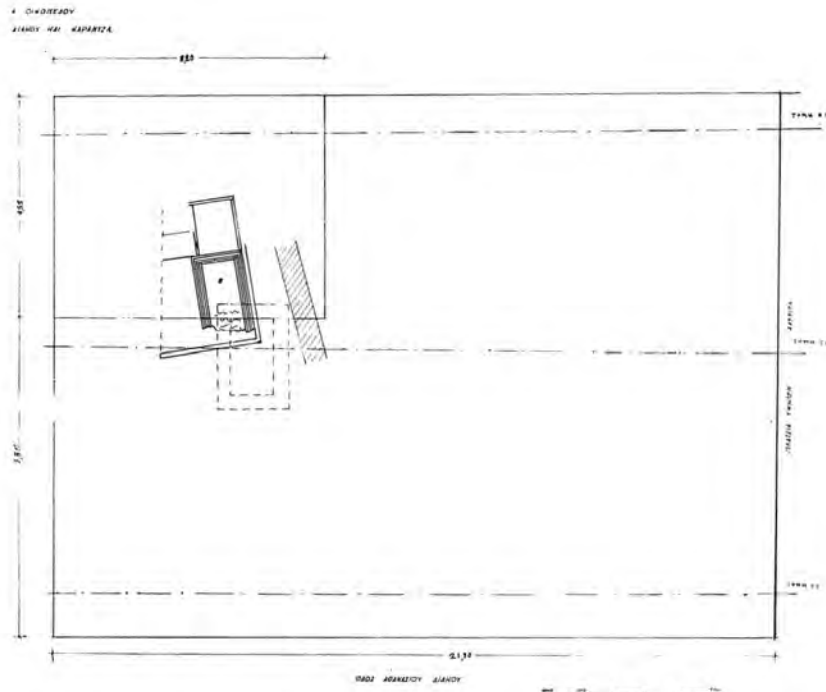
(διαστ. 0.11 × 0.12, βάθ. 0.008 μ.) κατὰ τὴν μεσαίαν πλίνθον εἶναι ὅμοια πρὸς παρατηρούμενην κατὰ τὸ ἀντίστοιχον σημεῖον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, εἰς τὴν προέκτασιν τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ βάθρου, περὶ οὗ κατωτέρω.

Τὸ ἐκ πρασίνου ἀμμολίθου πλαίσιον, κατὰ τὴν νοτιὰν μακρὰν πλευράν, ἀπαρτίζεται ἐκ δύο μακρῶν πλίνθων μεταξύ τῶν ἐκατέρωθεν γωνιαίων. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν εἶναι ἀβεβαίον οἱ δύο πιθανῶς ἄρμοι, ἐνῶ εἰς τὴν βόρειον οἱ ἄρμοι παρέμειναν ἀφανεῖς ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον.

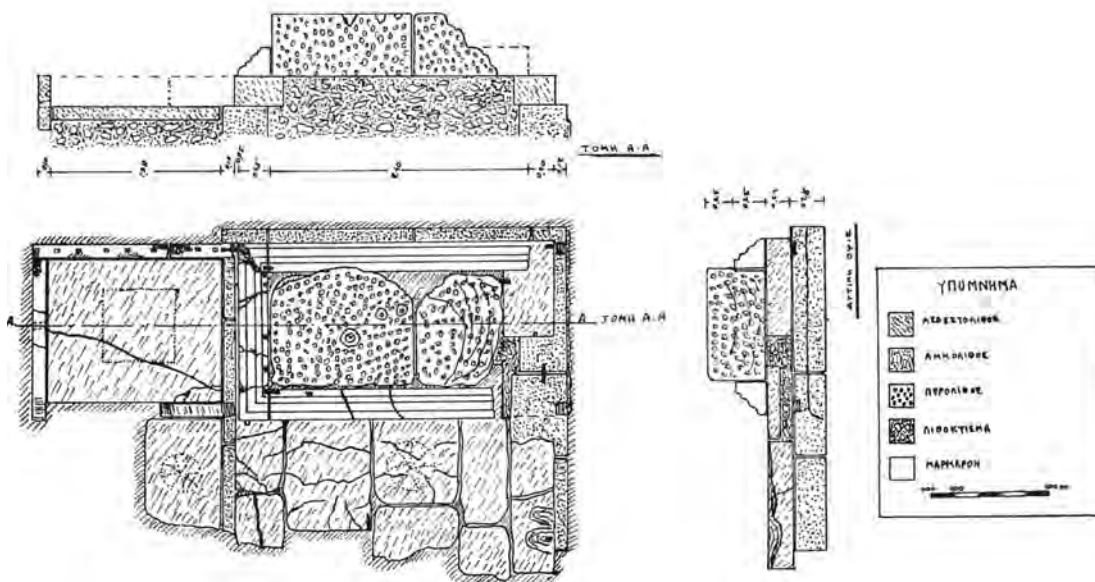
Τὸ περιγραφέν πλαίσιον ἐξ ἀμμολίθων ἐπληρώθη διὰ λιθορριπῆς κολυμβητῆς εἰς κονίαμα. Τὸ «λιθόκτισμα» τοῦτο φαίνεται σαφῶς εἰς μέρος τῆς ἐφθαρμένης δυτικῆς πλευρᾶς, φθάνει δὲ εἰς ὕψος, ὑπὸ τὸ βάθρον τοῦ μνημείου, μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ πλακοστρώτου. Δηλαδή τοιοῦτον «λιθόκτισμα» ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ θεμελίου, ἐφ' οὗ ἐδράζεται καὶ τὸ μνημεῖον. Τοῦτο καὶ ἄλλαι παρατηρήσεις στηρίζουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ σύνολον τῆς συνθέτου ἐκ μερῶν κατασκευῆς εἶναι σύγχρονον, βάσει ἐνιαίου σχεδίου.

Ὁ ἐξ ἀσβεστολίθων στοιχὸς τῆς πλακοστρώσεως μεταβάλλεται εἰς πλαίσιον περὶ τὸ «λιθόκτισμα» ὑπὸ τὸ βάθρον τοῦ μνημείου. Τοῦ στοιχοῦ τοῦτου σώζονται τὰ πέρατα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν, τὴν νοτιὰν καὶ τὴν δυτικὴν πλευράν. Ἡ ἀνατολικὴ σώζει εἰς τεμάχια κατὰ χώραν τὴν πλίνθον τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας, μήκ. 1.19 μ., τὴν ἀκόλουθον, μήκ. 0.89 μ., καὶ μέρος τῆς τρίτης, σωζ. μήκ. 0.42 μ. Τῆς νοτίας πλευρᾶς τὸ καλῶς σωζόμενον ἀνατολικὸν πέρασ δὲν φαίνεται ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς κατόψεως, διότι κρύπτεται ὑπὸ τὸ ὑπερκείμενον κυμάτιον τῆς μαρμαρίνης κατασκευῆς τοῦ βάθρου. Ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας ἐμετρήσαμεν μεταξύ ἄρμων: 0.50, 0.98, 0.78 καὶ 0.48 μ., δηλαδή καὶ ἐδῶ ἔχομεν δύο πλίνθους μακρὰς μεταξύ τῶν γωνιαίων ὡς εἰς τὸν ὑποκείμενον δόμον.

Τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἡ πλίνθος τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας σώζει τὸ μήκος (0.78 μ.). Φέρει τὸρμον συνδέσμου κατὰ τὴν γωνίαν, πρὸς σύνδεσιν μετὰ κατασκευὴν πιθανῶς ἀντίστοιχον πρὸς τὴν κατὰ τὸ ἕτερον (ἀνατολικὸν) ἄκρον, ὡς ἐλέχθη. Ἐπίσης φέρει ἰσχυρότερον σωζόμενον σύνδεσμον μετὰ τοῦ πρὸς Α. συνεχομένου λίθου καὶ ἴχνος ἑτέρου πρὸς σύνδεσιν μετὰ τῆς ἐλλειπούσης πρὸς Β. πλίνθου. Αὕτη εἶχε μήκος 0.72 μ., βεβαιούμενον ἀπὸ ἴχνη ἐπὶ τοῦ ὑποκείμενου ἀμμολίθου, ὡς καὶ ἀπὸ γωνίαν τμηθεῖσαν εἰς τὴν συνεχομένην πρὸς Α. πλάκα. Ἡ ἐπομένη

Σχέδ. 12. Πάτραι. Οικόπεδον « Παναχαϊκής ». Ὁδός Ἀθ. Διάκου καὶ Καρατζᾶ

Σχέδ. 13. Πάτραι. Οικόπεδον « Παναχαϊκής ». Κάτοψις, τομή καὶ δυτικὴ ὄψις λειψάνων

τρίτη πλίνθος τῆς σειρᾶς, σώζει τὸ βόρειον πέρας τῆς. Τὰ δύο τεμάχια τῆς σώζουν μήκος 1.26 μ.

Ἄλλὰ τὸ βόρειον πέρας τῆς πλίνθου ταύτης δὲν εἶναι καὶ τοῦ ὄλου τούτου δόμου τὸ πέρας. Τοῦτο δεικνύει ἡ ἐργασία τῆς βορείου κατακορύφου πλευρᾶς καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι ὁ ἐν συνεχείᾳ πρὸς Α. λίθος καίτοι ἀποκεκρουμένος φθάνει περαιτέρω πρὸς Α. Τὴν πλευρὰν ταύτην κατέστρεψαν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τοῦ τῆς οἰκίας Βουρλούμη κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο.

Τὸ ὕψος τῶν περιγραφέντων λίθων εἶναι 0.22 μ. κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν. Μειοῦται ἀλλοῦ ἀπὸ τὴν φθορὰν ἐκ τῆς μακρᾶς χρήσεως, ὡς ἐλέχθη, μάλιστα κατὰ τὸ σημεῖον ὅπου καὶ τὸ σχῆμα ποδῶν διεμορφώθη σὺν τῷ χρόνῳ. Ἄλλὰ παρετηρήθη σαφῶς, ὅτι, μετὰ τῶν παχύτερων τούτων λίθων τοῦ πλαισίου, ἡ πλακόστρωσις ἐγένετο διὰ πλακῶν μικροτέρου πάχους (0.14 μ.) ἐπὶ τοῦ περιγραφέντος « λιθοκτίσματος ». Ἐπὶ τοιούτων πλακῶν παρατηροῦνται καὶ οἱ προαναφερθέντες δύο μετὰ ὀκτῶ ἀκτίνων κύκλοι σχηματισθέντες διὰ τύπτοντος αἰχμηροῦ ὄργανου.

Εἰς τὸ νότιον ἡμισυ τῆς ἀποκαλυφθείσης κατασκευῆς ὑπάρχουν λειψάνα βᾶθρου. Τὸν πυρῆνα αὐτοῦ ἀποτελοῦν δύο πώρινοι λίθοι, ὕψ. 0.50 μ. Αἱ ὀριζόντιαι διαστάσεις τοῦ ἀνατολικοῦ εἶναι 1.15×1.02 μ. Τοῦ δυτικοῦ σώζεται μόνον περιπέου τὸ ἡμισυ τοῦ μήκους. Τὰ πέρατα τοῦ ζεύγους τούτου τῶν λίθων ἔβαιον ἐπὶ τῶν προηγουμένων περιγραφέντων ἀσβεστολίθων. Κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ καλῶς σωζομένου ἐκ τῶν δύο παρόλιθων ὑπάρχουν τρεῖς τόρμοι. Ὁ μεγαλύτερος σαφῶς εἶναι τεχνητός, ἀρχικῶς τετράγωνος, ὀριζοντίων διαστάσεων 0.10 μ., ἀβεβαίον ἀρχικοῦ βᾶθους περὶ τὰ 0.10 μ. ἐπίσης. Μεταγενεστέρως παρεμορφώθη. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἴσως οἱ δύο μικρότεροι δὲν φαίνονται ἀσφαλῶς τεχνητοί.

Οἱ περιγραφέντες παρόλιθοι ἐκαλύπτοντο ἀπὸ ὀρθομαρμάρωσιν. Σῶζονται κατὰ τὰς τρεῖς (πλὴν τῆς δυτικῆς) πλευρᾶς τὰ μάρμαρα τῶν κυματίων τῆς βάσεως, μονόλιθα, ἀνά ἓν εἰς ἐκάστην πλευρὰν. Τῆς ἀνατολικῆς καὶ βορείου πλευρᾶς νῦν εἶναι τεμαχισμένα. Τῆς νοτίας σώζεται ἀκέραιον καὶ εἶναι λοξότητον κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ πέρας. Ἐλλεῖπει τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ μαρμάρου τῆς βορείου πλευρᾶς. Τὰ μονόλιθα τεμάχια συνεδέοντο διὰ πεισοχῆμων σιδηρῶν συνδέσμων μολυβδοχοημένων. Σῶζονται κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν ὁ μολυβδοχοημένος σύνδεσμος, κατὰ τὴν βορειοανατολι-

κὴν ὁ τόρμος καὶ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν μέρος τοῦ τόρμου καὶ ἴχνη τοῦ σιδήρου.

Ἐκτὸς τῶν συνδέσμων ὑπάρχουν τόρμοι διὰ τὴν κατακόρυφον σύνδεσιν διὰ γόμφων μετὰ τοῦ ἐλλείποντος ἀνωτέρου δόμου, ὅστις πιθανώτατα ἀπετελεῖτο ἐκ μαρμαρίνων ὀρθοστατικῶν πλακῶν ἐπενδύσεως τοῦ πωρίνου πυρῆνος. Τοιοῦτοι τόρμοι ὀρθογώνιοι παρατηροῦνται εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ βόρειον πλευρὰν. Δύο τόρμοι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς σώζουν μέρος τοῦ σιδηροῦ γόμφου καὶ τὴν μολυβδοχόησιν. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ, ὡς προαναφέρθη, δὲν σώζεται, πιθανῶς ὅμως ἦτο ὁμοία πρὸς τὰς δύο προαναφερθείσας. Ἀντιθέτως ἡ νοτιὰ πλευρὰ, φαίνεται, δὲν εἶχεν ὀρθομαρμάρωσιν δι' ὀρθοστατικῶν πλακῶν. Τοῦτο εἰκάζεται ἐκ δύο παρατηρήσεων:

α) Δὲν ὑπάρχουν τόρμοι διὰ τὴν γόμφωσιν ὑπερκειμένου δόμου, καὶ β) ὁ σωζόμενος καλύτερον παρόλιθος, κατὰ τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν ἐκτείνεται καὶ πατεῖ ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου πλαισίου, καλύπτων τὸ ἡμισυ περιπέου τοῦ πλάτους τῆς ἄνω ἐπιφάνειας τούτου (Σ χ ε δ. 13, κάτοψις καὶ δυτικὴ ὄψις) καταλειπομένου πλάτους μόνον 0.04 μ. ἀκαλύπτου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὃ,τι συμβαίνει εἰς τὰς ἄλλας πλευρᾶς, ὅπου ὀλόκληρον τὸ πλάτος τῆς ἀνωτάτης ἐπιφάνειας θὰ ἐκαλύπτετο ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ πάχους τῶν ὀρθοστατικῶν πλακῶν.

Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἡ νοτιὰ πλευρὰ τοῦ μνημείου ἦτο δευτερεύουσα, σχεδὸν ἀθέατος, ἔχουσα εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τὸν ἐν ἀρχῇ ἀναφερθέντα τοῖχον ἀντιστηρίξεως τοῦ ἀνδῆρου τῶν νῦν Ψηλῶν Ἀλωνίων.

Περὶσσότερα δὲν δύναμαι νὰ εἶπω διὰ τὸ βᾶθρον τοῦτο. Τὰ ὀλίγα κινητὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα προήλθον ἐκ τῆς περὶ ἐπιχώσεως καὶ καταχωρίζονται κατωτέρω, δὲν εἶναι βέβαιοι ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ μνημεῖον καὶ δὲν παρέχουν ἀσφαλῆ στοιχεῖα περαιτέρω ἀναπαραστάσεως.

Ἐν συνεχείᾳ, περιγράφεται τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων (Σ χ ε δ. 13, ἀριστερά). Ὡς εἶδομεν, ὁμοία κατασκευή θὰ ὑπῆρχεν ἀντιστοίχως πρὸς Δ. τοῦ βᾶθρου.

Ἀπὸ τῶν θεμελιῶν ἀρχόμενοι παρατηροῦμεν ὅτι καὶ ἐδῶ ἡ κατασκευὴ ἐδράζεται ἐπὶ ὑψηλοῦ στρώματος ἐξ ἀργῶν λίθων κολυμβητῶν εἰς ἀμμοκονίαμα. Διὰ τὴν σαφήνειαν πάντοτε ὀνομάζομεν τοῦτο « λιθοκτίσμα », ὡς τὸ ὀνόμασεν ὁ τεχνικός, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὰς ὁδηγίας μας ἐξετέλεσε τὰ σχέδια (Σ χ ε δ. 13, ὑπόμνημα).

Ὁρθομαρμάρωσιν ἀσβεστολιθικαὶ πλάκες περιορίζουν ὀρθογώνιον χῶρον. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν εἶναι εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ

περιγραφέντος άσβεστολιθικού δόμου. Ή νοτία πλευρά σώζεται άκεραία και άποτελείται άπό δύο λίθους, έξ άν ό ανατολικός είναι μεγαλύτερος. Ό δυτικός συνεδέετο με τόν γωνιατόν άσβεστόλιθον του βάθρου διά συνδέσμου πειοσχήμου, φέρει δύο τόρμους κατακορύφου συνδέσεως και είτα ίχνη συνδέσμου μετά του έπομένου λίθου προς Α. Ούτος φέρει τέσσαρας τόρμους κατακορύφου συνδέσεως, είς μάλιστα έξ αυτών σώζει σιδηρούν γόμφον μολυβδοχοημένον. Κατά την νοτιοανατολικήν γωνίαν σώζονται ίχνη συνδέσμου μετά του όρίζοντος την ανατολικήν πλευράν όμοίου όρθίου λίθου. Ούτος όμως, εκτός λειψάνου του προαναφερθέντος συνδέσμου, δέν φέρει τόρμους κατακορύφου συνδέσεως. Άντιθέτως ή άνω έπιφάνειά του είναι έφθαρμένη άπό πατήματα. Ήτο λοιπόν πρόσβασις έκειθεν. Τό βόρειον άκρον του λίθου έλλείπει. Είς τό μέσον περίπου και είς τό βάθος του πυθμένου φέρει όπην έκροής ύδατος.

Είς την βόρειον πλευράν σώζεται μέρος μόνον όμοίας όρθίας πλακός ίσοπαχοϋς. Αύτη, έξουσα μήκος 0.62 μ., σώζει τό ανατολικόν αυτης πέρας, όπου παρατηρούνται και λείψανα τόρμου συνδέσεως μετά της συνεχομένης προς Α., έλλειπούσης ήδη. Δέν διατηρείται καλώς ή άνω έπιφάνεια ούτε της σωζομένης, ώστε δέν γνωρίζομεν άν αύτη έφερε τόρμους κατακορύφου συνδέσεως ή άντιθέτως τά χαρακτηριστικά ίχνη άπό πατήματα. Είς τό δυτικόν άκρον της παρατηρούνται σαφώς: α) ίχνη συνδέσμου μετά του στοιχου των άσβεστολίθων και β) έγκάθισις επί του ύποκειμένου άμμολίθου αντίστοιχος, ως έλέχθη, προς όμοίαν κατά τό δυτικόν άκρον του βάθρου. Ωστε είς τά σημεία ταύτα αί όρθια πλακές έφήπτοντο του βάθρου, ως έφάπτεται ή σωζομένη όρθία πλάξ κατά την νοτιοανατολικήν γωνίαν αυτου.

Ό όριζόμενος άβαθής άπό της μίας τουλάχιστον πλευράς κοίλος ως δεξαμενή όρθογώνιος χώρος είναι έστρωμένος με μονόλιθον πλάκα, πάχ. 0.12 μ. Αύτη κατά τό κέντρον της φέρει είς σχήμα τετράγωνον ίχνη, ως άποτυπώματα τετραγώνου π.χ. βάσεως περιρραντηρίου ή στήλης.

Τά έν τη έπιχώσει, όχι κατά χώραν, εύρεθέντα άξιόλογα κινητά εύρήματα ήσαν κυρίως μαρμάρια:

1. Έπίκρανον παραστάδος είς δύο τεμάχια. Ύψ. 0.29, πλ. σφάματος παραστάδος 0.42 μ. Δέν σώζεται άνω τό πλάτος του έπίκρανου. Κάτω φέρει σιδηρούς γόμφους μολυβδοχοημένους. Άνω σύνδεσμον πειοσχημον μολυβδοχοημένον προς

σύνδεσιν όπισθεν μετά λίθου, ως και τόρμον συνδέσεως κατακορύφου, είς τό κέντρον περιπου.

2. Πλάκες όρθομαρμαρώσεως, πάχους 0.06, 0.08 και 0.10 μ. Ή λεπτοτέρα σώζει και τάς άλλας δύο διαστάσεις: 0.73 × 0.45 μ. Αί πλάκες φέρουν τόρμους κατακορύφου συνδέσεως ως και όρίζοντίας. Παρεβλήθησαν προς τούς τόρμους κατακορύφου συνδέσεως του βάθρου, αλλά δέν έβεβαιώθη ότι συνανήκουν.

Ή σημασία των περιγραφέντων λειψάνων έγκείται κυρίως είς τό ότι βεβαιώνουν δημόσιον χώρον είς μίαν περιοχήν, όπου και άλλαι ένδείξεις προκύπτουν καθ' ήμέραν περι της σπουδαιότητός της κατά τούς ρωμαϊκούς χρόνους (βλ. κατωτ. οικόπεδον Χαρ. Κρητικού).

ζ') Τό οικόπεδον Χαρ. Κρητικού καταλαμβάνει όλόκληρον σχεδόν οικόδομικόν τετράγωνον μεταξύ των οδών Δημ. Γούναρη, Ύψηλάντου, Κανάρη και Ίω. Βλάχου. Έδω άτυχώς τά αρχαία λείψανα, κατά την έσκαφήν του οικόπεδου διά μηχανικών μέσων, δέν παρατηρήθησαν έγκαίρως, ένεκα της φύσεώς των. Είς τάς Πάτρας δέν είχον παρατηρηθή προηγουμένως τιαύτα λείψανα. Οί χειρισται των σκαπτικών μηχανημάτων και οί φύλακες άρχαιοτήτων δέν είχον την πείραν μνημειακής πλακοστρώτου οδοϋ ρωμαϊκών χρόνων. Μόνον είς τυχαίαν διέλευσιν του έμπείρου τεχνίτου Κωνστ. Παυλάτου όφείλεται ή διαπίστωσις ότι ύπάρχει έντεχνον πλακόστρωτον (και όχι «βράχος»), μεθ' ό κληθείς, εύκόλως διεπίστωσα πλακόστρωτον αρχαίας οδοϋ όμοιον προς τά γνωστά μου κυρίως εκ Βεροίας¹⁶.

Τό ύλικόν των άσβεστολιθικών πλακών είναι είδικόν διά την χρήσιν ταύτην, έπίσακτον είς Πάτρας, βεβαιωθέν βραδύτερον και είς άλλα άποκαλυφθέντα λείψανα οδών¹⁷. Παρατηρούνται πάντοτε αί χαρακτηριστικά αυλακώσεις άπό τούς τροχούς (Π ί ν. 153 ε). Έν τούτοις, δέν έχουν όλα αί οδοί τά αυτά χαρακτηριστικά, τά όποια ποικίλλουν κατά τόπον και χρόνον.

Είς την προκειμένην περίπτωσιν ό δρόμος διέρχεται διά μέσου οικόδομημένης περιοχής, όπως έφάνη άπό την άκολουθήσασαν έρευναν. Ύπό τό πλακόστρωτον έχομεν ύποδομήν έντεχνον, ήτοι στοάν άπό χαλίκι, άμμον, κεραμιδοκόματα κλπ. Τό στρώμα τούτο φθάνει είς

16. Τελευταίως ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 431 και 433, Μακεδονικά 9 (1969), σ. 191 κ.έ.

17. Βλ. Έγγραφή Έγκυκλοπαίδεια Δομή, λ. Πάτραι, Άρχαιολογικός Χάρτης σ. 431. Πρβλ. ΑΑΑ IV (1971), σ. 305 κ.έ.

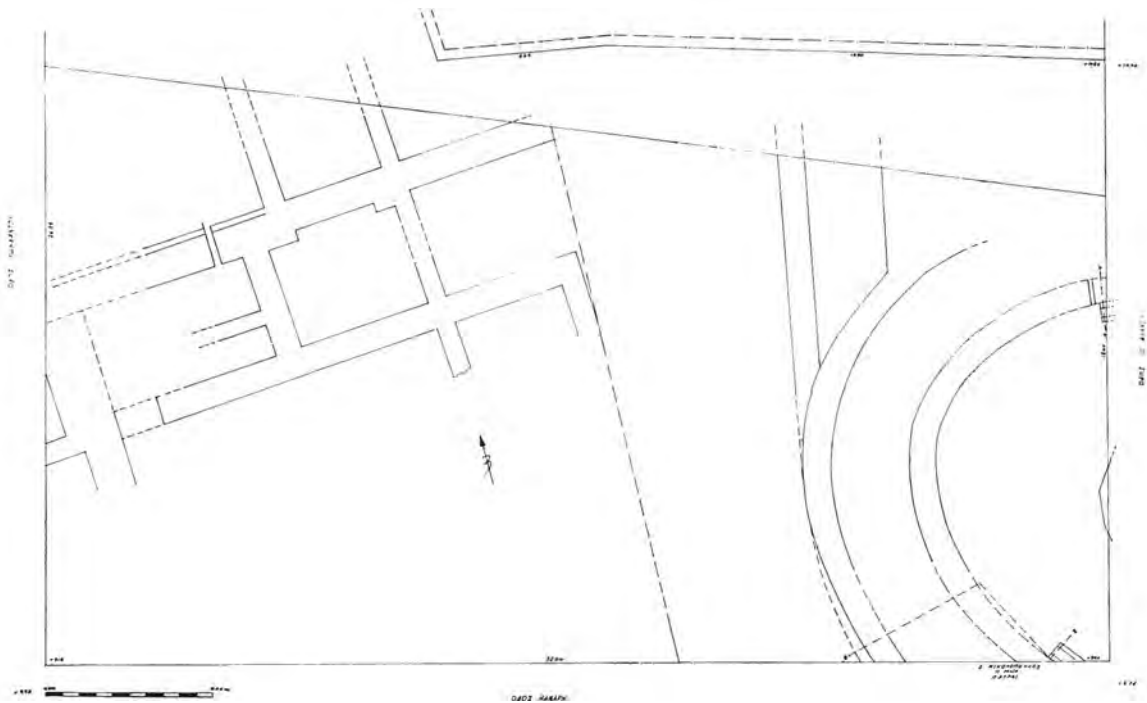
βάθος 0.70 μ. τοῦλάχιστον. Ἐκατέρωθεν περι-
ορίζεται ἀπὸ τοίχους, εἰς τοὺς ὁποίους οὕτως εἴ-
πειν ἐγκιβωτίζεται. Οἱ τοῖχοι ὑψώνονται ἔως τὴν
ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ πλακοστρώτου. Ἐπ' αὐτῶν
τοποθετοῦνται, ὡς βαθμίδες, πλάκες ἐκ τοῦ αὐ-
τοῦ ὕλικου, ἀποτελουμένου οὕτω πεζοδρομίου.
Δὲν παρατηρήθη ὑπόνομος ἀποχετεύσεως, οὔτε
κατὰ τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ, οὔτε ὑπὸ τὰ πεζοδρό-
μια. Λείψανα σωληνώσεων ὑδραγωγείου ὑπὸ τὰ
πεζοδρόμια ἐπίσης δὲν παρατηρήθησαν.

Τὰ ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ ἀποκαλυφθέντα λει-
ψανα δὲν ἦσαν τῆς αὐτῆς σπουδαιότητος καὶ
διατηρήσεως (Σ χ ἔ δ. 14). Πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ

λείψανα ἦσαν μικροτέρας σημασίας ἢ αἱ πρὸς
Α. διαπιστωθεῖσαι μνημειακαὶ κατασκευαί.

Αἱ μνημειακαὶ κατασκευαί πρὸς Α. προϋπήρ-
χον, φαίνεται, τῆς ὁδοῦ, ἢ ὅποια κάμπτεται εἰς
τὸ σημεῖον τοῦτο. Ὅριον αὐτῆς πρὸς Α. εἶναι
καμπύλος τοῖχος καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ κατὰ τὴν
ἐφαπτομένην αὐτοῦ ὀριακὸς τοῖχος τῆς ὁδοῦ.
Ὁ τοῖχος αὐτὸς ἔχει θεμελίωσιν ἀπὸ μεγάλους
χαλικωτοὺς λίθους, ἀραιὰ θραύσματα πλίνθων,
ὄλα ἐμβαπτιζόμενα εἰς τὴν συνήθη ἐν Πάτραις
ὠχρὰν ρωμαϊκὴν ἄμμοκονίαν, οὕτω δὲ εἶναι ἐ-
κτισμένος καὶ ὁ καμπύλος τοῖχος.

Αἱ ἐκ τῶν τροχῶν αὐλακες διακρίνονται εἰς

Σχέδ. 14. Πάτραι. Κάτωψις λειψάνων ρωμαϊκῆς ὁδοῦ καὶ κτηρίων ἐν οἰκοπέδῳ Χ. Κρητικῶ

ἦσαν θεμέλια τοίχων κυρίως, σώζοντα καὶ μι-
κρὰ μέρη ἀνωδομῆς ἐνιαχοῦ. Εἰς τινὰ σημεῖα
παρατηρήθησαν ἀβέβαια ἀνοίγματα διόδου ἢ
ἄγωγοι ἀποχετεύσεως. Γενικῶς ὅμως, ὁ βαθμὸς
διατηρήσεως τῶν λειψάνων καὶ ἡ ἔλλειψις ἀνα-
σκαφικῶν ἐνδείξεων καὶ κινητῶν εὐρημάτων δὲν
ἐπέτρεψαν τὴν διαπίστωσιν τῆς σχέσεως ὁδοῦ
καὶ οἰκημάτων ἀπὸ ἀπόψεως χρόνου, προσανατο-
λισμοῦ, ὀργανικῆς συνδέσεως κλπ. καὶ δὲν ἐπι-
τρέπουν περαιτέρω διαπραγματέυσιν. Δύναται
μόνον νὰ λεχθῇ ὅτι τὰ πρὸς Δ. τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ

τὰ σχέδια τῶν δύο τομῶν (Σ χ ἔ δ. 15 καὶ 16).
Ἄξιοσημείωτον ὅτι πρὸς Δ. ἡ πρώτη αὐλαξ ἀπει-
χεν ἀπὸ τοῦ κρασπέδου 0.15 - 0.30 μ. περίπου,
ἐνῶ ἀπὸ τοῦ καμπύλου τοίχου 1.50 - 1.90 μ. πε-
ρίπου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀπὸ Δ. οὐδὲν ἤμπο-
διζε τὴν προσέγγισιν τῶν ἀμαξῶν πρὸς τὸ κρά-
σπεδον, ἐνῶ πρὸς Α. διὰ τινὰ λόγον αὐταὶ δὲν
ἠδύναντο νὰ προσεγγίσουν.

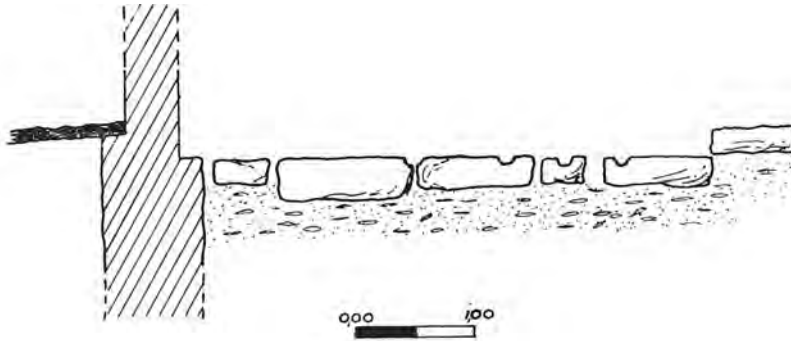
Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ παχύτερου θεμελίου
(περίπου 0.85 μ.) πρὸς τὴν στενοτέραν ἀνωδομὴν
(περίπου 0.50 μ.) τοῦ καμπύλου τοίχου, γίνεται

εἰς τὸ ὕψος τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Ἡ ἀνωδομή ἔχει δύο ὄψεις κατεσκευασμένας δι' ἐπαλλήλων σειρῶν πλίνθων με « γέμισμα » ἐνδιαμέσως.

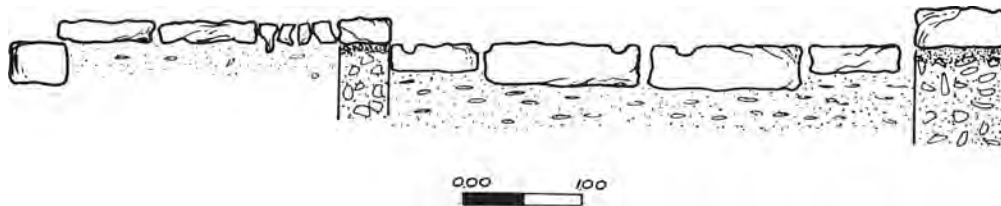
Εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. περίπου πρὸς Α. τοῦ προαναφερθέντος καμπύλου τοίχου ὑπάρχει καὶ ἄλλο καμπύλον θεμέλιον, ὁμόκεντρον, μετὰ τὸ

μαρμάρινος στυλοβάτης, πλ. 0.70, ὕψ. 0.19 μ., αἰρόμενος 0.15 μ. ὑπὲρ τὴν ἀνω ἐπιφάνειαν τοῦ ὀχετοῦ. Ἐπ' αὐτοῦ παρατηρήθησαν σαφὴ ἰχνη κίονος κυκλικοῦ.

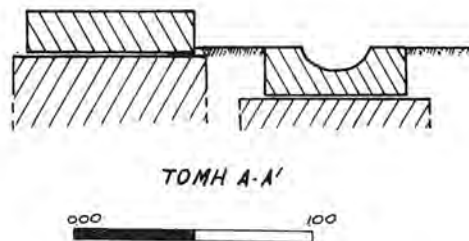
Εἶναι σαφὲς ὅτι ἔχομεν κυκλικὴν στοᾶν (Σχ. ἐδ. 18). Ὁ ἐξωτερικὸς καμπύλος τοίχος εἶναι ὁ τοίχος τῆς στοᾶς, τὸ ἐσωτερικόν

Σχ. ἐδ. 15. Πάτραι. Τομὴ κατὰ τὴν νοτιάν παρεῖαν τοῦ σκάμματος τοῦ οἴκου. Χ. Κρητικοῦ

Σχ. ἐδ. 16. Πάτραι. Τομὴ κατὰ τὴν βόρειον παρεῖαν τοῦ σκάμματος τοῦ οἴκου. Χ. Κρητικοῦ

Σχ. ἐδ. 17. Πάτραι. Τομὴ μαρμαρίνου ὀχετοῦ καὶ στυλοβάτου

αὐτὸ περίπου πάχος, ἀλλ' ἐδῶ προστίθεται, ἐσωτερικῶς, καὶ ἄλλο ἰσοπαχὲς περίπου, ἀλλ' ἀβαθέστερον θεμέλιον. Εἰς τὰ ἀνασκαφέντα δύο ἄκρα εὐρέθησαν κατὰ χώραν ἐπὶ τοῦ δευτέρου τούτου θεμελίου μαρμάρινα μέλη ὀχετοῦ, ἀκολουθοῦντος τὴν καμπύλην τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου (Σχ. ἐδ. 17), εἰς τὸ βόρειον δὲ ἄκρον καὶ

καμπύλον θεμέλιον εἶναι τοῦ στυλοβάτου κιονοστοιχίας. Ἡ στέγη εἶχε κλίσιν πρὸς Α. καὶ τὰ δμβρια ὕδατα ἐξ αὐτῆς ἐδέχετο ὁ ἀνοικτὸς μαρμάρινος ὀχετός, ὁ ὁποῖος στηρίζει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι καὶ ἡ κιονοστοιχία καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν μαρμάρινα. Ἀτυχῶς οὐδὲν εὐρέθη ἐκ τούτων.

Εἰς τὸν ἀνοικτὸν πρὸ τῆς κυκλικῆς στοᾶς

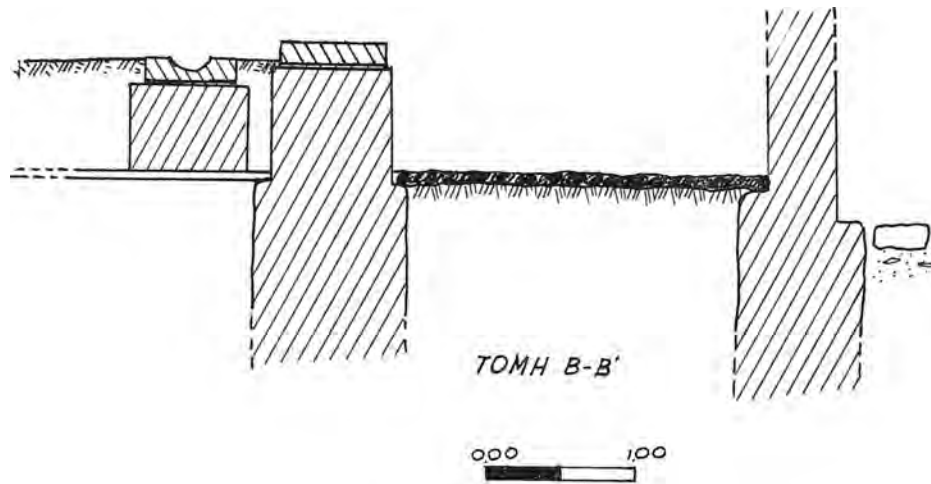
χώρον και εις απόστασιν περίπου 4.50 μ. πρὸς Α. αὐτῆς (Σχέδ. 14, δεξιὰ) διεπιστώθη πολύπλευρον βάθρον. Ἡ γεινίασις τῆς ὁδοῦ Βλάχου καὶ ἡ πυκνὴ κυκλοφορία βαρῶν ὀχημάτων δι' αὐτῆς δὲν ἐπέτρεψαν δυστυχῶς τὴν ἀποκάλυψιν του. Τὰ δάπεδα εἶχον ἀπλήν ἐπικάλυψιν διὰ στρώματος ἄμμοκονίας.

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων προκύπτει ἡ σπουδαϊότης τοῦ κτηρίου καὶ ἡ κλίμαξ τῆς κατασκευῆς. Ἡ ἔρευνα εἰς γειτονικὰ οἰκόπεδα εἰς τὸ μέλλον θὰ ἐπιτρέψῃ ἴσως τὴν συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνας.

ζ) Εἰς τὸ οἰκόπεδον Παντελῆ Μακρυγιάννη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κανακάρη 128, ἀπεκαλύφθησαν θαυμάσια ψηφιδωτὰ δάπεδα τρικλίτου πιθανῶς κτηρίου (Σχέδ. 19). Τὸ κεντρικὸν κλίτος ἐκαλύπτετο ἀπὸ ψηφιδωτὰ κατὰ διάχωρα (Πί ν.

ἀλλὰ δὲν ἐξετάθη περαιτέρω εἰς τὴν ὁδὸν Κανακάρη, ὅπου θὰ διεπιστῶντο ἴσως ἀποφασιστικὰ στοιχεῖα τῆς κατώσεως τοῦ κτηρίου.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων ἄλλων οἰκοπέδων μνημονεύονται ἀπλῶς ἐνταῦθα τὰ λείψανα ρωμαϊκῶν πλινθοκτίστων τοίχων ἐν οἰκοπέδῳ Κωνστ. Μακρίδη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη 71. Οἱ τοῖχοι εἶχον διπλὴν ὄψιν μὲ πλίνθους. Κατὰ τὴν διάβασιν τὸ σωζόμενον ὕψος τοῦ τοίχου ἦτο 2.32 μ., ἀπὸ δαπέδου ἐστρωμένου μὲ πηλοκονίαν. Εἰς οἰκόπεδον τοῦ Βασ. Κρόκου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Παπαδιαμαντοπούλου 24, εὑρέθησαν ἐπίσης ὀλιγώτερον σημαντικὰ λείψανα ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Βρεφοκομείου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σωτηριάδου (καὶ Παντοκράτορος, γωνία), λείψανον τοίχου ρωμαϊκοῦ.

Σχέδ. 18. Πάτραι. Οἰκόπ. Χ. Κρητικοῦ. Τομὴ κατὰ πλάτος τῆς κυκλικῆς στοᾶς

154 α - γ, 155 α - β' πρβλ. καὶ Πί ν. 18 γ). Τὰ θέματα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον γεωμετρικὰ καὶ ἄλλα συνήθη κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους θέματα, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ τινὰ πτηνὰ καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις ὀδηγοῦσαι εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι πρόκειται ἴσως παλαιοχριστιανικὴ βασιλική. Ἡ σπουδὴ, μεθ' ἧς ἀπεσπάρθησαν τὰ ψηφιδωτὰ χάριν τῆς οἰκοδομῆς, δὲν ἐπέτρεψεν ἐξαντλητικὴν μελέτην, ἡ ὅποια θὰ γίνη ὅταν καθαρισθοῦν.

Κατὰ τὸ νότιον κλίτος τὸ δάπεδον καλύπτεται ἀπὸ πολύχρωμα μαρμαράκια εἰς κύκλους φωτεινοὺς διατεθειμένα ἐπὶ σκοτεινότερου βάθους (Πί ν. 154 δ). Τὸ βόρειον κλίτος ἐλάχιστα ἠρευνήθη. Πρὸς Α. ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ὑπερέβη μὲν ὑπόνομον τοῦ ΟΤΕ πέραν τῆς στοᾶς,

Λιμὴν Πατρῶν

Pierres errantes

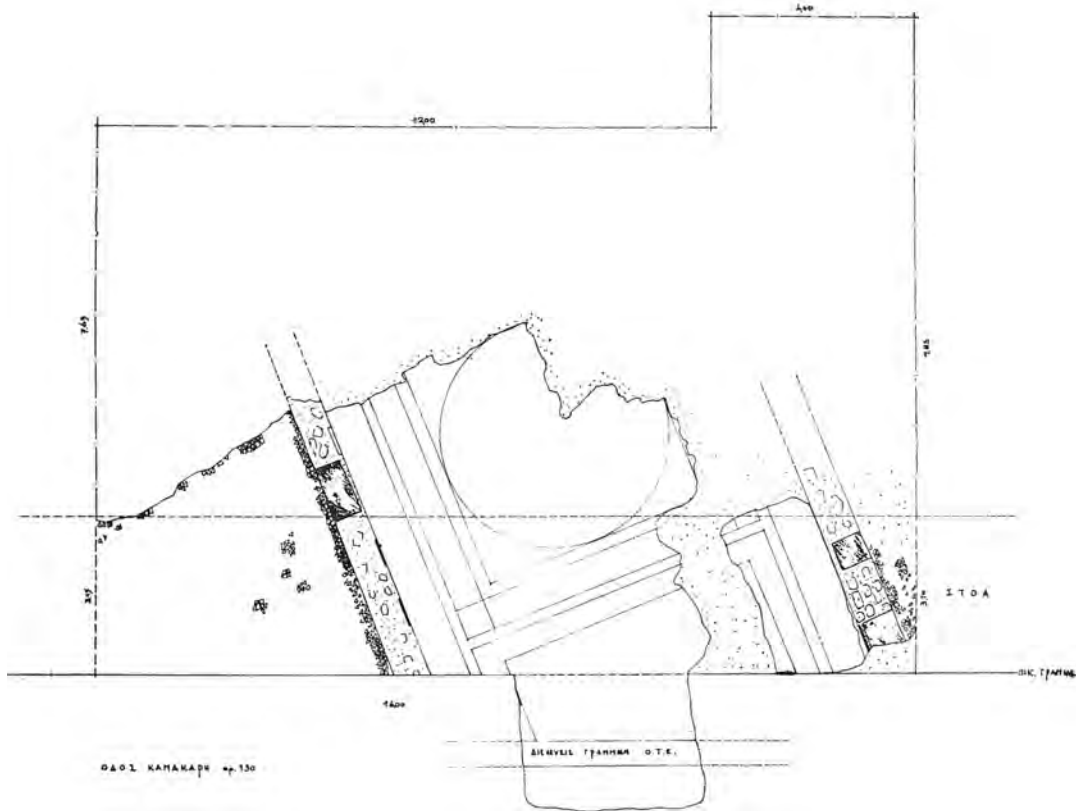
Εἰς τὸ ΑΔ 25 (1970) Χρονικά, σ. 201 εἶχομεν ὑποσχεθῆ νὰ δώσωμεν ἐφέτος περισσοτέρας εἰδήσεις διὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὅποια προῆλθον ἐκ τοῦ βυθοῦ τοῦ λιμένος τῶν Πατρῶν (Σχέδ. 20 καὶ 21). Ἡ μέχρι τοῦδε μελέτη τῶν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πιθανῶς ταῦτα ἦλθον διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὴν ἀντικρυνὴν ἀκτὴν. Δὲν γνωρίζομεν ὅμως τὰ ἀρχαῖα καὶ κλασσικὰ κτήρια τῶν Πατρῶν καὶ ἄλλων ἀρχαϊκῶν πόλεων, ὥστε ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπιβάλλεται ἐπιφύλαξις. Τὰ πράγματα περιπλέκονται ἔτι μᾶλλον, διότι τὰ πλεῖστα τεμάχια παρουσιάζουν ἐνδείξεις σαφεῖς δευτέρας τοῦλάχιστον χρήσεως.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἑλικοῦ κατατάσσονται εἰς πώρους (ὑπ' ἀριθ. 324 - 329, 331 - 332, 336 - 337, 339 - 340, 342 - 343, 345 καὶ 347 - 350), ἀμμολίθους φαιούς (ὑπ' ἀριθ. 333 - 335, 338, 341, 344 καὶ 346) καὶ ἓνα γρανίτην (ὑπ' ἀριθ. 330), ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἴσως ὀρθοστάτης κτηρίου (λοξὴ περιτένεια).

Τὰ πλεῖστα πώρινα φέρουν πελεκοσχῆμους συνδέσμους, ἐξ ὀλοκλήρου μολυβδίνους πελεκίνους ἴσως, οἱ ὁποῖοι δὲν ἄφησαν ἴχνη εἰς τοὺς

ΣΥΛΛΟΓΗ Θ. ΣΑΡΜΑ

Τὰ ὑπὸ μεσεγγύησιν φυλασσόμενα εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν ἀρχαῖα τῆς συλλογῆς Θ. Σαρμᾶ, κατόπιν δικαστικῆς ἀποφάσεως ἀπεδόθησαν εἰς τὸν κάτοχον. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ οἱ δακτυλιόλιθοι τοῦ Πί ν. 156 α - θ. Ἡ συλλογὴ, ἐξ ἄλλου, ἐπλουτίσθη μὲ νέα ἀποκτήματα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαχθέντα, ὡς χρυσᾶ κοσμήματα καὶ βυζαντινὰ ἀγγεῖα (Πί ν. 157 α - ς'). Τὰ χρυσᾶ κοσμήματα εἶναι: α) Χρυσοῦν ἐνώτιον, ἀκέ-

Σχέδ. 19. Πάτραι. Κάτοπις ἀρχαίων λειψάνων οἰκοπέδου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κανακάρη 128

τόρμους, διότι δὲν ἐχύθησαν εἰς αὐτοὺς¹⁸. Τοιοῦτοι σύνδεσμοι, τὸ πώρινον ὑλικόν, ἀλλαι λεπτομέρειαι, ὡς ἀτελεῖς ἀναθρώσεις κλπ., ὀδηγοῦν εἰς ἀρχαῖκους χρόνους.

Τὰ ἀρχαῖκά μέλη ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ νέου εἰς τὸν θριγκὸν νεωτέρων κτηρίων, ὡς τὰ ἐκ τριγλύφου τεμάχια (Σχ ἐ δ. 20, ἀριθ. 324 καὶ 325), ἢ ἀλλοῦ ὡς τὰ μετὰ κυματίων (Σχ ἐ δ. 21, ἀριθ. 329 καὶ 332) κ.ο.κ.

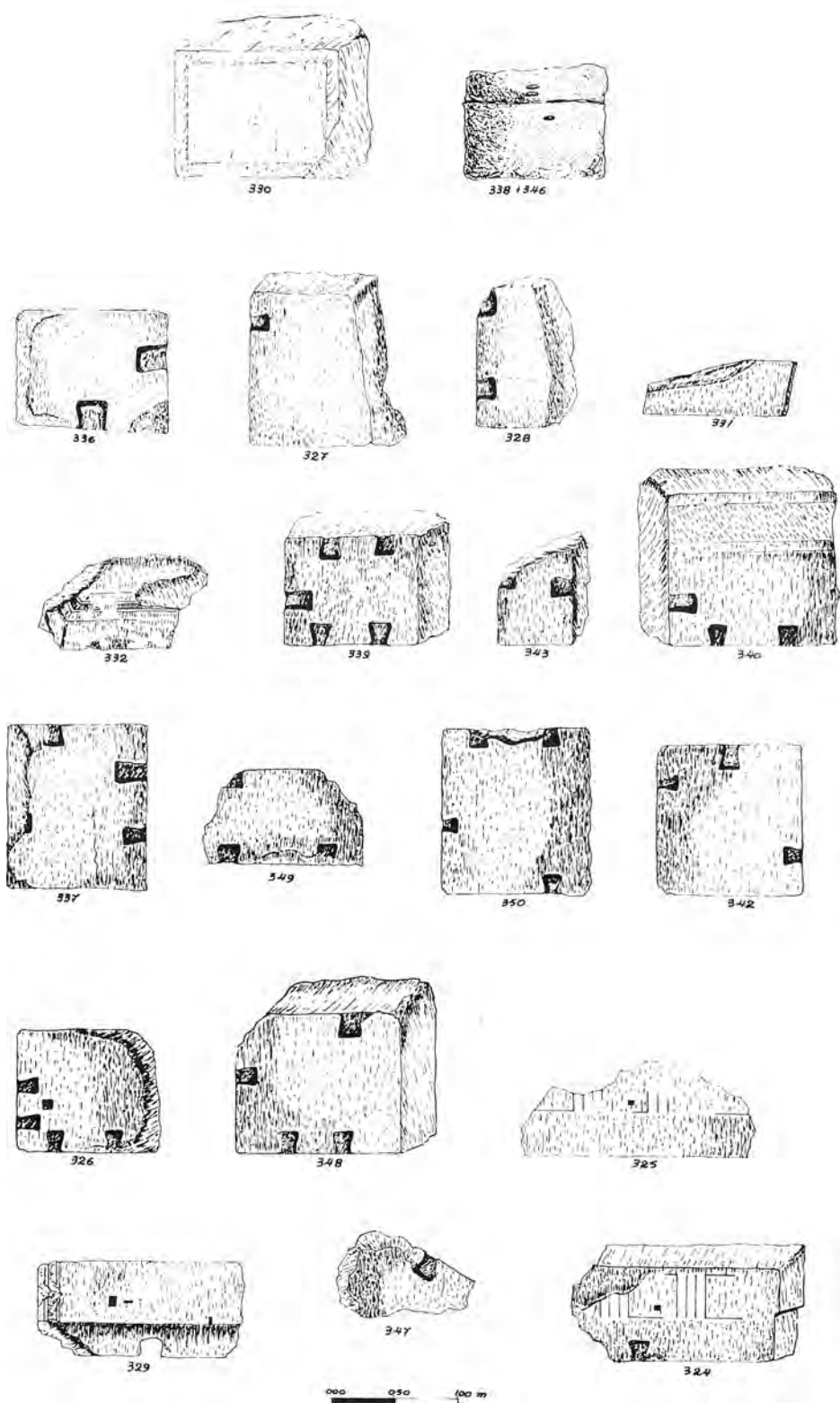
18. Ἄ. Κ. Ὁρλάνδου, Ὑλικὰ Λομῆς, 2, σ. 180.

ραιοι, καταλήγον εἰς κεφαλὴν λυγκός, β) ἔτερον χρυσοῦν ἐνώτιον καταλήγον εἰς κεφαλὴν λέοντος, καὶ γ) ζευγὸς χρυσῶν ἐνωτίων καταλήγοντων εἰς κεφαλὴν λέοντος. Χρονολογοῦνται εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 π.Χ. χρόνους.

ΑΙΓΙΟΝ

Νεκροταφεῖον

Κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ Αἰγίου - Πατρῶν εἶχον ἀποκαλυφθῆ μνηναϊκοί

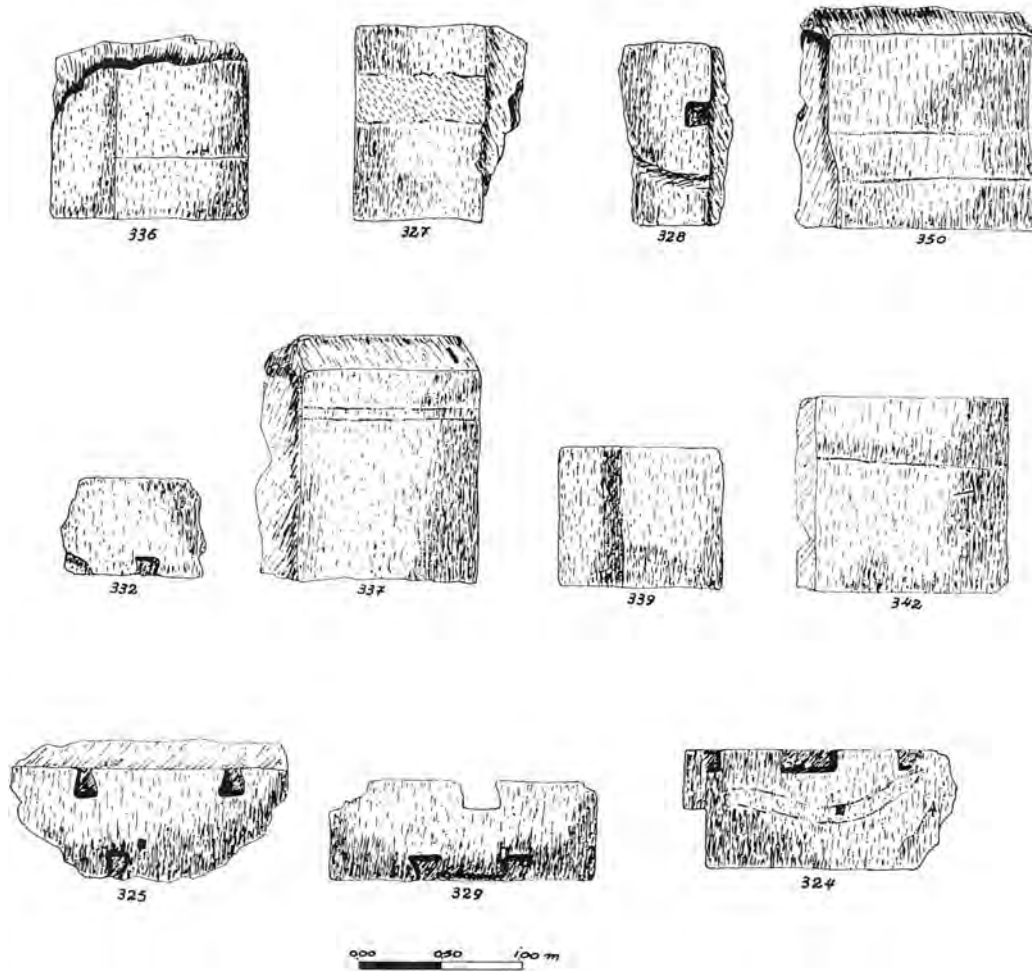

Σχέδ. 20. Πάτραι. Ώψεις αρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀνασυρθέντων ἐκ τοῦ βυθοῦ τοῦ λιμένος

τάφοι εἰς τὸ πρᾶνές ὑπὸ τὸ Γυμνάσιον ἀρρένων, κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς πόλεως πρὸς Πάτρας. Μερικοὺς ἐκ τῶν τάφων τούτων ἠρεύνησε τὸ 1967 ὁ κ. Μαστροκάστας (Πί ν. 158 α, ἀριστερά), ὡς πληροφορεῖ δὲ ὁ παλαιὸς τεχνίτης τοῦ Μουσείου Πατρῶν Κ. Παυλάτος, καὶ εἰς τὸ ἀπό-

νά συληθοῦν, ἐζητήθη μικρὰ πίστωσις καὶ ἠρευνήθησαν μετ' ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα, ἐν τισὶν ἀπροσδόκητα.

Ἄνεσκάφησαν¹⁹ ἐν ὄλῳ ἔνδεκα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διατηρούμενοι, λαξευτοὶ τάφοι, εἰς κάτω τῆς ὁδοῦ, ἀριστερὰ τῆς ὁδηγοῦσης εἰς Πα-

Σχέδ. 21. Πάτραι. Ἄλλαι ὄψεις ἐνίων ἐκ τῶν ἐν τῷ Σχεδ. 20 ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν

τερον παρελθόν εἶχον ἐρευνηθῆ τάφοι εἰς τὴν περιοχὴν. Δὲν ἐδημοσιεύθησαν, οὔτε ὑπάρχει τοπογραφικὸν ἢ ἄλλο σχέδιον εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐφορείας, ὥστε νὰ ταυτισθοῦν.

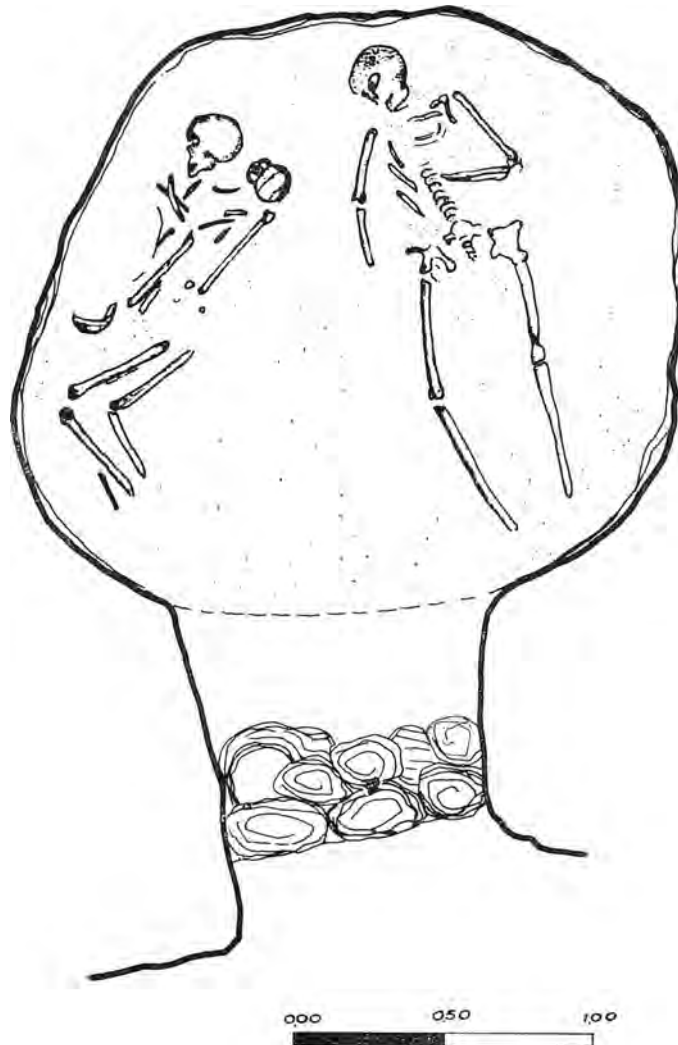
Ἀπὸ τοῦ 1967 ἡ βροχὴ ἀπέπλυσε τὴν παρειὰν τοῦ πρᾶνουῦς καὶ διεφάνησαν, ἐκ τῆς διαφορᾶς χρώματος καὶ συστάσεως τοῦ ἐδάφους, οἱ δρόμοι καὶ ἄλλων μυκηναϊκῶν τάφων. Διὰ τὸν κίνδυνον

ναγίαν Τρυπητὴν κλίμακος, οἱ ἄλλοι ἄνω (Πί ν. 158 α - β). Ὁ κάτωθι τῆς ὁδοῦ ὀνομάσθη Α,

19. Τὴν ἀνασκαφὴν ἐπέπτευσαν ἐξ ἀρχῆς σχεδὸν μέχρι τέλους ὁ κ. καὶ ἡ κ. Ἀθανασίου Παπαδοπούλου, ἀμφότεροι μελετηταὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, διακόψαντες πρὸς τοῦτο τὰς ἐν Λονδίῳ σπουδὰς των. Ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Κωστής Δαβάρας συνειργάσθη ἐπ' ὀλίγον. Τα σχέδια ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Σπυρ. Βαρότσην. Αἱ φωτογραφίαι εἰς τὸν κ. Σπυρ. Τσαβδόρογλου.

ἤτοι πρῶτος εἰς πιθανὴν σειρὰν τάφων κάτωθι τῆς ὁδοῦ. Οἱ ἄλλοι ἠριθμήθησαν ἀπὸ 1 - 10. Ἡ σειρὰ τῆς ἀριθμήσεως δὲν σημαίνει ἀπολύτως σειρὰν τοπικὴν ἢ χρονικὴν τῆς ἀνασκαφῆς των (Πί ν. 158 β).

22) εὐρέθη, ὡς ἐλέχθη, ἄθικτος πλὴν τοῦ δρόμου, ὅστις εἶχεν ἀποκοπῆ διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς κλίμακος. Τὸ ὕψος τοῦ θαλάμου εἶναι περὶ τὰ 1.90 μ., ὅσον δηλαδὴ καὶ ἡ διάμετρος. Ἡ εἴσοδος εὐρέθη πεφραγμένη ὡς καὶ αἱ τῶν κα-

Σχέδ. 22. Αἶγιον. ΥΕ νεκροταφεῖον. Κάτωψις τάφου Α

Ἐκ τῶν ἑνδεκα τάφων μόνον ὁ ὑπὸ στοιχείῳ Α καὶ οἱ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 7 διετήρουν τὴν ὀροφήν. Οἱ ἄλλοι εὐρέθησαν πλήρεις χωμάτων καὶ περιεῖχον νεωτέρας ταφάς. Τοῦτο ἦτο κάπως ἀπροσδόκητον. Ὁ τάφος ὑπὸ στοιχείῳ Α (Σχέδ.

τωτέρω ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 5. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου ὑπὸ ἀβαθῆ ἐπίχασιν σχηματισθεῖσαν ἀπὸ καταπτώσεις ἐκ τῆς ὀροφῆς, εὐρέθησαν δύο ἀβαθεῖς λάκκοι, ἀνὰ εἰς ἑκατέρωθεν. Δεξιὰ, εὐρέθησαν ἐφαρμμένα τὰ μέλη σκελετοῦ νεκροῦ ἀ-

κτερίστου. Ἄριστερά, καλύτερον διετηρεῖτο ὁ σκελετός νεκροῦ μὲ συνεσταλμένα σκέλη. Εἰς τὸ Σ χ ε δ. 22 φαίνεται ἡ θέσις, ὅπου εὐρέθη ψευδοστόμος ἀμφορίσκος (Πί ν. 159 α.) καὶ παρὰ τὸν ὄμιον κύπελλον εἰς τεμάχια κατὰ χώραν, πλὴν ἑνὸς τεμαχίου εὐρεθέντος εἰς τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ (Πί ν. 159 β.).

Ὁ τάφος ὑπ' ἀριθ. 1 ἔσωζε μὲν δρόμον καὶ θάλαμον μετὰ τῆς ὀροφῆς, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιχώσει τοῦ δρόμου εὐρέθησαν μόνον ὄστρακα, ἐν δὲ τῷ θαλάμῳ πολλοὶ σκελετοὶ (περὶ τὰ 10 κρανία) κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτιον διασκορπισθέντες, πιθανῶς κατὰ τὴν σύλησιν τῶν ταφῶν, διότι ἔλειπον παντελῶς κτερίσματα.

Τάφος ὑπ' ἀριθ. 2 ὀνομάσθη δρόμος, τοῦ ὁποίου δὲν εὕρομεν θάλαμον. Ἐν τῇ ἐπιχώσει, συνελέγησαν μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ὡς ψευδοστόμος ἀμφορίσκος, καὶ διάφορα ὄστρακα.

Ὁ τάφος ὑπ' ἀριθ. 3 ἔχει μακρὰν ἱστορίαν. Ἔγινε κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ὡς συμπεραίνεται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν τυπικῶν στοιχείων μυκηναϊκοῦ λαξευτοῦ τάφου. Ταῦτα εἶναι (Σ χ ε δ. 23) ὁ δρόμος μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν κλίσιν τῶν τοιχωμάτων πρὸς τὰ ἔσω, ἢ τείχισις τῆς εἰσόδου καίτοι παραβιασθείσης καὶ ὁ θάλαμος, ὁ ὁποῖος ὑπέστη μὲν ἀλλοίωσιν ἐκ καταπτώσεως τῆς ὀροφῆς καὶ ἄλλως, ἀλλ' ὀπωσδήποτε ἐκράτησε σαφῆ τὰ χαρακτηριστικὰ μυκηναϊκοῦ νεκρικοῦ θαλάμου. Δὲν ἔλειπον καὶ τὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Ἐκ τῶν τεταραγμένων χωμάτων τῆς καταπεσοῦσης ὀροφῆς προῆλθε μετὰ ξὺ ἄλλων μυκηναϊκῶν, ἀλλὰ καὶ νεωτέρων ὀστράκων, τὸ ἐκ τριῶν συγκολληθέντων τεμαχίων τμήμα κρατῆρος (Πί ν. 159 γ.). Φέρει δι' ἐρυθροῦ χρώματος διακόσμησιν (Pictorial Style), τῆς ὁποίας σῶζεται περίγραμμα ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν τοῦ χεῖλους, μέρος περιγράμματος μιᾶς λαβῆς, μέρος πτηνοῦ καὶ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ μέρη ἀνθέων. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸ δάπεδον τοῦ τάφου, ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου (Σ χ ε δ. 23), εὐρέθη σχεδὸν ἀκέραιος ψευδοστόμος ἀμφορίσκος. Ἐκ τούτων χρονολογεῖται ὁ τάφος εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῇ.

Ἄλλ' ὡς ἐλέχθη, τὸ μνημεῖον ἔχει μακρὰν ἱστορίαν. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου, μετὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ δρόμου καὶ τῆς εἰσόδου, διεπιστώθη νεώτερος τάφος, κτιστός δι' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν (Πί ν. 162 δ - ε), μεθ' ὃ ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ τάφου. Οὕτως, εὐρέθη κατὰ χώραν, εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εἰς τεμάχια, μετακλαστικός ἀμφορεύς πλήρης ὄστων ἀποσυντεθειμένων,

πλησίον αὐτοῦ τρία πήλινα βαλσαμάρια, πήλινη οἰνοχόη (Πί ν. 162 α, ἀριστερά), δύο ὑάλινα βαλσαμάρια καὶ ὄστρακα διάφορα ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν ἕως καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Εἰς μεγαλύτερον βάθος (0.70 μ.) εὐρέθη τάφος κεραμοσκεπῆς μὲ πήλινον βαλσαμάριον ὡς μόνον κτερίσμα (Πί ν. 162 γ, δεξιὰ). Αἱ πλάκες τοῦ ἀναφερθέντος κτιστοῦ τάφου ἐφάνησαν εἰς βάθος 1.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τοῦτο δὲ παρέχει ἰδέαν τῆς σχέσεως βάθους (καὶ ἐν τινὶ μέτρῳ χρόνου) τῶν ἐπ' αὐτὸ μεταγενεστέρων ταφῶν καὶ κτερισμάτων. Ὁ κτιστός τάφος περιεῖχε σκελετὸν ἐκτάδην κατὰ χώραν (Πί ν. 162 δ) καὶ μετὰ ξὺ τῶν γονάτων αὐτοῦ τὰ λείψανα ἄλλου σκελετοῦ ἐκ προηγουμένης, φαίνεται, ταφῆς συγγενοῦς προσώπου. Ὅθεν εἰκάζεται, ὅτι τὰ κτερίσματα ἀνήκουν πιθανῶς καὶ εἰς τοὺς δύο νεκρούς. Ἦσαν δὲ ταῦτα ἀμφορεύς ἀβαφῆς καὶ παρ' αὐτὸν ἄωτος σκύφος (Πί ν. 162 γ, ἀριστερά), στλεγγίς εἰς τεμάχια, χαλκῆ πόρπη καὶ πήλινος λύχνος (Πί ν. 162 β, μέσον).

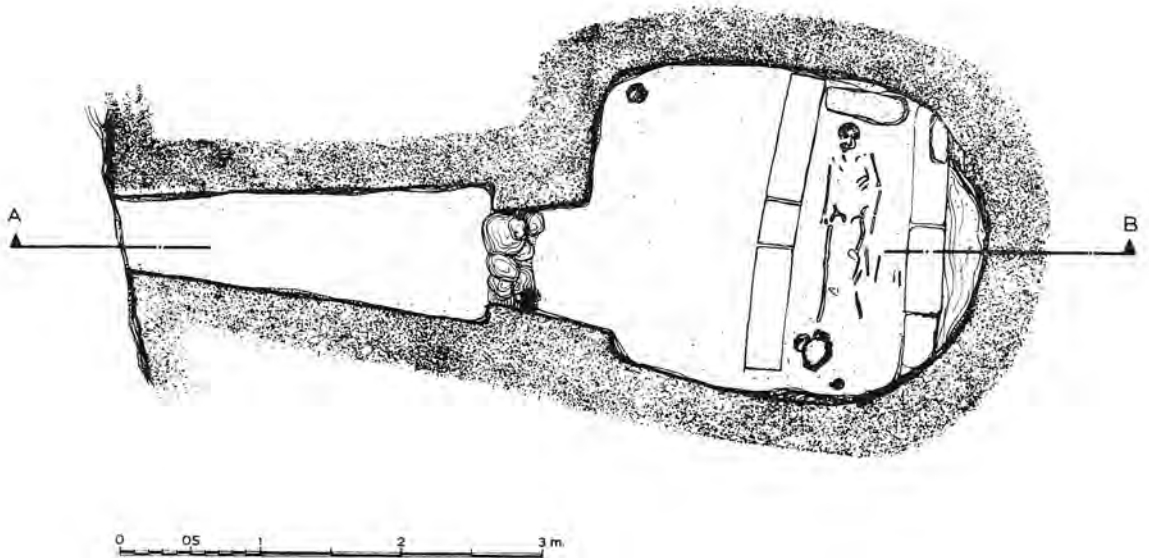
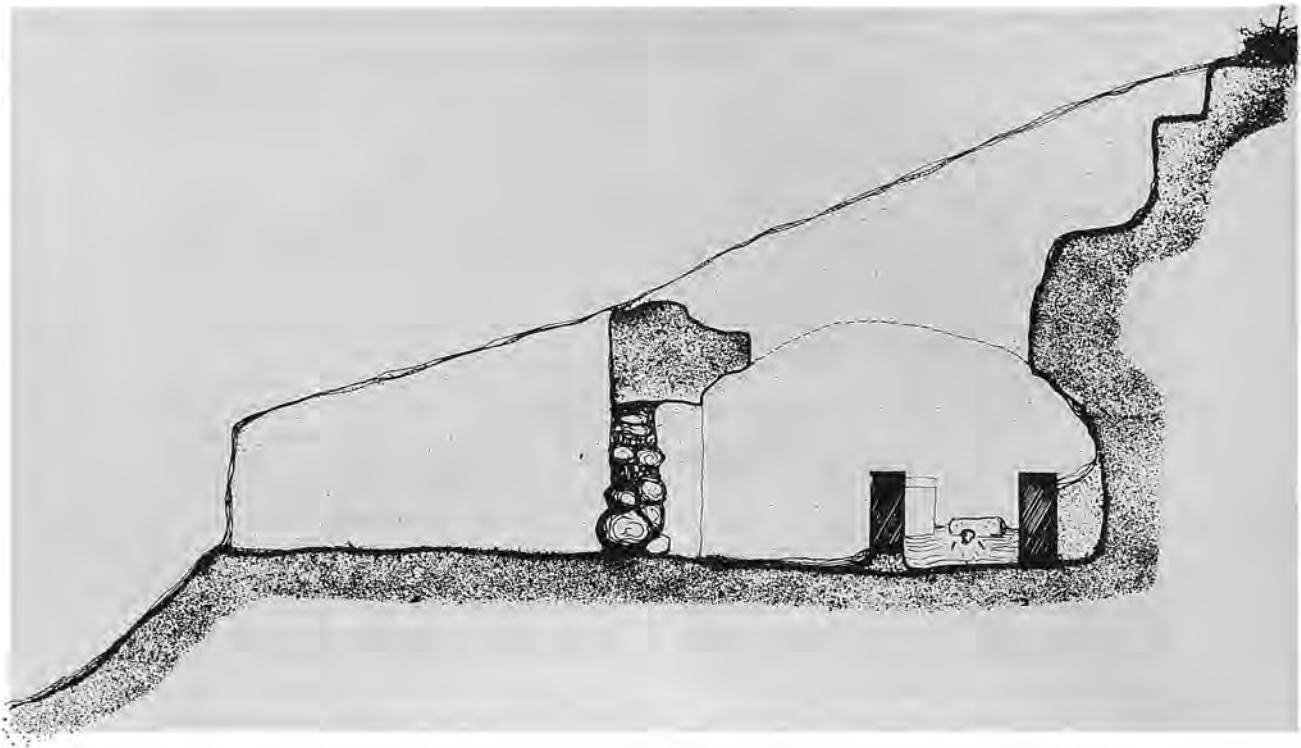
Ὁ τάφος ὑπ' ἀριθ. 4 (Πί ν. 158 β, ἀριστερά) ἔχει τὰ τυπικὰ στοιχεῖα μυκηναϊκοῦ τάφου, ἦτοι δρόμον μὲ τετειχισμένην τὴν εἰσοδὸν (Πί ν. 158 γ) πρὸς τὸν νεκρικοῦ θάλαμον, ὁ ὁποῖος ὅμως εὐρέθη πλήρης χωμάτων. Ὅθεν ἡ ἀνασκαφὴ καὶ τούτου ἤρχισεν ἐκ τῶν ἄνω. Καὶ εἰς τὸν τάφον τοῦτον εὐρέθησαν ἑλληνιστικαὶ καὶ ρωμαϊκαὶ ταφαί.

Εἰς τὸν δρόμον καὶ εἰς ὕψος 1 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ εὐρέθη ταφή, ἐξ ἧς διετηρεῖτο σκελετός, τὸν ὁποῖον συνώδευον ὑάλινα βαλσαμάρια (Πί ν. 164 α) καὶ πήλινον προσωπεῖον (Πί ν. 163 α).

Ἐπὲρ τὸν θάλαμον εὐρέθησαν ἐπίσης νεώτεροι κτιστοὶ τάφοι καὶ ἄλλαι ταφαί. Ἐκ τούτων προῆλθον πήλινα ἀγγεῖα, ὡς οἰνοχόη (Πί ν. 162 α, μέσον), ἀμφορεύς (Πί ν. 163 γ, δεξιὰ), λάγηνος (Πί ν. 163 δ, δεξιὰ) κλπ. Ἐπίσης βαλσαμάρια πήλινα καὶ ὑάλινα (Πί ν. 164 β, δεξιὰ) καὶ μετάλλινα ἀντικείμενα, ἦτοι στλεγγίδες, χαλκῆ πόρπη (Πί ν. 160 γ, κάτω) κλπ.

Αἱ προαναφερθεῖσαι ὑστεραι ταφαί εἰς τὴν περιπτῶσιν τοῦ τάφου ὑπ' ἀριθ. 4 δὲν ἐτάραξαν τὸ στρώμα τῶν ταφῶν τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, τὸ ὁποῖον εὐρέθη εἰς βάθος περίπου 3.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἑκαθαρίσθη ἀπὸ τὸν ἔμπειρον τεχνίτην Νικ. Μητροβγένην ἐκ Μυκηνῶν. Διεκρίθησαν τρεῖς ταφαί, ἦτοι:

α) Εἰς τὴν δεξιάν, τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ θαλάμου, ὅπου εὐρέθησαν πήλινον γυναικεῖον εἰδώλιον σχήματος Ψ (Πί ν. 159 ε), δύο ψευδοστόμοι ἀμφορίσκοι, ἐξ ὧν εἰς ἀρτόσχημος, ὁ

Σχέδ. 23. Αίγιον. ΥΕ νεκροταφείον. Τομή και κάτοψις τάφου 3

ἕτερος συνήθους ΥΕ ΠΙΒ σχήματος (Πί ν. 160 α), ὑψίπους κύλιξ ἀβαφῆς (Πί ν. 159 δ) καὶ μικρὰ λεκανὶς δίωτος.

β) Εἰς τὸ κέντρον περιῖπου τοῦ θαλάμου, ὅπου εὐρέθησαν δύο ἀμφορίσκοι (ὁ ἕτερος ἐν Πί ν. 160 α, δεξιὰ), δύο ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι, ψῆφοι ὄρμου (Πί ν. 160 γ, ἄνω) καὶ κομβίον ἐκ στεατίτου (Πί ν. 160 γ, ἀριστερά).

γ) Εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν, ὅπου εὐρέθησαν λεκανίς, ἀμφορίσκος καὶ πήλινον εἰδώλιον εἰς σχῆμα Ψ, ἅπαντα, ὡς καὶ τὰ τῶν προηγουμένων ταφῶν α καὶ β, ἀνήκοντα εἰς τοὺς ΥΕ ΠΙΒ χρόνους.

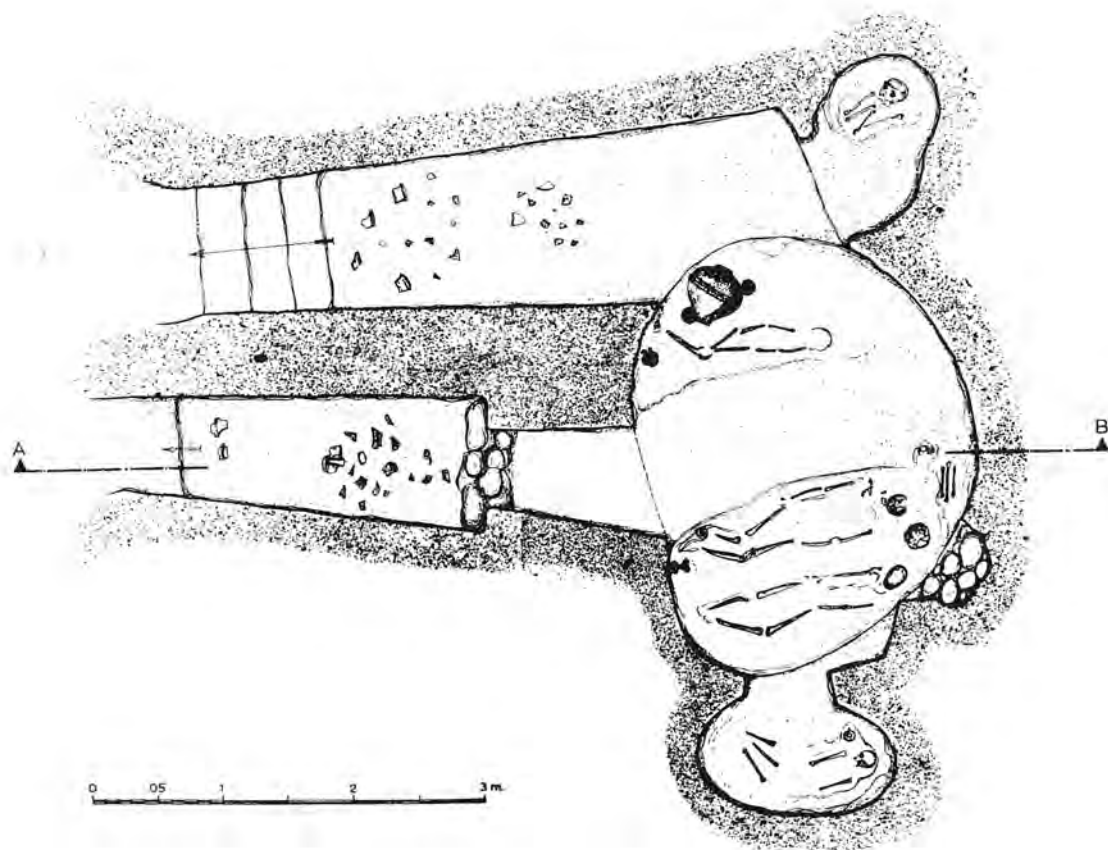
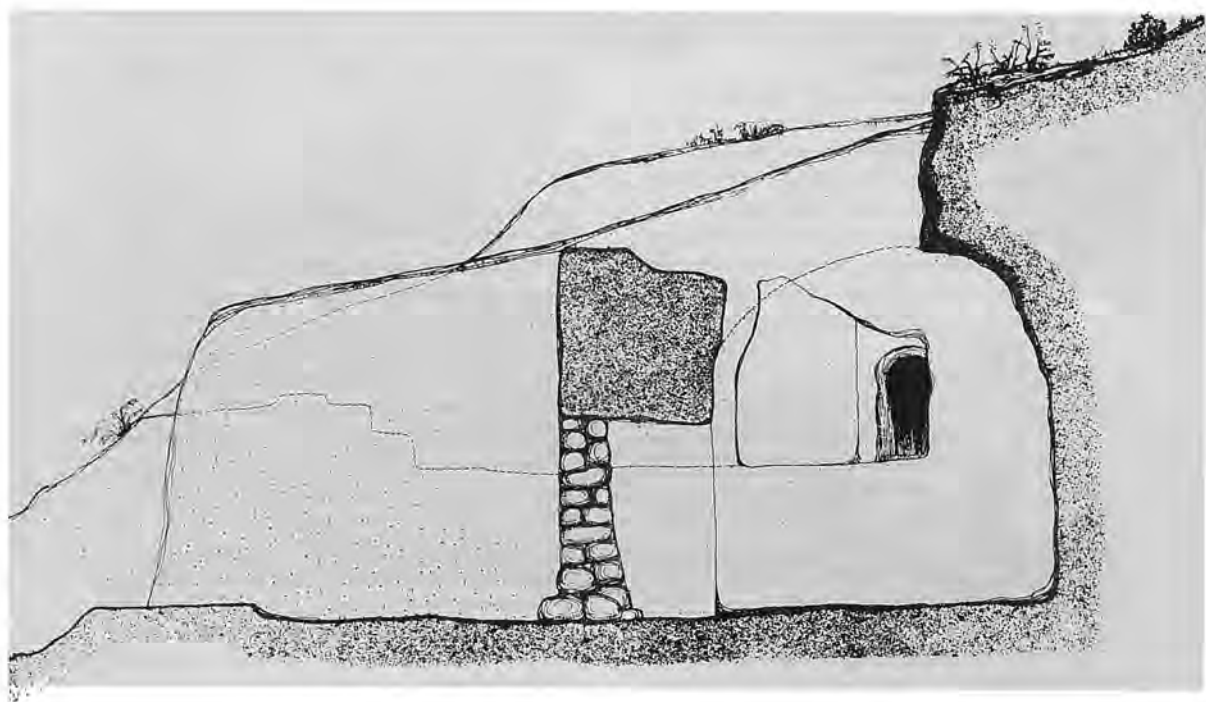
Ὁ τάφος ὑπ' ἀριθ. 5 (Σ χ ε δ. 24) παρουσιάζει κατ' ἀρχὴν τὰ αὐτὰ κοινὰ πρὸς τοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους χαρακτηριστικά, ἦτοι τὸν δρόμον καὶ τὴν πεφραγμένην, ὡς συνήθως, εἴσοδον πρὸς τὸν νεκρικὸν θάλαμον (Πί ν. 158 δ - ε). Ἄλλ' ὁ νεκρικὸς θάλαμος εὐρέθῃ παραμορφωμένος ἀπὸ ταφὰς παραπλευρῶν, ὡς ἡ κόγχη εἰς τὴν δυτικὴν (δεξιάν) πλευρὰν (τάφος 5α) καὶ ὁ μεταγενέστερος πιθανῶς τάφος μετὰ δρόμου καθ' ὄλον τὸ μήκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (τάφος 5β), ὁ ὁποῖος συνήντησε, φαίνεται, τὸν νεκρικὸν θάλαμον τοῦ προηγουμένου, ἂν ἢ συνάντησις δὲν εἶναι ἔργον τυμβωρύχων ἢ τῆς καταπτώσεως τῆς ὀροφῆς. Ὅπως δὲ ἴσως, ὅμως, εἰς τοὺς ὀνομασθέντας τάφους 5, 5α καὶ 5β παρατηρεῖται μεγάλη παραχῆ, ἀλλ' ὄχι μεταγενέστεραι ταφαί, ὡς αἱ εὐρεθεῖσαι εἰς τοὺς προηγουμένους ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 4 μυκηναϊκοὺς τάφους. Εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν ἔκθεσιν μόνον συνοπτικῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτεθοῦν τὰ πράγματα. Εὐρέθησαν καὶ ἐδῶ εἰς μὲν τὸ ἀνώτατον στρώμα πλινθόκτιστοι κιβωτιόσχημοι τάφοι ἀκτέριστοι, εἰς δὲ τὰ τεταραγμένα χώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου καὶ τοῦ θαλάμου πήλινον εἰδώλιον (Πί ν. 160 δ) καὶ μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἀνάμικτα με ὕστερα ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα (Πί ν. 163 γ, ἀριστερά, καὶ 163 ε, ἀριστερά) καὶ ὑάλινα βαλσαμάρια (Πί ν. 164 β, ἀριστερά, καὶ 164 ε, τὰ πρῶτα τρία ἐξ ἀριστερῶν). Ἄλλ' εἰς τὸ βάθος τοῦ δαπέδου τῶν μυκηναϊκῶν τάφων εὐρέθησαν μόνον μυκηναϊκὰ εὐρήματα, ὡς κωνικὸν διάτρητον κομβίον (Πί ν. 160 γ, δεξιὰ) καὶ πήλινα ἀγγεῖα, τὰ καλῦτερα καὶ ἀρχαιότερα ἐκ τῶν εὐρεθέντων εἰς τὸ μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον τοῦ Αἰγίου (Πί ν. 161 α - ε). Ἰδιαιτέρως εἰς τρίωτος ἀμφορεὺς, ὑψηλὸς περὶ τὸ ἥμισυ μέτρον καὶ μεῖ ἰδιάζουσαν διακόσμησιν (Πί ν. 161 ζ' - ζ), εἶναι μοναδικὸν ἀγγεῖον καθ' ἅπασαν τὴν Ἀχαΐαν. Ἐκ τῶν ἐν Πί ν. 161 ἀγγείων κυρίως ὁ τάφος ἀνάγεται ἕως τοὺς ΥΕ ΠΙΑ χρόνους.

Οἱ παράπλευροι ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 7 τάφοι (Σ χ ε δ. 25) διετήρουν ἐπίσης σαφῆ μυκηναϊκὰ χαρακτηριστικά ὡς τὸν δρόμον, τὸν νεκρικὸν θάλαμον καὶ τὴν τετειχισμένην εἴσοδον πρὸς αὐτόν. Ἄνασκαφικῶς εἴχομεν καὶ ἐδῶ παρατηρήσεις ὁμοίας πρὸς τὰ παρατηρηθέντα εἰς τὸν τάφον ὑπ' ἀριθ. 5, ἦτοι τεταραγμένην ἐπίχωσιν δρόμου καὶ θαλάμου, ἀλλὰ σχετικῶς ἀδιατάρακτον ἀπὸ τὴν πτώσιν τῆς ὀροφῆς ἢ μεταγενεστέρως ταφὰς τὸ στρώμα τῶν μυκηναϊκῶν ταφῶν. Οὕτως, ἐκ τῶν τεταραγμένων χωμάτων τοῦ τάφου ὑπ' ἀριθ. 6 προῆλθον πήλινα ἀγγεῖα (Πί ν. 162 α, δεξιὰ, 162 β, δεξιὰ, 162 γ, μέσον) καὶ ὑάλινα βαλσαμάρια (Πί ν. 164 β, μέσον καὶ 164 γ), ἐνθ' ἐκ τοῦ στρώματος τῶν μυκηναϊκῶν ταφῶν, μεταξὺ λειψάνων σκελετῶν εὐρέθησαν ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι, μόνων κυάθιον, πυξίς κυλινδρική κλπ., ἐξ ὧν χρονολογεῖται ὁ τάφος εἰς τοὺς ΥΕ ΠΙΒ χρόνους. Ἐκ τῶν τεταραγμένων χωμάτων τοῦ δρόμου τοῦ τάφου ὑπ' ἀριθ. 7 προῆλθον ἀνάμικτα ὄστᾶ, ὄστρακα μυκηναϊκὰ καὶ νεώτερα, δύο βαλσαμάρια ὑάλινα (Πί ν. 164 δ) κλπ. Ἐκ τῶν οὕτως εὐρεθέντων μυκηναϊκῶν ὄστράκων ὁ τάφος χρονολογεῖται εἰς τοὺς ΥΕ ΠΙΒ - Γ χρόνους.

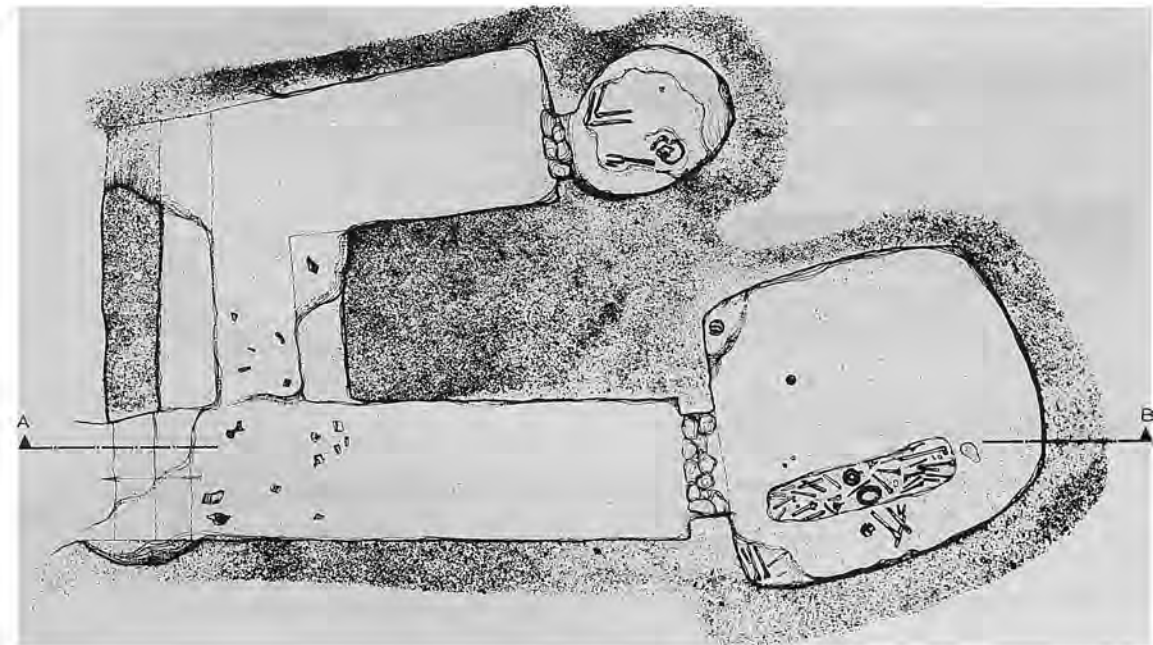
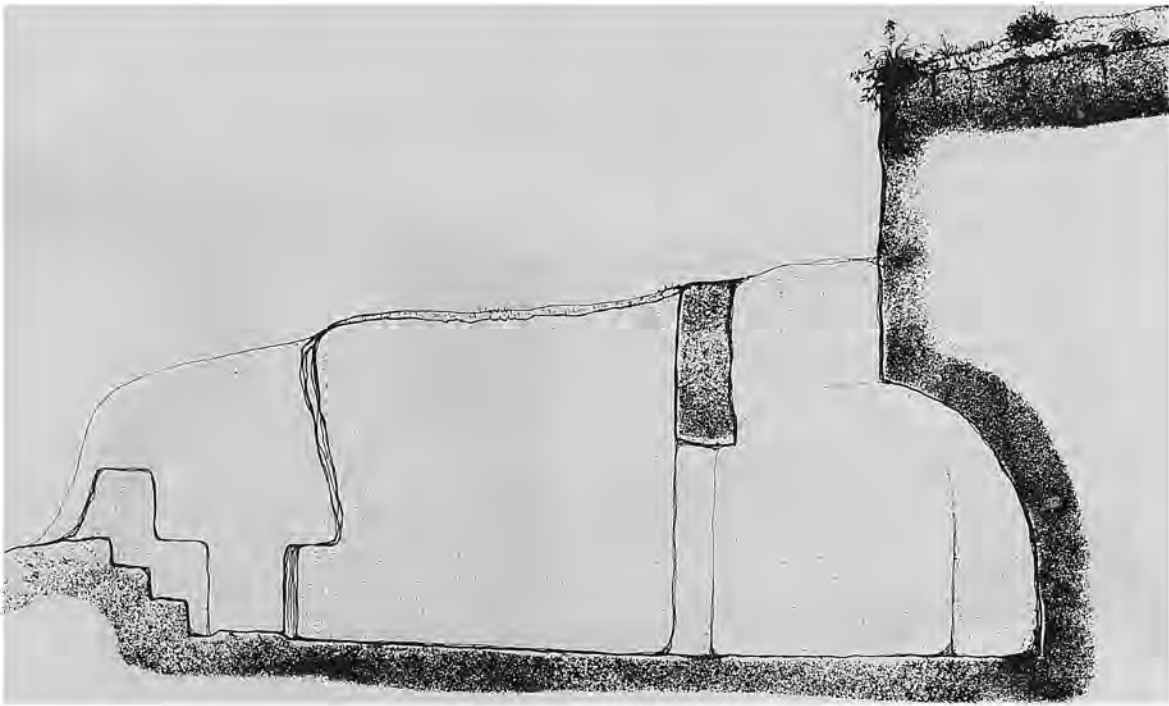
Ὁ τάφος ὑπ' ἀριθ. 8 (Σ χ ε δ. 26 - Πί ν. 158 β, δεξιὰ) ἔχει ἐπίσης διατηρήσει τὸν τυπικὸν μυκηναϊκὸν δρόμον καὶ τὸν νεκρικὸν θάλαμον μετὰ τὴν εἴσοδον πεφραγμένην. Καθ' ὅμοιον πρὸς τοὺς προηγουμένους τάφους τρόπον εὐρέθησαν τεταραγμένα τὰ χώματα τοῦ δρόμου, ἡ ὀροφή τοῦ θαλάμου εἶχε πέσει, καί, μέχρι σχεδὸν τοῦ στρώματος τῶν μυκηναϊκῶν ταφῶν, εὐρίσκοντο ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα νεώτερα ἀνάμικτα με ὀλίγα μυκηναϊκὰ, εὐρέθη δὲ, εἰς βάθος 2.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, καὶ τάφος κεραμοσκεπῆς ἀκτέριστος. Ἐκ τῶν οὕτως εὐρεθέντων ἀγγείων εἰκονίζονται ἐδῶ λάγηνος με ἐπίχρισμα ἐρυθροπὸν (Πί ν. 163 δ, μέσον) καὶ μόνων ἀγγείων, τοῦ ὁποῦ συνεκολλήθη ἡ λαβὴ μετὰ τὴν λῆψιν τῆς φωτογραφίας (Πί ν. 162 β, ἀριστερά). Χαλοῦν νόμισμα, εὐρεθὲν εἰς βάθος 3.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς κ. Μ. Οἰκονομίδου ὡς νόμισμα Σικυῶνος (323 - 251 π.Χ.) παραβαλλόμενον πρὸς *SVG Corp.*, ἀριθ. 84 - 91.

Εἰς τὸ δάπεδον τῶν μυκηναϊκῶν ταφῶν εὐρέθησαν, ἐκτὸς διασπάρτων κρανίων καὶ ὄστων, τρεῖς ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι ΥΕ ΠΙΒ χρόνων, τρίωτος ἀγγεῖον καὶ τρίωτος ἀμφορεὺς ἐκ κορινθιακοῦ πηλοῦ, ἀμφοτέρω τῶν αὐτῶν περιῖπου ΥΕ χρόνων (Πί ν. 160 β).

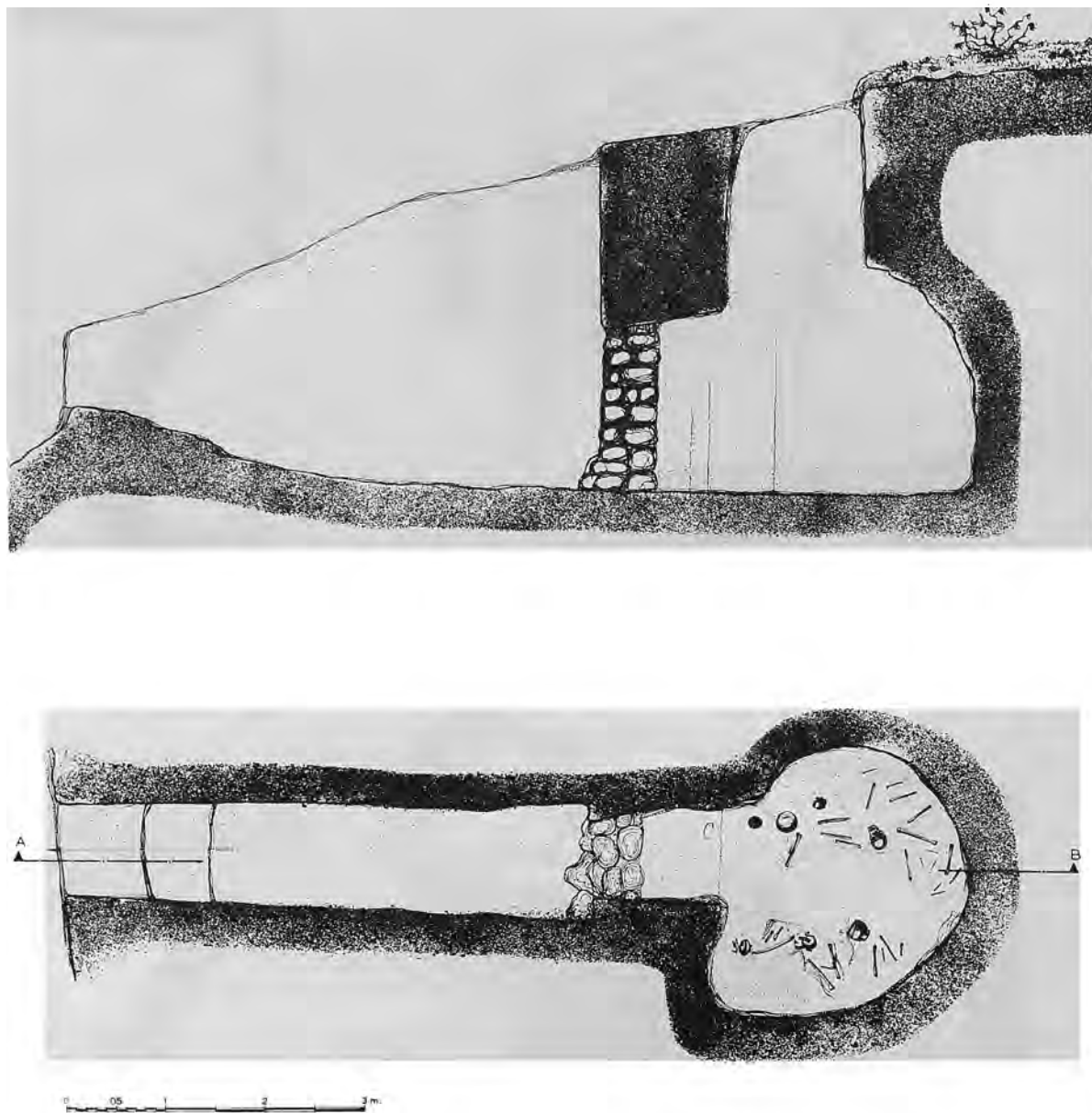
Ἄνακεφαλαιοῦντες παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ σπουδαιότης τοῦ νεκροταφεῖου ἔγκειται εἰς τὴν κατ'

Σχέδ. 24. Αίγιον. ΥΕ νεκροταφείον. Τομή και κάτοπις τάφων 5, 5α, 5β

Σχέδ. 25. Αίγιον. ΥΕ νεκροταφείον. Τομή και κάτοπις τάφων 6 και 7

Σχέδ. 26. Αίγιον. ΥΕ νεκροταφείον. Τομή και κάτοπις τάφου 8

έξακολούθησιν χρῆσιν ἀπὸ τῆς ΥΕ II ἐποχῆς μέχρι καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, τοῦτο δὲ ἐπιβάλλει συστηματικὴν ἐν καιρῷ ἀνασκαφὴν, διότι αἱ δυνατότητες τῆς σωστικῆς ἀνασκαφῆς, ὡς ἡ ἐκτελεσθεῖσα κατὰ τὸ 1970, εἶναι ὡς γνωστὸν περιορισμέναι.

Ὁδὸς Μπάλφουρ καὶ Κλ. Οἰκονόμου

Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν τούτων, ἐκτελουμένου τοῦ δημοτικοῦ ἔργου τῆς ὑδρεύσεως τῆς πόλεως, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ψηφιδωτοῦ διαπέδου καὶ ὑποκαύστου. Οἱ κυκλικοὶ πῆλινιοι σφόνδυλοι τοῦ ὑποκαύστου εἶχον διάμετρον 0.22 καὶ πάχος 0.05 μ. Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἔβαιεν ὀρθογωνία πλίνθος ὀριζοντίων διαστάσεων 0.39×0.30 μ. καὶ πάχους 0.05 μ., ἐπ' αὐτῆς δὲ ἔβαινον οἱ κυκλικοὶ σφόνδυλοι. Ἡ ἀπόστασις μεταξύ κιονίσκων ἦτο 2 μ. Τὰ λείψανα διεπιστάθησαν εἰς μήκος 43 μ. περίπου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κλ. Οἰκονόμου, κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας ἔβαινε πλινθόκτιστος τοῖχος, ἀλλὰ δὲν ἠρευνήθησαν ἐπαρκῶς, ἔνεκα τῆς στενότητος τῆς ἀνοίγεισης τάφρου. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ ρόμβων κοσμουμένων εἰς τὸ κέντρον ἐναλλάξ διὰ μελανῶν καὶ ἐρυθρῶν σταυροειδῶν κοσμημάτων. Δὲν παρατηρήθησαν λείψανα ἀρχαιότερα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ὁδὸς Βασ. Κωνσταντίνου

Κατὰ τὴν διάνοξιν τάφρου τοῦ δικτύου ὑδρεύσεως τῆς πόλεως εὐρέθῃ λύχνος μὲ παράστασιν Πλούτωνος (;) (Πί ν. 163 β).

Οἰκόπεδον Παρ. Σπανοπούλου

Ἐντὸς τοῦ ἐσκαπτομένου πρὸς οἰκοδόμησιν οἰκόπεδου τῆς Παρασκευῆς Γ. Σπανοπούλου εὐρέθῃ μαρμάρινον ἀγαλμα αἰγιόχου. Τὸ πολύτιμον εὐρημα προστίθεται εἰς ἄλλα γνωστὰ παραδείγματα αἰγιόχων (Διός, ἀλλὰ καὶ Ἀλεξάνδρου καὶ ἑλληνιστικῶν ἡγεμόνων καὶ ρωμαίων αὐτοκρατόρων, βλ. *ΑΑΑ V* (1972), σ. 496 κ.έ.). Μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ οἰκόπεδον ἔδωσε μὲν καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀλλ' ὄχι τὰ ἐλλείποντα μέρη τοῦ ἀγάλματος ἢ ἄλλας ἐνδείξεις διαφωτιστικὰς (βλ. ἀμέσως κατωτέρω ἔκθεσιν δ. Ἰφιγ. Δεκουλάκου).

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Κατὰ τὴν ἐσκαφὴν θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς ἐντὸς τοῦ οἰκόπεδου Π. Σπανοπούλου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀνδρονόπου 22 εἰς Αἴγιον, ἀνευρέθη ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τῆς μεσοτοιχίας τῆς κατεδαφισθείσης οἰκίας καὶ τῆς πρὸς Α. συνεχομένης, εἰς βάθος 1.50 μ., μαρμάρινον ἀνδρικόδον ἀγαλμα ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, τοῦ ὁποῖ-

ου ἐλλείπου ἡ ἔνθετος κεφαλὴ, αἱ χεῖρες καὶ ὁ ἄκρος δεξιὸς πούς, σωζ. ὕψ. 1.75 μ. (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Πατρῶν 306) (Πί ν. 165 β).

Παριστάνεται ἀνὴρ γυμνὸς φέρων αἰγίδα, ἡ ὁποία καλύπτει τὸ στήθος μέχρι τοῦ μέσου τῆς κοιλίας καὶ τὴν ράχιν. Στηρίζεται ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς κάμπτων πρὸς τὰ ὀπίσω λοξῶς τὸν ἀριστερόν. Τὴν κίνησιν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ κορμὸς μὲ κάμψιν εἰς τὴν μέσην. Ἀποκεκρουμένον τμήμα τοῦ δεξιοῦ ὤμου καθὼς καὶ ἡ προσθία καὶ ὀπισθία πλευρὰ τῆς πλίνθου.

Πλησίον τοῦ ἀγάλματος ἀνευρέθη ἐπίσης μαρμάρινον ἰωνικὸν κιονόκρανον, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἑλλιπὲς τὰς ἑλικὰς καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἐχίνου.

Ἐπίσης, κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ οἰκόπεδου, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς μέγα κτίσμα. Ἡ περιορισμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς, εἰς βάθος 0.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, δύο καθέτους τοίχους τοῦ ἀνωτέρω κτίσματος, οἱ ὅποιοι ἐσώζοντο εἰς ὕψος 1.30 μ. καὶ εἶχον πάχος 0.70 μ. (Πί ν. 165 α). Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ κτίσματος συνεχίζετο πρὸς Α. ὑπὸ τὴν παρακειμένην οἰκίαν, ὁ δὲ δυτικὸς πρὸς Ν. ὑπὸ τὸ συνεχόμενον οἰκόπεδον. Οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος (Πί ν. 165 γ). Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυλλέγησαν ἀναμειγμένα ὄστρακα ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀπὸ δὲ 1.40 μ. ἕως τὸ στερεὸν ἔδαφος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο εἰς βάθος 2.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, περισυλλέγησαν μετὰ τῶν ἀναμειγμένων ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ὄστράκων καὶ ὀλίγα ὄστρακα μυκηναϊκά.

Δύο μικρότερα τοιχία ἐξ ἀκανόνιστων λίθων συνδεομένων διὰ κονιάματος, ἀπεκαλύφθησαν εἰς δύο ἑτέρας τομὰς πλησίον τῆς πρὸς Α. συνεχομένης οἰκίας καὶ συνεχίζοντο κάτωθεν αὐτῆς. Τὸ ἕτερον τούτων ἐθεμελιόυτο ἐπὶ τοῦ στρώματος τῶν κεράμων (Πί ν. 165 δ).

Εἰς τὰς γενομένας τομὰς ἀνευρέθη στρώμα κεράμων στέγης λακωνικοῦ τύπου.

ΙΦΙΓ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

ΚΑΛΛΙΘΕΑ

Παρὰ τὴν θέσιν Ραμπαϊντάνια τῆς κοινοτικῆς περιφέρειας Καλλιθέας, περὶ τὰ 100 μ. πρὸς ΝΑ. τῶν δύο γνωστῶν μυκηναϊκῶν τάφων, τὸ ἄροτρον ἀπεκάλυψεν ἐν μέρει καὶ νέον λαξευτὸν τάφον, ὅστις δὲν ἠρευνήθη κατὰ τὸ 1970.

ΔΡΕΠΑΝΟΝ

Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν ἀνισοπέδου διαβά-

σεως τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ Κορίνθου - Πατρῶν, ἀκριβέστερον κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ἐκεῖθεν πρὸς τὸ χωρίον Δρέπανον ὁδοῦ δι' ἐκσκαφέως, ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐν μέρει κατεστράφησαν δύο ταφικοὶ πίθοι. Περισυνελέγησαν καὶ ἀπεστάλησαν ὑπὸ τοῦ Σ. Χ. Ψαθοπύργου εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Πατρῶν διάφορα κτερίσματα. Ἐκ τούτων, ἐν ἀκέραιον πῆλινον δίωτον ἀγγεῖον (Πί ν. 166 α), φέρον εἰς ἐκατέραν τῶν ὄψεων ἀνά δύο μαστοὺς μεταξὺ λαιμοῦ καὶ ὤμου. Ὑψ. 0.18 μ., διάμ. βάσεως καὶ χειλούς 0.11 μ. περίπου. Ἐτερον πῆλινον ἀγγεῖον μετὰ γραπτῆς πρωτογεωμετρικῆς διακοσμῆσεως συνεκολλήθη τὸ πλεῖστον ἐκ πολλῶν τεμαχίων (Πί ν. 166 β)²⁰. Ἐκ τῶν χαλκῶν ἀξιόλογα εἶναι κυρίως: α) ψέλιον, τοῦ ὁποῦ τὰ ἄκρα ἀπολήγουν εἰς ἔλικας (Πί ν. 166 γ, δεξιὰ), β) ὀμφαλωτὴ φιάλη (Πί ν. 166 γ, ἀριστερά), γ) δύο περόναι, ἐξ ὧν ἡ ἑτέρα ἀκραιά (Πί ν. 166 ζ), δ) διάδημα φέρον διακόσμησιν στικτὴν, εἰς τεμάχια, ὧν τινα συνεκολλήθησαν, ε) σφηκωτῆρες, δακτύλιοι καὶ ψῆφοι ὄρμου (Πί ν. 166 δ - ζ', 167 α - ε). Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων τινὰ συνελέγησαν κατὰ τὴν ἀκολουθήσασαν ἔρευναν, ὡς καὶ νέα τεμάχια περονῶν καὶ πορπῶν (Πί ν. 167 γ) καὶ μία ψῆφος ἐξ ἡλέκτρου (Πί ν. 166 ζ').

Ἐπιφανειακὴ ἔρευνα, μετὰ τὴν βοήθειαν καὶ τὰς πληροφορίας τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου, διεπίστωσεν ὅτι εἰς τὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει τὸ Δρέπανον, καὶ περαιτέρω πρὸς Ν. αὐτοῦ, ὑπλοῦται ἀρχαιολογικὸς χώρος σπουδαῖοτατος. Ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων, χρονολογεῖται ὁ ἐκεῖ ἀρχαῖος συνοικισμὸς, ἀπὸ τῆς πρωτοῦ ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου ἕως καὶ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους²¹. Κατὰ Ὀκτώβριον 1970 ἐδόθη ἡ εὐκαιρία καὶ νέας σωστικῆς ἐρεύνης ταφικῶν πύθων (βλ. κατωτ. ἐκθεσιν δ. Ἰφιγ. Δεκουλάκου).

ΜΑΜΟΥΣΙΑ

Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου τῆς Μάμουσιδος περισυνελέγη ὡς ἐπιφανειακὸν εὑρημα καὶ προσεκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν, πῆλινος ἡγεμῶν καλυπτὴρ ἀνθεματώδης, ἐκ μνημειακοῦ κτηρίου ἐλληνιστικῶν χρόνων (Πί ν. 168 α). Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν διάνοξιν

20. J. N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery*, London 1968, σ. 220 κ.έ., πίν. 48. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 74 κ.έ. (Ἰ. Βοκοποπούλου) καὶ τελευταίως *Hesperia* 39 (1970), σ. 12 κ.έ. (C. Williams), μάλιστα τὸ ὑπ' ἀριθ. 28, πίν. 9.

21. J. G. Frazer, *Pausanias' Description of Greece*, IV, σ. 159.

ὁδοῦ ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου πρὸς τὸ ὕψωμα τῆς ἀκροπόλεως εὐρέθησαν καὶ ἐν μέρει κατεστράφησαν τάφοι κιβωτιόσχημοι. Ἐκ τούτων προῆλθον χρυσὰ καὶ ἄλλα κτερίσματα.

ΣΕΛΙΑΝΑ

Εἰς θέσιν Μετόχι ἐν τῇ περιοχῇ τῆς κοινότητος Σελιάνης, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίου κεραμικοῦ κλιβάνου κατὰ τὴν διάνοξιν ὁδοῦ προσπελάσεως πρὸς τὸ ἐκτροφεῖον θηραμάτων Σαρανταπήχου.

ΛΟΥΣΟΙ

Κατ' ἐπιφανειακὴν ἔρευναν παρατηρήθη, ὅτι ἡ νεωστὶ κατασκευασθεῖσα κοινοτικὴ ὁδὸς πρὸς Λουσικόν (πρ. Χαμάκου), διήλθε διὰ νεκροταφείου τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ κατέστρεψε τάφους κεραμοσκεπεῖς. Τοιοῦτοι ἐν μέρει κατεστραμμένοι τάφοι εἶναι ὁρατοὶ μετὰ τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ στροφὴν.

ΨΩΦΙΣ

Κατὰ περιοδείας ἐπεσημάνθησαν κινητὰ ἀρχαῖα διάσπαρτα, ἐν οἷς καὶ τὰ γνωστὰ περὶ τὴν ἐκεῖ μονὴν καὶ τὸ πανδοχεῖον (Πί ν. 168 β - γ) πλησίον ἰσχυροῦ ἀναλήμματος (Πί ν. 168 δ).

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

ΔΡΕΠΑΝΟΝ

Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ χωρίου Δρέπανον, πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἠρευνήθησαν κατὰ Νοέμβριον 1970 τέσσαρες ταφικοὶ γεωμετρικοὶ πίθοι. Ἐξ αὐτῶν οἱ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 εἶχον μερικῶς ἀποκαλυφθῆ ἕνεκα τῆς διαβρώσεως τοῦ ἐδάφους, οἱ δὲ ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 4 εὐρέθησαν καὶ κατεστράφησαν ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ προωθητήρος, κατὰ τὰς ἐργασίας ἰσοπεδώσεως τοῦ περιβόλου τοῦ ἀνωτέρω ναοῦ (Πί ν. 169 α - β).

Οἱ πίθοι ἔκειντο εἰς ὀριζοντίαν θέσιν ἔχοντες τὸ στόμιον πρὸς Α. καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ πρὸς τὸ στόμιον.

Οἱ ταφικοὶ πίθοι 1 καὶ 2 εἶχον τοποθετηθῆ ἐπὶ τῆς παρυφῆς ἐλλειψοειδοῦς χαμηλοῦ ὑψώματος ἐδρικομένου εἰς ἀπόστασιν 55 μ. περίπου πρὸς ΝΑ. τοῦ προαναφερθέντος ναοῦ.

Εἰς τὸν πίθον 1 (ὑψ. 1.91, διαμ. κοιλίας 0.98, διαμ. στομίου 0.58, πάχ. τοιχωμάτων 0.04 μ.), (Πί ν. 169 ε), ὁ ὁποῖος εὐρέθη ἀκέραιος, ἐχρησιμοποιήθη πῆλινον στρογγύλον πῶμα. Τὰ κτερίσματα ἦσαν πτωχά: Δύο χαλκαῖαι περόναι (X 529 καὶ X 530), χαλκοῦς σφηκωτῆρ (X 528), δύο χαλκοῖ δακτύλιοι (X 527 α καὶ β), πηλίνην χειροποίητος χύτρα (Π 1191) καὶ μικρὰ πηλίνην χειροποίητος πρόχους (Π 1192).

Εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. νοτιότερον εὐρίσκειτο ὁ ταφικός πίθος 2 (σῶζ. ὕψ. 1.66 μ.) (Πί ν. 169 δ), τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον ἐφράσσετο δι' ὁμοίου πάματος πρὸς τὸ τοῦ ταφικοῦ πίθου 1. Ὁ νεκρὸς ἔφερε περὶ τὸν λαιμὸν ὄρμον ἐκ χαλκῶν ψήφων (X 533), χαλκοῦν ἀμφικωνικὸν δακτύλιον (X 534) καὶ δύο χαλκοῦς σφηκωτῆρας (X 535 α καὶ β). Δύο χαλκᾶ δισκοειδῆ διάτρητα ἀντικείμενα (X 536 α καὶ β) μετὰ στελέχους φέροντος ὄπην εὐρέθησαν εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ στέρνου. Παρὰ τοὺς πόδας εἶχον τοποθετηθῆ πῆλινος κάρθαρος (Π 1193), χαλκῆ οἰνοχόη (X 531) καὶ βαθεῖα χαλκῆ φιάλη (X 532) (Πί ν. 169 γ).

Οἱ ἔτεροι δύο πίθοι, ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 4, εὐρίσκοντο εἰς ἀπόστασιν 6.50 μ. πρὸς Ν. τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ἐπὶ τῆς καταφερειᾶς τοῦ ἐδάφους.

Ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ ὑπολειφθέντος τμήματος τοῦ πίθου 3 περισυνελέγησαν: Πηλίνη φιάλη (Π 1198), τεμάχια χαλκῆς φιάλης (X 564), δύο μεγάλαι χαλκαὶ πόρπαι (X 556 καὶ X 557), τρεῖς χαλκαὶ περόναι (X 558, X 559, X 560), τρεῖς σιδηραὶ περόναι (Σ 568, Σ 569 καὶ Σ 570), χαλκῆ σφαιρική ψήφος (X 561), χαλκοῦς δακτύλιος (X 562), δύο χαλκοὶ σφηκωτῆρες (X 563 α - β), τὸ πρόσθιον τμήμα σιδηρᾶς μαχαίρας (Σ 572, Σ 574), σιδηρᾶ αἰχμητὴ ἀκοντίου εἰς τρία τεμάχια (Σ 573), σιδηροῦν ξίφος (Σ 575) καὶ ψῆφοι ἐξ ὑαλομάζης.

Ὁ ταφικός πίθος 4 εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 10 μ. δυτικότερον τοῦ ταφικοῦ πίθου 3. Ὁ καθαρισμὸς τούτου ἀπέδωκε: Πηλίνην φιάλην (Π 1200), πηλίνην κοτύλην (Π 1201), χαλκοῦν δακτύλιον (X 578) καὶ μίαν χαλκῆν ψήφον (X 577).

Εἰς τοὺς ἐκ τῆς Ἀχαιᾶς πρωτογεωμετρικοῦς καὶ ὑστερογεωμετρικοῦς τάφους, οἱ ὅποιοι εὐρέθησαν εἰς Δερβένι¹ καὶ Φαράς², προστίθενται τῶρα καὶ οἱ ταφικοὶ πίθοι τοῦ Δρεπάνου, ἰδιαιτέρως σημαντικοὶ καὶ διὰ τὰ ἐξ αὐτῶν προερχόμενα χαλκᾶ εὐρήματα αὐτῆς τῆς περιόδου, τὰ ὁποῖα σπανίζουν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀχαιᾶς.

ΙΦ. ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΕΙΣ ΠΑΤΡΑΣ

Ὁ ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν κ. Φώτιος Πέτσας, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως, προσεκόμισε πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ καθαρισμὸν εἰς τὴν Νομισμα-

τικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 1970, σύνολα νομισμάτων προερχομένων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς πλατείας «Ψηλῶν Ἀλωνίων», ἑτέρας πλατείας παρὰ τὴν Δεξαμενὴν καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ Ὡδείου.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς μελέτης αὐτῶν, εὐρέθησαν οἱ ἑξῆς τύποι:

Κάσσανδρος

1. ΧΑ. Πρβλ. Gaebler, πίν. XXXII, ἀριθ. 7 (ΨΑ 628).

Κοινοῦ Μακεδόνων

2. ΧΑ. Ἐποχῆς Μάρκου Αὐρηλίου, πρβλ. ἔ.ἀ., πίν. IV, ἀριθ. 9 (Δ 64).

Ἀπολλωνία

3. ΧΑ. 1ου αἰ. π.Χ., πρβλ. *SNG* Corp., ἀριθ. 409 (ΨΑ 451).

Λυρράκιον

4. ΧΑ. 229 - 100 π.Χ., πρβλ. *BMC*, ἀριθ. 162. Ὄνομα ἄρχοντος *APICTOMENEOC* (ΨΑ 449).

Κερκύρα

5. ΧΑ. 300 - 229 π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 465 (ΨΑ 242).

6. Ἐφθαρμένον χαλκοῦν, πιθανῶς Κερκύρας (ΨΑ 617).

Λευκάς

7. ΧΑ. 4ου αἰ. π.Χ., πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 63 (ΨΑ 615).

Μέγαρα

8. ΧΑ. Μετὰ τὸ 307 π.Χ. περίπου, πρβλ. *SNG* Corp., ἀριθ. 477 (ΨΑ 189 bis α - β).

Κόρινθος

9. ΧΑ. 400 - 146 π.Χ., πρβλ. Edwards, ἀριθ. 11 (ΨΑ 442).

10. ΧΑ. Ἐποχῆς Μάρκου Αὐρηλίου, πρβλ. ἔ.ἀ., ἀριθ. 57 (ΨΑ 248).

11. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πρβλ. δι' ὀπισθίαν πλευρὰν *BMC*, πίν. XIX, ἀριθ. 1 (Δ 65).

12. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Ἐμ. Προτομὴ Μάρκου Αὐρηλίου πρὸς δεξ. Ὀπ. Προτομὴ Φαυστείνης πρὸς δεξ. (ΨΑ 346).

13. ΧΑ. Ἐποχῆς Καρακάλλα, πρβλ. δι' ὀπισθίαν πλευρὰν Imhoof - Blumer and P. Gard-

1. Τὰ νομίσματα θὰ περιγραφοῦν ὡς ἐν ἑνιαίῳ σύνολον ἀσχέτως τῆς θέσεως ἐξ ἧς προέρχονται. Παραπλήρως τῆς ταυτίσεως καὶ ἐντὸς παρενθέσεως θὰ τίθενται αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐνδείξεις. Τὰ στοιχεῖα ΨΑ δηλοῦν τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὰ «Ψηλά Ἀλώνια», τὸ Δ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὴν πλατεῖαν παρὰ τὴν Δεξαμενὴν καὶ τὸ Ω τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Ὡδείου.

1. *BCH* 76 (1952), 222. *AJA* 64 (1960), 16 κ.έ.

2. Τρουμπῆς Χαλανδρίτσας: *ΠΑΕ* 1930, σ. 83 κ.έ. καὶ 1956, 198 κ.έ. Λόπεσι: *ΠΑΕ* 1952, σ. 401 κ.έ. Φτέρη: *ΠΑΕ* 1956, σ. 196 κ.έ.

per, *Numismatic Commentary on Pausanias*, πίν. Ε, ἀριθ. LXXIX (ΨΑ 249).

Σικυών

14 - 15. ΧΑ. 400 - 300 π.Χ., πρβλ. *BMC*, ἀριθ. 138 - 142 καὶ 143 - 145 (ΨΑ 616 καὶ ΨΑ 441).

16 - 18. ΧΑ. 323 - 251 π.Χ., πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 80 - 82. Ἐξ αὐτῶν τὰ δύο ἐφθαρμένα (ΨΑ 644, ΨΑ 643 καὶ ΨΑ 642).

19 - 20. ΧΑ. 250 - 146 π.Χ., πρβλ. *BMC*, ἀριθ. 203 - 206 (ΨΑ 447 καὶ ΨΑ 466).

Αἴγιον

21. ΧΑ. Ἐποχῆς Καρακάλλα, δι' ὀπισθίαν πλευράν πρβλ. *ε.ά.*, πίν. IV, ἀριθ. 18 (ΨΑ 567).

Δύμη

22. ΧΑ. Περὶ τὸ 146 π.Χ., πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 147 (ΨΑ 465).

Πάτρα

23 - 24. ΧΑ. Περὶ τὰ 146 - 32 π.Χ., πρβλ. *ε.ά.*, ἀριθ. 160 καὶ 163 (ΨΑ 484 καὶ ΨΑ 470).

25. ΧΑ. Ἐποχῆς Κλαυδίου, πρβλ. *BMC*, πίν. V, ἀριθ. 14 (ΨΑ 275).

26. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς καὶ τοῦ ἰδίου ὀπισθοτύπου, ἀλλὰ ἡ ἐμπροσθία πλευρὰ εἶναι τελείως ἐφθαρμένη (ΨΑ 193).

27. ΧΑ. Ἐποχῆς Νέρωνος, πρβλ. *BMC*, ἀριθ. 23 (ΨΑ 260) (Πί ν. 170, ἀριθ. 1).

28. ΧΑ. Ἐποχῆς Δομιτιανοῦ, πρβλ. *ε.ά.*, ἀριθ. 26 - 27 (ΨΑ 394).

29 - 30. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 180 - 181 (ΨΑ 364 καὶ ΨΑ 350).

31. ΧΑ. Ἐποχῆς Ἀδριανοῦ, πρβλ. δι' ὀπισθίαν πλευράν *ε.ά.*, ἀριθ. 178 - 179 (ΨΑ 349) (Πί ν. 170, ἀριθ. 2).

32. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πρβλ. δι' ὀπισθίαν πλευράν *ε.ά.*, ἀριθ. 183 (ΨΑ 363).

33. ΧΑ. Ἐποχῆς Κομμόδου, πρβλ. *NCP*, πίν. Q, ἀριθ. X (Δ 39) (Πί ν. 170, ἀριθ. 3).

34. ΧΑ. Ἐποχῆς Κομμόδου (;), πρβλ. δι' ὀπισθίαν πλευράν *BMC*, πίν. VI, ἀριθ. 15 (Δ 66).

35. ΧΑ. Ἐποχῆς Καρακάλλα, πρβλ. *BMC*, ἀριθ. 47 (Ω 41).

36. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πρβλ. *SNG Corp.*, ἀριθ. 202 (ΨΑ 457).

37 - 38. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πρβλ. *ε.ά.*, ἀριθ. 204 (ΨΑ 448 καὶ ΨΑ 468) (Πί ν. 170, ἀριθ. 4).

39. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πρβλ. *ε.ά.*, ἀριθ. 206 (ΨΑ 361) (Πί ν. 170, ἀριθ. 5).

40. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πρβλ. *ε.ά.*, ἀριθ. 207 (ΨΑ 596) (Πί ν. 170, ἀριθ. 6).

41. ΧΑ. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πρβλ. *ε.ά.*, ἀριθ. 208 (ΨΑ 469).

41α. Τοῦ ἰδίου τύπου (ΨΑ 392).

Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία

42. ΑΡ. Τριώβολον Ἥλιδος, 191 π.Χ., πρβλ. *ε.ά.*, ἀριθ. 298 (ΨΑ 515) (Πί ν. 170, ἀριθ. 7).

Σάμη (Κεφαλληνίας)

43. ΧΑ. 370 - 189 π.Χ., πρβλ. *BMC*, πίν. XVIII, ἀριθ. 16 (ΨΑ 310 δ).

Τροιζήν

44. ΧΑ. 300 - 240 π.Χ., πρβλ. *ε.ά.*, πίν. XXXI, ἀριθ. 1 (ΨΑ 314 θ).

Πτολεμαῖος Β' Φιλάδελφος

45. ΑΡ. Τετράδραχμον, νομισματοκοπείου Σιδώνος, περὶ τὰ 285/4 π.Χ., πρβλ. Σβορώνος, σ. 105, ἀριθ. 713 (ΨΑ 619).

Τελείως ἐφθαρμένα 3ου - 2ου αἰ. π.Χ.

46 - 63. ΧΑ (ΨΑ 607, ΨΑ 241, ΨΑ 265, ΨΑ 274, ΨΑ 314 η, ΨΑ 347, ΨΑ 362, ΨΑ 393, ΨΑ 406, ΨΑ 413, ΨΑ 456, ΨΑ 592, ΨΑ 258, ΨΑ 127, ΨΑ 202, ΨΑ 553, Δ 83, Δ 36).

Τελείως ἐφθαρμένα ἀρχαία ἑλληνικά

64 - 68. ΧΑ (ΨΑ 273, ΨΑ 450, ΨΑ 467, ΨΑ 626 καὶ Δ 61).

Ἑλληνικῶν πόλεων αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἐφθαρμένα

69 - 78. ΧΑ. Ἐποχῆς Αὐγούστου - Ἀδριανοῦ (ΨΑ 115, Ω 40, Ω 83, ΨΑ 203, ΨΑ 660, ΨΑ 567, ΨΑ 629, ΨΑ 599, Ω 54, Δ 68).

Ρωμαϊκὴ Δημοκρατία

79. ΧΑ. *M. ANTONIUS* καὶ *M. OPPIDIUS CAPITO* περὶ τὰ 36 - 35 π.Χ., πρβλ. *BMC*, πίν. CXV, ἀριθ. 8 - 9 (ΨΑ 410).

Αὐτοκρατορικοὶ χρόνοι

Δομιτιανός

80. ΧΑ. *DUPONDIUS*, ἐφθαρμένον, πρβλ. *BMC* II, πίν. 80, ἀριθ. 7 (ΨΑ 622).

Μάρκος Αὐρήλιος

81. ΧΑ. Σηστέριτος. Ἐφθαρμένον (ΨΑ 112 - ΨΑ 114).

Μάρκος Αὐρήλιος (;)

82. ΧΑ. Σηστέριτος (ΨΑ 452).

Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Λουκίου Οὐήρου

83. ΧΑ. Σηστέριτος, πρβλ. *BMC* IV, σ. 523, ἀριθ. 863, πίν. 71, ἀριθ. 6. Χρονολογία κοπῆς 161 μ.Χ. (ΨΑ 549).

Καρακάλλας

84. ΑΡ. Δηνάριον, πρβλ. *Cohen* IV, ἀριθ. 424 (ΨΑ 251) (Πί ν. 170, ἀριθ. 8).

85. ΧΑ. Σηστέρτιος, πρβλ. *ξ.ά.*, ἀριθ. 228 (Δ 84).
- Μαξιμίϊνος Α΄
86. ΧΑ. Σηστέρτιος, ἔτος κοπῆς 236 μ.Χ. Πρβλ. *BMC VI*, ἀριθ. 90 (ΨΑ 250).
- Γορδιανὸς Γ΄
87. ΧΑ. Σηστέρτιος, ἐφαρμμένος (ΨΑ 112 - ΨΑ 114).
88. Ἀντωνιανός, χρονολογία κοπῆς 241 - 243 μ.Χ., πρβλ. *RIC IV*, ἀριθ. 84 (ΨΑ 247).
- Φίλιππος Α΄
89. ΧΑ. Σηστέρτιος, ἐφαρμμένος (ΨΑ 609).
- Γαλλιηνός
90. Ἀντωνιανός. Ὁ ὀπισθότυπος τελείως ἐφαρμμένος (Ω 20).
91. Ἀντωνιανός, πρβλ. *RIC V₁*, ἀριθ. 205 (ΨΑ 378).
92. Ἀντωνιανός ἐφαρμμένος (ΨΑ 547).
- Γαλλιηνός (;)
93. Ἀντωνιανός ἐφαρμμένος καὶ ἀποκεκομμένος κατὰ τὸ ἥμισυ (ΨΑ 381).
- Αἰρηλιανός
94. Ἀντωνιανός, πρβλ. *RIC V₁*, σ. 279, ἀριθ. 129 (ΨΑ 416).
- Διοκλητιανός
95. Φόλλις (ὑποδιαίρεσις). Χρονολογία κοπῆς περὶ τὰ 295 - 296, νομισματοκοπείου Ἡρακλείας, πρβλ. *RIC VI*, σ. 531, ἀριθ. 13 (ΨΑ 348).
- Κωνσταντῖνος Α΄
96. Φόλλις, χρονολογία κοπῆς 330 - 331, νομισματοκοπείου Ρώμης, πρβλ. *RIC VII*, σ. 336, ἀριθ. 339 (ΨΑ 391).
97. Φόλλις, χρονολογία κοπῆς 319, νομισματοκοπείου Σισκίας, πρβλ. *ξ.ά.*, σ. 433, ἀριθ. 60 (ΨΑ 520).
98. Φόλλις, χρονολογία κοπῆς 341 - 346, νομισματοκοπείου Νικομηδείας, πρβλ. *Carson - Hill - Kent*, ἀριθ. 1155 (Ω 98).
- 99 - 100. Φόλλις, χρονολογία κοπῆς 341 - 346, νομισματοκοπείου Ἀντιοχείας, πρβλ. *ξ.ά.*, ἀριθ. 1397 (Ω 54 - Ω 55).
101. Φόλλις, νομισματοκοπείου Ἀλεξανδρείας, πρβλ. *Maurice III*, σ. 282, πίν. X, ἀριθ. 28 (ΨΑ 562).
102. Φόλλις ἐφαρμμένη (ΨΑ 408).
- Τύπος «*URBS ROMA*»
103. Φόλλις, νομισματοκοπείον ἀσαφές (ΨΑ 405).
- Κρίσπος
104. Φόλλις, χρονολογία κοπῆς 317 - 318, νομισματοκοπείου Τικίνου, πρβλ. *RIC VII*, σ. 371, ἀριθ. 73 (ΨΑ 412).
- Κωνσταντῖνος Β΄
105. Φόλλις, χρονολογία κοπῆς 324 μ.Χ., νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, πρβλ. *RIC VII*, ἀριθ. 128 (ΨΑ 360) (Πί ν. 170, ἀριθ. 9).
- Κωνσταντῖνος Β΄
106. Φόλλις, χρονολογία κοπῆς 346 - 350, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης.
- 107 - 108. Δύο φόλλις, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπῆς 346 - 350, πρβλ. *Carson - Hill - Kent*, ἀριθ. 2018 (Ω 92, Ω 96).
109. Φόλλις, νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπῆς 355 - 361, πρβλ. *ξ.ά.*, ἀριθ. 2049 (ΨΑ 517).
110. Φόλλις, νομισματοκοπείου Νικομηδείας (;), χρονολογία κοπῆς 355 - 361. Τύπος: *FEL TEMP REPARATIO* (Ω 54 - Ω 78).
111. Φόλλις, νομισματοκοπείου Κυζίκου, χρονολογία κοπῆς 346 - 350, πρβλ. *ξ.ά.*, ἀριθ. 2480.
- 112 - 118. Ἑπτὰ φόλλις, τοῦ τύπου *FEL TEMP REPARATIO*, ἀσαφοῦς νομισματοκοπείου (Ω 54 - Ω 78).
119. Φόλλις τοῦ ἰδίου τύπου καὶ ἐφαρμμένα γράμματα νομισματοκοπείου (ΨΑ 445).
- 120 - 121. Δύο φόλλις τοῦ τύπου *VOT/XX/MVLT/XXX* (ἐφαρμμένα) (Ω 54 - Ω 78).
122. Φόλλις τοῦ ἰδίου τύπου (ἐφαρμμένη) (ΨΑ 482).
123. Φόλλις τοῦ τύπου *GLORIA EXERCITVS*, ἀσαφοῦς νομισματοκοπείου (Ω 54 - Ω 78).
- 124 - 125. Δύο φόλλις τοῦ ἰδίου τύπου καὶ ἀσαφοῦς νομισματοκοπείου (ΨΑ 404 καὶ ΨΑ 455).
126. Φόλλις ἐφαρμμένη (Ω 54 - Ω 78).
127. Τὸ αὐτό (ΨΑ 192).
128. Τὸ αὐτό (ΨΑ 390).
129. Τὸ αὐτό (ΨΑ 414).
130. Τὸ αὐτό (ΨΑ 444).
131. Τὸ αὐτό (ΨΑ 446).
132. Τὸ αὐτό (ΨΑ 462).
- 133 - 134. Πιθανῶς δύο φόλλις Κωνσταντίου Β΄ (ΨΑ 256 καὶ Ω 54 - Ω 78).
- Κώνστανς Α΄
135. Φόλλις, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπῆς 341 - 346, πρβλ. *ξ.ά.*, ἀριθ. 864 (Ω 3).
- 136 - 137. Δύο φόλλις τοῦ νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπῆς 346 - 350, πρβλ. *ξ.ά.*, ἀριθ. 2012 καὶ 2017 (Ω 95, Ω 93).

Κωνσταντῖος Γάλλος

138 - 141. Τέσσαρες φόλλεις τελείως ἐφθαρμένα (ΨΑ 359, Ω 54 - Ω 78, ΨΑ 228, Ω 97).

Ουάλης

142. Φόλλις, τοῦ τύπου *GLORIA ROMANORVM*, ἀσαφούς νομισματοκοπείου (Ω 54 - Ω 78).

143. Φόλλις, τοῦ τύπου *SECVRITAS REIPUBLICAE*/Νίκη βαδίζουσα πρὸς ἄρ., νομισματοκοπείου ἀσαφούς (ΨΑ 257).

Γρατιανὸς

144. AES II, νομισματοκοπείου Νικομηδείας, χρονολογία κοπῆς 378 - 383, πρβλ. *RIC IX*, σ. 257, ἀριθ. 27a (ΨΑ 564).

Βαλεντινιανὸς Β΄

145. Φόλλις, νομισματοκοπείου Κυζίκου, χρονολογία κοπῆς 378 - 383, πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 244, ἀριθ. 21 b (Ω 54 - Ω 78).

Θεοδόσιος Α΄

146. Ἐφθαρμένον (ΨΑ 357).

Ἄρκάδιος

147 - 148. Ἐφθαρμένα (ΨΑ 310, ΨΑ 439).

Τελείως ἐφθαρμένα ὀστερορρωμαϊκὰ

149 - 167. (Ω 54 - Ω 78, ΨΑ 605, ΨΑ 194 - ΨΑ

196, ΨΑ 272, ΨΑ 297, ΨΑ 314, ΨΑ 377, ΨΑ 380, ΨΑ 385, ΨΑ 388, ΨΑ 407, ΨΑ 409, ΨΑ 443, ΨΑ 483, ΨΑ 509, ΨΑ 252, ΨΑ 254, ΨΑ 112, ΨΑ 189, ΨΑ 516, ΨΑ 518, ΨΑ 561, ΨΑ 560).

Βανδαλικά

168 - 192. Ἐφθαρμένα (Ω 39, Ω 99, ΨΑ 644, ΨΑ 227, ΨΑ 220, ΨΑ 221, ΨΑ 261, ΨΑ 262, ΨΑ 263, ΨΑ 296, ΨΑ 306 - ΨΑ 308, ΨΑ 312, ΨΑ 383, ΨΑ 384, ΨΑ 386, ΨΑ 387, ΨΑ 402, ΨΑ 437, ΨΑ 438, ΨΑ 463, ΨΑ 464, ΨΑ 625, ΨΑ 560).

Ἰουστινιανὸς Α΄

193. Εἰκοσανούμιον, νομισματοκοπείου Νικομηδείας, χρονολογία κοπῆς 544 - 545, πρβλ. Bellinger (*Dumbarton Oaks Catalogue*) I, σ. 120 ἀριθ. 144. 2 (ΨΑ 395).

Ἰουστίνος Β΄ καὶ Σοφία

194. Τεσσαρακοντανούμιον, νομισματοκοπείου Κυζίκου, χρονολογία κοπῆς 575-576, πρβλ. *ἔ.ἀ.*, σ. 237, ἀριθ. 124 b. 1 (ΨΑ 514).

Ἐφθαρμένα καὶ ἀπροσδιόριστα

195 - 238. Τεσσαράκοντα τέσσαρα.

239. Τελείως ἐφθαρμένον νεοελληνικόν.

MANTΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΟΥ

BYZANTINA ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Κατά τὸ ἔτος 1970 ἐπραγματοποιήθησαν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Γ' Περιφέρειας αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΚΟΡΙΝΘΙΑ

Ἅγιος Νικόλαος Κλένιας

Ὁ ναός, σταυρεπίστεγος, κοσμεῖται ἐσωτερικῶς διὰ τοιχογραφιῶν δυναμένων νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 13ον αἰ.

Ρωγαί εἰς τὴν στέγην καὶ ἡ ἔλλειψις κεραμώσεως ἠπειλοῦν μὲ περαιτέρω φθοράς τὰς λίαν ἀξιολόγους τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ. Διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου συντηρήσεως μνημείων κ. Ρ. Ξένου ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι:

Ἐκλείσθησαν αἱ ρωγαὶ τῆς στέγης καὶ ἐγένετο ἡ ἀνακεραμώσις διὰ παλαιῶν κεράμων.

Ἡνοίχθη πρὸς Β. αὐλαξ διὰ τὴν ἀποστράγγισιν τῶν ὑδάτων. Ἐκ παραλλήλου, διὰ συνεργείου συντηρήσεως τοιχογραφιῶν τοῦ ΚΕΣ (ὕπευθυνος κ. Τ. Μαργαριτῶφ) ὑπὸ τὸν κ. Στ. Παπαγεωργίου, ἐπροχώρησεν ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν, ἥτις προβλέπεται νὰ περατωθῇ κατὰ τὸ προσεχές ἔτος.

Ἅγία Τριάς Σοφικοῦ¹

Ὁ μικρὸς σταυρεπίστεγος ναῖσκος², κατάγραφος ἐσωτερικῶς διὰ τοιχογραφιῶν ἀναγομένων εἰς τὸν 13ον αἰ., ἐστερεῖτο ἐντελῶς κεράμων καὶ ὡς ἐκ τούτου τὰ εἰσερχόμενα ὕδατα τῆς βροχῆς ἐπέφερον μεγάλας φθοράς εἰς τὰς τοιχογραφίας.

Διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Ρ. Ξένου ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀνακεραμώσεως τῆς στέγης τοῦ ναοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ ἀποκατάστασις τῶν παραθύρων, τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς βορείου πλευρᾶς (Πί ν. 171 α).

Ἀσκητήριον Πολυφέγγι Νεμέας

Ἐντὸς σπηλαίου - ἀσκητηρίου ἐπὶ λόφου πλησίον τῆς Νεμέας ἐσώζετο μόνον μία, ἀλλὰ λίαν ἀξιόλογος τοιχογραφία, εἰκονίζουσα τὴν Ὑπαπαντήν (χρονολογεῖται εἰς τὸν 11ον - 12ον αἰ.) (Πί ν. 172 α - β). Ἄνωθεν ἀκριβῶς τῆς παραστάσεως αὐτῆς ὑπῆρχε ρωγμὴ, διὰ τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς ἐπιπτον ἐπὶ τῆς

τοιχογραφίας. Κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχον γίνεαι ἐργασίαι ἀπομακρύνσεως τῶν ὑδάτων διὰ σωλήνων, οἵτινες εἶχον ἀποσαθρωθῆ.

Ἐπεσκευάσθησαν οἱ σωλῆνες, ἐκλείσθη ἡ ρωγμὴ καὶ ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως τῶν τοίχων τοῦ ἀσκητηρίου καὶ μερικὸς εὐτρεπισμὸς τοῦ πέριξ χώρου.

Μονὴ Λέχοβας³

Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸν 11ον - 12ον αἰ., ὑπέστη πολλὰς μεταγενεστέρως ἐπισκευάς. Ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι εἶχον ἐπενδυθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν διὰ φύλλων λαμαρίνας, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ, ἐὰν ὀπισθεν αὐτῶν κρύπτωνται τοιχογραφία σύγχρονοι τοῦ ναοῦ. Εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν διατηρεῖται μόνον τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ, καλυπτόμενον δι' ὠραίου μαρμαροθετήματος. Μετασκευάς εἶχε δεχθῆ ἐπίσης ἡ στέγη, ὃ δὲ τροῦλλος ἦτο γυμνός.

Ἐπειδὴ ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀποκατάστασις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ μνημείου, κυρίως λόγῳ τῆς ἐλλείψεως εἰδικευμένου προσωπικοῦ, ἀπεφασίσθη, κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἡ ἐπισκευὴ καὶ κυρίως ἡ στεγανοποίησις τῆς ὑπαρχούσης στέγης. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Ρ. Ξένου.

Κρήνη Χατζῆ Μουσταφᾶ Ἀρχαίης Κορίνθου⁴

Ἡ κρήνη, κειμένη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀκροκορίνθου, εἶχεν ἀρχίσει νὰ καταστρέφεται ἐκ τοῦ βάρους τῶν ἐπ' αὐτῆς συσσωρευμένων χωμάτων (Πί ν. 171 β).

Ἐγένετο κατ' ἀρχὴν ἀποχωμάτωσις, ἐστερεώθησαν δὲ ἡ κάτωθεν τῶν χωμάτων ἀναφανείσα καμάρα καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῆς κρήνης. Κατόπιν ἐγένετο ἐπάλειψις τῆς καμάρας διὰ μείγματος σιμέντου καὶ ἐκαλύφθη αὕτη δι' ἐλαφροῦ στρώματος λίθων καὶ χόματος, ὥστε νὰ μὴ διακρίνονται ἐξωτερικῶς αἱ διὰ σιμέντου στερεώσεις.

Ἡ ἐργασία ἐγένετο διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Ρ. Ξένου.

ΛΑΚΩΝΙΑ

Μυστράς

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1970 αἱ κατ' ἔτος ἐκτελούμεναι ἐργασίαι στερεώσεως τῶν μνη-

1. Ἄ. Ὁρλάνδος, Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Κορινθίας, *ABME A'* (1935), σ. 74 κ.έ.

2. Ἄ. Ὁρλάνδος, Σταυρεπίστεγοι ναοὶ τῆς Ἑλλάδος, *ABME A'* (1935), σ. 43.

3. Ἄ. Ὁρλάνδος, Οἱ ναοὶ τῶν Ταρσινῶν καὶ τῆς Λέχοβας, *ABME A'* (1935), σ. 95 κ.έ.

4. *Corinth*, vol. I, Introduction, Cambridge, Mass. 1932, σ. 9.

μείων του Μυστρά⁵. Μέρος των πιστώσεων διετέθη, ως συνήθως, υπό της 'Αρχαιολογικής 'Εταιρείας. 'Εγένοντο στερεωτικά έργασια εις κοσμικά κτήρια, εύρισκόμενα περίξ της 'Ανω Πύλης του αρχαιολογικού χώρου, της φερούσης πρός τὸ φρούριον. Σπίτια καὶ διαβατικά ἐκαθαρίσθησαν, ἀποκατεστάθησαν, ὅπου ἦτο ἀναγκαῖον, τὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα τῶν καὶ ἐστερεώθη ἡ τοιχοποιία τῶν (Πί ν. 173 α - β).

Συνεκρατήθη μέγας βράχος, ὅστις ἐκρέματο ἄνωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Παντανάσσης ἐπαπειλῶν αὐτόν, καὶ ἐπεσκευάσθη ἐνισχυτικός τοίχος κτηρίου κειμένου πλησίον τῆς μονῆς.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀνακτόρων καὶ μάλιστα παραπλευρῶς τῆς πτέρυγος τῆς λεγομένης «τῶν Καντακουζηνῶν», ἐστερεώθησαν τὰ δάπεδα, οἱ τοῖχοι καὶ λείψανα ἐσωτερικῶν τοιχογραφιῶν σπιτιοῦ χρονολογουμένου εἰς τὸν 15ον αἰ.

'Εγένοντο ἐπισκευαὶ ὄλων τῶν ἐχουσῶν ἀνάγκην κεραμοσκεπῶν στεγῶν τῶν ναῶν τοῦ Μυστρά.

Τέλος, ἀποκατεστάθη ἡ τοξωτὴ βᾶσις τῆς περίξ τοῦ ναοῦ τοῦ 'Αφεντικοῦ στοᾶς, πρός στερεώσιν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ βορειοδυτικοῦ παρεκκλησίου τοῦ ναοῦ, ὅστις ἔφερε βαθεῖαν κάθετον ρωγμὴν. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο διὰ συνεργείου ὑπὸ τὸν τεχνίτην κ. Α. Ρουμελιώτην (Πί ν. 173 γ).

Διὰ συνεργείου συντηρήσεως τοιχογραφιῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ζωγράφου - συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου, συνεχίσθη ἡ συντήρησις καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὴν μονὴν 'Οδηγητρίας τοῦ Βροντοχίου, γνωστῆς ὡς 'Αφεντικό.

Συνεπληρώθη ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὸ νότιον παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας. 'Εγένετο, ἐπίσης, συντήρησις καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νοτιοανατολικοῦ παρεκκλησίου τοῦ Κυπριανοῦ (1364) (Πί ν. 174 α - β).

Καλυπτόμεναι ὑπὸ παχέος στρώματος ἀλάτων ἀνεφάνησαν αἱ παραστάσεις τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, τῶν Τριῶν 'Ιεραρχῶν, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, 'Ιωάννου Χρυσόστομου καὶ Βασιλείου, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ παραστάσεις τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου Εὐχαϊτῶν καὶ ἄλλων ἁγίων. 'Αξιὸν σημειώσεως εἶναι, ὅτι εἰς τὸ μέγα album περὶ Μυστρά τοῦ G. Millet αἱ ὡς ἄνω παραστάσεις εἰκονίζονται μόνον ἐν σχεδίῳ⁶.

5. 'Αναστήλωσις, στερεώσις καὶ συντήρησις ἀρχαίων, ΠΑΕ 1969, σ. 251.

6. G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris, 1910, πιν. 103.

Γεράκι⁷

Τὴν μικρὰν κωμόπολιν, ἀπέχουσαν περὶ τὰ 39 χλμ. ἀπὸ τῆς Σπάρτης, ἐπιστέφει δικόρυφος λόφος, ὅπου τὸ ἔτος 1210 ἐκτίσθη φραγκικὸν φρούριον, περιελθὸν εἰς τὴν οἰκογένειαν De Nivelet μετὰ τὴν διανομὴν τῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς Πελοποννήσου εἰς τοὺς φράγκους κατακτητὰς⁸. Τὸ φρούριον αὐτὸ, μετὰ τὴν μάχην τῆς Πελαγονίας, ἤλθεν εἰς χεῖρας βυζαντινῶν μετὰ τῶν τριῶν ἄλλων σπουδαίων φρουριῶν τῆς Πελοποννήσου, τὸν Μυστράν, τὴν Μονεμβασίαν καὶ τὴν Μεγάλην Μαΐνην.

'Ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως βυζαντινὰ μνημεῖα καὶ λείψανα, οἱ μεσαιωνικοὶ κάτοικοι τοῦ Γερακίου κατώκουν εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ πολισματος καὶ μόνον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰ. ἤρχισαν νὰ συνοικοῦν τὸ κάστρον διὰ νὰ προσταιευθοῦν ἀπὸ τὰς συνεχεῖς ἐπιδρομὰς, χωρὶς ὅμως νὰ ἐγκαταλείψουν ἐντελῶς τὴν κάτω πόλιν. 'Ὅπωςδὴποτε, ἡ κάτω πόλις ἦτο εἰς πλήρη ἀκμὴν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰ., ὁπότε ὠκοδομήθη ἡ Μητρόπολις (τὸ ἔτος 1702). 'Ἢδὴ ὁ ἐπάνω συνοικισμὸς εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ.

'Ἐντὸς καὶ περίξ τοῦ σημερινοῦ χωρίου σώζονται οἱ ἐξῆς ναοί, χρονολογούμενοι εἰς βυζαντινοὺς χρόνους (ἀπὸ τοῦ 12ου ἕως τοῦ 14ου αἰ.):

1) Ναὸς Εὐαγγελιστρίας, 2) 'Αγιος 'Αθανάσιος τοῦ νεκροταφείου, 3) 'Αγιος 'Ιωάννης Χρυσόστομος, 4) 'Αγιοὶ Θεόδωροι, 5) 'Αγιος Νικόλαος καὶ 6) 'Αγιος Σῶζων.

Εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ λόφου συνοικισμὸν σώζεται εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν τὸ φρούριον (Πί ν. 175 α) μὲ πύργους, τείχη, διαδρόμους μάχης, ἐξώστας, καταχύστρας καὶ μεγάλην κινστήρναν. Κάτωθεν αὐτοῦ διατηροῦνται λείψανα κοσμικῶν κτηρίων, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ ἐξῆς ναοί: 1) 'Αγιος Γεώργιος, 2) Ζωοδόχος Πηγή, 3) 'Αγία Παρασκευή, 4) Προφήτης 'Ηλίας, 5) ναὸς Θεοφανείων καὶ 6) ναὸς Ταξιαρχῶν. Σῶζονται καὶ τινες ἡρειπωμένοι ναοὶ μετ' ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν.

Τὸ φρούριον καὶ τὰ ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου

7. R. Traquair, *The Mediaeval Fortresses ἐν BSA XII* (1905 - 1906), σ. 263 - 269, fig. 1 καὶ 2, pls. II καὶ IV. J. Lafontaine, *Reflets du Monde*, No 9, Mai 1956. A. Bon, *La Morée Franque, Geraki*, Paris 1969, σ. 112, 123, 125, 126, 135, 145, 510, 592 - 593, 642, 645, fig. 13, pls. 154 - 155. A. Bon, *Pierres inscrites ou armoriées de la Morée Franque*, *ΑΧΑΕ* περ. Δ, τόμ. Δ' (1964 - 65), 'Αθήναι 1966, σ. 92 - 95, fig. 3 a-b, pl. 28 a.

8. *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, στ. 1935 - 38, 3165 - 67.

κοσμικά κτήρια και οί νοί ἦσαν ἀπλησίαστα σχεδόν, λόγω τῆς ἀγρίας βλαστήσεως (Πί ν. 175 β - γ).

Οὕτω, πρώτη ἐργασία ἦτο ὁ καθαρισμός ἐκ τῶν ἀγρίων πρίνων καὶ χόρτων (Πί ν. 175 δ). Ὅπου ἦτο δυνατὸν ἠνοίχθησαν ἀνεώτεραι ὁδοὶ πρὸς τὸ φρούριον καὶ τοὺς ναοὺς. Κατόπιν ἤρχισεν ἡ κυρίως ἐργασία στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν.

Ἐστερεώθη κινδυνεῦον πρὸς Β. τμήμα τοῦ τοίχους καὶ διάφοροι καταρρέοντες τοῖχοι οἰκίων πλησίον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.

Μεγαλύτερα, πάντως, προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ναῶν, δεδομένου ὅτι κτηριακὴ στερέωσις αὐτῶν εἶχε γίνεῖ κατὰ τὸ παρελθόν⁹, ἀλλ' αἱ τοιχογραφίαι ἦσαν εἰς κακὴν κατάστασιν, μεγάλα δὲ τμήματα εἶχον ἀποκολληθῆ καὶ ἐκινδύνεον νὰ καταπέσουν.

Διὰ συνεργείου τοῦ ΚΕΣ (ὑπεύθυνος κ. Τ. Μαργαριτῶφ) ὑπὸ τὸν συντηρητὴν κ. Στ. Παπαγεωργίου ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως τοιχογραφιῶν¹⁰, εἰς τοὺς ἐντὸς τοῦ χωρίου ναοὺς Ἐθαγγελιστρίας¹¹, Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου¹², Ἁγίου Νικολάου, Ἁγίου Ἀθανασίου, ὅπου ἐγένετο καὶ ἀποκάλυψις νέων ἀγνώστων τοιχογραφιῶν, κρυπτομένων κάτωθεν τῶν νεωτέρων ἐπιχρισμάτων¹³. Ἐγένετο ἐπίσης ἔλεγχος διὰ τὴν ὑπαρξίν τοιχογραφιῶν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σώζοντος καὶ πράγματι ὀλίγα ἴχνη ἀνευρέθησαν εἰς τὸ Ἱερὸν Βῆμα.

Εἰς τὸ φρούριον ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι συντηρήσεως τοιχογραφιῶν εἰς τοὺς ἐξῆς ναοὺς:

Ἁγιον Γεώργιον, Ζωοδόχον Πηγὴν, ναοὺς Θεοφανείων καὶ Ταξιαρχῶν (ἀπλῆ στερέωσις τῶν κινδυνεούτων τμημάτων μόνον).

Αἱ ἐφετεῖναι ἐργασίαι εἶχον σωστικὸν κυρίως χαρακτῆρα, διὰ τὴν καλύτεραν παρουσίαν τῶν ναῶν, προβλέπεται δὲ νὰ συνεχισθοῦν αὐταὶ καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος 1971 (Πί ν. 176 α).

Συνετάχθη προμελέτῃ διὰ τὴν ἐκτέλεσιν σωστικῶν ἐργασιῶν ἐπὶ τῶν σωζομένων τμημάτων ἀξιολόγων βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν εἰς ἡρειπωμένους ναῖσκους τῆς περιοχῆς τοῦ Γερακίου.

9. Τὰ Ἔργον 1963, σ. 200 καὶ 1964, σ. 177 - 179, εἰκ. 198, 199, 200.

10. Περὶ τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν βλ. καὶ σ. 19 - 20, Πί ν. 20 - 23 τοῦ παρόντος τόμου.

11. Περὶ τοῦ μνημείου πρόκειται νὰ ἀσχοληθῶ διεξοδικώτερον ἀλλοχοῦ.

12. Τὸ μνημεῖον πρόκειται νὰ μελετηθῆ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ν. Δρανδάκη.

13. *ΑΑΑ IV* (1971), σ. 154 - 161, εἰκ. 1 - 12.

ΜΕΣΣΗΝΙΑ

Ἁγιος Νικόλαος Ἀλαγονίας¹⁴ (Πί ν. 176 β)

Ὁ ναός, ἀνήκων εἰς τὸν τύπον τῶν δικιονίων σταυροειδῶν μετὰ τρούλλου, δύναται νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὸν 13ον αἰ. Ἔχει ὑποστῆ ὅμως πολλὰς ἐπισκευάς, αἱ ὁποῖαι ἠλλοίωσαν κάπως τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ μνημείου. Ἐφερε πάντως ὀραίας κεραμοπλαστικὰς διακοσμήσεις ἐξωτερικῶς, εἰς τὸν τροῦλλον καὶ τὰ τύμπανα τῆς βορείου καὶ νοτίας πλευρᾶς. Ἐσωτερικῶς δὲν σώζει τοιχογραφίας παλαιάς. Ἔχει ξυλόγλυπτον τέμπλον με εἰκόνας τοῦ 18ου αἰ.

Ὁ ναός ἔφερε μεγάλας κατακορύφους ρωγμὰς εἰς τοὺς τοίχους, ἡ δὲ στέγη εὕρισκετο εἰς κακὴν κατάστασιν. Οὕτως, ἐστερεώθη ὁ ναός διὰ τῆς κατασκευῆς πέριξ δοκοῦ ἐξ ὀπισθιμένου σκυροδέματος (σενάζ), καὶ ἐκλείσθησαν αἱ ρωγμαὶ. Αἱ κέραμοι ἀφηρεθῆσαν καὶ, ἀφοῦ ἐκλείσθησαν αἱ ρωγμαὶ, ἐγένετο ἀνακεράμωσις διὰ παλαιῶν κεράμων.

Εἰς τὸν τροῦλλον, λόγω ἑλλείψεως εἰδικευμένου προσωπικοῦ, ἀπεφασίσθη κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, νὰ μὴ γίνον ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν. Ἐκλείσθησαν ἀπλῶς αἱ ρωγμαὶ τῆς μεταγενεστέρως ἐκσιμένου ἐπικαλύψεως τοῦ τρούλλου καὶ ἐγένετο ἐπάλειψις διὰ στεγανωτικοῦ ὕλικου.

Ἁγιοὶ Ἀπόστολοι Καλαμάτας¹⁵

Ὁ ναός, εὕρισκόμενος εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως, εἶναι μικρὸς δικιόνιος σταυροειδής, χρονολογούμενος εἰς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους μετὰ μεταγενεστέρων προσθήκην πρὸς Δ. Οὗτος εἶναι ὁ ἱστορικὸς ναός ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ λειτουργία διὰ τὴν κήρυξιν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Τὸ παλαιὸν τμήμα τοῦ ναοῦ, πλὴν τῶν συνήθων ἐκ τοῦ χρόνου καταστροφῶν τῆς κεραμοσκεποῦς στέγης, εἶχε κακοτέχνως μετεσκευασμένα τὰ παράθυρα τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, ὡς καὶ τὰ παράθυρα τῆς βορείου καὶ νοτίας πλευρᾶς, στοιχεῖα ὅμως τῆς παλαιᾶς καταστάσεώς τῶν ἐσώζοντο καλῶς.

Κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Σεβασμιω-

14. Α. Ν. Μασουρίδου, Ἀλαγονιά, Ἀθῆναι 1936, σ. 241 - 242 καὶ 205 - 233. Δ. Χ. Δουκάκη, Ὁ ἐξ Ἀλαγονίας Προκόπιος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, *ΔΧΑΕ*, περ. Α' τόμ. 1 (1911), σ. 72 - 74.

15. Α. Bon, Églises byzantines de Kalamata, *Actes du VI congrès international des études byzantines*, Paris 1948, II, 1951, σ. 35 κ.έ.

τάτου Μητροπολίτου Μεσσηνίας κ.κ. Χρυσοστόμου, ἡ Ἐφορεία ἐδαπάνησε διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ βυζαντινοῦ τμήματος τοῦ ναοῦ, ἡ δὲ Μητρόπολις διὰ τὸ νεώτερον τμήμα.

Διὰ μελέτης συνταχθείσης ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος τῆς Ὑπηρεσίας κ. Ν. Χρονοπούλου καὶ διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Ρ. Ξένου, ἐγένοντο αἱ ἐξῆς ἐργασίαι:

Βυζαντινὸν τμήμα. Ἀποκατάστασις τῶν παραθύρων τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν τῆς βορείου καὶ νοτίας πλευρᾶς, καθαρισμὸς καὶ τακτοποιήσις τῆς στέγης καὶ ἀνακεράμωσις διὰ παλαιῶν κεράμων.

Νεώτερον τμήμα. Τακτοποιήσις τῆς στέγης καὶ ἀποκατάστασις τῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου φραγμάτων τῶν παραθύρων δι' ἄλλων ἐκ παρολίθου, ὥστε νὰ ἐναρμονίζωνται πρὸς τὸ ὄλικόν κατασκευῆς τοῦ κτηρίου. Ἐγένετο ἐπίσης μερική ἐπισκευὴ τοῦ κωδωνοστασίου.

ΑΧΑΓΓΑ

Ἄροανία

Διὰ τοῦ συνεργείου συντηρήσεως τοιχογραφιῶν ὑπὸ τὸν συντηρητὴν κ. Στ. Παπαγεωργίου, ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ τοιχογραφιῶν εἰς τοὺς ναοὺς Ἁγίου Γεωργίου καὶ Εἰσοδίων Θεοτόκου Ἄροανίας.

ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Ἐν τῷ πλασιῶ τῶν καθηκόντων περὶ ἐπισκέψεως καὶ διαπιστώσεως ἐλλείψεων τῶν μνημείων τῆς Πελοποννήσου, ἐπεσκέφθη σημαντικὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Μεσσηνίας, κατόπιν μάλιστα εὐγενοῦς προσκλήσεως τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Μεσσηνίας

κ.κ. Χρυσοστόμου, ὅστις, ἐκτὸς τῆς διαθέσεως ὄλων τῶν δυνατῶν μέσων κινήσεως πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἐπισκέψεων, πολλάκις ἐκινήθη ὁ ἴδιος μεθ' ἡμῶν, ἐπισημαίνων τὰς ἀνάγκας τῶν μνημείων.

Τὸ σπουδαιότερον τῶν μνημείων, τὰ ὅποια ἐπεσκέφθημεν, ἦτο ἡ διαλελυμένη ἀνδρική μονὴ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος, γνωστὴ ὡς Ἄνδρομονάστηρον (Πί ν. 177 α).

Τὸ καθολικόν, κτίσμα τοῦ 14ου αἰ. εἰς τὸν τύπον τοῦ σταυροειδοῦς ναοῦ, διατηρεῖ καὶ ἴχνη ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν. Τοῦτο περικλείεται ἐντὸς περιβόλου σχηματιζομένου ἐκ νεωτέρου μὲν ἀλλὰ λίαν ἐνδιαφέροντος συγκροτήματος κελλίων (Πί ν. 177 β, δ). Ἄξιολογότερον εἶναι τὸ πρὸς Δ. κτήριο μὲ ὄραιαν κλίμακα ἀνόδου, πύργον καὶ καταχύστραν (Πί ν. 177 γ).

Λόγω τῆς σπουδαιότητος τοῦ μνημείου, ἐζητήθη ἀμέσως ἡ σύνταξις μελέτης διὰ τὴν στερέωσιν αὐτοῦ, ἥτις ἐλπίζεται νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Ἐγένοντο ἐπισκέψεις καὶ εἰς τὰ ἐξῆς μνημεῖα:

- 1) Ζωοδόχον Πηγὴν Σαμαρίνας.
- 2) Παλαιάν μονὴν Βουλκάνου. Κεῖται ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἰθάμη, εἶναι δὲ κτίσμα τοῦ 17ου αἰ., κατάγραφον ἐσωτερικῶς διὰ τοιχογραφιῶν τῶν ἀδελφῶν Μόσχων (1608). Ἡ μονὴ διασώζει — ἐπίσης εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν — τὸ συγκρότημα τῶν προσκτισμάτων της. Τόσον τὸ καθολικόν, ὅσον καὶ τὰ προσκτίσματα, ἔχουν ἀνάγκην στερεώσεως.
- 3) Νέαν μονὴν Βουλκάνου.
- 4) Μονὴν Μαρδακίου εἰς Ἄλαγονίαν.

E. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ - ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Ἡ ἀνασκαφικὴ καὶ λοιπὴ δραστηριότης τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐκάλυψεν εὐρείαν ἔκτασιν καὶ εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἔσχεν ἐξαιρητικὴν ἐπιτυχίαν, ἐνίοτε τοιαύτην ὥστε νὰ δημιουργῆ σταθμὸν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν, τὴν ἐπὶ μέρους καὶ τὴν γενικωτέραν. Παρὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ, περιοριζομένου ἀπὸ τοῦ συνόλου τοῦ παρελθόντος ἔτους καὶ σχεδὸν διὰ τὸ σύνολον τοῦ τρέχοντος εἰς τὸν ὑπογραφόμενον καὶ μόνον, ἡ Ἐφορεία διενήργησεν οὐ μόνον σωστικὰ ἀνασκαφὰς, ἀλλὰ καὶ συστηματικὰς τοιαύτας, οἵαι εἶναι αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Τανάγρας, τοῦ Φάρου Αὐλίδος, τοῦ Πυρίου Θηβῶν, τῆς Ἀμφικλείας Λοκρίδος, τῆς Παραλίμνης καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ. Διὰ τῶν τελευταίων αὐτῶν ἐπεδιώχθησαν συγκεκριμένοι στόχοι ἐρεύνης καὶ εἰς ἐκάστην περίπτωσιν διεφωτίσθη ἔν ἐπιστημονικὸν αἵτημα, ἢ ἀνάπτυξις τοῦ ὁποίου καὶ ἀπὸ τῆς παρούσης θέσεως καὶ ἀπὸ ἄλλης συστηματικώτερον θὰ καταδείξῃ τὴν σπουδαιότητα τῶν ἐρευνῶν εἰς τὸν βοιωτικὸν χώρον κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Ἡ γῆ τῶν Θηβῶν ἤνοιξε γενναιοδώρας τὰ σπλάγχνα τῆς εἰς τὴν σκαπάνην μας, ἀποζημιούσα τὴν σπουδὴν μας εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχαίας τῆς δόξης. Τμῆμα τοῦ ἀρχείου τοῦ μνηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ ἔτος 1970, ἐνῶ ἕτερος στόχος μέγας ἐπετεύχθη, δηλαδὴ ὁ ἀκριβέστερος ἐντοπισμὸς τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου. Περὶ τῶν ζητημάτων τούτων καὶ τῶν ἐπιτεύξεων βλ. καὶ ἐν *ΑΑΑ* III (1970), σ. 322 κ.ε., *ΑΑΑ* IV (1971), σ. 16.

Συντηρήσεις, διαμορφώσεις καὶ λοιπαὶ ἐργασίαι εἰς μνημεῖα καὶ ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Περιφέρειας ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, ὡς ἐπίσης ἐπανекθετικαὶ ἐργασίαι καὶ τακτοποιήσεις τοῦ ὑλικοῦ τῶν μουσείων καὶ τῶν ἐργαστηρίων καὶ ἀποθηκῶν. Διὰ τοῦ διορισμοῦ νέου φυλακτικοῦ προσωπικοῦ, ἐπετεύχθη ἀποτελεσματικώτερος ἔλεγχος ἐπὶ τῶν πάσης φύσεως ἐργασιῶν καὶ δραστηριοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀπτονται τοῦ ἀντικειμένου τῆς Ὑπηρεσίας μας, κατεστρώθη δὲ σχέδιον διώξεως τῆς ἀρχαιοκαπηλείας ἐν τῷ νομῷ, ἀποδώσαν ἤδη λαμπροὺς καρπούς.

ΒΟΙΩΤΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΘΗΒΑΙ

Ὁργανώνουσα συστηματικώτερον τὸ ἔργον

τῆς παρακολουθήσεως τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν ἐν Θήβαις καὶ τῆς προστασίας τῶν θέσεων, εἰς τὰς ὁποίας συμφώνως πρὸς τὰς μαρτυρίας τῆς παραδόσεως, πρὸς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα καὶ τὰς λοιπὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις ὑφίσταται σπουδαῖα ἀρχαιότητες, καὶ πρὸς προστασίαν τοῦ φυσικοῦ καὶ ἱστορικοῦ περιβάλλοντος τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν, ἡ Ὑπηρεσία ἔταξεν ὡς στόχον τῆς τὴν ἄμεσον προστασίαν καὶ ἔρευναν τῶν ἀκολουθῶν θέσεων, αἱ ὁποῖαι καὶ δηλοῦνται ἐν τῷ Σ χ ε δ. 1¹:

1. Τοῦ χώρου τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου, εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως (Α). Διὰ πρώτην φοράν ἐφέτος ἐνετοπίσθη ἀκριβέστερον ὁ χώρος οὗτος, ὅστις καὶ σημειοῦται μὲ τὸν κατάλληλον ὑπομνηματισμὸν εἰς τὸ Σ χ ε δ. 1α.

2. Τοῦ λόφου Κολωνάκι Θηβῶν πρὸς Ν. τῆς ἀκροπόλεως, ὅπου καὶ ἀπεκαλύφθησαν συστάδες μνηναϊκῶν τάφων (Κ).

3. Τοῦ λόφου τοῦ Ἴσμηνίου, ὅπου λείψανα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ νεκροταφείων τῶν μνηναϊκῶν χρόνων (Ι).

4. Τοῦ λόφου τοῦ Μεγάλου Καστελλίου, ὅπου καὶ τὸ σπουδαιότερον, ὡς φαίνεται, μνηναϊκὸν νεκροταφεῖον τῆς πόλεως (ΜΚ).

5. Τοῦ λόφου τοῦ Ἀμφείου, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὁ τύμβος Ζήθου καὶ Ἀμφίονος (Αμ).

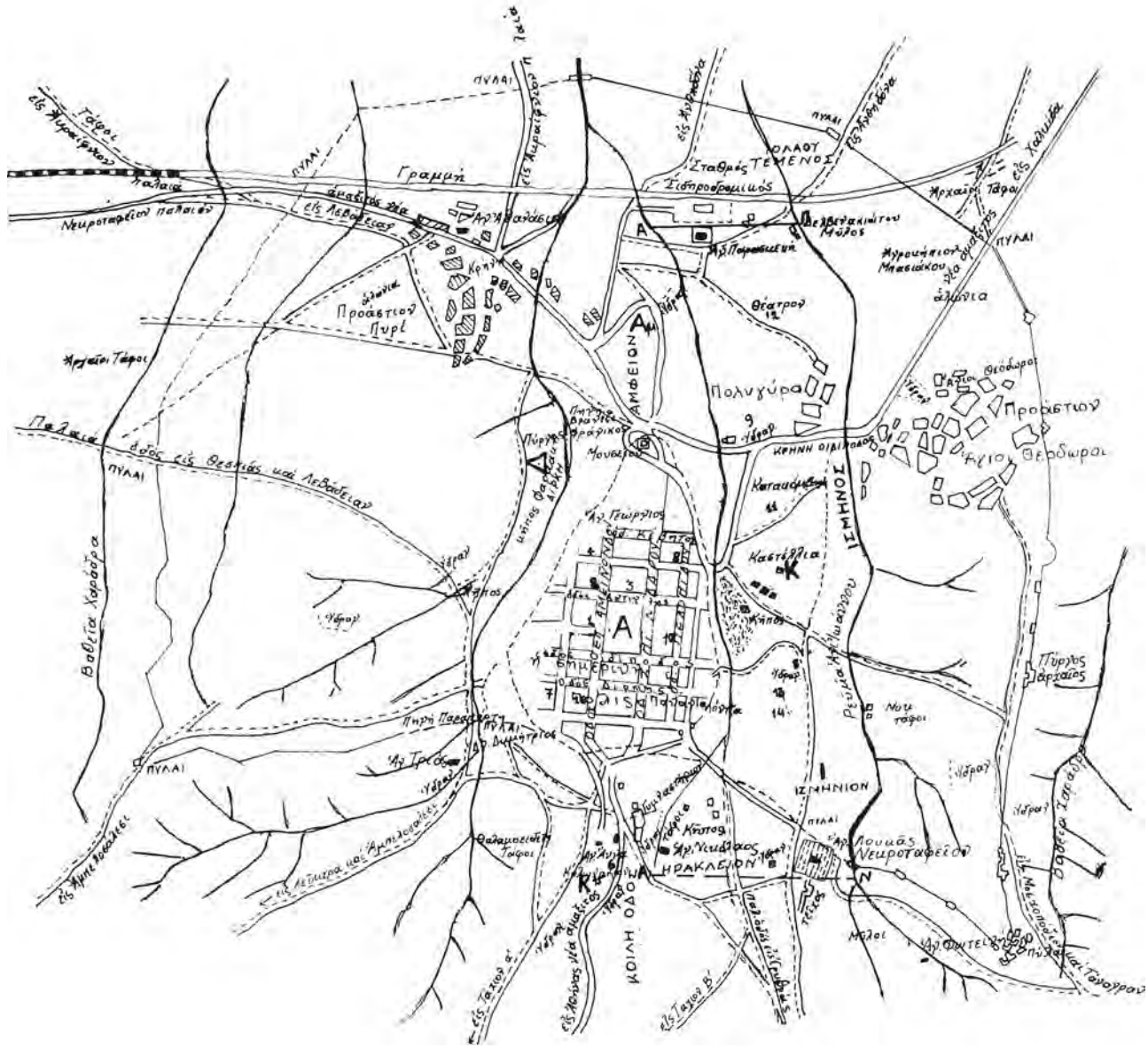
6. Τῆς περιοχῆς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου πρὸς Ν. μέχρι τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς πρὸς Β., κατὰ μῆκος τῆς κοίτης καὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ ρεύματος τοῦ Χρυσορρόα (τῆς ἀρχαίας Κοίτης Ὀδοῦ), ὅπου κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Πανσανίου ἔκειντο τὰ πλεῖστα καὶ σημαντικώτερα μνημεῖα τῆς πόλεως τῶν ἱστορικῶν χρόνων (ΑΝ - ΑΠ).

7. Τῆς περιοχῆς ἡ ὁποία κεῖται κατὰ μῆκος τοῦ ρεύματος τῆς Δίρκης, εἰς τὴν ὁποῖαν μαρτυροῦνται ἐπίσης ἱκανὰ καὶ ἀξιόλογα μνημεῖα (Δ).

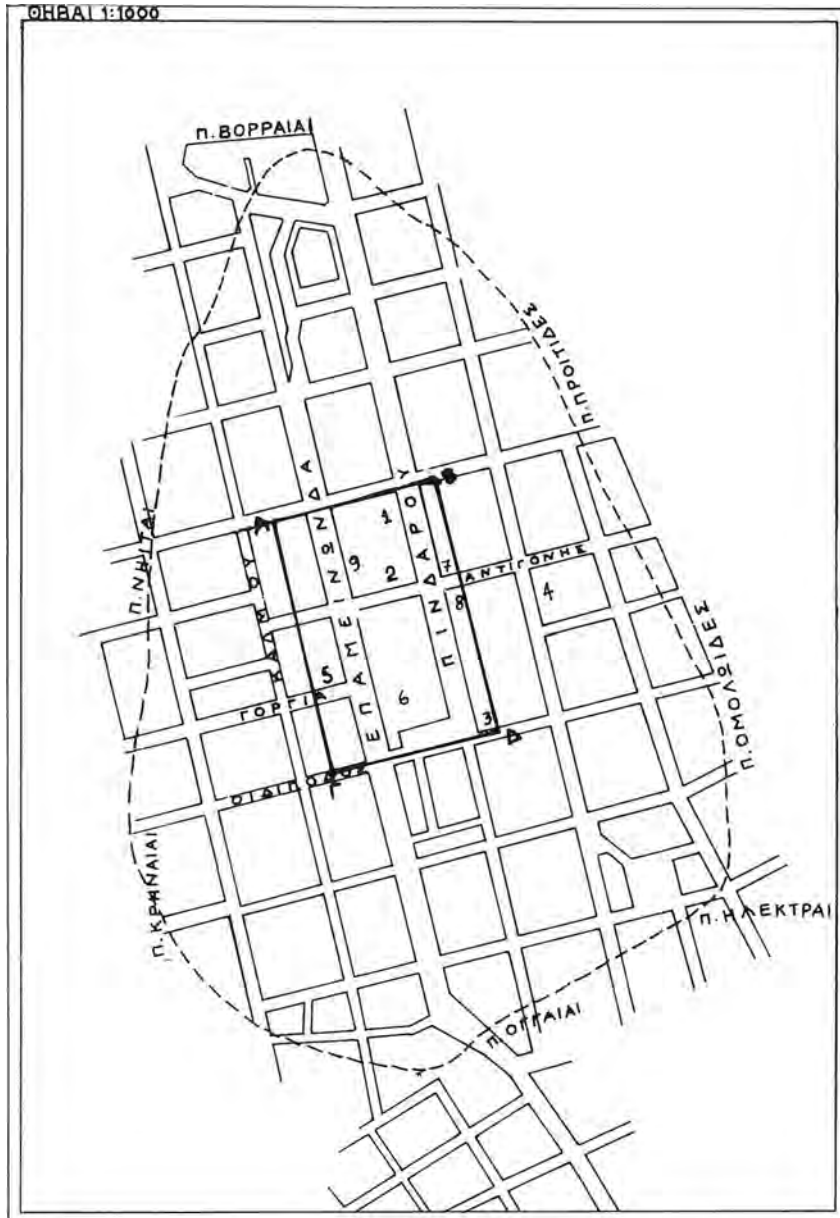
1. Οἰκόπεδον Σωτηρίου - Δουγέκου

Τὸ ἀρχεῖον τοῦ μνηναϊκοῦ ἀνακτόρου. Εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἐπαμεινώνδου καὶ Μεταξᾶ (ἄλλοτε Γοργίου) ὑπῆρχε παλαιὰ οἰκοδομὴ (ἄλλοτε τὸ κατάστημα τοῦ Δημαρχείου τῆς πόλεως), ἣτις ἤρχισε νὰ κατεδαφίξεται κατὰ

1. Διὰ νὰ λάβῃ ἰδέαν ὁ ἀναγνώστης τῆς θέσεως τῶν τόπων, οἱ ὁποῖοι περιελήφθησαν εἰς τὰ παρόντα Χρονικά, παρατίθεται τοπογραφικὸς χάρτης τῶν Θηβῶν, εἰς τὸν ὁποῖον σημειοῦνται, διὰ τῶν χρησιμοποιοθηέντων εἰς τὴν παρουσαν ἐκθεσιν ἀριθμῶν, ἅσασαι αἱ ἐρευνηθεῖσαι, ὀλικῶς ἢ μερικῶς, τὸ ἔτος 1970, θέσεις.

Σχέδ. 1. Τοπογραφικός χάρτης Θηβών

Σχέδ. 1α. Τοπογραφικόν σχεδιογράφημα ἀρχαίας πόλεως καὶ Καδμείου (---: τὸ μυκηναϊκὸν τεῖχος μετὰ τῶν πυλῶν, κατὰ Κεραμόπουλλον, ΑΒΓΔ: τὸ Καδμείον): 1. Ἀνασκαφὴ Κεραμοπούλλου (Παλαιὸν Καδμείον), 2. Νέον Καδμείον, 3. Οἰκόπ. Κόρδατζη, 4. Οἰκόπ. πρῶην Δ. Παυλογιαννοπούλου, 5. Ἀρχεῖον μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου, 6. Πλατεία Θηβῶν, 7. Ἐμπορικὴ Τράπεζα, 8. Οἰκόπ. ἀδελφῶν Σταυρῆ, 9. Δημοτικὴ Ἀγορά

τάς ἀρχάς τοῦ ἔτους. Πρὶν ὀλοκληρωθῆ ἡ ἐργασία αὕτη ὑπέβαλον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἀναφορὰν ἐπισημαίνων τὴν σημαντικὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ὁ χώρος, καὶ προεξοφλῶν σπουδαῖα εὐρήματα ἐζήτησα τὴν ἄδειαν ἀνασκαφῆς καὶ τὴν σχετικὴν πρὸς τοῦτο πίστωσησιν. Τὸ οἰκοπέδον ἀνῆκεν εἰς τοὺς Φ. Σωτηρίου καὶ Γ. Δουγέκον. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας αἱ ἐργασίαι τῶν ιδιοκτητῶν ἐπερατώθησαν καὶ ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφή.

Καθ' ὄλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοπέδου ὑπῆρχεν ὑπόγειον τῆς κρημισθείσης οἰκίας, ἐξικνούμενον μέχρι βάθους 2.40 - 2.80 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῶν προμνησθειῶν ὁδῶν. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν μικρᾶς στρώσεως χωμάτων (μαζωμάτων) ἀνεφάνησαν λείψανα τοίχων καὶ πλίνθοι εἰς τὴν πρώτην τῶν τομῶν. Οἱ τοῖχοι ἀπεδείχθη τελικῶς ὅτι καλύπτουν μέγα τμήμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ χρονολογοῦνται εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Διήλθον διὰ τῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων, τὰ ὁποῖα κατέστρεψαν εἰς μεγάλην ἔκτασιν (Πί ν. 178). Αἱ πλίνθοι ἦτο φανερόν ὅτι ἀντιπροσώπευον ἐπιχώσεις μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ ὅτι ἦσαν ὑλικὸν ἀνωδομῆς καταστραφέντος κτηρίου τῶν αὐτῶν χρόνων. Ἡ ἐγκαιρὸς ἀποσαφήνισις τῆς εἰκόνας ταύτης ἐβοήθησεν εἰς τὴν ὀρθὴν πορείαν τῆς ὅλης ἀνασκαφῆς. Ἦδη, διὰ τῆς πρώτης τῶν τομῶν ἀνεφάνη τὸ πρὸς Δ. πέρασ τοῦ ἐκ πλίνθων τοίχου, ὡς ἀνεμένετο δὲ ἐκατέρωθεν τοῦ τοίχου τούτου (πάχ. 0.90 μ.) εἶχον καταπέσει εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς αἱ πλίνθοι. Ἡ κατάστασις αὕτη διεμόρφωσε καὶ τὴν μέθοδον ἀνασκαφῆς ἐν προκειμένῳ. Ἐπεμείναμεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀδιαταράκτου ἀπὸ νεωτέρας παραβιάσεως μυκηναϊκοῦ στρώματος, τοῦ καταλαμβάνοντος τὸ νοτιοανατολικὸν τμήμα τοῦ οἰκοπέδου. Ἀφηροῦντο αἱ πλίνθοι εἰς στρώσεις, ἀποχωριζόμεναι ἀπὸ τὰς διαλελυμένας τοιαύτας. Ἡ κατάστασις αὕτη συνεχίσθη σχεδὸν μέχρι τοῦ δαπέδου (βλ. κατωτ.). Πολλαὶ τῶν πλίνθων, ἰδιαιτέρως αἱ πρὸς τὸ δάπεδον, ἔφερον ἰσχυρὰν μελάνωσιν ἢ ἀπέκειντο ὡς παρώδης μέλαινα μάζα ὁμοῦ μετὰ λειψάνων ἀπηνθρακωμένου ξύλου, ἀμόρφων συσσωματωμάτων τακέντος μολύβδου καὶ ἀσβεστοποιηθέντων λιθαρῶν. Ἡ καταστροφή διὰ πυρὸς ἢ τοῦλάχιστον ἡ ὀλοκλήρωσις αὐτῆς, προέκυπτε φανερὰ καὶ εὐγλωττος.

Ἰδιαιτέρως ἔντονος ὑπῆρξεν ἡ παρουσία καὶ ἡ ἐπενέργεια τοῦ πυρὸς εἰς ὀρισμένα σημεῖα τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου. Τελικῶς, ἡ θέσις τῶν τμημάτων τούτων δὲν ἦτο τυχαία, ὡς ἠδυνήθη ἡ νὰ διαπιστώσω εἰς τὴν πρὸς Ν. τοῦ τοίχου

τῶν πλίνθων πλευρὰν τῆς ἀνασκαφῆς. Ἀληθῶς, εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀπεκαλύφθη ἱκανὸν μέρος δωματίου (ἀνασκαφείσα ἔκτασις μήκ. 7.40, πλ. περίπου 2.40 μ.), τοῦ ὁποίου εὐρέθη ἡ βορειοδυτικὴ γωνία, ἐνῶ τὰ λοιπὰ μέρη παραμένουν ἄσκαπτα ὑπὸ τὰς ὁδοὺς. Αἱ πλίνθοι καὶ τινες λίθοι, οἵτινες κατεκρημνίσθησαν ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου, εἶχον πυρακτωθῆ ἢ μελανωθῆ εἰς τμήματα ἴσον περίπου ἀπέχοντα μεταξὺ τῶν. Ἐπειδὴ ἐντὸς τῶν κεκαυμένων τούτων τμημάτων εὕρομεν καὶ ἱκανὰ λείψανα ἀπηνθρακωμένου ξύλου, πιστεύομεν ὅτι εἰς τὰ σημεῖα αὐτὰ τὸ κτήριο (ἀκριβέστερον τὸ ἰσόγειον τοῦ κτηρίου) ἔφερον ὀρθίας δοκοὺς, αἱ ὁποῖαι ἐκάησαν καὶ ἐπυράκτωσαν τὰ περι αὐτὰς κρημισθέντα λείψανα τοῦ κτηρίου.

Πρῶτος ἀνεσκάφη ὁ πρὸς Β. τοῦ τοίχου τῶν πλίνθων χώρος, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐπίσης δωματίον, τοῦ ὁποίου ἡ νοτιὰ πλευρὰ ὠρίζετο πάλιν διὰ τοῦ τοίχου τῶν πλίνθων καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία ἐσώζετο κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς μόνον, διότι ὁ πρὸς Β. τοῖχος (βλ. κατωτ.) εἶχε κοπῆ ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ νεωτέρου βυζαντινοῦ τοιοῦτου. Τὸ συνολικὸν βάθος τῶν μυκηναϊκῶν ἐπιχώσεων (πλίνθων) εἰς τὸν χώρον τούτον ἔφθανε μέχρις 1.50 μ. (ἐν μέρος αὐτῆς καὶ τοῦ τοίχου τῶν πλίνθων εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τοῦ ὑπογείου τῆς παλαιᾶς οἰκίας).

Ἐντὸς τῶν πλίνθων τοῦ τομέως τούτου (πολλαὶ τῶν ὁποίων ἐξήχθησαν ἀκέραιαι ἢ σχεδὸν ἀκέραιαι) εὐρίσκομεν ἐξ ἀρχῆς πληθὺν ὀστράκων μυκηναϊκῶν ἀγγείων. Ἰδιαιτέρως ἐσημειώθησαν πολλὰ θραύσματα ψευδοστόμων ἀμφορέων τοῦ τύπου τῶν εὑρεθέντων εἰς τὸ ὑπὸ τὸ Κεραμοπούλλου ἀνασκαφέν τμήμα τοῦ ἀνακτόρου. Τὰ ὀστρακα εἶναι γραπτά, ἀλλὰ ὄχι ἐνεπίγραφα. Ἐν πάντως εἶναι βέβαιοι, ὅτι ταῦτα εὐρίσκοντο ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνασκαπτομένης ἐπιχώσεως καὶ μέχρι τοῦ δαπέδου, ἐπὶ τοῦ τελευταίου δὲ τούτου εὐρέθη εἰς τοιοῦτος ἀμφορεὺς εἰς θραύσματα. Αἱ διαπιστώσεις αὗται ὀδηγοῦν κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι τινὰ τοῦλάχιστον τῶν σκευῶν τούτων δὲν ἀπέκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου, ἀλλ' ἔπεσαν μετὰ τὴν κατακρήμνισιν αὐτοῦ, ἴσως ἐκ τοῦ πατώματος τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς οἰκοδομῆς (περὶ αὐτοῦ βλ. κατωτέρω).

Πληθὺν τῶν ὀστράκων, ἀφθονώτατα πάντοτε ἤρχοντο εἰς φῶς ἀμορφα συσσωματώματα ἢ σταγονόσχημα χύματα τακέντος μολύβδου (ἐξ ἀγγείων μολύβδου, ὡς ἴσως ἐν Μυκῆναις, εἰς τὴν οἰκίαν ὅπου εὐρέθη ἡ γνωστὴ ἑλεφαντίνη τριάς, ἢ ἐξ ἐλασμάτων ἐπενδυόντων τὰ ἐκ ξύλου μέλη

του κτηρίου) και τινα θραύσματα τοιχογραφημάτων. Ίδιαίτερα κατεβλήθη φροντίς εις ὄλην τὴν ἀνασκαφὴν νὰ ὀρισθῇ ἡ ἀκριβὴς θέσις τῶν τοιχογραφημάτων τούτων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς μυκηναϊκοὺς τοίχους, οὐδαμῶς ἐν τούτοις εὐρέθη θραύσμα τι εἰς τὴν θέσιν του, ἀλλὰ πάντα ἐντὸς τῶν πλίνθων καὶ εἰς τυχαίας θέσεις. Πρέπει, βεβαίως, νὰ παρατηρηθῇ ἐνταῦθα ὅτι δὲν ἀνεμένετο νὰ ὑπάρχῃ τοιχογραφικὸς διάκοσμος τοῦ ἰσογείου χώρου τοῦ ἀνασκαφέντος κτηρίου, διότι τόσον ὁ λίθινος τοίχος, ὅσον καὶ ὁ ἐκ πλίνθων τοιοῦτος, ἐπεχρίοντο ἐσωτερικῶς διὰ κονιάματος ἐκ πυρροῦ πηλοῦ (τῆς αὐτῆς δηλαδὴ συστάσεως χύματος πρὸς τὴν κεραμίτιν γῆν τῶν πλίνθων), πάχους 0.02 - 0.03 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου διακρίνονται εἰσέτι τὰ ἀποτυπώματα τῶν ἀχύρων, ἅτινα ἐμίχθησαν πρὸς στερέωσιν τοῦ πηλοῦ. Πρέπει, λοιπόν, τὰ ἀνευρεθέντα τοιχογραφήματα, τὰ ὁποῖα φθάνουν τὸν ἀριθμὸν τῶν 60 (διαστ. περίπου 0.04 - 0.06 μ.) ἐξ ὅλης τῆς ἀνασκαφῆς, νὰ κατέπεσαν μετὰ τῶν πλίνθων ἐκ τοῦ ἀνωγείου πάλιν. Παχέια (μέχρι 0.05 μ.) μέλαινα ἰλὺς ἐκάλυπτε τὸ σύνολον τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου τούτου, μεταξὺ δὲ αὐτῆς εὐρέθησαν καὶ ἀρκετὰ θραύσματα ἀπηνθρακωμένου ξύλου καὶ πάλιν μολύβδος τακεῖς καὶ λιθάρια πυρακτωμένα ἢ ἀσβεστοποιημένα. Ἐφαπτομένη πρὸς τὸν τοῖχον τῶν πλίνθων εὐρέθη κατὰ χώραν, πλήρης ἀλλὰ τεθραυσμένη, ἀσάμινθος (λουτήρ) (Πίνακ. 179 α), ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχον καταπέσει λιθάρια, ἀρκετὰ μολύβδινα χύματα καὶ τεμάχια κεκαυμένου ξύλου. Ἡ εὐρεσις τοῦ λουτήρος ἔχει βεβαίως σημασίαν καὶ διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ δωματίου τούτου. Πρὸς Β. τοῦ λουτήρος καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου χαμηλὴ βάσις ἐκ πηλοῦ, τομῆς τραπεζίου, ἡ ὁποία πρὸς Α. ἐκόπη πάλιν ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ βυζαντινοῦ τοίχου. Ἡ σημασία τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς δὲν εἶναι εἰσέτι σαφής.

Πρὸς Ν. τοῦ ἐκ πλίνθων τοίχου ἠρευνήθη ὁ ἐπόμενος τομεύς. Ὡς ἀνεφέρθη ἤδη, εἰς τὸν χώρον τούτον ἀπεκαλύφθη δωματίον κτηριακοῦ συγκροτήματος, τὸ ὁποῖον ἔγεμε πάλιν πλίνθων καὶ λοιπῶν εὐρημάτων, ὡς καὶ τὸ πρὸς Β. τοῦ τοίχου τῶν πλίνθων. Τὰ κινητὰ εὐρήματα ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ δωματίου τούτου ὑπῆρξαν πάλιν ἀφθονωτάτη κεραμικὴ (πολλὰ θραύσματα μεγάλων ψευδοστόμων ἀμοφρέων), τοιχογραφήματα, μολύβδινα χύματα καὶ ἀρκετὰ πλήρη ἀγγεῖα, τινὰ τῶν ὁποίων καὶ ἀκέραια. Ἡ θέσις τῶν τελευταίων τούτων μεταξὺ ἀκεραίων καὶ τεθραυσμένων πλίνθων ὑπῆρξεν ἐνδεικτικὴ τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖον ἐκρημνί-

σθησαν ἐκ τοῦ ἀνωγείου τῆς οἰκοδομῆς, εὐρέθησαν δηλαδὴ ὠρισμένα ἀνάστροφα ἐντὸς τῶν ἐρειπίων, εἰς μίαν περίπτωσιν δὲ τὰ δύο ἀγγεῖα εὐρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἀλλ' εἰς διάφορα βάθη, τὸ ἐν μὲ τὸ στόμιον πρὸς τὸ δάπεδον, τὸ δὲ ἄλλο (τὸ ὑψηλότερον ἀποκαλυφθὲν) μετὰ τὸ στόμιον πρὸς τὰ ἄνω. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ πρὸς Δ. ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος ἐδῶ τμήματος τοῦ δωματίου καὶ ἡ σύμπτωσις αὕτη πρέπει βεβαίως νὰ σχετισθῇ μετὰ τὴν ὑπαρξίν συνόλου ἀγγείων εἰς ἀνάλογον θέσιν τοῦ ἀνωγείου, κρημισθέντος ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν χώρον τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, ὅπου τὰ ἀγγεῖα, καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ εὐρέθησαν τρία κομβία στεατίτου καὶ χαλκοῦν ἐνώτιον.

Ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχῆς ἀπέβη ἡ ἐρευνα τοῦ πρὸς Α. τμήματος τοῦ ἀνασκαπτομένου ἐδῶ δωματίου. Τὴν 19-2-1970 ἤλθεν εἰς φῶς ἡ πρώτη πινακίς (θραύσμα) εἰς βάθος 1.18 μ. (ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ τοίχου τῶν πλίνθων), εἰς τὸ πρὸς Α. ἄκρον τοῦ τομέως καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.30 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου τῶν πλίνθων. Ἡ πρόοδος τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο καὶ πρὸς Δ. αὐτοῦ ἀπεκάλυψε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἕτερα ὀκτὰ θραύσματα πινακίδων γραμμικῆς Β. Τὸ εὐρημα τούτο ἤλθε νὰ καταδείξῃ τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἀνασκαπτομένου τούτου συγκροτήματος, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς προσεχεῖς ἡμέρας προσετέθησαν νέα θραύσματα πινακίδων, ὑπὲρ τὰ τριάκοντα. Πλήν τῶν πέντε πρώτων θραυσμάτων, τὰ λοιπὰ εὐρέθησαν εἰς θέσιν, ἡ ὁποία κατελάμβανεν ἔκτασιν 0.70 - 0.90 μ. περίπου, ἀπέχον δὲ ἀπὸ μὲν τοῦ τοίχου τῶν πλίνθων 0.80 μ. καὶ περαιτέρω, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τῆς ἀνασκαφῆς 1.41 μ., τὰ δὲ βάθη εἰς τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν ἐκυμαίνοντο ἀπὸ 1.18 - 1.28 μ. Εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην τὸ δάπεδον εὐρέθη εἰς βάθος 1.40 μ., ἡ δὲ διαφορὰ τῶν 0.12 μ. ἔφερον ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω πρῶτον μὲν διαλελυμένα πυρρὰ χύματα ἐκ τῶν πλίνθων, ἀκολούθως στρώμα τεφροῦ μαλακοῦ πηλοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ μέλαιναν ἰλὺν, πάχους 0.03 - 0.04 μ., καλύπτουσαν τὸ δάπεδον. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τούτου οὐδὲν θραύσμα πινακίδος εὐρέθη. Συνεπῶς, εἶναι λογικὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ αἱ πινακίδες κατέπεσαν εἰς τὸν ἀνασκαπτόμενον χώρον ἀπὸ τινος ὕψους, αἱ δὲ πρῶται πέντε ἐξετινάχθησαν εἰς ἀπόστασιν 1.60 μ. πρὸς Α. κατὰ τὴν πτώσιν των. Τὸ στρώμα ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν αἱ πινακίδες ἔφερον ἔντονα σημεῖα πυρᾶς, τὰ ὁποῖα ἄλλως τε φέρουν καὶ αἱ πινακίδες αὐταί. Παρε-

τηρήσαμεν καὶ συνελέξαμεν λείψανα ἀπηνθρακωμένου ξύλου εἰς τὴν περιέχουσαν τὰς πινακίδας ἐπίχωσιν, πιστεύω δὲ ὅτι δύναται νὰ γίνῃ ἢ σκέψῃς ὅτι αἱ πινακίδες εὐρίσκοντο ποτε ἐντὸς ξυλίνου κιβωτίου ἢ ραφίου, τὸ ὁποῖον ἐκάη καὶ ᾧπτησε τὸν πηλὸν τῶν πινακίδων, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν τοιουτοτρόπως δι' ἡμᾶς. Μετὰ περισσῆς προσοχῆς συνελέξαμεν βεβαίως τὰ εἰς τὸ ἄμσον περιβάλλον τῶν πινακίδων εὐρεθέντα ὄστρακα ἀγγείων καὶ ἐκρατήσαμεν αὐτὰ κεχωρισμένως διὰ τὸ πολύτιμον ἔργον τῆς ἀναδείξεως τοῦ χρονολογικοῦ τῶν περιβάλλοντος. Θὰ σημειώσω, τέλος, ὅτι ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου τούτου εὗρομεν ἀρκετὰ λείψανα ξύλων ἐν ἀπανθρακώσει, εἰς μερικὰς δὲ περιπτώσεις ὀλοκλήρους σανίδας. Ἐν τεμάχιον ἀχάτου εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 2 μ. πρὸς Δ. τῶν πινακίδων πάλιν καὶ ἐντὸς διαλελυμένων πλίνθων. Ἄτυχῶς ἢ συνεχίσις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Ν. καὶ Α. ἠμποδίσθη ἀπὸ τὰς ὁδοῦ Μεταξᾶ καὶ Ἐπαμεινώνδου, εἶναι ὁμως φανερόν ὅτι ὑπ' αὐτὰς ὑπάρχουν ἀδιατάρακτα τὰ στρώματα τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάψαμεν εἰς τὸ οἰκόπεδον, ἀναμένοντα τὴν ἐρευνᾶν των, ἢ ὁποῖα θὰ ἀποβῇ ὀπωσδὴποτε ἐξ ἴσου πλουσία, εἶναι δὲ πιθανόν καὶ ἄλλαι πινακίδες νὰ εὐρίσκωνται ἐκεῖ, ἰδιαιτέρως ὑπὸ τὴν ὁδὸν Μεταξᾶ, πιστεύω.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔρευνα καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀδιαταράκτους ἐπιχώσεις μυκηναϊκῶν χρόνων. Τὸ βορειοανατολικὸν τμήμα αὐτοῦ, μικρὸν εἰς ἔκτασιν λόγῳ τῆς καταστροφῆς τῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν τοίχων, παρουσιάζει τὴν αὐτὴν εἰκόνα (πλίνθοι ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου καὶ μυκηναϊκῶν χρόνων εὐρήματα).

Ὅμοιως ἠρευνήθη τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν ἐξῆς εἰκόνα. Οὐδεμία μυκηναϊκὴ ἐπίχωσις ὑπάρχει περιέργως ἐδῶ. Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου ἀρχίζουν καθαρὰ ΜΕ στρώματα συνεχιζόμενα κανονικῶς περαιτέρω. Οἰκοδομικὰ λείψανα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δὲν ἀπεκαλύφθησαν εἰσέτι ἐντὸς τῶν στρωμάτων· πάντως δὲν ἐπροχώρησεν ἀκόμη ἀρκετὰ ἢ ἀνασκαφῆ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Ἄξια μνείας εἶναι ἡ εὕρεσις δύο κιβωτιοσχημῶν τάφων τῶν αὐτῶν πάντοτε χρόνων εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 0.20 μ. μόλις ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τοῦ οἰκοπέδου (2.80 μ. μέχρι τῆς ὁδοῦ). Ὁ εἰς τάφος φέρει νεκρὸν ἐνήλικα, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., ὄρωσαν δὲ πρὸς

Β., μὲ τὰ σκέλη συνεπτυγμένα, εἰς τὸ ὕψος τοῦ στήθους δὲ καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ ἔχουν ἀποτεθῆ τα ὄστᾶ ἐτέρου νεκροῦ μικροτέρας, ὡς φαίνεται, ἡλικίας (Πί ν. 179 β). Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἴσως ἀπετέθησαν ἐκεῖ διὰ νὰ οἰκονομηθῇ χῶρος διὰ τὸν ἄλλον νεκρὸν. Αἱ ταφαὶ εἶναι ἀκτέριστοι, ἐν τούτοις εἰς μόνωτος σκύφος, χονδροειδοῦς κατασκευῆς, εὐρέθη ἐπὶ τῆς πλακῶς τοῦ τάφου εἰς τὴν θέσιν τῶν κεφαλῶν τῶν νεκρῶν. Τὸ ἀγγεῖον εὐρέθη κατὰ χῶραν καὶ ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρουσαν περίπτωση ἡμετέρας ἀποθανατίου προσφορᾶς τοῦ σκεύους αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ ἴσως μελιγμάτων ἢ πλακοῦντος τινος πρὸς τοὺς νεκρούς. Τρεῖς νεκροὺς ἔφερον ὁ ἕτερος τῶν τάφων, ἓνα ἐνήλικα εἰς τὸ μέσον καὶ δύο μικρᾶς ἡλικίας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ αὐτοῦ. Πρόκειται περὶ μητρὸς καὶ τέκνων ταφέντων ὁμοῦ μετὰ κοινὸν θάνατον; Οἱ νεκροὶ ἦσαν ἐκτερισμένοι διὰ δύο σκυφοειδῶν, μονῶτων καὶ χονδροειδοῦς κατασκευῆς ποτηρίων.

Δυστυχῶς, ὁ πρὸς Ν. καὶ Δ. τοῦ παρόντος οἰκοπέδου χῶρος δὲν ἔχει τύχει ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης, καίτοι ἔχει νέας οἰκοδομὰς. Οὕτως, ἀγνοοῦμεν τὴν εἰκόνα τῶν πρὸς Ν. εὐρημάτων, ὅπου πρέπει νὰ ἐξετείνοντο αἱ μυκηναϊκὰ ἐπιχώσεις, καὶ τῶν πρὸς Δ., ὅπου προεκτείνονται αἱ ΜΕ τοῦ ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου. Ἐκ προφορικῶν μαρτυριῶν πληροφοροῦμαι ὅτι τὸ πρὸς Δ. οἰκόπεδον ἔδειξεν, ἀνασκαπτόμενον διὰ τὴν στερεώσιν θεμελιῶν, πολλοὺς τάφους, φρονῶ δὲ ὅτι θὰ ἐπρόκειτο πάλιν διὰ ΜΕ τάφους, οἱ ὅποιοι ἴσως ἀνήκον εἰς μεγαλύτερον νεκροταφεῖον ΜΕ χρόνων. Ἡ παρατήρησις αὕτη, ἐὰν εἶναι ὀρθή, εἶναι χρήσιμος διὰ νὰ δώσῃ μίαν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα, διατί οἱ Μυκηναῖοι δὲν ἐπροχώρησαν οἰκοδομοῦντες πρὸς Δ. καὶ κυρίως εἰς τὸν ἀμέσως πρὸς τὸ ἀποκαλυφθὲν συγκρότημα κείμενον χῶρον. Σκάπτοντες ἴσως πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀνεκάλυψαν τὸ νεκροταφεῖον, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὁποίου ἴσως εἶχον καὶ ἄλλας ἐνδείξεις (ἀνυπάρχοντες δι' ἡμᾶς), φειδόμενοι δὲ τοῦ χώρου καὶ τῶν νεκρῶν ἀφῆσαν τοῦτον ἄθικτον, τίς οἶδε δὲ ἐὰν δὲν περιέφραζαν αὐτόν, ὡς ἔγινεν εἰς τὰς Μυκήνας. Μελλοντικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἴσως διαφωτίσουν τὸ πρόβλημα τοῦτο.

Τοπογραφικά. Ἡ σημασία τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐτονίσθη ἀνωτέρω ἡ σπουδαία θέσις, τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὸ κέντρον τῶν Θηβῶν τὸ ἀνασκαφέν οἰκόπεδον. Διὰ νὰ γίνῃ ὁμως περισσότερον ἀντιληπτόν, ἰδιαιτέρως διὰ τὰ μυκηναϊκὰ μνημεῖα τῆς πόλεως, ὅσα κατὰ καιροὺς ἔφερον εἰς φῶς ἡ ἔρευνα, τὸ ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον τῆς παρούσης θέσεως, θὰ δώσω σύντομον σκιαγραφή-

σιν τών τοπογραφικών δεδομένων, τὰ ὅποια μετὰ τὴν νέαν ἀποκάλυψιν λαμβάνουν διάφορον ἐρμηνείαν, ἢ ὅποια γίνεται συγχρόνως πειστικώτερα καὶ σαφεστερά.

Ὅτε ὁ ἀειμνηστος Κεραμόπουλλος ἔσκαπτε τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πινδάρου γνωστὸν συγκρότημα μυκηναϊκῶν κτηρίων, ὠδηγήθη ἀπὸ τὴν σπουδαιότητα τῶν εὐρημάτων εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐνετόπισε καὶ ἀνέσκαψε τὴν οἰκίαν τοῦ Κάδμου. Ἡ ἔρευνα τῶν Θηβῶν ἀπεκάλυψε ἐν συνεχείᾳ εἰς πόσον μεγάλην ἔκτασιν γίνονται σημαντικώτατα εὐρήματα τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ὥστε ὁ λόγος αὐτὸς καὶ μόνον νὰ μὴ ἀρκῆ νὰ στηρίξη τὴν ταῦτισιν τῶν θέσεων τούτων πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνάκτορον τῶν μυκηναϊκῶν Θηβῶν.

Ἐξ ἄλλου, ὁ σοφὸς ἐρμηνευτὴς παρετήρει τότε (βλ. *AE* 1909, στ. 107) ὅτι: «Ὁ χώρος ἐφ' οὗ κεῖται τὸ ἐμπρησθὲν κτίριον, εἶναι περίπου τὸ κέντρον τῆς Καδμείας», διατρέχων δὲ τὴν εἰς τέσσαρας ἐξάρσεις μορφουμένην, ἐνιαίαν ἐν τούτοις, κλιτὺν τῆς Καδμείας καὶ τοῦτο μὲν ἀποχωρίζων ὑποθετικῶς τὸν «δεύτερον λόφον» (ἔ.ἀ., στ. 109), ἐφ' οὗ τὸ ἀποκαλυφθὲν ὑπ' αὐτοῦ κτίριον τῶν λοιπῶν «λόφων», καὶ ὑποθέσας διάφορον καὶ χωριστὴν δι' αὐτὸν τείχισιν, τοῦτο δὲ δεχόμενος ὅτι «οἱ τέσσαρες λόφοι τῆς Καδμείας περιεβάλλοντο ὑπὸ κοινουῦ τείχους, «τοῦ ἀρχαίου τείχους» κατὰ Πausανίαν (VIII, 4), εἰς ὃ ἀνήκον αἱ πολυθρύλητοι ἐπτὰ πύλαι, ἅς εἶδε καὶ ὁ περιηγητὴς οὗτος» (ἔ.ἀ., στ. 111), προσεπάθει νὰ συνδέσῃ ἀντιρρόπους, τοῦλάχιστον, ἐνδείξεις περὶ τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τοῦ ἱερωτάτου καὶ ἐπισημοτάτου χώρου τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως, δηλαδὴ τοῦ ἀνακτόρου.

Ἐὰν περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον εἰς τὰ κριτήρια, ἅτινα ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν:

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν σπουδαίων εὐρημάτων ἐκ τῆς ὅλης ἐρεύνης τῶν μυκηναϊκῶν Θηβῶν αἱ πινακίδες κατέχουν ἀναντιρρήτως τὴν πρώτην θέσιν, διὰ τὰ νὰ περιορισθῶ μόνον εἰς αὐτάς, διὰ τὴν ἀνασκαφείσαν τελευταίαν θέσιν. Ἐξ ἄλλου, αἱ πινακίδες εἶναι εὐρήματα ἀνακτορικοῦ περιβάλλοντος καὶ χαρακτήρος *par excellence*.

Τὴν κεντρικώτεραν θέσιν τῆς ὅλης ἀκροπόλεως, ἣν περιορίζει τὸ κυκλώπειον ἔρουμα μετὰς ἐπτὰ πύλας, κατέχει ἡ περὶ τὸ οἰκόπεδόν μας θέσις, δηλαδὴ ἡ σημερινὴ πλατεία τῆς πόλεως καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνασκαφὲν οἰκόπεδον, τὸ ὅποιον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀναδεικνύεται εἰς χῶρον ὑψίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν θηβαϊκὴν μυκηναϊκὴν (ἀνακτορικὴν) τοπογραφίαν. Ἐπιτρέπεται, λοιπόν, νὰ υποθέσωμεν

καὶ νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ μας εἰς τὸ οἰκόπεδον Σωτηρίου ὄχι μόνον ἀπεκάλυψε τὸν μίτον τῆς ἐρεύνης τοῦ ἱερωτάτου χώρου τῆς πόλεως ἀλλ' ὅτι ἔφερε πῶς εἰς φῶς αὐτὸν τὸν κεντρικὸν πυρῆνα τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ τελευταία ἀκριβῶς αὕτη ἔρευνα μεταθέτει ἀναγκαίως τὸ κέντρον τοῦ θηβαϊκοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου εἰς τὴν ὀρθὴν τοῦ θέσιν καὶ δημιουργεῖ ἀσφαλῆ ὁδηγὸν ἀναπροσαρμογῆς καὶ ὀριστικῆς ἐρμηνείας τῆς μυκηναϊκῆς τοπογραφίας τῆς πόλεως, θέτει δὲ ἐπὶ ὀρθῆς βάσεως τὸ ὄλον πρόβλημα ἐνοποιήσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, τὴν διάσωσιν καὶ ἀνάδειξιν τοῦ ὁποίου ἐπιδίδκει ἡ Ὑψηροσία.

Χρονολόγησις. Μετὰ τὴν εὐρεσιν τῶν πινακίδων, τὸ σημαντικώτερον ἀπόκρημα τῆς νέας ἀνακαλύψεως ἔγκειται βεβαίως εἰς τὴν δυνατότητα ἀκριβοῦς χρονολογήσεως τῆς καταστροφῆς τοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος, τὸ ὅποιον ἀπεκαλύφθη μερικῶς εἰς τὸ οἰκόπεδον Σωτηρίου. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὴ ἡ ἔξαντλητικὴ σπουδὴ τοῦ θέματος τούτου, πρὶν δλοκληρωθῆ ἡ συμπλήρωσις καὶ μελέτη τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου. Εἶναι γνωσταὶ αἱ ἀσάφειαι εἰς τὸν ὀρισμὸν τοῦ θεμελιώδους τούτου ζητήματος, προκειμένου περὶ τῶν μυκηναϊκῶν Θηβῶν. Ἐκ τῆς προσωρινῆς μελέτης τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου, ἰδία ἀγγείων εὐρεθέντων ἐπὶ τοῦ διαπέδου (Πί ν. 179 γ-δ), τοῦ πρὸς Ν. τοῦ τοίχου τῶν πλίνθων δωματίου, καὶ τῶν ὀστράκων τῶν εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τῶν πινακίδων εὐρεθέντων, προκύπτει ὅτι, ἡ καταστροφὴ τοῦ κτηρίου ἔλαβε χώραν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου ἢ τὸ πολὺ εἰς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης πρὸς τὴν ἀμέσως ἐπομένην (ΥΕ ΙΙΓ). Οὕτως, οἱ χρόνοι περὶ τὸ 1200 π.Χ. δύνανται νὰ ὀρισθῶν ὡς οἱ χρόνοι τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνασκαφέντος μυκηναϊκοῦ κτηρίου. Ἡ χρονολόγησις αὕτη, τεκμηριωμένη ἐν καιρῷ, θὰ ἀποτελέσῃ θεμελιώδη ἀρχαιολογικὸν καὶ ἱστορικὸν σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, ἐν τῷ πλαίσίῳ τῶν συγχρόνων καταστροφῶν εἰς ἄλλα μυκηναϊκὰ κέντρα τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου καὶ θὰ βοηθήσῃ περαιτέρω εἰς τὴν λογικώτεραν ἐρμηνείαν τῆς παραδόσεως, τῆς τε τοπικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς γενικωτέρας τοιαύτης. Βεβαίως δὲν προεξοφλεῖται ὅτι ἡ διαπιστωθεῖσα ἐνταῦθα καταστροφὴ ἀντιπροσωπεύει τὴν μόνην ἐπισυμβᾶσαν εἰς τὰς Θήβας κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Παλαιότερα τοιαύτη δὲν διεπιστάθη εἰς τὸ ἀνασκαφὲν οἰκόπεδον, τοῦλάχιστον λόγῳ μὴ προόδου τῆς ἀνασκαφῆς ὑπὸ τὸ δά-

πεδον τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτηρίου, τυχόν νεωτέρα τοιαύτη δὲν ἐξηκριβώθη ὡσαύτως, διότι ὁ,τι μυκηναϊκὸν ἀνευρέθη εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀνήκεν εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν κτήριον. Τυχὸν ἀνακατάληψις τοῦ χώρου εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῆς καταστροφῆς, ὡς φαίνεται ὅτι συμβαίνει μὲ ἄλλας θέσεις ἐν Θήβαις, καὶ δὴ «ἀνακτορικὰς» ὡς εἰς τὸ οἰκόπεδον Σταυρῆ (βλ. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 214 κ.έ.), δὲν διεπιστώθη ἐνταῦθα, ἀφοῦ ἡ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρουσίης μνημονευθεῖσα οἰκία κατέστρεψε πάσας τὰς ἐπιχώσεις μέχρι βάθους 2.80 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ὕψους τῶν ὁδῶν.

2. Οἰκόπεδον Χαραλάμπους Σταμάτη

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται εἰς ἐπίκαιρον θέσιν ἀπὸ πλευρᾶς ἀνακτορικῆς τοπογραφίας, ἣτοι ἀπέχει τοῦ μὲν «Νέου» Καδμείου περὶ τὰ 40 μ. πρὸς Δ., εὐρίσκεται δὲ εἰς ἀπόστασιν 70 μ. περίπου πρὸς Β. καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς γραμμῆς, ὅπου τὸ προσφάτως ἀποκαλυφθὲν ἀνακτορικὸν ἀρχεῖον (Σχ ἐ δ. 1).

Ὁ χώρος τοῦ οἰκοπέδου τούτου περιελήφθη ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἀνακτόρου τοῦ κριθέντος ἐσχάτως ὡς ἀπαλοτριωτέου.

Ἡ περίπτωσις τοῦ οἰκοπέδου Σταμάτη ἀποτελεῖ μίαν τῶν θλιβερῶν περιπτώσεων ὑπογείων. Εἰς παλαιὰν οἰκίαν ὑπῆρχεν ὑπόγειον, τὸ ὁποῖον εἶχε φθάσει μέχρι βάθους 2.25 μ. Τὸ πᾶν μέχρι τοῦ βάθους ἐκεῖνου κατεστράφη βεβαίως, ὅτε ὠρύχθη τὸ ὑπόγειον τοῦτο, τῆς καταστροφῆς δὲ ἐλάχιστα δυστυχῶς πράγματα διέφυγον, καὶ μάλιστα ὄχι τὰ σπουδαιότερα, ὡς φαίνεται. Ὅ,τι ἐσώθη εὐρίσκεται κυρίως πρὸς τὸ βόρειον μέρος τοῦ οἰκοπέδου καὶ κατὰ μῆκος αὐτοῦ (Α. - Δ.), καὶ τοῦτο διότι ὁ φυσικὸς βράχος, ἐφ' οὗ διετηρήθησαν τὰ περιγραφόμενα ἐνταῦθα λείψανα, κλίνει πρὸς Β. καὶ οὕτως ἡ φυσικὴ αὐτῆ κοίλανσις ἐπροστάτευσεν ὠρισμένα λείψανα ἐκ τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ ὑπογείου. Τὰ λείψανα ταῦτα εἶναι τὰ θεμέλια μόνον τοίχων τῶν ΜΕ χρόνων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κύριον ἄξονα προσανατολισμοῦ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Οἱ λίθοι εἶναι ἀργοὶ καὶ ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, προχειρῶς πως διαμορφωθέντος. Τὰ σωθέντα λείψανα καταλαμβάνουν τὸ σύνολον σχεδὸν τοῦ ἀκράιου τμήματος τοῦ οἰκοπέδου (11.70 μ.) καὶ συνεχίζονται πρὸς τὸ παρακείμενον πρὸς Β. οἰκόπεδον, τὸ ὁποῖον εὐτυχῶς δὲν ἔχει ὑπόγειον (Σχ ἐ δ. 2 - 4).

Πλὴν τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα ἀπετυπώθησαν προσεκτικῶς, ἀπεκαλύψαμεν καὶ εὐάριθμὰ τινα εὐρήματα, κυρίως κεραμεικῆν τῶν

προμνησθέντων ΜΕ χρόνων ἀποκλειστικῶς εἰς ὄστρακα. Εἰς μίαν θέσιν εἰς τὸν τομέα Β (βλ. Σχ ἐ δ. 3) εὐρομεν κατὰ χώραν μίαν δωδεκάδα κυλινδρικῶν, διατρήτων κατὰ τὸν ἄξονα πηλίνων ἀγνύθων (Πί ν. 180 α). Τέλος, ἐκ τοῦ τομέως Α ἐσχομεν δύο ὀστέινα ἐργαλεῖα (ὀπίεις) ἐκ βόθρου. Εὐάριθμοι βόθροι ἀπεκαλύφθησαν ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου, λαξευθέντες ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ διατρηθέντες μόνον κατὰ τὸ κατώτατον μέρος τῶν. Ἐκ τῶν βόθρων τούτων συνελέγησαν εὐάριθμα καὶ ἀσημαντὰ τινα ὄστρακα.

Μίαν πρόσθετον παρατήρησιν ἐπιθυμῶ νὰ καταχωρήσω ἐνταῦθα:

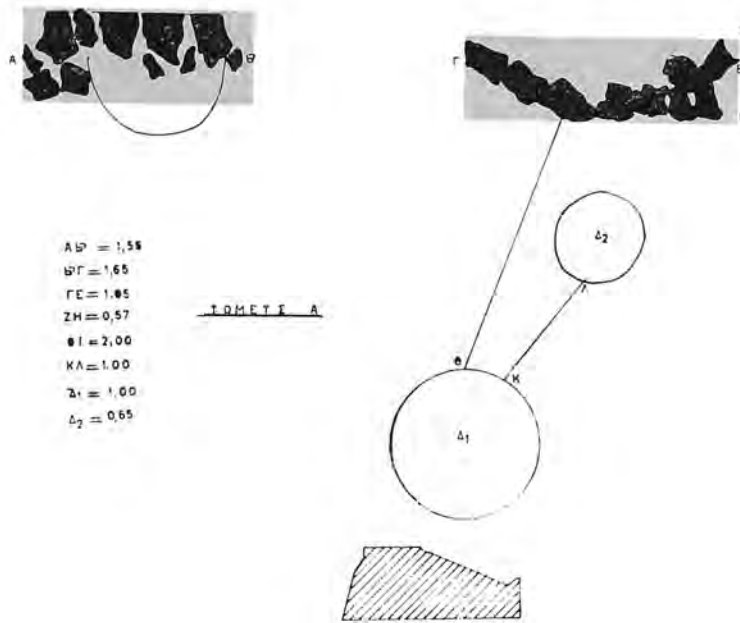
Εἰς τὸ οἰκόπεδον Σαυτηρίου (ἀρχεῖον ἀνακτόρου, βλ. ἀνωτ.) ὑπῆρχε πάλιν ὑπόγειον καὶ δὴ μέχρι βάθους 2.80 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς αὐτῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἐν τούτοις, τὰ μυκηναϊκὰ λείψανα συνεχίζοντο περαιτέρω μέχρι βάθους 1.50 μ., εἰς ὃ βάθος εὐρέθη τὸ δάπεδον τῶν δύο ἀνασκαφέντων μερικῶς ἀνακτορικῶν διαμερισμάτων (ἀρχείου - λουτροῦ).

Αἱ διαπιστώσεις αὗται εἶναι βεβαίως χρήσιμοι διὰ τὴν ἐδαφικὴν μορφολογίαν τῆς Καδμείας. Ἀπὸ τοῦ οἰκοπέδου Σταμάτη καὶ πρὸς Β. ἄρχεται κλίσις συνεχῆς, διαπιστουμένη καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς οἰκοπέδων εἰς ἀπόστασιν 40 - 50 μ. πρὸς Β. αὐτοῦ. Εἰς τὰ τελευταῖα αὐτὰ οἰκόπεδα (Γιαννοπούλου, Λαλιώτου, Δαγδελῆνη) ὁ φυσικὸς βράχος εὐρέθη εἰς βάθος 8 - 18 μ.

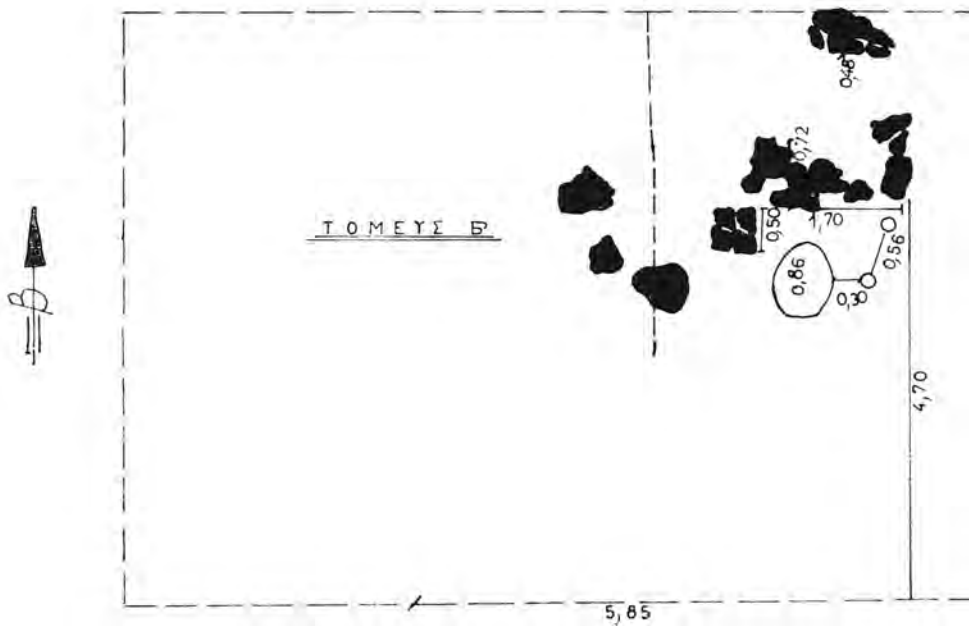
Ὁ Κεραμόπουλλος εἶχε διακρίνει καὶ ἐπισημάνει τὴν διαμόρφωσιν τῆς Καδμείας ἀκροπόλεως εἰς τέσσαρας μερικωτέρας ἐξάρσεις (περιοχὴ Μουσειοῦ, περιοχὴ Δημοτικῆς Ἀγορᾶς, σημερινῆς πλατείας τῆς πόλεως καὶ περιοχὴ τοῦ Οἰωνοσκοπεῖου τοῦ Τειρεσίου, καὶ περιοχὴ Μητροπόλεως Θηβῶν). Ἡ τελευταία θέσις ἐλαμβάνετο κατὰ γράμμα ὑπὸ τοῦ Wilamowitz ὡς «τὸ ἀκρότατον πέδον» τοῦ δελφικοῦ χρησμοῦ πρὸς τὸν οἰκιστὴν Κάδμον, καὶ ὡς θέσις αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνακτόρου. Αἱ παρατηρήσεις τοῦ Κεραμοπούλλου τεκμηριοῦνται διὰ τῶν προσφάτων ἐρευνῶν, συμπληρούμεναι ἢ τροποποιούμεναι ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῶν.

3. «Νέον» Καδμείον

Λήγοντος τοῦ ἔτους 1970 ἐπραγματοποιήθη διαμόρφωσις τοῦ χώρου τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου εἰς τὸ τετράγωνον τῆς Δημοτικῆς Ἀγορᾶς τῆς πόλεως. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀπέβλεπεν ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τακτοποίησιν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ χώρου, ἀφ' ἑτέ-

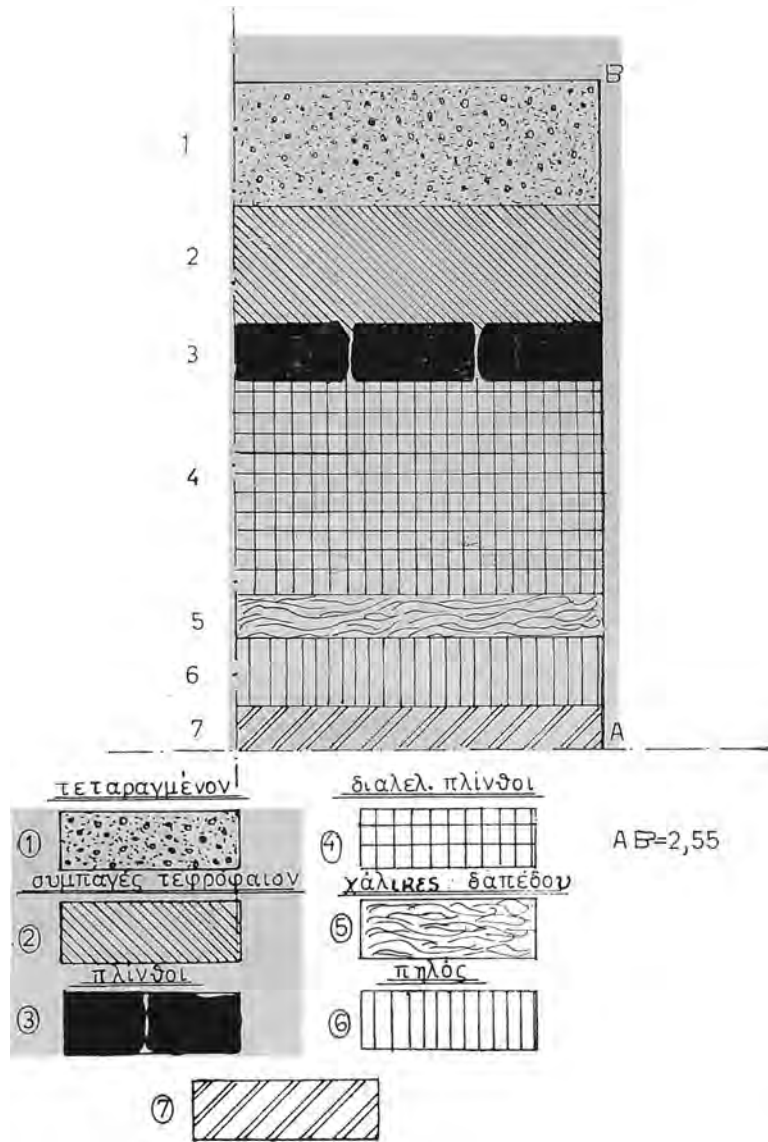
Σχέδ. 2. Θήβαι. Οικόπεδον Χ. Σταμάτη. Τομεύς Α

Σχέδ. 3. Θήβαι. Οικόπεδον Χ. Σταμάτη. Τομεύς Β

ρου δὲ εἰς προστασίαν τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς παλαιότερας ἐρεῦνας λειψάνων, εἴτε διὰ καταχώσεως, εἴτε διὰ ὑποστυλώσεως αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου, ἐπρογραμματίσθη ἔργον ἐνοποιήσεως

ὁποῖον ἐπραγματοποιήθη μερικῶς μόνον. Ἄπομνευεῖ ἢ ἀπαλλοτριώσῃς τῆς οἰκίας Στ. Δαούτη διὰ νὰ καταστή δυνατὴ ἡ ἐνοποιήσῃς καὶ ἀξιοποιήσῃς τοῦ τμήματος τούτου τοῦ Κα-

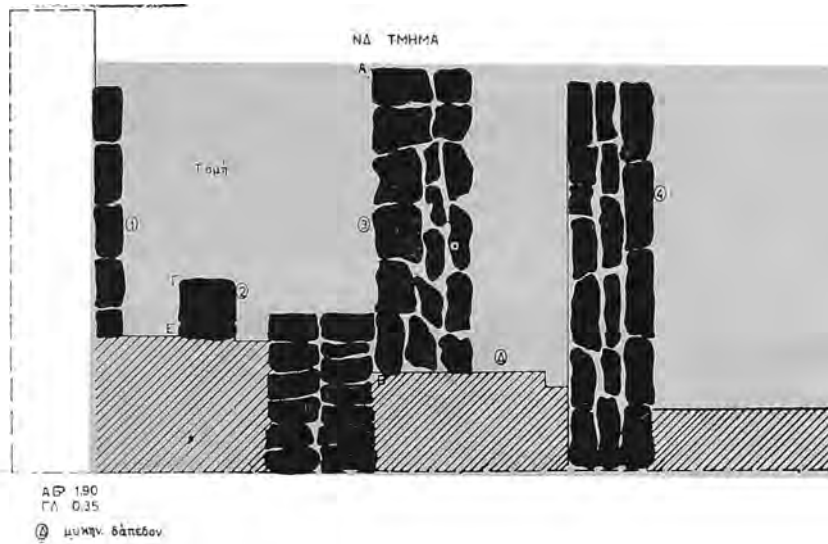
Σχέδ. 4. Θῆβαι. Οἰκόπεδον Χ. Σταμάτη. Στρωματογραφία ἀνατολικοῦ μετώπου

τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου διὰ καταδείξεως τῶν μεταξὺ τοῦ λεγομένου « Παλαιοῦ » καὶ « Νέου » Καδμείου ἀπαλλοτριωθεισῶν οἰκιῶν Ἡρ. Λιόκη καὶ Ἰω. Παπασταμέλου, ἔργον τὸ

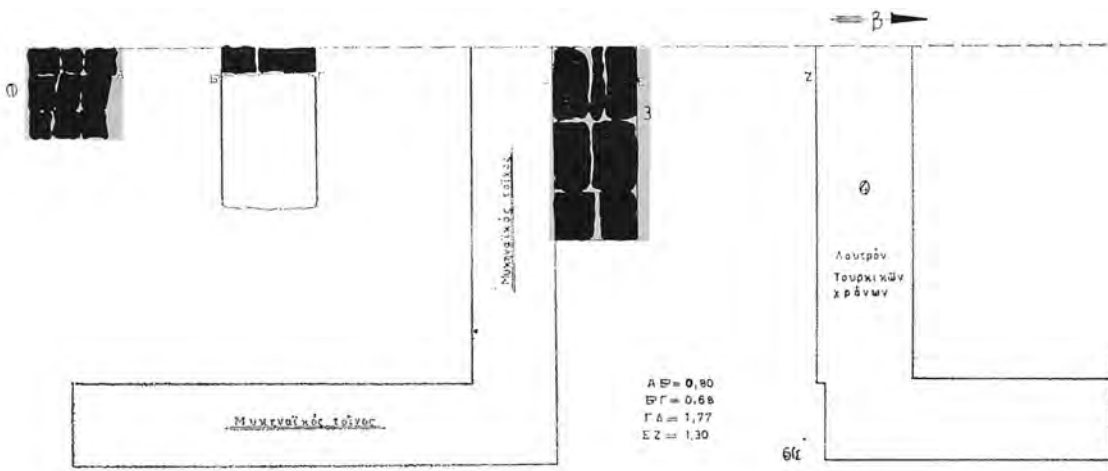
δμεῖου ἀνακτόρου. Ἐν τῷ μεταξὺ διενηργήθη ἀνασκαφὴ εἰς τρία σημεῖα τοῦ χώρου τούτου, ἐπιβληθεῖσα διὰ τοὺς προμνησθέντας στόχους καὶ λόγῳ ὑποχωρήσεως μετώπων τινῶν τῶν

παλαιών ανασκαφών, ίδια του πρὸς Δ. τοιούτου τοῦ «δωματίου τοῦ θησαυροῦ» (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 194-95 κ.έ.). Τὸ «δωμάτιον τοῦ θησαυροῦ» προεξετάθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς

τοιχῶν). Εἰς βάθος 1.10 μ. ἀπεκαλύφθη τμήμα δαπέδου καὶ κιονίσκοι ὑποκαύστου λουτροῦ (Πί ν. 180 γ) τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ μυκηναϊκὴ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο κυρίως ἐκ διαλε-

Σχέδ. 5. « Νέον » Καδμείον. « Δωμάτιον θησαυροῦ »

Σχέδ. 6. « Νέον » Καδμείον. « Δωμάτιον θησαυροῦ »

μας 1.50 μ. περαιτέρω πρὸς Δ. (Πί ν. 180 β). Μετὰ ἀπὸ βάθος 0.50 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Ἀντιόνης ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ἀσβεστόκτιστοι τοῖχοι τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων (πρβλ. Σχ έ δ. 5-6, ἐνθα ἐμφαίνονται καὶ αἱ διαστάσεις τῶν

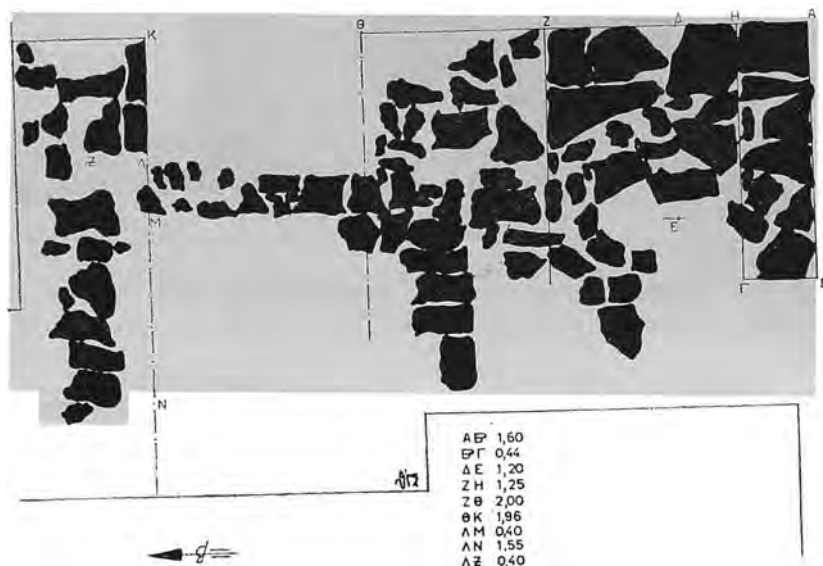
λυμένων πλίνθων (Πί ν. 181 α), ἐντὸς τῶν ὁποίων εὐρίσκονται πολλὰ θραύσματα ἀγγείων, ἰδίως ψευδοστόμων ἀμφορέων.

Ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ μυκηναϊκοῦ δωματίου ἀπεκαλύψαμεν περιορισμένον

ἀριθμὸν ὀστράκων τῶν ΥΕ ΙΙΒ χρόνων, ἀλλ' οὐδὲν ἀκέραιον ἀγγεῖον. Εὔρομεν ὅμως τὰ ἀκόλουθα μικροαντικείμενα:

Νῆσαν ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος, ὕψ. 0.023 μ., χρυσοῦν « δισκάριον » μὲ στεφάνην κοκκιδωτὴν καὶ κολοβὴν τοξωτὴν λαβὴν· τὸ ἀντικείμενον πληροῦται ὑπὸ ἐνθέτου ἀλαβαστρίνου κρίκου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ξηθετος λίθος σχήματος κόρης ὀφθαλμοῦ. Τὸ ὅλον ἀποδίδει πιστεῦα περίαιπτον καὶ προωρίζετο νὰ « ἀποστρέφῃ τὸν πονηρὸν ὀφθαλμόν ». Ὅστρεον ἐξ ὑαλομάζης, διάτρητον πρὸς ἀνάρτησιν. Ἔτερον χρυσοῦν, ἀμφικυρτον, διάτρητον. Ψῆφον ἀμεθύστου, ψῆφον χρυσοῦν ὁμοίως διάτρητον, πέντε

Δύο ἄλλαι θέσεις ἠρευνήθησαν ἐπίσης ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου τοῦ ὀριζομένου ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Πινδάρου πρὸς Α., Ἀντιγόνης πρὸς Ν., τῆς Δημοτικῆς Ἀγορᾶς πρὸς Δ. καὶ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς Κεραμοπούλλου πρὸς Β. Ἡ πρώτη θέσις, ἐκτάσεως 8.70 × 4.60 μ., εὐρίσκεται πρὸς Α. τοῦ δωματίου τῶν σφραγιδοκυλίνδρων καὶ εἰς ἀπόστασιν 7 μ. ἀπ' αὐτοῦ. Εἶναι σημαντικὸν ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν αἱ πρῶται ἐπιχώσεις καὶ τὰ εὐρήματα, τὰ ὅποια ἤλθον εἰς φῶς, εἶναι τῶν ΠΕ χρόνων (Πί ν. 181 β). Ἀπεκαλύφθησαν εὐάριθμα πήλινα σκευὴ καὶ τινες πίθοι τῶν ΠΕ χρόνων ὡς καὶ κέρας ἐλάφου. Σημειωτέον ὅτι τὸ δάπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν τὰ ἀνω-

Σχέδ. 7. « Νέον » Καδμείον (πρόην οἰκία Παπασταμέλου). Τοῖχοι μυκηναϊκῶν χρόνων

ψήφους σφαιρικᾶς - πεπλατυσμένας ἐξ ὑαλομάζης καὶ δύο χρυσαῖς. Χρυσοῦν κάλυκα μετὰ κρίκου καὶ δύο ψήφους σαρδίου.

Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὸ ὕψ' ἡμῶν ἐρευνηθὲν τμήμα τοῦ « δωματίου τῶν σφραγιδοκυλίνδρων » διεπιστώθη μὲν ἡ καταστρέψασα καὶ τὸ παρὸν κτήριον πυρκαϊά, ἀλλὰ δὲν ἐμαρτύρησεν οὔτε τὴν ἐντασιν οὔτε τὴν ἑκτασιν, ἣν μαρτυρεῖ τὸ ἐπὶ τῶν ὁδῶν Ἐπαμεινώνδου καὶ Μεταξᾶ μυκηναϊκὸν κτήριον καὶ τὸ λεγόμενον « Παλαιὸν » Καδμείον. Εἰς τοῦτο ἐν μέρει συνετέλεσε, πιστεῦα, καὶ ἡ διαφορά τῶν φυλασσομένων εἰς ἑκάστον χώρον ὑλικῶν. Ὅπως δὲ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου ἀπεκαλύφθη μία πλήρης σάνις ἀπνηθρακωμένη.

τέρω εὐρίσκεται περὶ τὰ 0.30 μ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ μυκηναϊκοῦ δωματίου τῶν σφραγιδοκυλίνδρων. Συνεπῶς συμπεραίνομεν ὅτι τὸ μυκηναϊκὸν κτίσμα ἐθεμελιώθη εἰς στρώματα βαθύτερα.

Ἡ ἕτέρα θέσις κεῖται μεταξύ τοῦ λουτρῶνος τῆς τουρκοκρατίας (βλ. ΑΔ, ε.δ.) καὶ τῶν ἄλλοτε οἰκιῶν Ἰω. Παπασταμέλου καὶ Ἡρ. Λιόκη, πρὸς Β. δὲ ὀρίζεται ὑπὸ τῆς οἰκίας Δαούτη, ἣτις συνδέει τὸν παρόντα χώρον μὲ τὴν ἀνασκαφὴν Κεραμοπούλλου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεκαλύφθη σύμπλεγμα τοίχων (Σχ έ δ. 7· Πί ν. 182 α - β), τῶν ὁποίων ἡ πρὸς Α. συνέχεια κατεστράφη ἀπὸ τὰς προμνησθεῖσας οἰκίας. Οἱ τοῖχοι εἶναι τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ἔσωζον δὲ

ἐπ' αὐτῶν καὶ ἱκανὰ λείψανα ἐπιπάγου, ὁμοίου πρὸς τὸν καλύπτοντα τὰ κτίσματα τῆς ἀνασκαφῆς Κεραμοπούλλου. Παρὰ τὸν μικρὸν χώρον, ὅστις διετίθετο πρὸς ἔρευναν, ἀπεκαλύψαμεν τμῆμα δαπέδου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη καὶ στρώμα αἰθάλης, προφανῶς κατάλοιπον τῆς μαρτυρουμένης δι' ὄλων τῶν μυκηναϊκῶν κτισμάτων πυρκαϊᾶς. Τὰ εὐρήματα εἶναι μόνον δ-στρακα καὶ καλυπτήριον παραχειλεῶται κέραμοι. Αἱ ἐπιχώσεις δὲν ἦσαν καθαροὶ λόφου παραβίασεως τοῦ χώρου ὑπὸ νεωτέρων κτισμάτων. Ἐν τούτοις, φαίνεται μετὰ περισσῆς ἀκριβείας καὶ μὲ ἐπιφύλαξιν λεπτομερεστέρας μελέτης τοῦ πράγματος, ὅτι τὸ στρώμα καταστροφῆς εἶναι ἐνταῦθα τῶν μέσων χρόνων τῆς ΥΕ ΠΒ περιόδου.

4. Οἰκόπεδον Δημ. Κοροπούλη (ὁδὸς Βουρδουμπᾶ)

Διάνοιξις πεδίων εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἐμαρτύρησε τὴν ὑπαρξιν εὐτελῶν τινῶν τοίχων τῶν ὑστεροβυζαντινῶν χρόνων εἰς βάθος 5 - 6 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Βουρδουμπᾶ.

5. Οἰκόπεδον Μπαράνα (Νέα Θήβα)

Περί τὰ 150 μ. πρὸς Ν. τοῦ κτηρίου τοῦ Γηροκομείου Θηβῶν, τὸ ὁποῖον ἔχει κτισθῆ ἐπὶ τῆς νοτίας κλιτύος τοῦ λόφου «Μεγάλο Καστέλλι», ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα ὀστεοφυλακείου τῶν βυζαντινῶν χρόνων (Σχέδ. 8). Τὸ ὀστεοφυλακεῖον ἐκάλυπτεν ἐπιχώσις 1.80 μ. Εὐρήματα ἐντὸς αὐτοῦ δὲν ἀπεκαλύφθησαν, πλὴν ὀστράκων τινῶν βυζαντινῶν χρόνων.

6. Οἰκόπεδον Κωνστ. Σταματέλλου (Κολωνάκι Θηβῶν)

Τὸ οἰκόπεδον κεῖται δεξιὰ τῷ ἀνερχομένῳ τὴν ἀμαξιτὴν ὁδὸν Θηβῶν - Λεύκτρων καὶ εἰς τοὺς πόδας τοῦ λόφου Κολωνάκι. Εἰς τὸν βράχον ἀπεκαλύφθησαν δύο ὀρύγματα - τάφοι τῶν βυζαντινῶν χρόνων, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ. Φέρουν δρόμον καὶ θάλαμον. Ὁ εἰς διετηρεῖτο ἀκέραιος, πιθανῶς δὲ ἐγένετο εἰς θέσιν μυκηναϊκῶν τάφων, ἀφθόνων εἰς ὅλον τὸν λόφον τοῦ Κολωνακίου. Τοῦ ἐνὸς τάφου ἢ εἰσοδος ἐφράσσετο διὰ πλακός. Ἐντὸς τῶν τάφων εὐρέθησαν ὀστᾶ ἀκτέριστα. Τὸ μόνον εὐρημα ὑπῆρξε χαλκοῦς δακτύλιος.

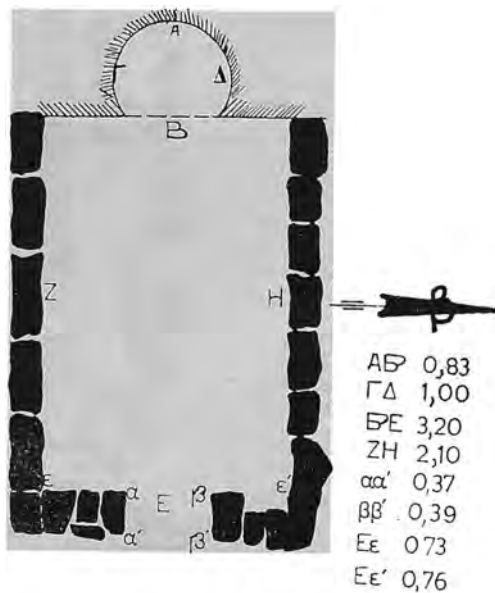
7. Οἰκόπεδον Ματεοῦ (ὁδὸς Κάδμου)

Παχυτάτη ἐπιχώσις, περίπου 7 μ., ἐκάλυπτε τὸ οἰκόπεδον, κυρίως κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος του. Πλουσία ὑπῆρξεν ἢ συγκομιδῆ ὀστράκων, κυρίως τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων ὡς καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, οἰκοδομικὰ ὅμως λείψανα

εὐρέθησαν ὀλίγα (ἐντὸς τῶν ἀνασκαφέντων πεδίων) καὶ μάλιστα τῶν νεωτέρων χρόνων. Αἱ ἐπιχώσεις τοῦ οἰκοπέδου ἦσαν κυρίως «μάζα» διαφόρων ἐποχῶν, τὰ ὅποια ἀπερρίφθησαν ἢ ἐκύλησαν πρὸς τὸν χώρον τοῦτον (δυτικὴ κλιτύς Καδμείας).

8. Οἰκόπεδον Εὐάγγ. Βόγκλη (ὁδὸς Πελοπίδου)

Διηνοίχθησαν δύο δοκιμαστικαὶ τομαὶ πρὸς ἐξ-ακρίβωσιν τοῦ ὕψους καὶ τῶν στρωμάτων τῶν ἐπιχώσεων τοῦ οἰκοπέδου. Ἀπεδείχθη μεγάλη ἀναμόλγευσις τῶν στρωμάτων ἐκ κατασκευῶν

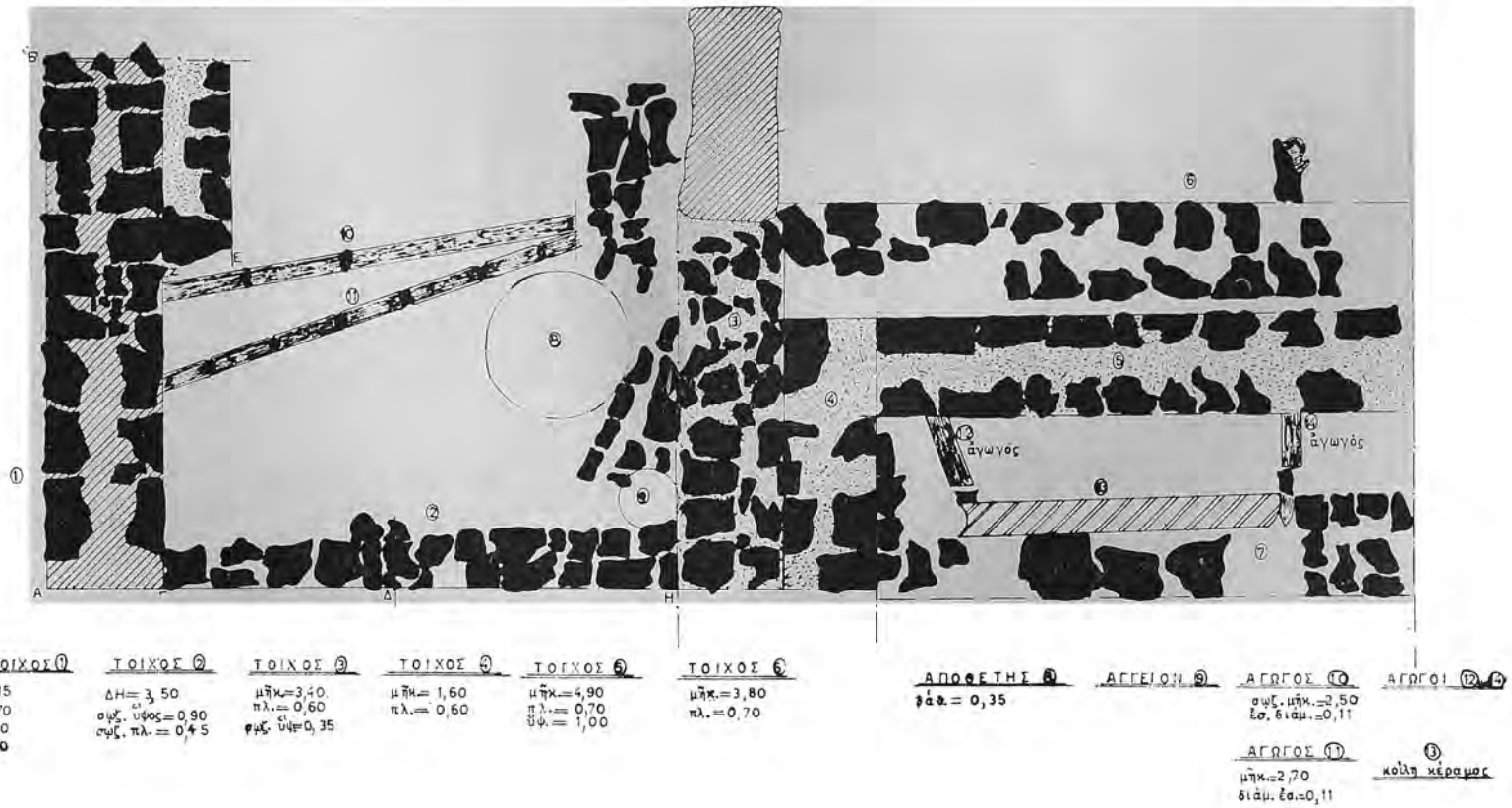

Σχέδ. 8. Νέα Θήβα. Οἰκόπ. Μπαράνα. Κάτω-ψις ὀστεοφυλακείου

νεωτέρων ἐξικνουμένων μέχρι τοῦ πούρου. Αἱ τελευταῖαι εἶναι βυζαντιναὶ καὶ ρωμαϊκαί, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων. Λείψανα οἰκοδομικὰ σώζονται ὀλίγα, νεότερα. Εἰς τὴν τομὴν Α καὶ εἰς βάθος 0.45 μ., εὐρέθη κιονόκρανον μαρμαρινὸν ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, εἰς βάθος δὲ 0.78 μ., μαρμαρινὴ κεφαλὴ μικροῦ ἀγάλματος (Πί ν. 183 α - β). Πλὴν τῶν νεωτέρων τοίχων καὶ εὐρημάτων, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχων καὶ δύο ταφαὶ τῶν ΜΕ χρόνων, ἢ μία ἐντὸς πίθου (πρβλ. ὑπόμνημα εἰς τὸ Σχέδ. 9).

9. Οἰκόπεδον Γ. Γιαννούτσου (Ἅγιοι Θεόδωροι)

Κατὰ τὴν διενέργειαν ἐσκαφικῶν ἐργασιῶν, ἀπεκαλύφθη τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐκκλησίας

4π

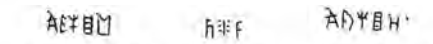
Σχέδ. 9. Θῆβαι. Οἰκόπεδον Εὐαγγ. Βόγκλη. Τῶχοι ΜΕ χρόνων

τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων καί τινες τάφοι τῶν βυζαντινῶν χρόνων, συνελέγη δὲ μέγας ἀριθμὸς τοιχογραφιῶν. Ἡ ἐκκλησία εἶχε καὶ νεώτερα προσκτίσματα καὶ συμπληρώσεις. Τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς σχετικῆς ἐρεῦνης ἀνέλαβεν ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἐκθεσιν τῆς ὁποίας βλ. κατωτ., σ. 247.

10. Οἰκόπεδον Δημ. Παυλογιαννοπούλου (ὁδὸς Πελοπίδου)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἐγένετο συμπληρωματικὴ ἀνασκαφικὴ διερεύνησις. Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη ἐξετάθη ἐπὶ ἐκτάσεως 5 × 9 μ., πρὸς Α. τοῦ ἀνασκαφέντος παλαιότερον χώρου (βλ. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 233 κ.ε.). Συγχρόνως ἐπεχώρουντο ὁ παλαιότερον ἀνασκαφείσ χώρος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ στηριχθῶσιν οἱ τοῖχοι τῶν μυκηναϊκῶν κτηρίων, οἱ ὅποιοι εἶχον ἔλθει εἰς φῶς, ὑφιστάμενοι αὐτοὶ καὶ κυρίως τὰ ἀνοικτὰ θεμελίδια τῶν διάβρωσιν ὑπὸ τῶν ὑδάτων, ὡς καὶ κατακρήμνισιν. Ἀνεσκάφη ὁ προμνησθεῖς τομεὺς εἰς βάθος 1.40 - 1.60 μ. καὶ μέχρι τοῦ βάθους τούτου αἱ ἐπιχώσεις εἶναι νεωτέρων καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Ἀληθῶς εἰπεῖν, ὄστρακα βυζαντινῶν χρόνων ἐρχονται εἰς φῶς ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οἰκοπέδου, ἥτις εἶναι περίπου ἰσοῦψῆς πρὸς τὸ κατὰστρωμα τῆς ὁδοῦ Πελοπίδου, ἀνέχουσα ἡπίως πρὸς Α. Κατὰ τόπους καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. ὑπάρχουν μέλαινα νησιδῆς, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς πυρκαϊάν. Ἰδιαιτέρως παραβησιασμένοι εἶναι ὁ πρὸς Ν. χώρος τῆς ἀνασκαφῆς, ὅστις φέρει παραβίαισιν βυζαντινῶν χρόνων, γέμουσαν λιθαρῶν, κεράμων καὶ λοιπῶν ἐπιεισάκτων ὕλικῶν. Τὰ βυζαντινὰ κτίσματα ἔχουν φθάσει εἰς τὸ μυκηναϊκὸν στρώμα, τὸ ὁποῖον, ἐν τούτοις, ἀπεκαλύφθη ἀνέπαφον εἰς ἀρκετὰ σημεία. Τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος ἀπεκαλύφθησαν εὐτελεῆ τινα κτίσματα (Σ χ ε δ. 10 - 11), πρὸ πάντων δὲ τὸ δάπεδον μυκηναϊκῶν κτισμάτων καὶ δὴ εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν (Πί ν. 183 γ). Τὸ δάπεδον τοῦτο ἔφερε φανερά καὶ ἐντονα τὰ σημεία τῆς πυρᾶς, ἡ ὁποία κατέστρεψε τὸ παρὸν συγκρότημα τῶν μυκηναϊκῶν κτισμάτων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου δὲ ἀκριβῶς τούτου ἀπεκαλύφθησαν καὶ τινα σημαντικὰ εὐρήματα, ἥτοι θραύσματα χαλκῶν ὄπλων (βλ. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 233 - 35), κρατῆρ τῶν ΥΕ IIIB χρόνων, κυλινδρικὸν λίθινον σκευὸς (Πί ν. 183 δ), δύο πινακίδες γραμμικῆς γραφῆς Β (Πί ν. 183 ε) καὶ τὸ ἐν Πί ν. 183 ζ' εἰκονιζόμενον ἐλεφάντινον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει μὲ ἐκπληκτικὴν ἀνεσιν καὶ ἐκφραστικότητα ὀκλάζοντα μῶσχον.

Αἱ πινακίδες φέρουσι τὰς ἐξῆς ἐπιγραφὰς ἐκάστη:

 e-pe-i-ja-o²   po-te-u³   e-pe-i-ja-o

Τοῦ οἰκοπέδου τούτου δὲν ἐπερατώθη πλήρως ἡ ἐρευνα, ἡ ὁποία πρέπει νὰ συνεχισθῆ κυρίως πρὸς Α.

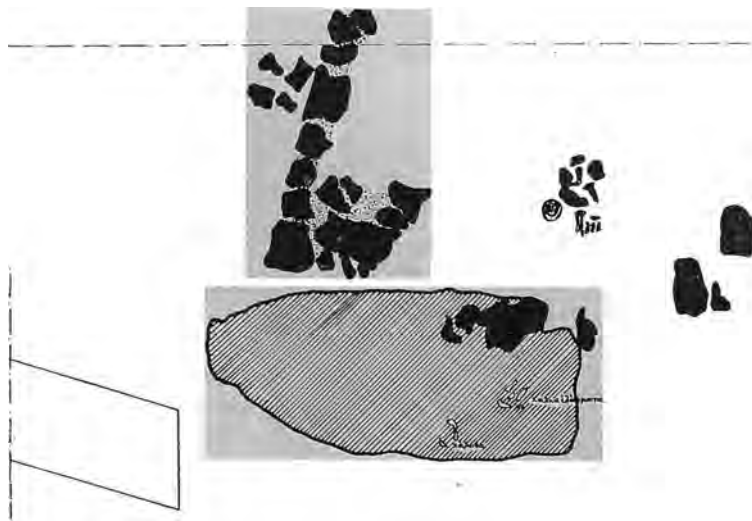
11. Γυμνάσιον Θηβῶν

Κατὰ τὴν διάνοξιν ὀρυγμάτων εἰς τὸ προαύλιον τοῦ Γυμνασίου Θηβῶν, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 2.70 μ. δεκατέσσαρες ἐν συνόλῳ τάφοι τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων. Ἄπαντες εἶχον λαξευθῆ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ πετρώματος (πῶρου) καὶ μετροῦν κατὰ κανόνα μῆκος 2, πλάτος 0.70 καὶ βάθος 0.50 μ. Δύο συνήθως νεκροὶ ἔχουν ἀποτεθῆ εἰς ἕκαστον τῶν τάφων ὀρᾶντες πρὸς Α., εἰς ἐνίους δὲ τῶν τάφων καὶ εἰς τὰ ἄκρα τῶν μακρῶν πλευρῶν παρατηρήθη καὶ συσώρευσις ὀστέων παλαιότερων πιθανώτατα ταφῶν. Οἱ πλεῖστοι τῶν τάφων ἐκαλύπτοντο διὰ χῶματος, τινὲς ἐν τούτοις ἔφερον ἐπίπεδον καλυπτήριον πλάκα ἐκ πῶρου ἢ τιτανολίθων. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν ὁ λίθος ἐλήφθη ἐκ κατοφλίου παλαιότερας οἰκοδομῆς διότι ἔφερε τοὺς τὸρμους διὰ τὴν στερέωσιν τῶν στροφίγγων τῆς θύρας. Ἀγγελία εἰς τοὺς τάφους δὲν εὐρέθησαν, πλην ὄστράκων τινῶν ἐφυσωμένων καὶ ἐγχαράκτων. Ἐν τούτοις, ποικιλώτερος ὑπῆρξεν ὁ κτερισμὸς εἰς κοσμήματα ἐξ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ. Κατιωμένα καὶ ἄλλως ὠξειδωμένα εἶναι τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις παρουσιάζουν ἱκανὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ εὐάρεστα σχήματά των καὶ τὴν σχετικὴν ποικιλίαν των.

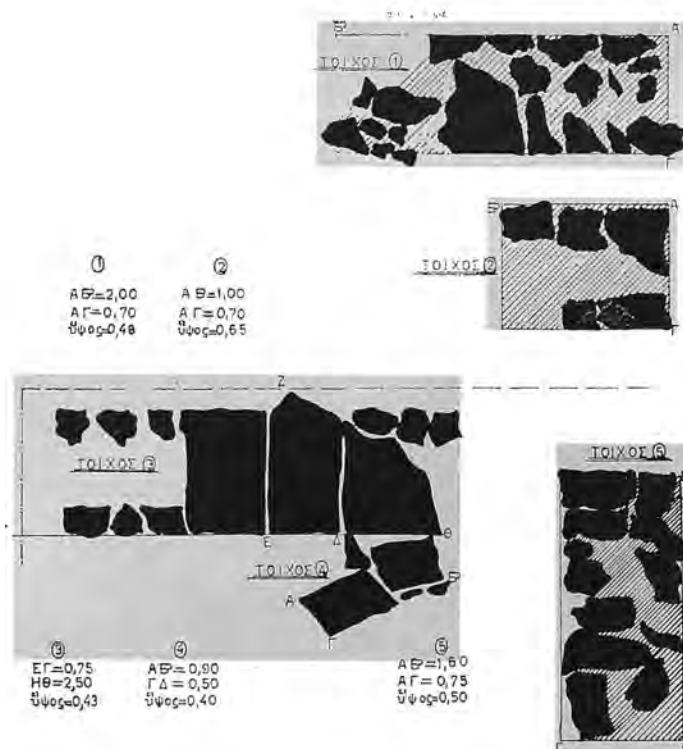
Εἰς ἀρκετοὺς τάφους εὐρέθησαν χαλκᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἐνώτια μὲ χαλκοὺς κρίκους. Τὰ πρῶτα εἶτε εἶναι ἀπλοῖ κρίκοι ἢ ἐξαρτώμενα ἀπὸ λεπτόν κρίκον ἐλάσματα μὲ βραχείας ἀποφύσεις, τὰ ἀργυρᾶ ἔχουν σχῆμα ἡμιπεριφεροῦς λυχνίας φέροντα περὶ τὴν ἀκμήν, ἐνθα συνάπτονται τὰ συνιστῶντα αὐτὴν λεπτὰ ἐλάσματα, λεπτοὺς βρόχους ἢ σύρμα διατετημένον. Εἰς ἕκαστον τῶν τάφων, εὐρέθησαν ἀνά ἐν ἢ δύο νομίσματα χαλκᾶ, σκυφωτὰ ἢ μῆ, ὡς ἐπίσης καὶ χαλκοῖ δακτύλιοι, κυρίως εὐτελεῖς, καὶ χονδροὶ κρίκοι χαλκοῦ ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἐκ λεπτοτέρου ἐλάσματος, φέροντες εἰς τὴν σφενδόνην ἐγχαράκτον σταυρὸν ἐντὸς κύκλου. Εἰς τούτων φέρει ἐπὶ τῆς εἰς σχῆμα σταυροῦ μορφουμένης σφενδόνης του

2. e-pe-i-ja-o: Ἐπιτεύως;

3. po-te-u: Πρωτεύς - Ποντεύς.

Σχέδ. 10. Θήβαι. Οικόπ. Δημ. Παυλογιαννοπούλου. Δάπεδον μυκηναϊκῶν κτισμάτων

Σχέδ. 11. Θήβαι. Οικόπ. Δημ. Παυλογιαννοπούλου. Τοίχοι βυζαντινῶν χρόνων

πέντε διατρήτους ψήφους εκ χαλαζίου, συνηλωμένες επ' αυτής δια λεπτού σύρματος. Ὁ δακτύλιος οὗτος ἀνήκει εἰς τὰ κομψοτεχνήματα τῆς ὄλης ἐρεῦνης, μεταξύ τῶν ὁποίων δέον νά καταλεχθῆ καὶ σφαιρικὸν ἐνώτιον φέρον χρυσοῦν κρίκον καὶ ἐσμαλωμένον περιτέχνως. Εὐρομεν ἐπίσης καὶ τινὰς χαλκοῦς καὶ σιδηροῦς ἡλους πιθανῶς ἐκ τῶν φερέτρων καὶ τινὰ θραύσματα ὕλου. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐτακτοποιήθησαν.

12. Οἰκόπεδον Ἐλ. Καλτσωνάκη (ὁδὸς Βενιζέλου, Νέας Συνοικισμὸς)

Παρὰ τὸν Νέον Συνοικισμὸν Θηβῶν ὑπάρχει εὐρεία τεχνητὴ ἐπίχωσις, ἣτις καὶ σήμερον ἀκόμη ἔχει σχῆμα θεατροειδές, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὠδήγησε τὸν Κεραμόπουλλον νά πιστεῦσῃ ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ «θυμέλη» τῶν ἀρχαίων πηγῶν, δηλαδὴ ἀμφιθέατρον οἰκοδομηθὲν ὑπὸ τοῦ Σύλλα διὰ τὸν ἑορτασμὸν τῶν νικῶν τοῦ ἐν Ἑλλάδι. Τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν τῆς μνησθείσης ἐπιχώσεως καθιστᾷ φανεράν τὸ ἐν τῷ Σ χ ε δ. 12 τοπογραφικὸν διάγραμμα.

Θεμελίᾳ τινὰ πωρίνων τοίχων εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1966 κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, εἰς ἐργασίας διαμορφώσεως τῆς ὁδοῦ, καίτοι δὲ ἡ κατασκευὴ καὶ διατήρησις τῶν ἐξακτινίζετο μετρία (βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 235 καὶ Πίν. 165 α), ἐξεφράζετο ἡ ὑπόθεσις ὅτι οἱ ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι σχετίζονται πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν ἀμφιθέατρον τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον δικαίως προσδοκῶμεν πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου καὶ περικλειόμενον ὑπὸ τῆς ὁδοῦ ταύτης, τῆς ὁδοῦ Κυδωνιῶν, Πλαστήρα καὶ τῆς ὁδοῦ 90 (Σ χ ε δ. 1).

Κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον ἐγένετο ἀποχωμάτωσις τμήματος τοῦ οἰκόπεδου Ἐλ. Καλτσωνάκη, κειμένου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου. Τὰς ἐργασίας παρηκολούθησαμεν καὶ συνεχίσσαμεν ἀνασκάπτοντες ἀπὸ βάθους 3 μ. καὶ χαμηλότερον, διότι μετὰ τὸ βάθος ἐκεῖνο συνεχίζετο τοίχος ἐκ πωρίνων δόμων ψευδοἰσοδομικῆς τοιχοδομίας, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη ὑφ' ἡμῶν εἰς ἔκτασιν 8.40 μ. (Πί ν. 184 α). Πρὸς Α. αὐτοῦ προβάλλουν ἀντηρίδες. Ἡ κατασκευὴ τὸν εἶναι ἐπιμελημένη, φέρεται δὲ ὁ τοίχος ἀπὸ Ν. πρὸς Β. οὐχὶ ἐντελῶς εὐθύς, ἀλλὰ καμπτόμενος ἐλαφρῶς πρὸς ΒΑ. Οὐδὲν εὐρημα ἐγένετο κατὰ τὴν ἀνασκαφήν. Ἡ καλύπτουσα τὸν τοίχον καθαρὰ ἐπίχωσις ἐκ χώματος καὶ χαλίκων ἔχει ὕψος 3 - 3.50 μ., ἐντὸς αὐτῆς δὲ ἔχουν, κατὰ κανόνα, θεμελιωθῆ αἱ οἰκοδομαί, αἱ ὁποῖαι διακρίνονται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς θεατροειδοῦς ἐπιχώσεως.

Παρακολούθησις ἐσκαφῶν ἢ διανοίξεων πεδίων εἰς διάφορα οἰκόπεδα τῆς πόλεως ἀπέδωκε τὰ κάτωθι: Γυναικεῖον ἀγαλμάτιον ρωμαϊκῶν χρόνων, κολοβόν, ὕψους 0.45 μ. ἐκ τοῦ οἰκόπεδου Γεωργ. Μεϊδάνη (εἰς Νέας Θήβας).

Ἐπίσης τρία ἀγγεῖα βυζαντινῶν χρόνων ἐξ ἀποθέτου εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἰω. Μεγάλου (εἰς Νέας Θήβας).

Δύο τάφους κεραμοσκεπεῖς βυζαντινῶν χρόνων ἀκτερίστους ἀπεκαλύψαμεν εἰς τὸ οἰκόπεδον Ἰω. Τσίγγου (Κολωνάκι Θηβῶν).

Τέλος, εἰς τὸ οἰκόπεδον Γεωργ. Δημητοῦλη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου, οὐδὲν ἀπεκαλύφθη κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας ἀνεγέρσεως νέας οἰκοδομῆς. Τὸ πρᾶγμα σημειοῦται διὰ τὴν γνῶσιν τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους τῆς Καδμείας ἀκροπόλεως. Συγκεκριμένως, ὁ βράχος εὐρίσκετο ἐδῶ ὑψηλότερον τῆς σημερινῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου, μέχρι τῆς ὁποίας εἶχε κοπῆ εἰς παλαιότερους χρόνους. Διὰ τοῦ βράχου διήρχετο ἐπιμήκης σὺνιγξ τομῆς ἡμικυκλικῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχαιότης δὲν ἐξηκριβώθη. Πιθανῶς εἶναι μέρος ὑδρευτικοῦ ἢ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τῆς πόλεως τῶν βυζαντινῶν χρόνων (Πί ν. 184 β).

ΠΥΡΙ

Ἄγρὸς Σ. Παπαδημητρίου

Ἄλλοτε εἶχον ἔλθει εἰς φῶς τυχαίως ἢ καὶ ἐκ λαθρανασκαφῆς τάφοι τινὲς τῶν γεωμετρικῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων. Διηνοίξαμεν τέσσαρας τάφους ὀρθογωνίους καὶ παρετηρήσαμεν τὰ ἑξῆς: Μέχρι βάθους 0.60 - 0.80 μ. ὁ ἀγρὸς ἔχει ἀναμοχλευθῆ ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἀρότρου. Εἰς τοὺς τάφους, τοὺς ὁποίους διηνοίγομεν, εἶναι καταφανῆ τὰ ἴχνη τῆς κλοπῆς. Συμπέρασμα: Ἡ εἰκὼν ἔχει ἀλλοιωθῆ ἀρκούντως καὶ θὰ ἐχρειάζετο εὐτυχῆς τις περίπτωσις διὰ νά πιστώσωμεν τρόπον ταφῶν καὶ συναφῆ προβλήματα. Τοῦτο κατέστη ἤδη ἐν μέρει δυνατὸν εἰς τὰς τέσσαρας τάφους, λόγῳ μερικῆς διατηρήσεως τῶν ταφῶν.

Εἰς τὴν τάφρον 1 εὐρομεν ταφὰς κλασσικῶν χρόνων, εἰς ἐπάλληλον σειράν. Οὕτως, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἀπεκαλύψαμεν τρεῖς διαδοχικὰς καὶ ἐπαλλήλους ταφὰς, ὧν ἡ πρώτη εἰς τάφον κεραμοσκεπῆ καὶ αἱ λοιπαὶ δύο εἰς ὀρθογωνίους λάκκους (Πί ν. 184 δ). Πάντες περιεῖχον καύσεις καὶ ἀφθονα κτερίσματα, κυρίως εἰδῶλια. Ἐκ τῶν ἀγγείων ἀφθονοῦν οἱ ἀρύβαλλοι.

Εἰς τὴν τάφρον 2 ἀπεκαλύφθη μέγας κυλινδρικός πίθος κεκαλυμμένος δι' ἑτέρου καταθροσχήμου, βλέπει δὲ πρὸς Α. Ὁ μικρότερος πίθος

ἔχει στερεωθῆ εἰς τὴν θέσιν του διὰ λιθαρίων (Πί ν. 184 γ). Περί αὐτὸν εὐρέθησαν ἀρύβαλλοι τινές. Ὑπάρχει κάποια σύγχυσις ἐνταῦθα, διότι πρὸς Ν. τοῦ πίθου μας ὑπάρχουν τὰ θραύσματα ἐτέρου μικροτέρου καὶ με λεπτότερα τοιχώματα, κενοῦ δέ, καίτοι εὐρεθέντος χαμηλότερου τοῦ

δὲν ἀγγεῖον ἢ σκεῦος τὰ συνώδευσεν. Ἄνοιχθέντα οὐδὲν ἔδωσαν πλὴν τέφρας τινός κατὰ τὴν βάσιν των. Προφανῶς περιεῖχον τὴν σποδὸν τοῦ νεκροῦ ἀκτέριστον. Ὁ Πίθος περιεῖχε μίαν ταφήν. Εὐρέθησαν ὅσα τινὰ τῆς λεκάνης καὶ τῶν μηρῶν, ἐν εἰδῶλιον καὶ δύο ἵππάρια.

Σχέδ. 12. Θῆβαι. Νέος Συνοικισμός. Τοπογραφικὸν σχεδιογράφημα (οἰκόπ. Ἐ. Καλτσωνάκη)

μεγάλου πίθου. Πρὸς Α. τοῦ μεγάλου πίθου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.50 - 0.70 μ., εἰς ὕψος δὲ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ μέσον τοῦ μεγάλου πίθου καὶ 0.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ, στηρίζονται ἐπὶ τοῦ χώματος δύο γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα εἶχον θραυσθῆ καὶ ἐκκλινον πρὸς Α. Οὐ-

Εἰς τὴν τάφρον 3 ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης ἐν ποῖᾳ τινι συγχύσει τὰ ἑξῆς:

Μέγας κωνικὸς πίθος τεθραυσμένος καὶ παρὰ τὸ στόμιον αὐτοῦ, πρὸς Α., θραύσματα μικροτέρου καὶ με λεπτότερα τοιχώματα ἀγγεῖου (Πί ν. 185 α). Εἰς ὕψος ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ

ήμισυ τοῦ ὕψους τοῦ πίθου εὐρέθη πάλιν γεωμετρικῶν χρόνων ἀγγεῖον τῆς αὐτῆς θέσεως καὶ περιεχομένου, ὡς εἰς τὴν τάφον 2 (Πί ν. 185 β - γ). Πρὸς Ν. τοῦ πίθου ἀπεκαλύφθη κρανίον ἐπὶ τοῦ χώματος (ταφή), ἐνῶ πίθου τεθραυσμένοι καὶ ὀστᾶ ἀκτέριστα (τεταραγμένα) εὐρέθησαν ὑψηλότερον εἰς τὸ πρὸς Ν. τμήμα τοῦ πίθου. Ἡ ἀλλοπρόσαλλος αὐτῆ κατάστασις ἔχει, πιστεύω, ὡς ἐξήγησιν ὅτι, εἰς νεκροταφεῖον

εἰς παλαιότεραν σύντομον διερεύνησιν τοῦ χώρου (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 236) θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπ' αὐτῶν προσεχῶς ἀναλυτικότερον.

ΚΑΛΛΙΘΕΑ

Μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον

Ἡ Καλλιθέα εὐρίσκεται πρὸς ΝΑ. τῶν Θηβῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν 17 χλμ., τὸ δὲ μυκηναϊκὸν νε-

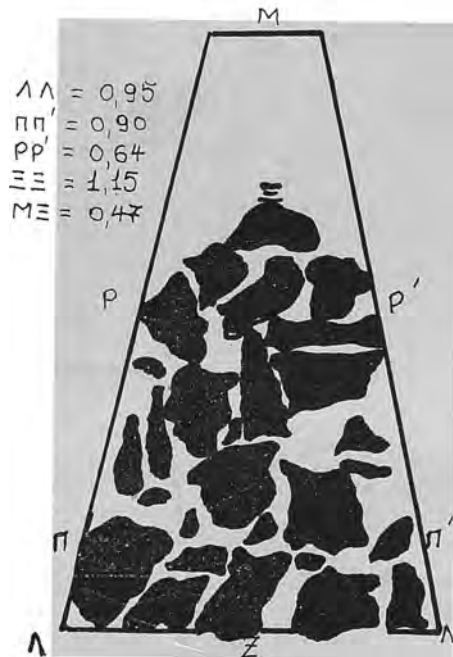
Σχέδ. 13. Καλλιθέα Βοιωτίας. Θαλαμοειδῆς μυκηναϊκὸς τάφος 4

τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἐτάφησαν νεκροὶ εἰς ἀρχαϊκοὺς καὶ κλασσικοὺς χρόνους, εἰς βαθύτερα τῶν γεωμετρικῶν στρώματα. Λόγω τῆς διαταραχῆς τοῦ χώρου αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ προτείνονται μετ' ἐπιφυλάξεως. Λόγω τῆς σπουδαιότητος τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἰδίως τῶν σχέσεων τῶν διαφόρων χρονολογικῶν σταθμῶν εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ παρόντος νεκροταφεῖου καὶ ἐπειδὴ τὰ ζητήματα ταῦτα δὲν ἐθίγησαν

κροταφεῖον κεῖται ἐπὶ κλιτύος κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ χωρίου. Ἡ ἀνασκαφὴ του δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι, ἀλλὰ ἡ μέχρι τοῦδε ἐρευνα εἶδωσε σπουδαῖα ἀποτελέσματα (βλ. καὶ ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 328 κ.έ.). Οἱ τάφοι εἶναι θαλαμοειδεῖς χωρὶς ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικά (Σχέδ. 13 - 14). Αἱ ἐντὸς τῶν θαλάμων τῶν τάφων ταφικαὶ ὁμάδες διατάσσονται κατὰ τὸ γνῶριμον μυκηναϊκὸν ἔθος τῆς συσσωρεύσεως ὀστέων καὶ κτερισμά-

των ἐπὶ τοῦ δαπέδου (Πί ν. 185 δ), εἰς ἐπιπολαίως λαξευομένην ὑποδοχὴν αὐτοῦ ἢ ἐντὸς μικρῶν λάκκων διανοιγομένων ἐντὸς τοῦ θαλάμου.

Οἱ τάφοι περιέχουν ταφὰς καὶ κτερίσματα τῶν ΥΕ ΙΙΑ καὶ ΥΕ ΙΙΒ χρόνων. Τὰ τελευταῖα εἶναι κυρίως κεραμικά καὶ παρουσιάζουν ἀξιοπρόσεκτα σχήματα, τῶν ὁποίων τινὰ δὲν ἐπιχωριάζουν ἐν Βοιωτίᾳ, ἀλλ' εἶναι περισσότερον οἰκεία εἰς νεκροταφεῖα μυκηναϊκῶν χρόνων τῆς ἀνατολικῆς Ἀττικῆς. Δεκαπέντε τοῦλάχιστον τύποι ἀγγείων ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὰ εὐρήματα τοῦ νεκροταφείου τῆς Καλλιθέας, ἥτοι ψευδόστο-

Σχέδ. 14. Καλλιθέα Βοιωτίας. Ἡ θύρα τοῦ θαλαμοειδοῦς μυκηναϊκοῦ τάφου 3

μοι ἀμοφορίσκοι εἰς ποικιλίαν σχημάτων (σφαιρικοί, ψοειδεῖς, ἀπίοσχημοί, κωνικοί, σφαιρικοί-πεπλατυσμένοι), πρόχοι (μόνωτοι καὶ ὀπισθότμητοι), προχοῖσκαί, πυξίδες, ὕδρια, θήλαστρα, σκύφοι, κύλικες, πίθαμοφορίσκοι, ποτήρια, ἀρτόσχημα ἀγγεῖα, πίθοι δίωτοι, πτηνόμορφα ἀγγεῖα, ρυτὰ. Ἀξιοπρόσεκτα εἶναι βεβαίως τὰ σχήματα τῶν ρυτῶν (Πί ν. 185 ε) τῶν ΥΕ ΙΙΑ χρόνων, ἐνῶ ἐπιθυμῶ νὰ σημειώσω ὅτι τὸ εἰδῶλιον ταύρου (βλ. ΑΑΑ, ε.ά., σ. 330, εἰκ. 5) ἔχει τὸ ἐν τῶν κεράτων βραχύτερον τοῦ ἄλλου.

Τὰ λοιπὰ εὐρήματα τοῦ νεκροταφείου εἶναι:

Γυναικεῖα εἰδῶλια τύπου Ψ (μετὰ σώματος συμπαγοῦς ἢ κοίλου ἀπὸ τῆς κοιλίας καὶ κάτω), τοιαῦτα τύπου Φ (ἐν φέρει καὶ μορφὴν εἰς τὰς χεῖρας, εἶναι δηλαδὴ εἰδῶλιον κουροτρόφου), τὸ προαναφερθὲν εἰδῶλιον ταύρου, ἱκανὰ κομβία στεατίτου, ψῆφοι ὑαλομάζης διαφόρων σχημάτων, ὧν μία φέρει καὶ ἐγγλυφον παράστασιν νεανίου ἀπὸ τῶν ἰσχιῶν καὶ ἄνω, καὶ μία λιθίνη, διάτρητος ἀκόνη. Ἡ χρονικὴ διάρκεια τοῦ νεκροταφείου φαίνεται μὲ ἀρκετὴν, διὰ τὴν παροῦσαν φάσιν μελέτης τῶν εὐρημάτων, ἀσφάλειαν ὅτι καλύπτει τὰς φάσεις ΥΕ ΙΙΑ καὶ ΥΕ ΙΙΒ. Εἰδικότεραι διακρίσεις θὰ προσαχθοῦν βεβαίως μετὰ ἀπὸ λεπτομερεστέραν μελέτην τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον καὶ ἄφθονον καὶ ἀξιόλογον εἶναι καὶ καθ' αὐτὸ καὶ δι' ὅσα νέα ζητήματα καὶ σχέσεις πρόκειται νὰ θέσῃ καὶ ἀποσαφηνίσῃ.

ΤΑΝΑΓΡΑ

Μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον

Ἡ ἔρευνα κατὰ τὸ 1970 διεξήχθη εἰς ἑτέραν θέσιν ἢ ἡ περυσινὴ καὶ δὴ εἰς τὴν θέσιν « Δένδρον » ἢ « Γκράβα », εἰς ἀπόστασιν δὲ 1 χλμ. περίπου ἀπὸ τῆς σημερινῆς κόμης τῆς Τανάγρας. Οἱ στόχοι τῆς ἐφετεινῆς ἐρεύνης δὲν ὑπῆρξαν διάφοροι ἐκείνων τῆς περυσινῆς. Κατεβλήθη ἤδη συστηματικὴ προσπάθεια διὰ τὸν ἀκριβέστερον ἐντοπισμὸν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀνασκαπτομένου ἐφέτος τμήματος τοῦ νεκροταφείου καὶ διὰ τὴν ἀνασκαφήν, ὅσον ἔνεστι, περισσοτέρων ἀσυλήτων ταφῶν. Πρὶν συνταχθῆ ὀριστικῶς τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς ἐφέτος περιοχῆς, δὲν καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀποσαφηνίσις τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἔκτασιν τοῦ νεκροταφείου στοιχείων, οὐχ ἦττον δύναται μετὰ περισσῆς βεβαιότητος νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ τάφοι (Πί ν. 186 δ) εἶναι πολυάριθμοι καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς κτερίσματα ἐνδιαφέροντα καὶ ἀποκαλυπτικά διὰ τὴν μελετωμένην περίοδον.

Τὸ ἀνασκαφὲν ἐφέτος τμήμα τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου ἀπλοῦται ἐπὶ κλιτύος, τῆς ὁποίας τὸ πέτρωμα ἔχει σύστασιν ἀσβεστολιθικὴν καὶ τοιουτοτρόπως προσφερομένην πρὸς λάξευσιν θαλαμοειδῶν τάφων. Γίνεται προσεκτικὴ ἐκμετάλλεσις τοῦ προσφερομένου χώρου διὰ τὴν διάνοξιν ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων τάφων, τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι οἱ σημαντικότεροι καὶ σπουδαιότεροι κεῖνται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κλιτύος, τῶν τελευταίων δὲ τούτων διετηρήθησαν κατὰ κανόνα αἱ ὀροφαί, ἐπειδὴ τὸ πέτρωμα εἶναι ἐδῶ συμπαγέστερον καὶ σταθερώτερον.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ἔτους 1969 εἶχε ἀποκαλύψει τάφους χρονολογούμενους εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΒ περίοδον ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμέσως ἐπομένης. Ἐφέτος προέκυψαν διδακτικώτεροι ἐνδείξεις διὰ τὴν εἰς χρόνον ἑκτασιν τῆς χρήσεως τοῦ νεκροταφείου τούτου· συγκεκριμένως ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων ἐφέτος τεσσαράκοντα περίπου τάφων, οἱ ἡμίσεις ἀνήκουν εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΑ περίοδον ἢ ἡ χρήσις των ἀρχίζει ἀπὸ τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ συνεχίζεται κατὰ τὴν ἐπομένην. Τοιούτοτρόπως δυνάμεθα νὰ ἐπεκτείνωμεν πρὸς τὰ ἄνω τὴν χρονικὴν ἑκτασιν τοῦ νεκροταφείου, πρῶτον ἰδιαιτέρως σημαντικὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς περιοχῆς. Τὰ προβλήματα ταῦτα μνημονεύονται βεβαίως ἐνταῦθα μόνον ἀκροθιγῶς καὶ μέχρις ὀριστικώτερας μελέτης τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἀπὸ πλευρῆς σχήματος καὶ κατασκευαστικῶν λεπτομερειῶν, οἱ τάφοι δὲν καινοτομοῦν ἐν σχέσει μετὰ τοὺς κατὰ τὸ 1969 ἀνασκαφέντας. Ὅλων γενικῶς παρατηροῦμεν ὅτι ἡ λάξευσις εἶναι μᾶλλον ἀμελής, εἰκόνα τὴν ὁποίαν ἐπιτείνει ἡ ἐπιγενῆς ἀλλοίωσις ἢ ὀφειλομένη εἰς διάβρωσιν, πῶσιν καὶ γενικῶς φθορὰν τοῦ εὐθύρου πετρώματος. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα καὶ σημαντικὰ ὑπῆρξαν τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν μεγάλην ἀφθονίαν κεραμικῶν σκευῶν διαφόρων σχημάτων καὶ μεγεθῶν (Σχ ἐδ. 15· Πί ν. 186 α - γ), τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἐνδιαφέροντα δείγματα μυκηναϊκῆς κεραμικῆς, ἀφθονίαν εἰδωλίων τῶν τύπων Φ καὶ Ψ, πλήθος ψήφων ἐξ ὑαλομάζης ἢ ἐξ ἄλλης ὕλης (ἀμέθυστος, σάρδιος κλπ.), ἀφθονίαν κωνικῶν σφονδυλίων ἐκ στεατίτου. Ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι καὶ πέντε ἐν συνόλῳ σφραγίδες μετὰ παραστάσεων ἐκ τοῦ γνωστοῦ κρητομυκηναϊκοῦ θεματολογίου (ἵππος, ἔλαφος, σπειροειδὲς κόσμημα) καὶ μικρὸς σφραγιδοκύλινδρος μετὰ γραμμικοῦ κοσμήματος. Διὰ πρῶτην φοράν ἐπίσης ἐφέτος, εὑρομεν εἰς τὴν Τανάγραν ἀρκετὰ χαλκὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἰδικώτερον εἶναι:

Ξίφος ἀκέραιον, μήκ. 0.67 μ., μετὰ τοὺς ὤμους νεύοντα πρὸς τὰ ἄνω καὶ μετὰ κεντρικῆς ράχεως εἰς τὴν λεπίδα. Ἐγχειρίδιον ὁμοίως ἀκέραιον, μήκ. 0.29 μ. Δύο κεφαλαὶ ἀκοντίων, ἀριστῆς διατηρήσεως, φυλλοειδοῦς τύπου, μήκ. 0.36 καὶ 0.43 μ. ἀντιστοίχως. Ξυρὸν χαλκοῦν τοῦ φυλλοειδοῦς τύπου. Πάντα τὰ ἀνωτέρω προῆλθον ἐξ ἐνὸς τάφου καὶ δὴ ἐκ μιᾶς ταφῆς. Χαλκὰ ξυρὰ τοῦ φυλλοειδοῦς τύπου, ἀλλὰ καὶ μονόστομα τοιαῦτα, προῆλθον ἐπίσης καὶ ἐξ ἄλλων τάφων, ἐνθ' ἄλλοι τάφοι ἀπέδωσαν μά-

χαιραν κρεοκόπτου (cleaver), τριχολαβίδας, σμίλην, μαχαίριον καὶ δύο ἀγγεῖα ἐκ χαλκοῦ, ἦτοι χυτρόποδα καὶ πυξίδα.

Μετ' ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος καὶ προσδοκίας ἀνεμένωμεν βεβαίως τὴν εὑρεσιν καὶ ἄλλων σαρκοφάγων ἐκ τοῦ νεκροταφείου, πέραν τῶν ὄσων ἐκπληκτικῶν καὶ ἀφθόνων εἶχουμεν ἀποκαλύψει κατὰ τὸ ἔτος 1969. Εὐτυχῶς καὶ ἐφέτος ἐδικαιώθησαν αἱ ἐλπίδες μας εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Συνολικῶς ἐξήχθησαν περὶ τὰς δέκα λαρνακες. Εἰς αὐτὰς περιλαμβάνομεν καὶ τὰς ἀνευ παραστάσεων ὡς καὶ τὰς εὐρεθείσας εἰς θραύσματα, ὡς ἐγένετο ἐφέτος κατὰ κανόνα. Τὴν θραῦσιν τῶν λαρνάκων προεκάλεσεν ἡ πτώσις τῶν ὀροφῶν τῶν τάφων καὶ ἡ συμπίεσις τῶν χωμάτων. Θραύσματα, ἐξ ἄλλου, λαρνάκων ἀνεκαλύφθησαν καὶ συνελέγησαν καὶ εἰς συλημένους τάφους. Περὶ τῶν παραστάσεων καὶ τοῦ θεματολογίου τῶν λαρνάκων δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐντεῦθεν ἀκριβὴς λόγος, διότι πρέπει προηγουμένως νὰ καθαρισθοῦν καὶ ἀποκατασταθοῦν τὰ εὐρεθέντα θραύσματα. Ὅπως δὲποτε, ἔχομεν καὶ ἐφέτος ἐξόχως ἐνδιαφερούσας παραστάσεις, μετὰ τῶν ὁποίων μνημονεύω πρόθεσιν νεκροῦ (Πί ν. 186 ε), διάφορον πῶς τῆς ἀποκαλυφθείσης ἐπὶ τῆς γνωστῆς ἐκ τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς λαρνακος. Ἐχομεν ἄλιν τὸ γνωστὸν μοτίβον τοῦ θρήνου τοῦ νεκροῦ ὑπὸ γυναικίαν μορφῶν, αἱ ὁποῖαι ὑψώνουν τὰς χεῖρας πρὸς τὴν κεφαλὴν κατὰ τὴν γνωστὴν χειρονομίαν τοῦ θρήνου. Ἰδιαιτέρων καλλιτεχνικῶν ἀξιώσεων φαίνεται ὅτι εἶναι αἱ παραστάσεις ἐπὶ τῶν θραυσμάτων δύο ἄλλων γραπτῶν λαρνάκων, ἐπὶ τῶν ὁποίων διακρίνομεν γυναικῆς πάλιν μετὰ μακρῆς ἐσθῆτας, κινουμένας ἐντόνας καὶ χειρονομούσας πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ πνεῦμα τοῦ θρήνου διὰ τὸν νεκρόν. Αὐτὰ ὡς προσωρινῆ ἐνδείξις τῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα ἐρχόμενα εἰς φῶς παρέχουν ἀγνώστους λεπτομερείας τοῦ μυκηναϊκοῦ βίου, τῆς λατρείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς γενικώτερον.

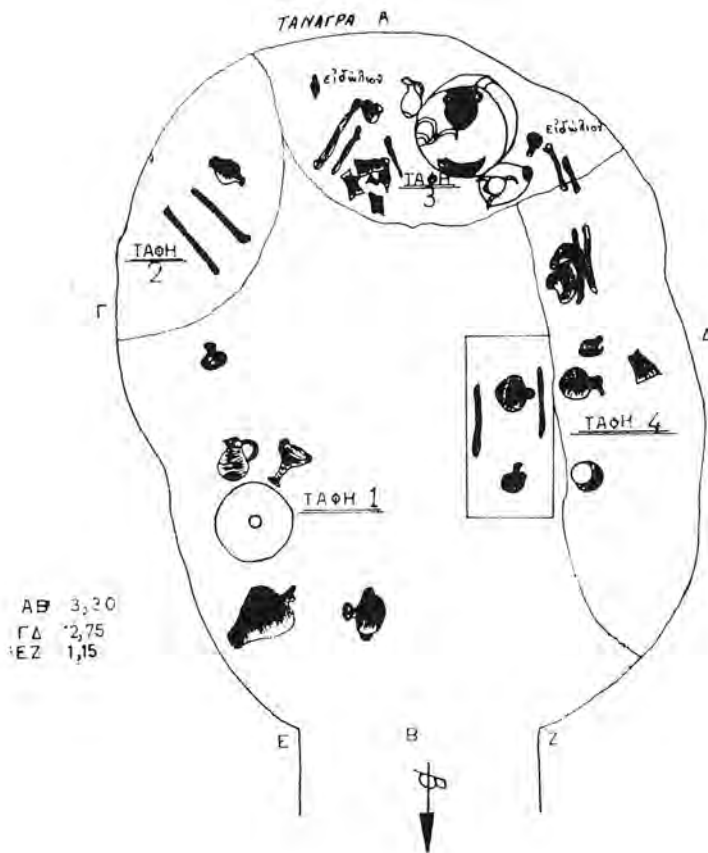
ΚΑΜΗΛΟΒΡΥΣΗ ΠΑΡΑΛΙΜΝΗΣ

Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα καὶ καρποφόρος ἀπέβη ἡ ἀνασκαφή τύμβου γεωμετρικῶν χρόνων εἰς τὴν θέσιν Καμηλόβρυση τῆς περιοχῆς Παραλίμνης Βοιωτίας. Τὸν τύμβον τοῦτον, ἐπὶ ὑψώματος τῶν κατὰ τὸν δυτικὸν μυχὸν τῆς Παραλίμνης χαμηλῶν γηλόφων, εἶχον ἀναμοχλεύσει οἱ ἀρχαιοκάπηλοι ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1963. Ἡ Ἐφορεία ἐπραγματοποίησεν ἐν ἔτει 1964 πρόχειρον καθαρισμὸν τῶν ἀναμοχλευθέντων χωμάτων, χωρὶς νὰ ἐπιμείνῃ εἰς συστη-

ματικήν έρευναν, καίτοι εκ των τετραγεγμένων ταφών συνεκεντρώθησαν και εν συνεχεία αποκατεστάθησαν ενδιαφερόντων σχημάτων άγγεία των γεωμετρικών χρόνων.

Η έφετεινή έρευνα απέβλεπεν εις συστηματικήν άνασκαφήν του εν λόγω τύμβου, έταμε δε τον τύμβον από Α. προς Δ. δι' ευρείας τάφρου (Πί ν. 187α), άχθείσης μέχρι του φυσικού βράχου. Ο τύμβος είναι σχεδόν περιφερής και

βράχου ενεργηθείσα ταφή γυναικός, ό πλουσιώτατος κτερισμός της οποίας, ως εκτίθεται κατωτέρω, δικαιολογεί τον χαρακτηρισμόν της ταφής ταύτης ως της σπουδαιότερας αποκαλυφθείσης γεωμετρικής ταφής εν Βοιωτία (Πί ν. 187β-γ). Έπί του βράχου έτέθη ύπτίως γυνή, νεαρής πως ηλικίας, με την κεφαλήν όρθωσαν προς Δ. Παρά τους πόδας και την κεφαλήν δύο μικροί έλλειψοειδείς λάκκοι άπεδείχθη ότι έφερον όστ

Σχέδ. 15. Νεκροταφείον Τανάγρας. Τάφος 37

έσώζετο μέχρις ύψους 1.70 μ. Το σχήμα του είναι κωνικόν, έχώσθη δε δια καστανού χώματος και λιθαρίων. Αί άδιατάρακτοι ταφαι εύρέθησαν παρά την βάση του τύμβου, ένψ ύψηλότερον τά πάντα είχαν άναμοχλευθη και καταστραφή. Εύρομεν συγχρόνως καύσεις και ταφάς και δη εις τό αυτό ύψος.

Πασών των ταφών έπισημοτάτη απέβη ή εις τό κέντρον του τύμβου και επ' αυτού του φυσικού

νηπίων. Η παλάμη της άριστερας χειρός της νεκράς ήπλουτο επί περιφερούς άβαθούς πυξίδος (Πί ν. 187γ). Η όλη διατήρησις του σκελετου ήτο σχεδόν άρίστη. Πάντες σχεδόν οί δάκτυλοι της χειρός έφερον χαλκοϋς δακτυλίους, ένψ ό παράμεσος έφερε χρυσοϋν δακτύλιον εις τά άκρα στρεπτοϋ έλάσματος, τό όποιον εν συνεχεία ήνοιγετο εις κρίκον ψελίου περιβάλλοντος τον καρπόν της άριστερας χειρός της νεκράς.

Παρά τὸν ἀριστερὸν πῆχυν εὐρέθῃ περιβραχιό-
νιον καὶ περόνη, ἀμφοτέρω χαλκᾶ, ἐνῶ περόνη
καὶ πόρπη εὐρέθησαν παρὰ τὸν ἀριστερὸν ὦμον.
Πόρπας, περόνας καὶ δακτυλίους εὐρομεν ἐπίσης
εἰς τὸ δεξιὸν ἥμισυ τοῦ σκελετοῦ τῆς νεκρᾶς,
ἐξωτερικῶς. Τὸ στήθος τῆς νεκρᾶς, δεξιὰ καὶ
κυρίως ἀριστερά, ἐκαλύπτετο ἐντελῶς ὑπὸ σφαι-
ρικῶν ψήφων ὑαλομάζης, ἐνῶ σημαντικώτατα
καὶ πολυτιμώτατα ὑπήρξαν τὰ εὐρήματα παρὰ
τὴν καρδίαν τῆς νεκρᾶς. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν
εὐρομεν, πλὴν πορπῶν καὶ περονῶν, τρεῖς σκα-
ραβαίους - σφραγίδας ἐκ φαγεντιανῆς, ἑτέραν
ἀριστουργηματικὴν σφραγίδα ἐπίπεδον κάτω
μὲ ἐγχάρακτον σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν ἀποδί-
δουσαν τρεῖς μορφάς εἰς βηματισμὸν καὶ πτη-
νὸν μὲ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας καὶ μὲ παράστασιν
ἀναγλύφου βατράχου ἄνω (λαβὴ σφραγίδος),
τέσσαρα εἰδώλια ζῶων ἐκ χαλκοῦ (Ἐλαφοί,
κύων). Πάντα ταῦτα φαίνεται ὅτι ἐφυλάσσοντο
ἐντὸς πυξίδος ἐκ ξύλου (ἐπιχάλκου ἴσως), ἐλά-
χιστα μόνον ἴχνη τοῦ ὁποῖου ἀπεκαλύφθησαν
μετὰ τῆς ταφῆς, καλὸν δείγμα κατασκευῆς
τῆς νεκρᾶς συνεκράτει χρυσῆ ταινία, πλ. 0.017
καὶ μήκ. 0.45 μ., φέρουσα στικτὸν γεωμετρικὸν
διάκοσμον (πρβλ. Dieter Ohly, *Griechische
Goldbleche des 8. Jahrhunderts v. Chr.*).

Ἐμφωνώτατα εὐρέθησαν ἐπίσης τὰ ἀγγεῖα +
κτερίσματα τῆς νεκρᾶς. Τὴν πρώτην θέσιν κα-
τέχει ὑψίπους πλήρης ἀμφορέυς (Πί ν. 188 ε),
σῆμα τῆς ταφῆς, καλὸν δείγμα κατασκευῆς
καὶ διακοσμῆσεως (ὑψος 0.45 μ.). Πλατεῖαι
καὶ στενότεραι ταινία καστανοῦ χρώματος
καλύπτουν τὸν πόδα καὶ τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγ-
γείου, ἐνῶ πλατεῖα ἐπιφάνεια παρὰ τὰ χεῖλη,
χωριζομένη εἰς μετόπας, διακοσμεῖται διὰ τῶν
ἐξῆς θεμάτων: Ἄνα εἰς ὀπίτης μὲ τὴν ὀκτώ-
σχημον ἀσπίδα του, γνωστὴν ἐκ τῶν ἀγγείων
τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Διτύλου, μὲ ξίφος καὶ παραξι-
φίδα εἰς τὴν μέσην, πλαισιώνει, κατὰ τὴν μίαν
τῶν ἐπιφανειῶν ἵππον καὶ ἄνδρα, κρατοῦντα τὸν
ἵππον διὰ τῶν ἠνίων, ἐνῶ ὀπίτης μὲ ἀσπίδα
καὶ ἀσπίς ὀκτώσχημος ἐπὶ κλίνης εἰς τὴν ὀπι-
σθίαν πλευρὰν τοῦ ἀγγείου πλαισιώνουν δύο
ἀντωποῦς ἵππους, ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ὀ-
ποιῶν κρέμονται ὁμοίως τὰ ἠνία. Παραπληρω-
ματικά κοσμήματα τῶν παραστάσεων ἀπαντοῦν
ρόδακες, ὑδρόβιον πτηνόν, διπλοῦς πέλεκος κρε-
μόμενος ἀπὸ τοῦ στελλεοῦ, Swastika, κηλίδες
καστανοῦ χρώματος. Ἡ διατήρησις τῶν χρω-
μάτων εἶναι θαυμασία, ἐν τῷ συνόλῳ του δὲ
τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ὠραιότερων βοιω-
τικῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων. Τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα,
τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων, περιλαμβά-

νουν: δύο θαυμασίας, πλήρεις, περιφερεῖς πυξί-
δας, τὸ κάλυμμα τῶν ὀποιῶν ἀπολήγει εἰς λαβὴν
ἐκ τριῶν ἵππων (Πί ν. 188 γ - δ), τέσσαρας ἀρι-
στουργηματικούς διώτους σκύφους μεθ' ὑπερ-
υψωμένων λαβῶν καὶ διακόσμησιν γεωμετρικὴν
(συγκεντρικοὶ κύκλοι, γραμμαὶ zig - zag κατα-
κορύφου φορᾶς, κυματοειδεῖς κατακόρυφοι
γραμμαὶ εἰς τὰς λαβὰς (Πί ν. 188 α - β) κλπ.),
ἑνδεκα μόνωτα ποτήρια ἀβαφῆ ἢ μετὰ λεπτοῦ
καστανερύθρου ἀλαμποῦς γανώματος ἐξωτερι-
κῶς, «ἀρυτήρα» τεφροῦ πηλοῦ, τριφυλλόστο-
μον οἶνοχόην ὁμοίως διακοσμουμένην διὰ γεω-
μετρικῶν σχημάτων καὶ τινα ἄλλα (Πί ν. 188 ζ').

Καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἡ ἀπροσδοκίως πλουσία
αὐτῆ ταφῆ (μητρὸς καὶ τέκνων θανόντων συγ-
χρόνως;) διανοίγει νέον κεφάλαιον εἰς τὴν με-
λέτην τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἐν Βοιωτίᾳ,
ὅπου, παρὰ τὴν παραδιδόμενην ἀφθονίαν τῶν,
ἐλάχιστα πράγματα ἔχουν εὐρεθῆ εἰς συστημα-
τικὴν ἀνασκαφὴν. Ἡ ἀποκατάστασις πάντων
τῶν κτερισμάτων καὶ ἡ σπουδὴ αὐτῶν ὑπόσχεται
ἄκρως ἐνδιαφέροντα πορίσματα. Διὰ μίαν εἰσέτι
φορὰν ἡ βοιωτικὴ γῆ μᾶς ἐδώρησεν ἀνεκτί-
μητα εὐρήματα.

Ἄφθονα εἶναι, ἐπίσης, τὰ ἐκ μετάλλου κτε-
ρίσματα ἐξ ἄλλων ταφῶν, ὡς θραύσματα ἐγχει-
ριδίου καὶ ξιφῶν ἐκ σιδήρου, πόρπαι καὶ περό-
ναι, δακτύλιοι χαλκοὶ καὶ ψέλια εἰς μεγάλην
ἀφθονίαν, εἰς χαλκοῦς λέβης κ.ο.κ.

Σημαντικὰς ἄλλας ἀρχαιοτήτας καὶ οἰκισμοὺς
ἐνετοπίσαμεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς
τὴν ὡς ἄνω περιοχὴν. Περὶ πάντων τούτων καὶ
διεξοδικώτερον περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ σημαν-
τικωτάτου τύμβου θὰ διαλάβωμεν ἀλλαχοῦ.

ΦΑΡΟΣ ΑΥΛΙΔΟΣ

Ἡ μικρὰ ἀνασκαφικὴ διερεύνησις τοῦ παρὰ
τὸ χωρίον Φάρος χαμηλοῦ γηλόφου τοῦ κειμέ-
νου εἰς εὐθείαν γραμμὴν καὶ εἰς ἀπόστασιν χι-
λιομέτρου πρὸς ΒΔ. τοῦ γνωστοῦ προϊστορικοῦ
τύμβου παρὰ τὴν παραλίαν τοῦ χωρίου Δράμεσι
Αὐλίδος, ὑπῆρξεν ἔργον ἀναληφθὲν τὸ πρῶτον
ἐφέτος καὶ μὲ συμπεράσματα ἐξαιρετικῶς δια-
φωτιστικά διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς μυκηναϊ-
κῆς Βοιωτίας, πέραν τῶν ὄσων διδακτικῶν προ-
έκυψαν διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ὑστέρως μυκηναϊκῆς
περιόδου ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀνατολικῆς Βοιω-
τίας.

Καὶ εἰς ἄλλην περίπτωσιν εἵχομεν προσπαθή-
σει νὰ σημειώσωμεν τὴν σπουδαιότητα τῶν
ἐρευνῶν τούτων, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν περίπτω-
σιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροτα-
φείου τῆς Καλλιθέας καὶ τῆς Τανάγρας ἐν ἀνα-

φορᾷ πρὸς τὴν ὀνοματολογία καὶ τὸν γενικώτερον ἐντοπισμὸν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν « Νεῶν Κατάλογον » βοιωτικῶν πόλεων. Ὁ λόφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐνετοπίσαμεν τὸ ὑστερομυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον, ἔχει ὕψος περὶ τὰ 180 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ἀπεχούσης πρὸς Α. περὶ τὰ 700 μ. σήμερον, ἄλλοτε δὲ πλησιέστερον ὅπωςδῆποτε κειμένης, διὰ τὴν ἐν τῷ μεταξύ ἐπισυμβῆσαν πρόσχωσησιν. Οἱ τάφοι τῆς προμνησθείσης περιόδου, θαλαμοειδεῖς βεβαίως κατὰ τὸ σχῆμα, ἔχουν διανοιχθῆ ἐπὶ τῆς νοτίας βατῆς κλιτύος τοῦ λόφου. Ὁ βασικὸς τύπος τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι ἀπαντοῦν ἐδῶ πλευρικοὶ κόγχαι εἰς τὰ τοιχώματα τῶν δρόμων, ὡς καὶ μικροὶ λακκοειδεῖς τάφοι (Pit Graves) λελαξευμένοι εἰς τὸ δάπεδον τοῦ δρόμου ἢ τοῦ θαλάμου. Ὑπάρχουν ἀποθέται ὀστέων καὶ κτερισμάτων, συνήθεις εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς θαλαμοειδεῖς τάφους. Τὰ κεραμικὰ εὐρήματα, χωρὶς νὰ εἶναι πολυάριθμα, εἶναι ἀποκαλυπτικὰ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν σχημάτων καὶ τῆς διακοσμήσεως, ὡς καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων, εἰς τὸν Φάρον Αὐλίδος. Τὰ σχήματα περιλαμβάνουν θήλαστρα ἢ κρατηρίσκους τῶν ΥΕ ΙΙΒ χρόνων. Τὰ μικρότερα κτερίσματα περιλαμβάνουν πολυαριθμοὺς ψήφους ἐξ ὑαλομάλης, κοινὰ κομβία στεατίτου, χαλκοῦς δακτυλίους, δύο χαλκοῦς δίσκους κατόπτρων, χαλκοῦν μονόστομον μαχαίριον, ψήφους σαρδίου, χαλκᾶ δισκάρια, σκαραβαῖον σφραγίδα, χρυσοῦν ἐνώτιον καὶ χρυσοῦν ψήφον, τὸ σημαντικώτερον δὲ πάντων, σφραγιδοκύλινδρον ἐκ φαγεντιανῆς, ἐπὶ τῆς κυλινδρικής ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου εἶναι ἐγγεγλυμμένα τέσσαρα πτηνὰ εἰς ζωφόρον (Π ἰ ν. 189 α). Τὰ πτηνὰ ἀνήκουν εἰς τὸ γένος τῶν ὑδροβίων μὲ μακροῦς, λεπτοῦς πόδας, μακρὸν ράμφος καὶ ἀνοικτὰς πτέρυγας. Ἡ ἀπόδοσις τῶν εἶναι ἀριστουργηματικὴ, ὁ κύλινδρος δὲ εἶναι κομψοτέχνημα ἐπιμελείας καὶ λεπτότητος καὶ διδακτικώτατον παράδειγμα διὰ τὴν ἐποχὴν.

Ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν « Νεῶν Κατάλογον » (Β 496 κ.ε.) βοιωτικῶν πόλεων τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς, ἡ νέα αὕτη θέσις δύναται νὰ ταυτισθῆ μετὰ μεγάλης πιθανότητος πρὸς τὴν Ὑρίην, τὴν ὁποίαν ὁ Blegen ἀναζητεῖ παρὰ τὸν προμνησθέντα λόφον τοῦ Δραμεσίου, ἀλλὰ βεβαίως ἀκριβεστέρα τοπογραφικὴ μελέτη, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προσφάτων ἀνακαλύψεων, θὰ ἀποσαφηνίσῃ ἐπιτυχέστερον τὸ ὅλον πρόβλημα, δεδομένου ὅτι καὶ ἕτερον νεκροταφεῖον τῶν

μυκηναϊκῶν χρόνων ἐνετοπίσθη ἐσχάτως ὑφ' ἡμῶν εἰς τὴν Ἀσωπίαν.

ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ

Ἡ μικρὰ ἀνασκαφὴ ἐγένετο εἰς δύο θέσεις, παρὰ τὴν ἀμαξιτὴν ὁδόν, ἐναντι καὶ πρὸς Δ. τῆς ἐκκλησίας τῆς Σκριποῦς, εἰς θέσιν καλουμένην « Μελισσομάντρι » καὶ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως αὐτῆς, δεξιὰ τῷ ἀνερχομένῳ πρὸς τὸ Ἄσκληπιεῖον καὶ περὶ τὰ 150 μ. πρὸς ΒΔ. τοῦ σημερινοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπους. Ὁ στόχος τῆς δευτέρας δοκιμῆς ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια τοπογραφικοῦ προσδιορισμοῦ μυκηναϊκῶν κατασκευῶν, ἴσως δὲ καὶ τοῦ ἀνακτόρου αὐτοῦ, διὰ τὸ ὁποῖον ἐθεωρήσαμεν τὴν ἐν λόγω θέσιν ὡς πιθανώτεραν.

Εἰς τὴν πρώτην θέσιν ἐχρειάσθη νὰ ἀφαιρεθῆ ἐπίχωσης, πάχους μέχρι 0.40 μ., διὰ νὰ εὐρεθῶμεν εἰς ἀρχαιολογικὰς ἐπιχώσεις, ὁρατὰς διὰ τὴν χαλαρότητα τῶν χωμάτων καὶ τὴν ἀνεύρεσιν ὀστράκων. Ἡ ἔκτασις τῆς ἀνασκαπτομένης ἐπιφανείας δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐξακριβωσιν ὑπάρξεως δωματίου ἢ ἀλλης τινὸς κατασκευῆς ἐνταῦθα, ἐκ τῶν χωμάτων πάντως συλλέγονται ὄστρακα χονδροειδῶν καὶ μελανωμένων σκευῶν, τῶν ΜΕ ἢ καὶ παλαιότερων, ὡς φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, χρόνων. Βεβαιότερα προκύπτει ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐνδείξεων ἡ ὑπαρξίς ἐδῶ νεκροταφείου τῶν ΜΕ χρόνων. Εὐρισκόμεθα εἰς τὴν βᾶσιν τῆς κλιτύος καὶ δὲν ἔχομεν μυκηναϊκὰς κατασκευὰς ἢ ἐπιχώσεις, ὄστρακα δὲ τινα διαφόρων ἐποχῶν συλλεγόμενα εἰς τὰ χώματα, πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ ὅτι συνανεμίγησαν μετὰ τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα κατέρχονται τὴν κλιτὸν καὶ ἀποτίθενται παρὰ τὰ πρόρριζα αὐτῆς. Τὴν ὑπαρξίν νεκροταφείου ἐνισχύει ἡ εὕρεσις ἐξ τάφων τῶν ΜΕ-ΥΕ Ι χρόνων ἐκ μιᾶς ὁμάδος τριῶν τάφων (1, 2, 3). Ὁ πρῶτος (τάφος 1) ἔκειτο ὑψηλότερον τῶν ἄλλων δύο, ἦτο κιβωτιόσχημος μὲ τὴν καινοτομίαν ὅτι ἀντὶ τῶν πλακῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ἐδῶ πλίνθοι, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν τὰς πλευρὰς τοῦ ἀνοιχθέντος εἰς τὸ χῶμα τάφου (Σ χ ε δ. 16 Π ἰ ν. 189 β). Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη νεκρὸς (ἢ μᾶλλον νεκρά) εἰς τὴν γνωστὴν συνεσταλμένην στάσιν : Κεφαλὴ ὀρθῶσα πρὸς Α. καὶ κεκλιμένη πρὸς τὸν δεξιὸν κρόταφον, σῶμα ὑπτίον, χεῖρες ἐπὶ τοῦ στήθους, σκέλη συνεπτυγμένα μὲ τὰ γόνατα πρὸς Ν. καὶ κνήμαι χιαστί. Ὁ κτερισμὸς περιελάμβανε δύο ἀγγεῖα (ποτήρια μετὰ τεφροῦ γανώματος), ἐν παρὰ τὴν κεφαλὴν, τὸ ἕτερον παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς λεκάνης, ἀμφικονικὰ τινα κομβία παρὰ τὸν ἀριστερὸν ὄμων, χαλκοῦν δακτύλιον εἰς τὴν

ἀριστεράν χεῖρα καί τινας ψήφους παρά τὸν καρπὸν τῆς ἀριστερᾶς χειρός. Ὁ σκελετὸς διετηρεῖτο ἄρκετὰ καλά, ἀνῆκε δὲ εἰς ἄτομον νεαρᾶς ἡλικίας (Πί ν. 189 γ). Μεγαλύτεροι καὶ τυπικώτεροι εἶναι οἱ ἕτεροι δύο τάφοι, ἴδια ὁ ὑπ' ἀριθ. 2, ἐξωτ. διαστ. $2.25 \times 1.61 \mu$. Ὁ τάφος εὐρέθῃ σεσυλημένος.

A B = 0,80
Γ Δ = 0,70
Β Δ = 0,50

Σχέδ. 16. Ὁρχομενός. Ἀκρόπολις. Ἐσωτερικὸν τάφου 1

Ὁ τάφος 3 (Σχέδ. 17) δὲν ἔφερε τὰς καλυπτηρίους πλάκας. Εἶχεν ἐπίσης συληθῆ, ἀλλὰ εἰς σκελετὸς εὐρέθῃ in situ. Ὁ τάφος μετρεῖ ἐσωτ. διαστάσεις $1.47 \times 0.79 \mu$. Κατεστραμμένοι καὶ σεσυλημένοι εὐρέθῃ ὁ τάφος 4, ἐνῶ ὁ τάφος 5, καίτοι σεσυλημένος, ἔδωκεν ἀγγεῖά τινα τῶν πρᾶϊμων μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ ὑπὲρ τὰς ἐξήκοντα ψήφους ὑαλομάζης, χρυσοῦν δακτύλιον, ψῆφον χρυσοῦν μικύλην καὶ τινα ἄλλα μικρότερα. Ὁ τάφος 6 εὐρέθῃ σεσυλημένος καὶ ἡμικατεστραμμένος ἀλλ' ἐντὸς ἀποθέτου ἀνοιγέντος εἰς τὸ δάπεδον εὐρέθῃσαν ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος ἀντικείμενα τῶν ΥΕ I χρόνων, καὶ συγκεκριμένως σφονδύλια κωνικά καὶ κολουροκωνικά λίθινα καὶ πῆλινα, σφηκωτῆρες χρυσοῖ, κυρίως δὲ δύο περόναι χαλκαῖ, ὧν ἡ ἑτέρα μήκους 0.19 μ. φέρει εἰς τὴν βᾶσιν τῆς πελωρίαν σφαιρικὴν πεπλατυσμένην ψῆφον ἐξ ὀρειᾶς κρυστάλλου. Ἡ περόνη αὕτη καὶ τινα θραύσματα χαλκῶν ἐξαρτημάτων ἐκ καρπῶν ροιᾶς φέρουν τοὺς παρόντας τάφους τοῦ Ὁρχομενοῦ εἰς συνάρτησιν μὲ τοὺς τάφους τοῦ Α' καὶ Β' περιβόλου τῶν Μυκηναίων τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ΜΕ περιόδου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς οἱ παρόντες τάφοι καὶ ὅσοι

ἄλλους ἀναμένομεν πλησίον τούτων, διανοίγουν μοναδικὸν κεφάλαιον ἐρεῦνης τῆς Πρωΐμου Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἐν Βοιωτίᾳ.

Σχέδ. 17. Ὁρχομενός. Ἀκρόπολις. Τάφος 3

ΠΑΡΑΛΙΜΝΗ - ΥΛΙΚΗ - ΚΩΠΑΓΓΕΣ

Ἐκτεταμένη ἄλυσις οἰκισμῶν ἀποκαλύπτεται παροχθίως τῶν λιμνῶν τῆς Ὑλικῆς καὶ τῆς Παραλίμνης. Μοναδικῆς σημασίας διὰ τὸ ἀρχαιολογικὸν καὶ ἱστορικὸν πανόραμα τοῦ βοιωτικοῦ καὶ γενικώτερον τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου προβλέπονται αἱ ἀνακαλύψεις καὶ μελέται εἰς τὸν χώρον τοῦτον. Τῶν κτηρίων, οἰκισμῶν καὶ λοιπῶν κατασκευῶν ἐλήφθησαν καὶ λαμβάνονται μετρητικὰ καὶ τοπογραφικὰ στοιχεῖα, ἐνῶ προγραμματίζεται προσεχῶς συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (Πί ν. 189 δ - ε). Ὁ χώρος τῶν λιμνῶν τελεῖ ἐν ἀμέσῳ τοπικῆ καὶ ἀνθρωπογεωγραφικῆ συναρτήσῃ πρὸς τὸν κωπαιδικόν

χώρον, ή σημασία τοῦ ὁποίου διά τήν ἀρχαιολογικήν ἐπιστήμην εἶναι μοναδικῆς σπουδαιότητος. Συγκεκριμένοι στόχοι εἰς τήν Κωπαΐδα εἶναι ή μελέτη τῆς ἐκτεταμένης ἀλύσεως τῶν περι αὐτήν σπηλαίων καί οἰκισμῶν καί ή μελέτη τοῦ κολοσσιαίου ἀποστραγγιστικοῦ ἔργου τῶν Μινυῶν. Ἐχομεν ἐπισκεφθῆ καί σημειῶσει τὰ πλεῖστα τῶν περι τήν Κωπαΐδα σπηλαίων (Πί ν. 190 α) καί συλλέξει ἀρχαιολογικόν ὕλικόν. Τά σπουδαιότερα τῶν σπηλαίων τούτων φαίνεται ὅτι εἶναι δύο συστάδες κατὰ τήν συμβολήν τῆς Κωπαΐδος με τήν λίμνην Ἵλικην παρά τήν θέσιν «Μπούκα» καί ἐκατέρωθεν τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ πρὸς Λαμίαν (Σπηλιά Σαρακηνοῦ, Μπαρουτοσπηλιά κ.ά.), σπήλαια εἰς τήν περιοχὴν Κωπῶν καί συγκεκριμένως τὸ σπήλαιον «Μύλος τοῦ Παπᾶ» εἰς τήν θέσιν Βοῖδολεῖβαδο, τὸ σπήλαιον «Βοῖδοσπηλιά» εἰς τήν θέσιν Βωρός, τὰ σπήλαια «Ἅγιος Νικόλαος», «Σπηλιά τῶν Τζουμανέων», «Παλιόμυλος» εἰς τήν θέσιν Κομίτης. Πάντα κείνται ἐπὶ τῆς ὄρεινῆς περιοχῆς πρὸς Δ. τῶν Κωπῶν (Τοπόλια), ἐνῶ πρὸς Β. αὐτῶν καί εἰς τήν θέσιν Βίγλα ὑπάρχει ἕτερον σπήλαιον ὀνομαζόμενον «Γκούμα Σπηλιά».

Ἄρκετὰ σπήλαια ὑπάρχουν εἰς τὸν ὄρεινόν ὄγκον δεξιὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ ἀπὸ Κωπῶν εἰς Ὀρχομενόν. Τά σπουδαιότερα εἶναι ή «Μπαρουτοσπηλιά» καί ή «Μαύρη Σπηλιά». Εἰς τὸν Ὀρχομενόν ἐπὶ τοῦ Ἄκοντίου ὑπάρχει ἕτερον μέγα σπήλαιον ἀνερευνητον, ὡς ἄλλως τε καί ἅπαντα τὰ σπήλαια τῆς κωπαϊδικῆς λεκάνης με τήν ἐξαίρεσιν τοῦ μικροῦ σπηλαίου Σεῖδη παρά τήν Ἄλιαρτον, ἔνθα καί ἕτερα σπήλαια, καί εἰς τὸ ὁποῖον εὗρεν ὁ Stampfuss κατὰ τήν διάρκειαν τῆς Κατοχῆς τὰ πρῶτα παλαιολιθικά εὐρήματα εἰς τήν Ἑλλάδα. Ἡ προσεχῆς μελέτη τῶν σπηλαίων τούτων εἶναι μία ὑπόσχεσις διά τήν Ἐπιστήμην.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Μουσεῖον Θηβῶν

Εἰσῆλθον ἐφέτος πλεῖστα καί σημαντικά ἀρχαῖα ἐκ κατασχέσεως ἢ περισυλλογῆς, ἦτοι:

Ἐκ περισυλλογῆς

1. Ἀπότμημα ἐπιτυμβίας στήλης, ὕψ. 0.30, πλ. 0.25, πᾶχ. 0.18 μ. Ἐκ τῆς θέσεως «Καναβάρι» Πυρίου Θηβῶν. Φέρει τήν ἐπιγραφὴν:

- Y M M E

2. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ τοῦ ἀγροῦ Σωτ. Παπαδημητρίου (βλ. ἀνωτέρω), τεφροῦ ἀσβεστολίθου, προχείρου λαξεύσεως, ὕψ. 0.72, πλ. 0.64, πᾶχ. 0.25 μ., φέρουσα τήν ἐπιγραφὴν:

IIPAOYΨOΣ

3. Ἐπιτυμβία στήλη ἀσβεστολίθου, ὀρθογώνιος, προχείρου ἐπεξεργασίας, ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου, ὕψ. 0.65, πλ. 0.55, πᾶχ. 0.26 μ. Ἐπιγραφὴ:

MNAΣIAIAIΔEΣ

4. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ κοινοῦ λίθου, ὕψ. 0.55, πλ. 0.47, πᾶχ. 0.22 μ. Φέρει τήν ἐπιγραφὴν:

KAEON

5. Ἀπότμημα ἐπιτυμβίας στήλης, διαστ. 0.35 × 0.45 × 0.20 μ. Ἐκ Θηβῶν (Πί ν. 198 γ). Ἐπιγραφὴ:

..AMOFIΔEΣ

Σχηματάριον

Εἰς τοῖχον τῆς οἰκίας Σπυρ. Μαρίνου, ὑπῆρχε κεφαλὴ κούρου, ή ὁποία μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν (ἀριθ. εἰς. 508). Ἡ κεφαλὴ ἐκαλύπτετο ὑπὸ παχέος στρώματος ἀσβεστοκονιάματος. Τὸ πρόσωπον ἔχει φθαρῆ, καλύτερον διατηρεῖται τὸ πλάγιον καί κυρίως τὸ ὀπίσθιον τμήμα τῆς κεφαλῆς. Ἡ κόμη πίπτει ὡς ἐνιαία μᾶζα εἰς τὸν λαιμόν καί δένεται δι' ἀπλῆς στενῆς ταινίας, ἄνευ τοῦ γνωστοῦ «ἠρακλείου ἄμματος». Ἡ ἐπεξεργασία εἶναι προσεκτικὴ ἀλλὰ ή ἀλλοίωσις τοῦ προσώπου ἐστέρησε τήν κεφαλὴν τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐκφράσεως. Ἐκ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἀνατομικῶν χαρακτηριστικῶν καί τῆς ὅλης ἐργασίας τῆς ἠ κεφαλῆ ἀνήκει εἰς τήν νεωτέραν περιόδον τῆς πλαστικῆς δημιουργίας τῶν ἀνδρικῶν μορφῶν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Σωζ. ὕψος 0.26 μ. (Πί ν. 190 β).

Κέρησις Λεβαδείας

Εἰς τήν θέσιν «Κέρησις» μεταξύ Λεβαδείας - Δελφῶν κατὰ τήν περιοχὴν «Καρακόλιθος» περὶ τὰ 700 μ. πρὸς Β. τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς «Πηγῆς τῆς Συκιάς», εὗρέθη ταφικὴ κατασκευὴ ἔχουσα ὡς ἐξῆς. Δρόμος, σωζ. μήκ. 5.80 μ., ὁδηγεῖ εἰς περιφερῆ θάλαμον, διαστ. 3.30 × 4 μ. Δρόμος καί θάλαμος ἔχουν κτισθῆ διὰ ξηρολιθιάς. Τὸ σημερινόν ὕψος τοῦ περιτειχίσματος τοῦ θαλάμου εἶναι 1.45 μ. ἀλλὰ μόνον τὰ 0.82 μ. ἀνήκουν εἰς τὸ «ἀρχαῖον» κτίσμα, τὰ ὑπόλοιπα εἶναι νεωτέρα προσθήκη. Τὸ ὅλον σχῆμα τῆς κατασκευῆς ἐνθυμίζει θολωτὸν τάφον. Ἐρευνα δὲν κατέστη δυνατὴ οὔτε ἐπιφανειακῶν ὕλικῶν εὗρέθη, συνεπᾶς ή χρονολογία τοῦ τάφου εἶναι ἀγνωστος. Πέριξ τοῦ τάφου τούτου διακρίνονται μαστοειδεῖς τινες προεξοχαὶ τοῦ ἐδάφους, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἴσως κρύπτονται ὅμοιοι τάφοι. Προσεχῆς ἔρευνα ἴσως ἀποσαφηνίσῃ τὰ σχετικὰ ζητήματα.

Τάτιζα Έλλοπίας

Μετεφέρθη εις τὸ Μουσείον Θηβῶν τραπεζοειδές λίθινον τμήμα θριγκού, ἀνήκον προφανῶς εἰς περιφερὲς οικοδόμημα, δωρικοῦ ρυθμοῦ. Εἰς τὸ διάζωμα ὑπάρχει τρίγλυφον καὶ κενὴ μετόπη καὶ κανὼν μὲ σταγόνας. Ἄνω φέρει κατὰ τὰ σημεῖα ἐπαφῆς του πρὸς τὰ λοιπὰ ὅμοια μέλη ἀνά ἓν μοχλοβόθριον σχήματος $\text{=}\overline{\text{H}}\overline{\text{E}}\text{=}$ (Πί ν. 190 γ), ὕψ. 0.57, μήκ. διαζώματος 0.87, βάθ. (πλάτους) 0.76 μ.

Ὅμοιον μέλος ἀπόκειται παρὰ τὴν διερχομένην διὰ τῆς θέσεως «Τάτιζα» ἀγροτικὴν ὁδὸν εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Γεωργ. Παπαδημητρίου (βλ. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 202). Μικρὰ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν θέσιν «Τάτιζα» ἀπεκάλυψε νεωτέρους μόνον τοίχους ἀλλ' ἡ ἔρευνα δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι.

Ξηρονομὴ

Εἰς τὸ *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 231 κ.έ. ἐδόθη ἡ περιγραφή μιᾶς σειρᾶς ἀξιολόγων ἀναγλύφων καὶ ἐνεπιγράφων κύβων τῆς ὑστεράς ἀρχαιότητος, οἱ ὅποιοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς ἀλσύλλιον τῆς κώμης, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν Θεσπιῶν. Μετὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὸν σχετικὸν καθαρισμόν τῶν οἱ κύβοι ἐταποθετήθησαν εἰς τὴν αἰλὴν τοῦ Μουσείου Θηβῶν καὶ ἀποτελοῦν ἀξιόλογον συλλογὴν καὶ ἀντικείμενον ἐρεῦνης. Ἀπεικονίζονται δὲ ἐνταῦθα κατὰ τὴν σειρὰν περιγραφῆς τῶν εἰς *ΑΔ* ἕ.ἀ. (Πί ν. 191 - 194 α - β).

Θίσβη

Σπουδαῖος ἀριθμὸς ἐνεπιγράφων καὶ ἀναγλύφων κύβων μετεφέρθη ἐφέτος ἐκ τῆς περιοχῆς Θίσβης εἰς τὸ Μουσείον Θηβῶν. Οἱ περισσότεροι ἀπεκομίσθησαν ἐκ τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, ἔνθα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς αὐλεῖα ἐδρανα. Ἄλλοι ἐλήφθησαν ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Τριάδος. Αἱ πλείσται τῶν ἐπιγραφῶν ὑπάρχουν ἤδη εἰς τὸν οἰκεῖον τόμον τῶν *IG* (ἀριθ. 2223 κ.έ.), ὅσα νεώτερα ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἡ περιγραφή τῶν ἀναγλύφων ἐπὶ τῶν κύβων (Πί ν. 194 γ) θὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς εἰς ἀνεξάρτητον μελέτην.

Θεσπιαὶ

Συνεχίσθη τὸ ἔργον περισυλλογῆς ἀρχαίων καὶ καταρτίσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Θεσπιῶν. Κατωτέρω περιγράφονται τὰ νεώτερα ἀποκτῆματα:

1. Ἐπιτομβία στήλη θεσπιακοῦ λίθου, κολοβὴ κάτω, μορφουμένη ἄνω εἰς ἀέτωμα (ὕψ. 0.45, πλ. 0.35, πάχ. 0.135 μ.). Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΚΑΦΙΣΟΛΟΤΟΣ

2. Θραῦσμα ἐνεπιγράφου ψηφισματικῆς στήλης, ρωμαϊκῶν χρόνων, διαστ. 0.36 × 0.225 × 0.09 μ. (Πί ν. 195 α). Φέρει τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν:

- Κ Ρ · Ι Δ Ι Σ -

*ΠΡΟΒΕΒΟΥΛΕΥΜΕΝΟΝ ΕΙΝΑΙ —
ΤΕ ΤΗΝ ΒΟΥΛΗΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΔΗΜΟΝ —
ΩΣ ΦΟΥΤΙΟΣ ΛΟΝΓΟΣ ΑΝΘΥΠΑΤ[ΙΟΣ —
ΚΑΤΗΧΗΘΕΙΣ ΕΠΙ ΡΩΜΗΣ ΥΠΕΡ —
ΔΟΣ ΗΜΩΝ ΥΠΟ ΤΩΝ ΠΡΟΝΟΟΥΜΕΝΩΝ
Α —
ΛΗΣΕΝ ΚΑΙ ΠΡΟΕΝΔΗΜΗΣΑΙ ΤΗΝ ΑΤ —
ΠΑΤΡΙΔΑ ΗΜΩΝ ΕΥΝΟΙΑΝ ΠΡΩΤΟΥ Κ —
ΤΟΠΟΥΣ · · ΓΕΝΗΘΗΝΑΙ ΡΑΝ.]*

3. Τμήμα ἐνεπιγράφου ψηφισματικῆς στήλης, διαστ. 0.26 × 0.215 × 0.16 μ. Φέρει τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν:

*Α' ·
ΟΜΟΛΩΙΧΟΥ ΜΗΝΟΣ —
ΤΡΙΑ ΚΑΙΙΤΙΜΟΣ ΘΕΟΣ Τ —
ΩΝΟΣ Ο ΚΑΙ ΕΠΙ ΑΦΡΟΔΙΤ —
ΕΙΠΕΝ ΠΡΟ · Ε
ΒΕΒΟΥΛΕΥΜΕΝΟΝ ΕΙΝΑΙ Ε —
ΠΡΟΣ ΤΕ ΤΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ —
ΟΥΣ ΑΠΟΥΡΓΟΥΣ ΕΠΙ[Σ
ΤΡΑΤΟΣ ΑΓΗΣΑΝΑ[ΡΟΥ ΣΟ
ΦΟΣ ΑΝΗΡ ΓΕΝΟΜΕΝ[ΙΟΣ
ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΩΝ ΚΑΙ ΜΗ ·
ΟΤΡΙΟΝ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ ΓΕΝΟ[ΜΕΝΟΣ —
ΩΝ ΕΝ ΠΑΣΙ ΔΕ ΕΥΧΡΗΣ[ΤΟΣ
----- ΛΙΩΝ · Ι ΤΗΙ*

4. Τμήμα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης στήλης, διαστ. 0.19 × 0.14 × 0.025 μ. (Πί ν. 195 β). Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

*— Ι ΤΡΑ : ΠΕΛΕ —
— ΙΟΙ ΔΕΚΑ : ΤΡ —
— ΟΝ : ΚΑΙΝΑΙ ΦΙΚ —
— Ι : ΣΚΑΦΑΩΠ —
— ΒΕΣ : ΓΕ Ε !
Ο
ΚΟΝΔΑΡ —
):Α*

5. Ἐπιτομβία στήλη θεσπιακοῦ λίθου, ἐκ τῆς οἰκίας Χαρ. Σαμαρτζῆ, διαστ. 0.55 × 0.40 × 0.31 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΠΥΘΙΩΝ

6. Ὅμοια στήλη ἐκ τῆς οἰκίας Κωνστ. Κά-
πρου, διαστ. $0.58 \times 0.485 \times 0.30$ μ. Σῶζει τὴν
ἐπιγραφὴν:

ΑΡΙ· ΤΡ·

7. Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος κύβος ἐκ τῆς
οἰκίας Ἰω. Μπαμπούλα, διαστ. $0.29 \times 0.35 \times$
 0.25 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΕΡΜΑΙΑ

8. Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος φαλλὸς ἐκ τοῦ
ἀγροκτήματος Πέτρου Παπανικολάου, ὕψ. 0.52,
πλ. βάσεως 0.20 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΦΙΛΟCΤΟΡΓΙΑ

9. Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος κύβος ἐκ τῆς
θέσεως « Βαρβάρα », ὕψ. 0.60, μεγ. πλ. 0.45,
πάχ. 0.21 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΘΑΡΣΙΠΠΟΣ

10. Ὅμοιος κύβος ἐκ τῆς αὐτῆς θέσεως (ὅπου
ὑπάρχουν ἄρκετοὶ λίθοι καὶ πιθανῶς νεκροτα-
φεῖον τῶν κλασσικῶν χρόνων), ὕψ. 0.715, μεγ.
πλ. 0.533, πάχ. 0.38 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

· · ΚΜΙΝΟΣ

11. Ἐπιτυμβία στήλη θεσπιακοῦ λίθου, ἐπι-
μελοῦς ἐπεξεργασίας, ἐκ τοῦ ἀγροῦ Χαρ. Δημη-
τρίου εἰς τὴν θέσιν « Λάκκα », ὕψ. 0.52, μεγ.
πλ. 0.40, πάχ. 0.145 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΑΡΙΣΤΟΝ

12. Λίθινον ἐπίκρανον στήλης, ἐκ τοῦ ἀγροῦ
Βασ. Μουλκιώτη εἰς θέσιν « Λάκκα », ὕψ. 0.61,
πλ. 0.45, πάχ. 0.25 μ. (Πί ν. 195 γ).

13. Θραῦσμα ἐπιτυμβίας στήλης, ὡσαύτως
ἐκ τοῦ ἀγροῦ Μουλκιώτη, σωζ. ὕψ. 0.36, πλ.
0.36, πάχ. 0.13 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΣΩΣΙΚΡΑΤΗΣ

14. Θραῦσμα ἐνεπιγράφου κίονος θεσπιακοῦ
λίθου, σωζ. ὕψ. 0.27 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

ΑΡΙΣΤ

ΦΑΛΩΝΙΑΔΗΣΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΚΙΘΑΡΩΙΑΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ ΓΡΑΙΟΥ Ε· ΔΑ —

15. Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος κιονίσκος ἐκ μαρ-
μάρου, ὕψ. 0.59 μ. Σῶζει τὴν ἐπιγραφὴν:

— ΝΘΑ

16. Θραῦσμα ἐνεπιγράφου στήλης θεσπιακοῦ
λίθου, μεγ. σωζ. ὕψ. 0.28, μεγ. σωζ. πλ. 0.52,
πάχ. 0.10 μ. (Πί ν. 195 δ). Φέρει τὴν ἀκόλου-
θον ἀγωνιστικὴν ἐπιγραφὴν:

Λ ΟΙΣ ΘΗΒΑΙΩΣ

— ΚΥΡΥΣ

— ΟΣ ΘΕΣΠΙΕΥΣ

— ΕΠΩΝ ΠΟΙΗΤΗΣ

— ΝΟΣ ΘΕΣΠΙΕΥΣ

— ΔΦΟΣ ΕΙΣ ΣΕΒΑΣΤΗΝ ΙΟΥΛΙΑΝ ΜΝΗ-
ΜΟΣΥΝΗΝ

— ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ

— ΕΝΚΩΜΙΟΓΡΑΦΟΣ ΕΙΣ ΜΟΥΣΑΣ

— ΕΙΤΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ
ΕΝΚΩΜΙΟΓΡΑΦΟΣ ΕΙΣ ΜΕΣΣΑΛΕΙΝΟΝ

ἽΟρχομενός

Πρὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Σκριποῦς εὐρέθῃ κύβος
ὀρθογώνιος ἀσβεστολίθου, ἐπιγεγραμμένος κατὰ
τὴν ἐτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν αὐτοῦ (διαστ.
 $0.365 \times 0.71 \times 0.304$ μ., ὕψ. γραμμ. 0.07 - 0.09 μ.).
Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτως:

ΤΥΧΑΙΝ ΑΓΑΘΑΝ

ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΒΟΙΩΤΟΙΣ ΕΡΧΟΜΕΝ
ΙΟΙΣ ΔΕ ΘΙΟΓΙΝΕΙΤΙΔΑΟ ΙΠΠΑΡΧΙΟΝΤΟΣ
ΤΙΜΑ

ΣΙΘΙΩ...] ΤΟΜΑΧΙΩ ΑΓΙΟΜΕΝΩΝ
ΣΑΥΚΛΕ

ΤΥΔΑΡΙΣΤΙΩΝΟΣ ΕΡΜΑΙΩ ΠΟΥΘΟ

ΔΩΡΩ ΣΑΥΚΛΕΑΟ ΧΗΡΩΝΕΙΩΝ ΕΥΜΕΙ-
ΛΩ

ΕΙΝ... ΟΜΟΛΟΓΑ ΤΟΙΣ ΙΠΠΟΤΗΣ ΤΟΙΣ
ΕΡ

ΧΟΜΕΝΙΩΝ ΚΗ ΧΗΡΩΝΕΙΩΝ ΥΠΕΡ

ΤΑΝ

ΣΤΡΟΤΕΙΑ ΩΝ ΤΑΣ ΜΕΝ ΠΡΟΤΕΙΝ(Ε)Ι
ΣΤΡΟ

ΤΕΙΑΣ ΘΙΟΓΝΕΙΤΙΔΑΟ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΕΡΧΟ
ΜΕΝΙΟΙΣ ΒΟΙΩΤΟΙΣ ΔΕ ΦΙΛΟΚΩΜΩ ΑΦΙ

ΕΝΙΑΣ ΕΙΜΕΝ ΑΡΧΕΜΕΝ ΔΕ ΤΑΣ ΣΤΡΟ
ΤΕΙΑΣ ΤΑΣ ΕΠΙ ΘΙΟΓΝΕΙΤΙΔΑΟ ΑΡΧΟΝ

ΤΟΙΣ ΕΡΧΟΜΕΝΙΟΙΣ ΒΟΙΩΤΟΙΣ ΔΕ ΦΙΛΟ
ΚΩΜΩ ΣΤΡΟΤΕΥΘΕΙΜΕΝ ΔΕ ΕΧΘΟΝ

... ΤΑΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΠΡΑΤΑΝΤΑΝ ΣΑΥΚΛ
ΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΤΑΝ ΠΟΥΘΟΔΩΡΩ

ΠΡΑΙΤΑΝΤΑΝ ΧΗΡΩΝΕΙΩΝ ΕΥΜΕΙΛΙΑΝ
ΤΕΙΤΡΑΤΑΝ ΑΡΙΣΤΙΩΝΟΣ ΕΝ ΔΕ ΤΗ

ΒΥΙΩΤΙΗ ΠΡΑΤΑΝΤΑΝ ΑΡΙΣΤΙΩΝΟΣ
ΔΙΕΥΤΕΡΑΝ ΠΟΥΘΟΔΩΡΩ ΤΡΙΤΑΝ

ΧΗΡΩΝΕΙΩΝ ΕΥΜΕΙΛΩ ΤΕΤΡΑΤΑΝ
ΣΑΥΚΛΙΑΟΝ ΔΕΚΑ ΤΙΝΕΣ ΦΙΛΗΕΙΣΑ

ΣΤΡΟΤΕΥΘΕΙΩΝ ΟΙ ΚΛΑΡΟΕΤΩΟ ΙΠ
ΠΑΡΧΟΣ ΤΑΣ ΦΙΣΑΕΣ ΣΤΡΟΤΕΥΜΕ

ΤΙΑΣ ΦΙΛΑΣ ΤΙΘΕΣΘΗ ΔΕ ΤΑΣ ΣΤΡΟΤΕΙ
ΙΙΑΣ ΤΑΣ ΕΝ ΤΗ ΒΟΙΩΤΙΗ ΚΗ ΤΑΣ Ε

ΧΙ ΘΟΝΔΕ ΤΑΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΧΩΡΙΣ ΕΚΑΤΕ
ΡΙΑΣ ΑΣ ΚΑΤΑ ΕΦΟΔΙΑ ΛΑΒΩΝΟΙ

ΘΙΟΓΝΕΙΤΙΔΑΟ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΤΙΜΑΣΙΘΙΩ

ΙΠΠΑΡ
ΧΙΟΝΤΟΣ ΕΣΣΤΡΟΤΕΥΘΕΝ ΤΟΙ ΙΠΠΟΤΗ
ΕΝ ΤΗ
ΒΙΩΤΙΗ ΣΑΥΚΛΕΑΟ ΦΙΛΑ ΕΝ ΘΕΙΒΑΣ
ΑΜΕΡΑΣ ΕΞ
ΑΡΙΣΤΙΩΝΟΣ ΕΝ ΘΕΙΒΑΣ ΑΜΕΡΑΣ
ΕΝΔΕΚΑ ΕΥ
ΜΕΙΛΩ ΕΝ ΘΕΙΒΑΣ ΑΜΕΡΑΣ ΕΞ ΘΟΥΘΟ-
ΔΩΡΩ
ΕΝ ΘΕΙΒΑΣ ΑΜΕΡΑΣ ΟΚΤΩ ΕΝ ΩΡΩΠΩ
ΣΑΥΚ
ΛΕΙΑΟ ΑΜΕΡΑΣ ΔΕΚΑ ΕΥΜΕΙΛΩ ΕΝ
ΩΡΩΠΩ
ΑΜΕΡΑΣ ΔΕΚΑ ΠΟΥΘΟΔΩΡΩ ΕΝ ΩΡΩΠΩ
ΑΙΜΕΡΑΣ ΟΚΤΩ ΕΧΘΟΝΔΕ ΤΙΑΣ ΒΟΙΩ-
ΤΙΑΣ

ΚΛΕΑΩΝ

Ὁ ὡς ἄνω κύβος μετ' ἄλλων δημοσιευομένων ἐπιγραφῶν ἐποθετήθη καταλλήλως εἰς τὸν πρὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Σκριποῦς αὐλειον χώρον.

Ἐκ κατασχέσεως

1. Ἴππος (ὑψ. 0.108 μ.), κολοβὸς κατὰ τὴν οὐρὰν καὶ τὸν ἕτερον τῶν ὀπισθίων ποδῶν, πηλοῦ ὑπερύθρου, ἄνευ γραπτῶν κοσμημάτων, ἔφερον ἵππεά, μὴ σωθέντα, ὡς φαίνεται ἐξ ἀποφλοιώσεως τῆς ράχεως τοῦ ζώου καὶ τοῦ λαιμοῦ, ἔνθα ἐστηρίζοντο αἱ χεῖρες τοῦ ἐφιππου. Εὐρέθη εἰς Μουρίκιον Θηβῶν. Τοῦ βου π.Χ. αἰ. (Πί ν. 196 α, τὸ α).

2. Εἰδῶλιον ἵππου, ὑψ. 0.112 μ., πλήρες (ἐκ πέντε τεμαχίων). Ἐκ πηλοῦ ὑπερύθρου ἐπιχρισθέντος διὰ λευκοῦ χρίσματος. Πλήν τῆς κοιλίας καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν σκελῶν, τὸ ζῶον φέρει ἐπίχρισμα ἐξ ἀλαμποῦς, ἀραιᾶς μελανῆς βαφῆς διὰ ψήκτρας. Ἐφερε ἵππεά μὴ σωθέντα (Πί ν. 196 α, τὸ β).

3. Ὅμοιον εἰδῶλιον πλήρες, ἐκ πέντε τεμαχίων, ὑψ. 0.112 μ. Σῶζει τὸν ἵππεά. Πηλοῦ καὶ κατασκευῆς ὡς τὰ προηγούμενα. Τῶν αὐτῶν χρόνων καὶ ὁμοίας προελεύσεως, ὡς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 (Πί ν. 196 β, τὸ α).

4. Ὅμοιον, ὑψ. 0.112 μ. Πλήρες ἐκ πέντε τεμαχίων. Φέρει ἐφιππον μορφὴν καὶ ἐπίχρισμα διὰ μελανῆς βαφῆς (Πί ν. 196 β, τὸ β).

5. Ὅμοιον, κολοβὸν κατὰ τὴν οὐρὰν, τεθραυσμένον εἰς δύο, ὑψ. 0.12 μ. Φέρει ἐφιππον μορφὴν (Πί ν. 196 β, τὸ γ).

6. Εἰδῶλιον ἵππου, ἀκέραιον, ὑψ. 0.094 μ. Τὸ σῶμα κοσμεῖται διὰ γραμμῶν ἐρυθρῶν κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν, μελανῶν κατὰ τὴν ἄλλην. Χαρακτηριστικὴ ἡ κυρτότης τοῦ τραχήλου. Ἐκ

τῆς αὐτῆς ὡς τὰ προηγούμενα θέσεως καὶ τῶν αὐτῶν χρόνων (Πί ν. 196 α, τὸ γ).

7. Εἰδῶλιον σχεδὸν ἀκέραιον, ἀρίστης διατηρήσεως, ὑψ. 0.128 μ., τοῦ τύπου τῶν βοιωτικῶν «παπάδων». Φέρει γραπτὸν διάκοσμον (ἔνδυμα) εἰς τὸ πρόσθιον μέρος. Γραπτοὶ (μέλανες) ἀπεδόθησαν οἱ πλόκαμοι τῆς κόμης. Φέρει εἰς τὴν κεφαλὴν πόλον καὶ ἐλικοειδῆ τὴν κόμην ὑπὲρ τὸ μέτωπον (Πί ν. 196 γ, τὸ β). Εὐρέθη εἰς Μουρίκιον Θηβῶν. Τοῦ βου π.Χ. αἰ.

8. Εἰδῶλιον κολοβὸν κατὰ τὴν κεφαλὴν, σωζ. ὑψ. 0.078 μ., ἐκ πηλοῦ ἐρυθροποῦ. Φέρει γραπτὰ κοσμήματα κατακορύφων κυματοειδῶν γραμμῶν εἰς τὸ πρόσθιον μέρος. Εὐρέθη εἰς Ἀκραίφνιον Θηβῶν. Τοῦ βου π.Χ. (Πί ν. 196 γ, τὸ α).

9. Εἰδῶλιον σατύρου, ἀκέραιον, κλασσικῶν χρόνων, ὑψ. 0.08 μ. Εὐρέθη εἰς Ἀκραίφνιον (Πί ν. 196 γ, τὸ γ).

10. Εἰδῶλιον χοίρου, κολοβὸν τοὺς πόδας, σωζ. ὑψ. 0.044 μ.

11. Λήκυθος ἀκεραία, ὑψ. 0.15 μ. Εἰς τὸ σῶμα φέρει τριπλοῦν κόσμημα ἀνθεμίου. Τοῦ βου π.Χ. αἰ. Εὐρέθη εἰς Ἀκραίφνιον.

12. Ὅμοια ἀκεραία μελανομόρφου ρυθμοῦ, ὑψ. 0.126 μ. Δύο μορφαὶ ἐκατέρωθεν σκεύους, ἐξ οὗ προβάλλουν κλώνοι μετὰ φύλλων. Εὐρέθη εἰς Ἀκραίφνιον.

13. Ὅμοια ἀκεραία τῶν αὐτῶν χρόνων καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς θέσεως, ὑψ. 0.118 μ. Φέρει μελανὸν γάνωμα εἰς τὸ σῶμα καὶ διπλὴν σειρὰν γραμμῶν εἰς τὸν ὦμον.

14. Κῶθων ἀκέραιος, μόνωτος, ἀνοικτοῦ ὑποκιτρίνου - ροδίνου πηλοῦ, μετὰ γραπτῶν γραμμῶν τῶν κοσμημάτων καὶ στιγμῶν εἰς τὸν ὦμον, ὑψ. 0.056 μ.

15. Κωδωνόσχημον σκεῦος μετὰ λαβῆς, κολοβὸν εἰς τὸ χεῖλος, ὑψ. 0.07 μ. Φέρει ἐρυθροκάστανον ἐπίχρισμα ἐξωτερικῶς. Εὐρέθη εἰς Ἀκραίφνιον.

16. Τρεῖς ἀπίοσχημοὶ ἀρύβαλλοι, ὑψ. 0.10, 0.08 καὶ 0.086 μ. Φέρουν ἄπλᾶ γραμμικὰ κοσμήματα εἰς τὸ σῶμα τῶν, ὁ δὲ πρῶτος ζωφόρον ἐκ πέντε κυνῶν.

17. Τεσσαράκοντα καὶ εἰς σφαιρικοὶ ἀρύβαλλοι, οἱ πλεῖστοι ἀκέραιοι, ὑψ. 0.06 - 0.07 μ. Πάντες φέρουν γραπτὴν μετ' ἐγχαράξεων διακόσμησιν διὰ βαφῆς καστανῆς - ἐρυθρᾶς, οἱ πλεῖστοι γραμμωτὴν ἢ ἀνθεμωτὴν, ἐνῶ δεκαεξ φέρουν εἰς τὸ σῶμα ζωφόρον ἐκ τριῶν ἢ τεσσάρων ὀπλιτῶν μετὰ στρογγύλας ἀσπίδας καὶ δόρυ. Πάντες φέρονται προερχόμενοι ἐκ τῆς περιοχῆς Μουρικίου Θηβῶν (Πί ν. 197 α - γ).

18. Ἐξ ἀργυρᾶ καὶ ἔν χαλκοῦν νομίσματα Βοιωτῶν, Ἰστιαίων, Ρόδου.

19. Τριάκοντα καὶ ἐννέα νομίσματα ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὠξειδωμένα ἢ κατιωμένα (Πί ν. 197 δ).

20. Ἐξ χαλκᾶ σκυφωτὰ νομίσματα βυζαντινῶν χρόνων.

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 18 - 20 προέρχονται ἐκ τῆς περιοχῆς Θεσπιῶν.

21. Χαλκοῦν τρίγλωσσον βέλος (τριγλώχιν οἰστός), μήκ. 0.038 μ., μετὰ κοίλου καυλοῦ, διαμ. 0.04 μ. Δύο χαλκᾶ σπειροειδῆ ἐλάσματα, μήκ. περ. 0.02 καὶ διαμ. 0.016 μ.

22. Ὑπὲρ τὰ εἴκοσι τεμάχια χαλκῶν συρίγγων (πρβλ. Μ. Ἀνδρόνικος, *Βεργίνα* I, σ. 225, εἰκ. 66).

23. Τὸ ἀξιολογώτατον τῶν κατασχεθέντων ἀντικειμένων, ὁμοίως ἐκ τῆς περιοχῆς Θεσπιῶν, εἶναι ἔλασμα καὶ ἀποκεκομμένον στέλεχος περόνης χαλκῆς πόρπης τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Τὸ στέλεχος τῆς περόνης κοσμεῖται δι' ὀμάδων ἐγχαράκτων γραμμῶν. Τὸ χαλκοῦν ἔλασμα, σχήματος παραλληλογράμμου, ἀρκετὰ ἐφθαρμένον καὶ ἀποκεκρουμένον, σῶζει εἰς καλὴν κατάστασιν τὸ κεντρικὸν θέμα ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται ἐντὸς παραλληλογράμμου πλαισίου ἐκ παραλλήλων γραμμῶν (ἐγχαράκτων) περιχουσῶν ἐγχαράκτα ἡμικύκλια, εἰς τὸ κέντρον τῶν ὁποίων ὑπάρχει στιγμῆ. Τὸ θέμα τῆς μῆς πλευρᾶς εἶναι ἵππος καὶ πτηνόν, τῆς ἐτέρας τέσσαρες δελφίνες. Ἡ ἐγχαράξις εἶναι λεπτοτάτη καὶ δεξιωτάτη καὶ ἡ ὅλη ἐργασία ἀριστουργηματικῆ. Τὸ σῶζ. ὕψος εἶναι 0.082, τὸ πλάτος 0.083, τὸ δὲ σῶζ. ἔλασσον πάχος 0.001 μ. (Σ χ ε δ. 18 - 19).

24. Ἀκόνη λιθίνη φέρουσα ὀπὴν πρὸς ἀνάρτησιν, μήκ. 0.064, πλ. 0.04, πάχ. 0.008 - 0.014, ὕψ. 0.09 μ. Ἐκ Μουρικίου Θηβῶν.

25. Ἐπιτυμβία στήλη θεσπιακοῦ λίθου ἀπολήγουσα εἰς ἀνθέμιον. Ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένη εἰς τὴν βάσιν τῆς. Ἡ ἀνθεμωτὴ ἀπόληξις κοσμεῖται διὰ ἐγχαράκτου ἀνθεμίου. Ἡ κυρία ἐπιφάνεια τῆς στήλης ἀνώμαλος καὶ μόνον κατὰ μέρη ἐπιμελῶς ἐξεργασμένη, αἱ λοιπαὶ ἐπιφάνειαι ἀμελῶς εἰργασμέναι διὰ τοῦ βελονίου ἢ ὄλως ἀδιαμόρφωτοι. Παριστάνεται ζευγὸς μορφῶν εἰς στάσιν δεξιῶσεως. Ἀριστερὰ ἱματιοφόρος νεανίας ἀγένειος. Ἡ κόμη, τὸ πρόσωπον καὶ τὸ στήθος ἔχουν βλαβὴ ὑπὸ αἰχμηροῦ ἐργαλείου, πιθανῶς ὑπὸ ἀρότρου. Κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς τμήμα τοῦ ἱματίου παρὰ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα, τὴν δὲ ἀριστερὰν χεῖρα προτείνει πρὸς τὸ μέσον τῆς στήλης μετὰ τὴν παλάμην πρὸς τὰ

κάτω. Ὁ δεξιὸς ποὺς ἄνετος φέρεται πρὸς τὰ ὀπίσω, ἐνῶ ὁ ἀριστερὸς πατεῖ σταθερῶς ὡς κίων. Ἐναντι αὐτοῦ καὶ παρὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς στήλης νεαρὰ γυνὴ ἐνδεδυμένη χιτῶνα καὶ βραχὺ ἱμάτιον. Στηρίζεται εἰς τὸν ἀριστερὸν πόδα.

Στιβαρὰ καὶ ἀδρὰ παριστάνονται ὁ λαϊμὸς καὶ αἱ χεῖρες τῶν μορφῶν, μετὰ ἰδιαιτέραν δὲ ἐπιμελειαν ἔχουν ἀποδοθῆ τὰ πρόσωπα μετὰ τὸν μεγάλον ὀφθαλμὸν καὶ τὰ παχέα χεῖλη τῆς γυναικὸς. Ἡ ὄλη ἐκτέλεσις εἶναι ἐπιμελής καὶ ἀκριβὴς καὶ παρὰ τὰς ἀτελείας εἰς τὴν γενικωτέραν ἐπεξεργασίαν καὶ τὴν ἀδρὰν πλαστικὴν ἀπόδοσιν, ἡ στήλη ἀνήκει εἰς τὰ ἀριστα βοιωτικὰ ἔργα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ὑψος στήλης μετὰ τῆς ἀνθεμωτῆς ἀπολήξεως 0.65, πλάτος (ἐκ τῶν ἄνω) 0.345 - 0.35 - 0.37, πάχος 0.08 μ. Ὑψος ἀνδρὸς 0.345, ὕψος γυναικὸς 0.355, ἀπόστασις μορφῶν μεταξὺ τῶν 0.13 μ. Μέγ. ὕψος ἀναγλύφου 0.015 μ. (Πί ν. 198 α - β).

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Θῆβαι

Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1970, ἀνελήφθη ἡ προσπάθεια συντάξεως ἐνὸς καταλόγου περιεχομένων τῶν ἐντὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου τοῦ Saint - Omer (αὐτῆ Μουσείου Θηβῶν) φυλασσομένων πολυαριθμῶν εὐρημάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τῆς οἰκείας Ἐφορείας. Ἡ ἐν λόγῳ ἐργασία συχνάκις ἦτο δυσχερὴς, δεδομένου ὅτι εἰς ἱκανὰς περιπτώσεις οὐδεμία ἐνδειξις προελεύσεως εἶχε σωθῆ ἢ ἄλλαι σχετικαὶ πληροφορίαι¹. Ἐκ τοῦ καταγεγραφομένου ὕλικου ἱκανὸς ἀριθμὸς εὐρημάτων ἐξήχθη ἐκ τῶν κιβωτίων διὰ συγκόλλησιν, συντήρησιν κλπ. προκειμένου νὰ ἀνανεωθῆ ἢ συμπληρωθῆ τὸ ἐπανεκθετικὸν ὕλικόν.

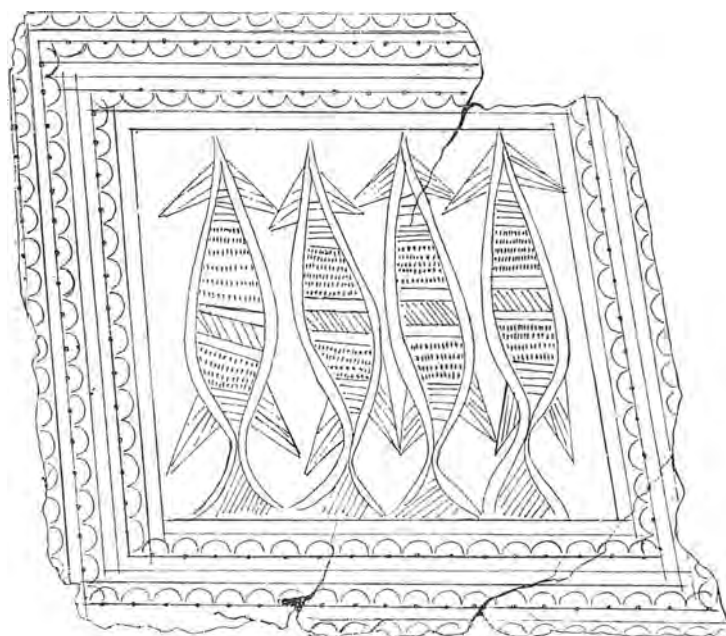
Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Θεσπιῶν

Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1970, κατεγράφη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ τῶν Θεσπιῶν, ἡ φυλασσομένη εἰς δύο αἰθούσας τοῦ ἐκεῖ κοινοτικοῦ καταστήματος. Ἡ ἐν λόγῳ συλλογὴ ἀπαρτίζεται βασικῶς ἐξ ἐπιτυμβίων στηλῶν, ὀλίγων ἐπιγραφῶν (ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν θεσπιακῶν ἐπιγραφῶν εὐρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν), ὡς καὶ ἐκ τινῶν ἐλλιπῶν ἀγαλμάτων. Τὰ πλεῖστα τῶν ἀνωτέρω ἀνευρέθησαν τυχαίως κατὰ τὴν διάρκειαν ἀρόσεως, προέρχονται δὲ κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τὴν θέσιν « Κάστρο », ὅπου ἄλλωστε τοποθετοῦνται αἱ ἀρχαῖαι Θεσπιαί. Πρέπει ἰδιαιτέ-

1. Πολύτιμος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ πείρα τοῦ φύλακος Ἰωάννου Λάμπρου.

Σχέδ. 18. Ήλασμα χαλκής πόρπης ἐκ Θεσπιῶν (Α΄ ὄψις)

Σχέδ. 19. Ήλασμα χαλκής πόρπης ἐκ Θεσπιῶν (Β΄ ὄψις)

πως να τονισθῆ ὅτι εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ἐν λόγῳ συλλογῆς τὰ μέγιστα συνέβαλον οἱ κάτοικοι τῶν Θεσπιῶν², ὡς καὶ ὁ φύλαξ τῆς Συλλογῆς Παν. Χατζῆς.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΘΗΒΑΙ

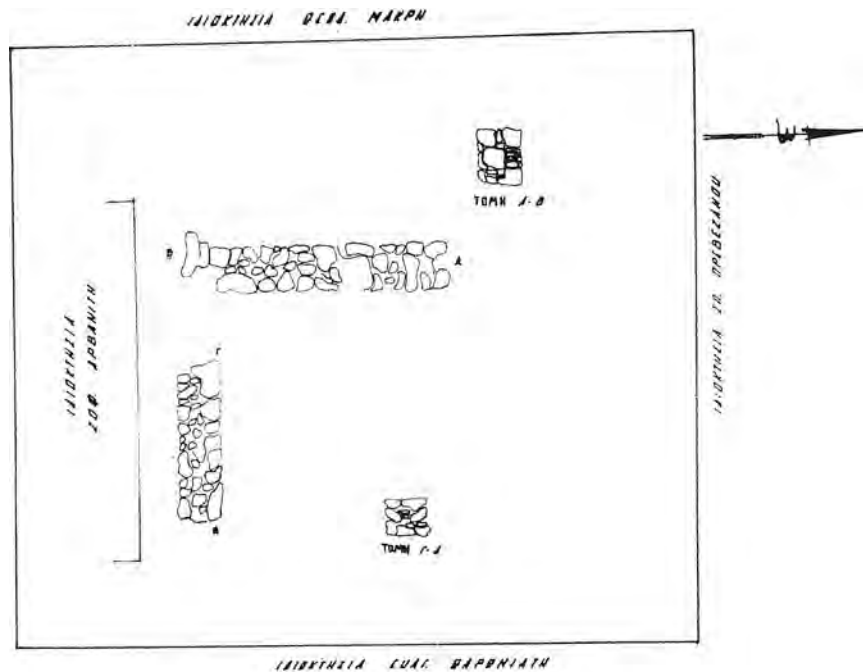
Οἰκόπεδον Ἄντων. Τζουμανέκα (Πυρὶ)

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν κατασκευὴν προσθήκης εἰς τὴν οἰκίαν Τζουμανέκα, εἰς τὸ προάστειον Πυρὶ Θεβῶν, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς τάφοι τῆς ὑστέρας ἐλ-

δακρυδόχα ἀγγεῖα, φαιοῦ ἐπιχρίσματος, τῆς ὑστέρας ἐλληνιστικῆς περιόδου. Αἱ παρειαὶ τῶν τάφων I καὶ II ἔφερον ἴχνη ἐπιχρίσματος. Κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς πρὸς θεμελίωσιν τῆς οἰκίας εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς ἀριθμὸς τῆς κλασσικῶν τάφων (βλ. *ΑΔ* 23 (1968): Χρονικά, σ. 221).

Οἰκόπεδον Σοφίας Ἀρβανίτη (Μικρὸ Καστέλλι)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, εὐρισκόμενον πρὸς Β. τῆς ὁδοῦ τῆς χωριζούσης τοὺς δύο λόφους τῶν Καστελλίων, κατὰ τὴν διάνοξιν βόθρου

Σχέδ. 20. Θεβαί. Μικρὸ Καστέλλι. Οἰκόπ. Σ. Ἀρβανίτη. Τοῖχοι βυζαντινῶν χρόνων

ληνιστικῆς περιόδου, ἐδραζόμενοι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ πάρου. Ἐπρόκειτο περὶ συνήθων κιβωτιοσχημῶν τάφων (Πίν. 199 β) κατεσκευασμένων ἐξ ἐπιμελέστατα λελαξευμένων πλακῶν τιτανολίθου. Ἡ ἐπικάλυψις τῶν τάφων (πλήρως διετηρήθη τοῦ ἐνὸς μόνον), ἦτο ἐκ δύο λελαξευμένων πλακῶν. Οἱ δύο ἐκ τῶν τάφων ἦσαν παλαιότερον σεσυλημένοι, δὲν περιείχον εἰμὴ μόνον ὀστά. Ὁ τρίτος, ἀσύλητος, τάφος περιείχεν ὀκτὼ ἀκέραια καὶ δύο τεθραυσμένα

ἀνεφάνη παραβίασις ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου ὡς καὶ ἡ ἀρχὴ δρόμου μυκηναϊκοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος ὡς διεπιστώθη ἀφέθη ἡμίτελής (μῆκ. 1.60, ὕψ. παρειῶν δρόμου 1.30, πλ. 0.78 μ.). Εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τμήμα τοῦ αὐτοῦ οἰκόπεδου ἀπεκαλύφθησαν δύο τεμνόμενοι τοῖχοι (Σχέδ. 20), ἀνήκοντες πιθανῶς εἰς οἰκίαν βυζαντινῶν χρόνων, τεμάχια τοιχογραφιῶν τῶν αὐτῶν χρόνων - ἀπομίμησις ὀρθομαρμαρώσεως (Πίν. 199 α), ἐνῶ εἰς βάθος 2.10 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου Α ἀπεκαλύφθη εἰς μικρὰν ἑκτασιν χαλικόστρωτον δάπεδον.

2. Βλ. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 241 - 42.

Οικόπεδον Ἀγγελικῆς Μπαϊρακτάρη (Ἅγιοι Θεόδωροι)

Εἰς τὸ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Ἁγίων Θεοδώρων ἀριθ. 14 κείμενον οἰκόπεδον Μπαϊρακτάρη, κατὰ τὰς ἐργασίας ἀνεγέρσεως νέας οἰκίας, ἀνευρέθη φρέαρ, βάθ. 1.20 καὶ διαμ. 1 μ., κατὰ τὸ ἥμισυ λελαξευμένον εἰς τὸν πῶρον, κατὰ τὸ ἕτερον δὲ κτιστόν, διατηροῦν ἴχνη ἐπιχρίσματος (κορασανίου), πάχ. 0.22 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ φρέατος ἦτο ἐστρωμένον δι' ὀρθογωνίων κεράμων. Δὲν περιεῖχεν εἰμὴ μόνον ὄστρακα νεωτέρων βυζαντινῶν χρόνων.

Οικόπεδον Χαράλ. Λούκου (Κολωνάκι Θηβῶν)

Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀποχωματώσεως εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, κείμενον ἐπὶ τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ πρὸς Ἀθήνας, ἀνευρέθη ἀγωγὸς ὑδρεύσεως (πλ. 0.15 μ.), ρωμαϊκῆς πιθανῶς ἐποχῆς, μὲ διεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., βαίων παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνωτέρω ὁδόν. Ὁ ἀγωγὸς ἠρευνήθη εἰς μήκος 2.45 μ. Τὸ ἀκριβὲς μήκος αὐτοῦ δὲν ἠρευνήθη λόγῳ τῆς καταστροφῆς τοῦ υπολοίπου τμημάτων του ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφέως. Ὁστρακα ἢ καλυπτῆριοι κέραμοι δὲν ἀνευρέθησαν.

Οικόπεδον Δημ. Μαρίνου (ὁδὸς Κέβητος)

Κατὰ τὰς ἐργασίας θεμελιώσεως οἰκοδομῆς εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κέβητος οἰκόπεδον τοῦτο, συνορεύον πρὸς τὴν πλατεῖαν Ἁγίου Γεωργίου Θηβῶν, ἀπεκαλύφθησαν δύο συγκοινωνοῦσαι «δεξαμεναί», διαμ. 2.40 καὶ 1.90, βάθ. δὲ 1.75 καὶ 1.50 μ. ἀντιστοίχως Ὁ πυθμὴν τῆς μικροτέρας «δεξαμενῆς» εὕρισκετο ὑψηλότερον τοῦ ἐτέρου. Αἱ ἐν λόγῳ «δεξαμεναί» ἦσαν βασικῶς λελαξευμέναι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐν συνεχείᾳ δὲ λίαν ἐπιμελῶς ἐπικεχρισμέναι διὰ κορασανίου. Κατεσκευασμέναι ἢ μία παρὰ τὴν ἄλλην, ἐπεκοινώνουν διὰ κυκλικῆς ὀπῆς, διαμ. 0.28 μ. Εἰκάζεται, ὅτι αἱ ἐν λόγῳ κατασκευαὶ ἀπετέλουν μέρος τῶν ἐργαστηριακῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ, κατὰ τὴν παράδοσιν, εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἰδρυμένου μοναστηρίου. Μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἐρεῦνης αἱ δεξαμεναὶ κατεχώσθησαν.

Οικόπεδον Χαράλ. Κώνστα (Νέα Θήβα)

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον, τὸ ὅποιον κεῖται ἐγγύτατα τοῦ Γηροκομείου Θηβῶν, ἀνευρέθη συστάς ἐκ τεσσάρων βυζαντινῶν κεραμοσκεπῶν τάφων, οἵτινες εἶχον λαξευθῆ ἐντὸς τῆς μαλακῆς ψαμμολιθιάς εἰς βάθος 0.55 ἕως 1.10 μ.

Ὁ εἰς τούτων περιεῖχε διπλὴν ταφὴν μὲ ἀκέρατοιον τὸν σκελετὸν καὶ τὴν ἐκ κεράμων ὀροφήν. Περισυνελέγησαν δακτύλιοι καὶ ψέλια εὐτελοῦς ἀξίας, ὡς καὶ ὄστρακα μὲ πολυχρῶμον δάλωσιν.

Ὁδὸς Ζεγγίνη (Σχέδ. 21)

Κατὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ ὑπὸ τοῦ Δήμου Θηβαίων, ἤλθον εἰς φῶς τμήματα τεμονόμενων τοίχων, ἐκ δόμων ἐντοπίου παρολίθου, ὡς καὶ κροκαλοπαγῶν λίθων (εἰς βάθος 0.55 - 0.60 μ.), ἀμελοῦς κατὰ τὸ πλεῖστον κατασκευῆς, φορᾶς ἐκ Δ. πρὸς Α. κυρίως, καὶ ἐκ Β. πρὸς Ν.

Ὡς ἐκ τοῦ ἐπείγοντος χαρακτήρος τῶν ἐργασιῶν διαμορφώσεως, ἡ ἀνασκαφὴ περιορίσθη μόνον κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἰδιοκτησιῶν Φανῆς Μπρούμα καὶ Δημητρίου Παυλογιαννοπούλου τμήμα, διαιρεθεῖσα εἰς δύο τομεῖς Α' καὶ Β', μὴ ἀποκαλύψασα οὕτω τὸ ἀκριβὲς μήκος τῶν ἀνευρεθέντων τοίχων. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἐκ τοῦ τομέως Α' προέρχονται ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀνήκοντα εἰς δωρικὸν ἐπιστύλιον καὶ γείσον μετὰ σταγόνων καὶ προμόχθων ἐκ παρολίθου (μήκ. 0.50 καὶ 0.40, ὕψ. 0.33 καὶ 0.44 μ. ἀντιστοίχως) (βλ. Μ. Θηβῶν Β.Ε. 1299 - 1301) (Πί ν. 199 γ).

Τέλος, σημειοῦται ὅτι, πλην τῶν μελαμβαφῶν ὄστράκων, ἀραιῶν γενικῶς, εἶχον ὄστρακα βυζαντινῆς ἐποχῆς μὲ δάλωσιν, ὡς καὶ ἐλάχιστα μυκηναϊκὰ ἐκ ψευδοστόμων ἀμφορίσκων. Ἡ ἔρευνα δὲν ἐχώρησεν εἰς βάθος.

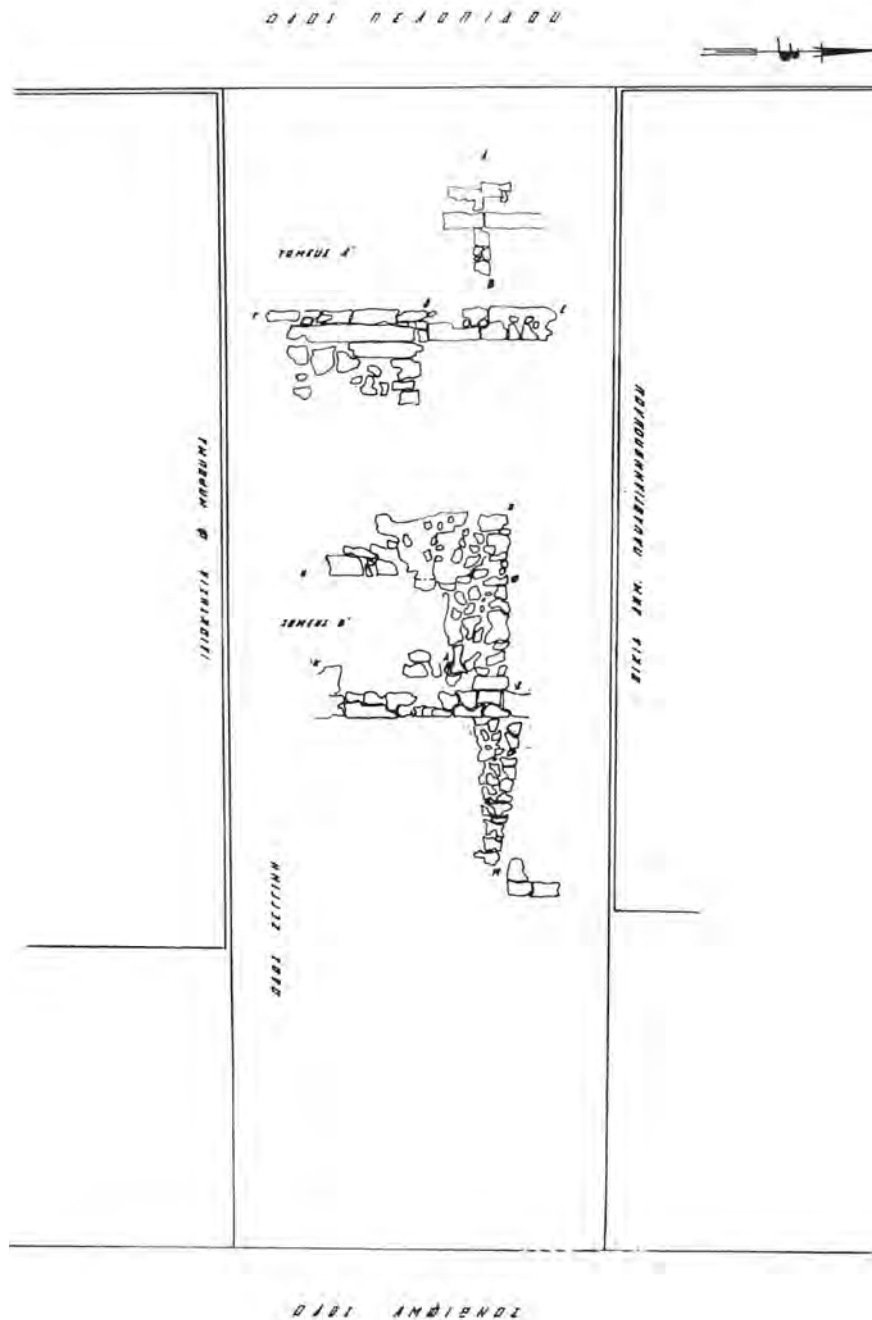
Οικόπεδον Δημ. Μπάκα (Πυρὶ Θηβῶν)

Εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ «151» κείμενον οἰκόπεδον, παρὰ τὴν ἀγροτικὴν ὁδὸν τὴν ὀδηγοῦσαν εἰς Καβεῖριον, ἀνευρέθη, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐργασιῶν διαμορφώσεως, τοίχος, μήκ. 6.60 μ., ἐκ διπλῆς σειρᾶς δόμων παρολίθου, ἐπιμελοῦς κατασκευῆς. Διήρχето παρὰ τὴν οἰκίαν Δημ. Νίκα³ μὲ κατεύθυνσιν ΝΔ. συνεχιζόμενος πρὸς ΒΑ. ἐντὸς τῆς προμνησθείσης ὁδοῦ «151». Ἐκ κινητῶν ἐδρημάτων οὐδὲν ἀνευρέθη πλην ἀραιῶν μελαμβαφῶν ὄστράκων, οὐδόλως χαρακτηριστικῶν διὰ τὴν ἀσφαλῆ χρονολόγησιν τοῦ ὡς ἄνω τοίχου.

ΑΝΤΙΚΥΡΑ

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1970, κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ὁδοῦ Ἀντικύρας - Δεσφίνης ὑπὸ τῆς ΜΟΜΑ

3. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Δημ. Νίκα, νυκτοφύλακος τοῦ Μουσείου Θηβῶν, οὐδὲν ἀνευρέθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν θεμελιώσεως τῆς οἰκίας του.

Σχέδ. 21. Θήβαι. Κάτωπις άνασκαφής οδού Ζεγγίνη

εις την θέσιν « Παλάτια » και ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Σπ. Παπαγεωργοπούλου, ἀνευρέθησαν καὶ ἐν μέρει κατεστράφησαν τέσσαρες ὑστεροαρχαῖκοι τάφοι.

Κατὰ τὴν σύντομον ἀνασκαφικὴν ἔρευνα, ἥτις διενεργήθη, ἀπεκαλύφθη ὅτι οἱ δύο ἐκ τούτων δὲν ἦσαν παρὰ ἀπλᾶ λαξεύματα εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ἐνῶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἐτέρων δύο τάφων οἱ νεκροὶ εἶχον ἐναποτεθῆ ἐντὸς εὐρυστόμων πύλων (Πί ν. 199 δ). Περιστευεῖται ἰκανὸς ἀριθμὸς εἰδωλίων, κυρίως πτηνῶν, ὡς καὶ ἀγχείων⁴, ληκυθίων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ φέρουν μελανομόρφους μυθολογικὰς παραστάσεις (Πί ν. 200 α - β).

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐπίσκεψιν εἰς Ἀντίκυραν, ἐπραγματοποιήθη μερικὴ περισυλλογὴ τῶν ἐκ τῆς θέσεως « Παλάτια » καὶ πάλιν προερχομένων ἀρχαίων: 1. Ἐπίστεψις ἀνθεματῆς ἐπιτυμβίας στήλης (ἀριθ. Β.Ε. Μ. Θηβῶν 1294). 2. Μαρμάρινος κιονίσκος ἀποτελούμενος ἐκ δύο τεμαχίων (ἀριθ. Β.Ε. Μ. Θηβῶν 1295). 3. Λίθινον λουτήριον, κωνικοῦ σχήματος (ἀριθ. Β.Ε. Μ. Θηβῶν 1296). 4. Βυζαντινὸν ἐπίθημα κιονοκράνου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, φέρον ἐπὶ τῆς μῆρας στενῆς πλευρᾶς ἐγγάρακτον σταυρόν (ἀριθ. Β.Ε. Μ. Θηβῶν 1302) (Πί ν. 199 ε).

Τέλος, ἐλήφθησαν τὰ δέοντα μέτρα διὰ τὴν ἀποτείχισιν πλίνθου ἐξ ἀβεστολίθου, φερομένης τὰ ἴχνη πελμάτων χαλκοῦ ἀγάλματος. Αὕτη ἦτο ἐντετειχισμένη εἰς τὸν παραλιακὸν οἰκίσκον τοῦ Ἰω. Κούτουλα, εἰσῆχθη δὲ εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν μὲ ἀριθ. Β.Ε. 1298.

Α.Α. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

ΦΘΙΩΤΙΣ

Συνεχίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἡ παρακολούθησις τῶν πάσης φύσεως ἐργασιῶν τῶν ἀποτομένων τοῦ ἀντικειμένου τῆς Ὑπηρεσίας μας. Εἰς ὄρισμένας περιπτώσεις αἱ ἐργασίαι διερευνήσεως ἐξελιχθήσαν εἰς κανονικὴν ἀνασκαφὴν, ἰδιαιτέρως δὲ ἐν Λαμίᾳ. Εἰς τὸν Νομὸν Φθιώτιδος ἐγένετο συστηματικὴ προσπάθεια περισυλλογῆς ὕλικου καὶ ἐξασφαλισεῶς του εἰς τὴν θέσιν εὐρέθη ἢ μεταφορᾶς του εἰς τὴν Ἀρχαιολ. Συλλογὴν Λαμίας ἢ ἐνίοτε καὶ εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν. Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Νομαρχίας Φθιώτιδος καὶ τοῦ Δήμου Λαμιῶν προωθήθη τὸ αἶτημα ἀνεγέρσεως ἀρχαιολογικοῦ μουσείου ἐν Λαμίᾳ.

4. Α.Α. 23 (1968): Χρονικά, σ. 224.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΛΑΜΙΑ

Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Σαμαρᾶ

Τὸ οἰκόπεδον ἀνεσκάφη εἰς τὸ σύνολόν του. Πάντα τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἀποκαλυφθέντα οἰκοδομικὰ λείψανα (κινητὰ εὐρήματα δὲν ἐγένοντο) εὐρίσκονται πρακτικῶς εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην (βάθος), καίτοι ἀνήκουν εἰς διαφόρους πωσ ἐποχάς. Τὸ βάθος τῶν εἶναι περίπου 1.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν σημερινῶν ὁδῶν (Πί ν. 201 α).

Κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος διατρέχει ὅλον τὸ οἰκόπεδον τοῖχος (Ν. - Β.) (Πί ν. 201 α, ἀριθ. 1), σωζόμενος μόνον εἰς τὴν σειρὰν τῆς θεμελιώσεως, ἐδραζομένης ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Αἱ πλίνθοι εἶναι ἐκ πάρου, παρέχουν δὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρώτη των χρήσις δὲν ἐγένετο εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν, ἀλλ' ὅτι ἐλήφθησαν ἐξ ἄλλης θέσεως καὶ κτηρίου τῆς ἀφθονούσης εἰς τοιοῦτον ὕλικὸν πόλεως. Διατρέχουν εἰς εὐθείαν γραμμὴν τὸν ὅλον ἐρευνηθέντα χώρον, προεκτεινόμενα καὶ πέραν τῶν πρὸς Ν. καὶ Β. ἀσκάπτων ἀκινήτων. Ἔχουν πλάτος 0.85 μ., ὅπισθεν (πρὸς Δ.) φέρουν πυκνὴν σειρὰν ἀντηρίδων καὶ ἐπειδὴ ὁ ὅλος τοῖχος εὐρίσκεται εἰς σημεῖον τῆς πόλεως παρουσιάζον κλίσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α., ὑποθέτω ὅτι ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι ἀνάλημμα, ἢ ἄλλως διατείχισμα (πρβλ. τὸ μικρὸν πλάτος του), δυνάμενον νὰ χρονολογηθῆ εἰς τοὺς χρόνους τῆς Αἰτωλικῆς Συμπολιτείας (3ος - 2ος αἰ. π.Χ.).

Εἰς ὑστερωτέρους χρόνους (ρωμαϊκοὺς ἢ πρωιμωτάτους βυζαντινοὺς) ὁ πρὸς Α. τοῦ τοίχου χώρος διαμορφωθείς εἰς ἄνδρον ἐχρησίμευσεν ὡς αὐλὴ ἴσως ἢ ὡς δάπεδον κτηρίου, τοῦ ὁποίου δὲν ἐσώθησαν οἰκοδομικὰ λείψανα, πλὴν ὀρθογωνίων τινῶν κεράμων, δι' ὧν ἐπεστρώθη ὁ χώρος.

Μίαν ἄλλην, καὶ τὴν τελευταίαν, φάσιν ἀντιπροσωπεύουν πάντα τὰ λοιπὰ οἰκοδομικὰ λείψανα τὰ πρὸς Α. τοῦ παρίνου τοίχου ἀποκαλυφθέντα.

Ὁ τοῖχος 2, ὁ βαίνων μερικῶς ἐπὶ τοῦ παρίνου τοιοῦτου, πατεῖ καὶ ἐπὶ τῶν προμνησθέντων κεράμων καὶ συγκροτεῖ τὸν παράλληλον τοῦ τοίχου 4. Ὁ πρῶτος εἶναι ἐκτισμένος ἐκ κύβων ἀβεστολίθου καὶ ἀργῶν συνδεομένων ἐνιαχοῦ δι' ἀσβέστου. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 4 ἀποτελεῖται ἐκ κοινῶν πάλιν λίθων καὶ μειζόνων ἀποτμημάτων παρίνων πλίνθων, κυρίως δὲ ἐξ ἀβεστολιθικῶν τοιοῦτων. Ὅμοίως φέρει καὶ οὗτος συνδετικὴν ἀβεστον.

Καὶ πάντες οἱ λοιποὶ τοῖχοι ὁμοίως καὶ ἔτι ἀμελέστερον εἶναι κατεσκευασμένοι. Κατασκευαστικῶς οἱ τοῖχοι δὲν παρουσιάζουν καινοτομίαν τινά, ἐπὶ τοῦ διαπέδου ὅμως τοῦ οἰκοπέδου

ἀπεκαλύψαμεν ἱκανὸν μέρος ψηφιδωτοῦ διακόσμου (Πί ν. 201 β). Αἱ ψηφίδες, χρώματος μέλανος, ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ, πατοῦν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ πεπατημένου καὶ ἰσοπεδωμένου χώματος καὶ συνεπῶς εἶναι χαλαραὶ καὶ ἐνιαχοῦ κεκινημένοι. Ἀποδίδουν ἐσχηματοποιημένα φυτικά κοσμήματα (πλοχμόν, ἔλικας). Τὸ ψηφιδωτὸν φαίνεται ὅτι ἀνεπτύσσετο περίξ κεντρικοῦ τινος θέματος, διότι εἰς τὴν ῥαν τοῦ πυρῆνος τούτου ἐγράφη κυκλικῶς ἐπιγραφὴ διὰ κυανοπρασίνων ψηφίδων, ἡ ὁποία σωζομένη κατὰ τὸ βόρειον ἡμισυ αὐτῆς ἔχει ὡς ἑξῆς :

-ΓΩΝ [ΑΠ]ΟCΤΟΛΩΝ ΥΠΕΡ ΕΥΧ[C·E]Υ
ΑΥΤΟΥ

Οἰκόπεδον Πετροπούλου (ὁδὸς Ροζάκη Ἀγγελῆ καὶ Ἀμαλίας)

Μονὸς τοῖχος ἐκ μιᾶς σειρᾶς πωρίνων δόμων ἀπεκαλύφθη κατὰ τὰς ἐργασίας ἀνεγέρσεως νέας οἰκοδομῆς (Πί ν. 201 γ - δ). Οἱ πῶροι ἐπανεχρησιμοποιήθησαν ἐνταῦθα κατὰ τοὺς τελευταίους ἑλληνιστικούς χρόνους. Κινητὰ εὐρήματα δὲν ἀπεκαλύφθησαν. Εἰς τὸ αὐτὸ οἰκόπεδον ἀπεκαλύφθη καὶ κτιστὸς πῆθος βυζαντινῶν χρόνων.

Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Μπελιάνη

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν πεδίλου ἀπεκαλύφθη τμήμα πωρίνου τοῖχου τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Περαιτέρω ἀνασκαφικὴ διερεύνησις τοῦ οἰκοπέδου δὲν κατέστη δυνατὴ.

Οἰκόπεδον Εὐθ. Καρανάσου (Βαλαωρίτου 2)

Συριγῆ ἐντὸς τοῦ βράχου, ἐνισχυομένη ὑπὸ κτιστοῦ τόξου καὶ θεωρουμένη μέρος ἀγωγοῦ ἢ ὑπογείου διόδου πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκρολαμίας φραγκικὸν ἢ καταλανικὸν φρούριον, ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ παρὸν οἰκόπεδον ἀλλὰ δὲν παρέσχεν εὐρήματά τινα διὰ τὸν χρονολογικὸν αὐτῆς προσδιορισμὸν (Πί ν. 201 ε).

Οἰκόπεδον Θωμᾶ Χαρώνη (ὁδὸς Τσακάλωφ καὶ Ἀλαμάνας)

Ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες τάφοι τῶν πρώιμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Εἶναι τυπικῶς κιβωτιόσχημοι ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων (Πί ν. 202 α - β, 203 β). Πάντες ἔδωσαν ἀξιόλογα καὶ κυρίως ἄφθονα κτερίσματα (Πί ν. 202 γ).

Ἀξιολογώτατον εὕρημα εἶναι δίσκος χαλκοῦς, ἐφθαρμένος κατὰ τὴν περιφέρειαν, φέρων κατὰ τὴν μίαν του ὄψιν ἐγχάρακτον σύμπλεγμα δύο γυναικῶν ἐναγκαλιζομένων ἀλλήλας ἐν ζωηρᾷ κινήσει, τὴν ὁποίαν τονίζουν οἱ λεπτοὶ χιτῶνες τῶν γυμνῶν κατὰ τὸ ἄνω ἡμισυ μορφῶν.

Ἡ κίνησις τῶν μορφῶν καὶ ἡ ὅλη ἐκτέλεσις προσδίδουν εἰς τὴν παράστασιν ἐνάργειαν, ἐμψύχωσιν καὶ καλλιτεχνικὴν στάθμην ὑψηλὴν (Πί ν. 203 α).

Στρατῶνες Παγκρατίου Λαμίας

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἀποχωματώσεως ἤλθεν εἰς φῶς ἀκέφαλος λέαινα, ὕψ. 0.47 μ., πιθανώτατα ἐπιτύμβιον σῆμα τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (Πί ν. 204 α). Τὸ ἄγαλμα μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Λαμίας. Ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης δύο τάφοι κιβωτιόσχημοι, ὧν ὁ εἷς ἔδωσε πέντε δακρυδόχους, δύο ἀμφορεῖς, ὕψ. 0.35 καὶ 0.20 μ., ὁ δὲ ἕτερος ἀγγεῖα καὶ εἰδῶλια τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Οἰκόπεδον Τσαγκάρη (ὁδὸς Θερμοπυλῶν)

Ἀπεκαλύφθησαν δύο τάφοι, ὁ εἷς κιβωτιόσχημος, ὁ ἕτερος κεραμοσκεπῆς. Ὁ πρῶτος ἔδωσε τρία κολοβά γυναικεία εἰδῶλια, πέντε δακρυδόχους, μίαν ὑδρίαν, ὕψ. 0.40 μ., ἀρύβαλλον εἰς θραύσματα, τρεῖς φιάλας, ὁ δὲ δευτερός εἰδῶλιον γυναικῶς καὶ ἀνδρικῶν πῆλινον εἰδῶλιον τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Περιοχὴ ρεύματος πρὸς Αὐλάκιον

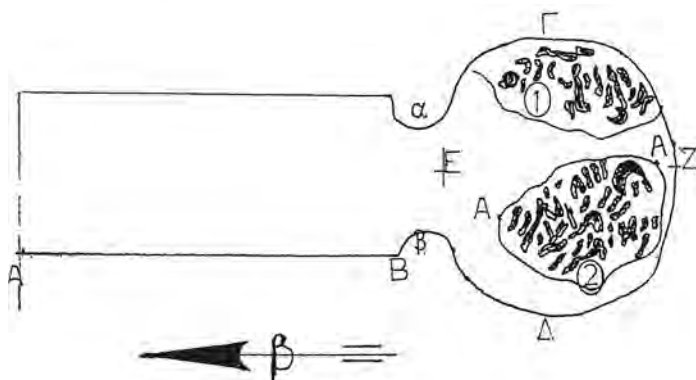
Εἰς ἐργασίας ἀποχωματώσεως, ἀπεκαλύφθη καὶ ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθη εἰς τὴν Συλλογὴν Λαμίας ἐπιτυμβία στήλη, κολοβή, σωζ. ὕψ. 1.37 καὶ πλ. 1.18 μ., ἥτις διασώζει τὸ μεῖζον μέρος δύο μορφῶν, μιᾶς ἀνδρικῆς ἐπ' ἀριστερᾷ ἰσταμένης εἰς 3/4 καὶ μιᾶς γυναικείας ἔναντι τῆς πρώτης. Τῆς ἀνδρικῆς μορφῆς ἔχει ἀποκρουσθῆ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἀπὸ τοῦ ὤμου καὶ ἡ δεξιὰ ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ πήχεως. Ἐλλείπει ἐπίσης τὸ τμήμα τῶν κάτω ἄκρων ἀπὸ τῶν γονάτων περίπου, τὸ ἀριστερόν δὲ τμήμα τοῦ σώματος καὶ τοῦ ἱματίου ἔχει ἀποκρουσθῆ ὁμοῦ μετὰ τῆς στήλης. Πρόκειται περὶ ἐπιτυμβίας στήλης τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. καλῆς τέχνης. Αἱ μορφαὶ παριστάνονται εἰς τὴν στάσιν τῆς δεξιῶσεως, καίτοι ἔχουν ἀποκρουσθῆ αἱ ἄκραι χεῖρες. Ἡ ἀνδρικὴ μορφή φέρει ἱμάτιον, ἡ γυναικεία παριστάνεται καθημένη, ἀλλ' οὐδὲν ἐσώθη ἐκ τοῦ καθίσματος. Ἐφερε χιτῶνα πορπούμενον εἰς τοὺς ὤμους καὶ ἀπλούμενον εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καὶ ἱμάτιον εἰς τὸν δεξιὸν ὤμον. Αἱ μορφαὶ ἔχουν ἀποχωρισθῆ τὸσον τοῦ βᾶθους, ὥστε εἶναι σχεδὸν ἐλεύθεραι. Ἡ γυναικεία μορφή προσβλέπει πρὸς τὸν ἄνδρα ἐν περιπαθεῖ ἀνατάσει τῶν ὀφθαλμῶν, ἐνῶ τὸ βλέμμα τοῦ ἀνδρὸς πλανᾶται ἐν βύθει εἰς τὸ κενόν (Πί ν. 204 β).

ΑΜΦΙΚΛΕΙΑ

Κατά τὸ ἔτος 1969 εἶχε διενεργηθῆ τὸ πρῶτον ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ὑπομνηναϊκὸν νεκροταφεῖον, τὸ κείμενον περὶ τὰ 3 χλμ. πρὸς Α. τῆς κόμης Ἀμφίκλεια, ἐπὶ προβοῦνου τοῦ Παρνασοῦ καὶ κατὰ τὴν θέσιν « Σκοτεινίαν ». Ἡ ἀνασκαφὴ ἐκείνη ὑπῆρξε κατὰ πάντα ἀποδοτικὴ καὶ διδακτικὴ καί, παρὰ τὰς ἐξαιρετικὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας παρουσίαζεν ἡ ἔρευνα, λόγῳ τοῦ ἀπροσφόρου τοῦ ἐδάφους (πρηνοῦς καταφύτου ὑπὸ θάμνων καὶ δένδρων), συνεχίσθη καὶ ἐφέτος. Καὶ πάλιν ἐδικαίωσε τὰς προσδοκίας μας καὶ ἀπεσαφίνισε περαιτέρω ζητήματα χρονολογικὰ καὶ ἄλλα.

Ἐφέτος ἠρυνήθησαν προσεκτικῶς ἑννέα τάφοι, τῶν ὁποίων τὰ σχήματα καὶ αἱ γενικώτεροι

τοῦ θαλάμου οὐχὶ διὰ τῆς γνωστῆς καὶ συνήθους λιθοδομῆς, ἀλλὰ διὰ πλακῶς κεκλιμένης πρὸς τὸ μέτωπον καὶ συγκρατουμένης κατὰ τὴν βάσιν τῆς διὰ μικροτέρων λιθαρῶν (Πί ν. 211 β), ὡς καὶ ἡ λάξευσις βαθμίδων εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου. Οἱ περισσότεροι τάφοι εἰς τὴν Ἀμφίκλειαν ἔχουν ὠρυγμένους ἐλλειψοειδεῖς ἢ ὀρθογωνίους ἀποθέτας ἢ λακκοειδεῖς τάφους εἰς τὸν θάλαμον καὶ σπανιώτερον εἰς τὸν δρόμον, οἱ ὁποῖοι ἐνίοτε καλύπτονται ὑπὸ πλακῶν. Τὰ κτερίσματα καὶ αἱ ταφαὶ ἔχουν διαταχθῆ εἰς ομάδας (Πί ν. 211 γ), καλυπτούσας τὸν θάλαμον καὶ κυρίως τοὺς μυχούς, οἱ ὁποῖοι διανοίγονται εἰς τὰ ἀκραῖα σημεῖα αὐτοῦ. Ὡς εἶχομεν γράψαι καὶ περὶ τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς, τὰ κτερίσματα τῶν ταφῶν

ΕΖ 1,55
 ΑΑ=1,00
 ΑΒ=2,50
 ΓΔ=1,85
 αβ=0,80

② ἴσως ἕτερα ταφή παλαιότερα

Σχέδ. 22. Ἀμφίκλεια. Θαλαμοειδῆς τάφος ὑπομνηναϊκοῦ νεκροταφεῖου

κατασκευαστικαὶ λεπτομέρειαι εἶναι ὡς τῶν τάφων, οἵτινες ἤλθον εἰς φῶς διὰ τῆς περυσινῆς ἐρεύνης. Οἱ τάφοι δηλονότι εἶναι βασικῶς θαλαμοειδεῖς (Σχέδ. 22) ἔχοντες κατὰ τοῦτο τὸ γενικὸν σχῆμα τοῦ λαξευομένου ἐντὸς τοῦ πετρώματος τάφου, τοῦ συνιστωμένου ἐκ δρόμου καὶ θαλάμου, ἀλλὰ καὶ διαφοροποιήσεις ἢ ἀπλῶς ποικιλίας, ὑπαγορευομένας εἴτε ἐξ ἐδικῶν ἐδαφολογικῶν συνθηκῶν (πέτραμα ἐπιτρέπον ἢ ἐπιδεχόμενον ἐπιμελεστέραν ἢ μὴ λάξευσιν), εἴτε ἐκ τοπικῶν ἰδιομορφῶν ἢ καὶ χρονολογικῶν διαφορῶν, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ σχῆμα θαλαμοειδοῦς τάφου τῆς ὑστερομνηναϊκῆς περιόδου. Μεταξὺ τῶν ἰδιομορφῶν, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν τινὲς τοῦλάχιστον τῶν τάφων εἰς τὴν Ἀμφίκλειαν, εἶναι ἡ ἀπόφραξις τῆς θυραίας ὁπῆς

περιλαμβάνουν ἄφθονα καὶ ποικίλα χαλκᾶ ἀντικείμενα καὶ κυρίως πόρπας φυλλοειδεῖς καὶ τοξωτάς, περόνας, χαλκοῦς δακτυλίους, σφικωτήρας ἐκ χαλκοῦ καὶ χρυσοῦ καὶ ἄλλα ἐξαρτήματα τοῦ ἐνδύματος. Ἐφέτος εἴρομεν καὶ χαλκᾶς τριχολαβίδας, ξυρά καὶ μαχαίρια ὁμοίως ἐκ χαλκοῦ, ἐνῶ ἄφθονώτερα ὑπῆρξαν τὰ κεραμικὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὰ γνωστὰ σχήματα τῆς τελευταίας ΥΕ καὶ ὑπομνηναϊκῆς περιόδου. Πιστεύομεν, ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἀμφικλείας ἠρυνήθη κατὰ τὸ μεγαλύτερον ἴσως μέρος του καὶ ὅτι τὰ προελθόντα ἐξ αὐτοῦ εὐρήματα ἐνέχουν ἰδιάζουσαν σημασίαν διὰ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαιολογικῆς εἰκόνας μιᾶς ἀνερευνητοῦ περιοχῆς καὶ μιᾶς ἐποχῆς μὴ ἀντιπροσωπευομένης εὐρέως εἰς τὸν ἑλλαδικὸν χῶρον.

Ἡ μελέτη ἐπιφανειακοῦ κυρίως ὕλικου παρέσχεν ἀρκετάς ἐνδείξεις διὰ τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ οἰκισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει τὸ ἀνασκαφέν νεκροταφεῖον. Εὐρίσκεται δὲ ὁ οἰκισμὸς οὗτος ὀλίγον βορειότερον (εἰς ἀπόστασιν 300 μ. περίπου καὶ εἰς εὐθείαν γραμμὴν) ἀπὸ τῆς κλιτύος, ὅπου ἀνεσκάφησαν οἱ ἀνωτέρω περιγραφέντες τάφοι.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΡΧΑΙΩΝ, ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ

Συλλογὴ Ἀποστ. Κουνοῦπη

Κατεγράφη καὶ ἐμελετήθη διὰ πρώτην φοράν ἡ σπουδαιότητα συλλογῆ τοῦ ἱατροῦ κ. Ἀποστ. Κουνοῦπη. Ἡ συλλογὴ εἶναι πλουσιωτάτη καὶ περιλαμβάνει ὄπλα καὶ μικροαντικείμενα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, γλυπτά καὶ ἀγγεῖα τῶν κλασσικῶν χρόνων, πλῆθος νομισμάτων τῆς κλασσικῆς, ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ νεωτέρων περιόδων, ἐπίσης δὲ μοναδικὸν πλουτοῦν κοσμημάτων καὶ ὄπλων τῆς περιόδου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἐνταῦθα δίδεται κατ' ἐκλογὴν μία ἀντιπροσωπευτικὴ σειρά τῶν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς (Πί ν. 204 γ, 205 α - δ, 206 α - δ) καὶ τὰ ἐν συν-εχεῖα ἀκριβέστερον περιγραφόμενα :

1. Χαλκῆ αἰχμὴ ἀκοντίου φυλλοειδοῦς σχήματος ἀκεραία, φέρουσα κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν ἐπιφανειῶν καὶ κατὰ μῆκος τοῦ κέντρου αὐτῆς γράμμωσιν (ράχιν). Φέρει ὀπῆν τετράγωνον εἰς τὴν βραχεῖαν πτέρνην, ἣτις εἰσῆρχετο προφανῶς ἐντὸς ξύλου. Μῆκος 0.155 μ., πιθανῶς κυκλαδικῆς προελεύσεως (Σ χ ἐ δ. 23, α).

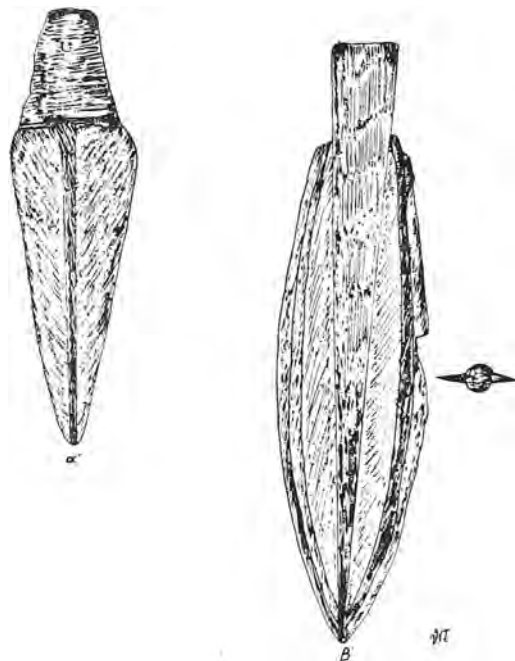
2. Φυλλοειδῆς λόγχη, ἀκεραία, καλῆς διατηρήσεως. Ἡ πτέρνη συνεχίζει κοίλη πρὸς τὴν λεπίδα, ἣτις φέρει ἑκατέρωθεν ζεύγος χαραγῶν (Blutrillen) ἑκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς ράχεως. Προέλευσις ἄγνωστος. Ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Μῆκος 0.215, πτέρνης (καυλοῦ) 0.019 μ. (Σ χ ἐ δ. 23, β).

3. Χαλκοῦν ξίφος μὲ σταυροειδεῖς ὤμους, κολοβὸν κατὰ τὴν λεπίδα. Περιχειλίωσις κανονικὴ εἰς τὴν πτέρνην καὶ τοὺς ὤμους. Ἀνὰ εἰς ἧλος ἑκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς ράχεως. Ἡ τελευταία, ἐφθαρμένη κατὰ τὸ μείζον μέρος τῆς λεπίδος, φέρει χαραγὰς (Blutrillen). Σωζ. μῆκος 0.407, μῆκος πτέρνης 0.07, πλάτος πτέρνης 0.018, πλάτος εἰς ὤμους 0.063 μ. Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς (Σ χ ἐ δ. 24, α).

4. Διπλοῦς χαλκοῦς πέλεκυς ἄνευ ὀπῆς, μὲ ἡμβλυμένας τὰς κόψεις (πρακτικὴ χρῆσις), περιέργως μικρῶν διαστάσεων, ἀλλὰ δὲν φαίνεται

ἀναθηματικὸς. Μῆκος 0.084, μέσ. πάχος 0.0075 μ. (Σ χ ἐ δ. 25, β).

5. Χαλκοῦς δίσκος κατόπτρου, ἀρίστης διατηρήσεως, κοιλόκυρτος, φέρων ἐγχάρακτα ἀνθεμοειδῆ κοσμήματα εἰς τὴν λαβὴν. Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Μῆκος 0.245, πάχος περ. 0.003 μ. (Σ χ ἐ δ. 25, γ).

Σχ. ἐ δ. 23. Λαμία. Συλλογὴ Ἀπ. Κουνοῦπη. Χαλκᾶ ὄπλα

6. Σιδηρᾶ λόγχη ἐλαφρῶς ἐφθαρμένη. Ἡ πτέρνη (καυλὸς) στρογγύλη καὶ κοίλη εἰς τὸ σῶμα τῆς λεπίδος, ὀξεῖα ἑκατέρωθεν. Ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀγνώστου προελεύσεως. Μῆκος 0.381, μῆκος καυλοῦ 0.128, διάμ. 0.036 μ. (Σ χ ἐ δ. 25, α).

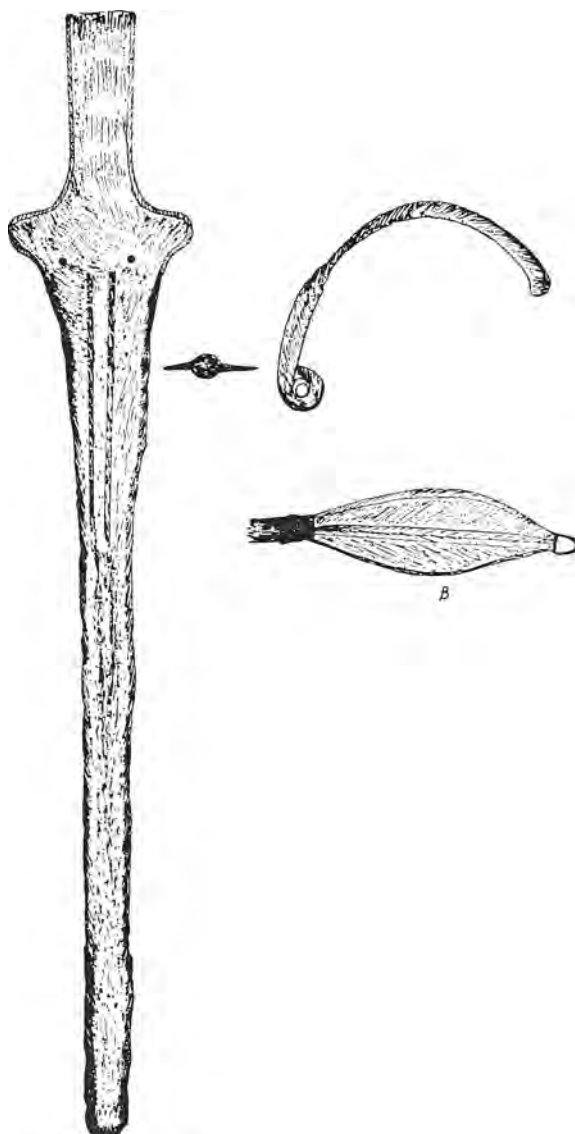
7. Χαλκῆ πόρπη τοξωτῆ, ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἑλλείπει ἡ περόνη. Τὸ φύλλον τοῦ τόξου κοσμεῖται ἐξωτερικῶς διὰ μιᾶς ἀυλακώσεως κατὰ τὰ χεῖλη αὐτοῦ καὶ τεσσάρων γραμμώσεων καὶ τριῶν ἀυλακώσεων εἰς τὸ μέσον. Ἀγνώστου προελεύσεως (Σ χ ἐ δ. 24, β).

8. Χαλκοῦν ψέλιον, φέρον ἐξωτερικῶς ἐγχάρακτα σπειροειδῆ κοσμήματα. Διάμετρος 0.054, πάχος 0.015 μ. Ἀγνώστου ἐποχῆς καὶ προελεύσεως.

9. Ὅμοιον ψέλιον, φέρον ἐξωτερικῶς κόσμημα. Πάχος 0.015, διάμετρος 0.042 μ.

10. Χαλκή αιχμή βέλους, κολοβή.
 11-12. Δύο χαλκαῖ περόναι, μήκους περ. 0.155 μ.
 13. Στλεγγίς χαλκή, κολοβή, σωζ. μήκους 0.152 μ.

15. Χαλκοῦς δίσκος κατόπτρου, ἐφθαρμένος, μήκους 0.33, διαμ. 0.19, πάχους 0.002 μ.
 16. Μολυβδόβουλλον βυζαντινῶν χρόνων (Ζ' αἰῶνος).

Σχέδ. 24. Λαμία. Συλλογή Ἄπ. Κουνούπη. Χαλκοῦν ξίφος καὶ χαλκή πόρπη

14. Χαλκοῦν ψέλιον τετραπλεύρου στελέχους· φέρει ἀνά τέσσαρας γραμμὰς ἐγχαράκτους εἰς τὰ πέρατά του. Ἄγνώστου προελεύσεως. Διάμετρος 0.06, πάχος 0.006 μ.

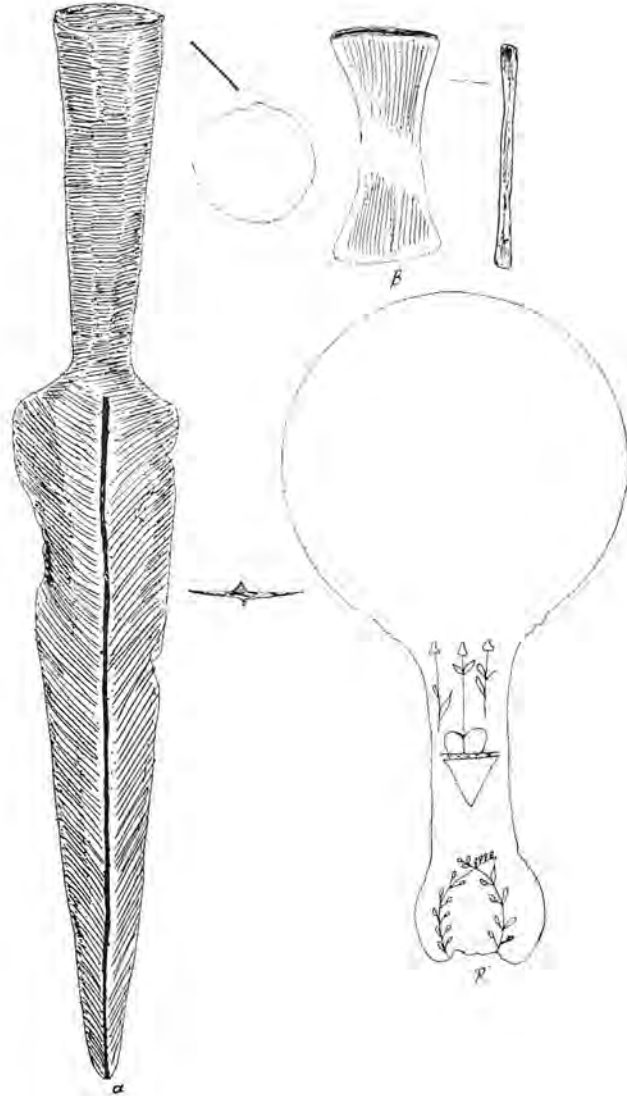
17. Μαρμαρίνη κεφαλὴ κορασίδος, δεινῶς ἀποκεκρουμένη. Μάρμαρον λευκὸν λεπτόκοκκον. Ἡ κόμη διατάσσεται εἰς βοστρύχους κατὰ τὸν τρόπον τῆς Melonen-Frisur. Ἐργασία τῶν μετὰ

τό τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος χρόνων. Σωζ. ὕψος κεφαλῆς 0.155 μ. Ἐκ Δελφῶν (Πί ν. 206 α).

18. Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἀγενείου ἀνδρός. Τὸ μέτωπον τριγωνικὸν καὶ φουσκωτόν. Τὸ πρόσωπον ἐλαφρῶς ἐφθαρμένον. Τὸ βλέμμα διευθύνε-

ραν) εἶναι ἐπίπεδον, προφανῶς διότι δὲν ἦτο ὀρατόν. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Σωζ. ὕψος 0.09 μ. (Πί ν. 206 β).

19. Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἀγενείου νεανίου. Ταῖνια διέρχεται διὰ τοῦ μετώπου, ἡ κόμη δένεται

Σχέδ. 25. Λαμία. Συλλογὴ Ἄπ. Κουνούπη. Χαλκᾶ ἀντικείμενα

ται ὕψηλά καὶ πλανᾶται. Οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι μᾶλλον βαθεῖς εἰς τὰς κόγχας των. Ἡ κόμη πίπτει ἄτακτος εἰς βοστρύχους καλύπτουσα μερικῶς τὰ προχείρως ἐξειργασμένα ὦτα. Τοῦ κρανίου τὸ ἄνω καὶ ὀπίσθιον μέρος (ὑπὲρ τὴν ἰνιακὴν χώ-

ῶσιν) εἶναι ἐπίπεδον, προφανῶς διότι δὲν ἦτο ὀρατόν. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Σωζ. ὕψος 0.085 μ. (Πί ν. 206 γ, τὸ α).

20. Μαρμαρίνη κεφαλὴ τοῦ τύπου τοῦ Διὸς ἐν Otricoli. Ἰσως παρίστα τὸν Ποσειδῶνα. Πλου-

σία κόμη, γένειον, πρόσωπον και μέτωπον με ρυτίδας. Ἐλλείπει τμήμα τῆς κόμης (δεξιά). Τέλος 4ου π.Χ. αἰ. Κρυσταλλικὸν μάρμαρον, σωζ. ὕψος 0.101 μ. (Πί ν. 206 γ, τὸ β).

21. Μαρμαρινὴ κεφαλὴ νέας γυναικός. Τὸ πρόσωπον ἐφθαρμένον εἰς τὸ στόμα καὶ τὴν σιαγόνα.

Ἡ κόμη ἐνιαία ρίπτεται πρὸς τὸν τράχηλον, μέτωπον χαμηλόν, φουσκωτόν, ὀφθαλμοὶ ὄρωντες πλαγίως καὶ ἄνω. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ λαιμοῦ ἐπίπεδον καὶ πιθανῶς ἀθέατον ἐκεῖ. Σωζ. ὕψος 0.11 μ. (Πί ν. 206 γ, τὸ γ).

22. Μεγαρικὸς σκύφος. Ἐξωτερικῶς φέρει ἀνάγλυφον διακόσμησιν λογοχειδῶν φύλλων καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἀνθήματα. Ἄνω γιρλάνδα ἐκ διπλῶν στιγμῶν, εἰς τὴν βᾶσιν κύκλος. Ἀκέραιος. Ὑψ. 0.063, διάμ. 0.115 μ. Ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς φέρει μέλαν γάνωμα (Πί ν. 205 β, τὸ γ).

23. Ὅμοιος σκύφος, ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ καὶ γανώματος. Ἐξωτερικῶς φέρει ἐκ τῶν κάτω ἀναγλύφους δακτυλίου (ἐξ τὸν ἀριθμὸν) καὶ ἐν συνεχείᾳ ταινίαν κοσμομένην ὑπὸ πτηνῶν μεταξὺ ἀναγλύφων ἡμικυκλίων. Ὑψος 0.0635, διάμετρος 0.115 μ. (Πί ν. 205 β, τὸ α).

24. Πυξίς ἀκεραία μετὰ ἐξωτ. γανώματος μελανοῦ, χαρακτὰ ὀφιοειδῆ κοσμήματα εἰς τὸ κάλυμμα, ὕψους 0.013 μ. (Πί ν. 205 β, τὸ β).

Δι' ἀποστολῆς εἰδικοῦ τεχνίτου εἰς Λαμίας ἐκαθαρίσθησαν καὶ συσκευασθῆσαν τὰ ἀγγεῖα τοῦ Πί ν. 207 α - γ, ἅτινα προέρχονται ἐκ Μαρτίνου. Τὰ ἀντικείμενα τοῦ Πί ν. 207 δ - ε προέρχονται ἐκ παραδόσεως. Τὸ πρῶτον εἶναι χαλκοῦς ποὺς ἵππου τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἐκ Μελιταίας Φθιώτιδος. Τὸ δεύτερον, πηλίνη κεφαλὴ ταύρου τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐκ Παύλιανης (περιοχῆς Πυρᾶς Ἡρακλέους).

Ἵππαι

Πλουσία συλλογὴ γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφικῶν ὕλικου διεσκορπισμένον εἰς τὴν πόλιν συνελέγη ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου καὶ ἡ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν ἢ ἐτακτοποιήθη προσωρινῶς εἰς αἴθουσαν τοῦ νέου διδασκαστοῦ τοῦ Γυμνασίου Ἵππαι. Τὸ ὕλικόν τουτο θὰ δημοσιευθῆ ἀναλυτικώτερον προσεχῶς. Ἐνταῦθα δίδεται βραχεῖα περιγραφή αὐτοῦ:

1. Μαρμάρινον κιονόκρανον κορινθιάζον. Φέρει ὀπὴν περιφερῆ εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ἐπιφανείας. Ὑψος 0.325, διάμετρος ἀβακος 0.35 μ. (Πί ν. 208 α).

2. Μαρμάρινος κορμὸς ἀνδρὸς ἐνδεδυμένου χιτῶνα. Διατηρεῖται τὸ δεξιὸν ἡμισυ τοῦ κορμοῦ

με τὴν δεξιὰν χεῖρα σωζομένην μόνον κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ὄμου. Ἴσως ἡ χεῖρ αὐτὴ ἦτο ὑψωμένη. Ἔργασία μετρία. Ἑλληνιστικῶν ἢ ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὑψος 0.30 μ. (Πί ν. 208 ε).

3. Τραπεζοειδὲς μαρμάρινον ἐπίκρανον κιονίσκου διλόβου παραθύρου, με παράστασιν γρυπὸς ἐπὶ τοῦ μετώπου. Ὁ γρῦν παρίσταται πρὸ δένδρου κεκλιμένου πρὸς τὰ δεξιά. Ἔργασία τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων (Φραγκοκρατία). Ὑψος 0.33 μ., ἐπιφάνεια παραστάσεως: ὕψος 0.20, πλάτος 0.16 μ.

4. Μαρμαρινὴ τριγωνικὴ ἐπίστεψις παραθύρου με ἀνάγλυφον παράστασιν λέοντος ἐν βηματισμῷ ἐντὸς ἀβαθοῦς κοιλότητος, πάχ. 0.23 μ. Ἐποχῆς Φραγκοκρατίας. Μήκος 0.60, πλάτος 0.20, μήκος λέοντος 0.265 μ. (Πί ν. 208 γ).

5. Ὅμοιον, με τὴν αὐτὴν παράστασιν λέοντος ἐπ' ἀριστερᾶ. Τὸ ρύγχος ἀνέρχεται εἰς ῥόμβιον διακοσμοῦμενον ὑπὸ ῥόδακος. Μήκος 0.59, πλάτος 0.26, πάχος 0.19 μ. Μήκος λέοντος 0.32 μ.

6. Πλάξ θωρακίου φέρουσα ἐντὸς πλαισίου ἀνάγλυφον διάκοσμον: δικάφαλος ἀετός, ἄνω αὐτοῦ σταυρός, δεξιά καὶ ἀριστερὰ τοῦ σταυροῦ ἐξαπτέρυγα, κάτω δεξιά καὶ ἀριστερὰ τοῦ δικεφάλου μίσχος φυτῶν καὶ ῥόδακες. Κάτω ταινία με παράστασιν ἀγίου ποτηρίου εἰς τὸ κέντρον. Μήκος 0.53, πάχος 0.07, ὕψος 0.43 μ.

7. Μαρμάρινος κορμὸς ἀνδρὸς, τῶν ὑστάτων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐνδεδυμένος διὰ θώρακος, κολοβός. Σωζ. ὕψος 0.56 μ. (Πί ν. 208 ζ').

8. Τμήμα μαρμαρίνου κορινθιακοῦ κιονοκράνου καλῆς ἐργασίας, τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Εὐρέθη εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Ἵππαι. Σωζ. ὕψος 0.21, διάμ. 0.40 μ. (Πί ν. 208 β).

9. Θραῦσμα μαρμαρίνου κιονοκράνου, τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ὑψος 0.23, διάμ. 0.39 μ.

10. Ποὺς λέοντος ἐπὶ πλίνθου, πιθανῶς τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας. Σωζ. ὕψος 0.19, διάμετρος πλίνθου 0.15 × 0.20 × 0.06 μ.

11. Κιονίσκος ἐκ μαρμάρου, με ἑλικωτὰς ραβδώσεις. Ὑψος 0.83, διαμ. ἄνω 0.14 μ.

12. Κιονίσκος ἐκ μαρμάρου ἐπίσης, με ἑλικωτὰς ραβδώσεις. Ὑψος 0.63, διάμ. ἄνω 0.145 μ.

13. Κιονόκρανον ταπεινῆς τέχνης, ἴσως βυζαντινῶν χρόνων, δωρικοῦ τύπου. Ὑψος 0.17, διάμ. 0.15 μ.

14. Ἐπιτυμβία πλάξ με ἀραβικὰ γράμματα, ὕψ. 0.44, πλ. 0.30, πάχ. 0.13 μ.

15. Ἐπιτυμβία πλάξ με ἀραβικὰ γράμματα, σωζ. διαστ. 0.23 × 0.20 × 0.10 μ.

16. Τμήμα κιλλίβαντος.

17. Ἐπίκρανον μαρμάρινον, διαστ. 0.35 × 0.33 × 0.13 μ.

Εἰς τὴν ἐκκλησίαν Ἁγίου Γεωργίου Ὑπάτης ἀπέκειτο ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐπιτυμβίων καὶ ἀπελευθερωτικῶν ἐπιγραφῶν. Αἱ πλεῖστα μεταφέρθησαν ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν.

Ἐξ ἄλλης θέσεως προέρχεται ἡ κατωτέρω ἐνεπίγραφος στήλη. Εἶναι κύβος ἐνεπίγραφος, ὕψ. 0.75, πλ. 0.58, μεγ. πάχ. 0.29 μ.

—ΟΙ ΥΙΟΝ ΑΙΝΙ—
—ΩΝ ΔΙΚΙΝΙΟΝ ΔΕΥΚΙΟΝ
ΔΕΥΚΟΛΑΟΝ ΤΑΜΙΑΝ ΕΔ ΕΡΙΤ—
ΠΑΡΑ ΝΕΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΔΕΙ
-ΟΛΛΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙ ΛΟΥΚΙΟΥ ΠΟ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΟΥ ΤΩΝ ΑΠΕΛΕ
ΥΓΘΕΡΙΚΩΝ ΧΡΗΜΑΤΩΝ ΑΝΑΓΡΑ
ΦΗ ΤΩΝ ΔΕΔΩΚΟΤΩΝ ΕΙΣ
ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΤΑ ΓΕΙΝΟΜΕΝΑ ΑΥ
ΤΟΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΤΗΛΗΝ ΣΤΡΑ
ΤΗΓΟΥΝΤΟΣ ΕΛΛΑΝΟΚΡΑΤΟΥΣ

Ἐπιτυμβία στήλη, ἐντετειχισμένη εἰς οἰκίαν τῆς Ὑπάτης. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

ΧΑΙΡΕ
ΕΥΠΟΕΙΑ
ΧΑΙΡΕ

Κάτω ἀνάστροφος ἐπιγραφή :

ΖΩΠΥΡΕ
ΧΑΙΡΕ

Μαρμάρινος κυλινδρικός βωμός (νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν). Κοσμεῖται διὰ ροδάκων, πλοχμοῦ φύλλων, σταφυλῶν καὶ βουκράνων. Ἄνω ἔχει ἀνοιχθῆ εὐρεία κοιλότητος, διαμ. 0.224 μ. Ἄνω βᾶθ. 0.12 μ. Ὑψος βωμοῦ 0.68 μ. (Πί ν. 208 δ).

Εἰς τὴν θέσιν « Ἄλποχόρι » ἐνετοπίσθησαν κιβωτιόσχημοι τάφοι, σπόνδυλοι κίωνων, πούς λέοντος καὶ λιθίνη σαρκοφάγος.

Εἰς τὸ ἀνώφλιον τῆς οἰκίας Σοφίας Κατσίμπρα ἔχει ἐντετειχισθῆ κεφαλὴ ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ κ. Δημ. Καραγιάννη φυλάσσονται νομίσματα, δακρυδόχοι καὶ θραύσματα γλυπτῶν.

Ἐκκάρα Δομοκοῦ

1. Μεταφέρθη εἰς τὴν Συλλογὴν Λαμίας (ὕψ. ἀριθ. 14) ἐπιτυμβία στήλη, ὑπολευκοῦ ἀσβεστολίθου, ὕψ. 0.93, πλ. 0.28, πάχ. 0.13 μ. (τοῦ 4ου π. Χ. αἰ.), φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν :

ΜΝΑΣΙΓΕ/ΝΕΙΣ Α ΣΟ Σ/ΤΟΔΑΜΟΥ

2. Θραῦσμα ἐπιτυμβίας στήλης (Συλλογὴ Λαμίας ἀριθ. 17), σ. ὕψ. 0.90, πλ. 0.42, πάχ. 0.16 μ.,

τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν :

ΦΙΛΩΝ ΜΕΝΕΔΗΜΟΥ

3. Θραῦσμα στήλης ἀσβεστολίθου (Συλλογὴ Λαμίας, ἀριθ. 18), διαστ. 0.40 × 0.21 × 0.15 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

ΦΡΙΚΑΑΦΑ. ΝΟ

4. Ἐπιτυμβία στήλη (Συλλογὴ Λαμίας, ἀριθ. 19), ὕψ. 0.75, πλ. 0.44 - 0.38, πάχ. 0.11 μ. (Σχέδ. 26). Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

ΕΥΣΤΡΟΦΙΩΝ ΑΡΙΣΤΩΝΟΣ
ΗΡΩΣ ΧΡΗΣΤΕ
ΧΑΙΡΕ

Σχέδ. 26. Ἄνω μέρος ἐπιτυμβίας στήλης

5. Μαρμαρινὴ στήλη, κολοβή, ἐνεπίγραφος (Συλλογὴ Λαμίας, ἀριθ. 219), σωζ. ὕψ. 0.365, σωζ. πλ. 0.28 μ. Σῶζει τὴν ἀκόλουθον ἀπελευθερωτικὴν ἐπιγραφὴν :

— Ω
— ΝΙΚΟΛ
— ΟΣ ΕΠΙ ΤΕ
— ΥΣΙΟΝ
— ΘΕΡΩΣΕ
— ΑΠΟΛΛΩΝΙ
— Υ ΚΑΙ ΠΥΘΩ
— ΙΑ ΜΟΥ ΑΡΙΣΤΗ
— ΟΣ ΗΛΕΥΘΕΡΩΣΕ
— ΑΛΑΥΛΑΝ ΕΙΣΙ
— ΧΟΝ ΔΗΜΗΤΡΙΟΝ
— ΜΙΑΩΡΟΝ ΑΠΟΛΛΩ

— ΚΑ ΑΔΙΠΟΛΙΝ· ΤΑ
— Ρ. ΝΕΥΑΜΕΡΙΑΑ
— ΡΟΝ ΣΑΤΥΡΟΣ
— Ι ΞΕΝΟΛΑΟΥ
— Σ ΑΓΗΤΟΡΟΣ
— Υ ΚΡΑΤΕΟΣ
— ΑΟΡΙΞΟ

Θαυμακός

1. Μετεφέρθη εις τὴν Συλλογὴν Λαμίας, (ἀριθ. 15) ἐνεπίγραφος κίων ὑπολεύκου ἀσβεστολίθου, μερικῶς ἀποκεκρουμένος, ὕψ. 0.75, διαμ. 0.38 μ. Εἰς τὴν βάσιν περιφερῆς ὀπή, διαμ. 0.17, βάθ. 0.12 μ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν :

— ΔΙ
VI (TRAI) NI PAR
THICI FILIUS
DIVI NERVAE
NEPOS TRAIANUS
HADRIANUS

(φύλλον κισσοῦ) AUG
PONTIF MAX
TRIB POI VIII
COS III

καὶ ἔναντι αὐτῆς :

PANTION
ΚΑΙ ΓΑΛΕΡΙΟΝ—
. ΕΙΚΟΝΑ . Α
ΕΥΤΥΧΕΙ ΕΥΣΕΒΕΙ ΣΕΒ (ΑΣΤΩ)
ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΕΠΙΦΑΝΕΣ ΤΑ
ΚΑΙΣΑΡΑ.

2. Εἰδάλιον νεολιθικῶν χρόνων. Περισυελέγη ἐκ τοῦ πρὸς Β. τοῦ χωρίου κειμένου προϊστορικοῦ μαστοῦ, ἔρευνα τοῦ ὁποίου ἐπρογραμματίσθη διὰ τὸ ἔτος 1971 (Πί ν. 209 α).

Δομοκός

Μετεφέρθη εἰς Συλλογὴν Λαμίας (ἀριθ. 16), θραῦσμα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης στήλης, ὕψ. 0.22, πλ. 0.18, πάχ. 0.145 μ. Τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτως :

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
ΦΙΟΙΣ· ΙΟΥ ! vac.
ΦΙΠΟΛΕΙ ΤΗΙ vac.
ΝΤΙΘΑΥΜΑΚΩ vac.
ΕΛΩΚΕΝ ΠΡΟΞΕΝΙΑΝ
ΟΠΟΛΙΤΕΙΑΝ Α vac.
ΓΓΟΝΟΙΣ ΠΡΟΔΙΚΙΑΝ
ΙΑΝ ΠΑΝΤΩΝ ΕΝ Κ—
ΗΣΑΝ ΠΡΑΩΜ—

Λίμνη Ξυνιάδος

Κατὰ τὸ ἔτος 1970 ἐπραγματοποιήθη περιόδευσις, περισυλλογὴ ἐπιφανειακοῦ ὕλικου καὶ κήρυξις ὡς ἀρχαιολογικοῦ τοῦ χώρου τοῦ εὑρισκομένου ἐπὶ τῆς « νησίδος », ἐντὸς τῆς ἄλλοτε λίμνης Ξυνιάδος. Πλὴν τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὴν κορυφὴν τῆς ἀκροπόλεως, ἐσημειώθη παρ' αὐτὸ ὑπαρξίς κτηρίων (Πί ν. 209 γ). Συνελέγη καὶ ἄλλο ἐπιφανειακὸν ὕλικὸν ἐκ τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Παναγία ἀποκαλυφθέντος (εἰς τὸ βορειοδυτικὸν πέρασ τῆς ἄλλοτε λίμνης Ξυνιάδος) οἰκισμοῦ (Πί ν. 209 β), περὶ οὗ διελάβομεν εἰς τὸ ΑΔ 25 (1970) : Χρονικά, σ. 244 - 45.

Ἐξαρχος (Ἄβαι)

Τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐπιτυμβίας στήλης τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων διεσώθη ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοκαπήλους καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν. Παριστᾶ ἀνδρόγυνον εἰς μετωπικὴν στάσιν καὶ ἰσόρροπον διάταξιν, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ὁποῖου δύο παιδία.

Ἄταλάντη

Ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχῆς ἀπέβη ἡ διενέργεια ἀνασκαφικῆς διερευνήσεως τοῦ οἰκοπέδου Βασιλ. Τσάπαλη, ἐν Ἄταλάντῃ. Ἀπεκαλύφθησαν λείψανα κτηρίου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (Πί ν. 211 α) καὶ κεφαλὴ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὕψους 0.41 μ.

Ἡ κεφαλὴ, ἴσως πορτραῖτον τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου, εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων ρωμαϊκῶν πορτραῖτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν εὑρεθῆ ἐν Ἑλλάδι (Πί ν. 210 α - γ). Λεπτομερεστέρᾳ δημοσίευσίς του θά δοθῆ ἀπὸ ἄλλης θέσεως.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου προήλθε πάρινος κύβος, ὕψ. 0.90, πλ. 1.07, πάχ. 0.36 μ., μέρος βάθρου, φέρων ἔμπροσθεν γείσον καὶ ἄνω μοχλοβόθρια, σχήματος σῶζοντα καὶ ἔχνη μόλυβδου. Τὸ παρὸν τμῆμα θά ἦτο τὸ μεσαῖον ἐκ τριῶν ὁμοίων. Τὸ ὀπισθεν μέρος τῆς πλακῶς ἔχει καταλειφθῆ ἄδρὸν. Ἡ ἐπιγραφὴ λέγει :

ΔΙΟΣ ΠΑΤΡΩΙΟΥ ΑΘΑΙΝΑΤΟΥ
ΔΙΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΑΘΑΙΝΑΤΟΥ

Τμῆμα κορμοῦ Νίκης, τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, εὑρέθη ὡσαύτως εἰς τὸ ὡς ἄνω οἰκόπεδον.

Κοιλὰς Σπερχειοῦ

Ἐσχεδιάσθη καὶ ἐν μέρει ἐξετελέσθη συστηματικὴ προσπάθεια πλήρους περιοδεύσεως καὶ μελέτης τοῦ σπουδαιοτάτου χώρου τῆς Φθιώτιδος, τοῦ ἐκτεινομένου ἀπὸ Μακρακώμης μέχρι

Θερμοπυλῶν καὶ διαρρεομένου ὑπὸ τοῦ Σπερχειοῦ ποταμοῦ. Ἡ σπουδαιότης τοῦ χώρου τούτου δὲν ἔχει μέχρι στιγμῆς λάβει τὴν δέουσαν ἀνάδειξιν. Κατ' ἀρχὴν περισυνελέγη ἐπιφανειακὸν ὑλικὸν ἀπὸ τοὺς παροχθίους οἰκισμοὺς, εἰς ἄρκετους τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καὶ οἰκιστικὰ λείψανα τῶν ἑλληνιστικῶν κυρίως χρόνων (βλ. καὶ Yves Bequignon, *La Vallée du Spercheios*, Paris 1937). Ἐδῶ ὑπάρχει καὶ ὁ σπουδαῖος νεολιθικὸς οἰκισμὸς τοῦ Λιανοκλαδίου. Αἱ πρῶται ἐνδείξεις εἶναι λίαν ἐνθαρρυντικαὶ καὶ ὑπόσχονται σπουδαῖα συμπεράσματα εἰς ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ἢ ὅποια εἶναι πρακτικῶς ἀνύπαρκτος ἐδῶ. Ἀπὸ ἄλλης θέσεως θὰ ἐκθέσωμεν διεξοδικώτερον τὰ συμπεράσματα καὶ τὰς παρατηρήσεις μας.

Εἰς τὴν ἐν Πλατυστόμῳ οἰκίαν τοῦ Κωνστ. Εὐαγγελᾶ ὑπάρχει πλάξ μαρμάρου, μῆκ. 0.89, πλ. 0.52, πᾶχ. 0.045 μ. Κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν κυρίων ἐπιφανειῶν τῆς εἶναι λεία, ἢ ἀντίστοιχος εἶναι εἰργασμένη ἀδρῶς διὰ βελονίου. Ἐκ τῆς τελευταίας αὐτῆς ἐξέχει περιφερῆς γόμφος ἴσως διὰ τὴν ἐνθεσιν αὐτῆς ἐντὸς ὑποστηρίγματος. Συνεπῶς ἡ ἀρχικὴ τῆς χρῆσις ἦτο πιθανώτατα καλυπτῆριος τραπέζης. Εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν « Μάρμαρα » εἰς τὴν περιοχὴν Πλατυστόμου, ὡς βᾶσις κιβωτιοσχῆμου τάφου.

Ἡ πλάξ φέρει ἐπιγραφὴν εἰς τὴν ἐτέραν τῶν στενῶν ἐπιμήκων πλευρῶν:

-ΟΥ ΚΗ Η ΓΥΝΗ ΑΥΤΟΥ ΠΟΛΥΚΛΕΑ
ΓΕΝΝΑΙΟΥ ΕΙΣΙΔΙ
.....ΓΥΝΗ.....ΑΥΤΟΥ
ΠΟΛΥΚΛΕΑ ΓΕΝΝΑΙΟΥ ΕΙΣΙΔΙ

* Ἄνω Βαρδῶτες

Παρὰ τὸ σημερινὸν Δημοτικὸν Σχολεῖον τῆς κώμης εὐρέθη ἐνεπίγραφος λιθίνη στήλη ἐκ κοινοῦ ἄσβεστολίθου, τῆς ὁποίας ἡ μεταφορὰ δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατὴ. Ἐνταῦθα δίδεται τὸ κείμενον αὐτῆς εἰς πρώτην μεταγραφὴν.

—ΥΕ ΔΑΜΟΥ ΤΟΝ Ε. ΑΡΤΟΝ ΜΗΝΟΣ ΑΘ—
ΠΡΙΑΤΟ Ο ΑΣΚΛΑΠΙΟΣ Ο ΕΝ ΗΡΑΚΛΕΙΑΙ
ΠΑΡΑ ΜΙΚΥΔΩΝΟΣ. ΣΩ
ΩΝ ΑΝ ΕΙΜΕΝ ΚΥΡΙΑΝ ΤΩ ΑΣΚΛΑΠΙΩΙ
ΕΠΕΙ ΚΑΜΕΤΑΛΛΑ : Η ΜΙΚΚΥ—
ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ ΙΠΠΙΑΝ ΚΥΔΩΝΑ ΜΑΡΤΥ-
ΡΟΙ ΤΙΜΟΝΑΧΟΣ ΑΝΤΑΝΟΡΟΣ
ΝΙΚΙΑΣ ΩΦΕΛΙΜΟΥ ΝΙΚΙΑΣ (Α) ΑΜΦΙ-
ΑΡΙΩΝΙΔΑΣ ΜΕΝΕΣΤΑΣ ΔΙΟΓΕΙΤΩΝ
ΗΡΙΑΚΛΕΙΤΟΣ ΝΙΚΟΚΗ (Σ)... ΣΗΛΟ-
ΚΡΑΤΗΣ Ο ΙΑΡΕΥΣ

Ἡ θέσις εὐρέσεως τῆς στήλης πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ δι' ἀνασκαφῆς, διότι παρουσιάζει καὶ μορφολογικῶς (ἐξαρσις γῆς δίκην μαστοῦ) καὶ συμφῶνως πρὸς τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

*

TOPOGRAPHISCHE UNTERSUCHUNGEN
IM KOPAISGEBIET

Mit Unterstützung des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen habe ich in den Jahren 1938-1940 mehrmals Boiotien bereist, um dort die Untersuchungen von U. Noack und H. Bulle zur Topographie und historischen Landeskunde des Kopaisgebiets weiterzuführen. Da über die Ergebnisse nur vorläufig und in Auswahl berichtet wurde (*AM* 63/64 (1938/39), 177ff.; *Ber. VI. Internat. Kongr. Archäol. Berlin* 1939, 304f.; *AA* 1940, 184ff.; *Gnomon* 24 (1952), 480ff.; *RE* XXIII 2, 1959, 1506ff.), erschien es zur Vorbereitung einer zusammenfassenden Publikation, wie sie einst geplant war, notwendig, die Kopaisplätze aufs neue aufzusuchen und die Befunde zu überprüfen, zumal nach so langer Zeit mit Veränderungen zu rechnen war. Im Herbst 1970 konnte ich einen Teil dieses Vorhabens ausführen, worüber im folgenden kurz berichtet werden soll.

Zu Dank verpflichtet bin ich in erster Linie der griechischen Altertümerverwaltung, besonders Herrn Ephoros Dr. D. Papastamos, der im Ministerium die Genehmigung für diese Untersuchungen erteilt hat, sodann Herrn Epimeliten Th. Spyropoulos in Theben, der die Arbeit überwacht und gefördert hat. Wertvolle Hinweise verdanke ich den Direktoren des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen, Herrn Prof. Dr. U. Jantzen, der auch durch eine Fahrt ins Gelände zur Klärung mancher Frage beitrug, und Herrn Prof. Dr. F. Willemsen, ferner Herrn Dipl. Ing. A. Mallwitz und Herrn Dr. J. Schäfer. Mein Mitarbeiter, Herr Dr. G. Spitzberger, Assistent am Seminar für Alte Geschichte der Universität München, trug wesentlich zum Gelingen bei; ihm sei auch an dieser Stelle gedankt. Die Deutsche Forschungsgemeinschaft hat die Mittel für das Unternehmen zur Verfügung gestellt, wofür ich ihr den geziemenden Dank abstatte. Die erforderlichen Instrumente erhielten wir freundlicherweise vom Bayerischen Landesvermessungsamt in München.

1. Tegyra

a) Lokalisierung

Das antike Tegyra, das meist beim Dorfe Πόργος 5,5 km nordöstlich von Orchomenos

gesucht wird, hatte nach Plut. *Pelop.* 16, 4 zwei Quellen, was aber auf Pyrgos nicht zutrifft. Dagegen gibt es bei Πολυγόρα 5 km nördlich von Orchomenos zwei Quellen nahe beisammen, worauf mich vor Jahren G. Oikonomou, der verdiente ortskundige Aufseher von Orchomenos, aufmerksam machte, vgl. *AA* 1940, 187. Da sich der gleiche Befund, den übrigens schon Forchhammer, *Hellenika* I (1837) 176 an dieser Stelle vermutet hatte, an keinem anderen Platze wiederholt, muss Polygyra das alte Tegyra sein (T a f. 213 a). Eine neuerdings zur Bewässerung der umliegenden Felder hier errichtete Pumpstation, die den Grundwasserstand senkte, lässt die beiden Quellen am Fuss einer Felsenklippe jetzt nur noch schwach fließen. Sie hatten früher einen gemeinsamen Abfluss, weshalb ältere Reisende wie Lolling nur eine Quelle zu sehen glaubten. Die Gleichsetzung von Polygyra mit Tegyra hat zur Folge, dass wir in dem benachbarten Pyrgos wohl das antike Aspledon erblicken können, dessen weithin sichtbarer, sonniger Stadtberg bei Strab. IX 415 zutreffend εὐδείλοος genannt wird.

b) Apollontempel

In den Ausschachtungen und im Aushub der Pumpanlage unmittelbar nördlich der Felsklippe fanden wir mehrere Bauglieder eines dorischen Tempels klassischer Zeit, darunter das Fragment einer kannelierten Säule und verschiedene Gebälkstücke aus Poros, weiter zwei Terrakottateile mit gut erhaltenen Farben, einen Stirnziegel und ein Stück der Sima (T a f. 212 a - c). Diese Funde können nur vom Apollontempel stammen, "hinter dem" (ὀπίσω τοῦ ναοῦ) nach Plut. *a.O.* die Quellen entsprangen. Die genaue Lage des Tempels bleibt noch festzustellen. Entweder sind die Bauglieder von dem Plateau der felsigen Anhöhe herabgestürzt, die sich hier westlich ca. 12 m hoch erhebt, oder lag der Tempel unten an der Fundstelle bei den Quellen selbst, wo sich auch Firnischerben von Votivgefässen in grösserer Zahl finden. Eine Art Felskammer in der Klippe, vielleicht für den "Propheten" des Apollonorakels (Plut. *a.O.* 16, 3), dazu die Reste einer Umfassungsmauer des Quellteichs deuten ebenfalls auf einen engeren Zusammenhang. Ausgehobene helle Kalksteinquader, vermutlich aus späterer Zeit, schlies-

sen den Bezirk an der Ostseite gegen die ehemals versumpfte Ebene ab. Das Orakel, das seine Blütezeit vor den Perserkriegen hatte, war zur Zeit Plutarchs aufgegeben und wird auch von Pausanias nicht mehr erwähnt. Den Porostempel sahen wohl die Delier, die nach Plut. *Mor.* 412 B-D im Peloponnesischen Krieg das Orakel besuchten.

c) *Apsidenhäuser*

Der auffallendste Befund in Polygyra sind die zahlreichen Hausfundamente mit meist apsidentartigen Abschluss, die mehr als 250 m weit auf der Anhöhe westlich der Quellen zu verfolgen sind, besonders auf den Hangseiten nach Süden. Die bisweilen vertretene Ansicht, dass es sich dabei um verlassene Kalyvien von Wanderhirten (dazu Philippon, *Griech. Landsch.* I 2, 476) handle, ist nach unseren Untersuchungen kaum aufrecht zu erhalten. Die Reste echter Kalyvien und Mandren, die es hier auch gibt, bestehen aus unbehauenen, grob geschichteten Steinen, während die Apsidenhäuser einen zweischaligen, ordentlich gefugten Sockel haben, dazu oft Zwischenwände für 2 oder 3 Räume. Der Hauseingang befindet sich meist an der östlichen Langseite. Der Boden einer Apsis, die wir freilegten, hatte einen Steinbelag. Über die Entstehungszeit der Häuser ist damit jedoch noch keine Klarheit gewonnen, zumal der oberflächliche Scherbenfund auf der ganzen Höhe von neolithischer bis in byzantinische Zeit reicht. Bulle, der sich angesichts der Grundrisse "in eine Ansiedelung der Bothroszeit versetzt glaubte" (*Orchom.* I 118), fand bei seinen Versuchsgrabungen die frühe Keramik meist erst in grösserer Tiefe, so dass er die Häuser für jünger hielt. Eine singuläre Hauswand besteht aus antiken Kalksteinquadern verschiedener Grösse, anscheinend in Wiederverwendung. In jedem Falle haben wir die Anhöhe mitsamt der nördlich anschliessenden Kuppe, wo weitere Hausstellen liegen, als die Oberstadt oder den Stadtberg von Tegyra zu betrachten. Dabei dominieren die mykenischen und älteren Lesescherven zahlenmässig eindeutig gegenüber den klassischen.

d) *Unterstadt*

Das Gelände südöstlich unterhalb des Stadtbergs ist von einer Anzahl Mauerfluchten

durchzogen, die wir vermessen und aufgenommen haben. Ihre Erklärung hat davon auszugehen, dass das Bodenniveau, wie die Höhenmessungen ergaben, hier durchweg über der ehemaligen Sumpfebene des Melas liegt, die weiter östlich und südlich daran angrenzt. Da die Mauern gerade bis dahin führen, müssen sie den Zweck gehabt haben, die "Unterstadt" von Tegyra abzugrenzen und den Durchgangsverkehr zu sichern. Eine Doppelmauer im Abstand von 5 m, die von der Nähe des Quellteichs bis an den Südwestrand der Unterstadt verläuft, könnte die Einfassung eines Abzugskanals oder einer Strasse sein. Der einzige Verbindungsweg von Orchomenos nach Lokris und zu den Orten der Nordkopais, der im Altertum und noch in neuerer Zeit ganzjährig passierbar war, führte am Rand der Berge entlang über Tegyra. So erklären sich auch zwei Sperrmauern, die hier von der Ostseite des Stadtbergs an die Felsklippe und an die Sumpfgrenze verlaufen. Wenn die Tegyraier an dieser Stelle, wo auch heute noch der Weg hindurchführt, die Tore schlossen, so war die Passage für den Durchgangsverkehr gesperrt.

e) *Schlachtfeld*

Der Schauplatz der Schlacht bei Tegyra, wo Pelopidas bei seinem Rückmarsch von Orchomenos über die Nordkopais nach Theben 375 v. Chr. zwei spartanische Moren schlug, als "Vorspiel der Schlacht bei Leuktra" (Plut. *Pelop.* 16, 1), lässt sich auf Grund dieses Befundes lokalisieren. Pelopidas kam von Orchomenos nach Tegyra "rings entlang am Fuss der Berge, wo es allein begehbar war, da den geraden Weg der Melas, der sich in Sümpfe ergoss, ganz unwegsam machte" (Plut. *a.O.* 16, 2f.). Als die Thebaner Tegyra erreichten, sahen sie, dass die Spartaner, die von Lokris kamen, gerade "die Engen passierten" (τὰ στενὰ διεμβάλλοντες, *a.O.* 17, 1), worauf Pelopidas sein Heer zum Angriff formierte. Die Spartaner wurden geschlagen und gaben den Weg "nach vorn" frei, wurden aber, als sie sich in Richtung Orchomenos zur Flucht wandten, von den Thebanern noch eine Wegstrecke weit verfolgt. Darauf liess Pelopidas (auf dem Schlachtfeld) ein Siegesmal errichten und zog (am Nordrand der Kopais entlang) nach Theben zurück.

Der erwähnte Engpass, den die Spartaner,

von Norden kommend, durchzogen, ist ohne Zweifel die Strecke unter dem Ostabhang des Stadtbergs mit der Felsklippe, den Sperrmauern und der südöstlichen Unterstadt. Da die Thebaner von Westen herangerückt waren, erfolgte der Zusammenstoß also auf dem trockenen Flachfeld südlich des Stadtberges, das gerade breit genug war, den tiefgestaffelten 300 Hoplitzen und der vorgezogenen Reiterei des Pelopidas (Plut. *a.O.* 17, 2) Raum zu geben. Auch die mehr als doppelt überlegenen Spartaner konnten sich in diesem Gelände nicht in die Breite entfalten. Als ihre beiden Anführer gefallen waren und ihre Spitze "zur Seite wich", musste sich Pelopidas in die Tiefe "durchkämpfen" (δτεξήει φονεύων, *a.O.* 17,4), bis er die Sperren im Osten der Stadt im Besitz hatte. Die Darstellung Plutarchs entspricht somit aufs beste den örtlichen Gegebenheiten.

2. Nisi Stroviki

Der bedeutendste Stadtberg am Nordrand der Kopais, dessen antiken Namen wir noch nicht kennen, ist das Νησι von Στροβίκι 7,5 km südöstlich von Pyrgos. Es handelt sich um einen ca. 30 m hohen, nach Süden zur Ebene abfallenden Inselberg, an dessen Nordseite, wo auch das Dorf Stroviki liegt, der Melas vorüberfließt. Da der abgelegene Ort bei starker Versumpfung der Gegend nur schwer erreichbar war, musste noch Ulrichs 1837 vor der Trockenlegung den Umweg von Pyrgos über das nördliche Bergland einschlagen (*Reisen u. Forsch.* I 197). Schon Pausanias IX 24, 3, der von Kopai ausging, liess die Strecke beiseite und wandte sich nach Hyettos im Norden.

Von den beiden felsigen Kuppen des Nisi, die durch einen halbhohe Sattel getrennt sind, war nur die östliche besiedelt. Hausfundamente finden sich sowohl auf dem Gipfelplateau, das von einer an der Ostseite noch kenntlichen Ringmauer umgeben war, wie besonders am Südhang. Hier ist die frühe Keramik im Oberflächenbefund stark vertreten. Es begegnen hauptsächlich die aus Orchomenos bekannten Gattungen neolithisch A-G, FH I - III, MH (frühminysch und grauminysch), SH I - III. An der Nordseite, wo auch ein Rampenweg heraufführt, sind die klassischen Scherben häufiger. Ein älterer Schnitt am Westhang zeigte zwischen der frühen und

der klassischen Schicht eine 15 cm starke weisse Mergelschicht, was auf Überschwemmung und Siedlungsunterbrechung hinweist. Die Ecke eines Quaderfundaments an der Nordwestseite des Plateaus muss zu einem Heiligtum gehören, da die dort gefundenen Scherben zweier schwarzgefirnisster Votivgefäße des 5. Jahrhunderts die Inschriften ἀνέ]ΘΕΚΕ und ΚΛΕΙΝόμ[αχος tragen.

Der lange Mauerzug oder Damm, den A. Kenny, *Liverpool Annals* 22 (1935), 201f. in der Ebene südöstlich von Stroviki entdeckte, steht möglicherweise in keinem direkten Zusammenhang mit der Siedlung auf dem Nisi. Er verläuft vom Ostrand des Nisi nach Süden und biegt dann rechtwinklig etwa 2 km weit nach Osten ab, nicht nach Westen, wie bei einem Schutzdamm für das Fruchtländchen unterhalb des Nisi zu erwarten wäre. Wo er aufhörte, ist noch nicht festgestellt. Vielleicht bestand eine Verbindung mit der Burg auf dem Τουρλογιάννης östlich von Stroviki und den Dämmen bei der Katavothre Παλαιόμυλος.

3. Magula Kavkala

Eine bisher unbeachtete neolithische Magula liegt in der Flur Καύκαλα bei einem Revma mit altem Weg nach Lokris 2,2 km nördlich von Kopai (heute Kastron, früher Topolia), ca. 150 m westlich der Nationalstrasse, die hier durch eine kleine Randebene der Kopais zwischen den Bergen Προφ. Ἡλιος und Βίγλα nach Norden in die lokrischen Berge führt. Die Magula Kavkala ist eine schwache, nur 1 - 2 m hohe Erhebung mit ca. 80 qm Ausdehnung, vom gleichen Typus wie die bekannte, etwas grössere Magula Βαλομένου am Kephisos bei Chaironeia. Auch die Keramik scheint im wesentlichen dem dortigen Befund zu entsprechen. Von den neolithischen Gattungen sind vor allem rotpolierte und schwarzpolierte Ware vertreten, dazu Rotmalerei und Dunkelmalerei; die Profilscherben lassen steilwandige Näpfe und offene Schüsseln erkennen. Auch frühhelladische Firnisware bis FH II kommt noch vor, jedoch nichts Späteres. Die Siedlung wurde anscheinend um dieselbe Zeit aufgegeben wie die Magula Valomenu oder wie die Magula bei Pyrgos am Oberlauf des Melas. Ob diese niederen Plätze wegen ungünstiger Wasserstandsverhältnisse und Versumpfung verlassen wurden oder wegen feindlicher Angriffe, lässt sich bis jetzt noch

nicht entscheiden. Das Bodenniveau der Ebene bei der Magula Kavkala hat die gleiche Höhe 94 - 95 m ü. M. wie der Seeboden der ganzen nordöstlichen Kopais.

4. Grosse Katavothre

a) *Melasmündung*

Der Melas, der jetzt östlich von Stroviki in den Melas-Kanal abgeleitet wird, floss vor der Trockenlegung der Kopais in die Grosse Katavothre am Nordostrand der Ebene ab. Das alte Flussbett ist bis zur Einmündung noch deutlich zu verfolgen. Die letzte Strecke, ca. 200 m bis zur Katavothre, war jedenfalls am rechten, südlichen Ufer von einem starken Damm eingefasst, der sichtlich den Zweck hatte, den Fluss zu kanalisieren und ihn dadurch an die Abflussstelle in der Katavothre zu leiten. Zu dem Damm gehörte eine Reihe sehr grosser Kalksteinblöcke, die vor der Katavothre liegen, einige davon möglicherweise in situ. Da fast alle Blöcke eine geebnete Seite aufweisen, scheinen sie die vordere, gefugte Wand des Damms, die dem Wasser zugekehrt war, gebildet zu haben. Ein Schnitt durch den Damm lässt erkennen, dass der Kern des Damms ebenfalls aus grösseren Steinen bestand. Ob auch die nördliche Seite des Flussbetts in gleicher Länge und Stärke gesichert war, ist zweifelhaft, da hier der kreidige Mergel des Seebodens zum Teil bis an die heutige Oberfläche reicht.

b) *Innere der Katavothre*

Den beiden Höhlenwänden im Innern der Katavothre sind bis in eine Tiefe von 50 - 60 m grosse Bruchsteinmauern vorgebaut. Sie sind leicht nach rückwärts geneigt, reichen zum Teil bis an die Decke der Katavothre und fehlen nur an den Stellen, wo die Wände senkrecht abfallen und näher zusammenrücken. Alle seitlichen Felskammern sind durch die Mauern ausgefüllt, die sehr kompakt sind, so dass kein Stein herausbricht. Eine wohl gewaltsam beschädigte Stelle an der nördlichen Mauer zeigt, dass die Steine der Hinterfüllung zwischen Lehm gelagert sind (T a f. 213 b). Dieser scheint jedoch nicht vom Wasser angeschwemmt zu sein, sondern zur Bauweise zu gehören. An ihrer Vorderfront haben beide Mauern in 2 - 3 m Höhe einen Vorsprung oder Laufgang, von wo der Wasserfluss beobachtet werden konnte. Am Ende der

Mauern finden sich konkave Einbuchtungen und andere bauliche Besonderheiten, die der Strömung angepasst sind.

Den hinteren Abschluss der Katavothre bildet eine Geröllhalde, auf die aus einer breiten Einbruchsstelle von oben Licht fällt. Die natürliche Rückwand der Höhle ist nicht zu erkennen, da sie von dem Geröll völlig verschüttet ist. Es lässt sich daher auch die Stelle nicht bestimmen, wo das Wasser im Berginnern verschwand. Der Felsboden erreicht zwar am Fuss der Halde seine grösste Tiefe, doch kann sich die Katavothre noch weiter abwärts fortgesetzt haben. Vielleicht stammt das Steingeröll von einer rückwärtigen Mauer an der eigentlichen Abflussstelle.

Alle diese wasserbautechnischen Anlagen von dem Eingang der Katavothre und in ihrem Innern sind dazu geschaffen, den Abfluss des Melas zu regulieren, also vor allem zu erleichtern und dadurch eine Versumpfung zu verhindern. Ohne ein solches Regulierungssystem und seine Überwachung bestand stets die Gefahr, dass sich der Wasserstand und damit der Seespiegel in der Kopais erhöhte. Sowohl der Bau der Anlagen wie ihre Instandhaltung konnte nur von einer zentralen Macht oder Organisation geleistet werden, nicht von den benachbarten Gemeinden wie Kopai und Akraiphia. Ob man an frühgeschichtliche ("minysche") Erbauer zu denken hat oder an den Ingenieur Krates von Chalkis, der im Auftrag Alexanders des Grossen die Kopais trockenlegen versuchte (Strab. IX 407), ob an den Boiotischen Bund oder die Römer, lässt sich auf Grund der bisherigen Beobachtungen nicht entscheiden. Die genauere Untersuchung und Vermessung der Anlagen ist noch nachzuholen.

c) *Hag. Joannis und Umgebung*

Das Plateau über der Grossen Katavothre, auf dem die Kapelle "Αγ. Ἰωάννης" steht, war mit der näheren Umgebung seit früher Zeit besiedelt. Da sich hier neuerdings der Bergbaudistrikt von Νέον Κόκκινον mit seinen Reihenhäusern und Betonstrassen immer mehr ausdehnt, sind jedoch nur noch wenige alte Spuren zu finden, vereinzelte Scherben bei der Kapelle und einige Fundamentreste im Bereich der rückwärtigen Einbruchsstelle der Katavothre. Bei früheren Begehungen der Gegend hatte ich mir notiert:

1) Plateau hinter Hag. Joannis: Scherben neolithisch (poliert und rotbemalt), früh-helladisch, minysch, Mattmalerei, mykenisch, geometrisch, klassisch, byzantinisch, 2) Abhänge (jetzt zum Teil verschüttet) zum Eingang der Katavothre: Felskammern, frühe Scherben, 3) Felskessel (jetzt eingeebnet und überbaut) ca. 200 m südöstlich von Hag. Joannis, ca. 30 qm gross, Bodenniveau 98 m ü.M., an der Westseite zur Ebene offen: Scherben nur neolithisch und frühhelladisch, zwei (spätere?) Kistengräber, 4) Südosthang des Bergvorsprungs Σπήλαια Τζοῦτζο (jetzt durch Abraumhalden verschüttet) nördlich von Hag. Joannis: zahlreiche Kistengräber, von Steinkreisen (Dm. 7-10 m) umgeben.

5. Kanal am Mytikas

Einen grossen, alten Kopaiskanal fanden wir in der Böschung des heutigen Melaskanals südwestlich des Vorgebirges Μύτικας des westlichen Ausläufers des Ptoion, 140 m westlich des Baches, der hier von Norden in den Melaskanal mündet. Die Stelle ist von der Nationalstrasse aus, die um den Fuss des Mytikas herumführt, leicht erreichbar. Es sei bemerkt, dass der Schnitt des alten Kanalprofils in der Böschung jedoch nur dann sichtbar ist, wenn der moderne Kanal nicht mit Wasser gefüllt ist.

Bei niederem Wasserstand ist die Sohle des alten Kanals 6 m breit. Seine Höhe beträgt 2 m, die obere Breite 12 m. Die verschiedene Bodenbeschaffenheit ist deutlich wahrnehmbar (T a f. 213 c). Die Erde, die den Kanal bis zu seinen Rändern ausfüllt, ist erheblich lockerer und dunkler als die Schicht, in die er eingetieft ist. Über dem Kanal liegt eine 30-40 cm starke dunkle Schicht, darüber 110 cm weisser, mergeliger Seeboden. Die Richtung des Kanals, der den Melaskanal kreuzt, verläuft von Südwesten nach Nordosten.

Im Gelände ist er als schwache Mulde kenntlich, die sich der Nordseite des Mytikas entland hinzieht. Wenn der Kanal an Gla vorbeizog, was noch zu klären wäre, so muss sein Ziel die Nordostbucht der Kopais mit dem Unterlauf des Melas und den dortigen Katavothren gewesen sein.

Der Kanal ist vielleicht identisch mit dem umstrittenen "Mittellandkanal" (canal central), den Kambanis, *BCH* 16 (1892), 130ff. beschrieb und den Minyern zuwies, wobei

ihm E. Curtius folgte, während neuere Beurteiler wie Kenny *a.O.* 196ff. und Kahrstedt, *AA* 1937, 6 die Existenz eines solchen Kanals in der Ostkopais leugneten. Hier sind jedenfalls wie bei den Anlagen an der Grossen Katavothre weitere Untersuchungen notwendig. Dass der Kanal von einer mehr als 1 m starken Seebodenschicht überlagert ist, lässt auf ein hohes Alter schliessen oder vielmehr darauf, dass er seit langem kein Wasser mehr führte und aufgegeben war. Sein Zweck ist klar. Er diente ebenso wie das moderne Kanalsystem in der Kopais der Ableitung der Zuflüsse von Westen und damit der Entwässerung und Trockenhaltung der Ebene.

6. Grosser Damm von Akraiphia

a) Lage

Die Ebene südlich des Mytikas, früher Bucht von Karditsa genannt, in der heute die grossen Kopaiskanäle zusammengeführt und in den Hylischen See geleitet werden, ist an ihrer Westseite durch einen antiken Damm begrenzt, der ebenfalls schon Kambanis *a.O.* 124f. bekannt war. Der Damm führt vom Mytikas nach Süden bis an die gegenüberliegende Felsküste des Γοραφάκι, eines Ausläufers des Sphingiongebirges. Er soll die Bucht also von der Kopais abriegeln und dadurch das Fruchtländ von Akraiphia (jetzt wieder so benannt, früher Karditsa) schützen. Der neuerlich erfolgte Ausbau einer Fahrstrasse auf dem Damm veranlasste uns, die Strecke sogleich aufzunehmen und zu vermessen. Da die westliche Aussenfront des Dammes, die der Kopais zugekehrt ist, aus einer starken Mauer besteht, deren Reste stellenweise noch in situ liegen, kann der Verlauf im ganzen verfolgt werden. Die Länge des Dammes betrug 2,550 km.

b) Verlauf

Vom nördlichen Anfang des Dammes am Mytikas fanden sich wegen der neueren hier erfolgten Veränderungen, vor allem durch den Bau der Nationalstrasse und eines betonierten Kanals, keine Spuren. Erst an der Stelle, wo die Fahrstrasse des Dammes mit der Nationalstrasse zusammentrifft, ca. 100 m südlich der Felswand des Mytikas, setzt der erhaltene Damm ein (T a f. 214 a). Seine Gesamtrichtung ändert er bis zum Messpunkt 700 m mehrmals, indem er jeweils um

wenige Grad nach Osten abbiegt. Im weiteren Verlauf zeigt die Aussenmauer auf eine Länge von 20 m (900-920 m vom Ausgangspunkt) eine konvex gekrümmte Linienführung, um dann wieder die Richtung der ersten Teilstrecke einzuschlagen. Nach 1610 m trennt sich der Damm von der Strasse, die zunächst neben dem Damm herläuft, dann aber stärker nach Osten abbiegt. Dieser Befund auf der letzten Strecke war nicht ohne weiteres klar. Auffällig war nur, dass der Fahrdamm hier keine Mauersteine mehr enthält, was zu der Annahme verleiten kann, dass die Steine beim Strassenbau entfernt wurden, der Damm also weiterhin die Richtung der Strasse einhält. Ein Rest des Dammes mit der Mauer fand sich jedoch dann 130 m westlich der Strasse in der Böschung des grossen südlichen Kopaiskanals. Die Fundstelle beweist, dass der Damm, der in den Baumwollfeldern abseits der Strasse hier ganz verschwunden ist, auf seiner südlichen Strecke von ca. 1910-2550 m bis zur Erreichung der Bergwand des Goraphaki völlig geradlinig verlief.

c) Bauperioden

Die Aussenmauer des Dammes lässt zwei verschiedene Bauperioden erkennen, eine ältere Polygonalmauer aus dunklem Kalkstein und eine jüngere Quadermauer aus hellem Konglomeratstein. Das am besten erhaltene Stück der wohl im 6. Jahrhundert errichteten, 170 - 200 cm starken Polygonalmauer befindet sich ca. 100 m südlich der Nationalstrasse (T a f. 214 b). Die Blöcke sind meist 90 - 140 cm lang, gut gefugt und an den Auflager- und Anschlussflächen sorgfältig bearbeitet. Sie finden sich teils herabgestürzt, teils in situ bis ans südliche Ende des Dammes, dort jedoch seltener als auf der nördlichen Strecke. Umgekehrt sind die Quadersteine im Süden häufiger. Ihre Grösse ist einheitlich 120 × 60 × 40 cm oder 70(50) × 40(30) × 25 cm (T a f. 214 c). Eine Stelle 420 m südlich der Nationalstrasse, wo die grossen Normalquader in 2 Schichten erhalten sind, zeigt gleichmässigen Wechsel der senkrechten Fugen bei der Quadermauer.

Das Verhältniss der beiden Mauern zueinander ist am besten an den Brückenböschungen der drei Kopaiskanäle erkennbar, die den Damm durchschneiden. Es wird hier deutlich, was auch an anderen

Stellen zu vermuten ist, dass die Quadermauer der alten Polygonalmauer vorgebaut war, also eine neue Aussenschale gegen die Kopais darstellte. Möglicherweise wurde sie nur an den Stellen oder Strecken errichtet, wo die alte Mauer erneuerungsbedürftig war, besonders im Süden. Der Böschungsbefund am südlichen Kanal zeigt ausserdem, dass die alte Mauer in grössere Tiefe reichte als die Quadersetzung, nämlich unter das damalige Niveau des Seebodens, das durch eine Kieselschicht gekennzeichnet ist. Hier sieht man auch, dass die Innenfüllung der alten Mauer aus Bruchsteinen bestand und dass hinter der Mauer ein Damm aus Erde aufgeschüttet war.

Die Quadermauer lässt sich durch eine Inschrift aus Akraiphia ziemlich genau datieren. Man hat sie schon immer beachtet, doch erst durch die Auffindung der Quader wird sie verständlich. In IG VII 2712, 33ff. aus der Zeit Caligulas um 40 n. Chr. heisst es: τοῦ τ[ε]/μεγίστου [κ]αὶ [σ]ώ[ζ]ιοντος [ήμ]ῶν τὴν χώραν χά[μα]τος παραλελειμμένης/τῆς κοιν[ιά]σεως [έ]ν τῇ ἐγδόσει, τοῦ ὅλον ἐπισκε[υ]ασθῆναι καὶ κοιν[ι]α[θ]ῆ/να[ι] μόνος προενόησε προσμείνας καὶ κατωρθώσατο ὑπὲρ ἑξ[ακισ]/χίλια δηνάρια οὐσης τῆς ἐπισκευῆς ἰς δώδεκα σταδίου. Gemeint ist der reiche Bürger Epaminondas von Akraiphia, der bei der Erneuerung des "Dammes" (χῶμα) die Kosten für den notwendigen "Mörtelbewurf" (κοινίαισις) aufgebracht habe und zwar für eine Länge von "12 Stadien". Dies ist gerade die Strecke, auf der sich die Quader, die auch Mörtelreste aufweisen, vornehmlich finden. Dass dieser Damm und kein anderer gemeint ist, zeigt die Bezeichnung μέγιστον. Er ist in jeder Tat der "grösste", der "das Land" der Akraiphier "schützte". Die Spuren anderer Schutzmauern oder Dämme, die weiter östlich in der Ebene von Akraiphia liegen, sind im Vergleich damit sehr geringfügig.

7. Östlicher Damm von Akraiphia

Schwache Reste eines kleineren Dammes, der durch den Feldbau fast völlig eingeebnet ist, fanden wir ca. 2 km östlich des grossen Dammes. Er ist vermutlich identisch mit der von Kambanis, BCH 16 (1892), 125,1 erwähnten «digue intérieure». Der Damm verlief von Nordosten nach Südwesten. Der nördliche Ansatzpunkt muss in der Nähe der

Kapelle Hag. Panagia gelegen haben, von wo die Strasse durch den Engpass nach Akraiphia und in das Ptoion hinaufführt. Der Verlauf des Dammes in der Ebene ist nur stellenweise durch eine Bodenwelle zu erkennen sowie durch Ansammlungen von Bruchsteinen auf den Feldern, die alle in einer geraden Linie liegen. Der einzige noch sichtbare Mauerrest befindet sich am südlichen Endpunkt, wo der Damm an die Felswand stiess. Der Fels ist hier bis in 2,5 m Höhe und ca. 10 m weit abgearbeitet. Die angesetzte Mauer, die aus unregelmässig behauenen, kleineren Kalksteinblöcken besteht, ist 85 cm hoch und ca. 170 cm breit erhalten. Ein Hausfundament 5×5 m liegt hinter der Mauer. Weitere Ge-

bäudereste und andere Siedlungsspuren finden sich an mehreren Stellen in der Ebene, die durch die beiden Dämme geschützt wurde.

8. Andere Kopaisplätze

An folgenden Plätzen des Kopaisgebiets mussten wir uns auf die Feststellung beschränken, dass die früheren Befunde im wesentlichen unverändert waren: Steni (Onchestos), Kastraki bei Daulosis (Medeon), Agoriani mit Dekedes (Alalkomenai), Lyoma mit Hag. Joannis, Koroneia (früher Kutumula) mit Hag. Paraskevi, Magula bei Pyrgos, Turlojannis, Pyrgos bei Hag. Marina, Hag. Joannis (Spitia - Katavothre).

S. LAUFFER

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Μονή Ὁσίου Λουκά¹

Καθολικὸν

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος 1970 αἱ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκτελούμεναι ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἐργασίαι διὰ τὴν συντήρησιν, στερέωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ σπουδαιοτάτου βυζαντινοῦ συγκροτήματος τῆς μονῆς ὁσίου Λουκά. Κύριος σκοπὸς τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν ἦτο ἡ στερέωσις καὶ ἡ ἐξασφάλισις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τρούλλου, ἡ κατάστασις τῶν ὁποίων εἶχε φθάσει εἰς λίαν ἐπικίνδυνον σημεῖον. Εἶχον δημιουργηθῆ ἰσχυρότατα ρωγαί, πολλὰ σημεῖα εἶχον ἀποκολληθῆ, ἄλλα εἶχον ὑποστῆ διογκώσεις καὶ ἄλλα ἐκινδύνευον νὰ καταρρεύσουν (Πί ν. 215-219).

Αἱ ἐργασίαι, ἐκτελεσθεῖσαι ὑπὸ κλιμακίου τοῦ ΚΕΣ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἐμπειροτάτου συντηρητοῦ κ. Φ. Ζαχαρίου, ἐκτὸς τῆς διασώσεως τῶν τοιχογραφιῶν, ὑπῆρξαν καὶ λίαν ὠφέλιμοι ἀπὸ ἐπιστημονικῆς πλευρᾶς, καθ' ὅσον ἀπεκάλυψαν στοιχεῖα χρησιμώτατα καὶ παρέσχον εὐκαιρίαν διὰ παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι διαλευκαίνουν πολλὰ σημεῖα, ὅσον ἀφορᾷ τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τρούλλου, ἀλλὰ καὶ τὸν χρόνον κατασκευῆς τῶν. Αἱ παρατηρήσεις καὶ τὰ συμπεράσματα ἔχουν ὡς ἑξῆς:

1. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ τρούλλου, ὡς ἔχουν σήμερον, εἶναι ἐπιζωγραφῆσεις ἐπὶ παλαιότερου στρώματος.

2. Κάτωθεν τοῦ σημερινοῦ κάμπου σώζεται ὁ παλαιότερος χρυσοῦς.

Ἡ διαπίστωσις αὕτη εἶναι σημαντικὴ, διότι οὕτως ἐξηγοῦνται τὰ γραφόμενα ὑπὸ πολλῶν προσκυνητῶν ἢ περιηγητῶν μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος, οἱ ὅποιοι βεβαιοῦν ὅτι εἶδον εἰς τὸν τρούλλον τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς τὰ χρυσιζόντα ψηφιδωτά. Τὴν γνώμην ταύτην ἀκολουθήσαντες καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μελετητάς, ἰσχυρίσθησαν, ὅτι αἱ σημεριναὶ τοιχογραφίαι τοῦ τρούλλου ἐγένοντο περὶ τὸ 1820 συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν σωζομένην εἰς τὸν νότιον τοῖχον τῆς προθέσεως. Οὕτως, ἡ γνώμη τῶν παλαιότερων μελετητῶν τοῦ μνημείου, καθ' ἣν τὰ ψηφιδωτά τοῦ τρούλλου κατεστράφησαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τοιχογραφιῶν εἰς τὴν αὐτὴν διά-

1. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 247. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 293. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 246.

ταξιν καὶ ἐμφάνισιν μὲ τὰ ψηφιδωτά, ἀποδεικνύεται τώρα ἀκριβῆς.

3. Οἱ δύο ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Παντοκράτορος δίσκοι (διαμ. ἕκαστος 0.60 μ.) ἀποτελοῦνται ἐκ τεσσάρων ὁμοκέντρων κύκλων εἰς τέσσαρας ἀποχρώσεις.

4. Ὁ φωτοστέφανος τοῦ Χριστοῦ ἀρχικῶς ἦτο χρυσοῦς, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τῆς ἀποκολλήσεως τοῦ σημερινοῦ χρώματος, εἰς πολλὰ σημεῖα αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ φωτοστεφάνου τούτου ἀνεφάνησαν τὰ διὰ λευκοῦ χρώματος γράμματα — *Ο Ω Ν* —.

Δίδονται μερικαὶ ἐνδιαφέρουσαι διαστάσεις τῆς μορφῆς τοῦ Παντοκράτορος:

διάμ. φωτοστεφάνου	: 2.05 μ.
ὕψος προσώπου ἀπὸ τῆς σιαγόνος	: 1.40 μ.
διάμ. προσώπου	: 1.35 μ.
μῆκος ὀφθαλμῶν	: 0.22 - 0.24 μ.
ὕψος ὀφθαλμῶν	: 0.11 - 0.12 μ.
διάμ. κόρης	: 0.065 μ.
ὕψος ρινός	: 0.34 μ.
ὕψος κλειστοῦ Εὐαγγελίου	: 1.10 μ.
μῆκος αὐτοῦ	: 0.79 μ.
μῆκος δείκτου ἀριστερᾶς χειρὸς	: 0.53 μ.
πλάτος αὐτοῦ	: 0.10 μ.
μῆκος ἀντίχειρος	: 0.63 μ.
πλάτος ράχους χειρὸς	: 0.45 μ.

5. Εἰς τὸ πλαίσιον τὸ περιβάλλον τὸν Παντοκράτορα, τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ ὁποίου εἶναι 0.31 μ., ἀπεκαλύφθησαν τρία γράμματα ὕψους 0.275 μ. διὰ μέλανος χρώματος: *HNE*.

6. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν λαρίδα τοῦ πλαισίου τούτου, πλάτους 0.04 μ., ἀνεφάνη διὰ τοῦ καθαρισμοῦ γράμμα, λείψανον ἐπιγραφῆς.

Εἶναι περίεργος ἡ ἀναγραφὴ ἐπιγραφῆς εἰς τόσον στενὴν λαρίδα, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἦτο ὄρατὴ ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς ἐκκλησίας.

7. Ὁ κυκλικὸς χώρος, εἰς ὃν ἔχει τοποθετηθῆ ὁ Παντοκράτωρ, ἔχει διάμετρον, ἐσωτερικῶς μὲν τοῦ πλαισίου 3.80 - 3.95 μ. (εἰς εὐθείαν γραμμὴν), ἐξωτερικῶς δὲ 4.50 - 4.60 μ.

8. Τὸ ὕψος τῶν μορφῶν τῆς μεσαίας ζώνης, ἥτοι τῆς Θεοτόκου, τῶν Ἀγγέλων καὶ τοῦ Προδρόμου, κυμαίνεται ἀπὸ 2.10 - 2.25 μ.

9. Αἱ διαστάσεις τοῦ τρούλλου κατεμετρήθησαν ὡς ἑξῆς:

Συνολικὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ κοσμήτου τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν βάσιν τοῦ τυμπάνου, μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου: 5.22 μ.

Διάμετρος εἰς τὴν βάσιν τοῦ τυμπάνου: 8.90 - 8.98 μ. Εἰς τὴν πρώτην ζώνην ἔνθα οἱ Προφῆται: 7.88 μ., εἰς τὴν ἄνωθεν δὲ ταύτης ἔνθα ἡ Θεοτόκος μετὰ τῶν Ἀγγέλων: 7.18 μ.

Ναός Παναγίας

Εἰς τὸν πρὸς Β. τοῦ καθολικοῦ σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένον, τετρακίονιον ναὸν τῆς Παναγίας, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστὸν, εἶναι προγενέστερος τοῦ καθολικοῦ, ὡς οἰκοδομηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ὁσίου Λουκά περὶ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ., ἐγένοντο ἐπείγουσας φύσεως ἐργασίαι διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ ἐκκλησιασματος, δεδομένου ὅτι ἐντὸς τοῦ ναοῦ τούτου τελοῦνται αἱ θείαι Ἀκολουθίαι. Τὰ ἐσωτερικὰ ἐπιχρίσματα τοῦ κτηρίου παρουσίαζον ἐπικινδύνως ἐτοιμόρροπον κατάστασιν, τμήματα δὲ τούτων καταπίπτοντα, πολλακίς ἀπετέλουν συνεχῆ κίνδυνον διὰ τοὺς ἐκκλησιαζομένους.

Οὕτως, ἐκρίθη ἐπάναγκες νὰ ἀφαιρηθῶσι τὰ ἐπιχρίσματα ταῦτα. Ἡ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐπιχρισμάτων ἀποκαλυφθεῖσα τοιχοποιία εἶναι ἐπιμελεημένη, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὰ τόξα, ἔνθα γίνεται χρῆσις ὀπτῶν πλίνθων, εἰς τὰ μέτωπα τῶν κεραιῶν καὶ εἰς τὸν τροῦλλον.

Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἤλθον εἰς φῶς διάφορα οἰκοδομικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια πρότερον εἶχον καλυφθῆ ὑπὸ τῶν ἐπιχρισμάτων, ὡς ἀνοίγματα εἰς διαφόρους θέσεις τῶν τοίχων, ὁ τρῶπος στεγάσεως τῶν τεσσάρων γωνιαίων διαμερισμάτων διὰ χαμηλῶν θολίσκων-ἀσπίδων, ἐνισχυμένων, τῶν μὲν ἀνατολικῶν ὑπὸ βεργίων-νευρώσεων τριγωνικῆς διατομῆς, τῶν δὲ δυτικῶν διὰ βεργίων τετραγώνου τοιαύτης (Πί ν. 220 - 224).

Θῆβαι

Ἡ 1η Περιφέρεια διὰ τῆς νέας Ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Γεωργοπούλου, ἐνήργησε δύο ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας εἰς ἐρείπια ἐκκλησιῶν, τὰ ὅποια ἀπεκαλύφθησαν τυχαίως, εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν εἰς ἰδιωτικὸν οἰκόπεδον ἐντὸς τῆς πόλεως, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἐπὶ ἀγρῶν, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων χιλιομέτρων ἀπὸ τῶν Θηβῶν καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ὀδηγοῦσαν εἰς τὸ ἀρχαῖον Καβεῖριον.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων ἐκτίθενται κατωτέρω ὑπὸ τῆς δ. Γεωργοπούλου.

Οἰκόπεδον Γιαννούτσου

Κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο παρὰ τὸν νέον συνοικισμὸν Θηβῶν, ἀπεκαλύφθησαν ἐρείπια ναοῦ (Σ χ ἔ δ. 1), τοῦ ὁποῖου οἱ τοῖχοι, σωζόμενοι εἰς ὕψος μέχρις 1.60 μ., ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ καλῶς λελαξευμένων ἀσβεστολίθων καὶ πορολίθων μετὰ παρεμβαλλομένων πλίνθων εἰς ὀριζοντίους στρώσεις καὶ παχέος κονιάματος (Πί ν. 225 α).

Ἐσωτερικῶς ἐκαλύπτοντο διὰ τοιχογραφιδῶν, αἵτινες ἔφερον διακοσμητικὰ θέματα ἐντὸς πλαισίου ἐξ ἐρυθρᾶς καὶ λευκῆς ταινίας (Πί ν. 225 β). Αὗται ἀπεκολλήθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπεστρωμένον δι' ὕλικου εἰς δευτέραν χρῆσιν, ἀπεκαλύφθησαν εἰς βάθος 0.90 - 1 μ., ἑννέα τάφοι καμαροσκεπέεις (Σ χ ἔ δ. 2), μῆκ. 2 - 2.15 καὶ πλ. 0.90 μ. περίπου. Εἰς ἕκαστον τάφον ὑπῆρχον 3 - 5 νεκροί, περισυνελέγησαν δὲ ὀστρακα ἀγγείων κοινῶν, χαλκὰ ἐλάσματα, χαλκοὶ ἀκόσμητοι δακτύλιοι καὶ ψηφίδες.

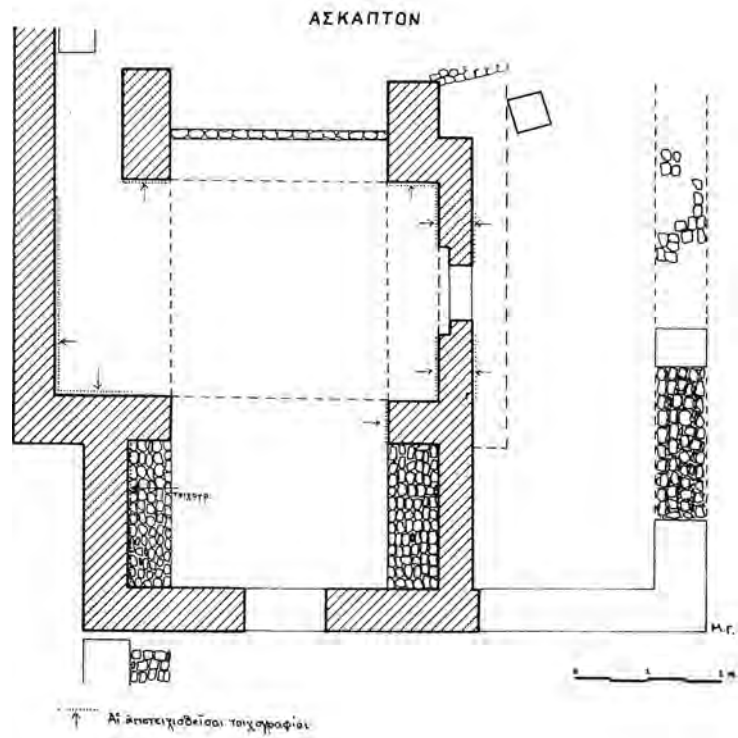
Ἀκριβῆς χρονολόγησις τοῦ ναοῦ καὶ τῶν τάφων δὲν εἶναι δυνατή. Ἐκ τῆς κατόψεως ὅμως, τοῦ τρόπου δομῆς, τῶν χρησιμοποιηθέντων ὑλικῶν καὶ τῶν λειψάνων τῶν τοιχογραφιδῶν, δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ὡς πιθανὴ ἡ περίοδος ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 12ου πρὸς τὸν 13ον αἰ.

Οἱ τάφοι ἠνοίχθησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἐντὸς αὐτῶν τοιχογραφιδῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, πιθανῶς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

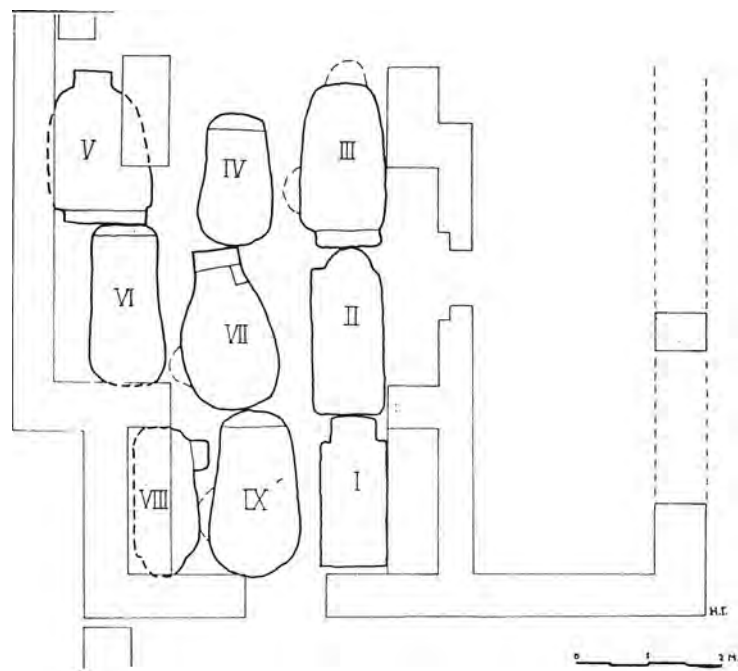
Ἅγιος Νικόλαος (εἰς θέσιν Καναβάρι)

Ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἄγει εἰς τὸ Καβεῖριον, ἐπὶ χαμηλοῦ λοφίσκου, ὅπου ὑπάρχει διάσπαρτον ἀρχαῖον ὕλικὸν εἰς θέσιν, ἡ ὁποία ἴσως ταυτίζεται πρὸς θέσιν ἱεροῦ τῆς Δήμητρος (βλ. Κεραμόπουλλον, ΑΕ 1917), σώζονται ἐρείπια ναοῦ τιμωμένου εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Νικολάου ἢ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. Ἰδίᾳ πρωτοβουλίᾳ, ἤρχισαν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου οἱ ἐνορίται τοῦ Πυρίου, κατὰ μῆνα δὲ Νοέμβριον 1970 συνεπληρώθη ὁ καθαρισμὸς ὑπὸ τῆς 1ης Περιφέρειας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων. Ὁ ναὸς παρουσιάζεται εἰς κάτοψιν τρίκλιτος, τὰ τρία δὲ κλίτη, ἀνίσου πλάτους, χωρίζονται δι' ὀγκωδῶν ἐπιμήκων πεσσῶν (Σ χ ἔ δ. 3). Ἡ ἀπουσία νάρθηκος ἐπιτείνει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ μικροῦ μήκους ἔναντι τοῦ πλάτους (ἔσωτ. διαστάσεις: μῆκ. 6.50, πλάτ. 8.50 μ.). Αἱ τρεῖς κόγχαι εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν διαμορφώνονται ἡμικυκλικαὶ ἐσωτερικῶς (κανονικὸν ἡμικύκλιον εἶναι μόνον ἡ νοτία), ἐξωτερικῶς δὲ, ἡ νοτία μὲν ἡμιεξάγωνος, αἱ δὲ ἄλλαι δύο ἡμικυκλικαί.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ, σωζόμενοι εἰς ὕψος 1.50 - 2 μ., παρουσιάζουν τοιχοδομίαν ἀμελῆ μετὰ παχέος συνδετικοῦ κονιάματος καὶ πλίνθων τοποθετημένων εἰς ὀριζοντίους στρώσεις. Εἰς τὰς γωνίας ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὀγκώδεις παρόλιθοι προερχόμενοι πιθανῶς ἐξ ἀρχαίου οἴκο-

Σχέδ. 1. Θήβαι. Οἰκόπεδον Γιαννούτσου. Κάτοπις ἀνασκαφέντος ναοῦ

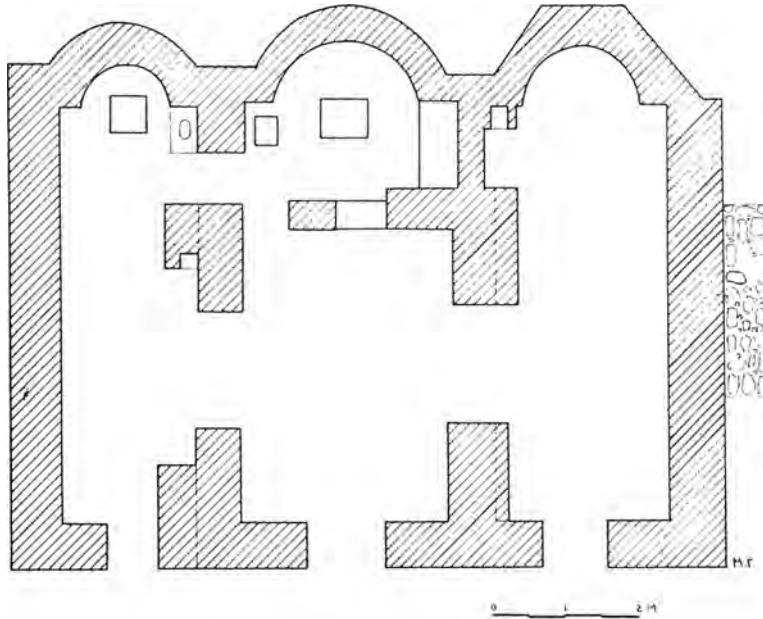
Σχέδ. 2. Θήβαι. Οἰκόπεδον Γιαννούτσου. Κάτοπις τάφων

δομήματος, ἴσως δὲ εἰς τὰ ἄνω τμήματα ἢ τοιχοδομία ἢ το πλέον ἐπιμελεμένη, καθ' ὅσον κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν εὐρέθησαν ἀρκετοὶ δόμοι ἐκ πώρου, κανονικῶς λελαξευμένοι, φέροντες ἐπίχρισμα καὶ ὑπολείμματα τοιχογραφιῶν.

Ἐκ τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ ἐσώθησαν κυρίως τὰ κάτω τμήματα, παρουσιάζοντα διακοσμητικὰ μόνον θέματα. Ταῦτα συνίστανται εἰς ἀπλᾶς κυματοειδεῖς γραμμὰς, τρίγωνα πληρούμενα ἐκ παραλλήλων γραμμῶν, ἐλικοειδεῖς βλαστοὺς σχηματίζοντας καρδιόσχημα κοσμήματα, πάντα πλαισιωμένα ὑπὸ ζωνῶν, χρώματος ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ. Τὰ χρησι-

γάλη πωρὴν βᾶσις, ἐπὶ θρανίου δὲ κτιστοῦ εἰς τὸν νότιον τοῖχόν της, ἴσταται ὀκτάπλευρος πεσσίσκος φέρων ἐπίχρισμα καὶ ἴχνη τοιχογραφιῶν εἰς τὰς δύο πεπλατυσμένας του πλευράς.

Εἰς σημεία τινα τοῦ δαπέδου εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ εἰς τὸ βόρειον κλίτος, σώζονται πήλιναι πλάκες μεγάλων διαστάσεων, $0,55 \times 0,55$ μ. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ ναοῦ εἶχεν ἐν μέρει καταστροφῇ, πρὸ αὐτοῦ δέ, ἐξωτερικῶς, κατεσκευάσθη ἀντηρίς. Τὸ νότιον κλίτος εἶχε διαχωρισθῆ τρόπον τινὰ τοῦ λοιποῦ ναοῦ δι' ἀνυψώσεως τοῦ δαπέδου του, ἵνα χρησιμεύη, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ, ὡς χώρος προσκυνηταρίου.

Σχέδ. 3. Ἅγιος Νικόλαος εἰς θέσιν Καναβάρι Θηβῶν

μοποιηθέντα εἰς τὰ κοσμήματα χρώματα εἶναι περιορισμένα, ἐρυθρόν, λευκόν, κυανοῦν καὶ μέλαν. Ἐπὶ τεμαχιῶν ὅμως τοιχογραφιῶν, περισυλλεγέντων κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν, εὐρίσκωμεν μεγαλυτέραν ποικιλίαν χρωμάτων καὶ πολὺ συνηὴν τὴν χρῆσιν τῆς ὄχρας.

Τέμπλον κτιστὸν ἐπὶ πωρίνου στυλοβάτου διαχωρίζει τὸ μεσαῖον κλίτος ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ, ἀσυμμέτρως τοποθετημένον. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ Ἱεροῦ ὑπάρχει ἡ Ἅγία Τράπεζα, ἀποτελουμένη ἐκ κτιστῆς κυλινδρικής βάσεως ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται τετράγωνος πωρόλιθος. Ἀβαθεῖς κόγχαι ἀνοίγονται εἰς τὸ πάχος τῶν πλαγίων τοίχων. Εἰς τὸ μέσον τῆς βόρειου κόγχης σώζεται με-

Ἄσφαλῆς χρονολόγησις τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι δυνατὴ. Ἡ ἀμελῆς τοιχοδομία μὲ ὀριζοντίους στρώσεις κεράμων, ἢ διαμόρφωσις τῶν κογχῶν ἡμικυκλικῶς, τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν τοιχογραφιῶν, συνήθη εἰς ἐπιπεδόγλυφα κοσμήματα 11ου - 12ου αἰῶνος καὶ τοιχογραφίας (*ABME*, τ. Α, Ἡ Ἱπισκοπὴ τῆς Σαντορίνης, *ABME*, τ. Γ, Ἱπιστύλιον ἐκ τοῦ Φετιχιέ Τζαμιού) καὶ τὰ χρώματά των, μᾶς ὀδηγοῦν εἰς μίαν πρῶτον χρονολόγησιν. Εἰς τὸν 11ον αἰ. μᾶς ὀδηγεῖ καὶ ἐν χαλκοῦν νόμισμα, εὐρεθὲν εἰς τὸ Ἱερὸν, τῶν χρόνων τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας (1055 - 1056) (Wroth N. 15, σ. 480).

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

Μουσείον Χαλκίδος

Συνεχίσθη ή ταύτισις και καταλογογράφησις τῶν ἀποκειμένων εἰς τὸ Μουσείον Χαλκίδος ἀρχαίων. Ἦδη ἐπερατώθη ή ταύτισις τῶν μαρμαρίνων.

Ἐκ τῆς συνοικίας Πλάτανος, πλησίον τοῦ οἰκοπέδου Κ. Κουτσαυλῆ, περισυνελέγη ρωμαϊκόν, καλυκόσχημον κιονόκρανον ἐξ ἀσβεστολίθου, σωζ. ὕψ. 0.32, διαμ. 0.46 μ. ἄνω. Ἐλλείπει ἱκανόν τμήμα αὐτοῦ. Κατὰ διαστήματα ἀνάγλυφα βούκρανα καὶ ἀνάγλυφοι ὁμόκεντροι ρόδακες ἐναλλάξ (Πί ν. 226 α). Κατεγράφη εἰς τὸ εὐρετήριο ὑπ' ἀριθ. 1840.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΧΑΛΚΙΣ

Οἰκόπεδον Γεσθημανῆς Ἀργυροπούλου, ὁδὸς Ἀμαρυνθίων 73 (Ο.Τ. 394)

Κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν, εἰς βάθος 0.50 μ. περίπου, τμήματα τοίχου, ἐκτισμένου διὰ μεγάλων λιθοπλίνθων. Αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν πάραυτα καὶ διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἥτις ἀπεκάλυψε δύο τοίχους παραλλήλους, ἀπέχοντας ἀπ' ἀλλήλων 0.70 μ., με κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Σχ ἐ δ. 1· Πί ν. 226 β).

Ὁ νότιος ταίχος εἶναι ἀρχαιότερος καὶ χρονολογεῖται εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 10.20 μ., ἔχει πλάτος 0.90 καὶ σῶζεται εἰς ὕψος 1.85 μ. Εἶναι ἐκτισμένος δι' ἡμικατεργασμένων ὀγκολίθων, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὁμοίων παρατηρεῖται προσπάθεια δημιουργίας καθρέπτου. Οἱ ἡμικατεργασμένοι ὀγκολίθοι ἔχουν χρησιμοποιοηθῆ εἰς ἀμοφτέρας τὰς ὄψεις τοῦ τοίχου, ἐνῶ εἰς τὸ μέσον τοῦ τοίχου ὑπάρχουν καὶ μικροὶ ἀργοὶ λίθοι.

Ὁ βόρειος τοίχος ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 10.50 μ., ἔχει μέγιστον πλάτος 1.60 μ. καὶ σῶζεται εἰς ὕψος 1.85 μ. συνολικῶς. Ἀποτελεῖται ἐξ ἰσχυροῦ θεμελίου, ἐκτισμένου δι' ἀργολιθοδομῆς με ἀργιλικὴν συνεκτικὴν ὕλην καὶ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων παρίνων πλακῶν, πάχ. 0.32 μ., τῶν ὁμοίων τὸ πλάτος καταλαμβάνει τὰ δύο τρίτα περίπου τοῦ συνολικοῦ πλάτους τοῦ τοίχου. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ τοίχου σῶζεται καὶ δευτέρα σειρά πλακῶν (Σχ ἐ δ. 1, τομὴ Α - Α'). Ὁ τοίχος οὗτος πρέπει νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Εἰς βάθος 2.30 μ., πρὸς Β. τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ βορείου τοίχου, ἀπεκαλύφθη θεμέλιον παλαιότερας κατασκευῆς, λίαν κατεστραμμένον, με κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. - Ν. (Σχ ἐ δ. 1).

Λόγω τῆς μνημειώδους κατασκευῆς τῶν ὡς ἄνω τοίχων πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἀνήκον εἰς δημόσια κτήρια.

Οἰκόπεδον Βασιλικῆς Μαρίνου, ὁδὸς Καρύστου 20 (Ο.Τ. 394)

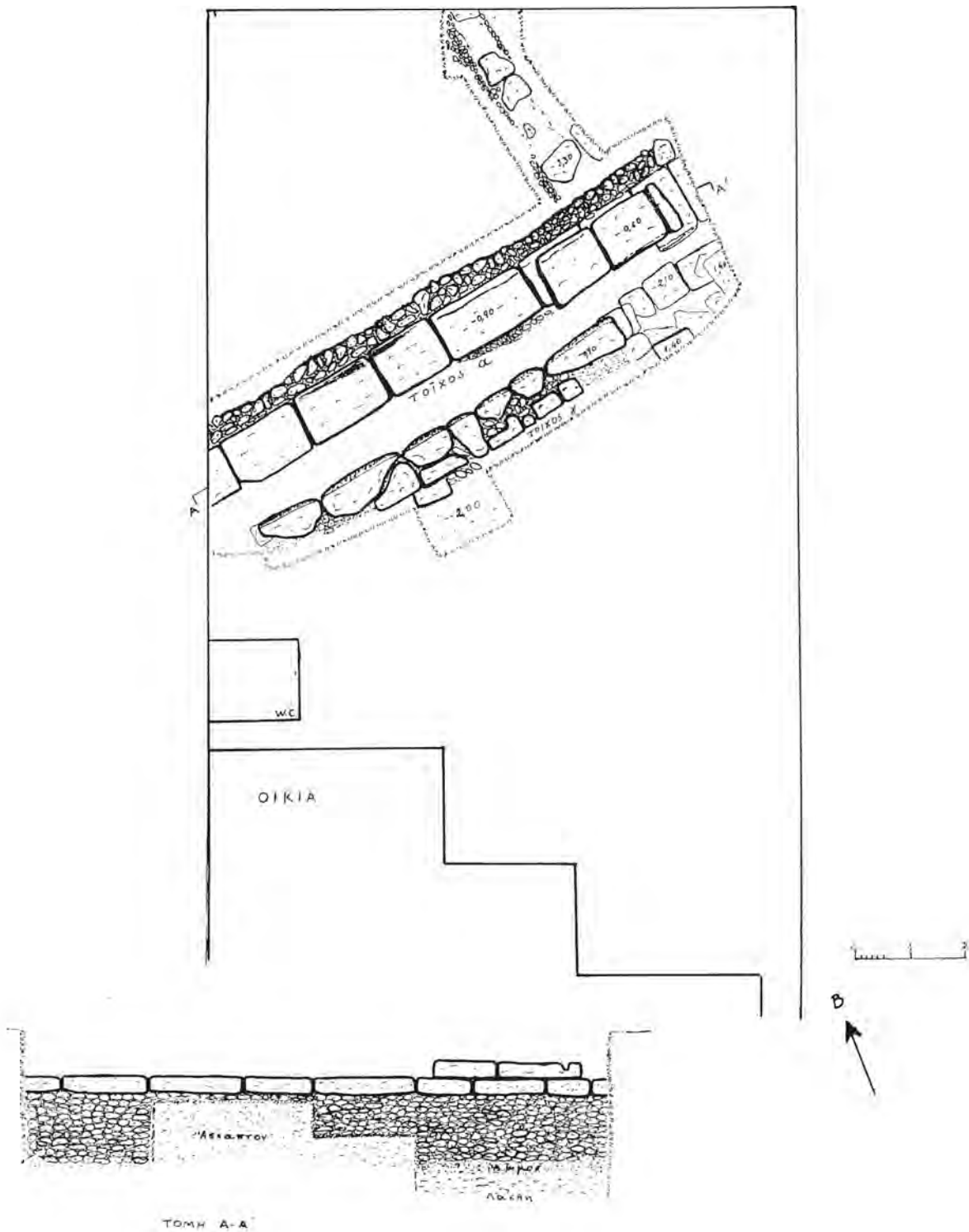
Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο συνορεύει πρὸς Β. μετὰ τοῦ οἰκοπέδου Δ. Βασιλειάδου, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ ἔτος 1969 εἶχεν ἀνασκαφῆ τμήμα κτηρίου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποῖου οἱ τοῖχοι εἰσῆρχοντο ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Β. Μαρίνου¹. Οὕτως, εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμήμα τοῦ ἐν λόγῳ οἰκοπέδου, εἰς βάθος 1 μ., εὐρέθη ή συνέχεια τῶν τοίχων β καὶ στ τοῦ προαναφερθέντος κτηρίου, οἵτινες βαίνουνσιν ἀπὸ Β. - Ν. καὶ χάνονται κάτωθεν τῆς ὑπαρχούσης οἰκίας Μαρίνου (Σχ ἐ δ. 2· Πί ν. 226 γ). Οἱ τοῖχοι οὗτοι, πλ. 0.45 μ., εἶναι ἐκτισμένοι ἐν μέρει δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἐν μέρει δι' ἡμικατεργασμένων. Ἡ θεμελιώσις τῶν εὐρίσκειται εἰς βάθος 2.40 μ. Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου β, εἰς τὸ αὐτὸ βάθος καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.55 μ. ἀπὸ αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη τμήμα ἐτέρου τοίχου η, πλάτους 0.47 μ., παραλλήλου πρὸς τὸν β. Εἶναι ἐκτισμένος δι' ὀρθογωνίων παροπλίνθων καὶ σῶζεται εἰς μίαν σειρὰν δόμων.

Εἰς βάθος 0.40 μ. εὐρέθη τμήμα ρωμαϊκοῦ τοίχου ζ, πλάτους 0.60, σωζ. μήκους 1.65, σωζ. ὕψους 0.60 μ., με κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. - Δ. (Σχ ἐ δ. 2).

Εἰς βάθος 2.40 μ., ἐντὸς τοῦ χώρου Ι, παρὰ τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου β, εὐρέθη μικρὸν τμήμα θεμελιώσεως κατεστραμμένου τοίχου ια, ἐκτισμένου δι' ἀργῶν λίθων. Ἐκ τῶν ὀστράκων χρονολογεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ 8ου π.Χ. αἱ.

Εἰς τὸν πρὸς Α. τῆς ὑπαρχούσης οἰκίας χώρον, εἰς βάθος 2.05 μ., ἀπεκαλύφθη τμήμα ἀγωγῶ με πλακόστρωτον πυθμένα, πλ. 0.30 μ. Οὗτος κατεσκευάσθη ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ πάρου με κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. - Δ. Ἡ νοτιὰ πλευρὰ του ὀρίζεται ὑπὸ χαμηλοῦ τοιχείου, πλ. 0.26 μ., ή δὲ βόρειος ὑπὸ τοῦ παχυτάτου τοίχου θ, πλ. 2 μ. περίπου (Σχ ἐ δ. 2). Ὁ τοίχος θ, εὐρεθεῖς εἰς βάθος 1 μ., εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀργῶν λίθων κατὰ τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, τὸ μεταξύ δὲ διάστημα πληροῦται διὰ μάζης ἐκ στρογγύλων λίθων, θρυμματισμένων κεράμων καὶ ἰλύος σκληρᾶς.

1. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 247.

Σχέδ. 1. Χαλκίς. Οικόπ. Γ. 'Αργυροπούλου. 'Οδός 'Αμαρυνθίων 73. Κάτοπις άνασκαφής

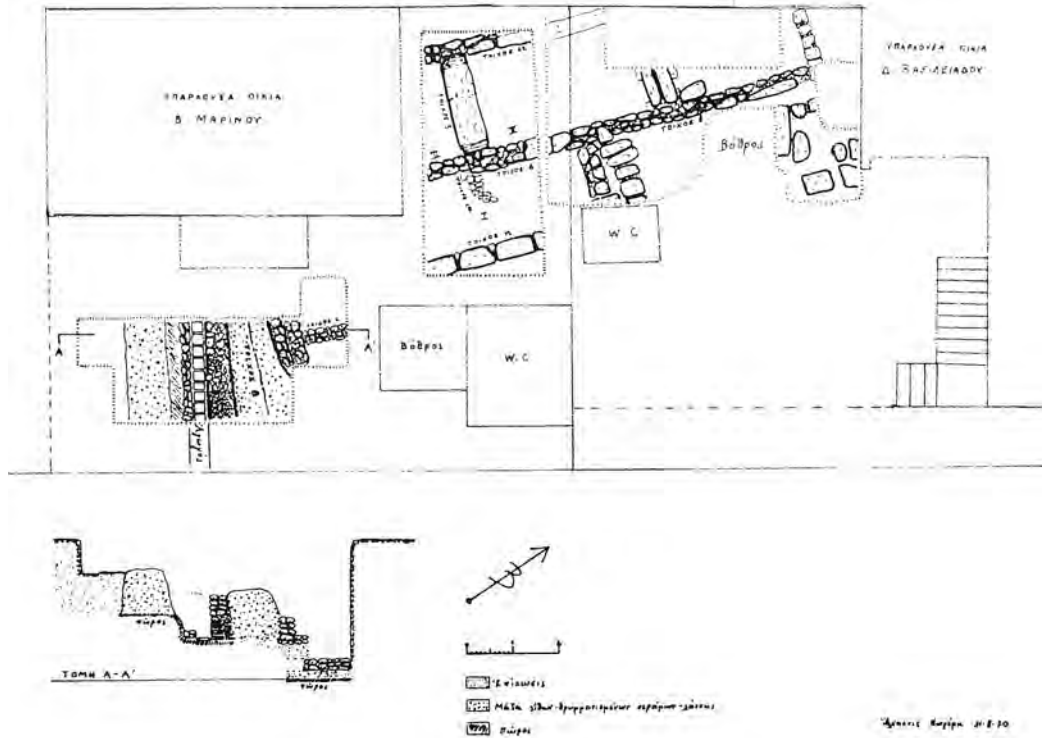
Ἡ νοτία πλευρά τοῦ τοίχου ἀπὸ βάθους 1.80 μέχρι 2.05 μ. εἶναι ἐκτισμένη δι' ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν κατὰ στρώσεις ἐπαλληλούς (βλ. Σχέδ. 2, τομή Α - Α' καὶ Πί ν. 226 δ).

Πρὸς Β. τοῦ τοίχου θ, εἰς βάθος 2.50 μ., εὐρέθη ὁ τοῖχος ι, πλ. 0.35, σωζ. ὕψ. 0.25 μ., τοῦ

μετρικῆς καὶ πρωίμου ἀρχαϊκῆς κεραμεικῆς τῆς Χαλκίδος, τόσον ἀπὸ πλευρᾶς σχημάτων, ὅσον καὶ διακοσμῆσεως.

Οἰκόπεδον Εὐάγγ. Κωνσταντίνου, ὁδὸς Μεσσαπίων καὶ Ἀρνίδα (Ο.Τ. 236)

Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ ἐν λόγῳ

Σχέδ. 2. Χαλκίς. Οἰκόπ. Β. Μαρίνου καὶ Δ. Βασιλειάδου. Ὁδὸς Καρύστου 20. Κάτωφλι ἀνασκαφῆς καὶ τομή

τέλους τοῦ 8ου αἰ. π.Χ., μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

Οἰκόπεδον Ἀντ. Μαχαίρα, ὁδὸς Ἀμαρυνθίων 5 (Ο.Τ. 389)

Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, κείμενον εἰς τὰς νοτίας ὑπώρειας τοῦ βραχάδου λόφου Ἁγίου Ἰωάννης, ἐφ' οὗ τὸ σημερινὸν νεκροταφεῖον τῆς πόλεως, κατὰ τὰς ἐργασίας ἐκβραχισμού πρὸς διάνοξιν θεμελίων, εὐρέθη ἀξιολογώτατος ἀποθέτης, διαμ. 1.20 καὶ βάθ. 6 μ., περιέχων κεραμεικὴν τῶν 8ου καὶ 7ου αἰ. π.Χ. (Πί ν. 227 α - β). Ὁ ἀποθέτης οὗτος εἶναι σημαντικός, διότι συμβάλλει εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ὑστερογεω-

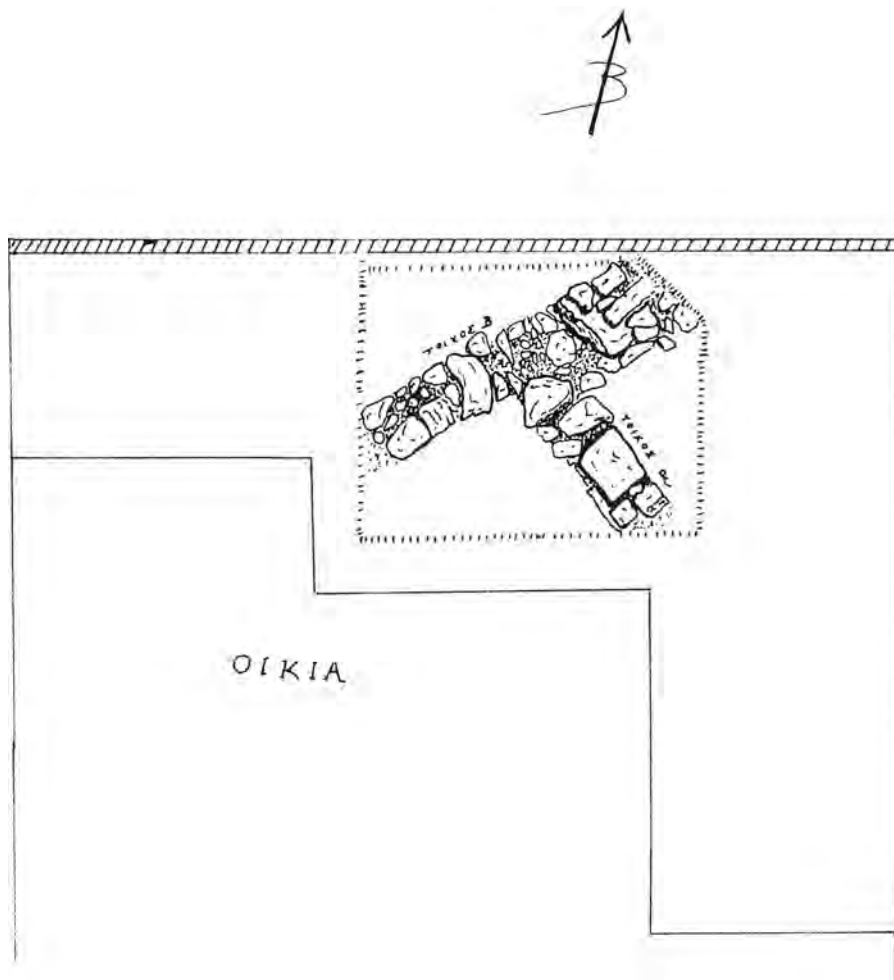
οἰκόπεδου, κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων, εἰς βάθος 1.80 μ. εὐρέθησαν πολλὰ ὄστρακα, προερχόμενα ἐξ ἀποθέτου λελαξευμένου ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου (ἐλαχ. διαμ. 1.05, μεγ. διαμ. 1.20, βάθ. 2.45 μ.). Τὰ ὄστρακα χρονολογοῦνται εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδον.

Οἰκόπεδον Χρυσούλας Σιδέρη (Ο.Τ. 350)

Κατὰ τὴν ἐσκαφὴν ὑπογείου εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη λακκοειδῆς τάφος, λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ πάρου μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ., καλυπτόμενος διὰ πωρίνων καὶ μαρμαρίνων πλακῶν. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν τρεῖς σκελετοὶ ἀκτέριστοι. Παρὰ τὴν

βορειοανατολικήν γωνίαν τοῦ τάφου εὑρέθη κεραμοσκεπής καταστραμμένος τάφος. Εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν ὄριον τοῦ οἰκοπέδου ἐνετοπίσθησαν ἴχνη ἐτέρων τριῶν κεραμοσκεπῶν τάφων².

Ὁ τοῖχος β βαίνει ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ., παρακολουθήθη ἐπὶ μήκους 3 μ., ἔχει πλ. 0.60 μ. καὶ σᾶζεται εἰς ὕψ. 1.10 μ. Ὁ τοῖχος α βαίνει καθέτως ἐπὶ τῆς νοτίας ὀψεως τοῦ τοῖχου β, εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος αὐτοῦ.

Σχέδ. 3. Χαλκίς. Οἰκόπ. Β. Σιμπούλου. Ὁδὸς 3ου Συντάγματος 13. Τοῖχοι ἐλληνιστικῶν χρόνων

Οἰκόπεδον Βασ. Σιμπούλου, ὁδὸς 3ου Συντάγματος (Ο.Τ. 348)

Κατὰ τὴν διάνοξιν βόθρου παρὰ τὴν οἰκίαν Βασ. Σιμπούλου, ἀπεκαλύφθη ὀγκώδης λιθόπλινθος, εἰς βάθος 0.80 μ. Γενομένης ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης ἀπεκαλύφθησαν δύο τοῖχοι κτίσματος ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς (Σχ ἐ δ. 3).

² Ἡ ἐρευνα ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Μ. Γεωργοπούλου.

Ἔχει τὸ αὐτὸ πλάτος καὶ ὕψος μὲ τὸν α καὶ μήκος 1.50 μ. Ἡ τοιχοδομία συνίσταται ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἡμικατεργασμένων ὀγκολίθων, ὡς καὶ ἐκ παλαιότερου ἀρχιτεκτονικοῦ ὕλικου εἰς δευτέραν χρῆσιν.

Οἰκόπεδον Κωνστ. Κουτσαυλῆ εἰς συνοικίαν Πλάτανος (Ο.Τ. 348)

Κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελιῶν εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοίχων καὶ τά-

φοι. Κατόπιν τούτου διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι καὶ ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Ἀπεκαλύφθησαν δύο κτήρια ὑστέρως ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ ἕξ τάφοι (I - VI), ὧν οἱ I καὶ II κιβωτιόσχημοι, οἱ III - V κεραμοσκεπεῖς καὶ εἰς ἐγχυτρισμός (VI) (Σ χ ἔ δ. 4).

Τὸ κτήριο Α εἶναι ἐκτισμένον ἐπὶ παλαιότερων ἐλληνιστικῶν κτισμάτων καὶ οἱ τοῖχοί του σώζονται εἰς ὕψος 1 μ. περίπου. Καταλαμβάνει τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ οἰκοπέδου (βλ. Σ χ ἔ δ. 4 καὶ Π ἰ ν. 227 δ).

Τὸ κτήριο Β περιλαμβάνει ὑπόκαυτον καὶ δεξαμενὴν, διαστ. 3.90 × 2.25 καὶ βάθ. 1 μ., με δύο βαθμίδας εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτῆς (Π ἰ ν. 227 ε). Νοτίως τοῦ ὑποκαύστου ὑπάρχει ὀρθογώνιος χῶρος με δάπεδον ἐκ κονιάματος καὶ τεμαχίων κεράμων. Τὸ κτήριο τοῦτο καταλαμβάνει τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ οἰκοπέδου (Σ χ ἔ δ. 4).

Οἱ τάφοι I καὶ II εἰς τὸ ΒΑ. τμήμα τοῦ οἰκοπέδου, εἶναι ἐπιμελῶς ἐκτισμένοι καὶ ἐπικεχρισμένοι ἐσωτερικῶς δι' ὑπερύθρου κονιάματος. Ἐκαλύπτοντο διὰ πωρίνων καὶ μαρμαρίνων πλακῶν. Περιεῖχον, ὁ μὲν I τρεῖς σκελετοὺς ἀκτερίστους, ὁ δὲ II δύο σκελετοὺς, μίαν τριφυλλόστομον οἰνοχοῖσκη καὶ ἓν ληκύθιον. Μεταξὺ τῶν δύο τάφων εὐρέθη ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον κορασίου, κρατοῦντος πρὸ τοῦ στήθους πτηνόν (Π ἰ ν. 227 γ).

Οἱ λοιποὶ τάφοι ἦσαν ἀκτερίστοι.

Οἰκόπεδον Ἀναστ. Ἀναστασιάδου, ὁδὸς Καρύστου 18 (Ο.Τ. 391)

Κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη εἰς ἐλάχιστον βάθος καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ οἰκοπέδου, τμήμα ἀρχαίου τοίχου, ὡς καὶ τμήμα πηλίνου ἀγωγοῦ. Κατόπιν τούτου διεξήχθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Ἀπεκαλύφθη πλήρως ὁ προαναφερθεὶς τοῖχος Α, με κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., εἰς μῆκος 7.50 μ., ἔχων πλάτος 0.70 μ. καὶ σωζόμενος εἰς ὕψος 1.20 μ. Οὗτος εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀκανονίστων, ἡμικατεργασμένων ὀγκολίθων καὶ δι' ἀργῶν μικροτέρων λίθων κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν του. Πρὸς Δ. τοῦ τοίχου τούτου, περὶ τὰ 0.20 μ., εὐρέθη πήλινος ἀγωγός (πλ. 0.20 μ.) ὀρθογωνίου τομῆς, ἔχων τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν με τὸν τοῖχον Α, καὶ ἀποκαλυφθεὶς εἰς μῆκος 5 μ. Ὁ ἀγωγός οὗτος εἶναι ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς (βλ. Σ χ ἔ δ. 5).

Εἰς ἀπόστασιν 1.30 μ. πρὸς Α. τοῦ τοίχου Α καὶ σχεδὸν παραλλήλως πρὸς αὐτόν, ἀπεκαλύφθη ἕτερος τοῖχος Β, μήκ. 8.30, πλ. 0.50 καὶ

μεγ. ὕψ. 0.75 μ. Κατὰ τὸ νότιον μέρος σώζεται μόνον ἡ εὐθυντήρια τοῦ κτηρίου ἐκ καλῶς ἐργασμένων παροπλίνθων καὶ ὀλίγων ἀκανονίστων πλακῶν. Ἀμφότερα αἱ ὕψεις τοῦ τοίχου Β εἶναι ἐκτισμένοι διὰ καλῶς ἐργασμένων καὶ ἄριστα ἡρμολογημένων λίθων, ἀκανονίστου σχήματος, ἐνῶ τὸ μεταξὺ διάστημα πληροῦται διὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων (Π ἰ ν. 228 α).

Ἀμφότεροι οἱ τοῖχοι ἔχουν θεμελιωθῆ ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ πάρου καὶ χρονολογοῦνται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. (Π ἰ ν. 228 β). Ἡ τοιχοδομία των παρουσιάζει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τοὺς τοίχους τῶν μνημειωδῶν κτηρίων τῆς Ἐρετρίας τῶν εὐρεθέντων πλησίον τῆς Δυτικῆς Πύλης.

Ἔργα ΟΤΕ

Κατὰ τὴν διάνοξιν τάφρων ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ Χαλκίδος πρὸς ἐγκατάστασιν τοῦ νέου τηλεφωνικοῦ δικτύου τῆς πόλεως, ἐνετοπίσθησαν ἀρχαῖα κτίσματα διαφόρων ἐποχῶν εἰς τὰς συν-οικίας Ἰωάννου, Πλατάνου καὶ «Γύφτικα», χριστιανικοὶ κεραμοσκεπεῖς τάφοι εἰς θέσιν «Ἀλωνάκι» καὶ τμήματα βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων κτισμάτων εἰς τὴν περιοχὴν Ἰω. Παρακευῆς, ὁδὸν Ἐλ. Βενιζέλου καὶ Παπαναστασίου, ὅπου διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἐνετοπίσθη καὶ κτήριο κλασσικῆς πιθανῶς ἐποχῆς, λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς.

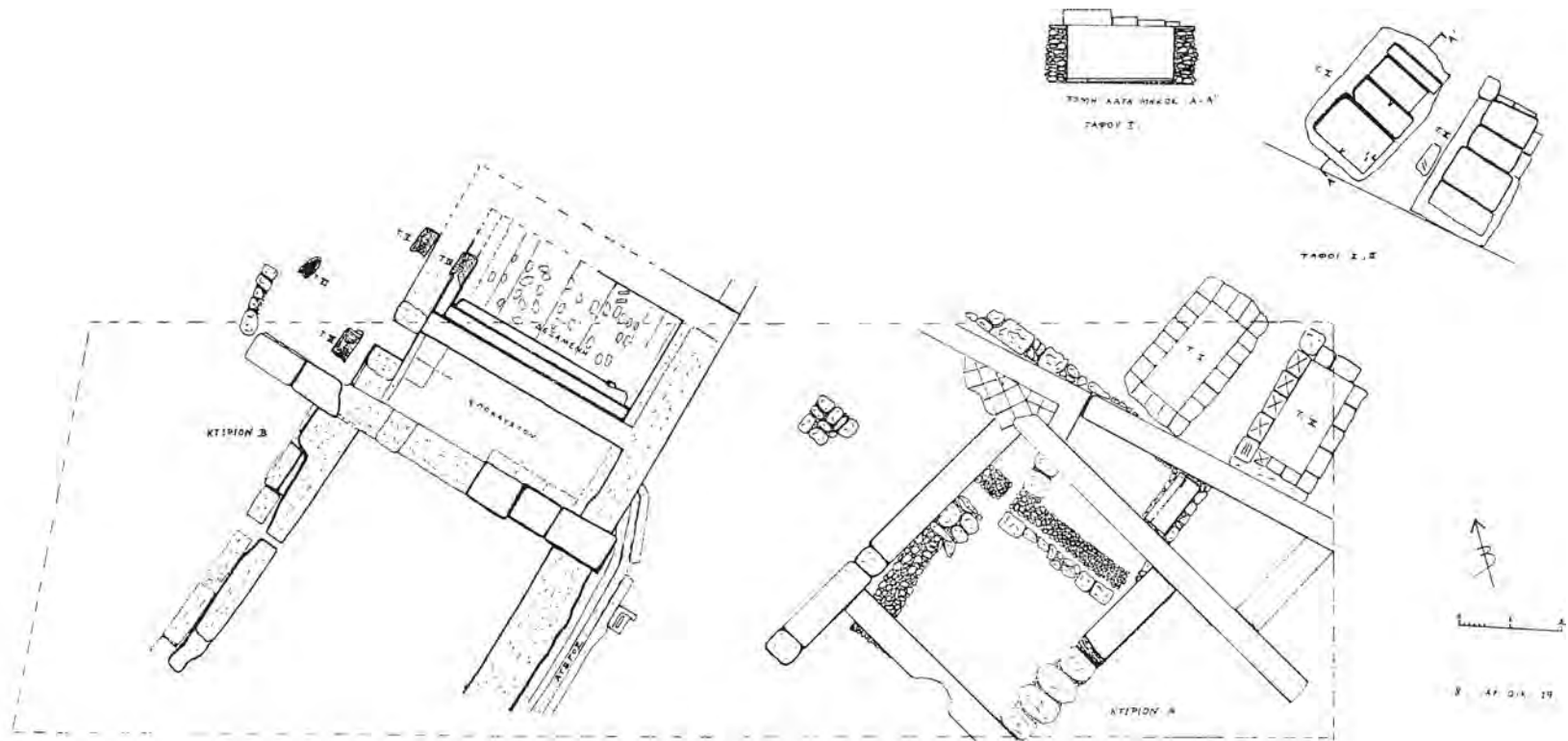
ΠΑΝΑΓΙΤΣΑ

Οἰκόπεδον Ἰω. Γραμματικοῦ

Εἰς τὸ ἐν θέσει Παναγίτσα Χαλκίδος παρὰ τὴν θάλασσαν, πρὸς Β. τῆς Λιανῆς Ἰμμίου, οἰκόπεδον Γραμματικοῦ, κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ ἐδάφους διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, εὐρέθησαν μία πυξίς, τεμάχια ἀλαβάστρου καὶ πήλινον, ἀκέφαλον εἰδῶλιον ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, προερχόμενα ἐκ τάφου τινός. Κατόπιν τούτου αἱ ἐργασίαι ἰσοπεδώσεως διεκόπησαν καὶ διενηργήθη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, κατὰ τὴν ὁποῖαν διεπιστώθη, ὅτι ἐντὸς τοῦ ἐν λόγω οἰκοπέδου ὑπάρχει ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς (3ου καὶ 2ου π.Χ. αἰ.).

Οἱ τάφοι εἶναι ὀρθογώνιοι περίπου λάκκοι, λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ πάρου, ὧν οἱ πλεῖστοι ἐκαλύπτοντο διὰ κεράμων. Οἱ πλεῖστοι ἔχουν κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. - Δ., με ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν πρὸς ΒΔ., πλὴν ἐλαχίστων, οἵτινες ἔχουν κατεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ. - ΝΔ. (Σ χ ἔ δ. 6· Π ἰ ν. 229 ε).

Ὁ τάφος Δ ἦτο ἐπενδεδυμένος διὰ πλακῶν, ἐπικεχρισμένον ἐσωτερικῶς δι' ἐρυθροῦ χρώματος, ἐκαλύπτετο δὲ διὰ μεγάλης, παχείας, πω-

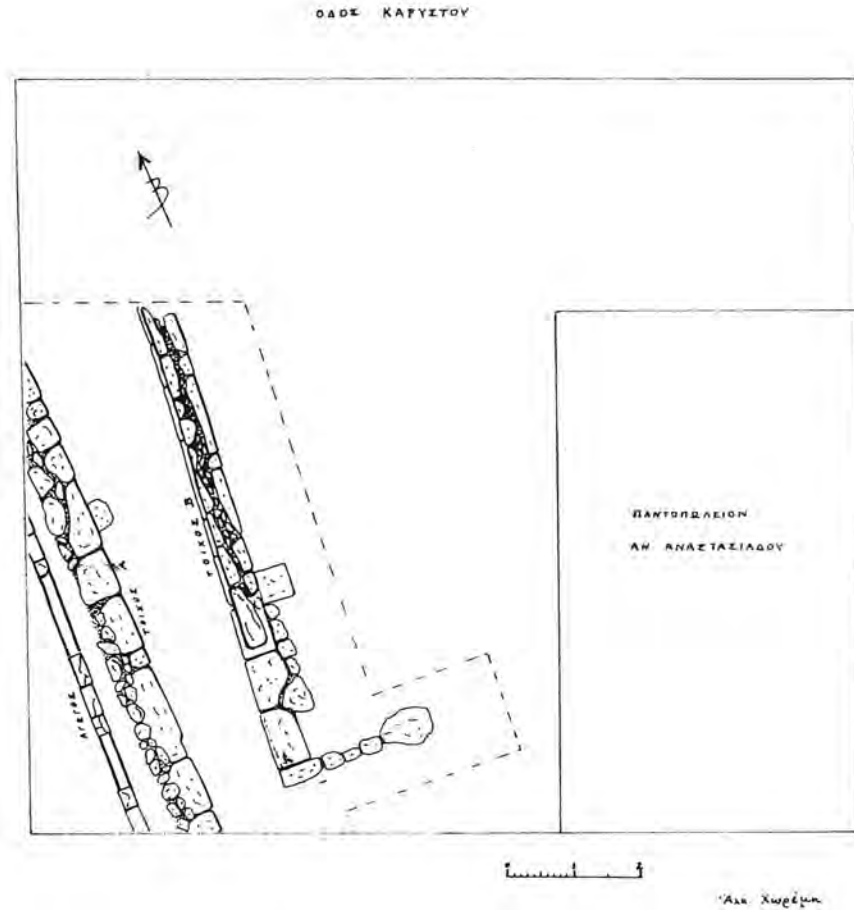

Σχέδ. 4. Χαλκίς. Οικόπ. Κ. Κουτσαυλή (Ο.Τ. 348). Κάτοπις άναςκαφής

ρίνης πλακόσ. Οί τάφοι ΙΔ και ΙΖ ἦσαν προφανῶς παιδικοί καὶ ἡ ταφή ἐγένετο ἐντὸς πηλίνης λάρνακος (διαστ. $0.80 \times 0.27 \mu.$) (Σχ ἐ δ. 6, τομὴ Α - Α'). Ὁ τάφος Ζ περιεῖχε δύο ἐπαλλήλους κεραμοσκεπεῖς ταφάς, ἐξ ὧν ἡ Ζ2 περιεῖχεν ἄριστα διατηρημένον σκελετόν καὶ ἀρκετὰ κτερίσματα κατὰ χώραν.

Κατὰ τὸ μέσον τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου Η εὐ-

τα πυρῶν, ἤτοι μέλανα χόματα καὶ τέφραν (Σχ ἐ δ. 6, Π Γ, ΣΤ, Θ, ΙΑ, ΙΒ, ΙΣΤ, ΙΗ, ΙΘ, Κ). Ἐκ τινων πυρῶν περισυνελέγησαν ἀγγεῖα τινά, ἀλάβαστρα (μυροδοχεῖα), λύχνοι, κυάθια καὶ εἰδώλια ἀρίστης τέχνης (Π ἰ ν. 229 α - δ). Εἰς τοὺς περισσοτέρους τάφους δὲν εὐρέθησαν σκελετοὶ ἢ ὀστά, ἀλλὰ τέφρα. Προφανῶς ἐπικρατεῖ τὸ ἔθιμον τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν.

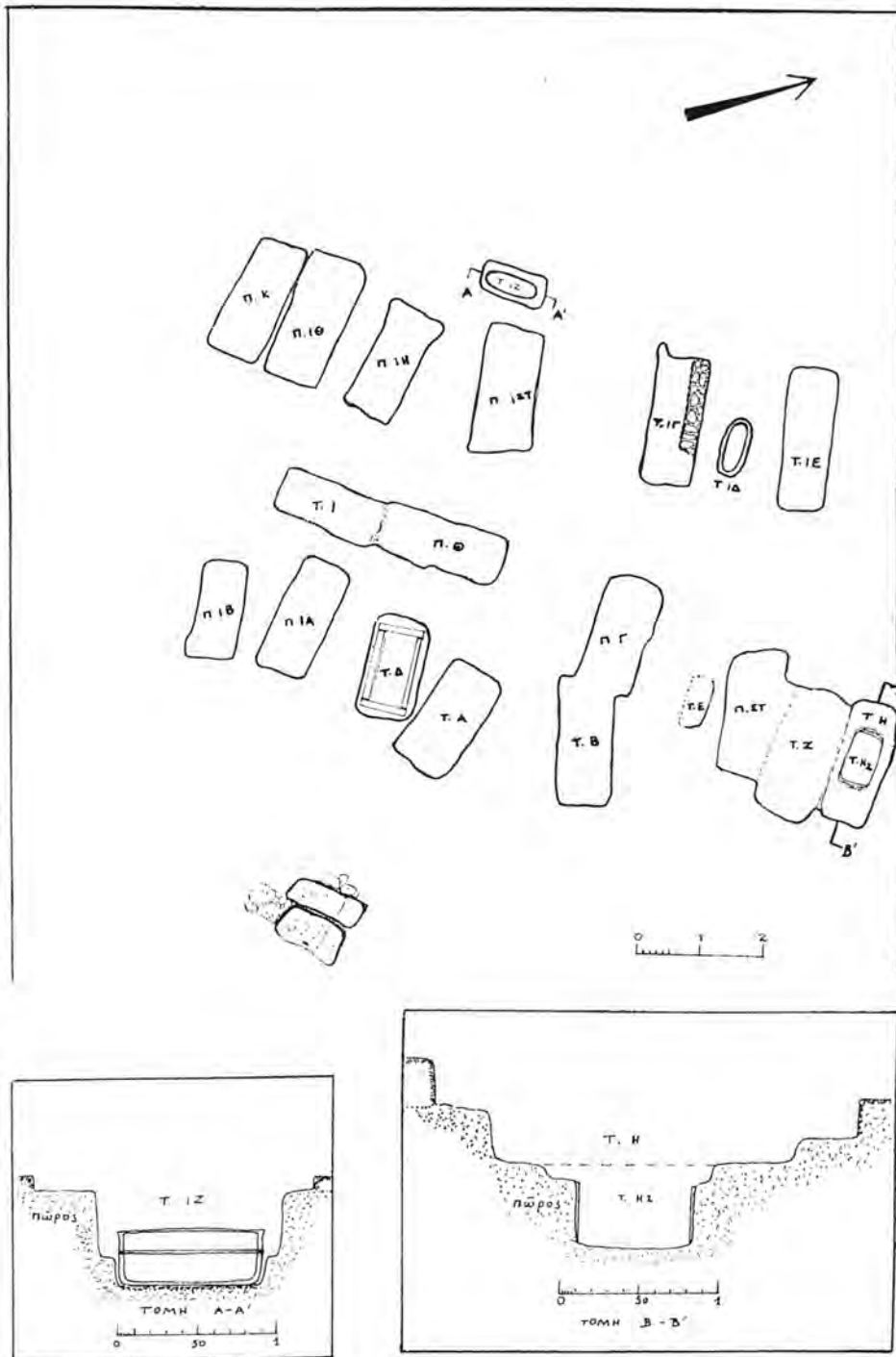

Σχέδ. 5. Χαλκίς. Οἰκόπ. Ἄν. Ἀναστασιάδου. Ὁδὸς Καρύστου 18. Κάτωπις ἀνασκαφῆς

ρέθη ἕτερος μικρότερος λάκκος, τοῦ ὁποῖου τὰ τοιχώματα ἦσαν ἐπικεχρισμένα δι' ἐρυθροῦ κονιάματος (Σχ ἐ δ. 6, τομὴ Β - Β'). Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν δύο πυξίδες καὶ πῆλινον εἰδῶλιον.

Πλὴν τῶν τάφων εὐρέθησαν ἐπίσης ὀρθογώνιοι, λαξευτοὶ λάκκοι, περιέχοντες ὑπολείμμα-

Κινητὰ εὐρήματα ἀπέδωσαν οἱ τάφοι ἀρκετὰ, ἤτοι πυξίδας, ἀλάβαστρα (μυροδοχεῖα), λύχνους, δακρυδόχα, λαγήνους, πήλινα εἰδώλια, ὧν τὰ πλεῖστα λίαν κατεστραμμένα, χαλκοῦν κάτωπτρον, ὀλίγα ἐφθαρμένα χαλκᾶ νομίσματα κ.ἄ., χρονολογούμενα εἰς τὸν 3ον καὶ τὸν 2ον αἰ. π.Χ.

Σχέδ. 6. Παναγίτσα Χαλκίδος. Οικόπ. 'Ι. Γραμματικού. Κάτωφισ τμήματος έλληνιστικού νεκροταφείου και τομαί τάφων ΙΖ και Η

ΜΑΝΙΚΑ

Οικόπεδον Ἐπαμ. Ζούση

Κατόπιν αἰτήσεως τοῦ κ. Ἐπαμ. Ζούση πρὸς χορήγησιν ἀδείας οἰκοδομήσεως εἰς τὸ ἐπὶ τῆς χερσονήσου Μάνικα οἰκόπεδόν του, ἐγένοντο δοκιμαστικά τομαὶ εἰς διάφορα τμήματα τοῦ οἰκοπέδου. Ἐνετοπίσθησαν τμήματα κτηρίων (Σ χ έ δ. 7) τοῦ γνωστοῦ προϊστορικοῦ συν-οικτισμοῦ τῆς Μάνικας, ὅστις ἔσχε μακρὰν διάρ-κειαν ζωῆς ἀπὸ τῆς ΠΕ μέχρι τῆς ΥΕ ἐποχῆς³.

Τομή Α. Εἰς βάθος 0.30 μ. ἀπεκαλύφθησαν τμήματα δύο κτηρίων (I καὶ II), μεταξύ τῶν ὀ-ποίων ὑπάρχει διαχωριστικὸς δρομίσκος, πλ. 0.45 μ. Οἱ τοῖχοι τῶν κτηρίων σάζονται εἰς ὕ-ψος 0.84 καὶ 0.65 μ. ἀντιστοίχως καὶ ἔχουν πλά-τος 0.40 - 0.60 μ. περίπου. Εἶναι ἐκτισμένοι ἐπι-μελῶς διὰ πλακοειδῶν λίθων. Ἐκ τῶν ὀστρά-κων χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΜΕ ἐποχὴν.

Τομή Β. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς τομῆς Β εὐρέθη λακκοειδῆς «βόθρος», διαστ. 1.40 × 1 μ., περιέχων πλῆθος τεθραυσμένων ἀγγείων ΜΕ ἐποχῆς, μεταξύ τῶν ὀποίων μινύεια ἀρίστης ποιότητος, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον ἐνισχύει τὴν ἄπο-ψιν, ὅτι ἡ περιοχή τοῦ Εὐρίπου εἶναι τὸ μεγα-λύτερον κέντρον παραγωγῆς μινυείων ἀγγείων⁴. Πρὸς Δ. τοῦ βόθρου ἐνετοπίσθη κυκλικὴ κατα-σκευὴ ἐξ ἀργῶν λίθων, διαμ. 1.80 μ. περίπου, εἰς τὸ νότιον μέρος τῆς ὀποίας εὐρέθη ὀρθογώ-νιος χῶρος, σχηματιζόμενος διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Πιθανῶς πρόκειται περὶ τάφου, ὅστις δὲν ἠρηνήθη λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς πιστώσεως.

Τομή Γ. Ἀπεκαλύφθη τμήμα κτηρίου III, ἐκτισμένου δι' ἀργολιθοδομῆς (πλάτος τοίχων 0.40 μ.). Ἡ ἔρευνα δὲν ἐγένετο εἰς βάθος λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς πιστώσεως.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΧΑΛΚΙΣ

Κακὴ Κεφαλὴ

Εἰς τὴν ὥς ἄνω θέσιν μοῦ ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ χημικοῦ κ. Πίσχινα ἀρχαία κατασκευὴ, ὁμοιά-ζουσα πρὸς μεταλλευτικὸν κλίβανον ἐπεξεργα-σίας χαλκοῦ. Ἐὰν τὸ πρᾶγμα ἀποδειχθῆ ἀκρι-βὲς θὰ εἶναι ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν ἀνευρίσκον-ται εἰς τὴν Χαλκίδα ἀπταὶ ἀποδείξεις τῆς βιο-τεχνίας ἐκείνης, εἰς τὴν ὀποίαν ἡ πόλις ὀφείλει τὸ ὄνομά της.

3. Δ. Θεοχάρη ἐν *ΑΕΜ* 6 (1962), σ. 292 - 306. Π. Θέ-μελη ἐν *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 202. *BSA* 61 (1967), σ. 57, σημ. 68. Γ. Παπαβασιλείου, *Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων*, 1910.

4. G. Welter, *Aigina*, 18.

Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, παρὰ τὸν Φάρον Χαλκί-δος, κατὰ ἐργασίας δενδροφυτεύσεως, ἀνευρέ-θησαν τέσσαρες ἐπιτύμβιαι στήλαι, αἵτινες με-τεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος.

1. Ἀριθ. Εἰδρ. 1835. Ἐπιτύμβια ἀετωματικὴ στήλη, ἑλλιπῆς κατὰ τὸ κάτω μέρος αὐτῆς. Εἰς τὸ τύπανον τοῦ ἀετώματος ἀνάγλυφον ἄνθος φυόμενον ἐκ ζεύγους φύλλων ἀκάνθης. Ἐπι-γραφή: *ΕΚΑΤΑΙΟΣ/ΑΨΕΥΔΩΝΟΣ*. Κάτωθεν, ζεύγος ἀναγλύφων ροδάκων. Σωζ. ὕψ. 0.565, πλ. 0.31, πᾶχ. 0.11 μ. (Πί ν. 230 α.).

2. Ἀριθ. Εἰδρ. 1836. Ἐπιτύμβια στήλη ἐξ ἁ-σβεστολίθου, ἑλλιπῆς κατὰ τὸ ἄνω καὶ κάτω τμήμα αὐτῆς. Ἐπιγραφή: *ΑΤΤΑΛΕ/ΧΑΙΡΕ*. Σωζ. ὕψ. 0.47, πλ. 0.28 μ. (Πί ν. 230 β.).

3. Ἀριθ. Εἰδρ. 1837. Ἐπιτύμβια ἀετωματικὴ στήλη. Ἐπιγραφή: *ΗΡΑΚΛΗΑ/ΛΥΣΙΣΤΡΑ-ΤΟΥ*. Ὑψ. 0.65, πλ. 0.28 μ. (Πί ν. 230 γ.).

4. Ἀριθ. Εἰδρ. 1838. Ἐπιτύμβια ἀετωματικὴ στήλη, φέρουσα κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος ἀνάγλυφον ρόδακα. Ἐπιγραφή: *ΦΙΛΙΝΝΑ ΟΡΘΟΒΙΟΥ/ΧΡΗΣΤΗ ΧΑΙΡΕ*. Κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ζεύγος ἀναγλύφων ροδά-κων. Εἰς τὸ ἀέτωμα σάζονται ὑπολείμματα ἐρυ-θροῦ χρώματος. Ὑψ. 0.90, πλ. 0.40 μ. (Πί ν. 230 δ.).

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω στηλῶν περισυνελέγη-σαν ἐπίσης θραύσματα δακρυδόχων, πινακίων καὶ ἄλλων ἀγγείων. Προφανῶς εἰς τὴν ἐν λόγω θέσιν ὑπάρχει ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον ἑλλη-νιστικῶν χρόνων.

Θέσις Τροχὸς ἢ Μακρυχώραφον

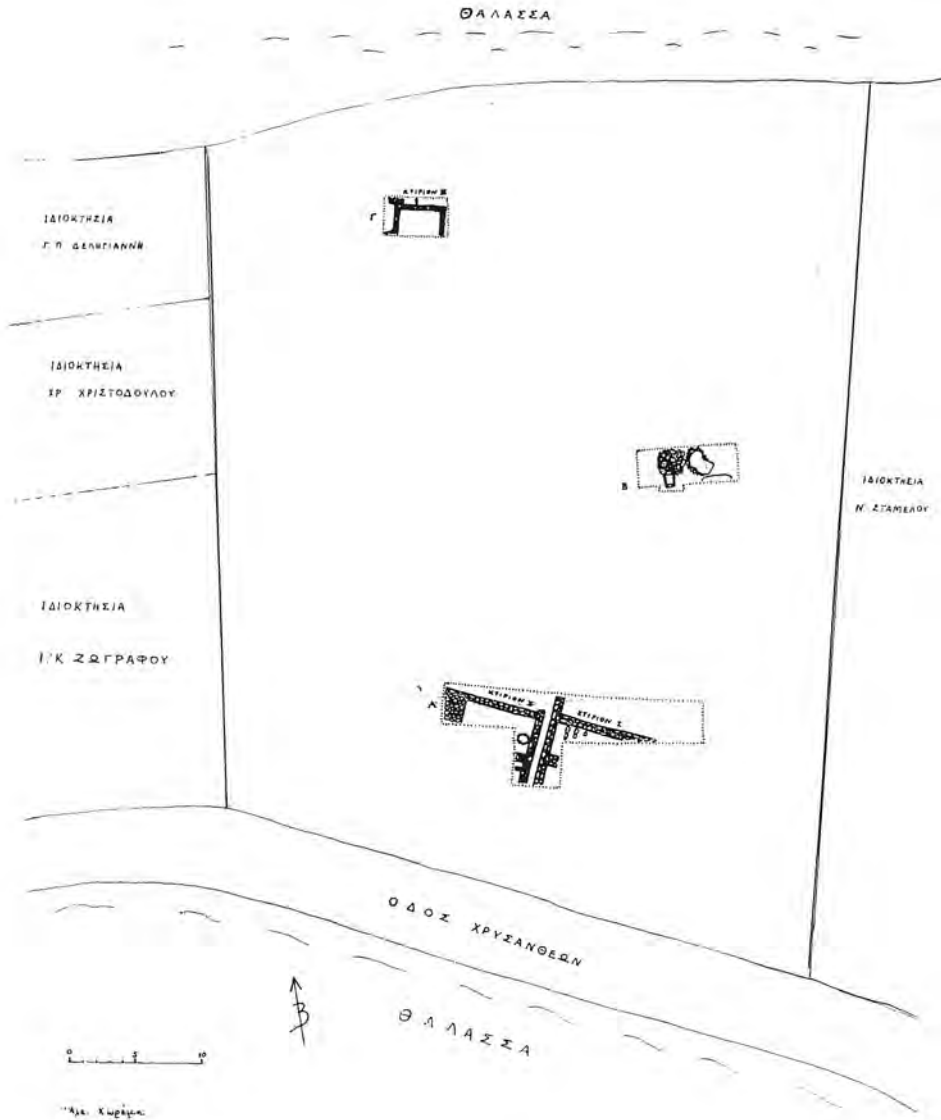
Πλησίον τῆς ἐπὶ βράχου ἐπιγραφῆς *ΜΗ ΕΓΒΑΙΝΕΙΝ ΕΙΣ ΤΑ ΧΩΡΙΑ*⁵, εὐρίσκειτο ἄνω τμήμα μαρμαρίνου κυλινδρικοῦ βάρου, σωζ. ὕψ. 0.52, διαμ. 0.86 μ., φέροντος ἕξεργον λέ-σβιον κυμάτιον, ἀποκεκρουμένον κατὰ τινα τμή-ματα. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας δύο τόρμοι. Τὸ βάρηρον μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος καὶ κατεγράφη ὑπ' ἀριθ. Εἰδρ. 1839 (Πί ν. 231 β.).

Συνοικία Βελήμπαμμα

Ἀνευρέθησαν καὶ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Μουρίκη εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος: 1) λευ-κὴ λήκυθος, ὕψ. 0.254 μ., 2) μελαμβαφῆς ἀρυ-βαλλοειδῆς λήκυθος, ὕψ. 0.086 μ. καὶ 3) μελαμ-βαφῆς προχοῖσκη, ὕψ. 0.138 μ.

Ἄπαντα τὰ ἀνωτέρω εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἐκ-σκαφὴν θεμελίων τοῦ νέου Γυμνασίου Χαλκίδος εἰς συνοικίαν Βελήμπαμμα.

5. *ΑΕ* 1892, στ. 173. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 150.

Σχέδ. 7. Μάνικα Χαλκίδος. Κάτωρις του άνασκαφέντος οικόπέδου Έπ. Ζούση

Πηγή 'Αρεθούσης

Περιεφράχθη προχείρως, δαπάναις του Λιμενικού Ταμείου, ὁ παραλιακὸς χώρος τῆς Πηγῆς τῆς 'Αρεθούσης, ὅστις εἶχε καταστῆ χώρος ἀπορρίψεως τοῦ φορητοῦ (μπάζων) ἐκ τῶν οἰκοδομῶν τῆς Χαλκίδος.

Παναγίτσα

Ἐξώθεν τῆς οἰκίας Ζ. Μπεληγιάννη, πλησίον τοῦ ναυδρίου τῆς Παναγίας Μυρτιδιωτίσσης οἰκογενείας Σταϊκίδου, διακρίνονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους θεμέλια μεγάλου ἀρχαίου κτηρίου, ἐκτισμένου δι' ὄγκωδων λιθοπλίνθων.

ΝΕΑ ΛΑΜΨΑΚΟΣ

Εἰς θέσιν « Κοπανᾶ -'Αλυκῆς » ἐνετοπίσθησαν ἑλληνιστικοὶ τάφοι.

Πλησίον τοῦ καφενείου Λέκκα, εἰς βάθος 1 μ. περίπου, κατὰ τὴν διάνοξιν αὐλακος, ἀνευρέθη ἐπιτυμβία στήλη, ἥτις μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος καὶ κατεγράφη ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 1770. Ἐπιγραφή: ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΗΣ / ΒΕΝΑΙΦΑΝΟΥ / ΑΙΝΙΟΣ. Ὑψ. 0.80, πλ. 0.475, πᾶχ. 0.23 μ. (Πί ν. 231 γ).

ΦΥΛΛΑ

Εἰς θέσιν « Κάμπος », εἰς τὸ κτῆμα Β. καὶ Γ. Καρβελαῖ καὶ ἐντὸς χωματερῆς, ἀνευρέθησαν καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Πατρίκα τὰ κάτωθι μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ΥΕ II ἐποχῆς:

1. Ἀριθ. Εὐρ. 1830. Μικρὰ ὕδρια, ὕψ. 0.075 μ. Πηλὸς ὑπόλευκος, ἐπίχρισμα τοῦ αὐτοῦ χρώματος ὡς καὶ ὁ πηλός. Ἐπὶ τῆς κοιλίας κατακόρυφα κυματοειδῆ σύνολα ἐκ τριῶν γραμμῶν ἑκαστον, καστανοῦ χρώματος (Πί ν. 231 α, τὸ α).

2. Ἀριθ. Εὐρ. 1831. Μόνωτον κύπελλον, συγκολληθὲν ἐκ τεμαχίων καὶ συμπληρωθὲν διὰ γύψου. Ὑψ. 0.055, διάμ. 0.115 μ. Πηλὸς ὑπόλευκος. Ἐπίχρισμα τοῦ αὐτοῦ ὡς καὶ ὁ πηλός χρώματος. Ἐπὶ τοῦ σώματος ἀκανόνιστοι, κατακόρυφοι γραμμαὶ ἐξίτηλοι εἰς ἵκανὸν μέρος (Πί ν. 231 α, τὸ β).

ΩΡΕΩΙ

Μετεφέρθησαν ἐκ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Ὁρεῶν, ὅπου ἐφυλάσσοντο ἐντὸς αἰθούσης διδασκαλίας, τὰ ἀρχαῖα τῆς Συλλογῆς Ὁρεῶν εἰς καταλλήλως μετασκευασθέντα χώρον τοῦ Διοικητηρίου τῆς κωμοπόλεως, εὐγενῶς παραχωρηθέντα ὑπὸ τῆς κοινότητος Ὁρεῶν^α.

Ἐγένετο πλήρης κατάλογος τῶν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς.

6. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 247.

Ἐπὶ τοῦ ἀγροφύλακος κ. Ἰω. Κιουλάνη παρεδόθη τεσσαρακοντανούμιον αὐτοκράτορος Μαυρικίου Τιβερίου, κοπῆς Ἀντιοχείας.

ΛΟΥΤΡΑ ΑΙΔΗΨΟΥ

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐπισκέψεως εἰς τὰ Λουτρά Αἰδηψοῦ, διεπίστωσα, ὅτι τὰ ἀρχαῖα τῆς Συλλογῆς⁷ εἶχον ἀπορριφθῆ κυριολεκτικῶς ἐν μέσῃ ὁδῷ ἐκ τοῦ κτηρίου τοῦ παλαιοῦ ταχυδρομείου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐφυλάσσοντο.

Κατόπιν ἐπιμόνων παραστάσεων παρὰ τῆ δημοτικῆ ἀρχῆ, εὐρέθη χώρος ἐντὸς δημοτικῆς ἀποθήκης, ὅπου τὰ ἀρχαῖα προσωρινῶς μετεφέρθησαν, μέχρις ὅτου ἐξευρεθῆ καταλλήλοτερος χώρος.

Ἐγένετο πλήρης κατάλογος τῶν ἀρχαίων τῆς Συλλογῆς.

Παρὰ τὴν παραλιακὴν ὁδὸν Λουτρῶν Αἰδηψοῦ - Γιάλτρων, εἰς θέσιν Ταξιάρχης, ἐνετοπίσθησαν ἐρείπια βυζαντινοῦ ναυδρίου τῶν Ταξιαρχῶν.

Σπηλιὰ τοῦ Σύλλα

Εἰς τὴν λεγομένην « Σπηλιὰ τοῦ Σύλλα » ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ μικρὰ ἔρευνα. Διεπιστώθη, ὅτι πρόκειται περὶ κτίσματος, ἔχοντος ἐν κατόψει σχῆμα σταυροῦ, τοῦ ὁποίου τὰ σκέλη ἔχουν καμαρωτὴν ὀροφήν. Τὸ κεντρικὸν τμήμα ἐστεγάζετο διὰ θόλου, στηριζομένης ἐπὶ τεσσάρων τῶν καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν δημιουργουμένων τριγωνικῶν λοφίων. Ἡ θόλος ἔχει καταρρεῦσει ἐντὸς τοῦ κτηρίου καὶ ἀπολιθωθῆ. Διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθημεν νὰ προχωρήσωμεν εἰς βάθος μέχρι τοῦ δαπέδου, ὥστε νὰ διαπιστώσωμεν τὴν πλήρη κάτοψιν καὶ τὴν φύσιν τοῦ κτηρίου. Εἰς τὰς κόγχας εὐρέθησαν ὅσα ζῶνα (Πί ν. 231 δ).

ΓΙΑΤΡΑ (ΑΘΗΝΑΙ ΔΙΑΔΕΣ)

Εἰς τὸ κτῆμα Νικ. Μπουροδήμου, εἰς θέσιν Κίστρης, ἐνετοπίσθη μέγας ἀριθμὸς ἐγκατεσπαρμένων κεράμων καὶ δστράκων.

Εἰς θέσιν Ἁγίου Νικόλαος εἰς τὸ κτῆμα Ἐλευθ. Τριανταφύλλου, ὁπόθεν προέρχεται καὶ τὸ ἀνάγλυφον μετὰ παραστάσιν ἀθλητοῦ τῆς Συλλογῆς Λουτρῶν Αἰδηψοῦ (ἀριθ. Εὐρ. 17)⁸, ἐνετοπίσθησαν τάφοι.

ΙΣΤΙΑΙΑ

Ἐγένετο πλήρης κατάλογος τῶν ἀρχαίων τῆς Συλλογῆς Ἰστιαιᾶς.

ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΝ

Μετὰ πολλοῦ κόπου ἐνετοπίσθη ὁ χώρος τῆς

7. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 260.

8. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 255.

άνασκαφής του Γερμανού αρχαιολόγου H. G. Lolling⁹ επί του λοφίσκου του Ἁγ. Γεωργίου, εἰς Πευκί Ἀρτεμισίου. Μεταγενέστερον, τὸ 1910, ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς ἐκτίσθη ἐκκλησιδίον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, ὅπερ ἐκάλυψε καὶ πιθανῶς κατέστρεψε τὰ πάντα.

ΚΗΡΙΝΘΟΣ

Εἰς τοὺς ἀγροὺς Γ. Μαστροκάστα, Ν. Μουργκογιάννη καὶ Νικολάου, εἰς θέσιν Πελέκι, ἐνετοπίσθησαν λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων καὶ τάφων, ὡς καὶ μέγας ἀριθμὸς ἐγκατεσπαρμένων ὄστράκων. Συνάγεται ὅθεν, ὅτι ἡ ἔκτασις τῆς ἀρχαίας Κηρίνου ἐξετείνετο καὶ πέραν τῆς θέσεως Καστρί, εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς θέσεως Πελέκι, τοῦλάχιστον μέχρι τῶν ὑπαιρῶν τοῦ λόφου τοῦ Προφήτου Ἡλίου.

Ἐκ Κηρίνου, καὶ δι' ἐκ τοῦ εἰς θέσιν Πελέκι κτήματος Ν. Μουργκογιάννη, προέρχονται τὰ παραδοθέντα καὶ μεταφερθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος κάτωθι ἀρχαῖα:

1. Ἀριθ. Εὐρ. 1832. Λύχνος μόνωτος, ἀκέραιος.
2. Ἀριθ. Εὐρ. 1833. Σφόνδυλος ἐκ στεατίτου.
3. Ἀριθ. Εὐρ. 1834. Ἐπιτυμβία, ἀετωματικὴ στήλη, ἑλληνικῆ κατὰ τμήματα τοῦ κάτω μέρους καὶ ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν ἀετωματικὴν ἐπίστυψιν καὶ τὸ δεξιὸν μέρος αὐτῆς. Ἐπιγραφή: ΔΙΟΤ...../ΚΛΕΙΤΟ..... Κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς, ζευγὸς ἀναγλύφων ροδάκων, ὧν σῴζεται ὁ εἰς. Κατωτέρω ἀνάγλυφος κύλιξ κατὰ τὸ κέντρον, ἐφ' ἧς ἐρείδεται δεξιὰ μὲν γραφίς, ἀριστερὰ δὲ ρόλος παπύρου. Προφανῶς ὁ θάνατον ἦτο συγγραφεὺς ἢ ποιητῆς (Πί ν. 232 α).

ΡΟΒΙΕΣ (ΟΡΟΒΙΑΙ)

Εἰς τὸ κτῆμα Παπαδοπούλου εἰς παραλίαν Ροβιῶν, ὑπάρχει πῖθος ἑλληνιστικῶν πιθανῶς χρόνων, μαρμαρινὴ ἀκόσμητος σαρκοφάγος καὶ τεμάχια ἑλληνιστικῶν ὕδαταγωγῶν.

ΚΑΡΥΣΤΟΣ

Κατὰ περιοδείας μου εἰς τὰ παρὰ τὴν Κάρυστον κτῆματα, τὰ εὐρισκόμενα ἐν θέσει Παληοχώρα, ἐνετοπίσθησαν πλεῖστα ἀρχαῖα ἐγκατεσπαρμένα ἢ ἐντετειχισμένα, τὰ ὅποια δι' εἰδικῆς πιστώσεως μετεφέρθησαν εἰς τὸ Γιοκάλειον Μουσεῖον Καρύστου, ὅπου ἐγένετο κατάλογος, τόσον τῶν παλαιῶν, ὅσον καὶ τῶν νεοεισαχθέντων ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς.

Τὰ ἐκ Καρύστου νεοεισαχθέντα ἀντικείμενα εἶναι τὰ κάτωθι:

1. Ἀριθ. Εὐρ. 1. Τμήμα μαρμαρινῆς ἀναγλύφου ζωφόρου μὲ παράστασιν ἐνθρόνου Διὸς

καὶ Ἀθηνᾶς, τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ὑψ. 0.965, σωζ. πλ. 0.925 μ. (Πί ν. 232 β). Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Μ. Κωνσταντινίδου).

2. Ἀριθ. Εὐρ. 2. Μαρμαρινὴ ἐπιτυμβία, ἀετωματικὴ στήλη μὲ ἀκραῖα ἡμιανθεμοειδῆ ἀκρωτήρια (ὕψ. 0.763, πλ. 0.354 μ.). Εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος ἀνάγλυφος ἀσπίς. Κάτωθεν ἐπιγραφή: ΚΑΧΑΜΕΝΑΝΔΡΟΥ¹⁰. Ἐπὶ βεβαθυσμένης ἐπιφανείας, ἀνάγλυφος παράστασις ἀνδρικής μορφῆς καθημένης δεξιὰ καὶ θεραινίδος πρὸ αὐτῆς. Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Μ. Κωνσταντινίδου).

3. Ἀριθ. Εὐρ. 83. Μαρμαρινὸν ἐνεπίγραφον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος, διαστ. 0.33 × 0.24 μ. Ἐπὶ τῆς μίας στενῆς πλευρᾶς γεγλυμμένον ὀρθὸν κυμάτιον. Ἐπιγραφή:

..... ΕΝΟΙC ΕΡΕΑ
ΔΙΟΝΥCΟΥ ΔΗΜΟΤΕΛΟ(C)
ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ ΤΟΥ ΓΕΝΟ(ΥC)
ΤΩΝ ΕΥΔΩΡΙΔΩΝ ΔΙΑ ΒΙΟΥ
CΕΙΤΩΝΗCΑΝΤΑ ΕΛΕΩΝΗ
CΑΝΤΑ ΑΡΓΥΡΟΤΑΜΙΕΥCΑΝ
ΤΑ ΑΓΟΡΑΝΟΜΗCΑΝΤΑ ΤΟ
CΤΡΑΤΗΓΗCΑΝΤΑ .....

Προέρχεται ἐκ τῆς θέσεως Δρυμωνιά, ἐντετειχισμένη ἐπὶ γεφύρας¹¹.

4. Ἀριθ. Εὐρ. 85, 86. Τμήματα μαρμαρινῶν ἰωνικῶν βάσεων. Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Μ. Κωνσταντινίδου).

5. Ἀριθ. Εὐρ. 87. Ἴωνικὸν κιονόκρανον ἐκ μαρμάρου, διαστ. 0.41 × 0.41 μ. Προέλευσις ὡς ἀνωτέρω.

6. Ἀριθ. Εὐρ. 88. Ἴωνικὴ βάση ἐξ ἀββεστολίθου. Διάμ. 0.47 μ. Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Δ. Κουτσούλη).

7. Ἀριθ. Εὐρ. 89. Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος (ἐπίστεψις) ἐξ ἀββεστολίθου, μετὰ ὀρθοῦ κυματίου. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν ἐγκοπαὶ συνδέσεως. Ὑψ. 0.39, πλ. 0.40, πάχ. 0.23 μ. Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Μ. Κωνσταντινίδου).

8. Ἀριθ. Εὐρ. 90. Πεσοσόχημον βᾶθρον μετὰ συμφυοῦς ἰωνικῆς βάσεως ἐξ ἀββεστολίθου. Ὑψ. 0.55 μ. Διάμ. βάσεως 0.38 μ. Προέλευσις ὡς ἀνωτέρω.

9. Ἀριθ. Εὐρ. 91. Κορινθιακὸν κιονόκρανον ἐκ ψαμμίτου, διαβεβρωμένον καὶ ἀποκεκρουμένον εἰς τινὰ σημεῖα. Ὑψ. 0.49, διάμ. 0.43 μ. Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Μ. Κωνσταντινίδου).

10. Ἀριθ. Εὐρ. 93. Τμήμα ἐπιστέψεως μαρ-

10. ΑΕ 1905, στ. 15.

11. Γ. Παπαβασιλείου, *Περί τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων*, 1910, Παράρτημα, σ. 101, 29.

μαρίνης στήλης. Σωζ. ύψ. 0.29, σωζ. πλ. 0.33 μ. Εἰς τὸ ἄνω μέρος ὀρθὸν κυμάτιον. Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Κ. Μπαλντᾶ).

11. Ἄριθ. Εἰδρ. 94. Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἐκ μαρμάρου. Σωζ. ύψ. 0.295, σωζ. πλ. 0.215, βάθ. 0.40 μ.

12. Ἄριθ. Εἰδρ. 95. Βάθρον ἐξ ἄσβεστολίθου μὲ ἐξερρον κυμάτιον ἄνω καὶ κάτω. Ὑψ. 0.57, διαστ. 0.73 × 0.73 μ.

13. Ἄριθ. Εἰδρ. 96. Ἐνεπίγραφος ἀρχιτεκτονικὴ πλίνθος ἐκ ψαμμίτου. Διαστ. 0.75 × 1.60, πάχ. 0.40 μ. Ἐπιγραφή:

ΑΜΗΝΙΤΟΣ/ΤΗΙ ΠΟΛΕΙ ΦΙΛΟΣ/ΣΟΤΕΡ

Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Μ. Κωνσταντινίδου)¹².

14. Ἄριθ. Εἰδρ. 97. Τμήμα ἐπιστέψεως βάθρου ἐκ μαρμάρου, μὲ ἐξερρον κυμάτιον ἐπὶ τῆς προσθίας μακρᾶς καὶ τῆς δεξιᾶς στενῆς πλευρᾶς. Ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τόρμοι. Ὑψ. 0.28, πλ. 0.95, βάθ. 0.74 μ. Προέλευσις ὡς ἄνω.

15. Ἄριθ. Εἰδρ. 98. Ὀρθογώνιος ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ ἄσβεστολίθου. Εἰς τὸ κάτω μέρος τμήμα ἐπιγραφῆς, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ἐγχάρακτος σταυρὸς ἐν περιγράμματι. Ὑψ. 0.108, πλ. 0.41, πάχ. 0.26 μ. Ἐπιγραφή:

... Ν Μ Ε Π Τ Ω Σ Ι Ν Π Ο Λ Υ Ε . Ω .
Α Π Α Ν Τ Ε Σ Ε Λ Ι Κ Α Ν
... Μ Ε Ξ Ε Δ Α Φ . . . C Α Ν Ε C Τ Η Θ Η
Η Ρ Ω Ε Σ Α Ν Δ Ρ Ε C
... Ω Τ Ο C Ε Π Ι Κ Τ Η Τ Ο C Ο Ι Ν Υ Ν
Τ Η Ν Π Ο Λ Ι Ν Δ Ι Ε Π Ο Ν Τ Ε C
Α Ν Π Ρ Ο Τ Ι Μ Η C Α Ν Τ Ε C Χ Ρ Η
Μ Α Τ Ω Ν Π Α Ρ Α Τ Ρ Α . . . . .
Α Ν Ε Ρ Α
C Ο Υ . . . . .

Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Κ. Μπαλντᾶ).

16. Ἄριθ. Εἰδρ. 99. Ἀπότιμημα μαρμαρίνου ἀναγλύφου σῶζον ἄκρον πλουσίως πτυχωμένον ἀνεμίζοντος ἐνδύματος. Μεγ. διαστ. 0.34 μ. Προέρχεται ἐκ τῆς θέσεως Δρυμωνιά (κτῆμα Εἰδαγγ. Παντελιᾶ).

17. Ἄριθ. Εἰδρ. 100. Τμήμα παραστάδος θύρας ἐξ ἄσβεστολίθου. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως κατακόρυφος ἀνάγλυφος ζώνη μὲ κοίλην ἀπόληξιν κάτω. Ὑψ. 0.83, πλ. 0.36 μ. Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Κ. Μπαλντᾶ).

18. Ἄριθ. Εἰδρ. 102. Μαρμαρίνος βωμός, ύψ. 0.64, πλ. 0.92, βάθ. 0.635 μ. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ρωμαϊκὴ ἐπιγραφή, μεταγενεστέρα τῆς κατασκευῆς τοῦ βωμοῦ :

12. ΑΕ 1905, στ. 15, 3 καὶ ΑΕ 1912, στ. 236.

Η ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΗ
ΦΛΑ. ΤΕΛ. ΑΝΤΙΠΑΤΡΑ
ΚΑΤΑ ΚΕΛΕΥΣΙΝ ΤΗΣ
ΘΕΟΥ ΤΟΝ ΒΩΜΟΝ
ΕΙΔΡΥCΑΤΟ (φύλλον κισσοῦ)

Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς: ἀνάγλυφος παράστασις ἀνδρός, βαίνοντος πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ κρατοῦντος ἐκ τῶν ἡνίων ἵππου. Δεξιὰ, ἕτερος ἀνὴρ, κατ' ἐνώπιον ἰστάμενος, τείνων τὴν δεξιάν πρὸς τὸν λαμὸν τοῦ ἵππου (Πί ν. 232 γ).

Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς: ἀριστερά, παιδικὴ μορφή καὶ γενειοφόρος ἀνὴρ βαίνοισι πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅπου ὀμφαλός. Δεξιὰ, ἕτερα μορφή κατ' ἐνώπιον, στηριζομένη διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐπὶ χαμηλοῦ κιονίσκου, φέρουσα τὴν δεξιάν ἐπὶ τῆς ὀσφύος (Πί ν. 232 δ).

Ἀμφότεραι αἱ παραστάσεις λίαν διαβεβρωμένα. Τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹³ Ἐκ Παληοχώρας (κτῆμα Ἐλ. Μερτζανάκη).

19. Ἄριθ. Εἰδρ. 103. Ἐνεπίγραφον βάθρον ἐπιτυμβίας στήλης ἐξ ἄσβεστολίθου. Ὑψ. 0.20, πλ. 0.78, βάθ. 0.43 μ. Ἐπιγραφή:

... Ο Σ Ο Π Ρ Ι Ν
Π Ρ Ι Ν
Α Θ Α Μ Β Η Σ
ΟΥ ΕΝ ΜΟΧΘΟΙΣ . . . ΑΛΛΑ ΣΩΦΡΟΣΥ-
ΝΗΣ ΠΡΥΤΑΝΙΣ
ΜΟΙΡΩΝ ΑΣΤΡΑ . . . . ΟΙΣΙ ΔΑΜΕΙΣ
ΥΠΟ ΝΗΜΑΣΙ ΚΕΙΤΑΙ
ΕΝΘΑΔΕ (ΜΗΤΡ)Ι ΔΙΠΩΝ ΔΑΚΡΥΑ
ΚΑΙ ΣΤΟΝΑΧΑΣ
... ΥΤΩ ΘΑΝΕΙΝ ΑΛΓΕΙΝΟΝ ΕΠΕΙΠΕΡ
ΜΟΙΡΕ ΥΙΕ ΚΛΩΣΕΝ
... Α Π Ρ Ι Ν ΗΛΙΚΙΑ (Μ)ΗΤΡΟΣ ΕΜΗΣ
ΠΡΟΤΕΡΟΝ

Ἐξ Ἁγίας Σωτήρας Παληοχώρας.

20. Ἄριθ. Εἰδρ. 104. Ἴωνικὸν κιονόκρανον ἐκ μαρμάρου. Διαστ. 0.71 × 0.57, ύψ. 0.26 μ. Ἐκ τῆς θέσεως Δρυμωνιά. Ἦτο ἐντεταχισμένον εἰς γέφυραν.

21. Ἄριθ. Εἰδρ. 105. Ὅμοιον πρὸς τὸ ὡς ἄνω κιονόκρανον. Διαστ. 0.70 × 0.59, ύψ. 0.27 μ. Προέλευσις ὡς ἀνωτέρω.

22. Ἄριθ. Εἰδρ. 107. Ἀκραῖον ἔδρανον ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας ἐκ μαρμάρου. Εἰς τὸ ἀριστερόν μέρος ἐσχηματοποιημένος ποὺς λέοντος. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς στενῆς πλευρᾶς ἀνάγλυφον ἑλικοειδὲς κόσμημα καὶ ἐσχηματοποιημένος δελφίς. Ὑψ. 0.38, σωζ. πλ. 0.56, βάθ. 0.43 μ. Προέρχεται ἐκ τῆς θέσεως Δρυμωνιά (κτῆμα Εἰδαγγ. Παντελιᾶ).

13. Ὁ βωμός οὗτος περισκευήθη κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ν. Κοντολέοντος.

23. Ἀριθ. Εὔρ. 108. Κάτω ἡμισυ ἀγαλαμτίου καθημένης μορφῆς, ἐκ μαρμάρου. Σωζ. ὕψ. 0.17, πλ. 0.16 μ. Ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ ἱατροῦ Θ. Τσοῦρτη.

24. Ἀριθ. Εὔρ. 109. Μαρμάρινον ἀνάγλυφον μὲ παράστασιν δύο γυναικείων μορφῶν. Ἐλλιπὲς τὸ ἄνω μέρος καὶ εἰς τινα ἄλλα τμήματα. Ἀριστερὰ κορασίς, στρέφουσα τὸν κορμὸν κατὰ τὰ 3/4, ἀκκουμβῆ τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου γυναικός, ἵσταμένης κατ' ἐνώπιον. Σωζ. ὕψ. 0.86, σωζ. πλ. 0.49 μ. (Πί ν. 233 α). Ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ ἱατροῦ Θ. Τσοῦρτη.

25. Ἀριθ. Εὔρ. 110. Ὁξυπύθμενος ἀμφορίσκος, ὕψ. 0.20 μ. Ἐξ οἰκοπέδου Π. Μπουρνέλου.

26. Ἀριθ. Εὔρ. 111. Τμήμα ὀθωμανικῆς στήλης ἐκ μαρμάρου, μὲ παράστασιν προσόψεως δύο κτηρίων ἐν χαμηλῷ ἀναγλύφῳ. Κάτωθεν, ἐντὸς τοξοειδοῦς πλαισίου, ἐπιγραφὴ. Σωζ. ὕψ. 0.32, σωζ. πλ. 0.36 μ.

27. Ἀριθ. Εὔρ. 112. Ὁθωμανικὴ ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ ἀσβεστολίθου. Διαστ. 0.44 × 0.33 μ. Ἐκ τῆς θέσεως Δρυμωνιά.

28. Ἀριθ. Εὔρ. 113. Ἀπότμημα ἐνεπιγράφου βάθρου ἐκ μαρμάρου. Εἰς τὸ ἄνω μέρος ἐξεργον κυμάτιον. Διακρίνεται τὸ γράμμα Ξ. Σωζ. ὕψ. 0.145, σωζ. πλ. 0.20 μ.

Εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν θέσιν Παληοχώρα καὶ δὴ εἰς τὸ κτῆμα Μ. Κωνσταντινίδου, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ πλεῖστα νεοεισαχθέντα ἀντικείμενα καὶ τὰ πλεῖον ἐκ τῶν παλαιῶν ἀποκτημάτων τοῦ Μουσείου Καρύστου, ἐνετοπίσθησαν ὀγκῶδεις λιθόπλινθοι, θεμέλια κτηρίων, ὡς καὶ ἡρειπωμένον βυζαντινὸν ἐκκλησιδίον μὲ λείψανα τοιχογραφιῶν. Φαίνεται, ὅτι ἐκεῖ εὐρίσκοντο σημαντικὰ κτήρια τῆς ἀρχαίας Καρύστου.

Εἰς θέσιν «Ξάνεμο», εἰς κτῆμα Ἰω. Κουρῆ, εὐρίσκεται ὀγκῶδης ἐνεπίγραφος ρωμαϊκῆ βάσις, ἀναφερομένη εἰς κάποιον *Thamyrum Aug.* (Πί ν. 233 γ). Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἐφθαρμένη.

Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, οὐχὶ μακρὰν, παρὰ τὸ ρεῖθρον τῆς ὁδοῦ, ὑπάρχει μεγάλη, ἀκόσμητος μαρμαρίνη σαρκοφάγος. Τὰ ἀνωτέρω δύο ἀντικείμενα δὲν μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον, λόγῳ τοῦ ὄγκου τῶν.

ΓΡΑΜΜΙΑ

Εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον Γραμμιάς φυλάσσονται ὀκτὼ ἐπιτύμβια ὀθωμανικὰ στήλαι καὶ ἐν παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον. Πάντα ταῦτα περισυλλέγησαν ὑπὸ μαθητῶν ἐκ τῶν ἐπὶ κτημάτων, οὐδενὸς δὲ εἶναι γνωστὸς ὁ ἀκριβὴς τόπος προελεύσεως.

Μεταξὺ Γραμμιάς καὶ Καρύστου, εἰς θέσιν

«Φιδέλια», ὑπάρχουν τμήματα τείχους σωζόμενα εἰς τινα σημεῖα μέχρις ὕψους 5 μ., εἶναι δὲ κατεσκευασμένα ἐκ μεγάλων ὀγκολίθων ἀδρῶς εἰργασμένων (Πί ν. 233 δ). Πρόκειται σαφῶς περὶ ὀχυρωματικοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον περιέθεεν ἴσως τὴν ἀκρόπολιν τῆς Καρύστου, εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον τοῦ ἐνετικοῦ φρουρίου (Κοκκινόκαστρο). Ἡ χρονολόγησις τῶν ὁμῶς καὶ ἡ ἐνταξίς τῶν εἰς ἓν γενικότερον σχέδιον τῶν ὀχυρώσεων τῆς ἀρχαίας Καρύστου, παραμένουν προβλήματα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ εἰσέτι ἀπάντησις.

ΜΥΛΟΙ ΚΑΡΥΣΤΙΑΣ

Εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ Ἁγ. Ἰωάννου Προδρόμου, ἀριστερὰ τῆς θύρας εἰσόδου, εὐρίσκετο ἐντετειχισμένη ἐπιτύμβια στήλη ἐξ ἀσβεστολίθου, μετ' ἀετωματοειδοῦς ἐπιστέψεως, κεκοσμημένης δι' ἀναγλύφου συμπλέγματος ἐξ ἀνθемίου, ἐλίκων, φύλλων ἀκάνθης, ἀνθέων λατοῦ καὶ ἡμιανθεμίων ἐκατέρωθεν. Κάτωθεν τοῦ ἐξέχοντος κυματίου τῆς ἐπιστέψεως, ζεύγος ἀναγλύφων ροδάκων ἐξ ὁμοκέντρων κύκλων. Κάτω δεξιὰ ἐπιγραφὴ: ΘΕΟΚΛΗΣ/ΚΤΗΣΙΩΝΟΣ. Χρονολογεῖται εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ὑψ. 0.62, πλ. 0.44 μ. (Πί ν. 233 β).

Ἡ ὡς ἄνω στήλη, ἀποτειχισθεῖσα, μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Καρύστου καὶ κατεγράφη ὑπ' ἀριθ. Εὔρ. 84.

ΜΑΡΜΑΡΙ

Ἐκ τῆς θαλάσσης, παρὰ τὴν θέσιν «Φυγιά» Μαρμαρίου, ἀνεσύρθησαν καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Γιοκάλειον Μουσεῖον Καρύστου, τὰ κάτωθι ἀγγεῖα:

1. Ἀριθ. Εὔρ. 33. Πήλινον πύραυλον, ὕψ. 0.135 μ.

2. Ἀριθ. Εὔρ. 34. Ὁξυπύθμενος ἀμφορεὺς, ὕψ. 0.34 μ.

3. Ἀριθ. Εὔρ. 35. Ὁξυπύθμενος ἀμφορεὺς, ὕψ. 0.30 μ.

4. Ἀριθ. Εὔρ. 36. Πηλινὴ λεκάνη, διαμ. 0.20 καὶ ὕψ. 0.20 μ.

ΣΤΥΡΑ

Ἐκ τοῦ χωρίου Καγαδαῖοι Στύρων, ἐκ τῆς οἰκίας Ν. Ξυπόλυτου, μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Καρύστου ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ ἀσβεστολίθου (ὕψ. 0.72, πλ. 0.35 μ.) φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν: ΑΜΥΘΟΣ/ΚΡΙΤΟΥ/ΟΡΙΛΛΑ/ΠΕΙΘΟΥ (ἀριθ. Εὔρ. 115). Εὐρέθη εἰς θέσιν «Μαραγκὸ» καὶ περισυλλέγη τῇ ὑποδείξει τοῦ κ. Τ. Ζάππα τῆς Ἑταιρείας Εὐβοϊκῶν Μελετῶν.

ΑΓΓΕΛΟΣ Κ. ΧΩΡΕΜΗΣ

ΕΡΕΤΡΙΑ

Οικόπεδον Κ. Ἀργυροῦ (Ο. Τ. 247 α)

Ἡ κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1970 ἀνασκαφικὴ ἔρευνα¹ ἐντὸς τοῦ ἐν Ἐρετρίᾳ καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλοσόφου Μενεδήμου ἀριθ. 15 οἰκοπέδου Κωνστ. Ἀργυροῦ, ἔφερον εἰς φῶς ὑπολείμματα δύο ἀρχαίων οἰκιῶν (Σχέδ. 1. Πί ν. 234 α - β, 235 α - β). Τὸ οἰκόπεδον ἀνεσκάφη συστηματικῶς μόνον κατὰ τὸ πρὸς Ν. ἡμισὺ του. Αἱ θεμελιώσεις ἀνευρέθησαν εἰς βάθος ± 0.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τὸ δὲ βαθύτερον σημεῖον τῶν φθάνει εἰς τὸ 1.30 μ.

Τῆς πρὸς Ν. κειμένης οἰκίας ἀπεκαλύφθησαν πέντε χώροι εἰς ἀκέραιος (χώρος III, ἔσωτ. διαστ. 2.50×2.50 μ.) καὶ ὑπολείμματα ἑτέρων τεσσάρων (χώροι I, II, IV καὶ V). Τὸ κτήριο συνεχίζεται πρὸς ΒΔ. καὶ ΒΑ. μὲν ὑπὸ τὰς οἰκίας Τουρνῆ καὶ Σκουμπρῆ ἀντιστοιχῶς, πρὸς ΝΑ. δὲ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Φιλοσόφου Μενεδήμου.

Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν καὶ μετρίων ἀργῶν λίθων καὶ μόνον εἰς ἕξ αὐτῶν ἀποτελεῖται ἐκ μεγαλύτερων λίθων, εἰς τοὺς ἀρμούς τῶν ὁποίων ὑπάρχουν βύσματα (Πί ν. 235 β). Ἐχουν πάχος 0.45 μ., τὸ δὲ μέγ. ὕψος τῶν ἀνέρχεται εἰς 0.80 μ. Οὐδὲν ἴχνος κονιάματος διεπιστώθη καθ' ὅλον τὸ συγκρότημα. Ἐντὸς μόνον τῶν χώρων I καὶ III εὐρέθησαν ὑπολείμματα δαπέδων ἐκ μείγματος ἀσβέστου καὶ κεραμίδων.

Οἱ χώροι I καὶ II ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τῶν δι' ἀνοίγματος θύρας, πλ. 1.05 μ., ἐνῶ οἱ χώροι III καὶ V δι' ὁμοίου ἀνοίγματος, πλ. 0.95 μ. (Πί ν. 234 α).

Ἐντὸς τοῦ χώρου III καὶ κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν του γωνίαν ἀπεκαλύφθη κτιστὸν φρεάτιον, ἔσωτ. διαστ. 1×0.75 καὶ βάθ. 0.30 μ. (Πί ν. 234 α). Ἀνατολικότερον τοῦ φρεατίου τούτου καὶ κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ διαδρόμου, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖται μεταξύ τῶν χώρων III καὶ II, ἀπεκαλύφθη ἕτερον κτιστὸν φρεάτιον, ἔσωτ. διαστ. 0.90×0.75 καὶ βάθ. 0.40 μ.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῶν διαφορῶν χώρων εὐρέθησαν ὄστρακα ἀβαφῶν καὶ μελαμβιαφῶν κυρίως ἀγγείων, ὀλίγων ἐρυθρομόρφων καὶ τινα θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων καὶ μητρῶν εἰδωλίων (Πί ν. 236 α - ζ').

1. Αὕτη διεξήχθη ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης καὶ ὑπὸ τὴν συνεχῆ παρακολούθησιν τῆς πτυχιοῦχου τῆς Ἀρχαιολογίας δ. Ὁλγας Ἀποστολοπούλου. Τὰ σχέδια κατόψεως καὶ τομῶν τῆς ἐν λόγῳ ἀνασκαφῆς, ὡς καὶ τῆς ἐπομένης (Ο.Τ. 218), ἐξεπονήθησαν ὑπὸ τῆς δ. Ἀγγελ. Παπασπουροπούλου.

Τῆς πρὸς Β. κειμένης οἰκίας ἀπεκαλύφθη μικρὸν μόνον τμήμα (Πί ν. 235 α). Πρόκειται περὶ στενῶν, ἀσαφῶν καὶ ἡμικατεστραμμένων χώρων. Αἱ θεμελιώσεις συνεχίζονται πρὸς Β. ὑπὸ τὴν ἐπιχώσιν τοῦ οἰκοπέδου, τεχνικοὶ ὅμως λόγοι δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ σημεῖον τούτου.

Τὰ εὐρήματα τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἶναι ὁμοιογενῆ πρὸς τὰ εὐρήματα τοῦ προηγουμένου.

Κατὰ μῆκος τῆς πλάτους 2.60 μ. ἐκ πεπατημένου χώματος ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο κτηρίων, ἀπεκαλύφθη κτιστὸς ἀγωγός, διαπιστωθεὶς εἰς μῆκος 18.50 μ. Ἐχει πλάτος 0.20 μ. καὶ τὸ αὐτὸ βάθος καὶ κατὰ διαστήματα εἶναι κατεστραμμένος (Πί ν. 237 α).

Εἰς τὸ ΒΔ. τμήμα τοῦ οἰκοπέδου Ἀργυροῦ διηνοίξαμεν δοκιμαστικὴν τάφρον καὶ εἰς βάθος 1.05 μ. ἀπεκαλύφθησαν λείψανα τοίχων καὶ δαπέδων. Τὰ ἐν τῷ Πί ν. 237 β - γ ἀγγεία καὶ λύχνιοι προέρχονται ἐντεῦθεν.

Φαίνεται, ὅτι τὸ συγκρότημα κατεστράφη βιαιῶς, διότι ἐντὸς τοῦ χώρου II τοῦ πρὸς Ν. κτηρίου (τοῦ μεγαλύτερου) εὐρέθη στρώμα κεραμίδων ἐκ τῆς καταπεσοῦσης στέγης (Πί ν. 237 δ).

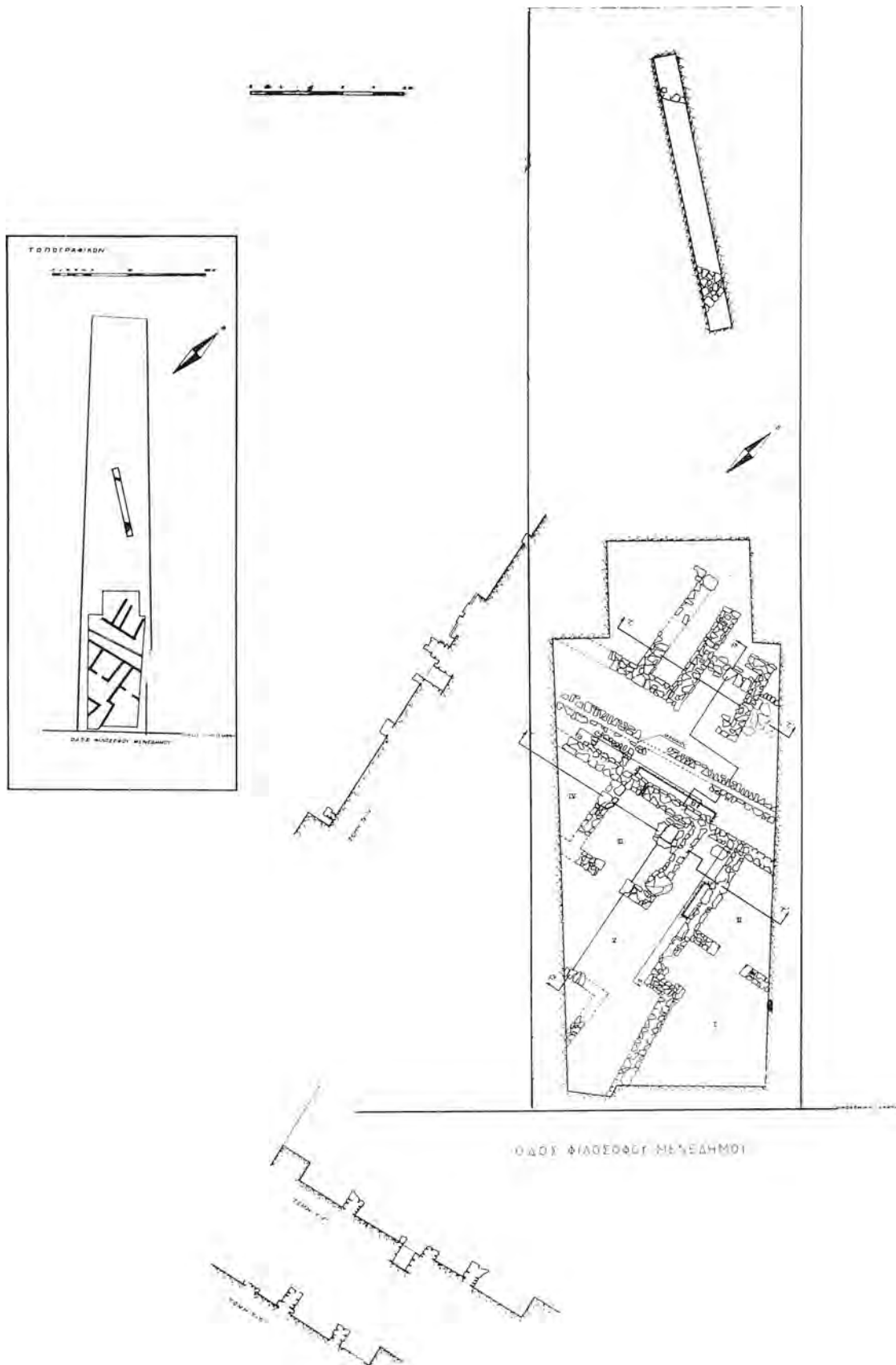
Οικόπεδον Στυλ. Ποδάρα (Ο. Τ. 218)

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τοῦ ἀσφαύτως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φιλοσόφου Μενεδήμου κειμένου οἰκοπέδου, ἰδιοκτησίας Στυλ. Ποδάρα, ἔφερον εἰς φῶς τοίχους οἰκοδομήματος μνημειώδους κατασκευῆς (Σχέδ. 2). Τὸ ἀνώτερον σημεῖον τῶν εὐρίσκειτο σχεδὸν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἐνῶ τὸ κατώτερον εἰς βάθος 1.60 μ. Τὸ ἄνω μέρος τῶν τοίχων εἶχε πάχος 0.45, ἐνῶ ἡ εὐθυνηρία 0.70 μ. (Πί ν. 238 α - β). Τὸ μῆκος τῶν δόμων τῆς εὐθυνηρίας ὑπερέβαινε ἐνίοτε τὸ 1.25 μ. (Πί ν. 238 γ). Φαίνεται, ὅτι τὸ οἰκοδόμημα εἶχε κτισθῆ κατὰ τὸ ψευδοῖσόδομον σύστημα καὶ ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰ.

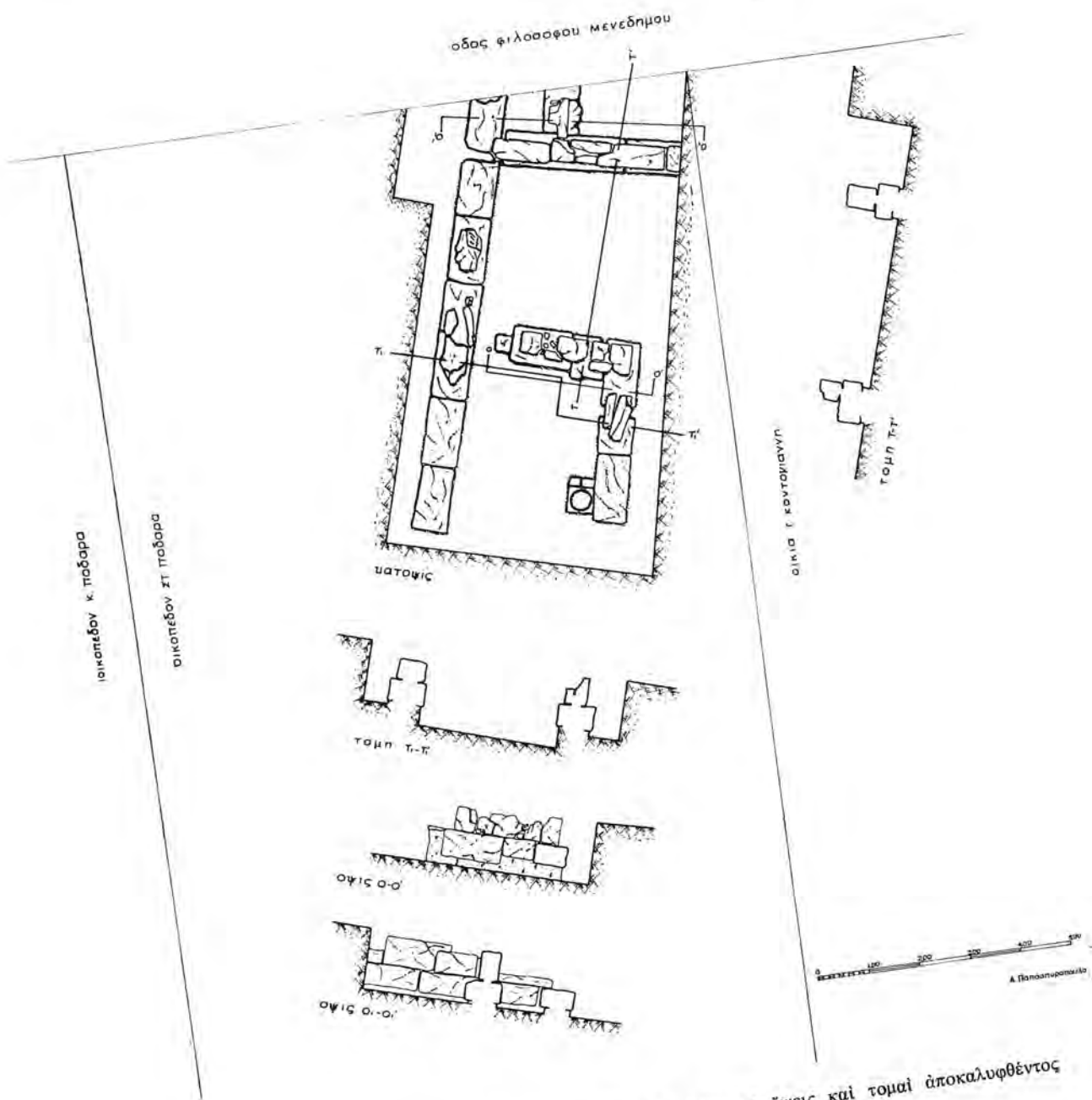
Τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος διακρίνονται τέσσαρες χώροι. Τὸ κτήριο συνεχίζει πρὸς ὄλας τὰς κατευθύνσεις πλὴν τῆς πρὸς Δ. Ὁ δυτικὸς τοίχος ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 8.60 μ. καὶ συνεχίζει τοῦλάχιστον πρὸς Β., ὑπὸ τὴν ὁδόν. Φαίνεται, ὅτι εἶναι ἐξωτερικὸς, διότι καθ' ὅλον του τὸ μῆκος καὶ ἐκ τῆς πρὸς Δ. προσόψεώς του οὐδεὶς ἐγκάρσιος τοίχος ἐκκινεῖ πρὸς σχηματισμὸν δωματίων.

Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως περισυλλέγησαν ἀναμιξῆ ἐλάχιστα ὄστρακα ἀγγείων κλασσικῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Κ. ΑΝΑΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Σχέδ. 1. Έρέτρια. Οικόπ. Κ. Άργυρου (Ο. Τ. 247 α). Κάτοπις και τομαί άποκαλυφθεισών οίκιων

Σχέδ. 2. Ἐρέτρια. Οἰκόπ. Στυλ. Ποδάρᾳ (Ο.Τ. 218). Κάτωψις, ὄψεις καὶ τομαὶ ἀποκαλυφθέντος κτηρίου

LEFKANDI 1970

During June and July 1970 work was continued in the area of the Protogeometric cemetery under the joint direction of the British School at Athens represented by M. R. Popham and L. H. Sackett, and of the Greek Archaeological Service represented by P. G. Themelis.

Deep ploughing during the winter had disturbed numerous pyres and tombs in the area between the Skoubris field and Toumba where tombs had been excavated previously. Most of the time available was spent in clearing a large proportion of this cemetery, now named Palaia Perivolia, — and in all forty seven tombs and about the same number of pyres were found. The boundaries of the cemetery were established and it will be possible to make an estimate of the total number of burials made there. It is now clear that we have three separate cemeteries, close together and all in use during the Protogeometric period. The earliest is the cemetery of cist graves in the Skoubris field, which began in the Sub-mycenaean period, had its main period of use during the succeeding Protogeometric phase, but continued in sporadic use for shaft or pit graves down to the time of Attic Middle Geometric. The Palaia Perivolia cemetery contained only one cist grave, the earliest yet found there, the majority being small shaft graves, mostly covered with stone slabs resting on a ledge cut in the rock. These were oriented roughly north-south, with the exception of a few large and comparatively rich graves near the northern limit of the cemetery, which were oriented east-west. One of these (Tomb 21) contained an imported Attic pyxis of Attic Middle Geometric type; another (Tomb 22) included a Cypriot flask (P l . 239 b) and a chest (P l . 239 c), probably from Attica, in a group of 32 vases.

Two weeks were spent in extending work on the Toumba site, where a further sixteen tombs and eighteen pyres were found; these are contemporary with Palaia Perivolia, but the period of main use seems to have been the latest phase, overlapping Attic Early and Middle Geometric (P l . 239 a). It is noteworthy that a higher proportion of small objects (including weapons and jewellery) were found in this cemetery, as compared

with the pottery; the reverse was the case at Palaia Perivolia.

From the three cemeteries there is now a body of some six hundred and fifty vases and four hundred other finds. These include a number of imports, and it is possible to trace overseas connections, especially with Cyprus and the Near East.

Cremation was the norm throughout the period of the cemeteries' use. Of a total of about a hundred and fifty tombs, only five were certain inhumations.

L. H. SACKETT

GRABUNGEN IN ERETRIA

Unter den Entdeckungen dieses Jahres können sich zwei, die Lorbeerhütte Apollons aus dem 8. Jahrhundert und der spätklassische Palast II, mit den bedeutendsten Funden messen, die bei den neuen Grabungen in Eretria gemacht wurden: dem früharchaischen Hekatompedos¹, dem Heroon², den archaischen Perioden des Westtors³ und dem ersten Palast südlich des Westtors⁴. Die Grabung dauerte vom 31. August bis zum 9. Oktober unter der Leitung des Unterzeichneten. L. Kahil beendete mit M. von Kaenel als Assistenten die Untersuchung der Nekropole nördlich des Westtors⁵, Chr. Dunant die der hellenistischen Perioden des ersten Palastes, J. M. Gard begann die Ausgrabung des zweiten Palastes, Cl. Bérard setzte die Sondierungen im Apollontempel fort⁶, D. Knoepfler die der Stadtmauer und der Topographie⁷. I. Metzger bearbeitete die Funde im Museum, unterstützt durch Frl. B. Sammet, die den leider erkrankten H. Bloesch vertrat, P. Auberson die Architektur; beide den grössten Teil des Jahres in Eretria. Den

1. *Eretria* 1, 1968: P. Auberson, Temple d'Apollon, Architecture.

2. *Eretria* 3, 1970: Cl. Bérard, L'Hérôon à la porte de l'Ouest.

3. *Eretria* 4, 1971: Cl. Krause, Das Westtor (im Druck). Verf. Einzelfunde aus Eretria, *AntK* 11 (1968) 91f. 12 (1969), 72f.

4. Verf. *AntK* 11 (1968), 92 und im *Führer durch Eretria*.

5. Verf. *ADelt.* 24 (1969): Chron. 207 Plan 1, und *ADelt.* 25 (1970): Chron. 256; vgl. auch Anm. 4.

6. Begonnen von R. Moosbrugger, vgl. *AntK* 12 (1969), 73 Taf. 36, 4.

7. D. Knoepfler, Ophryoessa Polis, *AntK* 12 (1969), 83ff und oben Anm. 4.

Behörden, besonders der stellvertretenden Ephorin A. Andreiomenou, Herrn Ephoros A. Lianguras und Herrn Epimeliten A. Choremis sind wir für ihr Interesse und vielfache Hilfe dankbar, besonders aber Herrn Professor O. Reverdin, dem Präsidenten des Nationalen Forschungsrates, für sein Verständnis und für seine Hilfe bei den immer wachsenden Anforderungen, die auf uns zukommen. Das Grabungshaus, ein bescheidener schöner Bau aus der Zeit der Neugründung Eretrias konnte am 5. September 1970 eingeweiht werden, nachdem P. Auberson es in allgemein bewunderter Weise wieder hergestellt hatte.

Apollontempel: Unter der hohen Anschüttung, die den früharchaischen Apollontempel aus seiner Umgebung herausheben sollte, waren im nordwestlichen Gebiet des spätarchaischen Tempels Mauern entdeckt worden, die sich noch zu keinen sicher deutbaren Grundrissen ergänzen liessen⁸. Nur K liess einen Antenbau erschliessen, der zum Bothros orientiert war. Bei der neuen Grabung stellte sich H als ein Stützmauerchen Kuruniotis' heraus, der hier schon auf eine tiefer liegende Mauer gestossen war und diese frei halten wollte. Aber in den 60 Jahren seit seiner Grabung war diese frühe Mauer verschüttet worden.

Bei der neuen Grabung stellte sie sich als Teil des Mauersockels für einen apsidenförmigen Grundriss heraus (A b b. 1). Er steht auf dem gewachsenen Boden und ist nach der Keramik der älteste uns bisher bekannte Bau des neugegründeten Eretria. Die Mauern sind aus unregelmässig behauenen mittelgrossen Steinen sorgfältig und schön gefügt und wie gewöhnlich in geometrischer Zeit leicht geboren. Man kann die feine Spannung der geometrischen Kessel des Heroons vergleichen⁹. Es fiel gleich auf, dass der Bau nach Süden orientiert und relativ breit proportioniert ist (7,5 : 11,5 m), während gewöhnlich in geometrischer Zeit die Grösse des Baus mehr in der Längserstreckung ge-

sucht wird¹⁰. So ist auch die Mauer, die den Apsidenbau im Nordosten fast tangiert, jetzt in 19 m Länge festgestellt. Sie gehört zu dem oben genannten zum Bothros hin orientierten Antenbau K, also einem langen und schmalen Bau, einem Vorgänger des früharchaischen Tempels. Dieser Antenbau liegt etwas höher und ist etwas später als der Apsidenbau, hat diesen aber noch geschont. Die andere Langwand des Antenbaus ist offenbar bei der Fundamentierung des spätarchaischen Tempels verschwunden. Der Antenbau kann nicht breiter gewesen sein, weil sich nordöstlich vom Tempel immer ein Festplatz befand, wie schon die Stoa I und spätere Weihgeschenkbasen zeigen. Das enge Zusammendrängen der Bauten im Bereich des spätarchaischen Tempels erklärt sich aus dem natürlichen Hügel, den sie ausnützen mussten.

Die geschilderten Besonderheiten des Apsidenbaus liessen vermuten, dass er nicht der eigentliche Apollontempel selbst, sondern ein Weihgeschenk war, etwa eine Nachbildung des mythischen ältesten Apollontempels in Delphi, einer aus Lorbeer vom Tempetal errichteten Laube (Paus. X 5,9). Heisst doch auch der Apollon von Eretria Daphnephoros. Diese Vermutung wurde bekräftigt durch A. Rumpfs schönen Nachweis von Verkleidungsplatten aus Marmor in Delos und Thasos, die Bienenwaben nachbilden: sie können nur von Weihgeschenken in Form des zweiten mythischen Tempels in Delphi stammen, dessen Waben und dessen Dach aus Vogelflügeln bestand¹¹. Es gab also solche Nachbildungen der mythischen Bauten von Delphi in andern Apollonheilig-tümern.

Die Deutung des Apsidenbaus als Daphnephoreion¹² wurde aufs Schönste bestätigt durch den Fund kleiner runder tönerner Basen, deren Disposition der Plan anzeigt. Diese Basen wurden vor Errichtung des Mauersockels in den gewachsenen Boden 15-20 cm tief versetzt. Die Form des Tempels ist also durch die Basen für die Lorbeerstämme bestimmt, die Mauer ist sekundär. Man

8. Verf. Die Grabungen in Eretria im Herbst 1964 und 1965, *AntK* 9 (1966), 115 Abb. 4. P. G. Thémelis' Versuch, KE und I zu einem Apsidenbau zu verbinden scheidert an der verschiedenen Stärke und Höhenlage dieser Mauern (Eretriaka, *Ephemeris* 1969, 164 Abb. 8).

9. Bérard a.O. (Anm. 2) 24f Taf. Al.

10. Zuletzt H. Drerup, Griech. Baukunst in geometr. Zeit, *Arch. Homerica* II O 1969, 80ff, 87ff.

11. A. Rumpf, Bienen als Baumeister, *Jb. Berliner Mus.* 6 (1964), 5ff.

12. So heisst der erster delphische Apollontempel nach Theophrast.

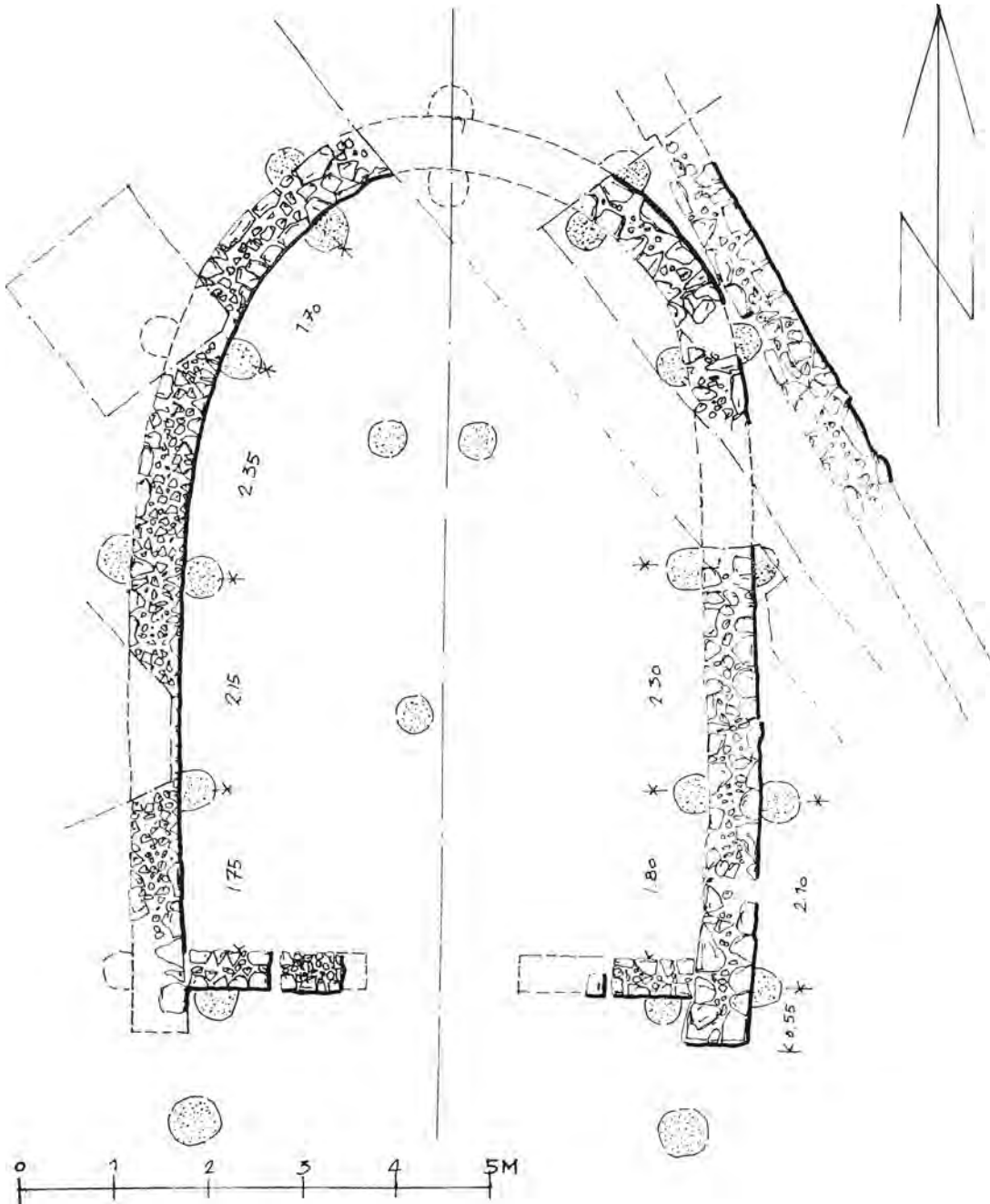

Abb. 1. Eretria. Das Daphnephoreion

wählte tönerner, nicht steinerne Basen, so wie man auch für die Türschwelle eine Unterlage von in Ton versetzten kleinen Holzbalken schuf: der Ton diente als Isolation in dem feuchten Gelände. Auf dem Mauersockel selbst gibt es keine Reste von Lehmziegeln, auch die Wände scheinen aus Lorbeer gewesen zu sein. Es gibt keine Spuren des Lehmziegelfachwerks, das Bérard am Oikos Γ beobachtet hat¹³, und sicher keine Peristasis.

Das Daphnephoreion muss einmal ausgeräumt und abgebrochen worden sein, um auf höherem, trockenerem Niveau einen Nachfolgebau zu errichten, denn es wurde kein Zerstörungsschutt gefunden. Die Anschüttung über dem abgebrochenen Bau geht zunächst nur bis zu der von Moosbrugger beobachteten Brandschicht mit Resten von Lehmziegelmauern. Diese Mauern standen seltsamerweise nicht auf Steinsockeln wie alle andern frühen Bauten, die wir aus Eretria kennen; auch dieser Nachfolgebau muss zum grossen Teil aus Holz bestanden haben, dürfte ein Daphnephoreion etwas anderer Konstruktion gewesen sein. Ueber der Zerstörungsschicht dieses Nachfolgebaus folgt erst der früharchaische Tempel.

Palast II: Südlich von Palast I wurde ein zweiter entdeckt, von noch grösseren Dimensionen (Abb. 2). Er ist auf seiner Nordseite 31.50 m breit, ebenso wie das Gymnasion, also 100 Fuss mit noch unerklärter Modifikation. Von der Westseite ist so viel freigelegt, dass der Palast etwa doppelt so lang wie breit gewesen zu sein scheint. Palast II wirkt neben den majestätischen Versuchen in Palast I schon auf den ersten Blick als reifere Lösung. Soweit Keramik und Mauerstil bisher urteilen lassen, gehören beide Paläste in die erste Hälfte des 4. Jahrhunderts. Typische Raumgruppierungen kehren wieder. So haben wir die Verbindung eines Breitraums mit zwei rückwärtigen Räumen wie in d b c und i e f - g in Palast I und oft in Eretria beobachtet¹⁴, und auch die Verbindung des Oikos

f g mit einem grossen Nachbarraum kehrt in Palast I wieder. Aber dort gibt es nicht die grossartige Verbindung von Innenräumen und Peristyl, wie es in Palast II in der Raumgruppe b - i vorgelagert ist. Halle i muss breiter zum Peristyl geöffnet gewesen sein, als auf dem Plan angenommen wurde wie die entsprechende Halle im Gymnasion¹⁵. Denn die Wandsockel werden hier von Orthostaten gebildet, nicht nur von Polygonalwerk wie die Sockel der neuen Wände. Vielleicht stammen von hier die feinen dorischen Kapitelle, die in f und g gefunden wurden und nach der Zurichtung der Unterseite runde Holzsäulen bekrönten. Raum m diente wohl als Anrichte für die Symposien, die in i stattfanden, so wie g als Anrichte für f diente.

Die beschriebenen vornehmsten Räume bilden den Kern des Palastes, soweit wir ihn bisher kennen. Dieser Kern nimmt den Ostteil ein, weil sich so dessen Umriss, einem ungefähren Parallelogramm, am ehesten gerade Fluchten abgewinnen liessen. Der Nebenantron b - d hatte einen eigenen Hof in l, auf den sich auch die Küche a (mit Bad und Latrine, im ersten Zustand noch nicht ganz geklärt) öffnete. h und k waren vielleicht Läden, die sich nicht zum Palast, nur zur Strasse öffneten. Im Palast II können nicht wie in Palast I mehrere Familien zusammen gewohnt haben, soweit wir ihn bisher kennen. In I gibt es zwei Gruppen von Wirtschaftsräumen, in II bisher nur eins. Am grossen Peristyl lagen die repräsentativen, am Wirtschaftshof die intimeren Räume, so wie etwa im Haus des Faun in Pompeji neben der Flucht des Hauptatriums eine intimere mit einem Nebenatrium lag. Wir sehen in Palast II zum ersten Mal eine Vorstufe der reicheren Formen in Delos, die Rumpf mit Vitruvs Beschreibung des griechischen Hauses verglichen hat (VII 9)¹⁶. Vitruv kann hier nur einen Palast meinen, nicht eines der einfacheren Privathäuser, wie wir sie nun aus allen Teilen Griechenlands kennen. Auch unter den stattlichsten Häusern von Olynth und Delos erreicht keines die Feinheit von Ausführung und Planung von Palast II.

Palast II liegt nur mit seiner Westfront

13. Dazu Cl. Bérard in der geplanten Publikation dieses Bauwerks, der ich die Angaben dieses Abschnittes entnehme. Er verweist auf H. Schaefer, *Die Laubhütte* (1939). Zu den Stützen an der Mauer vgl. den Apsidenbau von Lefkandi, Drerup a.O. (Anm. 10) 67 Abb. 54.

14. Dazu demnächst im *Führer* Abb. 14, 15, 28, 29, 30, K - M.

15. *AntK* 9 (1966), 113 Abb. 3 F.

16. A. Rumpf, Zum hellenistischen Haus, *JdI* 50 (1935) 1ff.

parallel zur Stadtmauer, nicht als Ganzer wie Palast I. Die Nordseite bildet mit der Westseite einen Winkel von 78° , mit der Ostseite einen solchen von 68° . Diese Unregelmässigkeiten erklären sich im Osten aus einer Strasse; im Norden kennen wir die Ursache noch nicht, aber jedenfalls ist es eine grosse Ueberraschung, wie frei ein so monumentaler griechischer Wohnbau disponiert ist. Seit den

finden wir eine künstlerische Einheit, aber nicht die heteronome der abstrakten Symmetrie, sondern die autonome des Körpers mit seinen mannigfaltigen Gliedern.

Auch im Innern ist der Plan reich an reizvollen Unregelmässigkeiten. Charakteristisch ist die unsymmetrische Lage der Türen, die man am besten in f versteht. Es konnten hier sieben Betten fürs Symposion aufgestellt

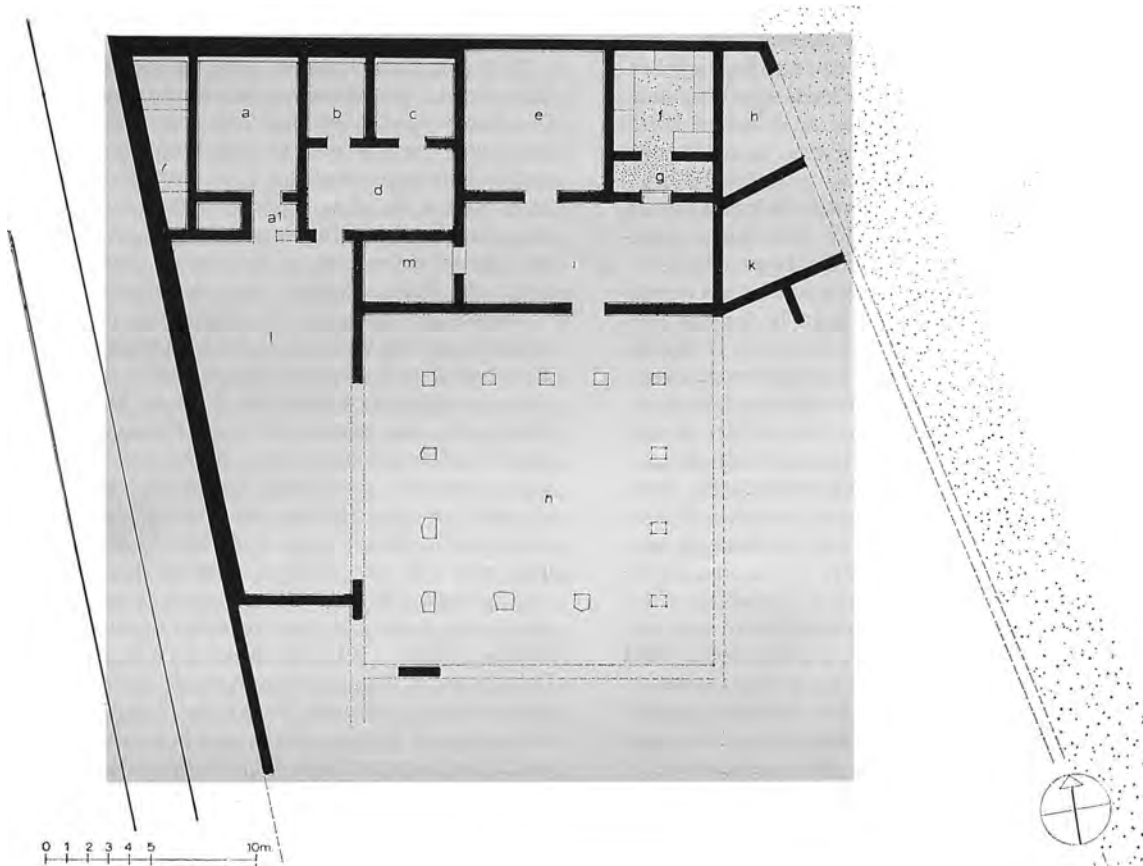

Abb. 2. Eretria. Der Palast II

Römern ist es üblich, ein Ganzes regelmässig einzuteilen, mit durchgehenden Achsen und Perspektiven und symmetrischen Räumen und Türen. Griechische Paläste dagegen sind, wie wir es schon in Larisa am Hermos und in Vergina beobachten konnten¹⁷, aus selbständigen Elementen gefügt. Auch hier emp-

17. Verf. in *Larisa I* (1940) 93ff. M. Andronikos u.a. *To Anaktoro tis Verginas*, Athen 1961.

werden, wenn eines rechts von der Tür parallel zur Türwand stand. Sonst aber ist der Raum quadratisch, ebenso wie e und c, und Privaträume häufiger als die Theorie wahrhaben will¹⁸. Die Halle i wirkt wie ein Auftakt zu e und g, und g in schöner Steigerung

18. F.W. Schlicker, *Hellenistische Vorstellungen von der Schönheit des Bauwerks nach Vitruv*, Berlin 1940, 133, 17. 157.

als Auftakt zu f. Keine Schwelle trennt g und f — das feine Kieselmosaik in f und g bedeckt auch den Durchgang. Es ist bei einer Reparatur mit einer feinen Stuckschicht bedeckt worden, sodass man von der Musterung nur den Randstreifen aus etwas kleineren Kieseln bemerkt. Der umlaufende etwas erhöhte Mörtelboden für die Betten ruht auf größerem Kieselmosaik. Er war einst rot bemalt, ebenso wie ein Randstreifen des Mosaiks. Wie lang der Palast benützt wurde, lässt die schöne Schwelle zu g erkennen. Sie war schon sehr abgetreten, als ihre Nordwestecke ausgebessert wurde, und das Mosaik stösst an diese Ausbesserung an, ist also noch später. Dabei haben wir oben gesehen, dass es selbst auch repariert wurde.

Beim ganzen Plan von Palast II hat man den Eindruck, dass die Erfahrungen verwendet wurden, die man bei I gemacht hatte. Der Grundriss ist beweglicher auch als der des spätklassischen Paläste von Larisa am Hermos, die in der Mauertechnik Palast II ähneln. Palast II hatte auch im Aeusseren repräsentativen Charakter. Dem überaus feinen Geradschnittpolygonal der Sockel der Innenwände entsprechen aussen kraftvolle Bussenquader, die in den drei nordöstlichen Eckblöcken kolossales Format erreichen (bis zu 1.25 m Höhe). Auch die Fundamentierung mit grossen Porosquadern (von einem Vorgängerbau?) ist vorzüglich. Unter der Nordmauer von a - c treten sie auffallend weit vor. Als Fundamente der Peristylsäulen sind grosse sorgsam nivellierte polygone Blöcke verwendet, zu denen die dürftigen verbindenden Mauern des 2. Jahrhunderts kontrastieren. Merkwürdigerweise haben die Sockel der Aussenmauern von a - c und l doppelte Stärke, und zwar ist die Sockelschicht auf der Aussenseite etwas höher als auf der Innern, weil man auf der Innenseite keine Feuchtigkeit zu fürchten brauchte.

Auch die a - d trennenden Sockel von Innenwänden sind nur so hoch wie die innere Hälfte der zugehörigen Aussenwände. Dagegen sind die Sockel der Trennungswände von e - i so hoch wie die der entsprechenden Sockel der Aussenwände. Darin spricht sich der Vorrang der Raumgruppe e - g und i aus. Diese Räume werden auch höher gewesen sein. Die Verdoppelung der Aussenmauern von a - d und l wird sich aus der Nähe der

Stadtmauer erklären. Man könnte sich denken, dass hier eine Schildmauer die empfindlichen Dächer umgab.

Im Ganzen zeugt der Palast von Macht und Ansehen eines der grossen Geschlechter Eretrias in der späten Klassik. Palast I und II sind bedeutender als der etwas gleichzeitige Palast von Larisa am Hermos. Nur dort sind bisher Vorstufen dieser Palastform bekannt. Die makedonischen Paläste sind jünger und deutlich von dem Typus abhängig, den wir in Eretria zum erstenmal kennen lernen.

Nach der Zerstörung von 198 wurde der Palast nicht als Ganzer wieder aufgebaut. Die Räume c e f g wurden vom Schutt der Zerstörung von 198 bedeckt vorgefunden und sind deshalb ungewöhnlich schön erhalten. Jedoch wurden sie ohne allen Hausrat gefunden. Man hat ihn also weggeschafft, solange die Lehmziegelmauern noch standen. Dann muss die Ruine längere Zeit dem Verfall überlassen gewesen sein. Die Eigentümer des Palastes standen vielleicht in Verbindung mit Makedonien und wurden deshalb Opfer der römischen Eroberung von 198. Es kann kein Zufall sein, dass gerade die Haupträume im Schutt liegen geblieben sind. Erben gab es nicht. Ehrfurcht, Scheu hielt die Usurpatoren ab, sich in den Ruinen der Haupträume anzusiedeln. Jedoch haben sich vom Westen und vom Hof her dürftige Bauten des 2. Jahrhunderts in den Trümmerberg eingestrichelt, wie man es in den zerstörten Städten Europas nach 1945 beobachten konnte. Dabei wurden Türschwellen geraubt, andere höher verlegt auf dem Niveau des Schutts, den man nach 198 nivellierte, und in a neben der Küche ein neuer Baderaum mit Feuerstelle und Latrine installiert. Das Peristyl wurde aufgegeben; die Nachfolgebauten müssen erst noch ausgegraben werden. In der Nordwestecke des Peristyls wurde ein Bassin mit Mosaikboden festgestellt. Von hier führt ein Entwässerungskanal südöstlich durchs Peristyl. In dessen Nordostecke wurde ein spät-hellenistisches jugendliches Diadochenbildnis aus Marmor gefunden, neben einer Kalksteinbasis, die die zugehörige Statue getragen haben könnte. Neben 80 Bronzemünzen wurde nur eine Silbermünze gefunden; davon gehören je zwei zu zwei Münzschatzen von je 23 Stück. Bisher liessen sich mehrere Bronzen Philipps V bestimmen: der eine Münzschatz wurde

auf dem Boden von g, der andere in der Füllung der Ostmauer von f gefunden, wie wenn er in die daraufliegenden Lehmziegel hineingebohrt wo den wäre.

Die älteren Perioden konnten noch nicht untersucht werden. Sie scheinen unter einer Ueberschwemmungsschicht des 5. Jahrhunderts zu liegen, die das Gebiet nördlich vom Bollwerk so stark aufgehöhht hat und sich auch südwestlich vom Museum hat beobachten lassen.

Die **Nekropole**¹⁹ nördlich vom Bollwerk bietet jetzt einen sehr stattlichen Anblick: vorn die kyklopische Terrasse zum Fluss aus dem 7. Jahrhundert, dahinter, jenseits der Strasse am Fluss, die archaische Terrasse aus feinen Polygonalmauern und im Hintergrund die mächtigen Grabterrassen des 4. Jahrhunderts auf einer hohen Anschüttung. Diese Anschüttung scheint mir durch Ueberschwemmungen entstanden zu sein, die mit der Entwaldung und Erosion des Gebirges im 5. Jahrhundert zusammenhängen; man brauchte für die attische Flotte viel Holz, und schon Platon klagt über die Folge dieses Raubbaus. In der Anschüttung lagen der im Vorjahr gefundene Steinsarkophag des frühen vierten Jahrhunderts und ein ähnliches jetzt gefundenes aus schönen Flachziegeln gefügtes Grab, das durch eine bauchige Lekythos in dieselbe Zeit datiert wird. Der Steinsarkophag gehört nicht, wie wir früher glaubten, zu der darüber erbauten Grabterrasse, sondern die Gräber dieser Terrasse werden sich hinter den oberen Quaderschichten der Terrassen befunden haben, Schichten, die beim Bau des Bollwerks geraubt wurden.

Bei der Vorbereitung der Publikation des **Palastes I** (südlich vom Westtor) gelang Christiane Dunant eine schöne Entdeckung: Zwischen Raum q des südlichen Andron und der Stadtmauer befindet sich ein 2.50 : 3.50 m massender, von der Oberkante des Sockels der Stadtmauer an 2 m tiefer Raum, dessen Wände in dem sorgfältigen Geradschnittpolygonal klassischer Innenwände gemauert und verstuickt sind. Eine bequeme Tür, deren Sturz bogenförmig und nach innen ansteigend aus-

geschnitten ist, führte zu einer Treppe hinauf nach q (verbranntes Holz der Treppe hat sich erhalten).

Da sich die Westwand des Raumes genau unter der Ostschale der Stadtmauer und die Ostwand genau unter der Westschale des Palastes befinden, müssen die Anlagen gleichzeitig sein — es sei denn, dass das Zimmer, wie ein die Ostwand bekrönendes Porosfundament vermuten lässt, zum Palast um 400 gehörte. Aber der erhaltene Andron ersetzte ja nicht viel später diesen Vorgänger.

Nirgends in Eretria sind sonst so hohe und schöne klassische Steinwände erhalten — die Wände bestanden ja sonst aus Lehmziegeln.

Aber noch erregender ist die Frage nach der Bestimmung des Raumes: Nach seiner Ausführung war er sicher weder eine Cisterne noch ein blosser Vorratsraum und für einen Aufenthaltsraum ist er zu wenig belüftet, zu kellerartig. War er für einen Kult bestimmt, der mit dem Schutz der Mauer zusammenhing?

In den Palästen an der Mauer scheinen überhaupt Geschlechter gewohnt zu haben, deren Ritter besonders für die Mauern verantwortlich waren. Im Norden von Palast I wurden die Portale des vierten und des zweiten Jahrhunderts festgestellt. Im Süden dieses Palastes hebt sich ein noch klassisches Nymphäum mit Schöpfbrunnen und Säulenvorhalle heraus.

Die innere **Stadtmauer** bei den Hafengebädern²⁰ erweist sich als Diateichisma, das erst um 300 errichtet und bald wieder aufgegeben wurde. Ich könnte mir denken, dass eine so ausserordentliche Persönlichkeit, wie der Staatsmann und Philosoph Menedemos es war diese der Bürgerschaft lästige Anlage mit seiner grossen Autorität veranlasst hat und dass sie mit seinem Sturz wieder aufgegeben wurde. Die äussere Hafenmauer scheint hier fünf Perioden erkennen zu lassen: eine nachpersische, eine um 400, eine Verstärkung mit einem mächtigen Turm aus durchgeschichteten Quadern im dritten Jahrhundert entsprechend den makedonischen Verstärkungen auf der Akropolis und eine schwache Wiederherstellung nach 198.

19. B 3 auf dem Plan *AntK 11* (1968), 93 Abb. 1; demnächst im *Führer durch Eretria* Abb. 8 und 10.

20. E 11 auf dem Plan *AntK 11* (1968), 93 Abb. 1.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑΣ

ΕΥΒΟΙΑ

Χαλκίς

1. Φρουρίον Εδρίπου (Καρά - Μπαμπά)¹

Συνεχίσθησαν και έφέτος (1970) αί έργασιας στερεώσεως του φρουρίου Εδρίπου κυρίως εις τὸ μεταξύ τῶν δύο πολυγωνικῶν πύργων βόρειον σκέλος αὐτοῦ. Ἐγένοντο αἱ ἐξῆς έργασιαί:

Ἐπομάκρυνσις τῶν χωμάτων καὶ τῶν ἐρειπίων, τὰ ὅποια ἐκάλυπτον τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βορείου σκέλους. Ἐν συνεχείᾳ, ἐπεσκευάσθη καὶ συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δομῆς, εἰς μῆκος 37 μ. (Πί ν. 240 α.).

Ὅμοιαι έργασιας ἐγένοντο καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ αὐτοῦ σκέλους εἰς τμήμα ὕψους 2.20 καὶ μήκους 10 μ.

2. Τζαμί²

α) Καθιρέθησαν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀνακατασκευάσθησαν τὰ ἐφθαρμένα ἐπιχρίσματα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τζαμίου, ἀνευθώθησαν δὲ οἱ ὑδροχρωματισμοὶ εἰς ἀπόχρωσιν κατάλληλον διὰ τὴν προβολὴν τῶν ἐπανεκτετησομένων μαρμάρινων γλυπτῶν καὶ λοιπῶν ἀντικειμένων.

β) Στεγανοποίησις τῆς στέγης.

γ) Ἐπεσκευάσθη ἡ ἠλεκτρικὴ καὶ ὑδραυλικὴ ἐγκατάστασις καὶ

δ) Ἐγένετο ἐπισκευὴ καὶ συναρμολόγησις τῶν πρὸ ἐτῶν ἀποκολληθέντων ἐξ ἐπαύλεως τῆς περιοχῆς Χαλκίδος ψηφιδωτῶν διαπέδων καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπίστρωσις τούτων εἰς τὸν ὄπισθεν τοῦ τζαμίου διαμορφούμενον ἀκάλυπτον χώρον - αὐλήν (Πί ν. 240 β.).

3. « Βαπτιστήριον » ἐναντι Ἀγίας Παρασκευῆς³

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς ἐκτελεσθεῖσας πέρυσιν έργασίας εἰς τὸ ἐναντι τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς οἴκημα - βαπτιστήριον, ἐγένοντο κατὰ τὸ 1970, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τεχνικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας, αἱ ἐξῆς έργασιαί:

α. Ἀνάσυρσις τῶν κεράμων τῆς στέγης καὶ ἀντικατάστασις τῆς ἐφθαρμένης ξυλοκατασκευῆς αὐτῆς.

β. Ἀποκατάστασις τοῦ ἀριστερῆ τῆς εἰσόδου

1. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 157 - 158. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 261.

2. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 158 καὶ *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 261.

3. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 158. *ΑΔ* 22 (1967) : Χρονικά, σ. 288. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 261.

δοματίου τοῦ ἰσογείου (ἐπισκευὴ ξυλίνων πατωμάτων, ἀνακατασκευὴ ἐπιχρισμάτων).

γ. Εἰς τὸν ὄροφον, στερεώσις τῆς τοιχοδομίας, καθαιρέσις καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν ἐφθαρμένων ἐπιχρισμάτων, ἐπισκευὴ καὶ ἐν μέρει ἀντικατάστασις τῶν ξυλίνων πατωμάτων, ἀνακατασκευὴ τῶν σεσαθρωμένων ξυλίνων πλαϊσίων τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων καί, τέλος, ἐπισκευὴ, συμπλήρωσις ἢ ἀντικατάστασις τῶν ἐφθαρμένων ξυλίνων ὀροφῶν.

Σημειοῦται, ὅτι κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς καταστραμμένης ξυλίνης ὀροφῆς τοῦ μικροῦ διαδρόμου ἀνεφάνησαν αἱ μεγάλαι ξύλινοι δοκοὶ μὲ τὰ ξυλόγλυπτα « φουρούσια » τῆς ἀρχικῆς ὀροφῆς. Ἡ ὀροφή αὕτη, ἀφοῦ ἐπεσκευάσθη, ἀφέθη ἀκάλυπτος, ὥστε νὰ εἶναι ὀρατὴ.

4. Κατὰ τὴν διάνοξιν χανδάκων εἰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, ἀφ' ἐνὸς ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ πρὸς τοποθέτησιν νέων τηλεφωνικῶν καλωδίων, ἀφ' ἐτέρου ὑπὸ τοῦ Δήμου Χαλκιδέων πρὸς τοποθέτησιν ἀγωγῶν ὑδρεύσεως, ἀπεκαλύφθησαν λείψανα οἰκοδομῶν, τάφων καὶ ἄλλων κατασκευῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Λόγω τοῦ μικροῦ πλάτους τῶν διανοιγέντων χανδάκων, μόλις 0.40 - 1 μ. (βάθους 1.66 - 2.20 μ.), ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τούτων ἦτο περιωρισμένη καὶ ἐπικίνδυνος. Τὰ ἐρείπια, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπεισήρχοντο ὑπὸ τὰ ἄσκαπτα τμήματα τῶν ὁδῶν καὶ τῶν ἐκατέρωθεν τούτων οἰκίδων.

Παραθέτομεν ἀπόσπασμα τοπογραφικοῦ διαγράμματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σημειοῦνται διὰ συμβόλων τὰ εὐρήματα καθ' ὁδοὺς (Σχ ἐ δ. 1), διατηρηθέντος τοῦ προσανατολισμοῦ τῶν.

Ὁδὸς Κώτσου

Ἡ ἔρευνα εἰς τὴν ὁδὸν Κώτσου ἐξετάθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς, ἦτοι ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Παπαναστασίου μέχρι τῆς ὁδοῦ Ἀγγελῆ, εἰς χάνδακα πλάτους 0.90 καὶ βάθους 1.90 - 2.10 μ. (Σχ ἐ δ. 1).

Ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς λοιπὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, ἡ ὁδὸς Κώτσου παρουσίασε μεγάλην πυκνότητα κατασκευῶν, ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Παπαναστασίου μέχρι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πλατείας Πεσοντῶν Ὀπλιτῶν (Σχ ἐ δ. 1. Πί ν. 240 γ.).

Ἀπεκαλύφθησαν ἐν συνόλῳ δεκατρεῖς τοῖχοι οἰκοδομημάτων, δεκαοκτὼ πῖθοι κτιστοὶ — οἱ τρεῖς ἐξ αὐτῶν δὲν σημειοῦνται εἰς τὸ Σχ ἐ δ. 1, διότι εὐρέθησαν μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν τοίχων — καὶ τρεῖς ἀγωγοὶ κτιστοὶ. Ἐκ

τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν « μάζα », περι-
συνελέγησαν τεμάχια βυζαντινῶν πινακίων ὡς
καὶ ὄστρακα ἀγγείων κοινῆς χρήσεως, ἐποχῆς
τουρκοκρατίας.

Τοῖχοι ἀπεκαλύφθησαν κατ' ἀμφοτέρας τὰς
παραεῖας τοῦ χάνδακος, συνεχίζοντο δὲ ὑπὸ τὰ
ἄσκαπτα τμήματα τῆς ὁδοῦ Κώτσου.

Παρατηρήθησαν σαφεῖς διαφοραὶ εἰς τὸν τρό-
πον κατασκευῆς των. Οἱ πλείστοι τούτων ἦσαν
ἐξ ἀρχαίου ὕλικου, ὡς π.χ. πωρίνων μεγάλων
δόμων (διαστ. 1.52×0.37 , $0.85 \times 0.48 \times 0.33$,
 $1.94 \times 0.28 \times 0.22$ μ.), μαρμαρίνων μελῶν, τμη-
μάτων πωρίνων ἢ μαρμαρίνων κίωνων καὶ συν-
δετικῶν μείγματος ἀσβεστοκονίας, συμπληρου-
μένου δι' ἀργῶν μικρῶν λίθων καὶ θραυσμάτων
κεράμων (Πί ν. 241 α). Τοῖχος ἀποκαλυφθεὶς
παρὰ τὴν ὁδὸν Ἰουστινιανοῦ καὶ κατὰ μῆ-
κος τῆς νοτίας παραεῖας τοῦ χάνδακος (Σχέδ. 1)
ἦτο λίαν ἐπιμελεμένης κατασκευῆς, ἐκ
τριῶν μαρμαρίνων δόμων, μήκους 0.50, 0.82
καὶ 0.62 μ., ἀρραβδώτου μαρμαρίνου κιονίσκου,
ἐπιστυλίου μὲ κυρτὸν κυμάτιον καὶ ἐτέρων μαρ-
μαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Οὗτος εἶχε
« πατήσει » κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα του ἐπὶ
προϋπάρχοντος πίθου κτιστοῦ ἐντὸς τοῦ σκλη-
ροῦ φυσικοῦ ἐδάφους (κιμιλιά).

Ἐτεροὶ τοῖχοι ἦσαν κατεσκευασμένοι δι'
ἐπαλλήλων σειρῶν ὀρθογωνίων δόμων, πωρίνων,
κατὰ τὸ ψευδοσῖσοδομον σύστημα καὶ θραυσμά-
των κεράμων εἰς τοὺς ἀρμούς (Πί ν. 241 β).
Κατὰ τὴν διάλυσιν τῶν τοίχων τούτων ἀπε-
καλύφθησαν ὑπ' αὐτοὺς τρεῖς πίθοι κτιστοί.
Παρὰ τὴν γωνίαν τῆς ὁδοῦ Μαυρομυχάλῃ, ἀμέ-
σως ἐπομένης τῆς ὁδοῦ Βάκη (Σχέδ. 1),
εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ
Κώτσου, ἀπεκαλύφθη τοῖχος μήκους 16.20 καὶ
ὑψους 0.90 μ. Οὗτος ἦτο ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ
πλίνθων ἐναλλάξ, κατὰ κανονικὰς σειράς, εἰς
δὲ τὴν ἀργολιθοδομήν εἶχε γίνεαι εὐρεῖα χρῆσις
θραυσμάτων κεράμων. Κατὰ τὸ πρὸς Α. πέρασ
τοῦ ἀπεκαλύφθησαν δύο μαρμαρίνοι δόμοι σχη-
ματίζοντες τὰς βαθμίδας κλίμακος. Ἡ ἄνω βα-
θμὴ εὐρέθη εἰς βάθος 0.70 μ.

Πίθοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς ποικίλα βάθη ἀπὸ
τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Κώτσου, ἀπὸ 0.70 -
2.10 μ. (Σχέδ. 1), διαφόρων διαστάσεων ἀπὸ
0.95 - 2.55 μ., ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ πλακῶν λιθί-
νων. Ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων
καὶ πλίνθων κατὰ σειράς, μὲ συνδετικὸν μείγμα
ἐκ χονδροκόκκου ἀσβεστοκονίας καὶ ἐπιχρῖσμα
κυρίως ἐκ κορασανίου.

Τινές, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀνοιγῆ ἐντὸς τοῦ σκλη-
ροῦ πρασίνου « πάρου », τοῦ γνωστοῦ δηλαδὴ

φυσικοῦ πετρώματος τῆς Χαλκίδος, εἶχον κτι-
στὰ μόνον τὰ ὑπερυψωμένα κάπως χεῖλη, ἐσωτε-
ρικῶς δὲ ἦσαν ἀπλῶς ἐπικεχρισμένοι διὰ πα-
χέος στρώματος χονδροκόκκου ἀσβεστοκονίας.
Ἄπαντες ἦσαν πλήρεις χωμάτων.

Καὶ οἱ τρεῖς ἀγῶγοι τῆς ὁδοῦ Κώτσου ἦσαν
κτιστοί, ὀρθογωνίου διατομῆς (Σχέδ. 1).

Ὁ ἀποκαλυφθεὶς κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ὀ-
δῶν Βάκη καὶ Κώτσου, εἰς βάθος 1 μ., ἦτο
ἠμικατεστραμμένος.

Ἐκ τῶν ἐτέρων ὁ εἰς, ὁ ἀμέσως μετὰ τὴν ὁδὸν
Παπαναστασίου, πλάτους 0.20 καὶ ὑψους 0.23 μ.,
ἦτο ἀμελεστέρως κατασκευῆς διὰ μικρῶν λίθων
καὶ ἀσβέστου, ἐκαλύπτετο δὲ προχειρῶς δι' ἀ-
κανονίστων, ἐπιπέδων λίθων, συνδεομένων διὰ
παχέος μείγματος ἀσβέστου καὶ χονδροκόκκου
ἄμμου (Σχέδ. 1· Πί ν. 241 γ). Δέον νὰ ση-
μειωθῆ, ὅτι οὗτος, εὐρεθεὶς εἰς μικρὸν βάθος
0.50 - 0.81 μ. κατὰ μῆκος τῆς βορείου παραεῖας
τοῦ χάνδακος, ὑπερέκειτο τῶν εἰς τὸ τμήμα τοῦτο
τῆς ὁδοῦ ἀποκαλυφθεισῶν λοιπῶν κατασκευῶν.

Τέλος, ὁ τρίτος ἀγῶγος, εὐρεθεὶς εἰς βάθος
2 μ. εἰς τὸ πρὸ τῆς πλατείας Πεσότων Ὀπλι-
τῶν τμήμα κατὰ τὸ χάνδακος, ἐξετείνετο μέχρι
τῆς ὁδοῦ Ἀγγελῆ (Σχέδ. 1). Ἐπιμελεστέρως
κατασκευῆς τῶν δύο προηγουμένων, πλάτους
ἐσωτερικοῦ 0.35 καὶ ὑψους 0.23 μ., ἦτο ἐκτισμέ-
νος δι' ἀργῶν, μικρῶν διαστάσεων λίθων καὶ
πλίνθων κατὰ κανονικὰς σειράς, μὲ τὸν πυθμένα
ἐπικεχρισμένον διὰ κορασανίου, ἐκαλύπτετο δὲ
διὰ λιθίνων, ὀρθογωνίων καὶ ἰσομεγέθων πλα-
κῶν, καλῆς ἐφαρμογῆς. Σημειοῦται, ὅτι καθ'
ὄλον τὸ πρὸ τῆς πλατείας Πεσότων Ὀπλιτῶν
τμήμα τῆς ὁδοῦ Κώτσου, πλὴν τοῦ ὡς ἄνω ἀ-
γῶγος, οὐδεμία ἐτέρα κατασκευὴ παρατηρήθη,
τὰ δὲ χώματα ἦσαν μαλακὰ καὶ καθαρὰ.

Ἐκ τῶν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐκτεθέντων δυ-
νάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρεῖς, τοῦλάχιστον, οἰκο-
δομικὰς φάσεις εἰς τὴν ὁδὸν Κώτσου:

Α' φάσις: Ἡ παλαιότερα. Εἰς αὐτὴν ἀνήκουν
οἱ κτιστοὶ πίθοι. Ἐπ' αὐτῶν, ἀχρηστευθέντων,
ἐκτίσθησαν, ὡς ἐσημειώθη ἤδη, διάφοροι οἰκο-
δομαί.

Β' φάσις: Εἰς αὐτὴν ἀνήκουν οἱ ἀποκαλυ-
φθέντες τοῖχοι τῆς ὁδοῦ Κώτσου. Ἐκ τοῦ τρόπου
κατασκευῆς αὐτῶν, ἐκ τῆς χρήσεως παλαιοχρι-
στιανικοῦ καὶ ἄλλου ἀρχαίου ὕλικου καὶ ἐκ τῆς
θέσεώς των, ἐντὸς δηλ. τοῦ βυζαντινοῦ τείχους,
τοῦ ὁποῖου τμήματα ἀπεκαλύφθησαν καὶ δια-
τηροῦνται ἐν ὑπογίῳ εἰς τὰ οἰκόπεδα Ἰ. Πασσᾶ
καὶ τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμε-
λητηρίου Χαλκίδος ἐπὶ τῆς λεωφόρου Βενιζέ-
λου (πρβλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 294 -

296 και *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 236) (Σχέδ. 1), δυνάμεθα νά εἰπώμεν ὅτι οἱ τοῖχοι οὗτοι ἀνήκουν εἰς κτήρια τῆς βυζαντινῆς πόλεως τῆς Χαλκίδος.

Γ' φάσις: Ἐποχῆς τουρκοκρατίας. Εἰς αὐτὴν ἀνήκει ὁ παρά τὴν πλατεῖαν Τζαμίου (Πεσότων Ὀπλιτῶν) τοῖχος καὶ ὁ πρῶτος ἐξ Α. ἀγωγός (Σχέδ. 1).

Πλατεία Πεσότων Ὀπλιτῶν

Ὁ χάνδαξ τῆς ὁδοῦ Κώτσου συνεχίσθη εἰς τὴν ὁδὸν Πεσότων Ὀπλιτῶν, πρὸς Δ. τῆς ὁμωνύμου πλατείας, μέχρι τῆς πρὸς Ν. ταύτης ὁδοῦ Παπαλουκά (Σχέδ. 1). Ἀπεκαλύφθησαν εἰς πῖθος κτιστός τοῦ γνωστοῦ τύπου καὶ τρεῖς τοῖχοι.

Ἐκ τῶν τοίχων οἱ δύο, προχείρου κατασκευῆς ἐξ ἀργῶν λίθων, θραυσμάτων κεράμων καὶ ἀσβέστου, ἦσαν ἐποχῆς τουρκοκρατίας. Ὁ τρίτος μὲ φορὰν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. (Σχέδ. 1), σωζομένου ὕψους 1.90 μ., ἦτο κατεσκευασμένος ἐπιμελῶς δι' ἀργῶν λίθων καὶ πλίνθων κατὰ κανονικὰς σειρὰς, ὡς ὁ παρά τὴν ὁδὸν Μαυρομιχάλη ἀποκαλυφθείς, ἀνῆκε δὲ εἰς κτήρια βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Περιουλελήθησαν ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων, κοινῆς χρήσεως καὶ πῆλινα «τσιμπούκια» τουρκοκρατίας, πολὺ ὀλίγα δὲ τεμάχια βυζαντινῶν πινακίων.

Ὁδὸς Φαβιέρον⁴

Εἰς τὸν χάνδακα τῆς ὁδοῦ Φαβιέρου ἀπεκαλύφθη συμπαγῆς καὶ ἰσχυρὰ τοιχοποιία, ἐξ ἀκατεργάστων λίθων, ἀσβέστου καὶ ἄμμου, ὁμοιάζουσα πρὸς τὸ τεῖχος (Β'), ἐποχῆς τουρκοκρατίας, τὸ ἀποκαλυφθὲν τὸ 1964 εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Χαλκίδος, ἐπὶ τῆς λεωφόρου Βενιζέλου (πρβλ. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 294-296) (Σχέδ. 1). Εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Φαβιέρου καὶ Παπαναστασίου ἀπεκαλύφθη στοά, πλάτους 1.85 μ. Ἐκαλύπτετο διὰ καμάρας, ἐλαφρῶς ὀξυκορύφου, ἐκ λαξευμένων πωρολίθων, ἐνῶ αἰχμηλαὶ τοιχοποιεῖαι ἦσαν ἐξ ἀργολιθοδομῆς. Εἰς τὴν νοτίαν παρεῖαν ὑπῆρχε τοξωτὸν ἄνοιγμα ἐκ λαξευμένων πωρολίθων, παρ' αὐτὸ δὲ ἦτο ἐντετειχισμένον ὠραῖον ἰωνικὸν κιονόκρανον. Ἡ στοὰ αὕτη ἀποτελεῖ πιθανῶς συνέχειαν ἐτέρας στοᾶς, εὑρεθείσης εἰς τὸ οἰκόπεδον Παναγιᾶρη (γωνία ὁδοῦ Παπαναστασίου) καὶ διατηρηθείσης ἐν τῷ ὑπογείῳ τῆς πολυκατοικίας.

4. *ΑΔ* 16 (1960), σ. 151.

Λεωφόρος Βενιζέλου

Εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Παπαναστασίου καὶ Βελισαρίου τμήμα τῆς ὡς ἄνω λεωφόρου, ἀπεκαλύφθησαν: εἰς πῖθος κτιστός, τοῦ γνωστοῦ κοινῶν τύπου, ὕψους 2.80 μ., πλήρης χωμάτων, εἰς βάθος ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ 2 μ., καὶ τέσσαρες τοῖχοι, ἐγκάρσιοι πρὸς τὸν χάνδακα (Σχέδ. 1).

Ὁ πρῶτος μετὰ τὸν πῖθον τοῖχος, πλάτους 0.65 καὶ ὕψους 1.50 μ., εὐρεθεῖς εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ, ἦτο λίαν ἐπιμελημένης κατασκευῆς κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν διὰ κανονικῶν σειρῶν πωρολίθων καὶ πλίνθων (διαστ. 0.33×0.03 ἢ 0.28×0.03 μ.).

Ὁ δεῦτερος τοῖχος, εὐρεθεῖς εἰς βάθος 0.90 μ., πλάτους 0.70 καὶ ἀποκαλυφθέντος ὕψους 1.27 μ., ἦτο ὁμοίας κατασκευῆς πρὸς τὸν προηγούμενον, χωρὶς ὅμως τὴν ἐπιμελημένην δυτικὴν πλευρὰν ἐκείνου.

Οἱ δύο ἕτεροι τοῖχοι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ κοινῆς τοιχοποιίας ἐξ ἀργῶν λίθων διαφόρων διαστάσεων, μετὰ θραυσμάτων κεράμων καὶ ἀσβέστου εἰς εὐρεῖαν χρῆσιν. Ἀμφότεροι εὑρέθησαν θεμελιωμένοι ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν χωμάτων, ὁ μὲν εἰς εἰς βάθος 1.70 μ., ὁ δὲ ἕτερος εἰς βάθος 1.40 μ. Τέλος, εἰς διανοιγὸν ὑπὸ τοῦ ΟΤΕ φρεάτιον, βάθους 2.80 μ., κατὰ τὴν συμβολὴν τῆς λεωφόρου Βενιζέλου μετὰ τῆς ὁδοῦ Παπασκιάδα, ἀπεκαλύφθησαν: εἰς τάφος καμαροσκεπῆς, δύο καλυβίται καὶ εἰς πῖθος (Σχέδ. 1).

Ὁ καμαροσκεπῆς τάφος εὑρέθη εἰς βάθος 1 μ. Ὀρθογώνιος ἐν κατόψει, ἔστω. διαστάσεων 2.35 × 0.89 μ. καὶ ὕψους μετὰ τῆς καμάρας 1.17 μ., μὲ προσανατολισμὸν ἐξ Α. πρὸς Δ., εἶχεν ἄνοιγῆ ἐντὸς τοῦ σκληροῦ φυσικοῦ ἐδάφους (πρασίνου «πόρου»). Αἱ πλευραὶ αὐτοῦ ἦσαν ἐκτισμέναι δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων καὶ ἐπιμήκων, διαφόρων διαστάσεων καὶ ποιότητων, λίθων.

Ἡ καμάρα ἦτο κατεσκευασμένη ἐξ ὀπτοπλίνθων. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ τάφου ἐσηματίζετο «ἄνοιγμα», διὰ τοῦ ὁποίου κατήρχοντο εἰς τὸν τάφον τῆ βοηθεῖα λιθίνης βαθμίδος, προσηρμοσμένης εἰς τὴν ἀνατολικὴν στενὴν πλευρὰν αὐτοῦ. Ἡ εἰσοδος αὕτη ἐκαλύπτετο διὰ μεγάλης λιθίνης πλακός. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθησαν πλῆθος ὀστῶν καὶ ὀλίγα τεμάχια βυζαντινῶν πινακίων.

Εἰς ἀπόστασιν 1.40 μ. πρὸς Β. τοῦ τάφου τούτου καὶ εἰς βάθος 1.60 μ., εὑρέθησαν οἱ δύο καλυβίται, τοῦ γνωστοῦ τύπου, μὲ προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

Τέλος, ὁ πίθος, ὕψους 2.80 μ., εὐρέθη ἀμέσως ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ. Διὰ τὸ κοῖλον μέρος αὐτοῦ εἶχε χρησιμοποιηθῆ τὸ σκληρὸν πέτρωμα, ἐπιχρισθὲν διὰ παχέος στρώματος ἀσβεστοκοκινίας.

Ὁδὸς Βελισαρίου καὶ ὁδὸς Ἀρεθούσης

Εἰς τὸν χάνδακα τὸν ἀνοιγέντα καθ' ὄλον τὸ μῆκος τῶν δύο συνεχομένων ὁδῶν, δὲν ἀνευρέθησαν ἐρείπια κτηρίων ἢ μὴ εἰς πίθος κτιστὸς πρὸ τῆς Δημοτικῆς Ἀγορᾶς (Σ χ ἔ δ. 1), δύο τεμάχια μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ δύο κτιστοὶ καμαροσκεπεῖς τάφοι, εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἀρεθούσης καὶ Χατζοπούλου. Οἱ τάφοι οὗτοι, εὐρεθέντες εἰς βάθος 1 μ., ἦσαν ὅμοιοι ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν καὶ τὰς διαστάσεις μὲ τὸν ἀποκαλυφθέντα ὡς ἀνωτέρω εἰς τὴν λεωφ. Βενιζέλου.

Ὁδὸς Ἰπποβοτῶν

Εἰς τὸ τμήμα τῆς ὁδοῦ Ἰπποβοτῶν, μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Ἀρεθούσης καὶ τῆς ὁδοῦ Σάμου, εὐρέθησαν δύο καμαροσκεπεῖς τάφοι καὶ δεκατρεῖς καλυβίται. Ἄπαντες εἶχον ἀνοιγῆ ἐπὶ τοῦ σκληροῦ πετρώματος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς βάθος 0.75 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ (Σ χ ἔ δ. 1).

Οἱ δύο καμαροσκεπεῖς τάφοι ἦσαν ἐν ἐπαφῇ, ἔχοντες κοινὴν τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἡ διαφορὰ τῶν ἀπὸ τῶν μέχρι τοῦδε περιγραφέντων εἶναι, ὅτι εἶχον μόνον τὴν καμάραν κτιστὴν ἐξ ὀπτολίθων ἐνῶ τὸν ὀρθογώνιον λάκκον ἀπετέλει τὸ φυσικὸν πέτρωμα.

Τὸ δάπεδον τοῦ ἐνὸς τῶν τάφων ἦτο ἐπεστρωμένον δι' ἀκραίων ἢ θραυσμάτων ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν, διατεταγμένων εἰς τρεῖς σειράς, διαστ. 0.56 × 0.38, 0.45 × 0.40 μ. κλπ. Ἡ εἴσοδος τῶν τάφων, διαστ. 0.80 × 0.50 μ., ἦνοιγετο εἰς τὴν στενὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτῶν.

Ὁδὸς Μορδοχαίου Φριζῆ

Πρὸ τῆς οἰκίας ἀριθ. 14 τῆς ὁδοῦ ταύτης, ἀπεκαλύφθη κτιστὸς ἀγωγὸς ὀρθογωνίου διατομῆς, προχείρου κατασκευῆς δι' ἄργων μικρῶν λίθων, εἰς βάθος μόλις 0.15 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ (Σ χ ἔ δ. 1).

Καθενοὶ

Ναὸς Ὑπαπαντῆς⁵

Ὁ σταυροειδῆς ναῖσκος τῆς Ὑπαπαντῆς, εἰς τὴν θέσιν Ἐρια, ἠσφαλίσθη ἀπὸ Α. διὰ τῆς ἐνισχύσεως καὶ ἐπεκτάσεως εἰς ὕψος καὶ μῆκος

τοῦ πέρυσιν κατασκευασθέντος ἀναλημματικοῦ τοίχου. Ἐπίσης, πρὸς προστασίαν τοῦ ναῖσκου καὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ζωγραφικοῦ διακόσμου αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἐτοποθετήθησαν σιδηρὰ ὑαλοστάσια εἰς τὰ παράθυρα τοῦ τρούλλου.

Φύλλα

Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Ἀρμα⁶

Εἰς τὸν νάρθηκα μετὰ τρούλλου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἄρμα ἐγένετο ἐπισκευὴ τῆς κεραμώσεως καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν αὐτοῦ.

Ἀλιβέριον

Ἅγιος Δημήτριος Κατακαλοῦ

Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἀποκαταστάσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ ἐπιλεγμένου «Κόκκινη ἐκκλησιά», εὐρισκομένου εἰς τὴν περιφέρειαν Λιούγκου - Κατακαλοῦ Ἀλιβερίου, τοῦ ὁποῖου ἡ τοιχοδομία, εἰς ἣν ἔχει γίνεαι χρήσις ἀρχαίων ὕλικῶν, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον (Πί ν. 242 α).

Αὐλωνάριον

Πύργος⁷

Ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκατεστάθη ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις τοῦ τετραγώνου μεσαιωνικοῦ πύργου, τοῦ ὑφουμένου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χωρίου (Πί ν. 242 β).

ΣΚΥΡΟΣ

Κάστρον

Ἐπισκοπῆ⁸

Κατὰ τὸ ἔτος 1970, εἰς τὸν σημαντικὸν ναὸν τῆς Ἐπισκοπῆς ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι στερεώσεως καὶ μερικῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ. Συγκεκριμένως ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

1. Ἐπανακατεσκευάσθη ὁ πρὸς Α. τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ ὑπάρχων ἀναλημματικὸς τοῖχος (μῆκ. 6, ὕψ. 2.15, πλ. 0.50 μ.) διὰ τὴν προστασίαν τοῦ μνημείου ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

2. Διελύθη τὸ νότιον ἡμισυ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ὡς ἐτοιμόρροπον καὶ ἀνακατεσκευάσθη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δομῆς εἰς τὴν ὀρθὴν θέσιν καὶ τὰς ἀρχικὰς του ἀναλογίας. Ἡ ἴδια ἐργασία ἐγένετο καὶ εἰς τὰ ὑπὲρ τὰς θύρας ἐτοιμόρροπα τμήματα αὐτοῦ.

6. *ΑΔ* 16 (1960) : σ. 157, 158. *ΑΔ* 21 (1966) : Χρονικά, σ. 238, 241.

7. *ΑΔ* 20 (1965) : Χρονικά, σ. 296.

8. *ΑΧΑΕ*, Περ. Δ', τόμ. Β' (1960 - 61), σ. 57 - 76.

5. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 262.

3. Ἐξωτερικῶς, εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν, ἀποκατεστάθη κλίμαξ ἐξ ὀκτῶ βαθμίδων.

4. Ἀνακατεσκευάσθη τὸ ὑπέρθυρον τῆς νοτίας θύρας τοῦ δυτικοῦ τοίχου.

5. Ἐσωτερικῶς ἐγένετο ἐπισκευὴ ἐπιχρισμάτων καὶ ἀρμολόγησις τῶν ἐπιφανειῶν ὄλων τῶν τοίχων.

6. Ἀποκατεστάθη τὸ σύνθρονον καὶ ἐπανετοποθετήθη ὁ βόρειος πεσσίσκος τοῦ θρόνου.

7. Τέλος, ἐγένετο γενικὸς καθαρισμὸς τοῦ χώρου τοῦ μνημείου ἐκ τῶν χόρτων καὶ «μπάζων», περισυνελέγησαν καὶ ἐτακτοποιήθησαν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μετεφέρθη δὲ καὶ ἐτοποθετήθη ἐντὸς τοῦ ναοῦ πρὸς φύλαξιν ἢ κτητορικὴ ἐπιγραφή. Μεταξὺ τῶν γλυπτῶν, ἀνευρέθη τεμάχιον καλύμματος μαρμαρίνης σαρκοφάγου μετὰ φολιδωτοῦ διακόσμου εἰς τὴν ράχιν, ἢ στενὴ πλευρὰ τοῦ ὁποίου μετατρέπεται εἰς ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον. Εἰς τὴν ὄψιν τοῦ παραλληλογράμμου τούτου σχηματίζεται διπλῆ ἑλιξ (ἑλλείπει τὸ ἐν σκέλος). Τὸ κενὸν τὸ σχηματιζόμενον ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς κάμψεως τοῦ στελέχους τοῦ ἐνοῦντος τὰς δύο ἑλικας πληροῦται ὑπὸ δίσκου ἐκ δύο ὁμοκέντρων κύκλων. Εἰς τὰς καθέτους στενὰς πλευρὰς σχηματίζεται ἐλαφρῶς ἀνάγλυφον ἀνθέμιον μεθ' ὕδροχαρῶν φύλων εἰς τὴν βᾶσιν (Πί ν. 242 γ-δ).

Βυζαντινὴ δεξαμενὴ

Ἐγένετο συμπλήρωσις μεγάλου τμήματος τοῦ βορείου τοίχου τῆς ἐντὸς τοῦ κάστρου βυζαντι-

νῆς δεξαμενῆς, ὡς ἐπίσης καὶ σποραδικαὶ στερεώσεις τῶν ἐτέρων τοίχων (Πί ν. 243 β).

Παραλλήλως ἐγένετο ἐξέτασις τῆς καταστάσεως τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς νήσου καὶ κατηρτίσθησαν προγράμματα ἐργασιῶν διὰ τὴν στερέωσιν καὶ συντήρησιν τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν, ὡς π.χ. τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πί ν. 243 β), τοῦ ναῖσκου τῶν Πέντε Μαρτύρων, τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς Φερεκάμπον (Πί ν. 243 α) (φέρει τοιχογραφίας τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰ.), δύο ναῖσκων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Μετόχι, τοῦ ναοῦ τῆς Θεοφανοῦς, τῆς Ἁγίας Τριάδος, τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Μπόριος, τῆς Κυρὰ - Ψωμοῦς κ.ἄ.

Κατὰ μῆνα Αὐγουστον τοῦ 1970, ἐτοποθετήθη Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Εὐβοίας με ἔδραν τὴν Χαλκίδα ἢ δ. Μαρία -Μυρτῶ Γεωργοπούλου. Αὕτη περιηγήθη τὴν νῆσον διὰ νὰ γνωρίσῃ τὰ μνημεῖα τῆς ἀρμοδιότητός της, ἔλαβε δὲ καὶ ἐνεργὸν μέρος τόσον εἰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας ἐν Χαλκίδι, αἱ ὁποῖαι διεξήχθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοήθου κ. Νίκης Μιχάλου -Ἀλεβίζου, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐργασίας συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τῶν μνημείων. Εἰς Σκῦρον κατέγραψε 55 βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα. Εἰς τὴν θέσιν «Καλλικρὶ» τῆς νήσου καὶ παρὰ τοὺς ναῖσκους Ἁγίας Ἄννης, Ἁγίου Ἰωάννου Ἀνεμοδούριας καὶ Σωτέρα, ἐπεσήμανεν ἄφθονον παλαιοχριστιανικὸν ὕλικόν.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΩΚΙΔΟΣ

Κατά τὸ 1970 τὴν Γ' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν διηύθυνεν ὁ ὑπογραφόμενος με βοηθὸν τὴν κ. Ἐλένην Μπακολουκά. Ὡς τεχνίτης-συγκολλητῆς ἀγγείων ἐργάζεται μονίμως ὁ κ. Νικ. Βάγενος, εἰς δὲ τὰς ἐργασίας ἐπανεκθέσεως γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν ὁ κ. Ἀλέξανδρος Νικολοῦζος.

ΔΕΛΦΟΙ

Μουσεῖον

Σημαντικαὶ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο ἐν τῷ Μουσεῖῳ Δελφῶν. Ἐντὸς τοῦ Μουσεῖου ἐξετέθη, ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ θησαυροῦ τῶν Σιφνίων, ἡ κόρη ἢ λεγομένη Κνιδία, ἠνοιχθῆ εἰς τὸ κοινὸν ἢ ἀπὸ μακροῦ ἐτοιμῆ καὶ ἀνευ λόγου παραμένουσα κλειστὴ αἶθουσα τῆς Θόλου, ἐπανεξετέθη ἐπὶ νέας, μαρμαρινῆς, βάσεως ἢ κεφαλῆ ἢ λεγομένη τοῦ Φλαμινίου καὶ τέλος, πλὴν πολλῶν ἄλλων ἐργασιῶν οὐσιασθῶν διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἐκτεθειμένων ἀρχαίων, ἐξετέθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἡνιόχου ἢ δημοσιευθεῖσα πλέον (*AE* 1970, σ. 27 - 46, πίν. 10 - 12) λευκὴ κύλιξ με παράστασιν Ἀπόλλωνος σπένδοντος, εὑρεθεῖσα τῷ 1959 ἐν Δελφοῖς.

Ἡ σπουδαιότερα ὅμως ἐξ ὅλων τῶν ἐντὸς τοῦ Μουσεῖου γενομένων ἐργασιῶν εἶναι ἡ τοποθέτησις διγλώσσων ἐπεξηγηματικῶν πινακίδων. Ἐπὶ ἀριθμοῦ 116 ἐκθεμάτων μόνον διὰ δώδεκα ὑπῆρχον πινακίδες με ἀποτέλεσμα τὴν διαρκῆ ἀπορίαν τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ τὰς δικαίας τῶν διαμαρτυρίας. Ἀπομένον ἀκόμη νὰ τοποθετηθοῦν πινακίδες εἰς τὰς προθήκας τῆς αἰθούσης τῆς μικροτεχνίας.

Σπουδαιότερα ἐπανεκθετικὴ ἐργασία ἐγένετο εἰς τὸ πρὸ τοῦ Μουσεῖου ὑπόστεγον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς πρόχειρος ἀποθήκη. Εἰς τὸν μακρὸν καὶ μεγάλαν δυσκολίαν ἀπὸ ἀπόψεως ἐκθέσεως παρουσιάζοντα αὐτὸν χρόνον ἐξετέθησαν σπουδαῖα ἐπιγραφαί, ἐν γλυπτῶν, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κλπ. Ἐν λεπτομερείᾳ, τὰ ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα ἐξετέθησαν, διὰ πρώτην φοράν, εἶναι τὰ ἐξῆς:

1. Ἡ στήλη τῶν θεαροδόκων (Plassart, *BCH* 45 (1921), σ. 1 - 85). 2. Πώρινον τρίγλυφον, πιθανῶς ἐκ τοῦ ἀρχαῖου θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων (J. Audiat, *Le trésor des Athéniens*, σ. 57, εἰκ. 20). 3. Τὰ λείψανα τοῦ μνημείου τῶν Τυρρηνῶν (*F. D.* III, 4 ἀριθ. 124). 4. Ἡ ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ Ὁρχεδάμου (*Syll.*³ 11). 5. Ἴωνικὸν κιονόκρανον, πιθανῶς τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ μνημείου τῆς οἰκογενείας Λύκου - Διοκλέους (*F. D.* III, 3

ἀριθ. 149, εἰκ. 13). 6. Ἡ τετράγωνος στήλη με τὰς ἐπιγραφὰς *F. D.* III, 2 ἀριθ. 182 - 191. 7. Τὸ βάθρον τῶν υἱῶν τοῦ Φαῦλλου ἐκ Μεταποντίου (*Syll.*³ 25). 8. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 3720 γυναικεῖον ἀγάλμα. 9. Κατάλογος εἰσφορῶν πόλεων καὶ ἰδιωτῶν ἐπὶ Αἰσχύλου ἀρχοντος — ἀνοιξίς τοῦ 363 π.Χ. (*F. D.* III, 5, 3 πίν. II). 10. Ἡ τετράγωνος στήλη με τὰς ἐπιγραφὰς *F. D.* III, 2 ἀριθ. 192 - 193. 11. Τὸ βάθρον με τὸν ἱερὸν νόμον τὸν ὀρίζοντα τὴν πληρωμὴν τοῦ πελανοῦ ὑπὸ τῶν Φασηλιτῶν (Sokolowski, *L. S. C. G.* ἀριθ. 39). 12. Ἡ ὄραία ἐπιγραφή ἐκ τῆς στήλης - βάθρου τοῦ ἀγάλματος τοῦ βασιλέως Εὐμένους Β' (*F. D.* III, 3, 230). 13. Ἡ τετράγωνος στήλη με τὰς ἐπιγραφὰς (*F. D.* III, 2 ἀριθ. 176 - 181). 14. Τὸ βάθρον τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἰδριέως καὶ τῆς Ἄδας (*F. D.* III, 4 ἀριθ. 176 - 177). Σημειωτέον ὅτι, κατὰ τὰς ἐργασίας ἐκθέσεως τῆς βάσεως ἀπεκαλύφθη ὅτι εἰς τὴν ὀπισθίαν του πλευρὰν ἔφερε χαραγμένα δύο ἀκόμη ψηφίσματα, τὰ ὁποῖα εἶχον διαλάβει τῆς προσοχῆς τῶν ἐκδοτῶν τοῦ βάθρου. Τὰ ψηφίσματα ταῦτα παρεχωρήθησαν πρὸς δημοσιέυσιν εἰς τὸν κ. J. Bousquet. 15. Ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τοῦ Γ. Φλαβίου Μεγαλείου (*Syll.*³ 813 C). 16. Τὸ βάθρον τῶν Καφυειῶν (*F. D.* III, 4 ἀριθ. 191, πίν. 29, 1). 17. Τὸ βάθρον τοῦ τρίποδος με τὰ ὀνόματα τῶν ἱεροποιῶν τῆς Πυθαίδος, εἰς ἣν μετέσχον ὁ Λυκοῦργος, ὁ Δημάδης κ.ά. (*F. D.* III, 1, 511). 18. Τὸ βάθρον, ὅπου ἡ τιμητικὴ ἐπιγραφή διὰ τὸν Μαρ. Οὐλίπιον Δοκῆτιον Λούκιον Νεικοπολείτην (*F. D.* III, 1, 544). 19. Βάσις ἀναθήματος τῶν Σαμίων (*Syll.*³ 20). 20. Τὸ γωνιαῖον τρίγλυφον μετὰ τοῦ γείσου του ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν Συρακουσίων (J. Bousquet, *BCH* 64 - 65 (1940 - 41), σ. 136 - 37, εἰκ. 7 - 8 καὶ σ. 142 - 43, εἰκ. 12 - 13). 21. Τὸ βάθρον τοῦ ἀγάλματος τοῦ Θεογένους Θασίου (*Syll.*³ 36). 22. Ἡ ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ Χρήστου Πράτου Θεσσαλοῦ.

*Ἐξω τοῦ ὑποστέγου ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ βάσεων ἐπιγραφαὶ καὶ βαρῆα βάθρα ὡς: 1. Ἡ στήλη τοῦ Ἀχιλλέως (Daux, *BCH* 63 (1939), σ. 181). 2. Τὸ βάθρον τὸ ὁποῖον ἔφερε τὰ ἀγάλματα τῶν τριῶν κορῶν τοῦ Ἑρμησιάνακτος Διονυσίου Καισαρέως, τῆς Τρυφώσης, τῆς Ἡδῆας καὶ τῆς Διονυσίας, νικητριῶν εἰς τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας (*F. D.* III, 1, 534). 3. Τὸ βάθρον τοῦ Λανδρίδα (*F. D.* III, 4, 196, πίν. 29, 4). 4. Τὸ βάθρον με τὸ δις χαραγμένον ἐπίγραμμα διὰ τὸν ἀστρονόμον Κάλλιππον Εὐίππου Κυζικηνόν (W. Peek, *AM* 67 (1942), σ. 268). 5. Τὸ βάθρον - τρόπιον τοῦ ἀγάλματος τῆς Αἰτωλίας (Courby, *La terrasse du temple*, σ. 288 - 291,

είκ. 231 - 236). 6. Τὸ βάθρον μὲ τὸ ψήφισμα *BCH* 23 (1899), σ. 541 - 543. 7. Τὸ βάθρον τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πυθιονικοῦ Φιλοστράτου Φωκίανος Κυζικηνοῦ (*F. D.* III, 1, 513) καὶ 8. Τὸ βάθρον τοῦ ἀγάλματος τοῦ χαλκοῦ ἵππου, ἀναθήματος τῶν Θεσσαλῶν (*Daux, BCH* 82 (1958), σ. 329 - 335).

Εἰς τὰς ἐργασίας τῆς ἐπανεκθέσεως πρέπει νὰ καταταγῇ καὶ ἡ ἔκθεσις, ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας, συγκεκολλημένου καὶ συμπεπληρωμένου, παρὰ τὴν βάσιν τοῦ τροπαίου τῶν Δελφῶν, τοῦ βᾶθρου τοῦ ἀγάλματος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (*Syll.*³ 835 B) καὶ τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος παρὰ τὸν θησαυρὸν τῶν Ἀθηναίων ὀμφαλοῦ.

Ἐξω τῶν γραφείων τοῦ Μουσείου, εἰς τὸ ὑπόστεγον, εἶναι ἐκτεθειμένα, πλὴν τῶν ἀναγλύφων τῆς στήλης τοῦ Αἰμιλίου Παύλου, ἡ βάσις μὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Κρησίλα (*Marcadé, Signatures* I, 62 πίν. XI, 2), ἡ βάσις μὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ νεωτέρου Πραξιτέλους (*ἔ. ἀ.* I, 89 πίν. XVI, 1), ἀκέφαλον ἀγαλμα γυναικὸς ἐνδευμένης χιτῶνα καὶ ἱμάτιον (*Picard - de La Coste - Messelière, S. G. D.*, σ. 39, πίν. 72), ἀγαλμα ἀνδρὸς γυμνοῦ, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς εἶχεν ἀποδοθῆ εἰς τὸ ἀνάθημα τοῦ Δαόχου (*BCH* 23 (1899), σ. 426, πίν. 9) καὶ ἀγαλμα Ἀπόλλωνος κιθαρωδοῦ (ἀριθ. 1344).

Νέα ἔκθεσις ἐγένετο εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς μικροτεχνίας, ὅπου αἱ περισσότεραι τῶν προθηκῶν ἦσαν κατὰ τὸ ἥμισυ πλήρεις, ἢ καὶ κεναί, μὲ περιεχόμενον ἄνευ χρονολογικῆς ἢ εἰδολογικῆς συνοχῆς. Οὕτως, εἰς τὰς προθήκας τοῦ τοίχου ἐτοποθετήθη ἀντιπροσωπευτικὴ κεραμεικὴ ἐκ τῶν Δελφῶν καὶ τῆς περιοχῆς των, ἧτοι ΜΕ καὶ ΥΕ (μυκηναϊκὴ I - II) ἐκ Κρίσης καὶ Κίρρας, ΥΕ (μυκηναϊκὴ III) κεραμεικὴ ἐκ Δελφῶν καὶ εἰδώλια ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας, γεωμετρικὴ κεραμεικὴ ἐκ Δελφῶν, πρωτοκορινθιακὴ ἐξ Ἀμφίσσης καὶ Δελφῶν καί, τέλος, ἐκλογή ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ ἀποθέτου τῆς Κίρρας.

Εἰς τὰς προθήκας τοῦ μέσου τῆς αἰθούσης ἐτοποθετήθησαν, πλὴν τῆς πρώτης, εἰς ἣν ἐκτίθενται εὐρήματα ἐκ τῆς τελευταίας ἀνασκαφῆς τοῦ Κωρυκείου ἄντρου ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, τὰ καλύτερα τῶν χαλκῶν τῶν Δελφῶν. Οὕτω, κατὰ σειρᾶν, αἱ λοιπαὶ προθήκαι περιέχουν χαλκᾶ εἰδώλια τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, στοιχεῖα χαλκῶν τριπόδων καὶ λεβήτων, εἰδώλια ζώων, ἀγαλμάτια, ἐπιθήματα, χαλκᾶ ἀγγεῖα, λαβᾶς, ὄπλα καὶ ἀντικείμενα γυναικείου καλλωπισμοῦ.

Οὕτως, ὁ ἐπισκέπτης δύναται νὰ λάβῃ σαφῆ εἰκόνα τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Δελφῶν. Ἡ εἰκὼν αὕτη θὰ ἦτο πληρεστέρα, ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτεθοῦν καὶ τὰ ὄρατα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν διαφόρων κτηρίων τῶν Δελφῶν, τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὰς ἀποθήκας.

Ἐργαστήρια - ἀποθήκαι

Σημαντικώταται ἐργασίαι διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ὀργάνωσιν τοῦ Μουσείου ἐγένοντο εἰς τὰς ἀποθήκας. Παραλλήλως πρὸς τὴν συστηματικὴν καταγραφὴν καὶ κυρίως χάριν αὐτῆς, ἐγένετο, μὲ τὴν βοήθειαν καὶ παλαιῶν μελῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, συστηματικὴ κατὰταξις τῶν ἀρχαίων κατὰ εἶδη, τόπους ἐρέσεως, ὕλικὸν καὶ ἀριθμοὺς καταγραφῆς. Ἡ ἐργασία αὕτη, παρὰ τὸ ὅτι προχώρησε μὲ γιγαντιαῖα βήματα, μακρὰν ἀπέχει τοῦ τέρματός της, δεδομένου ὅτι μέγας ἀριθμὸς ἀντικειμένων δὲν ἔχει καταγραφῆ, διὰ πλεῖστα δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἄγνωστος καὶ ἡ προέλευσις. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἐντὸς κιβωτίων πλήρους σκωρτῶν χαλκῶν καὶ σιδηρῶν ἀντικειμένων ἐρέθησαν χαλκοῦν γεωμετρικὸν χοιρίδιον καὶ χαλκῆ κεφαλὴ βοός.

Ἡ κατὰ τὸ 1970 γενομένη ἐν τῷ Κωρυκείῳ ἄντρω ἀνασκαφὴ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς προσέθεσε πολλὰς χιλιάδας ἀντικειμένων εἰς τὰ ἤδη ἐν τῷ Μουσείῳ ὑπάρχοντα, νέα δὲ ἀποθήκη, κατασκευασθεῖσα ἐκ νέξειον, μόλις ἐπαρκεῖ διὰ νὰ τὰ περιλάβῃ.

Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Πυθίου

Πλὴν τοῦ συστηματικοῦ καθαρισμοῦ, οὐδεμίᾳ ἄλλῃ ἐργασίᾳ ἐγένετο, ἐκτὸς τῆς μεταφορᾶς ἐξ αὐτοῦ ὀρισμένων ἐπιγραφῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πρὸς ἔκθεσιν.

Ἱερὸν Ἀθηνᾶς Προναίας

Εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας ἐγένοντο ὀρισμέναι ἐργασίαι εὐτρεπισμοῦ. Πλὴν τῆς ἀνιδρύσεως βᾶθρου, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος προηγουμένως, ἰδιαίτερα προσπάθεια κατεβλήθη διὰ τὴν πλήρωσιν μεγάλων λάκκων τῶν ἀνασκαφῶν, οἱ ὅποιοι ἔδιδον εἰς τὸ ἱερὸν ὄψιν ἀπαράδεκτον. Ἐπληρώθη ἐπίσης διὰ χώματος καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Θόλου. Αἱ ἐργασίαι αὗται ἀποβλέπουν ὄχι μόνον εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς ὄψεως τῶν ἐρειπίων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῶν θεμελίων των ἀπὸ τῆς διαβρώσεως καὶ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων.

Γυμνάσιον

Εἰς τὸν χώρον τοῦ Γυμνασίου ἐγένετο συστηματικὸς καθαρισμὸς.

ΚΑΛΛΙΟΝ

Διὰ πιστώσεως τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων, ἐγένετο κατὰ τὸ 1970 ἡ πρώτη ἔρευνα εἰς τὸν χώρον ὅπου τοποθετεῖται νῦν κατὰ γενικὴν παραδοχὴν τὸ ἀρχαῖον Κάλλιον, παρὰ τὸ χωρίον Βελοῦχοβο (νῦν Κάλλιον), εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὑδατίνων ρευμάτων τῆς Βελασίτσας, τοῦ Κόκκινου καὶ τοῦ Ἄνω Μόρνου, τὰ ὁποῖα χύνονται εἰς τὸν Μόρνον (Δάφνον), πρὸς Δ. τοῦ Λιδωρικιοῦ (Πί ν. 244 α).

Ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ τοῦ Καλλίου καὶ τὸ χωρίον μαζί θὰ καλυφθοῦν εἰς τὸ μέλλον ὑπὸ τῶν ὑδάτων λόγω τῆς κατασκευῆς φράγματος, τὸ ὅποῖον θὰ συγκεντρώη τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ Μόρνου, ἅτινα διὰ σήραγγος καὶ αἰλακος θὰ φθάσουν τελικῶς εἰς Ἀθήνας χάριν τῆς ὑδρεύσεώς των.

Περὶ τοῦ Καλλίου σώζεται συνταρακτικὸν χωρίον τοῦ Πausanίου (X, 22, 3), περιγραφὴ τῆς ἐναντίου τοῦ ἐπιθέσεως τῶν Γαλατῶν τὸ 279 π.Χ. καὶ τῶν ἀνηκούστων ἐγκλημάτων των: καὶ τὰ ἐξ Καλλιᾶς Κόμβουτις οἱ ἐργασάμενοι καὶ Ὁρεστόριος ἦσαν, ἀνοσιώτατά τε ὢν ἀκοῆ ἐπιστάμεθα καὶ οὐδὲν τοῖς ἀνθρώπων τολμήμασιν ὅμοια.

Ἡ ταῦτις τῶν παρὰ τὸ χωρίον Βελοῦχοβο ἐρείπιων μετὰ τοῦ Καλλίου ἐγένετο χάρις εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Dittenberger συμπλήρωσιν τοῦ ἔθνικοῦ τῆς ἐπιγραφῆς IG IX, 1, 1, 154, τῆς μόνης ἐκ τῶν γνωστῶν τῆς περιοχῆς ἐπιγραφῶν σωζούσης ἐν μέρει τὸ ἔθνικόν τοῦ τόπου. Αἱ λοιπαὶ ἐκ τοῦ Καλλίου ἐπιγραφαὶ IG IX, 1, 1, 155 χαραγμένη ἐπὶ τοῦ τείχους καὶ σήμερον ἀκόμη σωζομένη, ἀναφέρουσα δὲ λατρείαν Ἀρτέμιδος (Πί ν. 244 β), IG IX, 1, 1, 156 ἀνάθεσις εἰς Εἰλείθυιαν, IG IX, 1, 1 σ. 69 λέγουσα Ἐλένιον (Πί ν. 244 γ), χαραγμένη ἐπὶ τοῦ τείχους καὶ σήμερον σωζομένη, ἑτέρα ἔ.ἀ. (Φελατα), αἱ ἐπιτύμβιοι IG IX, 1, 1, 157, 158, 159, αἱ ὑπ' ἐμοῦ εὑρεθεῖσαι ἐπιτύμβιοι ὡς καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Μαστροκάστα δημοσιευθεὶς ἐκ Καλλίου ἱερὸς νόμος (AE 1955, σ. 71 εἰκ. 8 = SEG 16, 368, νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Δελφῶν ὑπ' ἀριθ. 8137) οὐδὲν προσφέρουν εἰς τὴν περαιτέρω γνώσιν μας καὶ ἐνίσχυσιν τῆς ὀρθότητος τῆς συμπληρώσεως τοῦ Dittenberger.

Περὶ τῶν ἐρείπιων τοῦ Καλλίου ὀμιλοῦν κυρίως ὁ Leake (*Travels in Northern Greece* II, σ. 599 κ.έ., ἐν σ. 600 τοπογραφικὸν σκαρίφημα τῆς περιοχῆς), ὁ W. J. Woodhouse (*Aetolia*, Oxford 1897, σ. 364 κ.έ., ἐναντι τῆς σ. 363 φωτογραφία τοῦ τείχους, ἐναντι δὲ τῆς σ. 365 πανομοιότυπον τῆς ἐπιγραφῆς IG IX, 1, 1, 155),

ὁ Lolling (*AM* 9 (1884), σ. 350), ὁ Παπαδάκις (*AD* 1920-21, παράρτημα σ. 152), ὁ Σωτηριάδης (*BCH* 31 (1907), σ. 310 κ.έ.) καὶ ὁ L. Lerat (*Les Locriens de l'Ouest*, σ. 77, σημ. 5).

Πρώτη ἐργασία, πρὸ πάσης ἀναλήψεως ἐρεύνης, ὑπῆρξεν ὁ καθαρισμὸς τῶν τειχῶν. Παρὰ τὸ ὅτι ταῦτα διατηροῦνται εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ εἰς ἀρκετὸν ἐνίοτε ὕψος, ἐν τούτοις εἰς πλείστα σημεῖα ἔχουν ὑποστῆ μεγάλην καταστροφὴν ὄχι τόσο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων (τὰ τείχη εἶναι πολύτιμα διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν χωμάτων τῶν ἀγρῶν), ὅσον ὑπὸ τῆς ἀγρίας φυτείας, εἰς ὠρισμένα δὲ σημεῖα ἔχουν ἐντελῶς ἀφανισθῆ. Ὁ καθαρισμὸς περιωρίσθη εἰς δύο μεγάλα τμήματα τοῦ τείχους, τὸ νότιον τμήμα καὶ τὸ πλησίον (καὶ σχεδὸν παραλλήλως) τοῦ ἀπὸ τῆς γεφύρας εἰς τὸ χωρίον Κάλλιον ὀδηγοῦντος χωματοδρόμου κείμενον ἀνατολικὸν τμήμα (Πί ν. 245 α-β).

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τείχους οὐδεμία πύλη εὐρέθη πλὴν μικρᾶς πυλίδος, ἐστεγασμένης, εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ τείχους (Πί ν. 245 γ), καὶ ἑτέρας, πλησίον τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τοῦ Καλλίου, εἰς τὸ νότιον σκέλος τοῦ τείχους.

Ἡ ἔρευνα παρουσιάζει δυσκολίας νομικοῦ χαρακτήρος, διότι ὁ χώρος ὅπου εὐρίσκονται τὰ ἐρείπια καλύπτεται ὑπὸ ἀγρῶν εἰς τοὺς ὁποίους φύεται πολυτετὲς τριφύλλιον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχει γίνεαι ἀκόμη ἐναρξίς τῆς διαδικασίας ἀπαλλοτριώσεως, οἱ χωρικοὶ δὲν συναινοῦν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ἀγρῶν των, ἐξ ἧς θὰ προκληθῆ καταστροφὴ τῆς φυτείας. Οὕτω, κατὰ τὸ 1970 ἡ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τὴν μερικὴν ἀνασκαφὴν ἐνὸς ἐκκλησιαστικοῦ κτήματος, ὅπου ἀπεκαλύφθησαν ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν, ἐξω τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως, μακεδονικοῦ τάφου ἐν ἐρείπιοις.

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀνωτέρω μνημνευομένου ἐκκλησιαστικοῦ ἀγροῦ ἀπεκαλύφθη μικρὸν κτήριο, σωζ. μήκ. 12.76, πλ. 5.20 μ., ἐστρωμένον διὰ κοσμηματικοῦ ψηφιδωτοῦ κατεστραμμένου εἰς πολλὰ σημεῖα, εἰς ὃ ὅμως σώζονται, ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ, πέντε ἐπιγραφαί. Τὸ κτήριο αὐτὸ διατηρεῖ τὸ εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν στενὴν πλευρὰν του κατῶφλιον, κατασκευασθὲν ἐξ ἀρχαίας ἐπιτυμβίου στήλης, πέραν δὲ τοῦ κατῶφλιου, πάντοτε πρὸς ΝΔ., σώζεται τμήμα ψηφιδωτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτὴν ἐξετείνοντο ἄλλα τμήματα τοῦ

συγκροτήματος εις ὃ ἀνήκει τὸ περιγραφόμενον, καταστραφέντα ὄμως, ὅπως ἔδειξεν ἡ ἔρευνα, κατὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ χώρου (Πί ν. 246 α).

Οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος εἶναι κατεσκευασμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἔχουν πᾶχος 0.76 μ. Τὸ κατώφλιον ἔχει μῆκος 1.53, πλάτος 0.58 μ. Ἐν ἐπαφῇ πρὸς αὐτὸ, εἰς τὸ ἑσωτερικόν, εὑρίσκεται ἡ πρώτη ἐπιγραφὴ, πλάτους (κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ πλάτους τοῦ κτηρίου) 1.37 καὶ ὕψους 0.50 μ. Εἰς εὐθείαν γραμμὴν, δηλαδὴ κατὰ τὸν μακρὸν ἄξονα τοῦ χώρου, εὑρίσκονται ἄλλαι τρεῖς ἐπιγραφαὶ ἤτοι ἡ δευτέρα (διαστ. 1.34 × 0.67 μ.), ἡ τρίτη (διαστ. 1.43 × 0.67 μ.) καὶ ἡ τετάρτη (διαστ. 0.68 × 0.69 μ.). Τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς οἱ στίχοι εἶναι ἐψηφωμένοι κατὰ τὸν μικρὸν ἄξονα τοῦ κτηρίου, ἐνῶ τῶν λοιπῶν κατὰ τὸν μακρὸν. Ἡ πέμπτη ἐπιγραφὴ (τὰ λείψανά της μᾶλλον) εὑρίσκεται εἰς σημεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον θὰ διήρχετο προεκτεινόμενος ὁ νοτιοανατολικὸς τοίχος. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐπιγραφῆς θὰ ὑπῆρχεν ἄνοιγμα διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μετ' ἄλλου χώρου.

Τὸ ψηφιδωτὸν

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον δὲν παρουσιάζει ιδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Χωροῦντες ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον βλέπομεν πρώτον ζώνην πλ. 0.06 μ. ἐκ λευκῶν ψηφίδων, κατόπιν ζώνην πλ. 0.07 μ. ἐκ μελαινῶν ψηφίδων, ἔπειτα ζώνην πλ. 0.50 μ. με σπειροειδῆ κοσμήματα καὶ ἐν συνεχείᾳ τρεῖς ζώνας, πλ. 0.045, 0.05 καὶ 0.035 μ. ἀντιστοίχως ἐκ μελαινῶν, λευκῶν καὶ πάλιν μελαινῶν ψηφίδων. Τὸ ἀπομένον κεντρικὸν τμήμα τοῦ δαπέδου, πλ. 2.24 μ., καταλαμβάνουν κύκλοι ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχουν τετράφυλλα κοσμήματα καὶ μεταξὺ τῶν κύκλων ρόμβοι καὶ ἐλεύθερα τετράφυλλα κοσμήματα (Πί ν. 246 β).

Αἱ ἐπιγραφαί, εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ὁποίων βαίνομεν νῦν, περιβάλλονται ὑπὸ πλαισίων καὶ ὑπὸ τῶν περιγραφέντων κοσμημάτων.

Αἱ ἐπιγραφαί

Ἡ πρώτη ψηφιδωτὴ ἐπιγραφὴ, διὰ γραμμάτων ὕψ. 0.055 - 0.06 μ., ἔχει ὡς ἐξῆς (Πί ν. 247 α) :

Ἐπὶ τοῦ ἐλαβ(εστάτου) πρεσβυτέρου)
Διονυσίου ἀνεκινώθη ὁ
ἄγιος ἐκ θεμελιῶν καὶ ἐ-
κεντήθη. Πάντες οἱ εἰσι-
όντες εὐξασθαι ὑπὲρ
αὐτοῦ καὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ.

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφὴ, διὰ γραμμάτων ὕψ. ἐν μὲν τοῖς στίχοις 1 - 2 0.085 - 0.12 μ., ἐν δὲ τοῖς

στίχοις 3 - 4 0.065 - 0.08 μ., ἔχει ὡς ἐξῆς (Πί ν. 247 β) :

[Ζ]ώσιμος ὑπέ-
ρ εὐ[χ]ῆς ἑαν-
τοῦ καὶ παντὸς τοῦ
οἴκου αὐτοῦ ἔγρα-
ψε[ν] ἱμισίου.

Ἡ τρίτη ἐπιγραφὴ, διὰ γραμμάτων ὕψ. 0.07 - 0.095 μ., ἔχει ὡς ἐξῆς (Πί ν. 248 α) :

Ἀγαθοκλῆς καὶ Ἰλαρία
καὶ ὁ τούτων υἱὸς
Ἀλέξανδρος ὑπὲρ
ἑαν[τ]ῶν καὶ τοῦ οἴ-
κου αὐτῶν ἐποίη-
σαν ἱμισίου.

Ἡ τετάρτη ἐπιγραφὴ, διὰ γραμμάτων ὕψ. 0.07 - 0.095 μ., ἔχει ὡς ἐξῆς (Πί ν. 248 β) :

Ἐπὲρ εὐχ-
ῆς ἑαυτοῦ
καὶ τοῦ οἴ-
κου αὐτοῦ,
οἱ οἱ[δ]εν ὁ Ὀδ
τὸ ὄνομα, ἐ-
ποίησεν χρυσί-
ου ἑνός.

Τῆς πέμπτης ἐπιγραφῆς σώζονται λείψανα μόνον (Πί ν. 249 α). Ἀποτελοῦν ὅτι ἀπέμεινεν ἀπὸ δίστιχον, ἴσως, ἐπιγραφὴν.

Ὡς ἐλέχθη ἤδη, τὸ κατώφλιον τοῦ δωματίου εἶναι ἐπιτύμβιος στήλη εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἐπ' αὐτῆς σώζονται ἀκόμη λείψανα ἐπιγραφῆς, διὰ γραμμάτων ὕψ. 0.038 μ. (Πί ν. 247 α) :

[-----]Σ[-----]
[-----]Α ΧΑΙΡΕ

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ λεχθῆ, ὅτι εὑρέθη καὶ ἑτέρα ἐπιτύμβιος στήλη μετ' ἀετώματος, ἐλλιπῆς κάτω, ὕψ. μετὰ τοῦ ἀετώματος 0.58, πλ. 0.44, πᾶχ. 0.18 μ., φέρουσα τρίστιχον ἐπιγραφὴν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει χώρος ἑνὸς στίχου ἀπεξεσμένου. Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι 0.02 - 0.025 μ.:

Κ
ΑΡΙΣΤΟΚΡΙΤΑ
ΦΙΛΩΝΙΣ

Ὁ πρῶτος στίχος δὲν φαίνεται νὰ εἶχεν ἄλλα γράμματα πλὴν τοῦ φαινομένου Κ ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ (Πί ν. 249 β).

Μακεδονικὸς τάφος

Ἀποτέλεσμα ἐπιμόνου ἐρεῦνης ὑπῆρξεν ἡ εὑρεσις τοῦ κατωτέρω περιγραφομένου κτί-

σματος, διότι μόνον ἡ ἐπιφάνεια ἑνὸς τῶν λίθων τοῦ ἐφαίνεται. Ἐκτισμένος ὁ τάφος εἰς τὴν κλιτὺν τοῦ λόφου ἐφ' οὗ κεῖται τὸ Κάλλιον, ἐξω τῶν τειχῶν καὶ πρὸς Ν. αὐτῶν, ἔχει ἐξωτερικὰς διαστάσεις 5.60×5.72 μ. Ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν διαστάσεων μόνον τὸ πλάτος ἐξηκριβώθη, τὸ ὁποῖον εἶναι 2.96 μ. (Πί ν. 250 α). Εἰς τὸ βάθος τοῦ θαλάμου, εἰς ἀπόστασιν 0.41 μ. ἀπὸ τοῦ ὀπισθίου (βορειοδυτικοῦ) τοίχου καὶ 0.48 μ. ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ πλευρικοῦ (βορειοανατολικοῦ), ὑπάρχει σαρκοφάγος ἐκ μαλακοῦ λίθου, πλ. 0.85 μ., ἀγνώστου μήκους, πλήρης χόματος καὶ ἄνευ καλύμματος, τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως ἔφερεν ἀρχικῶς. Ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου κεῖνται μεγάλοι λίθοι, οἱ ὅποιοι δὲν κατέστη πρὸς τὸ

παρὸν δυνατὸν νὰ μετακινηθοῦν (Πί ν. 250 β).

Οἱ λίθοι τῆς τοιχοδομίας τοῦ τάφου, γενικῶς μεγάλου μεγέθους, ἔχουν ληφθῆ ἔξ ἄλλων κτηρίων, τοῦτο δὲ δημιουργεῖ μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν εὑρεσιν τῆς θέσεως τῶν λίθων τῶν διεσκορπισμένων περὶ καὶ ἐντὸς τοῦ τάφου. Χωρὶς νὰ εἶμαι ἀκόμη ἀπολύτως βέβαιος, νομίζω ὅτι ἡ στέγη ἦτο θολωτή.

Τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ λίθων, δὲν σώζεται ὅμως πανταχοῦ. Ἐξωτερικῶς ἡ βᾶσις τοῦ τοίχου κοσμεῖται διὰ κυματίου (Πί ν. 251 α), φαίνεται δὲ ὅτι εἰς τὴν πρόσοψιν ἐσχηματίζοντο παραστάδες, ὡς δύναται τις νὰ συμπεράνη ἐκ τῆς εὑρέσεως σχετικῶν τεμαχίων τοῦ τοιχοβάτου (Πί ν. 251 β).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

*

ANTRE CORYCIEN

L'École française, représentée par P. Amandry et J.-P. Michaud, a fouillé l'antre corycien, situé au-dessus de Delphes, sur le plateau qui s'étend au delà de la crête des Phédiades. La grotte était consacrée à Pan et aux Nymphes: l'indication donnée par Pausanias, et par une inscription gravée sur un rocher, a été confirmée par la découverte de plusieurs dédicaces, sur des bases de statues et sur des vases.

Mais la grotte avait été fréquentée dès l'époque néolithique. Une couche nettement distincte contenait, à côté de poterie grossière, des tessons peints. La plupart datent du Néolithique Récent, quelques-uns du Néolithique Moyen, quelques autres de l'Helladique Ancien. Dans la même couche, on a recueilli des figurines de terre cuite, trois fragmentaires et une complète (Pl. 252 a), ainsi que des instruments de silex et d'obsidienne. Peut-être célébrait-on déjà, à cette époque, un culte dans la grotte: si les restes de foyers étaient nombreux, on n'a pas observé la moindre trace d'installation domestique.

Une longue interruption était matérialisée par la présence, au-dessus de la couche néolithique et sur toute l'étendue de la grotte, d'une couche de débris naturels, complètement stérile du point de vue archéologique.

Dans la couche supérieure, profondément bouleversée au cours des siècles, des tessons mycéniens récents, provenant de cruches, de cratères, de coupes et de tasses, étaient mêlés aux tessons et aux figurines archaïques et classiques. On n'y a rien trouvé qui soit datable du XIe au VIIe siècle. La majorité des offrandes date du VIe au IIIe siècle avant J.-C., c'est-à-dire de la période de plus grande prospérité du sanctuaire delphique.

Dans la céramique peinte, on compte par

centaines les aryballes, les alabastres et les cotyles corinthiens, et les lécythes attiques. La pièce la plus remarquable est un pinax attique du VIe siècle, malheureusement fragmentaire, où était peinte une danse de Satyres et de Ménades. Parmi les milliers de fragments de figurines de terre cuite, dont la restauration est en cours, la plupart des types, humains et animaux, de la coroplastie attique, corinthienne et béotienne, sont représentés par de nombreux exemplaires.

Outre les vases et les figurines de terre cuite, on a trouvé les restes, plus ou moins complets, d'une dizaine de statuettes de marbre (dont une de Pan), une statuette de bronze représentant un enfant accroupi, la main droite posée sur une tortue, dans une attitude comparable à celle d'une figure du fronton Est d'Olympie (Pl. 252 b), plusieurs centaines de bagues de bronze et de fer, une rosace d'or décorée d'un Gorgoneion, des fragments de vases de verre polychromes, une flûte et des peignes en os, une monnaie d'argent de Sicyone et des monnaies de bronze du IVe et du IIIe siècle avant J.-C., provenant de la plupart des provinces de Grèce, de l'Arcadie à la Macédoine.

Le sol de la grotte contenait de nombreux ossements d'animaux. On y a ramassé environ 16.000 astragales. Plus de 2.000 étaient sciés ou troués; quelques-uns étaient lestés de plomb; deux étaient dorés. Une centaine porte une lettre ou des traits gravés, et parfois un nom de divinité ou de héros, complet ou abrégé (Thétis, Héraklès, Achille, Nyx, etc.) (Pl. 252 c).

Il n'y avait, à l'intérieur de l'antre, aucune construction ni aucun aménagement en rapport avec le culte. La fouille sera achevée en 1971 par l'exploration du terrain devant l'entrée de la grotte.

P. AMANDRY

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ - ΦΩΚΙΔΟΣ

ΦΘΙΩΤΙΣ

Λαμία

Ψηφιδωτόν δάπεδον παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

Κατά τὴν διάνοξιν θεμελιῶν πρὸς οἰκοδόμησιν ξενοδοχείου, εἰς τὸ ἐπὶ τῆς πλατείας Διάκου οἰκόπεδον Σαμαρᾶ, εὐρέθῃ εἰς βάθος 1.20 μ. τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, διαστ. 4×2.50 μ., ἀνήκον προφανῶς εἰς παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν. Ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς ἐσώθησαν μόνον πέντε λέξεις: *ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΥΠΕΡ ΕΥΧΕΣ... ΕΑΥΤΟΝ*. Δύναται ἐπομένως νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ βασιλικὴ ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τοὺς Ἁγ. Ἀποστόλους. Γεωμετρικὰ σχήματα, ἀνθέμια κλπ. ἀπετέλουν τὸν διάκοσμον τοῦ ψηφιδωτοῦ.

Τὸ δάπεδον τοῦτο, μερίμνη τῆς 1ης Περιφέρειας, ἀπεκολλήθη καὶ μετεφέρθη πρὸς φύλαξιν εἰς τὸν χώρον τῆς Συλλογῆς τῶν ἀρχαίων Λαμίας.

Λουτρὰ Ὑπάτης

Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ εἰς θέσιν « Βαρκά »¹

Συνεσχίσθη καὶ κατὰ τὸ 1970, εἰς μικρὰν ὁμοῦ κλίμακα, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὰ ἐρεῖπια τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς θέσιν « Βαρκά ». Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἀπεκαλύφθησαν πλήρως τὰ τρία κλίτη καὶ κατὰ μέγα μέρος ὁ νάρθηξ τοῦ μνημείου (Πί ν. 253 α).

Διεπιστώθη, ὅτι ὁ νάρθηξ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπεστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστ. 0.33×0.42 μ., εἶχεν ὑποστῆ μετατροπᾶς μεταγενέστερον. Διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστ. 0.54×0.56 μ., ἦτο ὁμοίως ἐπεστρωμένος καὶ τὸ νότιον κλίτος. Τὸ κεντρικὸν ἀρχικῶς θὰ ἔφερε ψηφιδωτά, ὡς μαρτυρεῖ μικρὸν τεμάχιον τούτων, εὐρεθὲν εἰς τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τοῦ πρώτου κτηρίου (δηλ. τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς) παρὰ τὸν νότιον στυλοβάτην. Σημειοῦται, ὅτι ἕτερον μικρὸν τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ λευκῶν καὶ μελαινῶν ψηφίδων, εὐρέθῃ μεταξὺ τῆς νοτίας καὶ τῆς κεντρικῆς ἀψίδος ἐξωτερικῶς τοῦ Ἱεροῦ.

Τὸ βόρειον κλίτος εἶχεν ἀνασκαφῆ λαθραίως παλαιότερον εἰς μέγα βάθος καὶ οὕτω δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ.

1. *ΑΔ* 23 (1968) : Χρονικά, σ. 252. *ΑΔ* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 266.

Ἐκ τινῶν οἰκοδομικῶν στοιχείων καὶ ἐκ τοῦ τρόπου κατασκευῆς τῶν στυλοβατῶν ἐξάγεται, ὅτι ἡ βασιλικὴ, κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦλάχιστον αὐτῆς φάσιν, δὲν ἔφερε κιονοστοιχίας. Τὰ κλίτη θὰ ἐχωρίζοντο μᾶλλον δι' ὑψηλῶν καὶ εὐρέων τόξων, αἱ γενέσεις τῶν ὁποίων ἠδράζοντο ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν.

Οἱ εἰς τὰ δάπεδα τῶν τριῶν κλιτῶν, ὡς καὶ ἐξῶθι τοῦ νοτίου κλιτοῦς, ἀνευρεθέντες τάφοι, εἴτε ἀπλοῖ λακκοειδεῖς κτιστοῖ, εἴτε καμαροσκεπεῖς, εἴτε ὑπόγειοι θαλαμοειδεῖς μετ' ἀρκοσολίων, δηλοῦν ὅτι ἡ ἐρευνημένη ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Γεωργίου θὰ ἀπετέλεσε χώρον ταφῆς πιθανῶς ἐκκλησιαστικῶν ἢ καὶ πολιτικῶν ἀξιωματούχων.

Ἐνταῦθα δίδονται πληροφοριακὰ μόνον στοιχεῖα περὶ τοῦ μνημείου, ἢ πλήρης μελέτη τοῦ ὁποῖου καὶ ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις θὰ δοθοῦν μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἄλεπόσπιτα

Μονὴ Μεταμορφώσεως

Ἐκ τῆς θέσεως, εἰς ἣν ὑπῆρχεν ἄλλοτε ἡ βυζαντινὴ μονὴ Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, παρὰ τὸ χωρίον Ἄλεπόσπιτα, περισυνελέγησαν, κατεγράφησαν καὶ μετεφέρθησαν πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Λαμίας τὰ ἐξῆς 27 τμήματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀνήκοντα προφανῶς εἰς τὴν καταστραφείσαν μονήν.

1. Τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου, κεκοσμημένον δι' ἐπαλλήλων κύκλων καὶ εἰς τὸ μέσον σταυρὸς περιβαλλόμενος ὑπὸ τόξου. Διαστ. $1.20 \times 0.24 \times 0.16$ μ.

2. Θωράκιον, σχεδὸν ἀκέραιον, ἐκ τεσσάρων τμημάτων, φέρον ἀνάγλυφον παράστασιν ἀετοῦ σπαράσσοντος λαγφόν. Διαστ. $0.68 \times 0.95 \times 0.07$ μ.

3. Τμήμα θωρακίου, φέρον παράστασιν ταῶ ἐκατέρωθεν τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς. Διαστ. $0.485 \times 0.46 \times 0.07$ μ.

4. Τμήμα θωρακίου, φέρον χριστόγραμμα, ἐντὸς τῶν κεραίων τοῦ ὁποῖου περιπέλεκτοι καρδιάσχημα φύλλα. Διαστ. $0.39 \times 0.31 \times 0.09$ μ.

5. Τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου, φέρον παράστασιν πάνθηρος μετὰ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ ἀριστερά. Διαστ. $0.355 \times 0.17 \times 0.145$ μ.

6. Κορινθιακὸν κιονόκρανον. Σωζ. ὕψ. 0.21, διαστ. ἄβακος $0.24 \times 0.25 \times 0.05$ μ.

7. Τμήμα κιονίσκου ἐκ φαιοῦ μαρμάρου. Σωζ. ὕψ. 0.33 μ.

8. Τμήμα καμπύλου, πάρινον, κεκοσμημένον δι' ἀναγλύφου κύκλου, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐξάφυλλον. Διαστ. $0.48 \times 0.16 \times 0.14$ μ.

9. Τεμάχιον μαρμάρου μετ' ἔγχαράκτων σταυρῶν καὶ κύκλου ἐντὸς τοῦ ὁποίου τετράφυλλον. Διαστ. $0.13 \times 0.11 \times 0.40 \mu$.

10. Τμήμα ἐπιστυλίου μετ' ἀναγλύφου φυλλοειδοῦς κοσμήσεως· εἰς τὸ ἔν ἄκρον ἔξεργον πτηνόν. Διαστ. $0.54 \times 0.15 \times 0.13 \mu$.

11. Τμήμα ἐπιθήματος ἐκ φαιοῦ μαρμάρου. Διαστ. 0.49×0.31 , ὕψ. 0.155μ .

12. Τμήμα μαρμάρου μετ' ἐπιπεδογλύφου κοσμήσεως. Διαστ. $0.41 \times 0.13 \mu$.

13. Τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου κεκοσμημένον διὰ τριπλῶν ταινιῶν σχηματιζουσῶν ὀρθογώνια παραλληλόγραμμα, ἐντὸς τῶν ὁποίων πτηνόν. Διαστ. $0.115 \times 0.18 \times 0.32 \mu$.

14. Κιονόκρανον ἀμφικιονίσκου παραθύρου. Διαστ. $0.65 \times 0.175 \times 0.165 \mu$.

15. Ὅμοιον πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 14. Διαστ. $0.66 \times 0.95 \times 0.165 \mu$.

16. Ὅμοιον πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 14 καὶ 15. Διαστ. $0.60 \times 0.18 \times 0.195 \mu$.

17. Ἡμιεξαγωνικός κιονίσκος παραθύρου. Ὑψ. 0.90 , διαστ. βάσεως $0.13 \times 0.095 \mu$.

18. Τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου, ἀποκεκρομένον. Διαστ. $0.165 \times 0.11 \times 0.14 \mu$.

19. Τεμάχιον καμπύλον, πώρινον, μετ' ἀναγλύφον κύκλων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐπτάφυλλα. Διαστ. $0.175 \times 0.16 \mu$.

20. Τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου κεκοσμημένον διὰ συμπλεκομένων φύλλων· εἰς τὸ ἔν ἄκρον διακρίνεται ἡ οὐρὰ καὶ οἱ πόδες πτηνοῦ. Διαστ. $0.61 \times 0.15 \times 0.165 \mu$.

21. Τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου κεκοσμημένον δι' ἀναγλύφον συμπλεκομένων τριπλῶν ταινιῶν. Διαστ. $0.275 \times 0.55 \times 0.10 \mu$.

22. Τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου μετὰ φυλλοειδοῦς κοσμήσεως. Διαστ. $0.66 \times 0.16 \mu$.

23. Ὅμοιον πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 22.

24. Τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου μετ' ἀναγλύφου κοσμήσεως συμπλεκομένων φύλλων. Διαστ. $0.465 \times 0.13 \times 0.16 \mu$.

25. Τμήμα κοσμήτου, φέρον ἄνω ἀστράγαλον, κάτω τριπλᾶς ταινίας σχηματιζούσας ὀρθογώνια πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων πτηνά. Διαστ. $0.48 \times 0.18 \times 0.11 \mu$.

26. Κιονόκρανον ἀμφικιονίσκου παραθύρου. Διαστ. $0.565 \times 0.13 \times 0.16 \mu$.

27. Τμήμα κοσμήτου μετ' ἀναγλύφου κοσμήσεως. Διαστ. $0.52 \times 0.14 \times 0.08 \mu$.

Νεράιδα

Μονὴ Ἀγίου Γεωργίου²

Κατηρτίσθη πρόγραμμα διὰ τὴν συνέχισιν

2. *AA* 25 (1970) : Χρονικά, σ. 268.

τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ ἀναπλασιῶσεως τοῦ καθολικοῦ. Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον τῆς ἐκκλησίας ἀφηρέθη ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀγάθωνος καὶ ἐτοποιηθῆθη εἰς ἓν τῶν παρεκκλησιῶν τῆς παρὰ τὴν Ὑπάτην μονῆς ταύτης.

Εἰς τὸν πρὸς Α. τοῦ καθολικοῦ χῶρον, σώζεται εἰσέτι κρήνη, ἡ κατασκευὴ τῆς ὁποίας παρουσιάζει ἐνδιαφέρον διότι ἀποτελεῖται ἐκ δύο παραστάδων, τόξου καὶ τεσσάρων μικρῶν κογχῶν.

Παρὰ λιθανάγλυφον σταυρὸν ἀναγινώσκειται ἡ ἐπιγραφή:

ΕΤΟΣ 1756 ΜΑΙΟΥ 9

Μονὴ Ταξιαρχῶν³

Αἱ ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι διεξήχθησαν κατὰ τὸ 1970 εἰς τὴν κατεστραμμένην καὶ ἔρημον σήμερον μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, εἶχον ὡς σκοπὸν, ἀφ' ἑνὸς τὴν προστασίαν τοῦ καθολικοῦ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὑγρασίας, ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐπισκευὴν τῆς κεραμώσεώς του (Πί ν. 253 β).

Καὶ ὁ μὲν πρῶτος σκοπὸς ἐπετεύχθη διὰ τῆς εἰς μέγα βάθος ἀποχωματώσεως περὶ τὸ κτηρίου, τῆς δημιουργίας εὐρέως ἐλευθέρου χώρου καὶ τῆς κατασκευῆς ἀναλημματικοῦ τοίχου, κυρίως κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ βόρειον πλευράν, πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων (Πί ν. 254 α - β). Κατὰ τὸ δευτερον στάδιον τῶν ἐργασιῶν, τὴν ἐπισκευὴν δηλαδὴ τῆς κεραμώσεως, ἐγένοντο διαπιστώσεις, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ λάβουν αἱ ἐργασίαι εὐρυτέραν ἔκτασιν, με ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κτηρίου ἐξωτερικῶς εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν.

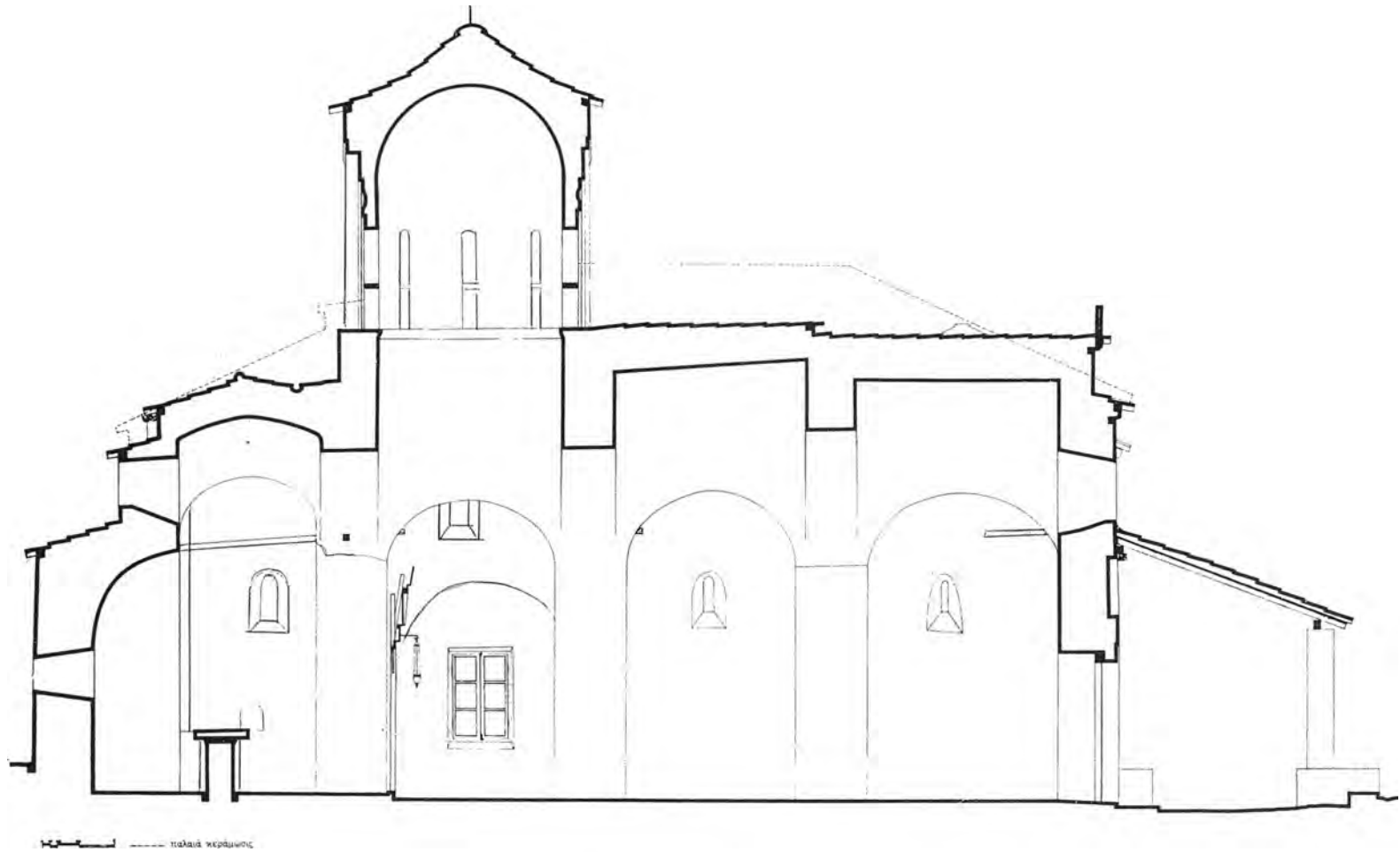
Συγκεκριμένως ἐγένοντο αἱ ἑξῆς διαπιστώσεις καὶ ἐργασίαι:

1. Ἐπειδὴ ἡ ξυλοκατασκευὴ (πέτωμα), ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχον ἐπιστρωθῆ αἱ κέραμοι τῆς δικλινοῦς στέγης, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὸ κτήριο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ, εὐρέθῃ τελείως σαθρὰ καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἀνάσυρσις τῶν κεράμων καθίστατο ἀδύνατος, ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ἀντικατάστασις αὐτῆς (Πί ν. 254 γ).

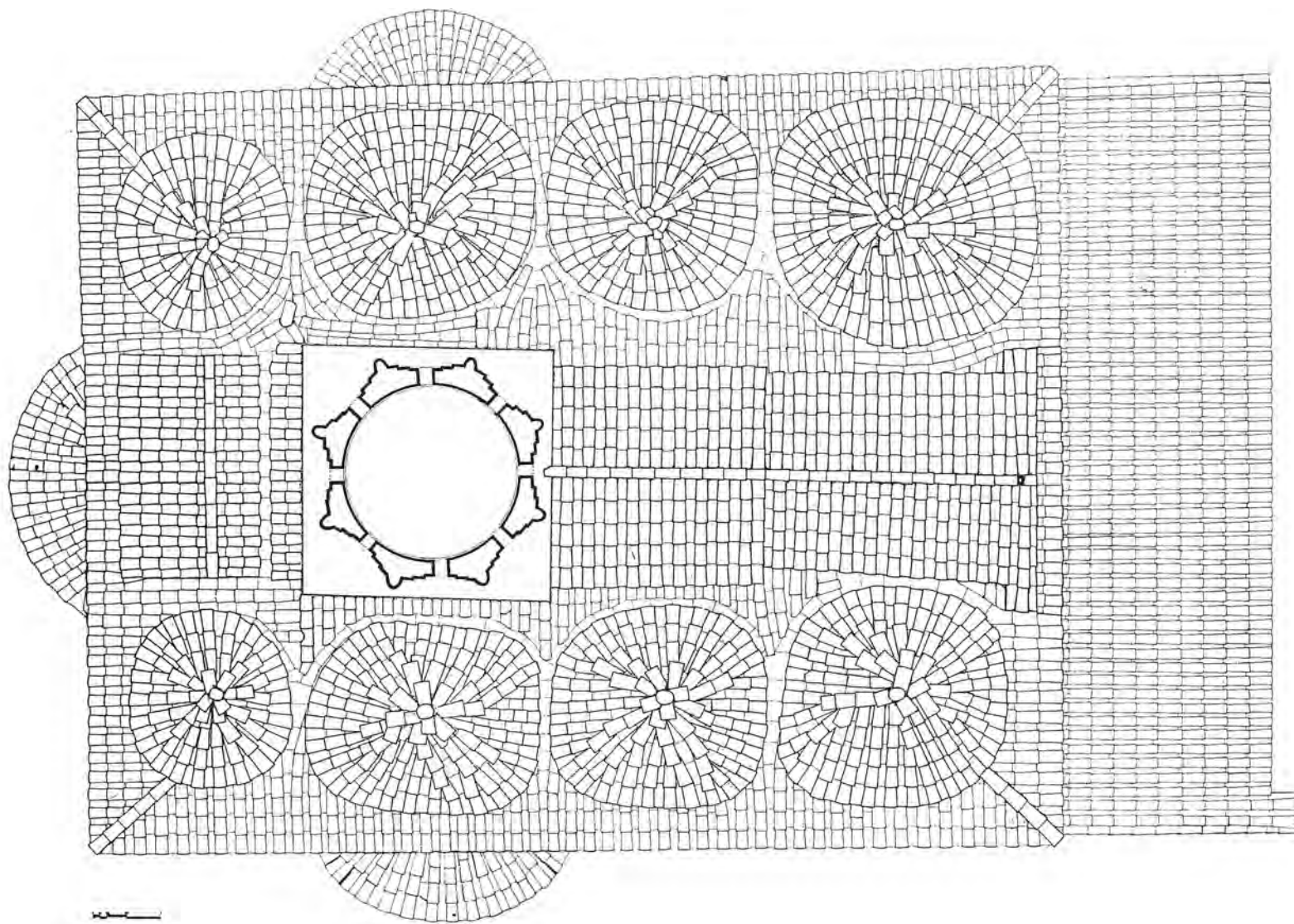
Κατὰ τὴν διάλυσιν τῆς διεπιστώθη ὅτι, τῆ βοηθείᾳ ξυλίνων δοκίδων, εὐρίσκετο εἰς ὕψος ὑπὲρ τὸ ἔν μέτρον ἀπὸ τῆς λιθοδομῆς τῆς ὀροφῆς τοῦ ναοῦ. Ἡ λιθοδομὴ αὐτὴ ἐκαλύπτετο ὑπὸ παχέος στρώματος χωμάτων.

Μὲ τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τῶν χωμάτων ἀπεκαλύφθησαν τὰ στοιχεῖα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ἀρχικὴν διαμόρφωσιν τῆς ὀροφῆς τοῦ κτηρίου. Εἶναι δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα: ἀνά τέσσαρες χα-

3. *AA* 17 (1961/62) : Χρονικά, σ. 168.

Σχέδ. 1. Νεράιδα. Μονή Ταξιάρχων. Τομή κατά μήκος μετά τας ἐργασίας ἀναπαλαιώσεως

Σχέδ. 2. Νεράιδα. Μονή Ταξιαρχών. Κάτοπις κεραμώσεως μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναπαλαιώσεως

μηλοὶ τυφλοὶ τρουλλίσκοι εἰς ἕκαστον τῶν πλαγίων κλιτῶν (Πί ν. 254 δ), ἢ δυτικὴ κεραία τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ἢ ἀπολήγουσα εἰς ἀέτωμα ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Πί ν. 255 α - β), ἢ τετράγωνος βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας βαίνει τὸ τύμπανον τοῦ τρούλλου (Πί ν. 255 δ) καὶ μία « βαγενοκαμάρα » ὑπεράνω τοῦ Ἰ. Βήματος (Πί ν. 254 β).

2. Αἱ ἀποτυπώσεις τῶν παλαιῶν κεράμων, διασθεῖσαι ἐπὶ τῶν τρουλλίσκων ὡς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς λιθοδομῆς τῆς ὀροφῆς (Πί ν. 255 γ), μᾶς ἐδήλωσαν ὄχι μόνον τὸν τρόπον καὶ τὸ ὕλικόν τῆς στεγάσεως τοῦ κτηρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀρχικῆς ἐπικαλύψεως αὐτοῦ.

3. Βάσει τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων στοιχείων κατέστη δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τῆς στέγης τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆς (Πί ν. 254 β, 255 β καὶ δ). Ἡ στέγη αὕτη παρουσιάζει κατασκευαστικὸν καὶ ἀρχιτεκτονικὸν ἐνδιαφέρον μὲ τοὺς ὀκτῶ χαμηλοὺς τρουλλίσκους, τὴν ἔγκαρσίαν « βαγενοκαμάραν » τοῦ Ἰ. Βήματος καὶ τὴν δυτικὴν κεραίαν ἀπολήγουσαν εἰς ἀέτωμα (Πί ν. 255 α - β), ἔτι δὲ ἀπέκτησε καὶ τὴν ὀργανικὴν τῆς θέσιν, ὡς ἀνταποκρινομένη πλήρως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν διάρθρωσιν τοῦ κτηρίου (Σ χ έ δ. 1 - 2).

4. Ὁ τρούλλος, τὸ τύμπανον τοῦ ὁποίου ἐκαλύπτετο ὑπὸ πῆς προηγουμένης δικλινοῦς στέγης κατὰ 0.90 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς τοῦ πλευρᾶς καὶ 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς, καὶ οὕτως εἶχε τελείως παραμορφωθῆ, ἐπανεῦρε τώρα τὰς ἀρχικὰς του ἀναλογίας. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν δὲ τῶν νεωτέρων ἐπιχρισμάτων καὶ τὴν στερέωσιν καὶ συμπλήρωσιν τῶν ἀρχικῶν τοιούτων, ἀπο-

κατεστάθη οὕτος καὶ ὀπτικῶς (Σ χ έ δ. 1. Πί ν. 253 β, 254 γ, 255 α - β, δ).

ΦΩΚΙΣ

Ἄντικυρα

Ναὸς Ἁγίου Σπυριδωνοῦ⁴

Εἰς τὸν εἰς θέσιν « Μετόχι » καὶ παρὰ τὸν διαρκῶς ἀξανάμενον ὄγκον τῶν μεταλλευμάτων τοῦ ἐκεῖ πλησίον ἰδρυθέντος καὶ λειτουργοῦντος πυρετωδῶς ἐργοστασίου τῆς « Ἀλουμίνας », ναῖσκον τοῦ Ἁγ. Σπυριδωνοῦ (Πί ν. 256 α), ἐγένοντο αἱ ἐξῆς ἐργασίαι:

1. Ἀπεκολλήθησαν αἱ τοιχογραφίαι, αἵτινες εἶχον ὑποστῆ σοβαρωτάτας ζημίας καὶ ἐκινδύνουν μὲ κατάρρευσιν (Πί ν. 256 β). Αἱ τοιχογραφίαι αὗται λόγῳ μὴ ὑπάρξεως ἐπαρκῶν ὄρων ἀσφαλείας εἰς τὴν θέσιν ταύτην μετεφέρθησαν πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν Μ. Ὀσίου Λουκά.

2. Ἀφηρέθη ἡ κεράμωσις καὶ ἡ ξυλοκατασκευὴ τῆς στέγης, ἥτις εἶχε τελείως σαθρωθῆ (Πί ν. 256 γ).

3. Ἀνυψώθη ἡ τοιχοδομία κατὰ 0.50 μ., καθ' ὅσον κατὰ μετατροπὰς τοῦ ναῖσκου γενομένης εἰς ἄγνωστον χρόνον, ἡ στέγη εἶχεν ὑποβιβασθῆ καὶ οὕτως ἀπέκοπτε τὰς κεφαλὰς τῶν ἁγίων ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν (Πί ν. 256 δ).

4. Ἐπανακατεσκευάσθη ἡ ξυλίνη κεραμοσκεπῆς στέγη ὡς ἦτο πρὶν.

5. Ἐγένετο στερέωσις τῆς τοιχοδομίας δι' ἀρμολογήσεως.

6. Ἐγένετο ἀποχωμάτωσις περὶ τοῦ κτηρίου διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ναῖσκου ἐκ τῆς ὑγρασίας.

4. *ΑΔ* 19 (1964) : Χρονικά, σ. 230. *ΑΔ* 21 (1966) : Χρονικά, σ. 245.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

Ἀθήναι. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον : α - β. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψεις εἰκονιστικῆς προτομῆς ἐξ Ἐρετρίας

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Ἀθῆναι. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἡ χαλκῆ Ἀρτεμις ἐκ Πειραιῶς

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

Ἀθήναι. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Λεπτομέρεια τῆς χαλκῆς Ἀρτέμιδος ἐκ Πειραιῶς

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

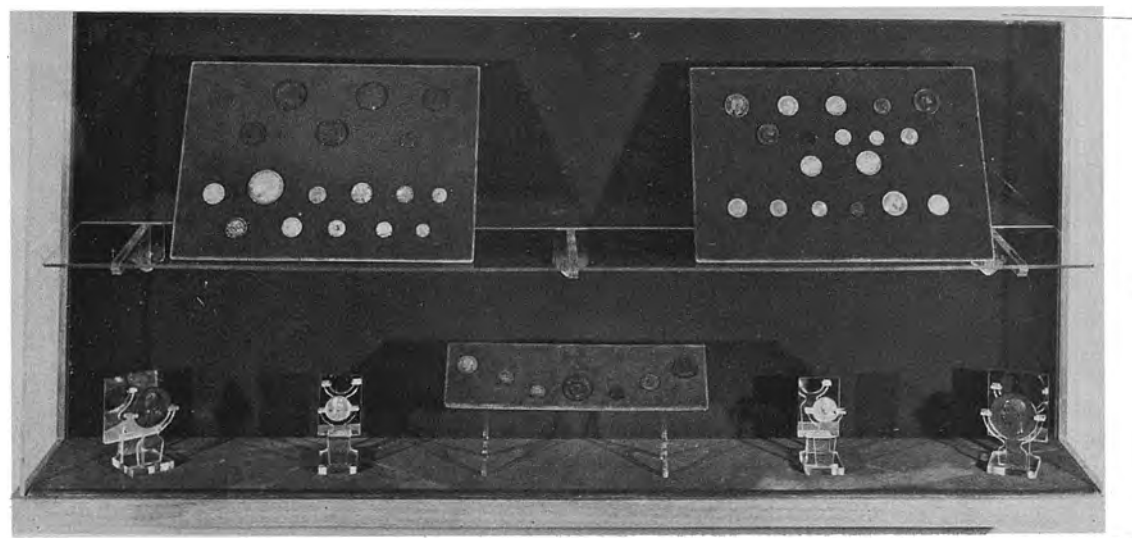
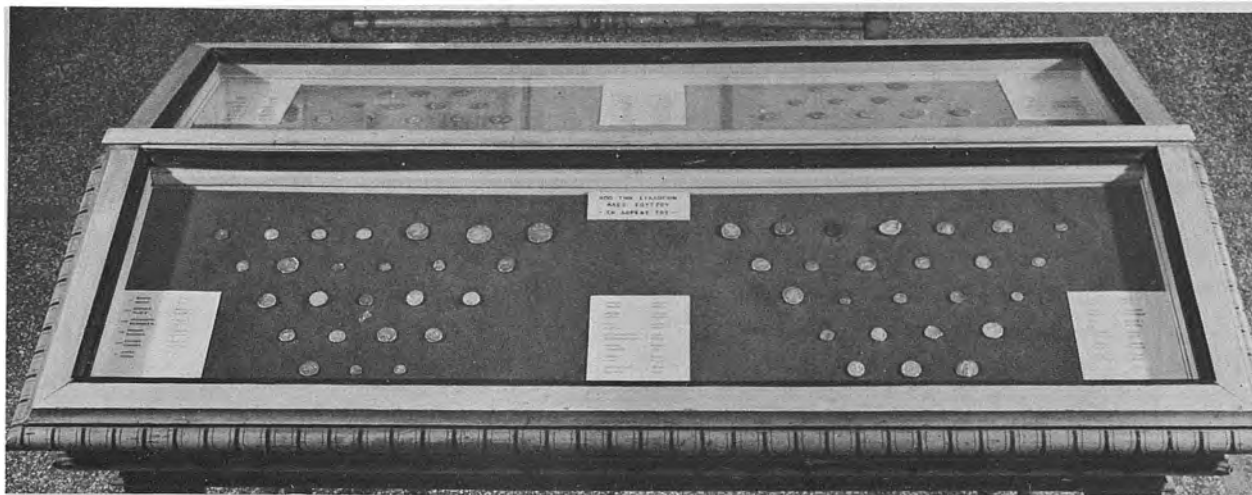
Ἀθήναι. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Σχεδιογράφημα ἀναπαραστάσεως τῆς Νεμέσεως τοῦ Ἀγορακρίτου

Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

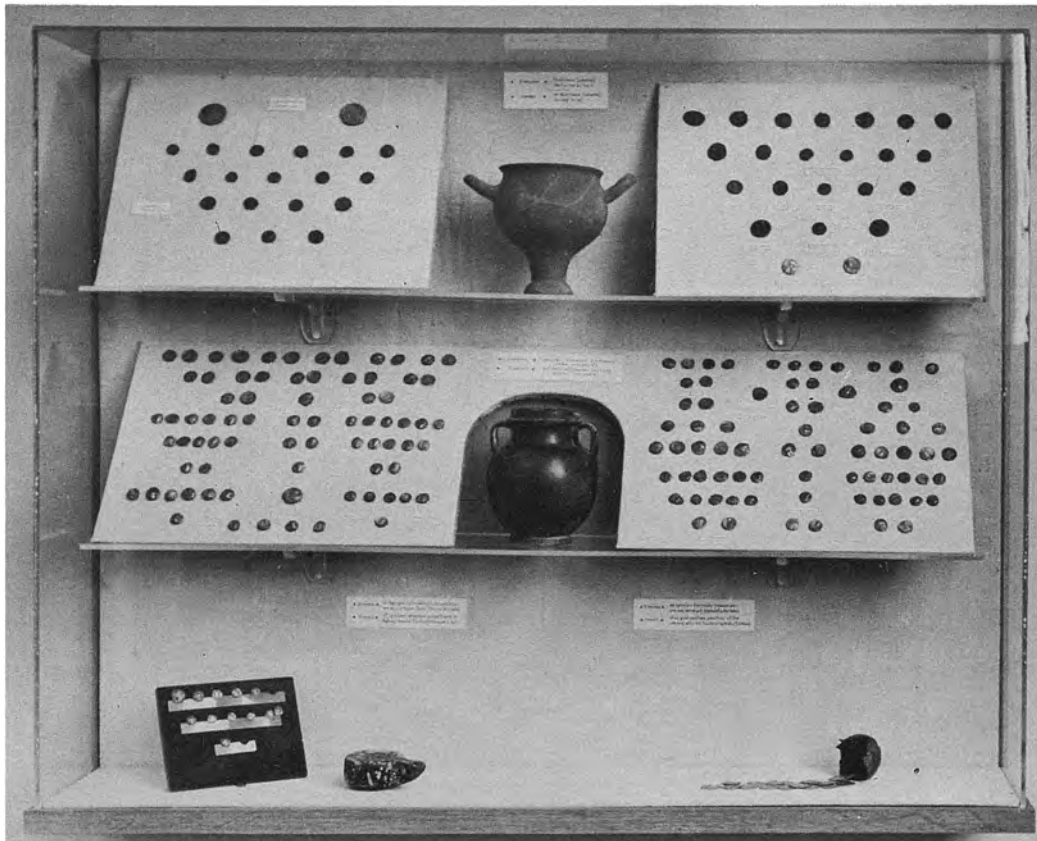
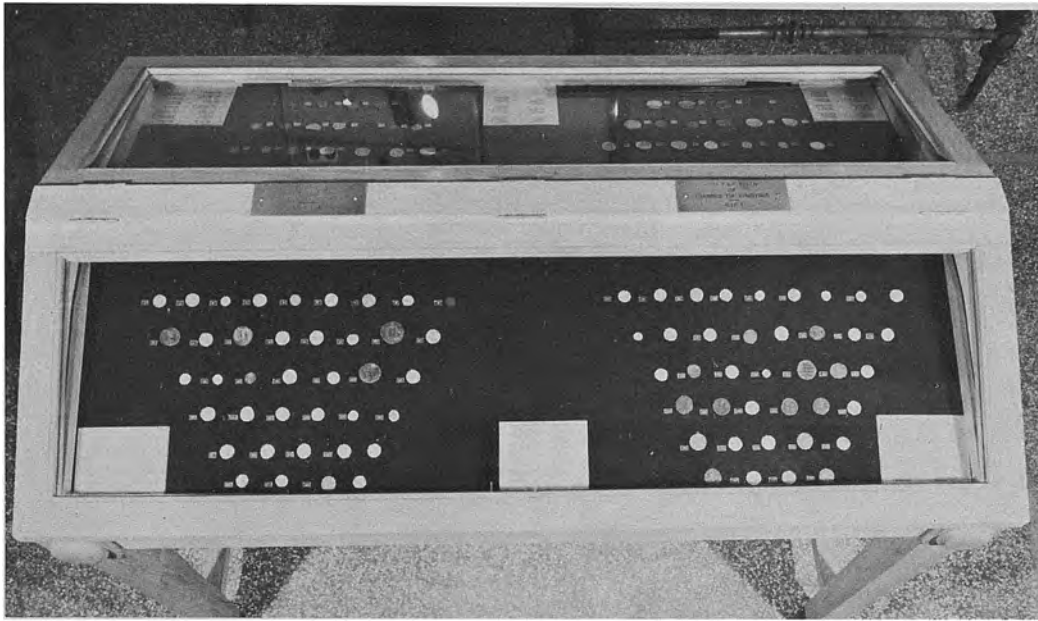
Ἀθήναι. Νομισματική Συλλογή. Δυτική αίθουσα

Μ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

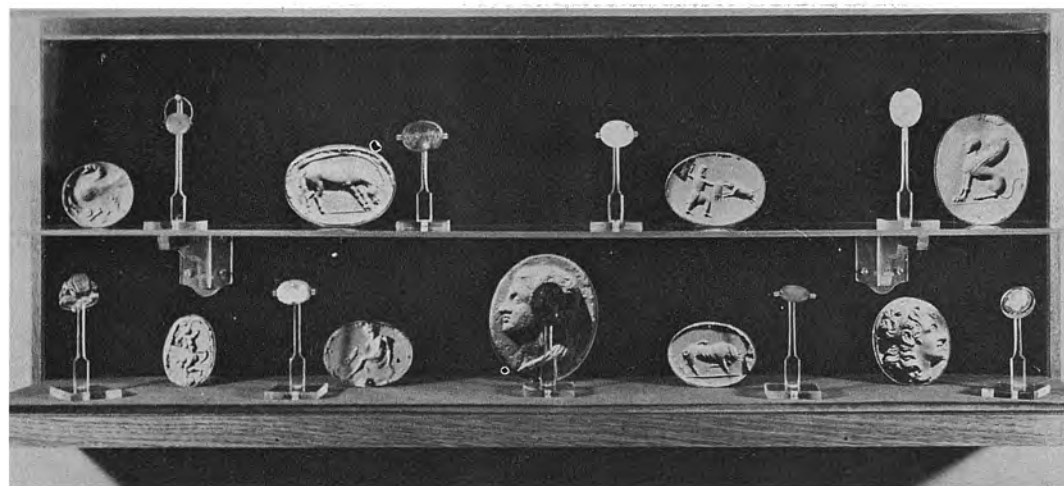
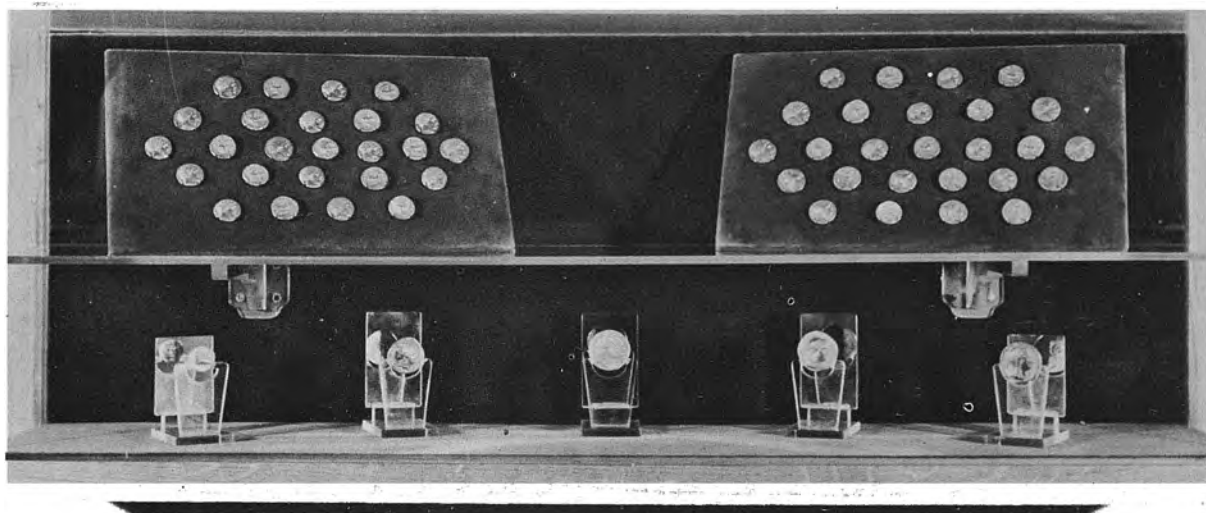

Ἀθήναι. Νομισματικὴ Συλλογὴ : α. Προθήκη Συλλογῆς Ἀλεξ. Σούτζου, β. Προθήκη νεοελληνικῶν νομισμάτων

Μ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

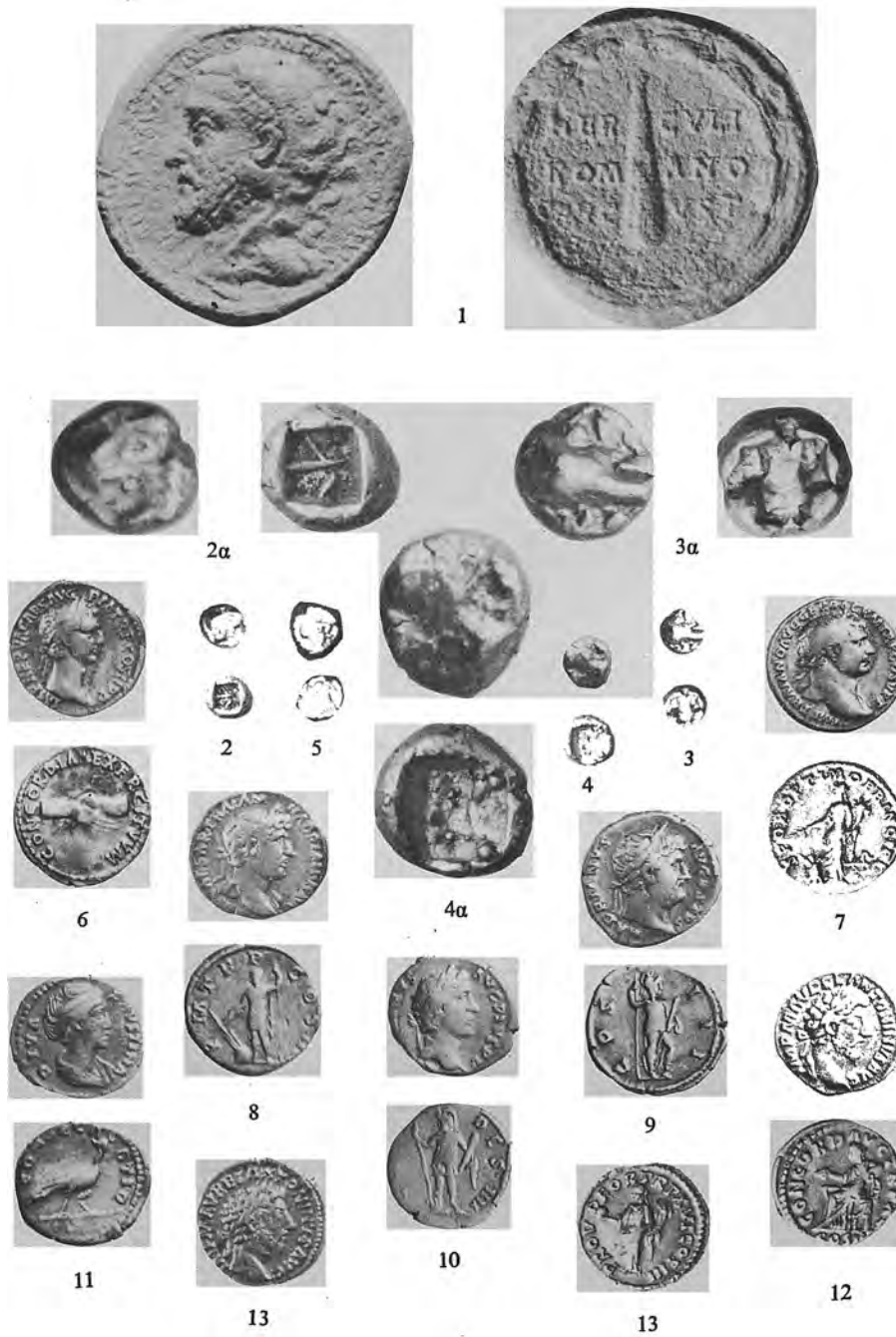

Ἄθῆναι. Νομισματικὴ Συλλογὴ : α. Προθήκη βυζαντινῶν Συλλογῆς Ἴ. Κινδύνη, β. Προθήκη θησαυρῶν

Ἀθήναι. Νομισματική Συλλογή : α. Προθήκη εὐρήματος Κορίνθου (1930) καὶ πτολεμαϊκῶν, β. Προθήκη ἀρχαίων ἐλληνικῶν γλυπτῶν λίθων

Μ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Ἀθήναι. Νομισματική Συλλογή

Μ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

14

17

20

24

16

18

22

23

15

19

21

24

Ἀθήναι. Νομισματική Συλλογή

25

26

29

27

31

32

28

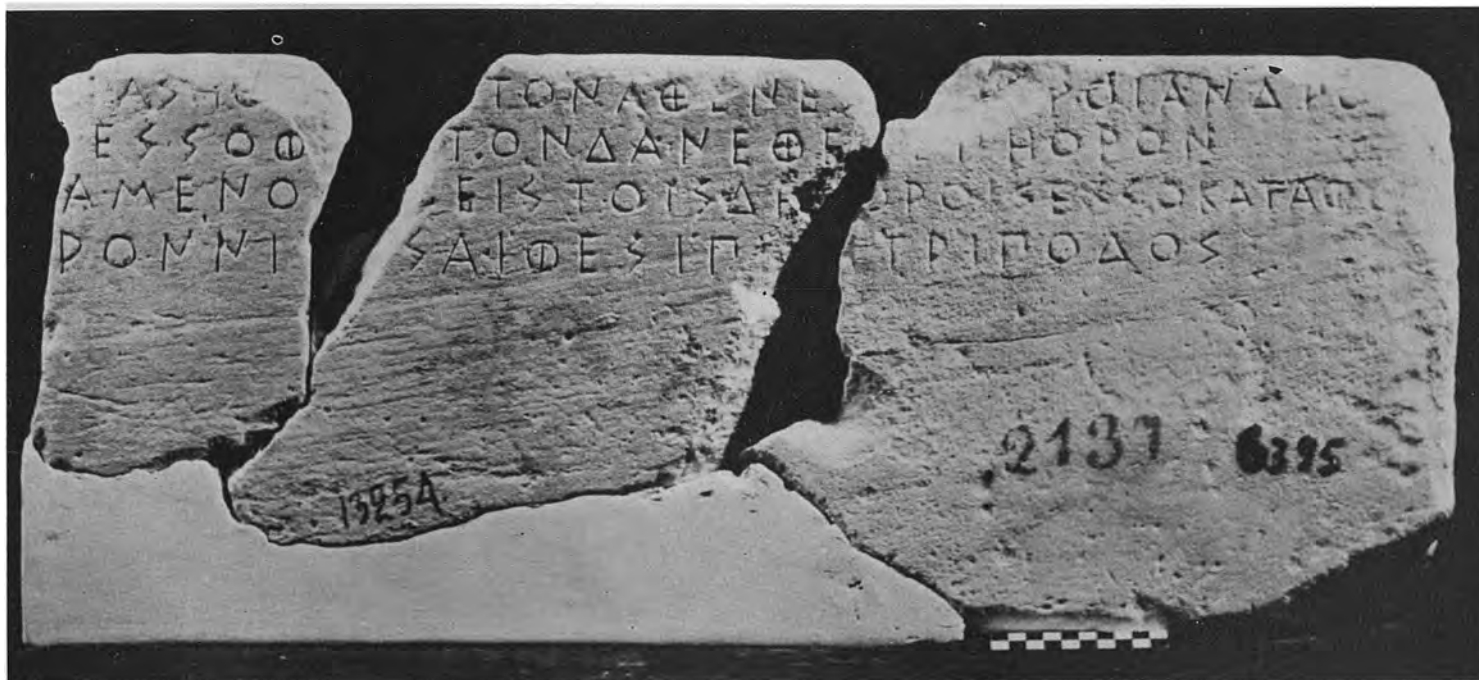
30

28

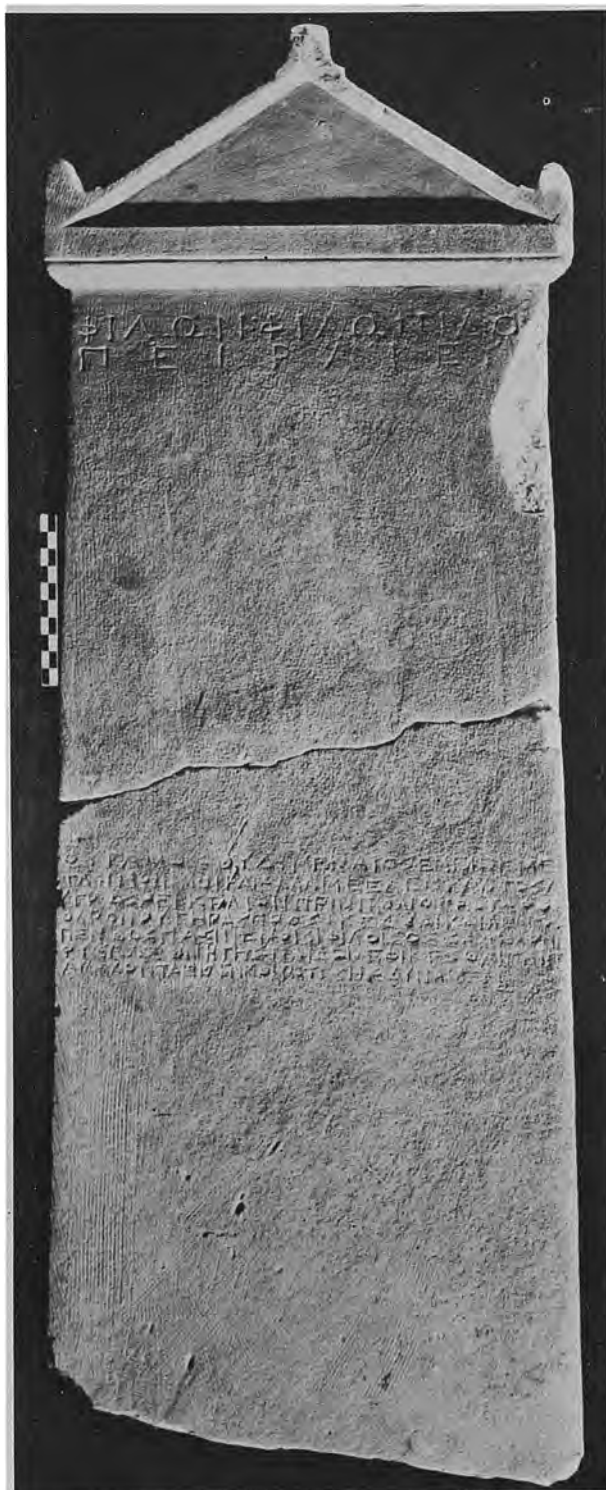
Ἀθήναι. Νομισματική Συλλογή

Μ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΔΟΥ

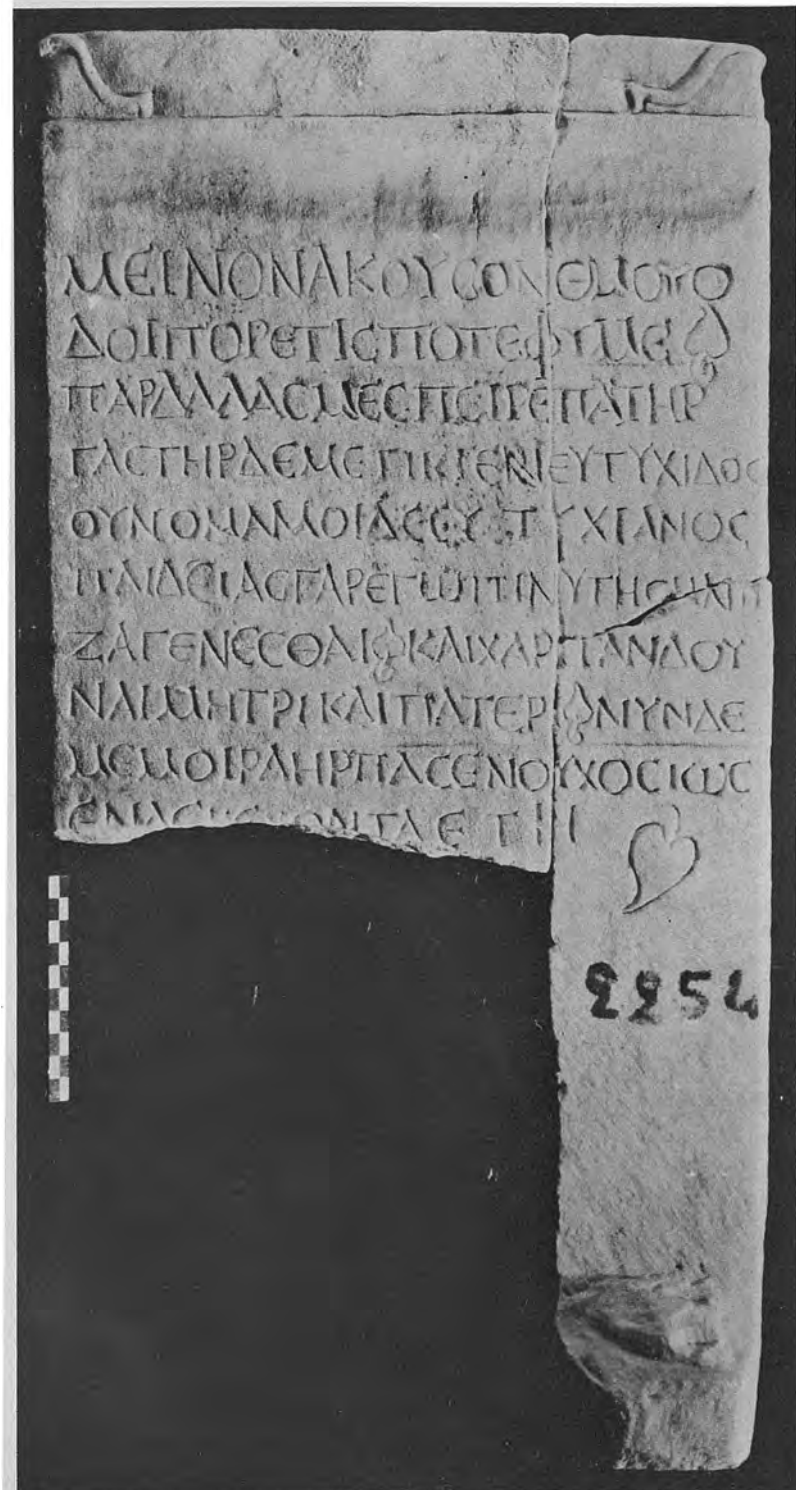

Ἄθηναι. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ. *IG* I², 850 (EM 669 4) + EM 13254 + *IG* I², 673 (EM 6395)

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

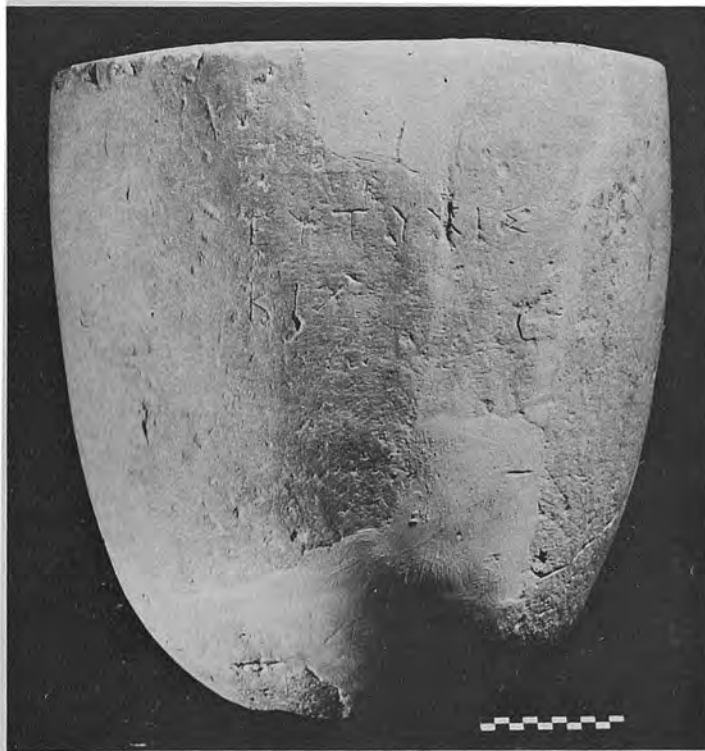
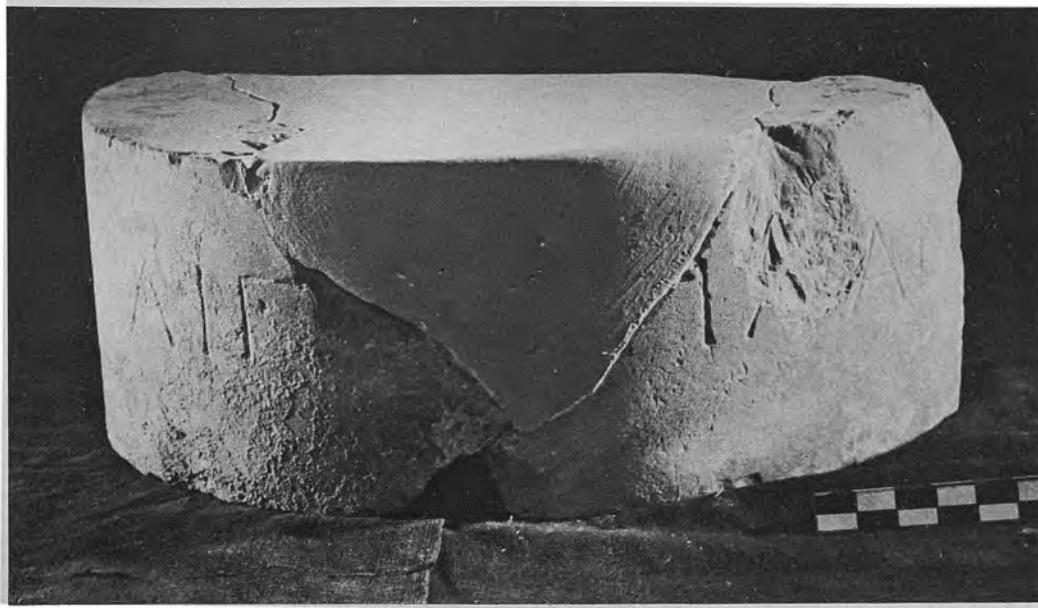

Ἀθήναι. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ. IG II², 7197=IG II² 7198 (EM 8834 + 6150)

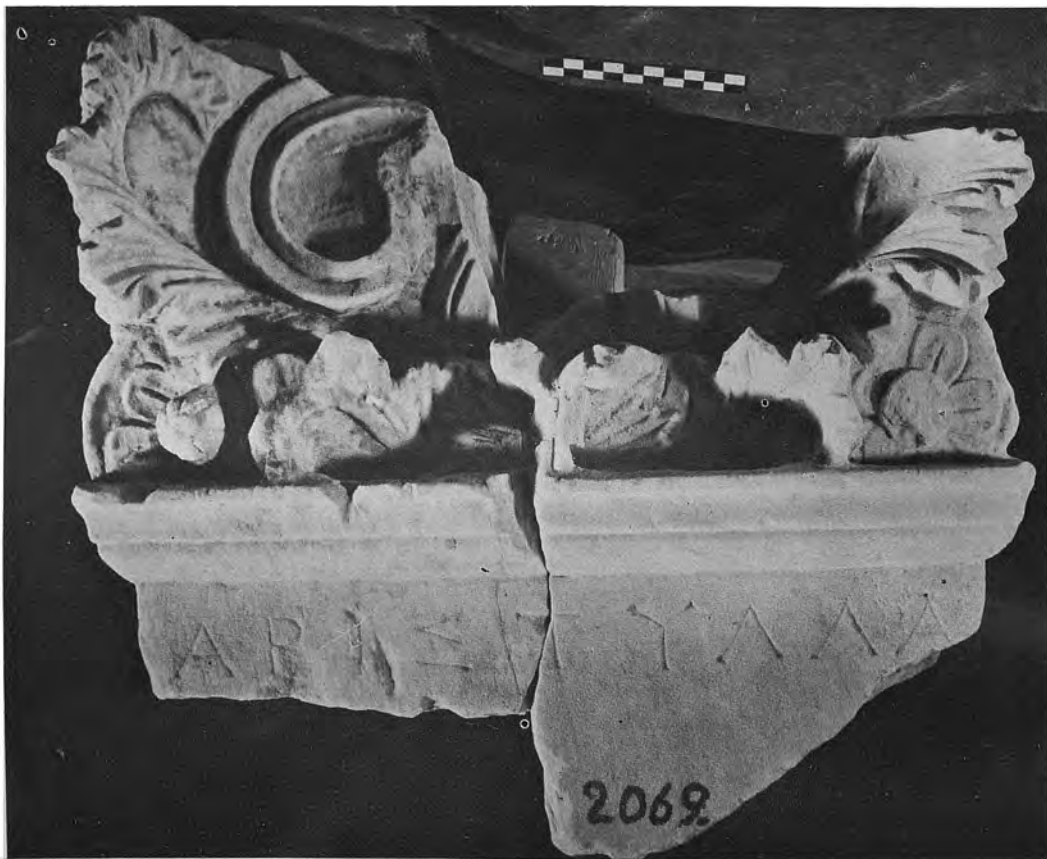

Ἀθήναι. Ἐπιγραφικὴ Συλλογή. IG II², 11477 (EM 8566+2254)

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

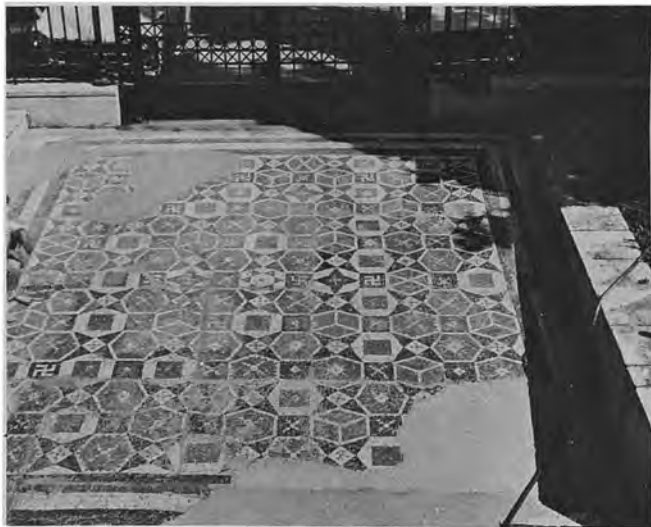

Ἀθήναι. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ : α. *IG II²*, 4584 (EM 3761+3763), β. *IG II²*, 11489 (EM 32)

Ἄθῆναι. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ : α. *IG II²*, 10800 (EM 760+2069), β. *IG II²*, 2908 (EM 8125)
IG II², 2907 (EM 2942)

ΝΤ. ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

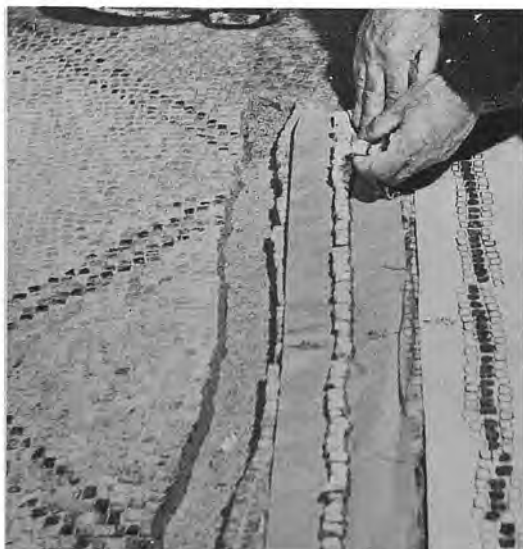
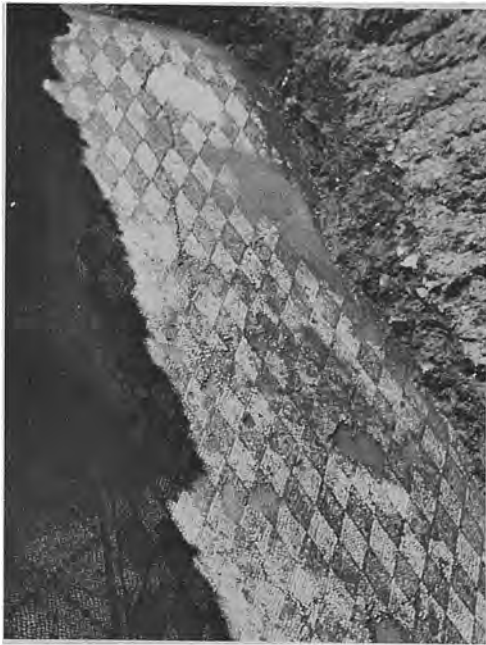
α. Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου εκ τῆς ὁδοῦ Δ. Ἄρεοπαγίτου μετὰ τὴν τοποθέτησίν του εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον μετὰ τὴν τοποθέτησίν του εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου Χαλκίδος, γ - δ. Νέα Ἀγχίαλος, Βασιλικὴ Δ'. Ὑπόστρωμα διὰ τὴν ἐπανατοποθέτησιν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Ν. κλίτους καὶ τὸ δάπεδον μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησίν του

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Πάτριαι : α - β. Ψηφιδωτά δάπεδα εκ τῆς πλατείας Ψηλά Ἄλωνια καὶ τῆς ὁδοῦ Μπουκαούρη μετὰ τὴν τοποθέτησίν των εἰς τὸν χώρον τοῦ ἀρχαίου Ὁδείου, γ. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου εκ τῆς ὁδοῦ Κανακάρη μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

α. Ναύπακτος. Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου μετά τόν καθαρισμόν, β. Ρόδος. Οικόπ. Χατζηανδρέου. Τμήμα έπιγραφής και φθοραί ψηφιδωτού, γ-δ. Ίεροσόλυμα. Μονή Τιμίου Σταυρού. Συμπλήρωσις έλλειπουσών ψηφίδων και τοποθέτησις άρμού ψηφιδωτού δαπέδου

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

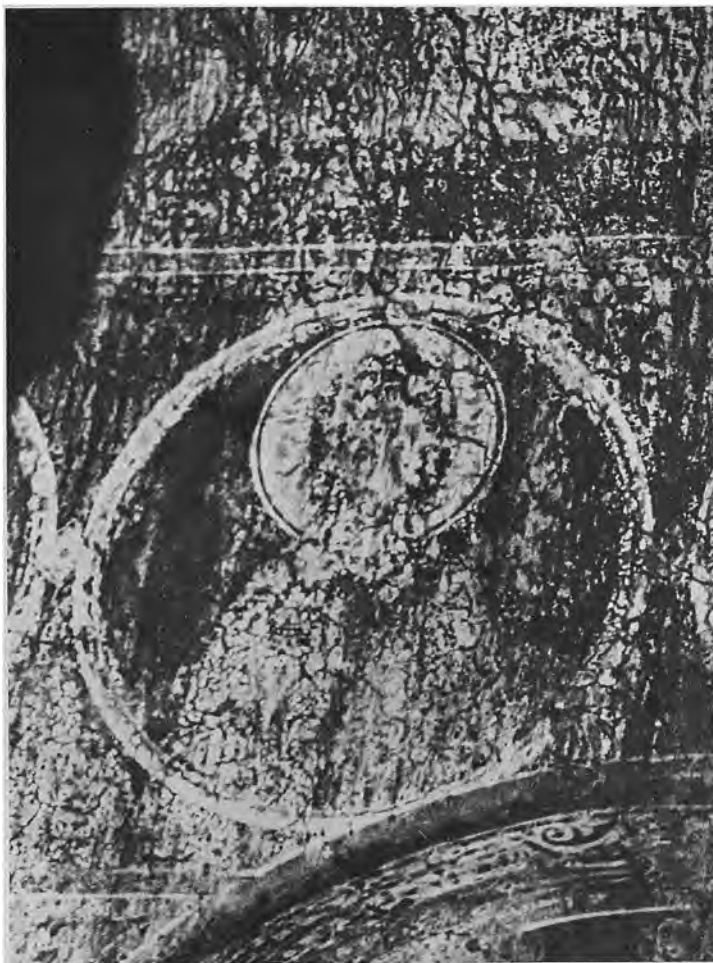

Γεράκι Λακωνίας, Εθαγγελίστρια : α - β. Τύμπανον τρούλλου πρό και μετά τόν καθαρισμόν, γ - δ. Παντοκράτωρ πρό και μετά τόν καθαρισμόν

Γεράκι Λακωνίας. Ναός Χρυσοστόμου : α - β. Τοιχογραφία βορείου τοίχου πρό και μετά τόν καθαρισμόν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Γεράκι Λακωνίας, Ναός Χρυσοστόμου : α - β. Νότιον τμήμα καμάρας κυρίως ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Γεράκι Λακωνίας : α. Ζωοδόχος Πηγή Κάστρου. Ἐποψίς τοῦ ναοῦ, β. Ἅγιος Ἀθανάσιος. Βόρειος τοῖχος κυρίως ναοῦ. Ἀποκαλυφθεῖσα τοιχογραφία μετὰ τὸν καθαρισμὸν

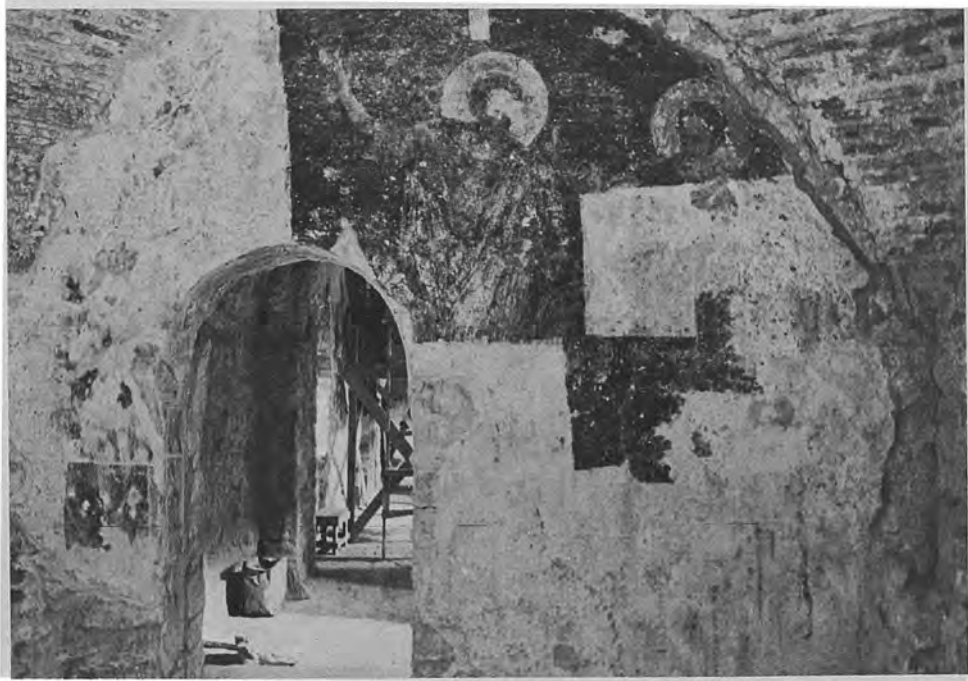
Κλένια Κορινθίας. Ναός Ἁγίου Νικολάου. Ἡ καμάρα τοῦ ἱεροῦ πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Αντίκτυρα, θέσις Μετόχι. Ναός Ἁγίου Σπυρίδωνος : α - β. Τμήμα τοιχογραφίας πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

α. Μυστράς. Ἐφεντικό. Ἔργασια καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν, β. Θεσσαλονίκη. Ναός Ἁγίων Ἀποστόλων. Τοιχογραφία ἐκ τοῦ τρουλλίσκου τοῦ νάρθηκος κατὰ τὰς ἐργασίας ἀφαιρέσεως τῶν κονιαμάτων

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Βέροια. Παλαιά Μητρόπολις : α - β. Ίεράρχαι τοξοστοιχίας κατά τόν δοκιμαστικόν καθαρισμόν και μετά τούτον

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

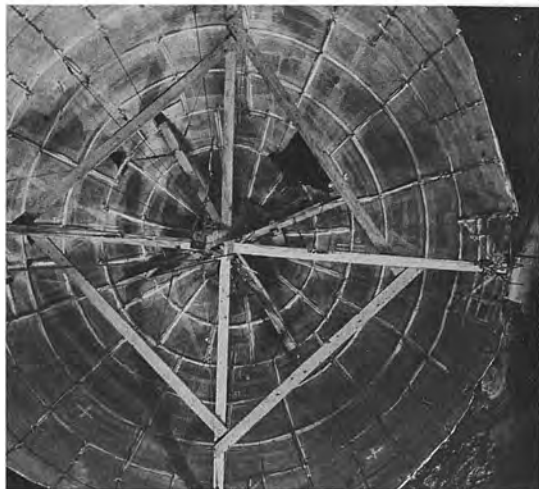
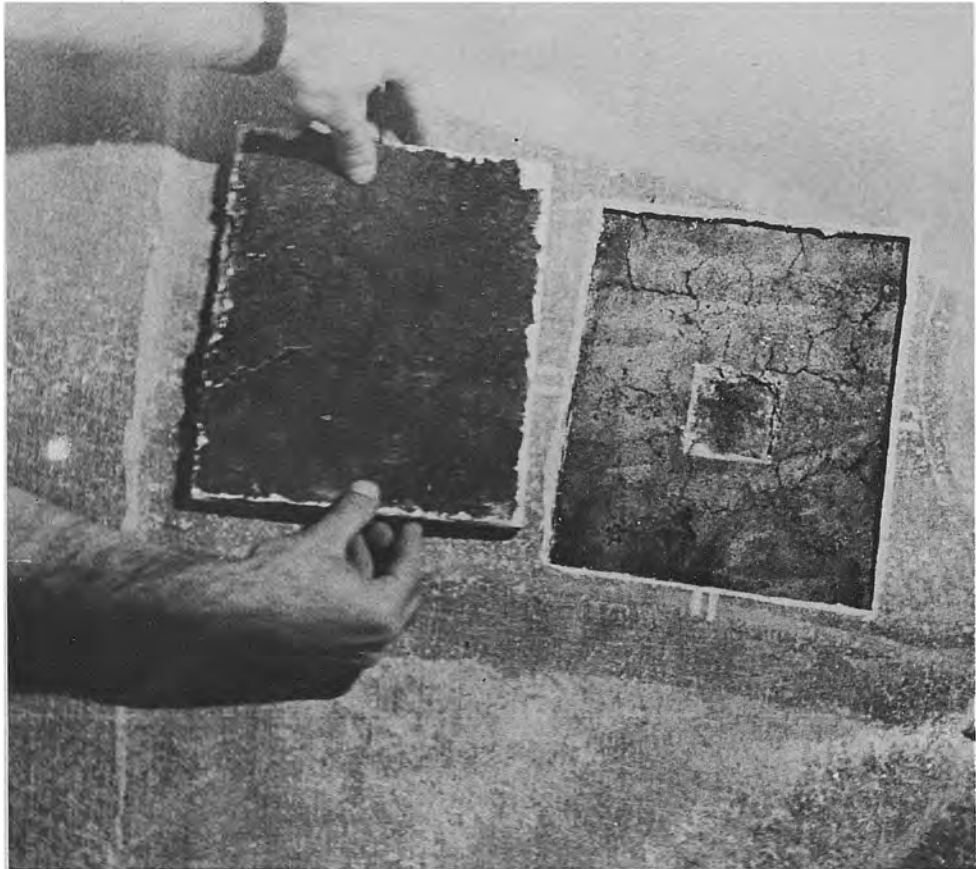
Βέρροια : α. Παλαιά Μητρόπολις. Λεπτομέρεια της Β. τοξοστοιχίας κατά τὰς ἐργασίας ἀφαιρέσεως τῶν κονιαμάτων, β. Παναγία Κυριώτισσα. Τμήμα ἀποτερισθείσης τοιχογραφίας ἐκ τῆς κόγχης τοῦ Ἰ. Βήματος

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Ἅγιον Ὅρος. Καθολικὸν μονῆς Χελανδαρίου : α - β. Τοιχογραφία τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμόν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

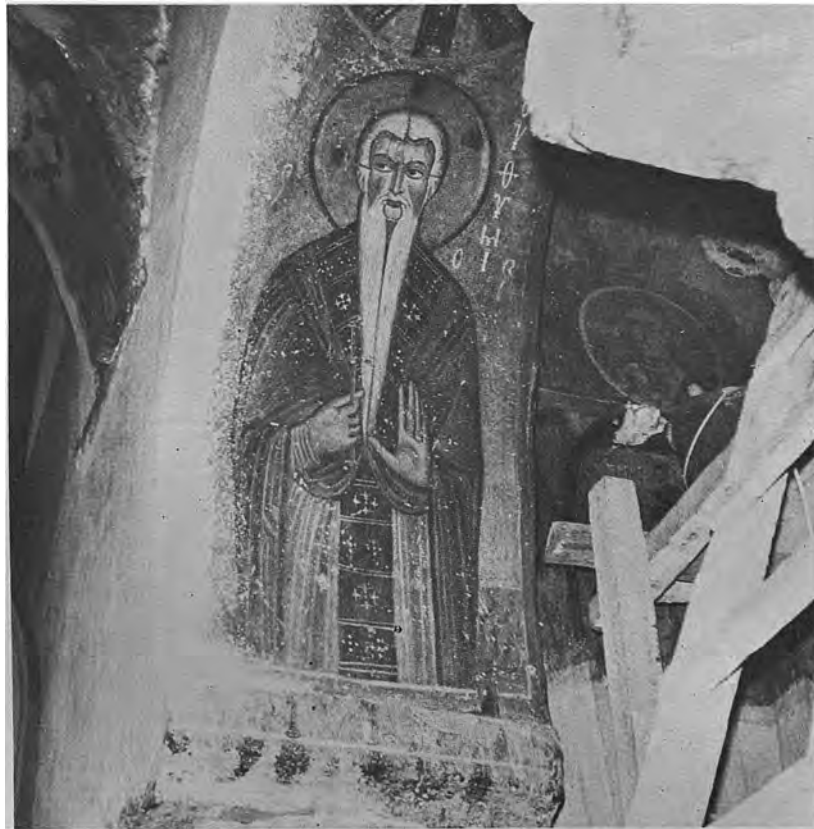
Νάξος. Πρωτόθρονος : α. Έργασίαι έρεύνης διά την διαπίστωσιν διπλού τοιχογραφικού στρώματος εις τόν τρούλλον, β. Όπλισμός νεωτέρου στρώματος τρούλλου κατά τάς έργασίας άποκολλήσεως, γ. Τό δεύτερον στρώμα τοιχογραφίας του τρούλλου κατά την καθέλκυσιν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Θήρα. Ἐπισκοπή: α - β. Τοιχογραφίαι μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Θήρα. Ἐπισκοπή : α - β. Τοιχογραφίαι μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Κέρκυρα. Ναός Θεοτόκου Σπηλαιωτίσσης : α - β. Εικόν Ἱεράρχου κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ καθαρισμοῦ

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Ἀθήναι. Ἐρέχθειον : α - γ. Ἡ κεφαλὴ τῆς ΝΑ. Καρυάτιδος πρὸ, κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Ἀθήναι. Ἐρέχθειον : α - γ. Ἡ κάλαθος καὶ τὸ ἐπιστόλιον τῆς ΝΑ. Καρυάτιδος πρὸ, κατὰ τὴν διάρ-
κειαν καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Ἀθήναι. Ἐρέχθειον : α - γ. Τὸ δεξιὸν σκέλος τῆς ΝΑ. Καρυάτιδος πρό, κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

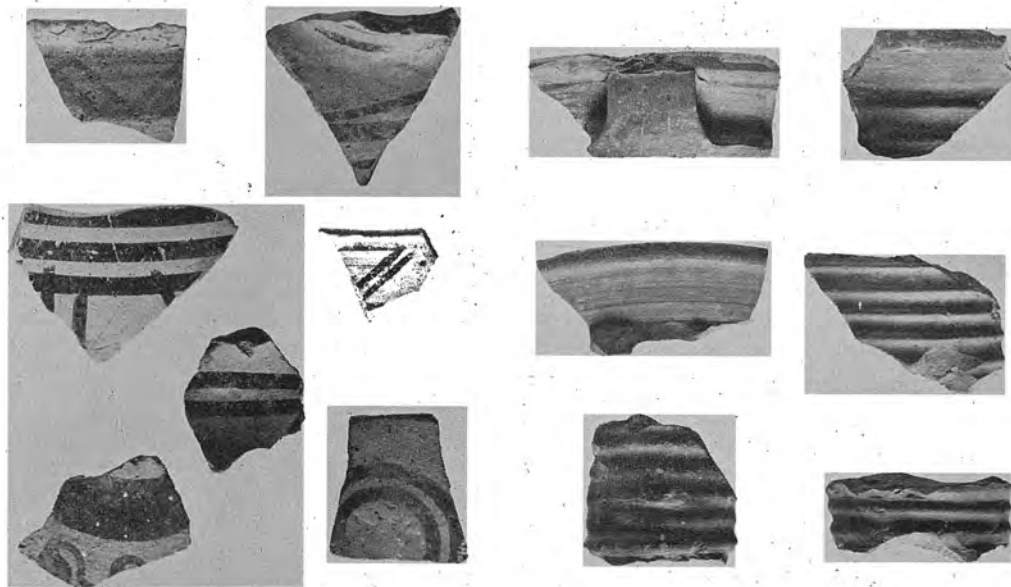
Ἀθήναι. Πρόστασις Καρυατίδων Ἐρεχθείου : α - γ. Τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ θριγκοῦ πρό, κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Ἄθηναι: α - β. Ἡ βόρειος κλιτύς τῆς Ἀκροπόλεως πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας διαμορφώσεως

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Ἀθήναι. Β. κλιτύς Ἀκροπόλεως: α. Ὅστρακα ἐξ ἀμαυροχρόμων ἀγγείων, β. Ὅστρακα μινυείων κυλίκων, γ-δ. ΜΕ ἀγγεῖα

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Ἄθηναι : α. Οἰκία Μιχαλέα. Τμήμα τοῦ Ριζοκάστρου, β - γ. Ὁδὸς Χίλλ. Μαρμάρινα κεφαλαί, δ. Ὁδὸς Φλαμμαριῶν καὶ Ἄγ. Μαρίνης. Ὁξυπύθμενοι ἀμφορεῖς

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

α - β. Ἀργυρούπολις. Ἄγγεϊα ἐκ παιδικῆς πηλίνης λάρνακος, γ. Αἴγινα. Σφραγιδόλιθος ἐκ στεατίτου, δ. Χαραυγή. Λήκυθος ἐκ τοῦ κιβωτισοσχήμου τάφου, ε. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Σαλαμίνας

ΑΓΓ. Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἄττική. Χαραυγή : α - δ. Ἄγγεϊα ἐκ κιβωτισχῆμου τάφου

Ἄττική: α - β. Ἄνάβυσσος. Ἐρυθρόμορφος χούψ, γ. Ἄνάβυσσος. Θραύσμα βάρου μετ' ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς, δ. Ἅγιος Δημήτριος. Τεκτονικόν σημεῖον Γ ἐπὶ τῆς ΒΑ. γωνίας τῆς σαρκοφάγου, ε. Δεκέλεια. Τὸ ἄνω τμήμα ἐνεπιγράφου στήλης, ζ. Ἅγιος Δημήτριος. Τεκτονικόν σημεῖον Δ ἐπὶ τῆς ΝΔ. γωνίας τῆς σαρκοφάγου

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

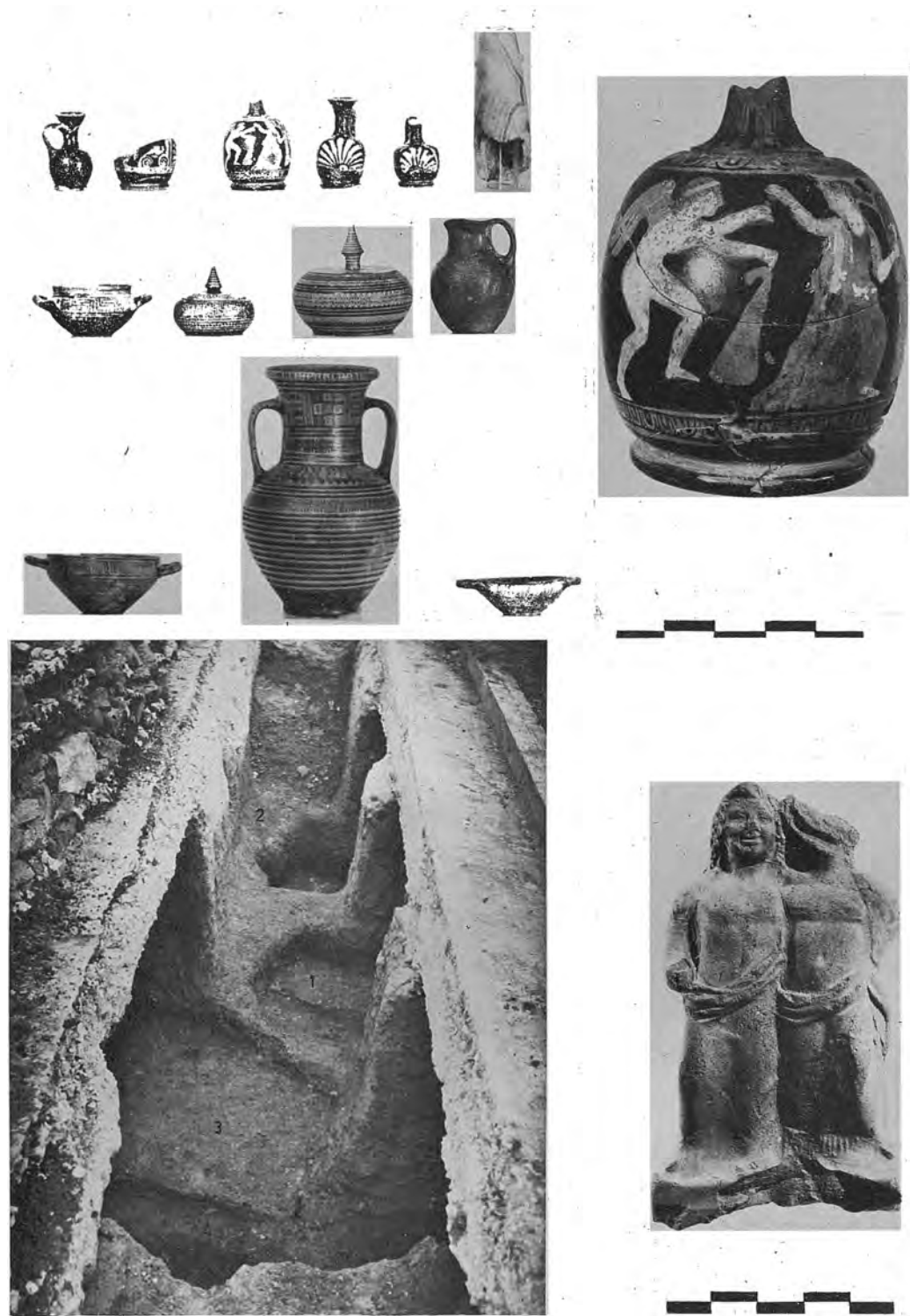
α. Ἀμπελάκια Σαλαμίνος. Κτερίσματα τάφου ὑπ' ἀριθ. Π, β. Ἀμπελάκια Σαλαμίνος. Λεπτομέρεια ληκύθου ἐκ τοῦ τάφου ὑπ' ἀριθ. Π, γ. Πειραιεύς. Λεωφ. Βασ. Γεωργίου Α' καὶ Κολοκοτρώνη. Ἐπιφάνειες ἀρχαίων λειψάνων ἐξ Α.

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Ἄττική. Μοσχᾶτον : α. Λείψανα ἀρχαίου τοίχου ἐκ Β., β. Ἐποψις τοῦ ναΐσκου ἐκ Ν., γ. Ἐποψις ναΐσκου καὶ βορείου τοίχου περιβόλου (;) ἐκ ΒΑ.

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

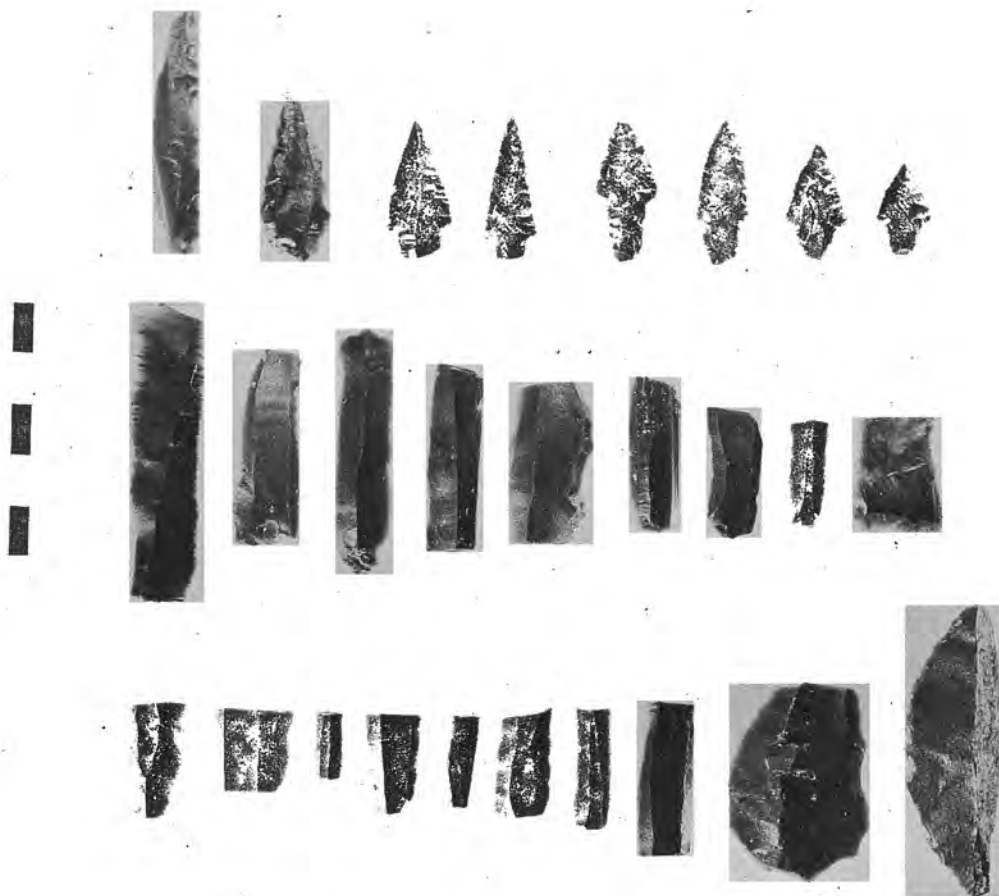
α, δ. Περιοχή Βραυρώνος. Κτερίσματα εκ τάφων και πυρών, ἐντός τοῦ κτήματος Καλοφούτη, β. Μαρκόπουλον. Ὁδὸς Νικολάου. Κτερίσματα τῶν τάφων I καὶ II, γ. Μαρκόπουλον. Κτερίσματα τάφου ὁδοῦ Παπασιδέρη, ε. Μαρκόπουλον. Ὁδὸς Νικολάου. Αἱ πυραὶ 1 - 4 μετὰ τὸν καθαρισμόν, ζ' Μαρκόπουλον. Ὁδὸς Πετούρη. Πλαστικὸν ἀγγεῖον

Ι. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

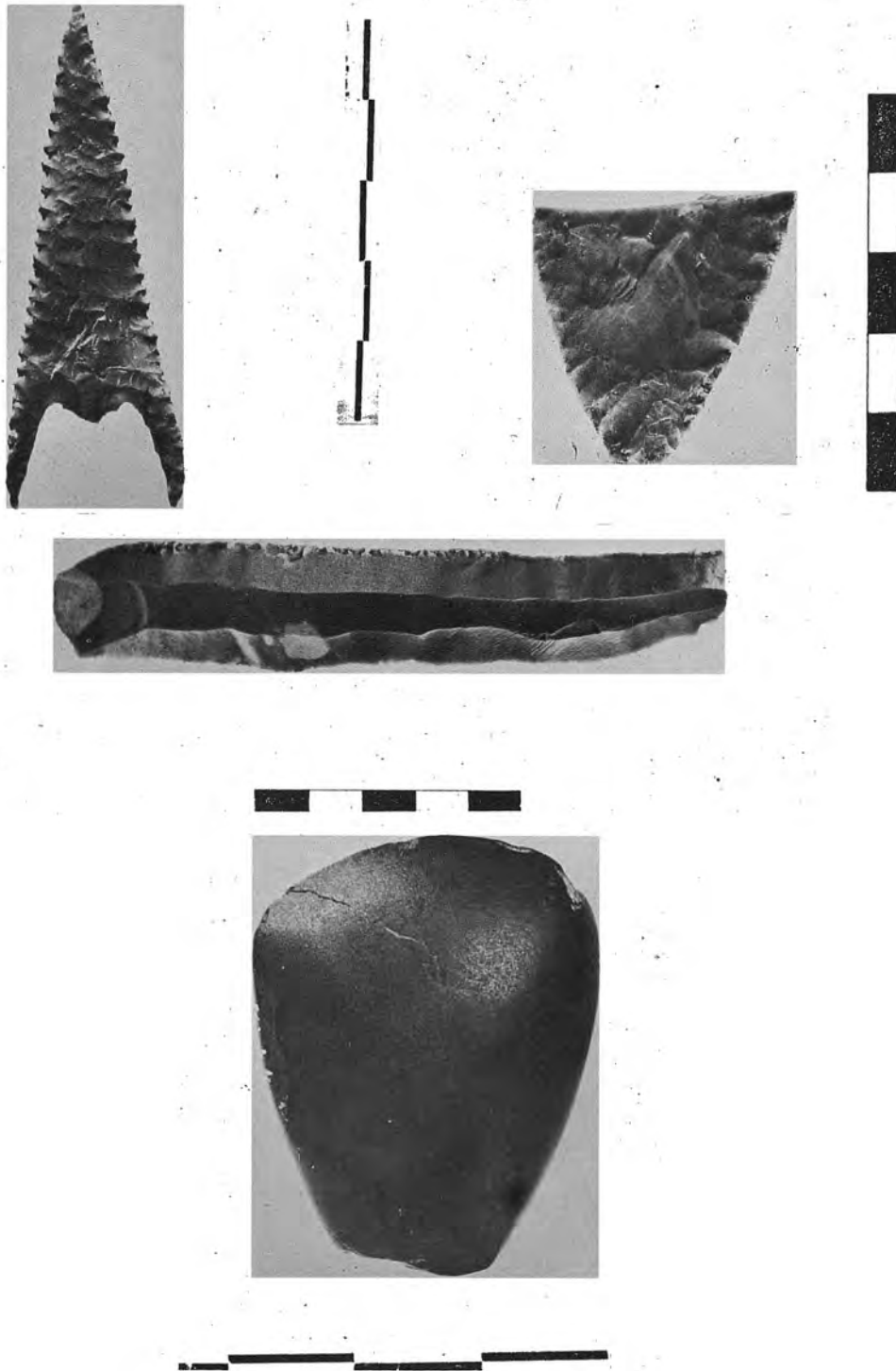
Αττική. Γrotte de Kitsos : a. Vue de l'intérieur de la grotte (Salle 1) avec le chantier des fouilles, b. Site extérieur. Ouverture du puits S.E. 4 et, en haut à droite, le foyer Σ I avec des plaques de micaschiste en surface

N. LAMBERT

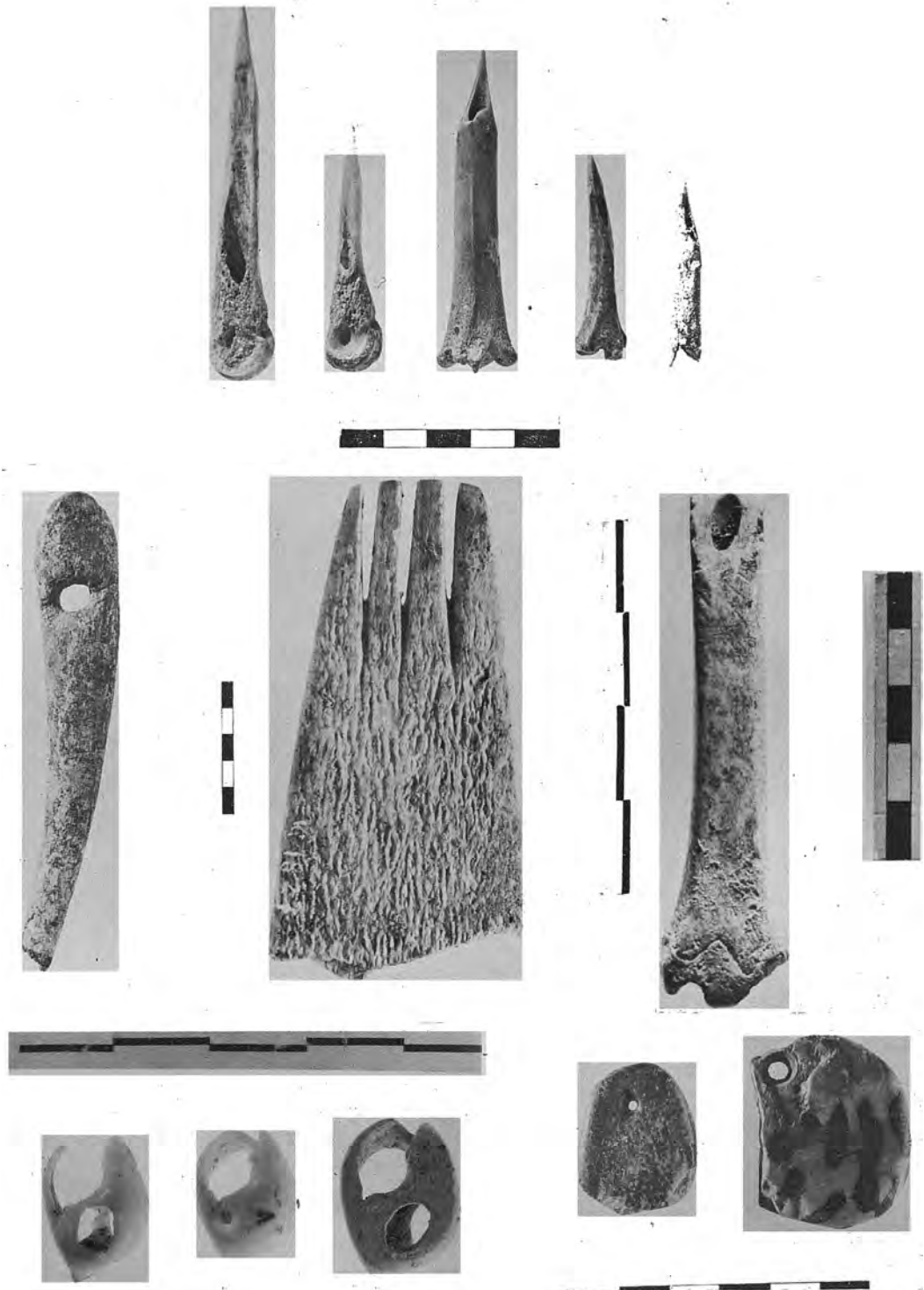
Αττική. Γrotte de Kitsos. Industrie lithique sur obsidienne

N. LAMBERT

Attique. Grotte de Kitsos : a. Armature de flèche en silex brun - rouge, b. Triangle en silex gris à retouches bifaciales, c. Lame en silex brun, d. Hachette en roche dure polie

N. LAMBERT

Αττική. Γrotte de Kitsos : a. Πoinçons en os, b. Outil courbe en bois de cervidé, c. Peigne en os poli, d. Écorçoir en os poli, e. Coquilles marines (*nassa gibbosula*) perforées et façonnées en pendeloques, f. Deux pendeloques en pierre polie

N. LAMBERT

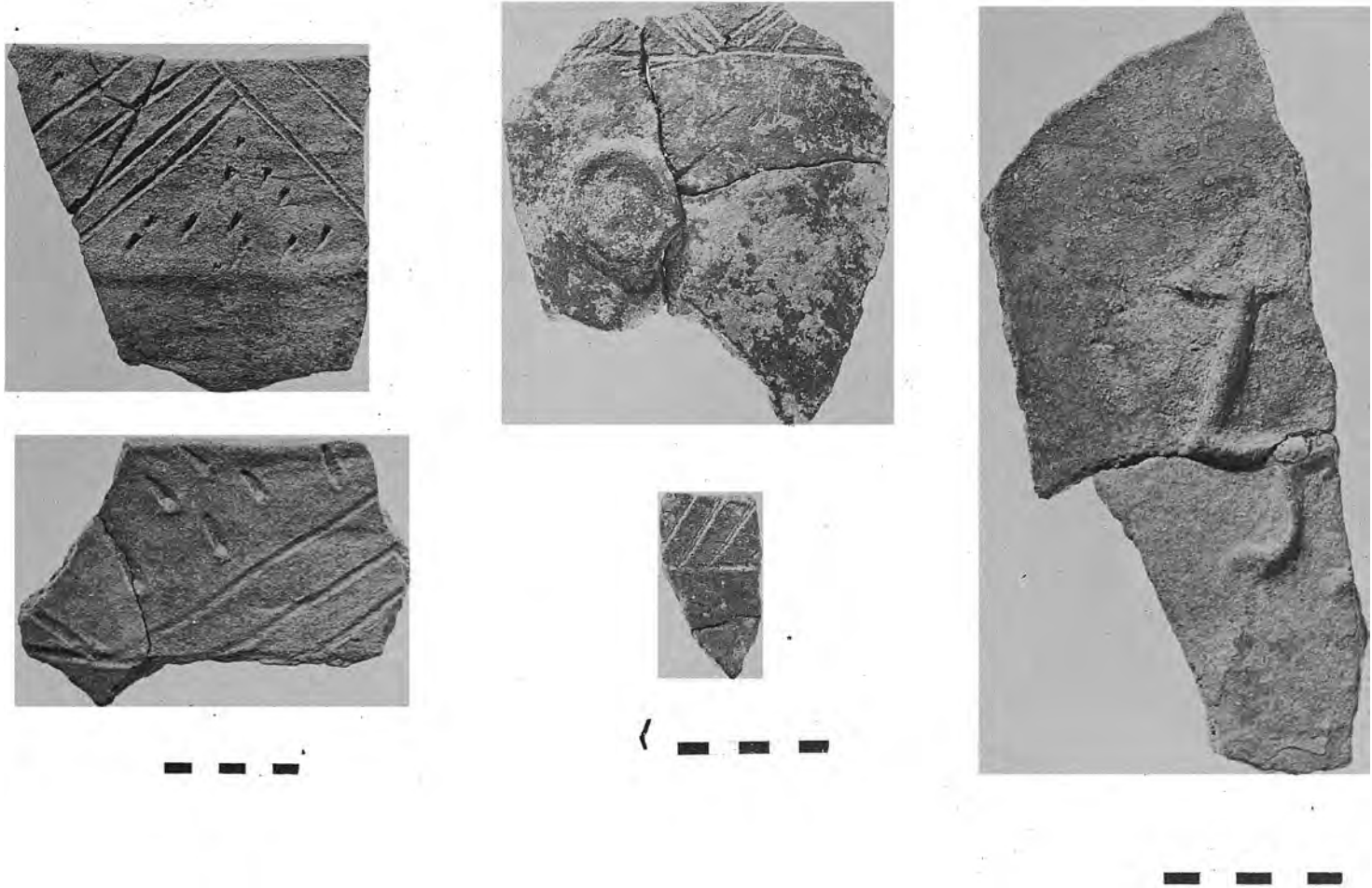
Αττική. Γrotte de Kitsos : a. Λέκυθη à figures noires de la couche Id, b. Épingle en cuivre. c. Céramique damassée rouge

N, LAMBERT

Attique. Grotte de Kitsos : a. Céramique incisée à champs pointillés, b. Céramique peinte mate. En haut : rouge sur clair, en bas : brun foncé sur clair

N. LAMBERT

Attique. Grotte de Kitsos : a. Céramique cannelée et poinçonnée du foyer Σ 2, b. Céramique incisé et pastillée du foyer Σ 2, c. Foyer 2 : Céramique à décor zoomorphe en relief

Alt-Ägina. Prähistorische Festungsmauer

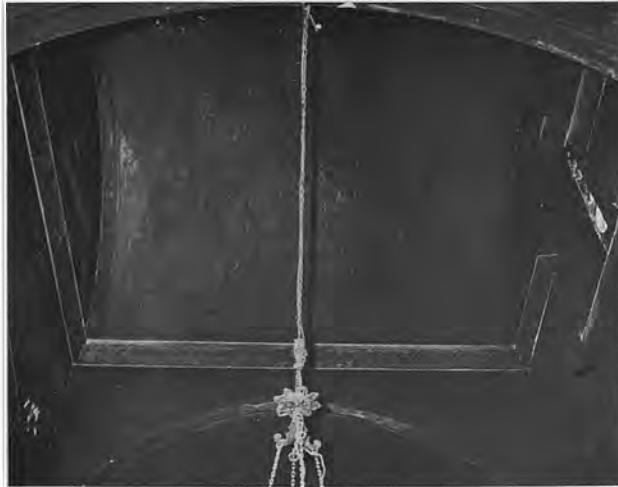
H. WALTER

Alt-Ägina : a. Prähistorische Festungsmauer, b. Porosquadermauer beim Südeingang

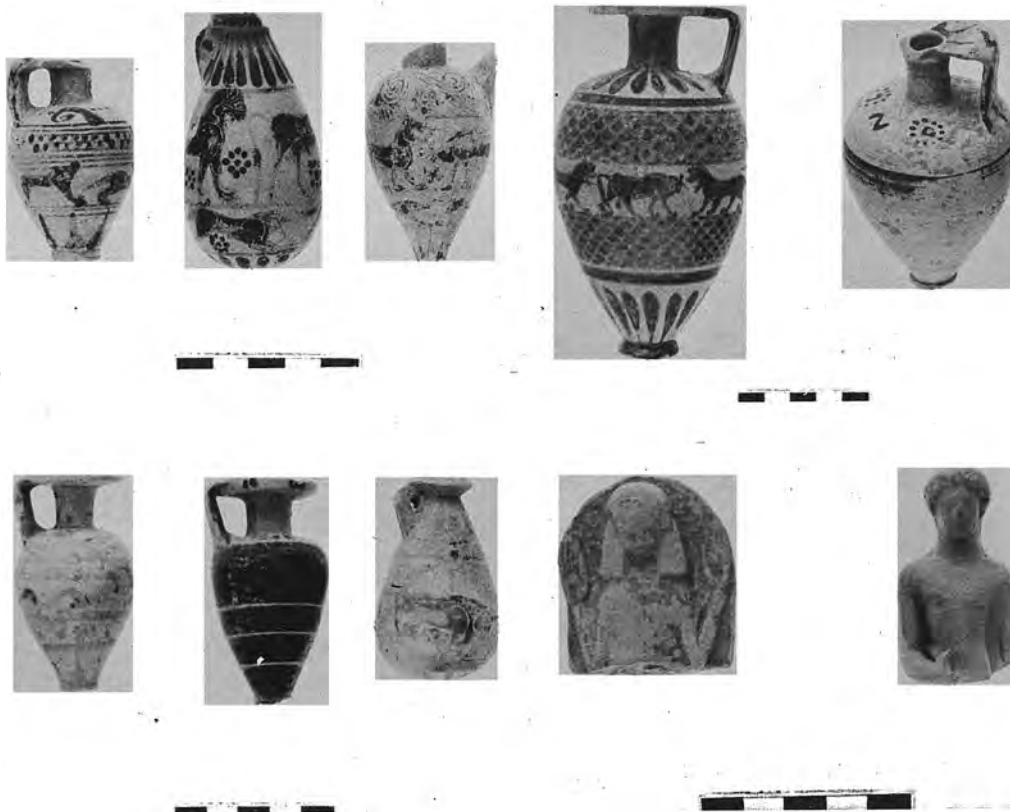

Alt-Ägina : a - b. Mittelhelladische Gefäße, c. Spätmykenische Schüssel, d. Submykenischer Krater

α. Άγιος Έλευθέριος Άθηνών. Τό έσωτερικόν πρό των έργασιών, β - γ. Άγιος Έλευθέριος Άθηνών. Ή τοιχοδομία μετά τήν άφάιρσιν των επιχρισμάτων και άποκαλυφθέντα εν αυτῇ γλυπτά, δ. Φυλή. Τό τείχος «Δέμα» κατά τήν διάρκειαν των έργασιών

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

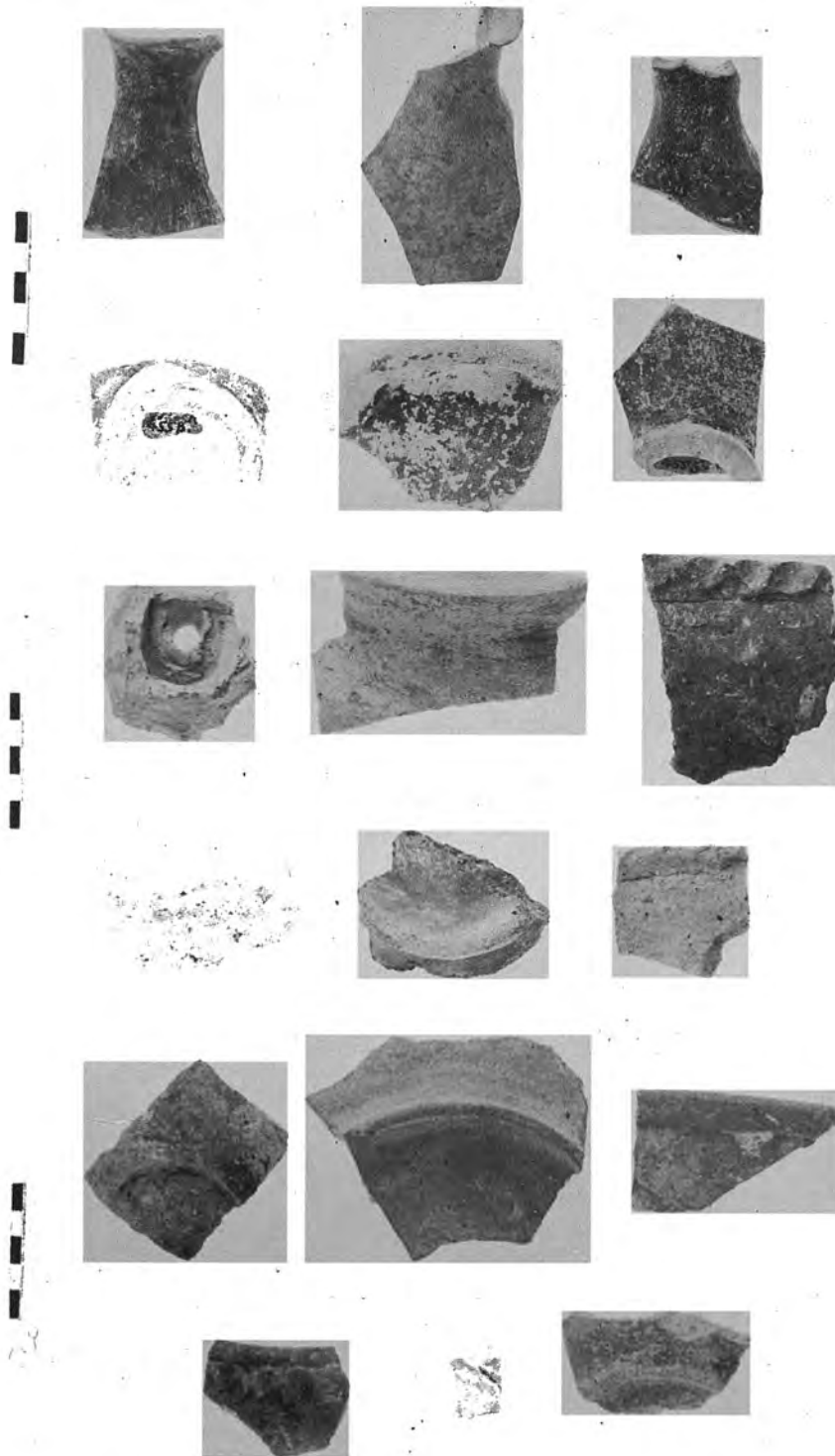
Κόρινθος. Κεραμικός Α : α. Ἄγγεϊα κατὰ χῶραν εἰς τὸν ἀποθέτην, β - ε. Ἄγγεϊα καὶ πήλινα εἰδῶλια ἐκ τοῦ ἀποθέτου

Άγιος Γεράσιμος Κορινθίας : α. Άποψις τμήματος της ανασκαφής από ΒΔ., β. Θεμέλια ΠΕ οικίας, γ. Άγωγός ΠΕ οικίας Δ, δ. Θεμέλια οικίας Β

Άγιος Γεράσιμος Κορινθίας : α. Όλμος θύρας της οικίας Β, β. Τεμάχιον άγγείου έντός της οικίας Δ, γ. Ή έστία της οικίας Α

*Άγιος Γεράσιμος Κορινθίας : α - γ. Τεμάχια αγγείων εκ τής ανασκαφής

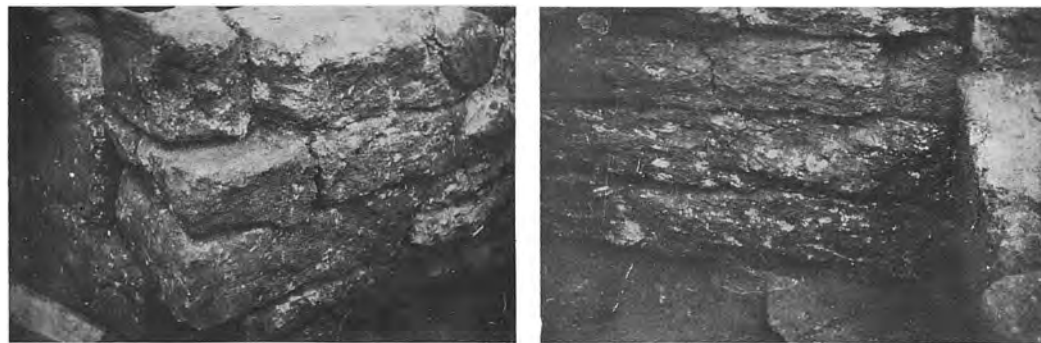

Κρητικά. Ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου τοῦ καμαροσκεπῆς τάφου

Ναυπλία : α. Άποψις τής κεντρικής περιοχής του συνοικισμού, β. Λείψανα θεμελίων ἐπὶ τής κορυφῆς λόφου, γ. Τὸ ἀνασκαφέν χάσμα 1, δ. Ὅστρακα καὶ λίθοι κατὰ τὴν α' ἀνασκαφικὴν φάσιν, ε. Ταφὴ ἀποκαλυφθεῖσα κατὰ τὴν β' ἀνασκαφικὴν φάσιν

ΕΥΑΓΓ. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Ἄργος. Οἰκόπεδον Λειβαδίτου : α - β. Τὸ πώρινον οἰκοδόμημα, γ - ζ' . Τάφος πρώιμων γεωμετρικῶν χρόνων καὶ ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ

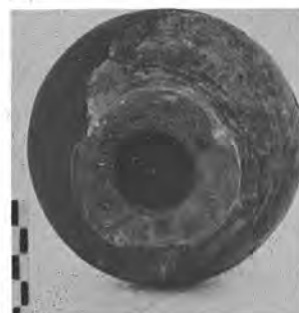
*Αργος. Δειράς : α - β. Τάφος Λ1 και οστά εις τὸ ἄκρον θαλάμου, γ. Ἑλληνιστικὴ ταφὴ ὑπεράνω τοῦ δρόμου τοῦ τάφου Λ2, δ. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου Λ2, ε. Εὐρήματα ἐκ τοῦ τάφου Λ2

ΕΥΑΓΓ. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Ἄργος : α - β. Ἐθνικὸν Γυμναστήριον. Οἱ τάφοι 1 καὶ 2 τῆς βορείου πλευρᾶς, γ. Ἐθνικὸν Γυμναστήριον. Ὁ τάφος 1 τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, δ - η. Οἰκόπεδον Ἐργατικοῦ Κέντρου. Ὁ πρωτογεωμετρικὸς τάφος καὶ ἀγγεῖα ἐξ αὐτοῦ

ΕΥΑΓΓ. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

*Άργος. Οικόπεδον Οικονόμου : α. Τοίχοι ΜΕ και μυκηναϊκῶν χρόνων, β. Ὁ περίβολος τοῦ τύμβου, γ. Ὁ τάφος 2, δ. Ὁ ταφικὸς πίθος 3, ε-ζ. Ἄγγεϊα ἐκ τοῦ τύμβου

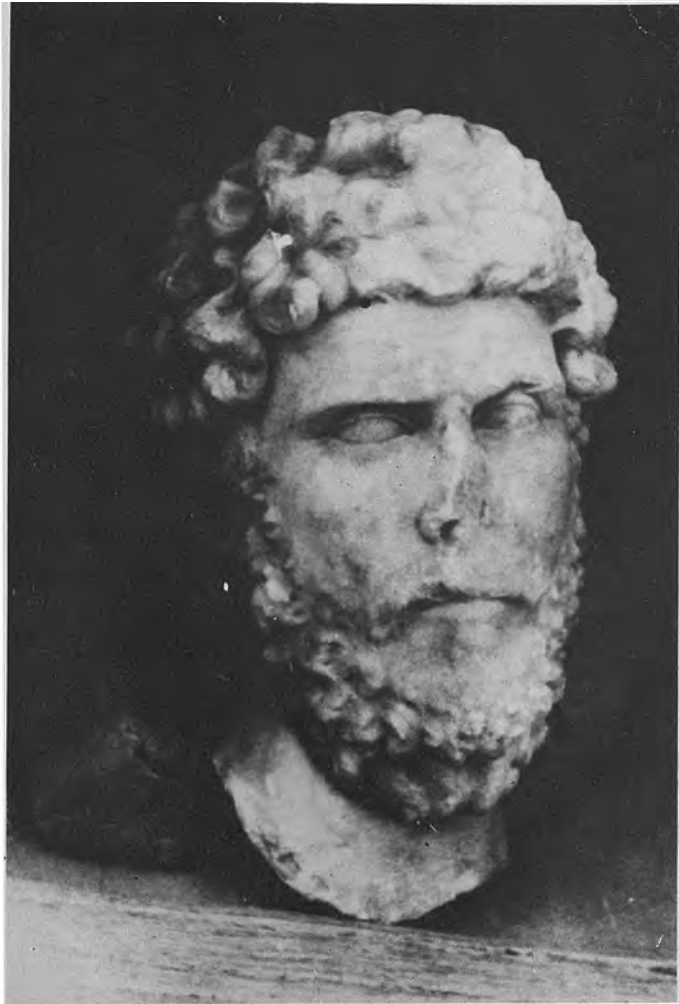
*Αργος : α. Οικόπεδον Θεοδωροπούλου. Τάφος I και πίθος I, β. Οικόπεδον Θεοδωροπούλου. Τυμβοειδής ὄψις τοῦ ὀλοιτρόχου, γ - ε. Οικόπεδον Θεοδωροπούλου. Ἄγγεϊα ἐκ τῶν τάφων I καὶ II, ζ'. Οικόπεδον Σταυροπούλου. Ὁ γεωμετρικὸς τάφος, ζ. Οικόπεδον Σταυροπούλου. Σιδηρᾶ λαβὴ ξίφους

ΕΥΑΓΓ. ΠΡΩΤΟΨΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

α. Άργος. Οικόπεδον Τσελεμπατιώτου. Τοίχοι ΜΕ και μυκηναϊκῶν οίκων, β. Σκάλα Μαλανδρενίου. Ὁ πύργος, γ. Σκάλα Μαλανδρενίου. Σφόνδυλος κίονος, δ. Νησίδες Ρόμβη Τολοῦ. Τοίχος ρωμαϊκῶν χρόνων, ε. Οἰνόη (Μάζι). Πολυγωνικὸς τοίχος, ς'. Οἰνόη (Μάζι). Βάσις κίονος

ΕΥΑΓΓ. ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ - ΔΕΪΛΑΚΗ

Ἄστρος : α. Μαρμαρίνη κεφαλή, β. Χαλκοῦν-ειδώλιον βοῦς

Σπέτσαι. Ἁγία Μαρίνα : α. Ἐξοψη τῆς ἄκρας ἀπὸ τῆς θαλάσσης, β. Ἡ μετὰ Ἁγίας Μαρίας καὶ Ἁγίου Δημητρίου χερσόνησος, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὰ λείψανα τῆς δευτέρας παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

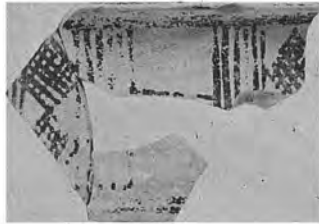
Corinth. View of excavated area around Sacred Spring, from South, showing Proto - Corinthian house in foreground. Triglyph Wall of Sacred Spring in upper right corner

CH. K. WILLIAMS

Corinth. View of excavated area around Sacred Spring, from North, showing Geometric wall, Classical steps, and Proto - Corinthian house in background

CH. K. WILLIAMS

Corinth : a. Two Late Geometric skyphoi from fill behind Geometric Terrace Wall, b - c. Protogeometric sherds from fill under Proto - Corinthian house, d - e. Late Proto - Corinthian vases from house, f. Two - handled cup from house

CH. K. WILLIAMS

Corinth : a. Late Neolithic levels at west end of Roman Forum, from Southwest, b. Early Geometric skyphos from grave, west end of Forum, c. Late Neolithic bowl from west end of Forum, d. View of Demeter Sanctuary, from North

CH. K. WILLIAMS

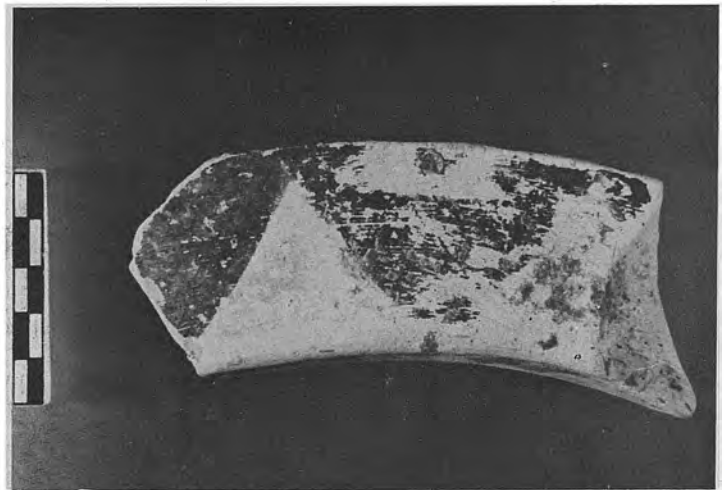
Corinth : a. Geometric oinochoe, b - c. Two early 6th cent. aryballoi, d. Ptolemaic faience hydria, e. Inscribed poros fragment of Wall Block

H. S. ROBINSON

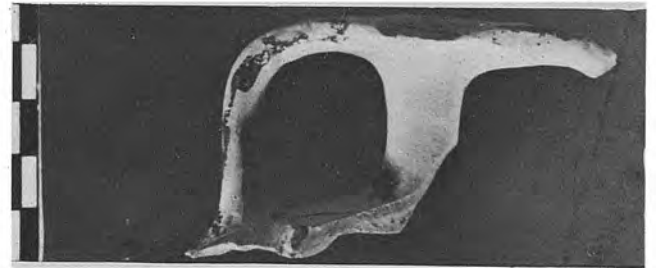
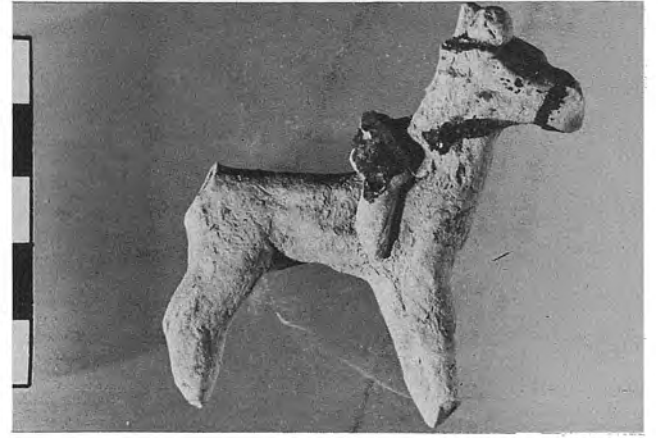
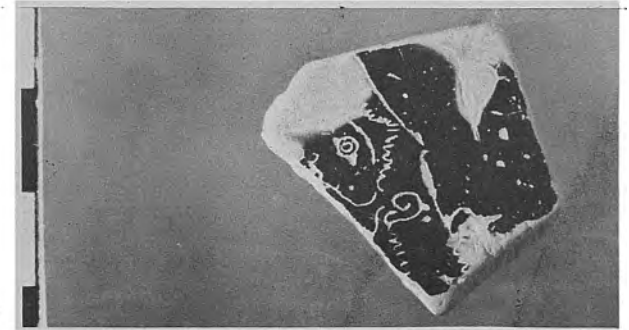

Isthmia : a. Filis Trench 70 - 1 from North, b. Filis Trench 70 - 2 from North, c. Filis Trench 70 - 8, Graves 6, 7 and 5 from East

P. CLEMENT

Isthmia : a. Perirrhanterion fragment (IPG 70 - 8), b. Loomweight (IM 70- 14), c. The perirrhanterion fragment *in situ*, d. Rim fragment (IPG 70- 30)

XPONIKA A. A. 26 (1971)

ΠΙΝΑΞ 79

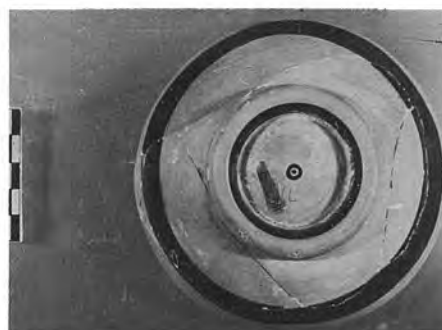
Isthmia : a. Northwest channel of System from bottom of Access Shaft, b. Attic black - figure fragment (IPG 70 - 14), c. Horse and rider (IM 70 - 11), d. Fragment of LH IIB stirrup jar (IPH 70 - 1)

P. CLEMENT

Isthmia : a. IPG 70 - 33 fragment with graffito from fill in EF 70 - I, b. E(ast) F(ield) Trench 70 - I from East

P. CLEMENT

Isthmia : a. EF 70 - II from Southeast, b. Corner of North Parallel Wall in EF 70 - II, from North, c. IPG 70 - 12, rim and shoulder of vase from footing trench of South Parallel Wall in EF 70 - II, d. Attic one - handed cup (IPG 70 - 13), e. Underside of the preceding

P. CLEMENT

Isthmia : a. EF 70 - VII from North, b. EF 70 - VI from Northwest

P. CLEMENT

Isthmia : a. EF 70 - VI from Southeast, b. Sundial IM 70 - 39

P. CLEMENT

Isthmia : a. Stamped tile (IA 70 - 21), b. Lamp (IPL 70 - 24) from Water - Channel in EF 70 - VI, c. Lamp (IPL 70 - 27) from Water - Channel in EF 70 - VI, d. Lamp (IPL 70 - 15) from fill in EF 70 - VI

P. CLEMENT

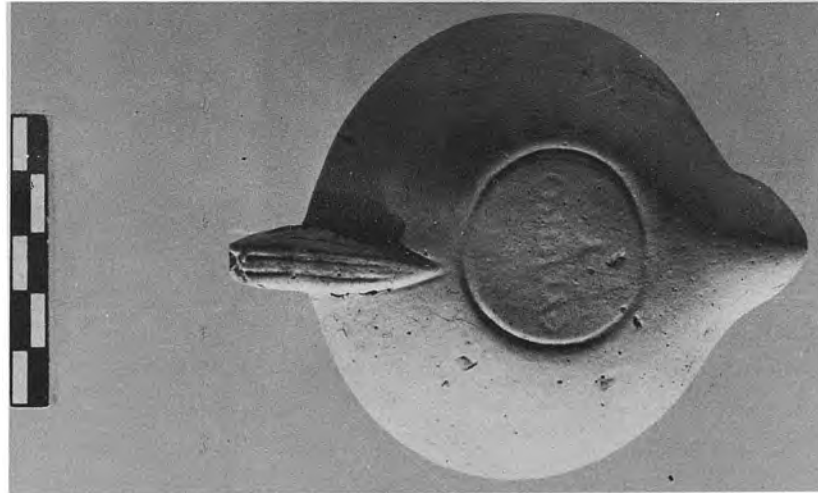
Isthmia : a. EF 70 - III and IV from Northeast, b. EF 70 - IV from Northeast

P. CLEMENT

Isthmia : Jug IPR 70 - 13 from pottery deposit in EF 70 - III and mugs IPR 70 - 15 (top left) and 16 (top right) from footing trench

P. CLEMENT

Isthmia : a. Lamp IPL 70 - 37 from deposit in EF 70 - III, b. Base of IPL 70 - 37 signed Εδπόρου, c. Lamp IPL 70 - 49 signed 'Επιτυγάνου

P. CLEMENT

Isthmia : Pottery from deposit in EF 70 - V. Top, from left to right : IPR 70 - 50, 49. Bottom, left to right : IPR 70 - 61, 53

P. CLEMENT

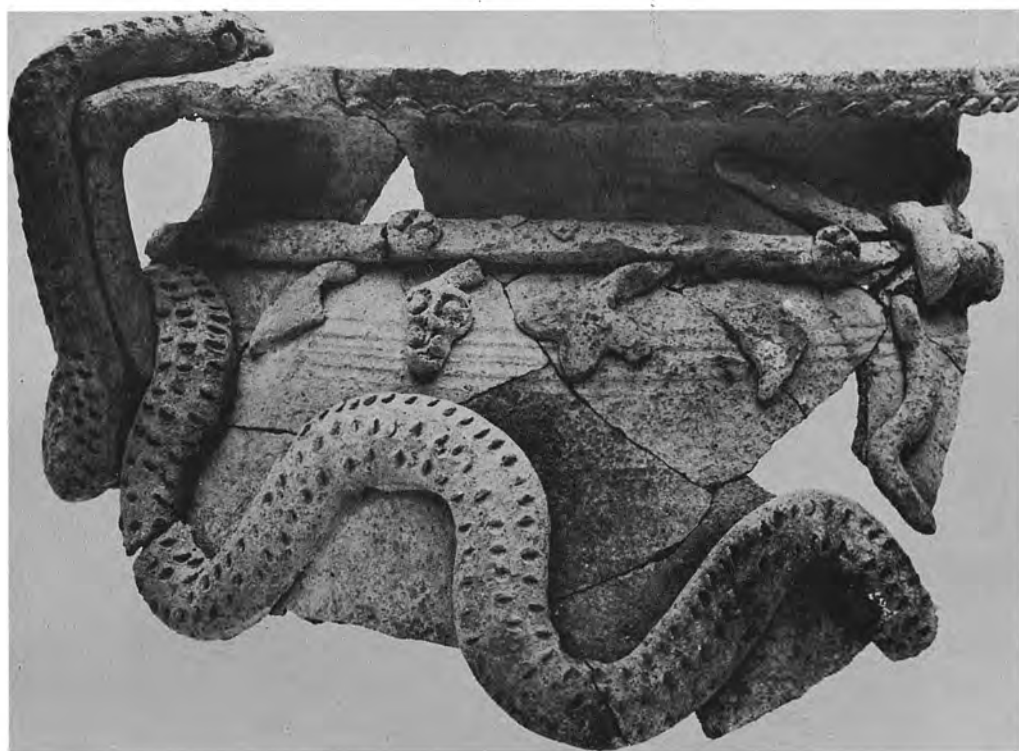
Isthmia. Pottery from Deposit in EF 70 - V. Top, left to right : IPR 70 - 54, 52. Bottom, left to right : IPR 70 - 42, 58

P. CLEMENT

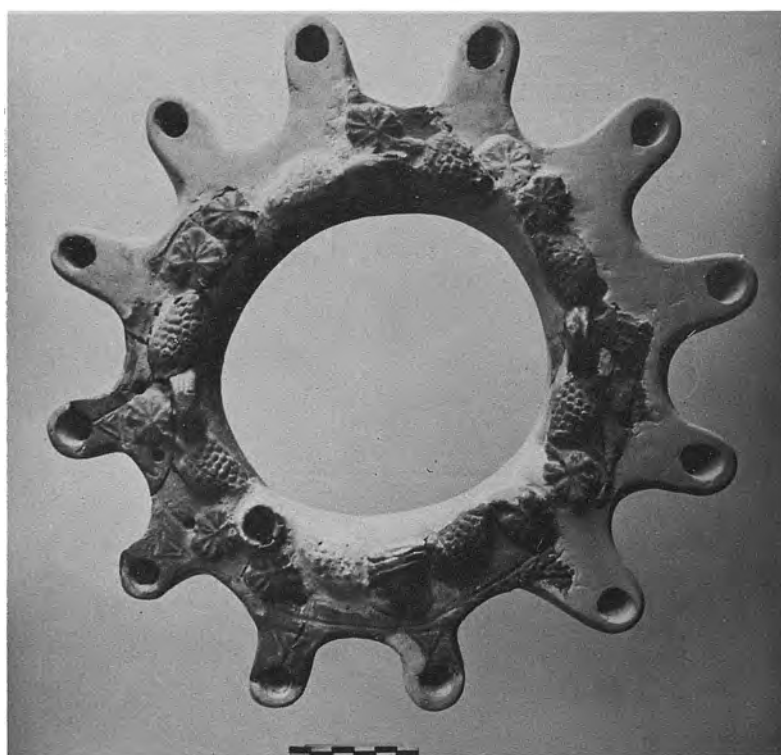
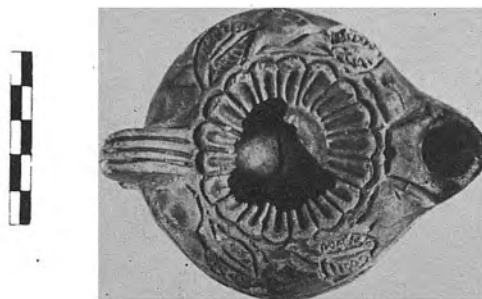
Isthmia : a. Entrance to tunnel in EF 70 - V, from North, b. Tunnel in EF 70 - V, view from bottom of Entrance - Shaft

P. CLEMENT

Isthmia : a. Base of IPL 70 - 153 with signature, b. Lamp IPL 70 - 153 from Tunnel in EF 70 - V, c. IPR 70 - 80, krater from Tunnel in EF 70 - V

P. CLEMENT

Isthmia : a. Lamp IPL 70 - 140 from Tunnel Entrance - Room, b - c. Lamp IPL 70 - 193 from Tunnel Entrance - Room

P. CLEMENT

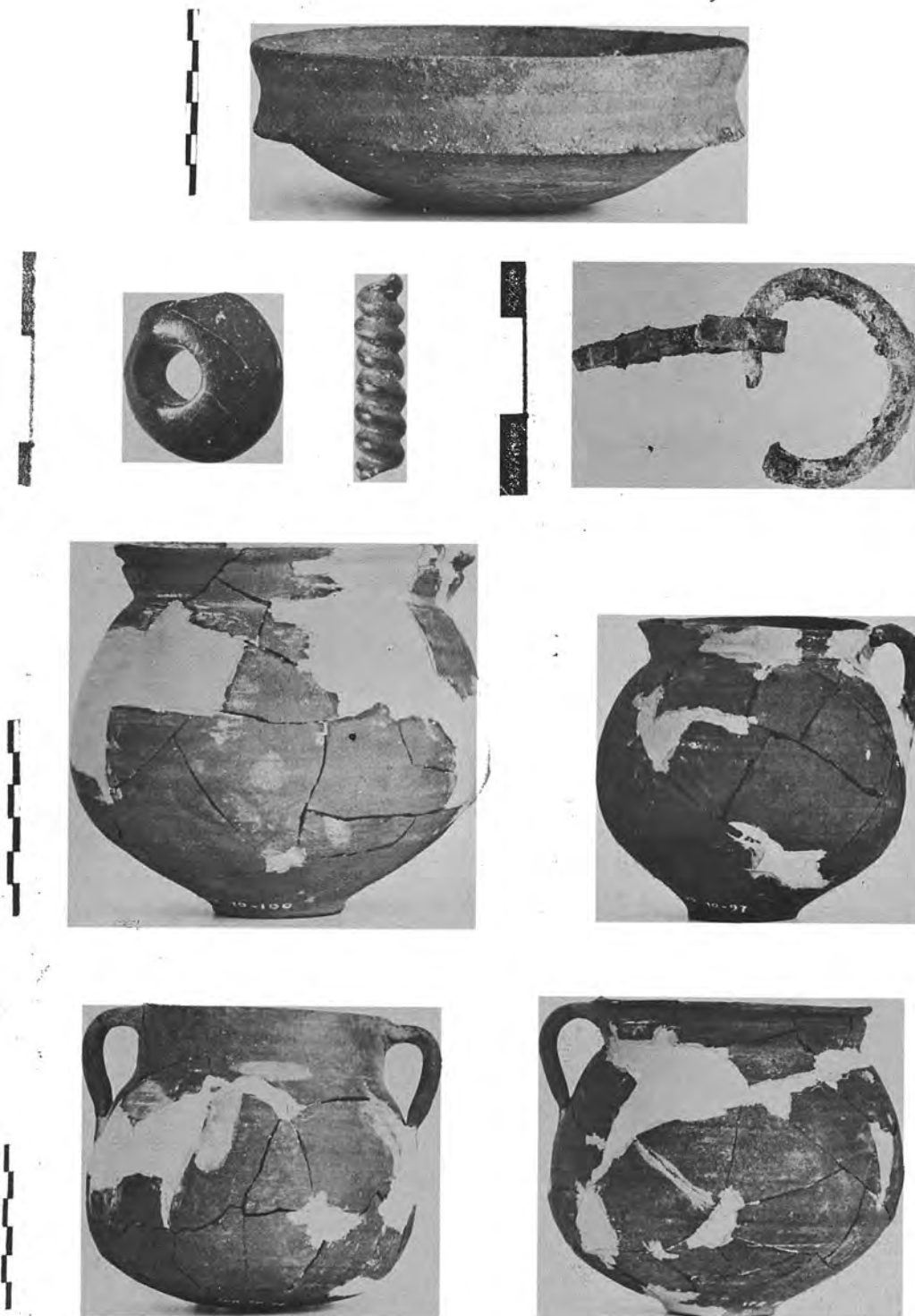
Isthmia : a. Trans - Isthmus Wall, view looking East from western jog in wall, b. Trans - Isthmus Wall, view looking South from western jog in wall

P. CLEMENT

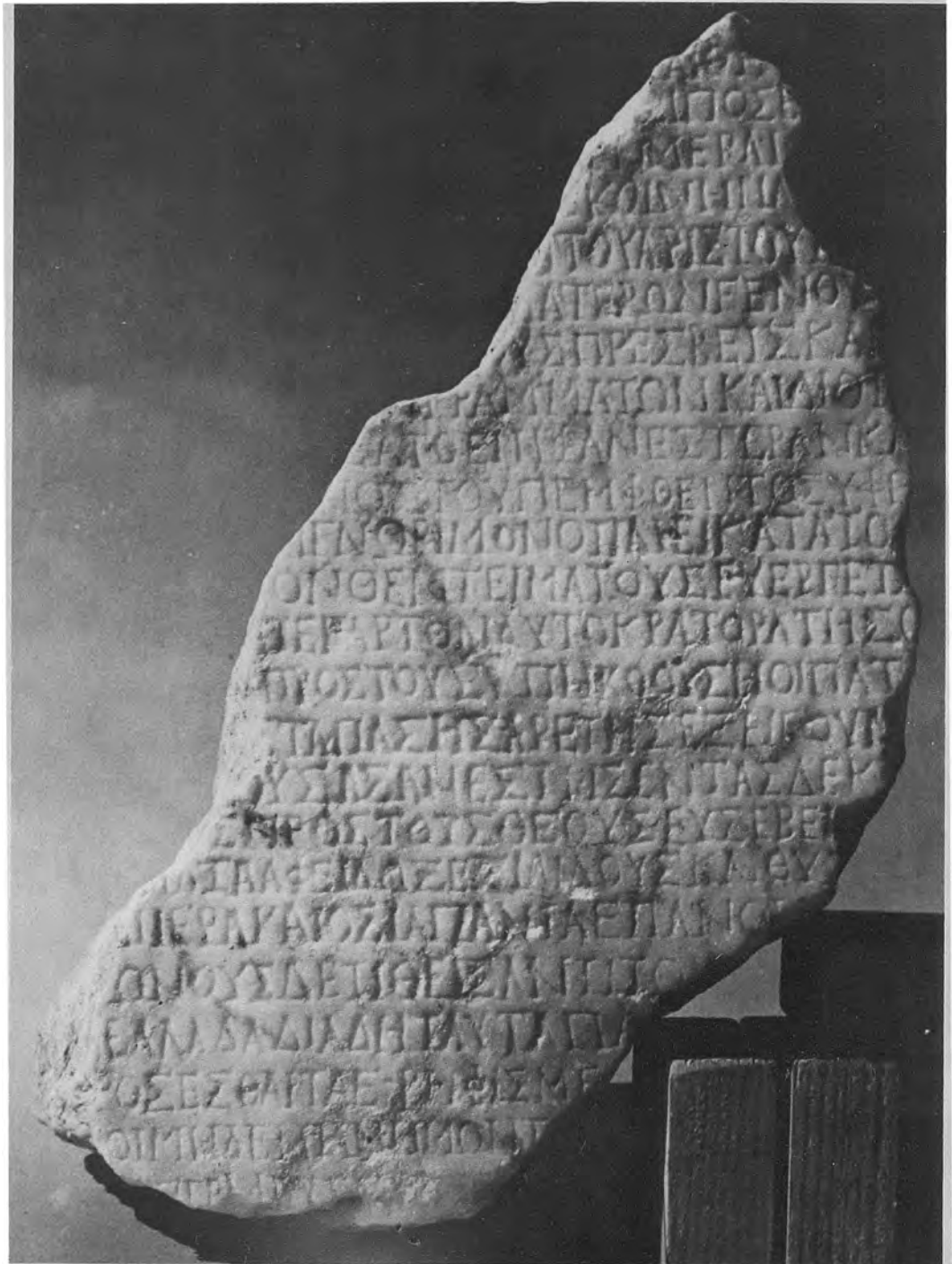
Isthmia : a. Cross wall with inscription, from East, b. Junction between Trans - Isthmus Wall and wall of Roman Bath, from West

P. CLEMENT

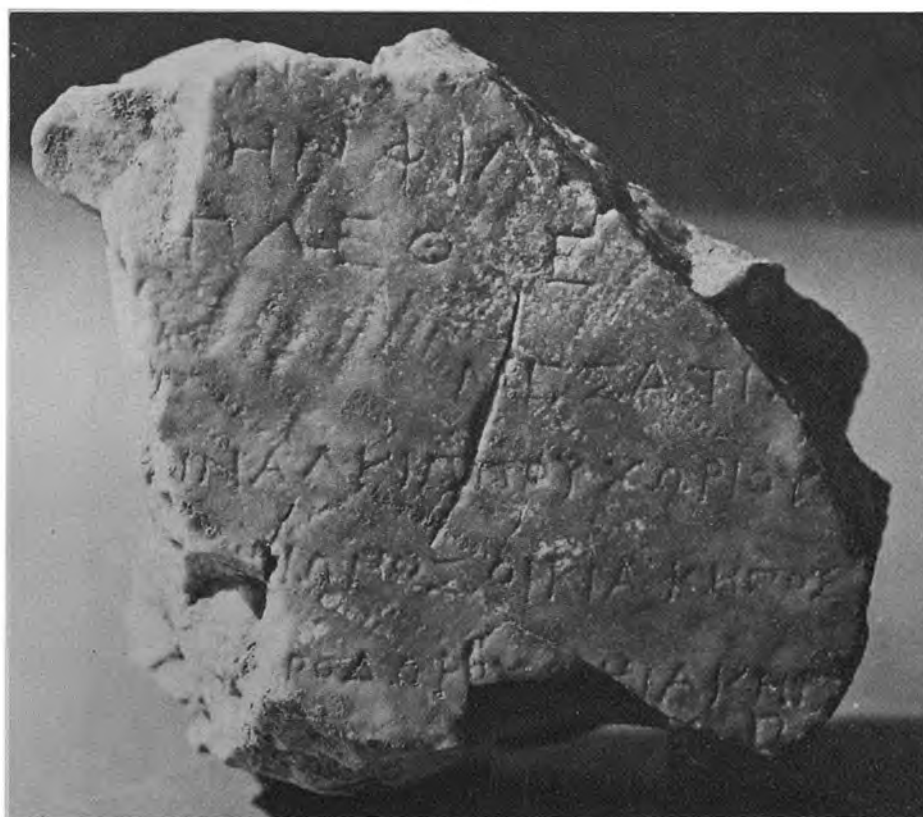
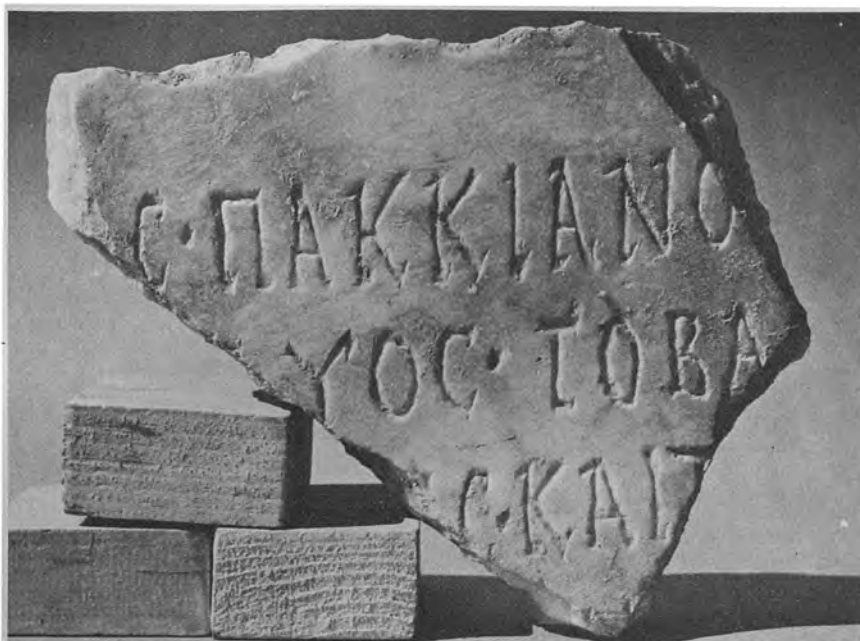
Isthmia : a. IPR 70 - 26 bowl from grave against Trans - Isthmus Wall, b. IM 70 - 54 black - stone bead and silver chain from grave against Trans - Isthmus Wall, c. IM 70 - 32 buckle from grave against Trans - Isthmus Wall, d. IPR 70 - 100, left, and 97, right, from deposit by GB gate, e. IPR 70 - 98, left, and 99, right, from same deposit as preceding

P. CLEMENT

Isthmia : Fragment of decree from Trans - Isthmus Wall (Σ 70 - 2)

P. CLEMENT

Isthmia : a. Inscribed marble from Trans-Isthmus Wall (ΙΣ 70-6), b. Inventory (ΙΣ 70-5)

Phlius : a. Inscription, b. Column bases uncovered by old excavation, c. Theater seat in old excavation trench

WILLIAM R. BIERS

Argos : a. Vue générale de la fouille, prise de l' E., b. Vue d'ensemble, prise du NO. Au premier plan, la partie N. du portique

Argos : a. Tombe géométrique, b. Cratère géométrique récent. Détail de la panse, c. Le temple d'Aphrodite, vu de l' E., d. Sondage Anagnostopoulos. Constructions romaines

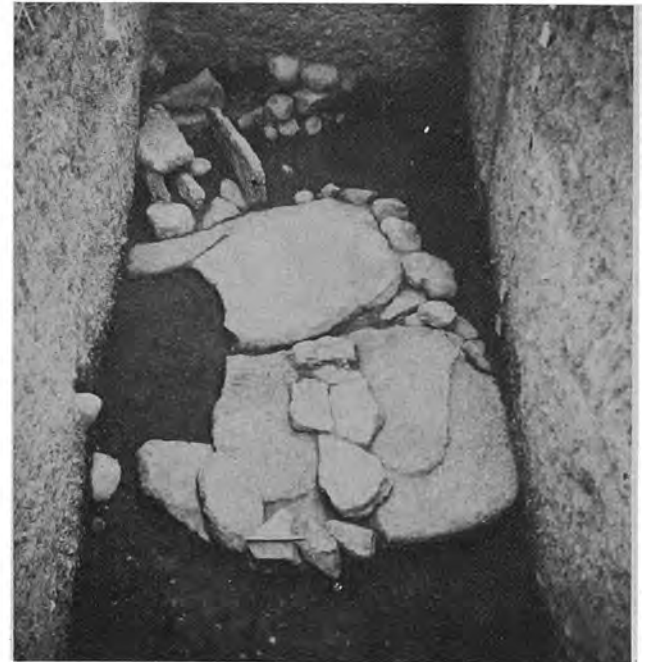
Asine from the sea. The lower slope of the Barbouna hill to the left

CARL - GUSTAF STYRENIUS

Asine : a. Corner of a Geometric house, b. Corinthian kotyle from child burial 11 A, c. Protogeometric house wall, d. Protogeometric Tomb 5 B, e. Protogeometric skyphos from Tomb 5 B

CARL - GUSTAF STYRENIUS

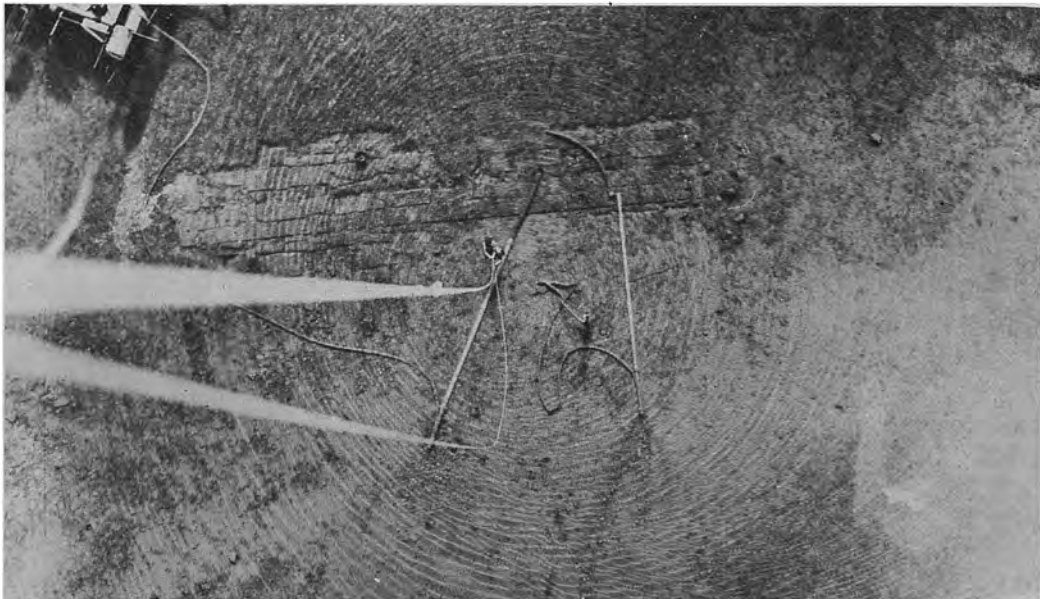
Asine : a. Middle Helladic III double vase from Tomb 5 D, b. Middle Helladic Tomb 4 D with Tomb 4 C to the left, c. Middle Helladic double grave in Trench 3

CARL - GUSTAF STYRENIUS

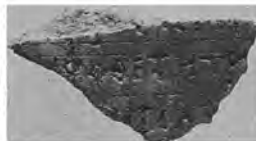
Porto Cheli : a. Remains of two classical houses and street by the city wall, southwest of the East Tower,
 b. Buildings 1 and 2, northeast side of Porto Cheli Harbor

MICHAEL H. JAMESON

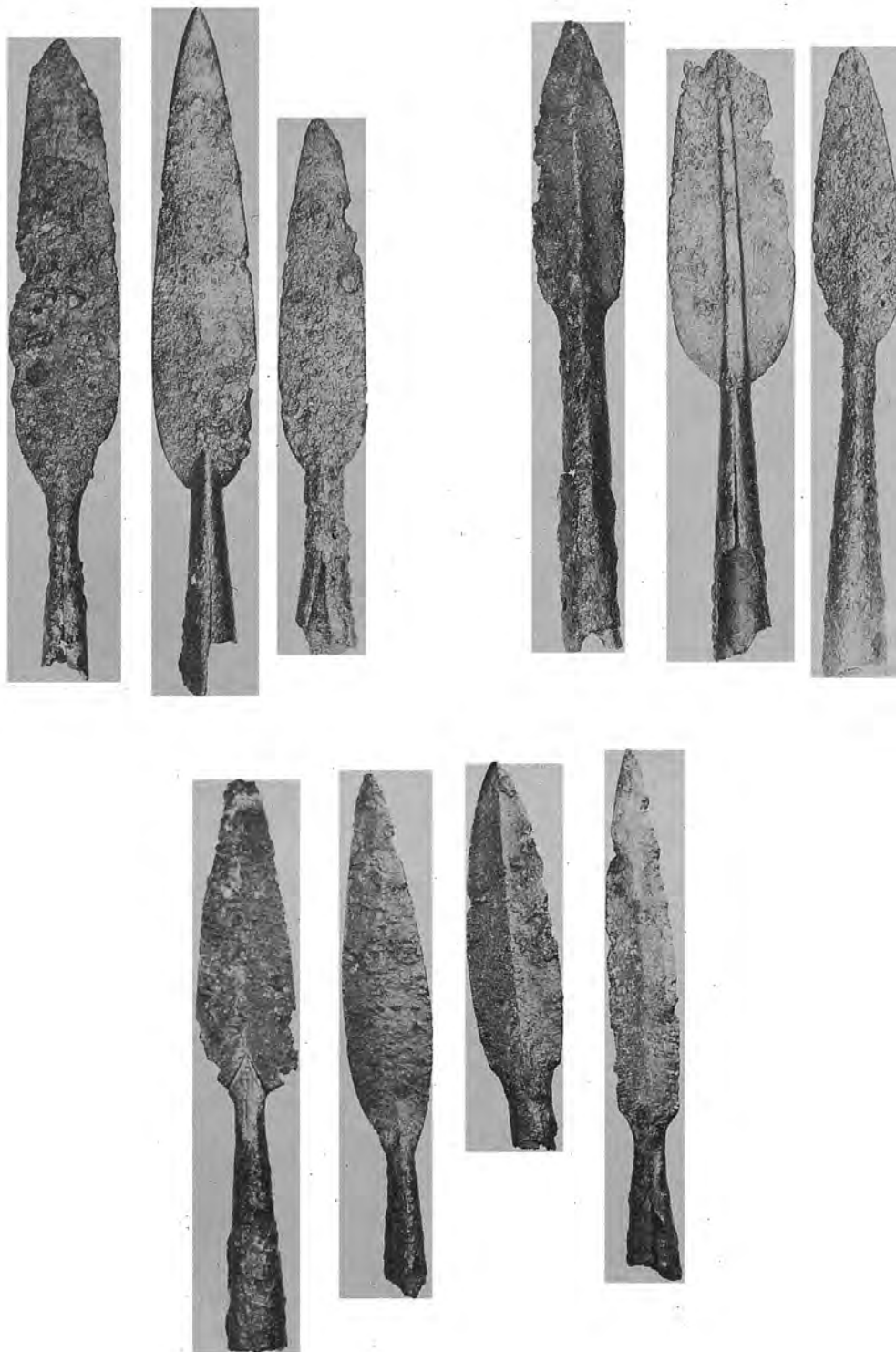
Porto Cheli Harbor : a - b. Left torso of marble statue. Young male. Early fifth century (?), c. Monumental altar to southeast of Building 2

MICHAEL H. JAMESON

Γ. ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

α. Νεάπολις Βοιωτών. Τεμάχια τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Διοκλητιανείου Ἐδίκτου, β. Κανδήλα Ἀρκαδίας. Ἄποψις τοῦ διασέλου, γ. Νεάπολις Βοιωτών. Τὸ caldarium τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου, δ. Νεάπολις Βοιωτών. Τὸ ρωμαϊκὸν βαλανεῖον. Ἡ Δ. πλευρὰ τῆς ἀνασκαφῆς, ε. Ἅγιος Γεώργιος Βοιωτών. Τμήμα τοῦ περιβόλου τοῦ ἀρχαίου ὄχυρου

Άρκαδία. Κανδήλα : α - γ. Αίχμαι δοράτων εκ περισυλλογής

Μεσσηνία, Κυπαρισσία : α. Εθρήματα εκ του τάφου Β οδοῦ Χριστιανουπόλεως, β - γ. Οικόπ. 'Α. Χρονοπούλου. Κάτωφιν ἀνασκαφῆς

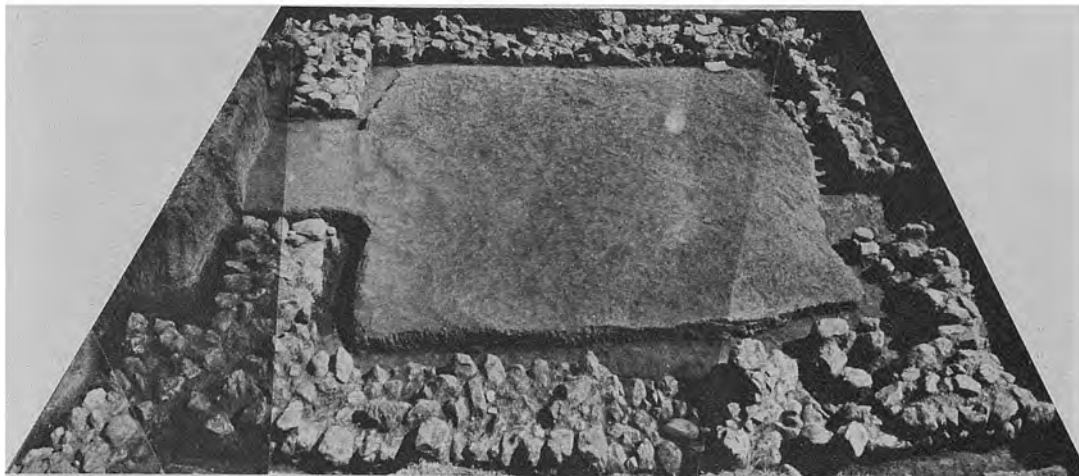
Μεσσηνία. Ἀκοβίτικα : α. Τὸ μέγαρον Β καὶ εἰς τὸ βάθος τὸ νότιον συγκρότημα ἀπὸ ΒΔ., β. Γενικὴ ἀπο-
ψεις τοῦ νοτίου συγκροτήματος ἀπὸ ΒΑ.

Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

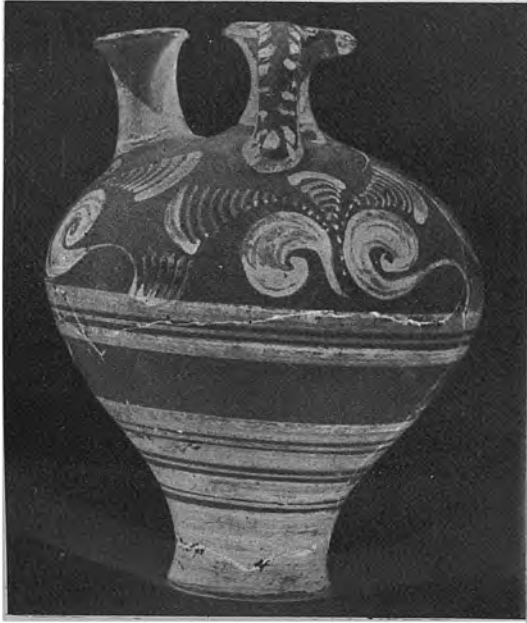

Μεσσηνία. Ἄκοβίτικα : Τὸ νότιον συγκρότημα ἀπὸ ΝΑ., β. Οἱ τοῖχοι II, III καὶ IV τοῦ νοτίου συγκροτήματος

Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

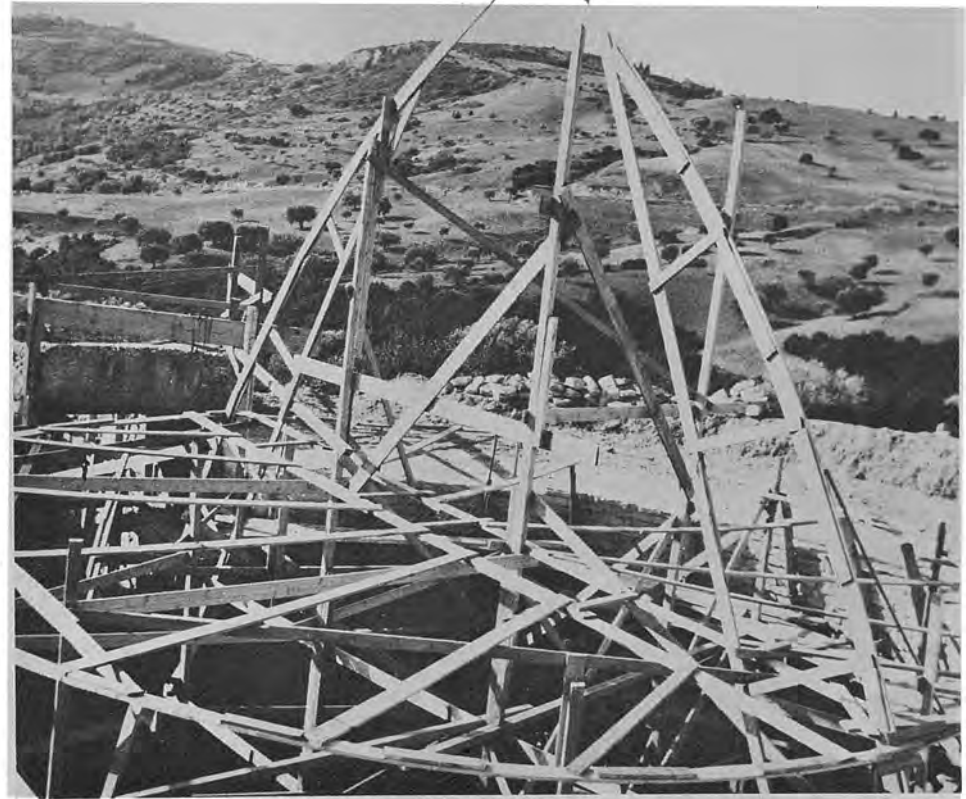

Μεσσηνία. Ἀκοβίτικα : α. Τὸ ἀνατολικὸν δωμάτιον, β. Ἡ παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου πεντάπλευρος κατασκευή

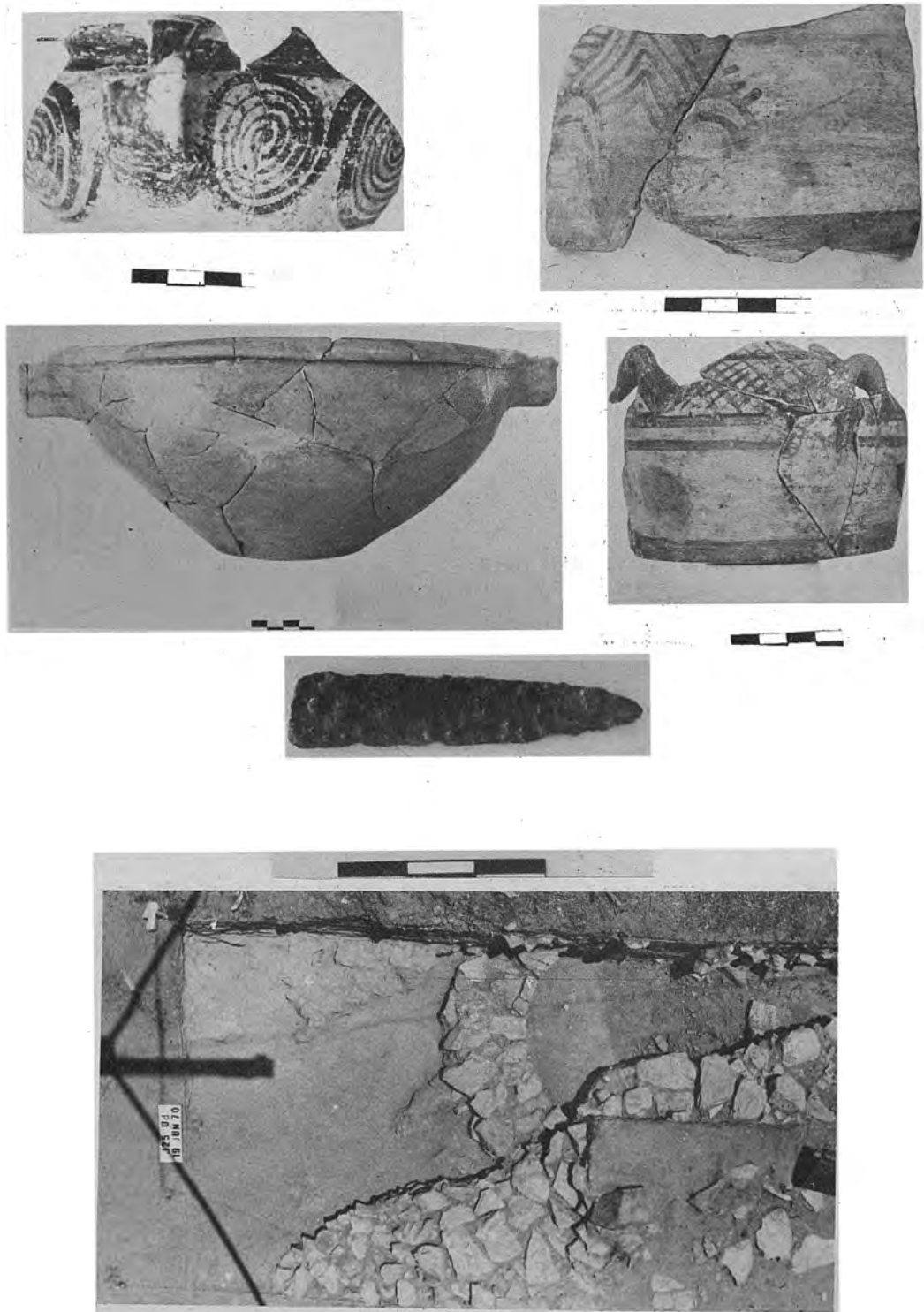
Ριζόμυλον Μεσσηνίας. Οικόπεδον Β. Κανελλοπούλου : α - ε. Εβρήματα εκ του ΥΕ ΠΑ θαλαμοειδους τάφου

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

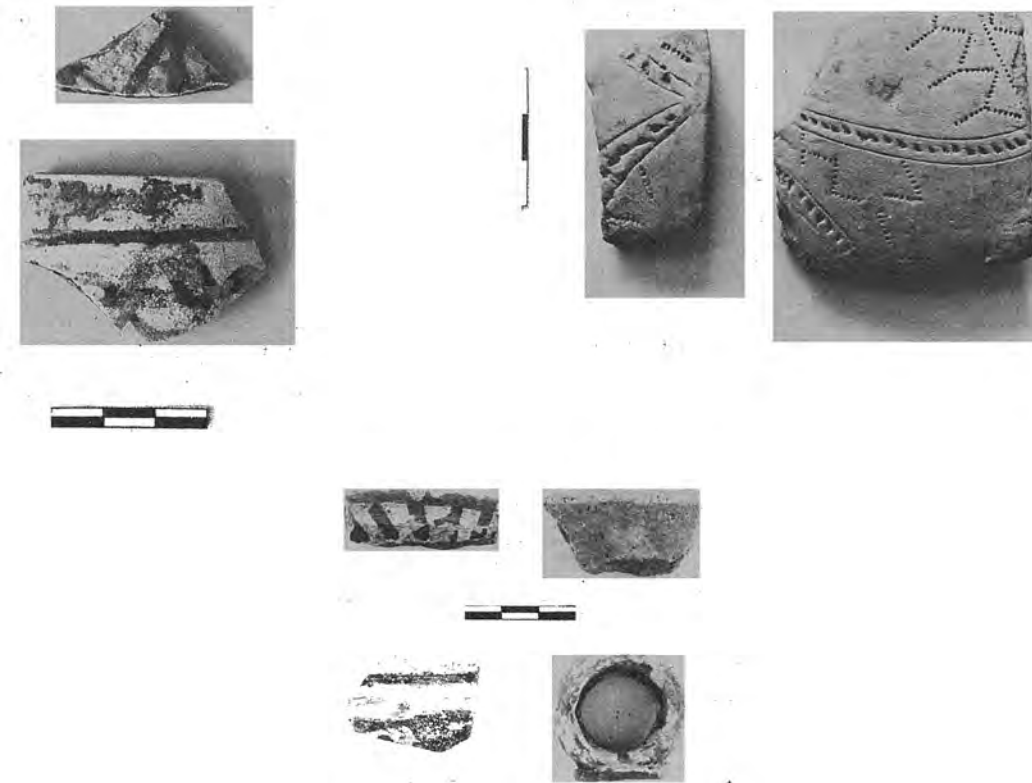
Μεσσηνία : α. Μουσείον Καλαμάτας. Ειδώλια γεωμετρικῶν χρόνων ἐκ τοῦ χαρίου Μίλα, β. Μουσείον Καλαμάτας. Χαλκοῦν κάτοπτρον ἐξ Ἀρσινόης, γ. Περιστεριά. Ἀναστήλωσις θολωτοῦ τάφου

Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Nichoria : a. Early Mycenaean cup, b. LH IIIB sherd, c. LH III bowl, d. LH IIIB alabastron, e. LH III bronze knife, f. Circular stone structure and "Fortification" Wall

W. A. McDONALD - R. T. HOWELL

Nichoria : a. Constantinople "White Ware", b - c. Medieval sherds, d. Pithos *in situ*, e. Shaft grave

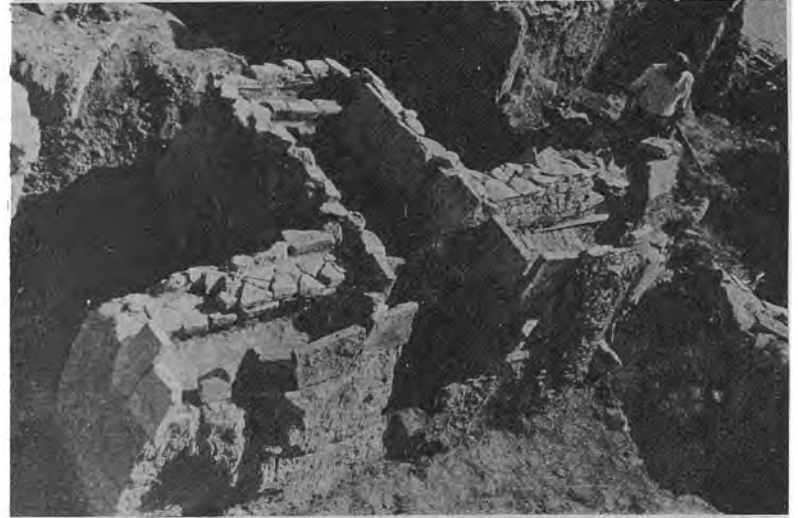
Nichoria : a. Early Mycenaean sherd, b - d. LH IIIA sherds, e. Geometric sherd

W. A. McDONALD - R. T. HOWELL

Ἄρχαία Ἡλῖς : α. Τὸ παλαιότερον καὶ τὸ νεώτερον λουτρόν, β. Θησαυρὸς χαλκῶν νομισμάτων, γ. Ἄποψις τοῦ περι τὸν βωμὸν τομέως ἀπὸ ΝΔ.

Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Ἄρχαία Ἥλις : α. Τὸ κτίσμα Α 23 καὶ ὁ τοῖχος Γ 14, β. Τὸ κτίσμα Α 28, γ. Ἡ ταφή τοῦ κτίσματος Α 31,
δ. Τὸ κτίσμα Α 31

Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Ἀρχαία Ἡλις : α. Ταφικός πίθος ἐλληνιστικῶν χρόνων, β. Ὁ χώρος τῶν κτισμάτων Γ 13, Α 17 καὶ Β 12 ἀπὸ ΝΑ.

Ἄρχαία Ἡλῖς: α. Τὰ κτίσματα Α 26, Α 22 καὶ Α 25 κάτωθι τῆς οἰκίας Γ 9 ἀπὸ ΝΔ., β. Γενικὴ ἄποψις τῶν τριῶν κλιβάνων καὶ τοῦ κτίσματος Α 15, γ. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀντηριδατοῦ ἀναλήμματος

Ἄρχαία Ἑλῆς : α - ε. Ἄγγεῖα καὶ δοστρακά ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς

Θ. Γ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

Ἄρχαία Ἥλις: α. Κεφαλή πηλίνου ἀγαλματίου, β. Κορμός πηλίνου ἀγαλματίου, γ. Πηλίνη ὑδρορροή

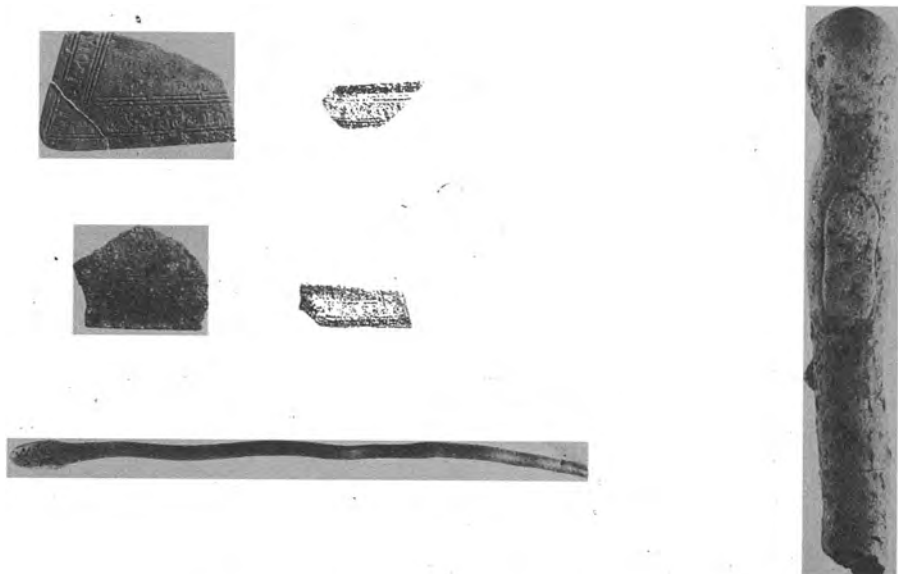

Βάσσαι : α. Ἀποψις τῆς θεμελιώσεως μετὰ χρήσεως λίθων ἐκ τοῦ προίκτινείου ναοῦ, β. Ἀναλήματα πρὸς
Δ. τοῦ ναοῦ

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

Βάσσαι : α - δ. Εθρήματα ἐκ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ε. Θεμελίωσις ἀρχαίου ναοῦ

Βάσσαι : α - γ. Ευρήματα εκ του αρχαϊκού ναοῦ, δ. Κλασσικὸς ναός. Θεμελίωσις στυλοβάτου καὶ στήριξις δαπέδου σηκοῦ

Λ. ΠΑΡΑΛΑΜΑ

Μουσείον Ὀλυμπίας : α. Χαλκή κνημὶς ἐκ τοῦ Κλαδέου, β - γ. Χαλκᾶ εἰδώλια ζώων ἐξ Ἀρχαίας Ὀλυμπίας, δ. Πρασιδάκι. Χαλκοὺν ἀγαλμάτων Ἀθηνᾶς, ε. Κορμὸς μαρμαρίνου ἀγαλματίου ἐκ Συμπούλου Πηνειᾶς

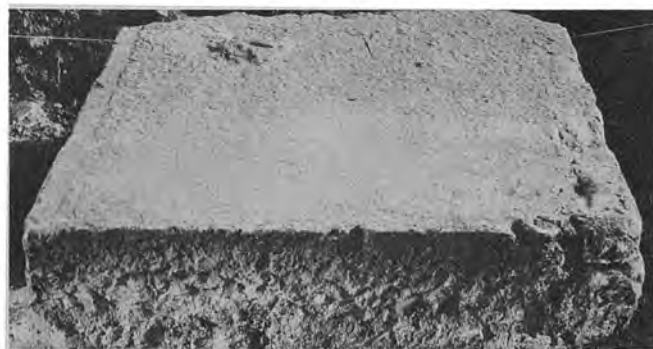
Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια. *Αποψις του ἀνασκαφικοῦ τομέως Α' ἀπὸ Β.

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

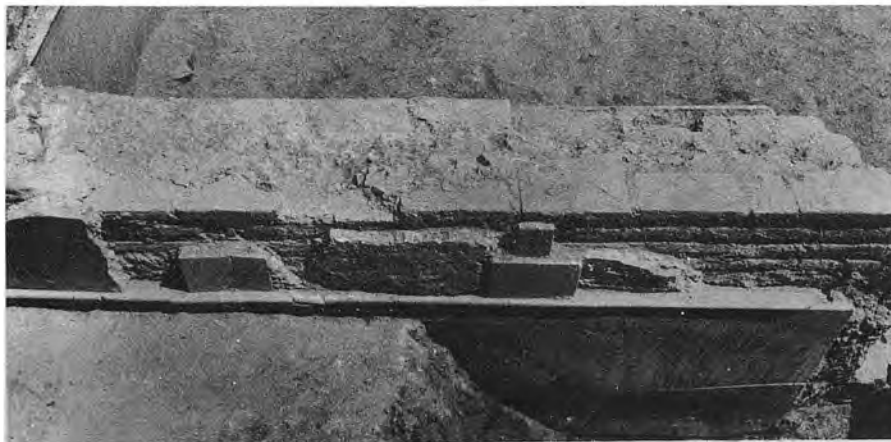
Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια : α. *Αποψις ἀπὸ Α. τοῦ χώρου ε περι τὴν νοτιάν δεξαμενήν, β. *Αποψις ἀπὸ Α. τῆς βορείου δεξαμενῆς καὶ τῶν πρὸς Δ. αὐτῆς διαμερισμάτων

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

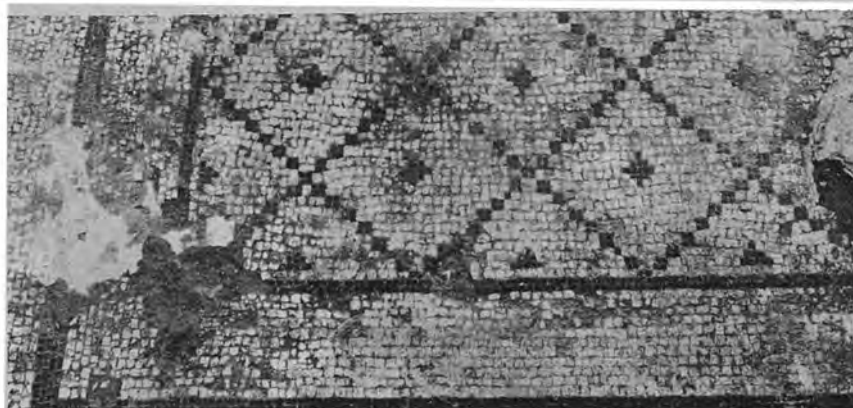

Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια : α. 'Αποψις από ΝΑ. του μεταξύ των δύο δεξαμενών καταφλίου, β. Λίθος εις δευτέραν χρῆσιν ἐκ τῆς νοτίας δεξαμενῆς, γ. 'Αποτυπώματα ἐκ τῆς κατασκευῆς στηθαίου τῆς βορείου δεξαμενῆς

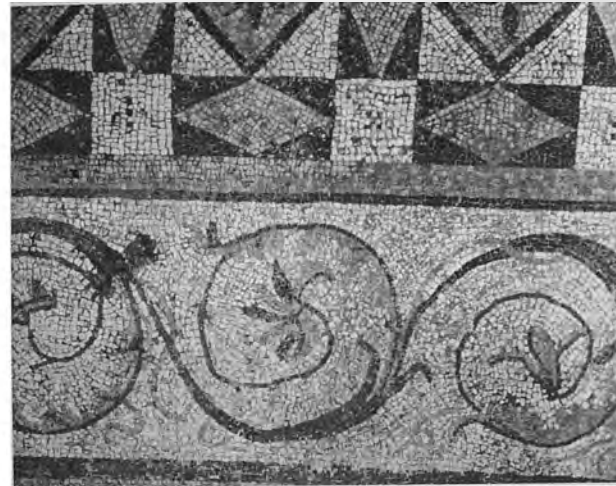
Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Πάτραι. Ψηλά Άλώνια : α. Άποψις από Ν. τής δυτικῆς πτέρυγος τοῦ συμπλέγματος, β-γ. Άποψις τοῦ τελευταίου πρὸς ΝΔ. ἀνασκαφέντος δωματίου

Πάτραι. Ψηλά Άλώνια : α. Άποψις από Δ. λειψάνων όχευτοϋ και πηλίνης σωληνώσεως ύδραγωγείου, β. Άποψις από Δ. καταφλίου σώζοντος χαλκούς μολυβδοχοημένους όλμους, γ. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοϋ διαπέδου κατά την ΒΑ. γωνίαν τής στοάς τής νοτίας δεξαμενής

Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια : α. Μαρμάρινα γυναικεία ἀγάλματα ἐκ τοῦ τομέως Β', β. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ τομέως Ε', γ - δ. *Αποψις λειψάνων τῶν δύο μνημειακῶν κτηρίων τοῦ τομέως Δ'

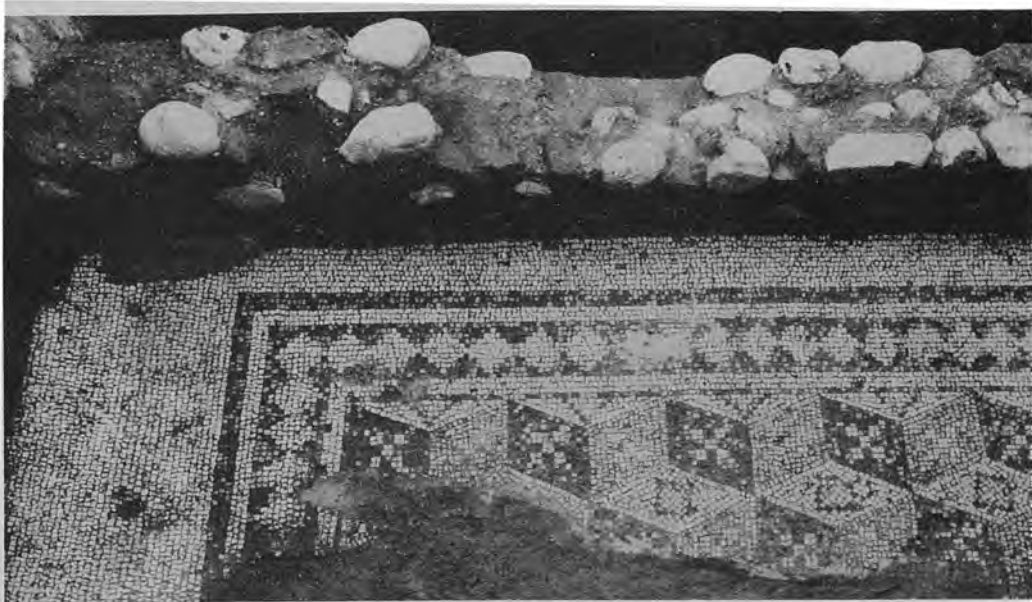

Πάτραι. Ψηλά Ἄλωνια : α - β. Λεπτομέρεια τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τοῦ τομέως Δ' ἀπὸ Δ.

Πάτραι. Ψηλά Ἀλώνια : α. Ὁ ἐξωτερικὸς δυτικὸς τοῖχος τοῦ νεωτέρου κτηρίου τοῦ τομέως Δ' ἀπὸ Ν.,
β. Ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ αὐτοῦ κτηρίου ἀπὸ Δ. καὶ ὁ παρ' αὐτὸν πλακοσκεπῆς ὀχετὸς

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια : α. Τομείς Δ'. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ἀρχαιοτέρου κτηρίου μετὰ κτιστῆς δεξαμενῆς, β. Ἡ ΒΑ. γωνία τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Πί ν. 132 γ

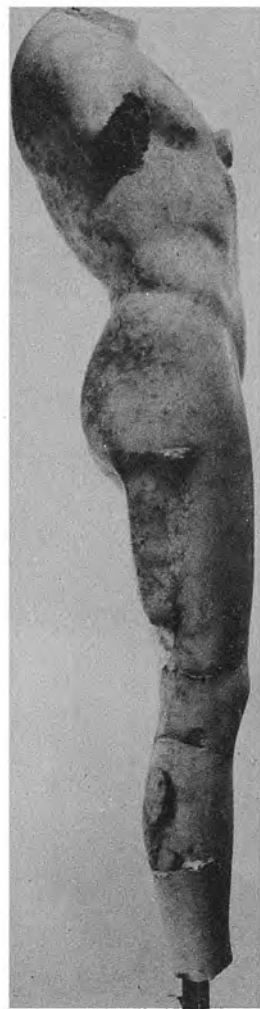
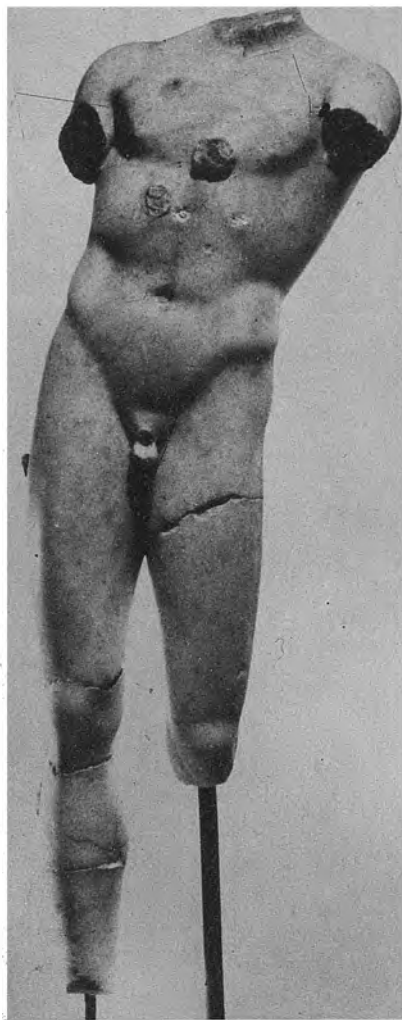
Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

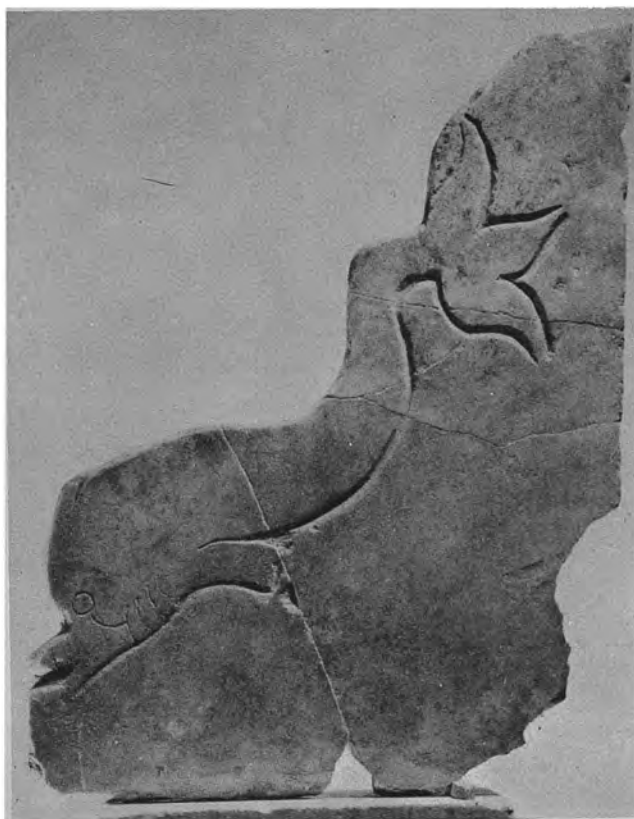
Πάτραι. Ψηλά Άλώνια : α - γ. Μαρμάρινον άγαλμα πτερωτής Νίκης

Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια : α - β. Μαρμάρινον ἄγαλμα Ἡρακλέους

Πάτραι. Ψηλά 'Αλώνια: α - γ. Μαρμάρινον ἄγαλμα ἐφήβου

Πάτραι. Ψηλά Ἄλωνα : α. Μέρος μαρμαρίνου συμπλέγματος, β. Μαρμάρινον ἀγαλμάτιον Ἀφροδίτης, γ. Πλάξ μαρμαρίνης ἐπενδύσεως μετὰ παραστάσεως δελφίνος

Πάτρα. Ψηλά Άλώνια : α - β. Μαρμαρίνη γυναικεία κεφαλή ἀγαλματίου, γ. Ἄμφικιονίσκος ἐντετει-
χισμένος, δ. Ἐλιξ ἰωνικοῦ κιονοκράνου, ε. Πήλινος ἡγεμῶν καλυπτὴρ ἀνθεματός, ζ', Τεμάχιον ἐνσφρα-
γίστου κεραμίδος

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

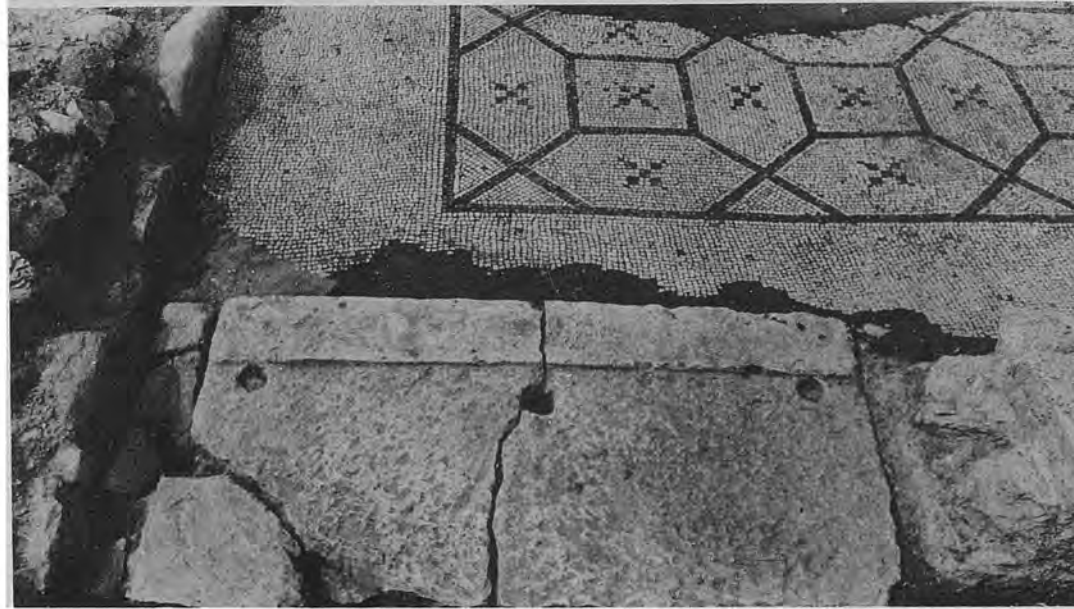

Πάτραι. Ψηλά Άλώνια. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος Λουκίου Οὐήρου

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Πάτραι. Ρωμαϊκὸν Ὀδεῖον : α - β. Τμήματα τοῦ ἐν μέρει ἀναστηλωθέντος μνημείου, γ. Ὁ περὶ τὸ Ὀδεῖον
χώρος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν διαμορφώσεως

Πάτραι. Ρωμαϊκὸν Ὡδεῖον : α. Τμῆμα ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίου πλακῶς, β. Ἄκρα δεξιὰ μαρμαρίνου ἀγάλματος, γ. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου

Πάτραι. Ρωμαϊκὸν Ὡδεῖον : α. Ἐπομὴς τῶν τριῶν ἀποκαλυφθέντων ψηφιδωτῶν, β. Λεπτομέρεια τοιχοδομίας, γ - δ. Λείψανα τοίχων καὶ μαρμαροθετήματος πρὸς Α. τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων

Πάτραι. Ρωμαϊκὸν Ὁδεῖον : α - β. Δείγματα τοιχοδομίας

Πάτραι. Ρωμαϊκὸν Ὦδειον : α. Λεπτομέρεια τοίχων πρὸς Α. τῶν ψηφιδωτῶν (πρβλ. Πί ν. 144 α), β. Ὑπόλειμμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ὦδείου ἀπὸ Β., γ. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου

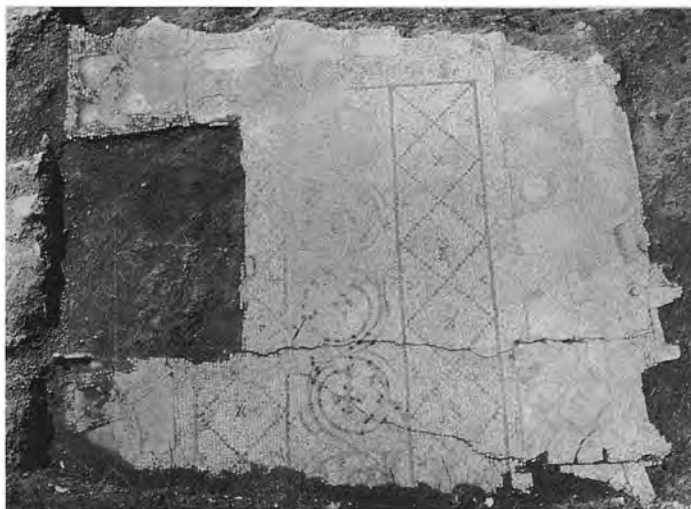
Πάτραι. Ρωμαϊκὸν Ὡδεῖον: α. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τῆς πλατείας Ψηλῶν Ἀλωνιῶν,
β. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τῆς ὁδοῦ Μπουκαούρη

Πάτραι. Ρωμαϊκὸν Ὡδεῖον : α. Προετοιμασία υποστρώματος διὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Πί ν. 147 β, β - δ. Λεπτομέρειαι ψηφιδωτοῦ διαπέδου ἐκ τῆς ὁδοῦ Κορίνθου

Πάτραι. Ρωμαϊκὸν Ὡδεῖον : α - δ. Ρωμαϊκαὶ σαρκοφάγοι

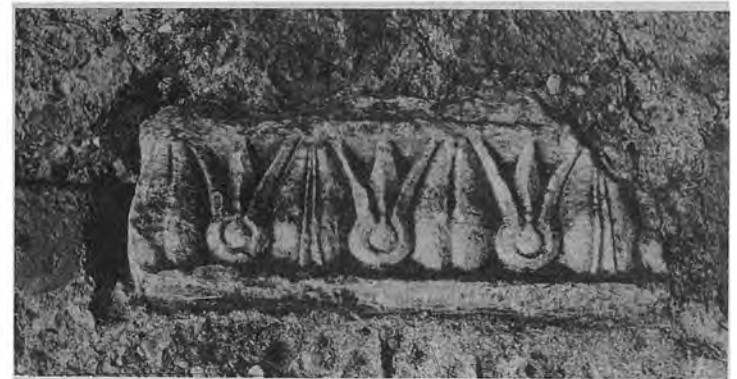

Πάτραι. Πλατεία Δεξαμενής : α. Ό ανασκαφείς χώρος από ΝΑ., β. Άποψις άποκαλυφθείσης δεξαμενής, γ. Λείψανα ψηφιδωτού δαπέδου από Β., δ. Άποψις αβλακος από Δ.

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Πάτραι. Πλατεία Δεξαμενής : α - ζ' Εδρήματα εκ τής ανασκαφής

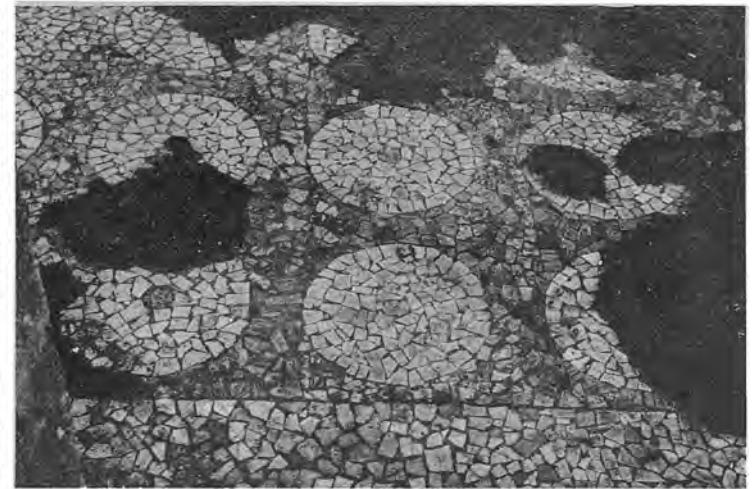
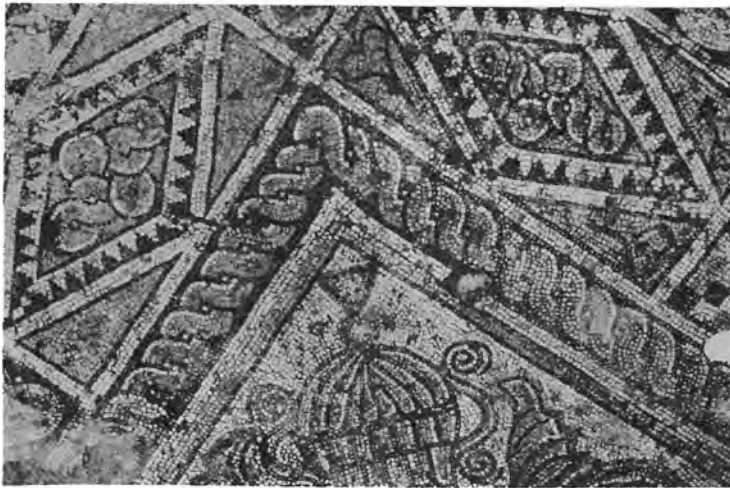
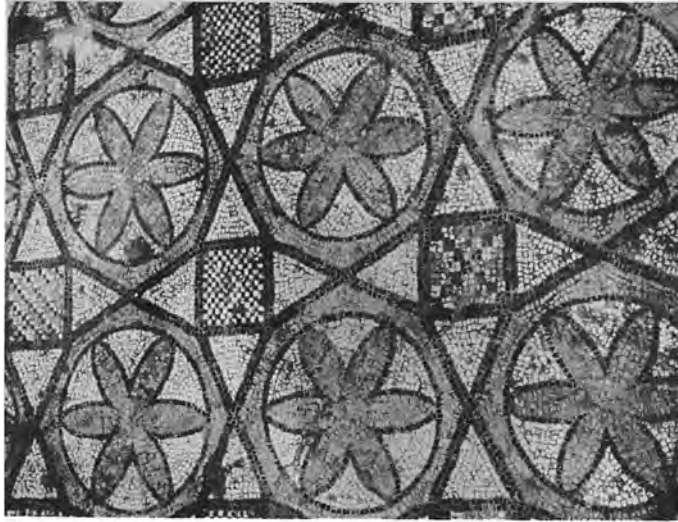

Φρούριον Πατρών : α. 'Εντετειχισμένος ανδρικός κορμός μετά μη συνανηκούσης κεφαλής, β. Μαρμάρινος κοσμητής βυζαντινών χρόνων, γ. 'Εντετειχισμένον μαρμάρινον θραύσμα

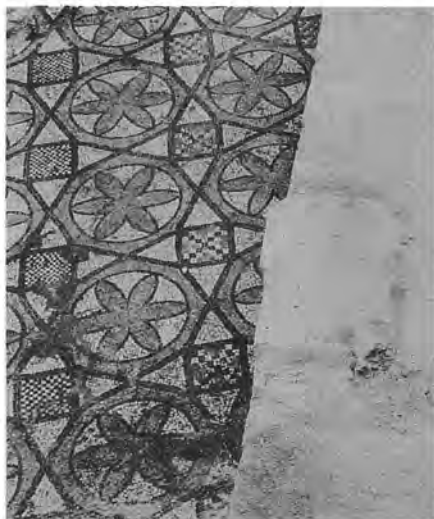

Πάτραι: α - β. Οικόπεδον Σωματείου «Ή Πανσέμνη». Πήλινα ἀγγεία ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, γ. Οικόπεδον Εὐαγγ. Καρμοκόλια. Ὑάλινα εὐρήματα, δ. Οικόπεδον Εὐαγγ. Καρμοκόλια. Τὸ ἀποκαλυφθὲν δάπεδον, ε. Οικόπεδον Χαρ. Κρητικοῦ. Λεπτομέρεια πλακοστρώτου ρωμαϊκῆς ὁδοῦ

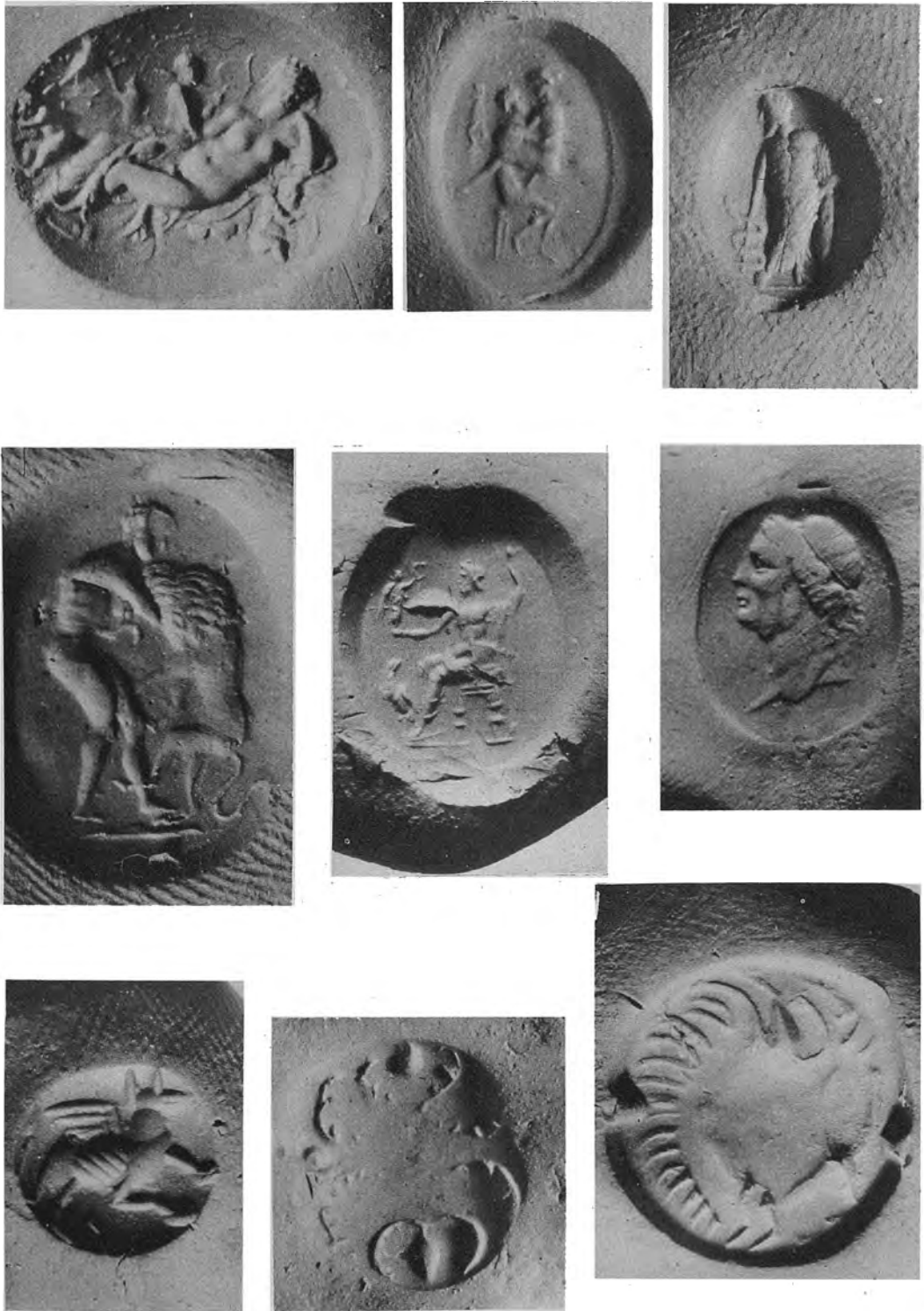
Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

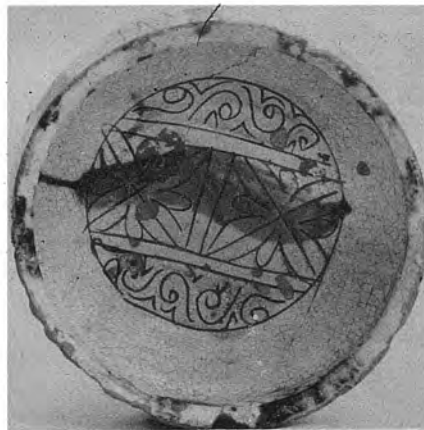
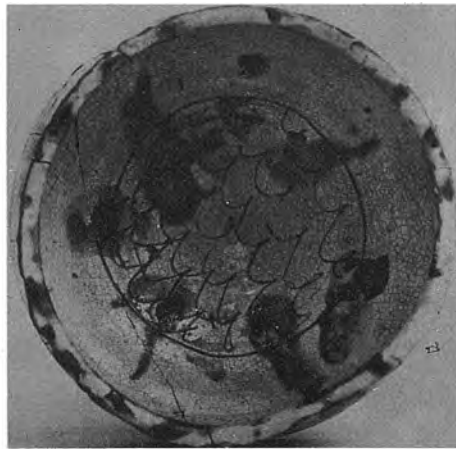
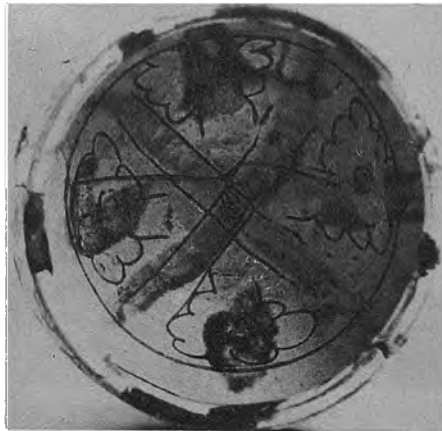
Πάτραι. Οικόπεδον Π. Μακρυγιάννη: α - γ. Μερική άποψις και λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου.
δ. Μαρμαρόστρωτον δάπεδον

Πάτραι. Οικόπεδον Π. Μακρυγιάννη: α - β. Λεπτομέρειαι ψηφιδωτῶν δαπέδων

Πάτραι. Συλλογή Θ. Σαρμά : α - θ. Έκμαγεία δακτυλιολίθων

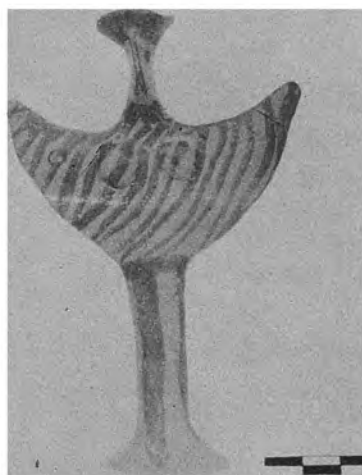
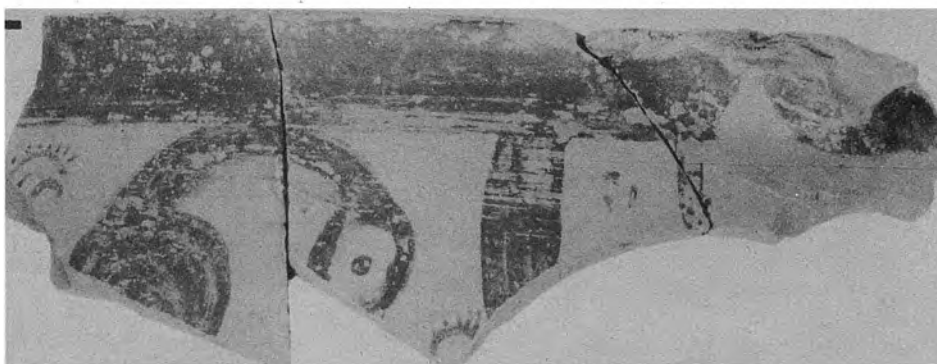
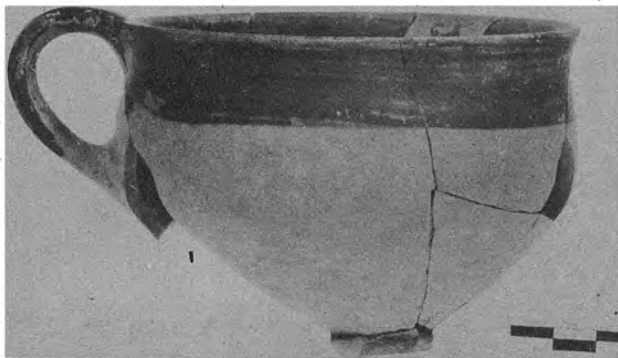

Πάτραι. Συλλογή Θ. Σαρμά: α - ζ' Βυζαντινά άγγεϊα

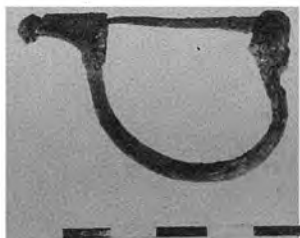
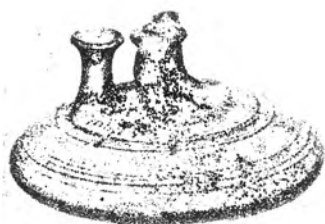

Αίγιον. Νεκροταφείον : α. Οι ανασκαφέντες κατά τὸ 1967 τάφοι ἀπὸ Α., β. Οι ανασκαφέντες κατά τὸ 1970 τάφοι, γ. Ὁ δρόμος καὶ ἡ τετειχισμένη εἴσοδος τοῦ τάφου 4, δ - ε. Ὁ δρόμος καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου 5 πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἀπόφραξιν αὐτῆς

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

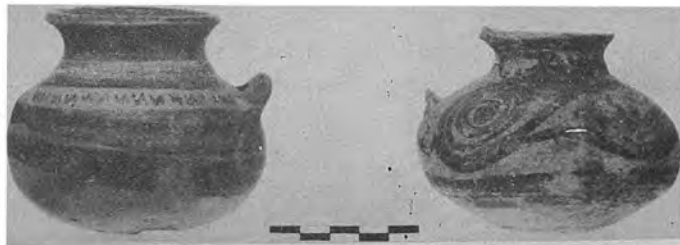

Αίγιον. Νεκροταφείον : α - ε. Μυκηναϊκά αγγεία και ειδώλιον εκ των τάφων Α, 3 και 4

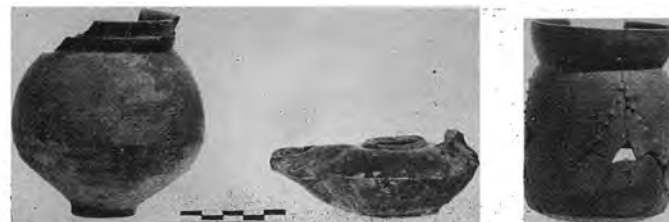

Αίγιον. Νεκροταφείον : α - β. Μυκηναϊκά αγγεία εκ των τάφων 4 και 8, γ. Ευρήματα εκ των τάφων 4 και 5 α, δ. Πήλινον ειδώλιον εκ του τάφου 5

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Αίγιον. Νεκροταφείον : α - ε. Μυκηναϊκά ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου 5, 5' - ζ. Τρίωτος μυκηναϊκὸς ἀμφορεὺς καὶ λεπτομέρεια αὐτοῦ, ἐκ τοῦ τάφου 5

ΠΙΝΑΞ 162

ΧΡΟΝΙΚΑ Α. Δ. 26 (1971)

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Αίγιον. Νεκροταφείον : α - γ. Ἄγγεϊα καὶ λύχνος ἐκ τῶν νεωτέρων ταφῶν τῶν τάφων 3, 4, 6 καὶ 8, δ - ε. Ὁ δι' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν τάφος ἐντὸς τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 3

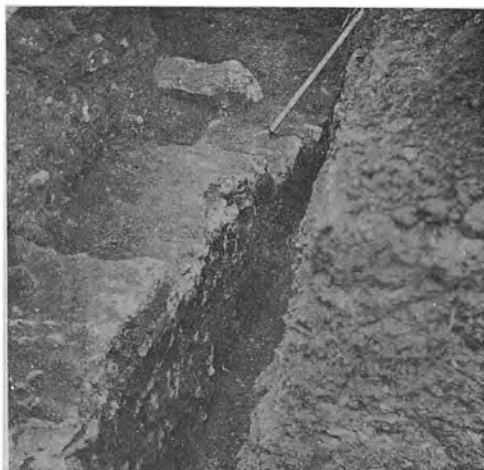

Αίγιον : α, γ - ε. Νεκροταφείον. Εθρήματα εκ των τάφων 4, 3, 5 και 8, β. Όδος Βασ. Κωνσταντίνου. Λεπτομέρεια λύχνου εκ τάφρου ύδρευσεως

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

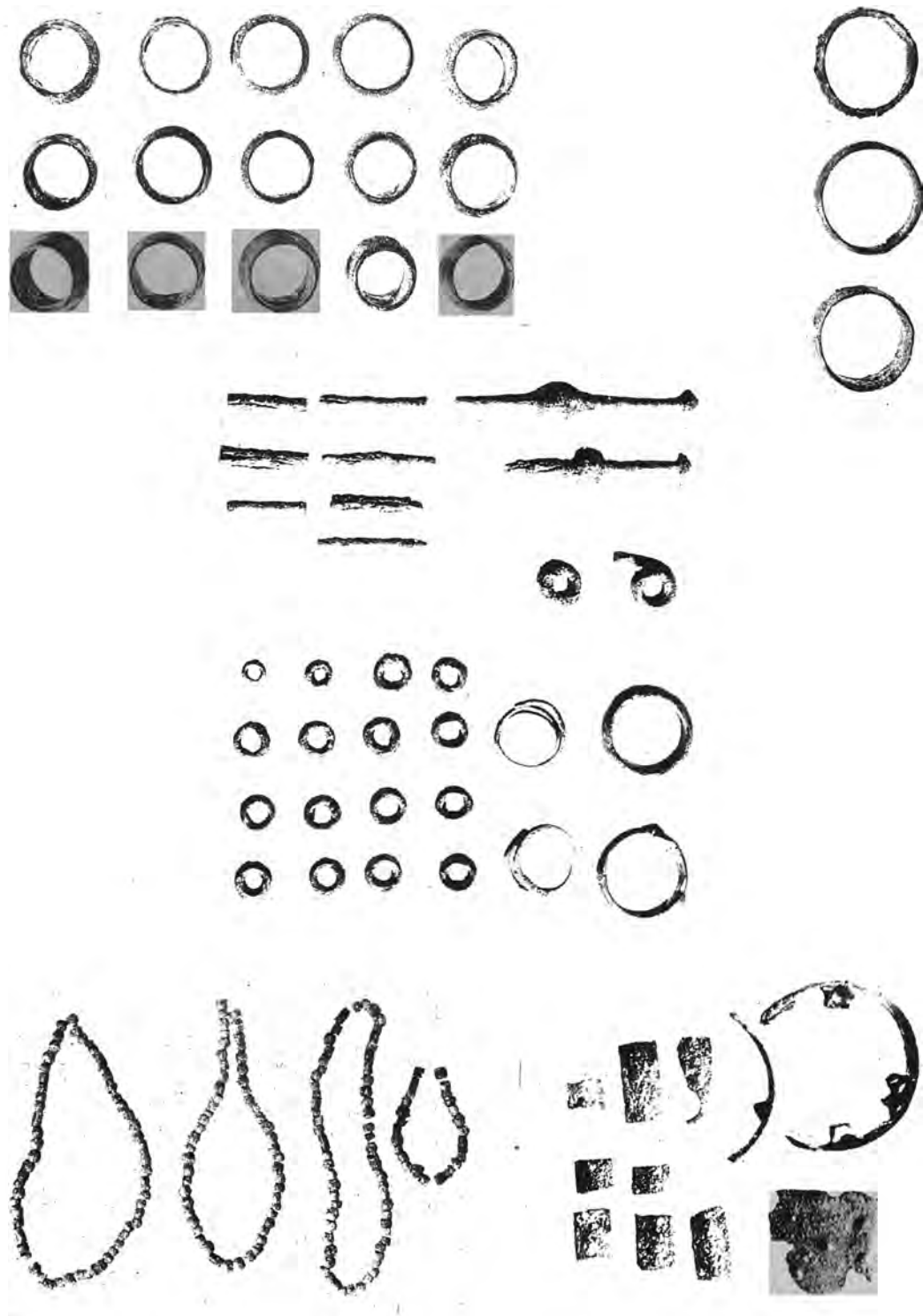
Αίγιον. Νεκροταφεῖον: α - ε. Ὑάλινα βαλσαμάρια ἐκ τῶν νεωτέρων ταφῶν τῶν τάφων 4, 5, 6 καὶ 7

Αίγιον. Οικόπεδον Π. Σπανοπούλου : α. Ἐποψὶς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κτηρίου ἀπὸ Α., β. Τὸ μαρμάρινον ἀνδρικὸν ἄγαλμα ὡς ἀνεσῦρθη κάτωθεν τῆς μεσοτοιχίας, γ. Δεῖγμα τοιχοδομίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κτηρίου, δ. Στρώμα κεράμων στέγης καὶ λείψανα τοιχείου

Ἄχαϊα. Δρέπανον : α - ζ. Κτερίσματα ἐκ ταφικῶν πίθων

Ἄχαΐα. Δρέπανον : α - ε. Κτερίσματα ἐκ ταφικῶν πίθων

Άχαια : α. Μαμουσιά. Πήλινος άνθεματός ηγεμών καλυπτήρ, β - γ. Ψωφίς. Άρχιτεκτονικά μέλη, δ. Ψωφίς. Άνάλημμα

Ἄχαΐα. Δρέπανον : α. Τὸ ὕψωμα, ἔνθα εὐρέθησαν οἱ ταφικοὶ πίθοι 1 καὶ 2. β. Ὁ ταφικὸς πίθος 1 κατὰ χῶραν, γ. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ πίθου 2, δ. Ἡ ταφή ἐντὸς τοῦ πίθου 2, ε. Ὁ ταφικὸς πίθος 1

1

2

6

4

3

5

7

8

9

Πάτριαι. Νομίσματα ἐξ ἀνασκαφῶν ἐντὸς τῆς πόλεως

Κορινθία : α. Ἡ Ἁγία Τριάς Σοφικοῦ μετὰ τὰς στερεωτικὰς ἐργασίας, β. Ἀρχαία Κόρινθος. Κρήνη Χατζή Μουσταφᾶ

Ε. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

Κορινθία : α - β. Άσκητήριον Πολυφέγγι Νεμέας. Τοιχογραφία Ύπαπαντης και λεπτομέρεια αττης

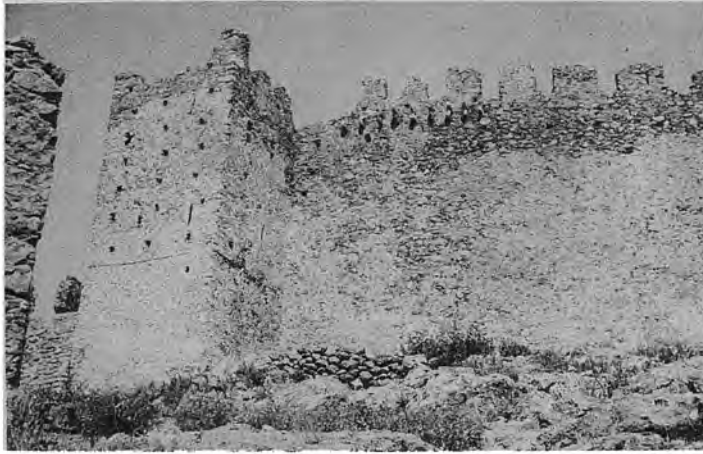
Ε. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

Μυστράς : α. Τμήμα οίκιας, μετά τὰς ἐργασίας, β. Ἀποκατάστασις τοξωτοῦ πλαισίου τῆς τρίτης πύλης τοῦ χώρου, γ. Ἄφεντικό. Στοά βορειοδυτικοῦ παρεκκλησίου

Μυστράς. Ἄφεντικό, παρεκκλησιον Κυπριανοῦ : α. Ἁγ. Ἰωάννης Εὐχαΐτων, μετὰ τὰς ἐργασίας,
β. Κεφαλή ἱεράρχου, μετὰ τὰς ἐργασίας

Γεράκι : α. Τμήμα τοῦ τείχους τοῦ φρουρίου, β. Γενικὴ ἀποψη φρουρίου, γ - δ. Ἐποψη τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ φρουρίου, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ

Ε. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

α. Άγιος Νικόλαος Γερακίου. Τοιχογραφία Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως,
β. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου Ἐλαγονίας, μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως (λεπτομέρεια)

Ε. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

Μεσσηνία. Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος : α. Λεπτομέρεια τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, β-γ. Δυτικὸν συγκρότημα κελλιῶν, δ. Κλιμαξὶ ἀνόδου βορείου συγκροτήματος κελλιῶν

Ε. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

Θήβαι. Οικόπ. Σωτηρίου - Δουγέκου. Ἐποψὶς ἀποκαλυφθέντων τμημάτων τοῦ Καδμείου (α. Δωμάτιον λουτροῦ, β. Δωμάτιον ἀρχαίου, γ. Μυκηναϊκὸς τοῖχος, δ. Διαχωριστικὸς τοῖχος μυκηναϊκοῦ κτηρίου, ε. ΜΕ στρώμα, στ Βυζαντινὸς τοῖχος)

Θήβαι. Οικόπ. Σωτηρίου - Δουγέκου: α. Λουτήρ εις τὸ δωμάτιον τοῦ λουτροῦ, β. ΜΕ τάφος 1, γ. Σκύφος
ΥΕ ΠΙΒ - Γ χρόνων ἐκ τοῦ δωματίου τοῦ ἀρχείου, δ. Ἄγγεϊα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου τοῦ ἀρχείου

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θήβαι : α. Οικόπ. Χαρ. Σταμάτη. Ἄγνυθες κατά χώραν, β. « Νέον » Καδμείον. Δωμάτιον σφραγιδοκυλίνδρων. Στρωματογραφία τοῦ πρὸς Δ. μετώπου, γ. « Νέον » Καδμείον. Δωμάτιον σφραγιδοκυλίνδρων. Τμήμα ὑποκαύστου λουτροῦ

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θήβαι : α. « Νέον » Καδμείον. Δωμάτιον σφραγιδοκυλίνδρων (α - β : Δάπεδον, πιθανώς ἐξ ἀνακαταλήψεως τοῦ χώρου, α - γ : Πλίνθοι ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ κτηρίου), β. « Νέον » Καδμείον. ΠΕ εὐρήματα κατὰ χώραν

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θήβαι : α - β. « Νέον » Καδμείον. Τοίχοι μυκηναϊκῶν χρόνων παρὰ τὴν οἰκίαν Ἡρ. Λιόκη

Θήβαι : α - β. Μαρμαρίνη κεφαλή εκ του οίκου Βόγκλη, γ. Οικόπ. Παυλογιαννοπούλου. «Φυλακείον μυκηναϊκού ἀνακτόρου», δ - ε. Οικόπ. Παυλογιαννοπούλου. Εῤῥήματα κατὰ χώραν καὶ ἐλεφάντινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ δαπέδου

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

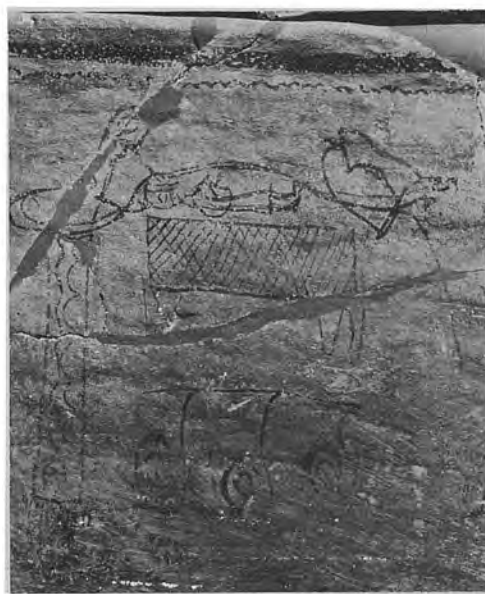
α. Θήβαι. Οικόπ. Καλτσωνάκη. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος, β. Θήβαι. Οικόπ. Δημητρούλη. Λαξευτὸς ἀγωγός, γ. Πυρί. Ἄγρὸς Παπαδημητρίου. Πίθος - ταφή καὶ ἀγγεῖον προϊμῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, δ. Πυρί. Ἄγρὸς Παπαδημητρίου. Κτερίσματα λακκοειδοῦς τάφου

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

α - γ. Πυρί. Άγρός Παπαδημητρίου. Πίθοι - ταφάι και γεωμετρικός άμφορεύς δ. Καλλιθέα. Έσωτερικών θαλαμοειδοϋς τάφου, ε. Καλλιθέα. Ρυτά ΥΕ ΠΙΑ2 χρόνων

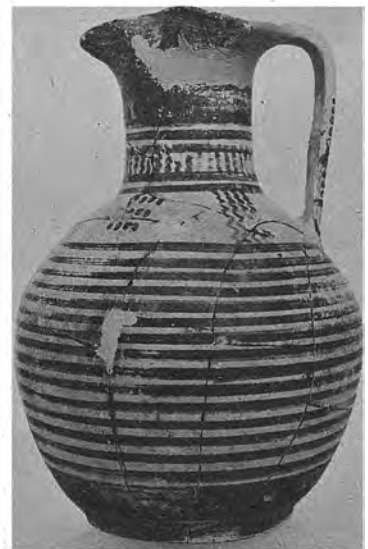
Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τανάγρα. Μυκηναϊκόν νεκροταφείον : α - γ. Κεραμικά εβρήματα, δ. Λάρνακες κατά χόραν, ε. Παράστασις γραπτής λάρνακος

Καμηλόβρυση Παραλίμνης : α. Τομή εντός γεωμετρικού τύμβου, β - γ. Λεπτομέρειαι ταφής γυναικός

Καμηλόβρυση Παραλίμνης : α - ς'. Άγγεια - κτερίσματα εκ του γεωμετρικού τύμβου

Βοιωτία : α. Φάρος Αβλίδος. Σφραγιδοκύλινδρος, β-γ. 'Ακρόπολις 'Ορχομενοῦ. ΜΕ τάφος 1 και τὸ ἔσωτερικόν αὐτοῦ, δ. 'Υλίκη. Κτίσματα πρὸς Α. τοῦ Κληματαριᾶ, ε. Κτίσματα παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Πτόφου

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Βοιωτία : α. Θέσις Μπούκα. Είσοδος σπηλαίου μορφωθέντος εις ἐκκλησίαν, β. Μουσείον Θηβών. Κεφαλή κούρου ἐκ Σχηματαρίου, γ. Μουσείον Θηβών. Λίθινον τμήμα θριγκοῦ ἐκ Τάτιζας Ἑλλοπίας

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ξηρονομή Βοιωτίας: α - δ. Ἐπιτύμβιοι κύβοι

Ξηρονομή Βοιωτίας : α - δ. Ἐπιτόμβιοι κύβοι

Ξηρονομή Βοιωτίας: α - γ. Ἐπιτύμβιοι κύβοι, δ. Ἐνεπίγραφον βᾶθρον

Βοιωτία : α. Ξηρονομή. Ἡ ἑτέρα ὄψις τοῦ βάθρου τοῦ Π ι ν. 193 δ, β. Ξηρονομή. Ἐπιτύμβιος κύβος, γ. Θίσβη Θεβῶν. Ἐπιτύμβιος κύβος

α - δ : 'Εκ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς Θεσπιῶν

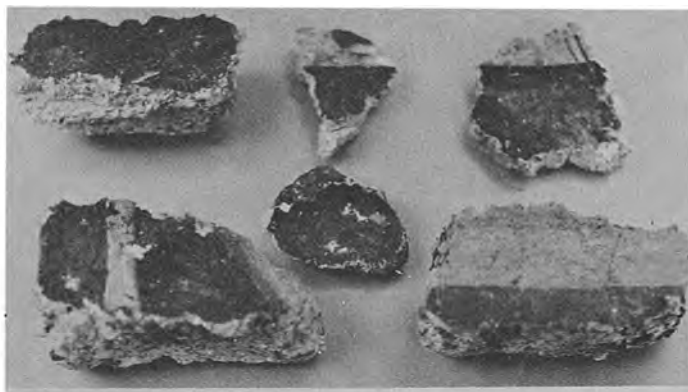
α - γ : Μουσείον Θηβών. Πήλινα ειδώλια εκ κατασχέσεως

α - δ : Μουσείον Θηβών. Ἀγγεία καὶ νομίσματα ἐκ κατασχέσεως

α - γ : Μουσείον Θηβών. Ἐπιτυμβία στήλη καὶ θραύσμα ἐτέρας

α. Θήβαι. Οικόπ. Ἄρβανίτη. Βυζαντινά τοιχογραφήματα, β. Πυρί. Οικόπ. Τζουμανέκα. Κιβωτιόσχημοι τάφοι, γ. Ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἐκ τῆς ὁδοῦ Ζεγγίνη, δ. Παλάτια Ἀντικύρας. Πίθος - ταφή Α, ε. Μουσεῖον Θηβῶν. Βυζαντινὸν ἐπίθημα ἀμφικιονίσκου ἐξ Ἀντικύρας

ΑΛ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Παλάτια Άντικύρας : α. Θραύσματα μελανομόρφων ληκύθων, β. Μελανόμορφα ληκύθια

Λαμία : α - β. Οικόπ. Σαμαρά. Άποψις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ψηφιδωτῶν δάπεδον, γ - δ. Οικόπ. Πετροπούλου. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος, ε. Οικόπ. Καρανάσου. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα σφριγξ

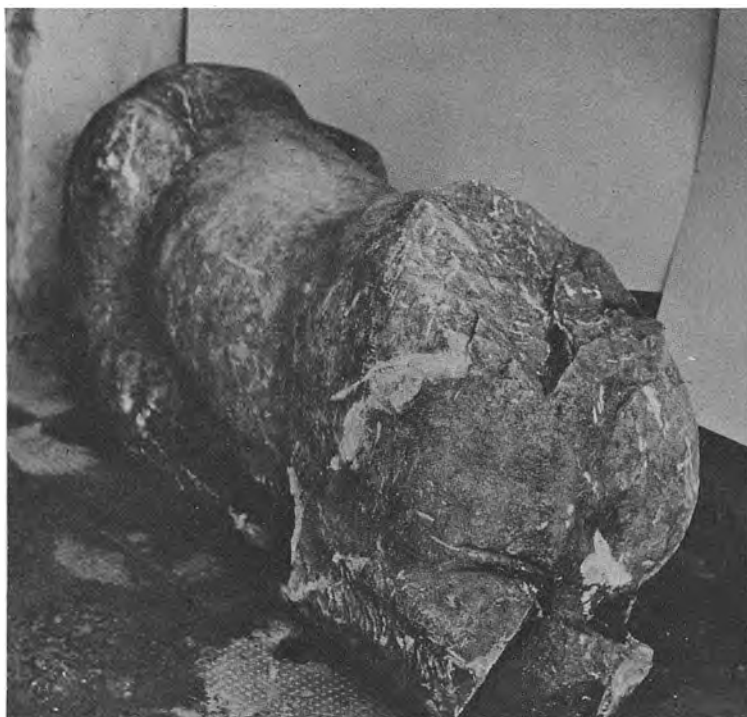
Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Λαμία. Οικόπεδον Θ. Χαράνη : α - γ. Οί άποκαλυφθέντες κατά σειράν τάφοι 2, 4 και 5

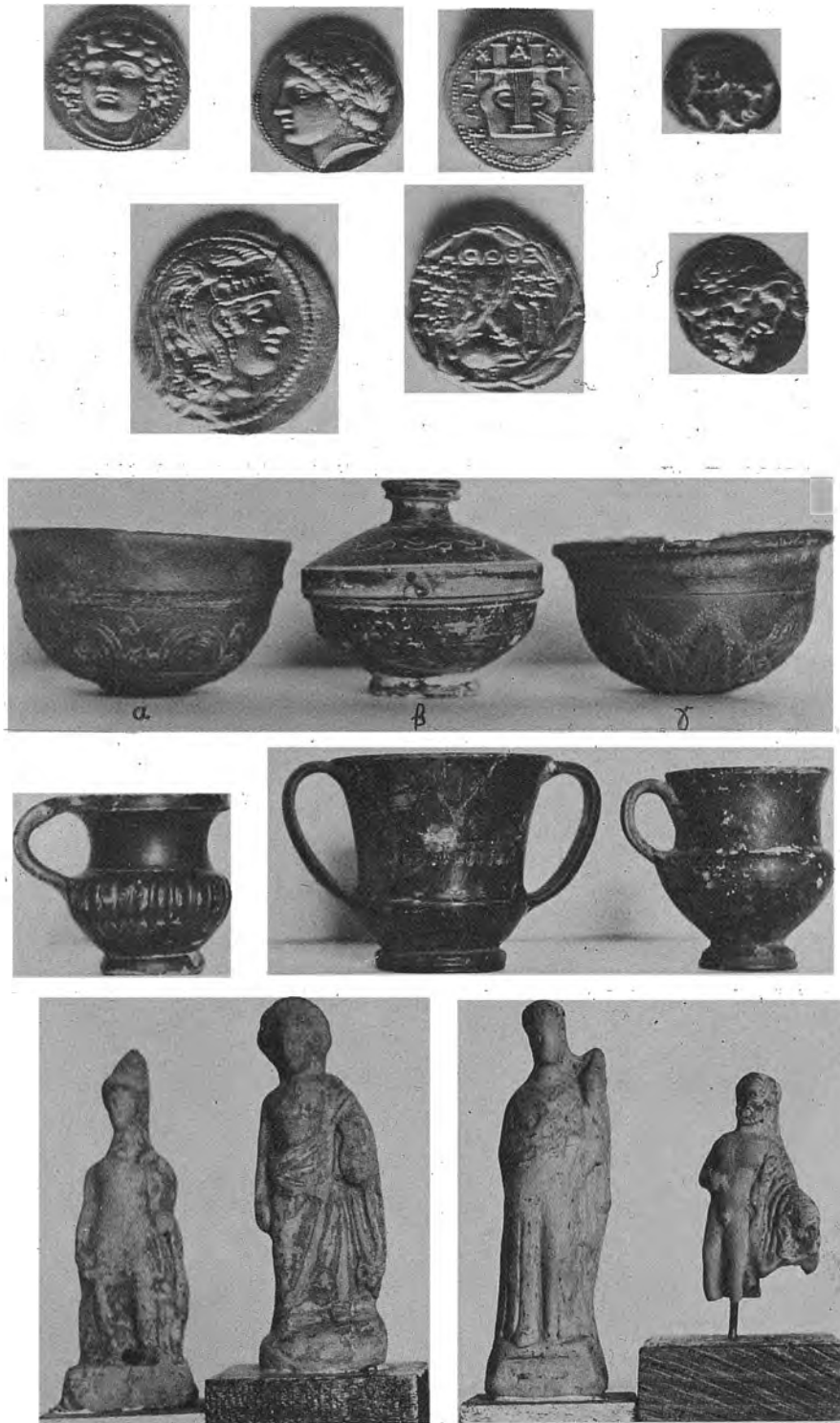

Λαμία. Οικόπεδον Θ. Χαράνη : α. Χαλκοῦς δίσκος κατόπτρου, β. Οἱ τάφοι 3 καὶ 4

Λαμία : α. 'Ακέφαλος λείψανον ἐκ Παγκρατίου, β. 'Επιτύμβια στήλη ἐξ Αὐλακίου, γ. Μαρμαρινὴ κεφαλὴ ἐκ τῆς συλλογῆς 'Απ. Κουνούπη

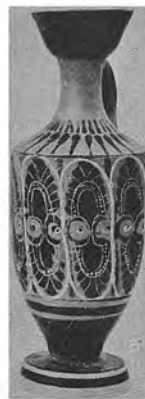
Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Λαμιά : α - δ. Ἀργυρᾶ νομίσματα, ἀγγεία καὶ εἰδάλια ἐκ τῆς Συλλογῆς Ἀπ. Κουνούπη

Λαμιά : α - δ. Έκ τής Συλλογής 'Απ. Κουνούπη

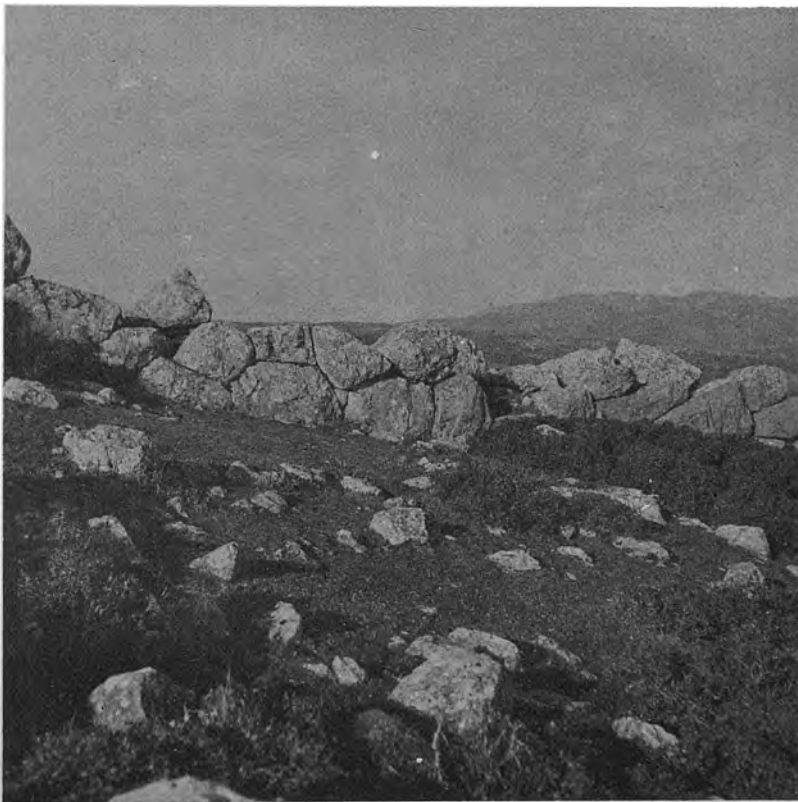
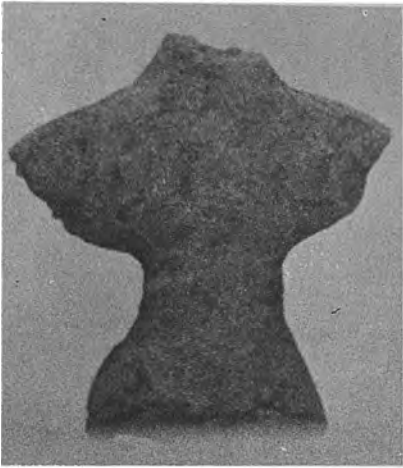

Φθιώτις: α - γ. Ἄγγεϊα ἐκ Μαρτίνου Λοκρίδος, δ. Πούς χαλκοῦς ἵππου ἐκ Μελιταίας Δομοκοῦ, ε. Κεφαλή πηλίνου εἰδωλίου ἐκ Παύλιανης

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

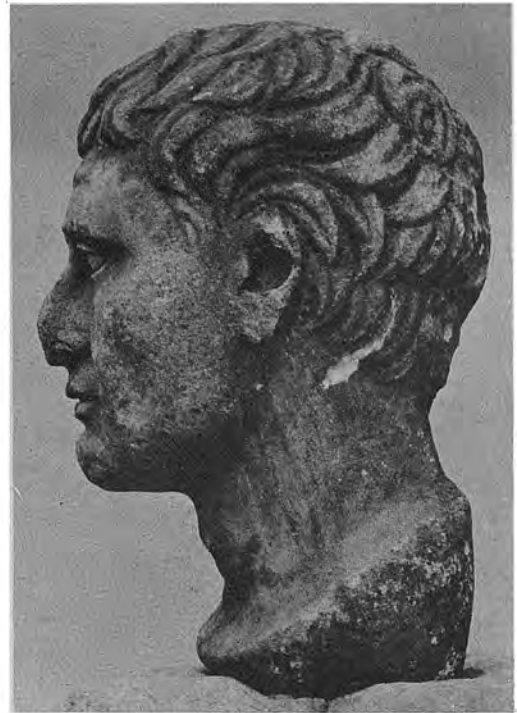

Φθιώτις: α - σ'. Εσθήματα ἐξ Ὑπάτης

Φθιώτις : α. Νεολιθικόν ειδώλιον ἐκ Θαυμακοῦ, β. Λίμνη Ξυνιάδος. Προϊστορικὸς οἰκισμὸς, γ. Νησι Ξυνιάδος. Λείψανα τείχους καὶ κτισμάτων ἑλληνιστικῶν χρόνων

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄταλάντη : α - γ. Μαρμαρινὴ κεφαλὴ ρωμαϊκῶν χρόνων

α. Ἀταλάντη. Οἰκόπεδον Β. Τσάπαλη. Λείψανα κτηρίων ρωμαϊκῶν χρόνων, β - γ. Ἀμφίκλεια. Εἴσοδος
τάφου καὶ ταφή κατὰ χώραν

Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Kopaisgebiet. Tegyra : a. Stirnziegel vom Apollontempel, b. Sima vom Apollontempel, c. Gebälkstück vom Apollontempel

Κορπαιςgebiet : a. Tegyra (Πολυγύρα). Osthang des Stadtbergs, Felsklippe, Unterstadt. Ansicht von Süden, b. Grosse Katavothre. Innenmauer, c. Melaskanal am Mytikas. Altes Kanalprofil in der Böschung. Ansicht von Norden

S. LAUFFER

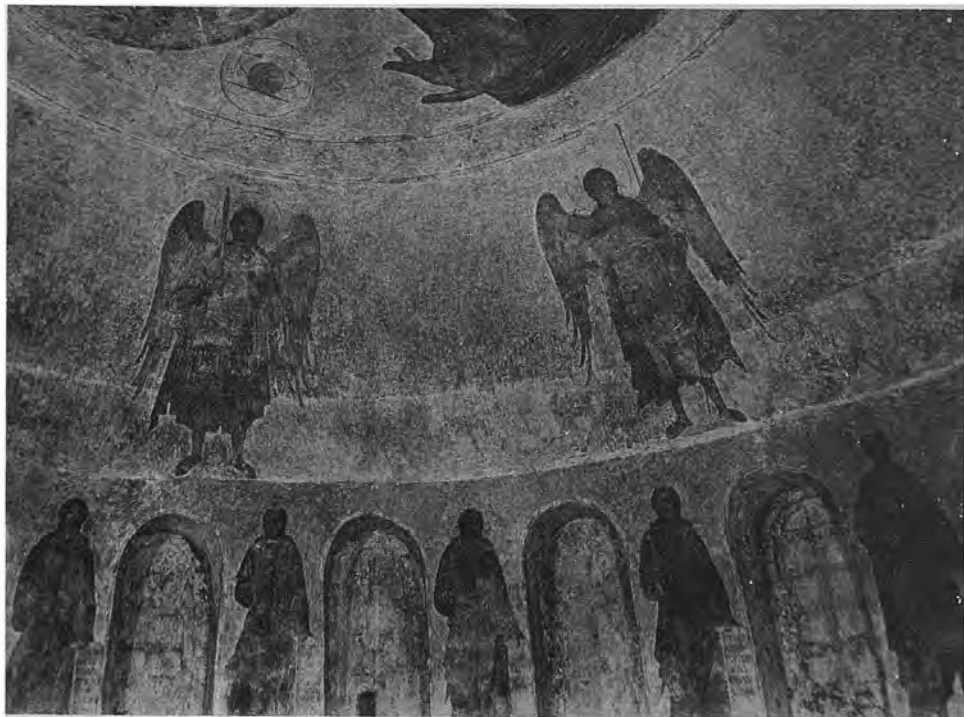

Kopaisgebiet. Grosser Damm von Akraiphia : a. Nördliche Strecke. Ansicht von Nordwesten, b. Polygonal-
 mauer. Ansicht von Westen, c. Quadern

S. LAUFFER

Μονή Ὁσίου Λουκά. Καθολικόν : α - β. Ὁ Παντοκράτωρ, πρὸ και μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως,
γ. Λεπτομέρεια τοῦ Παντοκράτορος

Μονή Ὁσίου Λουκά. Καθολικόν : α - β. Οἱ δύο ἄγγελοι πρὸς Β. τῆς Θεοτόκου, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

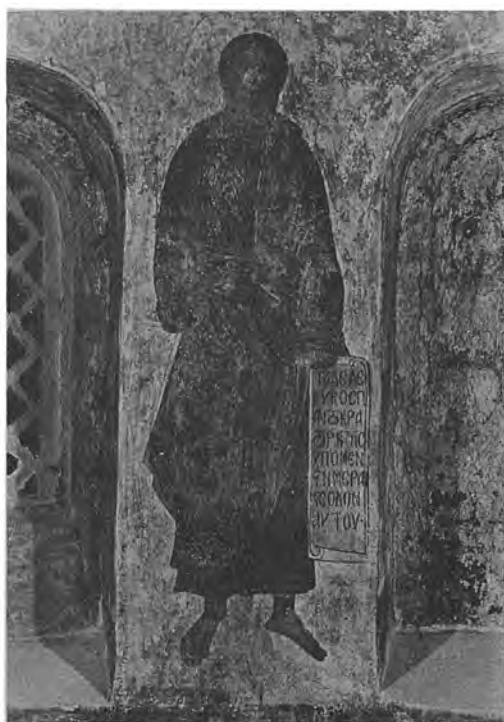
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονή Ὁσίου Λουκά. Καθολικόν : α - β. Ὁ ἄγγελος πρὸς Ν. τῆς Θεοτόκου, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, γ - δ. Ἡ Θεοτόκος, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

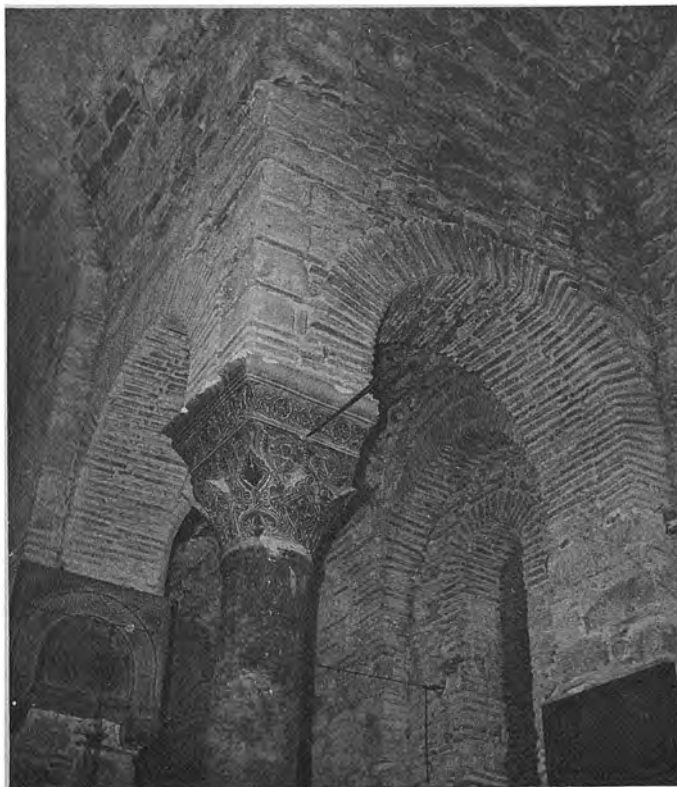
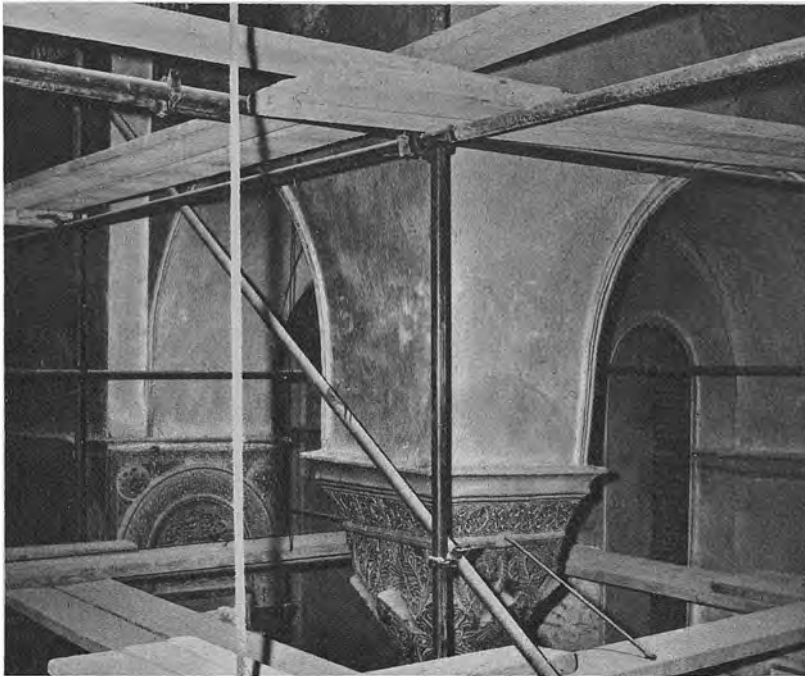
Μονή Ὁσίου Λουκά. Καθολικόν: α - β. Ὁ Πρόδρομος, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως,
 γ - δ. Ὁ δεύτερος πρὸς Β. τῆς Παναγίας ἄγγελος, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Μονή Ὁσίου Λουκά. Καθολικόν: α - β. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 7 Προφήτης, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως, γ - δ. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 8 Προφήτης, πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

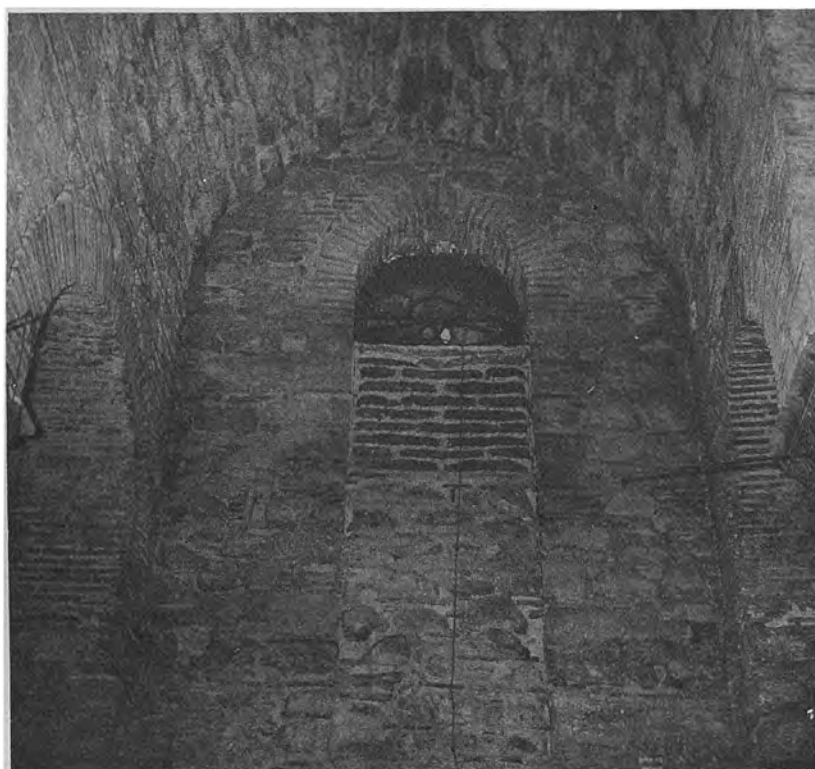

Μονή Ὁσίου Λουκά. Ναός Παναγίας : α - β. Λεπτομέρεια τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

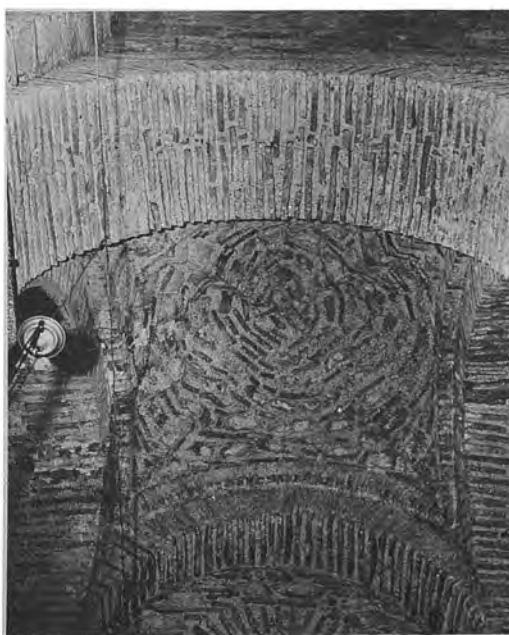
Μονή Ὁσίου Λουκά. Ναός Παναγίας : α - β. Λεπτομέρεια τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονή Ὁσίου Λουκά. Ναός Παναγίας : α - β. Λεπτομέρεια τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Μονή Ὁσίου Λουκά. Ναός Παναγίας : α - β. Λεπτομέρεια τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Μονή Ὁσίου Λουκᾶ. Ναός Παναγίας : α - β. Λεπτομέρεια τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

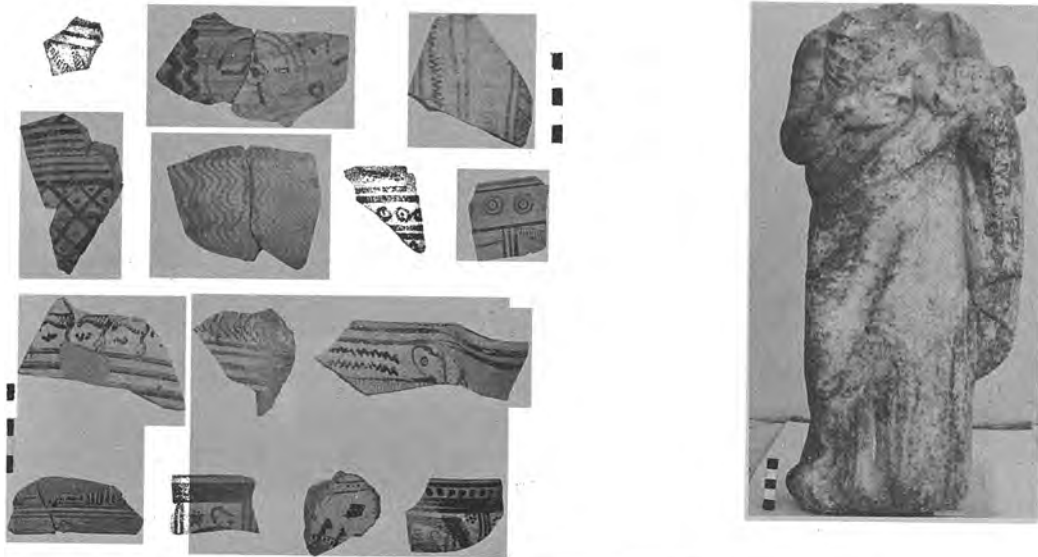

Θήβαι. Οικόπεδον Γιαννούτσου : α. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια ναοῦ, β. Τμῆμα ζωγραφικοῦ διακόσμου

Χαλκίς : α. Μουσείον. Ρωμαϊκόν κιονόκρανον, β. Οικόπ. Ἀργυροπούλου. Οἱ ἀποκαλυφθέντες δύο τοῖχοι ἀπὸ Α., γ. Οικόπ. Μαρίνου. Οἱ ἀποκαλυφθέντες εἰς τὸ ΒΔ. τμήμα τοῖχοι β, η καὶ ζ ἀπὸ Α., δ. Οικόπ. Μαρίνου. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ἀγωγὸς

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Χαλκίς: α - β. Οικόπ. Μαχαίρα. Ώστρακα ἐκ τοῦ ἀποθέτου, γ. Οικόπ. Κουτσαυλῆ. Ἐγαλμάτιον κορα-
 σίου, δ. Οικόπ. Κουτσαυλῆ. Τὸ κτήριον Α ἀπὸ Α., ε. Οικόπ. Κουτσαυλῆ. Ἐπόκαυστον καὶ δεξαμενὴ
 ἀπὸ ΒΑ.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

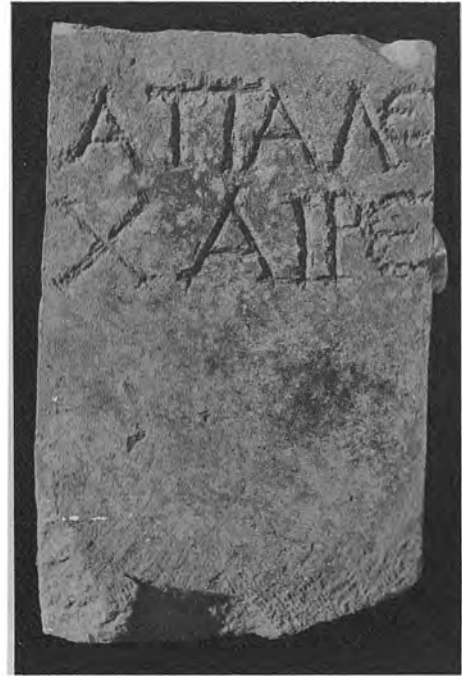

Χαλκίς: Οικόπεδον Ἀναστασιάδου : α. Οἱ τοῖχοι Α καὶ Β ἀπὸ Α., β. Οἱ τοῖχοι Β, Α καὶ ὁ ἀγωγὸς ἀπὸ Β.

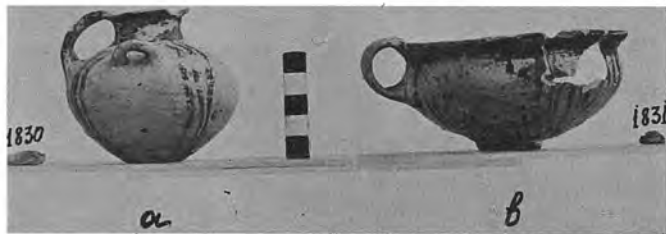

Χαλκίς, Θέσις Παναγίτσα: α - δ. Ευρήματα εκ του έλληνιστικού νεκροταφείου, ε. Το έλληνιστικόν νεκροταφείον από ΒΑ.

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

Μουσείον Χαλκίδος : α - δ. 'Επιτύμβιαι στήλαι εκ Κακῆς Κεφαλῆς

Εύβοια : α. Μουσείον Χαλκίδος. Μυκηναϊκά αγγεία εκ Φύλλων, β. Μουσείον Χαλκίδος. Ύψω τμήμα βάθρου εκ θέσεως Τροχός, γ. Μουσείον Χαλκίδος. Έπιτυμβία στήλη εκ Ν. Λαμψάκου, δ. Λουτρά Αϊδηψού. Έ « Σπηλιά του Σύλλα »

Εύβοια : α. Κήρινθος. Ἐπιτύμβια στήλη ἐκ θέσεως Πελέκι, β. Μουσείον Καρύστου. Τμήμα μαρμαρίνης ζωφόρου πρὸ τῆς ἀποτειχισεώς της, γ - δ. Μουσείον Καρύστου. Μαρμάρινος βωμὸς

Εύβοια : α. Μουσείον Καρύστου. Μαρμάρινον ανάγλυφον, β. Μουσείον Καρύστου. Έπιτομβία στήλη
 εκ Μύλων Καρυστίας, γ. Κάρυστος. Θέσις « Ξάνεμο ». Ένεπίγραφος ρωμαϊκή βάσις, δ. Γραμπιά Καρυ-
 στίας. Θέσις « Φιδέλια ». Τμήμα άρχαίου τείχους

ΑΓΓ. ΧΩΡΕΜΗΣ

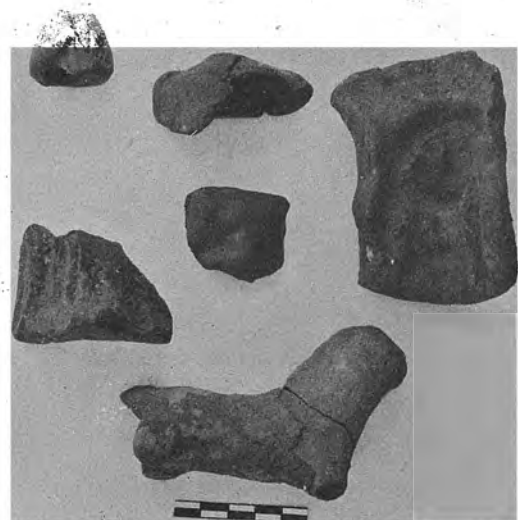
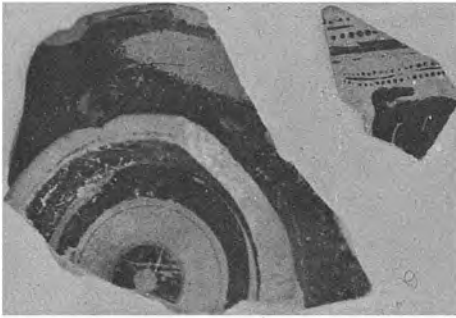

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Ἀργυροῦ : α. Οἱ χώροι III καὶ II, β. Ὁ χώρος I

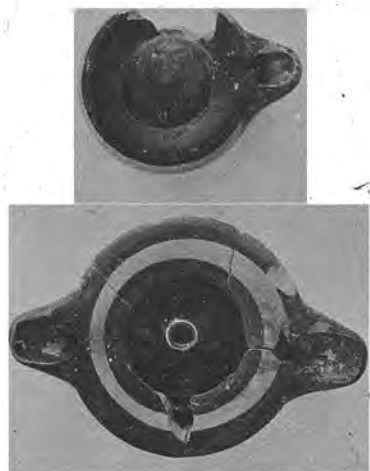

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Ἀργυροῦ : α. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τῆς πρὸς Β. οἰκίας, ἡ ὁδὸς καὶ ὁ κτιστὸς ἀγωγός, β. Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ διαμερίσματος II

ΑΓΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Ἀργυροῦ : α - ζ'. Εἰρήματα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῶν διαφόρων χώρων τοῦ πρὸς Ν. συγκροτήματος

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Ἀργυροῦ: α. Ὁ κτιστός ἀγωγός ἀπὸ Δ., β. Ἄγγεια καὶ λύχνοι ἐκ τῆς δοκιμαστικῆς τάφρου, γ. Στρώμα κεραμίδων ἐντὸς τοῦ χώρου II τοῦ πρὸς Ν. κτηρίου

Ἐρέτρια. Οἰκόπεδον Ποδάρη : α - β. Ὅψεις τοῦ νοτιοανατολικοῦ διαμερίσματος, γ. Εἰς τῶν δόμων τῆς εὐθυνηρίας

Lefkandi : a. Attic Geometric oinochoe from Toumba (Tomb 33), b. Cypriot flask from Palaia Perivolia (Tomb 22), c. Chest and amphoriskos from Palaia Perivolia (Tomb 22)

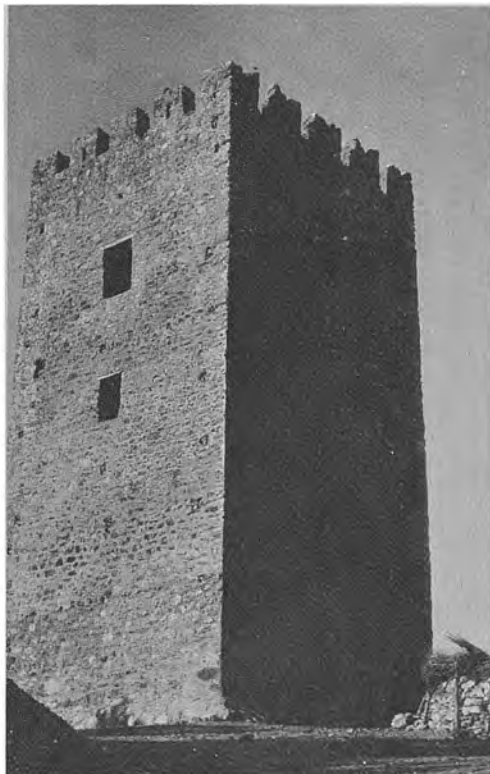
M. R. POPHAM - L. H. SACKETT

Χαλκίς : α. Φρούριον Εϋρίπου. Βόρειον σκέλος τείχους, μετά την επισκευήν, β. Τζαμί. Τὸ τοποθετηθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον, γ. Ὁδὸς Κώτσου. Λείψανα οἰκοδομῶν καὶ κτιστῶν ἀγωγῶν

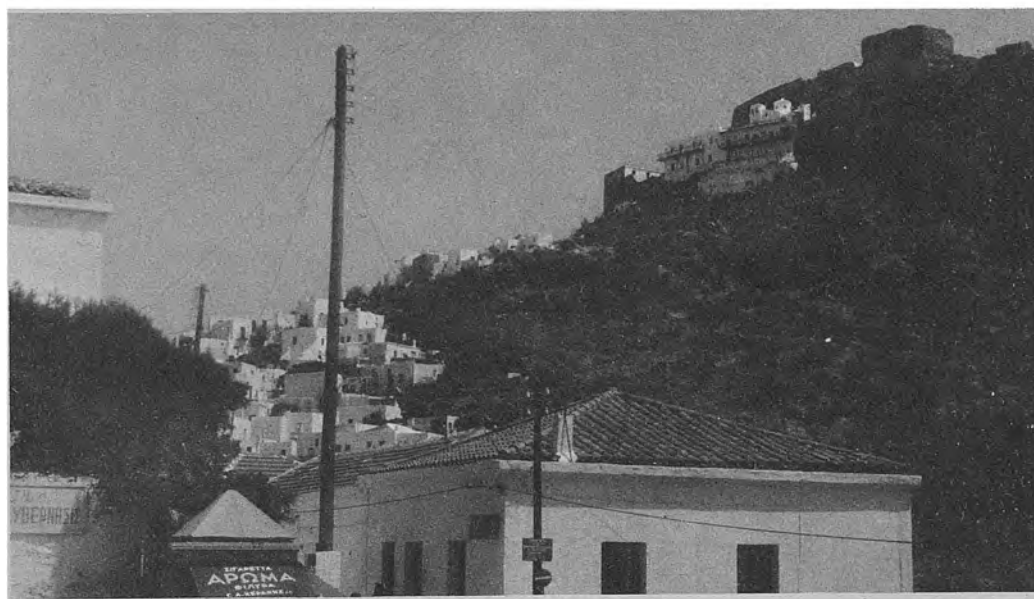
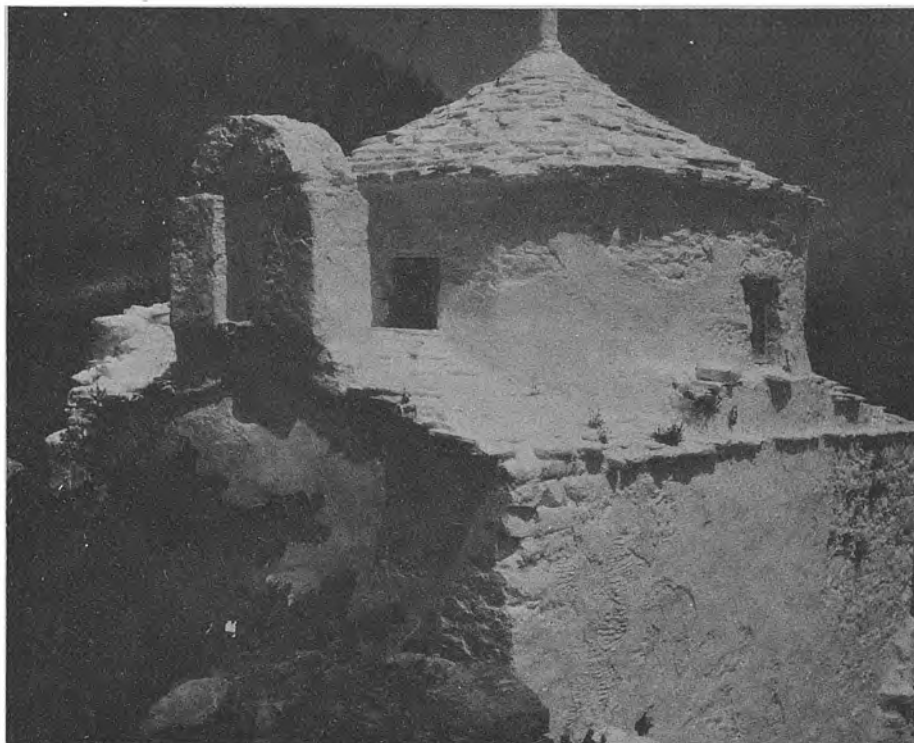

Χαλκίς. Όδος Κώτσου : α. Τοίχος κατασκευασθείς ἐξ ἀρχαίου ὕλικου, β. Τοίχος ἐκ παρίνων δόμων, γ. Κτιστός ἀγωγός

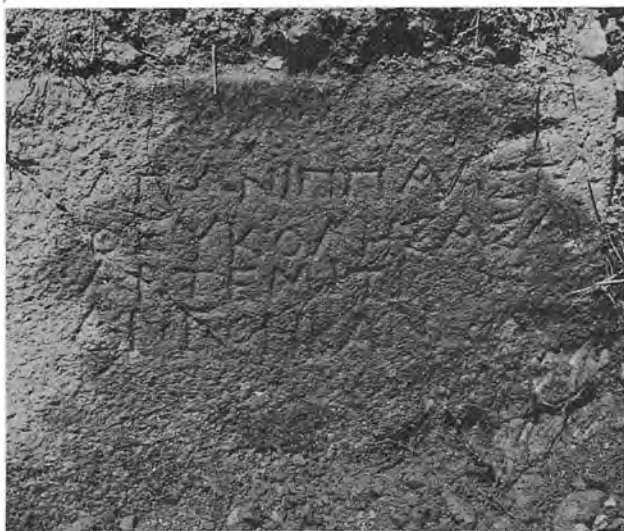
Εύβοια : α. Ἁγ. Δημήτριος Κατακαλιῶ. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ, β. Αἰλωνάριον. Ὁ πύργος, μετὰ τὰς ἐργασίας, γ - δ. Ἐπισκοπή Σκύρου. Δύο ὄψεις τμήματος καλύμματος σαρκοφάγου

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Σκῆρος : α. Ἅγιος Δημήτριος Φερεκάμπου, β. Ἡ μονὴ Ἁγ. Γεωργίου, τὸ κάστρον καὶ ἡ βυζαντινὴ δεξαμενὴ

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

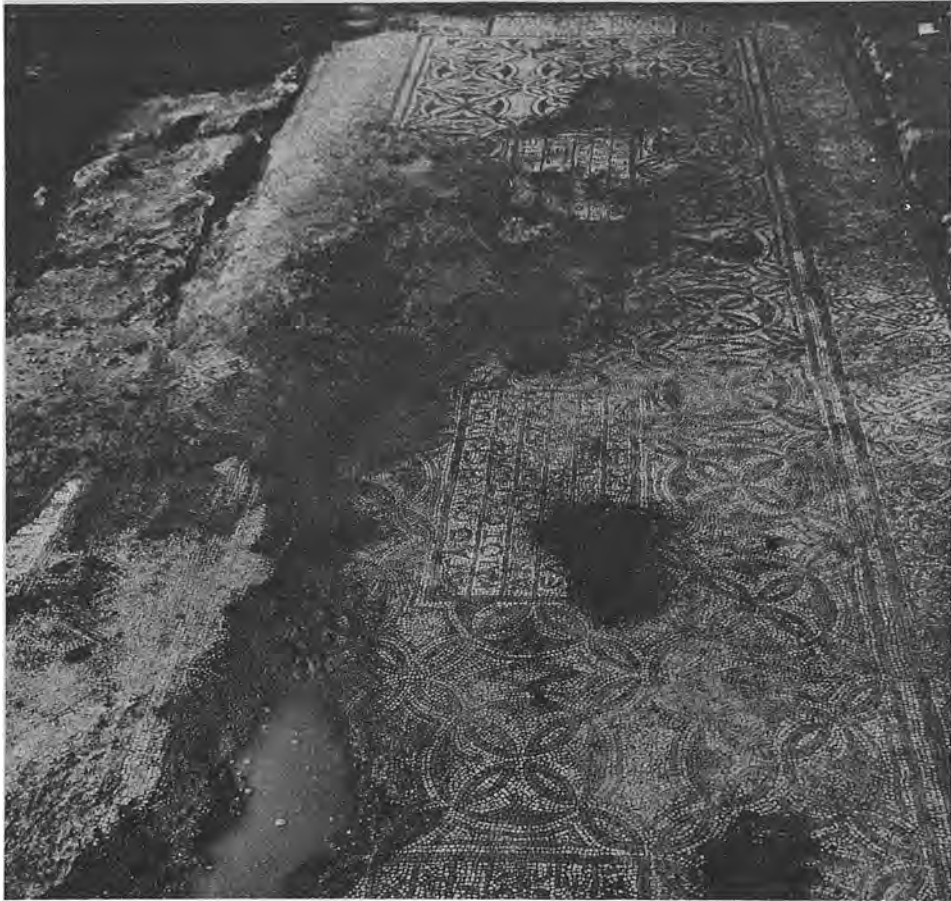

Κάλλιον: α. Ὁ λόφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖνται τὰ ἔρσεια τοῦ ἀρχαίου Καλλίου, β. Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ εἰς Ἄρτεμιν, γ. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ τείχους

Κάλλιον : α. Τμήμα τοῦ τείχους, β. Τμήμα τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ τείχους, γ. Πυλὶς τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ τείχους

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Κάλλιον : α. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τμήματος παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, β. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου

Κάλλιον. Παλαιοχριστιανική βασιλική : α - β. Ψηφιδωτά επιγραφαί

Κάλλιον. Παλαιοχριστιανική βασιλική: α - β. Ψηφιδωτάι έπιγραφαι

Κάλλιον : α. Ψηφιδωτή έπιγραφή, β. Έπιτύμβιος στήλη

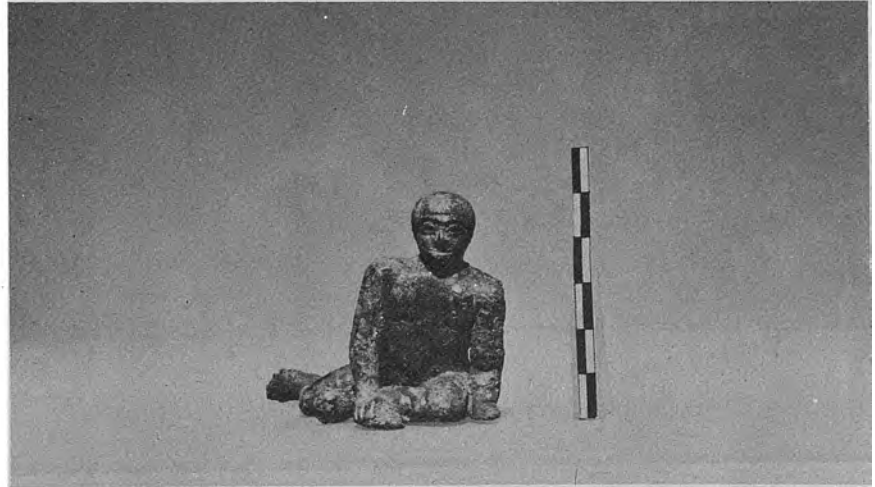

Κάλλιον : α. Έρείπια μακεδονικού τάφου, β. ΈΗ σαρκοφάγος του μακεδονικού τάφου

Κάλλιον : α. 'Ο τοιχοβάτης του μακεδονικού τάφου, β. 'Ο τοιχοβάτης της προσόψεως του μακεδονικού τάφου

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Antre corycien : a. Idole néolithique de terre cuite, b. Statuette de bronze, c. Astragales inscrits

Φθιώτις: α. Λουτρά Ύψάτης. Παλαιοχριστιανική βασιλική εις θέσιν « Βαρκᾶ », β. Νεράιδα. Μονή Ταξιαρχῶν

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

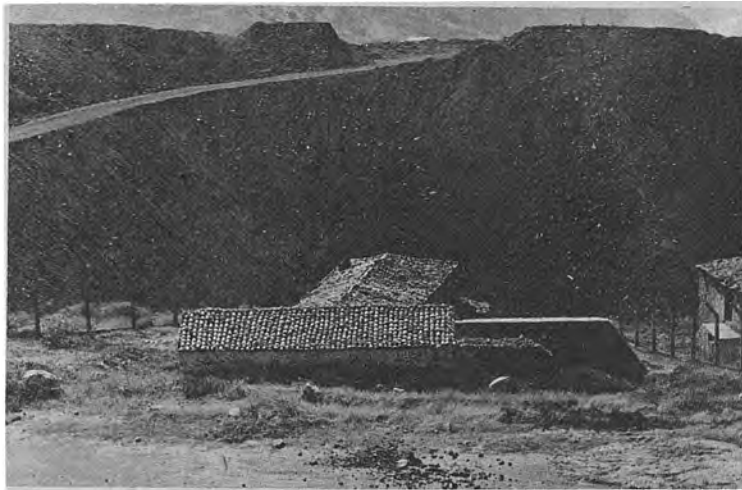

Φθιώτις. Μονή Ταξιαρχών Νεράιδας : α. 'Ανατολική πλευρά κατά τὰς ἐργασίας, β. 'Αναλημματικός τοίχος ἀνατολικῆς πλευρᾶς, γ. 'Η στέγη πρὸ τῶν ἐργασιῶν, δ. Οἱ τρουλλίσκοι τοῦ βορείου κλίτους

Φθιώτις. Μονή Ταξιαρχών Νεραΐδας : α - β. 'Η δυτική πλευρά πρό και μετά τὰς ἐργασίας, γ. Αί ἀποτυπώσεις τῶν παλαιῶν κεράμων ἐπὶ τῆς στέγης, δ. 'Η στέγη μετὰ τὰς ἐργασίας

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φωκίς. Ἀντίκυρα. Ναϊσκος Ἁγ. Σπυρίδανος: α. Ὁ ναϊσκος, β. Τοιχογραφίαι πρὸ τῶν ἐργασιῶν, γ. Ἡ στέγη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν, δ. Ἡ ὀροφή πρὸ τῶν ἐργασιῶν

Παροράματα

σ. 11, β' στήλη, στ. 25 ἐκ τῶν ἄνω: ἀντὶ *SPES REIPVBLICAE* ἀνάγν. *SPES REIPVBLICE*
